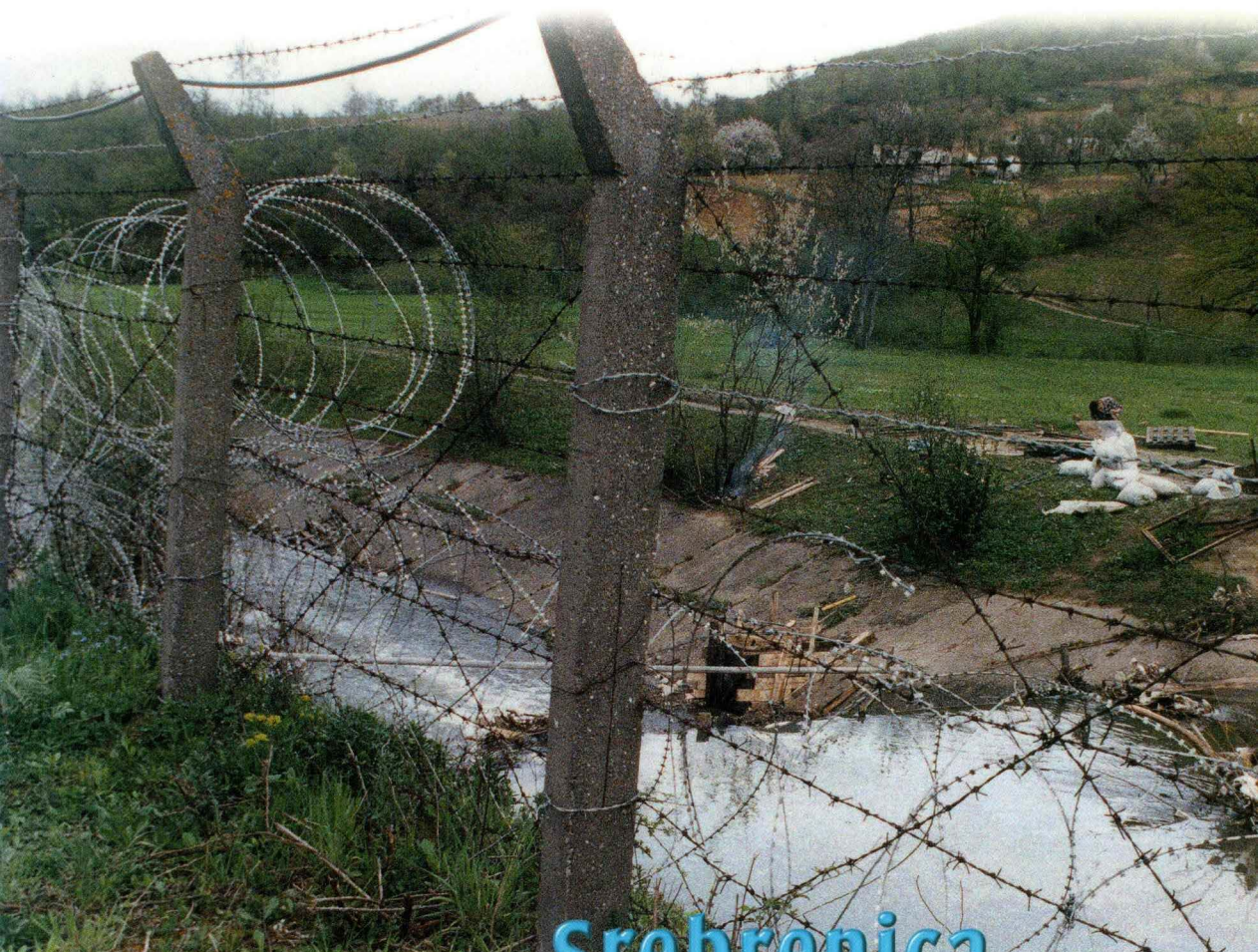

C. Wiebes

Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992-1995

De rol van de inlichtingen-
en veiligheidsdiensten

Srebrenica

Deelstudie Srebrenica-rapport

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

C. Wiebes

Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992-1995

*De rol van de inlichtingen-
en veiligheidsdiensten*

BOOM - AMSTERDAM

Dit is een deelstudie behorende bij het rapport: *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, samengesteld door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Overzicht rapport

Hoofdrapport: *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area* (NIOD) ISBN 90 5352 716 8

Deelstudie: *Intelligence en de oorlog in Bosnië, 1992-1995. De rol van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (C. Wiebes) ISBN 90 5352 742 7

Deelstudie: *Beeld en Balkan. Waarneming en werkelijkheid van Zuidoost-Europa* (B. Naarden) ISBN 90 5352 743 5

Deelstudie: *Geschiedenis en herinnering in Oost-Bosnië. De achtergronden van de val van Srebrenica* (G. Duijzings) ISBN 90 5352 744 3

Deelstudie: *Dutchbat III en de bevolking: medische aangelegenheden en Bevoorrading door de lucht* (D.C.L. Schoonoord) ISBN 90 5352 790 7

Set hoofdrapport + 4 deelstudies inclusief cd-rom met extra deelstudies

ISBN 90 5352 745 1

Vormgeving omslag: Mesika Design, Hilversum

Opmaak: Koninklijke Van de Garde bv, Zaltbommel

Druk en afwerking: Drukkerij Giethoorn/Ten Brink, Meppel

© 2002 Cees Wiebes / NIOD

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 90 5352 742 7

NUGI 641

Inhoud

Inleiding	7
Hoofdstuk 1 De verenigde Naties en <i>intelligence</i>	11
1 Inleiding	11
2 Een definitie van <i>intelligence</i>	14
3 <i>Intelligence</i> en <i>peacekeeping</i> -operaties	22
4 <i>Intelligence</i> binnen de bestaande VN-cultuur	25
5 <i>Intelligence</i> -ondersteuning voor VN- <i>peacekeeping</i> -operaties	33
6 Het <i>Military Information Office</i> in Zagreb	36
7 Conclusies	45
Hoofdstuk 2 De westerse <i>intelligence community</i> en de oorlog in Bosnië	
1 Inleiding	51
2 De westerse <i>intelligence mindset</i>	52
3 De problemen rond <i>intelligence</i> -liaison bij westerse inlichtingendiensten	57
4 De visie en informatiepositie van de westerse inlichtingendiensten	64
5 Conclusies	87
Hoofdstuk 3 Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten en de oorlog in Bosnië	93
1 Inleiding	93
2 De Inlichtingendienst Buitenland	96
3 De Binnenlandse Veiligheidsdienst	97
4 De Militaire Inlichtingendienst	108
5 Conclusies	
Hoofdstuk 4 Geheime wapenleveranties en andere <i>Covert Action</i>	163
1 Inleiding	163
2 Wapenleveranties aan de ABiH: de Kroatische pijn	164
3 Geheime wapenleveranties aan de ABiH: de <i>Black Flights</i> op Tuzla	184
4 Militaire hulp aan de Bosnische Serven	207
5 De inzet van huurlingen, adviseurs en vrijwilligers	216
6 <i>Special Forces</i> in Bosnië	219
7 Conclusies	224
Hoofdstuk 5 De <i>Signals intelligence</i>-oorlog van de westerse inlichtingendiensten in en om Bosnië	231
1 Inleiding	231
2 De voor- en nadelen van <i>Signals Intelligence</i>	234

3	De belangrijkste organisaties	242
4	De internationale <i>Signals Intelligence</i> -uitwisseling	256
5	De resultaten van <i>Signals Intelligence</i> in Bosnië	266
6	Nederlandse verbindingsoverlichtingen in het Bosnische conflict	285
7	Conclusies	294
Hoofdstuk 6 De <i>Signals Intelligence</i>-oorlog van de strijdende partijen		301
1	Inleiding	301
2	De <i>Signals Intelligence</i> -operaties van de VJ en de VRS	303
3	De <i>Signals Intelligence</i> -operaties van de ABiH	311
4	Waren de ABiH-verbindingsoverlichtingen <i>real-time</i> ?	323
5	UNPROFOR en Dutchbat als doelwit van verbindingsoverlichtingen	329
6	Conclusies	336
Hoofdstuk 7 <i>Imagery intelligence</i> in Bosnië		341
1	Inleiding	341
2	Welke middelen konden er worden ingezet voor <i>Imagery intelligence</i> ?	343
3	Met wie werd de <i>Imagery intelligence</i> gedeeld?	363
4	Hoe werden de satellietfoto's van Albright ontdekt?	367
5	Welke foto's zijn er gemaakt en op welke data?	370
6	conclusies	381
Hoofdstuk 8 Was 'Srebrenica' een <i>intelligence failure</i>?		387
1	Inleiding	387
2	Definitie van een <i>intelligence failure</i>	389
3	Strategische voorkennis	393
4	De aanval op Srebrenica	400
5	De inlichtingenpositie van UNPROFOR	409
6	Was er voorkennis in Den Haag?	427
7	De buitenlandse inlichtingendiensten	440
8	Conclusies	453
Afkortingen		463
Dankbetuiging		469
Archieven		471
Literatuur		475
Register		485

Inleiding

Sarajevo was ten tijde van de oorlog in Bosnië een spionnennest. Iedereen bespioneerde iedereen: de strijdende partijen en de landen van de VN-vredesmacht.¹

Op 3 maart 1994 losten 570 Nederlandse *peacekeepers* formeel de Canadese soldaten af die sinds 1993 in Srebrenica waren gestationeerd. In het kader van de vredesmissie van de Verenigde Naties in Bosnië-Herzegovina kwam de Nederlandse eenheid daar terecht als onderdeel van de *United Nations Protection Force* (UNPROFOR). Het Nederlandse bataljon (Dutchbat) werd geplaatst in een klein stadje, gelegen in Oost-Bosnië in een diepe vallei met steile bergwanden, vlakbij de rivier de Drina. Behalve een paar dagen in april 1992 behield het leger van de Bosnische Moslims, de *Armija Bosne i Hercegovine* (ABiH), gedurende drie oorlogsjaren de controle over het stadje, dat op 6 mei 1993 door Veiligheidsraad tot *Safe Area* werd verklaard. Srebrenica werd echter nooit volledig gedemilitariseerd en kleinschalige confrontaties rond de enclave zouden meer dan twee jaar blijven plaatsvinden. Op 6 juli 1995 begon een omvangrijke Bosnisch-Servische aanval op Srebrenica. De ABiH was niet in staat de enclave te verdedigen, en de Nederlandse soldaten hadden daartoe noch de middelen noch het mandaat.

Toen op 11 juli de Bosnische enclave Srebrenica werd veroverd door het leger van de Bosnische Serven, de *Vojska Republika Srpska* (VRS) onder leiding van generaal Ratko Mladić, begon een etnische zuiveringsoperatie, waarbij een groot deel van de Moslimmannen zou worden geëxecuteerd. Tussen 6 en 20 juli kregen de Bosnische Serven 'de veilige gebieden' Srebrenica en Žepa in handen, en verdreven tienduizenden Bosnische Moslims. Onder de ogen van Dutchbat werden de vrouwen, kinderen en ouderen naar Bosnisch gebied gedeporteerd. Buiten het zicht van de Nederlandse *peacekeepers* probeerden meer dan 10.000 mannen en jongens, lopend in een lange colonne, vanuit Srebrenica het gebied rond Tuzla te bereiken, dat in handen was van de Bosnische regering. Enkele duizenden werden slachtoffer van gevechten met de Bosnische Serven of vielen tijdens die tocht in handen van de VRS. Zij werden op gruwelijke wijze omgebracht.

Deze studie is een bijlage bij het Srebrenica-rapport van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Centraal staat hierin de rol van de (inter)nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten in de oorlog in Bosnië in het algemeen en Srebrenica in het bijzonder.

Vanaf het begin bleef veel onduidelijk over de val van de enclave. Dat werd op 18 augustus 1995 ook in de Nederlandse ministerraad geconstateerd. Een bewindspersoon was van mening dat meer informatie beschikbaar diende te komen over de gebeurtenissen voor en na

¹ 'Sarajevo zat vol spionnen in oorlog', *Het Parool*, 24/04/98.

de val van Srebrenica. Dat gold volgens deze minister ook voor de rol van de westerse inlichtingendiensten voorafgaande aan de aanval op Srebrenica.²

Met dit onderzoek is geprobeerd aan deze wens tegemoet te komen. De studie heeft drie doelstellingen. In de eerste plaats is het de intentie om zo gedetailleerd mogelijk aan te geven wat de informatiepositie was van de belangrijkste westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten tijdens de oorlog in Bosnië. De vraag is hierbij welke mogelijkheden die diensten hadden om de ontwikkelingen in Oost-Bosnië te volgen. In de tweede plaats heeft deze studie als oogmerk te bezien of deze ook zijn ingezet bij de gewapende strijd rond Srebrenica. Ten slotte heeft dit onderzoek als doelstelling te onderzoeken wat de informatiepositie van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten was: waren die diensten in staat om de Nederlandse peacekeepers in Bosnië adequaat met inlichtingen te ondersteunen?

Deze drie doelstellingen monden uit in de vraag die centraal zal staan: hadden de westerse inlichtingendiensten voorkennis van de aanval van de Bosnische Serven op Srebrenica? Indien die vraag ontkennend beantwoord moet worden, dan is de vervolgvraag waarom dat niet het geval was. Als er echter wel voorkennis aanwezig was, dan is de vraag wat er met die inlichtingen is gedaan en of die *intelligence* niet de aanval op Srebrenica en latere executies had kunnen voorkomen.

Het zoeken naar antwoorden op bovengenoemde vragen en doelstellingen was geen eenvoudige opdracht. Buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten waren niet bereid rechtstreeks toegang te verlenen tot de door hen vergaarde *intelligence*. Gelukkig waren sommige diensten wel bereid om door vertrouwelijke briefings of achtergrondgesprekken enig inzicht te verlenen in hun informatiepositie. Uiteindelijk is met bijna honderd personen in binnen- en buitenland gesproken: functionarissen die betrokken zijn geweest bij het *intelligence*-werk in Bosnië. Daarbij ging het niet alleen om vele voormalige of nog actieve medewerkers van westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, maar ook om verantwoordelijke ministers, politici, diplomaten en ambtenaren van ministeries die als afnemer van *intelligence*-producten over Bosnië hadden gefungeerd.

Deze bijna honderd zogeheten *off the record*-vraaggesprekken hadden wel consequenties voor de annotatie. In deze studie zal daarom regelmatig in de bronvermelding moeten worden teruggevallen op verwijzingen als 'Vertrouwelijk vraaggesprek'.³ Medewerkers van buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten waren bereid met het NIOD te spreken, op voorwaarde dat hun identiteit werd beschermd vanwege privacy-overwegingen, omdat het bekend worden van hun naam en identiteit hun werk als analist of operateur in de toekomst aanzienlijk zou bemoeilijken of zelfs volstrekt onmogelijk maken, of omdat de vigerende wetgeving in hun land dit niet toestond. Door het NIOD is aan een groot aantal (voormalige) medewerkers van binnen- en buitenlandse diensten om hen moverende redenen anonimiteit beloofd. Daarom moest gekozen worden voor deze vorm van annotatie. De belangrijkste overweging om deze keuze te maken is dat het vooral ging om het reconstrueren van een algemeen beeld en niet om de specifieke invloed van bepaalde personen op de loop der gebeurtenissen.

Deze studie geeft in de eerste plaats de achtergrond waartegen de gebeurtenissen zich zouden voltrekken. Daarnaast zal regelmatig worden verwezen naar 'vertrouwelijke in-

2 Geobjectiveerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de MR van 18/08/95.

3 Het nummer tussen haakjes achter de noot Vertrouwelijk vraaggesprek verwijst naar de persoon waarmee het interview is gevoerd.

formatie'. Dat zijn in het algemeen schriftelijke bronnen die de archiefbeheerder als nog steeds vertrouwelijk beschouwt of documenten die ondershands door personen aan het NIOD zijn verstrekt, maar die in het desbetreffende land nog als 'geheim' zijn gerubriceerd. Getracht is uiteraard wel om de afgelegde verklaringen te verifiëren via aanvullende interviews, achtergrondbriefings of archiefonderzoek, wanneer dat werd toegestaan.

Geschiedenis is een discussie zonder eind. Dat geldt nog meer voor de geschiedenis van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, waarbij veel langere termijnen dan voor ander archiefmateriaal van de overheid bestaan alvorens documenten aan de openbaarheid worden prijsgegeven. Onderzoekers krijgen over het algemeen geen inzage in inventarissen, maar moeten min of meer in den blinde vragen naar relevante stukken. Ook door geheimhoudingsverklaringen opgelegd aan medewerkers bereikt informatie over inlichtingen- en veiligheidsdiensten de onderzoeker en dus het publiek slechts mondjesmaat en over een veel langere termijn dan in andere gevallen. Terwijl voor andere soorten geschiedschrijving over het algemeen na verloop van tijd geldt dat het beeld van het onderwerp nog slechts verandert door nieuwe zienswijzen, blijft voor de geschiedenis van inlichtingen- en veiligheidsdiensten veel langer gelden dat ook nieuwe informatie tot bijstelling van het beeld kan leiden.

Gelukkig was dit bij het onderzoek voor deze bijlage van het Srebrenica-rapport niet het geval waar het Nederlandse archieven betrof.⁴ Door de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten werd, met name bij de MID, ruimhartig toegang gegeven tot de archieven; het NIOD kon daar zelfstandig selecties uit maken. In een aantal gevallen moesten over specifieke bronnen nadere afspraken worden gemaakt. Deze gevallen hadden betrekking op de eenheid van de Kroon, de persoonlijke levenssfeer van betrokkenen en de veiligheid van de staat. Dit laatste speelde vooral een rol bij de bronnen voor de activiteiten van binnen- en buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. In het bijzonder de identiteit van informanten, de herkomst van informatie die door die diensten was vergaard en de vertrouwensrelatie met buitenlandse zusterdiensten dienden te worden beschermd. In Nederland is verder gezocht in aanverwante archiefbestanden, bijvoorbeeld bij de ministeries van Algemene Zaken, Buitenlandse Zaken, Defensie en Justitie. Uitvoerig onderzoek in de archieven van de Verenigde Naties in Genève en New York leverde soms aanvullend achtergrondmateriaal op.

Verder kon volstrekt vrijuit gesproken worden met een groot aantal medewerkers van MID en BVD. Vanwege de gebruikelijke privacy-overwegingen, maar ook omdat het bekend worden van hun naam en identiteit hun werk als analist of operateur in de toekomst bij inlichtingen- en veiligheidsdiensten zou hebben bemoeilijkt of onmogelijk gemaakt, moest worden gekozen voor het vermelden van deze meer dan dertig interviews als 'vertrouwelijk vraaggesprek'.

Tot slot mag niet onvermeld blijven dat veel informatie voor deze studie is verkregen uit open bronnen. Historisch onderzoek baseert zich veelal op al beschikbare literatuur over de te bestuderen gebeurtenissen. Bij de aanvang van dit onderzoek werd verwacht dat geen gebruik kon worden gemaakt van een grote hoeveelheid publicaties. Het bleek echter dat artikelen in dag- en weekbladen en sommige boeken toch meer informatie bevatten dan aanvankelijk gedacht. Dit betrof zowel de geschiedenis van de Balkan in het algemeen en de beeldvorming daarover, als de geschiedenis van het conflict in Joegoslavië. Sommige be-

⁴ De Graaff & Wiebes, *Villa Maarheeze*, pp. 9-25.

trokkenen schreven hun herinneringen. Daarnaast werden privé- en overheidsarchieffcollecties in Canada, de Verenigde Staten en enkele West-Europese landen bestudeerd. Tegen deze achtergrond kan niet meer gedaan worden dan verklaren dat het NIOD geprobeerd heeft de aan het instituut verstrekte gegevens naar eer en geweten te controleren. Fouten zijn niet uitgesloten. Maar dat mag niemand ervan weerhouden, te schrijven over de rol van inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

Dr. Cees Wiebes

Amsterdam, 23 februari 2002

HOOFDSTUK I

De Verenigde Naties en *intelligence*

If you understand the situation in the former Yugoslavia, you must have been poorly briefed.
Mick Smith

1. Inleiding

Het finale oordeel van de *Deputy Force commander* (DFC) van UNPROFOR, de Canadese generaal-majoor Barry Ashton, zoals geformuleerd in zijn *End of Tour Report* loog er niet om:

Operations were frequently impaired by a lack of credible and dedicated intelligence means. This was the case, in particular, for information concerning Serb offensives against Srebrenica and Zepa and for Croat, Bosnian-Croat, and Bosnian government offensive actions against the Bosnian Serbs in western Bosnia in September. While NATO information was often made available, the caveats placed on it made it awkward to use in a transparent international organization.

Ashton verwees ook naar een recente VN-operatie waar dezelfde problemen zich voordeden.

As has been pointed out for other UN missions, for example by Major-General Dailaire in Rwanda, operating in a complex and higher risk peacekeeping environment without adequate means of information limits the ability of UN forces to carry out their mandated tasks, impairs operational capabilities, and places UN personnel at greater risk.¹

De Zweedse *force commander*, luitenant-generaal Lars Eric Wahlgren, was hem in 1993 al voorgegaan: de VN in New York 'must rethink the entire approach to information versus intelligence gathering', stelde hij.² En ook de UNPROFOR-generaals Briquemont en MacKenzie klaagden over de problemen rond de beschikbaarheid van *intelligence* tijdens hun UNPROFOR-periode.³ MacKenzie had bijvoorbeeld het *Department of Peacekeeping Operations* (DPKO) van de VN in New York verzocht om met *imagery intelligence* ('imint'; zie hierna voor een uitleg over de verschillende soorten *intelligence*), te kunnen vaststellen wie de grootste boosdoener van bestandsschendingen rond Sarajevo was. Zijn verzoek werd verworpen of genegeerd. Hij klaagde dat DPKO in New York maar niet begreep dat de

1 Vertrouwelijke collectie (6), End of Tour Report by Major-General Barry W. Ashton, Deputy Force commander United Nations Peace Forces (UNPF) in the Former Yugoslavia, ca. March 1996.

2 Paul Johnston. 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', *Intelli-*

gence and National Security, Vol. 12 (1997), 4, p. 104.

3 John M. Nomikos, 'Intelligence Requirements for Peacekeeping Operations', *RIEAS Papers and Reports*, 07/02/01.

militaire en politie situatie in Bosnië anders was dan bij een normale *peacekeeping*-operatie, zoals bijvoorbeeld in Cyprus. De regels van de VN hadden zich evenwel niet aangepast aan de nieuwe omstandigheden. MacKenzie stond met lege handen, want 'an outdated attitude regarding intelligence kept us from gaining the information we needed'. Hulp werd soms aangeboden door buitenlandse inlichtingendiensten, maar vanwege de onbeveiligde verbindingen bereikte deze *intelligence* MacKenzie vaak te laat of helemaal niet.⁴

Luitenant-generaal De Lapresle roerde dit gevoelige onderwerp bij zijn afscheid helemaal niet aan; hij was *force commander* van UNPROFOR tussen maart 1994 en februari 1995, maar koos ervoor 'not to raise that substantive subject at this moment'. Wanneer het dan wel het juiste moment was, liet de Franse generaal in het midden.⁵ De Speciale Vertegenwoordiger van de secretaris-generaal, Akashi, verklaarde eveneens dat hij niet beschikte over inlichtingen. Over Srebrenica had hij nooit iets aan *intelligence* gekregen.⁶

Zo zou al direct de conclusie getrokken kunnen worden dat de VN weinig affiniteit had met het vergaren van inlichtingen tijdens *peacekeeping*-operaties, en blijkbaar niets had willen leren van eerdere operaties. Er bleek in Bosnië geen betrouwbare *intelligence* beschikbaar te zijn, en als die al voorhanden was, dan waren er grote moeilijkheden met de verspreiding ervan. Daardoor zou het met de *intelligence*-verstrekking aan de troepen op de grond tijdens de UNPROFOR-missie in Bosnië (net als in Rwanda) niet best gesteld zijn. *Intelligence* en VN-*peacekeeping*-operaties lijkt een bij voorbaat mislukt, en dus volstrekt kansloos huwelijk.⁷

Peacekeeping is wel eens omschreven als 'the prevention, containment, moderation and termination of hostilities between or within states, through the medium of a peaceful third party intervention organized and directed internationally, using multinational forces of soldiers, police and civilians to restore and maintain peace'.⁸

Het doorbreken van sancties, clandestiene wapenzendingen naar de strijdende partijen, geheime plannen voor agressie, *ethnic cleansing* of genocide (Bosnië en Rwanda), en bedreigingen van de levens van de *peacekeepers* moeten zo snel mogelijk ontdekt worden. Iedere betrokkene zal daarom moeten erkennen dat voor het slagen van een *peacekeeping*-operatie betrouwbare *intelligence* nodig is.

Verder speelt in het algemeen bij vredesoperaties een belangrijke rol dat de grootmachten soms hun greep op de strijdende partijen verliezen en dat zij 'do not control the clashing parties as much as they used to do'. Omdat *peacekeepers* steeds vaker al *tijdens* een gewapend conflict worden ingezet, neemt het risico voor de soldaten op de grond ook steeds verder toe. De complexere taken, waarbij etnische, sociale en nationalistische factoren een belangrijke rol kunnen spelen, en steeds grotere moeilijkheden om de strijdende partijen bij een intrastatelijk conflict op een juiste wijze te onderscheiden, vereisen een nauwkeurig inzicht in de strategie, belangen en activiteiten van de strijdende partijen. Daarnaast kunnen de VN en andere *peacekeeping*-organisaties het zich niet veroorloven 'to have less knowledge of the parties' intentions and activities than the parties themselves if the organizations

4 Mackenzie, *Peacekeeper*, pp. 281-282.

5 Vertrouwelijke collectie (7), Lieutenant-general De Lapresles statement to the troop-contributing nations, 06/03/95.

6 Interview Yasushi Akashi, 29/11/99.

7 Zie voor een overzicht van de problemen bij

moderne *peacekeeping* missies: Mats Berdal, 'Whither UN Peacekeeping?', *Adelphi Paper*, nr. 281, October 1993, passim.

8 David M. Last, 'Peacekeeping Doctrine and Conflict Resolution Techniques', *Armed Forces & Society*, Vol. 22 (1995), 2, p. 188.

desire to achieve any political tasks at the negotiating table'.⁹ De auteur Eriksson is zelfs van mening dat een *peacekeeping*-operatie eigenlijk niet onpartijdig beschouwd kan worden, want 'it is unable to see to that all parties follow an agreement on disarmament'.¹⁰

Er is tijdens een *peacekeeping*-operatie ook behoefte aan strategische *intelligence* om de politieke en militaire situatie tussen de strijdende partijen te begrijpen. Strategische *intelligence* kan gedefinieerd worden als een activiteit door een staat of gemeenschap gericht op 'gathering, analyzing, distributing and utilizing information and knowhow to further its own ends relative to other states, political groups, military powers, movements or individuals'.¹¹ Dat is vooral relevant in de fase vóórdat de VN direct betrokken raakt. Concreet houdt dit bijvoorbeeld in dat er vragen worden gesteld omtrent de oorsprong van het conflict, wat er op het spel staat en wat de strategische politieke doelen en belangen van de internationale gemeenschap zijn.

Er is daarnaast bij een *peacekeeping*-operatie behoefte aan operationele *intelligence*, die sturing moet geven aan de meest effectieve inzet van middelen en menskracht voor de uitvoering van het mandaat. Dit is vooral belangrijk bij kwesties die, wat betreft politieke en militaire *setting*, nogal fluïde zijn, zoals de vraag wat de intenties, plannen en capaciteiten van de strijdende partijen zijn, wat het karakter van de militaire activiteiten is (conventionele militaire acties, guerrilla, *ethnic cleansing*), wat de militaire doelen van de partijen zijn en hoe de propaganda werkt.

Tevens is tactische *intelligence* nodig ter ondersteuning van de troepen op de grond, zodat deze de *peacekeeping*-activiteiten kunnen uitvoeren, zoals het bewaken van een staakt-het-vuren of een wapenstilstand. Aan de orde kan dan bijvoorbeeld zijn de vraag waar bestandslijnen, loopgraven, mijnevelden en *checkpoints* liggen. De bedoelingen en capaciteiten van alle strijdende partijen, specifiek op lokaal gebied, moeten immers in kaart gebracht worden, wil de VN-missie enige kans van slagen hebben.¹² Ten slotte zijn betrouwbare inlichtingen een voorwaarde om het risico voor troepen op de grond en vliegtuigen in de lucht minimaal te houden.¹³ Kortom, geloofwaardige en deugdelijke *intelligence* is van groot belang, en misschien wel een essentiële voorwaarde voor het slagen van een *peacekeeping*-operatie.

Bovenstaande argumenten lijken meer dan voldoende te rechtvaardigen dat de component *intelligence* tijdens *peacekeeping*-operaties volop aandacht krijgt. Uit de geciteerde uitlatingen van *force commanders* en *deputy force commanders* kan echter afgeleid worden dat dit niet het geval was. In dit hoofdstuk zal daarom nader ingegaan worden op de moeizame relatie tussen de VN en *intelligence*, waarmee de volkerenorganisatie eigenlijk al sinds haar oprichting te kampen heeft.

Voordat aan dit vraagstuk nader aandacht zal worden geschonken, zal in paragraaf 2 eerst omschreven worden hoe *intelligence* gedefinieerd moet worden, en welke soorten *intelligence* er bestaan.

In paragraaf 3 zal de geschiedenis van de problematische relatie tussen de VN, en het

9 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997), 1, p. 3.

10 *Ibidem*, p. 17.

11 Välimäki, *Intelligence*, p. 27.

12 David A. Charters, 'Out of the Closet: Intelli-

gence Support for Post-Modernist Peacekeeping', *The Pearson Papers*, nr. 4, *Intelligence and Peacekeeping*, Halifax, 1999, pp. 42-44.

13 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 176.

vergaren van *intelligence* tijdens *peacekeeping*-operaties, beschreven worden. Een voorbeeld: 'In 1960 it was suggested that the word "intelligence" should be banned from the lexicon of the United Nations.' Dit zou destijds verklaard zijn door de toenmalige commandant die leiding gaf aan de VN-operaties in Kongo.¹⁴

In paragraaf 4 zal worden stilgestaan bij de VN-cultuur ten opzichte van het gebruik en de inzet van *intelligence* bij VN-operaties, en komt aan de orde of er de afgelopen vijftig jaar verandering is geweest.

In paragraaf 5 zal worden ingegaan op de (voornamelijk Amerikaanse) *intelligence*-ondersteuning van de VN in het algemeen en bij VN-*peacekeeping*-operaties in het bijzonder. Immers, vooral als Amerikaanse grondtroepen deelnamen, was er wel sprake van een zekere *input* van *intelligence*.

In paragraaf 6 zal vervolgens een beschouwing volgen over de oorlog in Bosnië en de inlichtingenstructuur van UNPROFOR, en komt aan de orde welke capaciteiten de VN-strijdmacht ter beschikking had bij de vergaring en verspreiding van *intelligence*. Dat er, ondanks de bestaande weerstand bij de VN, toch nog iets aan inlichtingenvergaring werd gedaan, was nu ook weer niet zo verrassend.

Ten slotte worden in paragraaf 7 enkele conclusies getrokken. Zoals een auteur opmerkte:

The need for intelligence is being increasingly felt by both the UN and by states contributing to peacekeeping operations. Particularly in more complex and fluid situations, intelligence will be crucial in achieving the goals of the mission as laid down by the UN Security Council.

Die behoefte groeit nog steeds, omdat

peacekeepers are liable to find themselves in countries in which no government is in undisputed control, social order has broken down or is on the point of collapse. Sometimes hostilities are under way or imminent, and the use of force against peacekeepers is a manifest possibility.¹⁵

2. Een definitie van *intelligence*

Er ontbreekt een Nederlands equivalent van het woord *intelligence*.¹⁶ De voor de hand liggende vraag is dus hoe *intelligence* in het Nederlands omschreven moet worden. De globale omschrijving 'het vergaren van inlichtingen' voldoet niet: *intelligence* is méér. Aan Engelse definities is geen gebrek. Zo omschrijft Websters woordenboek het als 'het verzamelen van geheime informatie, vooral voor militaire doeleinden'. Winn Taplin, een ex-medewerker van de CIA, sluit zich hierbij aan en voegt eraan toe dat strenge geheimhouding kenmerkend is voor *intelligence*. Dit is echter een te beperkte definitie: niet alleen geheime informatie wordt vergaard, maar ook gegevens uit open bronnen. Volgens Taplin valt vergaring van informatie uit open bronnen niet als *intelligence* te beschouwen, maar dit is

14 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, p. 414.

15 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekee-

ping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, pp. 174-175.

16 Cees Wiebes, 'Hookers and sports cars?' De theorie van het inlichtingenwerk', in: Koedijk, Linssen & D. Engelen (red.), *Verspieters*, pp. 11-35.

niet correct.¹⁷ Bovendien is zijn definitie onbruikbaar omdat het verzamelen van inlichtingen niet alleen is bedoeld om deze op militair niveau te gebruiken. Wel van betekenis is dat *intelligence* in deze definitie duidelijk als een proces wordt omschreven.

Ook een omschrijving als 'intelligence is information designed for action' is niet bruikbaar. Immers, niet alle informatie is per se bestemd om actie te ondernemen. Ook de omschrijving van CIA-medewerker John Macartney als 'ondersteunende informatie voor beleidsmakers bij de overheid' is niet geschikt.¹⁸ Deze definitie richt zich te veel op nationale besluitvormers, en dat hoeft niet altijd het geval te zijn: ook multinationals of buitenlandse diensten kunnen afnemers van *intelligence* zijn. Richelson komt met een andere definitie. *Intelligence* is volgens hem 'het product dat voortkomt uit het verzamelen, verwerken, integreren, analyseren, evalueren en interpreteren van beschikbare informatie betreffende landen en gebieden in het buitenland'.¹⁹ Een probleem met deze definitie is wel dat ook personen doelwit van *intelligence* kunnen zijn. Daarnaast is er ook aandacht voor het binnenland en zijn ook ruwe inlichtingen als *intelligence* te beschouwen. Kortom, een goede definitie is niet zo gemakkelijk te geven. Het is, zoals een auteur ooit schreef, als 'het maken van een microscopisch portret van een geheel continent'.²⁰

Van belang is in ieder geval – en dat aspect wordt benadrukt door vele deskundigen – dat een definitie meer dan één kenmerk in zich moet dragen. *Intelligence* is namelijk een product dat totstandkomt gedurende een complex proces, en dat geleverd wordt aan één of meer afnemers. Als dit nationale actoren of besluitvormers zijn dan wordt het wel 'national intelligence' genoemd. Deze criteria in aanmerking nemend, lijkt de definitie van Jennifer Sims het meest voor de hand liggend. Zij definieerde *intelligence* als informatie die wordt verzameld, georganiseerd en geanalyseerd voor actoren of besluitvormers.²¹ In haar definitie is het dus een product waarvan nationale besluitvormers niet de enige afnemers zijn. *Intelligence* is een afgerond product dat in diverse categorieën ingedeeld kan worden: politieke, militaire, economische, wetenschappelijke, medische, technische en sociologische.

Enkele voorbeelden kunnen dit verduidelijken. Politieke *intelligence* richt zich zowel op de binnen- als op de buitenlandse politiek van een staat, omdat niet alleen ontwikkelingen op het binnenlandse vlak (bijvoorbeeld de burgeroorlog in voormalig Joegoslavië), maar ook op buitenlands terrein (politieke beleidsveranderingen) van invloed kunnen zijn op de internationale betrekkingen tussen landen. Militaire *intelligence* is van belang om de eigen militaire behoeften beter te kunnen vaststellen. Ook kan het nuttig zijn om de huidige of toekomstige bilaterale relaties tussen twee of meer staten (bijvoorbeeld tussen Servië en Albanië) beter te kunnen beoordelen. Sociologische *intelligence* heeft vooral betrekking op relaties tussen diverse bevolkingsgroepen binnen een land. Men kan daarbij bijvoorbeeld denken aan de situatie in Kosovo. Economische *intelligence* richt zich op informatie over bijvoorbeeld de groei van het Bruto Nationaal Product van een land, de gang van zaken rond

17 Winn L. Taplin, 'Six General Principles of Intelligence', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 3 (1989), 4, p. 477.

18 John Macartney, 'Intelligence: A Consumer's Guide', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 2 (1988), 4, p. 458.

19 Jeffrey T. Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, Boulder, 1995, p. 2.

20 National Archives (hierna NA), RG 263, CIA-records, Entry 27, Box 12, Martin T. Bimfort, 'A definition of Intelligence', *Studies in Intelligence*, Fall 1958, nr. 8, pp. 75-78.

21 Jennifer Sims, 'What is Intelligence? Information for decision makers', in: R. Godson, E.R. May & G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington, 1995, p. 4.

de productie en de prijzen van strategische grondstoffen en energiebronnen, of mogelijke problemen met de betalingsbalans.²²

Wat de verschijningsvormen van *intelligence* betreft: er zijn twee elementen die strikt gesproken niets te maken hebben met alle activiteiten rond het vergaren van inlichtingen, maar daar als zodanig wel mee verweven zijn, namelijk *counterintelligence* (contra-inlichtingen) en *covert action* (speciale clandestiene operaties). Contra-inlichtingen kunnen het beste gedefinieerd worden als het identificeren en neutraliseren van de dreiging die uitgaat van buitenlandse diensten, alsmede het ondernemen van pogingen om deze buitenlandse diensten te manipuleren en ten eigen bate te gebruiken.²³ Ze zijn meer een specifieke vorm van *intelligence* en behelzen ook het vergaren van informatie over vijandige en bevriende buitenlandse diensten. Ook bij contra-inlichtingen wordt gebruikgemaakt van open en geheime bronnen om meer te weten te komen over de structuur, werkwijze en operaties van die diensten. Zoals gezegd, contra-inlichtingen kunnen ook penetratie en destabilisatie van dergelijke buitenlandse diensten inhouden. Ten slotte, en dat is een nieuwe ontwikkeling, wordt de laatste jaren een steeds groter belang gehecht aan economische *counterintelligence*, om de diefstal van informatie en technologie door zowel vijandelijke als bevriende buitenlandse mogelijkheden tegen te gaan.²⁴

Bij *covert action* gaat het over het algemeen om geheime activiteiten gericht op de beïnvloeding van buitenlandse regeringen, personen en organisaties, dan wel politieke, economische en militaire ontwikkelingen voor het eigen nationale veiligheidsbeleid. Centraal staat dat de eigen betrokkenheid daarbij strikt geheim blijft. Er zijn diverse vormen van *covert action*, variërend van propaganda, paramilitaire of politieke activiteiten gericht op het omverwerpen of steunen van een bepaald regime, tot geheime steun aan individuen of organisaties (vakbonden, dagbladen en politieke partijen), geheime wapenleveranties, economische destabilisatieoperaties of zelfs dodelijke aanslagen aan toe.²⁵ *Covert action* heeft dus eigenlijk vooral te maken met het beïnvloeden en manipuleren van het politieke beleid van een tegenstander. Het is strikt gehanteerd dan ook geen activiteit die onder het begrip *intelligence* valt, hoewel het wel kan bijdragen aan het vergaren van inlichtingen.²⁶ Een voorbeeld van een geplande *covert action* op de Balkan waarbij buitenlandse diensten waren betrokken, waren de geheime wapenleveranties aan het Bosnische leger. Daarop zal in hoofdstuk 4 worden teruggekomen.

De intelligence-cyclus

Zoals hierboven al beschreven, is *intelligence* eigenlijk een product dat via een (soms ingewikkeld) productieproces gefabriceerd wordt. Dat proces is de *intelligence cycle*. Het produ-

22 NA, RG 263, CIA-records, Entry 27, Box 12, Max F. Millikan, 'The Nature and Methods of Economic Intelligence', in: *Studies in Intelligence* (Spring 1956), 3, pp. 3-4. Economische intelligence is trouwens iets anders dan industriële spionage!

23 Roy Godson, 'Counterintelligence: An Introduction', in: Godson, *Intelligence*, pp. 1-2.

24 Randall M. Fort, 'Economic Espionage', in: R. Godson, E.R. May & G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington, 1995, p. 182. Zie ook: *Jaarverslag Binnen-*

landse Veiligheidsdienst 1995, Den Haag 1996, pp. 29-30. De MID is trouwens ook belast met CI maar dan binnen de hekken van militaire terreinen.

25 Vgl. Roy Godson, 'Covert action: neither exceptional tool nor magic bullet', in: R. Godson, E.R. May and G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington, 1995, p. 155.

26 William J. Brands, 'Intelligence and Foreign Policy: Dilemmas of A Democracy', *Foreign Affairs*, Vol. 47 (1969), 2, p. 288.

ceren van betrouwbare en accurate inlichtingen in een dergelijke cyclus kent geen precies begin. Het is een doorlopend proces, maar in het algemeen worden vijf stappen, dan wel werkzaamheden onderscheiden.²⁷

De eerste fase bestaat uit het inventariseren van de behoeften bij de afnemers en het plannen van de gehele *intelligence*-operatie. In deze fase wordt het zogenaamde 'inlichtingen behoefteplan' opgesteld, dat de speciale onderwerpen of gebieden identificeert die in het bijzonder van belang worden geacht door de beleidsmakers of militaire commandanten. Een voorbeeld van een voor de hand liggende vraag zou geweest kunnen zijn welke militaire capaciteiten het oppercommando van de *Vojska Republika Srpska* (VRS, het leger van de Bosnische Serven) ter beschikking heeft inzake de oostelijke enclaves (waaronder Srebrenica) en welke bedoelingen de VRS daarmee heeft.

De militaire *intelligence requirements* bij een *peacekeeping*-operatie zullen echter meer verband houden met de omstandigheden rond een *low intensity conflict* dan met een conventionele oorlog. De dreiging in een vredesondersteunende operatie (of bij asymmetrische oorlogsvoering) is over het algemeen diffuser en moeilijker te identificeren dan in een conventionele oorlog. Geregelde strijdkrachten spelen een ondergeschikte rol, terwijl (on)gecontroleerde paramilitaire 'vrijwilligers' en andere moeilijk te onderscheiden conflicterende elementen – zoals criminele groeperingen – het initiatief hebben.²⁸ *Intelligence* over bijvoorbeeld de algehele toestand van de lokale bevolking is bij een *low intensity conflict* tenminste even belangrijk als informatie over het aantal tanks in een regio.

Verder zal er *intelligence* moeten worden verzameld over de etnische, linguïstische, sociale en religieuze situatie (om culturele blunders te voorkomen, zoals het aanbieden van een uitvoerige lunch aan lokale Moslim-leiders tijdens de ramadan) en over de sociaal-economische omstandigheden in een bepaalde regio (bijvoorbeeld door te bezien of er een zwarte markt is en wie daar de leiding heeft). Verder is in een *low intensity conflict* van belang dat *peacekeepers* rekening moeten houden met een confrontatie met 'barely controllable ethnic and criminal groups warring over a large area', zoals in Bosnië het geval was. Zo'n situatie heeft consequenties voor het verzamelen van inlichtingen.²⁹ Verder was van belang dat in Bosnië voortdurend een asymmetrische oorlogsvoering gaande was; daarbij tracht een strijdende partij te focussen op de eigen 'comparative advantages against its enemy's relative weaknesses'. UNPROFOR werd steeds geconfronteerd met asymmetrische dreigingen. Dit hield in dat een strijdende partij niet in staat was 'either due to his own inabilities or the strength of the force opposed to him, of confronting an opponent in a conventional manner', om welke reden een strijdende partij dan overging tot 'using similar means or weapons to his opponent'.³⁰ Zo was het tegenhouden van konvooien door de strijdende partijen een effectief wapen om de gevechtskracht van UNPROFOR-eenheden te verminderen.

In een 'traditionele' collectieve verdedigingsoperatie ligt de nadruk op het bestuderen van de (meetbare) militaire capaciteiten (*capabilities*) van de tegenstander (gericht op de vraag wat de tegenstander kan en waar dit kan). Bij *peacekeeping*-operaties en asymmetrische

27 CIA, *The Acme of Skill*, Washington, z.d., pp. 6-7.

28 Drs. R. Theunens, 'Intelligence en vredesoperaties', *Militaire Spectator*, 170 (2001), 11, p. 599.

29 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping

Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997), 1, p. 7.

30 Kevin O'Brien & Joseph Nusbaum, 'Intelligence gathering for asymmetric Threats, Part I and II', *Jane's Intelligence Review*, oktober/november 2000.

oorlogsvoering is de kennis van de capaciteiten van de partijen ondergeschikt aan het inzicht in hun bedoelingen en hun motieven, zonder hierbij de capaciteiten uit het oog te verliezen. De bedoelingen en motieven van een strijdende partij kunnen in sommige gevallen van buitenaf bezien zelfs irrationeel overkomen.³¹

De tweede fase in de *intelligence cycle* is het verzamelen van ruwe gegevens.³² Dit kan op een aantal manieren gebeuren. Allereerst via open bronnen, zoals dagbladen, tijdschriften, boeken, overheidsstudies en radio- en televisie-uitzendingen. Sinds enkele jaren wordt dit ook wel *open source intelligence* ('osint') genoemd. Het betreft alles wat in gedrukte vorm verschijnt of via de ether op radio en televisie wordt uitgezonden. De meeste diensten halen tegenwoordig, mede dankzij internet, circa 85 procent van hun informatie uit open bronnen. Daarom is het onjuist om *intelligence* gelijk te stellen met 'spionage', wat maar al te vaak gebeurt. Dat aspect slaat namelijk uitsluitend op diverse clandestiene manieren om informatie te verzamelen. Een heimelijke methode van vergaring kan bijvoorbeeld gebeuren via technische middelen zoals film, fotografie of elektronisch onderscheppingverkeer. Dit gebeurt meestal vanuit grondstations op land, speciale schepen, vliegtuigen of satellieten. Later zal uitvoeriger worden stilgestaan bij deze speciale vormen van *intelligence*, zoals *signals intelligence* ('sigint'), *communications intelligence* ('comint'), *radar intelligence* ('radint') en *imagery intelligence* ('imint').

Een tweede methode om *intelligence* te vergaren is door menselijke bronnen, ook wel *human intelligence* ('humint') genoemd. 'Humint' omvat inlichtingenvergaring via mens-tot-mens-contacten, en heeft betrekking op vergaring via eigen agenten, rapporten van attachés, andere diplomatieke rapportages en systematische debriefing van vluchtelingen, emigranten, overlopers, gevangengenomen soldaten, vrijgelaten gegijzelden, enzovoort. Het clandestiene deel van *human intelligence* betreft over het algemeen het gebruikmaken van *case-officers* of agenten, die informatie verschaffen die op geen enkele andere wijze uit open bronnen verkregen kan worden. Daarbij zijn *case-officers* werknemers van nationale inlichtingendiensten en zijn agenten meestal van buitenlandse afkomst.³³ Bij *peacekeeping*-operaties is vooral *human intelligence* van groot belang. Zowel de lokale bevolking als leidende militairen of politici kunnen waardevolle *intelligence* opleveren. Vluchtelingen uit een *Safe Area* kunnen ook vaak via systematische debriefings belangrijke informatie aan dragen, net als de non-gouvernementele organisaties die werkzaam zijn in bepaalde gebieden.

De derde en belangrijkste stap in de cyclus is de verwerking (*processing*) van alle binnengekomen gegevens, afkomstig uit open en geheime bronnen. De grote diensten hebben bijvoorbeeld te maken met enorme hoeveelheden onderschept berichtenverkeer die gedecodeerd of vertaald moeten worden. Ook zullen gegevens eerst met behulp van geavanceerde computers verwerkt moeten worden. Verder dienen foto's, films en andere opnames te worden ontwikkeld om ze geschikt te maken voor bestudering en nader onderzoek. Bovendien zullen *human intelligence*-rapporten nader geanalyseerd en getoetst moeten worden aan inlichtin-

31 Drs. R. Theunens, 'Intelligence en vredesoperaties', *Militaire Spectator* 170 (2001), II, p. 601.

32 De Valk wijst erop dat de BVD het woord 'vergaring' gebruikt en niet verzamelen. Gilliam de Valk, *De BVD en Inlichtingenrapportages*, Nijmegen, 1996, p. 25.

33 Godson, May & Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads*, p. 4. Ook is er nog de derde wat vagere categorie van zogenaamde 'grijze bronnen'. Dat zijn personen of bedrijven die al dan niet moedwillig tijdens conversaties gevoelige informatie loslaten.

gen verkregen uit *signals intelligence* en *imagery intelligence*. In een bataljon gebeurt dit voornamelijk door de zogeheten S-2-sectie en op het niveau van UNPROFOR door de zogeheten G-2-sectie. De andere secties komen in het hoofdrapport uitvoerig aan bod; in deze bijlage richt de aandacht zich vooral op de *intelligence*-activiteiten die in militaire organisaties gewoonlijk op deze manier worden aangeduid.

Een *low intensity conflict* vereist een andere manier van nadenken over *intelligence* dan een oorlogssituatie, waarvoor een leger in principe is getraind. In een normale oorlog zouden vier tanks op een weg op de traditionele manier beoordeeld kunnen worden als een 'versterking of verkenning'. In Bosnië was dit echter vaak de voorbode van een grootschalig offensief.

Bij binnenkomst van gegevens zal de *intelligence* op sectorniveau (zoals *Sector North East* van UNPROFOR waaronder Srebrenica viel) ongetwijfeld nader zijn geanalyseerd. Daarbij zal ook de informatieverstrekking van de *United Nations Military Observers* (UNMO's) een belangrijke rol hebben gespeeld. Het ging om tweerichtingsverkeer: uit de hogere echelons *Bosnia Hercegovina Command* in Sarajevo (later UNPROFOR geheten) en het hoofdkwartier van UNPROFOR in Zagreb (later UNPF geheten) zal *intelligence* gevloeid zijn naar *Sector North East* en naar Dutchbat, en vice versa.

De vierde stap is de analyse, integratie, evaluatie en productie van het vergaarde materiaal. Daarbij moet het materiaal in een zodanige vorm gegoten worden dat er uiteindelijk een gereed *intelligence*-product uit te voorschijn komt. Analisten spelen een sleutelrol in dit proces, want zij moeten de informatie en de bron wegen op betrouwbaarheid, deugdelijkheid en relevantie, en deze vergelijken met reeds eerder ter beschikking gekomen gegevens. Zij verwerken de informatie. Het product dat uiteindelijk wordt gefabriceerd, kan van betekenis zijn voor de korte, middellange of (zeer) lange termijn. Er zijn dus ook in dit opzicht verschillende soorten *intelligence*.

Van belang voor de korte termijn is *current intelligence*, waarin gerapporteerd wordt over actuele ontwikkelingen, zoals de veranderingen in een bepaalde situatie in de laatste 24 uur. Verder kan de *intelligence* zoals die door de analist geproduceerd wordt een waarschuwend functie (*warning intelligence*) hebben, en de afnemer een duidelijk signaal geven van op handen zijnde crises. Ook *operational intelligence* kan van belang zijn voor de korte termijn, omdat dit vooral relevant is in situaties waarin sprake is van militaire spanningen of oorlog. *Intelligence* kan dan ook fungeren in een ondersteunende functie bij crises. Dit kortetermijnbelang geldt ook voor ruwe, ongeëvalueerde inlichtingen (*raw intelligence*). Relevant voor de middellange termijn is *basic intelligence* die ook wel de 'hart en ziel' van het product wordt genoemd. Hier gaat het namelijk over de wat dieper gaande studies. Daaronder kan men ook *targeting* (het vaststellen van militaire doelen) rangschikken, en *intelligence* die dient als ondersteuning bij het naleven van akkoorden over wapenbeheersing (*arms control support*).³⁴

Producten die worden gefabriceerd voor de zeer lange termijn zijn de zogenaamde *Estimates*. Hierin spreekt een analist – op basis van een grondige analyse van alle beschikbare *intelligence* – een verwachting uit voor toekomstige ontwikkelingen. Een voorbeeld zijn de Amerikaanse *National Intelligence Estimates* (NIE's). Tijdens de Koude Oorlog betroffen

34 John Macartney, 'Intelligence: A Consumer's Guide', *The International Journal of Intelligence*

and Counterintelligence, Vol. 2 (1988), 4, pp. 464-472.

dat voornamelijk analyses over de militaire kracht en politieke intenties van de Sovjet-Unie.³⁵

De vijfde en laatste stap in de *intelligence* cyclus is de verspreiding (*dissemination*) van het product onder de nationale en internationale afnemers. Zo gaat in Washington elke morgen een dagelijks briefingboek met *finished intelligence* naar de Amerikaanse president en de *National Security Council*. Andere afnemers zijn het *State Department*, het *Pentagon* en de overige departementen. In de meeste Europese en Aziatische hoofdsteden speelt zich elke morgen een nagenoeg identiek proces af. Dan worden ook door nieuwe vragen weer nieuwe behoeften geformuleerd, waardoor de cyclus weer van voren af aan in gang gezet wordt.³⁶

De intelligence-cyclus in de praktijk

Het is evident dat de cyclus bij een juiste verspreiding nooit ophoudt, want een goed gebruik van het aangeleverde product is even belangrijk als het voortgaan van de cyclus. Een pregnant voorbeeld daarvan is de Suez-crisis in 1956. De Amerikaanse *National Security Agency* was toen, op basis van het breken van het Britse, Franse en Israëliëse diplomatieke en militaire codeverkeer, volledig geïnformeerd over de aanval op Egypte. De aangeleverde informatie, 'het NSA-product', bleef echter te lang ongebruikt op een bureau in het *State Department* liggen.³⁷ Het verloop van de *intelligence*-cyclus kent dus kuilen op de weg naar een afgerond product. Zoals Loch Johnson stelt: 'So the cycle is anything but smooth; it is bumpy and disjointed and sometimes collapses altogether.'³⁸

Enkele voorbeelden maken dit duidelijk. Allereerst kan verzamelde informatie *intelligence* genoemd worden, ook al is er geen afgerond product gecreëerd. Niet door analisten verwerkte informatie kan ook *intelligence* zijn of worden. Zo onderschepte de voorloper van de *National Security Agency* tussen 1 juli 1944 en 31 juni 1945 ruim 17.500 diplomatieke en militaire codetelegrammen uit Nederland. Dagelijks stelden de codebrekers een bulletin op. Van de bijna vierduizend in 1945 gekraakte berichten werden er 1857 opgenomen in het bulletin. De niet-opgenomen berichten zijn wel degelijk ook als *intelligence* te beschouwen, omdat ze op verzoek van de afnemers direct beschikbaar waren voor vertaling en inzage.³⁹

In de tweede plaats zijn er altijd zogeheten permanente behoeften aan *intelligence* (*standing requirements*), die niet iedere keer opnieuw in overleg vastgesteld hoeven te worden. Tijdens conflictsituaties of oorlogen, zoals in Bosnië of Kroatië, betrof dat de militaire gang van zaken bij de tegenstander of de ontwikkelingen aan het front. En vóór de val van de Muur waren dat bijvoorbeeld in vele westerse hoofdsteden de politieke, militaire en economische ontwikkelingen in de Sovjet-Unie en in Oost-Europa. Ook valt te denken aan relevante politieke en economische ontwikkelingen in bepaalde regio's die van onveranderlijk belang worden geacht voor het nationale veiligheidsbeleid van een staat.

Nogmaals, de hierboven geschetste *intelligence*-cyclus is een simplificatie van de werkelijkheid. Er zullen zich altijd situaties voordoen waarin van deze kringloop al spoedig wordt

35 Thans zijn al veel NIE's over het tijdvak 1951-1993 door de CIA vrijgegeven. Om hiervan een voorbeeld te noemen: vgl. NA, RG 263, NIE's 1951-1993, Box 6, Folder 47, NIE 11/4-82: The Soviet Challenge to US Security Interests, 10/08/82.

36 CIA, *Factbook on Intelligence*, Washington D.C., 1990, pp. 17-18.

37 Interview Matthew Aid, 29/09/01.

38 Loch K. Johnson, 'Making the Intelligence "Cycle" work', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 1 (1986), 1, p. 3.

39 NA, RG 457, NSA-Records, Box 1028, *Folder Monthly Production Trends Report*, Tab E: Annual Production 1944-1945, June 1945.

afgeweken. Tijdens een politieke of militaire crisis zullen de beleidsmakers in het kader van crisismanagement grotere interesse hebben voor ruwe *intelligence*. De tijd ontbreekt dan om te wachten op een uitgekristalliseerd *intelligence*-product. Een voorbeeld hiervan was de Cuba-crisis in 1961, toen informatie over de opstelling van de sovjetraketten, uitgerust met nucleaire systemen, en de scheepsbewegingen van Russische schepen van wezenlijk belang was voor de snelle besluitvorming aan Amerikaanse zijde.⁴⁰

Een laatste voorbeeld dat het verschil tussen theorie en praktijk van de cyclus nog duidelijker maakt, betreft een algemeen probleem voor geheime diensten dat in zekere zin verstorend werkt op het functioneren van de *intelligence*-cyclus. Het betreft het zogeheten compartmentaliseringprincipe. Zelfs in 'gewone' organisaties ontstaan problemen doordat er verschillende afdelingen zijn met belangen die niet parallel lopen, of medewerkers die eigen doelstellingen nastreven die niet direct de doelen van de organisatie ten goede komen. Dit geldt des te sterker bij geheime diensten, waar afdelingen, bureaus en afzonderlijke medewerkers muren om hun werkterrein bouwen en het zicht verliezen op de overkoepelende organisatie- of de beleidsdoelen. Dat wordt gerechtvaardigd door het zogeheten *need-to-know*-principe (alleen wie de informatie nodig heeft, krijgt deze; wie deze niet nodig heeft, krijgt deze ook niet). Door deze achtergrond ontstaat soms een strijd tussen de diverse secties binnen een dienst, hetgeen van invloed kan zijn op de cyclus. Niet alle informatie dringt dan door tot de cyclus.

Als een inlichtingendienst faalt bij het voorspellen van bijvoorbeeld een crisis, invasie, een kernproef, of de lancering van een raket, dan wordt al gauw gesteld dat die dienst niet tijdig genoeg over de juiste *intelligence* beschikte. Hierbij moet direct aangetekend worden dat zogenaamde *intelligence failures* zelden worden veroorzaakt door een gebrek aan informatie. De oorzaak ligt veeleer in de omgang met en de interpretatie ervan. Zo bleek achteraf dat de Israëliëse *intelligence*-gemeenschap voor het uitbreken van de oktoberoorlog in 1973 over veel informatie had beschikt over een op handen zijnde Arabische militaire actie.⁴¹ Hetzelfde gold voor de Amerikaanse inlichtingendiensten, die ook signalen hadden opgevangen dat een Arabisch offensief op handen was. Vooral de *National Security Agency* beschikte over veel *intercepts* (onderschept berichtenverkeer) die op een militair offensief wezen. Het was evenwel de enorme hoeveelheid aan *intercepts* (enkele honderden rapporten per week) die deze dienst de das omdeed. De analisten konden de wassende berichtenstroom gewoonweg niet tijdig genoeg verwerken.⁴²

Veel auteurs menen daarentegen dat de zwakste schakel juist de laatste fase in de cyclus is: de verspreiding en het juiste gebruik van het product *intelligence*. John Macartney noemt de Grenada-operatie in 1983 en de Iran-Contra-affaire als voorbeelden waarin *intelligence* niet betrokken zou zijn bij de operationele planning.⁴³ De auteur Copley wijst erop dat ook de Irakese invasie van Koeweit beslist geen *intelligence failure* was: er waren inlichtingen beschikbaar, maar die werden niet tijdig geanalyseerd en bereikten de afnemers te laat. Zijn stelling luidt dan ook: '*intelligence* is pas *intelligence* als het bij de afnemer ligt'.⁴⁴

40 CIA, *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis 1962*, Washington D.C., 1992, passim.

41 Ytzhak Katz & Ygal Vardi, 'Strategies for Data Gathering and Evaluation in the Intelligence Community', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 5 (1991), 3, p. 313.

42 Andrew, *For the President's Eyes Only*, p. 391.

43 John Macartney, 'Intelligence: A Consumer's Guide', *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 2 (1988), 4, p. 474.

44 Gregory Copley, 'Intelligence and the Iraqi Invasion: Why Did So Many Services Fail?', *Strategic Policy*, September 1990, pp. 38-39.

In het geval van de val van Srebrenica is het van groot belang om te bezien of er sprake was van een *intelligence failure*, die werd veroorzaakt door een gebrek aan informatie. Volgens een voormalige medewerker van de Speciale Vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Akashi, was Srebrenica wel degelijk een *intelligence failure*. Als de VN geweten zou hebben wat er stond te gebeuren, zou er wel anders zijn gereageerd, veronderstelde hij. Gezien zijn politieke ambities zou ook Akashi anders gereageerd hebben, volgens deze medewerker.

In de loop van de oorlog in Bosnië was Akashi uit de gratie geraakt bij de voornaamste leden van de Veiligheidsraad; de val van Srebrenica was volgens deze bron slechts de laatste aanleiding om hem via een zijdeur van het toneel af te voeren. Het zou een vorm van standaarddenken in de VN (en daarmee dus een *intelligence failure*) zijn dat de Bosnische Serven toch niet zouden weten wat ze met de tienduizenden vluchtelingen moesten beginnen. De grootste *intelligence failure* was echter niet zozeer dat niet bekend was of de halve of de hele enclave zou worden ingenomen, maar dat niet van tevoren werd ingeschat dat de VRS alle mannen zou vermoorden. Immers, militaire logica vereist dat men uitgaat van het ergste, en dat was in dit geval nog dat de VRS de enclave wilde innemen.⁴⁵ Hier zal in hoofdstuk 8 gedetailleerd op worden teruggekomen.

Concluderend kan gezegd worden dat *intelligence* een product is dat door een ingewikkeld en soms langdurig proces gemaakt en daarna gedistribueerd wordt onder de consumenten ervan. Het is onmiskenbaar dat dit 'productieproces', waarbij vele 'werknemers' betrokken zijn, over het algemeen plaatsvindt in een 'grote fabriek'. De productie vereist zeer omvangrijke financiële investeringen, die aangewend worden voor de aanschaf van technische middelen om de *intelligence* te verwerven, het productieproces draaiende te houden, en via additionele financiële en andersoortige investeringen te verbeteren, evenals om de honderden zo niet duizenden werknemers te honoreren voor hun werk. Dat nationale overheden dergelijke *intelligence*-'fabrieken' tot hun beschikking hebben, ligt voor de hand. Zowel grote als kleine staten hebben over het algemeen de beschikking over een nationale inlichtingencapaciteit, in de vorm van civiele en militaire inlichtingendiensten. Dat was echter niet het geval bij de VN.

3. *Intelligence* en VN-*peacekeeping*-operaties

De auteur Walter Dorn velst een hard oordeel over de relatie tussen *intelligence* en *peacekeeping*-operaties in VN-verband: 'Many failures in the history of UN field operations might have been avoided had the UN taken a more forthright approach to intelligence and possessed a stronger mandate to gather information and improve its information-gathering system.'⁴⁶

Sinds 1945 is het gebruik van *intelligence* bij *peacekeeping*-operaties altijd moeizaam geweest. Iedere betrokkene begreep weliswaar dat er een zekere *intelligence*-input moest bestaan, maar de VN in New York deden nooit iets substantieels om de bestaande situatie te verbeteren. En dat terwijl inlichtingen toch een geïntegreerd onderdeel behoren te zijn van planning en beleid. Inlichtingen zijn immers essentieel voor de beoordeling van een politieke

45 Vertrouwelijk vraaggesprek (46).

46 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekee-

ping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, p. 414.

of militaire situatie en om de juiste beslissingen te nemen. Ze kunnen verstrekkende gevolgen hebben, waardoor er hoge eisen moeten worden gesteld aan de kwaliteit ervan.⁴⁷

De enige directe ervaring van de VN met een eigen *intelligence collection capability* deed zich voor gedurende de crisis in Kongo in 1960. Ondanks de in New York levende afkeer zetten VN-strijdkrachten (vooral op Zweeds initiatief) toch een rudimentaire *intelligence*-cel op: de *Military Information Branch*. Deze functioneerde tussen 1960 en 1964. Vanwege de negatieve 'bijklank' van het begrip *intelligence* werd dit woord vermeden en steeds de voorkeur gegeven aan 'informatie'. Het deed immers te veel denken aan allerlei illegale en duistere operaties. De *intelligence*-eenheid werd daarom omgedoopt in *Military Information Branch*. Tijdens de *peacekeeping*-operatie in Kongo werd gebruikgemaakt van *signals intelligence* door het onderscheppen van communicatieverkeer, *imagery intelligence* door het inzetten van luchtverkenningstoestellen en *human intelligence* door gevangenen systematisch te ondervragen via informanten en agenten. *Communications intelligence* produceerde veel waardevolle informatie tijdens de zogeheten Katanga-campagne (*Operation Grand Slam*) in december 1962 en januari 1963, die tot doel had om buitenlandse huurlingen te verwijderen, *freedom of movement* te herstellen en een einde te maken aan de afscheiding van Katanga. Het Zweedse bataljon in Kongo gebruikte *signals intelligence* met groot succes in de periode 1961-1962. De tegenpartij, de Katangese eenheden, communiceerde altijd 'open' met elkaar, omdat zij ervan uit gingen dat de Zweedse soldaten toch geen Swahili verstonden. Het Zweedse bataljon bezat deze taalkennis echter wel, en daardoor werden zeer waardevolle inlichtingen verkregen.⁴⁸ De Zweedse regering stelde bovendien in november 1962 speciale fotoverkenningsvliegtuigen en fotoanalisten ter beschikking.

De VN hadden tijdens deze operatie weinig contact met nationale inlichtingendiensten. Dat is ook niet verwonderlijk: de CIA was met een geheel eigen doel in Kongo actief, en dat doel spoorde niet met dat van de VN. Volgens Dorn leverden de Amerikaanse, Britse en Franse inlichtingendiensten de VN-missie in Kongo weinig tot geen *intelligence*. Dit zou voor New York als argument gediend moeten hebben dat het nut zou hebben over een eigen zelfstandige *intelligence*-capaciteit te beschikken. De agenda van buitenlandse inlichtingendiensten kan immers afwijkend zijn van de eigen agenda, ook al sanctioneren de regeringen in de Veiligheidsraad de operatie.

In andere *peacekeeping*-operaties kon de VN over meer *intelligence* beschikken, en dat kwam vooral doordat Amerikaanse *imagery intelligence* met de VN werd gedeeld. Deze werd getoond (niet afgestaan!) aan de commandant van de *UN Emergency force* in het Midden-Oosten in het midden van de jaren zestig. Zo kreeg een militaire adviseur van de secretaris-generaal van de VN *imagery intelligence* van het Amerikaanse spionagevliegtuig U-2 te zien tijdens de Cuba-crisis in oktober 1962. Ook mocht de militaire leiding van de *UN Disengagement Observer force* (UNDOF) op de Golan-hoogvlakte in het Midden-Oosten in 1993 soms Amerikaanse U-2-foto's bestuderen.⁴⁹ Tijdens de operatie in Somalië in 1993-1994 leverden Amerikaanse diensten veel *intelligence* via hun *Intelligence Support Element*, maar toen namen er dan ook Amerikaanse grondtroepen aan deel. Of die *intelligence* werd gedeeld met Pakistaanse VN-troepen is de vraag, want op 5 juni 1993 werden 24 Pakistani gedood bij een operatie in Mogadishu. Mohammed Sahnoun, een Algerijnse diplomaat en

47 De Valk, *De BVD*, p. 10.

48 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence*

and Counterintelligence, Vol. 10 (1997), 1, p. 11.

49 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', in: Pickert, *Intelligence*, p. 116.

voormalig speciaal gezant van de VN voor Somalië, meende dat dit wees op 'a complete lack of political and military intelligence capabilities'.⁵⁰

In enkele andere recente operaties kende het hoofdkwartier van de *peacekeeping*-missie een *intelligence*-staf (in militaire termen aangeduid als 'de G-2'), zoals gebruikelijk is bij militaire operaties. In Rwanda (UNAMIR) in 1995 (na de genocide) omvatte deze G-2-cel in totaal zes *intelligence*-functionarissen. De operatie in Haïti was van alle *peacekeeping*-operaties, volgens diverse auteurs, wat betreft *intelligence*-vergaring en -verwerking het best georganiseerd, met in totaal 29 Canadese officieren. Er was ook een belangrijke *intelligence*-component in de *UN monitoring mission* in Irak: UNSCOM. Die missie beschikte zelfs over Britse afluisterapparatuur om Irakees militair communicatieverkeer af te luisteren.⁵¹ Dat betekende overigens niet dat medewerkers van de VN-verificatiemissie in Irak hierdoor een beter inzicht kregen in het Iraakse militaire programma. Voortdurend klaagden zij erover dat zij al hun ruwe *signal intelligence* aan de Amerikaanse en Britse inlichtingendiensten aanleverden maar zelden de resultaten te zien kregen.⁵²

De UNSCOM-missie realiseerde zich maar al te goed dat de Iraakse inlichtingendiensten zouden proberen om hun communicatieverkeer af te luisteren. Daarom deed UNSCOM serieuze pogingen om de verbindingen met New York goed te beveiligen. Tevergeefs: de Iraakse inlichtingendienst was in staat om het gedecodeerde verkeer met het VN hoofdkwartier in New York te ontcijferen en mee te lezen. Het bleek dat het UNSCOM-cryptoprogramma dat gebruikt werd om de berichten te coderen zeer zwak was en makkelijk te breken. In die tijd was het onmogelijk om sterke Amerikaanse cryptosoftware aan te schaffen, vanwege de stringente exportcontrole die de Amerikaanse overheid had opgelegd. Zwakke cryptosoftware betekende immers dat ook de Amerikaanse inlichtingendiensten konden meelesen. Nadat het breken van code door Irak was ontdekt, schakelde UNSCOM over op het cryptoprogramma *Pretty Good Privacy* (PGP), dat toen nog niet te kraken viel.⁵³ Het lukte trouwens ook om andere redenen al niet om de onpartijdigheid van UNSCOM als VN-missie hoog in het vaandel te houden. Op sommige momenten telde de missie een groot aantal CIA-medewerkers, en bovendien werd er door de VN *intelligence* aan Israël geleverd. Dat deed verder afbreuk aan de gedachte dat de *intelligence* in de eerste plaats voor de VN was.⁵⁴ Verder staat de Amerikaanse overheid (nog steeds) satellietfoto's af aan het *International Atomic Energy Authority* (IAEA) in Wenen dat de atoomprogramma's van Irak en Noord-Korea 'bewaakt'.⁵⁵

Samenvattend kan gesteld worden dat er tijdens *peacekeeping*-operaties in VN-verband soms wel zelfstandig aan inlichtingenvergaring werd gedaan, met Kongo als uitschieter, maar in het algemeen bleef de VN volstrekt afhankelijk van datgene wat een lidstaat (meestal de Verenigde Staten) bereid was om aan te leveren.

50 Connaughton, *Military*, p. 116.

51 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, p. 438.

52 Marian Wilkinson, 'Revealed: Our Spies in Iraq', *Sydney Morning Herald*, 28/01/99, p. 1.

53 'UNSCOM Hurt by Weak Encryption', *Intelligence Newsletter*, nr. 403, 05/04/01 zoals gepubliceerd op 18/04/01 op: <http://216.167.120.50/>.

54 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, pp. 439-440.

55 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', Pickert, *Intelligence*, p. 117 en Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, pp. 293-294.

4. *Intelligence* binnen de bestaande VN-cultuur

Sinds de omvangrijke militaire onderneming in Kongo is er veel veranderd wat betreft *peacekeeping*-operaties in VN-verband. Tot 1992 was de missie in Kongo met 20.000 *peacekeepers* de grootste militaire operatie tot dan toe geweest, maar dat record werd in dat jaar gebroken: UNPROFOR telde meer dan 40.000 manschappen en steun van een omvangrijke luchtmacht van de NAVO en een vloot van de WEU. Van belang is verder dat het mandaat van de meeste *peacekeeping*-operaties tegenwoordig veel breder is dan vroeger. Zo zijn missies nu bijvoorbeeld belast met het toezicht op de naleving van sancties, de bescherming van zogeheten *Safe Areas*, het aanvoeren van humanitaire hulp, de steun aan vluchtelingen, het bewaken van lokale verkiezingen of het helpen bij de ontwikkeling van de infrastructuur.⁵⁶ Die uitbreiding van taken op zich bracht echter binnen de VN geen andere houding ten opzichte van *intelligence* of een opmerkelijke culturomslag met zich mee.

Werken met een *Military Information Branch* en de grote inzet van *intelligence* tijdens de operaties in Kongo was een eenmalige gebeurtenis. Sinds Kongo is iedere poging binnen de VN om een eigen en permanente *intelligence*-sectie op te bouwen op verzet gestuit. Zowel afzonderlijke landen als de verschillende afdelingen van de VN hadden hier grote moeite mee. De VN hebben zich hierdoor op geen enkele wijze adequaat voorbereid om op een systematische en doordachte wijze om te gaan met geheime *intelligence*: noch op het gebied van vergaren, noch wat de distributie ervan binnen de VN-bureaucratie betreft. Er bestaan geen richtlijnen omtrent de vraag hoe men informatie kan vergaren, welk materiaal geheim moet blijven, welke classificatieniveaus eraan gehecht moeten worden, en wanneer documenten vrijgegeven kunnen en mogen worden. Dat roept de vraag op wat de achtergronden zijn van dat verzet.

Een belangrijke juridische en politieke reden voor de VN om niet aan inlichtingenvergaring te doen, is het mandaat van de missie en de overeenkomst hierover met de lokale regering. Daarbij wordt de VN-vredesmissie verplicht alle lokale wetten en regels te respecteren. Een *peacekeeping*-missie moet derhalve zeer voorzichtig worden uitgevoerd; van het mandaat of de originele overeenkomst mag niet worden afgeweken.

Een 'prachtig' maar tegelijkertijd tragisch voorbeeld van dergelijke *sovereignty constraints* inzake de vergaring en verspreiding van informatie zijn de ervaringen van de *UN Iran-Iraq Military Observer Group*, vlak voor de Irakese invasie in Koeweit. De missie had als mandaat om toe te zien op de wapenstilstand tussen Iran en Irak. Sinds juli 1990 constateerden de waarnemers de verplaatsingen van grote aantallen Irakese eenheden naar het zuiden, naar de grens met Koeweit. Omdat die troepen niet naar het oosten gingen (in de richting van Iran) konden de waarnemers hierover echter officieel niets rapporteren; dat werd niet toegestaan door het hoofdkwartier van de VN-missie in Bagdad. Daarnaast dreigde de Irakese regering de missie uit te wijzen als over de troepenverplaatsing toch via VN-kanalen werd gerapporteerd. Dat was een reële dreiging omdat Irak het VN-communicatieverkeer aflluisterde.

Blijkbaar is er ook via informele kanalen niet aan New York gerapporteerd. De toenmalige secretarises-generaal van de VN, Javier Pérez de Cuéllar, schreef hierover in zijn

56 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and*

Counterintelligence, Vol. 12 (1998), 4, pp. 414-427.

memoires: 'The major powers knew in advance that a very large Iraqi force was moving towards the Kuwaiti border. I did not have such knowledge (...). I failed to anticipate [Saddam Hussein]'s aggressive intent.' Hij vergeet overigens de kennis te noemen die zijn eigen waarnemers wel in hun bezit hadden, maar niet doorgaven. Hij trekt desondanks een andere belangrijke conclusie:

The United Nations, and the Secretary-General in particular, should have better sources of information on developments such as large troop movements that pose a threat to the peace. And the United Nations, as much or more than national governments, should have the skill and insight to understand the import of such information and take appropriate preventive action.⁵⁷

Toch zou daar bitter weinig van terecht komen. De belangrijkste verklaring die vaak wordt genoemd is het politieke klimaat binnen de VN, waar doctrines van onpartijdigheid, transparantie en het volkenrecht hoog in het vaandel staan. De vergaring van *intelligence* tijdens *peacekeeping*-operaties past niet in de VN-cultuur, die voor open en transparant moet doorgaan. De VN zou dan *intelligence* over eigen leden gaan vergaren, hetgeen als volstrekt onwenselijk wordt gezien.⁵⁸

Deze visie zou het duidelijkst te beluisteren zijn binnen het humanitaire deel van het VN-systeem, zoals bij UNHCR en UNICEF. Volgens de militaire adviseur van de secretaris-generaal van de VN, generaal-majoor F.H. van Kappen, lag dit voor het VN-secretariaat anders. Vooral voor de twee belangrijkste departementen binnen het secretariaat, het *Department of Peacekeeping Operations* (DPKO) en het *Department of Political Affairs* (DPA). Hoewel deze twee afdelingen van oudsher ook het uitgangspunt hanteren dat het vergaren van *intelligence* ongewenst is, is daar het denken aan het verschuiven.⁵⁹

Hierbij speelt ook een rol dat de lidstaten van de VN geen eenduidige visie op *intelligence* hebben. Bovendien wordt de discussie vertroebeld door definitieproblemen. Wat door de ene lidstaat aangemerkt wordt als het verzamelen van inlichtingen, wordt door de ander gekwalificeerd als het verzamelen van informatie. Dit zou in Joegoslavië, zoals zou blijken, ernstige gevolgen hebben. Een voorbeeld ter illustratie: het Canadese bataljon en de Franse compagnie die in juni 1992 werden belast met de heropening van het vliegveld van Sarajevo kregen van de VN geen inzicht in de positie en activiteiten van de strijdende partijen rond dat vliegveld. De VN verwachtten dat de troepen er 'blind' naartoe gingen. Door de uitstekende relatie met zijn zuiderbuur kon Ottawa langs een omweg toch de benodigde *intelligence* vergaren, hetgeen niet alleen nodig was voor bescherming van de eenheden, maar ook in het geval van een noodzakelijke terugtrekkingsstrategie.⁶⁰

Hieruit kan afgeleid worden dat bij de aanvang van het conflict in Joegoslavië de problemen bij het doorgeven van *intelligence* aan de Verenigde Naties nog steeds niet waren opgelost. En nog steeds bestaat er geen *intelligence*-cultuur binnen de VN. Binnen UNPROFOR bestond zelfs een uitgesproken anti-*intelligence*-cultuur. 'Intelligence, even if it was to be used only for force protection, was still being resisted by some senior military

57 Pérez de Cuéllar, *Pilgrimage for Peace*, pp. 237-238.

58 Vgl.: Mats Berdal, 'Whither UN Peacekeeping?', *Adelphi Paper*, nr. 281, October 1993, pp. 43-44.

59 F.E. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 593.

60 Vertrouwelijk vraaggesprek (3).

officers in command positions at UNPROFOR in Zagreb', aldus een *intelligence*-officier die op het hoofdkwartier in Zagreb werkte.⁶¹

In de zomer van 1992 wilde het VN-secretariaat bij het begin van de UNPROFOR-missie in Bosnië geen gebruikmaken van het Amerikaanse aanbod van (onder meer militaire) *intelligence*.⁶² Bij Buitenlandse Zaken in Den Haag werd toen al geconcludeerd dat zonder goede inlichtingen 'de VN-operatie al bij voorbaat stuurloos zou worden'.⁶³ Het Amerikaanse aanbod werd later onder de regering van Clinton herhaald, maar opnieuw afgewezen.⁶⁴

Ook bij het *Department of Peacekeeping Operations* van het VN-hoofdkwartier heerste een anti-*intelligence*-cultuur. Het hoofd van deze afdeling, Kofi Annan, stelde bijvoorbeeld argwanend: 'We have to be careful because the big powers only give us what they want us to know.' Er bestond nog steeds een grote aversie tegen het zelf verzamelen van *intelligence* bij de VN. Men gebruikt liever de term 'militaire informatie', en die vergaring moest geschieden door militaire waarnemers die alleen op grond van visuele waarneming mochten rapporteren. Als er al (voornamelijk Amerikaanse) *intelligence* werd doorgegeven aan het *Department of Peacekeeping Operations*, dan bleek uit het verleden dat er daarop in elk geval geen *feedback* volgde vanuit New York naar de lokale UNPROFOR-commandanten.

Een andere reden voor de bedenkingen bij de VN tegen *intelligence* is dat er sprake is van een zekere terughoudendheid bij de meeste landen om informatie door te geven aan de VN. Dat geldt niet alleen voor kleinere staten maar ook voor de Verenigde Staten, die tot nu toe de nauwste *intelligence*-liaison met de VN hadden. Die terughoudendheid werd vooral veroorzaakt door het 'lekker' binnen de organisatie zelf, alsmede doordat men niet gewend was routinematig om te gaan met streng geclassificeerd materiaal. Dit speelde niet alleen in New York maar ook lokaal in Bosnië: daar werd vaak onbeveiligde verbindingapparatuur gebruikt, zodat de ABiH (de legereenheden van de Bosnische Moslims), de VRS en de VJ (het leger van de Federale Republiek Joegoslavië) zonder al te veel moeite konden meeluisteren met het berichtenverkeer van UNPROFOR.⁶⁵ Dat probleem speelde al tijdens de VN-operaties in Libanon.⁶⁶

De terughoudendheid werd nog verder gevoed door het feit dat het secretariaat in New York berucht is vanwege de vele lekken ('a leaky organisation'), hetgeen de animo bij de lidstaten om *intelligence* te delen met de VN danig heeft bekoeld.⁶⁷ De militaire adviseur van de secretaris-generaal van de VN, Van Kappen, die vanaf 1 juli 1995 deze functie bekleedde, kreeg hierover ooit van een buitenlandse inlichtingenfunctionaris te horen: 'If you enter this building and even think about something, it is known in 185 different capitals in the world within one hour.'⁶⁸ Dit is een van de redenen dat de Veiligheidsraad omtrent UNPROFOR vaker in 'closed session' bij elkaar kwam; dat had dan wel weer tot gevolg dat sommige troepenleverende landen, zoals Canada en Nederland, buiten het besluitvormingsproces rond UNPROFOR in Bosnië werden gehouden.

Ook speelt hier een rol dat kleinere landen bevreesd zijn dat een goed geoliede *intelligence*-organisatie bij de VN hun nationale belangen en integriteit zal schaden. Dat risico zou

61 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9) en (47).

62 ABZ, PVNY. Van Schaik, PVNY aan Buitenlandse Zaken, nr. 594, 23/06/92.

63 ABZ, DEU/ARA/00085. Nota DAV over het Gymnich-overleg op 12-13/09/92.

64 Interview M. Albright, 28/09/01.

65 Zie hiervoor vooral de Hoofdstukken 5 en 6.

66 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 180.

67 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', in: Pickert, *Intelligence*, pp. 124-125.

68 F.E. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator*, 170 (2001), 11, p. 596.

speciaal ontstaan als zo'n afdeling gedomineerd zou gaan worden (wat voor de hand ligt) door westerse *intelligence*-functionarissen.⁶⁹

Bovendien is van belang dat veel VN-functionarissen tegelijkertijd (en primair) medewerkers van buitenlandse inlichtingendiensten zijn. Dat heeft tot gevolg dat gedeelde *intelligence* vaak op de bureaus van een buitenlandse inlichtingendienst beland. Ook Van Kappen kreeg af en toe te horen dat bepaalde functionarissen binnen het *Department of Peacekeeping Operations* actief waren bij het verzamelen van inlichtingen voor diverse inlichtingendiensten.⁷⁰ Zo waren veel Russen en Chinezen bij de VN in feite functionarissen van de inlichtingendiensten van hun land. De sovjet-inlichtingendienst KGB was zelfs tot het niveau van de *Under-Secretary-General for Political and Security Council Affairs* gepenetreerd: dat betrof in de jaren zeventig Arkady Shevchenko.⁷¹

Weliswaar was er, wat betreft *intelligence sharing* met de VN, bij de Amerikaanse Permanente Vertegenwoordiger daarvan een speciale *intelligence liaison official* aangesteld, maar de voormalige directeur van de CIA, James Woolsey, gaf toe dat dat moeilijk lag. Het werkelijk delen van *intelligence* vond daar dan ook eigenlijk alleen maar plaats op bilaterale basis, volgens het principe 'quid pro quo'.⁷²

Binnen de VN in New York bleef er voortdurend weerstand bestaan tegen de inzet van *intelligence* bij *peacekeeping*-operaties. De vraag doet zich echter voor of dat standpunt inmiddels niet achterhaald is, en of de VN niet een eigen inlichtingendienst nodig zou hebben of aan inlichtingenvergaring zou moeten gaan doen. Smith wijst er op dat dergelijke signalen al zijn afgegeven. De Australische minister van Buitenlandse Zaken heeft voorgesteld dat 'a group of professionals from various countries with expertise in intelligence (...) be recruited and approved by the Security Council'. Deze eenheid zou toegang hebben tot geclassificeerd materiaal, met als oogmerk onafhankelijk advies te verstrekken aan de Veiligheidsraad. Op deze suggestie werd echter sceptisch gereageerd, omdat het onwaarschijnlijk leek dat de ambtenaren van die eenheid in staat zouden zijn om zich geheel los te maken van hun nationale inlichtingendiensten. De vraag is dan ook of de inlichtingen die deze eenheid vergaarde werkelijk betrouwbaar en waardevrij zijn.⁷³

In 1992 deden de Europese Gemeenschap, Rusland, de Scandinavische landen, Australië, Canada en Nieuw-Zeeland een voorstel om bij de VN een onafhankelijk *intelligence-gathering facility* te vestigen ten behoeve van *early warning*-doeleinden en om de VN een effectief instrument te geven voor preventieve diplomatie. Het voorstel 'touched off a furious response from the United States, which appears to be resolutely opposed to any moves that would enhance the UN's ability to gather and analyse sensitive information in an independent fashion'.⁷⁴

Een probleem is natuurlijk ook dat de VN met meer dan 150 leden niet een 'nationaal belang' heeft waarop men zich kan concentreren, terwijl dat in de wereld van *intelligence* wel gangbaar is. De behoefte bij de beleidsmakers op het VN-secretariaat is ook zeer divers,

69 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997), 1, p. 5.

70 F.E. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 596.

71 Shevchenko, *Breaking*, passim en Polmar & Allen, *Spy Book*, pp. 564-565.

72 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

73 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 188.

74 Curtis, *Deception*, pp. 200-201.

waardoor moeilijk richting kan worden gegeven aan het sturen van een dergelijke inlichtingenvergaring.⁷⁵

Vooralsnog lijkt het er dus niet op dat er snel sprake zal zijn van een effectief inlichtingenapparaat dat onder het *Department of Peacekeeping Operations* zou kunnen ressorteren. De onwil bij de meeste landen is daarvoor nog te groot, want er zouden dan inlichtingen moeten worden verzameld over de lidstaten. Eriksson stelt daarom: 'peacekeeping organizations (especially the UN) as they exist today cannot maintain an advanced, comprehensive and combined intelligence service of their own at a strategic level'.⁷⁶ De voormalige Britse permanente vertegenwoordiger bij de VN, Sir David Hannay, liet zich in gelijke bewoordingen uit. Zijn eerste argument was dat lidstaten niet bereid zouden zijn daarvoor te betalen. Ten tweede voerde hij aan dat dit een te grote bedreiging voor de eigen nationale veiligheid zou vormen. En ten derde zou het *Department of Peacekeeping Operations* in New York toch niet weten wat het met alle vergaarde informatie zou moeten aanvangen, omdat daar onvoldoende personeel was om dit te verwerken.⁷⁷

Er bestaat weliswaar een *UN Situation Center* (SitCen) in New York die *intelligence*-achtig werk lijkt te doen, maar in de praktijk zuigt dit centrum vooral alle informatie op zonder daarbij veel af te scheiden.⁷⁸ Het SitCen heeft 24 medewerkers, is een onderdeel van het *Department of Peacekeeping Operations* en heeft een kleine analyse-sectie, de *Information and Research Cell* (I&RC), die vijf functionarissen in dienst heeft. Deze sectie werd in 1994 opgericht met aanvankelijk één Amerikaanse *intelligence*-functionaris, en werd al spoedig aangevuld met drie medewerkers, afkomstig uit Rusland, Frankrijk en Engeland. Deze sectie is volstrekt afhankelijk van de input van de nationale inlichtingendiensten, hetgeen de mogelijkheid van manipulatie van *intelligence* openlaat.⁷⁹ Een groot probleem schijnt ook de snelle wisseling van personeel te zijn.⁸⁰ De militaire adviseur van de secretaris-generaal van de VN, Van Kappen, bevestigde dit; hij zei amper betrouwbare *intelligence* te krijgen. De kwaliteit van de verkregen inlichtingen was wisselend. Wat hij de Amerikaanse vertegenwoordigster ook vroeg, hij kreeg 'geen antwoord, of antwoorden die nergens op sloegen.' Van Kappen had naar eigen zeggen nog het meest aan de Russische vertegenwoordiger, Sergei Lakonovski, een voormalige KGB-officier. Het probleem daarbij was dat diens informatie ook gebruikt kon worden om Van Kappen te manipuleren, dus moest hij daar heel voorzichtig mee omgaan. Van de Fransen kreeg hij ook veel informatie, maar die gegevens beoordeelde hij vaak als onbetrouwbaar. Het probleem daarmee was dat veronderstellingen vaak tot feiten werden verheven. Van de Britten kreeg Van Kappen wat minder informatie, maar wat hij kreeg was meestal redelijk betrouwbaar.⁸¹

Van Kappen signaleerde ook het probleem dat veel *intelligence* mondeling werd aanleverd, en dan ook nog vaak met de mededeling dat hij dit maar met een beperkt aantal

75 Vgl. Välimäki, *Intelligence*, pp. 34-38.

76 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997), 1, p. 1.

77 Sir David Hannay, 'Intelligence and international agencies', in: Shukman (ed.), *Agents*, p. 179.

78 Vertrouwelijk vraaggesprek (3) en Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', in: Pickert, *Intelligence*, pp. 111-129.

79 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue

Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), nr. 4, p. 433. Zie ook: David A. Charters, 'Out of the Closet: Intelligence Support for Post-Modernist Peacekeeping', *The Pearson Papers*, nr. 4, *Intelligence and Peacekeeping*, Halifax, 1999, pp. 51-52.

80 Välimäki, *Intelligence*, pp. 53-55.

81 Interview F.H. van Kappen, 21/06/00.

functionarissen mocht delen. Het kwam voor dat hij de functionaris in het *Department of Peacekeeping Operations*, die belast was met de politieke aspecten van een *peacekeeping*-missie, niet mocht inlichten. Volgens Van Kappen was de aansturing van deze afdeling volslagen onduidelijk, en veroorzaakte deze voortdurend wrijving en onmin, zowel binnen het *Department of Peacekeeping Operations* als elders binnen het Secretariaat. Van Kappen had voorts meermalen het vermoeden dat producten die hij aangeleverd kreeg, bedoeld waren om de VN, of althans het *Department of Peacekeeping Operations*, te manipuleren. Hij gaf als voorbeeld de humanitaire crisis in Oost-Zaire. Als een permanent lid van de Veiligheidsraad vóór ingrijpen was, dan werd *intelligence* aangeleverd waaruit bleek dat er veel vluchtelingen waren en dat hun toestand erbarmelijk was. Als een permanent lid tegen ingrijpen was, dan viel het aantal vluchtelingen mee en was hun toestand redelijk. Het was al met al 'een beschamende vertoning', aldus Van Kappen.⁸²

Een rol speelde tevens dat de Amerikaanse *intelligence*-ondersteuning aan de VN, mede vanwege de 'diverse' samenstelling van deze eenheid, beperkt was. De afgestane documenten hadden vaak een *unclassified* karakter. Het nadeel was dan echter weer, zoals een VN-medewerker beschreef, dat deze 'gedateerd' waren en bestonden uit een samenvatting van eerdere VN-rapportages.⁸³

Eigenlijk werd de VN voortdurend geconfronteerd met een interne tweestrijd: men wilde zelf niets aan inlichtingenvergaring doen, maar het was de organisatie ook wel duidelijk dat er tijdens *peacekeeping*-operaties *intelligence* nodig is. Zo gaf de militaire adviseur van de secretaris-generaal, generaal majoor Baril, in januari 1995 tijdens een besloten vergadering van troepenleverende landen toe dat toegang tot *intelligence* belangrijk was, maar dat zulke hulp maar bilateraal geregeld moest worden, want toegang tot *intelligence* was, zoals Lord Owen zich kon herinneren, 'a potentially difficult one'.⁸⁴

De afhoudende opstelling ten opzichte van actieve en zelfstandige inlichtingenvergaring betekende dus niet dat de VN op het standpunt stond dat de organisatie helemaal geen *intelligence* nodig had bij haar *peacekeeping*-operaties. Volgens Johnston zijn er zelfs helemaal geen principiële redenen waarom de VN geen effectieve *intelligence*-ondersteuning zou kunnen geven aan de eigen *peacekeeping*-missies.⁸⁵ Het verzet tegen *intelligence* bleef echter een deel van de VN-cultuur, en dat zou ook bij UNPROFOR aanvankelijk het geval zijn. In traditionele *peacekeeping*-operaties was het beleid van de troepenleverende landen gericht op het minimaliseren en negeren van de militaire *intelligence*-component, omdat ze er vanuit gingen dat inlichtingenvergaring het principe van onpartijdigheid zou kunnen ondermijnen.

Daarnaast wilde New York lastige vragen vermijden, zoals de vraag of de *intelligence* die de VN zou vergaren met alle strijdende partijen gedeeld moest worden. Wat betreft 'openheid' versus 'geheimhouding' werd de VN met een dilemma geconfronteerd, want aan beide zitten voor- en nadelen. Een voordeel van openheid kan zijn dat dit de operatie acceptabeler en minder bedreigend maakt voor alle strijdende partijen. Het zal ook de vrees voor allerlei *covert operations* doen verminderen, en vertrouwen wekken. Een nadeel van te grote openheid is het gevaar van lekken, waar de VN om bekendstond, hetgeen zou leiden tot een

82 F.H. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 595.

83 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', Pickert, *Intelligence*, p. 122.

84 Interview Lord Owen, 27/01/01.

85 Paul Johnston, 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', *Intelligence and National Security*, Vol. 12 (1997), 4, p. III.

verdergaande weigering bij de troepenleverende landen om meer en betere *intelligence* met de VN te delen.⁸⁶

Natuurlijk speelt ook mee dat staten verschillende politieke belangen kunnen hebben in een *peacekeeping*-operatie, die niet voor honderd procent in overeenstemming hoeven te zijn met het mandaat van de Veiligheidsraad. Dat kan een reden voor een troepenleverend land zijn om vergaarde *intelligence* niet, of slechts selectief te delen.

Een ander probleem is de verscheidenheid aan nationaliteiten binnen een VN-operatie. Wat aan *intelligence* gedeeld kan worden tussen een Nederlandse en een Britse functionaris, kan bijvoorbeeld weer niet gedeeld worden met een functionaris uit de Oekraïne of Bangladesh. Een voorbeeld uit de praktijk in Bosnië: de eerste *force commander* van UNPROFOR, luitenant-generaal Satish Nambiar, had geen beschikking over NAVO-*intelligence* omdat hij afkomstig was uit India.⁸⁷

De officiële NAVO-richtlijnen op het punt van het delen van *intelligence* met niet-NAVO-lidstaten zijn heel stringent: *intelligence* is alleen bestemd voor de lidstaten, en kan derhalve niet afgestaan worden aan 'a non-member nation or any international organization containing non-member nations. Whatever different requirements emerge for peacekeeping operations this fundamental principle must be upheld.'⁸⁸ In dit verband schetst een Ierse *peacekeeper* in een *lessons learned*-artikel een nogal ideaaltypisch beeld van de relatie tussen *peacekeeping* en *intelligence*. Hij is van mening dat inlichtingenvergaring essentieel is voor alle *peacekeeping*-operaties, maar vindt dat *intelligence*-operaties in VN-kader juist uitgevoerd moeten worden door teams met diverse nationaliteiten. Verder meent hij dat het vergaren van *intelligence* 'should be controlled and conducted solely at the discretion of the force commander'. De *intelligence* mag volgens de Ierse militair dan ook niet verzameld worden voor of door de diverse nationale inlichtingendiensten of de belangen van troepenleverende landen. Hoe *intelligence* dan wel vergaard moet worden en welke structuur daarvoor ter beschikking staat, vermeldt deze militaire functionaris, werkzaam in Ierland op de *UN Training School*, niet.⁸⁹

Een andere hindernis binnen de VN is dat de algemene houding ten opzichte van *intelligence* per land verschillend is. Sommige landen verwerpen *intelligence*-activiteit door de VN of waarderen het belang van *intelligence* niet voldoende.⁹⁰ Onderlinge verspreiding van *intelligence* wordt soms ook verhinderd om politieke redenen. Zo werd *intelligence* over aanvallen van ABiH-sluipschutters in Sarajevo op de eigen bevolking om politieke redenen achtergehouden.⁹¹

Ondanks de afwijzende houding en cultuur binnen de VN ten opzichte van *intelligence* zijn er toch min of meer serieuze pogingen ondernomen om de VN, en vooral de afdeling *Department of Peacekeeping Operations* bij *peacekeeping*-operaties, van betere *intelligence* te voorzien.

86 Sir David Hannay, 'Intelligence and international agencies', Shukman (ed.), *Agents*, pp. 179-180.

87 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 177.

88 John M. Nomikos, 'Intelligence Requirements for Peacekeeping Operations', *RIEAS Papers and Reports*, 03/10/00.

89 Lt.-Colonel Oliver A.K. Macdonald, 'Peacekeeping Lessons Learned: An Irish Perspective',

International Peacekeeping, Vol. 4 (1997), 4, pp. 100-101.

90 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 177.

91 John Sray, 'Selling the Bosnian Myth', in: *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995 en vertrouwelijke vraaggesprekken (9) en (47).

Overzichtskaart van Bosnië

5. *Intelligence*-ondersteuning voor VN-*peacekeeping*-operaties

In de zomer van 1992 lanceerde VN-secretaris-generaal Boutros Ghali zijn *Agenda for Peace*. Daarin werd een aanzienlijke uitbreiding van het aantal VN-vredesoperaties aangekondigd. Tussen 1945 en 1988 waren er in totaal veertien van dergelijke operaties geweest, tussen mei 1988 en oktober 1993 was dit aantal echter al gestegen tot twintig operaties. Het karakter van deze VN-operaties was in de loop der jaren sterk veranderd; voor soldaten was de omgeving veranderd van niet-vijandig naar het tegenovergestelde. Daardoor werd ook de behoefte aan *intelligence* steeds groter. De Amerikaanse regering onderkende het belang hiervan.

In november 1992 kondigde president Bush⁹² in een rede voor de Algemene Vergadering van de VN aan dat zijn regering per direct een aanvang zou maken met *intelligence sharing* met de VN. Verder zei hij dat de Veiligheidsraad een centralere rol moest spelen bij dergelijke operaties. Deze beleidswijziging was een erkenning dat de VN-operaties omvangrijke *intelligence support* nodig hadden, wilden zij enige redelijke kans op succes hebben.

Such peace enforcement operations would require strategic military and political intelligence for pre-deployment planning; operational intelligence support to deployed UN forces regarding the disposition, capabilities, and intentions of potentially hostile forces; and tactical intelligence to support UN forces that might themselves engaged in sustained combat.⁹³

De eerste stap die de regering onder Bush zette om dit nieuwe beleid te effectueren, was de 'lancering' van *National Security Directive 74*. Daarin werden richtlijnen gegeven voor ruimhartiger *intelligence sharing* tijdens *peacekeeping*-operaties.⁹⁴ De Amerikanen zetten voor de hiertoe benodigde liaison een aparte structuur op, en bouwden ook 'levels' in voor de classificatiegraad van documenten die aan de VN afgestaan mochten worden. De directeur van de CIA, Robert Gates, wees de militaire inlichtingendienst (de *Defence Intelligence Agency*) aan als het belangrijkste kanaal voor de *intelligence*-ondersteuning van de VN door de VS tijdens *peacekeeping*-operaties. Die steun zou niet permanent zijn maar op *case-by-case*-basis worden bekeken. De eerste VN-missie die hiervan profiteerde was de UNTAC operatie in Cambodja.⁹⁵

President Clinton nam dit beleid van zijn voorganger over, en kwam met *Presidential Review Directive 13*. Daarin verklaarde hij zich voorstander van omvangrijkere deelname van Amerikaanse strijdkrachten aan vredesoperaties. Binnenlands-politieke overwegingen haalden dat ogenschijnlijk succes echter onderuit, want deze *directive* stuitte op verzet in het Congres en werd daarop ingetrokken.⁹⁶ Daaruit bleek andermaal dat *UN-bashing* in het Congres populair was.

Het Congres zag zijn gelijk bevestigd door de dramatische gebeurtenissen in oktober 1993, toen achttien *US Rangers* gedood werden en 78 gewond raakten te Mogadishu in

92 Hij was van januari 1976 tot januari 1977 directeur van de CIA geweest. Zie: CIA History Staff, *Directors*, pp. 24-25.

93 Joseph G. Hays III, 'Oversight of U.S. Intelligence Support to UN Peacekeeping Operations', in: Pickert, *Intelligence*, pp. 435-439. Citaat op p. 439.

94 George Bush Library, FOIA, *National Security Directive 74, Peacekeeping and Emergency Humanitarian Relief Policy*, 24/11/92.

95 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', in: Pickert, *Intelligence*, p. 117.

96 Zie voor de tekst van PRD-13: www.fas.org/irp/offdocs/pdd13.htm.

Somalië. Dat leidde zelfs tot een kleine opstand in het Congres.⁹⁷ James Woolsey, voormalig directeur van de CIA, bevestigde dat het in Somalië inderdaad was misgelopen; er waren verdenkingen dat Amerikaanse *intelligence* was gelekt via de VN, waardoor krijsheer Mohammed Farah Aided had kunnen toeslaan. Ook was er *sharing* van *intelligence* geweest tussen de Amerikanen en de Italianen, en ook daar was het misgelopen. Er lag hier overigens aan het delen van *intelligence* geen duidelijk beleid ten grondslag; er werd ter plaatste over besloten. 'It was a verbal decision with no paper moving around', aldus Woolsey. Zijns inziens mag een lokale *Chief of Station* (COS) *intelligence* pas delen wanneer hij/zij daartoe gemachtigd is.

Er bestond echter geen duidelijk beleid op dit punt.⁹⁸ Het lijkt erop dat dit meestal in het veld werd besloten, zeker wanneer het om tactische inlichtingen ging. Woolsey vermoedde dat er *sharing* met UNPROFOR op een laag niveau was geweest, niet verdergaand dan de status *confidential*. Hij maakte wel de kanttekening dat er bij een normale *peacekeeping*-operatie eigenlijk niet zoveel behoefte zal zijn aan *intelligence*, maar in het geval van een oorlog uiteraard wel. Daarom was er volgens hem ook een CIA-liaisonfunctionaris in Zagreb en Sarajevo op het UNPROFOR hoofdkwartier geplaatst.⁹⁹

In elk geval leidde het uitlekken van *intelligence* in Somalië ertoe dat het Amerikaanse Congres een maand later de *International Peacekeeping Policy Act of 1993* opstelde, die onder andere een inperking van de *intelligence sharing* met de VN voorstelde. Met hetzelfde doel werd in januari 1994 ook een amendement op de *Peace Powers Act of 1994* ingediend. Weliswaar werden beiden voorstellen nooit in behandeling genomen, maar de toon was gezet in het Congres. President Clinton trok zich daar echter niets van aan en vaardigde in mei 1994 *Presidential Decision Directive 25* uit, die een herziening was van zijn eerdere *Presidential Review Directive 13*. Ook deze *Presidential Decision Directive 25* ging tegen de wens van het Congres in; hiermee werd voorzien in een uitbreiding van *intelligence*-steun aan de VN.¹⁰⁰

Nadat de Republikeinen in november 1994 de meerderheid in het Congres verwierven, kondigden zij in hun *Contract with America* aan dat zij deze *Presidential Decision Directive 25* ongedaan wilden maken. Zij wilden in plaats daarvan strakke spelregels vastleggen voor het uitwisselen van *intelligence*, en meenden dat hiervoor op zijn minst een officiële overeenkomst tussen de president en de secretaris-generaal van de VN nodig was. Uiteraard wisten de Republikeinen dat van VN-zijde nooit met zo'n overeenkomst zou worden ingestemd.

Een aanzienlijke inperking werd verder voorzien in de door de Republikeinen ingediende *Peacekeeping Policy Act of 1995*. Vooralsnog werd dit wetsontwerp echter niet door het Congres aangenomen.¹⁰¹

In februari 1995 brak een grote rel uit over het delen van *intelligence* tussen de VS en de VN. Amerikaans personeel ontdekte in een verlaten VN-kantoor in Mogadishu in openstaande kasten grote hoeveelheden Amerikaanse *intelligence*-documenten en geclassificeer-

97 Zie hiervoor ook: John Gerard Ruggie, 'Peacekeeping and U.S. interests', *The Washington Quarterly*, Vol. 17 (1994), 4, p. 175.

98 Zie voor de persoonlijke herinneringen van de COS in Mogadishu: Garrett Jones, 'Working with the CIA', *Parameters*, Winter 2001/2002, pp. 28-39.

99 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00. Zie hiervoor ook hoofdstuk 3.

100 Voor een beschrijving van de inhoud van PDD-25: www.fas.org/irp/offdocs/pdd25.htm.

101 Joseph G. Hays III, 'Oversight of U.S. Intelligence Support to UN Peacekeeping Operations', in: Pickert, *Intelligence*, pp. 445-449.

de *imagery intelligence*. Het betrof streng geheim materiaal, dat door de VS met de VN gedeeld was, maar door lokaal VN-personeel onbeheerd was achtergelaten. Dat was koren op de molen van de Republikeinen; amendement na amendement werd ingediend op wetten die hierop betrekking hadden. Er werden in mei en juni 1995 zelfs hele wetsontwerpen ingediend die overdracht van *intelligence* van de VS aan de VN nagenoeg onmogelijk moest maken. De wetsontwerpen kwamen niet in behandeling, mede doordat Clinton met een presidentieel veto dreigde, maar duidelijk was dat het tij niet langer gekeerd kon worden als bij een nieuw schandaal over het lekken van Amerikaanse *intelligence* de VN opnieuw betrokken zou zijn. Dan zouden waarschijnlijk ook de Democraten gaan instemmen met inperking van de *intelligence*-steun en zou de publieke opinie, die zich tot dan toe niet had geroerd, eveneens in beweging komen.

Bovendien werd duidelijk dat de Amerikaanse *intelligence community* zich niet tegelijkertijd kon bezighouden met iedere crisis in de wereld. Op 2 maart 1995 kwam de regering van Clinton daarom met *Presidential Decision Directive 35*. Dit was een poging om prioriteit aan te geven inzake de *intelligence*-behoefte van alle Amerikaanse diensten. Er werden vier niveaus genoemd. Hoogste prioriteit had de vergaring van inlichtingen inzake indicaties of waarschuwingen over aanstaande vijandelijkheden, crisismanagementinformatie en ondersteuning voor militaire operaties. De volgende prioriteiten betroffen het vergaren van politieke, militaire en economische *intelligence* over landen die vijandig ten opzichte van de Verenigde Staten stonden. De laagste prioriteit had *intelligence* over landen die niet van belang waren voor de Verenigde Staten. Hierna zal worden ingegaan op de gevolgen van *Presidential Decision Directive 35*.

De gekozen oplossing leek in eerste aanleg ideaal te zijn, want prioriteit geven aan *intelligence*-behoefte was op zich een uitstekend uitgangspunt. Het gaf de *intelligence community* een handvat omtrent wat de politieke leiding aan informatie wilde zien en het gaf de hoogste prioriteit aan ondersteuning van crisisoperaties. Al snel bleek echter dat *Presidential Decision Directive 35* ook grote nadelen kende. De *intelligence*-gemeenschap bleek namelijk niet in staat te zijn om op ernstige crises te anticiperen. Een studie van het Amerikaanse Congres stelde hierover dat de *intelligence*-gemeenschap had gereageerd op *Presidential Decision Directive 35* door zich te richten op 'resources on the highest priority issues at the expense of maintaining basic coverage on "lower" tier issues'.

De laagste *intelligence*-niveaus werden dus min of meer genegeerd, omdat de gehele *intelligence*-gemeenschap zich richtte op de allerbelangrijkste prioriteiten. Minder belangrijke *intelligence*-behoefte werden daardoor naar de achtergrond geschoven. Al voor de uitvaardiging van *Presidential Decision Directive 35* bleek het een groot probleem te zijn dat *intelligence* zich vooral met acute veiligheidsvraagstukken bezighield. Die situatie werd door *Presidential Decision Directive 35* alleen maar bevestigd. Dat dat problemen kon geven, was al veel eerder gebleken, zoals in Rwanda en Somalië. Waarschijnlijk zaten deze landen op niveau 4. Toen beide staten door een crisis echter plotseling naar niveau 1 verhuisden, bleek de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap daarop slecht voorbereid te zijn.¹⁰² Nadat Amerikaanse troepen in 1992 naar Somalië waren vertrokken, bleef dit land bijvoorbeeld de 18e *intelligence*-prioriteit van de negentien landen in het gebied dat onder de verantwoordelijkheid van *US Central Command* viel. Amerikaanse grondtroepen beschikten daar over nagenoeg geen *intelligence*, en de CIA ter plekke weigerde die af te staan.

¹⁰² Becker, *Coming*, pp. 21-23.

CIA-medewerkers verstuurden de verworven inlichtingen eerst naar hun hoofdkwartier in de Verenigde Staten te Langley, Virginia, alwaar besloten werd welke *intelligence* naar de grondtroepen in Somalië verzonden kon worden. Dat proces nam vaak 12 tot 72 uur in beslag.¹⁰³ Een latere studie van de operaties in Somalië wees uit dat er onvoldoende *human intelligence* was geweest, en dat belangrijke 'intelligence indicators were not assessed and analysed from first principles but were rather conveniently tailored to fit around what was wanted to be believed'.¹⁰⁴

De vraag was nu of dit probleem van het niet kunnen omgaan met een plotseling opkomende hoge prioriteit zich ook voordeed in Joegoslavië, en in het bijzonder met betrekking tot de politieke en militaire situatie in Oost-Bosnië. Pas de verkiezing van Clinton, eind 1992, bracht een agressievere Bosnië-politiek, waardoor de regio zou opschuiven naar het allerhoogste prioriteitsniveau.¹⁰⁵ De vraag is of dat nog op tijd gebeurde om voldoende *intelligence* te kunnen vergaren. Deskundigen menen dat dit niet het geval was, en dat vooral de *human intelligence*-inspanningen veel te laat opgevoerd zijn. Omdat het opbouwen van een goed functionerend *human intelligence*-netwerk vaak maanden of jaren duurt, ligt het niet in de lijn der verwachtingen dat dit tijdig in Bosnië, en vooral in de Republika Srpska is gebeurd. De Amerikaanse *human intelligence*-inspanningen in Bosnië werden pas opgevoerd met de komst van de eerste grondtroepen.¹⁰⁶

Van wezenlijker belang lijken echter de negatieve signalen uit het Amerikaanse Congres, waarvoor de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap ook niet doof geweest zal zijn. Ondanks alle maatregelen en de opstelling van president Clinton zal dit zeker geleid hebben tot een terughoudender beleid bij het delen van *intelligence* met de VN tijdens *peacekeeping*-operaties zoals in Bosnië. Dit leidde ertoe dat de meeste landen die hierbij betrokken waren, niet op VN-*intelligence* konden rekenen en dus voor hun eigen *intelligence* moesten zorgen, die ofwel door eigen activiteiten of via een liaison met een ander land verworven moest worden. UNPROFOR begon dus al met al onder een somber gesternte aan de oorlog in Bosnië: geen *intelligence*-cultuur binnen de VN; geen eigen organieke structuur bij de VN gericht op actieve en tijdige inlichtingenvergaring en analyse van de vergaarde *intelligence*; weinig *intelligence*-inbreng van buitenaf; en ten slotte weinig bereidheid bij buitenlandse inlichtingendiensten tot medewerking.

6. Het *Military Information Office* in Zagreb

Omdat de missie van UNPROFOR met zijn *peacekeeping*-karakter in essentie toch een militaire operatie was, werd er een zogeheten G-2-*intelligence*-staf ingesteld, die de *force commander* van inlichtingen moest gaan voorzien. Zagreb, Sarajevo en *Sector North East* in Tuzla kenden zulke secties. Omdat *intelligence* niet bij de naam genoemd mocht worden, werd ook hier de term 'militaire informatie' ingevoerd. De staf van het *Military Information Office* in Zagreb was een multiculturele aangelegenheid en bestond uit een groot aantal verschillende nationaliteiten, maar had geen eigen netwerk van bronnen of agenten en geen autonome middelen om inlichtingen te vergaren. Men was volstrekt afhankelijk van de vrijwillige *intelligence*-inbreng van andere staten. In het begin leidde dat ertoe dat de vergaring van *intelligence* vaak langs nationale of geallieerde lijnen verliep. Informele commu-

103 Becker, *Coming*, pp. 35-39.

104 Connaughton, *Intervention*, p. 116.

105 Zie hiervoor ook de hoofdstukken 2 en 4.

106 Becker, *Coming*, passim.

nicatiekanalen werden aangeboord en informele overeenkomsten werden aangegaan voor het verwerven van de verkregen *intelligence*.

Het *Military Information Office* heeft, ook na de aarzelende start, nooit eigen collectiecapaciteit weten op te bouwen: de financiële middelen, de menskracht en de politieke bereidheid ontbraken daarvoor. In dit opzicht kon het *Military Information Office* dan ook niet beschouwd worden als een echte inlichtingendienst: de staf kon geen richting geven aan de vergaring van informatie.

Oorspronkelijk was de UNPROFOR-missie bestemd voor Kroatië en was het hoofdkwartier gevestigd in Sarajevo. Ook daar was geen enkele *intelligence*-capaciteit. Er werd lokaal personeel ingehuurd om tv te kijken en naar het nieuws op de radio te luisteren om zodoende de UNPROFOR-leiding op de hoogte te houden van de laatste ontwikkelingen.¹⁰⁷ Toen deze missie op 17 mei 1992 naar Belgrado verhuisde, veranderde hierin weinig. Pas na de verhuizing naar Zagreb en de escalatie van de oorlog in de zomer van 1993 werd voor het eerst een poging ondernomen om dit gemis serieus aan te pakken. Maar ook toen bleef het moeizaam werken.

Het *Military Information Office* begon eigenlijk pas met zijn werk toen in maart 1995 de eerste Amerikaanse plaatsvervangend G-2-officier in Zagreb arriveerde. Er waren in totaal tussen de tien en veertien stafleden. Hoofd was een Spaanse G-2-officier, kolonel Juan Palomar. Naast de Amerikaanse officier waren er vertegenwoordigers uit het Verenigd Koninkrijk, Canada, Kenia, Denemarken, België en Zweden. Diverse andere landen, zoals Jordanië en Polen, waren van tijd tot tijd vertegenwoordigd.

Volgens een voormalig hoofd van de Militaire Inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht die in UNPROFOR onder *force commander* Cot diende, was het moeilijk om in Zagreb aan betrouwbare *intelligence* te komen. De Amerikaanse plaatsvervangend G-2-officier in Zagreb had een eigen kantoor waar niemand toegelaten werd. Er vond van Amerikaanse kant weinig *sharing* van *intelligence* plaats, maar er kwam daar volgens deze betrokkene ook niet veel *intelligence* binnen. Daarnaast speelde mee dat iedereen een zogeheten blauwe-baretmentaliteit (naar de kleur blauw van de VN) had; *intelligence* was 'vies'.¹⁰⁸

De Spaanse G-2-officier werd opgevolgd door opnieuw een Spaanse militair, maar in 1995 werd de Zweedse kolonel Jan-Inge Svensson de nieuwe G-2-officier. De plaatsvervangend G-2-officier bleef een Amerikaan. Tijdens de val van Srebrenica was dat Ric Morgan. Deze laatste had een *near real time datalink* met de Amerikaanse *intelligence community*, hetgeen inhield dat hij op een optimale manier actueel op de hoogte bleef van de Amerikaanse *intelligence*.

Morgan trachtte zoveel mogelijk van de aldus verworven *intelligence* te delen met de andere medewerkers op het hoofdkwartier in Zagreb.¹⁰⁹ Dat gebeurde echter niet altijd. Hij deelde slechts met landgenoten of sommige bevoorrechte partners, zoals de Britten en Canadezen. Dit zorgde voor wrevel, niet het minst bij personeel afkomstig uit de niet-bevoorrechte NAVO-landen, die soms het gevoel hadden buitenspel te worden gezet. Vooral tijdens de Operatie Storm in augustus 1995 (het Kroatische offensief in de Krajina) werd duidelijk

107 MacKenzie, *Peacekeeper*, pp. 135-136.

108 Vertrouwelijk vraaggesprek (36).

109 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

dat tussen de plaatsvervangend G-2-officier en Kroatië bijzondere relaties bestonden; de Amerikaanse officier zou ruim van tevoren van de aanval geweten hebben.¹¹⁰

Volgens voormalige medewerkers van het *Military Information Office* in Zagreb wisselde de kwaliteit van de plaatselijke staf. Sommigen waren professionele *intelligence*-officiëren, maar vaak ook hadden ze geen enkele operationele of *intelligence*-achtergrond. Zij functioneerden dan ook zeer matig. Daarnaast, zoals bij veel missies, waren er soms officieren die alleen belangstelling hadden voor de financiële vergoedingen, die daarenboven ook nog eens weinig werk verrichtten.

Er heerste ook geen cultuur van debatteren over tegengestelde visies of afwijkende opinies, hetgeen niet bevorderlijk was voor de gedachtevorming. Verder werd vaak rekening gehouden met de heersende politieke en militaire visies over de strijdende partijen in het land van herkomst van een inlichtingenofficier. Dat leidde er toe dat soms gepolitiseerde *intelligence* werd geproduceerd, of aan bepaalde onwelgevallige kwesties bewust minder aandacht werd geschonken.

Er kwam aanvankelijk geen enkele input uit het *Department of Peacekeeping Operations* van de VN en UNPROFOR zelf, waar het ging om het opbouwen van de noodzakelijke voorzieningen. Het kantoor van de nieuwe *Military Information Office* kreeg alleen kantoormeubilair, telefoonaansluitingen plus enkele oude pc's. Ook werd karig omgegaan met het verstrekken van normale kantoorartikelen, hetgeen tot een advies aan de nieuwkomers leidde om eigen spullen mee te brengen. Verder had het *Military Information Office* aanvankelijk geen connectie met de buitenwereld via modemverbindingen. E-mailverkeer of toegang tot het internet was onmogelijk. Het *Military Information Office*-kantoor had daarnaast geen kluizen en beveiligde ruimtes, en was als zodanig niet 'safe'. Het kantoor was gedurende de hele dag voor iedereen toegankelijk. Lokaal ingehuurd schoonmaakpersoneel kon ongehinderd in en uit lopen. De staf veronderstelde dat alle ruimtes voorzien waren van af luisterapparatuur en dat de meeste gesprekken afgeluisterd werden.

Verder beschikte het *Military Information Office* niet over eigen middelen om inlichtingen te vergaren of de autoriteit om bepaalde eenheden op de grond, in de lucht of op zee daarvoor opdracht te geven. De meeste pogingen om dit te proberen, liepen vast op lagere VN-commandanten die dit weigerden: de VN deed immers niet aan *intelligence*. De staf beschikte verder ook niet over beveiligde verbindingen of computernetwerken voor communicatieverkeer; er werd zelfs geen cryptotelefoon geïnstalleerd waarmee veilig over de telefoon kon worden gesproken. Het enige systeem was het 'open' VN-telefoonnetwerk, en daarnaast enkele telefoons die weer waren verbonden met het Kroatische telefoonnetwerk. Verder had het *Military Information Office* geen toegang tot externe databases. Sommige stafleden stelden daarom spottend dat zij thuis over betere toegang tot informatie beschikten dan in het *Military Information Office*.¹¹¹

Het *Military Information Office* beschikte in het begin niet over een bron van *intelligence* van buiten de regio die het specifiek van een dagelijkse of wekelijkse *intelligence*-input voorzag. Er kwamen geen dagelijkse boodschappen, faxen of telexen van buiten de regio binnen. Dit had ook niet gekund, omdat de staf niet over veilige verbindingen beschikte. Daardoor bleef het blikveld bij het *Military Information Office* beperkt tot dat wat uit

110 Drs. R. Theunens, 'Intelligence en vredesoperaties', *Militaire Spectator*, 170 (2001), II, p. 603.

111 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (45), (44) en (47).

VN-bronnen, en soms via nationale lijnen, binnenkwam. Het *Military Information Office* dreef vooral op de dagelijkse en wekelijkse rapportage van de eenheden in het veld en van de *United Nations Military Observers* (UNMO's, militaire waarnemers die rechtstreeks onder het VN-hoofdkwartier in New York vielen).¹¹² De kwaliteit en kwantiteit daarvan wisselden sterk en hingen in hoge mate af van de mogelijkheden en expertise van de informatieverstrekker.

Ervaring leerde het *Military Information Office* dat het twee tot drie maanden duurde alvorens een 'vers' bataljon kwaliteit begon te leveren aan *intelligence*. Aangezien de meeste eenheden na zes maanden werden afgelost, kwam de kwaliteit onder druk te staan. Er was ook een taalprobleem: de officiële taal was Engels, maar voor sommige eenheden leverde dit problemen op.

De beste bron van informatie voor het *Military Information Office* bleken evenwel de UNMO's. Hun hoofdkwartier in Zagreb had een eigen G-2-sectie. Een voormalige vooraanstaande UNMO-functionaris durfde best de stelling aan dat dit UNMO-hoofdkwartier in het algemeen over betere inlichtingen beschikte dan het UNPROFOR-hoofdkwartier in Zagreb: 'Wij leefden tussen de bevolking.' Maar dat was niet de enige reden. Deze UNMO had wel eens met een medewerker van de G-2-staf van UNPROFOR in Zagreb de informatieposities vergeleken. De informatie van de UNMO's bleek daarbij veel bruikbaar te zijn dan die van UNPROFOR. Bij UNPROFOR vond op veel meer niveaus filtering plaats: 'Ik zag documenten die maar één keer door een selectie waren gegaan. Bij UNPROFOR waren er veel meer selectielagen voor informatie', aldus deze UNMO-functionaris.

Bovendien had de G-2-staf van UNPROFOR in Zagreb te maken met de verschillende nationale hoofdsteden die om allerlei informatie verzochten. De beantwoording van die verzoeken vormde een extra belasting. Volgens een hoge UNMO-functionaris is dat een structureel probleem bij *intelligence*, dat verergerd wordt doordat politieke wenselijkheden de informatiestroom kunnen beïnvloeden: 'Alleen als men openstaat voor de informatie heeft die effect.'

Bij UNPROFOR was dat volgens deze UNMO-medewerker heel sterk het geval: 'Bij UNPROFOR dicteerde vooral de politieke werkelijkheid welke informatie naar boven doorging.' Hij gaf als voorbeeld beschietingen; het was typisch een taak van de UNMO's om die waar te nemen en erover te rapporteren. 'Als wij dan zeiden dat Moslims zichzelf beschoten, werd dat door UNPROFOR niet aanvaard, om politieke redenen.'

Concreet noemde hij als voorbeeld de mortieraanval op het waterdistributiepunt in Sarajevo op 28 augustus 1995, die de *trigger* had gevormd voor de latere luchtaanvallen door de NAVO. De UNMO's hadden aanwijzingen dat deze aanval inderdaad door Bosnische Moslims zelf was uitgevoerd. Alle bewijzen daarvan werden echter door Amerikaanse officieren weggewuifd. Een Britse kolonel van de *Special Air Services* (SAS), die samen met een hoge UNMO-functionaris de zaak onderzocht had, speelde de afwijkende bevindingen toen aan een Brits dagblad door.¹¹³

Later kreeg het *Military Information Office* wel *intelligence* van een bron van buiten de regio. Volgens de Britse journalist Mick Smith werd in april 1995 het *Military Information Office* gereorganiseerd en kwam er in Zagreb een strakkere organisatie. Het *Military In-*

112 Zie hiervoor ook: Paul Johnston, 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', *Intelligence and National Security*,

Vol. 12 (1997), 4, p. 109.

113 Vertrouwelijk vraaggesprek (44).

formation Office bekeek daarna niet alleen de militaire situatie, maar verzamelde ook informatie op politiek, economisch en humanitair gebied. Volgens Smith was er tot dan toe a *standing joke* in het *Military Information Office*: 'If you understand the situation in the former Yugoslavia, you must have been poorly briefed.'¹¹⁴

In april 1995 kregen de medewerkers van het *Military Information Office* eindelijk toegang tot de *intelligence* die was opgeslagen in het *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE) netwerk.¹¹⁵ Dit was een inlichtingensysteem van de NAVO-landen. Zo werd Amerikaanse *imagery intelligence* verkregen via dit speciaal opgezette zwaar beveiligde communicatienetwerk. Via LOCE werden ook de resultaten van *electronic intelligence* en andere *intelligence* uitgewisseld.

Het was overigens in andere *military information offices* ook slecht gesteld. Ook de G-2-officier op het hoofdkwartier van *Sector North East* in Tuzla, majoor Knut Eilertsen uit Noorwegen, had geen toegang tot LOCE. De Noor zat daar als enige *intelligence*-functionaris. Bezoeken aan eenheden of gebieden waren vanwege de onderbezetting niet mogelijk. De Noor hoopte tijdens een bezoek van Nederlandse militairen dan ook op spoedige uitbreiding van zijn G-2-sectie. De Nederlandse chef-staf van *Sector North East*, kolonel Engelen, moest na dit bezoek dan ook ruiterslijk toegeven dat er sprake was van een minimale informatievoorziening in de VN.¹¹⁶

Wat de toegang tot 'de rest van de wereld' betreft: het kantoor van de G-2-staf in Zagreb beschikte over enkele dagbladen en een tv met toegang tot de Europese uitzendingen van de nieuwzender CNN en de muziekzender MTV. Het laatste nieuws 'as seen by CNN' en de nieuwste videoclips waren dus het contact met de regio buiten de Balkan. Op die manier ontdekte het *Military Information Office* wel dat het CNN-nieuws niet vrij was van een anti-Servische *bias*. Tijdens de crisis rond Gorade in april/mei 1994 liet CNN beelden zien van de VRS-aanval op de enclave. De staf was verrast en vroeg zich af hoe CNN aan die beelden was gekomen. Nog vreemder vonden de stafleden het dat er een Franse YPR in Gorazde op die filmbeelden te zien was; er waren daar immers geen Franse eenheden gestationeerd. Later bleek dat de bewuste beelden veel eerder waren opgenomen, en wel toen de ABiH enkele jaren daarvoor bezig was om de Bosnische Serven uit de regio te verdrijven.¹¹⁷

Als *intelligence*-ondersteunende eenheid was het *Military Information Office* dus onvoldoende toegerust. Desondanks probeerde de staf er het beste van te maken. Er waren in Zagreb drie afdelingen bij het *Military Information Office*. Eén was verantwoordelijk voor het op peil houden van de *orders of Battles* van de verschillende strijdende partijen en van een algeheel kaartoverzicht. Een tweede afdeling was verantwoordelijk voor de analyse van de situatie op de grond. Deze bestreek een breed terrein van onderwerpen, zoals het importeren van wapens, lokale schermutselingen, voedseltekorten, diefstallen en aanvallen op konvoien. De derde afdeling vervulde alle administratieve functies en was belast met enige sturing van de *intelligence*-inspanningen. Overigens bleek dat er geen archieven waren uit de periode 1991, 1992 en 1993; alle opgedane ervaringen en eerdere *lessons learned* waren dus voor het nieuwe *Military Information Office*-team (sinds 1994) niet beschikbaar.¹¹⁸

Medewerkers van het *Military Information Office* begonnen eigenlijk pas met hun werk

114 Smith, *New Cloaks. Old Daggers*, p. 210.

115 Een ander netwerk was BICES: *Battlefield Information Collection and Exploitation System*.

116 CRST. *Ochtendblad*, nr. 378, G-2 Kap. Ha-

genaars aan HINL, nr. CBST/941, 15/09/94.

117 Collectie NIOD (3).

118 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (45) en (47).

toen de eerste Amerikaanse plaatsvervangend G-2-officier in Zagreb arriveerde. De staf hield toen elke morgen tussen 7.30 en 8.00 uur een briefing voor de officier verantwoordelijk voor operaties (in militaire termen bekend als de G-3). Deze briefing was toegankelijk voor UNMO's en voor verschillende hulporganisaties, zoals het Internationale Rode Kruis (ICRC) en de UNHCR, de vluchtelingenorganisatie van de VN. Deze briefing had betrekking op de *intelligence*-situatie op dat moment en gaf een overzicht van de oorlogshandelingen. Voor de aanwezigheid van hulporganisaties was bewust gekozen, omdat zij voor het *Military Information Office* vaak een belangrijke bron van inlichtingen vormden. Zo meldde de UNHCR-vertegenwoordiger in het voorjaar van 1994 als eerste dat er rond de enclave Gorazde troepenbewegingen van de VRS waren.

Daarnaast verzorgde het *Military Information Office* regelmatig een briefing voor de *force commander* in aanwezigheid van de *deputy force commander*, de *chief of staff*, het hoofd *civil affairs* en andere UNPROFOR-stafleden. Zowel een dagelijks als een wekelijks informatierapport werd door een Britse onderofficier geproduceerd. Informatie uit de rapportages werd weer gebruikt door de *force commander* en Akashi in hun rapportage aan het *Department of Peacekeeping Operations* in New York.

Het *Military Information Office* produceerde zogeheten *Information Reports* en *Information Summaries*. De eerste bevatten meestal operationele informatie en de tweede waren vaak meer analytisch van karakter. Analyses voor intern gebruik waren aan te treffen in de *Interoffice Memorandums*. De *intelligence input* verbeterde aanzienlijk door de komst en werkwijze van een Amerikaanse officier als plaatsvervangend G-2-officier. Via zwaar beveiligde communicatieverbindingen en via zijn ambassade in Zagreb kwam toen een toevoer van Amerikaanse inlichtingen op gang die steeds verder zou groeien. Via het NAVO-netwerk LOCE en van hem kregen de overige stafleden van het *Military Information Office*, voor zover afkomstig uit NAVO-lidstaten, eveneens de Amerikaanse *intelligence* die ook aan de NAVO was afgestaan.

Des te opmerkelijker is de verklaring van generaal Janvier hieromtrent. De Franse *force commander* beweerde namelijk tijdens zijn eerste getuigenis voor de Franse parlementaire onderzoekscommissie dat hij géén NAVO-*intelligence* ontving, omdat hij niet namens de NAVO in Bosnië zat. De vraag was waarom hij deze niet gekregen zou hebben, terwijl generaal Smith en *deputy force commander* Ashton wel degelijk *intelligence* van de NAVO kregen. Janvier gaf als reden dat hij niet in de commandolijn zat en dat hij daarom geen toegang tot NAVO-inlichtingen had. 'Dat is de trieste werkelijkheid', aldus de Franse generaal die wel toegaf *intelligence* te hebben gekregen van de Franse militaire inlichtingendienst, de *Direction de Renseignement Militaire*. Deze dienst maakte ook gebruik van Franse officieren in Zagreb die daaraan rapporteerden.¹¹⁹

Het is een merkwaardige verklaring van Janvier. Via de plaatsvervangende G-2-officier in Zagreb (een Amerikaanse officier) kreeg de Franse generaal namelijk wel degelijk NAVO-*intelligence*. Natuurlijk maakte Frankrijk geen deel uit van de militaire structuur van de NAVO, maar Parijs nam wel deel aan de NAVO-operatie boven het Bosnische luchtruim (*Deny Flight*) en kwam zo toch aan *intelligence*. Tevens had de Franse generaal via de

119 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, nr. 3412, 2

delen, Paris 2001, deel 2, Audition de M. Bernard Janvier, 25/01/01, pp. 106-139.

nationale *intelligence*-cel in Zagreb altijd en direct toegang tot door de NAVO-lidstaten geproduceerde inlichtingen.¹²⁰

Behalve de verspreiding en analyse van inlichtingen gaf het *Military Information Office* ook adviezen op het gebied van de beveiliging van verbindingen (*Communications Security*, 'ComSec'), maar deze werden over het algemeen in de wind geslagen. In het *Post Mission Report* van de UNMO's viel over de periode 1992-1996 bijvoorbeeld het volgende te lezen over de beveiligde verbindingen bij UNPROFOR: 'that was a real disaster for UNPROFOR/UNPF' [UNPF was de nieuwe naam van UNPROFOR na 31 maart 1995]. Zowel het UNPROFOR-hoofdkwartier in Zagreb als dat van de UNMO's gebruikten voor hun dagelijkse rapportage onbeveiligde landlijnen, en 'for that period UNMO (and UNPF in general) has become unwillingly (let's hope) "the second intelligence agency" for the Croatian army'.

Ook de satellietverbindingen die door UNPROFOR werd gebruikt, waren een makkelijke prooi voor de af luisterdiensten van de strijdende partijen. Openheid van het communicatieverkeer werd tot die tijd altijd beschouwd als een van de essentiële principes van een *peace-keeping*-operatie. 'It is right for an academic peacekeeping-operation, but for such an active operation like UNPROFOR it is not. There is a strong belief that it should be reconsidered on the basis of sad experience of this Mission.' Het rapport gaf nog eens aan dat alle strijdende partijen veel UNPROFOR-communicatieapparatuur hadden buitgemaakt of in beslag genomen. De *signals intelligence*-eenheden van VRS, ABiH en het leger van de Federale Republiek Joegoslavië waren daardoor in staat om 24 uur per dag het UNMO-communicatieverkeer te onderscheppen 'as the most reliable source of information'.¹²¹

De houding van UNPROFOR-officials ten opzichte van het *Military Information Office* was niet eenduidig, en verschilde sterk van individu tot individu. Een probleem was ook dat sommige landen het bevel over hun eigen UNPROFOR-eenheden wilde voeren via nationale lijnen. Het resultaat was dat 'the overall UNPROFOR command process was deemed disorganised and unable to make use of the information supplied to it by the intelligence process'.¹²² Volgens een voormalig staf lid van het *Military Information Office* was Akashi een gretig afnemer van *intelligence* en gaf hij er de voorkeur aan om met de *briefer* persoonlijk aan de hand van detailkaarten te overleggen.

Ook tussen het *Military Information Office* en de *Analysis and Assessment Unit* van Akashi was een goed contact, en werd regelmatig informatie uitgewisseld. Ook de *force commander* in 1994 en 1995 en latere adviseur van onderhandelaar Bildt, de Franse Generaal De Lapresle, was een fervente *intelligence*-afnemer, net als het hoofd van de afdeling *Civil Affairs* in Zagreb, Sergio de Mello, en generaal Rose als *Bosnia Herzegovina commander* in Sarajevo.

Anderen zouden minder belangstelling voor *intelligence* hebben getoond, en sommige senior-officieren zouden zich zelfs openlijk hebben uitgesproken tegen het gebruik van *intelligence* die afkomstig was van buiten het missiegebied. Volgens een voormalige *Military Information Office*-medewerker zou de Canadese *deputy force commander* generaal MacInnes begin 1994 bezwaar hebben gemaakt tegen het gebruik van iedere *intelligence* van buitenaf. Sommigen van het *Military Information Office*-team werd door hem zelfs te

120 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (12), (44), (45) en (47).

121 Vertrouwelijke collectie (5), UNMO in

UNPROFOR/UNPF, *Post Mission Report* 1992-1996, Zagreb 1996, p. 29.

122 Välimäki, *Intelligence*, p. 87.

verstaan gegeven dat zij alleen informatie mochten gebruiken die UNPROFOR of UNMO's zelf produceerden; *intelligence* uit nationale bron mocht van hem niet aangewend worden.¹²³

De inlichtingenorganisatie van Bosnia Herzegovina Command in Sarajevo
De *chief of staff* onder generaal Rose, generaal A.P.P.M. van Baal, bevestigde dat de VN niet aan *intelligence* deed. Rose had wel zijn eigen *intelligence*-kanalen via de Britse SAS. Van Baal was van 24 februari tot 1 september 1994 in dienst bij *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo, en had formeel in zijn staf 27 formatieplaatsen voor *intelligence*-functionarissen. Die waren echter slechts gedeeltelijk bezet. Toen hij in Sarajevo arriveerde, waren er nog vijf functionarissen die niet veel te doen hadden. Dat bleek er bijvoorbeeld uit dat aan het *Order of Battle Book* sinds 1992 niet veel veranderd was.¹²⁴ Van Baal had direct te maken met de Amerikaanse betrokkenheid in Sarajevo en de daaruit voortvloeiende spanningen tussen Engelsen en Amerikanen. Hij zag daarvan veel voorbeelden, soms letterlijk, omdat de Amerikaanse ambassade gehuisvest was naast het kantoor van *Bosnia Herzegovina Command*.

Wij zagen plotseling allemaal Amerikanen tevoorschijn komen, zoals de voormalige SACEUR Galvin, die was ingehuurd voor de opbouw van het leger van de Moslim-Kroatische Federatie. Over de andere Amerikanen zeiden mijn Britse *intelligence*-contacten dat deze van de CIA waren. Sommigen van hen waren in burger en anderen in uniform.

Van Baal had ook Amerikanen in zijn staf, onder wie iemand die verantwoordelijk was voor de helikopteroperaties, maar ook een Amerikaan die officieel als liaison voor humanitaire operaties werkte (voedseldroppings), 'maar in feite keek hij alleen maar wat wij deden om het zijn *counterparts* door te geven'. Er waren ook CIA-functionarissen die probeerden bij Van Baal in de staf te komen, maar die had hij eruit weten te houden. Ook kwamen er voortdurend Amerikaanse generaals op bezoek die volgens Van Baal niets anders deden dan een hardere aanpak bepleiten. Er was op dit punt een groot verschil tussen deze in Europa gestationeerde generaals en hun voorzichtiger collega's in het Pentagon. Ook ten aanzien van de dubbele-sleutelprocedure voor luchtsteun (zie hierover hoofdstuk 2 van deel III van dit rapport) was er volgens Van Baal onenigheid met de Amerikanen: 'Er was bij hen absoluut geen begrip voor het feit dat bij een massale luchtaanval de wraak zich zou richten op de VN'. Generaal Rose had volgens Van Baal toen gezegd: 'we gaan bombarderen zodra Amerikaanse troepen hier op de grond staan. Then I will skip the dual key.'¹²⁵

J.W. Brinkman volgde Van Baal in Sarajevo op en was van september 1994 tot maart 1995 chef-staf van *Bosnia Herzegovina Command*. Hij bevestigde de Amerikaanse invloed. Hoofd van de G-2-sectie in Sarajevo was volgens Brinkman een Amerikaan; 'Het was wel duidelijk wat zijn rol was'. *Bosnia Herzegovina Command* vergaarde zelf geen inlichtingen maar kreeg *intelligence* van de deelnemende landen. Volgens Brinkman hadden sommige landen, zoals het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, hun eigen verbindingsinlichtingen in de regio, maar zij gaven de verkregen informatie zelden af.¹²⁶

Vanaf februari 1995 werd kolonel A. de Ruyter de nieuwe *chief of staff* onder generaal Rupert Smith. Ook hij bevestigde de hevige Amerikaanse betrokkenheid; *Bosnia Herzegovi-*

123 Vertrouwelijke collectie (3).

124 Interview A.P.P.M. van Baal, 27/05/98.

125 *Idem*.

126 Interview J.W. Brinkman, 11/10/99.

na Command zat nog steeds fysiek naast de ambassade. De ambassadeur en zijn stafpersoneel kwamen regelmatig op bezoek. Stafpersoneel liep dan bijna onmiddellijk door naar de G-2-sectie. De Ruiter heeft nog een keer ruzie gehad met een Amerikaanse majoor, omdat De Ruiter vond dat er alleen blauwe baretten (VN'ers) mochten rondlopen. Ieder ander was volgens De Ruiter welkom, als die zich maar bij hem had gemeld. Dat hielp wel enigszins, maar de Amerikaanse officieren en diplomaten bleven te pas en te onpas de G-2-sectie bezoeken.

Het hoofd van de G-2-sectie was ook een Amerikaan, Powers. Een interessante ontwikkeling was dat Powers op enig moment vervangen moest worden, en de Fransen eigenlijk numeriek aan de beurt waren om een hoofd van de G-2-sectie te leveren. Het werd toch weer een Amerikaan; de Fransman werd opzij gezet en aangesteld als tweede man. Dat ging met veel discussie tussen de twee landen gepaard. De Ruiter meende dat die keuze bewust was gemaakt.

De VN had feitelijk geen inlichtingennet. Van de informatie die UNPROFOR kreeg, waren de burens (de Amerikaanse ambassade) wel degelijk een van de bronnen. Omgekeerd kreeg de ambassade van UNPROFOR informatie over de stand van zaken uit het operatiegebied. In de inlichtingenwereld speelt nu eenmaal het beginsel *quid pro quo* (help jij mij, dan help ik jou) een belangrijke rol. Om die reden moest het hoofd van de G-2-sectie in Sarajevo een Amerikaan blijven.¹²⁷

De niveaus van intelligence op het Military Information Office in Zagreb

Door de afwezigheid van een eigen *intelligence*-netwerk en het ontbreken van capaciteiten konden er in het *Military Information Office* in Zagreb verschillende *intelligence*-niveaus onderscheiden worden. Allereerst was er 'het MIO van de VN', zoals dat voorzien was door New York. Zoals hierboven beschreven, waren de mogelijkheden en middelen daarvan beperkt. Dit resulteerde in een tweede niveau van activiteiten, gebaseerd op de banden met de eigen nationale inlichtingendiensten en de input van die diensten. Sommige stafleden hadden, veelal via de beveiligde verbindingen op hun eigen ambassades, directe connecties met hun vaderland, of hun vaderland had een eigen *intelligence*-hoofdkwartier in de regio zelf. De Verenigde Staten, Frankrijk, Canada en het Verenigd Koninkrijk verkozen een eigen *Nationale Intelligence Cel* in Pleso, vlakbij Zagreb. De staf van het *Military Information Office* wisselde daarmee regelmatig *intelligence* uit.

Een derde niveau van activiteiten was gebaseerd op geallieerde *intelligence*-uitwisselingsrelaties. Dit betekende vooral een input van het reeds lang bestaande zogeheten CANUKUS-netwerk, genoemd naar de eerste letters van de daaraan deelnemende landen: Canada, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Een *Military Information Office-briefer* (meestal een Amerikaan, Brit of Canadees) kon, als hij op bepaalde vragen van Janvier of Akashi geen antwoord wist, op dit netwerk terugvallen. Dat gebeurde (zeker in 1995) bij het beschikbaar stellen van *imagery intelligence* aan de hoogste beleidsmakers in Zagreb, hoewel dat niet op regelmatige basis geschiedde.

Als de nationale autoriteiten het nodig vonden, werd soms ook belangrijke *intelligence* doorgegeven zonder dat er een specifieke vraag aan ten grondslag lag. Daarbij gingen, volgens een ingewijde, sommige vertegenwoordigers van westerse diensten heel ver en overschreden zij soms hun mandaat. Het belang van een goed functionerend *Military Informa-*

127 Interview J.A.C. de Ruiter, 29/06/00.

tion Office stelden zij echter voorop. Het *Military Information Office* kreeg ook veel *intelligence* binnen via het *Monitoring Close Air Support Centre* (MCCC) in Zagreb, de *liaison-cell* voor de contacten tussen Zagreb en de vijfde geallieerde luchtmacht van de NAVO in Vicenza. Alleen de staf van het *Military Information Office* afkomstig uit NAVO-lidstaten had toegang tot dit operatiecentrum.¹²⁸

Zoals reeds vermeld, is het een hardnekkige mythe dat de NAVO een zelfstandige *intelligence*-capaciteit heeft. De *intelligence*-sectie van de NAVO is een afdeling die volstrekt afhankelijk is van de *intelligence*-input van de lidstaten. Dat bleek bijvoorbeeld uit de informele en indirecte contacten via een nationale *intelligence*-lijn van het *Military Information Office* met de *intelligence*-staf bij het hoofdkwartier van de NAVO-strijdkrachten (in militaire termen bekend als SHAPE) in Bergen/Mons. Het was de staf van het *Military Information Office* al opgevallen dat veel NAVO-rapportages tot op de woordkeuze identiek waren aan die van henzelf. Bij een bezoek aan Zagreb prezen NAVO-stafofficieren tegenover de Amerikaanse plaatsvervangend G-2-officier het werk van het *Military Information Office*; ze waren zeer verrast om te vernemen dat de dagelijkse rapportage die zij meelazen werd geproduceerd door een onderofficier met de rang van sergeant, wiens spelling in Zagreb dan weer werd gecontroleerd door een kapitein.

Bij sommige troepenleverende landen leefde het besef dat *intelligence*-functionarissen hard nodig waren in Bosnië, zodat zij zelf *intelligence*-personeel naar Bosnië zonden. Het VN-hoofdkwartier in New York vroeg nooit om dit personeel, maar als ze eenmaal in het gebied waren, werden deze functionarissen volop gebruikt. Degenen met de juiste *security clearances* konden beslag leggen op *intelligence*-materiaal dat anders niet gebruikt had kunnen worden. Dat gaf af en toe binnen UNPROFOR wel aanleiding tot bizarre situaties. Zo kreeg een Canadese *peacekeeper* met een NAVO-*security clearance* Amerikaanse satellietfoto's, maar hij mocht die niet laten zien aan zijn VN-commandant, omdat dat een Fransman was.

Bij *Sector North East* in Tuzla leidde dat ertoe dat de Deense plaatsvervangend commandant de *intelligence* die hij via de NAVO verkreeg niet mocht delen met zijn Zweedse commandant,¹²⁹ omdat Zweden geen lid van de NAVO was. De Zweedse kolonel G. Arlefolk, die van 30 maart tot 14 oktober 1995 commandant van het Noorse bataljon in Tuzla was, kampte later met precies hetzelfde probleem. Hij was zeer ontevreden over de informatie die hem via VN-kanalen bereikte, want die was niet accuraat genoeg. De nieuwszender CNN was zijn meest gebruikte informatiebron. Later kon hij soms nog aan extra informatie komen die via NAVO-kanalen naar zijn Noorse plaatsvervanger toevloede, maar die *intelligence* mocht hij eigenlijk niet zien: hij mocht als commandant niet in de kamer komen waar die *intelligence* binnenkwam. Dit speelde vooral in september 1995 ten tijde van de NAVO-bombardementen.¹³⁰

7. Conclusies

Het eindoordeel over de moeizame relatie tussen *intelligence* en de VN is in feite redelijk eenvoudig te formuleren. De VN 'does not collect, process and disseminate intelligence in

128 Vertrouwelijk vraaggesprek (16).

129 Vertrouwelijke collectie (3).

130 Interview G. Arlefolk, 18/05/00.

the directed and comprehensive way that major powers do as a matter of course'.¹³¹ Volgens de militaire adviseur van de secretaris-generaal van de VN, Van Kappen, kan en wil de VN niet echt een degelijk, betrouwbaar en onafhankelijk inlichtingenproduct produceren. Dat is een beperking die besloten ligt in de structuur van de organisatie.¹³² Behalve dat de VN binnen *peacekeeping*-operaties niet actief inlichtingenvergaring voor zijn rekening wil nemen, en daarmee volstrekt afhankelijk wordt van datgene dat andere lidstaten bereid zijn aan te leveren, neemt de afkeer van *intelligence* bij de VN soms onverstandige vormen aan.

Zo hebben de gebeurtenissen in Rwanda aangetoond dat een lokale commandant geen gebruik mocht maken van zeer gevoelige *intelligence*. In december 1993 beschikte de Canadese *force commander*, generaal Romeo Dallaire, over brisante *intelligence* over een plan voor genocide. Hij wist hier via *human intelligence* de hand op te leggen en kreeg kennis van geheime wapenopslagplaatsen. In januari 1994 verzocht de militaire adviseur van de secretaris-generaal, generaal Maurice Baril, de ondersecretaris-generaal voor *peacekeeping*, Kofi Annan, toestemming om de opslagplaatsen binnen te vallen, om daarmee de in het geheim geplande genocide te voorkomen.¹³³ New York weigerde de informatie die via clandestiene weg was verworven echter te accepteren en gaf geen toestemming voor een militaire operatie om de wapens in beslag te nemen. Toen de massamoorden eenmaal begonnen, had generaal Dellaire noch de middelen, noch het mandaat om de geplande genocide te voorkomen.¹³⁴ De adviseur van de secretaris-generaal, Iqbal Riza, verklaarde dit uit het feit dat er in New York een gevoel had geheerst 'not Somalia again', waarmee hij refereerde aan de angst in New York dat er *peacekeepers* gedood zouden worden.¹³⁵

De VN-houding tegenover actieve inlichtingenvergaring tijdens *peacekeeping*-operaties valt te begrijpen in het licht van de reeds lang bestaande *anti-intelligence*-cultuur, maar is nauwelijks nog verantwoord te noemen. Door de steeds complexere situaties waarin *peacekeepers* moeten opereren, zoals interne conflicten in VN-lidstaten, is er juist een groeiende behoefte aan *intelligence*. De auteur Charters stelt onomwonden dat 'intelligence is central to the effectiveness of peacekeeping in the new conflict environment'.¹³⁶ Van Kappen is ervan overtuigd dat het gebrek aan strategische inlichtingen een belangrijke oorzaak is geweest voor het falen van een aantal VN-operaties.¹³⁷ Daarmee werpt hij een probleem op dat de VN, als internationale organisatie, tot nu toe niet op een gestructureerde manier heeft kunnen oplossen.

De anarchistische of bijna-anarchistische situaties die deze toenemende vraag naar meer en betere *intelligence* heeft geschapen, zorgen er overigens tegelijkertijd voor dat *intelligence* moeilijker te verkrijgen en te verspreiden is. De snel wisselende situaties en allianties op de grond zorgen er bovendien voor dat *intelligence* die door waarnemers ter plaatse vergaard

131 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 174.

132 F.E. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 597.

133 FOIA, State Department, Code Cable Dallaire aan Baril/DPKO, No. 2052, 11/01/94.

134 David A. Charters, 'Out of the Closet: Intelligence Support for Post-Modernist Peacekeeping', in: *The Pearson Papers*, nr. 4, *Intelligence and Peacekeeping*, Halifax, 1999, p. 52. Zie verder de

op 20/08/01 gedeclassificeerde documenten op: www.gwu.edu.

135 Halberstam, *War*, p. 275.

136 David A. Charters, 'Out of the Closet: Intelligence Support for Post-Modernist Peacekeeping', *The Pearson Papers*, nr. 4, *Intelligence and Peacekeeping*, Halifax, 1999, p. 61.

137 F.E. van Kappen, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 594.

wordt snel verouderd is. Zelfs de 'oude' gevestigde inlichtingendiensten hebben de grootste moeite om deze ontwikkelingen te volgen. De VN dienen daarom, aldus auteur Hugh Smith, op korte termijn een duidelijk antwoord te formuleren op de vraag welke rol *intelligence* dient te spelen bij toekomstige *peacekeeping*-operaties, en misschien ook bij preventieve diplomatie. Er bestaat volgens hem nu eenmaal een grote behoefte aan strategische *intelligence* om de politieke en militaire situatie tussen de strijdende partijen te begrijpen, voordat de VN er direct bij betrokken raakt. Er is ook een grote vraag naar operationele *intelligence*, die sturing moet geven aan de meest effectieve inzet van middelen en menskracht voor de uitvoering van het mandaat. Dat is vooral belangrijk bij kwesties die qua politieke en militaire context nogal fluïde zijn. Ten slotte is tactische *intelligence* nodig voor ondersteuning van de grondtroepen bij de uitoefening van hun *peacekeeping*-taken, zoals het bewaken van een staakt-het-vuren of een wapenstilstand.¹³⁸ Ook de Amerikaan Kenneth Allard, die een studie verrichtte naar de *peacekeeping*-operatie in Somalië, komt tot de slotsom dat 'intelligence is as vital to the success of a peace operation as it is to any other military activity'.¹³⁹

Uit de hierboven geschetste beknopte geschiedenis van de relatie tussen *intelligence* en de VN blijkt dat deze relatie moeizaam is. Ook bij de Militaire Inlichtingendienst van de Nederlandse Koninklijke Landmacht was in ieder geval al snel duidelijk dat van de VN niets te verwachten viel. In 1995 werd in de nota 'Inlichtingenbehoefte Defensie' terecht geconstateerd dat door het ontbreken van voldoende veiligheidsgaranties de landen die aan VN-operaties deelnamen zeer terughoudend waren met het verstrekken van *intelligence* aan de VN of de aan VN-operaties deelnemende naties.¹⁴⁰

Volgens de auteur Paul Johnston kreeg UNPROFOR uiteindelijk een 'fairly comprehensive and smoothly working intelligence organization'.¹⁴¹ Dat oordeel is discutabel en werd niet gedeeld door voormalige medewerkers van het *Military Information Office* in Zagreb.¹⁴² Uit de gepresenteerde analyse van de opzet, structuur, werkwijze, *intelligence input* en *output*, evenals capaciteiten, middelen en infrastructuur, moet geconcludeerd worden dat het *Military Information Office* nooit gefunctioneerd heeft zoals een professionele G-2-staf had kunnen opereren tijdens een omvangrijke en complexe militaire operatie. 'The key to good intelligence output is all source assessment', aldus de Britse auteur Rathmell.¹⁴³ Daarvan was echter geen sprake in het *Military Information Office* in Zagreb of bij de andere G-2-staven van de VN-organisaties bij *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo of *Sector North East* in Tuzla. Andere voormalige medewerkers van het *Military Information Office* bevestigen dit beeld in interviews: het *Military Information Office* heeft op geen enkel niveau optimaal gefunctioneerd tijdens de crisis in Bosnië.¹⁴⁴ Johnston vergeet alle problemen en obstakels te noemen, zoals onvoldoende financiële middelen, onwilligheid bij de meeste troepenleverende landen om *intelligence* uit te wisselen met niet-NAVO-bondgenoten, de vraag wie de

138 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 175.

139 Hartcock, *The Peace Operations*, p. 41.

140 MID/Klu. CASS nr. 49, Map Verslagen DB, Brief + Bijlage I, nr. DIS/95/24.1/1486, 22/06/95.

141 Paul Johnston, 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', *Intelligence and National Security*, Vol. 12 (1997), 4, p. 110.

142 Thomas Quiggin, Response to 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', *Intelligence and National Security*, Vol. 13 (1998), 4, pp. 203-207.

143 Andrew Rathmell, 'Privatising intelligence', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. XI (1998), 2, p. 203.

144 Vertrouwelijke vraaggereprekken (9), (44), (45), (47) en (54).

tasking bepaalt, en welke functionaris de eisen opstelt die aan de *intelligence* gesteld worden. Een buitenlands intern onderzoek bracht achteraf aan het licht dat *intelligence*-inspanningen ten behoeve van de UNPROFOR-commandanten onvoldoende waren geweest. Dit had tot gevolg dat de VN was 'rarely able to predict intentions of the warring factions'. Er was echter wel degelijk veel *intelligence* beschikbaar, maar het ontbrak de *intelligence*-operatie van UNPROFOR aan een gezamenlijk coördinatiepunt. Veel *intelligence*, vooral *human intelligence*, ging daardoor verloren.¹⁴⁵

Door de afwezigheid van een goede inlichtingenstructuur in UNPROFOR kregen ook de voornaamste politieke en militaire beleidsmakers en het VN-hoofdkwartier in New York geen goed zicht op de ontwikkeling in Bosnië. Volgens de militaire adviseur van Boutros-Ghali, Van Kappen, waren er geen afspraken over uitwisseling met de VN van *intelligence* die westerse landen over Bosnië vergaarden. Het normale inlichtingenproces ontbrak dus. Daarom lag het voor de hand dat de Speciale Vertegenwoordiger van de secretaris-generaal, Akashi, later suggesties zou doen om dit in de toekomst te verbeteren.¹⁴⁶

De vraag is ten slotte of het gebruik van *intelligence* en actieve inlichtingenvergaring tijdens VN-*peacekeeping*-missies nu werkelijk zo'n moeilijk te nemen barrière is. Dat strijdende partijen niet akkoord zullen gaan met speciale operaties door VN-commando's achter de linies ligt voor de hand. Maar er zal minder weerstand zijn tegen verificatievluchten met onbemande spionagevliegtuigen, zoals *Unmanned Ariel Vehicles*, indien de VN *alle* strijdende partijen daarmee in de gaten houdt. De strijdende partijen zullen toezicht via *intelligence* ook makkelijker accepteren als ze weten dat alle partijen onder hetzelfde strenge regime van toezicht staan. Dit kan stabiliserend werken. In Bosnië lag dat moeilijker, omdat UNPROFOR vaak werd gezien als een organisatie die partij koos voor de Bosnische Moslims. Eriksson wijst erop dat de VN minder 'hard' reageerde op ABiH-acties vanuit de oostelijke enclaves dan op operaties begaan door de VRS.¹⁴⁷

Hugh Smith is van mening dat 'the need for intelligence is being increasingly felt by both the UN and by states contributing to peacekeeping operations. Particularly in more complex and fluid situations, intelligence will be crucial in achieving the goals of the mission as laid down by the UN Security Council.' Die behoefte is steeds groter geworden, en zal volgens hem in de toekomst alleen maar toenemen, omdat 'peacekeepers are liable to find themselves in countries in which no government is in undisputed control, social order had broken down or is on the point of collapse. Sometimes hostilities are under way or imminent, and the use of force against peacekeepers is a manifest possibility'.¹⁴⁸

Verschillende *force commanders* en *deputy force commanders* die in dit inleidende hoofdstuk geciteerd zijn, concludeerden dat ze tijdens hun UNPROFOR-periode niet de beschikking hadden over bruikbare en tijdige *intelligence*. Zij meenden dan ook dat het VN-secretariaat in New York een onafhankelijke *intelligence*-analyse-eenheid nodig heeft, omdat deze organisatie anders niet zijn taken in het raamwerk van preventieve diplomatie of *peacekeeping* kan vervullen.

De VN wordt nu soms door provocaties of manipulaties van een van de strijdende partijen (soms gesteund door de pers) tot ingrijpen gedwongen; zo zorgde een effectieve desin-

145 Vertrouwelijke collectie (6).

146 Interview Y. Akashi, 29/11/99.

147 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence*

and Counterintelligence, Vol. 10 (1997), 1, p. 17.

148 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, pp. 174-175.

formatiecampagne van de Bosnische Moslims in april 1994 tijdens het beleg van Goražde voor NAVO-luchtaanvallen – een uitstekend voorbeeld van manipulatie van de VN door een van de strijdende partijen; een onafhankelijke analyse had dit wellicht kunnen voorkomen.¹⁴⁹ Het ontbreken van reguliere inlichtingenvergaring door UNPROFOR leidde in Bosnië tot een situatie waarbij allerlei internationale en nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten het heft in eigen handen namen. De geschetste ongewenste gevolgen voor de *peacekeeping*-operatie waren legio.

149 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace Operations', Pickert, *Intelligence*, pp. 114-115.

HOOFDSTUK 2

De westerse *intelligence community* en de oorlog in Bosnië

America's allies have long complained that it is particularly mean with its intelligence.¹

1. Inleiding

In het vorige hoofdstuk is betoogd dat de Verenigde Naties zich altijd afwachtend of zelfs afwijzend hebben opgesteld wat betreft actieve inlichtingenvergaring tijdens *peacekeeping*-operaties. Dat was ook het geval tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. Daarom is het niet zo verwonderlijk dat de ervaringen met UNPROFOR van VN-commandant generaal MacKenzie, over de inzet en gebruik van *intelligence*, bij zijn vertrek uit Bosnië op zijn zachtst gezegd niet al te best waren:

I was also upset that I had to get my intelligence from the BBC. The UN was still following its outdated rules that precluded our even saying the word 'intelligence', let alone producing it. Here we were, almost 300 kilometers from the nearest semi-secure border, and we scarcely had the foggiest notion what was going on around us.²

Dit citaat illustreert nog eens dat de VN zich wat actieve inlichtingenvergaring betreft niet adequaat had voorbereid op de oorlog in voormalig Joegoslavië, meer specifiek: op de oorlog in Bosnië. In dit hoofdstuk komt de vraag aan de orde of datzelfde gold voor de westerse *intelligence community* (de verzamelde westerse inlichtingendiensten). Bezien zal worden of die diensten na de val van de Berlijnse Muur wel voldoende geprepareerd waren op die oorlog, zowel mentaal als qua middelen. Volgens sommige auteurs was dit niet het geval. Andrew Rathmel merkte hierover op: 'Western intelligence bureaucracies built up during the Cold War have changed remarkably little since the disappearance of their main enemy, the Soviet Union.'³ Aan de orde zal worden gesteld of dit door hem geschetste beeld klopt met de werkelijkheid. In paragraaf 2 zal uitvoerig worden stilgestaan bij de positie van deze diensten na de ineenstorting van de Sovjet-Unie; jarenlang was naar de gepercipieerde dreiging uit het Oosten gekeken; alle technische en andere middelen waren daarvoor ingezet. Nu moest ineens naar andersoortige conflicten gekeken worden en de vraag was of die inlichtingendiensten daartoe wel in staat waren.

Als inlichtingendiensten over bepaalde politieke en militaire ontwikkelingen of over personen in een bepaalde regio, geen of te weinig inlichtingen hebben wordt veelal een beroep gedaan op de zusterdiensten. Er vindt dan uitruil van *intelligence* plaats: meestal op een

1 Charles Grant, *Intimate Relations: Can Britain Play a Leading Role in European Defence – and Keep its Special Links to US Intelligence?*, Londen, 2001, pp. 4-5.

2 MacKenzie, *Peacekeeper*, pp. 284-285.

3 Andrew Rathmell, 'Privatising intelligence', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. XI (1998), 2, p. 199.

'voor wat, hoort wat'-basis. In paragraaf 3 wordt stilgestaan bij deze internationale *intelligence*-liaison of -uitruil. Besproken zal worden wat deze uitruil precies inhoudt, waarom staten *intelligence* met elkaar uitwisselen, welke vormen van liaison er bestaan en of een dergelijke uitruil automatisch voortvloeit uit jarenlange allianties, zoals tussen NAVO-bondgenoten. In paragraaf 4 zal een antwoord worden gegeven op de vraag of de *intelligence*-machinerieën van de belangrijkste troepenleverende landen aan UNPROFOR en de NAVO voorbereid waren op de oorlog in Bosnië, en of UNPROFOR kon rekenen op *intelligence support* van de NAVO of van individuele troepenleverende landen. Bezien zal worden welke problemen daarbij kwamen kijken en hoe werd getracht die meester te worden. Paragraaf 5 bevat de conclusies van dit hoofdstuk.

2. De westerse *intelligence mindset*

Uit publicaties en interviews blijkt dat functionarissen van westerse inlichtingendiensten te kampen hadden met een steeds terugkerend en moeilijk op te lossen probleem: de algehele houding en mentaliteit ten aanzien van *intelligence* na de val van de Muur. De internationale *intelligence community* had traditioneel een psychologisch Oost-West-'gedachtegoed'. Ook de technische infrastructuur was voornamelijk Oost-West-georiënteerd. Het *intelligence*-beeld van de voormalige vijand dat de NAVO in die jaren opbouwde, was 'relatief' eenvoudig: het politieke en militaire beleid van de Sovjet-Unie en haar bondgenoten was redelijk stabiel, net als de militaire doctrine van het Rode Leger en het Warschaupact. Als westerse inlichtingendiensten bijvoorbeeld een regiment militairen hadden gelokaliseerd, was het over het algemeen niet zo moeilijk om de andere regimenten op te sporen die tezamen een grotere eenheid vormden. Dat gold ook voor de locatie van de sovjetraketstrijdkrachten en de sovjetluchtmacht en -marine. Dit *intelligence*-beeld was sinds 1950 voornamelijk opgebouwd met behulp van technische verzamelmethode, hetgeen leidde tot een verwaarlozing van de *human intelligence*-activiteiten: het viel nu eenmaal niet mee om goede penetraties achter het 'IJzeren Gordijn' op touw te zetten. De verwaarlozing van *human intelligence* bij de westerse inlichtingendiensten die daarvan het resultaat was, heeft misschien in Joegoslavië een belangrijke rol gespeeld.

Deze tendens vond in de Verenigde Staten al sinds de jaren zeventig plaats. Dit zou de Amerikaanse inlichtingendiensten parten gaan spelen in Bosnië, omdat dat een *low intensity conflict* bleek te zijn, waarbij technische middelen vaak onvoldoende rendement opleverden. Bij een *low intensity conflict* is *human intelligence* een van de belangrijkste bronnen voor *intelligence*. In 1976 was slechts dertien procent van alle vergaarde Amerikaanse inlichtingen afkomstig uit *human intelligence*, waaraan slechts eenzevende deel van het totale *intelligence*-budget werd besteed. Tijdens de periode van Stansfield Turner (directeur van de CIA tussen 1977 en 1981), werd nog minder in *human intelligence* geïnvesteerd. In de jaren tachtig realiseerde de Amerikaanse *intelligence community* zich dat, ondanks de indrukwekkende technische capaciteiten, op sommige gebieden *human intelligence* toch een belangrijke rol kon spelen. Het ging dan bijvoorbeeld om de politieke bedoelingen en de houding van politici en militairen.⁴

Vooraf William Casey (directeur van de CIA onder president Reagan) was een groot voorstander van de uitbreiding van *human intelligence*. Deze vorm van *intelligence* was

⁴ Bobby R. Inman, 'Spying for a Long, Hot War', *The New York Times*, 09/10/01.

relatief goedkoop, en geschikter voor het verzamelen van moeilijk te verkrijgen politieke *intelligence* over de bedoelingen en de houding van leidende buitenlandse functionarissen. Verder konden, via *human intelligence*-operaties, documenten worden vergaard of sensoren worden geplaatst. Mede vanwege deze factoren begonnen de Amerikaanse *Defense Intelligence Agency* en de CIA in de jaren tachtig meer aandacht te schenken aan de tot dan verwaarloosde *human intelligence*.

Het zou tot 1993 duren voordat de Amerikaanse staatssecretaris van Defensie overging tot de oprichting van de *Defense human intelligence Service*, die kwam te ressorteren onder de *Defense Intelligence Agency*. Pas op 1 oktober 1995 werd deze *Defense human intelligence Service* officieel geactiveerd door de *Defense Intelligence Agency*; nog later, op 12 september 1996, werd de *Defense human intelligence Service* volledig operationeel verklaard.⁵ De *Defense human intelligence Service* zou dus tijdens het verblijf van Dutchbat in Srebrenica geen rol van betekenis spelen.

Niet alleen het ontbreken van effectieve *human intelligence* brak de diensten op, ook de algehele *mindset* van westers militair en *intelligence*-personeel was vaak sterk beïnvloed door de jaren van de dreiging uit het Oosten. Dat het conflict in Joegoslavië andersoortig was, verhinderde deze functionarissen niet om op de 'oude' wijze naar dit conflict te kijken.⁶ Bepaalde ontwikkelingen waren voor hen bovendien te gecompliceerd om te begrijpen. Dat gold in het bijzonder voor de steeds wisselende allianties in Joegoslavië. Een goed voorbeeld hiervan was de Bihać-regio in het noordwesten van Bosnië. Daar huurden Moslim-strijdkrachten die het bewind in Sarajevo verwierpen en die onder leiding van Abdić stonden, tanks van de Krajina- Serven. De opponent van Abdić was de ABiH-generaal Dudaković. Die huurde weer tanks van de Bosnische Serven. Een ander voorbeeld was dat het voor vele westerse militaire en *intelligence*-functionarissen maar moeilijk te bevatten was dat de Bosnische Serven in sommige gebieden de Kroaten bevochten, maar tegelijkertijd de grootste bondgenoten van diezelfde Kroaten konden zijn in andere gebieden.⁷

In het algemene westerse inlichtingenbeeld waren allianties en vijanden 'vaste concepten'. Voor de strijdende partijen in Joegoslavië werden dergelijke begrippen echter van dag tot dag bekeken, waarbij ook gekeken werd naar lokale voordelen die uit een alliantie geslept konden worden. Dit had natuurlijk gevolgen voor UNPROFOR, want een voorwaarde voor het slagen van een *peacekeeping*-missie is de medewerking van de lokale strijdende partijen. Dat was amper mogelijk in een omgeving met voortdurend wisselende allianties.

Veel hangt verder natuurlijk af van de aard van het conflict. Als de strijdende partijen twee reguliere legers zijn, kunnen bepaalde patronen verwacht worden. Dan is het ook relatief eenvoudig *intelligence* te vergaren. Maar hoe minder centrale controle en staatsgezag er aanwezig is, des te onvoorspelbaarder de ontwikkelingen worden, en des te groter het risico dat het conflict onbeheersbaar wordt en er bijvoorbeeld geweldsuitbarstingen tegen onschuldige burgers zullen plaatsvinden.

Dat neemt weer niet weg dat reguliere en goed gecontroleerde legereenheden ook operaties tegen burgers kunnen uitvoeren, zoals de Kroaten dat in mei 1995 deden in West-Slavonië en in de Krajina in augustus 1995, en de VRS dat in het algemeen deed in Sre-

5 Becker, *Cold war*, pp. 12-19.

6 Zie voor dit thema ook: Roger Hilsman, 'After the Cold War. The Need for intelligence', in:

Eisendrath, *National Insecurity*, pp. 8-22.

7 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

brenica. In het algemeen echter worden aanvallen op burgers veelal gedaan door ongeregelde eenheden.

De bereidheid tot samenwerking met elkaar en de instemming van alle strijdende partijen met de aanwezigheid van een vredesmacht zijn belangrijke factoren die de legitimiteit van een *peacekeeping*-missie bepalen, alsmede de vraag wanneer er geweld gebruikt zal worden. Als die algehele bereidheid ontbreekt en er een machtsvacuüm is, dan zullen de strijdende partijen – die meestal talrijker en beter bewapend zijn dan de VN-troepen – elk vertoon van geweld door de *peacekeepers* aanvechten. Des te belangrijker wordt in een dergelijke context de rol van betrouwbare *intelligence*. Hoe groter de externe invloed is als afschrikking van de strijdende partijen, des te minder geweld er gebruikt behoeft te worden om de burgers te beschermen. Tijdens het conflict in Bosnië waren noch deze voorwaarden voor afdwinging van de vrede, noch de voorwaarden voor afschrikking, aanwezig. Ergo, *intelligence* was hard nodig.⁸

Dit alles leidde in 1992 tot een situatie waarin westerse inlichtingendiensten werden geconfronteerd met een *intelligence*-structuur die over het algemeen gericht was op de ‘oude’ dreiging uit het Oosten, en niet op de Balkan. De westerse inlichtingendiensten hadden een complexe set van waarschuwingsindicatoren opgebouwd, die hen in staat stelde om deze dreiging uit het Oosten tijdig te signaleren. De algehele capaciteit om *intelligence* te verwerven, was zodoende geconcentreerd op het analyseren van een grootschalig conflict, en de crisis in Joegoslavië had hier nu juist weinig mee te maken. Over het algemeen opereerden de strijdende partijen niet in omvangrijke formaties, maar voornamelijk met kleine gedecentraliseerde eenheden die geen grootschalige operaties uitvoerden. Deze oorlog was een zogeheten *low intensity conflict* waar de NAVO (enkele lidstaten uitgezonderd) over het algemeen geen ervaring mee had.

Ook het terrein waarop het conflict werd uitgevochten was volstrekt anders dan bij de ‘oude’ dreiging: bossen en bergen maakten het zicht van de internationale *intelligence community* zeer beperkt. Dit gold in mindere mate voor de Oostenrijkse, Italiaanse en Zwitserse diensten die vanwege de hoge opstelling van hun afuisterstations op bergtoppen er soms wel in slaagden berichtenverkeer te onderscheppen.

Menige westerse inlichtingendienst was totaal niet voorbereid op het uitbreken van gevechten in voormalig Joegoslavië. De *intelligence*-middelen en methodologie waren, zoals gezegd, nog gericht op de vijand in het Oosten, vooral op het tijdig detecteren en analyseren van omvangrijke militaire eenheden die zouden opereren in voornamelijk open en vlak gebied. De diensten waren voorbereid op symmetrische oorlogsvoering (twee even grote strijdmachten tegenover elkaar) en de militaire en economische doelen waren redelijk bekend. De strijdkrachten van het Rode Leger en het Warschaupact bestonden echter na de val van de Muur niet meer op dezelfde manier.

Zo klaagde een functionaris van de Amerikaanse *National Reconnaissance Office*, die belast was met *imagery intelligence* afkomstig van satellieten, spionagevliegtuigen en onbemande vliegtuigen, dat de val van de Muur het werk er niet eenvoudiger op had gemaakt:

8 David M. Last, ‘Peacekeeping Doctrine and Conflict Resolution Techniques’, *Armed Forces &*

Society, Vol. 22 (1995)2, p. 188.

‘There are probably more areas today, in a broader sense, than we had to worry about during the Cold War. There are a lot of more places that are volatile...’⁹

Sommige inlichtingendiensten hadden tot het uitbreken van de oorlog in Bosnië relatief weinig aandacht besteed aan Joegoslavië. Zo werkte er bij de Afdeling Inlichtingen van de Militaire Inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht slechts één analist aan Joegoslavië. Die hield zich bezig met de militaire slagorde, hetgeen ook nog min of meer als een nevenactiviteit kon worden beschouwd omdat zijn hoofdaandacht elders lag. Zijn dienst richtte zich vooral op Polen en de DDR, en deze analist bevestigde dat westerse inlichtingendiensten in algemene zin weinig aandacht toonden voor Joegoslavië, waardoor hij in zekere zin in een unieke ruilpositie kwam te verkeren.¹⁰ Bij zijn Britse zusterdienst bestond hetzelfde beeld. Daar had men ‘a bit of trouble getting up to speed. It wasn’t a priority they could quickly get good at. SIS [Secret Intelligence Service, hetzelfde als de MI-6] and GCHQ [Government Communications Headquarters] needed to improve their expertise in the language.’¹¹

Soms waren er binnen inlichtingendiensten maar enkele politieke analisten die zich met Joegoslavië bezighielden. Het land werd immers tot de ‘vriendelijke’ communistische mogendheden gerekend; de verwachting was dat bij het uitbreken van een internationale crisis het land de zijde van het Westen zou kiezen. In dit opzicht werd Joegoslavië al lang tot de westerse invloedssfeer gerekend, zoals bleek bij de inval in Tsjecho-Slowakije in 1968, toen Joegoslavië onderhands garanties van de NAVO kreeg.¹²

Toen het conflict in Bosnië eenmaal was uitgebroken, leidde het tekort aan ‘geschoold personeel’ er vaak toe dat overal mensen werden weggeplukt. Analisten die tot dan vooral aan de Sovjet-Unie of Oost-Europa hadden gewerkt en dus *new on the job* waren moesten zich nu met Bosnië gaan bezighouden. Er was ook een gebrek aan medewerkers die Servo-Kroatisch spraken en die grote hoeveelheden informatie konden vertalen. In 1993 bleek de Amerikaanse afluisterdienst, de *National Security Agency*, een gebrek aan vertalers en analisten te hebben die het Servo-Kroatisch beheersten. Dit had aanvankelijk effect op de capaciteit om het onderschepte Joegoslavische berichtenverkeer mee te lezen. De dienst dacht hiermee in problemen te komen in het geval dat president Clinton zou besluiten een militaire bijdrage aan UNPROFOR te leveren. De *National Security Agency* besloot daarop om een advertentie in enkele dagbladen te plaatsen om vertalers te werven.¹³

De belangrijkste man die bij de Britse militaire inlichtingendienst – de *Defence Intelligence Staff* – verantwoordelijk was voor Bosnië, kapitein Jonathan Cooke van de *Royal Navy*, bevestigde dit beeld. Volgens hem hadden de diensten in het begin van de oorlog aanloopproblemen, en kwam de *intelligence*-vergaring slechts langzaam op gang. ‘On the frequencies [to be intercepted], GCHQ had to start almost from scratch’ in Bosnië. Zo zou de Britse afluisterdienst, de *Government Communications Headquarters* (GCHQ) bij het uitbreken van de oorlog op de Balkan slechts enkele Servo-Kroatische specialisten in dienst hebben gehad die ook daadwerkelijk de taal vloeiend spraken. De Britten moesten werkelijk

9 Robert Dreyfuss, ‘TECHINT: The NSA, the NRO, and NIMA’, Graig Eisendrath, *National Insecurity. U.S. Intelligence After the Cold War*, Philadelphia, 2000, p. 156.

10 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

11 Urban, *UK Eyes*, p. 215.

12 Cees Wiebes & Bert Zeeman, “I don’t need

your handkerchiefs”: Holland’s experience of crisis consultation in NATO’, *International Affairs*, Vol. 66 (1990), 1, pp. 91-113.

13 James Bamford, *Body of Secrets. Anatomy of the Ultra-Secret National Security Agency from the Cold War through the Dawn of a New Century*, New York, 2001, p. 554.

alles van de grond af opbouwen; het gebied was eigenlijk *terra incognita* voor GCHQ.¹⁴ De journalist Michael Smith stelt eveneens dat er aanvankelijk moeilijkheden waren.¹⁵ En de tolk van de Britse generaals Rose en Smith, Miloš Stanković, wijst er in zijn boek op dat er in het Britse leger slechts twee personen waren die Servo-Kroatisch spraken.¹⁶

Ook Nederland had op dit terrein een achterstand. De opleiding voor tolken in het Servo-Kroatisch bij de MID begon pas begin 1994.¹⁷ Uiteindelijk zouden vijf vertalers worden aangewezen die vanaf mei 1994 een opleiding van zes maanden begonnen aan de 'School MID'.¹⁸ Deze trage start had uiteraard niet alleen consequenties voor de exploitatie van de bestaande verbindingsinlichtingen in Joegoslavië, maar ook voor de mogelijkheden om *open source intelligence* goed te benutten. Dag- en weekbladen, andere periodieken, evenals radio en televisie konden hierdoor in het begin van het gewapende conflict in onvoldoende mate geëxploiteerd worden.

Ook was de mentale instelling bij veel medewerkers van westerse inlichtingendiensten nog volstrekt anders. Een potentieel conflict met de Sovjet-Unie en haar bondgenoten was van geheel andere aard dan verschillende strijdende partijen in een heuvelachtig en bebost gebied die soms in één gebied zeer nauw met elkaar samenwerkten maar in een andere omgeving, soms slechts enkele kilometers verderop, elkaar gewapend bestreden. Ook viel er maar moeilijk aan te wennen dat eenmaal gesloten allianties vaak al snel weer werden verbroken.

Dit beeld stond haaks op de statische situatie (NAVO versus Warschaupact) waar de westerse diensten al bijna vijftig jaar mee te maken hadden gehad. Dit veroorzaakte ook een nieuw fenomeen. In het verleden kon militaire *intelligence* vaak gescheiden worden van andere vormen van *intelligence*, maar in Joegoslavië viel dat onderscheid niet duidelijk te maken. De politieke krachten binnen de strijdende partijen, de politieke, financiële en economische relaties tussen de leiders van de strijdende partijen en de zwarte handel aan de frontlinies maakten het eigenlijk noodzakelijk dat er een geïntegreerd *intelligence*-beeld tot stand zou komen. En daar ontbrak het nu veelal juist aan.¹⁹

Een ander probleem was dat maar nauwelijks beschikt kon worden over goede (laat staan militaire) kaarten. Soms moest er gewerkt worden met Michelin-, ADAC- of Hallwag-kaarten, kaarten dus die bij de reiswinkel of bij de ANWB gekocht konden worden. Standaardkaarten met een schaal van 1:50.000 waren niet op korte termijn beschikbaar. Daar kwam nog bij dat de kaarten die de VJ (het leger van de Federale Republiek Joegoslavië) had geproduceerd soms tot grote verwarring leidden. De VJ had namelijk een 'different datum point than any other military in Europe' gebruikt. Als resultaat waren zogeheten *grid references*, die militaire en *intelligence*-eenheden gebruiken, op een Joegoslavische kaart anders dan op een vergelijkbare Europese kaart. 'An eight figure grid reference, plotted on a Yugoslav map would be about 600 to 700 meters away from the exact grid reference plotted on a European or American produced map of the same area', aldus een medewerker van een westerse inlichtingendienst die op het UNPROFOR-hoofdkwartier in Zagreb en elders in de regio werkte.²⁰

14 Urban, *UK Eyes Alpha*, pp. 215-216 en vertrouwelijk vraaggesprek (79).

15 Smith, *New Cloak*, p. 210.

16 Stanković, *Trusted Mole*, pp. 34-35.

17 MID. Nr. 443.0801, Kol. Bosch, HAI&V MID/KL aan Commando Opleidingen KL, nr.

21892/1/270593, 18/05/93.

18 Zie hiervoor ook de hoofdstukken 3 en 5 van deze bijlage.

19 Vertrouwelijke collectie (3).

20 Vertrouwelijke collectie (3).

De westerse *intelligence community* kwam dus 'traag' op gang en kende diverse aanloopproblemen op het gebied van *signals intelligence*, *human intelligence* en *imagery intelligence*. Verwacht had kunnen worden dat de onderlinge samenwerking in de NAVO, alsmede bilaterale overeenkomsten, dit tekort in eerste instantie zouden kunnen opvangen. Het had ook voor de hand gelegen dat de uitwisseling van *intelligence* geïntensiveerd zou worden. De werkelijkheid was echter anders.

3. De problemen rond *intelligence*-liaison bij westerse inlichtingendiensten

Zoals Michael Herman in zijn *intelligence*-studie stelt: de internationale *intelligence*-liaison is vaak 'a patchwork of bilateral and multilateral arrangements of all kinds and all degrees of intimacy'.²¹ De verantwoordelijkheid voor de coördinatie van de vergaring en uitwisseling van *intelligence* inzake Joegoslavië was bij de westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet precies gedefinieerd.

Er werd in NAVO-verband wel wát gedaan, maar zoals ook al in het vorige hoofdstuk aan de orde kwam, heeft de NAVO, in tegenstelling tot wat hierover veelal wordt gedacht, géén zelfstandige *intelligence*-capaciteit. De verdragsorganisatie doet niet zelf aan 'intelligence tasking and collection'.²² Het enige eigen systeem dat de NAVO hiertoe heeft, zijn de zogeheten AWACS-verkenningsvliegtuigen. De *intelligence*-sectie van de NAVO is volstrekt afhankelijk van de *intelligence*-input van de lidstaten, en deze heeft meer het karakter van een eenheid voor *intelligence sharing*. Daarbinnen waren weer verschillende deelgebieden, zoals *sharing* op het gebied van *anti-submarine warfare*, *signals intelligence*, *imagery intelligence* en *electronic intelligence*. Een extra kanttekening in dit kader is dat het aandachtsgebied voornamelijk in het Oostblok lag: nagenoeg alles werd bekend verondersteld over de *Orders of Battle* en de militaire doctrines. Er waren maar weinig mogelijkheden om de NAVO in dit opzicht werkelijk te verrassen.²³

Intelligence-liaison tussen bevriende staten en zelfs binnen een vijftig jaar bestaande verdragsorganisatie is dus geen vanzelfsprekendheid. De mate waarin diensten gedeeld risico onderkennen, is blijkbaar van invloed op het uitruilen van *intelligence*. Liaison (uitwisseling) is niet iets dat automatisch voortvloeit uit jarenlange allianties; zelfs tijdens een ideale coalitie, zoals tijdens de Golfoorlog, regende het hieromtrent klachten. Niet alleen de Europese bondgenoten van de Verenigde Staten klaagden over de weigerachtige Amerikaanse houding om *intelligence* te delen, zelfs Amerikaanse en Britse troepen klaagden veelvuldig over de trage verspreiding en slechte kwaliteit van de *intelligence* die nota bene afkomstig was van hun eigen nationale inlichtingendiensten en die voor hen bestemd was.²⁴ Van belang is verder dat het westerse *intelligence*-klimaat in de jaren rond de val na de Berlijnse Muur, enigszins bekoeld was, omdat westerse inlichtingendiensten elkaar onderling steeds meer gingen bespioneren. Het conflict in Bosnië heeft de animositeit tussen Europa en de Verenigde Staten nog verder doen toenemen.²⁵

Intelligence-liaison beslaat een breed gebied van allerlei vormen en intensiteit van samen-

21 Herman, *Intelligence*, p. 203.

22 Zie ook: ABZ, PVNAVO, plv. HPMV aan A, 21/10/96.

23 J.R. Kassing, 'De NAVO en inlichtingen', *Militaire Spectator* 170(2001), 11, pp. 604-612.

24 Andrew Rathmell, 'Privatising intelligence', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. XI (1998), 2, p. 208.

25 Loch K. Johnson, 'Spies', *Foreign Policy* (September 2000), p. 35.

werking tussen meestal nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Die diensten kunnen informatie uitwisselen over operaties, *intelligence*-ondersteuning geven in de vorm van training, advies en materieel of toegang tot installaties. Liaison is niet alleen belangrijk voor de grote maar ook voor de kleine diensten. Internationale liaison is altijd met de grootste geheimzinnigheid omgeven. Een ex-CIA functionaris verklaarde ooit: 'Liaison secrecy has the sanctity of the Bible.'²⁶ Een nog grotere rem zit op het delen van door NAVO-lidstaten vergaarde *intelligence* met niet-lidstaten. De officiële NAVO-richtlijnen op dit punt zijn heel stringent: de *intelligence* is alleen bestemd voor de lidstaten en kan dus niet worden afgestaan aan 'a non-member nation or any international organization containing non-member nations. Whatever different requirements emerge for peacekeeping operations this fundamental principle must be upheld.'²⁷

Ondanks alle problemen werken staten op het gebied van *intelligence* echter wel met elkaar samen.²⁸ Een van de voornaamste redenen hiervoor is dat er altijd meer informatie beschikbaar is dan iedere afzonderlijke inlichtingendienst (zelfs de grootste) zelfstandig kan verzamelen. Het verdwijnen van de voormalige Oost-Europese diensten betekende bijvoorbeeld dat de *human intelligence* toevoer aan Moskou met dertig procent afnam, deels omdat sommige diensten werden opgeheven en deels omdat zij hun aanvoer staakten. Een andere reden is dat sommige staten over unieke middelen beschikken om ongekende *intelligence* te vergaren; het gaat dan om middelen en informatie waar andere staten geen of nooit toegang toe hebben of zullen krijgen. De geografische positie van een staat kan eveneens een belangrijke reden zijn om liaison aan te gaan. Zo speelde Noorwegen een cruciale rol in het volgen van de ontwikkelingen op het Russische schiereiland Kola, met als belangrijkste haven Moermansk. Verder spelen financiële aspecten een rol: gezamenlijk kan door verdeling van taken meer bereikt worden.²⁹

Er zijn ook nadelen van *intelligence*-liaison, zoals de betrouwbaarheid van de informatie van de partner. Er is nu eenmaal vaak de institutionele overtuiging dat de eigen analyse of *intelligence* toch beter en betrouwbaarder is dan die van de andere dienst. Er is altijd een risico inzake de bronnen. De ene dienst kan op grond van het via liaison verkregen materiaal achter de bronnen van de andere dienst komen. Andere remmingen en gevaren zijn dat te nauwe liaison tussen twee landen soms kan leiden tot manipulatie van doorgesluide *intelligence*. Verder verliest een dienst de controle over de *intelligence* die via liaison wordt doorgegeven. Het kwam bijvoorbeeld binnen de NAVO voor dat Nederlandse *intelligence* die exclusief aan een buitenlandse bondgenoot werd afgestaan enkele weken later ineens opdook in het NAVO-circuit als *intelligence* van een totaal andere bondgenoot. Het grootste gevaar voor een dienst schuilt echter in het intrinsieke gevaar om gepenetreerd te worden door een buitenlandse dienst. Al te nauwe contacten kunnen leiden tot pogingen om de liaison functionaris te rekruteren.³⁰

De *special relationship* tussen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk is, wat

26 Bradford Westerfield, 'America and the World of Intelligence Liaison', *Intelligence and National Security* 11 (1996), 3, pp. 523-60.

27 John M. Nomikos, 'Intelligence Requirements for Peacekeeping Operations', *RIEAS Papers and Reports*, 03/10/00.

28 Zie voor een uitwerking van het thema 'liaison' ook: Cees Wiebes, 'The Netherlands *Intelligence*

Community: Past, Present and Future', in: Lars Christian Jønsen & Olav Riste (eds.), *Intelligence in the Cold War. Organisation, Role and International Cooperation*, Oslo, 2001, pp. 149-165.

29 Herman, *Intelligence*, pp. 204-208.

30 De Graaff & Wiebes, *Villa Maarheeze*, pp. 343-354.

betreft *intelligence*, uniek: er is veel samenwerking op het gebied van *human intelligence* tussen de CIA en de *Secret Intelligence Service* (ook bekend als MI-6). Op militair gebied is er een nauwe relatie tussen de Amerikaanse *Defence Intelligence Agency* en de Britse *Defence Intelligence Staff*. Ook op het terrein van *imagery intelligence* werken Londen en Washington DC samen. Satellietfoto's, spionagevliegtuigen en onbemande vliegtuigen worden door het Amerikaanse *National Reconnaissance Office* gedeeld met zijn Britse tegenhanger, het *Joint Aerial Reconnaissance Intelligence Centre*, dat een onderdeel is van de *Defence Intelligence Staff*. Op het gebied van *signals intelligence* werken de Amerikaanse en de Britse afliuisterdiensten, de *National Security Agency* (NSA) en de *Government Communications Headquarters* al sinds de Tweede Wereldoorlog nauw samen. Iedere Britse dienst heeft een liaisonkantoor in de Verenigde Staten dat zorgdraagt voor de uitruil van *intelligence*. In bepaalde regio's zijn ook Britse officieren toegevoegd aan Amerikaanse diensten, en vice versa. Tussen geen enkele andere Europese of Aziatische inlichtingen- of veiligheidsdienst bestaat een dergelijke nauwe samenwerking. De samenwerking op het gebied van *human intelligence* is voornamelijk gericht op de uitwisseling van *intelligence assessments* (de beoordelingen van informatie) en niet zozeer op gezamenlijke operaties.

Er zijn ook verschillen in werkwijze tussen de Amerikanen en de Britten. De Britse inlichtingendiensten zijn meer gericht op het werken met agenten en informanten, terwijl de Amerikaanse diensten meer energie stoppen in het gebruik van hoogwaardige technologie en het verwerken en analyseren van grote hoeveelheden informatie. Dit betekent in de praktijk dat samenwerking in gezamenlijke operaties soms moeilijk ligt.

De banden tussen de Amerikaanse en Britse diensten worden niet alleen onderhouden door praktische samenwerking, maar ook door een gemeenschappelijke benadering van het gebruik van *intelligence*. Zo zou in de VS en het Verenigd Koninkrijk *intelligence* meer invloed hebben op de buitenlandse politiek dan dat bij de continentale Europese landen het geval is. De verklaring hiervoor zou als volgt kunnen zijn:

The Anglo-Saxons use intelligence in an empirical way: it is about gathering facts, and if the facts are significant, the policies may get changed. The view in London and Washington is that the French and other continentals, being essentially deductive in their thinking, develop sophisticated analyses and policies and then draw on intelligence to support them; but that they seldom allow intelligence to shift policy.³¹

Volgens een Franse *intelligence*-functionaris klopt die analyse echter niet; hij meent dat het in Parijs weliswaar een minder invloedrijke rol speelt in de formulering en uitvoering van het Franse nationale veiligheidsbeleid, maar niet omdat de Franse politiek en militaire top de *intelligence* negeert. Er zijn veeleer bureaucratische en historische factoren voor aan te voeren, zoals enerzijds geringere investeringen in de verwerving van inlichtingen, en anderzijds personeelsproblemen. Verder is er geen goede *intelligence*-structuur die zorgdraagt voor een snelle en efficiënte verspreiding van *intelligence* onder de politieke en militaire beleidmakers.³²

Ook heden ten dage levert *intelligence*-liaison nog steeds veel problemen op. Een Britse

31 Charles Grant, *Intimate Relations: Can Britain Play a Leading Role in European Defence – and Keep its Special Links to US Intelligence?*, Londen, 2001, p. 6.
32 *Ibidem*, pp. 1-8.

analist schreef nog recent: 'America's allies have long complained that it is particularly mean with its intelligence.'³³ Vaak heeft men *Intelligence* weten te verzamelen dankzij grote financiële investeringen en over het algemeen wordt deze 'zwaar bewaakt' in het kader van de eigen nationale veiligheid. Een belangrijke adviseur van het Witte Huis tijdens de regering van president Clinton verklaarde over de internationale uitruil van *intelligence*: 'The U.S. intelligence community will never release its intelligence because of methods and sources.'³⁴ Zelfs binnen bepaalde reeds lang bestaande *intelligence*-allianties zoals het zogeheten UKUSA-akkoord tussen de VS, Canada, Engeland, Australië en Nieuw-Zeeland wordt niet alle *intelligence* automatisch gedeeld. De Britse inlichtingendiensten kregen bijvoorbeeld in 1992 te kampen met de naweën van de openlijke Britse steun aan de verkiezingscampagne van George Bush. De latere president Clinton heeft dat Londen behoorlijk kwalijk genomen. Dat vertaalde zich in het begin ook op het terrein van *intelligence*, waardoor de Britse diensten 'droog' kwamen te staan.³⁵ De gesignaleerde animositeit tussen Amerikanen en Britten werd waarschijnlijk mede veroorzaakt door de geheime trainingsprogramma's die de Amerikanen in het verleden aan de Moslims gaven, en later aan de Kroaten. Verder wilden de Amerikanen aan hun NAVO-partners niet veel kwijt over de clandestiene operaties die de CIA achter de linies in Servië uitvoerde.

Bob Dole haalde tijdens de verkiezingscampagne uit naar de Britten die allerlei Amerikaanse acties zouden frustreren, maar dit werd van Britse zijde ontkend. Toen Dole een bezoek bracht aan Londen zou hij even apart genomen zijn en hem een forse lijst zijn voorgelegd van alle *covert operations* waarmee de CIA op dat moment in Joegoslavië bezig was. De Britten deelden Dole mee dat als hij nog één politieke aanval op Londen zou plegen, de lijst openbaar zou worden gemaakt. Hierna bond Dole in.³⁶

De Amerikaans-Britse *intelligence*-relatie verbeterde weer na het aantreden van Tony Blair. Dat betekende wel dat de Britse inlichtingendiensten steeds afhankelijker werden van de Verenigde Staten. Zo was in 1993 zo'n 95 procent van de *signals intelligence* die de Britse *Government Communications Headquarters* behandelde van Amerikaanse origine. Ook qua financiering, af luisterposten en veilige transatlantische communicatieverbindingen werden de Britten volstrekt afhankelijk van de Amerikaanse *National Security Agency*.³⁷

Uit bovenstaand voorbeeld blijkt dat fundamentele politieke en militaire meningsverschillen van invloed kunnen zijn op de uitwisseling van *intelligence*. Zo bestond er Amerikaans-Britse onenigheid over Bosnië. Vooral de voortdurende Amerikaanse druk om het luchtwapen in te zetten, en de weigering van Washington om grondtroepen in te zetten, staken Londen zeer. Dit resulteerde uiteindelijk in de gedeeltelijke vermindering van de Amerikaanse *intelligence*-toevoer aan de Britten. Kapitein Cooke van de Britse militaire inlichtingendienst (*Defence Intelligence Staff*) zei daarover:

They more or less admitted they were holding stuff back from us, not everything but really the bits relating to most pronounced political divide. They didn't feel we took their information about Serb atrocities seriously enough (...) They pushed the stuff which favoured more punitive action against the Bosnian Serbs.³⁸

33 *Ibidem*, pp. 4-5.

34 Vertrouwelijk vraaggesprek (14)

35 Interview Pauline Neville-Jones, 15/11/01.

36 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

37 Urban, *UK Eyes*, pp. 238-241.

38 Urban, *UK Eyes*, p. 241.

Ook argwaan over de politieke intenties van een bondgenoot kan van invloed zijn op een liaison. Amerikaans wantrouwen bleek bijvoorbeeld uit het feit dat het *Directorate of Operations* van de CIA een speciale cel had van ongeveer twintig medewerkers wier belangrijkste taak het was om de Britse rapporten te analyseren, om vast te stellen welke agenten de MI-6 (de Britse buitenlandse inlichtingendienst) in voormalig Joegoslavië had gerekruteerd en over welke andere bronnen de Britse diensten in Bosnië beschikten. Van CIA-zijde werd dit bericht overigens als pertinente onzin bestempeld.³⁹ Pas in de zomer van 1995 zouden de transatlantische verhoudingen weer enigszins verbeteren, hoewel de Amerikanen erin bleven volharden om niet alle *intelligence* door te geven.

Wellicht is de Amerikaans-Canadese *intelligence*-alliantie het meest harmonieus te noemen, in die zin dat binnen dit verband waarschijnlijk de meeste informatie wordt gedeeld. Deze nauwe band is ontstaan door de zeer prominente Canadese rol binnen de *North American Air Defense Agreement* (NORAD) die optimale *intelligence*-liaison noodzakelijk maakte. De intercontinentale ballistische raketten en lange-afstand-bommenwerpers van de Sovjet-Unie waren en zijn namelijk juist vanaf Canadees grondgebied het eerst en makkelijkst te detecteren.⁴⁰

Wat verder een belangrijke rol speelt, was de unieke Canadese geografische ligging, de gemeenschappelijke Angelsaksische achtergrond, het gelijksoortige regeringssystemen, een nagenoeg identieke militaire cultuur en de sterk geïntegreerde economieën. Dat neemt niet weg dat de Canadese inlichtingendiensten soms ook werden afgesneden van belangrijke Amerikaanse *intelligence*, en wel als het beleid van Ottawa afweek. Dat gebeurde op sommige momenten tijdens de Vietnam-oorlog, de Falkland-crisis en tijdens de Golfoorlog (maar dus niet tijdens de oorlog in Bosnië).⁴¹

Er wordt in West-Europa ook veel gedaan aan *intelligence sharing* tussen Europese diensten. Soms gebeurt dat in multilateraal verband binnen de NAVO of de West-Europese Unie (WEU). Daarbij moet worden aangetekend dat veel diensten terughoudend zijn met het uitwisselen van hun *highest-grade intelligence* binnen multinationale organisaties, omdat de verspreiding ervan dan te groot dreigt te worden. Men deelt die *intelligence* dan liever op bilaterale basis. Indien inlichtingen worden uitgewisseld, zijn dat meestal geen rapporten van agenten, *intercepts* (onderschept berichtenverkeer) of satellietfoto's, maar gaat het eerder om analyses die hierop gebaseerd zijn.

Ook de gezamenlijke aanpak in de EU van terrorisme, drugshandel en georganiseerde misdaad veroorzaakt een groeiende samenwerking op het gebied van *intelligence*. Goede bestrijding vereist nu eenmaal de uitwisseling van inlichtingen. De binnenlandse veiligheidsdiensten, zoals de Britse MI-5, de Franse *Direction de la Surveillance du Territoire*, het Duitse *Bundesamt für Verfassungsschutz* en de Nederlandse BVD, wisselen *intelligence* uit in de zogenaamde Club van Bern. De meeste landen van de Europese Unie hebben onderlinge bilaterale akkoorden⁴² voor de uitruil van *intelligence* en bilaterale overeenkomsten met de Verenigde Staten. Die gaan echter niet zo ver als de Amerikaans-Brits-Canadese samenwerking.

Frankrijk is een moeilijk land wat *intelligence*-uitwisseling betreft, omdat de vele Franse inlichtingendiensten elkaar zelden op de hoogte houden van wat iedere dienst doet. Frank-

39 Vertrouwelijk vraaggesprek (79).

40 Richelson & Ball, *The Ties That Bind*, pp. 157-159 en 236-237.

41 Vertrouwelijk vraaggesprekken (9) en (62).

42 Zie hiervoor de verschillende jaarverslagen van de MID en BVD.

rijk kent weliswaar een zogeheten *Comité Interministériel du Renseignement*, die de prioriteiten vastlegt voor de verschillende diensten, maar er is geen centraal systeem voor consolidatie en analyse van alle vergaarde inlichtingen. Een werkelijk centraal georganiseerd mechanisme zou ook moeilijk te realiseren zijn, omdat waarschijnlijk zowel de president als de premier hiervan aan het hoofd zou willen staan. Wel werken de Britse en de Franse inlichtingendiensten soms nauw samen, een traditie die dateert van het begin van de Tweede Wereldoorlog. Zo verleenden de Fransen hulp bij het onderscheppen van Libische wapenzendingen aan de IRA en tijdens de Falkland-oorlog. Aan Britse zijde wordt toegegeven dat de kwaliteit van *human intelligence* die met de Amerikaanse diensten wordt gedeeld beter is dan die met Frankrijk maar 'it is the quantity, rather than the quality of the UK-US "human intelligence" trade that is unique'.⁴³

Personele banden tussen de MI 6 en de Franse buitenlandse inlichtingendienst, de *Direction Generale de la Sécurité Exterieur*e en de Franse binnenlandse veiligheidsdienst, zijn soms beter dan die met de CIA. De samenwerking tussen de Britse *Government Communications Headquarters* en de Franse *signals intelligence*-organisatie is minder warm. De voornaamste reden daarvoor is dat er nauwe banden bestaan tussen de Amerikaanse *National Security Agency* en de Britse *Government Communications Headquarters*, en het feit dat de Franse *signals intelligence*-prioriteiten voornamelijk liggen bij Frankrijk zelf en de Franstalige wereld. Toch waren Franse *signals intelligence*-inspanningen vanuit Guyana zeer nuttig voor de Britse *Government Communications Headquarters* tijdens de Falkland-oorlog.

De bondgenoten van Duitsland zijn vaak bevreesd dat de Duitse diensten (en vooral de buitenlandse inlichtingendienst, de *Bundesnachrichtendienst*) nog steeds geïnfiltreerd zijn door Russische en Oost-Europese agenten. Er bestaat bij sommige diensten daarom nog altijd enige aarzeling om met Duitsland inlichtingen uit te wisselen. Wel neemt die angst steeds meer af. Verder wordt verschillend gedacht over de kwaliteit van de Duitse *intelligence*, maar over het algemeen wordt deze als matig beoordeeld. Bronnen bij de MI-6 beweerden evenwel dat, na de Amerikaanse diensten, de meeste uitruil van Britse *intelligence* plaatsvindt met de Duitse diensten. Ook het heersende politieke klimaat in Europa speelt een belangrijke rol. Als de politieke Duits-Franse as goed werkt, is de samenwerking op het gebied van *intelligence* meestal uitstekend te noemen, en worden soms gezamenlijke operaties uitgevoerd. Indien er een wijziging van het politieke klimaat optreedt, dan heeft dit direct zijn invloed op de *intelligence*-liaison.⁴⁴

Binnen de NAVO ligt het hele element van *intelligence*-liaison veel gevoeliger dan meestal naar buiten bekend wordt. Over het algemeen blijkt dat lidstaten bereid zijn om alleen die *intelligence* te delen die men wenst te delen en die de nationale veiligheid in de breedste zin niet in gevaar zal brengen. Verder speelt een rol dat bepaalde lidstaten al langdurig 'op voet van oorlog' met elkaar leven, zoals Griekenland en Turkije. Dit speelt niet alleen een rol bij het conflict op Cyprus en bij bepaalde territoriale geschillen, maar ook bij het conflict op de Balkan: Athene koos de kant van Servië, en Ankara de kant van Bosnië. De bereidheid van andere NAVO-lidstaten om binnen het bondgenootschap *intelligence* over Joegoslavië te delen, zal hierdoor sterk verminderd zijn, want Griekenland en Turkije konden daar in zekere zin 'misbruik' van maken.

43 Charles Grant, *Intimate Relations: Can Britain Play a Leading Role in European Defence – and Keep its Special Links to US Intelligence?*,

Londen, 2001, pp. 4-5.

44 *Idem.*

De voormalige Joegoslavische deelrepublieken

Er bestond bij de NAVO ook een grote vrees voor lekken. Nog tijdens de oorlog rond Kosovo wisten bijvoorbeeld ruim zeshonderd functionarissen op het NAVO-hoofdkwartier ongeveer 24 uur van tevoren wat de volgende doelen van de NAVO-luchtbombardementen zouden zijn. Hierdoor kwam het dat de Servische inlichtingendiensten hierover *intelligence* konden vergaren in Brussel en Bergen/Mons. Ook de langdurig afwezigheid van Frankrijk in het militaire comité van de NAVO heeft de uitwisseling van *intelligence* niet bepaald bevorderd. Daarnaast zullen lidstaten voorzichtig met hun *intelligence* omgegaan zijn vanwege het *Partners for Peace*-programma (de samenwerking tussen de NAVO en Rusland) en de angst dat informatie zou weglekken naar sommige voormalige Warschaupactlanden. Het delen van *intelligence* in *peacekeeping*-operaties wordt verder bemoeilijkt doordat er altijd toestemming nodig is van het nationale hoofdkwartier. Door de bureaucratie kan dit soms enige tijd duren, met als gevolg dat de te delen *intelligence* al weer verouderd is.⁴⁵

Naast de NAVO speelden andere Europese organisaties geen enkele rol op het terrein van *intelligence*. Hoewel de WEU deelnam aan de maritieme blokkade in het kader van de sancties, had deze verdragsorganisatie geen eigen *intelligence*-capaciteit. Ook de EU beschikte daar niet over. Het conflict was aanvankelijk ook niet direct een NAVO-probleem. Bij de VN speelde (net als bij de WEU en EU) mee dat de VN niet aan eigen inlichtingenvergaring deed, in de zin dat het hoofdkwartier in New York en de commandanten in de regio zelf taakstellingen formuleerden en daarvoor de benodigde middelen konden inzetten.

Een goed gestructureerde uitwisseling van *intelligence* binnen de NAVO was, ondanks al deze problemen, niettemin wenselijk geweest, omdat een groot aantal NAVO-lidstaten ook deelnam aan UNPROFOR. Daarnaast was de crisis in Joegoslavië door haar karakter van een geheel andere orde dan wat de NAVO gewend was. Iedere *intelligence*-liaison staat of valt er echter bij of de westerse inlichtingendiensten voldoende waren voorbereid op de crisis in Bosnië, en of er voldoende *intelligence* was om uit te wisselen.

4. De visie en informatiepositie van de westerse inlichtingendiensten

Het zeer complexe en chaotische conflict in Bosnië, met verschillende strijdende partijen en steeds wisselende allianties, zorgde binnen de westerse *intelligence* gemeenschap soms voor verwarring, maar ook voor interne verdeeldheid. De vraag drong zich op aan welke strijdende partij geloof gehecht moest worden, en of de *good guys, bad guys*-opvatting klopte, die zo vaak door politici en in de pers werd uitgedragen. Hoe authentiek alle beweringen van de strijdende partijen waren, was niet altijd duidelijk, evenmin als de vraag hoe de werkelijke krachtsverhoudingen lagen, en of elke partij zich wel hield aan het zojuist afgesloten staakt-het-vuren. Op die vragen was niet altijd een eenduidig, snel en degelijk antwoord te formuleren.

In de Verenigde Staten bestonden grote politieke meningsverschillen tussen de Amerikaanse *intelligence community*, het Witte Huis en het *State Department*.⁴⁶ Dat bleek uit diverse interviews, maar ook uit een geheim Canadees document. Daarin werd een uitvoerige analyse gegeven van de denkbeelden in de *intelligence community* in Washington DC, die naadloos bleken overeen te komen met de Canadese *intelligence*-visie op het con-

45 Hugh Smith, 'Intelligence and UN Peacekeeping', *Survival*, Vol. 36 (1994), 3, p. 177.

46 Bijvoorbeeld: Halberstam, *War in A Time of Peace*, pp. 282-331.

flict. Het document, uit het late najaar van 1994, geeft een onthullende blik in de Amerikaanse keuken van het buitenlands beleid.⁴⁷

De Amerikaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten namen het standpunt in dat alle strijdende partijen zich schuldig maakten aan gruweldaden, en dat er geen *good guys* bestonden. Verder waren de diensten van mening dat de Bosnische Serven zich tot nu toe het best aan de akkoorden inzake staakt-het-vuren en humanitaire hulpverlening hielden. De gevechten tussen de Moslims en Kroaten in centraal-Bosnië vormden het grootste obstakel voor de hulpverlening. De Amerikaanse diensten waren van mening dat zij een genuanceerde visie in hun rapporten neerlegden, maar dat 'US policy statements do not portray a balanced view of events in Bosnia'. Het *State Department* en president Clinton waren volgens deze diensten voortdurend pro-Moslim en anti-Servisch, en de politieke verklaringen betreffende de situatie in Bosnië waren 'generally distortions of the truth which portray the Serbs in a very negative way compared to the other factions. This is generally accomplished by failing to note undesirable activities on the parts of the Croats and Muslims.' Zowel Amerikaanse als Canadese diensten wisten bijvoorbeeld dat de ABiH bijna dagelijks VRS-posities rond Sarajevo bestookte, maar dat werd nooit gerapporteerd of bevestigd door Amerikaanse beleidsmakers. Verder zouden veel van de humanitaire problemen in Sarajevo veroorzaakt worden door de Moslims, en werd er blijkbaar te goed verdiend op de zwarte markt. Ondanks deze 'harde' *intelligence* bleef het *State Department* de schuld van het conflict aan de Bosnische Serven geven.⁴⁸

Dat gold ook voor de onderhandelingen in Genève. De Kroaten en Bosnische Serven hadden zich coöperatief opgesteld, in tegenstelling tot de Moslims die, in de opvatting van de Amerikaanse en Canadese diensten, bij de onderhandelingen de meeste problemen teweegbrachten. Dit werd mede veroorzaakt door de Amerikaanse politieke en diplomatieke steun. Veel vertegenwoordigers van het *State Department* waren van mening dat de Bosnische Serven geen gebied mochten behouden dat was verworven door 'agressie' tegen de Moslims. Daarbij zagen zij over het hoofd dat dit een burgeroorlog was, 'fought by unequal 'partners', not an invasion of a sovereign state by a foreign aggressor', aldus hun Canadese collega's.

De Canadese *intelligence community* kwam in 1994 tot de slotsom dat er een *disjoint* bestond tussen de Amerikaanse inlichtingendiensten en het *State Department*. Deze laatste instantie voerde een confrontatiepolitiek tegen de Bosnische Serven (*bad guys*), en vanuit Canadees oogpunt was dit een onwenselijk beleid. Het leek alsof de regering-Clinton een strategie volgde die gericht was op het mislukken van de onderhandelingen; dit beleid botste namelijk met de algemene visie binnen de Amerikaanse *intelligence community*. Canadese functionarissen die dit rapport hadden opgesteld waren somber over de toekomst. Als een vredesovereenkomst werd bereikt en er een *peacekeeping*-missie onder Amerikaanse oppercommando kwam, dan zou dat moeilijk zijn vanwege de bias in de Amerikaanse visie. 'It is likely that any such mission will be interventionist rather than neutral in nature (anti-Serb sentiments on the US part will continue even after a peace accord).'⁴⁹

Een Canadese *intelligence*-functionaris met ruime ervaring in Servië bevestigde dit beeld. Vanuit Belgrado werd *policy neutral* gerapporteerd door de westerse diensten. Dat was in theorie de voornaamste functie van *intelligence*. Deze *balanced view* werd ook aan het hoofdkwartier van de NAVO geleverd. Maar nuanceringen moesten wel door beleids-

47 Vertrouwelijke informatie (7).

49 Vertrouwelijke informatie (7).

48 Vertrouwelijke informatie (7).

makers in Washington en elders opgepakt worden. Dat gebeurde niet, aldus deze functionaris. Het Amerikaanse beleid was *policy driven*, en de *intelligence* gemeenschap was er onvoldoende bij betrokken. Amerikaanse politici leefde volstrekt in een *good guy, bad guy*-gedachtewereld. De Canadese visie was dat de bemoeienis van de internationale gemeenschap het conflict maakte tot wat het was, en dat men er beter buiten had kunnen blijven.⁵⁰

Geconfronteerd met deze visie beaamde de toenmalige directeur van de CIA, James Woolsey,⁵¹ dat zijn analisten over het algemeen geen zwart-wit denkbeelden hadden. En wat betreft de relatie tussen de *intelligence community* en de politieke leiders in de regering van Clinton onderschreef hij in grote lijnen bovenstaande Canadese analyse: 'it was swimming against the stream.'⁵² Dat de CIA een andere visie had, bleek ook uit uitlatingen bij zijn bezoek aan minister Ter Beek in Den Haag op 10 december 1993. De situatie in Bosnië werd door Woolsey's medewerkers omschreven als 'uitstel van de overgave van de Moslims, waardoor het conflict gaande wordt gehouden'.⁵³

Woolsey gaf als ander voorbeeld van eenzelfde constellatie Haïti, waar de Amerikaanse regering de oppositieleider J.B. Aristide voluit wilde steunen. De *intelligence community* had echter meteen gezegd: 'Hey, wait a minute. He is a problem.' Maar de politiek wilde dit niet horen. Woolsey gaf nog een voorbeeld: volgens de politieke leiders in Washington zou er in Somalië een coalitieregering gevormd gaan worden. De Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap wees erop dat dit nooit zou gebeuren,⁵⁴ maar opnieuw wilde de politiek daar niet aan. In Bosnië waren er volgens Woolsey bij de regering-Clinton alleen maar goede Moslims en slechte Bosnische Serven en Serviërs.⁵⁵

De Amerikaanse inlichtingendiensten gingen tegen deze politieke wensvoorstellungen in en wezen er herhaaldelijk op dat de Moslims nauwe banden hadden met verschillende fundamentalistische regeringen en allerlei terroristische bewegingen en ook wapens kregen aangevoerd uit Iran. Verder wezen de inlichtingendiensten erop dat ook de Bosnische Moslims moordpartijen hadden begaan, waarbij er overigens wel een verschil in omvang was: de Bosnische Moslims hadden misschien honderden, de Kroaten duizenden en de Serviërs tienduizenden vermoord, maar dat nam niet weg dat 'there were Bosnian atrocities'. De regering-Clinton wilde hier echter niets over horen. Die stelde dat het mogelijk was om in Bosnië een multi-etnische samenleving op te bouwen. Opnieuw had de Amerikaanse *intelligence community* hierover een duidelijk andere visie: 'no way and forget about that.' Deze toonde zich hierover zeer sceptisch maar dat was een visie die niet in het Witte Huis en op het *State Department* werd aangehangen. Woolsey oordeelde over de regering-Clinton dat het Witte Huis en het *State Department* had 'too easy views about how a century old conflict could be overcome'. Zij hadden er geen begrip van welke conflicten uit het verleden de strijd in Bosnië gaande hielden, en een overdreven gevoel dat de etnische groepen wel over het verleden heen zouden komen – een teken dat de Amerikanen geen gevoel voor geschiedenis

50 Vertrouwelijk vraaggesprek (2).

51 Zie voor diens benoeming: Halberstam, *War in a Time of Peace*, p. 190.

52 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00. Een belangrijke adviseur van het Witte Huis tijdens de regering-Clinton verklaarde Woolsey had 'an inherent tendency of always swimming against the stream'.

Woolsey had een slechte relatie met het Witte Huis

en het Congres en dit veroorzaakte zijn ondergang. Vertrouwelijk vraaggesprek (14).

53 DJZ. Nota voor de minister, D93/514, 13/12/93. Verder: Interview A.L. ter Beek, 13/01/00.

54 Zie ook: Halberstam, *War in a Time of Peace*, p. 253.

55 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

hebben. Er was in de politiek meer optimisme dan was gerechtvaardigd, ook al was de CIA duidelijk in de beschrijving van wat er in de praktijk gebeurde. Een duidelijk voorbeeld daarvan was in deze visie ook generaal Colin Powell, de voorzitter van de Amerikaanse *Joint Chiefs of Staff* (JCS), die de inzet van grote aantallen grondtroepen bepleitte.⁵⁶ De belangstelling voor de inzet van kleine militaire eenheden was, na het drama in Somalië, wel verdwenen. De latere voorzitter van de JCS, generaal Shaliskashvili, dacht er overigens net zo over.

De vraag doet zich voor of de toenmalige directeur van de CIA, Woolsey, niet voldoende mogelijkheden had om die visie te veranderen; hij was tenslotte lid van het kabinet. Woolsey stelde in een reactie dat hij een andere CIA-directeur was dan William Casey onder president Reagan. Die stelde *policy directives* aan Reagan voor, maar de mogelijkheid daartoe was in de loop der jaren volgens hem veranderd. De directeur van de CIA was weliswaar nog steeds lid van het kabinet, en woonde als zodanig ook de zittingen van het kabinet bij, maar hij trad niet langer als politiek adviseur op de voorgrond. De traditionele rol die hij speelde, was altijd geweest om *intelligence* te verschaffen aan de president. Politiek werd daarbij 'at arms length' gehouden. Dat nam natuurlijk niet weg dat er adviezen aan de president werden gegeven, maar niet zelfstandig en alleen als er om gevraagd werd.⁵⁷ Alle adviezen bleken namelijk aan dovemansoren gericht te zijn; de ervaring leerde dat het Witte Huis en het *State Department* bleven volharden in hun oorspronkelijke koers.⁵⁸

Naarmate de strijd in Bosnië in 1995 vorderde, namen de interne meningsverschillen binnen de Amerikaanse *intelligence community* toe. Woolsey gaf toe dat er niet zoiets bestond als 'a single intelligence community view' over de oorlog in Joegoslavië. Er werd bij de diensten verschillend gedacht over de oorsprong en het verdere verloop van het conflict op de Balkan. De meeste inlichtingendiensten waren het er wel over eens dat het Joegoslavische leger (de VJ) volop steun verleende aan de VRS, maar zij moesten ook constateren dat die samenwerking in de loop der tijd afnam.⁵⁹ Keer op keer werd in vertrouwelijke vraaggesprekken bevestigd dat niet eenduidig werd gedacht over Joegoslavië binnen de Amerikaanse *intelligence community* met *intelligence*-functionarissen.

Zo bleken vooral de *Defense Intelligence Agency* en het *State Department* een minder genuanceerd standpunt in te nemen. Daarbij speelde wellicht ook een rol dat de voorganger van Woolsey, Robert Gates, de Amerikaanse militaire inlichtingendienst (de *Defense Intelligence Agency*) had aangewezen als belangrijkste kanaal voor de *intelligence*-ondersteuning van de VN tijdens *peacekeeping*-operaties. Die steun zou niet permanent zijn maar op een 'geval tot geval'-basis worden bekeken.⁶⁰ Gezien de afwijzende houding van de CIA om bij het conflict in Bosnië betrokken te raken, is het niet verwonderlijk dat het *State Department* overging tot het inhuren van een firma als *Military Professionals Resources Incorporated*.⁶¹ Deze firma had diverse gepensioneerde Amerikaanse generaals en *intelligence*-functionarissen in dienst en trainde het Kroatische leger en later ook de ABiH.⁶²

De Amerikaanse diensten namen aanvankelijk een afwachtende houding aan ten opzichte

56 Voor Powells verzet tegen Amerikaanse militaire betrokkenheid in Bosnië, zie: Halberstam, *War in A Time of Peace*, pp. 34-42.

57 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

58 Halberstam, *War in A Time of Peace* p. 299.

59 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

60 Robert J. Allen, 'Intelligence Support for Peace

Operations', in: Pickert, *Intelligence*, p. 117.

61 Zie hiervoor hoofdstuk 4 van deze bijlage.

62 Danile Burton-Rose & Wayne Madsen, 'Corporate Soldiers. The U.S. Government Privatizes the Use of Force', *Multinational Monitor* (March 1999), pp. 17-19 en Ripley, *Operation Deliberate Force*, p. 90.

van het conflict in Bosnië. Er werd niet gewerkt met zwart-wit visies over de rol en de wijze van opereren van de strijdende partijen; volgens de diensten maakten de Moslims zich ook schuldig aan wandaden. Geconcludeerd werd dat de Bosnische Moslims op het politieke en militaire vlak vaak schuldig waren aan het afketsen van akkoorden en vredesregelingen, en een grote verantwoordelijkheid droegen voor de slechte humanitaire situatie in Sarajevo en andere gebieden. Eind 1994 maakte vooral de CIA een ommezwaai, en begon de dienst meer de koers van de regering-Clinton te volgen. Het vertrek van Woolsey, begin 1995 – voornamelijk veroorzaakt door de ontmaskering van een Russische mol binnen de CIA (Aldrich H. Ames)⁶³ – zal er ongetwijfeld aan bijgedragen hebben dat de leiding van de CIA zich meer politiek en meer havikachtig ging opstellen. De CIA werd er zelfs van beschuldigd ‘blatantly distorting’ *intelligence*-producten vrij te geven om de zaak van de Moslims te ondersteunen.⁶⁴

De Amerikaanse, maar ook de Canadese diensten waren aanvankelijk niet de enigen met een dergelijke houding ten aanzien van het conflict. Ook de Britse diensten hadden er een relatief genuanceerde visie op, die in het Verenigd Koninkrijk wél gedragen en overgenomen werd door het politieke systeem. De MI-6 had duidelijk een non-interventionistische houding, en het algemene devies was: ‘Stay out as long as possible.’⁶⁵

Ook de visie van de militaire inlichtingendienst (*Defence Intelligence Staff*) was genuanceerd.⁶⁶ Dat bleek onder meer uit een geheime operatie. Begin 1994 verschenen er in het conservatieve tijdschrift *Spectator* twee artikelen waarin geageerd werd tegen de westerse politiek in Bosnië. Dit tijdschrift werd door medewerkers van de MI-6 vaak als dekmantel gebruikt. ‘Journalisten’ werkten voor de *Spectator* in Bosnië, Servië en Moldavië. De artikelen waren geschreven vanuit Sarajevo door een zekere ‘Kenneth Roberts’, die blijkbaar meer dan een jaar als VN-adviseur in Bosnië had gewerkt. In werkelijkheid was dit MI-6-medewerker Keith Robert Craig, die verbonden was aan het *Balkan Secretariat* van het ministerie van Defensie. Het eerste artikel werd gepubliceerd op 5 februari 1994 en bepleitte een terugtrekking van UNPROFOR uit Bosnië, omdat alle partijen oorlogsmisdaden hadden begaan. Het tweede artikel van 5 maart nam stelling tegen de algehele berichtgeving in de Britse media. Volgens de officieuze geschiedschrijver van MI-6, Stephen Dorril, was dit een pro-Servische insteek. ‘Without the slightest evidence, the carnage that took place in Sarajevo’s marketplace was described as the work of the Muslim-led government, which was alleged to be massacring its own people to win sympathy and ultimately help from outside.’ Volgens Dorril werkte de MI-6-operatie perfect en het artikel haalde de wereldpers. Hij vermoedde ook dat een flink deel van de MI-6 pro-Servisch was. Dat is onjuist: in werkelijkheid was dit een uiting van een breder ongenoegen en spoorde deze Britse visie volledig met de Canadese analyse dat er geen goeden en geen kwaden waren in deze oorlog. Westerse inlichtingendiensten dachten genuanceerder dan de westerse media, die nadrukkelijker pro-Moslim waren; de MI-6 gebruikte hier een conservatief tijdschrift om als tegenwicht een pro-Servisch geluid naar buiten te brengen. Dat leidde bij de pers niet tot een bijstelling van het beeld van de MI-6 als pro-Servisch. Integendeel, de Britse dienst werd vanaf dat moment zonder enige nuancering gebrandmerkt als pro-Servisch, en veel kritische Britse journalisten volgden het CNN-beeld (*good guys, bad guys*) van de oorlog.⁶⁷

63 Polmar & Allen, *Spy Book*, p. 601.

64 George Jones, ‘Evidence builds up of Muslim bias by CIA’, *The Daily Telegraph*, 03/06/95.

65 Vertrouwelijk vraaggesprek (79).

66 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

67 Dorril, *MI 6*, p. 791.

Zo werden onder aanvoering van CNN-verslaggeefster Christiane Amanpour misleidende anti-Servische reportages op televisie vertoond over de slag rond Goražde in april-mei 1994, aldus het voormalige Amerikaanse hoofd van de inlichtingensectie (in militaire termen: de G-2-sectie) in Sarajevo, luitenant-kolonel J.E. Sray. Een Britse SAS-soldaat was door de VRS gedood en een Brits vliegtuig (een *Sea Harrier*) werd neergeschoten, en Amanpour en andere CNN-verslaggevers beschuldigden generaal Rose van lafheid en weigerachtigheid omtrent de inzet van het NAVO-luchtwapen tegen de Bosnische Serven. Wat echter op tv niet werd vermeld, was dat ABiH-militairen hun posities tijdens de VRS-aanval hadden verlaten en nieuwe posities achter de SAS-eenheid hadden ingenomen. Daardoor kwamen de Britten tussen twee vuren te zitten. Niemand nam de moeite om bij de *Public Affairs Officer* van *Bosnia Herzegovina Command* navraag te doen, of een interview aan te vragen met UNPROFOR-medewerkers in Sarajevo. Voor haar verslaggeving zou Amanpour later nog de prestigieuze *Emmy Award* krijgen. De Amerikaanse verslaggever Peter Jennings zou in een ABC-documentaire *The Peacekeepers: How the UN Failed in Bosnia* op 24 april 1995 de desinformatie nog eens klakkeloos op de Amerikaanse televisie navertellen.⁶⁸ Meer in het algemeen werd de pers in de crisis rond Bosnië van louter *opinion shaper* getransformeerd in prominente *policy drivers* die, naar gelang de situatie, een niet te onderschatten invloed op de politieke besluitvorming hadden.⁶⁹ Het is hier niet de plaats om een uitvoerige analyse te geven van de rol van en berichtgeving door de pers over de oorlog in Bosnië, maar dat er vaak sprake was van een overduidelijke pro-Moslim-visie staat vast.⁷⁰

Een ander voorbeeld van misleidende informatie was waarschijnlijk de mortieraanval op de Markale-markt in Sarajevo, die in februari 1994 het leven kostte aan 68 burgers. Elf artilleriespecialisten hadden daarop gedurende negen dagen de granaatinslag bestudeerd.⁷¹ Het officiële eindoordeel luidde dat deze aanvallen waren uitgevoerd door de VRS, maar aan dit oordeel werd ernstig getwijfeld binnen de westerse *intelligence community*. Diverse medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten uit Canada, Engeland, Denemarken, Zweden, Noorwegen, België en Nederland stelden onafhankelijk van elkaar vast dat dit een daad was van de ABiH om de Bosnische Serven in een kwaad daglicht te stellen.⁷²

Eenzelfde verdenking ontstond toen op 28 augustus 1995 een mortiergranaat terecht kwam op een druk plein in Sarajevo. Al in oktober 1995 meldde de journalist David Binder in het Amerikaanse weekblad *The Nation* dat vier UNPROFOR-specialisten (een Rus, een Canadees en twee Amerikanen) tot de onomstotelijke conclusie waren gekomen dat het hier een ABiH-granaat betrof. Amerikaanse *intelligence*-functionarissen gaven toe dat de ABiH dit voor zijn rekening had genomen.⁷³ Sray, hoofd van de inlichtingensectie in Sarajevo, gaf daarop in een publicatie signalen af dat de ABiH verantwoordelijk was voor beide mortieraanvallen.⁷⁴ Zelfs het belangrijkste Britse beleidsorgaan op het gebied van *intelligence*, het

68 John Sray, 'Selling the Bosnian Myth', in: *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995. Andere functionarissen Amerikaanse en Canadese hebben bij herhaling hun afkeer uitgesproken over de rapportages van CNN. Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (12), (47) en (54).

69 Drs. R. Theunens, 'Intelligence en vredesoperaties', *Militaire Spectator*, 170 (2001), 11, p. 599.

70 Zie ook de Bijlage van het Hoofdrapport van Scholten.

71 David Binder, 'Bosnia's bombers', *The Nation*, Vol. 261, nr. 10, 02/10/95.

72 Vertrouwelijk vraaggesprekken (8), (9), (12), (21), (37), (44), (45), (47), (68) en (69).

73 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

74 John Sray, 'Selling the Bosnian Myth', in: *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995.

Joint Intelligence Committee, kwam tot de conclusie dat de mortieraanval op de markt van Sarajevo waarschijnlijk niet het werk was geweest van de VRS, maar van de Bosnische Moslims.⁷⁵

Bij een derde voorval dat dit patroon volgde, had het hoofd van de UNMO's (de militaire waarnemers van de VN) in Sarajevo de mortieraanval op het waterdistributiepunt in Sarajevo, dat de *trigger* vormde voor de latere luchtaanvallen door de NAVO, onderzocht en daarbij aangetoond dat de aanval door de ABiH zelf was uitgevoerd. Alle bewijzen daarvoor werden echter door Amerikaanse officieren weggevuurd.⁷⁶ Russische inlichtingsofficieren vertelden de auteur Ljiljana Bulatović zelfs dat de Bosnische generaal Rasim Delić de aanslag had georganiseerd.⁷⁷

Uit diverse interviews blijkt dat de Franse inlichtingendiensten over het algemeen neigden tot het Britse standpunt over de oorlog in Bosnië. Wel ontstond naar aanleiding van de vergaande Franse betrokkenheid bij UNPROFOR en de strijd in Bosnië een competentieconflict tussen de Franse buitenlandse inlichtingendienst (DGSE) en de Franse militaire inlichtingendienst (DRM). In oktober 1994 moest er zelfs een officieel akkoord tussen deze beide diensten worden gesloten inzake taakafbakening. Dat was ook noodzakelijk omdat beider directeurs, respectievelijk Jacques Dewatre en generaal Jean Heinrich, voortdurend met elkaar overhoop lagen. Verder had de laatste steeds ruzie met generaal Raymond Germanos, Chef Operaties van het Franse leger, en dit zou tot veel problemen in Bosnië aanleiding hebben gegeven.⁷⁸

De ruzie werd uiteindelijk beslecht in het voordeel van de Franse buitenlandse inlichtingendienst: deze kreeg als enige de autoriteit om in het buitenland clandestiene operaties uit te voeren en agenten en bronnen te runnen. De Franse militaire inlichtingendienst zou voor het vergaren van *intelligence* voortaan alleen nog maar een beroep doen op de militaire attachés op de Franse ambassades en officieren in uniform, zoals die bij UNPROFOR in dienst waren. Hoge functionarissen van de Franse buitenlandse inlichtingendienst bevestigden dat hun dienst te maken had gekregen met een ongekende stroom van buitenlandse verzoeken om *intelligence*, sinds het uitbreken van de crisis op de Balkan. De dienst was zeer actief in Bosnië, en de sterk toegenomen werkdruk leidde tot het werven van vijfhonderd man aan burgerpersoneel in de vijf jaar sinds het begin van de oorlog.⁷⁹ Zijn directeur Dewatre moest later overigens aftreden omdat operaties van de Franse buitenlandse inlichtingendienst in Servië waren misgelopen.⁸⁰

Ook Duitse inlichtingendiensten hadden een vertekend oordeel: zij waren pro-Kroatisch, maar neigden tot het Amerikaanse anti-Servische standpunt. De Duitse buitenlandse inlichtingendienst (BND) werkte nauw samen met Kroatische inlichtingendiensten, zoals het Bureau voor Nationale Veiligheid (*Ured za Nacionalnu Sigurnost*), de inlichtingendienst van het Kroatische Leger (OSHV), de inlichtingendienst van de Generale Staf van het Kroatische Leger en de *Security Information Service* (SIS). Deze Kroatische diensten opereerden overigens nota bene actief en gericht tegen UNPROFOR. Zo was Bureau IV van de inlichtingendienst van het Kroatische Leger belast met militaire *communications intelligence*

75 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

76 Vertrouwelijk vraaggesprek (44).

77 Bulatović, *General Mladić*, pp. 125-126, 129 en 131.

78 'Changes at the Top in French Intelligence',

Intelligence Newsletter, nr. 266, 15/06/95.

79 'Protocole d'accord DGSE-DRM', *Le Monde Du Renseignement*, nr. 249, 06/10/94.

80 Chuck Sudetic, 'The Reluctant Gendarme', *The Atlantic Monthly*, April 2000.

operaties tegen het hoofdkwartier van UNPROFOR in Zagreb; die vonden plaats vanuit de luchtmachtbasis Lučko in Zagreb. Deze sectie zou een nauwe band met de Duitse buitenlandse inlichtingendienst en de CIA hebben onderhouden. Beide stelden de Kroaten apparatuur beschikbaar en zorgden voor training en opleiding. Verder zou NAVO-*intelligence*, waaronder *signals intelligence*, via de Duitse buitenlandse inlichtingendienst naar de Kroatische diensten zijn gevloeid – tot groot ongenoegen van de NAVO-lidstaten, vooral omdat de Servische inlichtingen- en veiligheidsdiensten (zoals SDB en KOS) zwaar geïnfiltrerd waren in de Kroatische diensten. Door Amerikaanse en Duitse diensten aangeleverde *intelligence* belandde via deze Duits-Kroatische weg in Belgrado.⁸¹

Die nauwe Amerikaans-Duitse samenwerking was er *niet* in de Amerikaanse relatie met andere westerse diensten, ook niet tussen de Britten en de Amerikanen, ondanks hun *special relationship*. Er was géén sprake van optimale *sharing* met de Britten door de Amerikanen, aldus een medewerker van de Britse militaire inlichtingendienst *Defence Intelligence Staff*. De Amerikanen waren begin 1995 ‘pretty anti-Serb’ geworden, en hadden hun genuanceerde visie laten varen. Dat bracht hen in conflict met de Britse diensten, die nog steeds een genuanceerdere visie hadden op het conflict. Dit leidde ertoe dat de Amerikaanse diensten een steeds onvriendelijker houding tegenover de Britten gingen innemen. Het verschil van inzicht leidde ertoe dat Amerikaanse *intelligence*-toevoer naar de Britse *Defence Intelligence Staff* werd ingeperkt.⁸² Zoals toenmalig CIA-directeur Woolsey opmerkte was een dergelijke genuanceerde visie in de Amerikaanse politieke context ‘swimming against the stream’.

De Amerikaanse binnenlandse politiek werd bovendien in sterke mate beïnvloed door de uitstekende mediacampagne in de Verenigde Staten van de Bosnische Moslims, die daarvoor de belangrijke New Yorkse pr-firma’s *Hill & Knowlton* en *Rudner Finn* hadden ingehuurd. Sray, in 1994 hoofd van de inlichtingensectie in Sarajevo, verklaarde zelfs dat dit een pure desinformatiecampagne was. Hij wees erop dat de eerste firma tijdens de Golfoorlog de *public relations*-campagne van de Koeweitse regering voor haar rekening had genomen, en met succes de leugen had verspreid dat Irakese troepen Koeweitse baby’s uit hun couveuses hadden gegooid. De directie van *Rudner Finn* zou later pochen erin geslaagd te zijn een belangrijk deel van de Amerikaanse joodse gemeenschap zich te laten scharen achter de Bosnische Moslims, ondanks het binnenbrengen door de Bosnische Moslims van veel islamitische fundamentalisten in Bosnië die fel anti-Israël waren.⁸³

De aanpak van de inlichtingendiensten omtrent de crisis in Bosnië

Binnen het *Military Information Office* bij UNPROFOR in Zagreb bestonden verschillende niveaus van activiteiten. Allereerst was er het *Military Information Office* van de V, zoals voorzien door de VN in New York, waarvan de mogelijkheden en middelen beperkt waren. Dat resulteerde in een tweede niveau van activiteiten: de banden met de nationale inlichtingendiensten en hun inbreng. Een derde niveau was gebaseerd op uitwisselingsrelaties binnen de NAVO. Dit laatste betekende vooral een inbreng van reeds lang bestaande netwerken. De belangrijkste niveaus waren het tweede en het derde.⁸⁴ In hoofdstuk 1 is uitgebreid aandacht

81 Marko Milivojević, ‘Croatia’s Intelligence Services’, *Jane’s Intelligence Review*, Vol. 6, nr. 9, pp. 404-410. Zie ook: Hagman, *UN-NATO*, p. 63.

82 Vertrouwelijk vraaggesprek (8). Zie hiervoor

ook hoofdstuk 5 over ‘Sigint’.

83 John Sray, ‘Selling the Bosnian Myth’, *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995.

84 Zie hoofdstuk 1 van deze bijlage.

besteed aan het *Military Information Office* in Zagreb. Hierna zal de aandacht gericht worden op het tweede niveau: de rol van de verschillende nationale diensten, en op het derde niveau, de relaties binnen de NAVO.

Diverse troepenleverende landen realiseerden zich al snel dat zij voor het vergaren van inlichtingen in voormalig Joegoslavië niet hoefden te rekenen op een *intelligence*-inbreng vanuit de VN of het *Military Information Office*. Omdat deze landen het als absurd beschouwden 'to send troops to a sensitive area without the capability to analyze the situation properly' leidde dit al snel tot het opzetten van goed gestructureerde nationale *intelligence*-structuren. Deze eenheden stonden formeel onder VN-commando maar werden in werkelijkheid gecontroleerd door de nationale overheden. Er kleefde een gevaar aan: die nationale controle had grote invloed op het beleid dat omtrent het conflict gevoerd werd, en dat bleef officieel VN-beleid. VN-behoeften aan *intelligence* waren niet altijd in overeenstemming met die van de individuele troepenleverende landen; deze konden ook het mandaat verschillend interpreteren of wilden wellicht conflicten met de strijdende partijen vermijden.⁸⁵ Potentieel werd de 'grip' van nationale regeringen op de VN-*peacekeeping*-missie in Bosnië dus groter.

Troepenleverende landen namen de vergaring van *intelligence* in eigen hand. Frankrijk, Denemarken en Engeland zetten bijvoorbeeld speciale commando-eenheden in, die achter de vijandelijke linies actief waren om *intelligence* te verzamelen. In maart 1994 werd in Bosnië een gezamenlijk *covert operation* uitgevoerd waaraan verschillende troepenleverende landen, zoals Canada, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, deelnamen. Grote delen van Bosnië waren toen nog steeds niet verkend en in kaart gebracht.

Een ander voorbeeld: op een zekere dag meldde een groep Europese *intelligence*-functionarissen zich bij de Bosnische regering. Zij gebruikten als dekmantel dat zij leden waren van een Europese toeristische organisatie, en maakten de regering in Sarajevo wijs dat als de oorlog voorbij was Bosnië zeker een grote toeristische trekpleister zou worden. Daarom wilde de groep graag *die* gebieden verkennen waar UNPROFOR nog niet actief was. Ze wilden vooral de staat van hotels en pensions, restaurants, openbare gebouwen, skicentra, het landschap, de toestand van het wegennet enzovoort in kaart brengen om beter voorbereid te zijn op 'de grote toeristische invasie'. De Bosnische regering in Sarajevo trapte erin en gaf hen daarvoor toestemming. Op die manier werd, volstrekt buiten medeweten van de VN, veel *intelligence* vergaard over slecht toegankelijke gebieden in Bosnië.⁸⁶

Er ontstonden, onafhankelijk van elkaar en van de VN werkende, Britse en Franse nationale *intelligence*-cellen. Londen en Parijs wilden niet afhankelijk zijn van de *intelligence*-inbreng vanuit de VN, die minimaal was. De directeur van de Britse Militaire Inlichtingendienst (*Defence Intelligence Staff*), luchtmaarschalk John Walker, verklaarde hierover het volgende:

Intelligence is a dirty word in the United Nations. The UN is not a thing in itself; it's an amalgam of 183 sovereign nations. If it does intelligence, it will be doing it against a sovereign UN member, so it's

85 Pär Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997), 1, pp. 5-6.

86 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, p. 429.

incompatible. But you need a military intelligence job to protect your troops. If you don't, you pay for it in body bags.⁸⁷

Kortom, de meeste westerse inlichtingendiensten schiepen nieuwe structuren (veelal ad hoc) om de crisis in Bosnië het hoofd te kunnen bieden.

De Amerikaanse *intelligence community* had verder, vanwege de grote politieke betrokkenheid van de regering-Clinton bij het conflict in Bosnië, haar krachten gebundeld in de vorm van een *Balkan Task Force*, waarin de belangrijkste nationale inlichtingendiensten een vertegenwoordiger hadden. Directeur ervan was Gene Wickland. In deze *Balkan Task Force* zaten vertegenwoordigers van de CIA en de *Defense Intelligence Agency*, waarbij de *National Reconnaissance Office* en de *National Security Agency* ruwe *intelligence* aanleverden. De militaire analyse werd voornamelijk door de CIA verricht. Elke nacht werd voor de volgende ochtend een dagelijks *situation report* opgesteld, dat werd verwerkt in de presidentiële ochtendbriefing door de CIA. Daarbij werd onder Bush (sr.) de president altijd persoonlijk gebriefd, maar president Clinton bleek een *speed reader* te zijn: hij las het aangedragen materiaal razendsnel en schafte de briefing af. Het materiaal voor de briefing ging ook naar de speciale Balkan-adviseur van vice-president Al Gore, Leon Fuerth. Die was verantwoordelijk voor het bewaken van de sancties tegen Servië en deed dat 'very much in detail'.⁸⁸

Bij de *Intelligence & Research*-sectie van het *State Department* kwam ook een aparte *Balkan Task Force*. Die kreeg zijn informatie van de Amerikaanse *intelligence community*. En ook bij de Amerikaanse afluisterdienst, de *National Security Agency*, bestond sinds 1994 een speciale Bosnië-groep. Amerikaanse *intelligence*-functionarissen meenden dat dit team toen een van de beste operaties in het bestaan van de inlichtingendienst uitvoerde.

Er was een zogenaamde 'four hour turn around time' wat betreft *signals intelligence* uit Bosnië en Servië. Dat betekende dat na de *interceptie* (het onderscheppen van een bericht) een bericht binnen vier uur vertaald, bewerkt en geanalyseerd op het bureau lag van degene voor wie de *intelligence* bestemd was, zoals de CIA of het *State Department*.⁸⁹ Er kwam daarnaast in Vicenza, in Italië, een speciale *National Security Agency*-eenheid voor de snelle verwerking van onderschept berichtenverkeer: het *Special Handling and Evaluation Detachment*.⁹⁰

Ook in het Verenigd Koninkrijk werden in alle haast binnen de *intelligence community* allerlei nieuwe structuren in het leven geroepen om het conflict in Bosnië het hoofd te kunnen bieden. De MI-6 had de beschikking over een aantal ambtelijke bronnen in het oude Joegoslavië, maar die produceerden weinig waardevolle *intelligence*. De dienst had ook onvoldoende experts die Servo-Kroatisch spraken en moest bij het uitbreken van de oorlog, net zoals de *Government Communications Headquarters*, alles van de grond af opbouwen. Het Britse coördinerend orgaan voor *intelligence*, het *Joint Intelligence Committee*, richtte de *Current Intelligence Group* voor de Balkan op. Binnen achttien maanden had de Balkanafdeling van de MI-6 een aantal bronnen bij alle strijdende partijen gerekruteerd en die goed

87 Urban, *UK Eyes*, p. 214.

88 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00 en Halberstam, *War in A Time of Peace*, pp. 243-244.

89 Vertrouwelijk vraaggesprek (13) en Halberstam, *War in A Time of Peace*, p. 128.

90 Tim Ripley, 'Operation Deny Flight', *World*

Air Power Journal, Vol. 16 (Spring 1994), pp. 19-20; Dylan Eklund, 'The Reconnaissance Squadron', *Air World International* (November 1995), p. 36 en Chris Pocock, 'U-2: The Second Generation', *World Air Power Journal* (Spring 1997), p. 94.

geplaatst in Bosnië. Verder zou de Britse buitenlandse inlichtingendienst, de MI-6, in 1993 een operatie in Macedonië hebben uitgevoerd, waarbij clandestiene wapendroppings aan de grens werden uitgevoerd als onderdeel van een operatie om een clandestien verzetsnetwerk op te zetten.⁹¹

Een andere geheime operatie waarbij de MI-6 betrokken zou zijn geweest, betrof een gedetailleerd plan om president Milošević uit de weg te ruimen. Voormalig MI-6-medewerker Richard Tomlinson kreeg inzage in een geheim document van twee pagina's, afkomstig van de MI-6, getiteld: 'The need to assassinate President Milošević of Serbia'. Er stond in dat Milošević uit de weg geruimd moest worden, omdat deze Karadžić steunde. Amerikaanse en Franse inlichtingendiensten troffen intussen voorbereidingen om Karadžić te vermoorden; Milošević ressorteerde kennelijk onder het Verenigd Koninkrijk. Het plan werd nooit uitgevoerd, waarschijnlijk omdat de Amerikaanse overheid meende dat Milošević een stabiliserende factor was.⁹²

In 1994 werkte Tomlinson onder de dekmantel van 'politiek adviseur van generaal Rose' in Bosnië. Hij maakte reizen naar Belgrado, Skopje, Zagreb, Tuzla en Ljubljana. In die plaatsen rekruteerde hij nieuwe bronnen of sprak hij met hooggeplaatste Bosnische agenten die reeds voor de Britse dienst werkten.⁹³ Hij runde in Sarajevo op een succesvolle manier diverse *high-level agents*.⁹⁴ Een functionaris beweerde ooit dat deze agenten 'produced a very detailed intelligence picture which included not just the military plans and capabilities of the different factions but also early warning of political intentions'. Een andere bron beweerde echter dat er wel belangrijke agenten waren gerekruteerd, maar dat die geen 'substantial intelligence of quality' voortbrachten.⁹⁵

Bij de Britse militaire inlichtingendienst, de *Defence Intelligence Staff*, kwam een zogeheeten *Bosnia Cell* die nationaal georiënteerd was. Deze speciale eenheid had vooral toegang tot *intelligence* die verzameld was door Britse en Amerikaanse diensten. Deze cel leverde voornamelijk strategische maar geen tactische *intelligence* aan het Britse ministerie van Defensie. Wat de bronnen van de *Defence Intelligence Staff* betreft: als eerste was dit de Britse afliuisterdienst (de *Government Communications Headquarters*). Daarna kwam de buitenlandse inlichtingendienst MI-6, en vervolgens *imagery intelligence*. Op de vierde plaats kwam de politieke rapportage van het *Foreign Office*, het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken. Daarnaast kwam er *intelligence* binnen via de *intelligence*-liaison en werd er aanvankelijk veel gedeeld met de Amerikanen (vooral met de *Defence Intelligence Agency*).⁹⁶

Naarmate de politieke, militaire en humanitaire betrokkenheid van het Verenigd Koninkrijk bij de gebeurtenissen in Bosnië omvangrijker werd, begonnen de Britse diensten steeds actiever te worden op de Balkan. Er kwam een nationale *intelligence* cel: Londen wilde namelijk niet langer afhankelijk zijn van het *Military Information Office* in Zagreb. En zo'n Britse cel kwam in de Kroatische havenstad Split, en een bij *Bosnia Herzegovina Command* in Kiseljak in centraal Bosnië, later in Sarajevo.

Het delen van *intelligence* met andere UNPROFOR-landen bleef tijdens de UNPROFOR-

91 Dorril, *MI 6*, pp. 790-792.

92 Dorril, *MI 6*, p. 791. Ook de Fransen zouden later plannen hebben gehad om Milošević uit de weg te ruimen. Zie: Chuck Sudetic, 'The Reluctant Gendarme', *The Atlantic Monthly* (April 2000).

93 Tomlinson, *The Big Breach*, pp. 130-174.

94 T. Kelsey & D. Leppard, 'MI6 gags spy who has vanished into the cold', *Sunday Times*, 22/09/96.

95 Dorril, *MI 6*, p. 792.

96 Vertrouwelijke vraagg gesprekken (8) en (79).

missie een probleem. Ook de Britten liepen namelijk tegen de moeilijkheid aan dat de UNPROFOR-staf uit vele nationaliteiten bestond, onder wie medewerkers van voormalige Russische en andere Oost-Europese diensten. In Bosnië werkte het Britse *Army Intelligence Corps* aanvankelijk nauw samen met de Franse en Canadese militaire inlichtingendiensten.⁹⁷ Die operaties waren vooral bedoeld om data te verzamelen voor briefings voor de commandanten. Toch doken al snel dezelfde problemen op die vaker zijn aan te treffen in de wereld van *intelligence*, en die door de BBC-journalist Urban als volgt werden gekenschetst: 'Any channeling of signal intelligence or agent reports from the Government Communications Headquarters and MI6 to troops in Bosnia Hercegovina was constrained by the intelligence community's strict rules about dissemination.' Het resultaat van deze beperking omtrent de verspreiding van *intelligence* was dat belangwekkende informatie vaak niet de troepen op de grond bereikte. Dat was wel het geval geweest tijdens de Golfoorlog, waar de commandostructuur bijna ideaal was geweest. Omdat aan UNPROFOR in Bosnië ook troepen uit Rusland en de Oekraïne deelnamen, was de kans zeer klein dat Londen waardevolle *intelligence* kon en mocht doorgeven. Als er al *intelligence* werd doorgegeven, was dat 'sanitized to the point of near-uselessness'. Ruwe verslagen van onderschept berichtenverkeer van de *Government Communications Headquarters* werden alleen maar doorgegeven aan een speciale Britse *signal intelligence*-cel in Sarajevo, voorzien van speciale verbindingssapparaatuur. Deze selecte groep van speciaal benoemde verbindingsofficieren briefte de Britse generaals Rose en diens opvolger Smith persoonlijk.⁹⁸ Verder kwamen er op de verschillende hoofdkwartieren van de Canadese, Duitse en Franse (militaire) inlichtingendiensten speciale Bosnië-eenheden. Over de werkzaamheden van deze speciale eenheden is tot nu toe weinig bekend geworden.

De informatiepositie van de westerse inlichtingendiensten: de VS, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk

De westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten leken onvoldoende voorbereid te zijn op de oorlog in Bosnië. Zo stelt *intelligence*-auteur Andrew Rathmell dat die diensten nog steeds waren ingesteld op de situatie van voor de val van de Muur. 'Military forces embarking for remote trouble-spots overseas, for instance, find that they receive more timely and comprehensive background information from private sector information providers than through their own chain of command.'⁹⁹ De vraag doet zich dan voor wat de belangrijkste oorzaken hiervoor zijn en of er überhaupt sprake was van een gebrek aan informatie.

De voormalige directeur van de CIA James Woolsey bestreed Rathmells visie. Over de informatiepositie van de CIA in 1993 stelde hij dat zijn dienst een goede greep had op de gebeurtenissen en ontwikkelingen. Dat kwam volgens hem doordat de belangstelling voor Joegoslavië bij de CIA altijd al groot was geweest. Er was van oudsher veel en goede *intelligence* over dat land verzameld. Joegoslavië was een belangrijke speler in de Koude Oorlog geweest en had nauwe banden met China. Ook in dit opzicht was het land interessant voor de CIA geweest. Er waren derhalve voldoende analisten en taalspecialisten aanwezig toen het conflict een militaire dimensie kreeg. De CIA wist vrij nauwkeurig wie met wie sprak en waarover. Ook kon men volgen wat aan wapens en andere goederen de regio werd

97 Interview Pauline Neville-Jones, 15/11/91.

98 Urban, *UK Eyes*, pp. 213-215.

99 Andrew Rathmell. 'Privatising intelligence',

Cambridge Review of International Affairs, Vol. XI (1998), 2, p. 201.

binnengebracht. De CIA wist ook dat veel bezoekers uit het Midden-Oosten de regio binnenkwamen in een poging het conflict te beïnvloeden.¹⁰⁰

De journalist Halberstam is dezelfde mening toegedaan. Er was volgens hem in Joegoslavië de laatste veertig jaar geen gebrek geweest aan Amerikaans politiek, militair en *intelligence*-talent. Belgrado was 'a good listening post' voor ontwikkelingen in het Warschaupact. In de herfst van 1990 voorspelde de CIA in een grondige analyse dat binnen één jaar Joegoslavië 'would no longer function and in two years it would begin to dissolve'. De CIA wees op de gevaren van gewapende conflicten tussen de diverse etnische groeperingen in Joegoslavië. Noch de Verenigde Staten, noch de Europese landen zouden dit proces kunnen stoppen, aldus de dienst.¹⁰¹

Toch zou blijken dat de gehele Amerikaanse informatiepositie ook weer niet zó goed was. Vooral op het gebied van *human intelligence*, *imagery intelligence* en *signals intelligence* waren er tekortkomingen, zoals in de volgende hoofdstukken zal worden aangetoond.

Human intelligence speelde voor de Amerikanen wel een belangrijke rol; niet zozeer bij de CIA, maar wel bij de Amerikaanse militaire inlichtingendienst, de *Defence Intelligence Agency*. Een van de beste bronnen van *intelligence* vormden de stromen vluchtelingen die Bosnië, Kroatië, Servië en de Republika Srpska verlieten om asiel aan te vragen in landen van de Europese Unie. Deze vluchtelingen, maar ook deserteurs, waren een zeer belangrijke *human intelligence*-bron. Het *US Army Intelligence and Security Command* had in Duitsland en Italië een omvangrijk programma lopen dat gericht was op het debriefen van vluchtelingen. In zogenaamde *joint interrogation centers* werden vluchtelingen en deserteurs ondervraagd over hun belevenissen in het voormalige Joegoslavië. Deze speciale eenheden zijn later in de *Defence Humint Service* opgegaan. Ook in Kroatië had de CIA een aparte eenheid, het *Refugee Debriefing Center*, om vluchtelingen uit Bosnië te ondervragen en te screenen.¹⁰² Ook de Oostenrijkse en Zwitserse inlichtingendiensten zouden overigens veel inlichtingen vergaard hebben dankzij debriefings van vluchtelingen uit de Balkan.¹⁰³

Ook op andere manieren kwam de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap aan informatie. Via de Amerikaanse 66e *Intelligence*-brigade in München bijvoorbeeld. Deze hield zich ook bezig met het *debriefen* van vluchtelingen. Verder had de Amerikaanse *Defense Intelligence Agency* het project *Formica*, waarin al het Amerikaanse militaire personeel dat bij UNPROFOR gestationeerd was geweest of door de Balkan had gereisd, uitvoerig aan de tand werd gevoeld. Uit gedeclassificeerde Amerikaanse overheidsdocumenten blijkt dat in 1992 en 1993 deze dienst al een goed inzicht had in de wreedheden die in Bosnië werden begaan in diverse kampen waar Moslims gevangen werden gehouden, bijvoorbeeld Luka-Brčko en Omarska. Ook werd de dienst duidelijk dat gevangengenomen Moslims en Kroaten in Brčko op grote schaal waren vermoord. Om het Internationale Rode Kruis te misleiden zouden Bosnische Serven zichzelf lichte verwondingen hebben toegebracht en voorgewend hebben dat zij gevangenen waren die het verder redelijk goed maakten.¹⁰⁴

100 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

101 Halberstam, *War in A Time of Peace*, p. 94. Zie ook: Cohen, *Hearts grown brutal*, p. 173.

102 H.K. Roy, 'Betrayal in the Balkans: undercover Central Intelligence Agency officer introduced to Iranian Intelligence', *World and I*, Vol. 16 (2001), 8, 01/08/01.

103 Vertrouwelijk vraaggesprek (26).

104 FOIA, *US Army Intelligence, Annual Historical Review, 1 October 1992 to 30 September 1993*, geen datum (ca. eind 1993). Met dank aan Jeffrey Richelson voor het beschikbaar stellen van dit document. Zie verder: Jeffrey Richelson, 'As World Fiddled Army Intel gathered World Of Serb Butchery', *Defense Week*, Vol. 17 (1996), 37, 16/09/96.

Een Amerikaanse *intelligence*-functionaris bevestigde dat de debriefings van vluchtelingen veel bruikbare *intelligence* opleverde. Alle ruwe *intelligence* uit contra-inlichtingen, *human intelligence*-operaties en *open source-intelligence* uit de Balkan werden ingevoerd in de zogeheten *Blackbird Database*. Deze functionaris deelde echter ook mee dat de *Defense Intelligence Agency* veel verprutst had omtrent bewijsmateriaal over gruweldaden. Zo had de dienst honderden vluchtelingen in Duitsland ondervraagd zonder in de debriefingsrapporten bij te houden wie wat zei. Daardoor konden deze getuigenissen niet gebruikt worden door het Joegoslavië Tribunaal in Den Haag.¹⁰⁵

Wat betreft het Verenigd Koninkrijk kan, met betrekking tot de informatiepositie van de *Defence Intelligence Staff*, het volgende gesteld worden. Op de eerste plaats was de informatie van de afluisterdienst, de *Government Communications Headquarters* (GCHQ) van belang. Die leverde voornamelijk militair-tactische *signals intelligence* aan over troepenbewegingen; de *electronic intelligence* van dit GCHQ had bijvoorbeeld betrekking op oproepen voor bijeenkomsten. Deze ruwe *intelligence* liep per satelliet direct naar de dienst in Cheltenham; de informatie omvatte ongeveer zeventuizend rapporten per week. Op de tweede plaats was de Britse buitenlandse inlichtingendienst, de MI-6, van belang. Die leverde ook tactische *intelligence* aan, maar dat betrof slechts kleine brokjes. Volgens een Britse *intelligence*-functionaris was deze *intelligence* overigens van niet al te beste kwaliteit; op een score van 1 tot 5 zou deze functionaris het materiaal met een 2 of 3 waarderen, oftewel: 'Not really good stuff'. Op de derde plaats van belang was *imagery intelligence*. Er werden foto's aangeleverd door toestellen (type Nimrod) die in de regio fotoverkenningsvluchten uitvoerden. Ook zogeheten AWACS-vliegtuigen werden voor spionage ingezet. Deze leverden *electronic intelligence* en *communication intelligence* aan de *Government Communications Headquarters*. Ook vluchten met de Amerikaanse U-2-spionagevliegtuigen leverden vaak goede foto's op. Onbemande spionagevliegtuigen (bijvoorbeeld UAV's) droegen voornamelijk *imagery intelligence* over Goražde aan. De foto's afkomstig van satellieten werden rechtstreeks aangeleverd aan het *Joint Analysis Centre* in Molesworth. Pas op de vierde plaats was voor de *Defence Intelligence Staff* van belang de politieke rapportage van het *Foreign Office*. Daarnaast kwam er bij deze dienst *intelligence* binnen via de *intelligence-liaison* met andere landen (aanvankelijk vooral met de Amerikaanse *Defense Intelligence Agency*).

Britse *intelligence*-functionarissen waren vaak niet onder de indruk van de door de *Special Air Services* (SAS) aangeleverde *intelligence*. Zo werd vanuit de SAS gemeld dat twee Servische tanks op een bepaalde plek waren gesignaleerd. Dat vond de *Defence Intelligence Staff* interessant, maar volgens de eerder genoemde functionaris wilde zijn dienst dan graag óók weten waar die tanks naar toe gingen. Op die manier leverde de SAS wel veel tactische *intelligence* aan, maar de *human intelligence* die daarbij meekwam, was vaak moeilijk te beoordelen en op waarde te schatten.

Er was vanuit het Verenigd Koninkrijk ook wel enige *intelligence-liaison* met de ABiH, maar de informatie die werd aangeleverd werd door medewerkers van de *Defence Intelligence Staff* altijd met een korrel zout genomen. Meestal leverden de Bosnische Moslims *all source intelligence* (alle soorten *intelligence* door elkaar) aan, maar onderschept berichtenverkeer stond de ABiH nooit af. Heel vaak kwam de informatie van de ABiH neer op pleidooien dat de VN bij de strijd betrokken moesten worden.¹⁰⁶

105 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

106 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

Over de *signals intelligence*-dekking van Bosnië vertelde een voormalige medewerker van de Britse *Defense Intelligence Staff* dat *signals intelligence* 'no good picture' opleverde. De VRS en de VJ (het leger van de Federale Republiek Joegoslavië) gebruikten bestaande vaste lijnen over land, en dat gebeurde in een guerrillaoorlog. Beide legers gebruikten vaak koeiers of vaste lijnen over land die niet af te luisteren waren, behalve door speciale operaties waarbij de lijnen direct werden afgetapt. Volgens Britse *intelligence*-functionarissen is dit in ieder geval niet door de Britse diensten gedaan.¹⁰⁷

Nu is geschetst hoe de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 'thuis' aan hun informatie kwamen, resteert de vraag wat de diensten nu precies zelf in Bosnië deden om de inlichtingenvergaring daar van de grond te krijgen. Naast de geschetste manieren van *signals intelligence*¹⁰⁸ en *imagery intelligence*¹⁰⁹ waren er genoeg manieren om ook via *human intelligence* aan de vergaring van inlichtingen te werken, zoals het rekruteren van agenten en informanten en het gebruiken van bestaande structuren, organisaties en officiële instanties.

De indruk bij *human intelligence* is dat de Britse informatiepositie niet zo goed was. Dat bleek tijdens de gijzelaarcrisis in het voorjaar van 1995: de Britse chef-defensiestaf moest wat betreft de gijzelaars in een intern Brits *intelligence*-memorandum concluderen dat het grootste probleem was dat er goede *intelligence* ontbrak. De Britse diensten wisten daardoor eenvoudig niet waar de gijzelaars zich bevonden.¹¹⁰ Over de informatiepositie van andere westerse inlichtingendiensten is tot nu toe zeer weinig bekend geworden, hoewel alle belangrijke diensten actief waren in Bosnië en zij allemaal 'eigen' officiële (diplomatieke) en officiële vertegenwoordigers in Bosnië hadden.

Het werk van de inlichtingendiensten in Bosnië, Belgrado en Zagreb

De belangrijkste westerse inlichtingendiensten hadden een vertegenwoordiging in de regio. Dit zogeheten 'station' was meestal verbonden aan de desbetreffende ambassades; dat was het geval in Zagreb, Sarajevo en Belgrado. Zo had de Duitse *Bundesnachrichtendienst* een vertegenwoordiger op de Duitse ambassades in Belgrado en Zagreb. Volgens CIA-functionarissen had deze Duitse dienst ook *human intelligence*-bronnen dichtbij Mladić en Izetbegović.¹¹¹ De *Bundesnachrichtendienst* bleek in de praktijk vooral belangstelling te hebben voor de schendingen van het embargo tegen Servië en Montenegro door Roemenië en Griekenland.¹¹² De dienst kwam af en toe met rapporten waarvan de betrouwbaarheid hoogst bedenkelijk bleek te zijn. Zo rapporteerde de Duitse ambassade op 16 maart 1995, waarschijnlijk op gezag van de *Bundesnachrichtendienst*, dat bij Jagustica een tijdelijke brug over de Drina was aangelegd tussen Servië en de Republika Srpska, en dat deze brug werd gebruikt om materieel naar de Bosnische Serven te vervoeren. Later bleek dat de omgeving daar ter plaatse leek op een Noorse fjord: een steile rotswand van meer dan 200 meter hoog. De Duitse *intelligence* klopte niet.¹¹³

De Amerikaanse CIA was eveneens vertegenwoordigd met een *station* in Belgrado. De CIA en de afluisterdienst, de *National Security Agency*, opereerden al langer vanuit de ambassade met een geheime post die het communicatieverkeer in en rond Belgrado af-

107 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8) en (79).

108 Zie hoofdstuk 5 van deze bijlage.

109 Zie hoofdstuk 6 van deze bijlage.

110 Vertrouwelijke informatie (8).

111 Vertrouwelijk vraaggesprek (61).

112 'Bundesnachrichtendienst: Handel mit Serbien geht weiter; Embargo wird umgangen', *Süddeutsche Zeitung*, 21/07/92.

113 Vertrouwelijke informatie (10).

luisterde. De CIA en de *National Security Agency* opereerden vanuit eenzelfde post vanuit Zagreb om het Kroatische communicatieverkeer te volgen.¹¹⁴

In Bosnië lag dit anders. De eerste zogeheten *chief of station* van de CIA die in Sarajevo arriveerde, had voorheen in Belgrado, Zagreb en Kosovo gewerkt. Oorspronkelijk zou de nieuwe *chief of station* met een klein team in het midden van 1994 naar Sarajevo vertrekken. Dat werd door het CIA-hoofdkwartier echter te gevaarlijk geacht; uiteindelijk gebeurde dit pas in juni 1995, dus kort voor de val van Srebrenica. Tijdens zijn verblijf in Sarajevo rapporteerde de *chief of station* ook over de val van de enclaves Srebrenica en Žepa; vooral Albright zou de *chief of station* gevraagd hebben naar de juiste aantallen doden in Srebrenica. Toen de laatstgenoemde aangaf dat dit getal tussen de zesduizend en achtduizend lag, reageerde Washington zeer sceptisch.

Het werk van de *chief of station* in Sarajevo bleek niet zonder risico's te zijn: de Bosnische veiligheidsdienst maakte later, in 1995, de identiteit bekend aan de Iraanse geheime dienst, waardoor hij halsoverkop Sarajevo moest ontvluchten.¹¹⁵ Pas eind 1995 werd het Amerikaanse *Station* in Sarajevo heropend, nadat van Bosnische zijde enige veiligheids garanties waren verkregen. De nieuwe *chief of station* in Sarajevo moest werken met een kleine staf, van drie medewerkers. Dat betekende in de praktijk dat de hij een assistent, een administratieve kracht en een communicatieman tot zijn beschikking had.

Er was voorts een strikte scheiding van taken tussen de CIA-stations in Zagreb en Sarajevo. De CIA-stations in Zagreb, waar de *chief of station* over een grotere staf beschikte, was verantwoordelijk voor de Republika Srpska. Er was een strikte taakverdeling; de *chief of station* in Sarajevo haalde het niet in zijn hoofd om bronnen of agenten te runnen in de Republika Srpska of daar clandestiene operaties uit te voeren.

De taken waren als volgt verdeeld: de belangrijkste taak van het CIA-station in Zagreb was om de politieke, militaire en economische ontwikkelingen in Kroatië en de Republika Srpska te volgen. Het accent van het werk lag evenwel op de vergaring van *intelligence* inzake de Kroatische strijdkrachten.¹¹⁶ Het CIA-station in Sarajevo werd voornamelijk belast met een operatie om Mujahedeën-strijders het land uit te krijgen, en – deels overlappend – met de bestrijding van ‘terrorism and the removal of foreigners’. Het betrof hier voornamelijk fundamentalisten uit Tunesië, Algerije, Saoedi-Arabië, Egypte, en Revolutionaire Gardisten uit Iran en Jemen. In feite waren het statenloze Moslim-soldaten, die uit de sloppenwijken van bijvoorbeeld Caïro en Algiers waren gerekruteerd. Er ging destijds veel geld uit Iran naar de ABiH om die strijders te kunnen betalen. De ABiH wilde echter in het begin niets horen over de rol van de fundamentalisten binnen Bosnië. De ABiH zag hen weliswaar niet als een gevaar, maar wilde zich graag houden aan de wensen van de *chief of station*, die als opdracht van Washington had meegekregen om die strijders het land uit te werken. Volgens CIA-medewerkers trachtten de Bosnische Moslims de CIA voortdurend om de tuin te leiden en het probleem van de Mujahedeën-strijders te bagatelliseren.

De CIA bleef actief om aan de opdracht te voldoen deze strijders het land uit te krijgen. Zo oefende zij daartoe druk uit op Izetbegović om de Iraanse Revolutionaire Gardisten te laten vertrekken. De president wilde daar niet aan en ontkende in eerste instantie dat dergelijke strijders een belangrijke rol speelden. De CIA toonde aan dat de Mujahedeën nauw be-

114 Vertrouwelijk vraaggesprek (6).

115 H.K. Roy, ‘Betrayal in the Balkans: undercover Central Intelligence Agency officer introdu-

ced to Iranian Intelligence’, *World and I*, Vol. 16 (2001), 8, 01/08/01.

116 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

trokken was bij de minister van Binnenlandse Zaken van Bosnië, en toonde aan dat de Revolutionaire Gardisten actief waren in het trainen van de ABiH om autobommen te produceren en met scherp te schieten. Deze Revolutionaire Gardisten werden echter gedood voor wat werd beschouwd als de goede zaak van de strijd der Bosnische Moslims. Ook trof de CIA in deze Iraanse trainingcentra in Bosnië modellen van gebouwen aan waaruit bleek dat de Iraniërs van plan waren bepaalde objecten te bestormen. De ABiH had daarnaast huurlingen uit Albanië en Tsjetsjenië in dienst, daartoe genoodzaakt omdat het geen andere keus om zijn militairen te trainen: de meeste soldaten hadden geen gevechtservaring. Iran mocht wel met Amerikaanse 'tacit agreement' wapens leveren aan de Bosnische Moslims,¹¹⁷ maar na de komst van de eerste Amerikaanse troepen moesten de Revolutionaire Gardisten Bosnië weer verlaten. CIA-medewerkers gaven deze 'tacit agreement' voor wapenhandel overigens toe; een van hen merkte op: 'That is politics.'¹¹⁸

De CIA in Sarajevo ontdekte al snel dat er bij de Bosnische Moslims op alle politieke en militaire niveaus een 'white hot hatred' bestond tegenover de Fransen. Het CIA-station kreeg bijvoorbeeld van de ABiH lijsten van Frans materieel die zogenaamd door de VRS in beslag waren genomen. Volgens CIA-medewerkers betrof het hier echter 'gewoon' Franse leveranties aan de VRS, bijvoorbeeld twee veldkeukens, die per keuken ongeveer zeshonderd soldaten konden voeden. Deze keukens werden vervoerd in enorme trucks met opleggers en 'die raak je niet per ongeluk onderweg kwijt', aldus een CIA-functionaris. Daarnaast stonden er op de lijsten overzichten met serienummers van radio's, vuurwapens, uniformen, geweren, militaire systemen en communicatieapparatuur die door de VRS in beslag zou zijn genomen. Hieruit bleek volgens CIA-medewerkers dat de ABiH hooggeplaatste agenten binnen de VRS had of hun communicatieverkeer kon onderscheppen.¹¹⁹ Zelf runde de CIA ook agenten in Pale die, volgens een voormalige functionaris van de Nederlandse MID, prima *intelligence* hebben aangeleverd.¹²⁰

In Belgrado, Zagreb, Sarajevo en Tuzla waren ook Duitse, Turkse, Italiaanse, Russische, Iraanse en Franse inlichtingendiensten actief. CIA-medewerkers in Sarajevo en Zagreb hadden een gouden regel: géén contacten met de Franse buitenlandse en/of militaire diensten; de CIA vertrouwde de Franse diensten blijkbaar niet. Er was geen *chief of station* van de Britse buitenlandse inlichtingendienst MI-6 aanwezig in Sarajevo, hetgeen overigens door de aanwezigheid van de vele Britse troepen aldaar opmerkelijk was, aldus een CIA-functionaris.¹²¹

Er was dan ook wel degelijk Britse vertegenwoordiging van de MI-6, zij het niet op het niveau van *chief of station*. Dit blijkt uit het boek van Richard Tomlinson, die voor de MI-6 enige tijd in Bosnië verbleef en diverse clandestiene operaties in Sarajevo en Tuzla uitvoerde, onder de dekmantel dat hij politiek adviseur van generaal Rose was.¹²² Het probleem met zijn boek is echter dat het waarschijnlijk niet de persoonlijke avonturen van Tomlinson zijn die worden beschreven, maar dat hij de ervaringen van zijn voorganger presenteert als zijn eigen belevenissen. Wel is het waar dat hij agenten in Sarajevo en Tuzla runde.¹²³ Uit

117 Zie hiervoor hoofdstuk 4 van deze bijlage.

118 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

119 Vertrouwelijke interviews (6) en (12). Zie ook hoofdstuk 5 van deze bijlage voor de Bosnische Sigint-capaciteiten.

120 Vertrouwelijk vraaggesprek (78).

121 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

122 Tomlinson, *The Big Breach*, pp. 130-174.

123 Vertrouwelijk vraaggesprek (80).

interviews voor dit rapport bleek dat de MI-6 tot in de hoogste regionen van de regering en het kabinet van Izetbegović agenten heeft gerekruteerd.¹²⁴

De Britse MI-6 had, net als de Duitse *Bundesnachrichtendienst*, ook goede bronnen dichtbij Mladić, aldus de Canadese *intelligence*-functionarissen. De Canadezen zelf rekruteerden goede bronnen binnen de Bosnische regering. Van Canadese zijde werd benadrukt dat in Sarajevo ook de Franse inlichtingendiensten een uitstekend werkend *intelligence*-systeem hadden opgebouwd. Volgens Canadese *intelligence*-functionarissen was de Franse militaire inlichtingendienst het best georganiseerd in Sarajevo. De Fransen hadden een uitstekend en gecentraliseerd werkend apparaat dat op operationeel, tactisch en strategisch met kop en schouders boven iedereen uitstak. Het was een geïntegreerd *all source intelligence*-systeem.¹²⁵ De Canadese visie werd, niet verrassend, gedeeld door het voormalige hoofd van de Franse militaire inlichtingendienst (de *Direction de Renseignement Militaire* of DRM), generaal Jean Heinrich. Volgens hem had deze dienst tot 1995 een informatie-niveau dat in feite boven dat van de CIA lag; de Amerikaanse diensten hadden volgens hem 'thuis' een buitengewoon zwak inlichtingenbeeld; hun zienswijze op de oorlog in Bosnië zou pas in de praktijk door het conflict zijn veranderd. Volgens Heinrich wist de CIA in Irak wat er op de grond gebeurde, omdat het daar een woestijn betrof. Dat correspondeerde goed met de methode van de CIA. Maar vliegen over een gebied dat bebost en heuvelachtig was, met mensen die zich in kleine groepen verplaatsten op een misleidende manier, was iets anders dan de Amerikaanse diensten gewend waren uit Irak, aldus Heinrich.

Heinrich wees erop dat de CIA beschikte over meer middelen, maar dat alle middelen werden ingezet voor technisch onderzoek, elektronisch afluisteren en *imagery intelligence*. De CIA had volgens hem echter geen enkele *human intelligence*. Volgens Heinrich moest een inlichtingendienst in dit soort conflicten en problemen juist een groot aantal 'censeurs humains' op de grond hebben, en tevens een zeer sterke analysecapaciteit. Volgens hem was de directeur van de CIA, Woolsey, zelfs bij hem komen kijken om te praten over de verandering van zijn eigen *intelligence*-systeem.¹²⁶

Deze bewering was niet gebaseerd op Frans chauvinisme, maar klopte vermoedelijk met de realiteit. Uit vele interviews met (voormalige) medewerkers van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (MID) en buitenlandse diensten blijkt dat de Amerikaanse informatiepositie inderdaad niet hoog werd ingeschat.¹²⁷ Een medewerker van de Britse *Defence Intelligence Staff* herinnerde zich Heinrich als 'een vreselijke vent', die ontzettend anti-Amerikaans was. Hij sprak ook geen woord Engels, hetgeen bilaterale contacten en liaison niet gemakkelijker maakten.¹²⁸ Dat deed er niet aan af dat de *Direction de Renseignement Militaire* onder generaal Heinrich, wat betreft het vergaren van *intelligence* over Bosnië ook in Parijs, over het algemeen als positief werd beoordeeld.¹²⁹

Het probleem was echter dat de *Direction de Renseignement Militaire* pertinent weigerde om haar *intelligence* te delen met NAVO-bondgenoten. De dienst kon de posities van alle ABiH- en VRS-sluipschutters lokaliseren en gebruikte zelfs *Black Teams* om 's nachts sluip-

124 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8), (79) en (80).

125 Vertrouwelijk vraaggesprekken (9), (12) en (47).

126 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, nr. 3412, 2 delen, Parijs 2001, Deel 2, Audition de Jean Hein-

rich, 08/02/01, pp. 179-186.

127 Zie hiervoor Hoofdstuk 3 van deze bijlage en vertrouwelijk vraaggesprekken (8) en (9).

128 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

129 'Changes at the Top in French Intelligence', *Intelligence Newsletter*, nr. 266, 15/06/95.

schutters te vermoorden. De weigerachtige houding van de Fransen veroorzaakte grote problemen toen een gecombineerde Deens-Zweedse eenheid een deel van de sector in Sarajevo zou overnemen die tot dan toe onder Franse VN-eenheden viel. De *Direction de Renseignement Militaire* weigerde aan deze nieuwe eenheid de positie van de ABiH-sluipschutters mee te delen, zoals deze haar bekend was, met als gevolg dat aan Scandinavische kant doden en gewonden vielen. Volgens medewerkers uit de Canadese *intelligence community* werkte de *Direction de Renseignement Militaire* bij speciale operaties echter wel samen met de Duitse *Bundesnachrichtendienst*.¹³⁰

De behoefte aan *intelligence* nam tijdens het conflict alsmaar toe. Daardoor gingen, naast het Verenigd Koninkrijk, ook andere lidstaten van de NAVO een eigen nationale *intelligence*-cel opzetten om de 'nationale' commandanten binnen UNPROFOR op een veilige manier van tijdige en accurate *intelligence* te voorzien. De Franse inlichtingendiensten hadden een eigen *intelligence cell*, en bleken in staat te zijn om in relatief korte tijd een uitstekend *intelligence*-netwerk in Sarajevo op te bouwen.

Ook de Canadezen hadden een eigen cel en beschikten over een speciale eenheid in Pleso bij Zagreb die verantwoordelijk was voor de verwerking van de dagelijkse stroom van verbindingsinlichtingen vanuit Ottawa. Dat was de *Canadian Forces Information Operations Group* die in Pleso gestationeerd was tijdens de oorlog in Bosnië. Daar zat tevens een speciale *signals intelligence*-eenheid die rechtstreeks rapporteerde aan de *deputy force commander*, de Canadese generaals Crabbe en later Ashton. In maart 1995 arriveerde deze eenheid in Pleso. Daar werkte deze eenheid met *all source intelligence*, en de *Deputy Force Commander* kreeg zo de beschikking over een analyse-eenheid met alle capaciteiten en middelen. Er was een directe lijn met het ministerie van Defensie in Ottawa. Het kwam daardoor voor dat de Amerikaanse diensten *intelligence* aan generaal Ashton doorgaven, waarvan hij vertelde dat hij dat al van 'zijn jongens' in Pleso had doorgekregen.¹³¹

Pas geruime tijd na de val van Srebrenica, in januari 1996, kwam er een Nederlandse *national intelligence cell* (afgekort NETHNIC), die werd toegevoegd aan het NAVO-hoofdkwartier in Zagreb. Dit was in principe een 'one-way gateway', bedoeld om Nederlandse inlichtingen aan de inlichtingenofficier in Zagreb door te geven.¹³² Ook andere landen hadden een *national intelligence cell*. Zo was de Zweedse vice-admiraal Magnus Haglund hoofd van de *Swedish National Intelligence Cell* (SWENIC) in Zagreb. Haglund werkte nauw samen met vooral de Duitse, Britse en Deense cellen (GEMNIC, UKNIC en DANNIC) om *intelligence* los te krijgen; met de Nederlandse cel had hij minder te maken. Hij wees er wel op dat de Nederlandse cel veelal gemeden werd, omdat die vaak te kampen had met virussen in de computersystemen.¹³³

Behalve technische middelen, zoals *imagery intelligence* en *signals intelligence* die werden ingezet voor nationale inlichtingenvergarig, maakten verschillende inlichtingendiensten vaak gebruik van *human intelligence*-bronnen en van het detacheren van inlichtingenofficieren op een geschikte plek. Een favoriete plek om medewerkers te detacheren was in de diverse staven en in de ondersteunende eenheid van Akashi in Zagreb. Zo had Akashi een Franse adviseur die voor de Franse buitenlandse inlichtingendienst werkte. Het probleem voor die adviseur was, zo vertelde een andere adviseur van Akashi, dat de meeste andere

130 Vertrouwelijk vraaggesprek (9). Zie ook hoofdstuk 4 van deze bijlage.

131 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

132 MID/KL, nr. 2636, DOKL/IV, Kol. J. Mulder aan Hoofd AI MID, Kol. B. Werger, 23/02/96.

133 Interview Magnus Haglund, 04/11/99.

staffleden dit in de gaten kregen, en op sommige bijeenkomsten was deze Fransman dan ook niet langer welkom. Deze functionaris spande de kroon bij zijn vertrek in augustus 1995: hij stond toen een middag lang dozen met documenten in een vrachtwagen te laden. Later ging hij werken voor de *European Commission Monitoring Mission* (ECMM); volgens deze adviseur van Akashi was ook dat een favoriete *hang-out* van inlichtingenpersoneel.¹³⁴ Inderdaad zal hierna blijken dat westerse inlichtingendiensten al actief waren in Bosnië in 1991, toen het uiteenvallen van Joegoslavië inzette met de afscheiding van Slovenië.

Westerse inlichtingendiensten in Joegoslavië vanaf 1991

Op de ECMM wordt uitgebreid ingegaan in de voorgeschiedenis bij deel I van dit rapport. De missie was vanaf juli 1991 werkzaam in Slovenië, en vanaf september in Kroatië. De missie bestond aanvankelijk dertig tot vijftig waarnemers met diplomatieke status, wier veiligheid werd gegarandeerd door de betrokken partijen. Dankzij de hagelwitte pakken die hun burgerstatus moesten onderstrepen kregen zij al snel de bijnaam 'ijsverkopers'. Het aantal waarnemers van de ECMM zou binnen twee jaar uitgroeien tot ongeveer vierhonderd. De ECMM werd later ook actief in Bosnië en had een regionaal centrum in Belgrado. Onder de monitors waren vanaf augustus 1991 ook waarnemers van de lidstaten van de CVSE: Canada, Polen, Tsjecho-Slowakije en Zweden. De missie ontving haar instructies van het voorzitterschap van de Europese Gemeenschap en rapporteerde daaraan, evenals aan de VN en het Internationale Rode Kruis.

Dadelijk na aankomst in Zagreb bleek al dat vele waarnemers een eigen nationale agenda hadden. Er trad meteen een gebrek aan eensgezindheid aan het licht tussen de landen die de waarnemers leverden. Met de EG was afgesproken dat de waarnemers niet onafhankelijk aan hun eigen nationale hoofdsteden zouden rapporteren, maar uitsluitend via het hoofd van de missie aan het voorzitterschap van de EG.¹³⁵ Daar was echter geen sprake van: enkele waarnemers plaatsten direct na aankomst in Zagreb eigen satellietshotels op de balkons van hun hotelkamer, andere waarnemers lieten zich in het geheel niet zien en opereerden kennelijk onder de dekmantel van de ECMM met een eigen nationale agenda.¹³⁶

Hoewel de bemiddelingspogingen van de missie weinig succes hadden en de missie nauwelijks een rol van betekenis kon spelen bij het houden van toezicht op staakt-het-vuren-overeenkomsten, zou zij een zekere waarde krijgen als de ogen en oren van de Europese Gemeenschap in het veld. Vanaf het najaar van 1991 gingen de ECMM-teams ook over tot onderzoek naar schendingen van mensenrechten. Verder ging de missie een rol vervullen bij de uitwisseling van krijgsgevangenen, het uitvoeren van vertrouwenwekkende maatregelen waartoe de EG had besloten, en het monitoren van hulpkonvoeien.¹³⁷ Dat de missie aantrekkelijk was voor inlichtingendiensten lag natuurlijk voor de hand: vanwege de diplomatieke status van de waarnemers liepen deze weinig gevaar, en het aantrekkelijke was dat de ECMM-waarnemers door veel gebieden konden reizen en op die manier, met een diplomatieke dekmantel, redelijk risicoloos inlichtingen konden vergaren.

Dat de waarnemers van de ECMM een geliefkoosde dekmantel van westerse inlichtingendiensten waren, werd bevestigd in diverse vertrouwelijke vraaggerekken. Ook medewerkers van de Nederlandse MID waren actief in de ECMM als waarnemer. Die organisatie

¹³⁴ Interview Tone Bringa, 13/07/99.

¹³⁵ DAV. ISN 4824115, *coreu* van het EG-voorzitterschap, nr. Cpe/pres/hag 381, 16/07/91.

¹³⁶ Interview M. Hennis, 09/03/99.

¹³⁷ ABZ, DEU/ARA/05267. *coreu* van het EG-voorzitterschap, CPE/Pres/Bru/928, 22/09/93.

zou, volgens een MID'er, vol gezeten hebben met medewerkers van Europese inlichtingendiensten. De Franse ECMM-waarnemers hadden allemaal speciale antennes op het balkon van hun hotelkamer of hun gehuurde woning in Zagreb. Hun opdracht was om voor hun eigen militaire inlichtingendienst het communicatieverkeer in en rond Zagreb af te luisteren. Toen de ECMM-leiding dat niet langer toestond, waren de Franse waarnemers snel vertrokken.¹³⁸

Ook Deense *intelligence*-functionarissen werden door hun militaire inlichtingendienst met opzet als waarnemer binnen ECMM gestationeerd.¹³⁹ In de Duitse actualiteitenrubriek Monitor werd in september 1996 onthuld dat ook medewerkers van de *Bundesnachrichtendienst* in de ECMM actief waren. Onder de schuilnaam 'Ebenberg' werkte een functionaris van die dienst bij de ECMM. Hij zou in ten minste twee gevallen betrokken zijn geweest bij illegale wapenleveranties. Bonn gaf toe dat er een functionaris actief was binnen de ECMM, maar die zou zich niet met inlichtingactiviteiten hebben beziggehouden.¹⁴⁰ De ECMM werd, kortom, door een groot aantal inlichtingendiensten gebruikt om medewerkers te stationeren en op deze manier *intelligence* in Joegoslavië te vergaren.

Natuurlijk werden er door westerse inlichtingendiensten ook medewerkers geplaatst binnen UNPROFOR en bij de UNMO's, de militaire waarnemers van de VN. Deze beide groepen rapporteerden in eerste instantie voornamelijk aan de VN, maar ook aan hun eigen nationale overheden. Tijdens bijna iedere VN-operatie in het buitenland was het voorgekomen dat medewerkers van inlichtingen- en veiligheidsdiensten in VN-organisaties werkten. Zo telde de UNSCOM-missie in Irak een groot aantal CIA-medewerkers.¹⁴¹ Tijdens de oorlog in Bosnië was hiertoe voor de Europese inlichtingendiensten geen grote noodzaak, omdat zij toch 'de leiding' hadden binnen UNPROFOR. Het waren dan ook vooral Amerikaanse diensten die de *intelligence* van UNPROFOR gebruikten. Er waren immers geen Amerikaanse grondtroepen bij de oorlog betrokken, en hun informatiepositie was daardoor niet in alle gevallen even goed.

Dat gold ook voor Oost-Bosnië; vaak werd in publicaties en vraaggereken gesuggereerd dat de *Civil Affairs*-functionaris van de VN in Tuzla, Ken Biser, voor de CIA werkte. Zo beweerde een voormalige ABiH-generaal over Biser dat de Amerikaanse diensten geen *intelligence* met de ABiH deelden, maar dat hij wel af en toe *intelligence* doorgaf. Biser was, volgens deze generaal, een vertegenwoordiger van de CIA. Hij kwam, volgens de ABiH generaal, onder de dekmantel van *Civil Affairs* soms in Srebrenica. Biser deelde veel informatie met het hoofdkwartier van het 2e Corps van de ABiH in Tuzla.¹⁴² Een medewerker van de Bosnische militaire inlichtingendienst bevestigde dat hij diverse CIA-medewerkers kende en noemde Biser en ene Tony Pocket. Hij kreeg van hen geen inlichtingen maar verschaftte hen, met toestemming van het 2e Corps, wel informatie.¹⁴³ Of Biser inderdaad voor de CIA heeft gewerkt, kon niet worden vastgesteld. Herhaalde verzoeken voor een interview leverden niets op.

De positie van *Civil Affairs* werd vaak door Amerikaanse inlichtingendiensten (CIA of

138 Vertrouwelijk vraaggereken (81).

139 Vertrouwelijk vraaggereken (82).

140 'Bundesregierung: Mitarbeiter des BND in Bosnien im Einsatz, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 21/09/96.

141 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue

Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998), 4, pp. 439-440.

142 Vertrouwelijk vraaggereken (5).

143 Vertrouwelijk vraaggereken (83).

Defence Intelligence Agency) als dekmantel gebruikt voor inlichtingenoperaties. In Lucavac werkte bijvoorbeeld een Amerikaanse kapitein voor *Sector North East* die Nederlands UNPROFOR-personeel voortdurend uithoorde over routes, konvooiën, en wat zij waren tegengekomen. Als er een incident had plaatsgevonden, vroeg hij alles over wat er gebeurd was en hoe de bewapening van de VRS was. Deze Amerikaanse kapitein reisde frequent door heel Bosnië. Na de aanval van het 5e Corps in de Bihać was hij plotseling verdwenen; hij werd opgehaald door een Amerikaanse kolonel en kwam niet meer terug.¹⁴⁴

Een andere UNPROFOR-functionaris in Tuzla, majoor Guy Sands-Pingot, zou ook voor de Amerikaanse *intelligence community* gewerkt hebben, namelijk voor de *US Special Forces*. Hij werd voor het eerst in 1994 gesignaleerd in Sarajevo op het hoofdkwartier van de VN-organisatie daar, *Bosnia Herzegovina Command*. Hij had een UNPROFOR-identiteitskaart en vertelde spannende verhalen over zijn tienjarig verblijf in Vietnam. Aan zijn geloofwaardigheid werd echter al snel getwijfeld, omdat hij *Airborne*-strepen op de verkeerde kant van zijn uniform droeg, en werd daarom door de staf van generaal Rose verzocht het hoofdkwartier in Sarajevo te verlaten.¹⁴⁵

In 1995 dook Sands op in Tuzla, waar hij voor UNPROFOR werkzaam was als hoofd van de sectie voor civiel-militaire betrekkingen (in militaire termen: de G-5). In Tuzla maakte majoor Sands geen geheim van zijn *Special Forces*-achtergrond.¹⁴⁶ Volgens een UNPROFOR-functionaris werkten de Amerikaanse diensten altijd via deze sectie.¹⁴⁷ Sands was waarschijnlijk betrokken bij geheime wapenleveranties aan de ABiH in Tuzla, en was ook degene die de contacten onderhield met de medewerkers van een firma die warme banden met de Amerikaanse *intelligence*-wereld onderhield, *Military Professionals Resources Incorporated*. Medewerkers daarvan werden soms in Tuzla gesignaleerd. De Noorse commandant van *Sector North-East* omschreef Sands in een interview met de BBC als 'a pain in the ass'. Na een aantal waarschuwingen over zijn gedrag werd hij uiteindelijk andermaal verzocht de organisatie te verlaten; hij was toen betrapt op een poging om in een *intelligence*-cel van UNPROFOR in te breken. In 1996 was hij weer terug in Sarajevo waar hij, dit keer in burgerkleding, voor *Military Professional Resources Incorporated* werkte.¹⁴⁸

De Britse generaal Rose maakte zelf ook melding van vermoedelijke medewerkers van de CIA. Hij kreeg met een 'strange shadowy figure straight out of a Graham Greene novel' te maken. Dat bleek de Amerikaanse marinier Fred Cuny te zijn, die voor het *International Rescue Committee* een waterproject ten behoeve van Sarajevo runde. Rose veronderstelde dat hij voor de CIA werkte.¹⁴⁹ Ook de chef-staf onder generaal Rose, de Nederlandse generaal A. van Baal, vermoedde dat er in 1994 veel Amerikaanse *intelligence*-functionarissen rondliepen in Sarajevo, waar hij van 24 februari tot 1 september verbleef. Hij had daarvan vele voorbeelden gezien, omdat de Amerikaanse ambassade was gehuisvest naast de residentie van *Bosnia Herzegovina Command*: 'Wij zagen plotseling allemaal Amerikanen tevoorschijn komen, zoals de voormalige SACEUR Galvin', aldus Van Baal. Deze was volgens hem blijkbaar ingehuurd om militaire adviezen te verstrekken.¹⁵⁰ De tolk van de

144 MID/Cie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDcie, 23/12/95.

145 Vertrouwelijke informatie (10).

146 O'Shea, *Crisis at Bihać*, p. 159.

147 Interview H. Holm, 13/03/99.

148 Interviews C.L. Brantz, 11/06/99 en H.

Haukland, 03/05/99. Zie ook UNGE, UNPRO-

FOR, Box 193, SNE 23 May-15 oktober 1995.

Haukland aan Comd. Unprofor, 31/05/95 en

Hagman, *UN-NATO*, p. 93.

149 Michael Evans, 'US bugged me in Bosnia, says General Rose', *The Times*, 10/11/98.

150 Interview A.P.P.M. van Baal, 27/05/98.

generaals Rose en Smith, Miloš Stanković, sprak dit tegen: volgens hen was Galvin in Bosnië op een verkenningssmissie in opdracht van Clinton.¹⁵¹

Over de andere Amerikanen vertelden de Britse *intelligence*-contacten van Van Baal dat die van de CIA waren. Sommigen waren in burger, anderen in uniform. Hij had ook een Amerikaan in zijn staf die officieel als liaison voor humanitaire operaties zoals voedsel-droppings werkte, maar in feite keek deze alleen naar wat UNPROFOR deed om dat aan zijn *counterparts* door te geven. Er waren ook CIA-medewerkers die probeerden bij Van Baals staf te komen, maar die wist hij eruit te houden. Hij vond het ook veelbetekend dat de luchtbrug op Sarajevo vrijwel uitsluitend werd onderhouden met Amerikaanse vliegtuigen en daardoor grotendeels onder Amerikaanse controle (ook op de grond) stond. Over spionage bij *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo merkte Van Baal nog op dat hij bij zijn aankomst boeken aantrof waarin alle posities van de strijdende partijen, *orders of battle*, enzovoort waren ingetekend: 'De VN was transparant. Ik weet niet wie allemaal die gegevens onder ogen hebben gehad.'¹⁵²

De Franse militaire inlichtingendienst maakte ook gebruik van Franse officieren die *undercover* bij UNPROFOR in Zagreb en Sarajevo werkzaam waren, maar die tevens rechtstreeks aan de Franse militaire inlichtingendienst rapporteerden.¹⁵³ Volgens een hoge UNMO-functionaris was de infiltratie van inlichtingenorganisaties in hulporganisaties zoals UNHCR, UNICEF, het Internationale Rode Kruis en ngo's 'algemeen'. Hij haalde het voorbeeld aan van de Amerikaanse functionaris die hoofd van UNICEF in Sarajevo was; later ontdekte hij dat zij kapitein was bij de Amerikaanse militaire inlichtingendienst (de *Defense Intelligence Agency*). Ook zouden Franse ngo's gebruikt zijn voor wapensmokkel.¹⁵⁴ Tijdens zijn het interview met het NIOD wees deze UNMO-functionaris bij het doornemen van enkele bewaard gebleven visitekaartjes op het kaartje van Staton R. Winter, wiens officiële functie *Photographer, PIO* van de *Division of Information UNPROFOR Sarajevo* was. In werkelijkheid was hij de plaatsvervangend *chief of station* van de CIA in Sarajevo. Een ander kaartje dat hij bewaard had was dat van Ed Joseph, die *desk officer* bij het *Political Affairs Office van Bosnia Herzegovina Command* zou zijn. Volgens deze UNMO-functionaris werkte Joseph voor de CIA of de *Defense Intelligence Agency*. Hij heeft Joseph een keer op het hoofdkwartier in Zagreb gezien in het uniform van kolonel van de *US Air Force*. Toen hij bij Joseph doorvroeg en zijn vermoedens uitte, zou die hem niet hebben tegengesproken.

De UNMO-functionaris sprak zijn vermoeden uit dat vooral UNHCR 'waarschijnlijk massaal geïnfiltreerd was';¹⁵⁵ dat was niet verwonderlijk, omdat deze organisatie belast was met de hulpverlening in geheel Bosnië en de bevoorrading over de weg van de oostelijke enclaves voor haar rekening nam. Amerikaanse *special forces* zouden toestemming hebben gekregen om met speciale nummerborden uitgeruste UNHCR-jeeps te gebruiken voor hun operaties.¹⁵⁶ Volgens een intern onderzoek van UNHCR in mei 1993 zouden daarnaast de Bosnische Moslims herhaaldelijk munitie hebben gesmokkeld in hulpkonvoien. Zo zouden

151 Stanković, *Trusted Mole*, pp. 239 en 244-248.

152 Interview A.P.P.M. van Baal, 27/05/98.

153 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, nr. 3412, 2 delen, Parijs 2001, Deel 2, Audition de M. Bernard

Janvier, 25/01/01, pp. 106-139.

154 'Freigelassene Französer zurückgekehrt', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20/05/94.

155 Vertrouwelijk vraagesprek (44).

156 Harald Doornbos, 'Groene spionnen tussen blauwhelmen', *De Stem*, 10/05/95.

30.000 Amerikaanse uniformen met camouflagemotief door de UNHCR naar het 2e Corps van de ABiH zijn vervoerd.¹⁵⁷ In een hulpkonvooi van de organisatie Caritas op weg naar Busovača werd in maart 1993 ook een lading wapens en munitie ontdekt. Of dit een Bosnisch-Servische opzet was om UNPROFOR in diskrediet te brengen, of een poging van de Bosnische Kroaten daartoe, bleef onduidelijk.¹⁵⁸ De VRS zou later in een konvooi van een ngo naar Goražde DM 30.000 hebben ontdekt.¹⁵⁹

Volgens een UNMO-functionaris waren vanuit *intelligence*-oogpunt 'de meest interessante' organisaties de ngo's. Personeel van ngo's werd dan ook vaak gerekruteerd door inlichtingendiensten, want allerlei hulporganisaties konden in voor de buitenwereld afgesloten gebieden reizen om humanitaire hulp af te leveren. Overigens reed ook de ABiH rond in vrachtwagens die voorzien waren van ngo-stickers, en waarop stond *Scottisch European Aid*, UNHCR of *European Aid*.¹⁶⁰ Een Amerikaanse inlichtingendienst had zelfs bij een van de ngo's die in Srebrenica werkte agenten geworven.¹⁶¹ Dat ngo's en allerlei andere hulporganisaties betrouwbare inlichtingen aanleverden, bleek ook tijdens de val van Srebrenica. Medewerkers van de Amerikaanse *intelligence community* verklaarden toen dat 'their best information came from human rights groups, the United Nations and the press, not from spies, satellites or eavesdropping'.¹⁶²

Kortom, vooral de Amerikaanse inlichtingendiensten waren vertegenwoordigd in UNPROFOR in diverse steden en gebieden in Bosnië. Uit het bovenstaande blijkt echter ook dat niet alleen de Amerikaanse diensten actief waren: andere westerse diensten hadden eveneens bronnen en agenten ter plaatste, en dat gold ook voor inlichtingendiensten uit bijvoorbeeld Rusland, Turkije, Griekenland en Iran. Of dat ook gold voor de Nederlandse *intelligence community* zal in het volgende hoofdstuk aan de orde komen. Het is immers relevant om te weten of de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten meededen aan dit groots opgezette *intelligence* 'gezelschapsspel'. Hoe voorbereid Nederland was op het gebied van *human intelligence*, *signal intelligence* en *open source intelligence*, of er voldoende technische, personele en financiële middelen waren om de crisis in Bosnië 'te lijf' te gaan en Dutchbat van voldoende *intelligence*-ondersteuning te voorzien.

5. Conclusies

De VN stond zeer huiverig tegenover het actief en gericht verzamelen van inlichtingen, en UNPROFOR zelf had als organisatie geen goed georganiseerde structuur voor het verzamelen van *intelligence*. Dat betekende bijna automatisch dat de Verenigde Staten, maar ook de landen die troepen leverden aan deze *peacekeeping*-operatie, zelfstandig inlichtingen gingen vergaren. Dat gebeurde niet alleen door de inlichtingendiensten vanuit de verschillende nationale hoofdsteden, maar eveneens in de regio zelf. Met alle mogelijke middelen en het inzetten van meer mensen probeerden de diensten zicht te krijgen op de politieke, economische en militaire ontwikkelingen in de regio. Zoals hierboven reeds beschreven is, waren er

157 MID/MID/CO, Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 32/93, 10/05/93 en 101. MIDCie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDCie, 23/12/95.

158 MID/CO, Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 18/93, 25/03/93.

159 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 183.

160 UNGE, UNPROFOR, nr. 330-6, G-2 HQ SNE aan BHC, Zagreb, nr. 2725, 08/01/95.

161 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

162 Stephen Engelberg & Tim Weiner, 'The Days of Slaughter', *The New York Times*, 29/10/95.

aanvankelijk allerlei aanloopproblemen. Die waren van psychologische, politieke, structurele en technische aard.

Zo was de algehele mentale instelling op het gebied van *intelligence* nog te veel op het oude Oost-West-denken gericht. Veel analisten konden dit ingesleten patroon maar moeilijk loslaten. Er werd nog teveel gedacht, geredeneerd en geanalyseerd in de context van de Koude Oorlog en de omschakeling vond maar heel moeizaam plaats. Verder werden de inlichtingendiensten nu geconfronteerd met een andersoortig conflict, een *low intensity conflict*, en dat was nieuw voor ze. Hier konden veel diensten maar moeilijk mee omgaan, want er was vaak geen vastomlijnd concept dat duidelijk maakte wie nu precies de vijand was.

Het optreden van verschillende paramilitaire organisaties verhoogde die verwarring nog. Allianties van strijdende partijen konden binnen 24 uur verschuiven, en bondgenoten in een bepaalde regio of stad konden ineens in een andere streek of stad vijanden blijken te zijn. Een conflict met etnische en religieuze achtergronden is nu eenmaal iets anders dan een aantal sovjettankdivisies op de Noord-Duitse laagvlakte.

De westerse *intelligence community* had voldoende middelen om tijdig waarschuwingen over oorlogsvoorbereidingen te vergaren. Maar zoals de Britse auteur Rathmell het treffend formuleerde: 'These warning systems are not appropriate for warning of threats such as ethnic conflicts. Such threats require more holistic assessment but defence intelligence agencies do not yet appear to have adapted their approaches.'¹⁶³

Wat de politieke problemen betreft, is in dit hoofdstuk uiteengezet dat inlichtingendiensten vaak een andere visie hadden op het conflict in Bosnië dan de beleidsmakers. Er werd bij sommige westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet gedacht in termen van 'good guys, bad guys', en veelal viel er een genuanceerdere visie te bespeuren dan die door politici werd aangehangen. Oud-CIA-directeur James Woolsey bevestigde dit, en het kwam ook naar voren in de vele vertrouwelijk vraaggesprekken en uit de uitvoerige analyse van de Canadese *intelligence community* waaruit hierboven uitvoerig is geciteerd.

Naarmate de strijd vorderde, en de pers, de publieke opinie en de politici steeds meer de kant van de Bosniërs kozen, gingen sommige (vooral Amerikaanse) inlichtingendiensten echter 'om'. Het fenomeen van de *politicization of intelligence* stak nadrukkelijk de kop op.¹⁶⁴ Studies werden soms geschreven om de allerhoogste beleidsmakers te behagen en niet om hen inlichtingen te verschaffen. Dat was tijdens de Koude Oorlog al het geval, en in Bosnië was het niet anders. Onwolgevallige kwesties met betrekking tot de activiteiten van de Bosnische Moslims en Kroaten werden niet of slechts in beperkte mate gesignaleerd. De politieke correctheid sloop ook de analyses binnen: dat bleek uit het feit dat de daden van de Bosnische Serven volop in de schijnwerpers kwamen te staan. Aan de wandaden van de Moslims en Kroaten werd niet tot nauwelijks aandacht besteed.

Als voorbeeld kan dienen de moeite die de woordvoerder van het *State Department* had om te erkennen dat de Bosnische Moslims concentratiekampen hadden. Dit waren volgens hem alleen maar *detention centers*.¹⁶⁵ Verder werd over de gewapende strijd tussen de verschillende partijen niet altijd even *policy neutral* gerapporteerd. Oorzaak en gevolg,

¹⁶³ Andrew Rathmell, 'Privatising intelligence', *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. XI (1998), 2, p. 203.

¹⁶⁴ Dit had ook in eerdere jaren veelvuldig

plaatsgevonden. Zie: Bill Gertz, 'Study reveals "politicization" of intelligence', *The Washington Times*, 09/10/00.

¹⁶⁵ Sremić, *War of Words*, p. 115.

alsook actie en reactie, werden vaak niet in de juiste volgorde gepresenteerd, noch door beleidsmakers, noch in de pers. In dit opzicht werden de politieke beleidsmakers vaak gesteund door een weinig kritische pers, die wat betreft tv-verslaggeving toch voornamelijk afhankelijk was van de grote Amerikaanse netwerken ABC, CBS en CNN.

De visies van sommige westerse inlichtingendiensten gingen steeds meer uiteenlopen en spoorden niet langer met elkaar. Dit had tot gevolg dat de transatlantische samenwerking op het gebied van de uitruil van inlichtingen ook schade begon te ondervinden. Zoals hierboven uitvoerig geschetst, was *intelligence*-liaison al een delicaat onderwerp. Dat *intelligence* uitgewisseld wordt, is geen automatisme, zoals wel verondersteld wordt. Dit gebeurt dikwijls op basis van bilaterale overeenkomsten en volgens het principe 'voor wat, hoort wat'. Heeft een dienst niets uit te ruilen, dan kan deze normaal gesproken ook niet verwachten dat een bevriende dienst veel afstaat.

De internationale uitwisseling werd evenmin bevorderd door de omslag binnen de Amerikaanse diensten, zoals de *Defense Intelligence Agency* en CIA. Vooral na het vertrek van Woolsey als CIA-directeur ging *intelligence* dienen ter ondersteuning van het beleid van de regering-Clinton, dat overwegend pro-Bosnisch was. Hierdoor raakten delen van de Amerikaanse *intelligence community* in conflict met bevriende westerse diensten, en vooral de Britse militaire inlichtingendienst moest het daarbij ontgelden: de Britten deelden de Amerikaanse visie niet, en de Amerikanen draaiden de inlichtingenkraan daarop langzaam dicht. Deze zou pas na verloop van tijd weer langzaam worden opengezet.

Het lijkt erop dat alleen de Duitse buitenlandse *Bundesnachrichtendienst* kon rekenen op een voortzetting van de hartelijke samenwerking, maar dit kwam omdat men zowel daar als bij de CIA zeer pro-Kroatië én pro-Bosnië was. De belangen van de Amerikaanse en Duitse inlichtingendiensten liepen wat dit betreft parallel, hetgeen uiteraard de onderlinge samenwerking en uitwisseling van inlichtingen sterk bevorderde.¹⁶⁶ In dit hoofdstuk is duidelijk geworden dat de mate waarin diensten een gedeeld risico (in dit geval Servië) onderkennen, blijkbaar van invloed is op het uitruilen van *intelligence*.

Verschuillende politieke visies op de oorspong en oplossing van het conflict leidden tussen de andere westerse diensten onderling tot een vermindering van de uitruil van *intelligence* over de oorlog in Bosnië. Dat betekende een extra stimulans voor vooral Europese maar eveneens Canadese inlichtingendiensten om zelf actief te worden in de regio. Hoewel Ottawa sterk kon leunen op de Amerikaanse diensten, bleef het specifiek verwerven van betrouwbare inlichtingen in het kader van *force protection* van de eigen eenheden centraal staan in het Canadese denken. Immers, een betrouwbare *intelligence*-inbreng hoefde van de VN niet verwacht te worden.¹⁶⁷ Dit leidde tot de (feitelijk ongewenste) situatie dat allerlei diensten speciale *intelligence* zochten die primair van belang kon zijn voor hun eigen nationale eenheden in Bosnië. De Britten richtten zich bijvoorbeeld in 1995 sterk op Goražde, de Canadezen op Sarajevo en Visoko en de Scandinaviërs op Tuzla, met als zwaarwegende consequentie dat de oostelijke enclaves wat betreft de vergaring van *intelligence* aan hun lot werden overgelaten. De gebieden genoten in ieder geval niet de hoogste prioriteit, zoals later in deze bijlage zal worden aangetoond.¹⁶⁸

In diverse Europese hoofdsteden werden in alle haast allerlei speciale *task forces* ingesteld om de instroom van de vergaarde *intelligence* te reguleren, te coördineren en om de beleids-

166 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

168 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

167 Vertrouwelijk vraaggesprek (9).

makers van betrouwbare inlichtingen te voorzien. Het vergaren verliep echter moeizaam en pas na het overwinnen van diverse aanloopproblemen kwamen de diensten redelijk goed 'op stoom'. Er waren technische problemen, variërend van gebrek aan goede kaarten tot het niet kunnen beschikken over Servo-Kroatische tolken en vertalers. Vooral dit laatste was een groot probleem aan beide kanten van de oceaan, en dit heeft de mogelijkheden tot optimaal gebruik van *open source intelligence* en *signals intelligence* in het begin van de oorlog aanzienlijk beperkt.

Ook de rekrutering van betrouwbare bronnen en agenten en het opbouwen van een uitgebreid en betrouwbaar *human intelligence*-netwerk kon niet binnen 24 uur geregeld worden. Het kostte inlichtingendiensten maanden, zo niet jaren om aan goede *human intelligence*-bronnen te komen. Uiteindelijk lijken de meeste Europese diensten er toch redelijk in geslaagd te zijn om tot op het allerhoogste niveau in het politieke en militaire leiderschap in Bosnië en Kroatië informanten te rekruteren. Dat lijkt minder gelukt te zijn bij de Bosnische Serven en de Serviërs, hoewel achteraf beweerd wordt dat Amerikaanse en Britse militaire en civiele inlichtingendiensten informanten en bronnen dicht bij Mladić en Karadžić hadden geworven.¹⁶⁹

Van belang was verder dat het westerse *intelligence*-klimaat in de jaren na de val van de Muur enigszins bekoeld was, omdat westerse inlichtingendiensten elkaar onderling steeds meer gingen bespioneren. Het conflict in Bosnië heeft de animositeit tussen Europa en de Verenigde Staten nog verder doen toenemen.¹⁷⁰ De meeste geïnterviewde CIA-medewerkers deelden bijvoorbeeld mee dat zij in Sarajevo geen *intelligence* mochten delen met de Fransen. Omgekeerd was dat ook het geval: de Franse diensten wisselden geen informatie uit met hun NAVO bondgenoten, wat in het licht van een gezamenlijke *peacekeeping*-operatie op een buitenstaander onzinnig kan overkomen. Die constatering lijkt gerechtvaardigd als bedacht wordt dat er Scandinavische *peacekeepers* om het leven kwamen doordat hun Franse voorgangers hen niet verteld hadden waar de sluipschutters precies zaten, terwijl ze die informatie wél hadden. Gevestigde en ingesleten patronen veranderen kennelijk niet op stel en sprong. De mate waarin diensten gedeeld risico onderkennen, is blijkbaar van invloed op het uitruilen van *intelligence*.

De onwil om *intelligence* te delen werd nog verder aangewakkerd doordat de politieke en militaire koers van UNPROFOR gedurende de gehele oorlog in Bosnië een doorn in het oog was van de Amerikaanse politieke beleidsmakers, terwijl leidende militaire kringen in de Verenigde Staten nota bene een genuanceerdere visie op het conflict hadden.¹⁷¹ Deze politieke tegenstellingen hadden tot gevolg dat Amerikaanse diensten met agenten probeerden te penetreren in de belangrijkste staven van UNPROFOR en de humanitaire hulporganisaties, wat in sommige gevallen ook lukte. Verder trachtten Amerikaanse diensten zoveel mogelijk het communicatieverkeer van UNPROFOR af te luisteren.¹⁷² Er werden soms allerlei operaties uitgevoerd tegen UNPROFOR en tegen het beleid dat UNPROFOR namens de VN voorstond. Dit leidde herhaaldelijk tot grote spanningen en conflicten. De strijd op het terrein van *intelligence* ging daardoor soms niet meer tegen de gezamenlijk waargenomen vijand (Bosnische Serven en Serviërs): soms werd er ook 'strijd' geleverd tussen westerse diensten onderling.

169 Vertrouwelijke vraaggesprek (11).

170 Loch K. Johnson, 'Spies', *Foreign Policy* (September 2000), p. 35.

171 Zie deel II van het hoofdrapport.

172 Hierover meer in hoofdstuk 5 van deze bijlage.

In deze toch wel sombere constellatie van onvoorbereidheid op het conflict in Joegoslavië, onderlinge animositeit tussen westerse diensten, weinig bereidheid tot internationale *intelligence*-uitwisseling, allerlei verschillende politieke standpunten over oorsprong en verloop van het militaire conflict, en een verschillende perceptie over wat in het conflict de *good guys* en de *bad guys* waren, vertrok Dutchbat begin 1994 naar Bosnië.

HOOFDSTUK 3

Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten en de oorlog in Bosnië

Vraag aan generaal Couzy: 'Wat was de algehele visie bij u op de rol die de Nederlandse intelligence-gemeenschap kon spelen bij de uitzending en de latere stationering van Nederlandse troepen in Bosnië?' Couzy: 'Ik vond eigenlijk: nul. Ja!'¹

1. Inleiding

Westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten kregen met veel problemen te maken toen de oorlog op de Balkan uitbrak. Er waren aanloopproblemen die van psychologische, structurele, technische en politieke aard waren. Alle diensten zochten vooral zelfstandig naar oplossingen om die problemen het hoofd te bieden en trachtten binnen zo kort mogelijke tijd een apparaat op te bouwen dat de verschillende nationale hoofdsteden kon voorzien van snelle en betrouwbare *intelligence*. Daarbij speelden verschillende afwegingen en omstandigheden een rol. De Amerikaanse *intelligence community* behoefde bijvoorbeeld geen rekening te houden met de belangen van Amerikaanse troepen op de grond in Bosnië: alleen met die van de *US Airforce* en *US Navy*. *Intelligence* had in Washington DC voornamelijk een functie als informatiebron voor de politieke en militaire beleidsmakers. Dat lag voor Londen, Parijs, Ottawa, Oslo, Stockholm en Kopenhagen anders. Naast de hierboven omschreven functie stond *intelligence* in die hoofdsteden voornamelijk in dienst van de bescherming van de eigen grondtroepen, luchtmacht en marine.

In dit hoofdstuk worden de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten nader onder de loep genomen. De politieke bereidheid om troepen naar Bosnië te sturen, zowel in het parlement als bij de regering, werd groter na de tv-beelden van de kampen in Noordwest-Bosnië. In de debatten over de uitzending ontbraken evenwel duidelijke uitspraken met betrekking tot *intelligence*-ondersteuning voor de uitgezonden troepen. Ook in de aangenomen parlementaire moties viel hierover niets te lezen.² Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat parlementariërs en regering geen interesse hadden voor de relatie tussen *peace-keeping* en *intelligence*. De vraag komt hier aan de orde of die politieke belangstelling voor *intelligence* op vooral ministerieel en parlementair niveau inderdaad nihil was, en wat daar dan aan ten grondslag lag. Een mogelijkheid is dat de diensten in onvoldoende mate aan de deur van de politiek klopten; een andere is dat zij zich niet genoeg profileerden.

Zelfs als die belangstelling groter zou zijn geweest, is het nog de vraag of de diensten wel in voldoende mate geprepareerd waren op Nederlandse deelname aan de Bosnië-missie. In dit verband komt in dit hoofdstuk de vraag aan de orde wat de informatiepositie was van de Inlichtingendienst Buitenland (IDB), de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) en de Militaire Inlichtingendienst (MID).

De IDB zou in het conflict in Bosnië formeel geen rol spelen; deze dienst werd namelijk in

1 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

2 Zie deel I van het hoofdrapport.

januari 1994 opgeheven. In paragraaf 2 komt aan de orde of de IDB zich desondanks nog met de Balkan bezighield.

Paragraaf 3 behandelt de rol en informatiepositie van de BVD. Deze was bij het conflict betrokken omdat het verblijf van militairen in Bosnië gevolgen kon hebben voor de veiligheid van de staat en de democratische rechtsorde. Geheime diensten van de strijdende partijen zouden vanuit Nederland operaties kunnen uitvoeren, pogingen doen om fondsen te werven, of wapens en munitie kunnen versturen naar de regio. In paragraaf 4 wordt uitvoerig stilgestaan bij de MID, wiens belangrijkste taak was gelegen in het verstrekken van *intelligence* aan de legerleiding en de politieke en ambtelijke top van Defensie over de uitzending en ontplooiing van Dutchbat in Bosnië. De vraag rijst wat de MID deed aan *force protection* en of er inlichtingen werden aangeleverd waarbij Dutchbat gebaat was.

Bij de rol van de MID kan meteen aangetekend worden dat kleine en middelgrote staten die deelnemen aan *peacekeeping*-operaties, zoals Nederland, vaak niet beschikken over de capaciteit om accurate en actuele *intelligence* te verzamelen over elk werelddeel waar troepen in VN-verband naartoe worden gestuurd. Die landen zijn dus voornamelijk afhankelijk van datgene wat andere inlichtingendiensten bereid zijn om aan informatie te bieden.

In paragraaf 5 komt de *intelligence*-vergarings in de enclave onder Dutchbat I, II en III aan de orde. In paragraaf 6 wordt stilgestaan bij de samenwerking tussen MID/CO en MID/KL, die in de praktijk niet altijd even goed was. Een andere afdeling bij de MID die belast was met de inlichtingenvergarings over Bosnië was de Koninklijke Luchtmacht. In paragraaf 7 wordt aandacht geschonken aan de productie van de MID/Koninklijke Luchtmacht. Verder wordt in paragraaf 8 ingegaan op de steun die de MID kreeg vanuit UNPROFOR. In paragraaf 9 komt de vraag aan de orde wat de MID uiteindelijk aan *intelligence* aan de top van het ministerie van Defensie leverde en in paragraaf 10 wordt stilgestaan bij de rol van de MID in relatie tot militaire veiligheid. Ten slotte worden in paragraaf 11 conclusies getrokken.

De Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten

Toen de oorlog op de Balkan uitbrak, kende Nederland een overzichtelijke *intelligence*-structuur, met de drie genoemde diensten. Alledrie hielden zich actief bezig met het volgen van de oorlog in Bosnië. Deze drie diensten werden aangestuurd door de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Die was formeel verantwoordelijk voor het algemene beleid op inlichtingen- en veiligheidsgebied en de coördinatie van deze diensten. De commissie bestond uit de ministers van Buitenlandse Zaken, Justitie, Binnenlandse Zaken, Defensie, Financiën en van Economische Zaken, de voorzitter van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland, de hoofden van de drie inlichtingen- en veiligheidsdiensten en een hoofdamtenaar van elk van de genoemde ministeries. Voorzitter van de Ministeriële Commissie is de minister-president. De commissie wordt bijeengeroepen als besluitvorming op ministerieel niveau gewenst is omtrent inlichtingen- en veiligheidsvraagstukken. De besluiten van de Ministeriële Commissie worden vervolgens altijd aan de orde gesteld in de eerstvolgende vergadering van de ministerraad.³

In de periode 1991-1995 is de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in totaal vijf keer bij elkaar gekomen. De vergaderingen in 1992-1995 hadden voornamelijk de opheffing van de IDB tot onderwerp. In 1991 werd besloten tot een af-

3 W.J. Kuijken, 'De coördinatie van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten in

verleden, heden en toekomst', *Militaire Spectator*, 170 (2001), 11, pp. 562-563.

slanking van de IDB en kwamen de consequenties van de ontwikkelingen in Midden- en Oost-Europa voor het werk van de diensten aan de orde.

In 1992 stond de actualisering van de taken van de BVD in Centraal- en West-Europa op de agenda. Vooral de overname van de activiteiten van de IDB door de BVD en MID kreeg volop aandacht, alsmede de reorganisatie van de MID.

In 1993 was het belangrijkste agendapunt de wijziging in de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Verder werd bij de overdracht van de IDB-taken aan de MID en de BVD door de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in 1993 bepaald dat de MID en de BVD uitsluitend gebruik konden maken van 'passieve' menselijke bronnen, zoals bijvoorbeeld in Nederland verblijvende vluchtelingen uit de regio. Slechts indien het landsbelang zulks zou noodzaken, kon gebruik worden gemaakt van 'offensieve' menselijke bronnen.⁴ Het actief rekruteren van agenten en het werken met agenten in het buitenland werd dus aan banden gelegd.

In 1994 vond geen vergadering plaats, maar in 1995 werd twee keer vergaderd. Op de agenda stonden aangelegenheden betreffende cryptografie, de stationering van BVD-liaison-officieren in het buitenland en een versterking van de sturende en toetsende functie van de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. In de agenda's van de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten kon dus niets worden teruggevonden dat te maken had met voormalig Joegoslavië.⁵

Het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland

Het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN) is het ambtelijk voorportaal van de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, en coördineert de uitvoering van de werkzaamheden van de diensten. Het comité bestaat uit de coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (sinds 1991 de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken) en diens adviseur, de hoofden van de IDB (tot 1994), de BVD en de MID, en vertegenwoordigers van Buitenlandse Zaken en Justitie. Soms wordt vergaderd in de zogeheten CVIN-plus samenstelling. De samenstelling wordt dan uitgebreid met de secretarissen-generaal van de ministeries die in de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten zitting hebben.

Tot 1991 was de coördinator een fulltime functionaris, afkomstig uit defensiekringen. Per 31 december 1990 legde generaal-majoor b.d. F.H. Alkemade zijn functie als coördinator voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten neer. Toen werd besloten om geen fulltime coördinator meer te benoemen, maar deze functie op te nemen in de portefeuille van de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken. Destijds was dat R.J. Hoekstra. Die liet direct na zijn aantreden aan het hoofd van de MID weten dat hij de toezending van de MID-rapportage graag wilde beperken tot de maandelijkse bijdrage van het comité, rapporten over de Antillen, en verder slechts die rapporten die van belang waren voor de premier, te beoordelen door het hoofd van de MID. Ook verzocht Hoekstra om stopzetting van toezending van de zogeheten Groene Editie, die onderschept berichtenverkeer bevatte.⁶

Het comité vergaderde in 1991 in totaal vijftien keer. Op de agenda stonden onderwerpen

4 DS. Commandeur P.C. Kok aan minister Voorhoeve, nr. DIS/94/095/398, 18/02/94.

5 Zie hiervoor: *Jaarverslagen BVD 1991-1995*; Brief minister van Algemene Zaken aan NIOD, nr.

99 Moo1449, 25/03/99 en telefonische mededeling van G. van de Hil (AZ), 26/10/99.

6 MID/CO. Memorandum van HMID Duijn, nr. DIS/90/134/5879, 27/11/90.

als de gevolgen voor de veiligheid van Nederland die uitgingen van de Golfcrisis, ontwikkelingen in Midden- en Oost-Europa en Joegoslavië, de dreiging van terrorisme en Chinese inlichtingenactiviteiten. In 1992 en 1993 vergaderde het comité in totaal tien keer. Ook toen stond de uitstraling van de conflicten in voormalig Joegoslavië op de agenda. In 1994 kwam het comité acht keer bijeen en in 1995 in totaal twaalf keer. Diverse keren stond Joegoslavië op de agenda.⁷ Zo werd op de vergadering van het comité van 17 februari 1994 unaniem vastgesteld dat, gezien de betrokkenheid bij het conflict in Joegoslavië, er thans sprake was van een zodanig landsbelang dat een actievere inzet van menselijke bronnen vereist was. Hierbij werd vooral gedacht aan een intensivering van bevraging in Nederland en het buitenland van vluchtelingen, militairen en andere Nederlanders die zich bevinden in de conflictregio.⁸

Verder kwam het CVIN-plus tussen 1992 en 1995 enkele malen bijeen. Aan de bijdragen van de IDB, de BVD en de MID voor dit comité zal verderop aandacht worden geschonken. Geconcludeerd moet worden dat aan de top van de Nederlandse *intelligence piramide* nauwelijks werd gesproken over de ontwikkelingen in Bosnië. Dat roept de vraag op in hoeverre dat ook het geval was bij de verschillende diensten die de informatie aanleverden.

2. De Inlichtingendienst Buitenland

In 1946 werd de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) in het leven geroepen, op 5 augustus 1972 bij Koninklijk Besluit opgevolgd door de Inlichtingendienst Buitenland (IDB). Over de geschiedenis, taakstelling en werkwijze van de IDB is pas in 1998 meer bekend geworden.⁹ De IDB had als belangrijkste taak het vergaren van informatie betreffende het buitenland welke voor de regering van belang zouden kunnen zijn.

De IDB heeft een turbulent bestaan geleid en werd in 1994 opgeheven. De dienst heeft een aantal problemen gekend die telkens terugkeerden en waarvoor geen oplossingen werden gevonden. Zo bleek het moeilijk een balans te vinden in de verhouding tussen de verwerving en verwerking van inlichtingen. Het doorgeven van 'ruwe' *intelligence*, zonder analyse ervan, bemoeilijkte de aanvaarding van de verworven inlichtingen op de departementen. De ministeries wisten zich niet goed raad met onbewerkte gegevens van agenten en informanten. Als de berichten wel verwerkt werden, leidde dat vaak tot bureaucratische twisten en competentiegeschillen, vooral tussen de IDB en het ministerie van Buitenlandse Zaken dat er een bedreiging van de eigen diplomatieke rapportage in zag.

De IDB werd nauwelijks op de hoogte gesteld van de behoeften van de afnemers. Zelfs toen in 1982 na jaren eindelijk een *Nationaal Inlichtingen Behoeften Plan* werd geformuleerd, was dit document zo uitvoerig en veeleisend, dat zelfs een inlichtingendienst van een grote mogendheid moeite zou hebben gehad met de vervulling van de daarin geuite wensen – laat staan de IDB, die steeds klein gehouden werd.

Het budget dat voor de dienst beschikbaar was, ± 4,8 miljoen gulden, stond slechts een beperkte ambitie toe. Er waren bijvoorbeeld onvoldoende middelen om pseudo-firma's op te zetten of over een reeks van jaren agenten 'op te bouwen' zodat zij op steeds hogere niveaus konden opereren. Herhaaldelijk is ervoor gekozen de IDB niet onder te brengen bij Buiten-

7 Zie hiervoor: *Jaarverslagen BVD 1991-1995* en mededeling van G. van de Hil (AZ), 26/10/99.

8 DS. Commandeur P.C. Kok aan minister Voor-

hoeve, nr. DIS/94/095/398, 18/02/94.

9 De Graaff & Wiebes, *Villa Maarheeze*, passim.

landse Zaken, omdat de leiding van dit departement de vingers niet wilde branden aan eventuele incidenten als uitvloeisel van geheime operaties. Daarom was de dienst om principiële redenen 'opgehangen' aan het departement van de minister-president: Algemene Zaken.

Tussen 1970 en 1972 was de dienst bij wijze van experiment ondergebracht bij het ministerie van Defensie, maar dat was geen succes. Hoewel misschien van een 'elitedepartement' als dat van de minister-president anders verwacht had mogen worden, liet de politieke en ambtelijke aansturing door de top van Algemene Zaken veel te wensen over. De IDB wist niet wat de regering eigenlijk van de inlichtingendienst verwachtte. Van een rechtstreekse gedachtewisseling tussen de premier, belast met de politieke verantwoordelijkheid voor de dienst, en het ambtelijke hoofd was 'slechts sporadisch' sprake.¹⁰

Toch zou de IDB onrecht gedaan worden door alleen op zijn falen te wijzen. Vastgesteld moet worden dat voorzover de dienst succes had, dit in hoge mate werd bepaald door externe factoren, zoals de verbindingsinlichtingen (onderschept berichtenverkeer) die door de MID werden aangeleverd. De IDB-analisten konden op basis daarvan rapporten opstellen die door de afnemers relatief hoog werden aangeslagen. Zo kon de IDB in 1973 de regering tijdig waarschuwen over de geplande olieboycot door de Arabische wereld. Het optreden van de IDB werd verder gunstig beïnvloed door de rapporten van een beperkt aantal buitenlandse zusterdiensten. Hoewel er binnen de dienst verschillend werd gedacht over het aangeleverde materiaal en de rapporten van de Amerikaanse CIA, de Britse MI6 en de Duitse BND (*Bundesnachrichtendienst*) lang niet altijd gunstig werden beoordeeld, heeft de, op basis van ruil, verkregen informatie zeker een positief effect gehad op het functioneren van de dienst.

Bestudering van de geschiedenis van de IDB tussen 1946 en 1994 leert dat er vanaf het begin grote interne problemen bij de dienst zijn geweest. Er was een soort 'crisisconjunctuur', waarbij er binnen de dienst om de paar jaar commotie ontstond, die vaak doordrong tot de pers en – in mindere mate – het parlement. Uiteindelijk besloot het derde kabinet-Lubbers in 1992 om de IDB op te heffen, en werd aan de afbouw begonnen. Eind 1994 viel definitief het doek voor de IDB, en de dienst speelde geen rol van betekenis meer bij het conflict in Bosnië. De laatste rapporten over Joegoslavië dateren uit het begin van de jaren negentig.¹¹ De Nederlandse overheid werd voor de verstrekking van *intelligence* inzake de ontwikkeling in Joegoslavië en de mogelijke impact daarvan op Nederland volledig afhankelijk van de BVD en MID.

3. De Binnenlandse Veiligheidsdienst

De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) bestaat sinds 1949 en valt onder verantwoordelijkheid van de minister van Binnenlandse Zaken. De taken van de BVD zijn, kort samengevat: het verzamelen van gegevens, het verrichten van veiligheidsonderzoeken en het bevoor-

10 D. Engelen, *Inlichtingendienst Buitenland. Een institutioneel onderzoek naar de Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland (1946-1996)*, 's-Gravenhage 1996, p. 51.

11 ABZ, 911.31 Joegoslavië. CVIN-bijdrage: Centrifugale tendenzen in Joegoslavië versterken

zich, nr. 5125/RC/90, 30/07/90; CVIN-bijdrage: Joegoslavië drijft verder uiteen, nr. 8099/RC/90, 12/11/90 en CVIN-bijdrage: Slovenië en Kroatië aan de vooravond van afscheiding, nr. 4610/RC/91, 17/06/91.

deren van beveiligingsmaatregelen. De BVD hield zich ten tijde van het Joegoslavische conflict nog niet bezig met het volgen van geldstromen (van Joegoslavië naar Nederland en terug); de eenheid financieel-economisch onderzoek bij de BVD is pas drie jaar oud.¹²

Vooral de eerste taak was van belang voor de toestand in Joegoslavië. De activiteiten van de BVD waren gericht op het beperken van de risico's voor de Nederlandse staatsveiligheid, de democratie, de economie en het maatschappelijk leven. De dienst richtte zich dan ook volgens de letter van de wet op het verzamelen van gegevens over organisaties en personen die, door de doelen die zij nastreven dan wel door hun activiteiten, aanleiding geven tot het ernstige vermoeden dat zij een gevaar vormen voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, dan wel voor de veiligheid of voor andere gewichtige belangen van de staat.¹³

De Stafafdeling Buitenlandse Politiek

Het verzamelen van gegevens had niet alleen een binnenlandse component, maar ook een buitenlandse. De analyse van buitenlandse politieke ontwikkelingen vond namelijk niet alleen plaats bij de IDB, maar ook bij de stafafdeling Buitenlandse Politiek van de BVD. Deze afdeling was op 3 oktober 1963 opgericht en had als taak kennis te vergaren over de politieke ontwikkeling in de communistische landen en over communistische partijen in niet-communistische landen, voorzover dit laatste tenminste nuttig was voor het functioneren van de BVD. Over andere landen en andere partijen in het buitenland, zo was bij de oprichting bepaald, zou de stafafdeling Buitenlandse Politiek gegevens mogen verzamelen naar de mate waarin daaraan behoefte was. Daarmee leek toen al ruimte geschapen te zijn voor een competentieconflict met de voorloper van de IDB, maar de bevoegdheid van de stafafdeling Buitenlandse Politiek was voornamelijk beperkt tot, zoals dat in het ambtelijk jargon heette, signalering van internationale verschijnselen en ontwikkelingen die een bedreiging konden vormen voor de democratische rechtsorde, dan wel de veiligheid of andere gewichtige belangen van de Staat der Nederlanden.¹⁴ De IDB had een veel ruimere taakstelling: het vergaren van inlichtingen in het buitenland ten behoeve van de Nederlandse regering.

De analyses van de stafafdeling Buitenlandse Politiek stonden ten dienste van operaties die erop gericht waren agenten van de BVD in communistische organisaties zo goed mogelijk te informeren over (op handen zijnde) ontwikkelingen in de internationale communistische beweging, zodat zij met gebruikmaking van die kennis zouden kunnen opstoten in de communistische gelederen in Nederland.

Het bestaan van een afdeling als de stafafdeling Buitenlandse Politiek bij een binnenlandse veiligheidsdienst was uniek in de westerse wereld. In de grote landen wisten de buitenlandse inlichtingendiensten te voorkomen dat de nationale veiligheidsdienst dit terrein zou bezetten: in de meeste kleine staten waren de veiligheidsdiensten daarvoor te klein. In Nederland daarentegen was de BVD groot genoeg om zich dit wel te kunnen veroorloven en was de buitenlandse inlichtingendienst te zwak om de totstandkoming ervan te verhinderen. Door het specifieke karakter van het werk was er geen aanraking tussen de stafafdeling Buitenlandse Politiek en de IDB. Niettemin kwamen overlappingen in hun werkzaamheden voor. Zo hield de stafafdeling Buitenlandse Politiek zich uitgebreid bezig met studie naar de

12 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

13 Kluiters, *Inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, pp. 31-32.

14 De Graaff & Wiebes, *Villa Maarbeeze*, pp. 219-225 en Kluiters, *Inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, p. 35.

geschillen tussen de Sovjet-Unie en China in de jaren zestig van de twintigste eeuw, een terrein waarop ook de IDB inlichtingen probeerde te vergaren.

Op 1 november 1990 werd besloten de stafafdeling Buitenlandse Politiek op te heffen, hoewel analisten zich bleven bezighouden met het opstellen van analyses van buitenlandse politieke ontwikkelingen welke regelmatig in het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland werden ingebracht. De opheffing vond plaats in het kader van de algehele reorganisatie van de BVD door het toenmalige hoofd van de BVD, A. Docters van Leeuwen. Het doel was om de BVD te verlossen van zijn Koude-Oorlog-syndroom en om een andere werkcultuur te scheppen. Er kwamen niet langer verticale afdelingen maar kleine teams op eindige projecten, om een einde te maken aan de verkokering en vormen van specialisatie. De medewerkers van de stafafdeling Buitenlandse Politiek werden daarna als analist over de verschillende directies verdeeld om projectgewijs ingezet te kunnen worden.

Al snel kwamen er organisatorische aanpassingen. Sommige projecten bleken nu eenmaal geen einde te hebben, zoals terrorismebestrijding of georganiseerde Joegoslavische criminaliteit. Analisten bleven zich derhalve continu bezighouden met de bestudering van de algehele politieke en economische ontwikkelingen op de Balkan. Dit werd vooral gedaan in Team Radar binnen de directie Staatsveiligheid. Al snel concludeerde de leider van Team Radar dat er een apart team moest komen voor Joegoslavië. Dat werd Team Adriaan waarin ook de contra-inlichtingensectie van de BVD inzake Joegoslavië werd opgenomen, die zich bezighield met het vergaren van inlichtingen over de activiteiten in Nederland van Joegoslavische inlichtingendiensten.¹⁵

Team Adriaan

Team Adriaan begon met zeven medewerkers maar groeide, vooral na de komst naar Den Haag van het Joegoslavië-Tribunaal, uit naar ongeveer twintig medewerkers. Dit was exclusief de capaciteit van de regionale inlichtingendiensten, want bij elke grote regionale inlichtingendienst waarin de BVD en de politie nauw samenwerkten, was één persoon belast met Joegoslavië. Toen de dreiging als gevolg van de komst van het Tribunaal bleek mee te vallen, daalde het aantal medewerkers weer naar twaalf à vijftien personen.

Dit Team Adriaan was onder meer belast met het geven van beveiligingsadviezen en het verzamelen van inlichtingen onder Joegoslavische vluchtelingen, en hield zich verder bezig met het volgen van de activiteiten van Bosnische Moslims, Bosnische Serven, Serviërs en Kroaten in Nederland. Het debriefte zelfstandig vluchtelingen uit die gebieden.

Het team had enkele vertalers in dienst, die naast het vertaalwerk onder meer belast waren met het afluisteren van afgetapt telefoonverkeer. De BVD had veel Russisch sprekende medewerkers; omdat de grote dreiging uit Rusland inmiddels was weggefallen werden die nu omgeschoold om het Servo-Kroatisch machtig te worden. In eerste instantie klopte de BVD daarvoor aan bij de vertaalschool van de Militaire Inlichtingendienst, de SMID (School Militaire Inlichtingendienst). Daar kreeg men echter nul op het rekest wegens capaciteitsgebrek. Een BVD-functionaris kreeg zelfs van de SMID het verzoek om bij de leiding van de MID (afdeling Koninklijke Landmacht) te lobbyen voor het opleiden van meer vertalers Servo-Kroatisch bij de MID. Vanwege de tijd en de moeite die dat zou kosten, wendde de BVD zich daarom vervolgens tot een gerenommeerd taleninstituut, dat in 3 maanden de BVD'ers omschoolde. Er waren daarna geen taalcapaciteitsproblemen meer.

¹⁵ Vertrouwelijke vraaggesprekken (15), (16) en (17).

Veel *intelligence* kon daarna worden verkregen uit de reeds lang in Nederland gevestigde Joegoslavische gemeenschap. Die bron leverde de BVD meer op dan onderschept berichtenverkeer van de MID.¹⁶

De samenwerking van de BVD met de buitenlandse zusterdiensten was niet geweldig, maar werd vanaf 1993 iets beter door de komst van het Tribunaal. Een BVD-functionaris verklaarde dat het Joegoslavische conflict daarmee blijkbaar ineens een belang van het buitenland werd. De mate waarin diensten gedeeld risico onderkennen, is dus blijkbaar van invloed op het uitrusten van *intelligence*.¹⁷

De ervaring tot die tijd was dat de buitenlandse zusterdiensten van de BVD over weinig tot geen *intelligence* over Bosnië beschikten. Alleen de Franse binnenlandse veiligheidsdienst had een goed werkend contra-inlichtingenapparaat. De Duitse dienst was slecht geïnformeerd, en de Amerikanen (de CIA) kwamen met veel vragen, maar leverden zelf weinig *intelligence*. Nederlandse *intelligence*-functionarissen stellen dat uitwisseling met de Amerikaanse diensten altijd moeizaam is geweest. *Intelligence*-liaison werd vooral door Amerikanen gezien als een middel om in ieder opzicht – dus ook economisch – de eigen positie te versterken of te handhaven. In dit opzicht kan de Nederlandse diensten enige naïviteit toegeschreven worden, omdat de Amerikanen zich altijd al zo opgesteld hadden. De Amerikanen gaven zelden *intelligence* weg, en praktisch uitsluitend wanneer hun belangen daarmee gediend werden; oog voor andermans belangen was bij hen niet sterk ontwikkeld. De BVD klaagde vervolgens bij de CIA dat het zo niet langer kon, waarna de CIA iets toeschietelijker werd. De eerste Amerikaanse *chief of station* in Sarajevo bracht vervolgens een bezoek aan de BVD. Van de Britse diensten hoefde de BVD ook niet veel te verwachten. Voor de Britse binnenlandse veiligheidsdienst, MI-5, had het eigen militaire apparaat absolute prioriteit. Bij de Oost-Europese diensten viel nog het meest te halen voor de BVD.

Verder streefde het Team Adriaan naar nauwere samenwerking met de grotere politie-regiokorpsen, want er waren verschillende netwerken van Joegoslavische criminelen actief in Nederland. Er was destijds bij het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD) geen sprake van een gecoördineerde aanpak van de Joegoslavische criminaliteit. Elk regiokorps rommelde maar wat aan, en vaak wisten afdelingen binnen zo'n korps niets van elkaars operaties af. Een gezamenlijke operatie in Amsterdam ging bijvoorbeeld niet door omdat de korpsleiding daar het nut niet van inzag.¹⁸

De aandacht voor Joegoslavië had dus een binnenlandse en een buitenlandse component. Het eerste betrof voornamelijk het vanuit Nederland in de gaten houden van de gebeurtenissen in Joegoslavië en het inschatten van de kans op negatieve effecten daarvan op de Joegoslavische gemeenschap in Nederland. Daarbij werd vooral gelet op mogelijke botsingen tussen verschillende groeperingen en op fysieke bedreiging van het overleg tussen de diverse Joegoslavische leiders in Den Haag ten tijde van het Nederlandse EG-voorzitterschap. Daarnaast besteedde de dienst aandacht aan met de burgeroorlog samenhangende verschijnselen, als ronselpraktijken, wapenaankopen en werving van fondsen in Joegoslavische kringen in Nederland. Ook het verblijf van militairen in Bosnië kon immers gevolgen hebben voor de veiligheid van de staat en de democratische rechtsorde. Geheime diensten van de strijdende

16 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

17 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

18 Vertrouwelijke vraaggesprekken (15) en (16).

partijen konden bijvoorbeeld in Nederland operaties proberen uit te voeren of pogingen doen om fondsen te werven, dan wel wapens en munitie te versturen naar de regio.¹⁹

In 1992 concludeerde de BVD dat de strijdende partijen in Joegoslavië steeds meer steun ontvingen van 'grotere machten op de achtergrond'. Zo had de islamitische wereld zich opgesteld achter de vervolgte Moslims in wat zich had ontwikkeld als een strijd tegen 'een curieus verband van Oost-Europese conservatieve (ex-communistische) krachten'. De BVD verwachtte vooral terroristische activiteiten vanuit Servische hoek. Medio 1992 werd de eerste secretaris voor consulaire aangelegenheden van de Joegoslavische ambassade in Den Haag, Radoslav Janković, verzocht te vertrekken. Volgens de BVD was hij geïdentificeerd als officier van een inlichtingendienst van zijn land. Deze officier zou activiteiten ontplooiën die onverenigbaar waren met zijn diplomatieke status (onder meer manipulatieve relaties met Nederlandse overheidsfunctionarissen). De BVD wilde hem tot *persona non grata* verklaren, maar Buitenlandse Zaken hield dat tegen; dat departement was over dit soort zaken altijd uiterst terughoudend. Janković moest op 17 juni 1992 alsnog vertrekken vanwege de VN-resolutie die een bevestiging van de diplomatieke betrekkingen met Servië voorschreef. De ambassadeeraad Milorad Sredojević onderging in september 1992 hetzelfde lot en kon ook vertrekken.²⁰ De twee functies bleven vacant en daarna is nooit enige poging uit Belgrado gedaan om nieuwe functionarissen van de Joegoslavische inlichtingendienst SDB in Den Haag te plaatsen. De contacten met Serviërs in Nederland vonden hierna alleen nog plaats vanuit het SDB-hoofdkwartier in Belgrado.²¹

In een tweetal niet-openbare rapporten (*Joegoslavië. Brandhaard in Europa* uit november 1991 en *Joegoslavië. Onverminderd brandhaard in Europa* uit september 1992) schetste de BVD in uitvoerige analyses nogmaals alle problemen die verband hielden met de oorlog op de Balkan en de mogelijke uitstralingseffecten van de Joegoslavische burgeroorlog op de Joegoslavische gemeenschap. Het eerste 'Brandhaard'-rapport was een verkenningssactie van Team Adriaan. Het was volgens een nauw betrokkene een worsteling geweest om het goedgekeurd te krijgen, omdat het rapport eigenlijk teveel veronderstellingen bevatte.

Voor wat betreft de zogeheten horizontale dreiging (binnen de Joegoslavische gemeenschap) en de verticale dreiging (gericht tegen Nederlandse onderdanen en instellingen) liet de dienst in 1992 somberder geluiden horen vergeleken met het jaar daarvoor. Zowel in 1991 als 1992 werd aandacht besteed aan de werving van Nederlandse huurlingen voor de strijd in Kroatië. Ten slotte wijdde de BVD in beide jaren ongeveer twintig pagina's aan de algemene politieke, militaire en economische situatie in Joegoslavië, ook al was dat eigenlijk een taak voor de IDB die toen nog functioneerde.²²

Een voorbeeld van een dergelijke IDB-achtige rapportage van de BVD werd in juli 1992 naar Buitenlandse Zaken gezonden. In een interim-rapportage over Joegoslavië werden de politieke en militaire ontwikkelingen geanalyseerd. Militair gesproken was de BVD-analist

19 Minister van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1991*, Den Haag, 1992, p. 25. Zie ook: 'Van den Broek zou doelwit zijn van Servische terreur', *Trouw*, 12/12/91.

20 Minister van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1992*, Den Haag, 1993, p. 20 en vertrouwelijke informatie (12). Zie ook: Frank Vermeulen, 'Joegoslavische consul uitgewezen wegens spionage', *NRC Handelsblad*, 07/07/92 en 'Janković

heeft niets illegaals gedaan', *NRC Handelsblad*, 08/07/92.

21 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

22 BVD. Nr. 116679, Notitie BVD: Joegoslavië. Brandhaard in Europa, 08/11/91, 56 blz. en Archief ministerie van Buitenlandse Zaken, 911.31 Joegoslavië, Notitie BVD: 'Joegoslavië. Onverminderd brandhaard in Europa', 10/09/92, 96 blz.

somber over de pogingen om het conflict te beteugelen; met economische sancties kon men misschien nog wel iets bereiken. Politiek gezien was volgens de analist een regeling van de minderhedenproblematiek vereist, want anders was duurzame vrede niet te realiseren. Steun uit Nederland aan de oppositieleider Vuk Drašković leek aanbevelenswaardig te zijn, maar het nadeel daarvan was dan weer dat de BVD aanwijzingen had dat een Joegoslavische criminele organisatie in Nederland financiële steun verleende aan Drašković, die daar zelf overigens niet van op de hoogte hoefde te zijn. Het gaf wel te denken over de personen in zijn entourage.²³ De BVD zocht in deze periode ook toenadering tot Buitenlandse Zaken, teneinde te komen tot gemeenschappelijke analyses. Vertegenwoordigers van het directoraat-generaal Politieke Zaken overlegden met het managementteam van de BVD, maar daarna werd van Buitenlandse Zaken niets meer vernomen.²⁴

Ook in 1993 bleef Joegoslavië de aandacht van de BVD trekken. Naarmate de strijd verhevigde, verlegde de dienst zijn belangstelling naar de activiteiten van de strijdende partijen in Nederland. Op 21 april 1993 organiseerde de dienst een 'separatisme conferentie' op ministerieel niveau, waarbij uitvoerig werd gesproken over de activiteiten van de organisaties uit ex-Joegoslavië en de Joegoslavische politieke criminaliteit. De aanbevelingen die uit deze conferentie voortkwamen, strekten zich uit tot een strakkere controle op de vluchtelingenstroom uit het voormalige Joegoslavië en registratie van de vluchtelingen op etnische afkomst, waardoor gescheiden opvang en huisvesting kon plaatsvinden. Verder moest aan de vluchtelingen maximale helderheid over hun rechten en plichten worden verschaft. Ten slotte zou de samenwerking tussen overheidsinstanties moeten worden geïntensiveerd.²⁵

De BVD onderzocht ook in hoeverre politiek gerelateerde criminaliteit onder ex-Joegoslaven gericht was op het ondersteunen van de oorlogsinspanning van staten en paramilitaire groeperingen op de Balkan, zoals de Arkan Tijgers en de Witte Adelaars.

Voor het eerst werd toen ook in een jaarverslag publiek gemaakt dat ook de Bosnische Moslims onder de aandacht van de BVD vielen. De SDA, de in Bosnië regerende partij van president Izetbegović, was in Nederland actief in de stichting Merhamet. Deze stichting was onderdeel van een internationale islamitische hulporganisatie op humanitair gebied. Tussen hun hulpgoederen voor Bosnië werden echter herhaaldelijk zaken aangetroffen die als niet-humanitair omschreven konden worden, zoals militaire uniformen, verstopt onder een lading meel. Daar kon evenwel niets tegen worden ondernomen, omdat volgens de Wet op de weerkorpsen een groen militair camouflagepak pas een uniform was zodra er militaire onderscheidingstekens op waren aangebracht, en dat was niet het geval.²⁶

Merhamet-Nederland onderhield verder relaties met de Turkse organisatie Milli Görüs, die soms geld inzamelde voor de Bosnische Moslims. Deze relatie bekoelde echter toen de Turken ontdekten dat veel van het ingezamelde geld aan de Bosnische strijdstok bleef hangen. De activiteiten van de Bosnische civiele inlichtingendienst (AID) werden ook gevolgd, vooral omdat zich binnen de Bosnische afvaardiging in Den Haag vertegenwoordigers van verschillende stromingen bevonden. De BVD volgde ten slotte de activiteiten van de

23 ABZ, DPV/ARA/01812. Koerten aan DEU/OE, nr. 2165741, 17/07/92.

24 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

25 ABZ, 911.31 Joegoslavië. Notitie BVD aan deelnemers CVIN+, 29/04/93, p. 34. Zie ook: Archief van ministerie van Algemene Zaken, Archief KMP, minister van Binnenlandse Zaken

aan de Minister-President, nr. 37.253 SG/KAB, 26/05/93 plus notitie van de BVD (nr. 21822138-08) inzake de actuele toestand van de Joegoslavische gemeenschappen in Nederland.

26 ABZ, 911.31 Joegoslavië. Notitie BVD aan deelnemers CVIN+, 29/04/93, p. 11.

Macedoniërs en Kosovo-Albanezen. Activiteiten van de Joegoslavische SDB werden in 1993 niet langer waargenomen.²⁷

Naast de mogelijke invloed van de ontwikkelingen in Joegoslavië op Nederland waren ook de politieke gebeurtenissen in Joegoslavië zelf object van studie. In een bijdrage voor het CVIN-plus op 11 mei 1993 produceerde de BVD een evaluatie van de gebeurtenissen. In een uitvoerige beschouwing werd een overzicht gegeven van de etnische uitsplitsing van de Joegoslaven in Nederland, de toestand in Joegoslavië, geostrategische gevolgen, oorlogsdreiging en de positie van Arkan. Er bevonden zich toen ongeveer 80.000 Joegoslaven in Nederland, waaronder vooral Bosnische Moslims, maar ook Bosnische Kroaten, Bosnische Serven, Kosovaren en anderen. De BVD stelde vast dat tot dan toe van (interetnische) geweldstoepassing op grote schaal nog geen sprake was geweest, maar dat de kans daarop wel groeide.

De dienst verwachtte dat de actieve deelname van Nederland aan een VN-interventiemacht een katalyserende werking zou hebben. Met name Servië had meerdere keren laten weten tot vergeldingsacties te zullen overgaan wanneer zij aangevallen zou worden. Terroristische aanslagen buiten Joegoslavië waren eveneens te verwachten. De BVD stelde vast dat alle partijen zich aan barbaarse praktijken bezondigden. Vooral de Bosnische Serven en Serviërs maakten zich systematisch en op grote schaal schuldig aan misdaden. De BVD verwachtte dat als alle partijen akkoord gingen met het *Peace Plan* van Vance en Owen, de mogelijkheid van een grootschalig militair ingrijpen in Joegoslavië bestond. Daarbij zou, volgens de BVD, het leeuwendeel van de troepen geleverd worden door de Verenigde Staten.²⁸

De aandacht voor de situatie op de Balkan nam vanaf 1993 toe. Dat bleek ook uit de BVD-jaarverslagen van 1993 en 1994, waarin steeds meer pagina's werden besteed aan Joegoslavië. Zoals eerder gemeld, kwam er toen ook een extra taak bij: het bewaken van de interne en externe veiligheid van het Joegoslavië-Tribunaal in Den Haag, dat bij uitstek gezien werd als een brandpunt voor subversieve en gewelddadige activiteiten.

De BVD stelde vast dat een Nederlander die al lang bij Servische netwerken was betrokken, van de Servische geheime dienst (SDB) opdracht had gekregen protestdemonstraties bij het Tribunaal te organiseren. Deze Nederlander vertrok echter al snel naar het Verenigd Koninkrijk. Daarna constateerde de BVD dat er, op enkele incidentele gevallen na, amper sprake was van geweldsdreiging tegen het Tribunaal. Af en toe werd er verhoogde persoonsbeveiliging ingesteld, zoals tijdens de Kosovo-crisis. De BVD hield overigens niet alleen rekening met Servische, maar ook met Bosnische acties. Zo werd in september 1996 in Sarajevo Nedžad Ugljen, een van de plaatsvervangende hoofden van de Bosnische civiele inlichtingendienst, uit de weg geruimd. Hij was het hoofd van de afdeling die belast was met de opsporing van oorlogsmisdadigers en een van de contactpersonen van het Tribunaal in Sarajevo. Hoewel over de achtergrond van deze liquidatie diverse opvattingen bestonden, werd er in de westerse *intelligence community* vanuit gegaan dat hij te onbetrouwbaar was en (naar de mening van sommige facties binnen de regeringspartij van Izetbegović) geneigd

27 Minister van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1993*, Den Haag, 1994, pp. 33-36 en vertrouwelijk vraaggesprek (15).

28 ABZ, 911.31 Joegoslavië. Notitie BVD aan deelnemers CVIN+, 29/04/93, p. 17.

was om teveel samen te werken met het Tribunaal, wat betreft de opsporing van Bosnische oorlogsmisdadigers.²⁹

Verder constateerde de dienst in 1994 dat zich onder asielzoekers in Nederland een aantal oorlogsmisdadigers uit ex-Joegoslavië bevond. Het onderzoek daarnaar werd begin 1993 door Buitenlandse Zaken opgestart. In Nederland was toen nog niet begonnen met het verzamelen van informatie onder ex-Joegoslavische ontheemden, die gebruikt zou kunnen worden als bewijsmateriaal voor een Tribunaal. Buitenlandse Zaken nam het initiatief om een taakgroep bij elkaar te roepen.³⁰ De BVD werkte daarbij nauw samen met het Opsporingsteam Joegoslavische Oorlogsmisdadigers van de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) en met het openbaar ministerie (OM) in Arnhem, dat tot taak had te onderzoeken of tot vervolging van deze mogelijke oorlogsmisdadigers kon worden overgegaan. De hoofdofficier van justitie, A.P. Besier, aarzelde echter steeds om tot vervolging over te gaan. 'Het OM zag er niet veel in, en dat is eigenlijk een eufemisme', aldus een BVD-medewerker. Het functioneren van het Opsporingsteam Joegoslavische Oorlogsmisdadigers werd daardoor ook beperkt.³¹

Geheime diensten van de diverse Joegoslavische republieken werden inmiddels steeds actiever op Nederlands grondgebied. De BVD beschikte over serieuze aanwijzingen dat een netwerk van Servische criminelen vertakkingen in Nederland had; dit netwerk had connecties met de Servische geheime dienst en het politieke bestuur van Servië. Er bestond vrees voor gewelddadige acties van deze criminelen.

De BVD constateerde voorts dat de Bosnische regering bij wet de Bosnische vluchtelingen in het buitenland verplichtte inkomstenbelasting te betalen ter financiering van de strijd. Weigering kon ernstige gevolgen hebben voor de in Bosnië achtergebleven familieleden. Concrete bewijzen hiervan had de dienst echter nog niet gevonden.³²

De BVD moest in 1995 toegeven dat de ontwikkelingen in het voormalige Joegoslavië maar beperkte consequenties hadden voor de staatsveiligheid. De veranderde situatie op de Balkan leidde tot een lauwe reactie onder de ex-Joegoslaven in Nederland. Tot enige vorm van georganiseerde politieke activiteit in Nederland was het niet gekomen. Wat betreft de horizontale dreiging (binnen de Joegoslavische gemeenschap) en de verticale dreiging (gericht tegen Nederlandse onderdanen en instellingen) was de vrees in 1995 sterk teruggelopen, en daarmee ook de aandacht van de BVD.³³ De BVD bleef wel aandacht schenken aan de controle- en beïnvloedingsactiviteiten door de Joegoslavische ambassade. De in 1994 gedane uitlatingen wat betreft het criminele netwerk met politieke connecties werden min of meer herroepen. De georganiseerde criminaliteit was weliswaar een serieus te nemen fenomeen, maar er waren nauwelijks aanwijzingen voor een continue aansturing vanuit politieke machtscentra in voormalig Joegoslavië. De BVD zou daarom geen eigen onderzoeken beginnen op dit gebied.

Een merkwaardige affaire waar de BVD (en later ook MID) mee te maken kreeg, was de Servische overloper Čedomir Mihailović. Die zou in oktober 1994 Servië ontvlucht zijn met hulp van de Nederlandse ambassade, die hem op 6 oktober een tijdelijk paspoort had

29 Vertrouwelijk vraaggesprek (15) en MID/CO. Memorandum De Bosnische civiele inlichtingendienst AID, 07/05/97.

30 ABZ, DDI DIO. Nota Oorlogsmisdaden in voormalig Joegoslavië, 06/01/93 en Coördinatie-

overleg inzake voormalig Joegoslavië, 10/02/93.

31 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

32 Minister van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1994*, Den Haag, 1995, pp. 32-35.

33 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

verschafft. Mihailović had belangrijke documenten bij zich over de betrokkenheid van Milošević bij oorlogsmisdaden in Bosnië. Verder wierp hij zich op als bemiddelaar voor Karadžić, die – naar zijn zeggen – bereid zou zijn om de drie oostelijke enclaves Srebrenica, Žepa en Goražde in te ruilen voor ander Bosnisch-Servisch gebied in Bosnië. De BVD vermoedde dat Mihailović voor de Servische geheime dienst SDB werkte en op deze manier in kaart wilde brengen hoe de westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten opereerden en wie de gesprekspartners waren.

Over deze Mihailović ontstond irritatie tussen BVD en MID, omdat hij niet direct werd toegelaten tot de laatste dienst toen hij in Nederland kwam. Beide diensten kwamen echter tot de conclusie dat hij waarschijnlijk niet te vertrouwen viel. Rechter Richard Goldstone van het Tribunaal zou later ook tot de conclusie komen dat de overgedragen documenten falsificaties waren. Mihailović zou daarna Nederland hebben verlaten;³⁴ hij zocht vanuit het buitenland de publiciteit³⁵ en kreeg uiteindelijk een visum voor de Verenigde Staten. Er bleef onduidelijkheid bestaan over zijn betrouwbaarheid.³⁶

De BVD werkte omtrent Joegoslavië nauw samen met de Economische Controledienst (ECD) van het ministerie van Economische Zaken. De ECD hield toezicht op de naleving van het embargo tegen de strijdende partijen, en vond ook een aantal keren onregelmatigheden. Zo onderzocht de ECD in 1994 een zending babyvoeding in blikken, waarin 7.62 mm munitie werd aangetroffen die waarschijnlijk bestemd was voor het Bosnische leger.

Bij een andere gelegenheid onderzocht de ECD een deel van een zending van 200 kg vacuümverpakte blikken melkpoeder bestemd voor Bosnië, waarbij 13 van de 24 blikken geweer munitie bleken te bevatten. In ieder blik zaten twee doosjes met elk 24 patronen. Deze zending was bestemd voor een ziekenhuis in de Moslim-enclave Bihać; de blikken waren afkomstig van een Nederlands bedrijf. Onderzoek van de ECD wees uit dat de munitie niet tijdens het productieproces in de blikken was gestopt. Het was ook niet aannemelijk dat, gedurende het transport naar Bosnië, ergens in Nederland een tussenstop was gemaakt om de blikken van munitie te voorzien. Het meest plausibel was dat de blikken babyvoeding tijdens een tussenstop in Kroatië van munitie waren voorzien. Wellicht zijn op deze eenvoudige manier veel munitie en explosieven naar de strijdende partijen gesmokkeld. De ECD sloot namelijk niet uit dat dit onderdeel was van een goed voorbereide operatie die al geruime tijd voortduurde en dat dit smokkelsysteem een belangrijke toeleverancier was van munitie aan de ABiH.³⁷ Vermoedelijke was ook de Duitse *Bundesnachrichtendienst* hierbij betrokken.³⁸ Op deze manier zouden ruim 17.000 patronen naar de ABiH in de Moslim-enclave Bihać gesmokkeld zijn.³⁹

De BVD werkte samen met buitenlandse zusterdiensten om aan informatie te komen over de rol en activiteiten van de Joegoslavische georganiseerde misdaad. De BVD had daarnaast een regeling om informatie met de Bosnische veiligheidsdienst uit te wisselen (een liaison). Deze werd vooral gebruikt voor uitruil van *intelligence* over oorlogsmisdaden. In Nederland

34 Roger Cohen, 'Serb Says Files Link Milosevic To War Crimes', *The New York Times*, 13/04/95; Roger Cohen, 'Serbian documents prove Milosevic is a War Criminal', *The New York Times*, 14/04/95 en Roger Cohen, 'Dutch Hold Serb War Crime Documents', *The New York Times*, 04/05/01.

35 Minister van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag*

BVD 1995, Den Haag, 1996, pp. 33-34.

36 Cohen, *Hearts grown brutal*, p. 410.

37 ECD, Proces-verbaal nr. 2005178, 27/04/94 plus bijlagen.

38 Zie hiervoor Hoofdstuk 4 van deze bijlage.

39 Tim Judah, 'German spies accused of arming Bosnian Muslims', *The Sunday Telegraph*, 20/04/97.

werkte de BVD vooral samen met de MID, met de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI), de Criminele Inlichtingendienst, de lokale Politie Inlichtingendiensten en het ministerie van Justitie, waar het ging om de afhandeling van de Tijdelijke Regeling Opvang Ontheemden. Ook waren er frequente contacten met de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) die onder meer was belast met de controle op legaal verblijf van vreemdelingen.

De IND hield voor de BVD in het oog welke vluchtelingen belangwekkende informatie konden opleveren, en deze dienst was daardoor het eerste aanspreekpunt voor de BVD. De IND werkte met zogeheten 'profiel'-gegevens betreffende personen die de BVD interessant vond, bijvoorbeeld of de vluchteling bij een bepaalde paramilitaire groep had gezeten of voor een inlichtingen- of veiligheidsdienst had gewerkt. Soms leverde dat resultaat op, maar lang niet in alle gevallen. Er kwam in dit opzicht overigens veel meer informatie uit de hoek van de lokale politiek en de Koninklijke Marechaussee, want daar meldden de vluchtelingen zich altijd het eerst.⁴⁰

De tegenzet van de MID: Team Olivier

De gespannen situatie in Joegoslavië en wassende stroom van vluchtelingen leidde zoals gezegd bij de BVD tot de oprichting van het Team Adriaan. De MID reageerde hierop met de instelling van een eigen eenheid: Team Olivier. Hierin zaten vertegenwoordigers van de MID/Centrale Organisatie (onderdeel Bureau Contra-inlichtingen en Militaire Veiligheid) en de MID/Koninklijke Landmacht (afdeling Operaties).

Over de samenwerking tussen de teams Adriaan en Olivier wordt verschillend gedacht. De samenwerking tussen de BVD en het Bureau Contra-Inlichtingen van de Centrale Organisatie van de MID zou, volgens sommigen, bevredigend zijn verlopen. Er vond eens per maand regulier overleg plaats, en eens per zes maanden was er een zogeheten groot overleg.⁴¹

Het algehele beeld omtrent de beoordeling van de MID over deze samenwerking is diffuus. Diverse MID-medewerkers hebben volstrekt verschillende oordelen over de samenwerking tussen BVD en MID. Team Adriaan (BVD) en Team Olivier (MID) zouden soms stevige conflicten met elkaar hebben uitgevochten, vooral over het werven van informanten.⁴² Die werving geschiedde namelijk op basis van de *screening* door de IND van vluchtelingen ten behoeve van de BVD, die daarna de vluchtelingen debriefte. Team Olivier kreeg vervolgens alle *intelligence* die de BVD hieruit destilleerde. De grote klacht van de MID was dat deze dienst niet zelf vluchtelingen op specifieke militaire aspecten en belevenissen mocht ondervragen, waardoor veel *intelligence* verloren zou zijn gegaan. MID-medewerkers bevoerden dat de BVD zijn eigen belang vooropstelde; slechts mondjesmaat stuurde de BVD vluchtelingen door die van nut konden zijn voor de MID vanwege hun militaire kennisniveau. BVD-functionarissen beweren hier weinig van gemerkt te hebben. Volgens hen was alle voor de MID relevante informatie naar die dienst gestuurd.⁴³

Later verbeterde de werkwijze en kreeg Team Olivier vooral militaire vluchtelingen toegeschoven. De samenwerking zou nog gecompliceerder zijn doordat bij sommige secties binnen de MID, vooral bij de MID/Koninklijke Marine en MID/Koninklijke Landmacht, een anti-BVD-mentaliteit heerste. De MID/Koninklijke Luchtmacht en MID/CO zouden vriendelijker tegenover de BVD hebben gestaan.⁴⁴

40 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

41 Vertrouwelijk vraaggesprek (19) en interview P.J. Duijn, 04/04/01.

42 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

43 Vertrouwelijk vraaggesprek (15).

44 Vertrouwelijk vraaggesprek (29).

De BVD en de MID hadden ook niet altijd identieke visies op het conflict in Bosnië. De politiek-militaire analyses van de BVD leidden soms tot meningsverschillen tussen deze diensten. Dat was overigens niet zo opmerkelijk, omdat politieke of militaire analyses afkomstig van de IDB, de BVD en de MID over bepaalde onderwerpen in het verleden wel vaker tot onderlinge meningsverschillen aanleiding hadden gegeven. Zo leidde de verzending van de interim-rapportage van de BVD uit juli 1992 over de situatie in het voormalige Joegoslavië tot een kritisch commentaar van de zijde van de MID. Vooral de oppervlakkige formuleringen in de BVD-rapportage moesten het ontgelden. Zo stelde de BVD-analist dat de strijd in Kroatië om door Servië bezette Kroatische gebieden verre van geluwd was; de MID stelde daar tegenover dat er in Kroatië nauwelijks sprake was van door Serviërs bezette gebieden, evenmin als er sprake was van door Kroaten bezette gebieden in Servië. De Bosnische Serven waren reeds enkele eeuwen aanwezig in de door hen gedomineerde streken van Kroatië, aldus de MID, en de BVD-formulering ging voorbij aan het feit dat de Kroatische Serven om plausibele redenen vrees koesterden voor hun veiligheid. Kortom, de voorstelling van zaken van de BVD dat Servië deze gebieden beheerste, was te eenvoudig. Het uitvoerige commentaar sloot af met de wens van de MID om op min of meer geregelde basis coördinatie dan wel samenwerkingsgesprekken te voeren, die konden leiden tot het uitwisselen van gegevens en de verbetering van de informatiepositie van beider inlichtingenproducten.⁴⁵

Blijkbaar sorteerde deze oproep niet het beoogde effect. Op de vergadering van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland van 19 november 1992 kwam ter sprake of er contact was geweest tussen de BVD en de MID over de BVD-rapportage die op die bewuste vergadering werd behandeld. De coördinator van het comité, secretaris-generaal Hoekstra van Algemene Zaken, sprak de zorg uit dat ministers geconfronteerd zouden worden met rapporten die qua visie uiteenliepen of elkaar zelfs tegenspraken.

De BVD liet in deze vergadering, bij monde van plaatsvervangend hoofd A. Kievits, weten dat het hoofd van de MID terecht had vastgesteld dat het rapport gedateerd was: het beschreef immers de situatie van de afgelopen zomer. Kievits stelde dat dit ook in de tekst was aangegeven. Volgens hem was er inmiddels een goed contact tussen de analisten van de BVD en de MID die zich met Joegoslavië bezighielden. Hij benadrukte dat van volledig geharmoniseerde stukken of coproducties geen sprake kon zijn, gezien de verschillende bevoegdheden en taken. Dat nam niet weg dat samenwerking en afstemming op de werkvloer geboden was. Hij had de indruk dat het daaraan op dat moment niet ontbrak.⁴⁶

Hieruit bleek nog eens dat het werk van de BVD omtrent Joegoslavië zowel een binnenlandse als een buitenlandse component kende. Over de gehele periode leverden de activiteiten van de BVD evenwel geen inlichtingen op die van belang konden zijn voor de positie waarin Dutchbat in de enclave verkeerde. Die *intelligence* moest van de MID komen.

45 BVD. Brief O. Koerten, Directeur Staatsveiligheid BVD, aan hoofd MID, nr. 215435, 07/07/92 plus Interim-rapportage Joegoslavië, 06/07/92 en brief van H MID Commodore P.J.

Duin aan de BVD, nr. DIS/92/095/2852, 23/07/92.
46 BVD. Nr. 116679, Brief A. Kievits aan mr. R.J. Hoekstra, 07/12/92.

4. De Militaire Inlichtingendienst

Na 1945 hadden de drie krijgsmachtonderdelen elk afzonderlijke inlichtingen- en veiligheidsdiensten gekend, te weten: een Landmacht Inlichtingendienst, een Luchtmacht Inlichtingendienst en een marine-inlichtingendienst. Deze hadden taken op zowel inlichtingen- als veiligheidsgebied. De inlichtingentaken bestonden uit het verzamelen van gegevens over het potentieel en de strijdkrachten van andere mogendheden, die vereist waren voor een juiste opbouw en een doeltreffende inzet van de Nederlandse krijgsmacht, en uit het verzamelen van inlichtingen die nodig waren voor de mobilisatie en concentratie van de strijdkrachten. Het verzamelen van inlichtingen is een breed begrip. Daaronder werd het gehele inlichtingenproces verstaan, vanaf het verzamelen van (basis)gegevens, de evaluatie, bewerking en documentatie ervan, tot en met het produceren en distribueren van op de behoeftestellers toegesneden inlichtingen. Tot ongeveer 1990 lag het zwaartepunt van de werkzaamheden van de militaire inlichtingendiensten vooral bij de bestudering van de capaciteiten van de landen van het Warschaupact.⁴⁷

De veiligheidstaken omvatten het tegengaan van spionage, sabotage, terrorisme, en propaganda, alsmede gegevensbeveiliging en vertrouwensonderzoeken. Eind 1985 werd door de Tweede Kamer bij de behandeling van het Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten een amendement aanvaard dat aandrang op integratie van de genoemde drie militaire inlichtingendiensten. Toen de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten per 1 februari 1988 in werking trad, bepaalde artikel 9.1 dan ook: 'Er is een Militaire Inlichtingendienst.'

Naar één Militaire Inlichtingendienst?

Zo absoluut als de wetstekst luidde, zo weerbarstig was de praktijk. Het personeel van de geïntegreerde MID, die krachtens een belofte van de minister van Defensie aan de Tweede Kamer vanaf 1 januari 1987 in werking trad, vormde slechts een personele unie met de medewerkers van de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid van respectievelijk de Defensiestaf (deel van de centrale organisatie) en de staven van de krijgsmachtonderdelen. De 'geïntegreerde' MID was dus niet veel meer dan 'een optelsom'⁴⁸ van de drie voormalige inlichtingendiensten en de afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de Defensiestaf.

De hoofden van de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid van de drie krijgsmachtonderdelen bleven voor het *inlichtingenwerk* hiërarchisch ondergeschikt aan hun eigen bevelhebbers. Deze afdelingshoofden werden elk tevens plaatsvervangend hoofd van de MID/CO, en moesten aangestuurd worden door het nieuwe hoofd van de MID. Alleen die was rechtstreeks verantwoording verschuldigd aan de minister. Organisatorisch was het hoofd MID aanvankelijk ondergeschikt aan de chef-defensiestaf, en vanaf begin jaren negentig aan de secretaris-generaal. Het hoofd MID was in rang (brigadegeneraal, commandeur of commodore) altijd de mindere van de bevelhebbers, zodat bij een eventueel belangenconflict de afdelingshoofden zich naar alle waarschijnlijkheid naar hun bevelhebbers zouden richten. De leiding van de *veiligheidsactiviteiten* daarentegen kwam wél volledig bij het hoofd MID te liggen, maar de met de uitvoering van veiligheidsactiviteiten belaste eenheden bleven per krijgsmachtdeel georganiseerd.

Nog in maart 1995 werd geconstateerd dat de drie krijgsmachtonderdelen de politieke

47 Engelen, *De Militaire Inlichtingen Dienst*, pp. 62 en 82.

48 Engelen, *De Militaire Inlichtingen Dienst*, p. 95.

opdracht van 1987 om tot één ongedeelde en geïntegreerde MID onder een eenhoofdige leiding te komen 'in onvoldoende mate' onderschreven, waardoor er van de uitvoering (te) weinig terecht kwam. Er was, aldus het eindverslag van een reorganisatiecommissie onder leiding van het voormalige hoofd van de marine-inlichtingendienst, schout-bij-nacht buiten dienst S.W. van Idsinga, sprake van een 'hoge steggel-factor' en van 'stammenstrijden (...) met daaraan gerelateerde achterdocht'.⁴⁹

Voor het hoofd MID leek in eerste instantie niet veel werk over te blijven. Hij was onder meer belast met het opstellen van de defensie-inlichtingen en veiligheidsbehoefte, maar daar zou in de praktijk weinig van terecht komen. Nog eind 1998 werd geconstateerd dat die behoefte feitelijk een extrapolatie was van wat toch al werd gedaan. Bovendien onttrokken de hoofden van de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid van de luchtmacht en de marine zich aan een centrale behoeftestelling.⁵⁰

Een andere taak van het hoofd MID was de productie van inlichtingen ten behoeve van beleidsvorming, waarbij speciaal gedacht werd aan crisisbeheersing. Het hoofd MID werd tevens souschef Inlichtingen en Veiligheid van de Defensiestaf. Met de hoofden van de andere inlichtingen- en veiligheidsdiensten had hij zitting in het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland. Hij nam deel aan de halfjaarlijkse NAVO-vergaderingen van de *NATO Intelligence Board* en aan de *SHAPE Intelligence Conference*.⁵¹

In 1987 werden aan het hoofd MID een stafafdeling Inlichtingen en een stafafdeling Veiligheid toegevoegd. De eerste zou zich voornamelijk bezighouden met de productie van inlichtingen op militair-politiek, strategisch en economisch gebied, terwijl de bureaus inlichtingen bij de afzonderlijke MID's dit voornamelijk zouden doen op operationeel, tactisch en technisch gebied. De stafafdeling Veiligheid zou zich gaan bezighouden met contrainlichtingen, industriebeveiliging en, op termijn, veiligheidsonderzoeken. Pas geleidelijk zouden personeel en middelen beschikbaar komen op het niveau van de centrale organisatie, die was gevestigd aan de Kalvermarkt in Den Haag. Er vond bijna wekelijks een zogenaamd MID-directieberaad plaats dat onder leiding stond van het hoofd MID, en verder werd gevormd door de hoofden MID van de drie krijgsmachtonderdelen, de afdelingen MID/KL, MID/KM en MID/Klu, en de twee stafafdelingen van de MID/CO: de stafafdeling Inlichtingen en de stafafdeling Veiligheid.

Discussies over de internationaal-politieke en -militaire veranderingen na de val van de Berlijnse Muur, de bezuinigingen op Defensie, overname van taken van de opgeheven Inlichtingendienst Buitenland en voortgaand beraad over de organisatie van de verbindingsinlichtingen (het onderscheppen van berichtenverkeer) waren steeds nieuwe aanleidingen voor het integratieproces. Uiteindelijk zouden pas medio 1996 de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid bij de drie krijgsmachtonderdelen onder de eenhoofdige leiding van het hoofd MID worden gebracht. En pas in 1997 werden de verschillende eenheden van de krijgsmachtonderdelen die actief waren op het terrein van verbindingsinlichtingen opgenomen in die ene MID.

Na de val van de Muur, het uiteenvallen van het Warschaupact en de ineenstorting van de Sovjet-Unie verschoof de inlichtingenbelangstelling van de MID van het Warschaupact naar crisisbeheersing- en vredesoperaties waaraan de krijgsmacht deelnam. Die tendens was al

49 MID/CO. Rapport Van Idsinga, DIS/95/21.11/809, 29/03/95.

50 MID. Nieuw evenwicht. Rapport Doorlichting

MID, Fase 2, p. 30, 04/11/98.

51 Engelen, *De Militaire Inlichtingen Dienst*, p. 97.

eerder ingezet bij de militaire inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht ten tijde van de Nederlandse deelname aan de UNIFIL-missie in Libanon (1979-1985).⁵² De MID besteedde nog wel enige aandacht aan de opvolger van de Sovjet-Unie, het GOS, wegens het grote militaire potentieel, gecombineerd met de politieke instabiliteit van deze regio. Ook NAVO-verplichtingen speelden daarbij een rol.

Behalve voor de verdedigingstaak vergaarde de MID ook inlichtingen met het oog op de risico's die militairen konden lopen bij de inzet voor crisisbeheersing, vredes- en humanitaire operaties. Dat gold ook voor de inschatting van risico's van Nederlandse betrokkenheid bij de afdwinging van het vliegverbod boven Bosnië. Er werd door de MID, in nauw overleg met de BVD, bijvoorbeeld gekeken naar risico's voor het defensiepersoneel in verband met criminele organisaties van Servische oorsprong.⁵³ Bij het gedeelte van de MID in Den Haag, de MID/CO, bleef de inlichtingencapaciteit steeds achter door een te geringe bezetting. In maart 1995 werd, ondanks bezuinigingsaanbevelingen van de commissie Van Idsinga, een versterking van de analysecapaciteit bij de MID/CO nodig geacht van 28 naar 42 personeelsleden. Daarentegen kon volgens dezelfde commissie het aantal inlichtingenfuncties bij de landmacht worden gereduceerd van 47 naar 41. Wel werd voor het ressort inlichtingen de wenselijkheid van een decentrale aanpak bevestigd, dus bij de krijgsmachtonderdelen in plaats van bij de centrale organisatie.⁵⁴

In de jaren negentig drukten crisisbeheersing- en vredesoperaties ook hun stempel op het terrein van contra-inlichtingen en veiligheid. Daarbij moet primair worden gedacht aan de bevordering van de veiligheid van de Nederlandse militairen. Het debriefen van militair personeel dat aan vredesoperaties had deelgenomen, werd met het oog op veiligheidsaspecten van de operaties steeds belangrijker. Alles tezamen leidden de crisisbeheersingsoperaties tot een behoefte aan nieuwe inlichtingen, die vooral na de zomer van 1995 de werkdruk van de MID ernstig verzwaalden.⁵⁵

De bronnen van de MID/CO

De stafafdeling Inlichtingen van de MID/CO zou voor zijn inlichtingenproductie gebruik hebben gemaakt van *open source intelligence*, *human intelligence* en *signals intelligence*. Vooral de laatste jaren heeft de MID geïnvesteerd in de ontwikkeling van open bronnen. Dat betekende meer gebruik van commerciële databanken en internet. Verder had de dienst natuurlijk de beschikking over vele (inter)nationale vaktijdschriften, week- en dagbladen. Ook bij de MID manifesteerde zich de internationale tendens om uitputtend gebruik te maken van open bronnen, alvorens over te gaan tot de inzet van meer heimelijke informatiebronnen, zoals menselijke bronnen en verbindingsinlichtingen. Een andere bron van *intelligence* waren de rapporten van de militaire attachés in het buitenland.⁵⁶

Wat betreft de informatie afkomstig van menselijke bronnen was binnen de MID/CO een afdeling Operaties belast met het rekruteren en begeleiden ('runnen') van informanten en

52 MID/CO. Rapport Van Idsinga, DIS/95/21.11/809, 29/03/95.

53 Zie bijvoorbeeld: BStas. Nr. 2846, HMID Duijn aan de Secretaris-Generaal, nr. DIS/93/011/113, 12/01/93 en nr. 2850, HMID Duijn aan de Secretaris Generaal, nr. DIS/93/095/1094, 30/03/93.

54 MID/CO. Rapport Van Idsinga, 29/03/95,

DIS/95/21.11/809.

55 MID. Nieuw evenwicht. Rapport Doorlichting MID. Fase 2, pp. 1 en 78, 04/11/98. Zie ook: CRST. DOKL/IV, Staf 1 Lk aan Crisisstaf, nr. G2/5818, 11/07/94.

56 Engelen, *De Militaire Inlichtingen Dienst*, p. 145.

agenten. Deze afdeling was ontstaan uit de samenwerking van de afdelingen Contra-Inlichtingen (CI) van voornamelijk de 'oude' militaire inlichtingendiensten van de Koninklijke Landmacht en Luchtmacht. Aanvankelijk beperkte deze afdeling zich tot contra-inlichtingenoperaties. Na de opheffing van de IDB per 1 januari 1994 ging deze afdeling echter een eigen bijdrage leveren aan het 'dichten' van het door de IDB achtergelaten 'gat'. Toen werd begonnen met het opbouwen van *human intelligence*-middelen en nauwere samenwerking met de BVD.⁵⁷ Sinds medio 1996 is deze afdeling Operaties daadwerkelijk begonnen met operaties op het gebied van inlichtingen en contra-inlichtingen. De schriftelijke neerslag van het operationele werk is te vinden in de zogeheten O-dossiers met gegevens over de bron; de operatiedossiers met informatie over de ontwikkelingen van de operatie, en ten slotte de informatiedossiers inhoudende de inlichtingen die door de bron zijn aangeleverd. De informatierapporten gingen naar afnemers, zoals de afdeling Inlichtingen, eveneens bij de MID/CO.⁵⁸

Verder was de MID/CO actief bij het verwerven van verbindingsinlichtingen. In 1995 waren er drie militaire eenheden die zich hiermee bezighielden, voor elk krijgsmachtonderdeel één: de Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep, het 898e verbindingsebataljon van de landmacht, en het Technisch Informatieverwerkingcentrum van de Koninklijke Marine. Tot 1996 werkten deze drie eenheden los van elkaar, maar in dat jaar werden ze geïntegreerd en kwam de Afdeling Verbindingsinlichtingen tot stand. Deze kende toen twee secties: het Operationele Verbindings Inlichtingen Centrum, gevestigd in Eibergen (Gelderland), en het Strategische Verbindings Inlichtingen Centrum te Den Haag (Zuid-Holland).

Het 898e verbindingsebataljon van de landmacht in Eibergen richtte zich primair op het onderscheppen van militair-tactisch berichtenverkeer (op de HF-frequentie). Het Technisch Informatieverwerkingcentrum van de Koninklijke Marine richtte zich toen met zijn zogeheten *Granger*-antenne in Eemnes (Utrecht) op het internationale communicatieverkeer (op de HF-frequentie), en via een tweetal ontvangschotels in Zoutkamp (Groningen) op het berichtenverkeer dat via satellieten werd verzonden. De aldus verkregen militaire en politieke verbindingsinlichtingen waren primair bestemd voor de Bureaus Inlichtingen bij de drie krijgsmachtonderdelen.⁵⁹

Daarnaast werden inlichtingen via (dus niet ván) de NAVO verkregen. De MID had toegang tot enkele databestanden van de NAVO waarin *Intelligence Summaries* en specifieke studies door de deelnemende inlichtingendiensten van de lidstaten worden ingebracht. Verder leverden de buitenlandse zusterdiensten *intelligence* aan de MID, doordat de MID op bilaterale basis contacten met de (militaire) inlichtingendiensten van een groot aantal (ruim dertig) niet-NAVO landen onderhield.⁶⁰ Deze schets van de bronnen van de MID, afkomstig van de historicus Engelen, gaat uit van de meest wenselijke situatie. De werkelijkheid van alledag lag echter vaak anders en gecompliceerder: de MID was afhankelijk van wat de andere zusterdiensten bereid waren aan informatie te leveren.

Wat buitenlandse diensten wilden dat de MID kreeg

In verschillende interviews werd sterk benadrukt dat een NAVO-lidstaat niet automatisch

57 Interview P.J. Duijn, 04/04/01.

58 Engelen, *De Militaire Inlichtingendienst*, pp. 143-144.

59 Zie hiervoor i.h.b. hoofdstuk 5 in deze bijlage

over *Sigint*.

60 Engelen, *De Militaire Inlichtingendienst*, pp. 146-147.

toegang heeft tot de *intelligence* van de andere lidstaten. Er bestaat een hardnekkig misverstand dat NAVO-lidstaten automatisch gegevens op inlichtingengebied van de NAVO kunnen krijgen. Dat misverstand strekt zich ook uit tot 'de politiek'.⁶¹ De organisatie heeft echter géén eigen capaciteit voor inlichtingenverwerving.

Bij de oprichting van de NAVO in 1949 is er vanuit gegaan dat verwerving van *intelligence* altijd een zeker risico van compromittering inhield. Daarom diende de verwerving van gegevens uitsluitend door de lidstaten te geschieden. De lidstaten hebben zich toen wel verplicht om *intelligence* aan de NAVO te leveren, maar alleen die gegevens die men beschikbaar wil stellen: dit droeg dus een vrijblijvend karakter.

Het algemene beeld is dat in kwalitatieve en kwantitatieve zin via de NAVO minder *intelligence* kon worden verkregen dan via bilaterale contacten. Het is veelzeggend dat de *Intelligence Division* van de NAVO in mei 1994 een oproep deed aan de hoofden van de militaire inlichtingendiensten van de NAVO-lidstaten om meer *intelligence* aan de NAVO ter beschikking te stellen.⁶² De NAVO was volstrekt afhankelijk van door de lidstaten beschikbaar gestelde inlichtingen.

In juni 1995 stelde de MID vast dat de *intelligence* die via de NAVO werd verkregen ontoereikend was om verantwoorde beslissingen te nemen betreffende crisisbeheersingsoperaties. De NAVO-*intelligence* was bovendien gebaseerd op een bondgenootschappelijke consensus en dus deels politiek gekleurd. Met betrekking tot landen en ontwikkelingen buiten het verdragsgebied gold ook nog dat het verstrekken van inlichtingen aan NAVO-lidstaten ondergeschikt kon worden gemaakt aan nationale (economische) belangen van de lidstaten.⁶³

De internationale bilaterale *intelligence*-liaison tussen Nederland en andere landen geschiedde volgens een MID-nota uit 1989 op basis van afspraken tot samenwerking en uitwisseling en op grond van gemeenschappelijke inlichtingenbelangstelling, naar onderwerp en regio. De mate waarin en de wijze waarop deze bilaterale samenwerkingscontacten werden onderhouden, wisselde echter sterk. Deze was onder andere afhankelijk van de bereidheid van de partner om *de facto* tot samenwerking te komen, de kwaliteit van de informatie van de partner, de informatie die van de partner kon worden verkregen in kwantitatieve en kwalitatieve zin, de informatie die de partner in ruil wenste te ontvangen, alsmede politieke overwegingen.

Wat de NAVO-lidstaten betreft: de bilaterale uitwisseling tussen Nederland en een andere lidstaat vloeyde niet automatisch voort uit het NAVO-lidmaatschap. Uiteraard bevorderen gemeenschappelijke belangen de bereidheid tot uitwisseling. Bij de oprichting van de NAVO benadrukten de lidstaten al dat door het ontbreken van een adequate eigen Nederlandse *intelligence*-verwervingscapaciteit het merendeel der partners Nederland niet nodig had. Andersom was dit wel degelijk het geval, hetgeen erin resulteerde dat de MID bij het aanknopen en onderhouden van contacten van tevoren nooit kon bepalen hoe kosteneffectief die contacten zouden zijn. Pas over een langere periode kon worden bepaald welke partners wel en welke minder waarde hadden. De MID hanteerde in 1989 drie categorieën landen, waarbij niet alleen NAVO-lidstaten beschouwd werden. *Intelligence* uit landen in de categorie A 'kan niet worden gemist'; informatie van landcategorie B was 'uiterst nuttig'

61 Vertrouwelijk vraaggesprek (24).

62 DS. Nr. 375, Request from NAMILCOM, No. 2902, 05/05/94.

63 MID/Klu. CASS Nr. 49, Map Verslagen DB, Brief + Bijlage I, nr. DIS/95/24.1/1486, 22/06/95.

en inlichtingen van landcategorie C waren 'wenselijk'. In de categorie A vielen de Bondsrepubliek Duitsland, Denemarken, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. In categorie B vielen Israël, Italië en Zwitserland en in categorie C België, Canada, Oostenrijk en Spanje. Daarnaast onderhield de MID contacten met buitenlandse inlichtingendiensten uit doelmatigheidsoverwegingen.⁶⁴

In theorie leek dit helder, maar in de praktijk bleek bij de uitwisseling met deze partners dat Nederland te weinig had aan te bieden. De kracht van de MID school in de analyses, maar hier ontstond een vicieuze cirkel: aan goede analyses hadden zusterdiensten pas iets op basis van een goede buitenlandse inlichtingenbron, en aangezien die er niet was, waren de analyses dus niet interessant genoeg voor de buitenlandse zusterdiensten. Nederland had weinig *intelligence* uit te ruilen met zusterdiensten, hetgeen de MID in een per definitie zwakke inlichtingenpositie bracht. Het resultaat hiervan was dat functionarissen van een andere Europese inlichtingendienst verklaarden dat zij wel eens buitenlandse *intelligence*-rapporten hadden gezien met het opschrift: 'Not for Dutch eyes.'⁶⁵ Om een helder inzicht te krijgen in de betekenis die de MID had voor de Nederlandse troepen in Bosnië is het van belang na te gaan hoe de hoofden van de MID in de periode 1992-1995 achteraf tegen hun dienst aankijken en welke problemen zij in die periode hebben ondervonden.

De visie van de hoofden van de MID/Centrale Organisatie

Commodore P.J. Duijn was hoofd van de MID van juli 1990 tot december 1993. Daarvoor was hij van 1986 tot 1990 Hoofd van de Luchtmacht Inlichtingendienst. Hij had dus een brede *intelligence*-ervaring. Uit interviews blijkt dat een algemeen probleem voor Duijn was dat hij geconfronteerd werd met een chef-defensiestaf, generaal A.K. van der Vlis, die maar moeilijk het oude Warschaupact-denken kon loslaten; de MID/CO richtte zich bij Duijns aantreden nog bijna exclusief op het Oosten.

Een fundamentele onduidelijkheid waarmee Duijn te maken kreeg was de vraag onder wie hij als hoofd MID viel. Hij woonde destijds wekelijks het generaalsberaad bij de Defensiestaf bij, en werd regelmatig geconfronteerd met de terugkerende discussie of het hoofd MID onder de chef-defensiestaf viel, of onder de minister. Hij was en bleef zelf van mening dat hij onder de minister viel, soms tot ergernis van de plaatsvervangend chef-defensiestaf, luitenant-generaal der mariniers H.G.B. van den Breemen, die vond dat het hoofd van de MID onder de chef-defensiestaf viel. Duijn weigerde dit standpunt over te nemen, hetgeen continu strijd opleverde.

Duijn kreeg als hoofd MID/CO ook direct te maken met de afhoudende opstelling bij de top van de Koninklijke Landmacht ten opzichte van de bemoeienis van de MID/CO bij de gebeurtenissen in Bosnië. Bij de eerste groep waarnemers die naar de Balkan vertrok, zat niemand van de MID/CO. Dat mocht niet van de top van de KL, omdat daar destijds de algemene opvatting heerste dat bij VN-operaties geen *intelligence* hoorde. Andere Europese diensten deden daar veel minder moeilijk over, maar Nederland deed dus op het gebied van *intelligence* niets aan de bescherming van de eigen troepen.

In 1993 had een hooggeplaatste Britse militair al publiekelijk over Bosnië verklaard dat '*intelligence* is a vital element of any operation and the UN needs to develop a system for

64 MID/CO. Map 443-0393, Nota Samenwerking met buitenlandse inlichtingendiensten, nr.

40511/290889, 29/08/89.

65 Vertrouwelijke informatie (48).

obtaining information without compromising its neutrality'.⁶⁶ Dat advies werd echter niet opgevolgd. Een jaar later kwam een Britse brigadier tot de conclusie dat UNPROFOR nog steeds werkte met het traditionele VN-systeem van het rapporteren van gebeurtenissen, zonder zich actief bezig te houden met vergaring van *intelligence*. Verder werd er zelden iets gedaan aan analyse,⁶⁷ en dat gold zeker ook voor Nederland.

Naarmate de strijd op de Balkan heftiger werd, was het mondelinge advies van het hoofd van de MID aan de top van Defensie om niet de vingers te branden aan de Balkan, er ver vandaan te blijven, er niet te interveniëren of troepen te sturen en het conflict maar te laten uitbranden. Dat advies ging nog begin 1993, toen de eerste Nederlandse verbindingstroepen al in Bosnië zaten, via de plaatsvervangend chef-Defensiestaf en de secretaris-generaal naar de minister. Overigens gaven de Britse en de Deense militaire inlichtingendiensten een identiek advies aan hun ministers. De MID/CO bleef dit standpunt volhouden, en heeft dan ook nooit een analyse gemaakt van de situatie in Bosnië om te bezien waar Nederlandse gevechtstroepen zouden kunnen opereren, als deze toch naar Bosnië zouden gaan. Wel adviseerde Duijn negatief over de lichte bewapening waarmee Dutchbat naar Bosnië werd gestuurd.

Duijn werd bij zijn aantreden geconfronteerd met een MID/CO die de beschikking had over slechts één Balkan-analist, die in het begin voornamelijk moest werken met open bronnen. In die fase had Nederland nog een militair attaché in Belgrado, die een zeer nuttige inlichtingenbron bleek te zijn.⁶⁸ Buitenlandse Zaken wilde echter de relaties met Servië bevriezen, waardoor de attaché dreigde te moeten vertrekken, met als gevolg dat de informatiepositie van de MID/CO nog verder zou verslechteren. Destijds genoot voormalig Joegoslavië bij de MID/CO overigens geen hoge prioriteit. De medewerkers van de MID waren toen ook al zwaar belast met andere taken. Daarbij speelde ook mee dat MID/CO-medewerkers, net als de chef-defensiestaf, bleven vasthouden aan de oude Oost-West-denkbelden en maar moeilijk de omslag konden maken naar de nieuwe verhoudingen op de Balkan.⁶⁹

Verhoudingen tussen de MID/CO en de andere drie MID's

Begin jaren negentig kreeg de MID/CO geen greep op de inlichtingendiensten van de krijgsmachtonderdelen. De MID van de Koninklijke Landmacht (MID/KL) zou nog coöperatief zijn geweest vergeleken met de MID van de Koninklijke Marine en de MID van de Koninklijke Luchtmacht. Vooral de laatste was zeer terughoudend in het verstrekken van *intelligence* aan de MID's van de andere krijgsmachtonderdelen en de MID/CO. Er bleef hierdoor soms *intelligence* liggen bij de MID/KL. Daarnaast wilden de MID's van de krijgsmachtonderdelen soms 'scoren' bij hun eigen bevelhebber, en dat leidde tot situaties waarin *intelligence* bewust werd achtergehouden.

De MID's van de krijgsmachtonderdelen waren volstrekt afhankelijk van de bevelhebbers. Daarbij speelde ook mee dat de chef-defensiestaf in die tijd nog geen opperbevelhebber wilde zijn, met als gevolg dat er diverse crisiscentra bij de drie krijgsmachtonderdelen

66 Rear Admiral J.J.R. Todd, 'UK Perspectives of Current Security Arrangements', *RUSI Journal*, Vol. 139 (1994), 1, p. 35.

67 Michael Herman, 'Intelligence after the Cold War: contributions to international security?',

unpublished paper, p. 3.

68 ABZ, DIE/2001/00023. Coördinatieoverleg inzake voormalig Joegoslavië, nr. 32/93, 20/01/93.

69 Vertrouwelijk vraaggesprek (25).

kwamen. Het Defensie Crisisbeheersingscentrum (DCBC) overzag dan het geheel, maar dat gebeurde pas wanneer het centrum – bij een crisis – geactiveerd werd. De MID-cel bij het DCBC (*Current Intelligence Centre* of CIC) werd op 14 maart 1994 geactiveerd in verband met de aanwezigheid van Dutchbat in Bosnië, maar had toen, behalve de genoemde Balkan-analist van de MID/CO, verder een zwakke invulling.

Het mag opvallend heten dat er ook door de Defensietop, of op instigatie van de minister-raad, nooit meer iets aan de MID/CO is gevraagd in het kader van Joegoslavië. Dat was des te opmerkelijker omdat in die Defensietop, bij chef-defensiestaf Van der Vlis en bevelhebber der landstrijdkrachten luitenant-generaal H.A. Couzy, grote twijfels bestonden over het sturen van troepen naar Bosnië (zie hierover hoofdstuk 13 van deel I). Een negatief advies daarover van de MID had hun positie wellicht kunnen versterken, maar zij maakten geen gebruik van de diensten van de MID/CO of de MID/KL. De MID deed kortom niet mee. Dat werd verder in de hand gewerkt doordat het politieke besluit om naar Bosnië te gaan al in de zomer van 1993 was gevallen; daarvóór was de MID niet bij dat besluit betrokken geweest en daarna was het besluit onomkeerbaar.⁷⁰

Het probleem hierbij was ook dat het 898e verbindingsbataljon van de landmacht in Eibergen bij het daar onderschepte militaire berichtenverkeer ook nog steeds uitging van het Koude-Oorlogsdenken. De hier werkzame onderdelen van de luchtmacht en de landmacht hadden bovendien capaciteitsproblemen, en er was in Eibergen ook geen enkele kennis van de Servo-Kroatische taal. Een meevaller was dat het luchtmachtonderdeel in Eibergen wel een goede liaison had met de Duitse *Bundesnachrichtendienst*, en daar werd soms wel waardevol militair berichtenverkeer (verbindingsinlichtingen) onderschepet.

Destijds speelde in Eibergen vooral de vraag of de structuur voor de verbindingsinlichtingen wel kon blijven bestaan. De *intelligence* die daarop gericht was, *signals intelligence*, had toen in Nederland een onzekere toekomst doordat Defensie niet alert was op verbindingsinlichtingen. Er waren drie ‘clubs’ die zich met verbindingsinlichtingen bezighielden – van elke krijgsmachtdeel één, zonder enige coördinatie. De Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep was fors in capaciteit teruggebracht, en verbindingsinlichtingen bij de marine dreven op het Technisch Informatieverwerkingscentrum, terwijl de marineleiding meer strategisch-politieke en maritieme informatie wilde. Het was vanwege deze situatie dat halverwege de jaren negentig de politieke behoefte ontstond om de operationele verbindingsinlichtingen van de drie krijgsmachtonderdelen in Eibergen te integreren. Het had overigens weinig gescheeld of de top van de KL had in september 1994 vanwege de bezuinigingen het onderdeel dat zich in Eibergen met verbindingsinlichtingen bezighield – het 898e verbindingsbataljon – opgeheven. De chef van het Kabinet van de bevelhebber der landstrijdkrachten wist toen zijn baas, Couzy, er in een nota van te overtuigen dit voornemen niet ten uitvoer te brengen.⁷¹ In het rapport van Van Idsinga was al aangegeven dat de marine zo spoedig mogelijk de overdracht wilde van het Technisch Informatieverwerkingscentrum in Amsterdam naar het Strategische Verbindingsinlichtingencentrum in Den Haag, want de instandhouding van een apart centrum voor operationele en strategische verbindingsinlichtingen betekende een grote aanslag op de marinebegroting. De landmacht en de luchtmacht stonden destijds echter negatief tegenover eventuele medefinanciering van een geza-

70 Interview H.J. Vandeweyer, 19/01/98. Zie ook: DEFAT Ottawa 1994, Map 14.8, Werger aan

Defat's, 23/03/94.

71 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

menlijk nieuw op te zetten centrum voor strategische verbindingsinlichtingen; de commandanten verklaarden geen behoefte te hebben aan dat type inlichtingen.⁷²

De onderdelen voor verbindingsinlichtingen van de landmacht en de luchtmacht waren destijds nog puur middelen van de bevelhebbers. Er gingen toen bijna geen verbindingsinlichtingen naar de MID/CO, afgezien van de Groene Editie met onderschept berichtenverkeer. Er was ook geen capaciteit om verbindingsinlichtingen te analyseren en er waren problemen met de MID/KM die ondanks alle financieringsproblemen rond het Technisch Informatieverwerkingscentrum in Amsterdam de ruwe verbindingsinlichtingen niet wilde afstaan aan de MID/CO.

Daarnaast had het hoofd van de MID/KM grote problemen met de benoeming van Duijn tot hoofd van de MID, want daarmee werd deze ook een zogeheten *signals intelligence*-senior. Dat betekende dat Duijn op de jaarlijkse bijeenkomst van de negen belangrijkste westerse *signals intelligence*-landen Nederland exclusief zou vertegenwoordigen en niet het hoofd van het Technisch Informatieverwerkingscentrum, die onder het hoofd van de MID/KM viel. De MID/KM zou daarmee uit de 'loop' komen te zitten, en was om die reden fel tegen deze taakverplaatsing van de MID/KM naar de MID/CO.

Aangezien de benoeming van Duijn echter wel doorging, bracht hij bezoeken aan Noorwegen, Denemarken, België en Hongarije. Naast problemen tussen de MID/CO en de KM kwamen er ook problemen met de KL: de leiding van de KL wilde niet dat Duijn in Denemarken over verbindingsinlichtingen sprak: dit exclusieve recht claimde de MID/KL zelf. Wel bracht Duijn een goed contact tot stand met de Hongaarse MID inzake de uitruil van verbindingsinlichtingen.

Joegoslavië bleek geen onderwerp te zijn dat de aandacht trok van de hoogste politieke beleidsmakers en *intelligence*-functionarissen in de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten of haar voorportaal, het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland. Volgens hoofd MID/CO Duijn was het conflict in Joegoslavië geen onderwerp van discussie in het comité; de leden daarvan hadden het volgens hem veel te druk met het opheffen van de IDB. Er was daar voortdurend beraad over welke taken van de IDB door welke dienst zouden worden overgenomen. In de Ministeriële Commissie was het beeld hetzelfde: onder premier Lubbers duurden de vergaderingen maar ongeveer 20 minuten per keer, en ook daar was volgens Duijn geen interesse voor Joegoslavië.⁷³

Na het vertrek van Duijn werd commandeur P.C. Kok benoemd tot hoofd MID/CO. Hij bekleedde deze functie van 1 januari 1994 tot 25 juni 1995, dus tot vlak voor de val van Srebrenica. Daarvoor was hij, van medio 1991 tot eind 1993, hoofd van de Marine Inlichtingendienst (en in die functie ook plaatsvervangend hoofd van de MID/CO) en tevens hoofd van de afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de marinestaf geweest.

Het nieuwe hoofd van de MID/CO werd al kort na zijn aantreden geconfronteerd met een samenwerkingsovereenkomst die moest voorzien in 'een deconflictering van de mogelijke spanningsvelden' tussen MID en BVD; Kok was daar als plaatsvervangend hoofd MID nog niet bij betrokken geweest. Daartoe zou echter samenwerking op basis van gelijkwaardigheid nodig zijn tussen de *de facto* nog bestaande drie MID's bij de krijgsmachtonderdelen en daarvan was, aldus Kok, nog weinig te bekennen. De MID als geheel zou volgens dit plan op

72 MID/CO. Rapport Van Idsinga, DIS/95/21.11/809, 29/03/95.

73 Deze reconstructie is gebaseerd op een inter-

view met P.J. Duijn, 04/04/01 en diverse vrouwelijke vraaggesprekken (18), (19), (23), (25), (27) en (87).

Oost-Bosnië

diverse terreinen in zijn handelen afhankelijk worden van instemming van de BVD. Kok stelde in plaats van dat plan een nieuw convenant voor, waarmee Docters van Leeuwen van de BVD instemde, 'zij het knorrend'. Kok zou later begrepen hebben dat niet iedereen bij de BVD gelukkig was met het nieuwe convenant.⁷⁴ Dat gold overigens niet voor diverse medewerkers van zijn eigen MID/CO, die het convenant als uitstekend beoordeelden.⁷⁵

Het nieuwe hoofd van de MID was behoorlijk gefrustreerd over zijn periode bij de MID. Hij moest zich voornamelijk met de reorganisatie bemoeien, en had weinig tijd om aandacht te besteden aan het militaire inlichtingenwerk. De hokjesgeest, waaraan hij destijds bij de Marine Inlichtingendienst ijverig zelf had meegedaan, keerde zich nu bij de MID/CO tegen hem. Na een jaar in functie kwam hij tot het besef dat het niet zo langer kon, en trachtte hij serieus om de drie diensten in de MID/CO te integreren. In zijn optiek was de MID/CO 'een pot met vlooiën die alle kanten opsprongen'. Net als zijn voorganger kreeg hij ook nog te maken met pogingen om de MID weg te halen bij de minister en weer onder de chef-defensiestaf terug te brengen. Kok zelf zegt dat hij getracht heeft dit te verhinderen, maar volgens anderen 'schurkte' hij toen erg tegen de chef-defensiestaf aan, in tegenstelling tot Duijn die rechtstreeks met de minister zaken deed.

De MID ten tijde van de val van Srebrenica

Kok bevestigde dat de MID/CO onder hem, net als onder zijn voorganger Duijn, nooit is geraadpleegd bij besluitvorming over de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica. De MID/CO maakte ook onder Kok nooit een risicoanalyse met betrekking tot de enclave in Oost-Bosnië. Wel verstreekte de MID/CO, onder Duijn en ook onder Kok, risicoanalyses vanwege de betrokkenheid van de luchtmacht bij de afdwijing van het vliegverbod boven Bosnië. De MID/CO keek daarbij in het verlengde van de MID/Klu voortdurend naar de risico's voor het defensiepersoneel op Italiaanse vliegbases, in verband met mogelijke Servische terroristische en sabotageacties. De MID/CO kwam tot het voorstel zeer terughoudend te zijn in de voorlichting over gevechtsacties, en over de nationaliteiten van de aanvallende vliegtuigen.⁷⁶

Het hoofd van de MID/CO Kok zou minister Voorhoeve vlak na zijn aantreden eveneens dringend geadviseerd hebben om uit Srebrenica te vertrekken. Hij werd ook, net als zijn voorganger, geconfronteerd met chef-defensiestaf Van der Vlis, die wanhopig moet zijn geweest over de positie waarin Dutchbat in Srebrenica verzeild was geraakt. Kok wilde mede daarom bij zijn aantreden zo snel mogelijk een gesprek met de minister, maar die werd volgens Kok afgeschermd door de secretaris-generaal; hij ervoer dit als zeer frustrerend.⁷⁷ Later kon het hoofd van de MID/CO wel regelmatig briefings aan Voorhoeve verzorgen. Deze had wel enige interesse voor het werk van de MID, maar voornamelijk voor de integratie van de diensten en niet voor de militaire informatie die de MID te leveren had. Het probleem voor Kok was dat hij van Voorhoeve geen politieke aansturing kreeg, en zijn eigen behoeftstelling moest bepalen. Voorhoeve heeft nooit aan de MID of Kok laten weten wat hij eigenlijk aan informatie van de MID verlangde.

De MID speelde om al deze redenen onder Kok amper een rol in het conflict in Bosnië. De MID werd door de politieke beleidsmakers niet als serieuze gesprekspartner beschouwd, zo bevestigde ook Voorhoeve.⁷⁸ De MID verzorgde wel dagelijkse briefings in het DCBC over

74 Jensen & Platje, *De Marid*, pp. 369-394.

75 Vertrouwelijke vraaggesprekken (24) en (25).

76 DS. Nr. 2854, HMID Kok aan de Secretaris-

Generaal, nr. DIS/94/095/856, 13/04/94.

77 Interview P.C. Kok, 07/06/00

78 Interview J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

de politieke en militaire intenties van de strijdende partijen, maar als de briefing voorbij was moest de MID vertrekken en gingen de deuren dicht.

De informatiepositie van de MID was in de periode van de val van de enclave ook niet daverend. Er bestonden met de Scandinavische landen of met het Verenigd Koninkrijk, die troepen in de buurt hadden, geen contacten op strategisch niveau. Verder was Eibergen nog steeds gericht op het Koude-Oorlogsdenken en volstrekt niet op Joegoslavië, zodat er daar geen verbindingsinlichtingen omtrent Joegoslavië werden verzameld. Eibergen viel ten tijde van de val van de enclave immers nog onder de BLS, en die verlangde dat de eenheid in de oude Oost-West-as bleef opereren. Dat bevel lag op tafel en daar mocht niet van afgeweken worden. Het werd in Eibergen dan ook als een 'doodzonde' beschouwd om de blik te richten op conflicten die daar niet in pasten.

Organisatorische problemen speelden hier doorheen. Dat Eibergen 'niets aan Bosnië' mocht doen, viel samen met de weerstand tegen een verdere integratie van de drie MID's van de krijgsmachtonderdelen, die pas in 1994 in een stroomversnelling kwam. De KL-top blokkeerde deze integratie, omdat men de MID/KL wilde behouden.⁷⁹ Couzy bevestigde dat hij Eibergen nooit de opdracht had gegeven om een actiever beleid te voeren inzake de oorlog in Bosnië. Hij had namelijk niet de indruk dat hem als bevelhebber der landstrijdkrachten in de sfeer van verbindingsinlichtingen belangrijke informatie werd onthouden.⁸⁰

Overigens verdient het beeld dat de MID/CO in het geheel niet bij Bosnië betrokken was, enige correctie. Het was voor Kok als hoofd van de MID zelfs duidelijk dat de enclave op de lange termijn zou verdwijnen. Dat werd hem bevestigd door een ontmoeting in de eerste helft van 1994 met zijn Hongaarse collega in Boedapest. Deze bracht Kok in contact met het hoofd van de Servische MID die het beeld bevestigde dat de enclaves uiteindelijk zouden verdwijnen. In de directievergaderingen van de MID is daarna wel eens van gedachten gewisseld, en werd overwogen om Nederlandse F-16's foto's te laten maken van Srebrenica. Dat gebeurde niet, omdat de luchtmacht dacht dat dat niet kon en mocht; de MID/Klu was als steeds gericht op het beschermen van de veiligheid van het luchtmacht personeel en de inschatting was dat die in gevaar zou kunnen komen.

Begin 1995 was al min of meer bekend dat Kok moest vertrekken. Vanaf dat moment wilden de MID's van de krijgsmachtonderdelen geen informatie meer delen met elkaar en met de MID/CO. Ook de uitwisseling van *intelligence* met zusterdiensten verliep slecht. Er kwamen klachten uit het buitenland over de MID; steeds kwamen er vragen wanneer Nederland nu eens *intelligence* omtrent Bosnië ging produceren. De MID kon echter bar weinig leveren, en kreeg daarom ook weinig *intelligence* terug uit het buitenland. Er was wel enige *intelligence* afkomstig uit verbindingsinlichtingen, maar het Technisch Informatieverwerkingscentrum van de Koninklijke Marine had de neiging om die onder zich te houden.

De buitenlandse diensten wisten overigens heel goed dat de MID intern sterk verdeeld was. De balans in de relatie tussen MID en de zusterdiensten sloeg mede daarom steeds in negatieve zin door voor Nederland. De zusterdiensten speelden daar ook op in met het adagium 'verdeel en heers': buitenlandse inlichtingendiensten gingen bij de MID's van de krijgsmachtonderdelen 'boodschappen doen', en kregen op die manier altijd wel wat; de ene dienst wist vaak ook niet wat de andere dienst had weggegeven.⁸¹ Verder wilden de MID's

79 Vertrouwelijk vraaggesprek (41) en interview H.J. Vandewijer, 27/01/00.

80 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

81 Vertrouwelijk vraaggesprek (25). Zie ook: De Graaff & Wiebes, *Villa Maarheeze*, pp. 343-354.

van de krijgsmachtonderdelen liever 'scoren' bij hun bevelhebber dan bij de minister. Er heerste bij de MID/CO volgens oud-medewerkers 'een zieke sfeer', en de MID/CO was in die tijd niet productief vanwege de onderlinge competentieconflicten en het gebrek aan daadwerkelijke operaties. In deze omstandigheden vertrok Kok in juni 1995 als hoofd van de MID.⁸²

Zijn opvolger werd brigadegeneraal J.C.F. Knapp die op 25 juni 1995 aantrad als nieuw hoofd MID. Dat de sfeer tussen de MID's van de krijgsmachtonderdelen in deze periode op zijn zachtst uitgedrukt nog steeds niet best was, bleek al snel na zijn komst. Ook Knapp kreeg te maken met de sterke territoriale grenzen die de drie MID's om hun eigen gebied hadden getrokken. Dat ging soms heel ver: zo was de scheiding tussen de MID's zo sterk dat Knapp als hoofd van de MID niet binnenkwam op het complex van het Technisch Informatieverwerkingencentrum in Amsterdam of in het gebouw van de MID/Klu.

Het rapport van Van Idsinga over de integratie van de MID's in één MID was Knapps vertrekpunt bij zijn aantreden. In het rapport stond dat de KL, KM en Klu ongaarne uitbreiding van de MID/CO zagen,⁸³ maar Knapp kreeg nu een overduidelijk politiek signaal en de instructie om er nu één MID van te maken.⁸⁴ Knapps adagium was steeds dat de MID een ondersteunende dienst was, primair ten behoeve van het ministerie van Defensie, en secundair ten behoeve van de 'BV Nederland'. In zijn 'testament' bij zijn vertrek op 1 oktober 1997 gaf hij nogmaals aan dat er een inlichtingenonderdeel en een onderdeel voor militaire veiligheid moest komen.

Knapp ging als hoofd van de MID regelmatig op bezoek bij de drie MID's van de krijgsmachtonderdelen, en rapporteerde dan rechtstreeks aan de minister. Hij ging daartoe niet eerst langs de chef-defensiestaf, en herstelde hiermee de traditie van Duijn.

Met forse steun in de rug van Voorhoeve begon Knapp aan de zware taak van de integratie van de MID's. Aanvankelijk kreeg hij weinig medewerking van de afzonderlijke MID's, maar dit veranderde later. Dat kwam enerzijds doordat hij burgerpersoneel van Defensie op diverse sleutelposities bij de MID's van de krijgsmachtonderdelen benoemde. Uit oogpunt van integratie was dat een goede zet omdat de oriëntatie van de hoofden MID van de verschillende krijgsmachtonderdelen op de bevelhebbers daarmee afnam.

Ook financiële aspecten hielpen een handje. Vooral de MID/KM besepte dat samenwerking voordelig was, omdat bij de MID/CO het geld werd verdeeld. Deze houding had tot resultaat dat de MID/CO het Technisch Informatieverwerkingencentrum van de MID/KM overnam. De belangrijkste reden van Knapp om te vertrekken was dat hij geen formele waardering kreeg die in een rang tot uitdrukking had moeten komen.⁸⁵

Uit het bovenstaande kan worden afgeleid dat de diensthoofden van de MID/CO in de eerste helft van de jaren negentig weinig marge hadden in hun taak de minister rechtstreeks te adviseren en van inlichtingen te voorzien. De MID/CO had, als het om Joegoslavië ging, ook slechts één analist ter beschikking. Dat maakte de informatiepositie van de MID/CO niet

82 Deze reconstructie is gebaseerd op een interview met P.C. Kok, 07/06/00 en diverse vertrouwelijke vraaggesprekken (18), (34) en (86).

83 MID/CO. Rapport Van Idsinga, DIS/95/21.11/809, 29/03/95.

84 Zie hiervoor ook: MID/CO. Brief van HMID

Knapp en Nota Realisatiememorandum Afdeling Militaire Inlichtingendienst KL, nr. DIS/96001532, 19/07/96.

85 Deze reconstructie is gebaseerd op een interview met J.C.F. Knapp, 21/03/01 en vertrouwelijke vraaggesprekken (29), (34) en (35).

sterk. Hierna wordt preciezer gereconstrueerd wat de capaciteiten, middelen en personele bezetting inzake Joegoslavië bij de MID/CO waren.

De MID/Centrale Organisatie en Bosnië

Uit een analyse van de MID in de periode 1992-1995 blijkt dat er op allerlei niveaus *intelligence* over Bosnië werd verzameld. Dat gebeurde allereerst bij de stafafdeling Inlichtingen van de MID/CO alwaar de verwerking en rapportage op politiek, economisch en strategisch terrein werd verricht. Strategische inlichtingen waren in de eerste plaats bestemd voor de politieke, ambtelijke en militaire leiding (minister en staatssecretaris, secretaris-generaal en chef-defensiestaf). Voor de coördinatie en afstemming van de rapportage was het hoofd van de stafafdeling verantwoordelijk. De sectie was onderverdeeld in een Bureau Militaire Analyse en een bureau Politiek-economische Analyse.⁸⁶ In totaal werkten er twaalf medewerkers die vooral strategische ontwikkelingen op politiek, economisch en militair gebied in het GOS, het Midden-Oosten, Suriname en de Balkan bestudeerden. De personeelcapaciteit bij de MID/CO was onvoldoende om de Balkan goed te volgen. Na de finale reorganisatie is deze stafafdeling na 1996 gegroeid van 12 naar 45 fte.⁸⁷ Slechts één analist werkte bijna *fulltime* aan de Balkan, maar die moest daarnaast ook de ontwikkelingen in Suriname volgen. Dit eenmansbedrijfje kreeg ook nog eens weinig tot geen aansturing: deze analist moest zijn eigen beleid maken en hield zich voornamelijk bezig met politiek-strategische ontwikkelingen. Joegoslavië was bij de MID/CO een *target* vanaf 1988. Toen kwamen de eerste signalen dat er iets mis was. Volgens betrokkenen had de oorlog in Joegoslavië (ondanks Dutchbat) geen hoge prioriteit. 'De Muur is jaren later gevallen bij de MID', aldus een analist.⁸⁸

Wat betreft de bronnen van de afdeling Inlichtingen van de MID/CO: deze sectie kon slechts spaarzaam beschikken over verbindingsinlichtingen. De relatie van de MID/CO met bijzondere verwervingsorganen zoals het Technisch Informatieverwerkingscentrum in Amsterdam of het 898e verbindingsbataljon van de landmacht in Eibergen, was eigenlijk non-existent. De MID/CO moest het voornamelijk doen met *open source intelligence* en soms materiaal van UNPROFOR. Ongeveer tachtig procent van alle *intelligence* kwam uit die bronnen. De MID/CO kreeg ook informatie over Bosnië van Dutchbat, UNCivPol, UNMO's, waarnemers van de ECOMM (de Europese monitormissie) en van de militair attaché in Belgrado. Verder werd *intelligence* verkregen van het Technisch Informatieverwerkingscentrum en de NAVO, en de politieke analyses van de BVD die naar het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland gingen.

De MID's van de krijgsmachtonderdelen leverden ook inlichtingen aan de MID/CO, maar de MID/KL stuurde uitsluitend *finished intelligence* naar de MID/CO en niet het materiaal waarop dat was gebaseerd. De enige Balkan-analist die de MID/CO ter beschikking had, kon dus nooit zelfstandig de bronnen op hun betrouwbaarheid controleren. Illustratief is in dit verband dat de MID/KL wel beschikte over vertalers Engels-Nederlands, maar de MID/CO niet.

Defensie heeft geen extra krachtsinspanning gedaan om de omvang van de MID/CO op dit punt te vergroten. Hierdoor bleef één analist, die verder geen enkele ondersteuning kreeg, de volledige verantwoordelijkheid voor Joegoslavië houden. Het gevolg was dat de MID/

86 Kluiters, *Supplement*, pp. 214-215.

88 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

87 Vertrouwelijk vraaggesprek (27).

CO eigenlijk geen eigen doorwrochte analyses kon maken maar volledig moest afgaan op het *finished intelligence*-product van de MID/KL. De MID/CO mocht nooit rechtstreeks contact opnemen met Nederlandse stafofficieren in Tuzla, Sarajevo of Zagreb. Alles liep via de MID/KL. De drie toenmalige hoofden van de MID bevestigden dit geschetste beeld inzake de informatiepositie van de MID/CO.

De MID/CO beschikte ook niet over luchtfoto's van satellieten of U-2-spionagevliegtuigen. Af en toe kreeg de ze materiaal van onder meer de Duitse *Bundesnachrichtendienst*, de Italiaanse MID (de *Servizio Informazioni i Sicurezza Militare* of SISMI), de Deense MID (DDIS), of de Amerikaanse CIA of de *Defense Intelligence Agency* (DIA). Met de meeste diensten was er een beveiligde telexverbinding. De Amerikaanse *intelligence* over Joegoslavië had voornamelijk veel diepte op militair-tactisch gebied, maar geen breedte in die zin dat een volledig politiek en militair beeld werd geboden.⁸⁹ De Duitse, Italiaanse en Deense *intelligence* werd over het algemeen als goed beoordeeld. Die van de Britse en Franse diensten, de *Defence Intelligence Staff* en de *Service Generale de Reinseignement* (SGR), werd als redelijk beoordeeld. De MID/CO had een goede toegang tot de *Defence Intelligence Staff*. Verder leverden de Zwitserse en Oostenrijkse inlichtingendiensten uitstekende rapporten aan op basis van debriefings van vluchtelingen uit de Balkan. Vaak werd in interviews opgemerkt dat de kwaliteit van de partnerinformatie in sterke mate afhing van persoonlijke relaties van die ene analist. Met Spanje waren de contacten bijvoorbeeld summier, maar die met de *Bundesnachrichtendienst* waren goed. Met de Amerikaanse *Defence Intelligence Agency* waren er sporadisch contacten: meestal eens per jaar.⁹⁰

De MID/CO had vóór 1994 geen enkel contact met de CIA of met de MI-6: dat deed de IDB. De MID/CO legde na de opheffing van de IDB in 1994 wel contacten met de Britten en de Amerikanen. MID/CO-hoofd Kok had bijvoorbeeld regelmatig contact met de Amerikaanse *chief of station* van de CIA. Het hoofd van de afdeling Inlichtingen van de MID/CO was verder verantwoordelijk voor alle andere buitenlandse contacten. Aanvankelijk kwam de *chief of station* op bezoek bij Kok, maar na de komst van Knapp ging hij daarna bij het hoofd van de afdeling Inlichtingen langs. Die kreeg toen eens per twee weken bezoek van deze *chief of station*. Het algehele gevoel bij de MID/CO was dat de *chief of station* over het algemeen meer om *intelligence* kwam vragen dan hij namens de CIA wilde aanleveren. Verder gaf de *chief of station* af en toe een briefing op het DCBC. Hierbij werd soms gebruik gemaakt van *imagery intelligence* afkomstig van satellieten en U-2-spionagetoestellen.⁹¹

De informatiepositie van de MID/CO was kortom, op het gebied van strategische ontwikkelingen op politiek, economisch en militair gebied, zeker niet sterk te noemen, door een gebrek aan voldoende personeel, aan unieke bronnen en aan eigen mogelijkheden voor inlichtingenvergarig. De enige analist moest het 'doen' met informatie van de VN, de uiteindelijke analyses (niet de bronnen) van de MID's van de krijgsmachtonderdelen, zusterdiensten en open bronnen.

De MID's van de krijgsmachtonderdelen en Bosnië

Naast de afdeling Inlichtingen van de MID/CO waren de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid van de drie krijgsmachtonderdelen (MID/KL, MID/Klu en MID/KM) belast met het

89 Interview P.J. Duijn, 04/04/01.

90 Vertrouwelijk vraaggesprek (28).

91 Verslagen van deze vertrouwelijke briefings

zijn trouwens niet aangetroffen in het archief van het Ministerie van Defensie.

vergaren van *intelligence* over Joegoslavië. In deze paragraaf zal voornamelijk aandacht worden geschonken aan de activiteiten van de MID/KL, die de primaire verantwoordelijkheid droeg voor de vergaring van militaire inlichtingen bestemd voor de top van de KL en de Nederlandse eenheden in Bosnië. Kort zal ook worden stilgestaan bij het werk van de MID/KLu die *intelligence* vergaarde in het kader van de *force protection* van de Nederlandse F-16's die vanuit Italië actief waren boven Bosnië. Hoewel de Koninklijke Marine deelnam aan operaties in de Adriatische Zee zal aan de MID/KM geen aparte paragraaf besteed worden, omdat deze geen rol speelde waar het ging om de situatie rond de oostelijke enclaves.

Verwacht mocht worden dat de MID/KL zich actiever zou gaan bemoeien met de verwerving van *intelligence* tijdens de besluitvorming over de uitzending van Dutchbat, zeker nadat Nederlandse militairen naar Bosnië waren vertrokken. Uit een vraaggesprek met het hoofd van de afdeling Inlichtingen en Veiligheid, tevens plaatsvervangend hoofd van de MID/KL, kolonel J.M.J. Bosch, blijkt dat dit toch maar beperkt het geval is geweest.⁹² Een impuls hierbij had ook kunnen zijn de benoeming van een nieuw hoofd MID/KL, kolonel H. Bokhoven, die deze functie van 19 april 1994 tot 15 december 1995 bekleedde.⁹³ Deze had namelijk ruime ervaring opgedaan in Bosnië, en was van 1993 tot 1994 *plan officier* geweest bij de Franse *force commander* Cot.

De organisatie van de MID/KL

De afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL hield zich bezig met de vraag welk materieel zich waar bevond, en over welk materieel de strijdende partijen konden beschikken. Er bestond geen formeel inlichtingenbehoefteplan.⁹⁴ De afdeling Inlichtingen en Veiligheid werkte in 1994 en 1995 met de volgende structuur.

- Sectie A: inlichtingen;
- Sectie B: veiligheid, waaronder contra-inlichtingen ;
- Sectie C: liaison met militaire attachés en buitenlandse partners;
- Sectie D: militaire geografie.

De Sectie A, inlichtingen,⁹⁵ was verder onderverdeeld in:

- A-1: Bureau *current intelligence, situation center* (SitCen) en dagelijkse *Intelligence Summaries*;
- A-2: Bureau Europa (*orders of battle* en landstrijdkrachten);
- A-3: Bureau wetenschappelijke en technische Inlichtingen;
- A-4: Bureau verbindingsinlichtingen;
- A-5: Bureau literatuuronderzoek en vertalingen (geen vertalers Servo-Kroatisch);
- A-6: Bureau administratie, documentatie en archief;
- A-7: Bureau niet-Oost-Europese staten (Midden-Oosten, Noord-Afrika en de rest van de wereld).

De belangrijkste bureaus voor het vergaren van inlichtingen waren A-2, A-4 en, voor de productie van *finished intelligence*, A-1. Sommige analisten bij het bureau Europa hadden ervaring opgedaan in Bosnië doordat zij bij de inlichtingenstaf van het *Bosnia Herzegovina*

92 Interviews J.M.J. Bosch, 10/05/99 en 10/10/01.

94 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

93 Kluiters, *Supplement*, p. 133.

95 Kluiters, *Supplement*, p. 131.

Command in Kiseljak hadden gewerkt. Daar hadden zij toegang tot het *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE)-systeem. *Intelligence* werd in de NAVO gedeeld via dit systeem, een zwaar beveiligd communicatienetwerk, en daarmee werden de resultaten van *imagery intelligence*, *electronic intelligence* en andere *intelligence* uitgewisseld.⁹⁶

Het *situation centre* bij bureau A-1 had drie taken: het opstellen van de dagelijkse *intelligence summary* van 2 à 2½ pagina, dat vooral Joegoslavië maar tevens verder de hele wereld besloeg, verwerking van de dagelijkse *intelligence* en verspreiding daarvan, en het sturen van de afslankoperatie die in november 1994 was ingezet. Het dagelijkse schema was: van 8.00 tot 10.00 uur verwerking en analyse, van 10.00 tot 12.00 uur schrijven, 12.00 tot 13.00 uur concept lezen en bewerken en van 13.00 tot 14.00 uur verspreiding. De belangrijkste bronnen van het *situation centre* waren de producten van het Bureau Europa en het Bureau Verbindingsinlichtingen, de inlichtingensectie van UNPROFOR en materiaal van zusterdiensten. Al snel viel het medewerkers van het *situation centre* op dat de zusterdiensten veel overschreven van wat de inlichtingensectie van UNPROFOR aanleverde, maar ook zij moesten constateren dat de MID/KL weinig goede *intelligence* had en beslist geen unieke informatiepositie. De *intelligence summary*-analyse botste soms met de analyses van Bureau Europa.

Aanvankelijk waren de producten van Bureau Europa inzake Joegoslavië het resultaat van ruilhandel met de buitenlandse partners, die door een medewerker al ruim twintig jaar geleden waren opgezet.⁹⁷ Een Amerikaan die twintig jaar in het Amerikaanse leger en bij de *Defence Intelligence Agency* (DIA) had gewerkt, bevestigde dat de MID/KL tijdens de Koude Oorlog de grootste producent van *intelligence* over voormalig Joegoslavië binnen de NAVO was. De MID had volgens hem uitstekende ruwe *intelligence*, maar de analyse was van mindere kwaliteit. Omgekeerd kwam er af en toe ook wat Amerikaanse *intelligence* binnen bij de MID/KL bij de NAVO in Mons, maar er was bij de Amerikanen geen echte wil om deze te delen.⁹⁸

De bronnen van Bureau Europa waren voornamelijk *open source intelligence*, UNPROFOR, de zusterdiensten en de militaire attaché in Belgrado. Het Bureau Europa had aanvankelijk niet de beschikking over verbindingsinlichtingen. Er was sprake van een sterke compartimentering in de MID/KL. Separate rapporten met verbindingsinlichtingen gingen naar het plaatsvervangend hoofd van de afdeling Inlichtingen, en medewerkers van Bureau Europa kregen die rapporten aanvankelijk niet te zien. Later verbeterde dit; toen kregen de medewerkers van het Bureau Europa wel verbindingsinlichtingen (eens per week). De hoeveelheid groeide ook, omdat het hoofd van de afdeling Inlichtingen van de MID/KL destijds een wekelijkse briefing wilde hebben.

Bureau Europa kon verder beschikken over buitenlands materiaal via organisaties als de ECMM en UNMO. Wat betreft de buitenlandse partners: op basis van historie waren er goede directe contacten met de Amerikanen, de Duitsers en de Italianen. Ook bij de MID/KL wisselde het oordeel over de kwaliteit van de *intelligence* afkomstig van zusterdiensten. 'Niet al te best' en 'niets unieks' waren gangbare kwalificaties. Met de Franse diensten haperde de liaison: de Franse *intelligence* die de MID/KL ontving, werd over het algemeen als ondeugdelijk beoordeeld. Met de Britse *Defence Intelligence Staff* (DIS) waren de contacten beperkt. Wel kreeg Bureau Europa inzage in Britse rapportages van de *Defence Intelligence*

96 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

98 Vertrouwelijke vraaggesprekken (75) en (38).

97 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

Staff. De *Defence Intelligence Staff* zou overigens langzaam op gang gekomen zijn, maar de rapportages werden later als kwalitatief goed beoordeeld. Verder werd af en toe materiaal verkregen van de Deense militaire inlichtingendienst en de Amerikaanse *Defence Intelligence Agency*.⁹⁹ De producten van de *Bundesnachrichtendienst* werden als goed beoordeeld; deze dienst had vooral in de omgeving van Banja Luka en aan de grens met Servië goede *human intelligence*-bronnen. De *Bundesnachrichtendienst* zou ook over verbindingsinlichtingen van communicatieverkeer van de VRS en ABiH beschikt hebben.¹⁰⁰

De MID/KL roeit met de riemen die hij heeft

Een belangrijk probleem waarmee Bureau Europa maar ook andere bureaus aanvankelijk te maken kregen, was een gebrek aan goede en betrouwbare landkaarten. De kaarten inzake Joegoslavië waren uit de jaren zestig of soms nog ouder; het kwam voor dat op de kaartjes die de MID/KL gebruikte onderaan gedrukt stond 'Führer Stab des Heeres, Ausgabe 1943'.¹⁰¹ Het beste dat gebruikt werd, was de ANWB-kaart van Joegoslavië en de plattegrond van Sarajevo gemaakt voor de Olympische Winterspelen van 1986. De kaarten die later beschikbaar kwamen, zijn steeds bijgewerkt op basis van *imagery intelligence*, aangeleverd door de Franse SPOT-satelliet.¹⁰² Bij de ontplooiing van Dutchbat maakt de MID/KL een driedimensionale schets.

Dutchbat werkte in de enclave met tien jaar oude Joegoslavische kaarten. Dat werkte erg lastig bij besprekingen over de vaststelling van een bestandslijn of bij incidenten. Na een bezoek van de stafchef van de KL-crisisstaff aan de enclave werden de kaarten aangepast aan de Nederlandse normen,¹⁰³ maar ook die bewerking droeg niet bij aan de verbetering van de communicatie tussen Dutchbat en de hogere bevelsniveaus binnen UNPROFOR. De hogere bevelsniveaus werkten namelijk met kaarten die door UNPROFOR in Zagreb waren gemaakt, en tussen de kaarten van Dutchbat en de UNPROFOR-kaarten bestond een kleine afwijking. Dat verschil leidde er bijvoorbeeld toe dat de helikopter van *force commander* De Lapresle bij diens bezoek aan Srebrenica op 2 februari 1995 pas bij de derde poging op de compound in Srebrenica aan de grond kon worden gezet.¹⁰⁴ Later kwamen er kaarten met coördinaten, maar in het algemeen kan worden gesteld dat aanvankelijk niet overmatig veel geografische *intelligence* beschikbaar was.¹⁰⁵

Wat in de lijn der verwachting had gelegen nadat de uitzending van militairen naar Bosnië was begonnen, was dat Dutchbatters als bron van *intelligence* gebruikt zouden worden. De informatiepositie van de MID/KL had aanzienlijk verbeterd kunnen worden door gebruik te maken van de oren en ogen op de grond – maar dat werd niet gedaan. Zo mocht Bureau Europa geen vragen meegeven aan de inlichtingenofficier van Dutchbat en de 'voorlopers' daarvan, het verbindingsbataljon en later het transportbataljon. De MID/KL vroeg dat wel aan deze officier, maar de plaatsvervangend bevelhebber der landstrijdkrachten gaf hier geen toestemming voor. Later werd het plaatsvervangend hoofd van de MID/KL hierover nogmaals op de vingers getikt door de top van de KL. De leiding van de MID/KL verbood

99 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

100 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

101 Vertrouwelijk vraaggesprek (34). Zie ook: Paul Ruigrok, 'Den Haag wist van niets, maar de onderofficieren moesten terug', *Vrij Nederland*, 30/10/93.

102 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

103 CRST. nr. CRST/374, Brantz aan BLS e.a., 06/06/94, bijlage: Reisverslag naar Bosnië-Herzegovina, p. 3.

104 SMG, 1004. TA9A aan TX8, 21/02/95.

105 Vertrouwelijk vraaggesprek (34).

hierop de analisten van de MID/KL om weer direct contact te zoeken met de inlichtingenofficier van Dutchbat,¹⁰⁶ omdat *intelligence*-activiteiten in VN-verband niet waren toegestaan. Via een omweg werden de vragen toen gesteld via de sectie Veiligheid van de MID/KL, waardoor toen wel enige informatie binnendruppelde.

Omtrent de verbindingsinlichtingen van de MID/KL (Bureau A-4) gold dat de MID/KL omstreeks 1994 aan het 898e verbindingsbataljon van de landmacht in Eibergen opdracht had gegeven om naar Joegoslavië te gaan 'kijken'. Het operatiebevel van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten gaf aan dat de MID/KL de dagelijkse operationele leiding had. Bureau A-4 beschikte in 1993-1995 wat verbindingsinlichtingen betrof alleen over deze eenheid in Eibergen, en had geen zeggenschap over het Technisch Informatieverwerkingscentrum in Amsterdam; dat viel immers onder de MID/KM. Het Technisch Informatieverwerkingscentrum had slechts de marine, Buitenlandse Zaken en de BVD als klant. De MID/KL en MID/Klu hadden derhalve geen rechtstreekse toegang tot het communicatieverkeer dat voornamelijk in Zoutkamp en Eemnes werd onderschept. Vanuit het Bureau Verbindingsinlichtingen van de MID/KL is toen de eerste cursus Servo-Kroatisch geïnitieerd op de school van de MID. Het probleem was dat de antenne van Eibergen op de Oost-west-as was gericht wat moeilijkheden veroorzaakte bij het onderscheppen van het berichtenverkeer op de Balkan.

Ook was er bij de MID/KL onvoldoende vertaalcapaciteit en waren er technische problemen. Tijdens de oorlog in Bosnië werd voornamelijk gebruikgemaakt van walkietalkies zoals de Motorola. Voor het onderscheppen van Motorola-berichtenverkeer is een aparte analysecapaciteit nodig. Dat was in Nederland niet haalbaar; dat kon alleen ter plaatse.

Sommige (voormalige) MID'ers verklaarden in 2001 dat hun dienst zich in 1995 nog geestelijk en technisch op het Oosten richtte. Er waren nog twee redenen waarom de MID bij verbindingsinlichtingen maar zo moeizaam 'het kijken' naar het Oosten kon loslaten. In de eerste plaats was er een investeringsstop en om van de Oost-west-as te verlaten, was nu juist heel veel geld nodig. Een tweede reden had ermee te maken dat men in de NAVO die verplichting was aangegaan, en als de MID/KL niet aan die verplichting zou voldoen, was er helemaal niets meer om met de partners uit te ruilen.

Inmiddels waren er nog steeds geen middelen en militaire sturing aanwezig, ook niet vanuit de leiding van het ministerie van Defensie. Er was daar tussen 1993 en 1995 eenvoudig geen interesse voor verbindingsinlichtingen, en de departementsleiding vond het te duur deze te verwerven. De inzet van verbindingsinlichtingen werd tijdens de uitzending van Dutchbat dan ook sterk beperkt door te weinig middelen, personeel en materieel. Het Bureau A-4 was, als gezegd, sterk gehandicapt doordat er van de Amerikanen geen verbindingsinlichtingen over Bosnië werden verkregen; volgens sommige MID'ers deelden de Amerikanen deze overigens ook amper met het Verenigd Koninkrijk en Duitsland.¹⁰⁷ Medewerkers van de MID/KL verklaarden dat pas na de val van Srebrenica met verbindingsinlichtingen inzicht werd verkregen in de communicatienetwerken van de VRS; dat lukte toen via 'houtje-touwte-maatregelen' en persoonlijke contacten.¹⁰⁸

De MID/KL had géén unieke bronnen inzake Bosnië, en de behoefte daaraan vanuit politiek Den Haag bleek niet groot te zijn. Om de oorlog in Bosnië optimaal te kunnen volgen, waren de analisten afhankelijk van zusterdiensten, UNPROFOR, UNMO's, en de

106 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

107 Vertrouwelijk vraaggesprek (21).

108 Vertrouwelijk vraaggesprekken (21), (33), (35), (37) en (39).

ECMM. Op verzoek van de MID/KL deed chef-defensiestaf Van den Breemen nog navraag bij generaal Shaliskashvili, de voorzitter van de Amerikaanse *Joint Chiefs of Staff* (JCS), naar meer *intelligence*, maar daaruit bleek dat de Amerikaanse diensten ook geen beter beeld hadden wat betreft de oostelijke enclaves. Verder is ook bij de *Bundesnachrichtendienst* in Duitsland gepoogd extra *intelligence* te verwerven, maar dat leverde weinig op.¹⁰⁹

Had de MID/KL of Dutchbat zelf meer aan intelligence moeten doen?

Volgens MID'ers leverden buitenlandse inlichtingen over Joegoslavië weinig tot niets over Srebrenica dat na analyse waardevol was. De vraag is dan of Dutchbat zelf aan inlichtingenvergaring had kunnen of moeten doen, om het werk van de MID/KL te ondersteunen, zodat het bataljon daar vervolgens weer van had kunnen profiteren. Uit vele studies blijkt dat in complexe *peacekeeping*-operaties *human intelligence* vaak de belangrijkste bron van *intelligence* is. Een Amerikaanse militaire functionaris pleitte er daarom voor om de methoden van inlichtingenvergaring 'simpel' te houden.¹¹⁰ In een gebied als Bosnië bestond een tekort aan allerlei (vooral Amerikaanse) hoogwaardige technische systemen. Geavanceerde spionagevliegtuigen waren niet in staat om mijnen of sluipschutters op te sporen, of de rol van de lokale maffia vast te stellen.¹¹¹

De auteur David Charters stelt dat elke *peacekeeper* in feite een vergaarder van *intelligence* is. Elk contact met de lokale bevolking en autoriteiten zou van toegevoegde waarde moeten zijn, en inlichtingenvergaring en rapportage zouden volgens hem de tweede natuur moeten zijn van elke commandant die betrokken is bij *peacekeeping*-operatie.¹¹²

Dat Dutchbat een goede *intelligence*-structuur nodig had, bleek al uit de eerdere ervaringen van het Britse leger in Bosnië. In februari 1994 werd daarover gerapporteerd door de militair attaché in Londen. De ervaringen van het Britse bataljon in de periode mei-november 1993 in Bosnië wezen uit dat een succesvolle taakuitvoering afhing van de *intelligence*. Daardoor was bijvoorbeeld vooraf meer zekerheid te krijgen of een konvooi zijn eindbestemming zou halen. Zonder enige zekerheid daaromtrent had het nauwelijks zin op pad te gaan. Informatiebronnen van Dutchbat voor *intelligence* waren lokale militaire commandanten, de bevolking, ex-militairen uit de regio, UNMO's, medewerkers van het Internationale Rode Kruis, en eigen officieren.¹¹³

Dat de commandant van Dutchbat het gevoel had 'arm' te zijn aan *intelligence* bleek in juni 1994. Uit het verslag van het bezoek van kolonel C.L. Brantz naar Srebrenica bleek dat sinds de ontplooiing van Dutchbat I op 1 maart 1994 de commandant van Dutchbat meermalen had beklemtoond dat zijn 'wereld' door het gebrek aan *intelligence* zeer beperkt was. Anticiperen op ontwikkelingen buiten de enclave en het toetsen van informatie van de strijdende partijen op waarheid was in de huidige situatie immers niet of nauwelijks mogelijk, aldus Brantz. Hij wees erop dat het inlichtingenbeeld voornamelijk was gebaseerd op onregelmatige gesprekken met ABiH- en VRS militairen, UNMO's en waarnemingen vanuit OP's. Wellicht kon ondersteuning vanuit Nederland een gedeelte van die tekortkoming

109 Vertrouwelijk vraaggesprek (36).

110 Vgl. Colonel H. Allen Boyd, 'Joint *Intelligence* in Support of Peace Operations', *Military Intelligence Professional Bulletin*, January-March 1999 en Välimäki, *Intelligence*, p. 56.

111 Vgl. Lt. Colonel Collin A. Agee, 'Too Much Data - Too Little Intel?', *Military Intelligence Pro-*

fessional Bulletin, January-March 1999.

112 David A. Charters, 'Out of the Closet: *Intelligence* Support for Post-Modernist *Peacekeeping*', *The Pearson Papers*, No. 4; *Intelligence and Peacekeeping*, Halifax, 1999, p. 61.

113 CRST. Bureau Landmachtattaché aan Hoofd SitCen, nr. 2602/1827, 26/02/94.

oplossen. Of dat praktisch uitvoerbaar was, moest volgens Brantz nog blijken; zoveel eigen middelen had de KL niet in het missiegebied.

Opmerkelijk was dat de Engelsen en Denen ieder op hun eigen wijze diezelfde tekortkomingen voor hun eenheden deels wél schenen te kunnen oplossen. Brantz stelde voor dat er een plan van aanpak zou worden geformuleerd waardoor de geformuleerde knelpunten op korte termijn in omvang konden worden beperkt.¹¹⁴ In een reactie liet de bevelhebber weten dat alleen uitgezocht moest worden waarom de toezeggingen van het hoofd van de MID van inlichtingenondersteuning aan de commandant van Dutchbat niet ingelost konden worden; de commandant moest die informatie hebben. Over het plan van aanpak moest overlegd worden met de afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL.¹¹⁵

Dutchbat kreeg dus vooralsnog geen optimale *intelligence*-ondersteuning uit Den Haag, maar had zelf ook geen *intelligence*-verwervende structuur ingericht. De stafofficier inlichtingen was geen sleutelfunctionaris. Sterker nog: tijdens Dutchbat I en II mocht er van de Nederlandse commandant zelfs geen stafofficier inlichtingen mee naar de enclave. Er zat weliswaar een dergelijke functionaris bij het transportbataljon, maar niet in Srebrenica doch bij de Alfa-compagnie in Simin Han. Ook daar was echter in september 1994 geen officiële *intelligence*-functionaris aanwezig; pas later werd een militair vrijgemaakt voor dit specifieke werk. Bij het Nederlandse *support command* in Lukavac was er evenmin een functionaris om *intelligence* te verzamelen.¹¹⁶ Wel bevond zich daar een functionaris belast met militaire veiligheid.

Uit de debriefingsverslagen van deze militaire veiligheidssectie in Lukavac bleek dat er in de periode juli-november 1994 geen goede samenwerking was met Dutchbat ('waardeloos', vond de sectie zelf). Er waren veel problemen. De informatie over slagorde van de strijdende partijen en andere *intelligence* ging in eerste instantie naar Dutchbat in Srebrenica, die geacht werd om deze met het *support command* in Lukavac terug te koppelen. De functionaris belast met militaire veiligheid rapporteerde wel aan Dutchbat in Srebrenica, maar ontdekte dat zijn verslagen niet werden verwerkt in de dagelijkse *situation reports* van Dutchbat verder de VN-lijn in. Dutchbat deed dat echter niet; in de rapportages stond gewoon 'nothing to report' in plaats van datgene wat hij gemeld had. Kennelijk vond Dutchbat de rapportages niet interessant. Commandant Ph.P. Everts van Dutchbat II wilde op een gegeven moment deze functie in Lukavac ook opheffen maar daar stak Den Haag een stokje voor. Voor de functionaris in Lukavac was de maat vol toen hij naar de compound in Potočari opbelde en een militair in de *Opsroom* (de commandopost) aan hem vroeg wie hij eigenlijk was. Daarop startte deze militaire veiligheidsman zijn eigen netwerk.

De samenwerking tussen Lukavac en de Nederlandse compagnie in Sapna en het transportbataljon verliep daarentegen goed. Alles wat konvooi-commandanten tegenkwamen en wat vanuit inlichtingenperspectief interessant kon zijn, werd aan deze inlichtingenofficier in Lukavac gemeld, die dat vervolgens doorgaf aan zijn evenknie bij *Sector North East*. Deze Scandinaviër waarschuwde hem overigens regelmatig dat de VRS het communicatieverkeer van UNPROFOR afluisterde, en adviseerde om die reden niet alles in *situation reports* te

114 CRST. Nr. 379, Brantz aan BLS, nr. CRST/374, 06/06/94.

115 CRST. Nr. 380, KL Crisisstaf Ochtendblad, nr. CRST/497, 22/06/94.

116 CRST. KL Crisisstaf Ochtendblad, nr. 378, G-2 Kap. Hagenaars aan HINL, nr. CBST/941, 15/09/94.

vermelden.¹¹⁷ De waarschuwing was waarschijnlijk eerder bedoeld als een signaal: niet veel later ontdekte de MID/KL dat een Scandinavische inlichtingendienst het verkeer tussen verschillende eenheden van het Nederlandse verbindingsbataljon in Bosnië afluisterde. Er was opgevangen dat twee Nederlandse militairen zich zeer denigrerend hadden uitgelaten over hun commandant.¹¹⁸

Intelligence-vergaring in de enclave onder Dutchbat I, II en III

Bij Dutchbat I werden inlichtingen vergaard door het team voor de civiel-militaire relaties (in militaire termen: de S-5) onder leiding van majoor A. Derksen. Dit team verzorgde de liaison met de ABiH en VRS, verzamelde veel informatie, en maakte een 'smoelenboek'. Het team had geen voorbeeld hoe het moest functioneren en gaf er een eigen commandoachtige invulling aan. Men maakte civiele en militaire risicoanalyses. De risico-inventarisatie werd wel op strikt militaire wijze gedaan: Derksen was majoor bij de commando's met een eigen peloton, en trad ook als zodanig op.

Dit team legde ook de basisstructuren voor overleg met de ngo's, UnCivPol en de UN-MO's. Er werd 'met een blauwe pet op, groen gewerkt'. Ook bij Dutchbat II was er een goed liaisonteam. Contacten werden uitgebouwd, aangeknoopt en onderhouden. De doelen waren: het begeleiden van konvoeien, het volgen van hulpgoederen, het bestrijden van corruptie en het onderhouden van contacten met de bevolking. Ook dit team functioneerde goed en kreeg een spilfunctie in het bataljon. De samenwerking met de bataljonscommandant was eveneens goed.¹¹⁹

De problemen begonnen wat dit betreft met Dutchbat III. Volgens diverse MID'ers was het een probleem dat Dutchbat III weinig tactisch-militaire *intelligence* verschaftte. Volgens hen was het standpunt van Karremans dat hij een VN-eenheid had en geen nationale eenheid. De inlichtingenfunctionaris werd beschouwd als een van ons. Er was geen structurele rapportage;¹²⁰ generaal Bastiaans keerde zich in zijn periode als hoofd van de UNMO's ook tegen het verschaffen van *intelligence*. Er mochten geen inlichtingen aan de MID/KL worden geleverd. Op specifieke of speciale vragen van de MID/KL werd niet of nauwelijks gereageerd.¹²¹ In dit opzicht is het vreemd dat Karremans en Franken zelfs weigerden in te gaan op specifieke logistieke vragen. De logistieke sectie (in militaire termen: de G-4) van de KL-crisisstaff werd in mei 1995 verboden logistieke gegevens te verzamelen.¹²²

Dutchbat III had wel een eigen inlichtingsofficier, kapitein E. Wieffer, maar deze rapporteerde exclusief aan de KL-crisisstaff en niet (rechtstreeks) aan de MID/KL. Zo werd de lange brandbrief van Karremans van 5 juni 1995 aan de KL-crisisstaff pas veel later bekend bij de MID/KL.¹²³ Wieffer verstuurde dagelijks *Situation reports* naar *Sector North East* en *military information summaries* aan de KL Crisisstaff. Hij kon tijdens de zogeheten opwerkperiode (de voorbereidingsperiode op de uitzending voor Dutchbat III) maar in zeer beperkte mate gebruikmaken van de ervaringen van Dutchbat I en Dutchbat II. Wieffer concludeerde dat het doorgeven van ervaring binnen de KL blijkbaar slecht werkte: volgens hem deed de KL

117 101 MIDCie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDcie, 23/12/95.

118 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

119 101 MIDCie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDcie, 23/12/95.

120 SMG, 1004. Verslag van een gesprek met Kol. Bokhoven, 20/07/95.

121 Vertrouwelijk vraaggesprekken (28) en (37).

122 SMG, 1004. Interview met E. Otterloo over de logistieke aspecten van DutchBat, 31/07/95.

123 Bij de KL Crisisstaff kwam in juni tot de conclusie: 'Karremans draait door'. Deze conclusie trok men op basis van zijn correspondentie. Vertrouwelijk vraaggesprek (23).

aan debriefing, signaleerde men problemen en besprak men mogelijkheden tot verbetering, maar ontbrak het vaak aan het doorvoeren ervan. Het gevolg was dat bij de evaluatie van een uitzending dezelfde gebreken werden geconstateerd als bij de vorige uitzending, zonder dat een oplossing werd gerealiseerd voor de opvolgers.¹²⁴

Dutchbat III nam daarom zelf maar initiatieven. Dutchbat-II-soldaten op verlof werd gevraagd een dag naar Assen te komen om hun opvolgers te informeren over de werkzaamheden en werkomstandigheden. Het initiatief daartoe werd genomen door de bataljonsstaf en vanuit een compagnie. In dat opzicht was er een groot verschil met Dutchbat I, dat niet op een Nederlandse voorganger kon terugvallen.

Dutchbat I kreeg als opdracht mee om het inlichtingenverzamelproces met betrekking tot de situatie in en rond de enclave te optimaliseren. Voor het militaire deel moesten alle doelen en intenties van de strijdende partijen op alle niveaus geïdentificeerd worden. Voor het humanitaire deel moesten de grenzen van de gebieden gedefinieerd worden waar zich etnische minderheden, vluchtelingen en ontheemden bevonden om hen vervolgens te kunnen begeleiden en bescherming te geven. Ook werd opdracht gegeven naar accurate informatie te zoeken over de lokale behoefte aan voedsel, verwarming, onderdak en medische hulp. Deze informatie moest aan UNHCR en *Bosnia Herzegovina Command* doorgegeven worden.¹²⁵

Een belangrijk onderdeel bij de kennisoverdracht vormde de door de inlichtingenofficier van Dutchbat I opgestelde analyse van de situatie in en rond Srebrenica, die door Dutchbat II verder werd aangevuld. Dit document werd ook in de opleiding gebruikt.¹²⁶ Hierdoor had Dutchbat III wél goede basisinformatie. De inlichtingenofficier van Dutchbat III, Wieffer, werd gevoed door twee dagelijkse *situation reports*: een van *Sector North East* en een van het *Bosnia Herzegovina Command*. Op basis hiervan werd door de inlichtingenfunctionaris dagelijks een briefing voor de bataljonsstaf en de commandanten verzorgd. Binnen een compagnie hielden de commandanten hun staf en kader door een wekelijkse briefing op de hoogte van de ontwikkelingen in Srebrenica.¹²⁷

De informatiestroom die Wieffer, eenmaal in Srebrenica, van onderaf kreeg, kwam vanuit patrouilles en OP's. Die werden op papier gemeld, via de verbindingen, of beide. De gegevens werden dan vertaald in een informatiestroom die naar het hogere echelon ging. Dat was bij hem *Sector North East* in Tuzla. Het probleem met die informatiestroom was dat Wieffer een aantal momenten meemaakte waarop hij meer informatie wilde hebben over een gespecificeerd onderwerp, en dat die informatie niet kwam. Dutchbat wist bijvoorbeeld dat er een verkenningsvlucht door de NAVO werd uitgevoerd, omdat het de vliegtuigen zag overkomen. Dan gaf het een *over flight-report*. UNPROFOR en de NAVO hadden echter geen informatie over verkenningsvluchten aan Dutchbat afgestaan.

Welke intelligence wilde Dutchbat?

De vraag is dan wat voor soort informatie Dutchbat wilde hebben. Er was behoefte aan algemene inlichtingen over de ontwikkelingen in heel Bosnië, voor een goed beeld van de algemene ontwikkelingen. Als de gevechten ergens anders in Bosnië oplaaiden, kon dat gevolgen hebben voor intensivering van de activiteiten van de strijdende partijen zelf.

Van directer belang was kennis van de gebeurtenissen in de onmiddellijke omgeving van

124 Interview E. Wieffer, 07/05/01.

125 MID/KL. Nota S2 BVT van LmbI, mei 1994.

126 MID/KL. Milinfo Srebrenica, oktober 1994.

127 Interview E. Wieffer, 07/05/01.

de enclave, bijvoorbeeld in een cirkel van 5 à 10 kilometer.¹²⁸ *Sector North East* en het *Bosnia Herzegovina Command* verschaften die informatie niet, en de sporadische patrouilles van het verkenningspeloton buiten de enclave tijdens Dutchbat I en II konden in die informatiebehoefte slechts fragmentarisch voorzien. Ook de UNMO's konden dit gat nauwelijks vullen. Hun bewegingsvrijheid was beperkt en zij hadden evenmin toegang tot Bosnisch-Servisch gebied.¹²⁹

Patrouilles van Dutchbat leverden soms enige informatie op over activiteiten rond de bestandslijn, maar het was niet mogelijk een patrouille geheim te houden. Het vertrek van zo'n patrouille werd vaak door informanten aan de poort van de compound of in de omgeving van de OP's aan de ABiH- of VRS-commandanten gemeld, zodat dezen maatregelen konden nemen om militaire activiteiten en wapens aan het oog van de patrouille te onttrekken.

Kreeg Dutchbat dan helemaal geen inlichtingen?

Dit zou kunnen leiden tot de veronderstelling dat Dutchbat volledig inlichtingenblind was, maar dat was beslist niet het geval. Dutchbat I beschikte door zijn frequente contacten met de strijdende partijen en met de vluchtelingen in de enclave over veel informatie die ook geanalyseerd werd. De bataljonscommandant voegde aan de *situation reports* meestal een zogenaamd *commander's assessment* toe, waarin hij een evaluatie gaf van ontwikkelingen in de enclave, een mogelijke samenhang met externe gebeurtenissen en een kortetermijnverwachting. Dat gebeurde in mindere mate bij Dutchbat II, wat onder meer een gevolg was van de verslechterende verhouding met de ABiH. Onder Dutchbat III zette deze ontwikkeling zich door.¹³⁰ Een belangrijke bron van inlichtingen viel in deze periode weg door de sterke terugval van de contacten met ABiH en VRS.

Al met al bleef bij Dutchbat III het inlichtingenbeeld beperkt. Informatie over militaire ontwikkelingen in het gebied rond de enclave was amper beschikbaar. Dat bevorderde het gevoel van isolement, en dat viel sommige bezoekers ook op. Generaal Smith sprak van een *siege mentality* bij Dutchbat III; dat die houding er was, werd onderschreven door de officier operationele zaken van *Sector North East*, de Britse luitenant-kolonel LeHardy.¹³¹

Kortom, de informatiestroom van de hogere echelons naar Dutchbat III in Srebrenica was nihil. Zo heeft Wieffer zes maanden en drie weken lang regelmatig geprobeerd om het Oekraïense bataljon in Žepa telefonisch te bereiken. Hij had een heel boekwerk met allerlei telefoonnummers. Hij kreeg echter nooit een Oekraïener aan de telefoon, waardoor het onduidelijk was wat er precies in Žepa gebeurde, ook al lag dat hemelsbreed maar 8 kilometer zuidelijker. De informatiestroom van een andere VN-eenheid, die toch pal naast Dutchbat III zat, was dus gewoon nul.

Het enige wat Wieffer kon doen, was de dagelijkse *situation reports* van het *Bosnia Herzegovina Command* analyseren, daar wat algemene informatie uithalen en die vervolgens in briefings te gebruiken binnen het bataljon. Wieffer was inlichtingenofficier maar deed, zeker in de laatste maanden, door personeelsgebrek achttien tot twintig uur per dag dienst in de *Opsroom* (de commandopost). Hij had slechts zes patrouilles gelopen en was dus zes keer buiten de compound geweest. Dat het personeel van de inlichtingensectie weinig

128 Interview E. Wieffer, 18/06/99.

129 Interview E. Wieffer, 18/06/99.

130 Dijkema, *Dutchbat in vredesnaam*, pp. 108

en 156.

131 Interview R.A. Smith, 12/01/00 en C.A. LeHardy, 08/10/97.

bewegingsvrijheid had – een klacht die in een debriefingsverklaring werd geuit – was volgens Wieffer dus correct.¹³²

Ook het belang van goede contacten met de lokale bevolking vanuit het oogpunt van inlichtingenvergaring was aan Dutchbat III niet besteed. Bij Dutchbat I waren er vaak contacten met de bevolking; Dutchbat II nam een wat afstandelijker houding in; Dutchbat III nam die houding over en werd nog afstandelijker. Dat werd er ook door veroorzaakt dat Karremans om veiligheidsredenen contacten tussen de plaatselijke bevolking en militairen van Dutchbat verbood, een verbod dat niet in algemene zin werd nageleefd: bij sommige OP's was er sprake van regelmatig contact met de plaatselijke bevolking.¹³³

Inlichtingenvergaring via *human intelligence* werd daardoor in belangrijke mate ingeperkt. Er was daarnaast geen structuur opgezet voor inlichtingenvergaring. De militaire veiligheidsman, opperwachtmeester E.A. Rave, hield zich bij Dutchbat III voornamelijk bezig met contra-inlichtingen en veiligheid, en niet zozeer met het vergaren van militaire *intelligence*. Dat had Wieffer moeten doen, maar die kwam daar niet aan toe.¹³⁴ Het gebrek aan diesel verminderde de contacten nog meer. Minder patrouilles bespaarde brandstof, maar betekende ook nog minder contact met de lokale bevolking en ABiH waardoor de toevoer van *intelligence* verminderde. Doordat Dutchbat ook geen nachtelijke patrouilles liep en de statische OP's 's nachts in het volle licht stonden, zodat die van een afstand waarneembaar waren, was 'ons inlichtingenverhaal natuurlijk niet echt koosjer. Zo werkt het niet. Je moet 's nachts actief zijn, want dan gebeurt het in de enclave. Je OP's moeten ook maximale waarneming hebben. Dat betekent dat je zelf het licht moet uitdoen. Maar ja, zo waren de regels en zo werd het dus uitgevoerd.'¹³⁵ Wieffer kreeg ook geen extra *intelligence* van de Britse JCO-eenheid in de enclave.

Intelligence van de JCO's?

Sinds eind 1994 bevond zich een JCO-team in de enclave.¹³⁶ Op 18 maart 1995 arriveerde een JCO-team van twee soldaten in Srebrenica. Zij losten een team van vier JCO's af, bestaande uit twee Britse mariniers, een andere Brit en een Zweedse soldaat. Generaal Rose had de JCO's¹³⁷ naar Srebrenica gezonden omdat hij helemaal geen *intelligence* uit de enclave kreeg. Hij wilde 'eigen oren en ogen' in de oostelijke enclaves hebben. Volgens een Britse UNPROFOR-officier was er een gesloten kring van Nederlandse officieren die weinig losliet en ook weinig informatie met UNPROFOR-commandant Rose (later Smith) deelde.¹³⁸

Op 17 mei voegde zich een derde Britse militair bij dit nieuwe team. De patrouille werd gedetacheerd bij de commando's in Potočari. De JCO's waren voornamelijk betrokken bij de normale verkenningpatrouilles. De commandant van de JCO's had vlak na zijn komst in de enclave een ontmoeting met Karremans en bood hem direct steun aan zoals het gebruik van beveiligde satelliet-communicatieapparatuur. Karremans was niet erg tegemoetkomend en stond erop dat de JCO's alleen met de commando's zouden samenwerken en niet met de rest van het bataljon. Karremans verbood hen om zelfstandig buiten de enclavegrenzen te opereren, hetgeen het inlichtingenbeeld van Dutchbat ook niet verbeterde. Voor hun opera-

132 Interview E. Wieffer, 18/06/99.

133 Zie deel II van het hoofdrapport.

134 Interview E.A. Rave, 13/12/00 en 14/12/00.

135 Interview E. Wieffer, 18/06/99.

136 Interview C.A. LeHardy, 08/10/97.

137 De JCO's in Srebrenica waren Britse SAS militairen.

138 Vertrouwelijk vraaggesprek (43).

tioneel optreden waren zij gebonden aan de enclave. Karremans verklaarde dat de JCO's de enclave moesten verlaten als zijn bevel zou worden genegeerd.¹³⁹

De JCO's moedigden de commando's aan om *hot spots* te verkennen en met de strijdende partijen te praten, hetgeen ze tot dan toe niet hadden gedaan uit vrees hun neutraliteit te compromitteren. Patrouilleren was belangrijk want dit 'allows the commander to gain an *intelligence* advantage over the parties to the dispute at the tactical level'.¹⁴⁰ De JCO's ontmoetten al snel na hun komst in de enclave vertegenwoordigers van de ABiH. Verdere ontmoetingen werden door Karremans verboden; hij had de JCO's ook verboden om de reguliere ontmoetingen bij te wonen van de liaisonofficieren van Dutchbat met de strijdende partijen.

Geconcludeerd moet worden dat Karremans de JCO's voornamelijk beschouwde als *forward air controllers* (in die functie werden ze ook ingezet; zie hoofdstuk 6 van deel III) en niet zozeer als handige instrumenten om *intelligence* te vergaren. Volgens een Britse UNPROFOR-officier waren de JCO's niet adequaat gebruikt, mede omdat Karremans er niets van wilde weten: hij weigerde toestemming te verlenen aan de commandant van de JCO's om buiten de enclave te opereren.¹⁴¹ Verder ontstond er tussen de JCO's en Karremans verschillende keren verschil van mening, en perkte Karremans de mogelijkheden van hun operationele optreden aanzienlijk in.¹⁴²

Wieffer stelde dat er soms wel informatie-uitwisseling met de JCO's was, maar hij had toch altijd het gevoel dat de JCO's, los van het feit dat ze fysiek bij Dutchbat in de enclave zaten, puur een inlichtingenorgaan waren voor de Britse UNPROFOR-commandant. Het was eerder zo dat de JCO's Dutchbat als informatiebron gebruikten, dan dat omgekeerd Dutchbat de JCO's gebruikte. Het gebeurde volgens Wieffer wel eens dat ze apart weggingen, maar dat gebeurde niet dagelijks. Dan wipten zij even de enclavegrens over om rond te kijken, hoorde Wieffer dan later. Maar de JCO's gingen niet vaak de enclave uit; daartoe hadden zij de mogelijkheden niet. Buiten de enclave lagen bovendien her en der mijnen. Verder gingen de JCO's alleen samen met de Dutchbat-patrouilles de enclave uit.¹⁴³

Nicolai bevestigde dat de JCO's wel eens buiten de enclave kwamen. Smith deed daar tegenover hem niet geheimzinnig over, al zei hij niet in detail waar ze waren of welke opdracht hij ze gaf. Het viel wel op te maken uit de aard van de inlichtingen die hij af en toe kreeg.¹⁴⁴ Een Britse *intelligence*-functionaris met toegang tot de JCO-rapporten bevestigde dat de JCO's af en toe buiten de enclave opereerden.¹⁴⁵ De JCO's rapporteerden rechtstreeks aan *Bosnia Herzegovina Command*, als 'spionnen' van Rose en later Smith, en hadden inzage in de Dutchbat III-rapportage. Wieffer nam aan dat tussen de beide rapportagestromen inhoudelijk geen verschillen bestonden.¹⁴⁶ Kortom, Dutchbat III was 'arm' aan *intelligence*, waardoor de situatie niet veel verschilde met die van Dutchbat I en II.

Wat deden de andere eenheden?

Andere UNPROFOR-eenheden hadden een betere *intelligence*-structuur opgezet. Zo had het Canadese bataljon dat voor Dutchbat I in de enclave was, CanBat II, een militaire

139 Interview A.A.L. Caris, 03/03/00 en vertrouwelijke informatie (13).

140 Välimäki, *Intelligence*, p. 79.

141 Vertrouwelijk vraaggesprek (43).

142 Vertrouwelijk vraaggesprek (49).

143 Interview E. Wieffer, 18/06/99 en vertrouwelijke informatie (1).

144 Interview C.H. Nicolai, 11/06/99.

145 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

146 Interview E. Wieffer, 07/05/01.

informatiecel die drie taken had: zoeken naar indicaties en waarschuwingen, volgen van de tactische en strategische ontwikkelingen en opstellen van dreigingsanalyses. Het grootste probleem waarmee deze militaire informatie cel te kampen had, was het ontbreken van *order of battle*-informatie en tactische informatie over de strijdende partijen in de regio. Een extra probleem waren de beperkte mogelijkheden voor verkenning. Wat hun informatiebronnen betreft: *human intelligence* bleek de beste (bijna exclusieve) bron van *intelligence* te zijn. Contacten met vertegenwoordigers van de strijdende partijen, de bevolking, eigen liaisonofficieren en een netwerk van lokale informanten leverde, naast humanitaire organisaties en ngo's, de beste informatie op. Om extra *intelligence* te vergaren had CanBat (in Visoko) een serie OP's aan beide kanten van de confrontatielijn.¹⁴⁷

Ook de Scandinavische militairen deden aan inlichtingenvergaring. Bij het Noordse bataljon (Nordbat) in Tuzla werkten vijf mensen in de inlichtingensector; de officieren zouden zeer professioneel gewerkt hebben. Verder besteedden ook de Britten veel aandacht aan het inlichtingenwerk. Die hadden zes teams van twee man die werkten voor de Britse sectorcommandant van *Sector South West*. De toenmalige inlichtingenofficier van het *support command* in Lukavac, die daar van juli tot november 1994 had gezeten, kon daarom niets anders concluderen dat de Nederlanders, vergeleken met andere Europese landen, weinig professioneel en totaal langs elkaar heen werkten.¹⁴⁸

Samenvattend kan over de informatiepositie van de MID en die van Dutchbat gezegd worden dat de MID/KL en de MID/CO militair-tactisch geen unieke *intelligence* hadden, door een gebrek aan eigen bronnen en eigen mogelijkheden voor inlichtingenvergaring. De inlichtingenpositie werd ook niet verbeterd doordat Dutchbat nauwelijks *intelligence* genereerde. Soms bleven inlichtingen van Dutchbat 'hangen' bij de KL-crisisstaff en ging deze zelfs niet naar de MID/KL. De analisten van de MID/KL moesten het 'doen' met de *intelligence* uit de lijn van de VN en van partners en *open source intelligence*.

Een verbetering van de eigen positie via verbindingsinlichtingen was niet aan de orde vanwege gebrek aan taalcapaciteit, technische en personele problemen. Op dit gebied zat de MID/KL nog volstrekt gevangen in het Koude-Oorlogs-denken. Verder is opvallend dat, door de weigerachtige houding van de top van de MID/KL en de top van de landmacht, Dutchbat niet ingeschakeld mocht worden om de eigen informatiepositie te verbeteren.

Uit vele interviews kwam naar voren dat er een mentaliteit heerste dat binnen UNPROFOR niet aan eigen inlichtingenvergaring diende te worden gedaan. In deze situatie zou men kunnen verwachten dat, hoewel de MID/CO en MID/KL ieder een andere broodheer dienden (minister respectievelijk bevelhebber der landstrijdkrachten), de handen ineen zouden worden geslagen om de eigen informatiepositie te verbeteren – *quod non*.

De samenwerking tussen MID/CO en MID/KL

De MID/CO constateerde al snel dat de afdelingen Inlichtingen en Veiligheid van de drie krijgsmachtonderdelen voor het inlichtingenwerk hiërarchisch ondergeschikt bleven aan hun eigen bevelhebbers. Op de werkvloer was er een goede relatie tussen de medewerkers van de MID/CO en die van de MID/KL en de MID/KLu, maar het stokte op de hogere

¹⁴⁷ Captain Daniel Villeneuve, 'Intelligence and the UN: Lessons From Bosnia. A Canadian Experience', *Military Intelligence Professional Bulletin* (1996), 4. Deze publicatie is te vinden op:

www.fas.org/irp/agency/army.

¹⁴⁸ 101 MIDcie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDcie, 23/12/95.

niveaus. Daar was de samenwerking (op zijn zachtst gezegd) niet best. De top van de MID's van de krijgsmachtonderdelen hield samenwerking tegen, en vooral de leiding van de MID/KL wilde weinig van samenwerking weten. In de top van de drie MID's heerste een hokjes-cultuur. De MID/CO verkeerde daardoor aldoor in een achterstandspositie ten opzichte van de MID/KL, omdat daar regelmatig *intelligence* bleef 'hangen'. Dit leidde soms tot totaal verschillende analyses over hetzelfde onderwerp; de meningen uit de MID/KL-hoek zijn in drie soorten te rangschikken.¹⁴⁹

Enkele medewerkers van de MID/KL gaven toe dat er grote tegenstellingen bestonden tussen de MID/CO en delen van de MID/KL. Sommigen in de leiding van de MID/KL wilden juist meer samenwerking, maar dat gold lang niet voor iedereen. Anderen dachten steeds aan de belangen van de bevelhebber en niet aan het belang van één MID, zoals in de wet stond. Een voorbeeld van de hokjesgeest: Bureau Europa had geen eigen toegang tot LOCE, het systeem voor *intelligence*-uitwisseling tussen de NAVO-landen; dat mocht niet van de MID/KL-leiding. Medewerkers van Bureau Europa werd echter niet toegestaan hun eigen *intelligence* te checken op de MID/CO via het LOCE-systeem (tussen de NAVO-landen). Er was voortdurend competentiestrijd. Door onderlinge onenigheid tussen de MID's bleef soms ruwe *intelligence* 'hangen'. Deze bronnen spraken tegen dat dit ook het geval was bij Srebrenica. Maar in het algemeen was er sprake van erg veel concurrentie tussen de MID's onderling, mét de MID/CO en zelfs binnen de MID/KL. Zo was de MID/KL niet blij als de MID/KL in een analyse aandacht besteedde aan helikopters. Ook de MID/KL en de MID/KM hielden afstand van elkaar.¹⁵⁰

Andere (voormalige) medewerkers van de MID/KL gaven ronduit toe dat zij in die periode in de eerste plaats naar het belang van de bevelhebber hadden gekeken, maar nuanceerden tegelijkertijd de hierboven geschetste slechte verhoudingen. Er waren soms professionele meningsverschillen met de MID/CO, maar verder verliep de samenwerking volgens deze bronnen goed. Bevestigd werd dat ruwe *intelligence* bleef hangen, en dat de MID/KL als een zeef fungeerde, maar er bleef volgens deze MID/KL-ers nooit informatie achter als de indruk bestond dat de MID/CO deze niet had. Partner-informatie werd altijd consequent doorgegeven.¹⁵¹

Een derde groep medewerkers bestreed de gedachte dat de samenwerking rond 1995 niet optimaal was. Volgens hen werd er door MID/KL helemaal geen *intelligence* vastgehouden; er werd zelfs meer gerapporteerd dan strikt nodig was.¹⁵²

Functionarissen uit deze laatste groep gaven wel toe dat Bureau A-1 (met onder meer het *situation centre*) in een betere informatiepositie zat, omdat de MID/KL meer materiaal ter beschikking stond dan de MID/CO. *Intelligence* werd volgens hen echter in de vorm van analyse wel degelijk beschikbaar gesteld; daar was de MID/KL nooit op blijven 'zitten'.

De (ene) analist van de MID/CO was het daar niet helemaal mee eens: doordat de ruwe *intelligence* niet werd aangeleverd kon de analist van de MID/CO geen eigen afgewogen oordeel vellen, en moest hij blind varen op de analyses van de MID/KL. Hierdoor was de MID/CO (vooral hun enige Balkan-analist) afhankelijk van wat de MID/KL aanleverde.

Verhoudingen aan de top

149 Vertrouwelijk vraaggesprek (26).

150 Vertrouwelijke vraaggesprekken (21), (31) en (37).

151 Vertrouwelijk vraaggesprek (23).

152 Vertrouwelijke vraaggesprekken (22), (23), (24) en (28) en (36).

De samenwerking op het allerhoogste niveau tussen de hoofden van de MID/CO en de drie MID's van de krijgsmachtonderdelen verliep niet optimaal. Het directieberaad vond iedere twee weken plaats. Dat was de ontmoetingsplek van de MID/CO met de andere MID's.

Het directieberaad was eigenlijk een doorlopende competentiestrijd.¹⁵³ Betrokkenen stelden dat de MID/CO nu eenmaal een ander belang diende, namelijk dat van de minister. De MID/KL keek naar de bevelhebber, en minder naar de minister.¹⁵⁴ Dat was niet zo vreemd want de hoofden van de MID's moesten terug naar hun krijgsmachtonderdeel. 'Dan liet je het wel uit je hoofd', volgens een betrokkene, 'om tegen de eigen bevelhebber in te gaan, omdat dat ten koste van je carrière kon gaan'. Absolute voorrang binnen de MID/KL had daarom het naar beste vermogen informeren van de KL. Daarna pas kwam de minister.¹⁵⁵

De MID/KL fungeerde eigenlijk als een *intelligence*-organisatie van de bevelhebber. Tactische *intelligence* die werd verzameld, was gericht op de inzet van de eenheden. De MID/KL bekeek steeds of de *intelligence* belangrijk genoeg was om door te geven aan de MID/CO. De chef-defensiestaf viel nogal buiten de MID-lijnen: hij was weliswaar adviseur van de minister, maar ook elke bevelhebber afzonderlijk was adviseur en vond dat hij zich in een onafhankelijke positie bevond ten opzichte van de minister. Iedere bevelhebber wilde een zelfstandige en onafhankelijke inlichtingenpositie hebben en voelde eigenlijk geen noodzaak tot integratie.¹⁵⁶

Voorhoeve antwoordde op de vraag of hij op de hoogte was van de conflicten en tegenstellingen tussen de MID/CO en de MID/KL: 'Nee. Dat is mij niet bekend, en dat is dus onder de pet gehouden.' Aansluitend had Voorhoeve er een verklaring voor: 'dat is een normale reactie van een apparaat, zeg ik daarbij: omdat men nooit aan de hogere echelons wil laten blijken dat er meningsverschillen zijn. Je krijgt meestal toch een soort eenheidsworst gepresenteerd. Men rapporteert waar men het over eens heeft kunnen worden en niet waar men het niet over eens heeft kunnen worden.'¹⁵⁷

Er is uiteindelijk nog één ultieme poging gedaan om de samenwerking tussen de MID/CO en de drie MID's te verbeteren. Dat gebeurde begin 1995 met de zogenaamde 'Projectorganisatie Joegoslavië'.¹⁵⁸ Het plaatsvervangend hoofd MID/KL fungeerde als voorzitter; de coördinator was het hoofd Productie Sectie van de MID/KL, en de MID/KL, MID/KM, MID/KLu en MID/CO, konden ieder een vertegenwoordiger leveren. Deze projectorganisatie moest zorgen voor het samenstellen dan wel formuleren van de integrale (contra-) inlichtingenbehoefte voor het gebied van voormalig Joegoslavië; het verzamelen en bij behoefte uitwisselen van alle relevante informatie met betrekking tot het gebied en het verspreiden van overzichten met kernvragen en/of ad hoc-vragen; en het periodiek verspreiden van een overzicht met de bestaande vormen van rapportage en het coördineren van de inspanningen die waren gerelateerd aan het verwervings- of uitwisselingsproces.¹⁵⁹

De opzet van de vergaderingen van deze projectgroep was om de *intelligence* over Joegoslavië beter te structureren en dubbelingen te voorkomen.¹⁶⁰ Dat is bij een streven gebleven, mede vanwege de houding van diverse afdelingshoofden. Als voorbeeld kan dienen de

153 Vertrouwelijk vraaggesprek (24).

154 Vertrouwelijk vraaggesprek (36).

155 Vertrouwelijke vraaggesprekken (27), (28), (35), (36) en (37).

156 Vertrouwelijk vraaggesprek (27).

157 Interview J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

158 MID/CO. Brief Bokhoven aan Directiebe-

raad, Wenselijkheid en mogelijkheid instelling projectorganisatie Inlichtingen Voormalig Joegoslavië, nr. 27265, 12/01/95.

159 MID/Klu. Verslagen DutchBat, Conceptbesluit Instelling Projectorganisatie voormalig Joegoslavië, ca. maart 1995.

160 Vertrouwelijk vraaggesprek (28).

vergadering van 30 juni 1995 waar de toestand in Srebrenica volgens de agenda en het verslag niet werd behandeld. Wel viel te lezen dat afgesproken werd om een inventarisatie binnen Defensie te houden naar de aanwezige Servo-Kroatische capaciteit. De eerstvolgende vergadering zou pas op 4 augustus plaatsvinden.¹⁶¹

Uiteindelijk werden, ondanks de beperkte middelen en alle onderlinge tegenstellingen en conflicten, door de analisten van de MID/CO en MID/KL indrukwekkende hoeveelheden rapportages geleverd; het contact op de werkvloer was, als gezegd, goed. Het waren vooral *intelligence summaries*, die vielen te onderscheiden in dagelijkse en wekelijkse *intelligence summaries*. In de dagelijkse berichten werd getracht inzicht te verschaffen in de actuele ontwikkelingen en werden verwachtingen aangedragen. In de weekeditie werd een overzicht gegeven van de gebeurtenissen van de afgelopen week en werden de verwachtingen voor de komende week gegeven. Verder werden er maandoverzichten en jaaroverzichten geproduceerd en *intelligence reports*, waaronder de zogenaamde incidentele *sup(plementary) intreps*.¹⁶²

Voorts produceerden de analisten bij de MID dreigingsanalyses (appreciaties), slagorde basisdocumenten, landenstudies, studies over tactiek en optreden van de strijdende partijen.¹⁶³ Zo werd bijvoorbeeld voor de chef-defensiestaf en de ambtelijke top van het ministerie van Defensie in juli 1994 een uitvoerige dreigingsanalyse opgesteld van de situatie in Mostar en een contra-inlichtingen inschatting van de veiligheidssituatie ter plekke. Dit ter ondersteuning van het Nederlandse voorzitterschap van de WEU.¹⁶⁴ Voorts werden informatie-mappen over Joegoslavië opgesteld om algemene informatie te verschaffen over het conflict. Deze documenten waren bestemd voor waarnemers die door de VN, of in het kader van de ECMM, werden uitgezonden en voor staffunctionarissen van de Nederlandse eenheden, van BHC en Staf-Unprofor.¹⁶⁵

Op de vraag in hoeverre de MID/CO of de MID/KL de aanval op Srebrenica tijdig en accuraat hadden kunnen voorspellen, dan wel tijdig waarschuwingen daaromtrent ontvingen, zal uitvoerig worden teruggekomen in hoofdstuk 8.

De productie van de MID/Koninklijke Luchtmacht

Een andere belangrijke producent van *intelligence* was de afdeling Inlichtingen van de MID/KLu. De betrokkenheid van de luchtmacht bij de oorlog in het kader van de operatie *Deny Flight* betekende immers dat de MID/KLu er ook actief bij betrokken werd. Iedere dag publiceerde het KLu-Operatie Centrum het *Deny Flight Intelligence Summary*.

Een van de analisten bij de MID/KLu had ruime ervaring opgedaan inzake de oorlog in Bosnië. In 1993 was hij als *intelligence*-officier meegeweest naar Villafranca in Italië. Daar ontdekte hij dat er in de *intelligence* over Joegoslavië vele 'gaten' zaten. Zo stelde AF-SOUTH, het zuidelijke NAVO-commando, dat een bepaalde luchtdoelraketinstallatie (een SAM-site) in Servië operationeel was, terwijl AFCENT (het NAVO-commando in Midden-Europa) het erop hield dat dit niet het geval was.

161 MID/CO. DIS/9512134/1709, Vergaderverslag en agenda's, nr. 32764/140795, 14/07/95.

162 Zie bijvoorbeeld: MID/KL. Directie Operaties, Supintrep Žepa en Srebrenica, nr. 28401/4/080394, 15/03/94 en Intrep Srebrenica nr. 32729/4/060795, 10/07/95.

163 MID/KL. Directie Operaties, Nota Inlichtin-

genproducten t.b.v. Nederlandse inzet in voormalig Joegoslavië, nr. 22279/1/061093, 04/10/93.

164 DS. Hoofd Afdeling Inlichtingen aan CDS, nr. DIS/94/095/1620, 22/07/94.

165 Als voorbeeld kan dienen: MID/KL. Infomap Joegoslavië, 26/10/94.

Dat soort *intelligence* was 'leuk' voor de vliegers, want het riep de vraag op wat er nu klopte. Analisten waren van mening dat de *Deny Flight Intelligence Summary* beter kon. De *intelligence*-voorziening naar de eenheid in Italië werd niet als optimaal beschouwd. In dit opzicht begon de MID/Klu wel aan *force protection* te doen, in tegenstelling tot de MID/KL. De Balkan-analisten bij de MID/Klu gingen om die reden meer *intelligence* geven aan Villafranca, de bevelhebber der luchtmachtcrachten en de Luchtmachtraad. Het *Deny Flight Intelligence Summary* besloeg elke dag ongeveer vier bladzijden en begon altijd met een politiek deel, gevolgd door een militair deel en eindigde ten slotte met de schendingen van het vliegverbod. De *Classified Deny Flight Intelligence Summary* ging er elke avond om 18.00 uur uit, altijd naar SHAPE, de NAVO-organisatie in Mons. De analisten werkten circa zestig uur per week en verlof nemen was er niet bij.¹⁶⁶

De Balkan-sectie bij de MID/Klu kreeg *intelligence*-ondersteuning vanuit Villafranca, alwaar een MID/Klu-analist werkzaam was. Die had een directe lijn met Den Haag. Hij kreeg via Villafranca Amerikaanse *imagery intelligence* (luchtfoto's) aangeleverd, maar of dat van een U-2 of satelliet was, viel nooit vast te stellen. Daarnaast werden de foto's een beetje *fuzzier* gemaakt om de werkelijke resolutie te verbergen.

De MID/Klu-analist leverde zoveel mogelijk materiaal aan ten behoeve van het *Deny Flight Intelligence Summary*. Hij had onder meer het *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE)-systeem van de NAVO tot zijn beschikking. Verder kreeg hij de rapportage van de UNMO's en het *Combined Air Operations Centre* (CAOC) in Vicenza.

In Villafranca was de staf zich voortdurend bewust van mogelijke spionage door de Bosnische Serven. Er was daarom sprake van een hoge mate van beveiligde verbindingen. De staf beschikte over cryptotelefoons en iedere dag werd op LOCE de cryptocode gewisseld. Daardoor lekte er weinig uit. Wat wel uitlekte, om precies te zijn naar Belgrado, waren de dagelijkse *Air Task Messages*.¹⁶⁷ Die werden 12 uur van tevoren opgesteld en daarin stonden missie en doelen beschreven. Teveel personen in de NAVO waren hiervan op de hoogte. Tevens zou de VRS over een goede bron beschikt hebben in NAVO-kringen.¹⁶⁸ In de top van de MID/Klu werden deze inspanningen niet altijd gewaardeerd. De Balkan-eenheid kreeg bijvoorbeeld ondanks de enorme werkdruk geen extra personeel, maar kreeg soms wel verwijten over de gemaakte analyses. Desondanks werd door analisten toegegeven dat dit nooit leidde tot een direct ingrijpen van de leiding van de MID/Klu, en ook nooit tot een eis tot wijziging van de tekst.

De relatie met de werkvloer van de MID/Klu met de andere twee MID's was uitstekend, maar van hogerhand werd erop gewezen dat afstand was geboden. Dat leidde tot bizarre situaties, zoals de analist van de MID/KL die stiekem in het donker een enveloppe met ruwe *intelligence* naar de woning van een analist van de MID/Klu bracht en daar in diens brievenbus duwde.

Volgens medewerkers van de MID/Klu blokkeerde de top van de andere twee MID's intensievere samenwerking. Die was nu juist broodnodig. Bij alle MID's lag immers in principe in grote lijnen dezelfde *intelligence* op tafel, terwijl het nu juist ging om de analyse. Deze verschilde nog wel eens, omdat iedere MID er met andere ogen tegenaan keek. Als voorbeeld werd de aanval op de Krajina gegeven. MID/Klu en MID/KM stelden vast: 'Es

¹⁶⁶ Vertrouwelijke vraaggesprekken (31) en (32).

¹⁶⁷ Vertrouwelijk vraaggesprek (32). Hetzelfde gebeurde vermoedelijk tijdens de Kosovo-crisis:

Jon Henley, 'Former major denies treason', *The Guardian*, 12/12/01.

¹⁶⁸ Interview Milovan Milutinović, 20-22/03/00.

geht los.' De MID/KL was van mening dat er niets ging gebeuren. Dat vertelde de analist van de MID/KL op de dagelijkse briefing op het DCBC. Helaas voor hem begon de volgende dag operatie Storm, waarbij de Kroaten en Bosnische Moslims de Bosnische Serven in de Krajina aanvielen.¹⁶⁹

Intelligence-ondersteuning voor de vliegoperaties werd door het KLu-detachement in Villafranca van eminent belang geacht. De eisen hierbij waren dat de versterkte informatie van zo hoog mogelijke kwaliteit moest zijn, *up-to-date* en afgestemd op de behoefte. De *intelligence*-sectie in Villafranca maakte gebruik van NAVO-berichtgeving, gegenereerd door bijvoorbeeld de *intelligence*-cel van de vijfde geallieerde luchtmacht in Vicenza en het *Joint Analysis Centre* (JAC) te Molesworth.

Ten tweede werd consequent gebruikgemaakt van de berichten van de *Deny Flight Intelligence summaries*, die werden opgesteld door de MID/KLu in Den Haag. De *Deny Flight Intelligence Summaries* waren van uitstekende kwaliteit, volgens de detachementcommandant in Villafranca, luitenant-kolonel Eikelboom. Hij signaleerde een probleem bij de *intelligence* gegenereerd door Vicenza en het JAC. Die waren voor hun informatie volledig afhankelijk van de Amerikaanse, Britse en Franse diensten en wat die aan *intelligence* wilden vrijgeven.

Vooraf bij *Deny Flight* speelden politieke belangen een belangrijke rol. Er bestond het idee dat door diverse inlichtingendiensten alleen die zaken werden vrijgegeven die binnen de politieke belangen van hun regering pasten. Vaak leek dat te worden bewezen doordat de aan hen doorgegeven *intelligence* niet compleet of zelfs onjuist was. Dit hadden de opstellers van de *Deny Flight Intelligence Summary* regelmatig meegemaakt. Door een beter gebruik van andere bronnen kwam de *Deny Flight Intelligence*-staf later tot een veel betere en realistische inschatting, wat een onmisbaar product opleverde. Toen besloten werd om de *Deny Flight Intelligence* vanaf 15 september 1995 vanwege personeelsproblemen niet langer dagelijks maar wekelijks te gaan distribueren, tekende Eikelboom protest aan. De *intelligence* afkomstig van het *Combined Air Operations Centre* en het *Joint Analysis Centre* was namelijk eigenlijk van inferieure kwaliteit.¹⁷⁰

De Balkan-sectie van de MID/KLu ontdekte verder door een grondige analyse ook zaken die aan de aandacht van anderen waren ontsnapt. Zo stelden de analisten vast dat begin 1995 Franse Mirage-toestellen een geheime missie vanuit Frankrijk uitvoerden en Pale bombardeerden. UNPROFOR was hiervan niet op de hoogte. Ook ontdekte de Balkansectie dat Nederlandse F-16's als lokaas waren gebruikt door de Amerikanen. De Servische SAM-sites werden iedere 24 uur verplaatst, met als gevolg dat Amerikaanse toestellen regelmatig valse SAM-Sites aanvielen.

Na het neerschieten van de Amerikaanse F-16 van Scott O'Grady op 2 juni 1995 werden de Amerikanen voorzichtiger. Tijdens de aanval op de Krajina kregen Nederlandse F-16's een *call* om een bepaalde positie aan te vallen – dit ter bescherming van UNPROFOR-personeel dat werd blootgesteld aan beschietingen. Later bleek echter dat er geen UNPROFOR-personeel op die plek aanwezig was. Wel werden de radars van de Servische SAM-Sites geactiveerd door de westerse F-16's, maar op hetzelfde moment werden die SAM-Sites getroffen door Amerikaanse *Harm*-raketten. De F-16's werden daarna terug-

169 Vertrouwelijk vraaggesprek (31). Zie voor Operatie Storm: Ripley, *Operation Deliberate Force*, pp. 177-194.

170 DOPKLu. J. Eikelboom aan Directie Operaties KLu D. Berlijn, nr. VF/95/3066, 23/09/95 en aangehechte notitie van HAVI, 04/10/95.

geroepen en bedankt voor hun inzet. Het resultaat was dat de Balkan-sectie in een *Deny Flight-intelligence* stelde dat de F-16's 'misbruikt' waren, hetgeen een boze Amerikaanse reactie opleverde. De top van de MID/KLu was hier niet gelukkig mee, maar er werd niets veranderd aan de *Deny Flight-intelligence*.¹⁷¹

Steun uit UNPROFOR voor de MID

Bij de MID/CO, MID/KL en MID/Klu was het volstrekt helder dat op het gebied van inlichtingenvergaring niets verwacht kon worden van de VN. Bij de *peacekeeping*-operatie in Cambodja in 1992-1993 was dit aan Nederlandse zijde al duidelijk geworden. Zelfs simpele luchtfoto's waren bij de VN *not done*. Vastgesteld werd dat het Nederlandse bataljon over te weinig inlichtingenofficieren beschikte om zelf systematisch informatie te vergaren.

De bataljonscommandant in Cambodja had destijds ook vastgesteld dat hij met *signals intelligence* misschien iets meer te weten had kunnen komen maar dat *human intelligence* pas echt nodig was in een *peacekeeping*-operatie: 'Als je zaken doet met vier facties die onbetrouwbaar zijn of niet kunnen aangeven hoe de situatie in het veld is, dan moet je zelf een inlichtingendienst hebben.'¹⁷² Het ministerie van Defensie had hieruit blijkbaar geen conclusies getrokken. Midden 1995 werd in de nota 'Inlichtingenbehoefte Defensie' nogmaals geconstateerd dat door het ontbreken van voldoende veiligheidsgaranties de aan VN-operaties deelnemende landen zeer terughoudend waren met het verstrekken van *intelligence* aan de VN of de aan VN-operaties deelnemende naties.¹⁷³ Couzy werd vaak omschreven als weinig- tot niet-*intelligence minded* over dit aspect. Hij vroeg nooit om speciale *intelligence*-briefings. 'Couzy neemt heel gemakkelijk afstand van zaken waarvan hij vond dat anderen dat moesten doen', oordeelde de toenmalige chef van zijn kabinet. Hij verklaarde dat Couzy veel belang hechtte aan militaire veiligheid maar dat hij daaraan geen extra *intelligence*-inspanning koppelde.¹⁷⁴

Toch wist ook Couzy dat de VN geen eigen inlichtingendienst had omdat 'ze er niet zaten om te vechten. Ze zaten er voor een humanitaire actie, waar je geen inlichtingendienst voor nodig hebt.' Het is de vraag of dat juist is. Volgens velen is voor de goede uitvoering van humanitaire operaties wel goede *intelligence* nodig. Het is essentieel om inlichtingen te vergaren over belangrijke kwesties, zoals: wie bemannen de *roadblocks*, hoe is de conditie van de wegen, wat is de houding van de strijdende partijen, hoe is de situatie ter plaatse, speelt de lokale maffia een rol bij de distributie van de hulp, spelen paramilitaire eenheden een rol, en houden de strijdende partijen zich aan het staakt-het-vuren. Kortom, *intelligence* is van groot belang, ook bij *peacekeeping*-operaties.

Dit was al vastgesteld door Nederlandse officieren die in 1992-1993 aan de *peacekeeping*-operatie UNTAC in Cambodja hadden deelgenomen. 'Nog afgezien van het feit dat het nauwelijks mogelijks is afspraken te verifiëren zonder inlichtingenwerk, is het ook gewoon riskant voor VN-militairen om niet over inlichtingen te beschikken. UNTAC had tot op het laatst toe geen helder beeld van de troepensterkte van de Rode Khmer, noch van de plaatsen

171 Vertrouwelijk vraaggesprek (31).

172 Bais, *Het mijnenveld*, pp. 83-85.

173 MID/Klu. CASS Nr. 49, Map Verslagen DB, Brief + Bijlage I, nr. DIS/95/24.1/1486, 22/06/95.

174 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01. Er was

bijvoorbeeld ook geen uitwisseling van informatie tussen Couzy en de Crisisstaf van de KL. Couzy liet zich nooit briefen. Interview M.C.J. Felix, 06/04/00.

waar Rode Khmer-eenheden zich ophielden', aldus een Nederlandse bataljonscommandant.¹⁷⁵ Het gebrek aan militaire inlichtingen, veroorzaakt door de afwijzende houding van de VN, werd als een groot gemis ervaren. Dit was een belangrijke *lesson learned* uit Cambodja.

Dit roept de vraag op of dit Couzy dan nooit een ongemakkelijk gevoel gaf, omdat hij wist dat de VN geen inlichtingen aanleverden en Nederland eigenlijk te weinig *intelligence* had. Sommige MID'ers stelden dat Nederland op dat punt roomser dan de paus was.¹⁷⁶ Couzy was daar laconiek over:

Kijk, de VN hadden geen inlichtingendienst, wat logisch was omdat ze er geen oorlog voerden. De VN zaten er om humanitaire operaties uit te voeren, met dat rare aanhangsel van die *safe areas*, waar je geen inlichtingendienst voor nodig hebt. Dat was het nog steeds. Wat willen wij nu met het verzamelen van inlichtingen als je die zou kunnen krijgen, want je kan er verder niets mee. Je moet immers naar de VN, die iets moeten doen. Ook zonder die inlichtingen konden we tegen de VN zeggen dat we in een hopeloze positie verzeild waren geraakt.

Volgens Couzy zou het met de val van Srebrenica niet anders zijn gegaan, dan wanneer toen alles bekend was geweest wat anno 2001 bekend is.¹⁷⁷

Het is een kwestie van speculatie, maar goede *intelligence* had wel de Haagse onderhandelingspositie in internationaal verband kunnen versterken en een belangrijke aanvulling kunnen betekenen op het kennisniveau van de politieke, ambtelijke en militaire beleidsmakers, die nu vaak volslagen in het duister tastend belangrijke beslissingen moesten nemen. In ieder geval had de top van de KL ook lering kunnen trekken uit de Nederlandse oefening *Intell-Torch 1993* waarin een groot aantal knelpunten op inlichtingengebied, en daaraan gerelateerde actiepunten met betrekking tot crisisbeheersingsoperaties, aan het licht waren gebracht. Tijdens deze oefening werd onder andere gekeken naar de risico's van de inzet van legereenheden bij crisisbeheersingsoperaties tot en met vredeshandhavende operaties in VN-kader.¹⁷⁸

Het standpunt van Couzy is na zoveel jaar niet veranderd. Nog steeds is de voormalige bevelhebber van mening dat voor de Nederlandse *intelligence community* geen rol was weggelegd in Bosnië; het betrof immers een VN-operatie. Couzy beseftte goed dat de VN geen eigen *intelligence*-architectuur had, maar dat was geen reden om zijn eigen MID/KL aan te sporen om extra *intelligence* te vergaren: 'Wat moeten wij dan weer met die informatie? Je kan daar toch niks mee.' Ook behoefde de bevelhebber geen extra *intelligence* in het kader van *force protection*, want volgens hem kon je ook daar niets mee en zat Dutchbat toch als een rat in de val. Couzy heeft dan ook nooit overwogen om de MID/KL een extra inspanning te laten doen. De ministers Ter Beek en Voorhoeve, de ministerraad of het parlement hebben volgens Couzy ook nooit om een dergelijke inspanning verzocht.

Het resultaat van dit alles was dat Couzy geen sturing heeft gegeven aan de MID/KL wat betreft de productie van inlichtingen. Vanuit de top van de MID/KL bereikten Couzy ook geen signalen. Was de MID/KL of MID/CO dan een serieuze gesprekspartner voor de

175 Bais, *Het mijnenveld*, p. 83.

176 Vertrouwelijke vraaggesprekken (22), (24), (31) en (37).

177 Interview H.A. Couzy, 07/09/98, 14/07/98 en

17/09/98.

178 Sie LL, doos 55. Lt. Brief Kolonel R. Petri, No. G2/929/SIGConf, 08/04/93.

beleidsmakers en de defensieleiding? Couzy noemde in een interview deze dienst 'niet altijd een serieuze gesprekspartner'.¹⁷⁹

Verder kon worden vastgesteld dat de vele Nederlandse officieren in de bevelsketen van UNPROFOR ook geen *intelligence* aanleverden voor nationaal gebruik. In 1992 werden er vanuit Den Haag nog af en toe vragen gesteld aan Nederlandse stafofficieren bij UNPROFOR. Dat de informatiepositie van de afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL toen niet best was, bleek uit een fax aan twee Nederlandse VN-waarnemers in Sarajevo.¹⁸⁰ Daarin werd onomwonden verklaard dat de informatiepositie van de MID/KL zeer matig was. Er was toen geen contact met UNPROFOR.¹⁸¹

Er zou later een oekaze van de minister uitgegaan zijn om vaker te rapporteren via de nationale lijn. Nederlandse vertegenwoordigers bij UNPROFOR deden dit echter niet regelmatig. Uit gegevens tijdens een briefing voor Voorhoeve in november 1994 bleek dat toen zestig Nederlandse militairen bij UNPROFOR in Zagreb en 51 bij het *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo werkten. De briefing handelde over de argumenten 'voor' en 'tegen' het zenden van een derde compagnie naar opnieuw een enclave: de Moslim-enclave Bihać.¹⁸² Het inschakelen van militairen voor eigen doeleinden was wel een gevestigde praktijk bij andere nationaliteiten die vertegenwoordigd waren in UNPROFOR. De Nederlandse lijn was echter dat gevechtinlichtingen belangrijk waren maar dat andere *intelligence* 'smerig' was.

Ook Nederlanders doen niets aan intelligence voor UNPROFOR

Een voormalig hoofd van de MID/KL bevestigde dit nog eens. Toen hij nog bij UNPROFOR onder generaal Cot diende, had hij wel eens via de nationale lijn aan Den Haag gerapporteerd. Dat werd ontdekt door Akashi die hem hierover direct op het matje riep en waarschuwde dat dit niet nogmaals mocht gebeuren. Daarnaast speelde mee dat iedereen een Blauwe-Baret-mentaliteit had; bij de VN werd niet aan *intelligence* gedaan.¹⁸³ Door de MID/KL is nog voorgesteld om de vertegenwoordigers bij UNPROFOR te voorzien van een eigen beveiligde cryptoverbinding met de minister en de chef-defensiestaf, maar dit idee werd verworpen.¹⁸⁴

Dat betekende dat de MID/CO en MID/KL al bij voorbaat op een verdere achterstand werden gezet.¹⁸⁵ Door de MID/KL werd ook niet via voormalige UNPROFOR-medewerkers in UNPROFOR gericht naar *intelligence* gezocht. Het plaatsvervangend hoofd van de afdeling Inlichtingen van de MID/KL werd bijvoorbeeld, na zijn vertrek bij de dienst, van augustus 1994 tot augustus 1995 plaatsvervangend hoofd Operatiën in Zagreb. Hij had geen directe lijn of contacten met de MID/KL, en het personeel van deze sectie kwam nooit langs.¹⁸⁶ Belangrijke informatiebronnen werden op die manier afgesneden doordat Nederland 'het braafste jongetje van de klas was'.¹⁸⁷

179 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

180 Paul Ruigrok, 'Den Haag wist van niets, maar de onderofficieren moesten terug', *Vrij Nederland*, 30/10/93.

181 Gerard Wondergem, *Je komt anders terug*, p. 114.

182 DCBC, zonder nummer. Briefing bewindslie-

den, 07/11/94.

183 Interview H. Bokhoven, 16/05/01.

184 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

185 Vertrouwelijk vraaggesprek (24).

186 Vertrouwelijk vraaggesprek (34)

187 Vertrouwelijke vraaggesprekken (28) en (37).

Intelligence en de top van het ministerie van Defensie

De vraag is vervolgens hoe de politieke en militaire top nu dacht over het nut van de MID, en of er daar een visie was op de rol die een inlichtingendienst kon spelen. Was de MID betrokken bij de besluitvorming rond de uitzending van Dutchbat en is er ooit om een risicoanalyse of advies gevraagd over de uitzending van Dutchbat? Medewerkers van de MID/CO stellen dat zij niet actief en rechtstreeks betrokken waren bij de voorbereiding van de uitzending van Dutchbat. De MID/KL had dit eigenlijk moeten doen. De minister en (het bureau van) de secretaris-generaal hebben nooit om een risicoanalyse van de situatie gevraagd. Ook uit andere interviews blijkt dat er nooit een gedegen risicoanalyse naar Ter Beek is gegaan.¹⁸⁸ De MID/CO heeft desondanks zelfstandig een negatief advies opgesteld: niet naar Bosnië gaan.¹⁸⁹

De MID/KL heeft vanuit de top van de KL of door de Bevelhebber ook nooit een verzoek ontvangen om een dreigingsanalyse te produceren. De toenmalige BLS, generaal Couzy, bevestigde dat: 'Ik heb die opdracht niet gegeven. Gewoon omdat ik dat niet nodig had.'¹⁹⁰ De afdeling Inlichtingen heeft toen zelf maar een oordeel gegeven over de geplande lichte bewapening; dat was negatief, maar het advies werd niet opgevolgd.

Verder is de informatie over slagorde en bewapening van de strijdende partijen naar de landmachtstaf gezonden.¹⁹¹ Uit verschillende interviews blijkt dat analisten voor de uitzending ook een negatief advies over het uitzendgebied hebben uitgebracht;¹⁹² Srebrenica werd gezien als een muizenval. Dat advies is doorgegeven aan het hoofd van de MID/KL. Er is daarop in het najaar van 1993 vanuit de MID/KL een negatief advies uitgegaan naar het Plein: niet uitzenden. Dat was voordat de definitieve besluitvorming rond de uitzending had plaatsgevonden. Die bezwaren zouden door het hoofd van de MID/KL zijn ingebracht tijdens een mondeling overleg met de top van de KL, maar de politieke besluitvorming was al in een zo vergevorderd stadium dat de bezwaren aan de kant werden geschoven. Ook de bezwaren die werden aangetekend tegen de lichte bewapening zouden zijn weggewoven.¹⁹³

De top van de KL had slechts twee vragen voor de MID/KL. De eerste betrof de omvang van het risico. Het antwoord luidde dat het risico beperkt was maar dat er zeker iets kon gebeuren. De tweede vraag was wat in Bosnië te doen viel binnen het raamwerk van een *peacekeeping*-operatie. Hier luidde het antwoord dat, militair gezien, geen aanval kon worden afgeslagen maar dat 'showing the flag' wel mogelijk zou zijn. Dutchbat kon eventueel een stabiliserende rol spelen, maar niet tot in het oneindige. Ook vanuit de KL-top kwam geen verzoek aan de MID/KL om extra *intelligence* te leveren. De MID/KL was niet betrokken bij de besluitvorming rond de uitzending van Dutchbat en de gang naar Srebrenica en nam ook niet deel aan de verkenningsgroepen naar de enclave. Het enige wat aan medewerkers van Bureau Europa werd toegestaan, was het briefen van Dutchbat I en II, maar dit gebeurde niet bij de uitzending van Dutchbat III.¹⁹⁴ Dat er niets werd gedaan aan *force protection* betekende tevens een vermindering van de mogelijkheden om via *quid pro quo* aan buitenlandse *intelligence* te komen. Als de KL gezorgd had voor *force protection* bij

188 In antwoord op kamervragen beweerde Ter Beek dat militairen steeds waren uitgezonden op grond van een zorgvuldige analyse van de risico's. Onduidelijk is of de minister daarin ook de MID had betrokken. Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1992-1993, Kamervragen nr. 462.

189 Vertrouwelijke vraaggesprekken (25) en (28).

190 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

191 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

192 Vertrouwelijk vraaggesprek (36).

193 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

194 Vertrouwelijk vraaggesprek (30).

Dutchbat, en voor een betere *intelligence*-structuur, dan zou de informatiepositie van de MID/KL aanzienlijk zijn toegenomen en de uitruilmogelijkheden beter zijn geweest.

De vraag is hoe minister Ter Beek de informatie beschouwde die hij van de MID/CO kreeg. Over de relatie tussen het besluit om Dutchbat uit te zenden en of de MID nu werd ingeschakeld wat betreft de concrete locatie, verklaarde hij: 'Geen expliciete rol. Er was geen sprake van een specifieke rol van de MID richting minister of zo. Ik kreeg van tijd tot tijd wel eens wat analyses, wat rapporten, die wat uitvoeriger waren dan de dagelijkse situatierapporten, maar die waren afkomstig van de Defensiestaf.'

Op de vraag of er dan helemaal geen rol was weggelegd voor de MID, antwoordde Ter Beek: 'Dat er een zelfstandige, door de MID uitgevoerde risicoanalyse, respectievelijk risicoweging, is geweest die richting minister ging: nee. Er was geen zelfstandig advies; nooit een zelfstandig advies van de MID. Nogmaals, er waren wel van die rapportjes.' Met dat laatste bedoelde de minister *intelligence summaries*. 'Ja. In verkeerde kleine letters. Ik had er altijd moeite mee om daar mijn aandacht bij te houden. Zo spannend vond ik het ook allemaal niet. Dus, geen specifieke rol van de MID.' Hoe beoordeelde Ter Beek deze rapporten nu qua informatieniveau, en hadden de stukken die hij kreeg van de MID een specifieke toegevoegde meerwaarde? 'Dan is het antwoord een *flat no*. Als je gewoon *The Herald Tribune* een beetje volgde, CNN en *Le Monde*, dan kwam je een heel eind. Het waren vaak compilaties van open bronnen. Zo vat ik het heel netjes samen.'¹⁹⁵

Wel werd onder Ter Beek de MID/CO soms betrokken bij vertrouwelijke briefings op verzoek van de Vaste Kamercommissie voor Defensie inzake de veiligheidssituatie in Bosnië. Op bijvoorbeeld 22 februari 1994 werd een dergelijke briefing verzocht, vlak voor de uitzending naar Srebrenica. Het hoofd van de MID moest de doelstellingen en middelen van de strijdende partijen, de dreiging voor de Nederlandse troepen en de leefomstandigheden in Srebrenica en Žepa voor zijn rekening nemen.¹⁹⁶

De vraag is vervolgens of Ter Beeks opvolger, Voorhoeve, een andere visie had op de rol die de MID kon spelen. Volgens de minister was de taak van de MID/CO het steeds opnieuw geven van een actuele, nauwkeurige analyse van de stand van zaken op basis van wat zij hoorden, zagen en vooral vernamen van bondgenoten. Nederland had naar zijn indruk 'maar heel beperkte inlichtingenmiddelen. Dus wij waren heel sterk afhankelijk van wat de grotere bondgenoten ons vertelden.' Zijn inschatting was dat de beste inlichtingen over Bosnië bij de Britten, de Fransen en de Amerikanen berustten. De minister gaf dus toe dat er maar beperkte mogelijkheden waren om in het buitenland op een actieve manier inlichtingen te verzamelen. Tegen Voorhoeve was vanuit de MID/CO eens gezegd: 'Het is eigenlijk jammer dat we de inlichtingendienst buitenland hebben opgeheven.'¹⁹⁷

Den Haag beschikte dus over heel beperkte inlichtingenmiddelen. Dan is de vraag of het ministerie of het kabinet een extra inspanning hebben gedaan op het terrein van *intelligence*, en of ooit uit de MID was opgemerkt dat, als er Nederlandse militairen naar Bosnië zouden gaan, zij niet meer middelen en mankracht nodig zouden hebben. De minister kon zich niet herinneren dat dat aan de orde was geweest. Het parlement heeft ook nooit aangedrongen op een extra inspanning op het gebied van *intelligence*. Dat gold ook voor verbindingsinlichtingen: daar zijn geen extra inspanningen voor geweest. De minister bevestigde dat de strijd er in de defensieorganisatie meer om ging de verbindingsinlichtingen voor al te grote

195 Interview A.L. ter Beek, 13/01/00.

en HMID, nr. S94/061/589, 13/02/94.

196 BStas. Brigadegeneraal A. Kolsteren aan BLS

197 Interview J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

bezuinigingen te behoeden: ook de inlichtingencapaciteit moest een bijdrage leveren aan de bezuinigingen: bijna een miljard. Er waren binnen het defensieapparaat ook functionarissen die vonden dat verbindingsinlichtingen in het algemeen weinig opleverden. Bekend was de uitroep: 'Liever een fregat dan... ', waarbij op de puntjes bijvoorbeeld 'verbindingsinlichtingen' kon worden ingevuld. 'U weet dan precies waar de weerstand zat', aldus Voorhoeve. Kortom, van extra inspanningen op het terrein van *intelligence* is geen sprake geweest; noch de Tweede Kamer, noch Defensie of de ministerraad hebben daarop aangedrongen. Voorhoeve: 'Ik denk dat die conclusie wel juist is.' Het was hem tot aan de val van de enclave overigens niet opgevallen dat de Nederlandse inlichtingenpositie niet bijzonder was. De minister ging er vanuit dat wat hij aan MID-rapporten kreeg toegestuurd, toch vooral gebaseerd was op de middelen van veel grotere buitenlandse diensten, die ook minder wettelijke beperkingen hadden.

Voorhoeve verklaarde later dat hij niet onder de indruk was van de informatiepositie van de MID/CO. De analyses die hij om de twee weken kreeg, ontstegen niet het gemiddelde *International Herald Tribune*-niveau.¹⁹⁸ Ook uit het verslag van de hoorzitting in het kader van de commissie-Bakker met minister Voorhoeve wordt dit duidelijk. Op de hoorzitting verklaarde de minister dat het om een aantal redenen niet mogelijk was betrouwbare *intelligence* te vergaren. Volgens hem hing dat ermee samen of een land al dan niet een geschiedenis als grote mogendheid had. Hij verwees bijvoorbeeld naar Engeland, dat mogelijkheden had om *special airforces* achter vijandelijke linies te droppen en daarvoor spionageactiviteiten in te zetten. Dat kon Nederland in een oorlogssituatie ook, maar 'in het kader van UNPROFOR hadden wij geen spionnen bij de Serviërs zitten', aldus Voorhoeve. 'Wij gingen dus af op de grotere inlichtingencapaciteit van de VN. Dan ben je de vragende partij en dan is het maar wat je krijgt. Ik stel vast dat wij geen tijdige, adequate waarschuwingen van andere inlichtingendiensten hebben gekregen over wat er stond te gebeuren. Ik zeg met opzet: geen tijdige, adequate waarschuwingen. Nederland heeft zijn eigen analysecapaciteit maximaal benut en bleef dus met de *fog of war* zitten.'¹⁹⁹ Voorhoeve ging dus af op de inlichtingencapaciteit van de VN, maar zoals in hoofdstuk 1 van deze bijlage is beschreven, had de VN die niet. Voorhoeve had dit in de Tweede Kamer ook al verklaard: de VN hadden geen eigen inlichtingendienst en waren dus niet op de hoogte van de VRS-strategie.²⁰⁰

Hieruit bleek dat de minister het proces achter het vergaren van *intelligence* niet goed doorgrondde. Het droppen van speciale eenheden achter vijandelijke linies is één methode om *intelligence* te verzamelen, maar natuurlijk niet de enige. Misschien hadden Defensie en de Koninklijke Landmacht vooral de mogelijkheid van het vergaren van verbindingsinlichtingen vanuit de enclave optimaal moeten benutten. Er had vanuit Tuzla met een elektronische oorlogsvoering-eenheid geopereerd kunnen worden ter ondersteuning van het eigen bataljon. Deze eenheid had vooral de interceptie van VHF-communicatieverkeer kunnen doen, en zou effectief kunnen zijn geweest binnen een gebied van ruim vijftig kilometer rondom de plaats van inzet. Dit was nog voorgesteld vanuit de MID/KL, maar Couzy wees dit af. In VN-verband behoefden geen *intelligence*-taken uitgevoerd te worden.²⁰¹

Zoiets zou de Haagse onderhandelingspositie in de internationale *intelligence community* sterk verbeterd hebben. Verder is de opmerking dat Nederland in het kader van UNPRO-

198 Interview J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

199 TCBU, *Vertrepunt*, deel 1, p. 182.

200 'Voorhoeve wist van aanvoer Serviërs naar

Srebrenica', *de Volkskrant*, 11/07/96.

201 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

FOR geen spionnen bij de Serviërs had zitten een vreemd uitgangspunt. Vanwege *force protection* had de minister de MID/CO of de bevelhebber via zijn MID/KL er misschien wel op moeten aandringen dat nu juist wel te proberen. Vooral *force protection* impliceert dat er bijzondere aandacht aan het aspect van contra-inlichtingen (subversie, spionage en terrorisme) wordt besteed.²⁰² Als dit zou zijn gelukt, dan zou Den Haag nationaal en internationaal geen vragende partij meer zijn geweest, en zou via het 'voor wat, hoort wat' ook meer *intelligence* teruggekregen zijn.

De vraag resteert hoe de ministers en de ambtelijke top van Defensie hun inlichtingen dan wél aangeleverd kregen. De MID/CO rapporteerde direct en via speciale briefings aan de ministers Ter Beek en Voorhoeve, de ambtelijke leiding en demilitaire top. Deze briefings, verzorgd door de enige Balkan-analist van de MID/CO, vonden plaats op de bijeenkomsten van het Defensie Crisis Beheersings Centrum (DCBC), dat namens de chef-defensiestaf belast was met de beleidsaansturing en -evaluatie van crisisbeheersingsoperaties. Het centrum was opgericht tijdens de Golfoorlog. De krijgsmachtonderdelen leverden de benodigde officieren en onderofficieren, maar zij hadden tot het najaar van 1994 nog steeds de vereiste kwaliteiten.²⁰³

Er bestond destijds een MID-cel bij het DCBC, maar daar was bij de top van het departement amper belangstelling voor. De briefings werden door de Balkan-analist eigenlijk beschouwd als 'parels voor de zwijnen'. Medewerkers van de MID/KLu die soms tijdens briefings in het DCBC aanwezig waren, bevestigden dit. De MID-cel had overigens een zwakke invulling: alleen de analist van de MID/CO had voldoende kaliber, maar hij deed alleen het politiek-strategische deel. Het hoofd van de MID Kok is daarop maar akkoord gegaan met het voorstel om die cel op te heffen. Later werd onder Knapp besloten om een dergelijke MID-cel toch weer in te stellen, maar dat was na de val van Srebrenica. Er werden toen beter gekwalificeerde mensen in de cel geplaatst.²⁰⁴

De MID-cel verzorgde op werkdagen briefings en inlichtingsamenvattingen. De briefings van de MID/CO hadden volgens sommige MID'ers wel eens een té pro-Servische teneur. Maar dit was, volgens hen, eerder om een tegenwicht te bieden aan een pro-Bosnische mentaliteit in de top van Defensie. Er heerste, volgens veel MID'ers, een voortdurende goed-of-fout-mentaliteit die geen ruimte liet voor nuancering. Dat ervoer ook de MID/CO-analist tijdens briefings voor het DCBC, waar er af en toe sprake was van een selectieve perceptie van de gebeurtenissen in Bosnië. Deze analist zou in juni 1998 nog een 'reprimande' van Voorhoeve ontvangen. Hij kreeg via het hoofd van de MID te horen dat het oog van de minister op een aantal formuleringen was gevallen die zijn inziens teveel begrip toonden voor het Servische militaire optreden in Kosovo.²⁰⁵

Analisten van de MID/KLu bevestigden dat er inderdaad soms sprake was van gepolitiiseerde *intelligence* in de richting van de militaire en ambtelijke top. MID/KL-functionarissen stelden eveneens dat *intelligence* soms werd gebruikt ter ondersteuning van het *good guys*-versus het *bad guys*-beeld.²⁰⁶ Bepaalde politiek gevoelige kwesties vielen soms weg in de wekelijkse *intelligence summaries*. Er was een algehele sfeer dat de rapportage aan de leiding

202 R. Theunens, 'Intelligence en vredesoperaties', *Militaire Spectator* 170 (2001), 11, p. 600.

203 DCBC, nr. 2212. Aantekening 'Verbetering van de effectiviteit en efficiëntie', 19/10/94.

204 Vertrouwelijk vraaggesprekken (25), (26) en

(31).

205 KAB. Voorhoeve aan HMID, nr. 1000, 26/06/98.

206 Vertrouwelijk vraaggesprek (34).

van het ministerie van Defensie ‘politiek correct’ moest zijn. Er ging dus eigenlijk *politicized intelligence* naar de top. Voorbeelden waren de mortieraanslagen in Sarajevo of de geheime vluchten op Tuzla. Er lagen weliswaar geen instructies om politiek correct te rapporteren, maar gepolitiseerde *intelligence* sloop er langzaam en onbewust wel in.²⁰⁷

Bijna alle geïnterviewde MID’ers gaven toe dat er rekening werd gehouden met de pro-Bosnië-mentaliteit binnen de politieke en militaire top van het ministerie. Er werd wel degelijk naar de heersende politieke voorkeur gekeken. Herhaaldelijk werd erop gewezen dat buitenlandse *intelligence*-bronnen, zoals het NAVO-netwerk LOCE, ook niet geheel vrij waren van een politieke pro-Bosnische inkleuring.²⁰⁸ Een voormalig hoofd van de MID/KL verklaarde over politieke *intelligence* dat deze ‘wat mij betreft niet’ zou moeten bestaan. Maar ook hij moest toegeven dat er terdege rekening werd gehouden met de politieke gemoedstoestand. Zo kon hij zich herinneren dat hij ooit eens, na Srebrenica, een Servisch boek aan Voorhoeve had gegeven over de uitvallen van de ABiH uit Srebrenica naar de omliggende dorpen met Bosnische Serven. Die was hier niet echt blij mee.²⁰⁹

Voorhoeve verkreeg geen *intelligence* via een directe connectie met het hoofd van de MID. Er was geen structureel contact; het hoofd van de MID zag Voorhoeve vrijwel nooit. Er was ook geen erg regelmatig patroon van rapportage. Het hoofd van de MID rapporteerde aan de minister via de chef-defensiestaf en de secretaris-generaal. Nota’s bestemd voor de minister werden door het hoofd van de MID altijd via de secretaris-generaal gestuurd, zoals in december 1994, toen aan Voorhoeve werd gerapporteerd dat de VRS en Kroatische Serviërs de beschikking hadden over circa 140 Amerikaanse Stinger-luchtdoelraketten. De aanwezigheid van deze wapens kon een toegevoegd risico vormen voor de Nederlandse luchtoperaties boven Joegoslavië.²¹⁰

De geringe frequentie van de contacten werden mede veroorzaakt doordat de chef-defensiestaf vond dat het hoofd van de MID onder hem viel. Voorhoeve heeft daarin wijziging gebracht door een paar maal het hoofd van de MID te vragen bij hem te komen. Hij had de indruk dat de chef-defensiestaf en secretaris-generaal dat niet gebruikelijk vonden. Voorhoeve heeft aan het nieuwe hoofd van de MID Knapp gevraagd om hem regelmatig van inlichtingen te voorzien, en een periodiek overzicht op te stellen van alle relevante internationale inlichtingen. Dat is gebeurd vanaf midden 1995. Voorhoeve ontving toen twee- of driemaal per week een *intelligence summary*.²¹¹

Kort samengevat: de MID/CO speelde geen centrale rol in het ‘dagelijkse politieke leven’ van Ter Beek en Voorhoeve.

De MID en Militaire Veiligheid

De MID/CO kende naast een inlichtingen- ook een veiligheidscomponent in de vorm van het Bureau Militaire Veiligheid. De taak daarvan kwam enerzijds neer op het verrichten van veiligheidsonderzoeken als onderdeel van de defensieve contra-inlichtingentaak. Getracht werd zorg te dragen voor de integriteit en betrouwbaarheid van het defensiepersoneel. Anderzijds was dit bureau gericht op het vergaren van gegevens die nodig waren om de militaire veiligheid te kunnen garanderen. Hierbij moet gedacht worden aan het verzamelen van gegevens over personen en organisaties die de veiligheid of paraatheid van de krijgs-

207 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

208 Vertrouwelijk vraaggesprek (26).

209 Vertrouwelijk vraaggesprek (36).

210 DS. HMD Kok aan de Minister, nr. DIS/94/095/2534, 01/12/94.

211 Interview met J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

macht mogelijk schade kunnen toebrengen. Een MV-functionaris was dan ook belast met activiteiten die erop gericht waren zijn eigen eenheden (personeel en materieel) te beschermen tegen sabotage, subversie, terrorisme en spionage.²¹² Dit was een combinatie van defensief en offensief contra-inlichtingenwerk. Voor de uitvoering van al deze taken stonden *open source intelligence*, *human intelligence* en *signals intelligence* ter beschikking.²¹³

Voor het verrichten van deze veiligheidstaak was in de organisatie van de MID/CO een afdeling Contra-Inlichtingen en Veiligheid opgenomen die, tezamen met de Bureaus Veiligheid van de drie MID's van de krijgsmachtonderdelen, het ressort Veiligheid vormde. Evenals bij de inlichtingencomponent is de inhoud van de veiligheidstaak sinds de val van de Berlijnse Muur drastisch gewijzigd. Hoewel Russische diensten nog steeds gevolgd werden en er nog rekening werd gehouden met antimilitaristische acties, is de aandacht deels verlegd. Ook in gebieden waar Nederlandse militairen werden ingezet bij *peacekeeping*-operaties waren buitenlandse inlichtingendiensten actief en konden zij een bedreiging vormen.

Het Bureau Contra-Inlichtingen binnen de afdeling Contra-Inlichtingen en Veiligheid kende twee componenten: een contra-inlichtingensectie met drie analisten (KL, KM en Klu) en een sectie Operaties. In september 1992 heeft het hoofd van de MID, Duijn, een aanvang gemaakt met het opzetten van een Afdeling Operaties, die door het Bureau Contra-Inlichtingen zou worden aangestuurd. Formele doelstelling van de afdeling Operaties was de verwerving van hoogwaardige, niet vrij toegankelijke informatie via menselijke bronnen (*human intelligence*) en technische middelen. De operationele activiteiten bestonden uit het plannen, zoeken, benaderen, opleiden, beveiligen, sturen en controleren van menselijke bronnen en het inzetten van met *human intelligence* verbonden technische middelen.²¹⁴ Deze sectie begon met twaalf personen en groeide langzaam uit naar vijftig mensen. Deze afdeling hield zich aanvankelijk alleen bezig met Contra-inlichtingen, maar later ook met inlichtingenvervangende operaties in binnen- en buitenland.

Van meet af aan verliep de samenwerking tussen het Bureau Contra-Inlichtingen en de afdeling Operaties niet optimaal. Er waren verschillende visies op het contra-inlichtingenwerk. De afdeling Operaties wilde ook niet alle *intelligence* delen met het Bureau Contra-Inlichtingen, en gaf geen toegang tot haar bronnen; alleen *finished intelligence* werd afgestaan. In augustus 1993 begon de afdeling Operaties met het opstellen van een opzet voor de overname van de taken van de IDB. De afdeling Operaties van de MID/CO had een nauwe relatie met de BVD. Binnen de MID/CO werden toen in het ressort contra-inlichtingen verschillende secties samengevoegd in een afdeling van 24 mensen.²¹⁵

De afdeling Operaties had in het begin nog niets *aan intelligence* te bieden. In verband met de snel escalerende situatie in Joegoslavië vroeg het hoofd van de MID daarom aan de minister of de MID/CO 'offensief' in het buitenland mocht gaan opereren.

Zoals eerder geschetst, had de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in 1993 bij de overdracht van de taken van de IDB aan de MID en BVD bepaald dat door de MID en BVD in principe uitsluitend gebruik kon worden gemaakt van

212 MID/KL. DOKL/IV, Kol. J. Mulder aan Hoofd AI MID, Kol. B. Werger, 23/02/96.

213 Engelen, *De Militaire Inlichtingendienst*, pp. 148-151 en Kluiters, *Supplement*, pp. 131-132.

214 MID/CO. Hoofd AO aan HMID, Jaarplan

1997 van de Afdeling Operaties, nr. AO 960708, 06/01/97.

215 Vertrouwelijke vraaggesprekken (19), (29), en (25).

'passieve' menselijke bronnen in Nederland. Slechts als het landsbelang zulks zou noodzaken, kon gebruik worden gemaakt van 'offensieve' menselijke bronnen. Het actief rekruteren van agenten en het opereren met agenten en bronnen in het buitenland was hierdoor aan banden gelegd. Het toenmalige hoofd van de MID, Kok, bepleitte daarom een actievere inzet van menselijke bronnen, mede omdat de informatiepositie van de MID/CO onvoldoende was. Hij verwees ook naar de vergadering van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland van 17 februari 1994 waarin – zoals hierboven al aan de orde kwam – unaniem was vastgesteld dat, gezien de betrokkenheid bij het conflict in Joegoslavië, er thans sprake was van een zodanig landsbelang dat een actievere inzet van menselijke bronnen vereist was.²¹⁶ Kok kreeg echter geen toestemming om op grote schaal in Bosnië te gaan opereren. De nota aan de minister over meer operaties in het buitenland was een stap in deze richting, maar Kok had eigenlijk van tevoren kunnen weten dat daarvoor geen toestemming zou komen.²¹⁷ Hij moest roeien met de riemen die hij had.

Als hoofd van de MID probeerde Kok toen de afdeling Operaties min of meer te 'neutraliseren'. In maart 1994 stuurde hij een nota aan de plaatsvervangend chef-defensiestaf en de ambtelijke leiding van het ministerie van Defensie. De structuur en organisatie van de MID/CO behoefden volgens hem aanpassing. Kok deed voorstellen voor een reorganisatie die uitzicht bood op een structurele oplossing van grote problemen in het domein 'inlichtingen'. Op korte termijn diende een aantal noodmaatregelen te worden genomen om aan de meest elementaire eisen die aan de MID/CO werden gesteld, te kunnen voldoen. Hij wilde tot een herschikking van middelen en mensen komen. De afdeling Contra-inlichtingen en Veiligheid en Operatiën konden wellicht tijdelijk op non-actief worden gesteld. Dit bracht onaangename risico's met zich mee, maar Kok schatte deze kleiner in dan het risico dat was verbonden aan het nog langer laten voortbestaan van de huidige situatie. Hij wilde vooral de inlichtingenpositie van de MID/CO versterken en blijkbaar aspecten omtrent militaire veiligheid geheel aan de MID/KL overlaten.²¹⁸

Uiteindelijk gingen de voorstellen niet door, maar de afdeling Operaties was in 1994 nog steeds niet in staat om *intelligence* over Joegoslavië te vergaren. Er waren geen bronnen of opgeleide mensen. Er is daarna door de afdeling Operaties voorzichtig getracht om operaties in het buitenland op te zetten, maar alles moest opgebouwd worden. De afdeling Operaties vergaarde voornamelijk tactische militaire *intelligence*. Daarop is overleg gevoerd met de CIA en de Britse buitenlandse inlichtingendienst MI-6 of zij geen medewerkers voor Joegoslavië konden opleiden, maar ook dat ging niet door. De afdeling Operaties wilde ook Nederlandse militairen of lokale tolken gaan gebruiken voor het inwinnen van inlichtingen, maar dit mocht weer niet van de leiding van de MID/CO, die voor conflicten met de MID/KL vreesde.²¹⁹ Pas na 1995 is de afdeling Operaties 'op stoom' gekomen. In 1996 telde de afdeling Operaties in totaal vijf operationele bureaus en een administratieve afdeling: drie regiogerichte bureaus (Eurazië, Midden-Oosten en Afrika/Verre Oosten/Westelijk Halfrond), een Bureau Maritieme Informatie en een Bureau Speciale Opdrachten.²²⁰

216 DS. Commandeur P.C. Kok aan minister Voorhoeve, nr. DIS/94/095/398, 18/02/94.

217 Vertrouwelijke vraaggesprekken (25) en (29).

218 DS. HMID Commandeur Kok aan plaatsver-

vangend CDS, No. DIS/94/001/484, 02/03/94.

219 Vertrouwelijk vraaggesprek (18).

220 MID/CO. Hoofd AO aan HMID, Jaarplan 1997 AO, nr. AO 960708, 06/01/97.

Het Bureau Militaire Veiligheid van de MID/KL

Net als bij het ressort Inlichtingen waren er in de sector Militaire Veiligheid problemen in de relatie met de MID/KL. De tegenhanger van het Bureau Contra-Inlichtingen van de MID/CO bij de MID/KL was het Bureau Militaire Veiligheid (MV) dat de beschikking had over drie detachementen in Nederland. De sector Militaire Veiligheid was heel belangrijk bij de KL, terwijl ook bij de Klu en KM volop aandacht werd geschonken aan militaire veiligheid.²²¹ In 1992 waren in de MID/KL de componenten contra-inlichtingen en militaire veiligheid uit elkaar gehaald, wat tot veel 'pijn' had geleid. Goed contra-inlichtingenpersoneel moest ineens militaire veiligheid gaan doen, en dat was een ander métier. Daarnaast was er verwarring over de afbakening van taken: wat viel onder contra-inlichtingen en wat onder militaire veiligheid?

Als voorbeeld kan de volgende kwestie dienen. Sommigen meenden dat zaken als drugs, prostitutie en moreel onder de verantwoordelijkheid van de commandant vielen. Binnen militaire veiligheid was men het daar niet mee eens: dat waren juist kwesties waar ook zij mee belast moesten worden. Daarbij werd vergeten dat militaire veiligheid vaak het voortraject van contra-inlichtingen is; dat valt niet goed te scheiden. Het werd toch geprobeerd, maar was eigenlijk niet werkbaar. De sectie militaire veiligheid claimde in die tijd veel, en hoewel de relatie op de werkvloer tussen de medewerkers van de Bureaus Contra-Inlichtingen en Militaire Veiligheid goed was, was er (zoals gebruikelijk) een botsing op directieniveau. Net als bij de afdeling Inlichtingen communiceerden de medewerkers van de Bureaus Contra-Inlichtingen en Militaire Veiligheid met elkaar via informele kanalen, want officieel mocht er geen informatie worden uitgewisseld.²²²

Eén militaire veiligheidsfunctionaris was belast met uitzendingen bij *peacekeeping*-operaties. Zo'n negentig procent van zijn werk had hiermee te maken. De sectie militaire veiligheid keek vooral naar gedrag. Dat deed het Bureau Contra-Inlichtingen overigens ook, maar dat nam vooral ook zijn 'oude' gebruiken mee. Het Bureau Contra-Inlichtingen wilde zich bemoeien met uitzendingen en vooral kijken naar dreigingen, risico's, behoud van de integriteit, enzovoort. Dat werd niet toegestaan. Hierdoor bleef, volgens een functionaris van het Bureau Contra-Inlichtingen,²²³ veel informatie over veiligheid hangen bij het Bureau Militaire Veiligheid. Er was een ingebouwd mechanisme om veel kwesties met de 'mantel der liefde' te bedekken.

De indruk bij de MID/CO was dat de sectie militaire veiligheid vooral het imago van de KL moest bewaken. Het enige dat mocht, was het brieven en debrieven van de UNMO's – personeel van de Koninklijke Marechaussee dat had gewerkt voor UNCivPol en van de Europese monitormissie. Probleem was hier dat dit vaak KL-mensen waren; die wilden soms niet meewerken. Ook de Koninklijke Marechaussee verzette zich tegen bemoeienis van het Bureau Contra-Inlichtingen; Dutchbat werd volledig geclaimd door het Bureau Militaire Veiligheid. Het Bureau Contra-Inlichtingen van de MID/CO mocht hier niet aankomen. Het hoofd van het Bureau Contra-Inlichtingen is dit expliciet twee keer mondeling meegedeeld: geen enkele Dutchbatter mocht benaderd worden. Ook bemoeienis met de debriefing in Assen werd verboden. Wel mochten vragen aan Bureau Militaire Veiligheid meegeven worden, en die rapporteerde dan de vergaarde *intelligence* terug, maar het Bureau Contra-Inlichtingen kreeg geen rechtstreekse toegang tot Dutchbat.²²⁴

221 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

222 Vertrouwelijke vraaggesprekken (18), (19), (20) en (31).

223 Vertrouwelijk vraaggesprek (19).

224 Vertrouwelijk vraaggesprek (19).

Deze matige toegang is vermoedelijk ook van invloed geweest bij het opsporen van rechts-extremistische uitlatingen of gedragingen. Vanaf begin 1993 werd er een specifiek verzoek neergelegd bij de krijgsmachtonderdelen en de Koninklijke Marechaussee om dergelijke voorvallen bij het Bureau Contra-Inlichtingen te melden. Voorkomen diende te worden dat bij uitzendingen in het kader van *peacekeeping*-operaties persoonlijke gedragingen van het personeel hun weerslag zouden hebben op de taakstelling van de uitgezonden eenheid. Het was nodig een inventarisatie te maken om te weten te komen welke defensiemedewerkers lid waren van rechts-extreme organisaties en groeperingen en welke incidenten er hadden plaatsgevonden. In maart 1993 keurde het hoofd van de MID Duijn het 'Project Rechts-Extreem' goed, en het Bureau Contra-Inlichtingen zou dit vanaf dat moment gericht en op projectmatige wijze in kaart gaan brengen.²²⁵

De MID/CO was dus op geen enkele wijze betrokken bij de uitzending van Dutchbat: dat deed het Bureau Militaire Veiligheid. Er is door het Bureau Contra-Inlichtingen niet overwogen om in het geheim een eigen informatienetwerk op te bouwen. Daar is wel intern over gesproken, maar de vrees voor compromittering was te groot. Wel had het Bureau Contra-Inlichtingen af en toe toegang tot Nederlandse officieren die bij *Bosnia Herzegovina Command* werkten. Het Bureau Contra-Inlichtingen had, net als de afdeling Operaties, ook belangstelling voor tolken en vertalers. Getracht werd om die binnen UNPROFOR te volgen. Vaak werkten die tolken voor Balkan-inlichtingendiensten, en zij doken in Bosnië op verschillende plekken op.

Betrokkenheid bij affaires

Het Bureau Contra-Inlichtingen was ook betrokken bij de zogenaamde 'nasiblikken-affaire'. In die blikken werd door in Duitsland wonende Bosnische Moslims getracht geld naar Moslims in Srebrenica te smokkelen. Dit werd ontdekt toen een pakket werd gestuurd naar een sergeant van Dutchbat die al was vertrokken. Het pakket is toen geopend, en besloten werd om de soepblikken onder de vluchtelingen te verdelen. Enkele blikken waren heel licht van gewicht, en na opening bleken er documenten en geld in te zitten. Het ging om verscheidene blikken die vanuit Nederland naar de enclave waren verzonden. Na de val van Srebrenica heeft de plaatsvervangend commandant van Dutchbat het geld meegenomen en overgedragen aan de marechaussee die de Duitse Marken ophaalde. Daarna is het geld weer geretourneerd naar de oorspronkelijke bron in Duitsland. Waarschijnlijk was deze zending een topje van de ijsberg.²²⁶

Verder werd door het Bureau Contra-Inlichtingen altijd gevraagd om te letten op signalen gericht op het verlenen van gunsten of dienstverlening in Nederland. In maart 1995 werd een aantal voorvallen bekend waarbij sprake was van het overbrengen van geldbedragen vanuit Nederland naar Joegoslavië. Hierbij waren KL-militairen betrokken die tijdens hun verlofperiode in Nederland werden benaderd door Bosnische Moslims met het verzoek om poststukken mee te nemen. Daarin bevonden zich soms geldbedragen die in hoogte varieerden van ca. 500 tot 25.000 DM. Betrokken militairen werden veelal niet op de hoogte gebracht van de inhoud van de poststukken; de huisadressen waren kennelijk in de conflictregio

225 MID/CO. Nota voor HMID, nr. BCI/224/930558, 10/03/93.

226 Zie hiervoor deel III van het hoofdrapport.

verkregen. Op dit gebied werd wel samengewerkt met de MID/KL en BVD.²²⁷ Soms kreeg het Bureau Contra-Inlichtingen via de sectie Militaire Veiligheid van de veiligheidsfunctionaris van Dutchbat dit soort meldingen binnen.

Het Bureau Contra-Inlichtingen volgde welke diensten rekruteringen trachtten te doen in Bosnië. Er is ooit een poging geweest van de CIA om een Nederlandse UNPROFOR-militair te werven. Dit is door het Bureau Contra-Inlichtingen met de CIA uitgesproken; het Bureau Contra-Inlichtingen constateerde zelfs dat de ABiH en VRS *intelligence*-functionarissen in dienst namen die in Nederland hadden gewoond. Het Bureau Contra-Inlichtingen werkte op het terrein van contra-inlichtingen nauw samen met buitenlandse zusterdiensten die verrassend genoeg eveneens vaak over weinig betrouwbare *intelligence* bleken te beschikken. De *US Army Intelligence and Security Command* was het Bureau Contra-Inlichtingen altijd dankbaar vanwege de goede *intelligence* over extremistische groeperingen die actief waren in Joegoslavië.

Daarover hadden de Amerikaanse diensten weinig gegevens. De Amerikanen schijnen hun partners werkelijk leeggemolken te hebben. Daardoor hadden de Amerikaanse diensten het in het begin moeilijk; zij konden blijkbaar niet wennen aan de nieuwe verhoudingen. Er was namelijk geen duidelijke tegenstander. De samenwerking van het Bureau Contra-Inlichtingen met de *Bundesnachrichtendienst* was hecht, net als met de Britse *Security Services Organisation* (BSS), een eenheid van de Britse veiligheidsdienst MI-5 in Duitsland. Over het algemeen echter had de MID/CO niet zoveel aan Britse diensten. Die keken voornamelijk naar Britse belangen in Bosnië zoals Goražde, en vergaarden geen *intelligence* die eventueel bruikbaar was voor andere landen. Nederland deed dit vaak weer wel.²²⁸

Het Bureau Contra-Inlichtingen rapporteerde regelmatig over de activiteiten van paramilitaire groepen in Joegoslavië.²²⁹ Het bekeek ook het gedrag en de activiteiten van Nederlandse huurlingen op de Balkan. Die waren voornamelijk actief in Kroatië en betrokken bij oorlogsmisdaden. Zo werd de Nederlandse huurling Johan Tilder intensief gevolgd nadat hij een mislukte poging had gedaan om bij UNPROFOR *intelligence* te vergaren. Later kwam Tilder in Kroatië om het leven. Hij werd, volgens MID'ers, door lokale soldaten 'auf der Flucht erschossen'. Het Bureau Contra-Inlichtingen heeft trouwens de beschikbare *intelligence* over huurlingen doorgegeven aan het Joegoslavië-Tribunaal.²³⁰

Er was ook een sectie Militaire Veiligheid bij de MID/Klu. Het hoofd van deze sectie was tevens plaatsvervangend hoofd MID/Klu. Vooral de veiligheid in Vicenza was belangrijk; daar was compartimentalisering grondig doorgevoerd vanwege mogelijke penetratie. Voortdurend werd rekening gehouden met spotters.²³¹ Voor de MID/Klu kwam een uitgelezen kans om zijn informatiepositie met betrekking tot Oost-Bosnië sterk te verbeteren toen het plaatsvervangend hoofd van de MID/Klu benoemd werd tot plaatsvervangend commandant van Tuzla Air Base, dat een belangrijke rol zou spelen bij clandestiene wapenleveranties²³² aan de ABiH in februari 1995. In maart 1995 kwam de MID/Klu-medewerker in Tuzla aan en zou daar tot november 1995 blijven. Hij was belast met de voorbereidingen

227 Zie voor meldingen hierover: MID/CO. Nota BCI, nr. DIS/95/12.14/777, 27/03/95; nr. DIS/95/12.14/1208, 22/05/95 en nr. BCI/950869, 19/05/95.

228 Vertrouwelijk vraaggesprek (19).

229 MID/CO. Nota van Hoofd Sectie Analyse en

Productie van BCI L. Zentgraaff, aan de Secretaris Generaal, nr. BCI/0143/931402, 14/06/93.

230 Vertrouwelijk vraaggesprek (19).

231 Vertrouwelijk vraaggesprek (39).

232 Zie hiervoor Hoofdstuk 4 van deze bijlage.

inzake het openen van het vliegveld als VN-vliegveld. Merkwaardig genoeg volgde er geen opdracht om inlichtingen te vergaren. Natuurlijk waren de gebeurtenissen rond Tuzla niet direct van belang voor de MID/Klu, maar wel voor de MID/KL. Hij werd er door de MID/Klu naartoe gestuurd zonder een nationale opdracht. Al snel bleek dat andere nationaliteiten een andere instelling hadden ten opzichte van *intelligence*. Een team van de Britse SAS had in de verkeerstoren een eigen sectie zitten, die belast was met afluisteren van het communicatieverkeer van ABiH en VRS en waarschijnlijk dat van UNPROFOR. Het betrof een afgesloten kamer die vol stond met speciale apparatuur. Met beveiligde verbindingspaparatuur onderhielden de Britse commando's dagelijks contact met hun hoofdkwartier in Bosnië. De Nederlander moest het doen met een open verbinding via de satelliettelefoon met het operatiecentrum van de luchtmacht. Andere verbindingen waren ook open en voor de ABiH en VRS eenvoudig af te luisteren.²³³

Hoewel het Bureau Militaire Veiligheid de uitzendingen van Dutchbat geheel voor zijn rekening nam, bleek dat in de praktijk toch moeilijker te liggen dan geschetst werd. Wat betreft het debriefen van Dutchbatters: dat was een voortdurend gevecht van het Bureau Militaire Veiligheid met de centrale organisatie van de KL. Dat de dokter en psycholoog zich met de teruggekeerde Dutchbatter bemoeiden, werd als normaal beschouwd, maar iemand van militaire veiligheid werd in het begin niet aanvaard. Later is dit veranderd en kregen de teruggekeerde soldaten een 'loopbriefje' waarmee zij ook naar een functionaris van de sectie Militaire Veiligheid moesten.²³⁴

Meestal vonden de debriefings op dinsdag, woensdag en donderdag plaats. Op vrijdag werd het verslag opgesteld dat diezelfde dag nog naar Couzy werd gestuurd. Soms kwam er feedback, waarna aansturing van de debriefing plaatsvond. De sectie Militaire Veiligheid had vooral belangstelling voor kwesties als vermiste documenten, materieel, wapens en munitie. Het hoofd van het Bureau Militaire Veiligheid maakte een selectie van de *intelligence* die naar Couzy werd gezonden. Hij besloot ook welke informatie naar het Bureau Contra-Inlichtingen moest worden doorgestuurd. Er was geen standaardprocedure voor het delen van *intelligence*. Onder het nieuwe hoofd MID/KL, kolonel H. Bokhoven, die deze functie van 19 april 1994 tot 15 december 1995 bekleedde, is dit beter gaan lopen. De rapportage van het Bureau Militaire Veiligheid ging toen via Bokhoven direct naar zijn voorganger, kolonel Hans Bosch, chef-kabinet van Couzy. Een Militaire Veiligheidsfunctionaris gaf toe dat de achtergrond van de opdracht toch wel was om de KL uit de wind houden. Eerst werd naar de bevelhebber gekeken, en pas in tweede instantie naar de minister. Het Bureau Militaire Veiligheid had primair een verantwoordelijkheid ten opzichte van de Bevelhebber. Het Bureau Militaire Veiligheid had de taak om te rapporteren wanneer het imago van het 'Bedrijf' eventueel schade kon oplopen.²³⁵

Ook op het terrein van militaire veiligheid werd MV niet aangestuurd door de Bevelhebber. Rapportage aan de marechaussee of het OM geschiedde niet rechtstreeks door het Bureau Militaire Veiligheid. Dit gaf een commandant – ook Couzy – de mogelijkheid een zaak eerst intern te bekijken en eventueel informeel op te lossen voordat de marechaussee of het OM werden ingeschakeld. Er was dus sprake van een grijs gebied waarin het bijvoorbeeld mogelijk was dat er sterke aanwijzingen of zelfs bewijzen van strafrechtelijke feiten waren die door de commandanten of de bevelhebber niet bij de marechaussee of het OM

233 Vertrouwelijk vraaggesprek (39).

235 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

234 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

gemeld werden. Er bestonden geen regels dan wel voorschriften over het melden van strafbare feiten aan de marechaussee of het OM. De medewerkers van het Bureau Militaire Veiligheid gaven toe dat zij zich hierdoor moreel en juridisch op een hellend vlak begaven.

Over de mogelijke risico's voor militairen in Bosnië en de kans dat Dutchbatters benaderd zouden worden, is uitvoerig gesproken binnen de MID/KL, ook al vóór het vertrek van Dutchbat. Er werd vanuit gegaan dat de Bosnische gemeenschap in Nederland hiertoe pogingen zou ondernemen. Toen de geldsmokkel werd ontdekt, werd dit doorgegeven in de commandolijn. De affaire met het nasiblik leverde geen vervolging wegens strafbare feiten op; Couzy besloot er geen werk van te maken.²³⁶

Het Bureau Militaire Veiligheid en Dutchbat

Het Bureau Militaire Veiligheid vond het belangrijk een eigen vertegenwoordiger te hebben in de enclave. Bij de uitzending van Dutchbat I was daartoe iemand aangewezen. Commandant Vermeulen wilde hem echter niet mee hebben naar Srebrenica, waardoor het Bureau Militaire Veiligheid geen eigen aanspreekpunt had. Er waren geen eigen directe verbindingslijnen en alles werd geregeld via verlofgangers die rapportages meenamen van de plaatsvervangend S-2. Aan Dutchbat II werd wel iemand van het Bureau Militaire Veiligheid toegevoegd, maar die werd door zijn commandant naar Simin Han gestuurd, waarna het bureau Militaire Veiligheid opnieuw niemand in de enclave had zitten. Er is daarom weinig rapportage over Dutchbat I en Dutchbat II geweest met betrekking tot interne problemen. Over Dutchbat III zijn daarentegen in verband daarmee wel veel meldingen geweest.

Midden 1994 werd een eerste signaal naar de top van de KL gestuurd 'dat dit zo niet langer ging'; de bevelhebber kon zo niet goed op de hoogte worden gehouden. De souschef Operatiën gaf daarop de opdracht aan de commandant om mee te werken en voortaan het bureau Militaire Veiligheid alle ruimte te geven. Deze persoon mocht alleen maar militaire veiligheidstaken verrichten en geen andere werkzaamheden. Dit werkte pas goed bij degene die hiervoor bij Dutchbat III werd ingeschakeld, E.A. Rave. Een bijkomend voordeel was dat de verantwoordelijke functionaris bij het Bureau Militaire Veiligheid en Rave oude maatjes waren; zij hadden nog samengewerkt in een observatieteam. Deze functionaris is toen naar Karremans gegaan en heeft hem uitgelegd wat Rave moest doen. Rave hield zich bij Dutchbat III voornamelijk bezig met contra-inlichtingen en veiligheid, en niet zozeer met het vergaren van militaire *intelligence*.²³⁷

Raves voorganger bij Dutchbat II had hem de tip gegeven om bij het liaisonteam te gaan zitten, want dan zou hij de meeste bewegingsvrijheid krijgen. Verder kreeg Rave als advies: 'zorg dat je de enclave inkomt'. Dat was ook nodig omdat door het ontbreken van iemand van militaire veiligheid de regels op het gebied van veiligheid in de enclave erg rommelig waren geweest, maar Rave kreeg bij Dutchbat III wel een rol. Een belangrijke reden voor zijn komst was verder dat Karremans als eerste commandant het belang van een dergelijke functionaris inzag. Probleem was wel dat Rave geen speciale beveiligde verbinding had, waardoor zijn functioneren weer niet optimaal was. Hij moest vaak over de telefoon allerlei cryptische opmerkingen maken.²³⁸ Hierdoor kreeg het Bureau Militaire Veiligheid een incompleet beeld van de situatie in Srebrenica. Rave heeft desondanks regelmatig *intelligence* kunnen verstrekken.

236 Vertrouwelijk vraaggesprek (35).

237 Interviews E.A. Rave, 13/12/00 en 14/12/00.

238 Interviews E.A. Rave, 13/12/00 en 14/12/00 en vertrouwelijk vraaggesprek (20).

Vorbereiding op de uitzending

Tijdens een bijeenkomst in Assen gaf Bureau Militaire Veiligheid voor het vertrek van Dutchbat III een briefing. In de periode van Dutchbat I, II en III was dit bureau belast met de militaire veiligheidsaspecten tijdens de uitzendingen. De briefings duurden over het algemeen twee uur. Na de briefing van het bureau Militaire Veiligheid kwam er nog een briefing van de afdeling Inlichtingen. Het viel het bureau Militaire Veiligheid op dat Karremans en Franken nogal 'stoer' deden; zij verwachtten dat de VRS het wel uit zijn hoofd zou laten om Dutchbat III opgesloten te houden in de enclave. 'Desnoods vocht Dutchbat III zich naar buiten', volgens Franken. Aan deze stoere taal is hij later nog vaak herinnerd.²³⁹

Tijdens de briefing werd aandacht geschonken aan kwesties als het goed letten op persoonlijke eigendommen, geen persoonsbewijzen laten slingeren, geen tolken toelaten in de *Opsroom* (de commandopost), geen innige relatie aangaan met de lokale bevolking, geen enveloppen in de prullenmand achterlaten, enzovoort. Er werd verder voor gewaarschuwd dat de UNMO-tolken een rechtstreekse lijn hadden met de lokale politieke en militaire bestuurders en dat alles dat met hen werd besproken direct werd doorgegeven.²⁴⁰

Volgens Karremans had hij dit gevaar al snel onderkend en gaf hij opdracht aan de commandant van de *Opsroom* om de vier tolken in de gaten te houden, want waren zij wel betrouwbaar?²⁴¹ Dat bleek niet geval te zijn: een van hen was een neef van ABiH-commandant Naser Orić. Inlichtingenofficier Wieffer bevestigde dit. Dutchbat was zich bewust dat zij vreselijk voorzichtig moesten zijn met hun tolken. Dutchbat zorgde er ook voor dat de tolken maar een beperkte hoeveelheid kennis hadden; ze kwamen nooit in de *Opsroom*. Ze moesten buiten blijven en mochten niet op de kaarten kijken. Ze mochten ook niet aanzitten bij bepaalde besprekingen. Hetzelfde gold voor de schoonmaaksters die waren ingehuurd: die mochten om veiligheidsredenen een aantal dingen wel en niet doen. Volgens Wieffer was het een redelijk functionerend systeem dat voornamelijk op de ABiH was gericht. De ABiH hoefde niet te weten wat Dutchbat van hen wist en mocht ook niet weten wat er links en rechts omtrent de VRS werd geroepen. Wieffer denkt dat Dutchbat redelijk met dit probleem is omgegaan.²⁴²

Er is door het Bureau Militaire Veiligheid of het Bureau Contra-Inlichtingen geen onderzoek ingesteld naar de achtergrond van de uitgezonden militairen, inclusief de bataljonsleiding. Medewerkers van het Bureau Contra-Inlichtingen en het Bureau Militaire Veiligheid verklaarden dat hen nooit is gevraagd om het verleden van Dutchbatters na te trekken, en Couzy heeft nooit het signaal aan de MID/KL afgegeven om een extra check op de bataljonsleiding uit te voeren. Wel is vanuit de MID/CO een aanbod aan de KL gedaan om de bataljonsleiding goed door te lichten. Met dit aanbod is toen niets gedaan.²⁴³

De militaire veiligheid van Dutchbat in de enclave

De vraag is vervolgens hoe het was gesteld met de militaire veiligheid van Dutchbat toen het bataljon daadwerkelijk in de enclave kwam. Veel trad aan het licht tijdens debriefings (zie hierover hoofdstuk 5 van deel IV). Na uitzendingen werd weliswaar niet al het personeel gedebriefte, maar wel werd er gekeken naar sleutelfunctionarissen en militairen die iets

239 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

240 MID/CO. Nr. 443-0224, lezing t.b.v het LSO personeel 13e LMB, datum onbekend (ca. eind 1993).

241 Karremans, *Srebrenica. Who Cares*, p. 41.

242 Interview E. Wieffer, 18/06/99.

243 Vertrouwelijk vraaggesprek (25).

specifiek hadden meegemaakt. De lijst van te debriefen personen werd opgesteld in samenspraak met de veiligheidsfunctionaris van de eenheid en soms met de stafofficier voor personeel of inlichtingen.

Iedere militair moest na terugkomst een formulier met een aantal gerichte vragen invullen. Gevraagd werd naar de functie, verlies of diefstal van wapens en ander materiaal, contact met de strijdende partijen, incidenten, etcetera. Deze checklist bepaalde, mede aan de hand van voorkennis over personen, wie er gedebrieft zou worden. Nadat kolonel Bosch (voormalig hoofd Inlichtingen en Veiligheid) chef-Kabinet van de bevelhebber der landstrijdkrachten was geworden, werd het gebruik dat de bevelhebber al de dag na een debriefing op een A4-tje een verslag kreeg van de belangrijkste wetenswaardigheden. Uit deze debriefings kwamen soms schokkende zaken naar voren inzake de veiligheid.²⁴⁴

Zo bleek uit een debriefing van een Dutchbatter dat de *Opština* (het gemeentebestuur) schoonmakers aanwees die redelijk Engels of Duits spraken. Deze maakten echter, ondanks alle adviezen door het bureau Militaire Veiligheid, de *Opsroom* van de C-compagnie in Potocari echter tweemaal per dag schoon ten tijde van Dutchbat II; het was nu eenmaal onmogelijk om te letten op alles wat zij deden. Dit vond de betreffende Dutchbatter vanuit het oogpunt van militaire veiligheid wat merkwaardig. In de *Opsroom* hingen patrouilleschema's, verlofroosters, diensten- en wachtroosters en een gedetailleerde kaart met de indeling in sectoren. Verder was er de communicatieapparatuur en lag het logboek van de binnengekomen berichten open voor de radio. Er lagen geen geclassificeerde documenten of telexen maar wel *military information summaries* van UNPROFOR. In de *Opsroom* hing bovendien een zak met alle uitgaande post van de C-compagnie. De lokale werknemers kwamen ook in de wapenkamer en keuken en wisten daardoor ook veel over de voorraden en de voedselsituatie.

Een militaire veiligheidsman constateerde na de debriefing dat dit bijzonder verontrustend was. Het wekt tegen deze achtergrond geen verbazing dat familieleden van uitgezonden soldaten werden benaderd door Joegoslaven die alles wisten over de betrokken militair. Een probleem was ook dat alle enveloppen in de prullenmand werden gegooid. De schoonmaaksters leegden die, maar op de enveloppen stonden uiteraard de adressen van verzenders. Op die manier kon het gebeuren dat het thuisfront werd benaderd met verzoeken om geld te smokkelen. Ook konden de schoonmaaksters kopieën van verloflijsten maken en zo een beeld krijgen van wie de enclave zou verlaten. Niemand werd gecontroleerd bij het verlaten van de *compound*; hooguit werden er enkele handtasjes gecheckt.²⁴⁵

Bracht de komst van een militaire veiligheidsfunctionaris bij Dutchbat III in de enclave nu een verbetering van militaire veiligheid? Rave merkte in ieder geval al snel dat de Bosnische Moslims uitstekend geïnformeerd waren over de persoonlijke achtergrond van de bataljonsleiding. Hij wist bijvoorbeeld dat de plaatsvervangend commandant Franken gek was op paardrijden. Kort nadat Dutchbat III in de enclave was gearriveerd, kwam er een invitatie van Orić aan Franken om te gaan paardrijden. Rave vroeg zich af hoe Orić wist dat hij daarvan hield.²⁴⁶ Opmerkelijk was ook dat de gebouwen en kamers die in gebruik waren bij Dutchbat in Srebrenica en Potočari nooit *gesweept* waren, waardoor onbekend was of er microfoons waren verborgen. Pas na de zomer van 1995, tijdens de periodes van IFOR en

244 Vertrouwelijk vraaggesprek (20).

245 101 MIDCie. Jawad aan Van Dijk, Debriefingsverslag, 09/02/95 en MID/TCBU. Vreman aan

Van Dijk, Debriefingsverslag, 09/03/95.

246 Interview E.A. Rave, 13/12/00 en 14/12/00.

SFOR, werd die controle alsnog uitgevoerd. In het latere hoofdkwartier van Nederlandse militairen in Kneževo in Bosnië werd toen na een *sweep* inderdaad een microfoon ontdekt. De bataljonsleiding opereerde vanuit de kamer van de directeur van een oude meelfabriek. Die kwam nog af en toe langs om zijn oude administratie te bekijken. Hij sloot dan de kamer gedurende een uur af.²⁴⁷

De Bosnische veiligheidsdienst probeerde bij eenheden *intelligence* te verzamelen. Zo werden Nederlandse UNPROFOR-soldaten soms tijdens zogenaamde 'sociale patrouilles' ondervraagd door personen die vermoedelijk voor die dienst werkten. Ook via andere methoden probeerden de Bosnische Moslims informatie te vergaren. Buiten het hek van de compound van het *Support Command* in Lukavac verscheen op een dag een lokale kunstenaar die schilderijtjes aanbood. Om er een te kunnen kopen, moesten de Nederlanders hun naam, rang, registratienummer en huisadres invullen op een lijst. Deze kunstenaar was vermoedelijk een inlichtingenman van de ABiH.²⁴⁸

In Srebrenica scherpte Rave de militaire veiligheid direct aan. Al voor Dutchbat III kwam, was gerapporteerd dat de tolk van de operatiënofficier van het transportbataljon in zijn werkruimte brieven zat uit te tikken. Rave wilde dat beslist niet, en zulke veiligheidsrisico's zouden in de praktijk bij Dutchbat III ook niet aan de orde zijn.²⁴⁹

De floppy-affaire

Toch vond er een merkwaardig incident plaats, waarop een voormalige functionaris van de afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL het NIOD attent maakte.²⁵⁰ Toen Dutchbat na de val van Srebrenica via Zagreb naar Nederland was vertrokken, bleef het materieel achter in de Kroatische hoofdstad. Bij een inspectie van de voertuigen trof een Nederlandse UNPROFOR-officier een chaos aan: door elkaar heen lagen kaarten, documenten en persoonlijke spullen. De spullen werden verzameld, in een paar grote enveloppen gestopt en meegenomen. De betrokken functionaris van de MID/KL werd op Schiphol opgewacht door drie medewerkers van het Bureau Militaire Veiligheid, en aan hen werd het materiaal overgedragen dat afkomstig was uit de YPR's van Dutchbat.

Een van de enveloppes bevatte enkele floppydisks. Op een ervan was een deel van het archief van het interne en externe communicatieverkeer van Dutchbat opgeslagen. Deze bestanden waren namelijk op diskettes gezet omdat de harde schijf op de computer na de val van Srebrenica gewist werd, teneinde te voorkomen dat deze in handen van de VRS zou vallen. Op 12 juli was vanuit de KL-crisisstaff aan Franken opdracht gegeven zo weinig mogelijk in handen van de VRS te laten vallen. Eerste prioriteit was daarom het vernietigen van computers, laptops en satelliet-communicatieapparatuur.²⁵¹ Deze instructie verhinderde echter niet dat de VRS uiteindelijk materiaal in handen kreeg. In totaal is voor ruim 31 miljoen gulden (waaronder voor 5 miljoen gulden aan verbindingapparatuur) verloren gegaan, vernietigd of door de VRS bemachtigd.²⁵²

Op een van de diskettes werd een van Karremans' laatste berichten aangetroffen, in het Servo-Kroatisch vertaald. Het was het bericht TK 95114 gericht aan Janvier, *Bosnia Herze-*

247 Vertrouwelijke vraaggesprekken (19) en (20).

248 101 MIDcie. Van Jawad aan Hakort, Verslag debriefing 101 MIDcie, 23/12/95.

249 Vertrouwelijke vraaggesprekken (19) en (20).

250 Vertrouwelijk vraaggesprek (35).

251 SMG, 1005. KL Crisisstaff aan Franken, nr. 6146/31, 12/07/95.

252 SMG, 1005. G-4 KL Crisisstaff aan CS KL Crisisstaff, nr. G4/950810/05, 10/08/95.

govina Command, Sector North East, Voorhoeve en de KL-crisisstaf. Daarin deed hij verslag van zijn ontmoetingen met Mladić op 11 en 12 juli. Karremans liet in het bericht weten dat hij niet in staat was de vluchtelingen en zijn eigen bataljon te beschermen, dat hij op dat moment nog geen geschikte representanten uit de vluchtelingengemeenschap en de ABiH had gevonden, omdat de ABiH bezig was te proberen een corridor te openen naar Tuzla. Hoe deze vertaling op de diskette was gekomen, was bij geïnterviewde MID'ers onbekend.²⁵³ Als hier sprake was van spionage of van een vergaande *breach of security* in de compound, zou de vertaler toegang hebben gehad tot een of meer *stand alone*-computers van Dutchbat. Mogelijk was dit dan een medewerker van een inlichtingen- of veiligheidsdienst van de ABiH of de VRS.

Het hoofd van de MID/KL, Bokhoven, was in die julidagen met vakantie. Volgens hem had zijn plaatsvervanger hem van dit voorval nooit op de hoogte gebracht. Hij erkende direct dat dit had moeten gebeuren vanwege het mogelijk compromitterende karakter van dit gegeven. De chef-staf van de KL-crisisstaf, kolonel Dedden, werd op 12 augustus 1995 door de MID/KL wel geïnformeerd over een document in het Servo-Kroatisch dat in een Dutchbat-voertuig in Zagreb was gevonden. Dedden was echter onbekend met het bestaan van een dergelijke diskette.²⁵⁴

De vondst van de diskette lijkt een merkwaardige zaak. Het roept de vraag op door wie de tekst is vertaald en wie daartoe opdracht heeft gegeven. De tolken beheersten namelijk het Engels, en waren in staat om de inhoud van de gesprekken, alsmede de eisen van Mladić, mondeling dan wel schriftelijk over te brengen aan de leidinggevende autoriteiten in Srebrenica. Het voorval roept ook de vraag op of deze vertaler al lang toegang had tot het interne communicatiesysteem van Dutchbat of de laptop van Karremans. Vast staat dat veel tolken regulier voor inlichtingen- en veiligheidsdiensten werkten, en een rapportageplicht aan de ABiH hadden.²⁵⁵ Omdat de vondst van de diskette nooit is gemeld aan het hoofd van de MID is door hem ook nooit opdracht gegeven deze zaak uit te zoeken. Karremans deelde mee niets af te weten van een in Zagreb gevonden diskette, noch van de vertaling van een van zijn berichten. Hij had ook geen opdracht gegeven om ook maar iets te vertalen: 'Waarom zou ik?'²⁵⁶

Dit antwoord van Karremans is opmerkelijk, omdat een van de tolken van de UNMO's voor een Bosnische staatscommissie verklaarde dat hij op de ochtend van 12 juli een brief aan het vertalen was die Karremans naar Janvier en de KL crisisstaf in Den Haag had gestuurd. De tolk maakte niet duidelijk in opdracht van wie hij dit deed.²⁵⁷ Plaatsvervangend bataljonscommandant Franken was evenmin op de hoogte van deze vertaling.²⁵⁸ Ook Rave heeft geen verklaring voor de vertaalde TK 95114; volgens hem schreef Karremans dit soort berichten normaal op zijn eigen laptop op zijn kantoor, dat tegenover het communicatiecentrum lag: 'normaal gesproken zat daar geen tolk tussen.'²⁵⁹

De inlichtingenofficier van Dutchbat, majoor P. Boering, kwam wel met een mogelijke verklaring; hij associeerde het voorval direct met de voorbereiding van de vluchtelingendele-

253 Vertrouwelijke vraaggesprekken (28), (23) en (25).

254 SMG, 1004. Interview met kolonel Dedden van de KL Crisisstaf, 12/08/95.

255 Vertrouwelijke vraaggesprekken (19), (20), (37) en (44).

256 E-mail van Th.J.P. Karremans aan P. Koedijk,

17/07/01.

257 Bosnische staatscommissie voor het verzamelen van feiten over oorlogsmisdaden, getuigenis X.

258 E-mail van R.A. Franken aan P. Koedijk, 01/06/01.

259 Interview E.A. Rave, 11/06/01.

gatie op de ontmoeting met Mladić op de ochtend van de 12de juli. Aan de tolk was informatie verstrekt in verband met die bijeenkomst, en hij had geprobeerd te telefoneren met leden van de Bosnische regering. Met het oog hierop was aan de tolk een bureau en een telefoon verstrekt.²⁶⁰ Maar dit verklaart niet hoe de tekst op de diskette terecht is gekomen. Was het de tolk wellicht toegestaan om de brief op de laptop te vertalen? Van spionage of vergaande *breach of security* lijkt bij Dutchbat III in dit geval geen sprake te zijn geweest.

5. Conclusies

De informatiepositie van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten bij het begin van het uitbreken van het conflict in Joegoslavië was niet sterk en evenmin uniek. De IDB speelde in het krachtenveld geen enkele rol van betekenis meer omdat de dienst op het punt stond te worden opgeheven. Nederland had derhalve tijdens de uitzending van militairen naar Bosnië geen eigen onafhankelijke buitenlandse inlichtingendienst, wat betekende dat de overheid van een potentieel belangrijke informatiebron was afgesneden. Tijdens de oorlog op de Balkan viel dat, volgens diverse inlichtingenfunctionarissen, te betreuren.²⁶¹ Zij waren van mening dat elke staat die zijn soevereiniteit en onafhankelijkheid koestert, behalve over een diplomatieke dienst en een krijgsmacht, ook over een eigen inlichtingenapparaat dient te beschikken. De stem van een staat die niet over zo'n faciliteit beschikt, telt in het koor der naties immers minder mee. Zoals Peter Hennessy ooit stelde: 'Intelligence without question is an influence-multiplier in the sense that it enables a state to apply its other instruments of influence more effectively.'²⁶² Een goed functionerende IDB had bij de inlichtingenvergaring over Bosnië een belangrijke rol kunnen spelen. Nu waren er maar bar weinig inlichtingen beschikbaar.

De BVD concentreerde zich op de binnenlandse veiligheid. Het verblijf van Nederlandse militairen in Bosnië kon immers gevolgen hebben voor de staatsveiligheid en de democratische rechtsorde. Die dreiging viel achteraf mee. Servische, Bosnische of Kroatische geheime diensten waren nagenoeg niet actief in Nederland en voerden amper operaties uit. Op beperkte schaal werden pogingen ondernomen om fondsen te werven of wapens en munitie te versturen naar de regio. Ook hield de dienst nauwlettend bij of er huurlingen werden geworven en wie hiervoor verantwoordelijk was. De BVD was verder nadrukkelijk bezig met het in kaart brengen van politiek gerelateerde criminaliteit onder ex-Joegoslaven. Ook werd nagegaan of die criminaliteit was gericht op het ondersteunen van de oorlogspanning van staten en militias.

In 1995 kwam voor de dienst vast te staan dat de ontwikkelingen in het voormalige Joegoslavië maar beperkte consequenties hadden voor de staatsveiligheid. De veranderde situatie op de Balkan leidde slechts tot een lauwe reactie onder de ex-Joegoslaven en tot georganiseerde politieke activiteit was het niet gekomen. De vrees voor een horizontale dreiging (binnen de Joegoslavische gemeenschap) en een verticale dreiging (gericht tegen Nederlandse onderdanen en instellingen) was sterk teruggelopen. De BVD bleef na de uitwijzing van twee Servische inlichtingsofficieren wel aandacht schenken aan de controle-

260 Interview P. Boering, 13/12/01.

261 Vertrouwelijke vraaggesprekken (18), (25), (31), (34) en (36).

262 P. Hennessy, 'The secret service, open to

question', *Independent*, 15/10/96. Zie ook: 'Intelligence and policy: What is constant? What is changing?', *Commentary* (1994), 45, p. 4.

en beïnvloedingsactiviteiten van de kant van de Servische ambassade. De in 1994 gedane uitlatingen over een crimineel netwerk met politieke connecties werden min of meer herroepen. De georganiseerde criminaliteit was weliswaar een serieus te nemen fenomeen, maar er waren nauwelijks aanwijzingen voor een continue aansturing vanuit politieke machtscentra in voormalig Joegoslavië. De BVD zou om deze reden dus geen eigen onderzoek beginnen op dit gebied. Het enige gevaar gold de medewerkers van het Joegoslavië-Tribunaal, maar op enkele uitzonderingen na is ook die dreiging nooit ernstig van aard geweest.

Intelligence moest vooral van de MID/CO, de MID/KL en de MID/Klu komen. Geconcludeerd moet worden dat hun informatiepositie niet uniek of speciaal was. Dat veranderde niet na het vertrek naar en de stationering van Nederlandse militairen in Bosnië. De MID/CO had geen speciale bronnen en dat gold eigenlijk ook voor de MID/KL. Er werden geen *human intelligence*-operaties uitgevoerd, want dit was niet toegestaan door de top van het ministerie van Defensie. Eén bepaald middel om *intelligence* te vergaren, verbindingsinlichtingen, kon niet optimaal gebruikt worden vanwege technische obstakels. De zusterdiensten konden in dit opzicht ook niet de leemte vullen, omdat die veelal ook maar over matige *intelligence* beschikten, dan wel andere prioriteiten en aandachtsgebieden hadden. Uitspraken van ministers van Defensie dat de MID-analyses niet het gemiddelde *International Herald Tribune*-niveau ontstegen, doen echter geen recht aan de kwaliteit van de vele producten die, ondanks alle interne en externe problemen, wel degelijk werden geleverd. Wat de ministers vooral te lezen kregen, waren de analyses van de MID/CO, waarbij niet vergeten moet worden dat die voortdurend in een achterstandspositie verkeerde ten opzichte van de MID/KL. De MID/KL had uiteindelijk bijvoorbeeld goed inzicht in de slagorde van de strijdende partijen en was wel degelijk in staat om goede politiek-strategische analyses aan te leveren. Datzelfde gold voor het werk, zoals de *Deny Flight Intsum* (DFI) die door MID/Klu werd geleverd. Het had alleen véél beter gekund en dat is een opvatting die veel MID'ers delen.

De uitwisseling van inlichtingen werd verder bemoeilijkt doordat de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten over weinig ruilmateriaal beschikten. Er was geen voeding van *intelligence* uit Dutchbat omdat er geen serieuze inlichtingenverwervende structuur was opgezet. Een belangrijke informatiebron was de lokale bevolking maar contacten hiermee werden, vooral onder Dutchbat III, tot een minimum teruggebracht. Niet alleen bleef Dutchbat hierdoor zelf van mogelijk potentieel belangwekkende *intelligence* verstoken, maar ook kon niets doorgegeven worden aan SNE, BHC of Den Haag. Op allerlei niveaus tastten politieke en militaire beleidsmakers hierdoor in het duister. Verder speelde de moeizame contacten van Nederlandse stafofficieren en militairen in dienst van Unprofor een rol. Andere nationaliteiten hadden hiermee minder moeite en zij verschaften hun respectievelijke hoofdsteden wel steeds informatie. Blijkbaar werd de instructie uit New York 'while serving the UN, officers must follow the UN Chain of Command and respond to orders from the UN, not from their national governments' door de Nederlanders wel heel letterlijk genomen.²⁶³ Nederlandse Unprofor-militairen opereerden zoals voorgeschreven: binnen de VN werd niet aan *intelligence* gedaan, hoewel bepaalde stafofficieren soms wel rechtstreeks inlichtingen aan het DCBC versterkten. Nederland was in feite roomser dan de paus.²⁶⁴

De informatiepositie van de militaire diensten werd ook verzwakt door de onderlinge

263 Hieraan werd eind 1995 iedereen nog eens herinnerd: SMG, Map Operaties. BLS, Biegan

aan Buitenlandse Zaken, Nr. 1205, 07/12/95.

264 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

stammenstrijd. Die vond soms plaats tussen de BVD en de inlichtingendiensten, maar ook binnen de MID zelf. Verder was er sprake van concurrentie tussen de verschillende MID's. De MID was vele jaren 'een eilandrijk; in naam één dienst, maar in werkelijkheid versnipperd, moeilijk bestuurbaar, weinig transparant en slecht begrepen', aldus de huidige directeur van de MID, generaal-majoor J.A. van Reijn.²⁶⁵ Duidelijk is eveneens dat de informatiepositie van de MID/CO (die de minister, CDS en ambtelijke top van het ministerie van Defensie van advies moest voorzien) voortdurend achter lag bij die van de MID/KL. Ruwe *intelligence* werd vaak achtergehouden door de top van de AMID's die allereerst naar de belangen van de eigen krijgsmachtonderdelen en de respectievelijke bevelhebbers keken. In dit opzicht weerspiegelde dit de algehele gang van zaken wat betreft de relatie tussen de top van KL en de centrale organisatie. Ook hier was geen sprake van een reguliere uitwisseling van informatie en klaagde de minister over de weinige informatie die hem vanuit de KL bereikte.

Deze onderlinge stammenstrijd had een grote invloed op de coördinatie en onderlinge afstemming tussen de MID-analisten. In de periode tot 1996 is er bij de MID sprake geweest van ernstige problemen als gevolg van de 'zelfstandigheid' van de afdelingen bij de krijgsmacht, sturingsproblemen als gevolg van het ontbrekende inzicht in die afdelingen, een gebrek aan inzicht in de doelmatige inzet van personele en materiele middelen en onduidelijkheid bij de zusterdiensten als gevolg van diffuse en versnipperde inzet van de Nederlandse inlichtingendiensten. Door de onderlinge 'gevechten' verslechterde hun informatiepositie aanzienlijk. Pas na Srebrenica groeide het besef dat de MID op deze manier niet verder kon gaan. Anderzijds moet worden vastgesteld dat er ook nauwelijks politieke, ambtelijke of militaire aansturing heeft plaatsgevonden. Er heerste in Den Haag een *anti-intelligence*-houding wat betreft de inzet van inlichtingen- en veiligheidsdiensten bij *peacekeeping*-operaties in VN-verband. Vanuit de top van de KL werd niet aangedrongen op het vergaren van additionele *intelligence* en geen sturing gegeven. Sterker nog: voor de MID/KL was geen enkele rol weggelegd. Ook vanuit de politieke en ambtelijke leiding van het ministerie van Defensie was er geen sprake van aansturing of bijzondere belangstelling voor het werk van de MID. Er kwamen geen extra financiële of andere middelen ter beschikking. De interesse van de minister voor het werk van zijn dienst nam ook niet bovenmatig toe en er kwamen vóór de uitzending in ieder geval geen specifieke verzoeken voor dreigings- of risicoanalyses. De MID/CO of MID/KL werden door de minister en de militaire top niet geraadpleegd over de uitzending. Nadat dit besluit eenmaal was gevallen, werd de dienst niet additioneel geëquipeerd om een extra inspanning te leveren. Bezuinigingen leken centraler te staan dan het verwerven van extra inlichtingen die van belang hadden kunnen zijn voor de veiligheid van de Nederlandse militairen in Bosnië. Er was op Defensie geen sprake van een evaluerend bewustzijn.

Hetzelfde gold voor het parlement. Noch voor het besluit tot uitzending, noch na de feitelijke uitzending is vanuit de Tweede Kamer nadrukkelijk aangedrongen op een verbetering van de Nederlandse informatiepositie op het vlak van *intelligence*. In het parlement speelden inlichtingen- en veiligheidsdiensten evenmin een rol van betekenis. De Tweede Kamer vond het zelfs niet nodig om voorzichtig te informeren naar de Nederlandse informatiepositie. Datzelfde gold voor de pers: ook daar speelden inlichtingen- en veiligheids-

265 Generaal-majoor Joop van Reijn, 'De Militaire Inlichtingendienst, vandaag en morgen', *Military Spectator*, 170 (2001) 11, p. 585.

diensten geen rol. Als dit anders had gelegen, was er wellicht voor Defensie aanleiding geweest om structureel actie te ondernemen. Op het gebied van aandacht voor en structurele bezinning over de inzet en beschikbaarheid van *intelligence* is Nederland een 'arm' land. Er bestond geen animo om serieus aan inlichtingenvergaring te doen. Voormalig GCHQ-medewerker Michael Herman wees er terecht op dat goede *intelligence* binnengehaald door civiele en militaire inlichtingendiensten een land in staat stelt 'to punch above its weight'.²⁶⁶ Die behoefte was blijkbaar in Nederland niet aanwezig, en dat valt te betreuren.

²⁶⁶ M. Herman, *Diplomacy and Intelligence*,
Diplomatic Studies Programme Discussion Paper
nr. 39, z.pl. 1998, p. 10.

HOOFDSTUK 4

Geheime wapenleveranties en andere *Covert Action*

'Arms Embargo! What Arms Embargo?'¹

'Tuzla is a diplomatic can of worms.'²

1. Inleiding

Er is een element dat strikt gesproken niets te maken heeft met alle activiteiten rond het vergaren van inlichtingen, maar daarmee wel verweven is: *Covert Action* (speciale clandestiene operaties). Bij *Covert Action* gaat het om geheime activiteiten gericht op het beïnvloeden van buitenlandse regeringen, personen, organisaties dan wel politieke, economische en militaire ontwikkelingen ten behoeve van het eigen nationale veiligheidsbeleid. Centraal staat dat de eigen betrokkenheid daarbij strikt geheim blijft.

Er zijn diverse vormen van *Covert Action*, variërend van propaganda, paramilitaire of politieke activiteiten gericht op het omverwerpen of steunen van een bepaald regime; geheime steun aan individuen of organisaties (vakbonden, dagbladen en politieke partijen); geheime wapenleveranties; economische destabilisatieoperaties en dodelijke aanslagen.³ *Covert Action* heeft dus eigenlijk te maken met pogingen om het politieke beleid van een land te beïnvloeden of te manipuleren. Het is strikt genomen geen activiteit die onder het begrip *intelligence* valt, hoewel het kan bijdragen aan het vergaren van inlichtingen.⁴ *Covert* operaties vonden tijdens de Koude Oorlog in de hele wereld plaats.⁵

In dit hoofdstuk zal worden bekeken welke geheime activiteiten er tijdens de oorlog in Bosnië zijn ontplooid. Aandacht zal worden besteed aan de middelen die buitenlandse

1 O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 155.

2 Ian Bruce, 'Big stick may not work second time round', *The Herald (Glasgow)*, 23/02/94.

3 Vgl. Roy Godson, 'Covert Action: neither exceptional tool nor magic bullet', in: R. Godson, E.R. May & G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington, 1995, p. 155 en Roy Godson, *Dirty Tricks or Trump Cards. U.S. Covert Action & Counterintelligence*, New Brunswick, 2001, passim.

4 William J. Brands, 'Intelligence and Foreign Policy: Dilemmas of A Democracy', *Foreign Affairs*, Vol. 47 (1969), 2, p. 288. Dit geldt ook voor *counterintelligence* (contra-inlichtingen, CI) dat het beste gedefinieerd worden als het identificeren en neutraliseren van de dreiging die uitgaat van buitenlandse diensten en het ondernemen van pogingen om deze diensten te manipuleren en ten eigen bate te gebruiken. CI is meer een specifieke

vorm van *intelligence* en behelst ook het vergaren van informatie over buitenlandse diensten welke zowel vijandige en bevriende diensten kunnen zijn. Ook bij CI wordt gebruikgemaakt van open en clandestiene bronnen om meer te weten te komen over de structuur, werkwijze en operaties van die diensten. CI kan ook penetratie en destabilisatie van dergelijke diensten inhouden. Zie: Roy Godson, 'Counterintelligence: An Introduction', in: Godson, *Intelligence*, pp. 1-2. Verder: Randall M. Fort, 'Economic Espionage', in: R. Godson, E.R. May & G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington, 1995, p. 182. Zie ook: *Jaarverslag Binnenlandse Veiligheidsdienst 1995*, Den Haag 1996, pp. 29-30.

5 Zie voor een historische overzicht van Amerikaanse operaties: Richelson, *The US Intelligence Community*, pp. 342-364.

diensten in de strijd hebben geworpen om een van de strijdende partijen te ondersteunen, dan wel te verzwakken. Hierbij wordt weinig tot geen aandacht geschonken aan vormen van *Covert Action* als propaganda, coup pogingen en moordaanslagen. De reden is eenvoudig: daarover is tot nu toe niets ontdekt. Wel zal uitvoerig worden stilgestaan bij een van de klassieke middelen in geheime operaties, namelijk clandestiene wapenzendingen aan een van de strijdende partijen. Een dergelijke operatie, waarbij buitenlandse diensten betrokken waren, waren de geheime wapenleveranties aan het Bosnische leger vanuit Iran via de zogeheten 'Kroatische pijlpijn', waarop in paragraaf 2 zal worden teruggekomen. Bezien zal worden welke rol de Verenigde Staten hierbij speelden.

In paragraaf 3 wordt nader ingegaan op de zogeheten *Black Flights* op Tuzla. Naast Iran waren nog andere landen actief betrokken bij geheime operaties om de ABiH van wapens en munitie te voorzien. In paragraaf 4 wordt beschreven wat bekend is geworden over de logistieke militaire ondersteuning aan de andere strijdende partijen, Bosnische Serven en Kroaten, en op de rol van Servië en andere landen daarbij. Hierbij zal ook aandacht worden geschonken aan de *ICFY Monitoring Mission* die de grensovergangen aan de rivier de Drina moest bewaken. In paragraaf 5 zal de inzet van huurlingen beschreven worden. In de pers is veel aandacht besteed aan de Mujahedin die in een omvangrijke getalssterkte zouden hebben deelgenomen aan de strijd aan de zijde van de ABiH: er zou sprake zijn geweest van 1000 tot 3000 islamitische strijders.⁶ Ook zal aandacht worden besteed aan de inzet van huurlingen, waaronder Nederlandse, door de andere partijen. In paragraaf 6 zal wel worden ingegaan op de inzet van zogenaamde *Special Forces*, zoals de Britse SAS. De laatste paragraaf bevat de conclusies.

2. Wapenleveranties aan de ABiH: de Kroatische pijlpijn

Toen de Veiligheidsraad op 25 september 1991 resolutie 713 aannam, lag er een document op tafel waarin aan iedere lidstaat werd verzocht de leveranties van wapens en militaire goederen aan de strijdende partijen vanaf het eigen grondgebied naar de Balkan te staken. Het was de eerste resolutie van de Veiligheidsraad, drie maanden na het uitbreken van het conflict in Slovenië. Op dat moment waren er al diverse wapentransacties ontdekt. Begin 1991 was de Bosnische minister van Binnenlandse Zaken persoonlijk begonnen met het kopen van Kalashnikovs en munitie in Wenen.⁷ Op 15 augustus 1991 werden Kalashnikovs van Russische makelij, Amerikaanse M-16 geweren, antitankgranaten en raketwerpers bestemd voor Joegoslavië, onderschept. In november gebeurde dit nogmaals. Verder zouden wapens die eerst aan Libanon waren geleverd door dit land te gelde worden gemaakt vanwege de 'relatieve rust' die er heerste. Verschillende partijen werden door Joegoslavië teruggekocht.⁸ Ook de Duitse buitenlandse inlichtingendienst, de *Bundesnachrichtendienst*, zou betrokken zijn geweest bij wapenleveranties aan Kroatië via Hongarije.⁹ De Bosnische Serven zouden in die tijd ook al wapens hebben gekregen.¹⁰

6 Harald Doornbos, 'Het is tijd voor de jihad', in *Elsevier*, 14/11/92 en 'Bewijs tegen moslim-generaals hele klus', *NRC Handelsblad*, 09/08/01.

7 Interview B. Spasić, 16/09/01.

8 'Beiroet en de Balkan-connectie', *Trouw*, 10/07/91; 'Joegoslavische partijen op zoek naar wapens', *NRC Handelsblad*, 16/08/91 en 'Evacua-

tie waarnemers in Dubrovnik vertrad', *de Volkskrant*, 13/11/91. Zie ook: ABZ, DEU/ARA/00081.

PV Genève aan Buitenlandse Zaken, nr. 0 Gevi478/15043, 26/07/91.

9 Blank, *Yugoslavia's Wars*, p. 115.

10 Čekić, *Aggression*, pp. 86-88.

Resolutie 713 hield niet in dat lidstaten ook de leveranties van derde landen aan de regio moesten stoppen. Een *enforcement mechanism* van resolutie 713 werd pas in november 1992 aangenomen via resolutie 787. Deze riep de lidstaten op, individueel of gezamenlijk via regionale akkoorden, de invoer over zee te stoppen. Het wapenembargo werd door de VN verder aangescherpt op 30 mei 1992. Op 9 oktober 1992 nam de Veiligheidsraad resolutie 781 aan die een verbod instelde op niet van tevoren goedgekeurde militaire vluchten boven Bosnië. Dat was de bekende *No Fly Zone*-resolutie. Volgens bemiddelaar Lord Owen was zijn lobby voor de *No Fly Zone*-resolutie voor een deel geïnspireerd door zijn vrees dat er een Iraans vliegtuig op Tuzla Air Base zou landen en dat daarna als vergelding de Bosnische Serven alle humanitaire hulp aan hen zouden stopzetten.¹¹ Ondanks alle resoluties kreeg UNPROFOR niet het mandaat om schendingen van het wapenembargo te land te monitoren of af te dwingen;¹² De NAVO en de WEU deden dat op zee wel.

Op 31 maart 1993 nam de Veiligheidsraad resolutie 816 aan om de eerdere resolutie 781 af te dwingen. Die stond militaire actie door de VN tegen 'fixed wing and rotary aircraft' toe, indien daarvoor door UNPROFOR toestemming was gegeven. De NAVO had een *No Fly Zone* boven voormalig Joegoslavië ingesteld om vliegbewegingen te controleren, en een vloot trachtte op de Adriatische zee, in het kader van *Operation Sharp Guard*, alle verdachte schepen aan te houden en aan een inspectie te onderwerpen. Toch probeerden alle strijdende partijen wapens, munitie en militair materieel uit het buitenland op te kopen en de regio binnen te brengen.¹³ De vraag is nu welke militaire 'impact' die geheime leveranties van wapens nu hebben gehad op de gebeurtenissen in Joegoslavië.

De leveranties waren allereerst een schending van het door de internationale gemeenschap ingestelde wapenembargo tegen de strijdende partijen. Het embargo was officieel gesanctioneerd door de Veiligheidsraad. De leveranties aan bijvoorbeeld de ABiH konden door de andere strijdende partijen, zoals het Bosnische Servische leger – de VRS – en het Bosnisch-Kroatische leger – de HVO – worden opgevat als een schending van het embargo, en deze konden een militaire reactie uitlokken. De VRS kon als vergelding vliegvelden met tanks, mortieren of artillerie beschieten om op die wijze de leverantie te verhinderen.¹⁴

Verder heeft de wapentoevoer naar de strijdende partijen de stabiliteit in de regio aangetast en in vele gevallen de gewapende strijd doen oplaaien. Het is geen toeval dat militair materieel vaak enkele weken voordat er weer grootscheepse offensieven door de ABiH, VRS of Kroaten werden ingezet, werd geleverd. Daarbij was vaak sprake van een vast patroon: clandestiene leveranties, training al dan niet onder leiding van instructeurs om met de nieuwe wapens om te gaan en daarna het opstarten van militaire offensieven. Logischerwijze kon dit leiden, of leidde dit, tot situaties waarbij VN-troepen direct in levensgevaar werden gebracht. De VN-troepen hadden immers tot taak deze vliegvelden te controleren of te bewaken.

Tenslotte zijn de geheime operaties van belang omdat uit diverse verklaringen opgemaakt kan worden dat de clandestiene leveranties veelal leidden tot snelle doorvoer naar de oostelijke enclaves, zoals Srebrenica en Žepa. De aanvoer van nieuwe wapens zorgde meestal, zo klaagde de VRS, voor nieuwe uitvallen vanuit de enclaves op Bosnisch-Servische dorpen en

11 Owen, *Balkan Odyssey*, p. 59.

12 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-1106, 22/07/94.

13 Vertrouwelijke informatie (14).

14 Op dit gevaar wordt ook specifiek gewezen door James Risen en Doyle McManus in 'U.S. Okd Iran Arms for Bosnia, Officials Say', *The Los Angeles Times*, 05/04/96.

militaire posities, hetgeen weer een reactie van de VRS uitlokte. Door deze actie-reactieketen werden UNPROFOR-troepen weer in gevaar gebracht. In de enclaves gebruikte de ABiH namelijk maar al te vaak de OP's als dekking in militaire acties tegen de VRS.

Het is van belang de geheime wapenleveranties vanuit Iran via de 'Kroatische pijplijn' en de *Black Flights* op Tuzla te reconstrueren, omdat hieruit duidelijk wordt dat verschillende NAVO-lidstaten in politiek en militair opzicht verschillend aankeken tegen de mogelijke gevolgen voor de UNPROFOR-troepen op de grond.

De achtergronden van de Kroatische pijplijn

Op 4 september 1992 ontdekte de CIA een Boeing 747 van Iran Air op het vliegveld van Zagreb. Nader onderzoek wees uit dat de Jumbojet geladen was met wapens, munitie, antitankraketten, communicatieapparatuur en ander militair materieel, zoals uniformen en helmen, bestemd voor de ABiH in Bosnië.¹⁵ President Tudjman informeerde bemiddelaar Lord Owen hierover.¹⁶ De regering van Bush protesteerde in Zagreb en de wapens werden in beslag genomen. Kroatië leek hierna alle verdere clandestiene wapentransporten via Zagreb te stoppen.

Op 29-30 oktober 1992 bracht de Bosnische president Izetbegović een bezoek aan Teheran en bereikte een akkoord, waarbij Iran opnieuw zou proberen via Zagreb noodzakelijke goederen te leveren. Turkije en Saoedi-Arabië boden ook hulp aan maar verbonden daaraan de voorwaarde dat Izetbegović geen hulp aan Iran vroeg. Dit weerhield de Bosniër er niet van een akkoord met Teheran af te sluiten.¹⁷

Volgens functionarissen van een Europese inlichtingendienst was Izetbegović een president die niet zo sterk aan de leiband van de Verenigde Staten liep als iedereen wel dacht.¹⁸ De voormalige voorzitter van het Britse *Joint Intelligence Committee*, Dame Pauline Neville-Jones, was die mening althans toegedaan.¹⁹ Nadat Kroatië zijn diplomatieke betrekkingen met Iran in april 1992 had genormaliseerd, werd het in Teheran vertegenwoordigd door de Kroatische Moslim Osman Muftić. Die werkte de details van de overeenkomst verder uit met de Bosnische ambassadeur in Teheran, Omer Behmen, en een vertrouweling van Izetbegović, Hasan Čengić.

Op 1 november landde een Iraanse Boeing 747 in Zagreb met zestig ton aan 'humanitaire goederen'. Enkele dagen later doneerde de Iraanse religieuze leider ayatollah Ali Khamenei \$ 3,3 miljoen aan Sarajevo. Eind november bracht de Iraanse minister van Buitenlandse Zaken, Ali Akbar Velayati, een bezoek aan Zagreb om de verdere logistieke uitwerking te bespreken.²⁰ Dat was opmerkelijk, omdat er in deze periode hevige gevechten waren tussen Kroatië en Bosnië.

Misschien heeft Bonn pressie uitgeoefend op Zagreb om hieraan mee te werken. Er bestonden namelijk nauwe connecties tussen de Duitse *Bundesnachrichtendienst* en de

15 Jacques Charmelot, 'Arms supply embargo is copiously violated', *AFP Persbericht*, 08/04/96.

16 Owen, *Balkan Odyssey*, p. 47. De Nederlandse radioverslaggever Robert Dulmers was getuige van de wapensmokkel met het Iraanse vliegtuig maar weigerde dit publiek te maken. Zie: A. Karskens, *Pleisters op de Ogen*, Amsterdam, 2001, p. 263.

17 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 30/93, 28/04/93.

18 Vertrouwelijke informatie (48). Er werd zelfs beweerd dat de CIA bewijzen had dat Izetbegović op de loonlijst van Iran stond. Zie: *Vesti*, 03/01/97.

19 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

20 Blaine Harden, 'Middle eastern Muslims Helping Bosnian Defenders Against Serb Forces', *The Washington Post*, 27/08/92 en John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/96.

Iraanse diensten. Deze dienst leverde bijvoorbeeld computerapparatuur aan Teheran en trainde in 1992 in München Iraanse *intelligence*-functionarissen.²¹ In dezelfde periode werd door Kroatische katholieke hulporganisaties ook allerlei clandestiene wapenleveranties aan Kroatië en Bosnië opgezet. Deze liepen via Ludwigshafen onder leiding van pater Johannes, en betroffen walkietalkies, helmen, slaapzakken, veldkeukens en uniformen die voornamelijk afkomstig waren uit oude voorraden uit de DDR.²²

Op 19 januari 1993 berichtte de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger bij de NAVO, Jacobovits, dat zijn Britse collega had meegedeeld dat het Verenigd Koninkrijk in verschillende hoofdsteden demarches had ondernomen in verband met grootscheepse inbreuken op het wapenembargo. Bepaalde islamitische landen zouden toen bezig zijn honderden miljoenen dollars bijeen te brengen om hiermee de ABiH een serieuze offensieve militaire capaciteit te geven. De wapens moesten aangeschaft worden voordat het kwam tot de afdwinging van de *No Fly Zone*.²³

Clinton op het toneel: Amerikaanse geluiden om het wapenembargo op te heffen

Rond de tijd van de inauguratie van president Clinton, op 20 januari 1993, stond de ABiH er in militair opzicht slecht voor, mede omdat de gevechten tussen Kroatië en Bosnië weer waren opgelaaid. Clinton stond echter veel positiever tegenover de Bosnische zaak dan zijn voorganger Bush, en had tijdens zijn presidentiële verkiezingscampagne gepleit voor het opheffen van het wapenembargo tegen de Bosnische Moslims. Vooral de toekomstige vice-president Al Gore was voorstander van een hardere politiek op de Balkan en het bewapenen van de Moslims.²⁴ Volgens de latere minister van Buitenlandse Zaken, Madeleine Albright, werd tijdens de verkiezingscampagne een *sense of frustration* gevoeld door het Bosnië-beleid van de regering van president Bush.

Onder president Bush was er weinig aandacht voor Bosnië. Bij hem stonden de Golf-staten en Somalië op de eerste plaats, en niet zozeer het bij elkaar houden van Joegoslavië. Om ideologische en politieke redenen keerde Bush zich duidelijk tegen iedere verdere bemoeienis met de ontwikkelingen in Joegoslavië. De campagne van Clinton speelde hierop in.

In de Amerikaanse regering onder Clinton bestonden er meningsverschillen over de mate waarin men betrokken moest raken bij het conflict in Bosnië. Er waren verschillende ideeën, want sommigen (onder wie Albright) hadden München 1938 als referentiekader in hun hoofd, en weer anderen Vietnam. Iedereen realiseerde zich wel dat de Balkan de Verenigde Staten een betere toegang zou verschaffen tot het Midden-Oosten. Verder werd naar het verenigd Europa gekeken en werd steeds de vraag gesteld waarom de Verenigde Staten alles voor hun rekening moesten nemen. Daarom keek de regering van president Clinton ook steeds vaker naar de VN die zijn betrokkenheid bij het conflict uitte. Albright bleef tegenstander van het opheffen van het wapenembargo. Dat had volgens haar namelijk geen enkele zin. De druk uit het Congres en de media om het wapenembargo juist wel op te heffen, moest beslist niet onderschat worden.²⁵

21 Erich Schmidt-Eenboom, 'The Bundesnachrichtendienst, the Bundeswehr and *Sigint* in the Cold War and After', in: Aid en Wiebes (eds.), *Secrets of Signals Intelligence*, p. 155. Zie voor andere beschuldigingen: Dragan Džamić, *Psi Rata na Balkanu*, Beograd, 2001, p. 220.

22 Thomas Deichmann, 'Pater Johannes, patrioti-

scher Waffenhändler', *Die Tageszeitung*, 19/03/96.

23 ABZ, PVNAVO aan Buitenlandse Zaken, nr. Brnio68/1872, 19/01/93.

24 Halberstam, *War in a Time of Peace*, p. 159.

25 Interview M. Albright, 28/09/01.

Ook de latere *National Security Adviser*, Anthony Lake, was in de campagne van 1992 al een voorstander van een harder beleid inzake Bosnië. Lake had een ruime ervaring met buitenlands beleid. Hij had in 1969 in de staf van Henry Kissinger gediend en was in 1970 opgestapt na meningsverschillen met Kissinger over Vietnam, vooral over de invasie in Cambodja. Die ervaringen hadden Lakes gedachten gevormd: er moest géén betrokkenheid van Amerikaanse grondtroepen komen, want 'Bosnia is a much tougher neighborhood'. Vietnam bleef voor hem een leidraad: 'Think ahead. Don't make commitments that you can't meet. And just don't wander into something.'

Lake moest in zijn positie constant bemiddelen in allerlei conflicten over Bosnië tussen en binnen ministeries en inlichtingendiensten. De relatie tussen Lake en Christopher zou ook steeds onder spanning hebben gestaan.²⁶ Lake was in het voorjaar van 1993 nauw betrokken bij 'de verkoop' van de zogeheten *lift and strike*-strategie die een opheffing van het embargo en een snellere en zwaardere inzet van het luchtwapen bepleitte. Hij besprak dat voornemen met Canadese functionarissen, en vertelde dat zijn regering nog slechts één optie voor ogen had: 'lifting arms embargo with arms going to Bosnian Croats and Muslims and air power to stop Serbian interference with these shipments.' Volgens Lake was het opheffen van het wapenembargo voor de Amerikanen de juiste weg. Training moest verzorgd worden door een derde land, dat zeker niet de VS zou moeten zijn, maar bij voorkeur een niet-radical Arabische of Moslim-staat. Elk land behalve Iran mocht van Lake wapens leveren aan de Bosnische Moslims, bij voorkeur door opheffing van het wapenembargo, maar desnoods illegaal.

Ongeveer 30.000 ABiH-soldaten zouden in de volgende 3 tot 5 maanden van wapens worden voorzien, om te beginnen kleine wapens. Vanuit deze basis werd de strijdmacht langzaam opgebouwd. Duitsland zou druk uitoefenen op de Kroaten, om te voorkomen dat zij een al te groot aandeel van de leveranties die via Kroatië liepen en voor Bosnië bestemd waren voor zichzelf zouden opeisen. Duitsland zou ook druk uitoefenen op Tudjman om een aanval van Kroaten op de Bosnische Moslims te voorkomen. Humanitaire hulp zou waarschijnlijk vanwege deze leveranties gestaakt worden, maar zou later wel weer hervat worden als de ABiH terrein had gewonnen. Volgens Lake zouden de wapenzendingen het conflict niet verlengen.²⁷

Reacties op het voornemen om het wapenembargo op te heffen

Deze nieuwe benadering was besproken met het Verenigd Koninkrijk en met Frankrijk. De reactie was enigszins voorspelbaar. Londen was fel gekant tegen de leveranties van wapens en munitie, en Lake verwachtte dat Parijs identiek zou reageren. Volgens Lord Owen was de Franse visie op het wapenembargo tegen Bosnië in grote lijnen dezelfde als de Britse. De Amerikaanse oplossing van het opheffen van het wapenembargo was de ergste oplossing die te bedenken viel, zo zouden Britse diplomaten uit Parijs gerapporteerd hebben. Deze weg bewandelen zou er namelijk toe leiden dat iedereen alle andere partijen kon en zou gaan bewapenen. Russische wapens zouden hun weg vinden naar de Serven, en de islamitische landen zouden daarop weer reageren.²⁸

26 Jason DeParle, 'The man inside Bill Clinton's foreign policy', *The New York Times*, 20/08/95. Zie voor Lake's opstelling over deelname van grondtroepen: Anthony Lake, 'Bosnia: America's

Interest and America's Role', *Inside The Army*, 11/04/94.

27 Vertrouwelijke informatie (19).

28 Interview Lord Owen, 27/06/01.

Een Canadese functionaris vroeg aan Lake of er rekening was gehouden met de veiligheid van onder meer Canadese UNPROFOR-troepen op de grond; Lakes antwoord was veelzeggend en tegelijkertijd onthutsend: 'nee'. Volgens Lake waren er 'no easy answers. If he were back at college debating the issue he would take the no side.'²⁹ In Ottawa reageerden hooggeplaatste functionarissen verontwaardigd op Lakes uitlating.³⁰

Lake had dus geen enkele aandacht aan de dag gelegd voor de veiligheid van de troepen op de grond, en had, conform daarmee ook de mogelijke reacties van de Bosnische Serven op het opheffen van het wapenembargo ernstig onderschat. Volgens de Canadezen toonden de meeste militaire analyses aan dat de ABiH zelfs met voldoende wapens eerst een langdurige training moest ondergaan voor er een verbetering van de leiding kon plaatsvinden. Ottawa, Londen en Parijs, die alle grondtroepen in Bosnië hadden, keerden zich tegen dit initiatief. Hoewel officieel werd vastgehouden aan *lift and strike* werd het de Amerikaanse regering nu duidelijk dat dit niet haalbaar zou zijn, mede als gevolg van kritiek uit Europa.³¹ De *Chief political officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Corwin, zei het zo:

Any sign of lifting the embargo will encourage a wider war, and a wider war will mean more refugees. The main reason why the European powers are in former Yugoslavia in the first place is to prevent refugee flows to their own countries.³²

In het voorjaar van 1993 hadden de Verenigde Staten te maken met verschillende krachtvelden. Na de Golfoorlog was het *pay back time* voor de Verenigde Staten: in de Arabische wereld (vooral Saoedi-Arabië) werd verwacht dat Washington de Bosnische Moslims zou steunen. Verder was er grote druk op de Amerikaanse regering vanuit de media en door het, door de Republikeinen gedomineerde, Congres.

In juni 1993 ontving Clinton het hoofd van de Saoedi-Arabisch inlichtingendienst, prins Turki al Faisal, die een nauwe adviseur was van zijn oom, de koning. De prins spoorde Clinton aan om het voortouw te nemen bij de militaire hulp aan Bosnië. De Amerikaanse regering durfde dit niet aan: de vrees voor een scheuring binnen de NAVO was te groot. Dit Saoedische signaal beschouwden de Verenigde Staten echter wel als belangrijk, en daarom werd er een nieuwe strategie uitgewerkt. Architect daarvan zou Richard Holbrooke worden, die naar een weg ging zoeken om de Bosnische Moslims te bewapenen. In de zomer van 1993 zou het Pentagon – het Amerikaanse ministerie van Defensie – een plan hebben opgesteld voor wapenhulp aan de ABiH. Het omvatte leveranties van AK-47's en andere lichte wapens. Die operatie zou bijna driehonderd vluchten met C-130 Hercules transporttoestellen gaan vergen. De wapens zouden afkomstig moeten zijn uit voorraden van het voormalige Warschaupact. Het plan werd echter verworpen, uit vrees dat het zou uitlekken en om protesten van de Europese bondgenoten te voorkomen.³³

De Kroatische pijllijn tot begin 1993 in de praktijk

29 Vertrouwelijke informatie (19).

30 Vertrouwelijke vraagesprekken (2) en (62).

31 James Risen, 'Administration Defends Its OK of Bosnia Arms', *The Los Angeles Times*, 04/08/96 en Owen, *Balkan Odyssey*, p. 73. Zie ook: Jason

DeParle, 'The man inside Bill Clinton's foreign policy', *The New York Times*, 20/08/95.

32 Corwin, *Dubious Mandate*. p. 85.

33 Paul Quinn-Judge. 'US Denies Giving Arms', *The Boston Globe*, 18/11/94.

Intussen leverden Iran en inmiddels ook Turkije wapens via Zagreb aan Bosnië.³⁴ In april 1993 waren er hierover weer besprekingen in Teheran, tussen Bosnische Moslims, Kroaten en Iraniërs, waarbij tevens de Iraanse president Rafsanjani en de Bosnische president Izetbegović aanwezig waren.

Rafsanjani deed bij deze gelegenheid het aanbod om *alle* oude Russische wapens te leveren aan Bosnië en Kroatië, onder de voorwaarde dat de Bosnische Moslims het transport zouden verzorgen. Er lagen nog wel wat gevoelige punten tussen de twee landen: tijdens dat bezoek toonde Rafsanjani zich tegenover de Kroatische delegatie verontwaardigd over het bloedbad in Ahmići, een dorp in Midden-Bosnië, waar op 16 april 1993 meer dan honderd Moslims werden gedood door Kroatische eenheden.³⁵

Het transport van wapens en munitie verliep voordien niet altijd vlekkeloos. Zo kon de Bosnische premier Silajdžić zich een incident uit februari 1993 herinneren toen een levering van Milan-antitankraketten, bestemd voor Oost-Bosnië, in beslag werd genomen door Kroatische milities. En de leider van de Bosnische Kroaten, Boban, vertelde in maart 1993 openhartig aan Vance en Owen dat hij en Kroatië de doorvoer van wapens hadden opgeschort vanwege de ABiH-operaties rond Mostar.³⁶ Dit had Boban ook al eens in juli 1992 gedaan.³⁷

Soms gaven de Kroaten een signaal af aan Sarajevo waarbij op de afhankelijkheid van de Kroatische pijplijn werd gewezen. Zo werd een konvooi van de hulporganisatie *Merhamet* in centraal-Bosnië onderschept. Dit vervoerde hulpgoederen, maar onder dubbele bodems in de laadvloer werden wapens en munitie aangetroffen. Eind maart trachtten de beide regeringen deze problemen te overbruggen: de presidenten Tudjman en Izetbegović sloten een overeenkomst waarbij Kroatië wapens zou blijven aanvoeren, in ruil voor Bosnische elektriciteit aan Kroatisch Dalmatië. Verder kocht Kroatië Russische helikopters bestemd voor Bosnië; die werden keurig in Tuzla afgeleverd.³⁸ Sarajevo was zich terdege bewust van die afhankelijkheid van Kroatië. Daarom bracht Izetbegović op 14 september 1993 opnieuw een bezoek aan Teheran, om de defensierelatie te verdiepen.

Inmiddels werd Holbrooke steeds gefrustreerder over het feit dat het niet goed ging met de Kroatische pijplijn. Lake omschreef Holbrooke ooit als 'high-maintenance'.³⁹ Holbrooke stelde daarom voor wapens en munitie aan de Bosnische Moslims te leveren via derde landen. Lake, die dergelijke *covert operations* altijd een warm hart had toegedragen⁴⁰, vond het plan desondanks 'too risky'. De minister van Buitenlandse Zaken, Christopher, deelde die visie. Zij waren wel voorstander van *lift and strike* maar niet van *lift, arm and strike*.⁴¹

Holbrookes voorstellen leidden wel tot een debat binnen de regering. Clinton en functionarissen op het *State Department* dachten aan leveranties via Saoedi-Arabië, Turkije en Pakistan. Dat was niet nieuw: in de jaren tachtig had Saoedi-Arabië al voor \$ 500 miljoen aan wapens via de CIA aan de Mjahedin-strijders in Afghanistan geleverd. Met Turkije was

34 F. Chipoux, 'Bosninas getting arms from Islamic countries', *Manchester Guardian Weekly*, 30/08/92.

35 Branka Magas and Ivo Zanić, *The War in Croatia and Bosnia Herzegovina, 1991-1995*, Londen, 1998, pp. 268-269.

36 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 21/93, 22/03/93.

37 'Bosnische president wil wapens van de Ver-

enigde Staten', *de Volkskrant*, 09/07/92.

38 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 24/93, 05/04/93 en nr. 25/93, 13/04/93.

39 Halberstam, *War in a Time of Peace*, p. 178.

40 Vernon Loeb, 'Tony Lake and the CIA', *The Washington Post*, 27/11/00.

41 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

ook al lang een nauwe relatie op het gebied van *intelligence*. Zo stonden er in Turkije diverse Amerikaanse afluisterstations en was er een nauwe samenwerking van de Turkse binnenlandse veiligheidsdienst met de CIA en FBI inzake terreurbestrijding tegen de PKK.⁴² Tussen 1993 en 1995 zou ten minste drie keer het voorstel zijn gedaan om deze landen in te schakelen, maar iedere keer wezen Lake en Christopher dit af uit vrees voor lekken en Europese protesten.

Gaan de Amerikanen de Kroatische pijlpijn ondersteunen?

Het hoofd van de Kroatische inlichtingendienst – de zoon van de Kroatische president – Miroslav Tudjman, bracht in de herfst van 1993 een bezoek aan Washington DC. Hij sprak daar onder meer met James Woolsey, de directeur van de CIA. De cynische Woolsey, die weinig ophad met het beleid van de Amerikaanse regering in Bosnië,⁴³ verwelkomde hem met de woorden: 'I hear that you've discovered the best kept secret in Washington – that we have no policy towards the former Yugoslavia.' Toen Tudjman later bij de directeur van de *National Security Agency* verklaarde dat *intelligence* voor een regionale stabiele oplossing van het conflict niet in Bosnië maar in Washington gezocht moest worden, verklaarde de Amerikaan: 'If something is a secret, we can discover it, but not if it's a mystery.' Of het eerdere bezoek van Izetbegović aan Teheran ook hier op agenda stond, blijft onduidelijk, maar Tudjman verzette zich later in ieder geval tegen betrokkenheid van Iran.⁴⁴

Intussen kwam vanaf midden 1993 binnen de Amerikaanse regering de gedachte op om een Moslim-Kroatische federatie tot stand te brengen. Washington wilde een eind maken aan de strijd tussen Bosnische Moslims en Kroaten. Begin 1994 liepen de frustraties in Washington verder op, mede door de VRS-aanvallen op Sarajevo en Goražde.

Op zaterdag 5 februari 1994, even na het middaguur, ontplofte een mortiergranaat op de Markale-markt van Sarajevo, dichtbij de kathedraal. Als gevolg van de aanslag kwamen circa zeventig mensen om het leven en raakten er rond de tweehonderd gewond. Het was de zwaarste aanval op de stad. Overal op de markt waren bloed en afgerukte ledematen te zien. Westerse televisiemaatschappijen zonden grote delen van het beschikbare beeldmateriaal niet uit, omdat die te afschuwelijk waren. Niettemin hadden de beelden die wel werden uitgezonden 'a transforming political impact'.⁴⁵

Het incident kwam op een moment dat er sprake was van een heroriëntatie van het beleid van de grote westerse landen, en dat er juist twee nieuwe hoofdrolspelers in het Bosnische drama waren aangetreden: naast de speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de VN, Akashi, had ook de nieuwe Britse *Bosnia Herzegovina Commander* in Sarajevo, generaal M. Rose, op 21 januari de plaats ingenomen van de Belgische generaal F. Briquemont.

Al tijdens de NAVO-top van 9 en 10 januari 1994 was merkbaar dat de Amerikaanse regering bezig was haar standpunt inzake Bosnië te heroverwegen. William Perry, die Les Aspin was opgevolgd als minister van Defensie, en generaal John Shalikashvili, die als nieuwe voorzitter van de *Joint Chiefs of Staff* de plaats had ingenomen van Colin Powell, waren meer geneigd tot inzet van het luchtwapen dan hun beide voorgangers. Ook al tijdens een bezoek aan Parijs op 24 januari van de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken,

42 Vertrouwelijke informatie (35).

43 Zie hoofdstuk 2 van deze bijlage.

44 Miroslav Tudjman, 'The First Five Years of the

Croatian Intelligence Service', *National Security and The Future*, Vol. 1 (2000), 2, p. 60.

45 Bell, *In Harm's Way*, p. 177.

Christopher, had de Franse regering sterk aangedrongen op een grotere Amerikaanse betrokkenheid bij de crisis in Joegoslavië. Een week later, op 1 februari, sprak de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Douglas Hurd, Christopher in gelijke termen toe in Washington. Wat er op 5 februari op de markt van Sarajevo was gebeurd, vergemakkelijkt dan ook de ommezwaai van de Amerikaanse regering om nauwer betrokken te raken bij Bosnië.⁴⁶

De Amerikaanse diplomaten Charles Redman en Peter Tarnoff werden na de aanslag in Sarajevo naar Europa gezonden. De boodschap die zij bij zich hadden, was dat de Verenigde Staten bereid waren om mee te werken aan vrede in Bosnië, maar tegelijkertijd hardere acties tegen de Bosnische Serven wensten en ook mochten humanitaire konvooiën niet langer worden tegengehouden.⁴⁷ Door een wapenstilstand op 23 februari en de vorming van federatie op 13 maart 1994 tussen Kroatië en Bosnië, waarbij Redman een belangrijke rol speelde, luwde de gewapende strijd.⁴⁸

De rol van de Kroaten

Het was bij de Amerikanen bekend dat Iran al sinds 1992 wapens leverde via Kroatië, maar dat dit tijdelijk was gestopt of sterk verminderd door de strijd tussen Moslims en Kroaten in Bosnië. De totstandkoming van de Federatie bood nu een mogelijkheid om de Iraanse pijplijn te heropenen. Dat, samen met de grotere Amerikaanse betrokkenheid, waren belangrijk ijkpunten voor het opvoeren van de pijplijn met wapens tussen Iran en Kroatië. Ook de Kroatische minister van Defensie, Gojko Sušak, verklaarde dat de Amerikanen in 1992 en 1993 nog geen interesse hadden gehad in de smokkeloperaties: 'The Americans never protested. When they asked, we would say that our original weapons were simply hatching babies.'⁴⁹

Toch was de regering in Zagreb verdeeld over de doorvoer. Dat was begrijpelijk, want Kroatië en Bosnië waren in hevige gevechten verwickeld geweest rond Travnik en Zenica. Die waren pas na de totstandkoming van de Federatie in maart 1994 geluwd. Aan de andere kant had Zagreb ook wapens en munitie nodig. Aanvankelijk leed Kroatië het meest onder Resolutie 713 van de Veiligheidsraad, waarin iedere lidstaat werd verzocht te stoppen met de leveranties van wapens en militaire goederen vanaf zijn eigen grondgebied aan de strijdende partijen op de Balkan.⁵⁰

Sušak was echter fervent voorstander van Iraanse leveranties want ondanks de strijd met de ABiH zouden door het 'afromen' van de zendingen veel wapens in Zagreb achterblijven. Verder zou de ABiH met de nieuwe wapens Bosnisch-Servisische eenheden en middelen binden, zodat die niet meer tegen de Kroaten konden worden ingezet.

Miroslav Tudjman en de minister van Buitenlandse Zaken, Mate Granić, waren echter tegen de hernieuwde leveranties. Zij vreesden voor een te grote Iraanse invloed en een verheviging van de gevechten tussen Bosnië en Kroatië. President Tudjman koos evenwel de zijde van Sušak omdat de extra wapens konden zorgen voor militaire successen. Tudjman

46 Vgl. TK, vergaderjaar 1993-1994, Handelingen, p. 3895 (Kooijmans, 16/02/94); Drew, *Edge*, pp. 410-411 en Schoemaker, 'Oorlog', p. 30.

47 Interview Charles Redman, 27/06/01.

48 Filippo Andreatta, *The Bosnian War and the New World Order*, WEU Occasional Paper No. 1,

October 1996, p. 14.

49 John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/96.

50 Owen, *Balkan Odyssey*, p. 48.

hoefde zich geen zorgen te maken dat UNPROFOR actie zou ondernemen tegen de leveranties: ondanks alle resoluties had men niet het mandaat om schendingen te monitoren of het embargo af te dwingen. Waarnemers mochten zelfs geen vliegtuigen inspecteren.⁵¹

Uit geclassificeerde CIA-documenten waarop de *Los Angeles Times* de hand wist te leggen, bleek dat de Amerikaanse ambassadeur in Zagreb, Peter Galbraith, al initiatieven tot leveranties had genomen. In februari of maart 1994 had hij met zijn CIA-*stationchief* gesproken over de optie van geheime wapenzendingen naar Bosnië, waarbij de Verenigde Staten de andere kant op zouden kijken. De *stationchief* rapporteerde dit direct aan zijn hoofdkwartier.⁵²

Op 16 april 1994 sprak Galbraith met de religieuze leider van de kleine Moslim-gemeenschap in Zagreb, Iman Šefko Omerbasić. Deze laatste deelde later aan de Iraanse ambassadeur mee dat Amerikaanse diplomaten hem hadden aangespoord om wapens voor de ABiH aan te kopen. De CIA wist een verslag van dit gesprek te bemachtigen en vermoedde dat Galbraith bezig was met een geheime operatie.⁵³

Op 27 april 1994 bezocht de Kroatische minister van Buitenlandse Zaken, Granić, de Amerikaanse ambassadeur Galbraith. De Kroatische regering wenste de Iraanse pijplijn herstellen. Granić was nog steeds tegen de leveranties en spoorde Galbraith aan om 'nee' te zeggen. De volgende dag wilde Tudjman hierover graag met Galbraith spreken. Tudjman wilde een formeel antwoord op de vraag hoe de regering-Clinton op herstel van de leveranties zou reageren. Granić had verwacht dat Tudjman zou accepteren dat de leveranties hervat zouden worden: Zagreb wilde namelijk goede betrekkingen met Washington. Galbraith, even gefrustreerd als Holbrooke, vond dat de leveranties hersteld moesten worden. De volgende dag sprak Galbraith kort met Tudjman die het Kroatische verzoek om in te stemmen met hernieuwde leveranties, aan hem overbracht.⁵⁴

Nog dezelfde dag berichtte Galbraith aan het *State Department*: 'This matter is time-urgent.' De Kroatische premier Mikica Valentić zou namelijk op 29 april naar Teheran vertrekken. Zonder een Amerikaans 'groen licht' werd de reis afgeblazen. Galbraith stelde voor om voor de leveranties onherkenbaar gemaakte Iraanse Boeing 747's te gebruiken. De helft van de zending wapens zou voor Kroatië bestemd zijn en de andere helft voor de Bosnische Moslims.⁵⁵

De kogel gaat in Washington door de kerk

Galbraith benaderde Alexander Vershbow, onderminister voor Bosnië op het *State Department*, die het probleem doorschoof naar plaatsvervangend minister van Buitenlandse Zaken, Strobe Talbott, en naar Lake. Beiden begrepen het dilemma: het nadeel was dat Iran in de regio binnengehaald werd. Dit kon grote gevolgen hebben en het kon zelfs de Moslim-Kroatische Federatie ineen doen storten. Het voordeel was dat hulp aan de Bosnische Moslims hiermee definitief was geregeld.

Ondertussen beoordeelden juristen op het *State Department* de operatie. Zij kwamen tot

51 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-1106, 22/07/94.

52 James Risen, 'Secret messages by U.S. spies anger envoys', *Los Angeles Times*, 24/12/96.

53 James Risen, 'Closer U.S. role seen on Bosnia Iran arms pipeline', *Los Angeles Times*, 23/12/96.

54 Ed Vulliamy, 'Clinton's Irangate spooks CIA', *The Observer*, 02/06/96.

55 James Risen, 'Closer U.S. role seen on Bosnia Iran arms pipeline', *Los Angeles Times*, 23/12/96. Zie ook: James Hill, 'Unwrap Arms Deal', *The Phoenix Gazette*, 27/12/96.

de conclusie dat het aanmoedigen van een buitenlandse regering om wapens geleverd te krijgen uit Iran geen geheime actie was.⁵⁶ Talbott en Lake besloten om Galbraith mee te delen dat hij geen instructies had: 'a deft way of saying that the United States would not actively object.'

Op 27 april 1994 bespraken Lake en Talbott dit met Clinton aan boord van *Air Force One*. Toen werd besloten het groene licht te geven voor de wapenleveranties van Iran aan Kroatië. De tegenstanders waren hiermee overruled: Christopher werd met dit *fait accompli* geconfronteerd en CIA-directeur Woolsey werd zelfs helemaal niet op de hoogte gebracht.⁵⁷ Volgens Redman was Lake 'omgegaan' en was hij de man achter de gedachte om wapens te leveren aan de ABiH. De 'No instructions'-instructie aan Galbraith en Redman kwam van Lake.⁵⁸ Er bleven twijfels bestaan over de mogelijke rol van Iran, maar de algehele beleidswijziging werd snel duidelijk.⁵⁹

Eerst begreep Galbraith de boodschap 'geen instructies' niet. Hij vroeg zich af of dit betekende dat hij Tudjman het groene licht moest geven. Hij belde met het hoofd Europa van de *National Security Council*, Jenonne Walker, die Lake weer raadpleegde. Walker belde Galbraith hierna terug: 'no instructions' was wat Lake haar had meegedeeld maar 'Tony [Lake] was smiling when he said it.'⁶⁰

Op 28 april 1994 bezocht de architect van de Moslim-Kroatische federatie, Charles Redman, vergezeld door Galbraith, de Kroatische president Tudjman. Redman deelde hem mee dat Washington geen bezwaar zou maken tegen een clandestien kanaal waarmee wapens naar Bosnië zouden worden vervoerd. Specifiek vertelden zij Tudjman dat zij 'no instructions' over dit gevoelige onderwerp hadden. Lake had beide Amerikaanse diplomaten op 2 mei nog eens op het hart gedrukt dat het niet nodig was om over hun 'no instructions'-gesprek met Tudjman te rapporteren aan het *State Department*.⁶¹

Tudjman begreep deze boodschap in eerste instantie niet en was in verwarring. Hij vroeg de volgende dag om verduidelijking. Galbraith zei hem toen: 'focus not only on what I had said yesterday but what I had not said.' Redman was duidelijker: 'We don't want to be the ones who say no to this.'⁶²

Tudjman wist genoeg en besloot na overleg met Izetbegović direct actie te ondernemen. Van 29 april tot 2 mei 1994 bezochten de Kroatische premier Valentić en de Bosnische vice-premier Teheran voor overleg met president Ali Akbar Rafsanjani. Een tripartiete overeenkomst werd opgesteld voor wapenleveranties en humanitaire hulp aan Bosnië.

56 Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 4.

57 Walter Pincus, 'Woolsey, in testimony, Criticizes White House', *The Washington Post*, 11/06/96.

58 Interview Charles Redman, 27/06/01.

59 Halberstam, *War in a Time of Peace*, pp. 332-340.

60 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/0796.

61 Report of the Select Committee on Intelligence

US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 4.

62 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. Envoy May Have Aided Arms Convoy to Bosnia', *The Los Angeles Times*, 17/04/96; Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 13; Ed Vulliamy, 'Clinton's Irangate spooks CIA', *The Observer*, 02/06/96 en Cohen, *Hearts grown brutal*, pp. 314-317.

Hervatting van de wapenleveranties

De eerste lading uit Iran landde op 4 mei in Zagreb met zestig ton aan explosieven en militair materieel aan boord. De wapens werden in vrachtwagens van het Kroatische leger langs de Adriatische kust naar Bosnië vervoerd. De eerste zending was vermoedelijk een Iraanse schenking. Hierna lijkt het erop dat Teheran harde valuta wilde voor de leveranties. Op 6 mei bezocht Ali Akbar Velayati Zagreb om de verdere logistieke uitwerking te bespreken. Hij reisde door naar Sarajevo om een cheque van \$ 1 miljoen aan Izetbegović te overhandigen. Omdat de leveranties op *Pleso Airport* in Zagreb teveel 'bekijks' trokken, werd hierna voornamelijk gevlogen op het Kroatische eiland Krk. Vlak voordat daar Iraanse vrachtvliegtuigen landden, arriveerden er eerst enkele Kroatische helikopters die de lading na het invallen van de duisternis verder transporteerden. Verder was Albanië bereid om als doorvoerhaven te dienen.⁶³

In de zomer van 1994 kwamen de eerste meldingen binnen dat de Kroaten en Bosnische Moslims weer naar Teheran waren afgereisd om een nieuwe overeenkomst af te sluiten. Volgens Britse diplomatieke bronnen werd er in Teheran in juni 1994 een geheime overeenkomst afgesloten tussen de Iraniërs en Kroaten. De basis hiervoor was gelegd in mei, tijdens het bezoek van de Kroatische premier aan Teheran. Hierbij werd de volgende afspraak gemaakt: Iran kocht vijf olietankers en drie vrachtschepen van Kroatië ter waarde van \$ 150 miljoen. Teheran zou dit bedrag als volgt betalen: 25 procent met olie; 50 procent in contant geld en 25 procent op krediet. In ruil daarvoor zou Iran ongehinderd toegang tot Bosnië krijgen via Kroatië. Op deze manier zou Teheran een stroom van humanitaire hulp en wapens naar Bosnië in gang zetten.⁶⁴

Een gevolg van het nieuwe Amerikaanse beleid was dat de Britse inlichtingen- en veiligheidsdiensten er in deze fase alleen voor stonden, want de Amerikaanse diensten leverden over schendingen van het embargo niet langer *intelligence* aan.⁶⁵

Niet alles verliep in de praktijk overigens even goed met de leveranties, want in de nacht van 4 december 1994 ontplofte op het vliegveld van Zagreb een helikopter (een MR-8 MTV-I). Het betrof de persoonlijke helikopter van president Izetbegović, die volledig was gevuld met munitie en explosieven. De officiële verklaring tegenover UNPROFOR luidde dat een tankwagen was ontploft, en de Europese Monitormissie ECMM kreeg te horen dat een pyroomaan zelfmoord had gepleegd.⁶⁶

De Amerikaanse onderminister Vershbow gaf in juli 1994 tegenover Nederlandse diplomaten toe dat hij op de hoogte was van islamitische leveranties en dat een deel van de wapens als 'bounty' werd afgestaan aan de Kroaten. Hij verwachtte dan ook wanneer het wapenembargo eenmaal opgeheven was, een deel van de Amerikaanse leveranties nog steeds in Zagreb zou achterblijven om daarmee de medewerking van de Kroaten te verzekeren. Hij erkende dat dit negatieve consequenties kon hebben voor UNPROFOR en de vluchtelingenorganisatie van de VN, UNHCR, maar deze moesten dan maar 'redeployed' worden naar een andere plaats.⁶⁷

63 Voor meldingen uit 1993: MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 24/93, 05/04/93 en nr. 50/93, 24/08/93, en interview met Paul Koring, 05/07/00. Verder: John Pomfret, 'Iran ships material for arms to Bosnians', in *The Washington Post*, 13/05/94 en 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia',

The Washington Post, 12/05/96.

64 Vertrouwelijke informatie (20).

65 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

66 O'Shea, *Crisis at BiHac*, p. 156.

67 ABZ, DEU/ARA/05274. Bentinck aan Buitenlandse Zaken, nr. Wasi485/13220, 15/07/93.

De Amerikaanse verdeeldheid over de Kroatische pijplijn blijft

Na deze geheime overeenkomst om de wapenleveranties te hervatten, begon de bal in de Verenigde Staten te rollen. De CIA vergaarde steeds meer bewijzen van Iraanse wapenleveranties via Kroatië naar Bosnië, in de vorm van foto's van spionagesatellieten die vliegtuigen ontdekten op Turkse vliegvelden. Twee dagen later zag de CIA dezelfde toestellen in Zagreb of andere luchthavens in Kroatië. De toestellen vlogen via Turkije, waar soms een russenlanding werd gemaakt, om daarna hun vlucht over de Zwarte Zee te vervolgen via het luchtruim van Bulgarije en Roemenië naar Zagreb. Daar werden de wapens uitgeladen. Een deel werd doorgevoerd naar Bosnië; Kroatië zou dertig procent van de leveranties hebben gekregen. De CIA registreerde ongeveer acht vluchten per maand en kreeg ook rapportages aangeleverd door de Kroatische inlichtingendiensten.

Toen de CIA lucht kreeg van de leveranties, leverde dit een verschil van mening op tussen de Amerikaanse ambassadeur Galbraith en de CIA-*stationchief* aldaar. De laatste vroeg om uitleg bij Galbraith, die antwoordde dat hij afwist van de geheime zendingen uit Iran; de *stationchief* moest hierover maar contact opnemen met Miroslav Tudjman. Zo gemakkelijk liet de *stationchief* zich echter niet afschepen: elke poging om Amerikaanse betrokkenheid bij operaties als deze te verbergen, kwam neer op het uitvoeren van een *covert operation*, en formeel mocht alleen de CIA *covert action* uitvoeren op bevel van de president, een zogeheten 'Presidential finding'. De *Chief of Station* vroeg daarom aan Galbraith waar de *finding* was, omdat hij zonder een *finding* niet aan de operaties mocht meewerken en deze dan illegaal zouden zijn. Als dat zo was, kon dit grote beleidspolitieke gevolgen hebben.

De *Chief of Station* alarmeerde zijn hoofdkwartier in Langley, dat zich vervolgens afvroeg wie hiervan op het *State Department* en in de *National Security Council* op de hoogte was. Er werd een parallel getrokken met de Iran-Contra-affaire, die ook vanuit de *National Security Council* werd geleid. Bij de CIA vroeg men zich af of ambassadeur Galbraith soms Tudjman aangemoedigd had om verzoeken tot wapenleveranties te doen.

Die vrees zou later door de Senaat worden afgedaan als ongegrond, maar leidde wel snel tot speculaties dat de CIA hierna medewerkers van het *State Department* was gaan bespioneren;⁶⁸ die vrees bleek wel correct te zijn. De *stationchief* in kwestie had inderdaad besloten om de gangen van Galbraith na te gaan, en hield hem 24 uur per dag in de gaten.⁶⁹ De *stationchief* raakte ook bezorgd omdat Iraanse functionarissen, die blijkbaar betrokken waren bij de Kroatische pijplijn, dagelijks de bibliotheek van de *United States Information Service* bezochten, die direct onder Galbraiths kantoor gelegen was. Uit angst voor terroristische aanslagen mochten voortaan alleen nog bezoekers met een gebruikerspas de bibliotheek bezoeken, waarop de Iraniërs verdwenen.⁷⁰

Volgens Langley was er inderdaad een *covert operation* gestart waarbij de CIA niet betrokken was. Daarop ondernam de CIA in Washington actie op het hoogste niveau. De directeur van de CIA, Woolsey, stapte achtereenvolgens naar Lake, Christopher, Talbott en uiteindelijk ook naar president Clinton. Op 5 mei 1994 deelde Talbott aan Woolsey 'the

68 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00; Tim Weiner & Raouf Bonner, 'Gun-Running in the Balkans: CIA and Diplomats Collide', *The New York Times*, 29/05/96.

69 Interview Tim Ripley, 12/12/99.

70 John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/096.

essence of what had been decided' mee.⁷¹ Galbraith had geen instructies gekregen. Woolsey verklaarde later overigens dat hij uit dit gesprek niet de indruk had overgehouden dat het beleid over de Iraanse betrokkenheid met die instructie was gewijzigd; in de praktijk was dat dus wel degelijk het geval.

Talbott verklaarde tegenover Woolsey dat ook een reden voor het toestemmen met de operaties was geweest dat de ABiH aan het eind van zijn latijn was. De Amerikaanse *intelligence community* trok hieromtrent echter een andere conclusie: deze meende dat de ABiH het grootste deel van Bosnië in handen kon houden zonder dat militaire hulp nodig was. De kracht van de VRS versus de ABiH werd blijkbaar verschillend ingeschat. Volgens Corwin in Sarajevo speelde nog iets anders een rol:

In fact, one of the great miscalculations of Serb military strength in the former Yugoslavia was made by Russian military intelligence (GRU). Out of a wish to strike a blow at NATO hegemony and out of revenge for having lost the Cold War, the GRU constantly overestimated the Serb's ability after summer 1994, to withstand Croatian and/or Bosnian offensives.

De regering-Clinton had volgens Corwin ook de neiging 'to overestimate the military strength of the Bosnian Serbs, at least publicly, albeit for different reasons'.⁷²

Ondanks dat de CIA gepasseerd was bij deze operaties bood Woolsey aan om de CIA de geheime operatie te laten opzetten om wapens naar Bosnië te smokkelen, maar dit werd afgewezen: Lake vreesde nog steeds dat dit zou uitlekken.⁷³ Lake scheen overigens een pathologische vrees te hebben voor lekken; hij deelde weinig informatie met anderen en was moeilijk benaderbaar. Een bijnaam voor hem was 'the submarine'.⁷⁴ Woolsey bevestigde dat hij onbekend was geweest met een *finding* van de president, en dat hij in mei 1994 naar de *National Security Council*, en later naar de *Secretary of State* was gegaan om informatie in te winnen over de leveranties, maar hij ving bot: Talbott deelde hem mee dat zijn *stationchief* in Zagreb niets moest doen en geen commentaar moest geven. Het ging volgens de plaatsvervangend minister van Buitenlandse Zaken om een 'policy decision of the US Government'; de president kon nu eenmaal een ambassadeur vragen iets te doen.

Woolsey was verrast over deze gang van zaken; de CIA had toch de nodige ervaring opgedaan met *covert operations*. Als beleidsmakers aan hem gevraagd zouden hebben de geheime wapenleveranties te organiseren, dan had zijn dienst voor de uitvoering gezorgd, ook al was hij er tegen geweest: uiteindelijk was dit immers een van zijn taken. Woolsey:

We would rather have had control and could have done it better and without Iranian involvement (...) The CIA did not move weapons to Bosnia. We were perfectly willing to do that. We had enough experience in this field but the policy level did not want the CIA to do that.⁷⁵

De Senaat concludeerde dat Talbott het beleid – de doorvoer van Iraanse wapens voor

71 Zie ook zijn verklaring tijdens de 1996 *Congressional Hearings* voor de *Senate Select Committee on Intelligence*, 23/05/96. Verder: Walter Pincus, 'Woolsey, in testimony, Criticizes White House', *The Washington Post*, 11/06/96.

72 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 127.

73 J. Risen & D. McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/07/96 en W. Pincus, 'Woolsey, in testimony, Criticizes White House', *The Washington Post*, 11/06/96.

74 Halberstam, *War in a Time of Peace*, p. 243.

75 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

Bosnië via Zagreb niet te blokkeren – duidelijker aan Woolsey had moeten uitzetten. Inmiddels waren de Iraanse wapenleveranties inderdaad uitgelekt: op 24 juni 1994 bracht de *Washington Times* het verhaal over de ‘knipoo’ richting Tudjman. De precieze details bleven hier nog vaag.⁷⁶

Ook binnen UNPROFOR waren er vermoedens over de Kroatische pijplijn. Akashi berichtte op 18 juli 1994 dat de Bosnische Moslims grote hoeveelheden nieuwe wapens kregen aangeleverd via Kroatië, dat een financiële tegemoetkoming daarvoor verlangde of een deel van de vracht. Akashi kon er niet tegen optreden want UNPROFOR mocht niet eens de Iraanse vliegtuigen op *Pleso Airport* in Zagreb inspecteren.⁷⁷

Iran mocht wel wapens leveren aan Bosnië, maar zelf geen wapens ontvangen. Dat de CIA niet betrokken was bij de Kroatische pijplijn betekende nog niet dat Iran een vrije hand kreeg: zo werd in augustus 1994 een lading hoogwaardige technologie uit Slovenië, bestemd voor Iran, in Wenen onderschept na een tip van de CIA.⁷⁸

In de zomer en herfst van 1994 werd er op informeel niveau binnen de Amerikaanse overheid verder gebrainstormd over de mogelijkheid van het uitvoeren van geheime operaties. Er werden plannen uitgewerkt om de ABiH te trainen.⁷⁹ Een Amerikaanse ‘mercenary outfit’ (huurlingenorganisatie) zou die training gaan verzorgen. Dit werd gedaan door *Military Professional Resources Incorporated* (MPRI), een in Virginia gevestigde firma die diverse gepensioneerde Amerikaanse generaals en *intelligence*-functionarissen in dienst had, zoals de voormalige directeur van de *Defence Intelligence Agency*, luitenant-generaal Harry Soyster. Na vergunning van het *State Department* trainde MPRI het Kroatische leger en later ook de ABiH.⁸⁰ De rol van MPRI vloeide voort uit de ondertekening van het akkoord tussen de Verenigde Staten en Kroatië over militaire samenwerking. Door MPRI in te schakelen verminderde Washington ook het gevaar van ‘directe’ betrokkenheid.⁸¹

Holbrooke, inmiddels benoemd⁸² tot *Assistant Secretary of State for European Affairs* met als hoofdplicht een einde te maken aan de oorlog in Bosnië,⁸³ bemoeide zich intussen steeds actiever met de optie van geheime wapenleveranties aan Bosnië. Hij was daar eigenlijk tegen vanwege het gevaar voor de Europese grondtroepen in Bosnië. Op 6 september ontmoette hij Akashi en vertelde ‘on a strictly confidential basis’ dat hij wilde vermijden dat het embargo werd opgeheven, vanwege de verstrekkende gevolgen voor UNPROFOR op de grond. ‘He appeared to be genuinely looking for alternative policies’, aldus Akashi.⁸⁴

Wat die alternatieven waren, zou al snel blijken. Toen Holbrooke in oktober Zagreb

76 Zie: <http://www.fas.org/irp/news/1996>, Congressional Record, ‘Arms Shipments to Bosnia from Islamic Countries (Senate – April 17, 1996), Rede van Senator Lieberman.

77 O’Shea, *Crisis at Bihac*, p. 156 en UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-1106, 22/07/94.

78 Marko Milivojević, ‘Slovenia – An Arms Bazaar’, *Jane’s Intelligence Review*, Vol. 6 (1994), 11.

79 Ed Vulliamy, ‘America’s Secret Bosnia Agenda’, *The Observer*, 20/11/94.

80 Danile Burton-Rose en Wayne Madsen, ‘Corporate Soldiers. The U.S. Government Privatizes

the Use of Force’, *Multinational Monitor*, March 1999, pp. 17-19 en Ripley, *Operation Deliberate Force*, p. 90 en Halberstam, *War in a Time of Peace*, pp. 334-335.

81 Thomas H. Henriksen, ‘Covert Operations, Now More Than Ever’, *Orbis*, Vol. 44 (2000), 1, p. 153.

82 Zie voor de moeilijke relatie tussen Lake en Holbrooke: Halberstam, *War in a Time of Peace*, pp. 178-182.

83 Doder & Branson, *Milošević*, p. 218.

84 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-1367, 06/09/94.

bezoekt, vertelde Galbraith hem over de 'geen instructies'-opdracht en de Kroatische pijplijn. Blijkbaar wist Holbrooke hier niets van af;⁸⁵ dat is merkwaardig, omdat hierover al diverse artikelen waren gepubliceerd. Ook de politieke adviseur van de Britse premier, Pauline Neville-Jones, was ervan overtuigd dat Holbrooke van de 'geen instructies'-opdracht afwist.⁸⁶

Ook de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger bij de NAVO berichtte op 2 november aan Buitenlandse Zaken over vrachtvliegtuigen uit Teheran, die via de Oekraïne wapens afleverden in Kroatië. Zijn Canadese collega had hem daarover getipt, en verwees naar de *Globe and Mail* waarin onder meer werd gesteld dat UNPROFOR hiervan op de hoogte was, maar een oogje zou toeknippen.⁸⁷

Holbrooke sprak op deze reis (waarbij hij onder andere werd vergezeld door brigadegeneraal M. Hayden, hoofd intelligence van *US European Command*)⁸⁸ ook met de Bosnische premier Haris Silajdžić, die hem aanspoorde meer voor Bosnië te doen. Holbrooke kwam met een plan waarbij Sarajevo de komende zes maanden zou accepteren dat het wapenembargo niet werd opgeheven, in ruil voor Amerikaanse aanmoediging aan derde landen om het VN-embargo te schenden en de leveranties van militaire goederen op te schroeven. Holbrooke had de juristen van het *State Department* al opdracht gegeven om uit te zoeken welke juridische haken en ogen er zaten aan een dergelijke scheiding van woord en daad. Hun advies was volgens Holbrooke 'bemoedigend':

... suggesting to a foreign country that it might consider a covert action appeared perfectly legal; going one step further and encouraging a foreign country appeared legal but potentially risky from a political standpoint. Actually supporting the foreign action through direct participation, the reports said, crosses the line into covert action.

Lake en Christopher verwierpen Holbrookes plan echter; Christopher vreesde nog steeds voor lekken en boze reacties uit Londen en Parijs, die konden leiden tot het vertrek van UNPROFOR. Lake meende dat dit toch een soort *covert operation* was, en dan moesten de president en het Congres in het geheim op de hoogte worden gesteld.⁸⁹

Reacties in Nederland en bij UNPROFOR op de opheffing van het wapenembargo

Intussen woedde in het Amerikaanse Congres een debat over het opheffen van het wapenembargo tegen Bosnië. Dit debat ging ook niet ongemerkt voorbij aan diverse hoofdsteden en aan UNPROFOR. Zo uitte premier Kok telefonisch zijn grote bezorgdheid over de mogelijke opheffing van het wapenembargo aan president Clinton. Deze toonde begrip, maar verwees naar de binnenlandse politieke druk vanuit het Congres om tot opheffing van het

85 James Risen en Doyle McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/07/96. Zie ook: Ripley, *Operation Deliberate Force*, p. 91.

86 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

87 Paul Koring, 'Iran believed arming Bosnia', *Globe and Mail*, 03/11/94; John Pomfret, 'Iran ships material for arms to Bosnians', *The Washing-*

ton Post, 13/05/94 en ABZ, PVNAVO aan Buitenlandse Zaken, nr. Brni1718/17242, 02/11/94.

88 Ed Vulliamy, 'America's Secret Bosnia Agenda', *The Observer*, 20/11/94.

89 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/07/96.

wapenembargo te komen, die hij zelf trouwens 'huichelachtig' noemde, omdat bij een eenzijdig besluit niet Amerikaanse maar andere troepen grote veiligheidsrisico's liepen.⁹⁰

Vanuit Zagreb schetste Akashi in een somber en uitvoerig scenario de mogelijke gevolgen voor de *peacekeeping*-operaties van de VN. De UNPROFOR-commandanten meenden dat het opheffen van het wapenembargo door de Bosnische Serven beschouwd zou worden als een *de facto*-oorlogsverklaring door de internationale gemeenschap. Dit had gevolgen voor de humanitaire inspanningen en zou ertoe leiden dat de VRS zou militaire acties tegen UNPROFOR zou gaan opvoeren. Verder kon de VRS zich gedwongen voelen om groot-schalige militaire operaties te beginnen voordat de wapens de ABiH bereikt hadden, en UNPROFOR zou iedere schijn van onpartijdigheid verliezen. De VRS zou het opheffen van het wapenembargo beschouwen als een nieuw bewijs van westerse steun aan de Bosnische Moslims. Verder zou de VRS direct zijn zware wapens uit de *Weapon Collection Points* in Sarajevo en andere gebieden weghalen.⁹¹

In de herfst van 1994 waren er in feite twee tendensen zichtbaar. De Amerikaanse overheid moest steeds voorzichtiger gaan opereren, om te voorkomen dat de 'waarheid' over de Iraanse connectie niet uitkwam. Eind 1994 circuleerden al allerlei geruchten dat Holbrooke met buitenlandse ambtenaren een plan had besproken waarbij Washington in het geheim fondsen en/of wapens aan de ABiH ter beschikking zou stellen. Een hoge Amerikaanse regeringsfunctionaris zou de Kroatische regering hebben aangespoord om bepaalde militaire leveranties aan Bosnië te continueren.⁹²

Onderzoek van de Intelligence Oversight Board

De activiteiten van Holbrooke leidden bij Woolsey opnieuw tot zorgen; hij ging in oktober 1994 weer naar Lake, maar dat leverde ook weer weinig op. Woolsey stapte toen in de herfst van 1994 naar de *Intelligence Oversight Board*, een kleine eenheid in het Witte Huis die verantwoordelijk is voor intern onderzoek naar mogelijke mistappen binnen de *intelligence community*. De reden van die stap van Woolsey was dat het Congres zich zorgen begon te maken over de connectie met Iran, en Woolsey wilde voorkomen dat zijn dienst het mikpunt van die zorg werd.⁹³

Deze stap werd hem door sommige delen van de regering-Clinton niet in dank afgenomen; deze leidden namelijk uiteindelijk tot een zeer grondig intern onderzoek door de *Intelligence Oversight Board* dat zes maanden duurde, en zich concentreerde op drie vragen: of Galbraith en Redman hulp aan Tudjman hadden aangeboden; of een van beide ambassadeurs actief had geïntervenieerd bij Kroatische functionarissen om wapens door te voeren; en of Galbraith of Holbrooke wapens en gelden aan Bosnië of Kroatië had aangeboden. Tevens bekeek de *Intelligence Oversight Board* of Franse beschuldigingen uit maart 1994, dat de Amerikanen *airdrops* boven Bosnië hadden uitgevoerd, klopten.

En de *Intelligence Oversight Board* nam ook de inzet van *US Special Forces* onder de loep;

90 AAZ. Speaking Notes voor het telefoongesprek van de minister-president met president Clinton, 09/09/94 en Brief Kok aan Van Mierlo, nr. 94 G000062, 12/09/94. Buitenlandse Zaken vroeg of Kok zelf de opheffing van het embargo bij Clinton wilde aansnijden.

91 UNNY, DPKO, File #87306, Doos 6. G-3 Plans aan DFC, 31/10/94 en UNGE, UNPROFOR,

Box 124. Akashi aan Stoltenberg en Annan, Z-1646, 02/11/94.

92 Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 4.

93 Interview met R.J. Woolsey, 08/06/00.

deze waren oorspronkelijk naar Bosnië gekomen om te assisteren bij de humanitaire hulpverlening. Er waren namelijk Canadese en Zweedse UNMO's geweest die deze eenheden hadden gezien bij het uitladen en afhandeling van vracht. De Canadese melding kwam uit Visoko; de Zweedse melding kwam uit Tuzla alwaar majoor Guy Sands Pingot van *Civil Affairs* van *Sector North East* (de inlichtingen- en veiligheidsofficier die in hoofdstuk 2 al ter sprake kwam) geen geheim maakte van zijn *Special Forces*-achtergrond.⁹⁴

Amerikaanse *Special Forces* waren overigens overal in Bosnië aanwezig: een Britse officier had zelf meegemaakt dat een kolonel van de Amerikaanse *Special Forces* bij een bezoek in 1993 aan het Britse hoofdkwartier in Gornji Vakuf het terrein verkende. Op de vraag wat hij daar deed, antwoordde de Amerikaan dat hij keek waar geschikte landingplaatsen voor helikopters waren. Een dag later dropten tijdens een nachtelijke operatie Amerikaanse C-130's materieel, munitie en wapens, die kennelijk in helikopters vervoerd werden voor de ABiH. Enkele dagen later liepen ABiH-soldaten rond in gloednieuwe Amerikaanse uniformen en droegen zij M-16-geweren. Dat was merkwaardig, want die kwamen nergens voor op de Balkan.⁹⁵

In mei 1995 kwam de *Intelligence Oversight Board* tot een slotsom die meeviel voor de aanzetters tot de hervatting van de wapenleveranties via de Kroatische pijplijn: de slotsom was dat er geen definitieve conclusies getrokken konden worden over wat er was gebeurd, maar wel dat er geen 'covert action was conducted in arms shipments and no U.S. laws were broken'; een 'improper encouragement to President Tudjman' had niet plaatsgevonden, en de activiteiten van Redman en Galbraith vielen onder 'traditional diplomatic activity' waarvoor geen toestemming van het Congres nodig was. Volgens Redman spraken de Bosnische Moslims overigens nooit met de Amerikanen over wapenleveranties, omdat in Sarajevo bekend was hoe legalistisch de Amerikaanse overheid dacht.⁹⁶ Een volgende conclusie van de *Intelligence Oversight Board* was dat Holbrooke geen aanbod had gedaan. Het Pentagon en de CIA hadden die Franse beschuldigingen al onderzocht en waren tot de slotsom gekomen dat zulke activiteiten niet hadden plaatsgevonden, en dat er verder geen *Special Forces* betrokken waren geweest.⁹⁷

Het verdere Amerikaanse beleid inzake de Kroatische pijplijn

Het beleid van de Amerikaanse regering, en ook de affaire rond de Russische spion in de CIA, Aldrich H. Ames, waren aanleiding voor James Woolsey om begin 1995 niet langer aan te blijven als CIA-directeur. Een hooggeplaatste adviseur van het Witte Huis verklaarde dat Woolsey een slechte relatie had met het Witte Huis en het Congres, en dat dit zijn vertrek veroorzaakte. Hij omschreef hem als iemand met 'an inherent tendency of always swimming against the stream'.⁹⁸

Woolsey werd opgevolgd door John Deutch, en in 1997 benoemde Clinton Lake tot opvolger van Deutch. De Senaat zou, volgens een vooraanstaande Franse militaire functio-

94 O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 159.

95 Vertrouwelijk vraaggesprek (80).

96 Interview Charles Redman, 27/06/01.

97 Report of the Select Committee on Intelligence

US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 4.

98 Vertrouwelijk vraaggesprek (14).

naris, mede vanwege de Kroatische pijlpijn⁹⁹ de benoeming van Lake tot CIA-directeur echter tegenhouden.¹⁰⁰

Een tweede tendens in de herfst van 1994 was dat Clinton steeds meer onder druk kwam te staan van de aanstaande Republikeinse presidentskandidaat Bob Dole om het wapenembargo tegen Bosnië op te heffen. Dole beschreef het embargo als ongehoord en onverdedigbaar.¹⁰¹ Daarbij moet niet vergeten worden dat Dole een voormalige Kroatische als politiek adviseur had, en dat de opheffing van het wapenembargo tegen Bosnië bijna automatisch ook het opheffen van datzelfde embargo tegen Kroatië betekende. Dat land zou de wapens tenslotte moeten doorvoeren naar Bosnië. Het was daarom voor de Kroatische regering absoluut onaanvaardbaar om het wapenembargo alleen voor de Bosnië op te heffen.¹⁰² De Amerikaanse regering moest iets doen om aan deze druk tegemoet te komen, en op 28 oktober diende Albright een ontwerpresolutie in de Veiligheidsraad in om het wapenembargo tegen Bosnië op te heffen. Dat was meer een politiek gebaar, want de implicatie van aanvaarding van deze resolutie zou zijn dat UNPROFOR zich zou moeten terugtrekken uit Bosnië,¹⁰³ hetgeen de Amerikanen beslist niet wilden.

In november trad een wet van de Democratische senatoren Nunn (Georgia) en Mitchell (Maine) in werking die de aanwending van overheidsfondsen ter ondersteuning van, of assistentie bij het afdwingen van het wapenembargo tegen Bosnië verbood. Deze wet was verwerkt in de *Defence Budget Authorization Bill*. Het gevolg was dat Amerikaanse schepen die deelnamen aan Operatie *Sharp Guard* niet langer 'diverted or delayed vessels that contained arms or other cargo for the purpose of enforcing the arms embargo' tegen Bosnië. Ook zou hiermee de uitwisseling van *intelligence* over wapenzendingen stopgezet worden.¹⁰⁴ De commandant voor het zuidelijke NAVO-commando (*CincSouth*), admiraal Leighton Smith, kwam daardoor in een merkwaardige positie tegenover *Force Commander* Janvier en de nieuwe *Bosnia Herzegovina Commander* Rupert Smith,¹⁰⁵ en de algehele efficiëntie van de operatie verminderde hierdoor.¹⁰⁶ Lake omschreef dit zelf als een 'uneasy compromise with the Congress'.¹⁰⁷

Ook senator Dole bleef actief om het wapenembargo tegen Bosnië op te heffen; met dit doel voor ogen introduceerde hij op 4 januari 1995 het zogeheten wetsontwerp-S.21. Volgens Dole was er ook een bijbedoeling bij deze wet: 'A decision to arm the Bosnians would reduce the potential influence and role of radical extremist states like Iran' in Bosnië. Het was

99 Vertrouwelijk vraaggesprek (1).

100 James Risen, 'Closer U.S. role seen on Bosnia Iran arms pipeline', *Los Angeles Times*, 23/12/96. Lake toonde later spijt te hebben dat hij het Congres niet tijdig had geïnformeerd. Senate Testimony by CIA Director-Designate Anthony Lake before the Senate Select Committee on Intelligence, 11/03/97.

101 Ed Vulliamy, 'America's Secret Bosnia Agenda', *The Observer*, 20/11/94. Dole was zeer kritisch over het optreden van UNPROFOR en beschuldigde Franse troepen van het opzetten van een 'Bihać pipeline' om Sarajevo onder druk te zetten. UNNY, DPKO, coded cables, Stoltenberg aan Annan, Z-1588, 15/12/93 en 'Dole seeks Investigation of UN Spending', *Associated Press*,

04/11/93.

102 Owen, *Balkan Odyssey*, p. 47.

103 UNNY, UNPROFOR, Annan aan Akashi, nr. 3545, 28/10/94. Voor het Veiligheidsraadsdebat over de opheffing van het wapenembargo: zie hoofdstuk 10 in deel II.

104 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

105 Välimäki, *Intelligence*, p. 90.

106 Congressional Record, Page: E1054, Letter by Acting Assistant Secretary for Legislative Affairs, State Department, Barbara Larkin to Hon. Lee Hamilton, House of Representatives, 24/04/96. Verder: W. Drozdziak, 'France, Russian Warn U.S. On Tilt Toward Bosnia', *The Washington Post*, 17/11/94.

107 Lake, *6 Nightmares*, p. 145.

duidelijk dat Iran inmiddels een belangrijke politieke factor in Bosnië was gaan spelen. Op 7 juni 1995 verklaarde Dole:

When those of us who advocate lifting the arms embargo point out that other countries would also participate in arming the Bosnians, we are told that this would allow Iran to arm the Bosnians. Well, the fact is that the arms embargo has guaranteed that Iran is a key supplier of arms to Bosnia and administration officials have actually used that fact to argue that there is no need to lift the arms embargo. From statements made by State Department officials to the press, one gets the impression that Iran is the Clinton Administration's preferred provider of weapons to the Bosnians. If the Administration has a problem with Iran arming Bosnia, it should be prepared to do something about it.¹⁰⁸

Dole leek dus op de hoogte te zijn geweest van de Kroatische pijplijn, en van de Iraanse betrokkenheid om Bosnië in het geheim van wapens te voorzien. Dat hij die kennis over het verstrekken van wapens had, werd overigens ontkend door de Republikeinse partij. Aan de andere kant wees de Senator Lieberman (Connecticut) er op dat Dole toch niet het artikel in de *Washington Times* van 24 juni 1994 over de Iraanse leveranties kan zijn ontgaan; toen liet Dole niets horen en kwam hij niet met de eis dat Clinton hieraan iets moest doen.¹⁰⁹

Clinton bleef gekant tegen het opheffen van het wapenembargo, maar liet wel publiekelijk weten niet langer bereid te zijn 'to enforce the arms ban'. Washington zou zelf geen wapens leveren, maar ook niet ingrijpen als andere landen dit wel deden.¹¹⁰

Dole was overigens niet de enige belangrijke politicus die voorstander was van het opheffen van het wapenembargo. Hij citeerde bijvoorbeeld in augustus 1995 uit een brief van de voormalige Britse premier Margaret Thatcher, die Dole het volgende meedeelde:

I am writing to express my very strong support for your attempt to have the arms embargo against Bosnia lifted (. . .) The safe havens were never safe; now they are falling to Serb assault. Murder, ethnic cleansing, mass rape and torture are the legacy of the policy of the last three years to the people of Bosnia. It has failed utterly.

Met deze opstelling keerde zij zich publiekelijk (niet voor de eerste keer) tegen het nationale veiligheidsbeleid van de Britse conservatieve regering.¹¹¹

De Kroatische pijplijn na 1994

Intussen vloeiden er rijkelijk wapens door de Kroatische pijplijn. Begin 1995 landden drie keer per week Iraanse vrachtvliegtuigen in Zagreb. De CIA bleef met het Witte Huis en het *State Department* van mening verschillen, nu over de omvang van de militaire steun via de Kroatische pijplijn: de CIA hield het op 14.000 ton tussen mei 1994 en december 1996, volgens het *State Department* zou Iran van mei 1994 tot januari 1996 in totaal 5000 ton

108 Zie: <http://www.fas.org/irp/news/1996>, Christopher Cox, House Republican Policy Committee: Policy Perspective, p. 2.

109 Zie: <http://www.fas.org/irp/news/1996>, Congressional Record, 'Arms Shipments to Bosnia from Islamic Countries (Senate-April 17, 1996), Rede van Senator Lieberman.

110 Hierover berichtte de *Washington Post* op 14

& 15 April 1995. Zie hiervoor bijvoorbeeld: <http://www.fas.org/irp/news/1996>, Congressional Record, 'Arms Shipments to Bosnia from Islamic Countries (Senate-April 17, 1996), Rede van Senator Lieberman.

111 Zie: <http://www.fas.org/irp/news/1996>, Christopher Cox, House Republican Policy Committee: Policy Perspective, p. 2.

wapens en munitie via de Kroatische pijplijn aan Bosnië geleverd hebben. De clandestiene Iraanse wapenzendingen zouden pas in januari 1996 gestaakt worden, nadat Amerikaanse grondtroepen in de regio werden gestationeerd.¹¹²

Toch zal Sarajevo zich destijds ongemakkelijk hebben gevoeld; de ABiH was immers volstrekt afhankelijk van de medewerking van Zagreb. Kroatië kon de doorvoer op ieder moment staken of verminderen. De Bosnische regering zal zich ook gestoord hebben aan het 'afromen' door Kroatië van de voor haar bestemde leveranties; volgens Lord Owen bedroeg het percentage wapens dat Kroatië in beslag nam vijftig procent of meer.¹¹³

Wellicht hebben Turkije en Saoedi-Arabië op de achtergrond druk uitgeoefend om minder wapens via de Iraanse connectie te laten vloeien. Die twee landen hadden in het verleden al kenbaar gemaakt daarmee niet gelukkig te zijn. Izetbegović leek als slimme politicus alle partijen tegen elkaar uit te spelen, en hield zo de verschillende stromingen (een westers georiënteerde en een meer islamitisch-fundamentalistische) binnen zijn politieke partij in evenwicht.¹¹⁴

Om die reden werd op het hoogste niveau besloten te gaan zoeken naar mogelijkheden voor de ABiH om aan wapens en munitie te geraken zonder tussenkomst van Zagreb. Dat betekende rechtstreekse leveranties, maar via Sarajevo was dit onmogelijk omdat het vliegveld veelvuldig onder vuur lag. Daarom viel de keuze op Tuzla Air Base, in Oost-Bosnië.

3. Geheime wapenleveranties aan de ABiH: de *Black Flights* op Tuzla

Op 10 februari 1995 stond de Noorse Kapitein Ivan Moldestad, een piloot van het Noorse helikopterdetachment, *NorAir*, om 17.45 uur in de deuropening van zijn tijdelijke onderkomen even buiten Tuzla. Het was donker, en ineens hoorde hij het geluid van de propellers van een naderend transportvliegtuig; het was onmiskenbaar een viermotorige Hercules C-130. Moldestad merkte dat de Hercules werd geëscorteerd door twee straaljagers, maar het precieze type kon hij in de duisternis niet herkennen.

Er waren meer waarnemingen van deze geheimzinnige nachtelijke vlucht op *Tuzla Air Base*. Ook een wachtpost die buiten op wacht stond bij de Noorse medische VN-eenheid in Tuzla hoorde en zag de lichten van de Hercules en de begeleidende straaljagers. Ook andere VN-waarnemers, gebruikmakend van nachtzichtapparatuur, zagen het bewuste vrachtvliegtuig en de gevechtsvliegtuigen. De meldingen werden meteen doorgegeven aan het *Combined Air Operations Center* (COAC) van de NAVO in Vicenza en de *Deny Flight Cell* van UNPF in Napels. Toen Moldestad met Vicenza belde, kreeg hij te horen dat er die nacht niets in de lucht was, en dat hij zich moest vergissen. Toen Moldestad bleef volhouden werd de hoorn op de haak gegoid.

De geheimzinnige vluchten met C-130-vrachtvliegtuigen en nachtelijke wapendroppings op Tuzla Air Base veroorzaakten in februari en maart 1995 grote opwinding binnen UNPROFOR en de internationale gemeenschap. Een Britse generaal reageerde desgevraagd met grote stelligheid op de vraag wat de herkomst was van de geheime leveranties via *Tuzla Air Base*: 'It were American arms deliveries. No doubt about that. And American private com-

112 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. OK'd Iran Arms for Bosnia, Officials Say', *Los Angeles Times*, 05/04/96 en James Risen, 'Iran gave Bosnia leader \$ 500.000', *Los Angeles Times*, 31/12/96.

113 Owen, *Balkan Odyssey*, p. 47.

114 BStas. Nasleep, HMID Kok aan Minister, nr. DIS/95/12.13/1286, 31/05/95.

panies were involved in these deliveries.¹¹⁵ Dat was geen verrassend antwoord, omdat deze functionaris over *intelligence* kon beschikken, verzameld door een eenheid van de Britse *Special Air Services* (SAS) in Tuzla. De toestellen waren binnen het bereik van de speciale nachtzichtapparatuur van deze eenheid gekomen, en de Britten zagen ze landen.¹¹⁶

Het was een bevestiging dat er een clandestiene Amerikaanse operatie had plaatsgevonden waarbij wapens, munitie en militaire communicatieapparatuur werd geleverd aan de ABiH. Die nachtelijke operaties leidden tot veel consternatie binnen de VN en de NAVO, en waren onderwerp van talloze speculaties. De vraag is of de Britse generaal gelijk had met de aantijging dat dit Amerikaanse zendingen waren, en wie er aan Bosnische zijde bij deze leveranties was betrokken.

De Bosnische connectie: de familie Čengić

Het ligt voor de hand dat Bosnische inlichtingendiensten bij dergelijke leveranties een rol speelden. Deze waren nauw verbonden met de familie Čengić, die door westerse inlichtingendiensten wordt omschreven als 'maffia'. In hoofdstuk 3 van deel I is deze familie al uitgebreid aan de orde gekomen.

De zetel van de familie was gevestigd in Visoko.¹¹⁷ De familie beheerste die regio geheel, via eigen milities. De familie Čengić beschikte al voor de oorlog over connecties in Europa en het Midden-Oosten en bezat tal van bedrijven in Turkije en Kroatië. Toen de oorlog uitbrak, bleek de familie Čengić in staat te zijn om het internationale embargo te omzeilen en de ABiH te voorzien van wapens en munitie. Vanwege het logistieke nut van de familie Čengić lag het voor de hand dat een familielid, Hasan Čengić, betrokken werd bij de wapenleveranties.

Hasan Čengić's familie was streng islamitisch. Zijn vader Halid werd in 1990 voor de SDA in de gemeenteraad van Foča gekozen en organiseerde na het uitbreken van de vijandelijkheden de verdediging van Foča. Toen de stad in 1992 viel, verhuisde de familie Čengić naar Visoko en later naar Zenica. Halid Čengić was de belangrijkste verantwoordelijke voor logistiek van de ABiH vanuit Visoko.¹¹⁸ Alle donaties en de verwerving van wapens en militaire technologie liepen via hem. Hij werd hierdoor een van de rijkste Moslims. Halid Čengić controleerde ook de Bosnische inlichtingendienst.

Van zijn twee zonen is in inlichtingenkringen Hasan de bekendste. De andere zoon, Muhammed Čengić, had een belangrijke positie binnen de SDA. Als plaatsvervangend premier sloot hij in maart 1992 een overeenkomst voor militaire samenwerking met Turkije, naar het heette om Bosnië te verzekeren van Turkse afname van Bosnische wapenfabrikanten die niet langer konden leveren aan het Joegoslavische leger, de VJ.¹¹⁹ Het ligt voor de hand om aan te nemen dat het Turks-Bosnische wapenverkeer in werkelijkheid in de andere richting verliep. Hasan Čengić studeerde aan de theologische faculteit van de universiteit van Sarajevo, waarbij hij voor zijn studie enige tijd in Teheran doorbracht. Izetbegović was zijn grote voorbeeld en mentor. Na de afronding van de studie bleef de vriendschap bestaan.

Vanaf 1977 werd hij door de Joegoslavische staatsveiligheidsdienst in de gaten gehouden.

115 Vertrouwelijk vraaggesprek (87).

116 Interview C.H. Nicolai, 11/06/99.

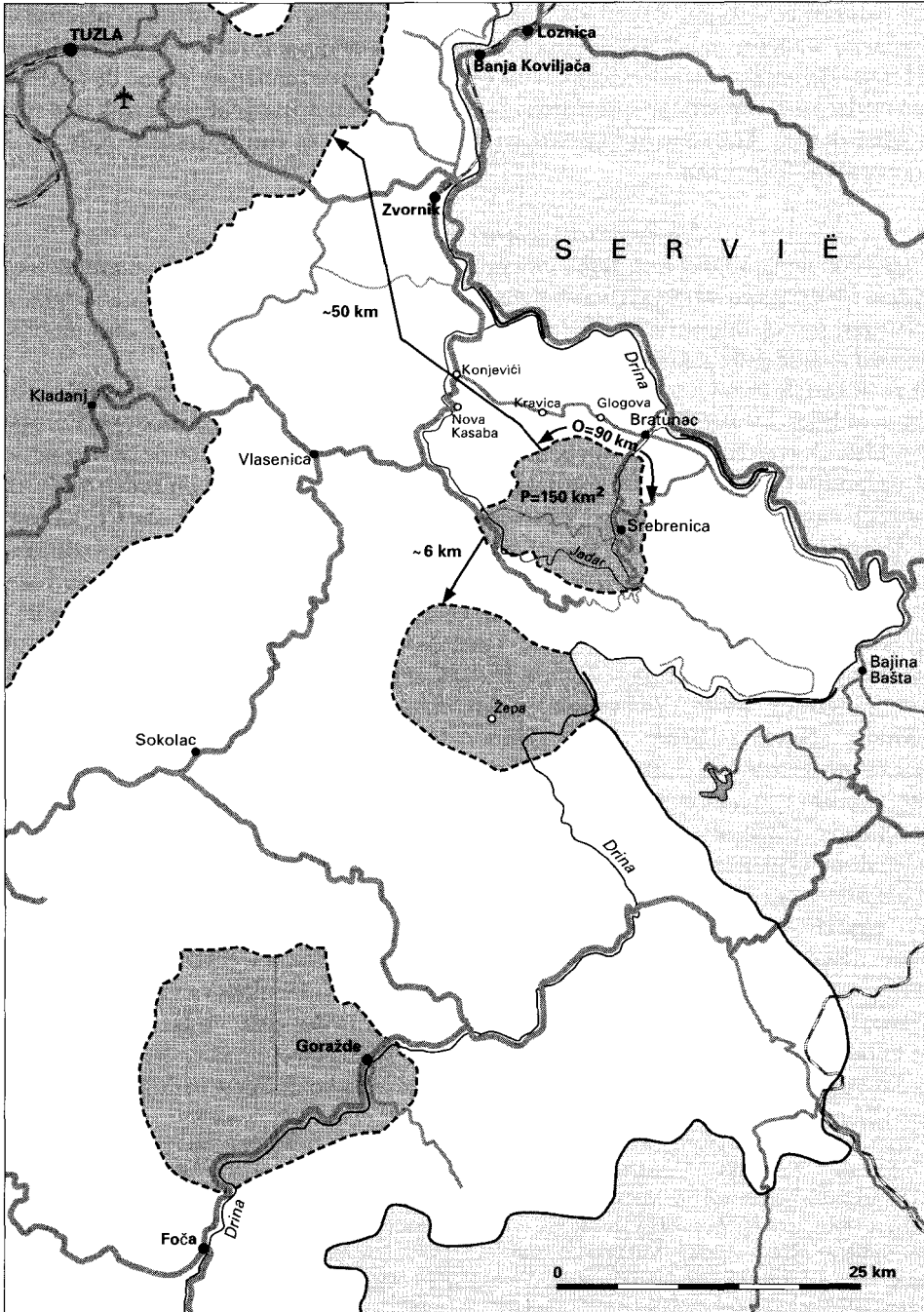
117 Dit profiel is gebaseerd op: MID/CO. nr. 438-0190, Doos 307, De Bosnische civiele inlichtingendienst AID, 07/05/97; MID-profiel van Hasan Čengić, ongedateerd en John Pomfret, 'Bosnian Officials Involved in Arms Trade Tied to

Radical States', *Washington Post*, 22/09/96.

118 Charlotte Eagar, 'Invisible US Army defeats Serbs', *The Observer*, 05/11/95 en James Risen, 'Report of Bosnian Spy Network stirs concerns in U.S.', *Los Angeles Times*, 06/02/97.

119 Moore, 'Relations', p. 9.

Oostelijke enclaves

Het Iraanse consulaat in Wenen organiseerde in 1982 een 'studiereis' naar Teheran, waaraan Čengić deelnam. Na zijn terugkeer uit Iran werd hij met dertien andere Moslim-intellectuelen veroordeeld wegens 'activiteiten gericht tegen de staat'; Izetbegović was een van de andere aangeklaagden. Van 1983 tot 1986 volbracht hij zijn gevangenisstraf in Zenica.

In 1989 verhuisde Čengić naar Zagreb waar hij als islamitisch geestelijke werkte. Hij was ook actief buiten de religieuze gemeenschap en organiseerde talrijke symposia en voordrachten. Tegelijkertijd intensiverde hij de contacten met Izetbegović. Bij de oprichting van de SDA vervulde Čengić een hoofdrol op het gebied van organisatie, partijvoorschriften en statuten. Hij regelde bovendien de financiële situatie van de partij. In 1990 werd hij secretaris van de SDA.

Na het uitbreken van de vijandelijkheden die het begin van de oorlog inluiden, kreeg Čengić de opdracht om Moslim-gevechtseenheden te organiseren. Hij slaagde erin om Moslim-officieren vanuit het Joegoslavische leger te verzamelen, organiseerde een Generale Staf en was betrokken bij de oprichting van de 'Patriottische Liga'. Deze Liga werd later in de territoriale verdediging geïntegreerd, waaruit de ABiH ontstond. Čengić verrichtte zijn werkzaamheden deels vanuit Zagreb, waarbij hij samenwerkte met medewerkers van het Kroatische ministerie van Defensie. Vanaf 1992 werkte hij voor het leger van Bosnië, vooral op het gebied van wapenaankopen. Hij was verantwoordelijk voor contacten met Iran en islamitische Fundamentele Organisaties, die bijdroegen aan de Bosnische oorlogsinspanning met wapens, geld en mensen. Omdat hij vanuit Zagreb werkte, konden transacties dus alleen plaatsvinden met instemming van de Kroatische autoriteiten.

Čengić was ook nauw betrokken bij de uitwerking van de overeenkomst die Izetbegović in oktober 1992 bij een bezoek aan Teheran had afgesloten volgens welke Iran via de Kroatische pijplijn militaire goederen zou leveren.¹²⁰ In ruil hiervoor kwam twintig procent tot vijftig procent van de wapens en uitrusting ten goede aan de Kroatische strijdkrachten.

Ook Slovenië was betrokken bij de wapenhandel; zo konden goederen bij transportproblemen tijdelijk op de vlieghaven van Maribor opgeslagen worden. Dit leidde op 21 maart 1993 tot de 'vliegveldaffaire', toen grote aantallen wapens en munitie werden ontdekt. Na het uitbreken van de vijandelijkheden tussen Bosnische Moslims en Kroaten verliet Čengić Zagreb en zocht hij zijn toevlucht in Turkije, waar hij op de Bosnische ambassade de functie had van militair attaché.¹²¹

Hij bleef in Ankara tot begin 1996; toen werd hij benoemd tot plaatsvervangend minister van Defensie en kreeg veel invloed op de ABiH en de militaire inlichtingendiensten. De benoeming van Čengić in januari 1996 was bedoeld om hem (als een van de vertrouwelingen van de SDA) een oogje op Vladimir Šoljić (Kroaat en minister van Defensie) te laten houden. De Amerikanen (en Kroaten) agerden tegen het gebrek aan medewerking bij de totstandkoming van een Federaal Leger en Čengić' contacten met de islamitische landen. Uit protest weigerde Washington wapenleveranties te continueren en eiste zijn aftreden;¹²² op 6 november 1996 werd hij ontslagen en kreeg een andere post toegewezen.

Čengić was een persoonlijke vertrouweling van Izetbegović en had tamelijk radicale

120 John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/096.

121 'Murder of Bosnian general ordered by Izetbegovic's son', *Agence France-Presse*,

01/05/94.

122 Christine Spolar, 'US-Bosnian Dispute Delays Major Arms Delivery', *Washington Post*, 27/10/96.

standpunten. Zo verklaarde hij bijvoorbeeld dat een moslim nooit bloed mag ontvangen van een niet-moslim en dat een moslim ook nooit bloed mag geven voor een niet-moslim. Hij zou ook aangedrongen hebben op het sluiten van een deal tussen de Bosnische Moslims enerzijds en de Serviërs en Bosnische Serven anderzijds, en het uitvechten van de oorlog met de Kroaten. Dit sloot aan bij de heersende visie van de machthebbers in Teheran. Het was in het gezamenlijk belang van de islam en het orthodoxe geloof om samen de katholieken te bevechten.

In september 1997 werd gerapporteerd dat Čengić sinds 1993 betrokken was bij de bouw van een vliegveld in Visoko, dat was bedoeld voor wapenleveranties. Hij zou in totaal \$ 5 miljoen aan dit project hebben besteed. Volgens Britse bronnen werd dit vliegveld door de Amerikanen aangelegd. Het lag in een vallei ten noordwesten van Sarajevo. De landingsbaan was lang genoeg om C-130's of grotere transporttoestellen te verwerken. Wel lag Visoko binnen het bereik van de VRS-artillerie.

Het vliegveld werd in 1995 geleid door vader Halid Čengić; via Visoko zouden veel wapens zijn binnengebracht, en de vluchten zouden niet door de NAVO en UNPROFOR zijn waargenomen. De wapenvluchten zouden namelijk altijd op Visoko binnenkomen als er geen AWAC-toestellen van de NAVO in de lucht waren, of alleen AWAC's met een puur Amerikaanse bemanning.¹²³

Deze beweringen kloppen echter niet: UNPROFOR rapporteerde wel degelijk over vluchten naar Visoko. Zo meldde *Force Commander* Janvier in maart 1995 aan Kofi Annan dat Visoko in gebruik was.¹²⁴ Bosnische inlichtingenofficieren bestreden overigens dat Visoko belangrijk was voor wapenleveranties; wapens kwamen volgens hen via konvoeien uit Kroatië, en niet via Visoko. Het vliegveld zou namelijk nooit zijn afgebouwd en de meteorologische condities zouden er te slecht zijn; de reden dat het er was, was slechts dat de SDA er per se een vliegveld wilde aanleggen.¹²⁵

Hasan Čengić domineerde ook de Bosnische militaire inlichtingendiensten die nauw betrokken waren bij de wapenleveranties. Er bestonden in 1995 twee militaire inlichtingen- en veiligheidsdiensten: de VOS en Vojna KOS.

De Vojna KOS was de contraspionagedienst van het ministerie van Defensie, die nauw samenwerkte met de militaire politie. In december 1996 was de voormalige chef-staf van de ABiH, Safet Halilović, hoofd van de Vojna KOS.

De *Vojna Obavještajna Služba* (VOS) was de inlichtingendienst van de ABiH. Deze werd geleid door brigadegeneraal Mustafa Hajrulahović, alias Talijan (= de Italiaan). Deze had lang gewerkt voor het vooroorlogse Joegoslavische geheime dienst, de KOS, en was in Italië gestationeerd. De belangrijkste taak van de VOS in het buitenland was het regelen van de logistiek voor de ABiH. De dienst hield zich bezig met wapenhandel en het verwerven van inkomsten. Dat gebeurde via mantelfirma's en islamitische humanitaire organisaties. Bij veel van die logistieke activiteiten was de familie Čengić betrokken: zo verliep de wapenaanvoer uit Iran voornamelijk via het logistieke netwerk van de familie Čengić. Iran steunde de ABiH behalve met wapens overigens ook met adviseurs, maar dat aantal zou nooit groot geweest

123 Charlotte Eagar, 'Invisible US Army defeats Serbs', *The Observer*, 05/11/95.

124 UNGE, UNPROFOR, Box 139. Janvier aan Annan, Z-350, 02/03/95. Verder: Vertrouwelijke

collectie (4), G-2 Air Desk aan COS, Visoko Airfield, 28/06/95.

125 Vertrouwelijk vraaggesprek (5).

zijn. Verder betrok de ABiH zijn wapens via de VOS uit Oostenrijk, Duitsland, Turkije, Argentinië en Tjecho-Slowakije.¹²⁶

Britse diensten kregen ook bewijzen in handen dat Iran rechtstreeks militair materieel en wapens aan de ABiH leverde. De leveranties bestonden uit antitankwapens van het type *Red Arrow* (een Chinese variant van de Russische AT-3 Sagger) en ontstekingsmechanismen voor artillerie- en mortiermunitie.¹²⁷

Een islamitische humanitaire organisatie waar de familie Čengić veel gebruik van maakte, was de *Third World Relief Agency*. Deze werd geleid door de Soedanese diplomaat Elfatih Hassanein, en onder deze vlag werden wapentransacties verricht, fondsen ingezameld en inlichtingen vergaard. In totaal zou het zijn gegaan om \$ 350 miljoen. De *Third World Relief Agency* had kantoren in Sarajevo, Boedapest, Moskou en Istanbul. Deze organisatie had rechtstreekse banden met de Bosnische regering: in oktober 1992 bezocht de Bosnische minister van Buitenlandse Zaken, Haris Silajdžić, de *First Austrian Bank* in Wenen en gaf een bankgarantie af ten behoeve van Hassanein, en in 1993 stuurde Izetbegović een brief aan die bank dat de Soedanees het volledige vertrouwen genoot van zijn regering.

Later, in 1994, werd bij een inval door politie in het kantoor van de *Third World Relief Agency* in Wenen belastend materiaal gevonden. Čengić zat in de raad van toezicht van deze organisatie, en zou deze in 1992 gebruikt hebben om wapens uit Soedan naar Bosnië te smokkelen. De wapens werden opgehaald in Khartoem en afgeleverd te Maribor, Slovenië. Gecharterde helikopters van een Amerikaans-Russisch bedrijf vervoerden daarna, met Kroatische toestemming, de wapens naar Tuzla en Zenica. De fondsen werden ook gebruikt om Kroatische functionarissen om te kopen nadat de strijd tussen Kroatië en Bosnië weer was opgeblaasd. Čengić gebruikte ook de Sloveense firma *Smelt International* om in juli 1993 120 ton aan wapens en munitie vanuit Libië via Sloveense vrachtvliegtuigen naar Maribor te laten vliegen.¹²⁸ De *Third World Relief Agency* werd gebruikt door de militaire inlichtingendienst, niet door de Bosnische inlichtingendienst AID; deze laatste dienst gebruikte de firma *Cenex* voor wapentransacties. De toenmalige Bosnische minister van Binnenlandse Zaken, Deli Mustafić, was in 1991 betrokken bij het smokkelen van Kalashnikovs en munitie uit Wenen naar Sarajevo.¹²⁹

Zelfs UNPROFOR zat in het netwerk van Čengić: zijn *Third World Relief Agency* was ook betrokken bij het smokkelen van lichte wapens ter waarde van \$ 15 miljoen waarbij Turkse en Maleisische UNPROFOR-troepen waren betrokken.¹³⁰ Niet alleen Turkse of Maleisische, maar ook andere UNPROFOR-detachementen namen meer wapens mee dan voor eigen behoefte noodzakelijk was; zo zouden UNPROFOR-militairen uit Bangladesh op grote schaal munitie hebben verkocht aan de ABiH, die officieel gebruikt zou zijn tijdens

126 Bulatović, *General Mladić*, p. 192.

127 Vertrouwelijke informatie (31).

128 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 54/93, 08/09/93; Marko Milivojević, 'Slovenia – An Arms Bazaar', *Jane's Intelligence Review*, Vol. 6 (1994), 11, en een driedelige serie in *Naša Borba*, Aflevering 3, 26/09/96.

129 Interview Božidar Spasić, 16/09/01. Vele transacties werden via de Bosnische ambassade in

Wenen afgehandeld. Volgens persberichten zou Osama Bin Laden daar een Bosnisch paspoort hebben gekregen. Zie: 'Bin Laden was granted Bosnian passport', *Agence France-Presse*, 24/09/99.

130 John Pomfret, 'How Bosnia's Muslims Dodged Arms Embargo', *The Washington Post*, 22/09/96 en 'Background on group', *Agence France-Presse*, 22/09/96.

oefeningen,¹³¹ en bestelde het bataljon uit Malta vierduizend mortiergranaten terwijl ze maar vier mortieren hadden.¹³²

Kortom: ondanks het internationale wapenembargo zou Bosnië via allerlei kanalen wapens ontvangen. De ABiH kocht zelfs wapens en munitie in Servië. In november 1993 rapporteerde de MID al over de mogelijkheid dat Arabische donaties besteed zouden worden aan de aanschaf van wapens in Servië. Die wapentransacties gingen voorbij aan de politieke tegenstellingen op de Balkan. De Bosnische minister Muratović gaf tegenover de Europese onderhandelaar, de Zweed Carl Bildt, ruiterslijk toe dat de ABiH in de buurt van Žepa de Drina overstak om in Servië wapens aan te kopen. Bildt reageerde blijkbaar verrast, waarop Muratović antwoordde: 'This is the Balkans. Things sometimes work rather differently.'¹³³ Een voormalige VRS-officier bevestigde dat de ABiH in Žepa veel goederen uit Servië ontving omdat het aan de Drina lag; dat ging zowel met konvoien als via smokkel.¹³⁴

De keuze voor Tuzla

Diverse Europese landen kregen intussen steeds meer argwaan over het groeiende aantal wapenzendingen naar Kroatië en Bosnië. Er werd weinig geloof gehecht aan de beweringen dat Washington daar niets mee te maken had. Het vermoeden bestond dat een van de Amerikaanse inlichtingendiensten het groene licht had gekregen om een operatie op te zetten waarvoor waarschijnlijk in het diepste geheim instemming was gezocht en verkregen van de Republikeinen.¹³⁵

Voor de leveranties aan Oost-Bosnië was de keuze op Tuzla gevallen. Dat lag voor de hand. De luchthaven *Dubrava* was in gebruik als militair vliegveld van het Joegoslavische leger tot 18 mei 1992. Het vliegveld had betere faciliteiten dan Sarajevo, lag op een lagere hoogte (237 meter) en was in klimatologisch opzicht gunstiger gelegen, hetgeen de piloten bij het landen en opstijgen een beter zicht garandeerde.

Tuzla Air Base was een van de grootste vliegvelden en het belangrijkste vliegveld in Oost-Bosnië. Het zou door de ABiH gebruikt zijn voor *Covert Operations* met helikopters rond Srebrenica.¹³⁶ Een andere reden om Tuzla Air Base te gebruiken, was vermoedelijk dat de doorvoer van wapens naar de ABiH in Oost-Bosnië, die via Kroatië of op het vliegveld van Visoko werden afgeleverd, teveel problemen opleverde. Tuzla Air Base was op 7 maart 1994 door UNPROFOR geleased van de Bosnische regering. Akashi opende Tuzla Air Base op 22 maart, maar na 39 vluchten werd het vliegveld op 31 mei 1994 weer gesloten omdat de VRS niet de veiligheid van de vliegtuigen wilde garanderen.¹³⁷

De VN controleerde de grootste landingsbaan (*Tuzla Main*) van 2300 meter, die op 8 km ten zuidoosten van Tuzla lag, maar oefende geen controle uit over de andere drie banen die niet vlak bij elkaar lagen. De belangrijkste daarvan was ongetwijfeld de *Tuzla Highway Strip*, ongeveer 6 km ten zuiden van *Tuzla Main*. Deze baan was ongeveer 1800 meter lang.

131 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 10/94, 15/02/94. Verder: 'UNPROFOR sells Weapons', in *Strategic Policy*, Vol. XXII (1994), 11-12, en 'Kriminalci u plavom', *Borba*, 06/01/95.

132 Vertrouwelijk vraaggesprek (34).

133 MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 66/93, 24/11/93 en Carl Bildt, *Peace Journey*, p. 70.

134 Interview Momir Nikolić, 20/10/00.

135 Vertrouwelijk vraaggesprek (11).

136 'Tanjug details Muslim 'secret operation' to down air-drop planes', *BBC Summary of World Broadcasts*, 01/03/93.

137 Vertrouwelijke collectie (12), Notitie van Le Hardy aan Brigadegeneraal Ridderstad, 'Tuzla Airbase - The Rationale', 29/01/95.

Tuzla East lag ongeveer 1,5 km verder ten oosten van de *Highway Strip*; dit was een grasbaan van ongeveer 1100 meter. Tenslotte was er *Tuzla West* met een baan van ongeveer 2 km, maar deze kon, naar het scheen, niet gebruikt worden omdat er grote bergen aarde op lagen. Een UNPROFOR-medewerker verklaarde overigens dat *Tuzla West* wel degelijk gebruikt kon worden; de bergen aarde bleken volgens hem na het invallen van de duisternis verwijderd te worden, zodat er kleine vliegtuigen konden landen om de wapens verder te vervoeren.¹³⁸ Het voordeel van gebruik van de andere drie landingsbanen dan *Tuzla Main* was dat die buiten de waarneming van de VRS lagen, en ook buiten het bereik van de VRS-artillerie.¹³⁹

Het materieel dat in Tuzla werd aangeleverd, betrof vooral snelvuurwapens, munitie, uniformen, helmen, nieuwe antitankwapens en Stingers. Uit het archief van de 281e Brigade van de ABiH in Žepa blijkt dat er vanuit Tuzla met helikopters veel militaire materieel is aangeleverd voor Žepa, om van daaruit voor een groot deel doorgevoerd te worden naar Srebrenica. De ABiH-commandant van Žepa meldde bijvoorbeeld dat op 14 februari 1995, enkele dagen na de eerste waarnemingen van de *Black Flights*, veertig machinegeweren door de lucht waren aangevoerd waarvan een deel naar Srebrenica zou worden gebracht. De VRS had nu wel de helikopter beschoten, maar zonder resultaat. Tevens was met de vlucht een bedrag van DM 308.000 aangeleverd. De commandant van Žepa wist niet wat hij met dit geld moest doen, maar veronderstelde dat het voor de 28e Divisie in Srebrenica bestemd was.

Twee dagen later, op 16 februari, werd er wel een ABiH-helikopter geraakt door luchtafweergeschut van de VRS.¹⁴⁰ Het toenemende aantal helikoptervluchten met militair materieel naar Žepa, maar ook rechtstreeks naar Srebrenica, leidde tot een bevel van het Drina-korps aan verschillende VRS-eenheden om deze toestellen neer te schieten.¹⁴¹ Midden april gaf de ABiH-commandant van Žepa een overzicht wat hij via de lucht had ontvangen en wat was doorgevoerd naar Srebrenica. Žepa had het volgende ontvangen: 23.500 patronen van het kaliber 7,62 mm, 15 mijnen (82 mm), 25 mijnen (60 mm), 4 TF-8 raketten, 34 B.R. M-93 machinegeweren en 1 lanceerbuis voor een TF-8 raket. Naar Srebrenica waren in totaal doorgevoerd 50.000 patronen van het kaliber 7,62 mm, 35 mijnen (82 mm), 75 mijnen (60 mm), 90 B.R. M-93 machinegeweren, 123 uniformen en 124 paar schoenen. Verder was er een computer en een printer aan Srebrenica geleverd.¹⁴²

Getuigenissen van vluchten op Tuzla Air Base

Met Moldestads melding op 10 februari 1995 dat hij een Hercules C-130 had gehoord op Tuzla Air Base werd niets gedaan. Ook het Noorse logistieke bataljon (bekend als *NorLog-Bat*), op 4 km afstand van *Tuzla West*, meldde drie ongeïdentificeerde vliegtuigen te hebben waargenomen: één vrachttoestel en twee straaljagers. Het vrachttoestel werd omschreven als een viermotorige Hercules; de twee gevechtsjagers vlogen ieder vlak bij elke vleugelpunt van de C-130 en verlieten het gebied meteen nadat de Hercules de *final approach* inzette. Dat was een bekende vliegertruc, want daarmee werd op het radarscherm de indruk gewekt dat

138 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

139 Vertrouwelijke collectie (12), 'Reports of Possible Fixed Wing Flight Activity at Tuzla 10/12 Feb 95', 18/02/95.

140 NIOD, Coll. Ivanišević. Avdo Palić, Žepa aan Enver Hadžihanović, Sarajevo, Broj:08--20-114/95, 11/02/95, Broj:08--20-129/95, 14/02/95,

Broj:08--20-140/95, 16/02/95 en Broj:08--20-141/95, 16/02/95.

141 ICTY, Krstić Trial, Bevel Oppercommando Drina-korps, nr. 08/8-15, 25/02/95.

142 NIOD, Coll. Ivanišević. Avdo Palić, Žepa aan Asima Džambasociha, Sarajevo, Broj:08--20-454/95, 19/04/95.

er slechts één vliegtuig in de lucht was. Onafhankelijk hiervan rapporteerde Noors medisch personeel (van het zogeheten *NorMedCoy*) dezelfde C-130 gezien te hebben. Even later hoorden waarnemers hoe de straaljagers over Tuzla scheerden. Om 18.45 uur kwamen meldingen binnen dat alle toestellen weer waren vertrokken; op 12 februari herhaalden deze gebeurtenissen zich.¹⁴³

De Noorse commandant stelde na deze waarnemingen een feitenrapport (*Vakrapport*) op. Daarin stonden alle meldingen van *NorLogBat* en *NorMedCoy* in opgesomd, waaronder de observaties op 10 en 12 februari. De waarnemer van *NorMedCoy* was zeer stellig: hij had de Hercules gezien.¹⁴⁴ Niet alleen stelden de Noren een rapport op, maar ook zond het hoofdkwartier van *Sector North East* direct een rapport naar *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo. De opsteller was luitenant-kolonel C.A. le Hardy. De aanhef was: 'this is a sensitive report.' Het rapport zette de gebeurtenissen op een rij: direct na de eerste meldingen was een patrouille op onderzoek uitgestuurd. Die arriveerde na anderhalf uur ter plekke. Bij de *Tuzla Highway Strip* werd deze patrouille beschoten, en daarna omringd door dertig ABiH-soldaten. De patrouille zag bij enkele oude hangars een vijftal vrachtwagens staan,¹⁴⁵ maar werd gedwongen te vertrekken zonder dat deze een vliegtuig kon waarnemen of de eventuele militaire vracht had kunnen inspecteren. Dat de patrouille geen Hercules zag, was niet vreemd: het toestel was na krap één uur om 18.45 uur weer vertrokken, terwijl de patrouille pas om 19.30 uur arriveerde. De ABiH had voldoende tijd om de aangeleverde wapens en militaire goederen te verbergen, te camoufleren of af te voeren in vrachtwagens.

De Hercules hoefde overigens niet daadwerkelijk te landen: volgens Le Hardy was het mogelijk dat een 'para-extraction delivery method' was gebruikt, waarbij 'low-altitude extraction of cargo airdrops' worden uitgevoerd. Daarbij duwen zogeheten 'kickers' in het uiteinde van het vrachtruim de lading op zeer lage vlieghoogte uit het toestel. Le Hardy kon dit overigens niet bevestigen. *Tuzla Main* was niet gebruikt bij deze operatie.¹⁴⁶

Le Hardy beschouwde de risico's die met de operatie samenhangen als relatief groot, en daarom was de waarde van de lading waarschijnlijk aanzienlijk. Vermoed werd dat niet zozeer zware wapens maar vooral communicatieapparatuur was aangeleverd.¹⁴⁷ Zware wapens waren weliswaar dringend nodig, maar dit was het risico, gezien de beperkte hoeveelheid die een Hercules daarvan kon vervoeren, niet waard. Verder wees Le Hardy erop dat de meldingen van Moldestad en de Noorse wachtpost elkaar snel opvolgden, zodat er geen sprake van kon zijn dat beiden zich vergisten.

De Noorse wachtpost, luitenant Saeterdal, was een waarnemer met veel ervaring; hij had die opgedaan bij UNIFIL in Libanon.¹⁴⁸ De tijdelijk in Tuzla gedetacheerde staf van de *Fifth Allied Tactical Air Force* was niet op de hoogte van welke vlucht dan ook, en was 'as mystified as the rest of us. There is apparently a high level of consternation at the Fifth Allied Tactical Air Force the because of this incident', aldus Le Hardy. Volgens hem was het nog wel waarschijnlijk dat een toestel was geland op de *Tuzla Highway Strip*, zonder dat nabijgelegen OP's dit hadden bemerkt. Het werd echter voor onmogelijk gehouden dat een Hercules

143 Vertrouwelijke collectie (12), 'Reports of Possible Fixed Wing Flight Activity at Tuzla 10/12 Feb 95', 18/02/95.

144 Vertrouwelijke collectie (12), Brief redactie AftenPosten aan BBC Panorama, 03/10/95 plus Noorse Vakrapporten.

145 UNGE, UNPROFOR, Box 139. G-2 HQ UNPROFOR, Daily Info Summary, 11/02/95.

146 Interview Hans Holm, 08/03/99.

147 Vertrouwelijk vraaggesprek (43).

148 Zie: O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 158.

kon vertrekken zonder dat de OP's het gemerkt zouden hebben. Het geluid dat de straaljagers produceerden zou dat van de C-130 wel overstemd kunnen hebben.¹⁴⁹

Dit oordeel werd overgenomen door de Franse *Force Commander* generaal De Lapresle. Hij rapporteerde aan Annan dat op zowel 10 als 12 februari een Hercules, geëscorteerd door twee jachtvliegtuigen, een landing had gemaakt. De Lapresle liet NAVO-vliegtuigen naar Tuzla sturen; deze konden echter boven Tuzla niets vinden, maar zij kwamen dan ook pas drie uur later aan. Volgens De Lapresle was hun vertrek keer op keer uitgesteld, maar in principe hadden de toestellen binnen 10 tot 30 minuten boven Tuzla kunnen vliegen. De conclusie van De Lapresle loog er niet om: het was volgens hem gegaan om 'two clandestine resupplies' met waarschijnlijk 'high value/high technology such as new generation anti-tank guided missiles or perhaps Surface-to-air-Missiles'. Omdat twee leveringen echter niet voldoende zouden zijn om de ABiH, in militair opzicht, wezenlijk te doen versterken, verwachtte de Franse generaal dat er meer leveranties door geheime vluchten op het spel stonden.¹⁵⁰

Op 16 februari werd er weer een C-130 geobserveerd en in de dagen daarna nog twee. Een Brits dagblad legde zelfs een verband met een bezoek van Holbrooke aan Turkije, midden februari.¹⁵¹ Hierbij bleef het niet want er werden nog vier vluchten waargenomen waarbij één toestel werd gezien door een Britse UNMO die daarvoor een nachtzichtkijker gebruikte.¹⁵² Op 17 en 19 februari werd door VN-personeel in totaal zestien meldingen gedaan van helikopters die op Tuzla Air Base landden. Ook zou er weer een vrachtvliegtuig zijn geland, of op lage hoogte vracht hebben afgeworpen. Patrouilles van Noorse UNPROFOR-militairen werden steeds door de ABiH tegengehouden. Wel constateerden zij enkele dagen later dat de ABiH in nieuwe uniformen van Amerikaanse makelij liep.¹⁵³ UNPROFOR-militairen stelden vast dat in de avond een konvooi van zo'n 75 vrachtwagens van het vliegveld vertrok.

Verder zagen UNPROFOR-waarnemers hoe op 17 februari, laat in de avond, plotseling het hoofd van de Bosnische Luchtmacht op Tuzla Air Base kwam opdagen. Een verklaring hiervoor werd van Bosnische zijde niet gegeven. De NAVO zette die dag vliegtuigen in, maar die verloren radarcontact.¹⁵⁴

Het bleef merkwaardig dat de *Black Flights* ongemerkt het luchtruim van Bosnië konden binnenvliegen en niet waren geregistreerd door de AWACS-vliegtuigen van de NAVO boven de Adriatische zee. Le Hardy schonk hier geen aandacht aan; volgens zijn rapport vlogen er die nacht geen AWACS-vliegtuigen van andere NAVO-lidstaten dan de Verenigde Staten. Er waren volgens hem twee verklaringen mogelijk: 'Either the mission was carried out by powers capable of neutralizing the radar surveillance or it was made with the consent and support of the authorities commanding the assets in the area at the time.'¹⁵⁵

De clandestiene vluchten bleken bijna altijd te hebben plaatsgevonden in nachten dat er

149 Vertrouwelijke collectie (12), Rapport Le Hardy aan MA Commander, BHC, 'Incident at TAB', 13/02/95.

150 Vertrouwelijke collectie (12), De LaPresle to Akashi, Zagreb, UNPROFOR Z-0257, Unidentified fixed wing aircraft flight in Tuzla (4p), 14/02/95 en vertrouwelijk vraaggesprek (67).

151 Richard Dowden & John Carlin, 'US secretly supplying weapons to Bosnia', *The Independent*, 26/02/95.

152 UNGE, UNPROFOR, Box 139, G-2 HQ UNPROFOR, Daily Info Summary, 11/02/95.

153 Interview N.E. Petersen, 29/10/99.

154 Vertrouwelijke collectie (12), J2 Report Tuzla Air Activity, 17/02/95.

155 Vertrouwelijke collectie (12), Rapport Le Hardy aan MA Commander, BHC, 'Incident at TAB', 13/02/95 en UNGE, UNPROFOR, Box 124. De Lapresle aan Annan, Z-268, 15/02/95.

geen AWACS-vliegtuigen in de lucht waren, of AWACS-toestellen met Amerikaanse bemanningen. Die bewuste nacht waren er alleen Amerikaanse toestellen (*Grumman E-2c Hawkeye Radar* en *F/A-18C Hornets*), die een veel kleiner radarbereik hebben. Hierdoor konden de *Black Flights* ongehinderd naar Tuzla vliegen. 'It is like Nelson putting the telescope to his blind eye and saying: "I see no ships"', aldus een Britse onderzoeker.¹⁵⁶

Op vrijdag 13 februari viel er in het dagelijkse overzichtsrapport van het UNPROFOR-hoofdkwartier in Sarajevo te lezen dat er 'continued evidence of [A]BiH arms re-supply activity' was. Sinds begin januari 1995 waren de konvooien uit Kroatië met wapens en munitie flink toegenomen, en in andere delen van Bosnië werden dezelfde waarnemingen verricht.¹⁵⁷ Ook Dutchbat zou in het voorjaar vaststellen dat de ABiH nieuwe wapens uit Tuzla kreeg en dat trainingen werden opgevoerd.¹⁵⁸

Dat nieuws verspreidde zich nu snel en dat kon op termijn alleen maar nadelig uitwerken voor de clandestiene wapenleveranties aan de ABiH. De Amerikaanse druk op Le Hardy werd blijkbaar opgevoerd, want hij 'became involved in an acrimonious exchange with Americans on this subject'.¹⁵⁹ Onder kennelijke Amerikaanse druk (zie het vervolg van dit hoofdstuk) kwam hij op 18 februari met een tweede rapport, waarin hij stelde dat zijn eerdere rapport niet klopte en aanbevelingen deed om voortaan tot accuratere rapportage te komen. Niemand had volgens hem het toestel gezien – hetgeen niet waar was – maar het alleen gehoord. Ook deed hij een aantal suggesties zodat de Noren beter kon rapporteren.¹⁶⁰ Dit tweede rapport is merkwaardig: aan de ene kant stelt Le Hardy dat alle vermeende waarnemingen van de Hercules niet deugen, maar tegelijkertijd geeft hij allerlei adviezen, waaronder het stationeren van een Deense tank op Tuzla Air Base, om de *highway strip* te controleren en om gunstiger posities in te nemen, zodat de kans op werkelijk 'hard' waarnemen verbeterd kan worden.

Bij de vraag over *Black Flights* deelde de commandant van het Noorse bataljon, kolonel G. Arlefalk, mee dat zijn soldaten soms zes tot acht vliegtuigen aan hem rapporteerden die vanuit de richting Brčko naderden. De toestellen vlogen laag en meestal zonder licht. Zelf zag Arlefalk op een nacht om 3.00 uur een Hercules ongeveer 100 meter boven zijn hoofd. Arlefalk had zelf meerdere malen in een C-130 gevlogen, en het geluid en het silhouet waren volgens hem onmiskenbaar daarvan. Er werd een tijdelijke observatiepost ingericht om beter zicht op deze vluchten te krijgen. Naar aanleiding van een van zijn rapportages hierover kreeg hij te horen dat het AWACS-vliegtuigen had betroffen, en dat die zich bovendien veel verder naar het oosten hadden bevonden: 'alle soldaten lachten zich gek toen dat antwoord kwam', aldus Arlefalk.¹⁶¹

Duidelijk is, en daar kan ook Le Hardy's tweede rapport niets aan afdoen, dat er in februari vliegtuigen boven Tuzla werden waargenomen die op de *Highway Strip* landden of van zeer lage hoogte hun lading afwierpen. Het was voor alle partijen overduidelijk dat er iets aan de hand was.¹⁶² Er waren zelfs luchtfoto's van kratten op de *Highway Strip*.¹⁶³

156 Vertrouwelijk vraaggesprek (67).

157 O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 157.

158 Bijvoorbeeld: Defensie, Sitreps. Milinfo DutchBat, 25/04/95, 02/05/95, 08/05/95 en 14/05/95.

159 Simms, *Unfinest Hour*, p. 202.

160 Vertrouwelijke collectie (12), Colonel Le

Hardy aan NordBat, nr. 3471.3/TAB/008, 18/02/95.

161 Interview G. Arlefalk, 18/05/00.

162 Bijvoorbeeld: 'Muslimanski "fantomi" u Tuzla', *Borba*, 01/03/95.

163 Vertrouwelijk vraaggesprek (31) en vertrouwelijke informatie (32).

Bekendheid met de 'Black Flights' bij de Bosnische Serven

Er is al met al voldoende bewijs dat deze vluchten hebben plaatsgevonden. Hier kwam echter weinig protest tegen van de Bosnische Serven, en de vraag is waarom dat het geval was. Daarop is geen sluitend antwoord verkregen.¹⁶⁴

De VRS was in ieder geval goed op de hoogte van deze vluchten. Op 13 en 24 februari 1995 stuurde generaal Mladić brieven aan generaal De Lapresle in Zagreb en aan generaal Smith in Sarajevo. Volgens Mladić waren op die dagen in Tuzla vliegtuigen geland, geëscorteerd door twee straaljagers, die wapens en munitie hadden afgeleverd. Mladić klaagde dat dit onder de ogen van UNPROFOR gebeurde, maar dat er niet was ingegrepen. Hij verweet UNPROFOR partijdigheid en deelde mee voortaan de veiligheid van NAVO-toestellen in het luchtruim niet langer te kunnen garanderen.¹⁶⁵ Op 5 maart 1995 beklagde Mladić zich tegen generaal Smith opnieuw over de vluchten.¹⁶⁶

Dat de VRS goed op de hoogte was, kon ook afgeleid worden uit een interview met de voormalige minister van Informatie van Republiek Srpska, Miroslav Toholj. Hij was minister van 1993-1996 en beweerde dat het regime van de Bosnische Serven in Pale maar al te goed beseftte dat de militaire en overige hulp van Saoedi-Arabië, Egypte, Syrië, Maleisië en andere islamitische landen de ABiH op den duur in staat zou stellen een lange oorlog te voeren. Toholj stelde dat Pale wist van de vluchten van de C-130's – volgens hem geen Amerikaanse maar Turkse Hercules-toestellen, waarbij sprake was van een 'logistiek patronaat' van de Verenigde Staten. Volgens Toholj zouden de wapens vanuit Tuzla naar Srebrenica en Žepa getransporteerd zijn.¹⁶⁷ De VRS zou deze toestellen niet durven hebben beschieten uit angst dat dit door de media in het Westen zou worden uitgelegd en gepresenteerd als een aanval op een vliegtuig met humanitaire hulpgoederen. Wel had men pogingen ondernomen om foto's van de Turkse C-130's te nemen maar dat was niet gelukt.¹⁶⁸

Een probleem bij de uitspraken van Toholj is of de voormalige minister dit in maart 1995 al wist of dat hij hier pas in de loop der jaren door de vele publicaties achter was gekomen. Dat Mladić hierover al in een vroeg stadium schriftelijk zijn beklag deed, is echer wel een duidelijke indicatie dat Pale al in maart 1995 van de *Black Flights* afwist. Een andere indicatie was dat de VRS na de eerste vlucht direct zijn luchtdoelraketten (SAM's) overbracht van Han Pijesak naar een positie die het dichtst bij Tuzla Air Base lag.¹⁶⁹

Er zijn aanwijzingen dat de Bosnische Serven de *Black Flights* gedoogden, bijvoorbeeld in Bosnië waar ook dergelijke vluchten plaatsvonden. Zo was de situatie voor het 5e korps van ABiH-generaal Dudaković in de enclave Bihać bijna onhoudbaar geworden. Hij had dat ook via de *Joint Commission Observers* aan Smith gemeld. Op een nacht hoorde de Deense generaal Helsø – de UNPROFOR-commandant in de enclave Bihać – het geluid van propellers op een gravel-*airstrip* in de enclave. Hij herkende hierin het specifieke geluid van de vier propellers van de Hercules C-130, want die bleven constant draaien. De Krajina-Serven vuurden enkele granaten af, maar alle granaten kwamen naast de startbaan terecht, en dat terwijl de Krajina-Serven op andere momenten met hun artillerie zeer gericht vuur gaven. Dit was, volgens generaal Helsø, een waarschuwing in de trant van: 'wij weten wat jullie uit-

164 Vertrouwelijk vraaggesprek (67).

165 O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 161. Zie ook: interview Eric-Lars Wahlgren, 03/06/99.

166 UNNY, DPKO. Akashi aan Annan, Z-363,

06/03/95.

167 Interview Miroslav Toholj, 14/12/99.

168 Interview Milovan Milutinović, 20-22/03/00.

169 Vertrouwelijk vraaggesprek (31).

spoken, maar maak het niet te bont'. Dit is een indicatie dat de enige reden voor de VRS om de vluchten toe te staan, was dat de VRS niet de Amerikanen tegen zich wilde krijgen.

Helsø wilde, net als zijn collega's in Tuzla, een onderzoek instellen maar ook hij werd met zijn patrouille tegengehouden door ABiH-soldaten. De volgende dagen werd duidelijk dat wapens, uniformen en helmen van Amerikaanse makelij gearriveerd waren.¹⁷⁰ Ook de MID wist al in 1992 van het bestaan van leveranties die met kleinere vliegtuigen plaatsvonden vanaf het vliegveld Cazin, ten noorden van Bihać.¹⁷¹

De vele onafhankelijke waarnemingen van VN-waarnemers die de beschikking hadden over nachtzichtapparatuur werden opgenomen in het allereerste rapport van Le Hardy, dat via een *Code Cable* van De Lapresle aan het VN-hoofdkwartier in New York werd gezonden. Het was tijd voor *damage control* aan Amerikaanse zijde.

De poging tot een cover-up

Zoals gezegd werd in het rapport van Le Hardy gerapporteerd over de *Black Flights*; daarom moest het 'onschadelijk' worden gemaakt. Om die reden zou er door de Amerikanen druk op *Force Commander* De Lapresle zijn uitgeoefend om zijn eerdere rapport aan New York, waarin hij gerapporteerd had dat er onder meer hoogwaardige militaire technologie was geleverd, en dat de herkomst van de militaire vracht en de vrachtvliegtuigen zelf onbekend was, in te trekken.¹⁷² Een Britse onderzoeker verklaarde dat dit alleen maar kon betekenen dat ook Amerikaanse militaire experts naar Bosnië moeten zijn gestuurd, om de ABiH te trainen om met deze apparatuur om te gaan. Ook dat wilden de Amerikanen niet naar buiten gebracht hebben, en daarom wilden zij dat De Lapresle een verklaring zou te doen uitgaan waarin stond dat 'no unauthorized air activity occurred at the Tuzla airfield' op 10 en 12 februari.¹⁷³

De ochtendbriefing van het Zuid-Europese NAVO-commando (AFSOUTH) op 16 februari besteedde aandacht aan de vluchten. Volgens deze rapporten was er geen sprake van actuele waarneming van Hercules-vliegtuigen (de Noorse waarnemingen werden dus eenvoudig ontkend) en de gemelde escortvliegtuigen waren volgens de rapportage bezig met training voor *Close Air Support*. De Nederlandse liaisonofficier, kolonel J. Beks, vond dit een vreemd tijdstip voor zo'n training. Hij had een brief van Mladić aan Smith 'opgepikt', en vond het frappant dat Mladić al op 13 februari had geprotesteerd. Beks vatte de aanwijzingen en overreactie van betrokken Amerikaanse officieren op als een poging om de *Covert Operations*-activiteiten, in de context van wapenleveranties aan de ABiH, toe te dekken. Volgens Beks kwam dit de NAVO-cohesie niet ten goede, en zou zelfs de implementatie van *Deny Flight* erdoor op de tocht kunnen komen te staan. Beks maakte de volgende vergelijking: 'Een verdedigende speler van het voetbalteam laat gerust af en toe (...) een bal door.'¹⁷⁴

De werkelijke *cover-up* begon met het 'officiële rapport' van kolonel Douglas J. Richardson van de Amerikaanse luchtmacht. Hij sprak met Moldestad, en maakte hem duidelijk dat deze geen nachtzichtkijker had gebruikt, geen vrachtvliegtuig had gezien, en alleen

170 Interview K. Helsø, 28/11/99. Zie ook: Vertrouwelijke collectie (4), UNMO HQ Bihac and UNMO HQ BHC, 01/08/94.

171 MID/CO. 2721, Ontwikkelingen in de voor-malige Joegoslavische federatie, nr. 94/92,

07/12/92.

172 O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 157.

173 Vertrouwelijk vraaggesprek (67).

174 DCBC, Fax aan Kol. Van Veen, 16/02/95.

maar geluiden had gehoord die op de motoren van een C-130 leken. Volgens Richardson begon Moldestad nu te twijfelen. Richardson maakte hem ook duidelijk dat die nacht straaljagers van de NAVO bezig waren met een *Close Air Support*-trainingsmissie boven Tuzla, tussen 20.00 en 5.00 uur. Die zouden volgens Richardson onder controle hebben gestaan van UNPROFOR. Richardson kwam tot de slotsom dat Moldestad zich had vergist, en dat hij geen NAVO-vliegtuigen en geen C-130 gezien kon hebben.¹⁷⁵ Helaas voor Richardson was de waarneming van Moldestad van 17.45 uur, en dat was dus vóór 20.00 uur.

De vraag is nu wat er dan wel aan de hand was. Volgens de Amerikaanse kolonel Timothy C. Jones, werkten twee Deense *Forward Air Controllers* met twee A-6 E-straaljagers, die laag oefenden boven Tuzla. Ook vlogen er volgens hem twee F-18 straaljagers ten zuiden van Tuzla. Behalve de twee Denen wist volgens Jones niemand anders dat NAVO-toestellen in die regio opereerden. Dit laatste is nogal onwaarschijnlijk; uit het eerdere rapport van Le Hardy blijkt dat Noren in Tuzla deze ook zagen. Die had nog eens navraag gedaan in Sarajevo, maar ook *Bosnia Herzegovina Command* was niet op de hoogte van een training voor *Close Air Support*. Sarajevo had dan ook niet gereageerd op de berichten uit Tuzla.¹⁷⁶

Verder ontkende Jones dat de VN-waarnemers nachtzichtkijkers gebruikten. Dit was feitelijk onjuist: een Britse SAS-militair had wel een observatie gedaan met zo'n kijker. In oktober 1994 was de *Force Commander* al geweest op *blind spots* in de *No Fly Zone* die blijkbaar onvermijdelijk waren. Besloten was toen om nachtzichtkijkers aan waarnemers in de gebieden rond Tuzla uit te reiken.¹⁷⁷ Ook op de *Senior Staff Meeting* van 13 februari 1995 met Akashi werd het gebruik van nachtzichtkijkers bevestigd.¹⁷⁸ Volgens Jones waren er ook geen *visual observations* verricht. Ook dat was in strijd met het rapport van Le Hardy, waarin werd gemeld dat diverse personen de verlichting aan het uiteinde van de vleugels hadden gezien.

Verder wees Jones erop dat een Jordaanse eenheid, gelegerd ten oosten van de landingsbaan *Tuzla West*, niets had waargenomen. Dat was niet zo vreemd, want de Hercules was geland of had zijn lading gedropt op de *Tuzla Highway Strip*, en die baan was ongeveer 10 km verwijderd van de Jordaanse eenheid. En zoals Le Hardy al had aangegeven in zijn rapport werd het mogelijk geacht dat een groot vliegtuig was geland op de *Tuzla Highway Strip* zonder dat nabijgelegen OP's dit hadden bemerkt, laat staan de Jordaanse eenheid op 10 km afstand.

Volgens Jones waren de vliegtuiggeluiden goed verklaarbaar. Dat was 'Serbian airline traffic.' Wat aan vliegbewegingen en lichten was gezien, was 'consistent with the normal civilian airline traffic patterns in Serbian airspace', aldus Jones. Die verklaring is zeer ongelooftwaardig: er bestond namelijk een *No Fly Zone* boven Bosnië, en Belgrado lag ver verwijderd van Tuzla. Dan is het niet logisch dat regulier Servische commerciële verkeer zo laag, op 300 meter hoogte, boven Tuzla vloog. Als dat zo zou zijn geweest, zou de ABiH op die vliegtuigen hebben kunnen vuren. Jones gaf hiervoor echter geen verklaring.

Het geluid van een vrachtvliegtuig dat verschillende getuigen hebben gehoord, was vol-

175 Vertrouwelijke collectie (12), Memo for the Record by Colonel USAF Douglas Richardson, Tuzla 'Sitings', 17/02/95.

176 Vertrouwelijke collectie (12), Rapport Le Hardy aan MA Commander, BHC, 'Incident at TAB', 13/02/95.

177 UNNY, DPKO, File #81302, FC Eyes Only,

Point Paper No Fly Zone Monitoring, 23/10/94.

178 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-284, 17/02/95 en FC, File #88040, SRSG Meetins, Senior Staff Meeting, 13/02/95. Vgl. Harald Doornbos, 'Groene spionnen tussen blauwhelmen', *De Stem*, 10/05/95.

gens Jones te verklaren doordat dit twee A-6 E-straaljagers waren geweest. Ook dat is eigenaardig, want het geluid van een toestel met vier propellers is onmiskenbaar anders dan dat van een straaljager. Daar behoefde men niet eens een geoefend waarnemer voor te zijn, en dat waren degenen die de Hercules hadden gezien en gehoord nu juist wel.

Een andere aanwijzing voor de Black Flight was geweest dat een UNPROFOR-patrouille door de ABiH was beschoten toen deze de *Tuzla Highway Strip* wilde inspecteren, maar blijkbaar vond Jones dit niet ongewoon. Hij concludeerde dat 'there was no evidence that an aircraft landed or delivered any supplies by air at the Tuzla airfields'. Dit rapport werd als een gezamenlijk NAVO/UNPROFOR-onderzoek aangeboden aan de hoogste NAVO-autoriteit in de regio, admiraal Smith, aan *Force Commander* De Lapresle en aan *Bosnia Herzegovina Commander* Rose. Volgens Jones waren alle commandanten het eens met de conclusie: er was geen bewijs dat op 10 en 12 februari 'unauthorized air activity' had plaatsgevonden boven Tuzla.¹⁷⁹ Een indicatie dat er op dat rapport veel aan te merken viel, was dat een vooraanstaande Franse militair zelfs sprak over een vervalst NAVO-rapport.¹⁸⁰ Het document werd echter naar de VN in New York verstuurd, en de Amerikanen konden tevreden zijn.

De reactie van de VN in New York

Wie echter had gedacht dat het *Department of Peacekeeping Operations* van de VN de geruststellende rapporten makkelijk zou accepteren, kwam bedrogen uit. Op 17 februari meldde Akashi dat er verschillen zaten in de rapportage van UNPROFOR en de NAVO.¹⁸¹ Op 21 februari stelde de politieke adviseur van Boutros-Ghali, Ghinmaya Gharekhan, een geheime notitie op voor onder-secretaris-generaal Annan, waarin hij aangaf dat de affaire binnen niet al te lange tijd voor de Veiligheidsraad zou komen: 'For us to tell the Security Council that there was no evidence to suggest any unauthorised air activity would be tantamount to saying that UNPROFOR should, in effect, stop reporting any air activity.' Recent had *Force Commander* De Lapresle helikoptervluchten van Zagreb naar de Bihać aangetoond, en Gharekhan vroeg zich retorisch af of die nu ook zouden worden herroepen.

Gharekhan leverde kritiek op het officiële NAVO-rapport en de verklaringen 'such as there were'. Hij wilde weten wat nu dat zogenaamde normale commerciële Servische luchtvaartverkeer was geweest.¹⁸² Twee dagen later deelde Akashi aan Annan mee dat het onderzoek in een impasse zat: hij had de affaire besproken met de *Force Commander* en met generaal Smith, en de conclusie was dat het onderzoek geen bevredigende antwoorden zou opleveren. Het NAVO-rapport was inmiddels enigszins aangepast om tegemoet te komen aan de UNPROFOR-bevindingen. Er stond nu in dat er geen 'conclusive evidence' was over de vluchten.

Het viel echter moeilijk vol te houden dat er helemaal niets was gebeurd.¹⁸³ Ook het latere plaatsvervangend Hoofd van de MID, kolonel Bokhoven, bevestigde dat hij in zijn tijd bij UNPROFOR over de *Black Flights* gehoord. Het was volgens hem duidelijk dat dit Ameri-

179 Vertrouwelijke collectie (12), 'Reports of Possible Fixed Wing Flight Activity at Tuzla 10/12 Feb 95', 18/02/95.

180 Vertrouwelijk vraaggesprek (1).

181 UNGE, UNPROFOR, Box 124, Akashi aan Annan, Z-284, 17/02/95.

182 CRST. Annan aan Akashi, 566, 22/02/95 en O'Shea, *Crisis at Bihac*, p. 158.

183 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-310, 23/02/95. Voor een zelfde ECMM analyse: ABZ, DDI/DEU, Paris Coreau, 14/03/95.

kaanse of Turkse toestellen waren.¹⁸⁴ Een Nederlandse officier die eveneens te maken had met de *Black Flights* was brigadegeneraal J.W. Brinkman, die van september 1994 tot maart 1995 chef-staf bij *Bosnia Herzegovina Command* was. Bewijzen voor de heimelijke Amerikaanse steun aan de ABiH had Brinkman nooit gevonden, maar hij had ze ook nooit gezocht. Wel constateerde hij dat binnen een half jaar na de leveranties in februari en maart de ABiH er aanzienlijk beter uit ging zien: echte uniformen en betere bewapening. Van lokale VN-commandanten hoorde Brinkman dat er in Tuzla toestellen van onbekende herkomst landden. Het waren C-130's, beschermd door jachtvliegtuigen, waarvan de signatuur verdacht veel op die van de NAVO leek.¹⁸⁵ Een andere Nederlandse stafofficier bij *Bosnia Herzegovina Command*, overste De Ruiter, had ook gehoord dat er leveranties hadden plaatsvonden. Of de Amerikanen daar achter zaten, was hem onduidelijk, want op het vliegtuig stonden geen herkenningstekens. De leveranties gingen daarnaast ook via derde landen, 'maar goed, er zijn landingen geweest', aldus De Ruiter.¹⁸⁶

Op 23 februari stuurde Annan een *most immediate code cable* aan Akashi. Hij verwees naar het rapport van De Lapresle en refereerde aan de verklaring van Moldestad. In het 'gezamenlijke' NAVO/UNPROFOR-rapport had de Noor gesteld dat hij geen C-130 had gezien, maar alleen gehoord. In het eerdere verslag van de De Lapresle viel echter te lezen dat hij wel degelijk een *transport-type aircraft* had gezien en ook een analyse van het vluchtpatroon had gemaakt. Annan wilde weten of Moldestad wel was geïnterviewd door de onderzoekers, en verder wees Annan erop dat het commerciële vliegverkeer naar Belgrado meestal na 16.00 uur sloot. Hij was bereid om akkoord te gaan met het gezamenlijke rapport, als de nog openstaande vragen en gesignaleerde tegenstrijdigheden opgelost zouden worden, en als duidelijk zou worden aangegeven dat de UNPROFOR-rapportage in eerste instantie professioneel en in goed vertrouwen was opgesteld, maar dat er na een NAVO-onderzoek nieuwe feiten waren aangedragen die op het moment van het eerdere onderzoek nog niet beschikbaar waren.¹⁸⁷

Dit was niet het enige bericht dat Akashi uit New York bereikte. Hij kreeg op 24 februari via zijn adviseur Jesudas Bell te horen dat het VN-hoofdkwartier bij monde van Shashi Tharoor 'extremely upset' was over de meldingen van de clandestiene wapenvluchten. Inmiddels waren er meer rapporten binnengekomen van UNPROFOR-militairen die vliegtuigen boven Tuzla hadden gezien op respectievelijk 17, 22 en 23 februari. Tharoor deelde mee dat New York verontwaardigd was over een onderzoek met zoveel onbeantwoorde vragen, dat werd beschreven als een gezamenlijk NAVO/UNPROFOR-onderzoek. Als dit een gezamenlijk onderzoek was geweest waaraan UNPROFOR zijn naam had verbonden, dan had het rapport van de Noor en het commerciële luchtverkeer in het Servische luchtruim onderzocht moeten worden. Over dit laatste had UNPROFOR via zijn kantoor in Belgrado contact moeten opnemen met de Servische autoriteiten en aan hen moeten vragen of zij het commerciële vluchtverkeer konden bevestigen, aldus Tharoor.

Tharoor voegde er aan toe dat UNPROFOR zijn naam had verleend aan een officieel onderzoeksrapport dat enerzijds de rapporten van UNPROFOR tegensprak en anderzijds geen eensluidend bewijs leverde waarom er zulke verschillende eindconclusies waren. Tharoor vond dat het document de geloofwaardigheid van UNPROFOR en het VN-secretariaat

184 Interview H. Bokhoven, 16/05/01.

185 Interview J.W. Brinkman, 11/10/99.

186 Interview A. de Ruiter, 29/06/00.

187 Vertrouwelijke collectie (12), Annan aan Akashi, nr. 578, 23/02/95.

ernstig ondermijnde. Diverse delegaties hadden al vragen gesteld, omdat de UNPROFOR-rapportage over de incidenten zo tegenstrijdig en soms onjuist was. Nieuwe bouwstenen aandragen zou dit debat alleen maar verder van brandstof voorzien, voorzag Tharoor. Zijn voorkeur ging daarom uit naar een apart onderzoek en een aanvullend NAVO-rapport, waaraan UNPROFOR alleen zijn naam zou verlenen als zijn eerdere informatie daarin werd verwerkt; dit zou de geloofwaardigheid van UNPROFOR ten goede komen. Bell deelde Akashi mee dat generaal Smith op de hoogte was van dit standpunt. Inmiddels circuleerden er allerlei geruchten in de pers. Als om commentaar werd verzocht, zou New York meedelen dat het rapport was ontvangen maar dat om nadere toelichting was verzocht.¹⁸⁸

Akashi kwam na enkele dagen met een reactie. Het NAVO-onderzoeksteam had volgens hem niet alle getuigen gehoord, want enkele waren op verlof. Moldestad was telefonisch geïnterviewd. Akashi was teleurgesteld over 'the lack of rigorous documentation in the NATO team's report, and its failure to substantiate contradictions with original UNPROFOR observations'. Hij had besloten om de NAVO niet verder onder druk te zetten door met een degelijker rapport te komen, maar was akkoord gegaan met de zin 'We agree that the United Nations should not put its name to a report that falls short of achievable standards', die de conclusie van generaal Smith weergaf.¹⁸⁹ De nieuwe *Force Commander*, Janvier, kwam later op een curieuze manier op de affaire terug; hij deelde begin maart aan Annan mee dat de Hercules-toestellen in werkelijkheid helikopters waren geweest.¹⁹⁰

Gevolgen van de rapportages over de Black Flights

De *Black Flights* leidden tot gespannen verhoudingen tussen de Verenigde Staten, de VN en de NAVO. Volgens SACEUR Joulwan waren islamitische landen betrokken bij de leveranties aan de ABiH.¹⁹¹ De bevelhebber van het zuidelijke NAVO-commando, admiraal Leighton Smith, beloofde Janvier en Akashi dat hij zou aftreden als zou blijken dat Amerikaans 'uniformed' militair personeel betrokken was bij deze operatie, en wilde een diepgravend onderzoek. Hem was namelijk gebleken dat er op de bewuste dag, 10 februari, inderdaad geen AWAC-toestellen boven Bosnië had gevlogen. E-2-straaljagers van Amerikaanse vliegdekschepen zee hadden die taak op het laatste moment overgenomen. Dat riep de vraag op wat dan de nationaliteit was geweest van de transportvliegtuigen; Smith wilde weten of het misschien om Turkse toestellen ging. Later hadden Britten hem verteld dat ook in Gorazde de ABiH van nieuwe uniformen was voorzien.¹⁹²

De Bosnische minister Toholj beweerde ook dat de hele affaire tot gespannen verhoudingen zou hebben geleid binnen de VN. De woordvoerder van Akashi, Williams, had dit hem verteld. Hij liet doorschemeren dat de NAVO niet wilde dat UNPROFOR de geheime leveranties aan Tuzla bekend maakte.¹⁹³

Niet alleen in New York lag de kwestie gevoelig. Ook de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Hurd, nam de zaak hoog op. Volgens Lord Owen liet hij in een telegram aan diverse ambassades weten dat het Verenigd Koninkrijk zeker niet betrokken was bij een *cover-up* van de *Black Flights*. Hurd verklaarde dat de vluchten waren waargenomen op 10, 12 en 23

188 Vertrouwelijke collectie (12), Memo Jesudas Bell aan Akashi, 24/02/95.

189 UNGE, UNPROFOR, Box 124, Akashi aan Annan. Z-328, 27/02/95.

190 UNGE, UNPROFOR, Box 139, Janvier aan

Annan, Z-350, 02/03/95.

191 Interview G. Joulwan, 08/06/00.

192 Interview L. Smith, 06/06/00.

193 Interview Miroslav Toholj, 14/12/99.

februari; inmiddels was volgens Hurd ook bekend dat er veel meer vluchten geweest waren. Verder meldde Hurd dat een van de waarnemers een Britse officier was die aan het hoofd stond van de Sectie Operaties in *Sector North East*; daarmee bedoelde hij Le Hardy. Hurd refereerde aan het rapport van Jones, en stelde daarna vast dat noch de NAVO, noch UNPROFOR een compleet en definitief rapport hadden kunnen produceren. Hij hield het voor mogelijk dat deze clandestiene vluchten hadden plaatsgevonden, hoewel er nog steeds geen hard bewijs voor was.

Volgens Hurd was nu besloten dat zowel de VN als de NAVO een streep onder deze affaire zouden zetten. De NAVO had besloten de affaire niet verder te onderzoeken zolang er geen nieuwe feiten op tafel kwamen. Hurd wees er echter op dat Moskou wel nader onderzoek wilde, en ook Parijs drong daar op aan, omdat daar vermoed werd dat de VS achter de clandestiene operatie zaten, ook al kregen Britse diplomaten in Washington keer op keer te horen dat dit niet het geval was geweest. De Amerikaanse ambassadeur in Londen kwam speciaal op het Foreign Office om dit met kracht te ontkennen.¹⁹⁴

De *Black Flights* kwamen ook aan de orde op een topeverleg tussen de ministers van Defensie van de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland. Zij bespraken van 3 tot 5 maart 1995 in Key West (Florida) de situatie in Bosnië. Uitvoerig werd overlegd over de opties van directe steun aan de Bosnische regering en voortzetting van de aanwezigheid van UNPROFOR. Aan het einde van de bijeenkomst legde de Amerikaanse minister van Defensie Perry een verklaring af. Hij was blijkbaar door de andere ministers gevraagd naar de geheime wapenleveranties aan Bosnië. Perry stelde 'for the record' dat 'if any aircraft were landing at Tuzla, they were neither US aircraft nor arranged by the US'.¹⁹⁵ Dat roept weer de vraag op of Perry werkelijk van niets wist, of dat hij nogal zuinig omging met de waarheid.

In ieder geval klopten eerdere beweringen in het NAVO/UNPROFOR-rapport dat 'alle betrokkenen' waren verhoord, niet. De Britse journalist Nik Gowing spoorde enkele Noorse getuigen van de *Black Flights* op, die verklaarden dat zij nooit met Jones of zijn team hadden gesproken. Zij verklaarden voor de camera dat zij een toestel met propellers hadden gezien en gehoord. Een Noorse hulpverlener had bovendien in Tuzla in een pakhuis twee in burger geklede Amerikanen ontmoet, die bezig waren met het uitpakken van wapens, kennelijk afkomstig van de *Black Flights*. Ook een Noorse patrouille die de bewuste nacht op onderzoek was gegaan, had duidelijk een Hercules gezien en gehoord. De leden van deze patrouille waren evenmin gehoord. Dat geldt ook voor de Noorse wachtpost die als een van de eersten de Hercules had gehoord en gezien.¹⁹⁶

Later zou een van de belangrijkste Noorse getuigen, Moldestad, nog apart zijn genomen door drie Amerikaanse officieren. Zij namen hem mee naar een balkon op de vijfde verdieping van een hotel in Zagreb, en maakten hem duidelijk dat als hij bij zijn getuigenis bleef en er verder over zou spreken, het wel eens vervelend voor hem kon aflopen. Ook journalisten werden na reportages op de Britse tv en artikelen in de pers door de Amerikaanse ambassade in Londen onder druk gezet. Zij kregen allerlei dreigementen te horen. De ambassade zou daarbij handelen op instructie van het *State Department*.¹⁹⁷ Tot in april werden vluchten

194 Interview Lord Owen, 27/06/01 en vertrouwelijke informatie (33).

195 Vertrouwelijke informatie (34).

196 Zie ook: Persverklaring van *Channel 4 News*, 17/11/95 en ITN-documentaire van Gowing.

197 Vertrouwelijk vraaggesprek (67)

gerapporteerd, ook door de MID.¹⁹⁸ De vraag blijft natuurlijk of er daadwerkelijk Amerikaanse toestellen betrokken waren bij de clandestiene vluchten op Tuzla.

Wie vloog op Tuzla?

De voormalige directeur van de CIA, Woolsey, was niet op de hoogte van de *Black Flights*. Deze vonden ook plaats na zijn vertrek bij de CIA. Als het Pentagon betrokken was geweest bij de vluchten op Tuzla, dan moest daar, volgens hem, een presidentiële *finding* voor zijn afgegeven, net zoals dat het geval was geweest bij de vluchten via de Kroatische pijplijn.¹⁹⁹

De affaire werd ook door de Senaat bekeken. De vluchten werden al eerder onderzocht door het Pentagon, als onderdeel van een NAVO-onderzoek en van een onderzoek voor Amerikaanse beleidsmakers. De Senaat vond in november 1996, na de bestudering van het onderzoeksrapport van het Pentagon, dat de documentatie van dat onderzoek karig was. Het kwam tot de conclusie dat er geen activiteiten hadden plaatsgevonden die wezen op leveranties van wapens en er geen Amerikaanse betrokkenheid was. De Senaat kon documenten van Defensie en CIA bekijken en interviews afnemen, en concludeerde evenmin dat er 'no U.S. role in any clandestine military airlifts' was. Wie er wel bij betrokken was, of wat er wel gebeurd was, daarover werd geen uitspraak gedaan.²⁰⁰

Journalisten en onderzoekers hebben de vraag gesteld of het niet toch Amerikaanse toestellen waren geweest die de *Black Flights* hadden uitgevoerd. Het meest gehoorde antwoord was dat voor deze nachtelijke operaties eigenlijk maar één land in aanmerking kwam: de Verenigde Staten. Het lag immers niet voor de hand dat de Amerikanen hun AWACS-toestellen 'blind' zouden maken voor Iraanse toestellen. De operatie zou betaald zijn uit een *Pentagon Special Operations budget*, met volledige instemming van het Witte Huis. Waarschijnlijk zijn de belangrijkste leden van het Congres hierover in het diepste geheim geïnfomeerd en zij waren dus 'in the loop' wat betreft de gebeurtenissen.²⁰¹

Het was in Tuzla zelf onmogelijk om de identiteit van de C-130's vast te stellen. Uit waarnemingen werd duidelijk dat niet alle vliegtuigen fysiek zijn geland maar dat sommige vanaf kleine hoogte de lading dropten. Technisch gezien waren latere verklaringen dat er geen Amerikaanse toestellen waren 'geland' in dat geval juist, maar dan blijft de vraag of er helemaal geen Amerikaanse vliegtuigen bij waren betrokken.

In *Deliberate Force* beschrijft Ripley dat drie C-130's van *Southern Air Transport* vanaf vliegveld Rhein Main in Duitsland de vluchten zouden hebben uitgevoerd. Dat *Southern Air Transport* in dit verhaal opduikt, is niet zo vreemd: *Southern Air Transport* was, net als *Civil Air Transport*, *Air Asia* en *Air America* vroeger eigendom van de CIA. Deze maatschappijen waren betrokken bij vele geheime CIA-operaties. Er zijn door hen honderden *Black Flights* over de gehele wereld uitgevoerd. Pas in het midden van de jaren zeventig werden deze maatschappijen verkocht, maar ze bleven zogeheten *contract work* voor de CIA uitvoeren en de dienst oefent nog steeds invloed uit op het reilen en zeilen van de luchtvaartmaatschappij.²⁰²

198 MID/CO. Situatie in voormalig Joegoslavië, briefing 21 april, 20/04/95.

199 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

200 Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC, 1996, p. 4.

201 Vertrouwelijk vraaggesprek (67) en interview Tim Ripley, 12/12/99.

202 Zie voor de geschiedenis van CAT: Leary, *Perilous Missions*, passim. Voor SAT and Air Asia: Prados, *President's Secret Wars*, pp. 184, 231 en 325.

Toch ligt de betrokkenheid van *Southern Air Transport* niet voor de hand. Immers, als de CIA niet betrokken was bij de geheime operaties in Bosnië, wie gebruikte dan *Southern Air Transport*? Betrokkenheid van *Southern Air Transport* ligt ook om een andere reden niet voor de hand: die firma was veel te berucht vanwege zijn verleden. Bij ontdekking van deze *Black Flights* zou de beschuldigende vinger dan al snel worden uitgestoken naar de CIA. Andere bronnen beweren, volgens Ripley,²⁰³ dat de Bosnische luchtmacht beschikte over een bescheiden luchtvloot, bestaande uit een C-130 en CASA 212, Antonov AN-26 en AN-32 transportvliegtuigen. Deze toestellen zouden op Cyprus en in Slovenië gestationeerd zijn geweest en onder andere vanuit Ljubljana hebben geopereerd.²⁰⁴

Het is echter de vraag of deze 'relatief jonge Bosnische luchtmacht' in staat was om zulke operaties uit te voeren. Ripley is van mening dat het *State Department* en de *National Security Council* betrokken waren bij de operatie en niet de CIA of de *Defence Intelligence Agency*.²⁰⁵ Dit is waarschijnlijk juist; het blijkt dat de CIA na de schandalen in de afgelopen jaren voorzichtiger is geworden met buitenlandse *Covert Operations*. Die moeten 'by the book' afgedekt zijn door het Witte Huis.²⁰⁶ Daarbij komt nog dat de directeur van de CIA, Woolsey, van mening was dat clandestiene operaties waarschijnlijk niet lang geheim zouden blijven. Begin 1995 nog werd hij door zijn eigen staf geadviseerd om niet akkoord te gaan geheime hulp aan Bosnië.²⁰⁷

Anderen concludeerden dat particuliere maatschappijen, zoals *Tepper Aviation* of *Intermountain Aviation*, betrokken waren bij de *Black Flights*. Beide firma's hebben een CIA-achtergrond.²⁰⁸ Ook een Britse generaal en onderzoeker Brendan O'Shea concludeerden dat hierbij particuliere maatschappijen waren betrokken; om precies te zijn zouden reservisten of gepensioneerde Amerikaanse piloten (niet in uniform en niet in actieve dienst van de Amerikaanse strijdkrachten) deze C-130's hebben gevlogen.

De vliegtuigen die aan de verschillende *Black Flights* deelnamen, werden ook gezien door waarnemers van de ECMM, Europese Monitormissie. Op 23 februari zagen zij een viertal C-130's op het vliegveld van Split. Eén ervan was een Spaans vrachtvliegtuig dat werd ingezet voor de bevoorrading van het Spaanse bataljon in Mostar, maar de andere twee toestellen waren Amerikaanse C-130's; volgens O'Shea behoorden ze tot de *37e ALS Blue Tail Flies*. Het vierde toestel had alleen een kleine Amerikaanse vlag op de staart en geen registratienummers, en was in andere kleuren geschilderd dan de overige twee toestellen. De waarnemers constateerden dat de bemanning groene uniformen droeg zonder rang- of nationaliteit aanduiding. Ze konden ongestoord doorwerken en werden niet gehinderd door de Kroatische politie of waarnemers van UNPROFOR. Vlak voor hun vertrek vanuit Split kwamen de ECMM-waarnemers in de vertrekhal 'toevallig' de Kroatische kolonel Krešimir Ćosić tegen, de persoonlijke adviseur van president Tudjman. Ćosić was tevens de liaison met het *State Department* inzake de activiteiten van de militaire firma *Military Professional*

203 Interview Tim Ripley, 12/12/99.

204 Vertrouwelijke informatie (35).

205 Ripley, *Deliberate Force*, pp. 59-63.

206 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

207 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00 en Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S. Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Was-

hington DC, 1996, p. 4.

208 Ranelagh, *The Agency*, p. 335. Zie ook http://pw.1.netcom.com/n~coic/cia_infor.htm, *Results of the 1973 Church Committee Hearings on CIA Misdeeds*, p. 3 en Richard Kolb, 'Into the Heart of Darkness. Cold War Africa: Part 2 Angola', *VFW Magazine*, May 1999.

Resources Incorporated.²⁰⁹ ECMM lanceerde een eigen onderzoek, maar dat leverde niets op.

De conclusie is dat er alleen vermoedens maar geen harde bewijzen zijn dat Amerikaanse vliegtuigen de *Black Flights* uitvoerden. Een Britse onderzoeker stelde de vraag naar Amerikaanse betrokkenheid aan diverse bronnen, en de meeste hadden ('eyes were raised ceiling-wards') geantwoord met: 'Who else has the skill and expertise to carry out such swift, delicate mission covertly? The Saudis? The Turks? The Iranians?' De gespecialiseerde bemanningen en de types vliegtuigen voor deze nachtelijke operaties lijken inderdaad maar één richting op te wijzen: die van de Verenigde Staten.²¹⁰

Toch is het niet waarschijnlijk dat Amerikaanse vliegtuigen hierbij betrokken waren, maar dan moet wel de vraag beantwoord worden wie de operatie had georganiseerd. Woolsey wilde de CIA zo'n geheime operatie laten uitvoeren; zijn dienst had hier ervaring mee. Woolsey verklaarde echter met grote stelligheid: 'The CIA did not move weapons to Bosnia. We were perfectly willing to do that. We had enough experience in this field, but the policy level did not want the CIA to do that.'²¹¹ Het aanbod van Woolsey werd dus afgewezen, ook omdat Lake (weer) vreesde voor lekken²¹² en Christopher ook hier bang was voor boze reacties uit Londen en Parijs die konden leiden tot het vertrek van UNPROFOR. Secretaris-generaal Claes van de NAVO had Clinton daarvoor gewaarschuwd.²¹³ Lake beschouwde dit ook verder als een *covert operation*; een reden om die niet door te laten gaan, was ook dat het Congres daarvan op de hoogte zou moeten worden gesteld.²¹⁴ Gekozen werd toen voor de strategie via derde landen. Dit blijkt inderdaad de koers te zijn geweest die gevolgd werd.

Turkije vliegt op Tuzla

Er zijn andere indicaties dat de CIA niet betrokken was bij de *Black Flights* op Tuzla: de opstelling van de CIA-*stationchief* in Zagreb, die negatief adviseerde over Galbraiths plannen omtrent de Kroatische pijplijn; de latere negatieve adviezen van de CIA over het clandestien leveren van wapens aan de Kroaten en Moslims zoals Holbrooke wilde; en de opstelling van Woolsey die bij Clinton protest aantekende tegen de Kroatische pijplijn.²¹⁵

Veel wijst erop dat dit een operatie was door een derde land, met instemming van delen van de Amerikaanse overheid. Een andere indicatie dat Amerikaanse diensten er niet rechtstreeks bij betrokken waren, was de getuigenis van Holbrooke voor de Senaat: 'US intelligence agencies were not involved.' Dat klopt als dit slaat op een operatie die 'op afstand' werd gesanctioneerd. Ook de belofte van Leighton Smith aan Janvier en Akashi dat hij zou aftreden als zou blijken dat geüniformeerd militair personeel bij de *Black Flights* betrokken was, past in dit beeld. Een vooraanstaande adviseur op het Witte Huis bevestigde dat de Verenigde Staten het wapenembargo niet wilden schenden. Het zou het gezag van de resoluties van de Veiligheidsraad ondermijnen, hoezeer ook de Amerikanen met dit embargo in

209 O'Shea, *Crisis at Bihac*, pp. 159-160.

210 Vertrouwelijk vraaggesprek (67).

211 Interview R.J. Woolsey, 08/06/00.

212 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/07/96 en Walter Pincus, 'Woolsey, in testimony, Criticizes White House', *The Washington Post*,

11/06/96.

213 Ed Vulliamy, 'America's Secret Bosnia Agenda', *The Observer*, 20/11/94.

214 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. had options to let Bosnia get arms', *Los Angeles Times*, 14/07/96.

215 Vertrouwelijke vraaggesprekken (12) en (13).

hun maag zaten. Als de Amerikanen zelf het embargo zouden schenden, dan zou het de uitvoering van een embargo elders onmogelijk maken.²¹⁶

Washington speelde op de achtergrond echter wel degelijk een rol. De pogingen van een *cover up* na de eerste waarnemingen van de vluchten op Tuzla wijzen op die betrokkenheid. Waarom zou anders de Noorse sleutelpersoon fysiek bedreigd zijn, zouden enkele getuigen niet gehoord zijn, de gesignaleerde feiten verdraaid zijn, journalisten onder druk gezet zijn, en gepoogd zijn het rapport van De Lapresle tegen te houden? Dat het *Department of Peacekeeping Operations* van de VN en UNPROFOR uiteindelijk akkoord gingen en de affaire lieten rusten, heeft vermoedelijk meer te maken met de wens om de relaties tussen Washington en de VN en NAVO niet verder te verstoren; het 'lift and strike'-debat had de transatlantische relaties al aanzienlijk verslechterd.²¹⁷

Een aantal landen komen in aanmerking om rechtstreeks aan Bosnië geleverd te hebben. Pakistan leverde materieel, net als de sultan van Brunei die antitankraketten uit Maleisië betaalde. Al in januari 1993 werd een Pakistaans schip met tien containers met wapens, die bestemd waren voor de ABiH, onderschept in de Adriatische zee.²¹⁸ Verder arriveerden er regelmatig tonnen aan diplomatieke post per vliegtuig in Sarajevo vanuit Saoedi-Arabië, Turkije en Iran. Bij de diplomatieke onschendbaarheid van de inhoud van de lading werden vraagtekens geplaatst.²¹⁹ Een stichting die gelieerd was aan de Saoedische koninklijke familie zorgde ook voor miljoenen dollars aan wapenhulp.²²⁰ Voorts trachtte Maleisië via koopvaardischepen en de in Bosnië gestationeerde Maleisische UNPROFOR-militairen het embargo te omzeilen.²²¹ Dit waren alle rechtstreekse leveranties aan Bosnië, omdat de Bosnische regering ontevreden was over het door de Kroatische autoriteiten afkomen van wapenzendingen, of de Bosnische regering niet geheel afhankelijk wilde worden van Zagreb. Dat kon vermeden worden door rechtstreekse vluchten uit bepaalde landen.²²²

Naast Iran (via Kroatië) bleek Turkije de belangrijkste leverancier van wapens aan de ABiH te zijn. Turkije was al langer nauw betrokken bij de geheime wapenleveranties aan Bosnië. Reeds in 1992 had Iran een smokkelroute naar Bosnië geopend met de hulp van Turkije; dat was twee jaar voordat de regering-Clinton 'toestemming' gaf voor het in gang zetten van de Kroatische pijplijn. Bosnische regeringsfunctionarissen erkenden dat er in 1993 ook een Turkse pijplijn bestond, waarmee de hiervoor genoemde wapens uit Saoedi-Arabië, Maleisië, Brunei en Pakistan werden gesmokkeld. Andere zendingen kwamen uit België, Hongarije, Oeganda en Argentinië.

In Argentinië had president Menem een decreet uitgevaardigd voor de levering van 8000 FN-Fals (automatische geweren), 155 mm-kanonnen, 2000 pistolen, 211.000 handgranaten, 3000 raketten, 30.000 granaten, 3000 landmijnen en miljoenen stuks munitie aan

216 Vertrouwelijk vraaggesprek (14).

217 Zie hiervoor hoofdstuk 10 van deel II van het Srebrenica-rapport.

218 'Wapens moslims onderschept', *Trouw*, 21/01/93.

219 Vertrouwelijk vraaggesprek (44), en James Risen, 'Iran gave Bosnia leader \$ 500.000', *Los Angeles Times*, 31/12/96.

220 'The Army of Bosnia and Herzegovina', *Janes's Intelligence Review*, February 1993, pp. 63-65.

221 Bijvoorbeeld: MID/CO. Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 26/95, 01/06/95.

222 Ripley, *Operation Deliberate Force*, p. 90.

Bolivia. Dit land liet echter weten dat het niets had besteld, en het Argentijnse parlement ontdekte dat de wapens en munitie onder andere bestemd waren voor Kroatië.²²³

Begin 1993 viel opnieuw de naam van Turkije als rechtstreeks leverancier.²²⁴ De Bosnische vice-president Ganić had midden februari een onderhoud gehad met de Turkse president Özal, maar ontkende dat die hem een vliegtuig vol wapens had toegezegd. Ganić gaf wel toe wapens op een andere manier te krijgen.²²⁵ In de zomer en herfst van 1994 meldde de CIA dat spionagesatellieten foto's hadden gemaakt van Iraanse vliegtuigen op Turkse vliegvelden. Twee dagen later werden satellietfoto's gemaakt van dezelfde toestellen in Zagreb of op andere luchthavens in Kroatië; daar werden de wapens uitgeladen.

Volgens O'Shea was de betrokkenheid van Turkije duidelijk. Speciaal aangepaste C-130's zouden, vanaf Amerikaanse bases in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, hun vracht ophalen op afgelegen landingsbanen op het Turkse deel van Cyprus. De vracht, die bestond uit wapens en munitie, zou daar zijn afgeleverd door Iraanse en Turkse toestellen. Via de Adriatische zee zouden de toestellen naar Kroatië en van daaruit naar Bosnië vliegen. Als de Hercules, met zijn bescheiden bereik, het doel niet in één keer haalde, dan kon altijd een tussenlanding worden gemaakt op het Kroatische eiland Brač vlak voor de kust bij Split. De bevolking daar signaleerde inderdaad vaak C-130 toestellen die vanaf dit vliegveld opereerden.²²⁶ De Kroatische minister van Defensie, Sušak, beweerde dat de meeste vliegtuigen die daar landden, afkomstig waren uit Turkije en niet uit Iran.²²⁷

De Turkse overheid verleende dus volop medewerking aan de Kroatische pijlpijn. Daar bleef het niet bij; de Turken vlogen ook met C-130's rechtstreeks op Tuzla. Dat zou gebeurd zijn nadat de chef-staf van het 2e Korps van de ABiH naar Ankara werd gestuurd als additionele militaire attaché.²²⁸ UNPROFOR-functionarissen veronderstelden dat Turkse toestellen vanuit Cyprus kwamen vliegen, waarbij Amerikaanse militaire autoriteiten een bemiddelende rol hebben gespeeld.²²⁹

Franse functionarissen beweerden eveneens dat Turkije verantwoordelijk was voor de vluchten. In een Brits dagblad verklaarden NAVO-functionarissen dat, als de Amerikaanse inlichtingendiensten een dekmantel gebruikten, 'Turkey would be the obvious choice'. De Turkse luchtmacht beschikt over C-130's die Tuzla konden bereiken. Dat gold overigens ook voor de Iraanse en Pakistaanse luchtmacht, die eveneens werden genoemd als mogelijke derde landen voor leveranties via Turkije op Tuzla.²³⁰

Ook de Britse militaire inlichtingendienst, de *Defense Intelligence Staff*, was op de hoogte van de Amerikaanse geheime wapenleveranties aan de ABiH. Volgens een Britse *intelligen-*

223 John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/96 en Johan Peleman, Wapenhandel naar Bosnië-Herzegovina', *Noord-Zuid Cahier*, No. 22(3), september 1997, pp. 88-89.

224 Robert Fox, 'Dangerous games of fact and fantasy', *The Daily Telegraph*, 10/02/93. Zie ook de uitspraken van voormalig FC L. MacKenzie: 'Interventie zal in Bosnië geen vrede brengen', *de Volkskrant*, 06/02/93.

225 'Bosnische vice-president: Kroaten hebben ons nodig', *Trouw*, 23/02/93.

226 O'Shea, *Crisis at Bihać*, p. 159.

227 John Pomfret, 'US Allies Fed Pipeline Of Covert Arms in Bosnia', *The Washington Post*, 12/05/96.

228 Vertrouwelijk vraaggesprek (68).

229 William Drozdiak, 'US Accused of Covert Bosnia Aid', *Chicago-Sun Times*, 28/07/95.

230 William Drozdiak, 'US Accused of Covert Bosnia Aid', *Chicago-Sun Times*, 28/07/95; Richard Dowden & John Carlin, 'US secretly supplying weapons to Bosnia', *The Independent*, 26/02/95 en Robert Fox, 'Iran's cases of cash helped buy Muslim victory in Bosnia', *The Daily Telegraph*, 01/01/97.

ce-functionaris heeft de *Defense Intelligence Staff* daar nooit werk van gemaakt, om de gevoelige relatie met de Amerikaanse diensten niet nog verder te verslechteren. In een interne analyse van de *Defense Intelligence Staff* werd geconcludeerd dat de wapens werden geleverd via 'a different network', en dat de hele operatie waarschijnlijk werd geleid door de *National Security Council*. Benadrukt werd dat CIA en de *Defence Intelligence Agency* niet bij de *Black Flights* op Tuzla betrokken waren. De *Defense Intelligence Staff* kreeg trouwens ook rechtstreeks opdracht van het Britse kabinet om deze affaire niet te onderzoeken. Dat mocht dus gewoonweg niet omdat de kwestie te gevoelig lag in de Amerikaans-Britse betrekkingen. Intelligence over de geheime leveranties aan de ABiH verkreeg de *Defense Intelligence Staff* ook van de Duitse militaire inlichtingendienst en de *Bundesnachrichtendienst*, omdat een deel van de vluchten uit Frankfurt vetrok. Er zou echter geen Amerikaans-Duitse alliantie zijn geweest inzake clandestiene steun aan de ABiH.²³¹

Čengić had de hele operatie opgezet. De familie-Čengić bezat tal van bedrijven in Turkije, en Čengić was tijdens de oorlog werkzaam in Ankara als militair attaché, en zou daar een overeenkomst hebben gesloten met de Turkse regering over geheime wapenleveranties. Die zouden op Tuzla plaatsvinden en de Special Branch van de Turkse Generale Staf was hierbij betrokken. Deze eenheid was in het verleden ook verantwoordelijk voor *covert operations*.²³²

Het Pentagon had Čengić eveneens geïdentificeerd als de voornaamste schakel tussen de leveranties uit islamitische landen, zoals Iran, Turkije en Pakistan.²³³ Zelfs de BVD constateerde dat Turkse vliegtuigen herhaaldelijk wapens afwierpen boven gebieden in handen van de ABiH. De dienst omschreef het Turkse optreden als 'solistisch'.²³⁴ Ook in rapportages van de MID/KM was sprake van betrokkenheid van Turkse vliegtuigen; gesignaleerd werd dat Turkije in staat was om met C-130's rechtstreeks of via derde landen naar Tuzla te vliegen.²³⁵

De conclusie is dat de Verenigde Staten een 'oogje' hebben dichtgeknepen bij de Kroatische pijplijn, maar bij de *Black Flights* op Tuzla Air Base opzettelijk de 'ogen' (van de AWACS-toestellen) gesloten hielden bij de directe Turkse vluchten. Amerikaanse toestellen vlogen zelf niet op Tuzla, omdat ontdekking daarvan de Amerikaanse regering in grote verlegenheid zou brengen en de transatlantische relaties nog verder onder druk zouden komen te staan. Leveranties via een derde land waren een eenvoudiger oplossing voor de Verenigde Staten.

4. Militaire hulp aan de Bosnische Serven

Niet alleen de clandestiene wapenleveranties aan de ABiH verhitte de gemoederen, maar ook de leveranties aan de Bosnische Serven. Volgens sommige bronnen hadden Russische inlichtingendiensten zelfs een geheim wapenakkoord met de Bosnische Serven.²³⁶

Gedurende de gehele oorlog werden beschuldigingen geuit dat Servië op grote schaal

231 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

232 'Turska pokušavala da naoruža bosanske Muslimane', *Borba*, 05/12/94 en vertrouwelijke informatie (36).

233 Robert Fox, 'Iran's cases of cash helped buy Muslim victory in Bosnia', *The Daily Telegraph*, 01/01/97.

234 ABZ, 911.31. Notitie BVD aan deelnemers CVIN+, 29/04/93, p. 25.

235 MID/CO. Nr. 438.0315, AR Briefing, nr. 7/1995, 20/02/95.

236 Johan Peleman, Wapenhandel naar Bosnië-Herzegovina', *Noord-Zuid Cahier*, No. 22 (3), september 1997, pp. 92-94.

wapens en munitie leverde aan de VRS. In een artikel in de *New York Times* werd bijvoorbeeld beweerd dat honderden vluchten met Servische helikopters over noordoostelijk Bosnië waren geregistreerd. Een anonieme UNPROFOR-functionaris verklaarde: 'We have not seen anything on this scale before and doubt that the Bosnian Serbs could organize this number of helicopter flights without the active involvement of Yugoslav Army.'²³⁷ Tot ergernis van Annan leidde dit artikel 'which runs counter to every element of analysis provided to us by yourselves' direct tot een verzoek van de niet-gebonden landen om een debat in de Veiligheidsraad. Hij verzocht Akashi alle berichten over helikoptervluchten direct te rapporteren. Akashi had Annan al meegedeeld dat het waarschijnlijk niet om grensoverschrijdende vluchten handelde, en dat het aantal vanaf de grond waargenomen vluchten overdreven was.²³⁸

Dat de grens tussen Servië en Srpska regelmatig werd gebruikt om clandestien wapens en olie te leveren, was evident. Er was zelfs een speciaal orgaan in het leven geroepen dat hierop toezicht moest houden: de ICFY Monitoring Mission, een uitvloeisel van de Joegoslavië-conferentie, die op 17 september 1994 was ingesteld. De Finse brigadegeneraal Tauno Nieminen was hoofd van de missie van 13 januari tot 14 december 1995. Hij onderhield regulier contact met UNPROFOR maar werkte voornamelijk voor de ICFY.

De meningen over de Servische leveranties aan de VRS lopen uiteen. In een uitvoerig rapport beklaagde de Bosnische regering zich over de Servische steun aan de VRS. Van augustus 1994 tot juli 1995 zouden Servië en Montenegro aan de Bosnische Serven in totaal 512 tanks, 506 YPR's, 120 houwitsers, 130 andere stukken geschut, 6 MIG 29's, SU-25 en SU-27 toestellen en meer dan 20 helikopters geleverd hebben. Dat waren formidabele aantallen, waar een heel leger mee kon worden uitgerust. Alleen al daarom waren deze Bosnische getallen ongeloofwaardig. Volgens Nieminen klopten deze gegevens niet, en waren de controles aan deze grens waterdicht. Hij wees erop dat er geen sprake was van *random checking*, maar dat iedere auto werd geïnspecteerd en compleet doorgelicht. Waarnemers hadden zelfs de bevoegdheid om auto's of vrachtwagens uit elkaar te laten halen.²³⁹

Volgens medewerkers van een Europese inlichtingendienst werkten de sancties aan de Drina echter niet; de waarnemers hadden bijvoorbeeld opdracht om zich bij gevaar direct terug te trekken. De Serven schoten meestal bij het vallen van de duisternis een serie salvo's in de lucht om de waarnemers bang te maken en die trokken zich dan snel terug. Op basis van betrouwbare intelligence gegevens kwam hun dienst tot de conclusie dat er 's nachts vaak militair materieel van Servië naar Srpska werd overgebracht, doorgaans bestaande uit 2 tanks (T-54), 2 YPR's, 2 vrachtwagens met artillerie, 2 bussen met soldaten van het Joegoslavische leger en 2 trucks met brandstof.

Dit was het normale patroon van Servische steun aan de VRS; de sanctiecommissie werd door hen dan ook beschouwd als een politieke missie. Van de zijde van de VRS werd bevestigd dat er veel brandstof uit Bulgarije en Roemenië aan Servië werd geleverd, die werd doorgevoerd naar de VRS. Treinwagons gingen de grens over, en ook over de Donau kwam brandstof binnen. De waarnemers werden herhaaldelijk door een kapitein voor het blok

237 Roger Cohen, 'U.N. Reports Serbian Helicopters Are Flying Into Bosnia', *The New York Times*, 21/09/94.

238 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan

Annan, nr. Z-1457, 22/09/94 en Annan aan Akashi, nr. 3101, 22/09/94.

239 Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

gezet: deze zei dan dat hij door zou varen of anders de olie in de Donau zou laten lopen.²⁴⁰ De Fin Nieminen bleef er tegenover het NIOD echter bij dat meldingen van aanvoer van tanks, YPR's en vrachtwagens over de Drina niet op waarheid berustten.

Als Milošević op een grootschalige wijze de VRS steunde, dan is dus de vraag hoe dit gebeurde. Milošević liep hiermee enorme politieke risico's. Wel is duidelijk dat vanuit Servië steun werd verleend in de vorm van soldaten, technische adviezen, geïntegreerde luchtdefensie en financiële hulp, maar dus niet in de vorm van grootschalig militair materieel.²⁴¹

Een vooraanstaande adviseur op het Witte Huis bevestigde dit. Hij had nooit overtuigend bewijs gezien dat via de Drina wapens naar de Bosnische Serven werden aangevoerd. Wel lag hiertoe de weg via Kroatië open. Hij noemde het embargo 'fairly effective' maar gaf toe dat er lekken waren. Intelligence over de schendingen was volgens deze bron all source intelligence (dat zijn inlichtingen uit open en gesloten bronnen), maar deze informatie mocht met buitenlandse inlichtingendiensten niet worden gedeeld.

Wat de functionaris bijzonder stak, was dat Washington er niet in geslaagd was om een financieel embargo te bewerkstelligen, omdat centrale banken in de EU, zoals de *Bank of England* en *Bundesbank*, daaraan niet meewerkten. De resoluties van de Veiligheidsraad voorzagen daar namelijk niet in, en de banken verscholen zich achter nationale wetgeving. Boosdoener was hier vooral de Oostenrijkse centrale bank. Er werd volgens de functionaris op dit punt geen vooruitgang geboekt tegen 'Serbia Incorporated' en Milošević kon via Cyprus zijn geld witwassen. Ook in Moskou werd veel geld witgewassen, wat werd vergemakkelijkt door de staat waarin het Russische bankwezen verkeerde. De oorlog had, aldus deze functionaris, anders eerder kunnen worden beëindigd, omdat Milošević dan de VRS-officieren niet langer had kunnen betalen.²⁴²

Volgens Sarajevo werd er, behalve wapens en munitie, nog meer geleverd aan de Bosnische Serven. De Bosnische regering beweerde dat er 8700 ton brandstof geleverd werd.²⁴³ Volgens Nieminen leverde Servië de olie voornamelijk via de Krajina, en was er een achterdeur via Kroatië vanwege de relatie tussen Tudjman en Milošević. Het probleem was dat het mandaat van zijn missie zich niet uitstreckte tot Kroatië. Wat vanuit die regio via de Krajina aan de VRS werd geleverd, ontrok zich dus aan zijn gezichtsveld.²⁴⁴

Er waren geruchten over pijpleidingen over de Drina die de Bosnische Serven van olie voorzagen, maar Nieminen stelde dat hij zeker wist dat die nooit hadden bestaan. Er werden 24 uur per dag door zijn missie patrouilles langs de oevers van de Drina gelopen en gereden: die hadden toch op zijn minst sporen hiervan of van vrachtwagens moeten vinden. Datzelfde gold voor alle beweringen over pontonbruggen. In een officieel rapport beweerde de Bosnische regering namelijk dat er in totaal 25 geheime militaire pontonbruggen werden gebruikt. De helft daarvan lag tussen Bijeljina en Zvornik.²⁴⁵ In een van de wekelijkse overzichten rapporteerde Nieminen wel over een Servische pontonbrug; volgens de liaisonofficier van het Joegoslavische leger was die aangelegd in de sector Bajina Bašta om vluchtelingen te verwerken bij een mogelijk ABiH-offensief.²⁴⁶ Soms werd wel olie overgezet in kleine bootjes

240 Vertrouwelijke vraaggesprek (48). Zie ook: Robert Block, 'Serbs march in secret to the aid of Bosnian kin', *The Independent*, 05/07/95.

241 Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

242 Vertrouwelijk vraaggesprek (14).

243 ABZ, PVNY. Biegman aan Buitenlandse

Zaken, bijgesloten Bosnische notitie, 04/09/95

244 Zie voor het militaire grensverkeer: UNNY, DPKO. Janvier aan Annan, Z-1120, 09/07/95.

245 ABZ, PVNY. Biegman aan Buitenlandse Zaken, bijgesloten Bosnische notitie, 04/09/95

246 Vertrouwelijke informatie (148).

of met een aantal vaten tegelijk. Ook reden er vrachtwagens met volle dieseltanks heen en weer tussen Servië en Srpska.

De vraag blijft dan hoe het Joegoslavische leger, de VJ, de VRS steunde. De VJ was volgens een Europese inlichtingendienst actief in Oost-Bosnië. Deze dienst vergaarde *intelligence* waaruit bleek dat veel ouders in Servië klaagden over het feit dat hun zonen naar Bosnië moesten. De overlijdensberichten in Servische kranten werden nauwkeurig bestudeerd; daaruit bleek dan dat er soldaten in Bosnië waren gesneuveld. Dienstplichtigen werden in groepen per bus de grens overgestuurd. Die bestonden meestal uit zo'n vijftig militairen zonder uitrusting, die vermoedelijk in Servië hadden geoefend. Verder werkten er Servische stafofficieren in Pale en werden VRS-officieren getraind in Servië en kreeg de VRS de salarissen via Belgrado uitbetaald. Ook werd er veel logistieke steun aan de VRS gegeven. Reparaties, en reserveonderdelen werden door de VJ verzorgd, en het VRS-materieel werd door Servië *up to date* gehouden. Het transport van tanks en YPR's werd door de VJ gecoördineerd.²⁴⁷

Volgens Nieminen moest niet vergeten worden dat voor de komst van de waarnemers Milošević alle tijd had gehad om zoveel te leveren als mogelijk was.²⁴⁸ In Servië was zijn tegenspeler Kertiš de grootste smokkelaar, aldus de bronnen binnen westerse inlichtingendiensten,²⁴⁹ en die had de opdracht van Milošević gekregen om de missie van Nieminen gelukkig te houden. Wat Kertiš zei gebeurde, ook met als doel 'to keep us happy so that nobody would blame Milosevic', aldus Nieminen.²⁵⁰ Schending van het embargo betekende immers dat de sancties tegen Servië weer verzwaaard zouden worden.

Op 25 mei 1995 vonden de luchtaanvallen op Pale plaats en werden er als represaille gijzelaars genomen. Op 29 mei deelde de Amerikaanse ambassade mee dat informatie was verkregen over een directe dreiging tegen de Amerikaanse waarnemers. Dit had tot gevolg dat alle Amerikaanse en tien Canadese waarnemers direct werden teruggetrokken. De meerderheid van de waarnemers was afkomstig van *Military Professional Resources Incorporated*, de anderen kwamen van het *State Department*. Volgens een *intelligence*-functionaris werd aan Nieminen, die in eerste instantie niet akkoord ging met de terugtrekking, uiteindelijk na veel aandrang betrouwbare *intelligence* getoond waaruit bleek dat zij daadwerkelijk gevaar liepen. De CIA zou de Finse generaal rapporten hebben laten zien die duidelijk maakten dat de Amerikaanse dienst een bron of bronnen dicht bij Mladić of Karadžić hadden. Ook toonden zij hem onderschept berichtenverkeer. In Pale was het besluit al genomen om Amerikaanse waarnemers te gijzelen en die dan over de grens van Servië naar Srpska te ontvoeren; daarna ging de Fin akkoord met het terugtrekken van de waarnemers.²⁵¹

Oorspronkelijk was het de bedoeling dat de missie uit 250 waarnemers zou gaan bestaan. Dit aantal werd echter nooit gehaald en de maximale bezetting bedroeg 210, van september tot oktober 1994. De missie van Nieminen had totale *Freedom of Movement* langs de grens met Servië. De ICFY-missie bezette niet alle grensovergangen; talrijke daarvan werden niet bewaakt of door ingehuurd Servisch personeel. De missie zou zelf hebben toegeven dat 71 potentiële grensovergangen aan de Drina niet onder hun controle stonden. De Bosnische

247 Vertrouwelijk vraaggesprek (48).

248 Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

249 Vertrouwelijk vraaggesprek (48).

250 Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

251 Vertrouwelijk vraaggesprek (42).

regering concludeerde daarop dat de missie niet in staat was geweest om een effectieve controle uit te oefenen. Daarvoor zouden 1760 vaste waarnemers, 310 mobiele waarnemers, 100 tolken en 80 administratieve medewerkers nodig zijn geweest. Verder had de missie volgens de Bosnische regering moeten beschikken over 2 helikopters, 214 voertuigen en een radardetectiesysteem om laagvliegende toestellen op te sporen

In mei 1995 liep het aantal dus sterk terug; toen de Amerikaanse en Canadese waarnemers terug waren gehaald, had Nieminen nog 151 waarnemers over. Van de 18 *Border Control Points* werden er vier gesloten. Er waren toen waarnemers uit 18 landen: voornamelijk uit de EU, Noorwegen, Rusland, en Tsjecho-Slowakije. Het betrof professionele douanemensen, die in elke sector opereerden.²⁵²

Andere landen stuurden additioneel personeel en in juli 1995 kon de missie weer beschikken over 185 waarnemers die 24 uur per dag 19 grensovergangen bemanden. Uit hun uitvoerige verslagen blijkt dat er af en toe getracht werd over de grens tussen Servië en Srpska via de Drina heen te smokkelen,²⁵³ maar grote smokkeloperaties werden niet geregistreerd. Drie dagen voor de aanval op Srebrenica constateerden waarnemers zelfs dat bussen met mannen met de dienstplichtige leeftijd tot twee keer toe door Servische milities aan de grens werden tegengehouden en niet naar Srpska mochten.²⁵⁴

Nieminen klaagde voortdurend over het gebrek aan medewerking van de Amerikaanse *intelligence community*. Die nam regelmatig luchtfoto's boven de Republika Srpska, maar toen Nieminen daarom vroeg, kreeg hij deze niet. Een adviseur van het Witte Huis bevestigde dat deze Amerikaanse *intelligence* niet werd gedeeld, en voor de Amerikanen zelf werd gehouden.²⁵⁵ Slechts mondjesmaat kreeg Nieminen *intelligence*, soms in de vorm van onderschept berichtenverkeer, *intercepts*, maar de vraag was of die altijd even betrouwbaar waren.

Ook de Bosnische diensten onderschepten communicatieverkeer, waaruit Servische betrokkenheid zou blijken.²⁵⁶ De tussenpersoon hierbij was Mirko Krajišnik, de broer van de voorzitter van het Bosnisch-Servische parlement, Momčilo Krajišnik. De *intercepts* wezen uit dat de Servische minister van Binnenlandse Zaken en hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, Jovica Stanišić, betrokken waren bij clandestiene leveranties van wapens en brandstof.²⁵⁷

De Franse en Britse inlichtingendiensten gaven wel informatie aan Nieminen 'to balance US intelligence reports', en de *Bundesnachrichtendienst* kwam pas in de herfst van 1995 met waarnemers, die echter een anti-Servische houding hadden. Nieminen moest daarnaast rekening houden met desinformatie; de Duitse ambassade in Belgrado kwam af en toe met rapporten waarvan de betrouwbaarheid bedenkelijk was. Zo rapporteerde de ambassade op 16 maart 1995, waarschijnlijk op gezag van de *Bundesnachrichtendienst*, dat bij Jagoštica een tijdelijke brug over de Drina was aangelegd tussen Servië en Srpska die werd gebruikt om materieel naar de VRS te vervoeren. Ook werden een viertal grensovergangen genoemd waarover goederen naar de VRS werden gesmokkeld. Aan de berichten werd direct ge-

252 ABZ, PVNY. Biegan aan Buitenlandse Zaken, bijgesloten Bosnische notitie, 04/09/95. Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00. Vertrouwelijke collectie (6), Brief Nieminen aan Owen en Stoltenberg, 31/05/95.
253 Vertrouwelijke informatie (149).

254 Vertrouwelijke informatie (150).
255 Vertrouwelijk vraaggesprek (14).
256 Zie Hoofdstuk 6 van deze bijlage voor de Bosnische interceptiecapaciteiten.
257 Roy Gutman, 'Arms-Running Traced To Yugoslav Regime', *Newsday*, 29/05/96.

twijfeld; de brug zou namelijk in de *Žepa pocket* liggen en smokkel van militaire goederen bestemd voor de VRS via Moslim-gebied lag niet voor de hand. Het Britse leger stuurde een SAS-patrouille naar de waargenomen brug. De omgeving bleek te lijken op een Noorse fjord, met een steile rotswand van meer dan 200 meter hoog. De Duitse informatie klopte dus niet, en ook het verhaal van de smokkel via vier grensposten bleek niet te kloppen omdat alle posten 24 uur per dag bewaakt werden door VN-waarnemers.²⁵⁸

De informatie van de Bosnische Moslims viel eveneens niet altijd te vertrouwen. Soms kreeg Nieminen *intercepts*, maar er werd altijd rekening gehouden met de mogelijkheid van desinformatie. Er werden in die tijd, zoals gezegd, veel Bosnische rapportages aan de VN gezonden over grote aantallen tanks en vrachtwagens die de Drina zouden zijn overgestoken.

De Amerikaanse waarnemers waren gefrustreerd over de respons uit Washington; daar werd steeds geklaagd dat hun rapporten niet klopten. Vanuit Washington kwamen tegenrapporten, maar ook die bleken vaak onjuiste informatie te bevatten. Alhoewel een van Nieminens nauwste medewerkers een functionaris van het *State Department* was, bleven de Amerikanen weigerachtig hun *intelligence* ruimhartig te delen.²⁵⁹ De missie had daardoor voortdurend te maken met desinformatie over allerlei tanks die over de Drina trokken. Een missielid gaf als voorbeeld de aanval op *Žepa*, waarbij Amerikaanse en Duitse diensten beweerden dat er tanks over de Drina waren gezet. Later bleek dat beide diensten verschillende luchtfoto's hanteerden waarbij de Duitse foto niet van de Drina was, maar van een heel andere rivier.

Later verbeterde de relatie met de Amerikaanse diensten; toen kreeg de missie *intelligence* van de CIA over vrachtwagens die heen en weer reden tussen Servië en Srpska. Die dienst kon precies aangeven om welke trucks het ging, wat de vrachtinhoud was, en op welk tijdstip en waar ze zouden oversteken. Het was echter pas in de herfst van 1995 dat de missie deze *intelligence* snel en tijdig kreeg;²⁶⁰ toen waren er immers Amerikaanse grondtroepen gearriveerd.

Een 'very hot potato' waren de helikoptervluchten vanuit Servië naar Srpska. Ter illustratie kan de volgende mysterieuze episode dienen. Op 7 februari 1995 kreeg Nieminen een telefoontje van VN-onderhandelaar Stoltenberg. Er zouden vijftien tot twintig helikoptervluchten de grens zijn gepasseerd, en ergens bij Srebrenica zijn geland. Deze helikopters kwamen uit Servië.²⁶¹ Waarschijnlijk had de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap dit aan Stoltenberg meegedeeld.²⁶² Nieminen stelde toen een speciaal rapport op voor de Veiligheidsraad. Op 8 februari volgde de Servische ontkenning dat er vluchten waren uitgevoerd; op 22 februari had Nieminen een onderhoud met Milošević over de helikoptervluchten, en ook hij ontkende de vluchten. Op 2 maart rapporteerde UNPROFOR dat tussen 21 en 27 februari opnieuw negentien helikopters van Servië naar Bosnië waren gevlogen. Nieminen eiste direct opheldering, maar de VJ beweerde van niets te weten.²⁶³ Op 27 maart kwam er een nieuwe melding: deze keer zou het gaan om 27 helikopters die, op zeer grote hoogte, van

258 Vertrouwelijke informatie (9).

259 Ook wat betreft het financieren van de missie. Begin maart 1995 hadden de Verenigde Staten nog geen financiële bijdrage geleverd. Nieminen klaagde hier ook over: UNNY, UNPROFOR, Box #88041, file 4.4 Notes on Meetings, Bell aan Akashi, 16/03/95; vertrouwelijke informatie (152).

260 Vertrouwelijk vraaggesprek (42).

261 Interview Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

262 Vertrouwelijk vraaggesprek (42).

263 Interview met Tauno Nieminen en Aaro Suonio, 25/05/00.

Servië naar VRS-gebied vlogen. Op de weg terug vlogen de toestellen waarschijnlijk juist heel laag, om zo de radars te ontwijken; Nieminen werd verteld dat de AWACS-toestellen problemen hadden met het volgen van helikopters.

Nieminen had eerder al opdracht gegeven tot een groot opgezet onderzoek. Op 28 maart 1995 presenteerde luitenant-kolonel R. Gudmundsson zijn bevindingen aan Nieminen. Tussen oktober 1994 en maart 1995 hadden waarnemers vanaf het vliegveld van Belgrado, Surčin, in totaal 73 grensoverschrijdende vluchten van helikopters geregistreerd. *Radar-tracks* van diverse radarposten bewezen dit. Alle posten waren verbonden met twee belangrijkste luchtverkeersleidingcentra: een in Zagreb en een in Belgrado. In Surčin waren vier radars beschikbaar maar die hadden geen groot bereik. Ze lagen te ver van de grens tussen Bosnië en Servië om laagvliegende toestellen te volgen.

De radartracks waren exclusief afkomstig van een radarpost die ongeveer 90 km van de grens met Bosnië was verwijderd. De 79 schendingen vielen als volgt uit te splitsen: er waren 6 schendingen van de *No Fly Zone* in Bosnië. Daarbij waren ook ABiH-vluchten.²⁶⁴ Er waren 13 schendingen waarbij gevlogen werd van Servië naar Bosnië. De resterende 60 schendingen betroffen helikoptervluchten waarbij gevlogen werd van Bosnië naar Servië. In maart 1995, dus vlak na de *Black Flights* op Tuzla, werden er in totaal 30 schendingen geconstateerd. Daarbij waren 26 helikoptervluchten van Bosnië naar Servië en 4 schendingen van de *No Fly Zone* in Bosnië. De zogeheten *track headings* waren vooral in de richting van Belgrado.

Gudmundsson had eveneens een mening over de vraag wat de helikopters vervoerden van Bosnië naar Belgrado in plaats van omgekeerd. Volgens hem vervoerden de helikopters waardevolle goederen op hun terugvlucht, en was ongezien terugvliegen vanuit Servië niet zo'n probleem, omdat via uitkijkposten op de vliegvelden en bij de grenzen kon worden bekeken of waarnemers van UNPROFOR of de ICFY-missie in de buurt waren. Verder constateerde Gudmundsson dat deze vluchten soms plaatsvonden na een of twee dagen van zware gevechten in Bosnië. Dit waren kennelijk geen medische vluchten, want die waren toegestaan, en deze vluchten waren niet aangemeld.

Gudmundsson stelde vast dat in twee gevallen een NAVO-straaljager op geringe afstand van een helikopter was geweest, maar dat er geen actie was ondernomen. De helikopters waren ook nooit onderschept, maar de vraag was of een AWACS-vliegtuig deze laag en langzaam vliegende helikopters kon ontdekken; volgens Gudmundsson kon dat, maar 'the findings are normally filtered out by the computer system'. Er was hem nog iets merkwaardigs opgevallen: geen enkele schending was gelijktijdig gezien door zowel het Belgradose vliegveld Surčin als door UNPROFOR of ICFY. Dit zou kunnen betekenen dat alleen helikoptervluchten op grote hoogte door Surčin werden gezien, maar als dat het geval was zou de Servisch luchtverdediging alarm hebben geslagen na waarneming, en dat was nooit gebeurd. Dat zou er op duiden dat de luchtverdediging van de herkomst van deze helikopters afwist; misschien waren de helikopters uitgerust met een *transponder* die opereerde op een bepaalde militaire frequentie, om de samenwerking met de Servische luchtafweer te vereenvoudigen.²⁶⁵

Gudmundsson concludeerde dat als er een helikopter 'gezien' was, deze ook weer terug

264 Bijvoorbeeld bij Srebrenica: UNNY, DPKO. Janvier aan Annan, Z-483, 26/03/95.

265 Een transponder geeft een uniek signaal af

waardoor de luchtverkeersleiding het toestel op de radarschermen kan herkennen.

moest, zodat het totale aantal schendingen verdubbeld moest worden. De luchtgrens tussen Servië en Bosnië was al met al niet dicht, en als de toestellen terugvlogen van Servië naar Bosnië konden ze belangrijke vracht vervoeren. 'The amount of suspected helicopters turning back to Bosnia have capacity of carrying substantial operational, logistic and personnel support to local authorities or commanders.'²⁶⁶

Op 30 maart kreeg Owen een briefing van de bevindingen van Gudmundsson. Wie de vluchten uitvoerde, met welk doel, en wat de helikopters vervoerden, bleef onduidelijk. Een bijgevoegde kaart gaf wel aan dat er veel in de buurt van Srebrenica werd gevlogen.²⁶⁷ Servië reageerde geërgerd op de conclusies van dit rapport.²⁶⁸

Op 11 april had Nieminen weer een onderhoud met Milošević. De basis daarvoor was een UNPROFOR-rapport waaruit bleek dat er tussen 2 en 7 april 1995 25 helikopters van Servië naar Bosnië waren gevlogen. Hij toonde Milošević alle rapporten en verlangde dat dit zou stoppen. Zoniet, dan zou hij met zijn missie definitief vertrekken. Hierna stopten de vluchten van Servië naar Bosnië niet geheel, maar nam het aantal wel af.

Westerse Inlichtingendiensten over steun van de VJ aan de VRS

De berichten over Servische leveranties bleven aanhouden. Volgens een Canadese UNPROFOR-medewerker kwamen vele zware vrachtwagens het gebied dat beheerst werd door de Bosnische Serven binnen via grensovergangen met Servië.²⁶⁹ In dezelfde tijd keken ook Britse inlichtingendiensten naar de bevoorrading van de VRS. In maart 1995 stelde de Britse militaire inlichtingendienst vast dat deze plaatsvond, en wel door de VJ met behulp van helikopters, aldus verschillende *intelligence*-rapporten. Britse diplomaten in Belgrado waren daar echter niet honderd procent van overtuigd; zij waren het oneens met deze analyse van de *Joint Headquarters* in Salisbury van 8 maart. Daarin stond dat 'the VRS are clearly being resupplied across the Drina by helicopters'. Volgens Britse diplomaten was deze bewering volstrekt in strijd met het ICFY-rapport van een week eerder. Zij vroegen zich af waarom, als er *intelligence* was, waarom deze dan niet aan het ICFY beschikbaar was gesteld. Britse diplomaten vermoedden dat dit een 'repeddling of others' unsupported intelligence reports' was.²⁷⁰

De *Bundesnachrichtendienst* en de MID rapporteerden eveneens over schendingen van het embargo tegen Servië en Montenegro door Roemenië en Griekenland. Over de Donau vonden Russische en Oekraïense olieleveranties aan Servië plaats. Ook Hongaarse vrachtschepen, formeel op doorreis naar Roemenië, zouden feitelijk in Servië gelost worden, en de olie zou naar de Republika Srpska doorgevoerd worden. Verder berichtten deze diensten dat Griekenland het embargo schond door dagelijks grote hoeveelheden elektriciteit uit Bosnië af te nemen. Die werd overigens keurig via Servië naar Griekenland geleid, en de Griekse staatsenergiemaatschappij betaalde maandelijks \$ 20.000 aan Belgrado voor het gebruik

266 Vertrouwelijke collectie (12), Lt.Col Gudmundsson aan Brig. Generaal Tauno Nieminen, 28/03/95. Rapport van 5 pagina's plus 2 kaarten van schendingen.

267 Vertrouwelijke collectie (6), Nieminen aan Owen en Stoltenberg, 30/03/95.

268 UNNY, DPKO. Nieminen aan Owen en Stoltenberg, 11/04/95; Kirudja aan Akashi, CBZ-956, 11/04/95 en Kirudja aan Annan, Z-588,

12/04/95.

269 Tom Quiggin, 'Srebrenica en de internationale gemeenschap in Bosnië', *De Internationale Spectator*, 52 (1998), 2, p. 81. Quiggin wijst erop dat voorraden ter ondersteuning uit Kroatië en Servië naar de rebellerende Moslim Fikret Abdić in Bihać bleven toestromen.

270 Vertrouwelijke informatie (15).

van de hoogspanningskabels. Verder zou volgens deze diensten het wapenembargo op grote schaal ontdoken zijn via Macedonië.²⁷¹

Veel brandstof werd ook per trein uit Skopje aangevoerd. De Britse pers beschuldigde Akashi hieromtrent van falen: 'Akashi just wanted to push this into a black hole so we could forget about it', aldus een anonieme functionaris. Dit verwijt aan Akashi is onterecht: UNPROFOR had geen mandaat om schendingen van het wapenembargo te monitoren of het embargo af te dwingen.²⁷²

Opmerkelijk is ten slotte dat nooit melding is gemaakt van smokkel van atomaire splijtstoffen naar Servië, alhoewel dit land wel een geheim nucleair programma had.²⁷³

Andere donoren van de VRS

De VRS kreeg ook ondersteuning van de Russische maffia, die volop wapens en olie leverde. Veel doorvoer zou Servië bereiken via de Donau; betalingen werden uitgevoerd vanuit Cyprus. Er waren in de zomer van 1995 al meer dan 480 Servische firma's op dat eiland gevestigd, waarvan een aantal directe banden had met Milošević. Olie, benzine, vrachtwagens, wapens, munitie, machineonderdelen en consumptiegoederen werden via deze bedrijven aangekocht. Per week zou er voor een bedrag van £ 6 miljoen gehandeld worden. De Russische maffia zou ook betrokken zijn bij de verkoop van tanks uit voorraden van het Rode Leger.²⁷⁴

Ook Israël zou wapenleveranties aan de VRS verzorgd hebben. De tussenpersoon daarbij was Jezdimir Vasiljević, een bankier en vertrouweling van Milošević. In oktober 1991 sloot hij een contract met Israël, en transacties verliepen daarna via de Kroaat Boris Krasni en de staatsbedrijven *Jugoeksport* en *Jugoslavija Publik*. Volgens perspublicaties mochten in 1992 grote delen van de joodse gemeenschap in Sarajevo de stad van de Bosnische Serven verlaten, in ruil voor wapenleveranties uit Israël. Er waren meer aanwijzingen van Israëlische betrokkenheid: eind 1994 bracht een onderzoek naar een restant van een mortiergranaat op het vliegveld van Sarajevo aan het licht dat er Hebreeuwse letters op stonden, en in augustus 1995 berichtte een nieuwsrubriek op de Israëlische televisie dat particuliere Israëlische wapenhandelaren aan de VRS leverden. Dit moest met toestemming van de regering hebben plaatsgevonden.²⁷⁵

Kort samengevat: de VRS werd net als de ABiH op grote schaal van wapens, munitie en olie voorzien. Servië, maar ook andere landen, zorgden hiervoor. De leveranties verliepen deels via de grensovergangen aan de Drina, maar ook via Kroatië. De ICFY-missie deed haar

271 MID/CO. Nr. 2694, Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 66/92, 14/09/92 en 'Bundesnachrichtendienst: Handel mit Serbien geht weiter; Embargo wird umgangen', *Sueddeutsche Zeitung*, 21/07/92 en Marko Milivojević, 'The Balkan Medellin', in; *Jane's Intelligence Review*, Vol. 7 (1995), 2.

272 Robert Fox, 'UN failing to halt sanction-busting trade with Serbia', *The Daily Telegraph*, 12/05/94 en UNGE, UNPROFOR, Box 124, Akashi aan Annan, Z-1106, 22/07/94.

273 William C. Potter, Djuro Miljanić & Ivo

Slaus, 'Tito's Nuclear Legacy', *Bulletin of Atomic Scientists*, Vol. 56 (2000), 2, pp. 63-75.

274 Josef Bata, 'Serbiens geheime Auslandskontakte', *Aussenpolitik*, No. IV, 1993, pp. 378-381 en David Williams, 'How Russian Mafia helps fuel Serbs' campaign of slaughter', *Daily Mail*, 15/08/95.

275 Dobrila Gajić Glisić, *Srpska Vojska. Iz Kabineta Ministra Vojnog*, z.pl., z.d., p. 27 en Igor Primoratz, *Israel and the war in the Balkans*, zie: <http://www.hr/darko/etf/isr2.html>.

best om het embargo te controleren, maar verkreeg nauwelijks *intelligence*, en was ook niet in staat alle doorlaatposten te bemannen waardoor zij veel niet kon waarnemen.

5. De inzet van huurlingen, adviseurs en vrijwilligers

Dat de oorlog in Joegoslavië aantrekkingskracht uitoefende op huurlingen en vrijwilligers, was te verwachten. In bijna ieder gewapend conflict doet dit fenomeen zich voor; voorbeelden zijn vrijwilligers van de Internationale Brigade in de Spaanse burgeroorlog in 1936-1939, of de Belgische huurlingen in Katanga tijdens de gevechten in de Kongo in de jaren zestig.

Het onderscheid tussen huurlingen en vrijwilligers was ook in Joegoslavië duidelijk: de eerste groep werd betaald voor hun activiteiten; de tweede groep niet, die vocht voor 'een gerechtvaardigde zaak'. Een zoektocht in de pers levert veel artikelen op over de betrokkenheid van huurlingen, vrijwilligers en adviseurs. Zij zouden hebben geopereerd bij alle strijdende partijen, waarbij het opviel dat sommige nationaliteiten – zoals Britten en Duitsers – zowel voor Bosnische Kroaten, Bosnische Moslims als voor Bosnische Serven werkten.

Al eind 1992 verschenen de eerste rapporten over de Russische vrijwilligerseenheden, die voornamelijk bestonden uit Afghanistan-veteranen. Russische huurlingen en adviseurs werkten over het algemeen voor de VRS.²⁷⁶ Volgens beschuldigingen door de Bosnische regering waren vanuit Servië Russische militaire adviseurs gestuurd, en gaven meer dan 4000 huurlingen uit Rusland, de Oekraïne, Roemenië en Griekenland steun aan diverse paramilitaire organisaties.²⁷⁷ Griekse en Russische huurlingen zouden ook betrokken zijn geweest bij de aanval op Srebrenica. Een detachement Griekse vrijwilligers maakte deel uit van het Drina-korps.²⁷⁸

Verder onderschepte de ABiH een bericht van de VRS waarin werd gemeld dat de Servische vlag was gehesen op de vernielde orthodoxe kerk.²⁷⁹ Een ander bericht maakte melding van de suggestie dat ook de Griekse huurlingen hun vlag moesten hijsen en dat dit 'vanwege de marketing' op video moest worden vastgelegd.²⁸⁰

Het aantal huurlingen is nooit omvangrijk geweest, omdat de strijdende partijen over het algemeen slecht betaalden.²⁸¹ Het betrof dan ook voornamelijk vrijwilligers die actief waren. Hun militaire taken omvatten het deelnemen aan gevechtshandelingen tot het vergaren van *intelligence*. Zo reisde een Deense vrijwilliger door Srpska met een auto met Deense nummerplaten; zijn Deense paspoort gaf hem voldoende bescherming voor inlichtingenvergaring voor Kroatië. Veel soldaten claimden bij het Franse vreemdelingenlegioen of de SAS gediend te hebben, maar dat bleek slechts zelden het geval te zijn.²⁸² Nederlandse huurlingen

276 MID/CO. Nr. 2726, Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 100/92, 21/12/92; UNNY, DPKO, coded cables. Janvier aan Kittani, Z-2056, 06/11/95; Robert Fox, 'Dangerous games of fact and fantasy', *The Daily Telegraph*, 10/02/93 en 'Nederlands konvooi in oosten Bosnië overvallen', *De Limburger*, 30/05/94.

277 ABZ, PVNY. Biegman aan Buitenlandse Zaken, bijgesloten Bosnische notitie, 04/09/95.

278 Interview Emira Selimović, 21/10/98.

279 ABiH Tuzla. Komanda 2. Korpusa, 11/07/95, Str. Pov. Br. 02/8-10-1223.

280 ABiH Tuzla. Komanda 2. Korpusa, 11/07/95, Str. Pov. Br. 02/8-10-1224 en interview Šemsudin Murinović, 17/0/99.

281 Voor een overzicht van de meeste paramilitaire groeperingen en rol van huurlingen en vrijwilligers, zie MID/KL, Supintrep nr. 29417/4/040794, 04/07/94.

282 A. Rogers, 'Yugoslavia', in: *Flashpoint 1994*, Londen, 1994, pp. 139-148.

vochten eveneens aan de zijde van de Kroaten 'daar bij Zageb, Zabeg, Zagreb, of hoe heet dat daar ook al weer'.²⁸³ De huurlingen reageerden op een advertentie op 2 november 1991 in *De Telegraaf* van de door de extreem-rechtse Douwe van de Bos opgerichte Nederlands-Kroatische Werkgemeenschap. Hun aanmeldingen leidden tot de inzet van de *First Dutch Volunteer Unit* in Kroatië.²⁸⁴

De meeste Nederlandse huurlingen waren, net als Amerikaanse, Britse, Canadese, Duitse en Franse in Kroatië, actief in de 103e infanteriebrigade, die in de winter van 1992 werd geformeerd tot een Internationale Brigade. Ook was er een speciale Italiaanse eenheid, het Garibaldi-bataljon. Daarnaast werd melding gemaakt van Nederlandse huurlingen in Bosnië. Volgens Servische beschuldigingen maakten sommige huurlingen, waaronder Nederlandse, zich schuldig aan oorlogsmisdaden.²⁸⁵ Een van hen was de Nederlandse huurling Johan Tilder, over wie in het vorige hoofdstuk al werd geschreven.²⁸⁶

De mujahedin in Bosnië

De grootste opwinding werd veroorzaakt door de deelname van Moslims uit West-Europa en het Midden-Oosten aan de ABiH. 'Approximately 4000 Mujahedin, supported by Iranian special operations forces, have been continually intensifying their activities in central Bosnia for more than two years', aldus de Amerikaanse luitenant-kolonel John Sray die van april-augustus 1994 inlichtingenofficier in Sarajevo was.²⁸⁷

Over het aantal huurlingen of vrijwilligers in Bosnië, Srpska en Kroatië zijn geen betrouwbare cijfers. Evenmin is er iets bekend over hun effectiviteit. Volgens Bosnisch-Servische bronnen zou het in de Moslim-Kroatische Federatie gaan om meer dan 1300 strijders van

283 'Het moet daar gewoon afgelopen zijn', *de Volkskrant*, 02/12/91.

284 Zie bijvoorbeeld Sluik & Kurpershoek (red.), *De Duiveljager*, pp. 97-109; 'Oud-strijders mobiliseren Nederlands steunkorps voor onderdrukt Kroatië', *Trouw*, 06/11/91; 'Extreem-rechts schiet leger Kroatië te hulp', *Trouw*, 07/11/91; 'Garanties ontbreken: vrijwilligers gaan niet naar Kroatië', *Trouw*, 08/11/91; 'Vrijwilligers alsnog "op verkenning" bij militairen Kroatië', *Trouw*, 25/11/91; 'Ultra-rechts in Europa op de bres voor Kroatië', *NRC Handelsblad*, 06/11/91; Karin de Mik, 'Aan avonturiers hebben ze niks in Kroatië', *NRC Handelsblad*, 06/11/91; Boris Peters, 'Van kretten dat het niet mag, trekken de Serviërs zich niets aan', *de Volkskrant* 06/11/91; 'Werving Kroatië-strijders gestopt na kritiek op comité', *de Volkskrant*, 08/11/91; Jos Slats, 'De huurling gaat omdat de hele wereld Kroatië laat stikken', *de Volkskrant*, 11/12/91; idem, 'Nederlandse huurlingen vuren op Serviërs', *de Volkskrant*, 23/12/91; idem, 'Vrijwillige strijders vereerd door Kroaten', *de Volkskrant*,

14/01/92; Clifford C. Cremer, 'Een héél rare oorlog', *HP/De Tijd*, 07/02/92; Clifford C. Cremer, 'Een steeds raarder oorlog', *HP/De Tijd*, 27/03/92, pp. 14-17; 'Nederlandse huurlingen gevangen in Hercegovina', *De Telegraaf*, 25/07/92; Angelo Vergeer, 'Blanke boeren min of meer onze volksgenoten', *De Telegraaf*, 30/06/93; Clifford C. Cremer, 'Van Kroatië naar Transvaal', *HP/De Tijd*, 13/08/93, 'Griezels. De maten van Janmaat', *Tribune* 29 (1993), 2, p. 20 en Bert Huisjes, 'Opgejaagd op de Balkan', *Algemeen dagblad*, 19/09/01.

285 'Servische media: Nederlandse huurlingen pleegden oorlogsmisdaden', in *De Limburger*, 18/05/95.

286 Vertrouwelijk vraaggesprek (19). Zie ook: 'Serviërs schieten Nederlandse huurling dood', *De Limburger*, 17/05/94.

287 John Sray, 'Selling the Bosnian Myth', *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995 en CRST. Crisisstaf KL, Bastiaans aan Brantz, 11/07/94.

onder meer Koerdische, Algerijnse en andere Arabische afkomst. Deze groep zou rond Zenica gecentreerd zijn. De MID achtte het genoemde aantal overdreven.²⁸⁸

Vanaf het uitbreken van de gewapende strijd was sprake van de inzet van huurlingen van niet-Joegoslavische origine. Een actieve groep was de Mujahedin. Dit waren niet-Bosnische, islamitisch-fundamentalistische strijders uit Turkije, Iran, Pakistan, Soedan, Afghanistan, Jordanië, Libanon, Algerije en Saoedi-Arabië. Bovendien werden de namen van Jihad, Fis, Hamas en Hezbollah in verband gebracht met de Mujahedin in Bosnië.

Sray schatte het aantal Mujahedin-strijders op 4000; de CIA kwam in april 1994 tot de slotsom dat het om ongeveer 400 strijders ging.²⁸⁹ In 1994 hield de VN²⁹⁰ het op 450 tot 500, en in 1995 op circa 600. Amerikaanse schattingen spraken toen echter van 1200 tot 1400. Een BVD-rapport van eind 1995 gaf eveneens een schatting van slechts 200.

Deze groep onttrok zich aan de aansturing door de Bosnische autoriteiten, zowel politiek als militair. Er waren onbevestigde berichten over aansturing door autoriteiten van de landen van herkomst, door terroristische organisaties van islamitisch-fundamentalistische aard en door criminele organisaties.²⁹¹ De Mujahedin vormden onderdeel van de 4e, 7e en 8e *Muslimski*-brigade, gelegerd rond Zenica in centraal-Bosnië, en nam deel aan de activiteiten van enkele paramilitaire eenheden zoals de *Black Swans*. Zij vielen onder verantwoordelijkheid van het 3e en 7e Korps van de ABiH. Verder waren er nog ongeveer 25 andere Moslim-groeperingen en -eenheden actief in Bosnië, waaronder zich ook vrouwen bevonden.²⁹²

Deze groepen werden door de ABiH bevoorrad maar opereerden gedecentraliseerd als speciale eenheden of *shock troops*. Veel ABiH-bronnen, aldus een intern UNPROFOR-rapport, beschouwden hun militaire waarde als beperkt. Wel volgde de inlichtingenstaf van UNPROFOR hun verplaatsingen nauwgezet. De VN schatte de getalssterkte in de zomer van 1995 op maximaal 1500 strijders.²⁹³ Militaire deskundigen waren, volgens de BVD, van mening dat de dreiging die uitging van deze Mujahedin vanwege hun kleine getalssterkte niet moest worden overschat.²⁹⁴

Verder was de bevolking niet al te enthousiast over de strijders, en leek ongevoelig te zijn voor hun religieuze propaganda. De Bosnische regering leek minder antipathie te koesteren tegenover de Mujahedin; vooral president Izetbegović leek de strijders te zien als 'a conduit for funds from the Gulf and Middle East'.²⁹⁵

In het kader van de afspraken van het Dayton-akkoord moesten de Mujahedin-strijders voor 13 januari 1996 uit Bosnië vertrokken zijn.²⁹⁶ In oktober kwam UNPROFOR tot de conclusie dat de getalssterkte was teruggelopen naar 700 tot 800.

De aanwezigheid van de Mujahedin werd vooral door de Kroaten gebruikt om het proces

288 MID/CO. Nr. 2694, Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische federatie, nr. 02/94, 08/09/92. Zie ook; Andrew Hogg, 'Arabs join in Bosnia battle', inlichtingendienst *The Times*, 30/08/92.

289 James Risen, 'Iran gave Bosnia leader \$ 500.000', *Los Angeles Times*, 31/12/96.

290 UNNY, DPKO, Coded Cables UNPROFOR. De Lapresle aan Annan, Z-1371, 07/09/94; UNNY, UNPROFOR, Box 88039. DFC aan Brigadegeneraal Baril, 03/11/94.

291 BVD. De Mujahedin in Bosnië, 29/01/96.

292 Zie voor een overzicht van de meeste paramilitaire groeperingen en rol van huurlingen en vrijwilligers: MID/KL. Supintrep nr. 29417/4/040794, 04/07/94.

293 UNNY, DPKO, File #87303. G-2 aan COS, 07/01/95 en UNGE, UNPROFOR, Janvier aan Annan, Z-1623, Mujahedin in Bosnia, 08/09/95.

294 BVD. De Mujahedin in Bosnië, 29/01/96.

295 UNGE, UNPROFOR. Janvier aan Annan, Z-1623, Mujahedin in Bosnia, 08/09/95.

296 BVD. De Mujahedin in Bosnië, 29/01/96.

van verzoening en normalisering te vertragen. Het aantal botsingen met de lokale bevolking rond Tuzla nam toe, en het risico voor de Britse UNPROFOR-eenheden werd als significant beoordeeld. Volgens de ABiH waren radicale elementen binnen de 7e *Muslimski* Brigade hiervoor verantwoordelijk. De stemming was verslechterd nadat een Britse soldaat een Mujahedin-strijder had gedood.

Volgens UNPROFOR was de Amerikaanse druk op Izetbegović sterk opgevoerd om de Mujahedin uit Bosnië te doen laten vertrekken.²⁹⁷ Ook Janvier deed een oproep aan het secretariaat van de VN in New York om de druk op de Bosnische en Kroatische ambassadeurs op te voeren.²⁹⁸ Iran bleef Izetbegović wel steunen en doneerde in de herfst van 1996 nog \$ 500.000 voor zijn verkiezingscampagne. Pas eind 1996 kreeg de Amerikaanse regering haar zin en verbrak Bosnië de militaire en *intelligence*-banden met Iran.²⁹⁹

6. *Special Forces* in Bosnië

De ondertekening van het Akkoord van Washington in maart 1994 en de instelling van een staakt-het-vuren in centraal Bosnië maakte een effectieve liaison tussen UNPROFOR en de strijdende partijen noodzakelijk, om accurate informatie aan de VN-commandanten aan te leveren. De werkzaamheden, expertise en bekwaamheid van de UNMO's werden hiervoor onvoldoende geacht. Bovendien vielen de UNMO's niet onder het bevel van *Bosnia Herzegovina Commander* Rose. Londen besloot daarom om speciale troepen in Bosnië te introduceren, die *Joint Commission Observers* (JCO's) werden genoemd.³⁰⁰ In werkelijkheid waren dit eenheden van de *Special Air Services* (SAS) en *Special Boat Service* (SBS).

De JCO's opereerden in kleine teams van enkele soldaten. Er werden pogingen gedaan om een multinationale JCO-organisatie in het leven te roepen, maar vanwege de verschillende niveaus van bekwaamheden, slecht op elkaar afgestemde communicatiemiddelen en het ontbreken van een gezamenlijke *intelligence*-infrastructuur werden de gemengde patrouilles geen groot succes.

Er waren diverse operaties van de SAS in Bosnië. *The Guardian* meldde een speciale SAS-operatie waarbij ambulances werden gebruikt, die in plaats van brancards communicatieapparatuur in de laadruimte hadden. Deze 'ambulances' waren door de GGD van het Britse Humberside aan Bosnië geschonken uit humanitaire overwegingen, maar doken vaak plotseling op op de merkwaardigste plekken, zoals in de Bihać.³⁰¹

Volgens een voormalig UNPROFOR-medewerker waren de JCO's al vanaf 1992 in Bosnië actief en verzamelden zij *UK-eyes-only Human intelligence*. Deze JCO's rapporteerden binnen een *UK-eyes-only* keten. Een gedeelte van hetgeen zij verzamelden, werd met het *Military Information Office* van UNPROFOR in Zagreb gedeeld.³⁰²

Er was een SAS-eenheid gestationeerd in Goražde³⁰³ en er werd ook een SAS-eenheid als

297 UNGE, UNPROFOR. Akashi aan Annan, Z-2024, Update on Mujahedin in Bosnia, 31/10/95.

298 UNGE, UNPROFOR. Janvier aan Kittani, Z-2040, Mujahedin Activities in Bosnia, 03/11/95.

299 Barry Schweid, 'CIA: Bosnia has broken military, intelligence ties with Iran', *Associated Press*, 31/12/96; James Risen, 'Iran gave Bosnia leader \$ 500.000', *Los Angeles Times*, 31/12/96 en

James Risen, 'Report of Bosnian Spy Network stirs concerns in U.S.', *Los Angeles Times*, 06/02/97.

300 Vertrouwelijke informatie (1).

301 Ed Vulliamy, 'Britain's secret war in Bosnia', *The Guardian*, 02/04/96 en Franchet, *Casque bleu*, pp. 27-30.

302 Vertrouwelijke informatie (39).

303 MacDonald, SAS, p. 153-154.

JCO's naar Srebrenica gestuurd. Het voornaamste achterliggende doel van de JCO's in Srebrenica was om *intelligence* over Dutchbat te vergaren en uit te vinden of er iets illegaals gebeurde tussen de ABiH en Dutchbat.³⁰⁴ Op 18 maart 1995 arriveerde een nieuw JCO-team van twee man in Srebrenica. Zij losten een team van vier JCO's af, bestaande uit drie Britse militairen en een Zweedse soldaat met de bijnaam 'Schwarzenegger'.³⁰⁵ Op 17 mei voegde zich een derde Britse militair bij dit nieuwe team. De patrouille werd gedetacheerd bij de commando's in Potočari. De JCO's waren voornamelijk betrokken bij de normale verkenningpatrouilles. Deze SAS-eenheid was overigens eenvoudig te herkennen aan hun Britse uniformen.³⁰⁶ Hun commandant had vlak na zijn komst in de enclave een ontmoeting met Karremans, en bood hem direct steun aan, zoals het gebruik van beveiligde satellietcommunicatieapparatuur. De SAS-eenheid werkte tevens met *one time pads* (eenmalig te gebruiken codes) en cryptoapparatuur. Volgens een functionaris van een Britse inlichtingendienst was het SAS-communicatieverkeer niet te breken.³⁰⁷

Karremans stond erop dat de JCO's alleen met de commando's zouden samenwerken. De JCO's moedigden de commando's aan om 'hot spots' te verkennen en met de strijdende partijen te praten, wat ze tot dan toe niet hadden gedaan. Van de bataljonsleiding mochten Dutchbatters echter niet teveel contacten met de bevolking hebben.

De JCO's ontmoetten wel al snel ABiH-vertegenwoordigers; als gevolg daarvan verbood Karremans meer van zulke ontmoetingen, en hij verbood de de JCO's tevens om de reguliere ontmoetingen tussen Dutchbat en de strijdende partijen bij te wonen. De JCO's zetten hun patrouilles samen met de commando's voort. In april namen de gevechten toe, en waren er geruchten dat de VRS de enclave ging aanvallen. De lokale ABiH-commandant Orić bleek spoorloos; een andere SAS-patrouille kwam toen vanuit Žepa op 'bezoek' in Srebrenica. Dutchbatter Van Duijn herinnerende zich dit voorval; hij leerde later op een cursus in Engeland bij de SAS een Britse militair kennen die in april 1995 in de enclave was geweest. Van Duijn herinnerde zich niet de militair gezien te hebben; dat bleek te kloppen, want de SAS'er verklaarde: 'Ik ben met een patrouille van buitenaf gekomen.' Ze waren op zoek naar Naser Orić, die inmiddels de enclave had verlaten en in Tuzla zat. De SAS'ers wilden weten waar hij gebleven was. Van Duijn informeerde later hoe ze dan in Srebrenica waren gekomen; het bleek dat de SAS-eenheid eenvoudig van Žepa naar Srebrenica was gelopen. Eén van hen sprak vloeiend Servo-Kroatisch.³⁰⁸

Op 25 mei informeerde *Bosnia Herzegovina Command* de commandant van de JCO's dat een operatie tegen de oostelijke enclaves een reële mogelijkheid was, en dat dan Srebrenica als eerste aan de beurt kwam. Dit werd aan Karremans doorgegeven, maar die geloofde het niet. Op 27 mei deelde de VRS aan Dutchbat mee dat zij OP-E wilden innemen. De VRS dreigde met geweld en Dutchbat versterkte de OP; een aanbod van de SAS om te helpen werd door Karremans afgeslagen, omdat hij voldoende militairen beschikbaar zei te hebben. Aansluitend viel op 3 juni OP-E in VRS-handen.³⁰⁹

Op 8 juni deelde de ABiH aan Dutchbat mee dat er snel een aanval op de hele enclave werd verwacht; ook de JCO's meldden dat toen aan Karremans. De JCO-commandant wees er echter achteraf op dat zulke geruchten steeds circuleerden en moeilijk serieus te nemen

304 Vertrouwelijk vraaggesprek (68).

305 Interview D.J.E. Veen, 11/01/99.

306 Interview C.J. Matthijssen, 11/10/99.

307 Vertrouwelijke informatie (1) en interview

J.R. Mulder, 06/10/98.

308 Interview L.C. van Duijn, 02/07/99.

309 Zie hiervoor verder hoofdstuk 3 van het hoofdrapport.

waren. De JCO's hadden verder geen eigen *intelligence* die op een aanval wees. Pas op 9 juli werd de JCO's duidelijk dat de VRS de hele enclave wilde innemen.³¹⁰

Karremans beschouwde de JCO's voornamelijk als potentiële *Forward Air Controllers* en niet zozeer als handige 'instrumenten' om additionele *intelligence* te vergaren. Er was tussen de SAS en Karremans diverse keren een verschil van mening, en de bataljonscommandant perkte de mogelijkheden voor hun operationele optreden aanzienlijk in.³¹¹

Nadat de aanval begon, speelden de JCO's mede een rol bij het geleiden van NAVO-vliegtuigen naar VRS-doelen (zie hierover uitvoerig hoofdstuk 6 van deel III van het hoofd-rapport). De JCO's beschikten over eigen communicatieapparatuur. Hun missie was ook om te dienen als 'forward observers' tijdens NAVO-luchtaanvallen; dat die te laat kwamen, had er, volgens Moslim-getuigen, mee te maken dat de JCO-eenheid had geweigerd om de zwaarte van de VRS-aanval juist in te schatten.³¹² Uiteindelijk zou de SAS tegelijk met Dutchbat uit de enclave vertrekken. In mei 1996 onthulde de Britse *Daily Telegraph* de aanwezigheid van de SAS in Srebrenica, die tot taak had gehad te rapporteren aan generaal Smith in Sarajevo.

Ook in het gebied van het Scandinavische bataljon opereerde de SAS. Dit bataljon was niet bevoegd opdrachten aan hen te verstrekken. De SAS-eenheid van tien man rapporteerde niet aan het Scandinavische bataljon en die eenheid was ook niet verantwoordelijk voor de veiligheid van de SAS-ers. Later werd er een overeenkomst gesloten met de commandant van *Sector North East* om op zijn minst te weten in welke gebieden de SAS zich ophield. Volgens commandant Arlefalk van dat bataljon trokken de SAS soldaten van 'hot naar haar' en raakten daardoor wel eens in schermutselingen verzeild.³¹³

Naast Britse waren ook Franse *Special Forces* actief in Bosnië, vooral in de wijk Skenderija in Sarajevo. Een aantal van hen was afkomstig van het speciale interventieteam van de Franse gendarmerie, waar zij belast waren met anti-sluipschuttertaken. Deze teams hadden een zeer speciale training achter de rug, en beschikten over de modernste optische hulpmiddelen en uitrusting. De Fransen stelden vast dat niet alleen Bosnisch-Servische sluitschutters actief waren en veel slachtoffers onder de bevolking maakten, maar een deel van het sluitschuttervuur ook afkomstig was van ABiH-soldaten, die hun eigen burgerbevolking opzettelijk beschoten om daar de Bosnische Serven de schuld van te kunnen geven.³¹⁴ De ABiH 'haatte' de Franse speciale eenheid, omdat die soms laserwapens gebruikten om hun tegenstanders definitief uit te schakelen.³¹⁵

De Franse *Special Forces* opereerden ook in de Maglaj. Begin 1993 zouden ze in Split gereed hebben gestaan om in een geheime reddingsoperatie Morillon uit Srebrenica te bevrijden.³¹⁶

310 Vertrouwelijke informatie (1).

311 Vertrouwelijke vraaggerepreken (43) en (49). Verder: Tom Walker, 'SAS Book on Bosnia blocked', *The Sunday Times*, 09/07/00.

312 John Swain, 'The Damned', *The Daily Telegraph*, 12/05/96.

313 Interview G. Arlefalk, 18/05/00.

314 John Sray, 'Selling the Bosnian Myth', in: *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth,

Kansas, October 1995 en Tom Quiggin, 'Srebrenica en de internationale gemeenschap in Bosnië', *De Internationale Spectator*, 52 (1998), 2, p. 83.

315 Vertrouwelijk vraaggereprek (9). Deze wapens zijn volgens internationale conventies verboden.

Zie ook: Harald Doornbos, 'Groene spionnen tussen blauwhelmen', *De Stem*, 10/05/95.

316 Stanković, *Trusted Mole*, p. 105.

Hoe het Canadese bataljon de enclave uitkwam

Ook Amerikaanse speciale eenheden werden vaak in Bosnië gesignaleerd. De belangrijkste operatie waarbij *Special Forces* betrokken waren, vond plaats in maart 1993. De VRS en ABiH stonden beiden niet toe dat het Canadese bataljon werd afgelost door DutchBat. Op 12 februari 1994 was een overeenkomst gesloten tussen de Canadese premier Jean Chrétien en president Clinton: Amerikaanse *Special Forces* zouden Canbat in een nachtelijke operatie met helikopters en *Suppression of Enemy Air Defence*-toestellen uit Srebrenica weghalen. Het was min of meer een uitvoering van de afspraken zoals eerder neergelegd in een geheim Amerikaans memorandum, bestemd voor de Canadese chef-defensiestaf, met daarin de toezegging dat het Amerikaanse leger de Canadese *peacekeepers* te hulp zou schieten als 'circumstances warranted and their safety was in peril'.

Afgesproken werd dat bij deze operatie, naast Canbat, ook een Nederlandse verkenningseenheid uit de enclave gehaald zou worden, die na veel problemen³¹⁷ inmiddels eind februari in Srebrenica was gearriveerd. De *Chief Operations* aan Canadese kant was generaal Maisonneuve. Er waren twee landingsplaatsen, Dorval en Mirabel, genoemd naar de vliegvelden van Montreal. Op Dorval moesten de Canadezen en Nederlanders zich verzamelen, en op Mirabel moest alle voertuigen en het zware materiaal geplaatst worden. Die plek zou na het weghalen van de soldaten verwoest worden, zodat ABiH en VRS niets meer aan het materieel hadden. De NAVO in Napels was van dit plan op de hoogte.³¹⁸ Onbekend is of de leiding van UNPROFOR in Zagreb, of *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo, hiervan kennis hadden.³¹⁹

Generaal M. Baril, de Canadese militaire adviseur van Boutros-Ghali, zei overigens niet op de hoogte te zijn van deze plannen om Canbat met geweld uit de enclave te halen.³²⁰ Voor minister Ter Beek gold hetzelfde.³²¹

De spanning in Ottawa nam toe: Canbat mocht niet weg uit Srebrenica en DutchBat was nog steeds niet aangekomen. De vraag was of Dutchbat zou arriveren voordat de rotatie zou worden afgedwongen met inzet van het luchtwapen en de *Special Forces*. Op 20 februari vond een discussie plaats tussen de Canadese commandant in Srebrenica, Bouchard, en de algehele commandant van Canbat, Moore, via gecodeerde berichten. Moore sprak daarbij bijvoorbeeld over *visitors from Italy* (zijnde *US Special Forces*). De volgende dag spraken beiden opnieuw met elkaar over de uitvoering van de operatie.

Op 22 en 23 februari vond in Napels een bijeenkomst plaats tussen een vertegenwoordiger van Canbat en vier leden van de Canadese *Joint Task Force*, die te vergelijken valt met de Britse SAS. In het negen pagina's tellende operatieplan dat tijdens deze bijeenkomst werd besproken, werd zeer gedetailleerd ingegaan op de operatie om in totaal 140 Canadese soldaten, zes leden van de Nederlandse verkenningsparty, zes UN CivPol medewerkers, twee UNMO's en vier medewerkers van *Médecins sans Frontières* met *Sea Stallion*-helikopters uit de enclave te halen. De codenaam van het plan was *Operatie Royal Castor/Blue Jay*. Van minuut tot minuut stond beschreven hoe van *take-off* tot landing in Brindisi, Italië in totaal 158 personen in een geheime nachtelijke operatie binnen enkele uren uit de enclave gehaald zouden worden. Verschillende scenario's passeerden de revue, zoals dat waarbij de operatie

317 DND, Ottawa, Green Folder Confidential, Memo J3 Ops Note, 24/01/94.

318 Interview D. Moore, 15/11/99.

319 De Britse regering was wel op de hoogte.

Vertrouwelijke informatie (16).

320 Interview M. Baril, 21/12/99

321 Interview A.L. ter Beek, 13/01/00.

in een matig of sterk vijandige omgeving zou worden uitgevoerd. De *Joint Task Force* zou tezamen met *US Special Forces*, de uitvoering van de operatie voor zijn rekening nemen.³²²

Op 24 februari kwamen de *Special Forces* in Zagreb aan en werden zij in staat van paraatheid gebracht. Een luchtvloot van 2 C-130 Gunships en enkele F-18s zou voor luchtsteun zorgen en de operatie zou om 18.00 uur van start gaan. De missie werd gevlogen vanaf de vliegdekschepen USS *Saratoga* en vanuit de luchtmachtbasis Brindisi (Italië). Bouchard kreeg het bevel dat de Nederlanders niet op Dorval en Mirabel mochten komen, maar zij wel meegenomen zouden worden.

Intussen was Canbat begonnen met de uitbreiding van de nachtelijke patrouilles met YPR's, zodat het zowel de ABiH als de VRS niet zou opvallen als in het donker Canadezen rondreden. In totaal waren vijf mensen van de hele operatie op de hoogte, maar verder was het een volstrekt Amerikaans-Canadese aangelegenheid waarbij UNPROFOR in het geheel niet betrokken was. De verwachting was dat er in totaal ongeveer vijftien doden zouden vallen.

Het plan werd naar Visoko verzonden. Een Canadese officier, die door Moore als koerier met een hulpkonvooi naar Srebrenica was gezonden, droeg het geheime operatieplan op zijn lichaam. Op 2 maart kwam die officier terug uit Srebrenica, na uitvoering met commandant Bouchard over de operatie gesproken te hebben.

Op 3 maart vond de officiële overdracht aan Dutchbat plaats; een dag later was de Canadese compound in Srebrenica met vijfhonderd ABiH-militairen geblokkeerd. Canbat werd er in een vijandige sfeer van beschuldigd, toegestaan te hebben dat de VRS-linies waren opgeschoven. Ook de VRS voerde de druk op en weigerde het konvooi dat Canbat kwam ophalen, door te laten tot de enclave.³²³ Op 5 maart 1994 omsingelde de ABiH de compound opnieuw, dit keer met ruim 2000 mensen.³²⁴

Na dit nieuws besloot Ottawa het plan definitief uit te voeren. Blijkbaar zou alleen Canbat geëvacueerd worden en waren er geen plannen om de Nederlandse verkenningsseenheid mee te nemen. De evacuatie van Canbat zou met helikopters gebeuren, en verder was het vliegdekschip *Saratoga* paraat. Bouchard vertelde de Nederlanders dat hij een plan had ontwikkeld met luchtsteun en traangas om zich een weg te banen uit de enclave;³²⁵ hij maakte in die dagen een overspannen indruk.³²⁶

Op 7 maart was iedereen gereed en had de speciale operatie moeten plaatsvinden, maar uiteindelijk werd deze op het allerlaatste moment afgeblazen, omdat de VRS de blokkade ophief en Canbat toch over de weg kon vertrekken.³²⁷ Canbat kon de enclave dus zonder ingrijpen verlaten, hoewel het weinig had gescheeld.³²⁸

De evacuatie van het Canadese bataljon was dus problematisch, en roept de vraag op of dergelijke plannen ook bestonden voor Dutchbat. Volgens de chef-staf van *Bosnia Herzegovina Command*, Brinkman, is nooit serieus gesproken over de evacuatie van Nederlandse UNPROFOR-eenheden. De greep op de VN-troepen was namelijk erg los. Het hoofd-

322 Vertrouwelijke informatie (17).

323 UNGE, UNPROFOR. Declassified by DND, Briefing Note for COS J3, 07/03/94 en 'Serbs stall Canadian withdrawal', *The Toronto Star*, 04/03/94.

324 'Bosnian Muslims want Canadian troops to stay', *The Toronto Star*, 07/03/94 en Interview Yvan Bouchard, 15/11/99. Verder: Vertrouwelijke

informatie (18).

325 Canadese AIA, Relief in Place, p. 95.

326 Jellema, *First-In*, pp. 105-106.

327 Interview D. Moore, 15/11/99. Zie ook: 'Canadian convoy heads to Srebrenica' *The Toronto Star*, 09/03/94.

328 ABZ, ambassade Ottawa, Fietelaars aan Buitenlandse Zaken, nr. 046, 22/04/94.

kwartier in Sarajevo was geen normaal hoofdkwartier, en er was zelfs geen sprake van formele *transfer of authority* over de troepen. Alle nationale regeringen onderhielden in verschillende mate frequent contact met hun eigen eenheden in het veld. Zij troffen zelf evenwel maatregelen om hun eenheden te ondersteunen of evacueren. Toch had de Amerikaanse minister van Defensie, Perry, aangeven dat de Nederlandse militairen in Bosnië op steun konden rekenen als ze in problemen zouden komen.

De beloofde steun werd toen niet gepreciseerd; dat leek op dat moment ook niet nodig, met deze toezegging op tafel.³²⁹ Volgens Brinkman bleven VN-plannen voor een evacuatie niet meer dan papieren aangelegenheden. De serieuze plannen moesten van de NAVO komen, zoals het terugtrekkingsplan Oplan 40104 (zie deel III van het hoofdrapport) en daarnaast van de nationale regeringen: de Britten bij Goražde en de Fransen bij Sarajevo.³³⁰

US Special Forces bleven ook later in Bosnië actief. Zo zouden die toestemming hebben gekregen om met speciale nummerborden uitgeruste UNHCR-jeeps te gebruiken voor hun operaties.³³¹ De geheime diensten van de Bosnische Serven zouden wel eens medewerkers van de CIA of SAS hebben opgepakt, maar afgesproken was dat dan de VN-vluchtelingenorganisatie, UNHCR, met de boodschap kwam dat het één van hun mensen was.³³²

Ook Nederlandse militairen namen in Mostar vijftig militairen van de *US Special Forces* waar, die ineens weer vertrokken bleken te zijn.³³³ *Special Forces* werden na juli 1995 nog actiever in de regio; er zouden serieuze plannen zijn geweest om hen Karadžić te laten ontvoeren.³³⁴

7. Conclusies

Het volgende citaat geeft goed weer waar het eigenlijk allemaal om draaide bij de geheime operaties op de Balkan.

All the conflicts concerned are fundamentally struggles for power, irrespective of whether the operations are initiated in order to provide humanitarian aid or to limit the scope of an armed confrontation. (...) Experience shows that the parties to the intervention inevitably become parties to the conflict, with their own distinct interests.³³⁵

De geheime wapenleveranties aan de strijdende partijen vonden plaats binnen het raamwerk van een ingewikkelde internationale politieke constellatie.

De Verenigde Staten hadden te maken met verschillende krachtenvelden. Na de Golfoorlog was het *pay back time* en werd in de Arabische wereld (vooral Saoedi-Arabië) verwacht dat Washington de Bosnische Moslims zou steunen. Verder was er grote druk op de regering-Clinton vanuit de media en het, door de Republikeinen gedomineerde, Congres. Aan de andere kant zou openlijke militaire steun de Verenigde Staten in conflict brengen met Europese landen die aan UNPROFOR deelnamen met grondtroepen: de Europese landen

329 Interview J.C. Gmelich Meijling, 04/12/01.

Zie ook interview M.C.J. Felix, 06/04/00.

330 Interview J.W. Brinkman, 11/10/99 en F. van Bouwdijk Bastiaanse, 28/08/00. Zie ook: Välimäki, *Intelligence*, p. 87.

331 Harald Doornbos, 'Groene spionnen tussen

blauwhelmen', *De Stem*, 10/05/95.

332 Interview Milovan Milutinović, 20-22/03/00.

333 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

334 Vertrouwelijk vraaggesprek (69).

335 Välimäki, *Intelligence*, p. 86.

verwachten dat extra wapens zouden zorgen voor het oplaaien van de strijd, met als gevolg een wassende stroom van vluchtelingen. De Amerikaanse keuze voor de *lift and strike*-strategie (opheffen van het embargo en overgaan tot luchtaanvallen tegen de Bosnische Serven) was deels ingegeven om aan binnen- en buitenlandse druk tegemoet te komen: een 'politiek gebaar', want de Amerikaanse regering wist dat de Veiligheidsraad hiermee niet akkoord zou gaan en dat deze zou leiden tot een besluit in Londen en Parijs tot terugtrekking uit UNPROFOR. De Amerikaanse lobby in de Veiligheidsraad voor het opheffen van het wapenembargo had ook te maken met de wens om geen Amerikaanse grondtroepen te hoeven inzetten.³³⁶

De derde-land-strategie bood nog een betere oplossing om uit dit dilemma te komen: de zogeheten 'Kroatische pijplijn' (wapenleveranties van Iran naar Kroatië en vandaar naar Bosnië) was een alternatief om de Moslims en Kroaten na de totstandkoming van de Moslim-Kroatische Federatie in militair opzicht te versterken. Verder zorgden een sterker Bosnië en Kroatië voor vermindering van de druk op Washington om grondtroepen te sturen.

De Amerikaanse regering mocht niets doen aan leveranties door derde landen, want het Congres had dit geblokkeerd. Een wet van de senatoren Nunn en Mitchell verbood de aanwending van overheidsfondsen ter ondersteuning van of assistentie bij het afdwingen van het wapenembargo. Het is de stellige overtuiging van Dame Pauline Neville-Jones, die in 1993-1994 voorzitter was van het Britse *Joint Intelligence Committee*, dat Amerikaanse instanties niet zelf bij aankoop en transport betrokken waren, maar wel de financiering voor hun rekening namen. Volgens haar waren deze leveranties wel degelijk een flagrante schending van internationaal recht: de Amerikaanse regering schond door het handelen van deze instanties de resoluties van de Veiligheidsraad.³³⁷

Op zich hebben de VN deze geheime operaties ook voor een deel zelf veroorzaakt. Bosnië was namelijk officieel toegelaten tot de Verenigde Naties als 177e lidstaat. Vreemd is dan dat de Veiligheidsraad daaruit niet de logische consequentie trok dat een nieuwe staat ten behoeve van de verdediging tegen een gewapende aanval maatregelen mocht nemen. Het embargo legde de legale wapenhandel aan banden, maar de vraag naar en het aanbod van wapens verminderde hierdoor niet en verplaatste zich alleen maar naar illegale circuits. Het aanbod van hoogtechnologische en zware wapensystemen werd min of meer beperkt.³³⁸

Hoewel de Amerikaanse overheid de toenemende invloed van Iran geconstateerd zal hebben, werd dit op de koop toegenomen. Sarajevo zou uiteindelijk, zo meende men, de politieke en militaire verbondenheid met de Verenigde Staten laten prevaleren boven die met Teheran. Na verloop van tijd zullen Amerikaanse inlichtingendiensten vastgesteld hebben dat het aantal Mujahedin-strijders niet omvangrijk was en zij bovendien niet erg geliefd waren bij de Bosnische bevolking. Ook de militaire leiders van de ABiH schatten hun gevechtskracht laag in. De Mujahedin werden vooral gezien als een 'politiek middel' om steun van sommige landen in de Arabische wereld te verkrijgen.

De islamitische strijders speelden tegelijk een rol als politiek drukmiddel: het was Izetbegović bekend dat Saoedi-Arabië en Turkije ongelukkig waren met de Iraanse invloed.³³⁹ De Bosnische regering zal ongetwijfeld die troefkaart uitgespeeld hebben om steun uit die

336 David Morrison, 'How Bosnia is Becoming a Priority', *National Journal*, 20/08/94.

337 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

338 Johan Peleman, Wapenhandel naar Bosnië-

Herzegovina', *Noord-Zuid Cahier*, 3 (1997), 22, pp. 94-95.

339 Zie ook: Roger Cohen, *Hearts grown brutal*, p. 408.

twee landen te verwerven. Izetbegović heeft zo lang mogelijk vastgehouden aan de Iraanse connectie, maar in 1996 moest Sarajevo die onder Amerikaanse druk toch loslaten. Dat gold ook voor het binnenbrengen van de Mujahedin. Ze werden getolereerd in Bosnië, en door Izetbegović gebruikt als politiek middel om fondsen in het Midden-Oosten te verwerven.

Een actieve rol van Turkije in de regio lag gezien de lange historie van dit land op de Balkan voor de hand. De traditionele Griekse banden met Servië en politieke steun van Athene aan Belgrado zullen daarbij ongetwijfeld een rol gespeeld hebben. Verder zal Ankara de Iraanse invloed hebben willen indammen. Turkije was een perfecte kandidaat om als rechtstreekse leverancier te dienen. De krijgsmacht had de vliegtuigen, wapens en logistieke infrastructuur. Van het door Turkije bezette deel van Cyprus kon ongestoord geopereerd worden en waren Kroatië en Bosnië makkelijk te bereiken.

Het Amerikaanse zogeheten 'logistieke patronaat' zorgde er verder voor dat de vluchten op Tuzla 'ongezien' beleven. Dat de Kroatische pijplijn ontdekt zou worden, lag voor de hand, maar omdat UNPROFOR niet het mandaat en de middelen had om hiertegen op te treden, maakte dit niet uit. Dat de rechtstreekse vluchten op Tuzla, Visoko en Bihać gezien zouden worden, ondanks het feit dat de AWACS-toestellen 'blind' waren gemaakt of niet vlogen, viel eveneens te verwachten. Via *damage-control* wisten de Amerikanen de schade te beperken, waarbij op de koop toe werd genomen dat de transatlantische relaties nog verder onder druk kwamen te staan.

De indirecte Amerikaanse ondersteuning van de ABiH door de andere kant op te kijken bij rechtstreekse wapenleveranties en de Kroatische pijplijn zijn omschreven als een soort 'Vietnamisering' van de oorlog. Dat wil zeggen: er werd een sterke ABiH gecreërd, die het gemis kon compenseren van Amerikaanse grondtroepen met een robuust mandaat.³⁴⁰ Iets dergelijks gebeurde aan het eind van de oorlog in Vietnam.

Dat er binnen de regering-Clinton verschillend werd gedacht over wapenleveranties aan Bosnië en de toestroom van Mujahedin is niet vreemd. Binnen de CIA werd ook zeer divers gedacht over een vergelijkbare operatie tijdens de regering-Reagan, toen Stinger-raketten werden geleverd aan de Mujahedin-strijders in Afghanistan. Het toenmalige hoofd Operaties voor het Midden Oosten bij de CIA, T. Twetten, omschreef de voorstanders van samenwerking met de Mujahedin-strijders binnen de regering-Reagan destijds als 'strange people developing strange ideas'.³⁴¹ Ook nu waren er gevaren aan illegale wapenleveranties, die door sommigen wel degelijk werden onderkend.

De directe resultaten van de clandestiene wapenleveranties aan de strijdende partijen zijn moeilijk precies aan te geven. De VRS zal in grote lijnen haar militaire positie geconsolideerd en soms versterkt hebben. Het probleem bij de Bosnische Serven was niet zozeer de beschikbaarheid van lichte en zware wapens, maar eerder tekorten aan getrainde soldaten. Die werden in ruime mate aangevoerd uit Servië. De clandestiene wapenleveranties waren daarom van groter belang voor de Kroaten en de Bosnische Moslims. De training en het aanvoeren van wapens hebben bijvoorbeeld de Kroatische operaties in de Krajina midden 1995 vereenvoudigd.

Naast geheime wapenzendingen zorgde de firma *Military Professional Resources Incorporated* voor training. Een waarnemer die getuige was van de operaties waarbij Kroati-

340 Sean Gervasi, 'Involvement of the US and German intelligence services', *Strategic Policy*, nr. 3, 1995.

341 Bill Gertz, 'Study reveals "politicization" of intelligence', *The Washington Times*, 09/10/00.

sche commando's de rivier *Una* tijdens het offensief tegen de Bosnische Seven overstaken, constateerde dat dit een 'textbook US field manual river crossing' was.³⁴² Door deze firma in te schakelen, verminderde Washington tegelijkertijd ook het gevaar van 'directe' betrokkenheid.³⁴³

De ABiH had geen gebrek aan soldaten, maar wel aan wapens. Vooral zware wapens waren nodig, maar die vloeiden nu juist niet door de Kroatische pijplijn: alleen lichte wapens en munitie stroomden hierdoor, want Zagreb was maar al te bang dat de Bosnische Moslims vroeger of later de Moslim-Kroatische Federatie zouden beëindigen, en zich met die 'Iraanse wapens' tegen Kroatië zou keren. De Kroaten waren de gevechten rond Mostar in de herfst van 1993 nog niet vergeten; de ABiH betaalde toen de VRS om Kroatische posities te beschieten. Op sommige terreinen werkten de Kroatische autoriteiten daarom ook weer samen met de VRS, en waren er voorstanders van het indammen van de wapenstroom naar Bosnië.³⁴⁴

De clandestiene wapenleveranties via de Kroatische pijplijn en *Black Flights* waren een schending van het door de internationale gemeenschap ingestelde wapenembargo tegen de strijdende partijen in voormalig Joegoslavië. Dat embargo was officieel gesanctioneerd door de Veiligheidsraad. De *Black Flights* waren voorts een ernstige schending van de *No Fly Zone* boven Bosnië.³⁴⁵ Dit had kunnen leiden tot een totale ondergang van het vredesproces, en de onderhandelingen over de heropening van het vliegveld van Tuzla ten behoeve van humanitaire vluchten kwamen hierdoor direct in gevaar.³⁴⁶

De speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de VN, Akashi, rapporteerde in 1994 en 1995 regelmatig over nieuwe wapens en wapensystemen. UNPROFOR had echter geen mandaat om de schendingen van het wapenembargo vast te leggen of hier tegen op te treden.³⁴⁷ De sancties en de *No Fly Zone* werden systematisch geschonden en waren niet serieus af te dwingen. Hierdoor werden verkeerde signalen naar de strijdende partijen gezonden, namelijk dat de internationale gemeenschap niet bereid was hier serieus werk van te maken.³⁴⁸

De invloed van de leveranties deed zich ook in Oost-Bosnië voelen toen in april 1995 het voorjaarsoffensief van de ABiH begon. Ook de ABiH in Srebrenica kreeg nieuwe wapens. Aangetoond is dat de clandestiene leveranties veelal leidden tot snelle doorvoer per helikopter naar de oostelijke enclaves zoals Srebrenica en Žepa. Nieuwe wapens zorgden in de regel voor nieuwe uitvallen vanuit de enclaves op Bosnisch-Servische dorpen en militaire posities, hetgeen weer een reactie van de VRS uitlokte. Daarbij kwamen Nederlandse militairen soms in gevaar want in de enclaves gebruikte de ABiH maar al te vaak de OP's van Dutchbat als dekking in militaire acties tegen de VRS.³⁴⁹ De enclave kreeg zo steeds meer de status van een voor de ABiH 'beschermd gebied', waaruit de ABiH militaire *hit and run*-operaties kon

342 Charlotte Elgar, 'Invisible US Army defeats Serbs', *The Observer*, 05/11/95. Zie ook W. de Jonge, 'Train and Equip', in: *Militaire Spectator* 169 (2000), 9, pp. 480-489.

343 Thomas H. Henriksen, 'Covert Operations, Now More Than Ever', *Orbis*, 44 (2000), 1, p. 153.

344 Owen, *Balkan Odyssey*, pp. 385-386.

345 James Risen & Doyle McManus, 'U.S. Okd Iran Arms for Bosnia, Officials Say', *The Los*

Angeles Times, 05/04/96.

346 UNGE, UNPROFOR, Box 139. G-2 HQ UNPROFOR, Daily Info Summary, 11/02/95.

347 UNGE, UNPROFOR, Box 124. Akashi aan Annan, Z-1070, 18/07/94.

348 Filippo Andreatta, *The Bosnian War and the New World Order*, WEU Occasional Paper No. 1, October 1996, p. 14.

349 Bijvoorbeeld: UNNY, DPKO coded cables De Lapresle aan Annan, Z-528, 04/04/94.

uitvoeren tegen dikwijls civiele doelen. Die operaties leidden er waarschijnlijk mede toe dat eind juni de maat vol was voor de VRS, waarna besloten werd om in te grijpen: de VRS besloot korte tijd later de enclave in te nemen.

In dit opzicht hebben de *Black Flights* op Tuzla en de voortdurende wapenleveranties aan de ABiH in de oostelijke enclaves misschien wel bijgedragen aan het uiteindelijke besluit over de aanval op de enclave. In dit verband is het niet verwonderlijk dat Mladić en anderen Bosnische Serven hierover bij voortduring klaagden, maar veelal geen gehoor kregen voor hun klachten.³⁵⁰ In de ogen van de VRS waren de klachten misschien terecht, maar niet vergeten moet worden dat UNPROFOR niet over het mandaat beschikte om tegen de leveranties op te treden.

Eigenlijk hadden de sancties en het wapenembargo weinig om het lijf. De stroom van wapens, munitie, grondstoffen, olie en andere goederen verminderde hooguit enigszins. De smokkelhandel tierde welig en anders zorgde de georganiseerde internationale criminaliteit, zoals bijvoorbeeld de Russische, wel voor voldoende aanvoer.³⁵¹ De grens tussen Servië en Srpska via de Drina werd weliswaar bewaakt door de ICFY-missie, maar die controle was bij lange na niet waterdicht.

Smokkeloperaties vanuit Servië naar Srpska vonden dagelijks plaats. Er waren misschien te weinig waarnemers om alle overgangen te bemensen, maar er vonden ook geen grote leveranties van tanks, YPR's en artillerie plaats, zoals de Bosnische Moslims beweerden. Er was medewerking van de Joegoslavische autoriteiten, want Belgrado had veel te verliezen bij al te opvallende schendingen van het embargo. Het VN-hoofdkwartier in Zagreb ving wel voortdurend geruchten op over steun van de VJ, maar harde bewijzen daarvoor zijn nooit geleverd.³⁵² Geheime VN-documenten, waar de media naar verwezen en die aangaven dat de VRS van het VJ 'high-level military support' kregen en er personeel en materieel over de Drina werd aangevoerd, zijn in de VN-archieven niet aangetroffen.³⁵³ De conclusie was dan ook dat er wel Servische betrokkenheid was bij de oorlog in Bosnië in 1995, maar niet op een directe manier. De militaire infrastructuur van het oude Joegoslavië was nog grotendeels intact; de Servische hulp had betrekking op logistieke steun, onderdelen, betaling van salarissen van officieren en verbindingen.³⁵⁴

Van Amerikaanse zijde werd bevestigd dat er nooit een bewijs is geleverd dat er via de Drina wapens naar de Bosnische Serven gingen. Wel lag de weg via Kroatië open. De conclusie was dat het embargo langs de Drina 'fairly effective' was, al was het niet waterdicht.³⁵⁵

Ook een andere westerse inlichtingendienst heeft nooit over harde bewijzen beschikt dat de VRS in de periode voor de val van Srebrenica wapens van de VJ zou hebben ontvangen, maar helemaal uit te sluiten valt dit ook niet.³⁵⁶ Daarnaast had de ICFY-missie te maken met een formidabele tegenstander in de vorm van Kertiš, die door westerse inlichtingendiensten wordt omschreven als de best georganiseerde smokkelaar op de Balkan. Waarschijnlijk hebben grote leveranties volstrekt buiten het zicht van ICFY plaatsgevonden en werd er veel

350 Zie hiervoor ook hoofdstuk 8 van deze bijlage en vooral Deel 3 van het Srebrenica-rapport.

351 William C. Potter, Djuro Miljanić & Ivo Slaus, 'Tito's Nuclear Legacy', *Bulletin of Atomic Scientists*, Vol. 56 (2000), 2, pp. 63-75.

352 Interview Tony Banbury, 11/05/00.

353 Zie ANP *English News Bulletin*, 'Documen-

tary alleges Serbian Arms Used to Invade Srebrenica', 30/05/95 en *Reuter*, 29/05/96.

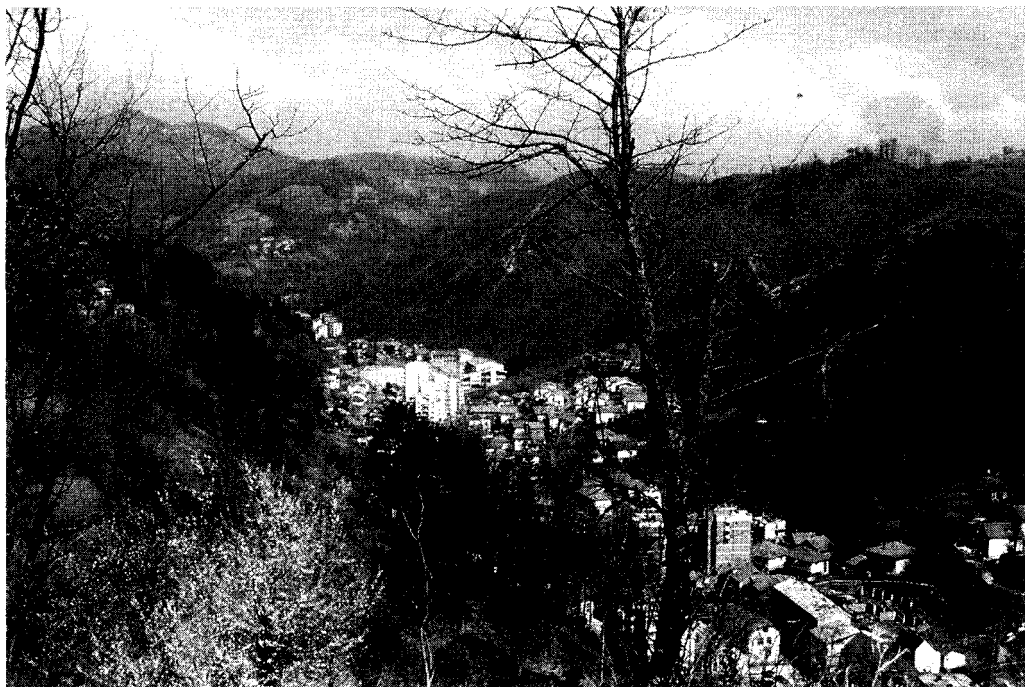
354 Interview R.A. Smith, 12/01/00. Smith baseerde zich niet op inlichtingenrapporten van UNPROFOR.

355 Vertrouwelijk vraaggesprek (14).

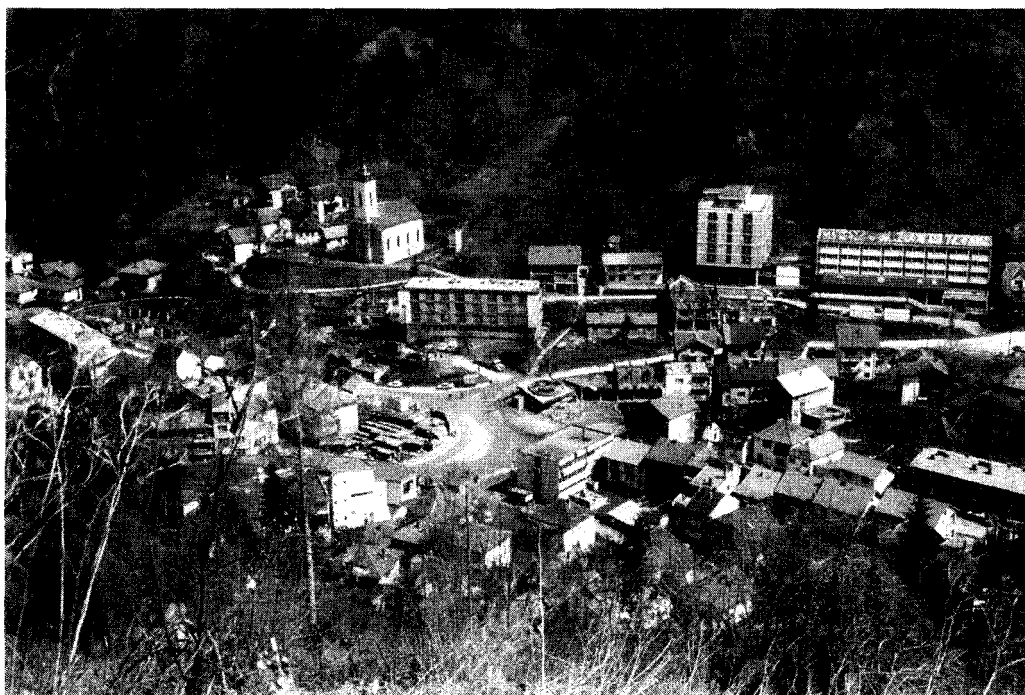
356 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

met laagvliegende helikopters aangeleverd of via de Krajina; dat gebeurde dan met medeweten van Kroatië, dat een belang had bij een voortdurende strijd tussen ABiH en VRS omdat dit Bosnisch-Servische troepen bond: die konden daardoor niet tegen de Kroaten worden ingezet. Het zorgde er tevens voor dat de ABiH geen al te omvangrijke offensieve plannen koesterde tegen Kroatië. Zagreb zal bovendien, net als bij Iran, de Servische leveranties afgeroomd hebben.

De wapentoevoer naar de strijdende partijen heeft de instabiliteit in de regio vergroot en de gewapende strijd doen oplaaien. Het is geen toeval dat offensieven door de ABiH, VRS of Kroaten enkele weken nadat het militaire materiaal was geleverd, werden ingezet. Een gebruikelijk patroon was: clandestiene leveranties, training – al dan niet onder leiding van instructeurs – en daarna het opstarten van offensieven. Nieuwe wapens zorgden meestal, zo klaagde de VRS, voor hernieuwde uitvallen vanuit de enclaves op Servische dorpen en militaire posities, wat op zijn beurt weer een reactie van de VRS uitlokte. Uit de reconstructie van de geheime wapenleveranties blijkt ten slotte dat men in de verschillende lidstaten van de NAVO verschillend aankeek tegen de mogelijke gevolgen voor de UNPROFOR-troepen in voormalig Joegoslavië. Washington dacht hier anders over dan de meeste Europese hoofdsteden, maar de Verenigde Staten hadden dan ook geen grondtroepen in Bosnië.

Srebrenica.

Centrum van Srebrenica enkele jaren na de val.

HOOFDSTUK 5

De *Signals intelligence*-oorlog van de westerse inlichtingendiensten in en om Bosnië

'In God we trust, all others we monitor'
(motto van een *intercept operator*)

1. Inleiding

Afgeluisterde gesprekken speelden een belangrijke rol tijdens de oorlog in Bosnië en onderschept communicatieverkeer had al enkele maanden na de val van Srebrenica de aandacht getrokken. *Intercepts* (afgeluisterde gesprekken) en voorkennis over de aanval op Srebrenica zijn in diverse publicaties onlosmakelijk aan met elkaar verbonden geweest. Als voorbeeld hiervan kan de publicatie van de journalist Andreas Zumach uit oktober 1995 dienen, die ook in Nederland in diverse kranten werd afgedrukt.¹ Volgens Zumach beweerden diverse bronnen dat vanaf 17 juni 1995, ruim drie weken voor de aanval begon, Amerikaanse inlichtingendiensten de dagelijkse gesprekken hadden afgeluisterd tussen enerzijds de chef-staf van het Joegoslavische leger, de *Vojska Jugoslavija* (VJ), generaal Perišić, en anderzijds generaal Mladić. In deze gesprekken zouden de twee generaals de operatie tegen Srebrenica gepland hebben.

De gesprekken bewezen dat het initiatief voor de aanval op Srebrenica uit Belgrado kwam. Perišić zou het bevel gevoerd hebben over de feitelijke aanval op de enclave. Deze *intelligence* over de geplande aanval zou niet zijn doorgegeven aan UNPROFOR, om de vredesbemoeienissen van president Clinton niet te dwarsbomen.² Desgevraagd verklaarde minister Voorhoeve van deze berichten op de hoogte te zijn; hij deed navraag over de juistheid ervan bij zijn Amerikaanse collega Perry.³

Tot op heden kan de kennis over de rol en het belang van *Signals intelligence* in de jaren na het eind van de Tweede Wereldoorlog eigenlijk het best beschreven worden als een 'inventory of ignorance'. Zo schreef de Britse historicus Christopher Andrew:

The biggest gap in our knowledge of United States intelligence collection during the Cold War concerns the role of Signals intelligence. No history of the Second World War nowadays fails to mention the role of the Anglo-American codebreakers in hastening victory over Germany and Japan. By contrast, most histories of the Cold War make no reference to Signal intelligence at all.⁴

1 Andreas Zumach, 'US Intelligence knew Serbs were planning an assault on Srebrenica', *Basic Reports*, No. 47, 16/10/95. Zie ook: 'VS wisten van komende val Srebrenica', *Nederlands Dagblad*, 13/10/95 en 'VS wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95.

2 Zie ook: 'Amerikanen verzwegen voorkennis

Srebrenica', *De Stem*, 13/10/95.

3 Ewoud Nysingh, 'Joegoslavische generaal leidde aanval op Srebrenica', *de Volkskrant*, 31/10/95.

4 Christopher Andrew, 'Conclusion: An Agenda for Future Research', *Intelligence and National Security*, Vol. 12 (1997), 1, p. 228.

Over de rol van *Signals intelligence* en het onderscheppen van communicatieverkeer tijdens de oorlog op de Balkan en in Bosnië in het bijzonder is tot nu toe weinig bekend. Dat komt vooral omdat *Signals Intelligence (Sigint)* een van de meest heimelijke methodes van het vergaren van *intelligence* is.

Om te beginnen is een goede definitie van *Signals intelligence* nodig. Een handboek van het *US Marine Corps* definieert deze als 'intelligence gained by exploiting an adversary's use of the electromagnetic spectrum with the aim of gaining undetected firsthand intelligence on the adversary's intentions, dispositions, capabilities, and limitations'.⁵ *Signals intelligence* omvat het verkrijgen van informatie uit elektromagnetische uitzendingen (van welke aard dan ook) en geschiedt altijd onder de grootste geheimhouding via technische middelen, en is gericht op het onderscheppen van elektronische berichten- en dataverkeer. Het gebeurt meestal vanaf grondstations, speciale schepen, vliegtuigen of satellieten. *Signals intelligence* bestaat uit drie afzonderlijke, onderling verweven verzameltechnieken: *Communications Intelligence*, *Electronic Intelligence* en *Foreign Instrumentation Signals Intelligence*.⁶

Communications intelligence (verbindingsinlichtingen) richt zich op het onderscheppen en verwerken van binnen- en buitenlandse communicatie via spraak- en dataverkeer langs telefoon-, radio-, morse-, code-, fax-, video- en telegraafverbindingen, alsmede via andere elektronische middelen. *Communications intelligence* heeft geen betrekking op het onderscheppen van postverkeer of het monitoren van buitenlandse radio- en tv-uitzendingen.⁷

Een typisch doelwit van *Communications intelligence* werd tijdens de Koude Oorlog gevormd door de routine-activiteiten van de Sovjet vliegvelden in de DDR, Polen en elders: de radioverbindingen, het verkeer tussen het grondpersoneel met de verkeerstoren, de gesprekken van de vliegers en het weerbericht voor de vliegers.

Electronic intelligence richt zich op al het andere verkeer van gegevens en data die worden verzonden door binnen- en buitenlandse elektronische apparaten. De gebruikelijkste *Electronic intelligence*-doelwitten zijn transmissies van radarposten en navigatiesystemen. Via *Electronic intelligence* kunnen deze radars geïdentificeerd worden naar functie, type, reikwijdte en capaciteiten en kan hun locatie precies worden vastgesteld. Deze *intelligence* is voornamelijk van belang voor de militaire inlichtingendiensten.⁸

Foreign Instrumentation Signals Intelligence omvat het verzamelen en verwerken van emissies die verbonden zijn met het testen van bepaalde vliegtuigen, raketten en (on)bemande ruimtevaartuigen. *Foreign Instrumentation Signals Intelligence* is ook betrokken bij het

5 U.S. Marine Corps, Marine Corps Warfighting Publication (MCWP), 2-15.2, *Signals Intelligence*, June 1999, p. 1-1.

6 U.S. House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, *Annual Report by the Permanent Select Committee on Intelligence*, 95th Congress, 2nd Session, 1978, p. 50.

7 U.S. Senate, Report No. 94-755, *Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations With Respect to Intelligence Activities*, 94th Congress, 2nd Session, 1976, Book III, p. 737; U.S. House of Representatives, Permanent

Select Committee on Intelligence, Report No. 95-1795, *Annual Report by the Permanent Select Committee on Intelligence*, 1978, pp. 31, 58; Department of Defense Directive S-5100-20, *The National Security Agency and the Central Security Service*, 23/12/71; David L. Christianson, 'Signals Intelligence,' in: Gerald W. Hopple & Bruce W. Watson (eds.), *The Military Intelligence Community*, Boulder, 1986, p. 41.

8 E.A.O. Onderdelinden, 'Verbindingsinlichtingen. Wat is dat eigenlijk?', in: *Militaire Spectator*, jrg. 170 (2001), 12, pp. 675-683.

onderscheppen van elektronisch verkeer, dat videobeelden naar grondstations zendt, en van verkeer dat wordt uitgezonden ten behoeve van het testen van allerlei wapensystemen.⁹

Signals intelligence is de laatste tien jaar steeds meer ingezet voor het onderscheppen van een nieuw elektronische communicatiemedium: digitaal dataverkeer. Dit is voornamelijk bedoeld om enorme hoeveelheden digitale data tussen computersystemen en netwerken te verzenden. Een voorbeeld hiervan is het volgen van elektronisch bankverkeer, hetgeen onder de codenaam *Proforma* wordt gedaan. Dit programma is bijvoorbeeld ingezet om de geldstroom van Milošević in het buitenland (vooral naar en van Cyprus) nauwlettend te volgen.¹⁰

Ook tijdens de Balkan-oorlog hebben de inlichtingendiensten zich gericht op *Communications intelligence*. Daarbij stond het vergaren, onderscheppen en decoderen van militair en diplomatiek berichtenverkeer voorop. Dit verkeer kan via een 'open' lijn plaatsvinden, maar het kan ook gecodeerd of vercijferd zijn. In de cryptografie (de kunst van het geheimschrift) worden gegevens zodanig omgezet dat derden niet geacht worden deze te kunnen ontcijferen.

Daarnaast kan *Communications intelligence* belangrijk zijn, zelfs als de code niet gebroken wordt, want via een analyse van het verkeer in combinatie met *Electronic intelligence* kunnen inlichtingendiensten de locatie, bewegingen en zelfs de kracht van de strijdkrachten vaststellen.¹¹ Verhoogde zendactiviteiten vanuit een militair hoofdkwartier kunnen bijvoorbeeld een indicatie zijn van een aanstaande militaire operatie.

Alvorens in dit hoofdstuk nader wordt ingegaan op de beweringen in publicaties over onderschept communicatieverkeer en de mogelijk behaalde successen en mislukkingen in deze *Signals intelligence*-oorlog tussen de strijdende partijen, zal in paragraaf 2 eerst een schets worden gegeven van de voor- en nadelen van *Signals intelligence*. Dit is van belang omdat die ook terug te vinden zijn bij de oorlog in Bosnië in de periode van 1992 tot 1995.

In paragraaf 3 wordt vervolgens kort aandacht geschonken aan de geschiedenis van de belangrijkste *Signals intelligence*-diensten die zich met de oorlog in Bosnië hebben beziggehouden. Stilgestaan zal worden bij de grootste inlichtingendienst ter wereld, de Amerikaanse *National Security Agency*. Tevens wordt kort ingegaan op de geschiedenis van enkele andere westerse diensten, zoals het Canadese *Communications Security Establishment*, het Britse *Government Communications Headquarters*, de Duitse *Bundesnachrichtendienst* en de Franse *Direction du Renseignement Militaire*. In deze paragraaf komen ook de middelen aan de orde die deze diensten in Bosnië hebben ingezet.

In paragraaf 4 zal aandacht worden geschonken aan de moeizame problematiek rond de uitwisseling van, vooral strategische, *Communications intelligence* tussen bevriende westerse diensten. Resultaten hiervan worden doorgaans streng geheim gehouden en door westerse diensten niet automatisch met zusterdiensten gedeeld. Zelfs binnen de NAVO is er geen sprake van een volledig vrije uitwisseling van *Signals intelligence*; dit wordt mede veroorzaakt doordat de vergarende dienst zich niet in de kaart wil laten kijken met betrekking tot de eigen capaciteiten.

9 Fisint stond vroeger bekend als *Telemetry Intelligence*. David L. Christianson, 'Signals Intelligence,' in: Gerald W. Hoppie & Bruce W. Watson (eds.), *The Military Intelligence Community*, Boulder, 1986, p. 40.

10 NAIC, *Draft, Technical Requirements Document (TRD) for the SIGINT System Integration*

Contract, 24/07/00. Zie: http://www.pixs.wpafb.af.mil/pixslibr/DATAEX/sig-soo_drft1.doc.

11 Norman Polmar & Thomas B. Allen, *Spybook. The Encyclopedia of Espionage*, New York, 1998, p. 131 en J. Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, Boulder, 1995, pp. 24-27.

Over de behaalde resultaten op het terrein van verbindingsinlichtingen circuleren uiteenlopende verhalen. In paragraaf 5 worden deze op een rij gezet en aangevuld met eigen onderzoek. Daarbij wordt aan de hand van doelen voor *Communications intelligence* en *Electronic intelligence* een onderscheid gemaakt tussen de volgende categorieën: ten eerste het diplomatieke en militaire communicatieverkeer van de strijdende partijen (de militaire doelwitten), zoals de VJ in Servië; ten tweede de VRS in de Republika Srpska en de ABiH in Bosnië; ten derde de *Electronic intelligence*-doelen in en rond Bosnië, en ten slotte UNPROFOR als doelwit. Er wordt daarnaast gekeken naar de successen en de betrouwbaarheid van het gepubliceerde en naar de capaciteiten en activiteiten van de Afdeling Verbindingsinlichtingen van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst (MID).

Ten slotte zal in de conclusie in paragraaf 6 teruggeblikt worden op de *Signals intelligence*-oorlog tussen 1992 en 1995, en uiteen worden gezet wat de rol en het belang van verbindingsinlichtingen waren tijdens de oorlog in Bosnië.

2. De voor- en nadelen van *Signals intelligence*

Over *Signals intelligence* tijdens de Koude Oorlog en na de val van de muur is weinig bekend.¹² *Signals intelligence* is namelijk nogal technisch van aard, en daardoor is vaak moeilijk uit te leggen wat het belang ervan is. Mede hierdoor hebben wetenschappers en journalisten het onderwerp veelal gemedend.

De schaarse aandacht die er wel voor was had meestal betrekking op de Tweede Wereldoorlog.¹³ Toch was *Signals intelligence* door de specifieke informatie die dit opleverde de belangrijkste bron van *intelligence* bij militaire conflicten tijdens en na de Koude Oorlog. Sinds mensenheugenis hebben regeringen immers altijd willen weten wat hun vijanden, maar ook hun vrienden in hun schild voerden. De gemakkelijkste manier daarvoor is om gewoon naar hun communicatieverkeer te luisteren. Het voormalige hoofd van de *US Navy Communications Intelligence Organization* schreef bijvoorbeeld: 'The ambition of every nation has been to develop unbreakable ciphers for its own use and to solve every cipher in use by its actual or potential enemies.'¹⁴

Voordelen van Signals Intelligence

Door het specifieke karakter van de verkregen informatie heeft *Signals intelligence* een aantal eigen kwaliteiten, waardoor dit een zeer effectieve methode is om *intelligence* te vergaren. In oktober 1998 beschreef John Millis, wijlen *staff director* van het *House Permanent Select Committee on Intelligence*, dat *Signals intelligence* 'has been and continues to be the intelligence of choice of the policy maker and the military commander'. Hij voegde hieraan toe: 'the fact of the matter is, it's there quickly when needed. It's always there. Or it has always been there.'¹⁵ Hierna komen een negental voordelen aan de orde.

12 Voor deze paragraaf is uitvoerig gebruik gemaakt van: Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Introduction on the importance of *SIGINT* in the Cold War', Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 1-24.

13 Zie voor een gedetailleerdere discussie hierover: Matthew M. Aid, 'Not So Anonymous: Parting the Veil of Secrecy About the National Security Agency', in: Theoharis (ed.), *Culture*,

pp. 65-67.

14 NA, RG-457, CP, SRH-264, *A Lecture on Communications Intelligence by Captain J.N. Wenger, USN*, 14/08/46, p. 8.

15 'Address at the CIRA Luncheon, 5 October 1998; John Millis' Speech', in: *CIRA Newsletter*, Vol. XXIII (1998/1999), 4, p. 4.

Een eerste voordeel van deze vorm van *intelligence* is dat het hier een passieve methode betreft, in het algemeen uitgevoerd zonder dat het doelwit daar weet van heeft. Verder kan *Signals intelligence* gebruikt worden tegen een doel dat soms honderden of zelfs duizenden kilometers ver ligt; het is vaak niet nodig om onderscheppingsapparatuur dichtbij het doel te hebben. *Signals intelligence* kent daarom weinig politieke of fysieke risico's; een uitzondering hierop vormde de vergaring van deze informatie vanuit vliegtuigen langs de kust van verschillende staten.

In de tweede plaats is *Signals intelligence* objectief; de betrouwbaarheid ervan is groot, en dat kan soms een perfect *intelligence*-product opleveren. Het zal, in tegenstelling tot inlichtingen vergaard door menselijke bronnen, *Human intelligence*, altijd vrij zijn van politieke vooringenomenheid en zal niet worden beïnvloed door de politieke perceptie van de bronnen van de agent. *Human intelligence* kan soms politiek gekleurd zijn, omdat deze wordt aangeleverd door verraders, of vanwege chantage, corruptie, politiek of financieel gewin. Maar *Signals intelligence* levert in ruwe vorm precies wat er geregistreerd wordt in een onverbloemde, niet-gekleurde en onverdraaide gedaante. *Signals intelligence* verwierf hierdoor een belangrijke status bij de afnemers van *intelligence*. Zo stelde een voormalige CIA-agent: 'You know the origin and you know that this is genuine. It's not like a clandestine [*Human intelligence*] report where you don't know if this is a good agent or a weak agent or a bad agent or a double agent.' Een andere CIA-medewerker noemde hierbij meteen ook de schaduwzijde: 'Electronic intercepts are great, but you don't know if you've got two idiots talking on the phone.'¹⁶

Een derde voordeel is dat sommige – zeker niet alle – *intercepts* een zelfstandig *intelligence*-product kunnen zijn, zonder dat het nodig is om de informatie te verifiëren via andere bronnen. De voormalige directeur van de CIA, Stansfield Turner, schreef in 1991:

Electronic intercepts may be even more useful [than agents] in discerning intentions. For instance, if a foreign official writes about plans in a message and the United States intercepts it, or if he discusses it and we record it with a listening device, those verbatim intercepts are likely to be more reliable than second-hand reports from an agent.¹⁷

Een *intercept* kan dus unieke *intelligence* opleveren. Daarom krijgt de Amerikaanse president elke morgen, naast een *Top Secret intelligence summary*, een zogeheten *Black Book* met daarin de belangrijkste *intercepts* van de afgelopen 24 uur. In Den Haag wordt onder de hoogste ambtelijke beleidsmakers een soortgelijke op Nederland gerichte publicatie verspreid, de zogeheten 'Groene Editie'.¹⁸

In de vierde plaats is *Signals intelligence* voor de *intelligence*-afnemer meestal de snelst beschikbare vorm van *intelligence*. Vooral de *National Security Agency* kan dankzij zijn wereldwijde af luister netwerk *Signals intelligence* sneller aanleveren dan iedere andere vorm van *intelligence*. Tijdens de Cuba-crisis in 1962 duurde het bijvoorbeeld gemiddeld meer dan een week voordat een *Human intelligence*-rapport de CIA bereikte. *Intercepts* daar-

16 Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Introduction on the importance of *SIGINT* in the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, p. 6. Zie ook: Bob Drogin, 'At CIA School, Data Outweigh Derrington', *Los Angeles Times*, 27/08/00.

17 Stansfield Turner, 'Intelligence for a New World Order', *Foreign Affairs*, Fall 1991, p. 158.

18 De Graaff & Wiebes, *Villa Maarbeezee*, pp. 280-282. In Engeland heet dit het *Blue Book*. Zie: Urban, *UK Eyes Alpha*, p. 8.

entegen waren voor de beleidsmakers direct beschikbaar. Hierdoor ging *Signals intelligence* (en *Imagery Intelligence*, beelden vanuit de lucht) een steeds belangrijker rol vervullen bij waarschuwingen voor een vijandelijke aanval.

In de vijfde plaats levert *Signals intelligence* veel meer *intelligence* op over een breed scala van onderwerpen dan iedere andere vorm van *intelligence*. Aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw produceerde de *National Security Agency* al meer dan 400.000 *intelligence*-rapporten per jaar, dus meer dan duizend rapporten per dag.¹⁹

In de zesde plaats: *Signals intelligence* 'slaapt nooit'. Agenten en hun bronnen moeten immers van tijd tot tijd rusten en *Imagery intelligence* is soms niet inzendbaar vanwege duisternis, zandstormen of meteorologische omstandigheden. *Signals intelligence* kan echter dag en nacht worden ingezet: 24 uur per dag en 365 dagen per jaar.

In de zevende plaats is *Signals intelligence* flexibeler en meer gericht op de afnemer dan de meeste andere vormen van *intelligence*. Daarom stelde een rapport van het Amerikaanse Congres uit 1998: 'much of the National Security Agency's past strength has come from its localised creativity and quick-reaction capability'.²⁰ Vooral de grotere *Signals intelligence* organisaties zijn in staat om snel nieuwe doelen af te luisteren. Inlichtingendiensten kunnen nu eenmaal niet binnen 24 uur een heel nieuw netwerk van agenten en spionnen opbouwen. Ook *Imagery intelligence* is niet flexibel genoeg, want er zijn enorme kosten aan verbonden om een spionagesatelliet in een nieuwe baan te brengen.

Ten achtste is het potentieel van *Signals intelligence* veel groter dan iedere andere vorm van *intelligence*. Een succesvolle doorbraak bij het breken van een buitenlandse code kan waardevollere informatie opleveren dan alle andere *intelligence*-bronnen bij elkaar. Het kraken van een code is soms het 'equivalent not of one but of a thousand spies, all ideally placed, all secure, and all reporting instantaneously'.²¹ Zelfs de meest fervente voorstander van *Human intelligence*, de legendarische CIA-directeur van 1953 tot 1961 Allen W. Dulles, moest toegeven dat *Signals intelligence* 'the best and "hottest" intelligence' opleverde 'that one government can gather about another'.²²

Ten slotte zou *Signals intelligence* de effectiefste manier zijn (vergeleken met andere methoden) om *intelligence* te verzamelen: het biedt, ondanks de hoge kosten, over het algemeen 'meer waar voor zijn geld'.²³ *Signals intelligence* is inderdaad prijzig. Tijdens de Koude Oorlog besteedde de Amerikaanse overheid vier tot vijf keer zoveel geld aan *Signals intelligence* als aan *Human intelligence*. Sinds 1945 heeft de *National Security Agency* er waarschijnlijk meer dan \$ 100 miljard aan uitgegeven, waarvan 75 procent aan *Signals*

19 Vladislav M. Zubok, 'Spy vs. Spy: The KGB vs. the CIA, 1960-1962', *Cold War International History Project Bulletin* (1994), 4, pp. 22-33. Ter vergelijking: in 1960 ontcijferde Sovjet-Unie 209.000 diplomatieke codetelegrammen van 51 landen en werden er per dag 572 *intercepts* gedistribueerd. In 1967 was Moskou in staat om het codeverkeer van 71 landen mee te lezen. Zie: Raymond Garthoff & Amy Knight, 'New Evidence on Soviet Intelligence: The KGB's 1967 Annual Report,' *Cold War International History Project Bulletin*, (1998), 10, p. 214.

20 U.S. House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, Report 105-508, *Intelligence Authorization Act for Fiscal Year 1999*, 105th Congress, 2nd Session, 05/05/98, p. 10.

21 Codevilla, *Informing Statecraft*, pp. 14-15.

22 David Kahn, 'Cryptology', in: *The Encyclopedia Americana*, Vol. 8 (1987), p. 276.

23 Een uitzondering vormen wellicht de spionagesatellieten van het Amerikaanse *National Reconnaissance Office* (NRO).

intelligence, en het overige aan de beveiliging van verbindingen (*Communications Security*).²⁴

Signals intelligence was en is kortom waarschijnlijk een van de meest productieve technieken om *intelligence* te vergaren.

Sinds de val van de Muur is het relatieve belang van *Signals intelligence* alleen maar toegenomen. Dit geldt niet alleen voor de Verenigde Staten, maar ook voor hun Europese bondgenoten. Die werden waarschijnlijk door het ontbreken van goede capaciteiten voor *Imagery intelligence* (beelden vanuit de lucht) zelfs nog afhankelijker van *Signals intelligence*.

Een voorbeeld hiervan zijn de banden tussen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk: al gedurende de jaren tachtig was het grootste deel (tachtig à negentig procent) van de ruwe *intelligence* die elke dag naar het Britse *Joint Intelligence Committee* toevloede afkomstig uit *Signals intelligence*, en in mei 1999 verklaarde de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Robin Cook, over de Britse afliuisterdienst dat 'the Government Communications Headquarters work is vital in supporting our foreign and defence policies'.²⁵ Ook het jaarverslag over 2000 van de *Intelligence and Security Committee* van het Britse Parlement gaf het belang van *Signals intelligence* aan: 'The quality of the [Government Communications Headquarters-]intelligence gathered clearly reflects the value of the close co-ordination under the UK-USA agreement.'²⁶ Hiermee werd verwezen naar een verdrag dat in juni 1948 werd ondertekend door Londen en Washington, genaamd het *UK-USA Communications Intelligence Agreement*. Dit legde de verdeling vast van de *Communications intelligence*-inspanning die toen gericht was tegen Moskou en zijn bondgenoten. Later gingen ook Canada, Australië en Nieuw-Zeeland van deze UK-USA-overeenkomst deel uitmaken.²⁷

Ook voor andere landen was *Signals Intelligence* van groot belang, zoals voor Canada, een belangrijke troepenleverend land van UNPROFOR. De nationale *Signals intelligence*-organisatie, de *Communications Security Establishment*, was de belangrijkste leverancier van *intelligence* in de Canadese hoofdstad Ottawa.²⁸ En ook in Nederland speelden verbindinginlichtingen in het verleden een belangrijke rol, zoals tijdens de oliecrisis. Ook in latere jaren heeft de, thans genoemde *Afdeling Verbindingsinlichtingen* (AVI) van de MID belangrijke *intelligence* aangeleverd.²⁹

24 David A. Fulghum, 'Sigint Aircraft May Face Obsolescence in Five Years', *Aviation Week & Space Technology*, 21/10/96, p. 54 en William Rosenau, 'A Deafening Silence: US Policy and the Sigint Facility at Lourdes', *Intelligence and National Security*, Vol. 9 (1994), 4, p. 726. In de voormalige Sovjet-Unie sloppte Sigint 25% van het jaarlijkse KGB budget op.

25 Press Release, 'GCHQ Accommodation Project Site Announced', 07/05/99. Te vinden op: <http://www.fco.gov.uk/news/newstext.asp?2391>.

26 CM 4897, Intelligence and Security Commit-

tee, *Annual Report 1999-2000*, 02/11/00. Zie hiervoor: <http://www.official-documents.co.uk/document/cm48/4897/4897-02.htm>.

27 Andrew, *Eyes Only*, p. 163 en Hager, *Secret Power*, pp. 61-62.

28 Voor het belang van CSE: Martin Rudner, 'Canada's Communications Security Establishment from Cold War to Globalization', in: Aid & Wiebes (eds.), *Signals*, pp. 97-128.

29 Cees Wiebes, 'Dutch Sigint during the Cold War, 1945-1994', in: Aid & Cees Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 243-284.

Nadelen van Signals Intelligence

Tegenover de voordelen van *Signals intelligence* staat ook een aantal nadelen. Die zwakke kanten en beperkingen zijn overigens soms ook van toepassing op andere *intelligence-disciplines*.

Allereerst gaan *intercepts* altijd gepaard met de grootste geheimhouding. De distributie van het *Signals intelligence*-product is daarom altijd zeer beperkt. Slechts een zeer kleine kring van de allerhoogste politieke en militaire beleidsmakers heeft toegang tot ruwe *Signals intelligence*. Deze geheimhouding is ook belangrijk in de context van de *intelligence-sharing* tussen de Verenigde Staten en hun westerse bondgenoten: vaak wordt *Signals intelligence* wel verwerkt in *intelligence-rapportages*, maar de ruwe *Signals intelligence* is aan weinigen voorbehouden, en dan meestal nog alleen op een 'need to know'-basis. De belangrijkste reden daarvoor is dat uitgelekte *Signals intelligence* grote schade kan veroorzaken. Als degene die afgeluisterd is, de 'target' in *intelligence*-jargon, dat ontdekt, kan deze namelijk snel codes of sleutels veranderen, waardoor de inspanning die geleverd is in de voorafgaande periode om die code of sleutel te breken in één klap waardeloos wordt.

Het nadeel van deze extreme geheimhouding is dat *Signals intelligence* vaak de juiste personen op de lagere niveaus niet bereikt. Soms bereikt *Signals intelligence* de commandanten op de grond niet, omdat besloten werd dat deze een *need-to-know*-classificatie had, waardoor het *intelligence*-product geen verdere verspreiding kreeg. Dit was bijvoorbeeld het geval tijdens de oorlog in Korea: de *Communications intelligence* bereikte niet alleen de Amerikaanse troepen op de grond niet, maar evenmin de Amerikaanse marine en luchtmacht. Hierdoor bleef zeer waardevolle tactische en strategische *intelligence* ongebruikt.

De Amerikanen leerden niet veel van de Korea-oorlog, want tijdens de Vietnam-oorlog gebeurde nagenoeg hetzelfde. Belangrijke *Signals intelligence* over locaties van Noord-Vietnamese afweersystemen en MIG-gevechtsvliegtuigen, bleef bij de *National Security Agency* 'hangen', en bereikte de Amerikaanse luchtmacht en marine nooit. De gevolgen daarvan waren verstrekkend: er werden meer Amerikaanse vliegtuigen neergeschoten en er kwamen meer piloten om dan nodig was.

In het midden van de jaren tachtig, onder de regering-Reagan, weigerde de *National Security Agency* aanvankelijk zelfs om *intercepts* over steun uit Cuba en Nicaragua aan het gewapende verzet in El Salvador door te geven aan de CIA.

Ook in andere landen dan de Verenigde Staten gelden dergelijke beperkingen: in Moskou gaven KGB en de militaire inlichtingendienst GRU hun *Signals intelligence* slechts door aan een kleine groep binnen het Politbureau. Het delen van deze inlichtingen met leden van het Warschaupact was zelfs officieel verboden. En ook in Europese landen, als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en Nederland, is de toegang tot *Signals intelligence* beperkt tot een selecte groep van beleidsmakers en militairen.³⁰

Naast de extreme geheimhouding en daardoor beperkte distributie is een tweede nadeel van *Signals intelligence* de rem op het gebruik ervan. Gedurende de jaren vijftig en zestig had elk Amerikaans *Communications intelligence*-rapport de volgende vaste beginregel: 'No action is to be taken on information herein reported, regardless of temporary advantage, if such action might have the effect of revealing the existence and nature of the source.' Waarschijnlijk wordt die beginregel nog steeds genoemd.

30 Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Introduction on the importance of SIGINT in the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 12-14.

Deze beperking heeft tot zeer bizarre situaties geleid. Zo onderschepte de Australische *Signals intelligence*-organisatie (*Defence Signals Directorate*) in oktober 1995 Indonesische militaire berichten, waaruit bleek dat er plannen waren om vijf gearresteerde Australische journalisten op Oost-Timor te executeren. De dienst besloot om deze inlichtingen niet door te geven aan de Australische premier Gough Whitlam, omdat men vreesde dat deze vervolgens zou handelen op basis van deze onderschepte berichten, of zelfs zou openbaren. Dit zou de capaciteit van de *Defence Signals Directorate* om het Indonesische militaire verkeer mee te lezen, kunnen verraden, zo was de redenering. Vervolgens werden alle vijf journalisten vermoord door Indonesische *Special Forces*.³¹

Een derde nadeel is dat *Signals intelligence* vaak niet op waarde wordt geschat of zelfs soms niet wordt geloofd. *Signals intelligence* als bron werd bijvoorbeeld tijdens de Koude Oorlog niet betrouwbaar genoeg geacht. Ook al tijdens de oorlog in Korea hechtte de top van de Amerikaanse krijgsmacht geen waarde aan *Communications intelligence* over de werkelijke sterkte van Mao's Rode Leger. En tijdens de oorlog in Indochina weigerden Franse commandanten aandacht te schenken aan *intercepts* van vijandelijk verkeer, omdat deze niet pasten in hun eigen analyse van de militaire situatie.³²

Een volgend nadeel bestaat er omgekeerd juist uit dat veel landen tijdens de Koude Oorlog te afhankelijk waren van *Signals intelligence*. In 1978 was de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap daarvan zo afhankelijk geworden dat president Carter een duidelijke waarschuwing afgaf: 'Recently (...) I have been concerned that the trend that was established about 15 years ago to get intelligence from electronic means might have been overemphasized.'³³ Ook de militaire leiding van de Sovjet-Unie bleek volstrekt van *Signals intelligence* afhankelijk te zijn geworden waar het ging om een tijdige waarschuwing voor een nucleaire of conventionele aanval. Dat had zeer onaangename gevolgen, zoals bleek in de herfst van 1983. Er dreigde toen een serieuze nucleaire crisis, als gevolg van misverstanden: Sovjet- en Warschaupact-grondstations interpreteerden een NAVO-oefening volstrekt foutief, op grond van *Signals intelligence*: ze dachten dat er een verrassingsaanval met Pershing-raketten ging komen.³⁴ En in mei 1998 leidde een verkeerde interpretatie van *intercepts* bij de *Signals intelligence*-organisatie van het leger van India bijna tot een nucleaire confrontatie tussen India en Pakistan.³⁵

Hiermee hangt het vijfde nadeel samen: blind vertrouwen in verbindingsinlichtingen kan leiden tot een soort *Signals intelligence snobbery*. Zo werd tijdens de Koude Oorlog en daarna het belang dat men aan *Signals intelligence* hechtte steeds groter. Vooral de introductie van spionagesatellieten en het spionagevliegtuig U-2 leidde tot een verwaarlozing van *Human intelligence*. Er ontstond een soort *intelligence*-elitisme, ook wel bekend als het 'Groene-Deur-syndroom': het idee dat alleen *Signals intelligence* (en in zekere mate ook *Imagery intelligence*) nog betrouwbaar zou zijn. *Human intelligence* werd dan veelal afgedaan als onbetrouwbaar. De zogeheten *BrixMis*-spionagemissies in de DDR hadden hieronder te lijden; hun missierapporten weken namelijk soms af van de *Signals intelligence*-rapportage over hetzelfde onderwerp. Dan werd meestal de *Signals intelligence* geloofd,

31 Marian Wilkinson, 'Our Spies Knew Balibo Five at Risk', *Sydney Morning Herald*, 13/07/00.

32 Zie voor dit laatste: Roger Faligot, 'France, *Sigint* and the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 177-208.

33 Godson (ed.), *Intelligence*, 1982, p. 118.

34 Gates, *From the Shadows*, pp. 270-273.

35 Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Introduction on the importance of *SIGINT* in the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 15-16.

omdat rapportages van het *Government Communications Headquarters* nu eenmaal veel hoger geclassificeerd waren ('Secret' of 'Top Secret'), terwijl dezelfde *intelligence* in het *BrixMis*-rapport slechts 'UK Confidential' als classificatie meekreeg.³⁶

In een te groot vertrouwen in *Signals intelligence* schuilt nog een extra risico, dat als het zesde nadeel geldt: dit *intelligence*-product moet namelijk vaak bekeken worden in samenhang met *Human intelligence* en *Imagery intelligence*. Op *Signals intelligence* als exclusief *intelligence*-product valt slechts in speciale gevallen te bouwen: *Signals intelligence* geeft veelal alleen een stukje van de puzzel, en zelden de gehele puzzel. Veel verbindingsinlichtingen zijn namelijk fragmentarisch en indirect. Dat betekent ook dat op *intelligence* van de *National Security Agency* niet valt te bouwen, omdat deze alleen ruwe verbindingsinlichtingen produceert en geen *finished intelligence*. De verantwoordelijkheid om tot een afgerond *intelligence*-product te komen, ligt bij de afnemers (de consumenten) van het ruwe materiaal van de *National Security Agency*. Analisten binnen die Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap moeten dan ook vaak honderden of zelfs duizenden verbindingsinlichtingen analyseren, wil het 'plaatje' duidelijk worden. Een medewerker van een Amerikaanse inlichtingendienst verklaarde in dit verband: 'You rarely get a Signals intelligence smoking gun. It's usually very fragmentary (. . .) Very often you don't even know who you're listening to.'³⁷ Dat is een bevestiging dat ook *Signals intelligence* niet alle antwoorden geeft; toepassing daarvan is zeker niet voldoende om de politieke voornemens of de interne politieke machinaties binnen een buitenlandse overheidsadministratie bloot te leggen. Overigens zijn ook *Imagery intelligence* en *Human intelligence* daar zelden toe in staat.

Een zevende nadeel bestaat erin dat *Signals intelligence* weliswaar snel is, maar desondanks soms toch te laat arriveert. Tijdens de Suez-crisis in 1956 en de invasie van Tsjecho-slowakije in 1968 was er bijvoorbeeld voldoende *Signals intelligence* beschikbaar, maar de verwerking, analyse en rapportage bleek te tijdrovend. Pas dagen na beide invasies was de *Signals intelligence* beschikbaar.

Dit hangt weer samen met het achtste nadeel, dat waarschijnlijk het belangrijkste is: de stroom informatie is enorm, maar de analysecapaciteit is onvoldoende. Krachtige computers kunnen een snelle voorselectie uitvoeren en het kaf van het koren scheiden, maar de analist moet uiteindelijk toch bepalen of een bericht waardevol is. *Signals intelligence*-organisaties worden tijdens een crisis overspoeld met massa's *intercepts*. CIA-analisten waren niet in staat om de oorlog in het Midden-Oosten in 1973 te voorspellen, omdat er honderden *Communications intelligence*-rapporten van de *National Security Agency* op hun bureau landden: daardoor werd het overzicht verloren.

De directeur van *National Security Agency* in 1995, admiraal McConnell, verklaarde bijvoorbeeld dat de 'National Security Agency's capability to intercept far exceeds its capability to decode, analyze and report. The good news is the agency can decode and analyze a million messages a day; the bad news is the agency must decide which million, of the billions of messages sent globally, to decode.'³⁸ Omstreeks 1995 verwerkte de *National Security Agency* inderdaad slechts ongeveer één procent van alle *intercepts* die het hoofkwartier in Fort Meade bereikten; in de jaren tachtig was dat nog twintig procent. Tekenend voor de verhouding tussen binnenkomende *intercepts* en uitgaande *intelligence* bij de *National*

36 Geraghty, *BRIXMIS*, pp. 282-285.

37 Bob Drogin, 'Crash Jolts US e-Spy Agency', *Los Angeles Times*, 21/03/00, p. 1.

38 Charles Smith, 'The information vacuum cleaner', *WorldNetDaily*, 09/04/00.

Security Agency is daarbij dat de huidige directeur van de *National Security Agency*, generaal Hayden, moest toegeven dat de *National Security Agency* inmiddels wel *minder* produceerde aan *intelligence* dan tien jaar geleden. Bij de *intelligence*-productie van de *National Security Agency* hielp ook niet – zoals een interne studie in het voorjaar van 1995 onthulde – dat er voortdurend bureaucratische gevechten binnen de *National Security Agency* plaatsvonden, tussen de militaire en de civiele delen van de Divisie Operaties van deze organisatie. Dat vertraagde de stroom van *intelligence* naar andere diensten aanzienlijk; veel afnemers van het *intelligence*-product van de *National Security Agency* klaagden midden 1995 dat de *National Security Agency* niet in staat bleek te zijn om aan hun behoefte te voldoen.³⁹

Een negende nadeel is de inherente kwetsbaarheid van verbindingsinlichtingen. Verbindingen worden beveiligd, codes kunnen plotseling veranderd worden, er kan *frequency hopping* plaatsvinden bij de zenders; daarbij springt de zender volgens een, alleen bij de legitieme ontvanger bekend, patroon tussen verschillende frequenties. Ook kunnen er zogeheten *bursttransmissies* optreden, waarbij in enkele seconden enorme hoeveelheden informatie wordt verzonden. En er kan sprake zijn van *spread spectrum*, waarbij de te verzenden informatie verdeeld over simultaan uitgezonden frequenties wordt uitgezonden. Een andere voor de hand liggende manier om de verbindingsinlichtingen te storen door degene wiens berichtenverkeer wordt onderschept, is om opzettelijk valse berichten te verspreiden, in de hoop dat die opgevangen worden. Ook cryptografie is een uitstekend middel om het berichtenverkeer te beschermen. Millis noemde dit een van de grotere bedreigingen voor de inspanningen van de *National Security Agency: Signals intelligence* verkeerde volgens hem door deze factoren in een crisis, en de wereld van het communicatieverkeer was niet langer *Signals intelligence*-vriendelijk te noemen.⁴⁰

Alle inspanningen kunnen natuurlijk ook tenietgedaan worden door spionage of verraad. Sovjet-spionnen als William Weisband, William H. Martin en Bernon F. Mitchell hebben enorme schade toegebracht aan de Amerikaanse pogingen om verbindingsinlichtingen te verwerven. Versprekingen van de Amerikaanse president kunnen hetzelfde resultaat opleveren. Zo onthulde president Richard M. Nixon in 1969 tijdens een persconferentie dat de *National Security Agency* in staat was om het communicatieverkeer van de Sovjet-Unie en Noord-Korea te lezen. Na die verklaring veranderden Moskou en Pyongyang hun cryptografische systemen, en was de *National Security Agency* direct ‘doof’. De *National Security Agency* had maanden nodig om de schade die veroorzaakt was door Nixons verspreking te herstellen.

Een tiende nadeel is dat *Signals intelligence* vanwege de beperkte verspreiding ook voor eigen politieke doeleinden aangewend kan worden. Dat deed Henry Kissinger als *National Security Advisor* van Nixon; bepaalde gevoelige *intercepts* werden niet met de ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken gedeeld.⁴¹ En in 1986 weigerde de *National Security Agency* zelfs *Signals intelligence* over de Iran-Contra-affaire te delen met de minister van Defensie, Weinberger: de redenering was dat het Pentagon geen ‘need-to-know’ had.⁴²

39 Matthew M. Aid, ‘The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century’, in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, pp. 17-20.

40 ‘Address at the CIRA Luncheon, 5 October 1998; John Millis’ speech, in: *CIRA Newsletter*, Vol. XXIII (1998/1999), 4, p. 4; E.A.O. Onderdelinden, ‘Verbindingsinlichtingen. Wat is dat

eigenlijk?’, *Militaire Spectator* 170 (2001), 12, pp. 675-683.

41 Hersh, *Price*, p. 207.

42 Weinberger wist niet dat dit op bevel van het Witte Huis gebeurde. Zie: Walsh, *Iran-Contra*, pp. 13, 207 en Stephen Engelberg, ‘3 Agencies Said to Have Received Data About Iran Money Transfers’, *The New York Times*, 27/11/86.

Als elfde nadeel geldt soms het ontbreken van gecoördineerde *Signals intelligence*-verzamelactiviteiten. Tijdens de Koude Oorlog waren de verschillende *Signals intelligence*-organisaties van de drie Amerikaanse krijgsmachtonderdelen en van de diverse inlichtingendiensten vaak bezig met hetzelfde doel. Er ontstond zo een enorme verdubbeling van verbindingsinlichtingen. Ook na de Koude Oorlog kwam dat voor, bijvoorbeeld bij de jacht op drugskonink Pablo Escobar in 1992-1993: de *National Security Agency*, de *Signals intelligence*-eenheden van de CIA en de Amerikaanse krijgsmacht opereerden toen volstrekt onafhankelijk van elkaar, om aan te tonen dat hun personeel en materieel 'beter' waren dan die van de andere organisatie. Ook in de Sovjet-Unie werkten de KGB en de militaire inlichtingendienst GRU vaak langs elkaar heen, en dit fenomeen deed zich niet alleen voor bij deze twee grote mogendheden: in Duitsland vochten de *Bundesnachrichtendienst* en de Duitse militaire inlichtingendienst meer dan twintig jaar over de vraag wie er zeggenschap over *Signals intelligence* zou krijgen.⁴³ In hoofdstuk 3 kwam al aan de orde dat er ook in Nederland drie afzonderlijke militaire organisaties bestonden voor verbindingsinlichtingen; van samenwerking of serieuze pogingen tot integratie was amper sprake. Pas in 1996 werden deze drie diensten geïntegreerd tot de Afdeling Verbindingsinlichtingen.

Tot slot zijn ook technische obstakels een zekere belemmering bij *Signals intelligence*. Atmosferische storingen, ruis, zwakke ontvangst en het af en toe wegvallen van verbindingen kunnen een goede onderschepping in de weg staan. De gesteldheid van het terrein kan eveneens een belemmerende factor zijn. Dichtbewoonde gebieden, maar ook bergen en valleien, maken een goede *interceptie* van veraf vaak onmogelijk. Ten slotte kunnen storingen worden veroorzaakt door industriële activiteiten die de *interceptie* onmogelijk maken.⁴⁴

Samengevat: *Signals intelligence* is een belangrijke, veilige, snelle, permanent inzetbare, kostbare, productieve en zeer betrouwbare methode om *intelligence* in de vorm van verbindingsinlichtingen te vergaren. Er kleven evenwel ook nadelen aan waarvan de belangrijkste zijn: de stortvloed aan onderschepte gegevens, het ontbreken van voldoende analysecapaciteit, de beperkte mogelijkheden van *interceptie* vanwege cryptografie, beveiligde verbindingen via landlijnen, de terreingesteldheid en atmosferische omstandigheden.

Voordat de vraag wordt beantwoord welke factoren hiervan belangrijk zijn geweest tijdens de oorlog in Bosnië, wordt eerst kort stilgestaan bij de geschiedenis van de belangrijkste afluisterdiensten.

3. De belangrijkste westerse *Signals intelligence*-organisaties

Afluisterdiensten hoeven zich niet fysiek in de buurt te bevinden van het land of de regio waar afgeluisterd wordt: dat kan op grote afstand gebeuren, alhoewel het onderscheppen van specifieke soorten communicatieverkeer wel vereist dat er afluisterposten ter plekke zijn. Indien het gebied zeer bergachtig is, kan bijvoorbeeld slecht communicatieverkeer via walkietalkies, portofoons of VHF-verkeer opgevangen worden.

Kijkend naar het Bosnische conflict is nu de vraag welke diensten zoal de strijdende

43 Erich Schmidt-Eenboom, 'The Bundesnachrichtendienst, the Bundeswehr and *Sigint* in the Cold War and After', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 129-176.

44 Vgl. Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Introduc-

tion on the importance of *SIGINT* in the Cold War', in: Matthew Aid & Cees Wiebes (eds.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, Londen, 2001, pp. 17-21.

partijen (vooral VRS en ABiH) af luisterden, of in jargon: als *target* hadden. Allereerst zal aandacht worden besteed aan de Amerikaanse *National Security Agency*.

De Amerikaanse af luisterdienst, de National Security Agency

Sinds de oprichting in november 1952 is de *National Security Agency* (NSA) verantwoordelijk geweest voor het management en de sturing van alle activiteiten inzake het verzamelen en verwerken van *Signals intelligence* ten behoeve van de Amerikaanse federale overheid. Over de geschiedenis van de NSA stelt een deskundige: 'it is extremely difficult for an outsider to accurately evaluate the current importance of this agency to the US foreign intelligence effort. No agency of the US intelligence community has been able to better insulate itself from public scrutiny.'⁴⁵

Anno 2002 is de NSA de grootste inlichtingendienst ter wereld. Het is de primaire verzamelaar en verwerker van *Communications intelligence* en *Foreign Instrumentation Signals Intelligence*, en sinds 1958 de centrale coördinator van alle *Electronic intelligence*-activiteiten. De NSA produceert alleen ruwe verbindingsinlichtingen, geen *finished intelligence*-rapporten die op analyse zijn gebaseerd. Deze verantwoordelijkheid ligt bij de consumenten van het NSA-product in de Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap.

Daarnaast is de NSA verantwoordelijk voor het bewaken van de veiligheid van de verbindingen, het communicatieverkeer en het dataverkeer van de Amerikaanse federale overheid. Dit is de *Information Security (Infosec)* genoemd. Sinds het midden van de jaren tachtig is de NSA ook belast met het zogeheten *Operations Security* (Opsec)-programma van de Amerikaanse regering.

De belangrijkste afnemers van de NSA zijn het Witte Huis, de *National Security Council*, de ministeries van Defensie, Buitenlandse Zaken, Financiën, Energiezaken, Handel, het *Federal Bureau of Investigation* (FBI), de *Central Intelligence Agency* (CIA), de *Defence Intelligence Agency*, de *Joint Chiefs of Staff*, de leiding van de Amerikaanse krijgsmacht, de drie militaire inlichtingendiensten en enkele buitenlandse inlichtingendiensten waarmee de NSA samenwerkt.

Eind jaren zestig werkten er ruim 100.000 mensen voor de NSA. Toen in 1989 de Berlijnse Muur viel, waren er 75.000 Amerikaanse militairen, burgers of tijdelijk personeel belast met *Signals intelligence*-operaties in de Verenigde Staten en op bases overzee. Van die 75.000 werkten er op het hoofdkwartier in Fort Meade (Maryland) ruim 25.000 mensen.⁴⁶

De NSA is niet de enige Amerikaanse organisatie die zich bezighoudt met *Signals intelligence*, maar staat wel aan de top van een piramide waarvan verder de drie Amerikaanse militaire inlichtingendiensten deel uitmaken: de *US Army Intelligence and Security Command*, de *Naval Security Group* en de *Air Intelligence Agency*. Verder werkt de NSA nauw samen met de *Signals intelligence*-divisie van de CIA, de *Office of Technical Collection*,⁴⁷ en de *National Reconnaissance Office* die de Amerikaanse spionagesatellieten beheert.⁴⁸ Sinds 1962 heeft de Verenigde Staten al speciale *Signals intelligence*-satellieten zoals *Magnum*,

45 Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, p. 2.

46 Matthew Aid, 'The National Security Agency and the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 27-66 en CIA, *A Consumer's Guide to*

Intelligence, September 1993, p. 17.

47 Richelson, *Wizards*, pp. 254-265.

48 Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, pp. 2-3.

Orion en *Jumpseat* operationeel in de ruimte, alsmede speciale *Communications intelligence*-satellieten zoals de *Vortex* en *Intruder* die verantwoordelijk zijn voor het 'opzuigen' van verbindingsinlichtingen.⁴⁹

De NSA had van meet af aan grote belangstelling voor het conflict in Bosnië. De activiteiten werden sterk opgevoerd nadat Clinton was ingezworen als president in januari 1993.

In datzelfde jaar bleek het gebrek aan vertalers en analisten die het Servo-Kroatisch beheersten een probleem te worden. De NSA dacht in de problemen te komen als Clinton zou besluiten om een militaire bijdrage aan UNPROFOR te leveren. De NSA besloot een advertentie te plaatsen in dagbladen om deze vertalers dient te werven. Op 23 april 1993 verscheen deze in de *Commerce Business Daily*. Gevraagd werd om 'a group of approximately 125 linguists to provide translation and interpretation support for US forces in Yugoslavia'. Het werk zou volgens de advertentie plaatsvinden in 'a hostile, harsh environment'.⁵⁰

De aandacht van de NSA ging vooral uit naar de politieke en militaire ontwikkelingen in de regio. Zo zou de organisatie telefoongesprekken van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Hans-Dietrich Genscher, met de Kroatische president Franjo Tudjman afgeluisterd hebben.⁵¹ Vanwege de betrokkenheid van de Amerikaanse luchtmacht en marine richtte de NSA zich vooral op het volgen van de Servische luchtverdediging in Bosnië. De dienst had minder belangstelling voor de militaire ontwikkelingen op de grond, gezien de omstandigheid dat Amerikaanse grondtroepen niet in Bosnië gestationeerd waren. De NSA leverde inlichtingen ten behoeve van *Operation Deny Flight Signals intelligence* van het militaire communicatieverkeer en *Electronic intelligence* van luchtdefensie-operaties van de VJ die werden ingevoerd in het *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE)-systeem.

De Amerikanen hadden altijd veel aandacht voor de luchtverdedigingssystemen van de (Bosnische) Serven. Amerikaanse *intelligence*-functionarissen wezen er wel op dat het niet onmogelijk was dat informatie hierover, na van de NSA te zijn gegaan om daar bewerkt te worden, vervolgens bij het Pentagon bleef hangen.⁵²

De ingezette Amerikaanse vliegtuigen en satellieten

Voor de *Signals intelligence*-satellieten en vliegtuigen zorgden voor het 'opzuigen' van het telefoon-, radioverkeer, digitale en analoge computerdata-, fax-, modemtransmissie tussen computer-, en gsm-verkeer. Een nieuwe generatie die werd ingezet, was de *Mercury* (*Advanced Vortex*) satelliet die in staat zou zijn om vanuit de ruimte zelfs radiotransmissies met een zeer zwak vermogen, zoals walkietalkies, op te vangen.⁵³

Verder werden tussen 1994 en 1997 drie nieuwe *Signals intelligence*-satellieten (*Trumpet*) gelanceerd, speciaal bestemd voor het afluisteren van militaire doelen.⁵⁴ Het bestaan van deze satellieten bleef overigens geheim tot 1996, toen de toenmalige directeur van de CIA, John Deutch, het bestaan ervan officieel bevestigde. Binnen de Amerikaanse regering is lang

49 Richelson, *Intelligence Community*, pp. 176-180.

50 Bamford, *Body of Secrets*, p. 554. Merkwaardig genoeg schrijft hij verder helemaal niets over de *Sigint*-operaties in Bosnië.

51 'Andreas Zumach Responds to Philips', in: *Covert Action Quarterly* (1995-96), 55 p. 59.

52 De chef van de Balkan *Sigint*-cel in Stuttgart was destijds Pat Donahue. Vertrouwelijk vraagge-

sprekken (6), (13) en (54).

53 De *Mercury* is ook belast met *Electronic intelligence* en *Fisint*-taken. Zie voor de 'Mercury' op het FAS Space Policy Project: www.fas.org.

54 Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, pp. 13-14.

gediscussieerd over deze bevestiging. Het *State Department* was vooral bang voor de impact in bepaalde landen. Ondanks de weggelakte delen in een *State Department*-document⁵⁵ is het duidelijk dat men daarbij vooral dacht aan landen met Amerikaanse grondstations, belast met de ontvangst en verwerking van de verbindingssinlichtingen uit *Signals intelligence*-satellieten. Het gaat daarbij om het Verenigd Koninkrijk (Menwith Hill), Duitsland (Bad Aibling), Japan (Misawa Air Base) en Australië (Pine Gap). Deze stations zijn gekoppeld aan de stations van de UK-USA-partners: Morwenstow in het Verenigd Koninkrijk, Leitrim in Canada, Kojerena in Australië en Waihopai in Nieuw-Zeeland.⁵⁶

Niettemin zijn er twijfels of het nog zin heeft om satellieten met *Signals intelligence*-taken uit te rusten. John Millis, wijlen *staff director* van de *House Permanent Select Committee on Intelligence*, vond dat de mogelijkheden voor *Signals intelligence* vanaf grondstations voldoende waren. Volgens hem hoefde de volgende generatie satellieten niet langer *Signals intelligence* in hun pakket te hebben, behalve wellicht *Electronic intelligence*.⁵⁷

Naast satellieten werden er tegen de strijdende partijen in Bosnië ook speciale (on)bemande vliegtuigen ingezet: zogeheten RC-135 *Rivet Joint Signals intelligence*-toestellen vlogen uit RAF Mildenhall, en U-2R *Senior Span*-verkenningvliegtuigen uit Istres in Frankrijk. *US Navy EP-3 Aries*-toestellen, gestationeerd op de basis Souda Bay op het Griekse eiland Kreta, opereerden boven de Adriatische Zee en werden gebruikt om de militaire activiteiten van de Bosnische Serven, Moslims en Kroaten te volgen. De verzamelde *Signals intelligence* (vooral *Electronic Intelligence*) werd doorgestuurd naar het *NATO Combined Air Operations Center* (CAOC) in Vicenza in Italië, dat de luchtoperaties boven Bosnië coördineerde. Er was daarvoor in Vicenza de *Special Handling and Evaluation Detachment* waaraan ook de NSA deelnam.⁵⁸

De eerste RC-135 *Rivet Joint Signals intelligence*-missie werd op 10 juli 1992 boven de Adriatische zee gevlogen. Als onderdeel van de *Operation Provide Promise*, de humanitaire luchtbrug van de VN naar Sarajevo, vlogen de RC-135's meer dan zeshonderd missies, waarbij Servische en Bosnisch-Servische luchtverdedigingsystemen, het militaire radioverkeer, alsmede de Servische radarpulsen werden onderschept. Ook volgden deze toestellen de vrachtvliegtuigen die hulpgoederen naar Sarajevo brachten. Deze missies werden voortgezet tijdens *Operation Deny Flight*, waarbij opnieuw op de luchtverdedigingsystemen van het Joegoslavische leger, de VJ, en het leger van de Bosnische Serven, de VRS, in de *No Fly Zone* werd gelet. Ook waren de RC-135's actief bij de luchtaanvallen op VRS-posities tijdens *Operation Deliberate Force* in 1995.

De RC-135 was niet het enige *Signals intelligence*-wapen. Zo vlogen er regelmatig U-2R *Senior Span*-verkenningstoestellen boven Bosnië. Deze toestellen hebben als thuisbasis *Beale Air Force Base* in Californië maar deze *Beale Bandits* vlogen later vanuit de luchtmacht-

55 Amerikaanse FOIA, Brief van Daniel Krutzer, Bureau of Intelligence and Research, aan Vice-Admiraal J. McConnell, Director NSA, 06/09/95. Zie: www.gwe.edu.

56 Vooral de NRO was voorstander van het onthullen van het bestaan van *Sigint*-satellieten. DIRNSA, 'Fact of Overhead *SIGINT* Collection', January 4, 1996. Zie voor het vrijgeven *State Department*-memorandum: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB23/index2.html#13>.

57 'Address at the CIRA Luncheon, 5 October 1998; John Millis' speech, in: *CIRA Newsletter*, Vol. XXIII (1998/1999), 4, p. 4.

58 Tim Ripley, 'Operation Deny Flight', *World Air Power Journal*, Vol. 16 (1994), (Spring), pp. 19-20; Dylan Eklund, 'The Reconnaissance Squadron', *Air World International*, November 1995, p. 36 en Chris Pocock, 'U-2: The Second Generation', *World Air Power Journal*, Spring 1997, p. 94.

basis Aviano, Italië en Istres in Frankrijk.⁵⁹ De *intercepts* van deze U-2's werden per satelliet rechtstreeks doorgezonden naar een speciaal daarvoor opgerichte eenheid, de zogenaamde *Consolidated Remote Operating Facility, Airborne (CROFA)* op het hoofdkwartier van de NSA. Als een *intercept* meteen wordt doorgestuurd naar een eenheid, is er in het jargon sprake van zogeheten *real-time-intelligence*. De *near-real-time intercepts* waar het hier om ging, werden verwerkt en vertaald, om daarna als ruwe *intelligence* verspreid te worden.⁶⁰

Toestellen van de Amerikaanse marine waren eveneens betrokken bij *Signals intelligence*-missies boven Bosnië. Zo hadden rond mei 1997 de EP-3 *Aries Signals intelligence*-toestellen gestationeerd in Souda Bay sinds 4 juli 1992 meer dan 1100 *Signals intelligence*-missies tegen VJ- en VRS-doelen gevlogen, waarbij zij meer dan 10.000 vlieguren hadden gemaakt. Kleinere ES-3A *Shadow*-toestellen, gestationeerd op Amerikaanse vliegdekschepen in de Adriatische Zee, vlogen ook duizenden uren boven Bosnië. De eerste ES-3A-missies werden vanaf februari 1994 boven Bosnië uitgevoerd vanaf het vliegdekschip USS Saratoga ter ondersteuning van de Operaties *Provide Promise* en *Deny Flight*.⁶¹ Een eenheid van ES-3A toestellen op het vliegdekschip USS Theodore Roosevelt leverde ook *Signals intelligence*-ondersteuning aan de luchtaanvallen op Bosnisch-Servische doelen.⁶² Tevens waren Amerikaanse onderzeeërs betrokken bij *Signals intelligence*-operaties. Teams van marinecryptologen, inclusief Servo-Kroatische vertalers, waren aan boord van de USS Archerfish en USS City of Corpus Christi, die in de Adriatische Zee lagen in 1991 en 1992. Vanuit deze Amerikaanse onderzeeërs werden voornamelijk de militaire activiteiten van de VRS tijdens de Operaties *Provide Promise* en *Sharp Guard* gevolgd.⁶³

De Canadese af luisterdienst

De *Communications Security Establishment* is een onderdeel van het Canadese ministerie van Defensie. Premier MacKenzie King ging in april 1946 akkoord met de oprichting van een *Signals intelligence*-organisatie. In datzelfde jaar werden alle *Signals intelligence*-eenheden van de drie krijgsmachtonderdelen samengevoegd in de *Communications Branch of the National Research Council*.⁶⁴ Canada werd lid van de UK/USA-*intelligence*-alliantie tussen de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Canada.

In 1957 stopte de *Communications Branch of the National Research Council* met cryptanalyse, hetgeen betekende dat Canada werd 'gedegradeerd' tot een eenvoudige leverancier aan de NSA en het Britse *Government Communications Headquarters*. Door deze stap werd het *Communications Branch of the National Research Council* afhankelijk van de NSA

59 Gert Kromhout, 'Op de grens van lucht en ruimte', in: *De Vliegende Hollander* (1997), 3/97, pp. 13-15 en 'Overwerk voor de Dragon Lady', in: *ARMEX*, 81 (1997), 3, pp. 22-25.

60 Mark Harlfinger, USAF, 'C-ROFA Becomes Arsenal of IO', *Spokesman*, December 1997, p. 9.

61 *Command History Fleet Air Reconnaissance Squadron Six for CY 1994*, Enclosure 1, p. 4; David A. Fulghum, 'Flexibility, Endurance Are Valued EP-3 Assets', *Aviation Week & Space Technology*, 05/05/97, p. 52 en Lt. Col. Richard L. Sargent, 'Deliberate Force' in: Robert C. Owen, *Deliberate Force. A Case Study in Effective Air*

Campaigning, Maxwell AFB, 1998, pp. 8-15 - 8-16.

62 *Command History Fleet Air Reconnaissance Squadron Six for CY 1995*, Enclosure 1, p. 3 en 'Operation Deliberate Force', *World Air Power Journal*, Vol. 24 (1996), (Spring), pp. 24 en 28.

63 'Naval Security Group Sailors of the Year', in: *NCVA Cryptolog*, Summer 1997, p. 1.

64 Kevin O'Neill, *History of CBNRC* (1987) [Classified]. Delen van deze interne geschiedenis zijn vrijgegeven onder de Canadese WOB (Access to Information Act).

waar het ging om ontcijfering, vertaling en verwerking van de Canadese verbindingsinlichtingen.

In 1975 kreeg de *Communications Branch of the National Research Council* een nieuwe naam: het *Communications Security Establishment*. Door de unieke speciale relatie van Canada met de Verenigde Staten had (en heeft) de *Communications Security Establishment* onbeperkt toegang tot alle gegenereerde verbindingsinlichtingen binnen het eerder genoemde UK-USA verband.

Deze speciale positie wordt veroorzaakt doordat Canadees grondgebied volstrekt onmisbaar is voor de Amerikaanse verdediging tegen nucleaire aanvallen met vijandelijke raketten: Canadese afliuisterposten in het hoge noorden zijn immers de eerste die hierover signalen zullen opvangen. Dit gaf de Canadezen een unieke entree in de grootste geheimen van de Amerikaanse *intelligence community*.

Het *Communications Security Establishment* rapporteert aan de *intelligence*-coördinator op het *Privy Council Office* en de *intelligence*-cellen op het *Department of Foreign Affairs and International Trade* en het *Department of National Defence*. Op het operationele niveau worden Canada's *Signals intelligence*-onderscheppingsposten niet bemand door *Communications Security Establishment*-personeel maar door gespecialiseerde militaire detachementen van de *Canadian Forces Information Operations Group*, die wel werken onder leiding van de *Communications Security Establishment*.

De *Canadian Forces Information Operations Group* heeft ongeveer duizend employees, voornamelijk militaire *Communications Research Operators*, die intern bekend staan als '291'ers'. Zij werken op de afliuisterpost Leitrim maar ook op zeer afgelegen stations als Alert, Gander en Masset.

Tot nu toe was niet bekend dat er ook een speciale *Canadian Forces Information Operations Group*-groep in Pleso (bij Zagreb) gestationeerd was tijdens de oorlog in Bosnië. Deze eenheid arriveerde in Pleso in maart 1995. Daar zat een speciale *Signals intelligence*-eenheid, die onder meer rechtstreeks informatie leverde aan de plaatsvervangende *Force Commanders*, de Canadese generaals Crabbe en later Ashton.⁶⁵

Er was een aanzienlijke overlap tussen wat de NSA en de Canadese dienst in Pleso deed. Beide diensten zorgden voor een constante stroom van verbindingsinlichtingen ten behoeve van de Canadese troepen die deelnamen aan UNPROFOR, en die in Visoko en andere plaatsen gestationeerd waren. Deze *Canadian Forces Information Operations Group* had ook een speciale en beveiligde verbinding met de inlichtingenstaf op het Canadese ministerie van Defensie, waardoor zij in *near-real-time* over UK-USA-*Signals intelligence* kon beschikken.⁶⁶

De Britse afliuisterdienst

Ook het Verenigd Koninkrijk was in dit verband in Bosnië actief, en wel via het *Government Communications Headquarters*. Vergeleken met de beide andere Britse inlichtingendiensten, MI-5 en MI-6, is er over deze dienst veel minder gepubliceerd en weinig bekend. Een recente bibliografie over Britse inlichtingen- en veiligheidsdiensten verwijst naar honderden publicaties, waarvan slechts zes betrekking hebben op het *Government Communications Headquarters* in de periode na 1945. Toch is deze dienst, gemeten naar het volume van de

65 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

(90).

66 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (62) en

geproduceerde *intelligence*, naar omvang van het jaarlijkse budget en personeelssterkte de grootste Britse inlichtingendienst. In 1966 hadden het *Government Communications Headquarters* en de organisaties die voor de dienst verbindingsinlichtingen vergaarden, ongeveer 11.000 mensen in dienst: meer dan de personeelssterkte van MI-6 en MI-5 tezamen. De dienst was ook groter dan de hele Britse diplomatieke dienst, inclusief het *Foreign and Commonwealth Office* in Londen en de overzeese ambassades en consulaten.⁶⁷

Door de deelname aan UK/USA zou *Government Communications Headquarters* een sterke positie verwerven in het Verenigd Koninkrijk. Uiteraard stond deze dienst in de schaduw van de NSA. Begin jaren vijftig werd Londen vanwege begrotingstechnische redenen en de 'inkrimping' van het *British Empire* gedwongen de activiteiten op het gebied van verbindingsinlichtingen en cryptanalyse terug te brengen. Het *Government Communications Headquarters* moest afliuisterstations sluiten en personeel ontslaan. Daardoor werd de dienst steeds afhankelijker van de NSA voor wat betreft financiële ondersteuning en technische apparatuur, zoals ontvangers en snelle computers.⁶⁸ Twee Britse auteurs komen met een hard oordeel over deze periode: van een 'post-Second World War partnership of equals' was de verhouding tussen de *National Security Agency* en het *Government Communications Headquarters* veranderd in een 'master-servant arrangement of convenience'.⁶⁹

Het *Government Communications Headquarters* raakte hieraan gewend en wist er zelfs voordeel uit te slaan. De aantrekkingskracht van Amerikaanse dollars en hoogwaardige technologie was niet te weerstaan. Voormalig *Government Communications Headquarters*-medewerker Michael Herman schreef bijvoorbeeld: 'For Britain and others, access to the United States' weight of resources, technology and expertise is an overwhelming attraction'.⁷⁰ Het relatieve verval van de kracht en capaciteiten van het *Government Communications Headquarters* had tot gevolg dat Londen meer voordeel uit de relatie met de NSA heeft gehaald dan het eraan heeft bijgedragen. Dat had wel tot gevolg dat het *Government Communications Headquarters* nog veel meer 'getrouwd' leek met de NSA.⁷¹ Het jaarverslag van de Britse parlementaire *Intelligence and Security Committee* stelde dan ook, met betrekking tot de *intelligence* van het *Government Communications Headquarters*, dat 'The quality of the intelligence gathered clearly reflects the value of the close coordination under the UK-USA agreement'.⁷²

De vrees om gemarginaliseerd te worden in UK/USA-verband, vanwege de afnemende betekenis, financiële bronnen en technische middelen van het *Government Communications Headquarters*, was in de jaren zeventig en tachtig wel een reële angst in Londen. Een intern memorandum van het *Government Communications Headquarters*, het *Strategic Direction Summary*, kwam tot de slotsom dat de bijdrage van het *Government Communications Headquarters* in UK/USA-verband voldoende moest zijn 'and of the right kind to make a continuation of the Signals intelligence-alliance worthwhile to our partners'.⁷³ Directe en verborgen subsidies voor de Britse *Signals intelligence*-inspanningen hebben daar daarna

67 Zie voor de vroege periode van GCHQ: Richard J. Aldrich, 'GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945-1970', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 67-96.

68 Richard Norton-Taylor, 'GCHQ's Service to US Crucial', *The Guardian*, 17/05/94, p. 8.

69 Lanning & Norton-Taylor, *Conflict*, p. 33.

70 Herman, *Intelligence*, p. 204.

71 Grant, *Intimate Relations*, pp. 3-4.

72 CM 4897, *Intelligence and Security Committee*, Annual Report 1999-2000, 02/11/00. Zie voor dit rapport: <http://www.official-documents.co.uk/document/cm48/4897/4897-02.htm>.

73 Richard Norton Taylor, 'GCHQ's Service to US 'Crucial'', *The Guardian*, 17/05/94, p. 8.

zeker toe bijgedragen. Zo werd Britse onderscheppingapparatuur gekocht die duurder was dan vergelijkbare Amerikaanse apparatuur.

Waar de MI-6 en het *Government Communications Headquarters* in 1992 mee te kampen kregen, was de openlijke Britse steun aan de presidentscampagne van George Bush. Clinton nam dat Londen kwalijk, en dit vertaalde zich aanvankelijk ook op het terrein van *intelligence*, toen de Britse diensten door Washington DC 'droog werden gelegd'. De Amerikaans-Britse *intelligence*-relatie verbeterde weliswaar na de komst van premier Blair in 1997, maar het *Government Communications Headquarters* werd desondanks steeds afhankelijker van de NSA. Al in 1993 was 95 procent van de *Signals intelligence* die het *Government Communications Headquarters* behandelde van Amerikaanse origine. Ook qua financiering, af luisterposten en veilige transatlantische communicatieverbindingen waren de Britten nagenoeg afhankelijk van de NSA. De Britten konden bijvoorbeeld deels gebruikmaken van een Amerikaanse af luistersatelliet, maar 'the National Security Agency could override Government Communications Headquarters, even in tasking the craft'.⁷⁴

In deze afhankelijkheidsrelatie begon voor het *Government Communications Headquarters* de oorlog in Bosnië. Van oudsher had het *Government Communications Headquarters* belangstelling voor Joegoslavië, en dat veranderde niet toen dit land uiteenviel. De Britse diensten realiseerden zich al snel dat zij wat betreft *intelligence* in voormalig Joegoslavië volstrekt niet hoefden te rekenen op de VN of UNPROFOR. Het hoofd van de Britse militaire inlichtingendienst (de *Defence Intelligence Staff*), luchtmaarschalk John Walker, stelde het aldus:

Intelligence is a dirty word in the United Nations. The UN is not a thing in itself; it's an amalgam of 183 sovereign nations. If it does intelligence, it will be doing it against a sovereign UN member, so it's incompatible. But you need a military intelligence job to protect your troops. If you don't, you pay for it in body bags.⁷⁵

Naarmate de politieke, militaire en humanitaire betrokkenheid van het Verenigd Koninkrijk bij de gebeurtenissen in Bosnië omvangrijker werd, begonnen de Britse diensten vrij snel met het opzetten van allerlei *intelligence*-cellen in de regio. De belangrijkste taak van deze eenheden bleef het vergaren van deze *intelligence* voor de Britse regering, niet voor UNPROFOR.

De Britse middelen

Er kwam één Britse *intelligence*-cel in Split, één bij *Bosnia Herzegovina Command* in Kiseljak in centraal-Bosnië, en later één in Sarajevo zelf. Deze groeiende betrokkenheid bij de oorlog in Bosnië zorgde ook voor een grotere inzet van *intelligence*-middelen. Britse oorlogsschepen in de Adriatische zee gingen actiever *Signals intelligence* vergaren en E-3 AWACS- (*Airborne Warning and Control System*)-vliegtuigen van de *Royal Airforce* werden steeds frequenter ingezet voor *Electronic intelligence*- en *Communications intelligence*-missies.

Communications intelligence onderscheppers van het 9e *Signals Regiment* van het Britse leger waren actief vanaf de luchtmachtbasis *Akroteri* op Cyprus.⁷⁶ Het 399e *Signals Unit* van

74 Mark Urban, 'The Magnum Force', *The Sunday Telegraph*, 01/09/96.

75 Urban, *UK Eyes*, pp. 238-241.

76 Udo Ulfkotte, 'Die Nato ist im Bilde, doch gibt sie nur wenig preis', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10/04/99.

de RAF *Digby* in Engeland was eveneens actief in Bosnië, net als eenheden van de enige elektronische oorlogvoeringseenheid die het Britse leger telt, het 14e *Signals Regiment* (EW) uit de RAF *Brawdy* in Wales. Deze sectie was actief in Bosnië met een *Signals intelligence*-eenheid van vijftig manschappen in Banja Luka in de Britse zone, en gaf *Communications intelligence* en *Electronic intelligence* door aan de Britse commandanten in Bosnië.

Nimrod-toestellen van de RAF vlogen missies boven de Adriatische Zee vanuit de luchtmachtbasis *Goia delle Colle* in Italië, terwijl de fregatten van de *Royal Navy* in de Adriatische zee waren uitgerust met een *Classic Outboard Signals intelligence*-systeem, om het VRS- en VJ-radioverkeer af te luisteren.⁷⁷

Verder kreeg het *Government Communications Headquarters* informatie via de *Combined Group* in Pullach, waar deze dienst en de Duitse *Bundesnachrichtendienst* nauw samenwerkten, en werd in Bosnië door leden van het Britse *Intelligence*-korps vanaf april 1995 samengewerkt met andere NAVO-lidstaten in het *Military Information Office* in Zagreb (zie hoofdstuk 1). Dit orgaan lette op de militaire situatie maar verzamelde ook politieke, economische en humanitaire *intelligence*, alhoewel binnen VN-verband niet over *intelligence* maar alleen over militaire informatie mocht worden gesproken. Een Britse militair binnen het *Military Information Office* had als exclusieve taak om de liaison met de commandant van de Britse troepen en met Londen te verzorgen. Verder werd een deel van hetgeen de *Joint Commission Observers* (JCO's), die onder meer in Srebrenica aanwezig waren, verzameld en met het *Military Information Office* gedeeld.⁷⁸

Werkwijze van de Britten in Bosnië

Interessant wat betreft de vergaring van *Signals intelligence* is een bevinding van de Britse auteur Mark Urban, die waarschijnlijk ook een licht werpt op de wijze waarop andere landen wellicht zijn omgegaan met hun *intelligence*:

Any channeling of Signals intelligence or agent reports from the Government Communications Headquarters and MI6 to troops in Bosnia Hercegovina was constrained by the intelligence community's strict rules about dissemination.

Zoals in paragraaf 2 al werd gesteld, is dit een belangrijk nadeel van *Signals intelligence*. Veel belangrijke en uiterst belangwekkende informatie bereikte door deze beperking niet de troepen op de grond, zoals wel gebeurde in de Golfoorlog, waar de commandostructuur bijna ideaal was geweest. In Bosnië maakten ook Russische en Oekraïense troepen deel uit van UNPROFOR, en daardoor was de kans zeer klein dat Londen waardevolle *intelligence* zou doorgeven. Als er al *intelligence* werd doorgegeven dan was dat 'sanitized to the point of near-uselessness'.⁷⁹

De verantwoordelijk man voor Bosnië binnen de *Defence Intelligence Staff* was kapitein-ter-zee Jonathan Cooke. Hij had uitstekend zicht op de resultaten van de *Signals intelligence*-

77 Urban, *UK Eyes*, p. 216; *The Rose and the Laurel: Journal of the Intelligence Corps*, 1996, p. 43; *The Rose and the Laurel: Journal of the Intelligence Corps*, pp. 83-85; Major Robert L. McPeck, 'Electronic Warfare British Style', *Military Intelligence*, January - March 1996, p. 23 en Graig Covault, 'Joint Stars Patrols Bosnia', in:

Aviation Week and Space Technology, 19/02/96, p. 45.

78 Vertrouwelijke informatie (39). Smith, *New Cloaks*, p. 210 spreekt over een *Forces Military Information Unit* in Zagreb maar waarschijnlijk verwarde hij dit met MIO.

79 Urban, *UK Eyes*, pp. 213-215.

inspanningen. Volgens hem hadden MI-6, het *Government Communications Headquarters* en de *Defence Intelligence Staff* in het begin aanloopproblemen, en kwam de *intelligence*-vergaring slechts moeizaam op gang. 'Government Communications Headquarters had to start from scratch in Bosnia', waar het ging om de frequenties waarop men moest afluisteren. Zo zou de dienst bij het uitbreken van de oorlog op de Balkan slechts enkele specialisten op het gebied van het Servo-Kroatisch, die ook daadwerkelijk de taal vloeiend spraken, in dienst hebben gehad. Werkelijk alles moest worden opgebouwd; Bosnië was eigenlijk *terra incognita* voor het *Government Communications Headquarters*.⁸⁰

Het is opmerkelijk en eigenlijk ook moeilijk voorstelbaar dat een gebied waarvoor het Verenigd Koninkrijk in het verleden, namelijk tijdens de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog zoveel belangstelling had gehad, voor een dienst als het *Government Communications Headquarters* of de MI-6 ineens totaal onbekend terrein zou zijn. Op de website van het *Government Communications Headquarters* is bijvoorbeeld niet actief geworven voor linguïsten Servo-Kroatisch.

Aan de andere kant kende de *National Security Agency* ook aanloopproblemen wat betreft de beschikbaarheid van voldoende vertalers Servo-Kroatisch. Volgens Cooke speelde ook het probleem dat de stroom van *Communications intelligence* en *Human intelligence* naar de *Balkan Current Intelligence Group* in Whitehall vaak voldoende was voor goede algemene briefings voor ministers, maar 'the usual rules on the dissemination of sensitive reports further limited what was given to troops serving in-theatre'. Britse commandanten in UNPROFOR bespeurden dit gebrek aan *intelligence* en moesten vaak op *Open Source Intelligence* terugvallen om een beter *intelligence*-beeld te krijgen.⁸¹

De Duitse afluisterdienst

In Duitsland is de *Bundesnachrichtendienst* belast met het vergaren van verbindingsinlichtingen. Deze dienst, die onder de supervisie van de Bondskanselier viel, werd op 1 april 1956, opgericht. De voorloper van de *Bundesnachrichtendienst*, de *Organisation Gehlen*, was gevestigd in Pullach bij München en ook de *Bundesnachrichtendienst* werd daar gevestigd.⁸²

De hoofdverantwoordelijkheid voor alle verbindingsinlichtingen kwam bij de *Bundesnachrichtendienst* te liggen. De Duitse militaire inlichtingendienst, het *Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr* in Bad Neuenahr-Ahrweiler, beschikte door zijn drie krijgsmachtonderdelen wel over eigen *Signals intelligence*-capaciteiten, maar onderschepte berichten werden rechtstreeks voor verwerking aangeleverd aan de *Bundesnachrichtendienst*. Pas in 1978 kreeg de *Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr* na veel verzet van de *Bundesnachrichtendienst* toch een eigen militaire *Signals intelligence*-analyse- en verwerkingscentrum.⁸³

Het *Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr* bleef echter volstrekt afhankelijk van datgene wat voor analyse werd aangeleverd, want de eindverantwoordelijkheid voor het selecteren van doelwitten en de analyse bleef bij de *Bundesnachrichtendienst* liggen. Het *Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr* was met zijn 620 werknemers in dit opzicht eerder een afnemer van *intelligence* dan een producent. In al die jaren is er een voortdurend

80 Urban, *UK Eyes*, pp. 215-216 en vertrouwelijk vraaggesprek (79).

81 Urban, *UK Eyes*, p. 217.

82 Zie voor het ontstaan van de BND: Hermann Zolling & Heinz Höhne, *Pullach intern*, Hamburg,

1970, pp. 95-247. Voor de relatie tussen Gehlen en de CIA: Mary Ellen Reese, *General Reinhard Gehlen: The CIA-Connection*, Fairfax, 1990, passim.

83 Schmidt-Eenboom, *Schnüffler*, p. 236.

gevecht geweest tussen de *Bundesnachrichtendienst* en het ministerie van Defensie inzake de zeggenschap over *Signals intelligence*, en die strijd lijkt zich tegenwoordig uitgekristalliseerd te hebben in het nadeel van de *Bundesnachrichtendienst*. Al tijdens de oorlog in Joegoslavië begon de *Bundeswehr* met eigen *Signals intelligence*-operaties – onafhankelijk van de *Bundesnachrichtendienst* – door gebruik te maken van de eigen *direction finders* en af luisterposten in Duitsland.⁸⁴

Volgens berichten in de pers opereerde de *Bundesnachrichtendienst* vanuit een af luisterstation in de Oostenrijkse Alpen. Dit station werd oorspronkelijk bemand door het Oostenrijkse leger, dat van daaruit het berichtenverkeer in het voormalige Joegoslavië af luisterde. De *Bundesnachrichtendienst* zou ook betrokken zijn geweest bij het opzetten van een gezamenlijk *intelligence*-centrum van de *Bundesnachrichtendienst*, de CIA en de NSA in Augsburg (Duitsland). Daar werden *Signals intelligence*-gegevens, afkomstig van de *National Security Agency* en de *Bundesnachrichtendienst*, samengevoegd met *Human intelligence*-informatie die was vergaard door beide diensten in het voormalige Joegoslavië. Toen de crisis in Bosnië in de zomer van 1995 op haar hoogtepunt was, vloog de *Bundesnachrichtendienst* met een *Breguet Atlantique* dagelijkse *Signals intelligence*-missies boven de Adriatische zee. Dit toestel was al sinds 1992 actief en voornamelijk gericht op Servische militaire activiteiten in Bosnië.⁸⁵

De oorlog in Bosnië bracht de Duitse *Signals intelligence*-diensten ook een alliantie. Zo sloot in 1995 de NSA de *first tripartite airborne tactical Signals Intelligence*-uitwisselingsprogramma tussen de Amerikaanse, Duitse en Franse luchtmachten. Als onderdeel van dit akkoord vloog de Duitse *Luftwaffe Signals intelligence*-missies boven de Adriatische Zee, ter ondersteuning van grondoperaties in Bosnië, terwijl de Franse luchtmacht met hetzelfde doel *Signals intelligence*-missies vloog boven de Middellandse Zee. De Amerikaanse, Duitse en Franse luchtmacht spraken daarbij verder af al hun vergaarde *intelligence* te delen en qua distributie te laten lopen via het hoofdkwartier van *National Security Agency/CSS Europa* in Stuttgart.⁸⁶

Een andere bron van informatie aan Duitse zijde was de hechte samenwerking met de Fransen in Oostenrijk, waar een gezamenlijke Frans-Duitse eenheid bedrijvig was aan de grens met het voormalige Joegoslavië. Van Duitse zijde was daar het 320e *Fernmelde Regiment* actief. Men had een gezamenlijke luisterpost in de Oostenrijkse Alpen ten noorden van Slovenië. Deze post stond formeel onder beheer van de Oostenrijkse militaire inlichtingendienst, maar de *Signals intelligence* werd gedeeld met de *Bundesnachrichtendienst* en waarschijnlijk ook met Franse diensten.⁸⁷

84 Erich Schmidt-Eenboom, 'The Bundesnachrichtendienst, the Bundeswehr and Sigint in the Cold War', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 129-176.

85 Bruce, 'Allies Hamper Inquiry', *The Glasgow Herald*, 01/12/95, p. 2; Ian Bruce, 'Why These Men Remain Free', *The Glasgow Herald*, 09/05/97; Dierhart Goos, 'Marine-Officier soll Kfor-

Abteilung im Kosovo führen', *Die Welt*, 13/05/00 en 'Report Details Luftwaffe Support for NATO', in: *FBIS-WEU-95-171*, 03/09/95.

86 Biography, Lt. Colonel Garry E. Sitze, USAF, undated. Zie verder: http://jic-emh.army.mil/iop_conf/bios/sitze.htm.

87 Vertrouwelijk vraagggesprekken (21) en (45).

De Franse af luister dienst

De laatste jaren is meer bekend geworden over de activiteiten van de Franse diensten die belast zijn met onderscheppen van diplomatiek en militair berichtenverkeer.⁸⁸ Op 28 december 1945 werd de Franse buitenlandse inlichtingendienst, de *Service de documentation extérieure et de contre-espionnage*, opgericht. Hierin waren twee eenheden verantwoordelijk voor *Signals intelligence*: de *Service des matériels techniques*, beter bekend als de *Service 26* en de *Service 28*, die verantwoordelijk was voor het onderscheppen en ontcijferen van buitenlandse diplomatieke codetelegrammen afkomstig van de buitenlandse ambassades in Parijs.

Op 4 april 1982 kreeg deze dienst een nieuwe naam: de *Direction générale de la sécurité extérieure*. Na de komst van een nieuwe directeur van deze dienst, in januari 1988, ging de begroting voor *Signals intelligence* fors omhoog. Gedurende de periode 1970-1980 werd *Signals intelligence* voornamelijk gedaan door deze dienst. De Franse militaire inlichtingendienst (*Centre d'exploitation du renseignement militaire*) was hierbij veel minder betrokken.

Deze buitenlandse inlichtingendienst en militaire inlichtingendienst opereerden gezamenlijk op de Middellandse Zee met een spionageschip, de *Berry*. Uitbreiding van de *Signals intelligence*-infrastructuur van de inlichtingendienst in het buitenland ging verder in de jaren negentig. Het aantal employees bedroeg in 1996 ruim 2500. Er werden nieuwe af luisterstations gebouwd op het Plateau d'Albion in de Haute-Provence en in Saint-Laurent-de-la-Salanque aan de grens met Spanje. Deze stations werden aanvankelijk voornamelijk belast met het onderscheppen van communicatieverkeer uit Afrikaanse landen, maar werden later ook ingezet in Bosnië. De Golfoorlog maakte duidelijk dat er 'grote gaten' zaten in het Franse af luister netwerk. Dit leidde tot de opheffing van de militaire inlichtingendienst, het *Centre d'exploitation du renseignement militaire*, dat in 1992 werd vervangen door een grotere dienst, de *Direction du Renseignement Militaire*.

Deze dienst zou omvangrijke *Signals intelligence*-capaciteiten krijgen, die sterk uitgebreid zouden worden na de lancering van de Helios-spionagesatelliet. De *Signals intelligence*-productie werd ook vergroot door een nieuwe organisatie, de *Brigade de Renseignement et de Guerre Electronique* die op 1 september 1993 werd opgericht. Deze laatste dienst viel direct onder de Franse bevelhebber der landstrijdkrachten en is vooral in Sarajevo en Bihać operationeel geweest.

De voormalige directeur Operaties van deze dienst, generaal Jean Heinrich, werd hoofd van de *Direction du Renseignement Militaire*. Hij begon onmiddellijk met het werven van zo'n driehonderd nieuwe *intelligence*-specialisten. In 1995 telde de *Direction du Renseignement Militaire* 1600 employees. Die opgebouwde expertise en dit omvangrijke netwerk werd ook ten behoeve van Bosnië ingezet.

Franse middelen

De dienst had de beschikking over uitstekende *Signals intelligence*-middelen, zoals DC-8 *Signals intelligence*-toestellen, en 'Sarigue' (*Système aéroporté de recueil d'informations de guerre électronique*), dat toebehoorde aan het 51e *Electronique 'Aubrac'* (EE. 51) Squadron, afkomstig van de luchtmachtbasis Evreux. Deze DC-8 vloog talloze *Signals intelligence*-missies boven de Adriatische Zee ter ondersteuning van de Franse militaire grondoperaties

88 Zie voor de hierna volgende beknopte geschiedenis van Franse *Sigint*-operaties: Roger Faligot, 'France, *Sigint* and the Cold War', in: Aid

& Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 177-208 alsmede gegevens van het Intelligence Resource Program van de FAS. Zie: www.fas.org.

in Bosnië. Verder vlogen boven Bosnië twee Transall C-160 'Gabriel' verkenningstoestellen, afkomstig van de 54e Elektronische Squadron dat is gestationeerd op de luchtmachtbasis Metz-Frescaty in oostelijk Frankrijk. De C-160 Gabriel kan communicatieverkeer en radar-emissies vanaf een afstand van 800 km onderscheppen. Dit toestel en de DC-8's zijn ingezet boven Joegoslavië. Daarnaast had Parijs de beschikking over vier AWACS-toestellen. Verder is er nog de Helios-satelliet met ook *Signals intelligence*-afluisterapparatuur aan boord, die in het diepste geheim was ingebouwd door de Franse firma Matra.⁸⁹ De Franse *Direction du Renseignement Militaire* had dit verborgen gehouden voor haar Europese partners en deelde deze *Signals intelligence* evenmin met hen, hoewel ze wel fors hadden meebetaald aan de Helios. Tenslotte vlogen ook Franse Mirage F1-CR verkenningsvliegtuigen *Electronic intelligence*-missies boven Bosnië.⁹⁰

Overige Europese landen

Niet alleen vanuit het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Frankrijk, maar ook vanuit andere Europese landen werden *Signals intelligence*-operaties in voormalig Joegoslavië uitgevoerd. Daarover is tot nu toe nagenoeg niets bekend geworden.

In ieder geval waren er tijdens de oorlog in Bosnië Italiaanse luisterposten actief. Zo onderschepte de Italiaanse afluisterdienst via een luisterpost in Italië, enige tijd voor de aanval op de enclave, een telefoongesprek tussen de burgemeester van Srebrenica en president Izetbegović. De burgemeester vroeg daarin toestemming om de bevolking te evacueren, maar Izetbegović had dit geweigerd.⁹¹ In 1995 had de Italiaanse militaire inlichtingendienst, de *Servizio per la Informazioni e la Sicurezza Militare*, een groot Satelliet-communicatie- (Satcom) afluistercentrum in *Cerveteri* buiten Rome. Tien parabolische antennes luisterden daar het communicatieverkeer op de Balkan, het Midden-Oosten en Noord-Afrika af.⁹² Tevens schijnen onderdelen van de *8th Battaglione Ricerca Elettronica 'Tonale'* van het Italiaanse leger actief geweest te zijn in Bosnië.⁹³ Daarnaast had de Italiaanse marine waarschijnlijk de beschikking over speciale vissersschepen ten behoeve van *Signals intelligence*-operaties.

En ook de militaire inlichtingendiensten van de Scandinavische landen waren actief met het afluisteren van het communicatieverkeer in Bosnië. De Nederlandse militaire inlichtingendienst ontdekte bijvoorbeeld dat een Scandinavische inlichtingendienst het verkeer tussen verschillende militaire eenheden van het Nederlandse verbindingsbataljon in Bosnië afluisterde: deze had een gesprek afgeluisterd waarin twee militairen zich zeer denigrerend hadden uitgelaten over hun commandant.⁹⁴

De Deense militaire inlichtingendienst slaagde erin om telefoonverkeer tussen de gene-

89 Guisnel, *Pires*, p. 156 en Lt. Col. Richard L. Sargent, 'Deliberate Force', in: Robert C. Owen, *Deliberate Force. A Case Study in Effective Air Campaigning*, Maxwell AFB, 1998, pp. 8-15 - 8-16.

90 'Les Avions-Espions Francais Gabriel et Sari-gue', *Air & Cosmos/Aviation International*, nr. 1460, 21-27/02/94; 'French Support Bosnian Elint Ops', *Aviation Week & Space Technology*, 14/08/95, p. 23 en 'French and U.S. MillInt, *Intelligence Newsletter*, 07/12/95.

91 Vertrouwelijke informatie (177).

92 Alberto Sisto & Francesco Sorti, 'Echelon: Italia nel mirino,' *Il Mondo*, 10/04/98. Zie ook: <http://www.privacy.it/nigro20010619.html> en 'L'Echelon segreta di casa nostra', *La Repubblica*, 19/06/01.

93 'Abruzzo: Rischio smobilitazione per la stazione radar di Sant' Antonio Abate', *Il Messaggero*, 22/06/98.

94 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

raals Rose en Mladić af te luisteren. Deze generaals spraken zeer regelmatig met elkaar per telefoon.⁹⁵

Ook de Oostenrijkse militaire inlichtingendienst was zeer actief op het gebied van *Signals intelligence*. Reeds lang was de Balkan een van de belangrijkste *targets* voor de Oostenrijkers. Oostenrijk was al vele jaren een *Third Party*, en werkte nauw samen met de *National Security Agency*. Vooral de Oostenrijkse afliuisterstations op de berg Königswarte bij de Slowaakse grens, in Salzburg, Sankt Johann (Tirol) en Mühlviertel richtten zich op het voormalig Joegoslavië. De NSA zou een groot aandeel in de financiering van deze stations voor zijn rekening hebben genomen.⁹⁶

Dat gold overigens ook voor de Griekse, Turkse, Zwitserse en Hongaarse *Signals intelligence*-organisaties die alle actief waren met het afliuisteren van het berichtenverkeer op de Balkan. In hoeverre zij resultaten hebben geboekt, blijft tot op heden onbekend.

De vraag is dan of er ook Nederlandse *Signals intelligence*-operaties gericht waren tegen de strijdende partijen op de Balkan. Dat was het geval: in 1995 waren er drie militaire eenheden die zich met verbindingsinlichtingen bezighielden. Dat waren de Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep, het 898e Verbindingsbataljon van de KL en het Technische Informatieverwerkingscentrum van de Koninklijke Marine. In 1996 werden deze drie diensten geïntegreerd en kwam de Afdeling Verbindingsinlichtingen van de MID tot stand. Hierop is in hoofdstuk 4 uitvoerig ingegaan.

Uit het bovenstaande blijkt dat vele westerse afliuisterdiensten grote belangstelling hadden voor de ontwikkelingen op het militaire strijdtoneel in Bosnië. Dit is niet vreemd in het licht van de betrokkenheid van Europese grondtroepen van UNPROFOR en de rol van de Amerikaanse luchtmacht binnen de NAVO. De inzet was omvangrijk, maar de kernvraag in het vervolg van dit hoofdstuk zal zijn welke resultaten er behaald zijn. Daartoe zal bezien worden of de onderschepte berichten ook tussen de bondgenoten en binnen UNPROFOR onderling uitgewisseld werden, en of er sprake was van analysecapaciteit; gezien de nadelen die kleven aan *Signals intelligence*, zoals de extreme geheimhouding en de problemen inzake de verspreiding ervan.

4. De internationale *Signals intelligence*-uitwisseling

Zoals al is geschetst, gaat de verspreiding van de onderschepte berichten altijd gepaard met de grootste geheimhouding. De uitwisseling van vooral *Communications intelligence* is zeer beperkt; slechts een zeer kleine kring van de hoogste politieke en militaire beleidsmakers heeft hiertoe toegang. Deze geheimhouding is ook belangrijk in het kader van het delen van *intelligence* tussen de Verenigde Staten en hun westerse bondgenoten. Zo zou de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Rifkind, zich in mei 1997 hebben verzet tegen vrijgave van *intercepts* van het *Government Communications Headquarters* die de *National Security Agency* aan het Joegoslavië-Tribunaal wilde overhandigen in het kader van de vervolging van Milošević. Het betrof hier berichten die waren onderschept vanaf Cyprus, en die de connectie zouden aantonen tussen Milošević en de Servische wandaden in Bosnië in 1992.

95 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

21/04/99.

96 'USA zahlten Horchposten', *Magazin*, nr. 16,

Ook al eind 1996 was de regering-Clinton bereid om hiervoor *intercepts* vrij te geven, maar de Britse regering lag ook toen dwars.⁹⁷

Ondanks deze terughoudendheid kent de samenwerking tussen westerse afluisterdiensten een lange geschiedenis.⁹⁸ De intensieve samenwerking op het gebied van verbindingsinlichtingen dateert uit de Tweede Wereldoorlog, toen de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk nauw samenwerkten om de Duitse en Japanse codes te breken. Dit bleek zeer succesvol te zijn, en na de oorlog werd die samenwerking geformaliseerd. Op 5 maart 1946 werd het *British-United States Communications Intelligence Agreement* ondertekend om samen te werken op het gebied van *Communications intelligence*. In juni 1948 kwam hiervoor het *UK-USA Communications Intelligence Agreement* in de plaats.⁹⁹

Gedurende de Koude Oorlog ontwikkelde de relatie tussen de *National Security Agency* en de andere *Signals intelligence*-partners, zoals het *Government Communications Headquarters* en het *Communications Security Establishment*, zich langzaam ten nadele van de niet-Amerikaanse diensten. Nadat UK-USA steeds meer *Signals intelligence* ging aanleveren op een bijna industriële schaal moesten de afluisterdiensten steeds efficiënter gaan werken om die stortvloed aan onderschepte berichten te verwerken. Nieuwe taakverdeling, de inzet van Amerikaanse technologie, en betere en snellere computers zorgden ervoor dat dit lukte. Dit bleef niet onopgemerkt in de rest van Europa, en de interesse om samen te werken, nam daardoor steeds meer toe.

Diverse Europese landen, zoals de Scandinavische staten, hadden vanaf 1950 hun kaarten gezet op *Signals intelligence*. Andere landen investeerden voornamelijk in *Human intelligence*. Zo spendeerde de *Bundesnachrichtendienst* zijn budget voornamelijk aan *Human intelligence*, ten koste van *Signals intelligence*.

In april 1968 vertrok de vermaarde grondlegger en hoofd van de *Bundesnachrichtendienst* Richard Gehlen. Daarna trad er een verschuiving op van *Human intelligence* naar *Signals intelligence*. Ook de Duitse militaire inlichtingendienst begon vanaf het begin van de jaren zeventig van de twintigste eeuw drastisch te investeren in *Signals intelligence*. En ook de Franse buitenlandse inlichtingendienst had aanvankelijk geen belangstelling voor *Signals intelligence*. Alleen de Nederlandse situatie verschilde in dit opzicht: hier werd vanaf 1945 flink geïnvesteerd in *Signals intelligence*, hoewel er voortdurend strijd was over de begrotingsomvang en de vraag welk ministerie hiervoor moest 'opdraaien'.¹⁰⁰

Gedeclassificeerde Amerikaanse overheidsdocumenten tonen aan dat de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vanaf het midden van de jaren vijftig een serie bilaterale uitwisselingsakkoorden hebben afgesloten met Noorwegen, Denemarken, Oostenrijk, West-Duitsland, Italië, Griekenland en Turkije. Dit zijn de zogeheten *Third Parties*. Deze landen hadden een ideale ligging voor de *Signals intelligence*-vergaring over de Sovjet-Unie en het Warschaupact. De *National Security Agency* wisselde met deze landen niet alleen *intercepts* uit, maar ook gegevens omtrent cryptografie en cryptanalyse. Bovendien werden er grote investeringen gedaan om bepaalde landen met de benodigde antennes, afluisterapparatuur en computers uit te rusten. Nederland hoorde niet bij die *Third Parties*.

97 D. Leigh & J. Calvert, 'Rifkind put paid to war crimes inquiry', *The Observer*, 18/05/97.

98 Voor dit deel is vooral gebruikgemaakt van: Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Conclusions', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 314-332.

99 Andrew, *President's Eyes*, p. 163 en Hager, *Secret Power*, pp. 61-62.

100 Cees Wiebes, 'Dutch Sigint during the Cold War, 1945-1994', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, pp. 243-284.

Er hing wel een 'prijkaartje' aan deze samenwerking. De onafhankelijkheid van de *Third Parties*, maar ook van de niet-Amerikaanse UK/USA-landen (Canada, Australië en Nieuw-Zeeland), nam waar het ging om *Signals Intelligence* steeds verder af, en hun afhankelijkheid van de NSA werd steeds groter. De *National Security Agency* vroeg en kreeg praktisch alle *intercepts* die verzameld werden door de UK/USA-partners. Een voormalige *Signals intelligence*-analist van de Amerikaanse luchtmacht verwoordde de scheve verhoudingen tussen de VS en *Third Party*-landen als volgt: 'they received absolutely no material from us, while we get anything they have, although generally it's of pretty low quality.'¹⁰¹ Volgens sommige auteurs was het *Government Communications Headquarters* rond 1985 niets anders dan een verlengstuk van de NSA. Een intern document van het *Government Communications Headquarters* repte bijvoorbeeld over het volgende: 'This may entail on occasion the applying of UK [Signals intelligence-] resources to the meeting of US requirements'.¹⁰²

De *National Security Agency* kon inderdaad in grote lijnen voorschrijven op welke doelen de UK/USA- en de *Third Party*-bondgenoten zich moesten richten. Dat ging bij die landen ten koste van bepaalde *targets* die andere hoofdsteden ook interesseerden: de investering om zich zelfstandig op die doelen te richten, was voor hen te groot.

Daarnaast waren de meeste bondgenoten afhankelijk van de Amerikaanse analysecapaciteit met behulp van computers. Alleen de *National Security Agency* was in staat om de meeste en moeilijkste codes snel te breken en te vertalen. Deze afhankelijkheidsrelatie betekende dat de *National Security Agency* uiteindelijk kon bepalen welke ontcijferde en geanalyseerde verbindingsinlichtingen de VS bereid was met de bondgenoten te delen. Er werden zelfs beperkingen gesteld op het delen van *Communications intelligence* met het Verenigd Koninkrijk. De reden was dat Britten als KGB-spionnen zouden kunnen worden ontmaskerd.

In die gevallen waarbij deze *intelligence* wel gedeeld werd, werden eerst technische gegevens, zoals frequentie, datum en tijd, van het onderschepte bericht verwijderd. De compartimentalisering (het strikt scheiden van de werkzaamheden van Amerikanen en anderen) op afluisterbases werd ver doorgevoerd: zo werd het Brits personeel dat werkzaam was op de Amerikaanse *Signals intelligence*-site op 'RAF Chicksands' expliciet verboden om het daar gevestigde zogeheten *Joint Operations Center, Chicksands* binnen te komen. Dat werd namelijk exclusief bemand door Amerikaans afluisterpersoneel.¹⁰³

De *National Security Agency* had overigens niet het monopolie op het achterhouden van *intelligence*: ook het *Government Communications Headquarters* hield wel eens wat achter, bijvoorbeeld ontcijferd communicatieverkeer van clandestien Sovjet-radioverkeer tussen Moskou en de Sovjet-missie bij de communistische strijdkrachten van Mao in Yenan. Pas later bleken de Britten bereid te zijn om deze *intercepts* over te dragen.¹⁰⁴

De behandeling die *Third Party*-landen van de Verenigde Staten kregen, was vaak nog erger. Van hen werd verwacht werd dat ze voornamelijk ruwe verbindingsinlichtingen aanleverden, terwijl ze het op basis daarvan ontcijferde, vertaalde en geanalyseerde *intelligence*-product zelden terug kregen te zien: dat wilde de *National Security Agency* of de CIA

101 'U.S. Electronic Espionage: A Memoir', *Ramparts*, August 1972, p. 45.

102 Richard Norton-Taylor, 'GCHQ's Service to US 'Crucial'', *The Guardian*, 17/05/94.

103 Duncan Campbell, 'Over Here and Under Cover', *The Independent*, 06/10/93, p. 24.

104 Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Conclusions', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, p. 322.

niet. De reden daarvan was meestal Amerikaanse vrees voor lekken, of onjuist dan wel ongecontroleerd gebruik.

Hier werd wel over geklaagd door bijvoorbeeld de West-Duitse, Noorse, Deense en ook de Nederlandse regering, maar dit maakte niet veel indruk op de Amerikanen. *Bundesnachrichtendienst*-medewerkers klaagden bijvoorbeeld dat zij door de *National Security Agency* als tweederangs-bondgenoten werden behandeld. Op het gemeenschappelijke Amerikaans-Duitse *Signals intelligence*-station in Augsburg werden Duitse verzoeken over bepaalde doelen bijvoorbeeld altijd achteraan in de rij gezet: de Amerikaanse doelen hadden altijd voorrang. Ook mocht *Bundesnachrichtendienst*-personeel bepaalde delen van de afliuisterpost niet betreden. Met deze behandeling kreeg ook het Britse personeel te maken op het Amerikaans-Britse afliuisterstation 'Teufelsberg' in Berlijn. In september 1999 werd hier tijdens een openbare, door de CIA georganiseerde conferentie een rondleiding gehouden; sommige voormalige Britse *Signals intelligence*-medewerkers ontdekten pas toen dat dit afliuisterstation ruimtes bevatte waarvan zij het bestaan niet eens wisten.¹⁰⁵

De vrees voor lekken was vaak een reden voor de *National Security Agency* om contacten met andere diensten af te breken. Zo werd de samenwerking met Frankrijk in de jaren zestig afgebroken, nadat was ontdekt dat de Franse buitenlandse inlichtingendienst was geïnfiltrerd door de KGB. De samenwerking werd pas na tien jaar weer hervat.¹⁰⁶ Ook de voorloper van de Nederlandse Afdeling Verbindingsinlichtingen, het Technisch Informatie en Verwerkings Centrum (TIVC), stootte regelmatig zijn neus. Het bleek dat de liefde maar van één kant kwam, zijnde de Nederlandse. De Amerikaanse *National Security Agency* en CIA, en ook het Britse *Government Communications Headquarters*, waren niet van plan om tot vergaande uitruil met Nederland te komen. Anno 2002 is dit voor Nederland nog steeds niet bevredigend geregeld.¹⁰⁷

De klachten uit de Koude Oorlog werden herhaald in de jaren negentig: de *National Security Agency* kreeg veel meer verbindingsinlichtingen van zijn Europese partners dan hij zelf bereid was om met hen te delen. Een specifieke Europese klacht betrof de weigering van de *National Security Agency* om *high-level* (de meest geheime en daardoor waardevolle) *Communications intelligence* te delen.

In de Koude Oorlog was dat ook al het beeld. Zo stopte de voorloper van de Afdeling Verbindingsinlichtingen al in 1951 met het versturen van wekelijkse zendingen van ruwe *intercepts* van communicatieverkeer uit de Sovjet-ambassade in Den Haag. Deze werden afgeleverd bij het CIA-station dat verbonden was aan de Amerikaanse ambassade te Den Haag. De reden hiervan was dat de CIA weigerde om zijn analyse van deze *intercepts* aan Den Haag bekend te maken. In dit opzicht is er dus weinig veranderd.

Third Party-landen kregen van de Amerikanen dezelfde behandeling. Een voormalige Noorse *intelligence*-medewerker verklaarde: 'Where it was not in the interest of the National Security Agency that we should possess cryptographic insight, they did not have to share such matters with us.'¹⁰⁸ Een Britse analist schreef hierover nog recent het volgende: 'America's allies have long complained that it is particularly mean with its intelligence'.¹⁰⁹ Ook medewerkers van de VN-verificatiemissie in Irak (UNSCOM) klaagden er voortdurend over

105 Diverse interviews tijdens de *The Intelligence War in Berlin, 1946-1961* conferentie op de Teufelsberg, Berlijn, 10-12/09/99.

106 Tom Mangold, *Cold Warrior*, New York,

1991, p. 134.

107 Vertrouwelijk vraaggesprek (21).

108 Riste, *Norwegian*, p. 95.

109 Grant, *Intimate Relations*, pp. 4-5.

dat zij al hun ruwe *Signals intelligence* aan de *National Security Agency* aanleverden, maar zelden de resultaten te zien kregen.¹¹⁰

Aan de weigering van de Amerikanen om *high-level Communications intelligence* te delen, lag een instructie uit de jaren vijftig ten grondslag, die toen kwam op rechtstreeks bevel van de *National Security Council*. Het is niet duidelijk of deze instructie tot op heden nog steeds geldig is,¹¹¹ maar vermoedelijk is dat het geval. De bilaterale *Signals intelligence*-relaties van de *National Security Agency* met andere landen werd in elk geval in de jaren negentig voortgezet. Sommige partners kregen daarbij meer *intelligence* dan andere. Dit werd vaak bepaald door geopolitieke en geografische overwegingen. Noorwegen nam bijvoorbeeld altijd een gunstige positie in, maar dat kwam omdat de *National Security Agency* van Noorwegen afhankelijk was voor informatie die voor de Amerikanen onmisbaar was: Noorse afluisterstations leverden *Foreign Instrumentation Signals Intelligence* met betrekking tot de Sovjet-lanceerbasis Plesetsk en de testbasis bij Nenoksa aan de Witte Zee.¹¹²

Andere *Third Parties*, zoals Griekenland en Turkije, werden minder ruim bedeed. De relaties met die landen werden beschouwd als een overblijfsel van de Koude Oorlog. Europese *intelligence*-functionarissen vermoedden ook dat de *National Security Agency* deze twee landen soms tegen elkaar uitspeelde.

Het probleem van het afhankelijk zijn van de Amerikanen bestaat tot op de dag van vandaag. Sommige Europese landen probeerden dat te overkomen door onderling nauwer samen te werken. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben bijvoorbeeld steeds *Signals intelligence* uitgewisseld, zelfs in de periode na 1966 toen Parijs de militaire structuur van de NAVO had verlaten. Zo wisselen Parijs en Londen sinds de jaren zeventig veel *Signals intelligence* uit over het internationale terrorisme. Een ander teken dat Europese landen trachten minder afhankelijk te worden van de Amerikanen deed zich voor tijdens de Falkland-oorlog in 1982: de Verenigde Staten lieten Londen toen in eerste instantie vallen, waarop het *Government Communications Headquarters* direct hulp kreeg van bondgenoten als Nederland, Frankrijk, Duitsland en Noorwegen.¹¹³ Voorts werd op Frans initiatief de samenwerking met de *Bundesnachrichtendienst* aangehaald door bilaterale afspraken. En sinds het eind van de jaren negentig is de samenwerking tussen de Nederlandse, Duitse en Franse afluisterdiensten flink aan het groeien. Samen met Denemarken en België is er een soort *Fünfter Gruppe* aan het ontstaan, die als tegenwicht moet gaan dienen aan de UK/USA-relatie.¹¹⁴ De irritatie daarover in Washington is overigens duidelijk merkbaar: die bleek uit het plotselinge – inmiddels weer herroepen – besluit om het omvangrijke Amerikaanse afluisterstation Bad Aibling in Duitsland te sluiten.¹¹⁵

Een andere manier om enigszins onafhankelijk te blijven van *National Security Agency* en *Government Communications Headquarters*, is om deze diensten niet op het nationale grondgebied toe te laten. De Scandinavische landen, Frankrijk, België en Nederland zijn daar tot nu toe in geslaagd. In de landen waar zich wel Amerikaanse grondstations bevinden, is dit een voortdurende bron van diplomatieke spanningen geweest. Sommige *Third Parties*, zoals Turkije, gebruikten de aanwezigheid van die grondstations om extra financiële en

110 Marian Wilkinson, 'Revealed: Our Spies in Iraq', *Sydney Morning Herald*, 28/01/99, p. 1.

111 Matthew Aid & Cees Wiebes, 'Conclusions', in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*, p. 323.

112 Berdal, *The United States*, pp. 30-31.

113 Grant, *Intimate Relations*, p. 6.

114 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

115 Duncan Campbell, 'Fight over Euro-intelligence plans', *The Guardian*, 03/07/01.

materiële eisen aan de Amerikanen te stellen; de *National Security Agency* reageerde daarop door zijn grondstations daar geleidelijk te sluiten.

De geschiedenis van de Koude Oorlog leert ten slotte dat er op het gebied van verbindingsinlichtingen geen bevriende inlichtingendiensten bestaan; er zijn alleen inlichtingendiensten van bevriende naties. In de wereld van *Signals intelligence* bespioneren alle NAVO- en EU-lidstaten elkaar. De voorlopers van de *National Security Agency* en het *Government Communications Headquarters* zijn daarmee tijdens de Tweede Wereldoorlog begonnen en er na 1945 nooit mee opgehouden. Deze diensten en de Canadese *Communications Security Establishment* lezen nog steeds de codetelegrammen van de grotere en kleinere NAVO- en EU-lidstaten, waaronder die van Nederland. De Nederlandse diplomatieke code werd al in 1943 gebroken, en in de jaren zestig werden Nederlandse diplomatieke codetelegrammen nog steeds meegelezen door de *National Security Agency*. In de jaren vijftig werd op de vertaalopleiding van de *National Security Agency*, zo blijkt uit hun interne nieuwsbrief, Nederlands gedoceerd; dit is anno 2001 nog steeds het geval.¹¹⁶ Het *Government Communications Headquarters* adverteerde in 2000 op zijn website openlijk met vacatures voor analisten die de Nederlandse taal beheersen. Ook de *Communications Security Establishment* in Ottawa is door de samenwerking in UK/USA-verband in staat om Nederlandse geheime codetelegrammen mee te lezen. In kringen van de Nederlandse *intelligence*-gemeenschap is bekend dat ons land hoog op het lijstje van doelwitten staat van de grootste *National Security Agency*-basis in het Verenigd Koninkrijk, Menwith Hill. Per uur doorzoekt dit station ruim 2 miljoen binnen- en buitenlandse telefoongesprekken.¹¹⁷

Uit het bovenstaande blijkt dat de internationale uitwisseling van *Signals intelligence* niet altijd even vlekkeloos is verlopen. Met name de uitwisseling van *high-level Communications intelligence* bleek vaak bijzonder problematisch te zijn. Dit gaf namelijk direct inzicht in de capaciteiten van de desbetreffende afluisterdienst.

Uitwisseling tussen afluisterdiensten inzake Bosnië

In het voorgaande is al gebleken dat politieke tegenstellingen soms een remmende factor zijn inzake de uitwisseling van *Signals Intelligence*. Zo ligt het niet voor de hand dat er gezien de gespannen betrekkingen tussen Griekenland (pro-Servië) en Turkije (pro-Bosnië) veel met die landen is uitgewisseld.

Minder problematisch bleek het uitwisselen van militair-tactische *Signals intelligence* en *Electronic intelligence*. Dit werd over het algemeen makkelijk vrijgegeven. Tijdens de strijd in Bosnië werd binnen de NAVO tussen 1992 en 1995 veel *Electronic intelligence* tussen de bondgenoten uitgewisseld. Dit werd namelijk ingevoerd in het *Linked Intelligence Operations Center Europe* (LOCE) netwerk van het *Joint Analysis Centre* (JAC) te Molesworth (zie hoofdstuk 3). Alleen *Electronic intelligence* kon in dit gezamenlijke zoekstelsel aange troffen worden, zoals ook bleek uit de dagelijkse *intelligence summaries* van het *Joint Analysis Centre*. Daarbij moet vooral gedacht worden aan emissies van vijandelijke radars en andere luchtafweersystemen. Ook militair-tactische *Communications intelligence* werd in dat LOCE-systeem aangetroffen; daarbij wordt vooral het communicatieverkeer op lager

116 Bamford, *Body of Secrets*, pp. 134 en 616.

117 Udo Ulfkotte, 'Die Nato ist im bilde, doch

gibt sie nur wenig preis', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10/04/99.

niveau gevolgd. Naar de 'betere' *high-level Communications intelligence*, zoals gesprekken tussen Milošević en Mladić – als die al bestaan – zal men echter tevergeefs zoeken in LOCE.¹¹⁸

De vraag is nu hoe het kan dat de informatie in dit LOCE-netwerk zo beperkt was en weinig verbindingsinlichtingen (*Communications intelligence*) omvatte. Dan moet allereerst gewezen worden op de zeer beperkte distributie van dit *intelligence*-product. *High-level Communications intelligence* was bij de Amerikanen wel degelijk beschikbaar, maar werd niet gedeeld. Er waren echter nog meer problemen bij de *National Security Agency*. Tussen 1990 en 1998 vertrokken bij die organisatie bijna 7000 medewerkers, hetgeen de verwerkingscapaciteit sterk omlaag bracht. Dit personeelsprobleem, gekoppeld aan de sterke groei van het internationale communicatieverkeer, de betere versleuteling, het toenemende gebruik van glasvezelkabels en communicatiesatellieten zoals Intelsat en Inmarsat, betekende dat de *National Security Agency* toch langzaamaan 'doof' werd. Het onderscheppen bleek niet langer een probleem te zijn, maar het verwerken wel.

De capaciteiten van de *National Security Agency* en zijn UK-USA-partners zijn zonder meer indrukwekkend: omstreeks 1995 werden ruim 90 miljoen boodschappen per maand onderschept, die door Intelsat- en Inmarsat-communicatiesatellieten werden verzonden. De technische infrastructuur werd vanaf 1994 sterk opgevoerd. Het probleem was dat de *National Security Agency* 'was buying all these new toys, but they don't have the people to use them', aldus een *intelligence*-deskundige.¹¹⁹ Het onvermijdelijke gebeurde: de *National Security Agency* bleek niet in staat te zijn om de enorme stroom *intercepts* te verwerken.¹²⁰

Het grootste probleem scheen voor de organisatie 'the continuing decline of its Signals intelligence processing, analysis and reporting infrastructure' te zijn. Er was een groot tekort aan geschoold personeel als gevolg van vroegtijdige uitreding en vertrek naar de private sector. Rond 1995 verkeerde de dienst in malaise, want er was geen geld beschikbaar voor het inhuren van nieuw en competent personeel. De *National Security Agency* ondervond 'a particularly severe problem with the size, age, skills and make-up of its workforce'. Interne problemen hebben waarschijnlijk ook verdere obstakels opgeworpen voor de 'freeflow of intelligence information to the Agency's customers'. De interne communicatiesystemen binnen de *National Security Agency* bleken inderdaad niet vlekkeloos te werken.¹²¹ Verder zou de *National Security Agency* een slechte relatie gehad hebben met het Pentagon, waar vaak geklaagd werd over de onwilligheid van de *National Security Agency* om *Signals intelligence* te delen uit vrees voor compromittering van de bron.¹²² Pentagon-medewerkers klaagden openlijk dat de *National Security Agency* weinig bereid was om aan de militairen *Signals intelligence* af te staan, die zij nodig hadden voor de uitoefening van hun taken. Een Pentagon-medewerker stelde zelfs dat medewerkers van de *National Security Agency* 'are still fighting the Cold War and are more worried about maintaining security than improving tactical warfighting capabilities'.¹²³

Kortom, behalve de ingebouwde rem op het delen van *high-level Communications intelli-*

118 Vertrouwelijke vraaggelbesprekken (31) en (32).

119 Vertrouwelijk vraaggelbesprek (62).

120 Seymour M. Hersh, 'The Intelligence Gap: How the Digital Age Left Our Spies Out in the Cold', *The New Yorker*, 06/12/99, p. 58 e.v.

121 Zie: Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, pp. 1-32.

122 Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3, pp. 17-20.

123 David Fulgrum, 'Compute Combat Rules Frustrate the Pentagon', *Aviation Week & Space Technology*, 15/09/97, p. 68.

gence waren ook onvoldoende analysecapaciteiten en interne bureaucratische gevechten een belemmering voor de uitwisseling van *Signals intelligence*.

Dat het aanvankelijk schortte aan de Amerikaanse *Communications intelligence*-capaciteiten bleek ook uit de oprichting van een *intelligence*-cel bij het Zuid-Europese NAVO-commando in Napels (AFSOUTH), de zogeheten *Deployed Shed Facility*. De voornaamste Amerikaanse reden om aan deze *intelligence*-cel deel te nemen was dat de *National Security Agency* grote gaten had in de verbindingsinlichtingen in Bosnië.¹²⁴ De *National Security Agency* had daarbij niet de personele capaciteit om deze cel op een 24-uurs-basis te bemannen. Om die reden werd naar andere landen gekeken; ook de Nederlandse MID zou aan deze multinationale *Signals intelligence*-cel moeten gaan bijdragen.¹²⁵

Het voorstel tot een dergelijke cel werd ondersteund door de NAVO, maar alvorens het hoofd van de MID, Duijn, zijn fiat eraan wilde verlenen, wilde hij eerst de visie van de minister van Defensie weten. Ter Beek ging direct akkoord met de Nederlandse deelname.¹²⁶

Naarmate de tijd verstreek wilden de Amerikaanse diensten verder gaan met het delen van verbindingsinlichtingen. Ook de Amerikaanse U-2 R-vliegtrouwen bleken waardevolle *Signals intelligence* op te leveren. De Amerikaanse diensten wilden deze in de multinationale verwervings- en verwerkingscel in Vicenza inbrengen, die nauw moest gaan samenwerken met de nieuwe *Deployed Shed Facility*. Administratief zou deze cel onder de NAVO komen te vallen; ook hiervoor stelde de MID personeel beschikbaar.¹²⁷

Behalve in het LOCE-systeem, en binnen de *Deployed Shed Facility*, wisselden de NAVO-lidstaten ook onderling *Signals intelligence* over Bosnië uit. Dat gebeurde (en gebeurt) als vanouds op bilaterale basis. Er was verder sprake van een reguliere uitwisseling tussen NAVO-lidstaten en niet-gebonden landen zoals Oostenrijk en Finland, en ook met neutrale staten als Zwitserland en Zweden.

Ook de Amerikanen profiteerden langs een achterdeur van *intelligence* van de NAVO-lidstaten. De Amerikaanse generaal Hayden ontving destijds *Signals intelligence* als *Director Intelligence* van het *US European Command*, een Amerikaans nationaal commando buiten de NAVO-lijnen om. Hij werd daarbij gesteund door een team van zestig *Signals intelligence*-experts van de *National Security Agency*, dat vanuit Stuttgart opereerde, en van het *Regional Signals intelligence-Operations Center* in het Amerikaanse Fort Gordon, dat speciaal belast was met *Signals intelligence*-ondersteuning ten behoeve van dit *US European Command*. Zo konden de Amerikanen hun eigen informatie uit afluistering leggen naast de informatie die de NAVO-lidstaten voor hen verzamelden. Een Amerikaanse *intelligence*-functionaris verklaarde in dit verband dan ook: 'if the National Security Agency knew Stuttgart would know'.¹²⁸

De Amerikanen hadden al met al veel informatie beschikbaar uit *Signals intelligence*, maar de uitwisseling met andere landen was beperkt. Dan is de vraag of dit ook gold voor de *Signals intelligence* die werd gedeeld met de inlichtingstaven van UNPROFOR in Sarajevo

124 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

125 MID/CO. Nr. 14312, Verslag Directiebestuur, nr. DIS/93/157/1645, 23/04/93.

126 DS. nr. 335, Nota Commodore P.J. Duijn, nr. DIS/93/214/1474, 28/04/93 en Nota Commandeur J. Waltmann aan de Minister, nr. SN93/938/2918,

12/05/93.

127 MID. HMID Kok aan de minister van Defensie, nr. DIS/95/50.1/1366, 09/06/1995.

128 De chef van de Balkan *Sigint*-cel in Stuttgart was destijds Pat Donahue. Vertrouwelijke vraaggesprekken (6), (13) en (54).

en Zagreb. Dat lijkt het geval: de Amerikaanse en ook andere af luisterdiensten deelden enige *intelligence* met UNPROFOR.

Het hoofd van de inlichtingenstaf in Zagreb was in 1995 de Zweedse kolonel Jan-Inge Svensson. Hij werd bijgestaan luitenant-kolonel Ingmar Ljunggren. De plaatsvervangend inlichtingenofficier was de Amerikaanse *US Navy Lt. Commander* Ric Morgan.

De Zweden hadden nationale *intelligence*-input tot hun beschikking, en kregen daarnaast *intelligence* aangeleverd van Amerikaanse, Franse en Britse zijde. De Franse en Britse *intelligence* werd als 'goed' beoordeeld. Bij dit alles moest men echter in het achterhoofd houden dat Zweden geen 'officieel' lid van de NAVO was. Soms kregen Svensson en Ljunggren zowel tactische als strategische *Signals intelligence*, bijvoorbeeld fragmenten van telefoongesprekken tussen de generaals Mladić en Perišić. Ook werden briefings op basis van *Signals intelligence* gehouden. *Human intelligence* beoordeelden zij echter als de belangrijkste *intelligence* bron.¹²⁹

Een andere UNPROFOR-medewerker bevestigde dat de inlichtingenstaf in Zagreb soms militair-tactische *Signals intelligence* kreeg. Deze *intercepts* werden ook af en toe vertaald in het Frans voor Janvier, mede omdat de tolk dan niet hardop de Engelse tekst hoefde te vertalen, zodat de Kroatische af luisterdienst niet in staat was om de vertaling af te luisteren.¹³⁰ Dat Janvier deze informatie had kwam al aan de orde in hoofdstuk 1.

Ook sommige medewerkers van de inlichtingenstaf in Zagreb hadden de beschikking over waardevolle *Signals intelligence* met betrekking tot Bihać. Deze werd verkregen via het LOCE-systeem en nationale kanalen. Verder werd door inlichtingenofficieren in Zagreb vooral het communicatieverkeer tussen lokale commandanten met Sarajevo gevolgd, en zelfs het reguliere telefoonverkeer tussen hun commandant in Zagreb en Sarajevo zou zijn afgeluisterd.¹³¹

Medewerkers van de inlichtingenstaf van de UNMO's in Zagreb bevestigden dat er ook bij hen *Signals intelligence* beschikbaar was. Die zou afkomstig zijn geweest van af luisterstations bij Napels. Tijdens een kritieke situatie in Bihać in november 1994 kregen aldaar aanwezige UNMO-officieren kopieën van *intercepts* van communicatie tussen de opperbevelhebber van de ABiH, Rasim Deliç, en ABiH-generaal Dudaković; de laatste werd specifiek gevolgd met behulp van *Communications intelligence*.

Wat werd er aan Signals Intelligence uitgewisseld over de aanval op Srebrenica?

Ook in 1995 slaagden buitenlandse af luisterdiensten erin om het communicatieverkeer van ABiH-opperbevelhebber Deliç af te luisteren. Een geïnterviewde UNMO-officier vroeg zich dan ook af: 'Waarom kwam dit soort informatie dan niet beschikbaar rond de val van Srebrenica?'¹³² De reden daarvan was waarschijnlijk dat die *Communications intelligence* er toch niet was, omdat de diverse westerse diensten geen goede *Signals intelligence*-dekking van Oost-Bosnië hadden en verkeer in dat gebied dus niet onbeperkt konden af luisteren.

Er zijn meer aanwijzingen dat er geen *Signals Intelligence* was, waaruit rechtstreeks afgeleid kon worden dat de aanval op Srebrenica aanstaande was. Enkele dagen voor de aanval verzorgde het plaatsvervangend hoofd van de inlichtingensectie in Zagreb, Morgan, – Svensson was met vakantie in Zweden – een briefing voor Akashi. Morgan deelde mee dat

129 Interviews Jan-Inge Svensson en Ingmar Ljunggren, 04/11/99.

130 Vertrouwelijke informatie (35).

131 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

132 Vertrouwelijk vraaggesprek (44).

de Kroatische aanval in de Krajina op handen was. Daarover was betrouwbare *intelligence* beschikbaar, onder meer op basis van *Signals intelligence*. Morgan meldde niets over Srebrenica; hij had toegang tot alle Amerikaanse *Signals intelligence*, en zou zeker iets over de aanval medegedeeld hebben als hij daartoe aanleiding had gezien. Ook de Britse inlichtingencel in Sarajevo had geen inzicht van de werkelijke intenties van de VRS. Uit het reguliere overleg tussen de inlichtingensecties in Zagreb en Sarajevo bleek dat *Bosnia Herzegovina Command* ook geen indicaties had dat de VRS meer wilde innemen dan de zuidpunt van de enclave.¹³³

Een voormalige Amerikaanse *intelligence*-functionaris die inzicht had in de stroom van *intelligence* naar de inlichtingensectie in Zagreb verklaarde dat *Signals intelligence* een van de moeilijkste vormen van *intelligence* is. Een analist moet namelijk alle *intercepts* wegen, vertalen, analyseren en vergelijken met andere vormen van *intelligence* zoals *Human intelligence*. Wel was *Signals intelligence* de beste methode om vast te stellen waar de partijen zich bevonden, of wilden doen geloven waar zij zich bevonden.

Deze functionaris wees er verder op dat er helaas nu eenmaal geen afluisterstation in Oost-Bosnië was. Dat had volgens hem waardevolle *Communications intelligence* kunnen opleveren, omdat de verbindingen tussen Belgrado, Pale en het VRS-hoofdkwartier in Han Pijesak over dit gebied liepen.

Deze Amerikaanse *intelligence*-functionaris werd dagelijks overspoeld met *Signals intelligence*, maar het betrof dan volgens hem vooral militair-tactische gegevens en beleidsmatige informatie; dat ging echter allemaal niet over Srebrenica. Hij bevestigde wel dat deze informatie via Morgan, de inlichtingenofficier in Zagreb, zo veel mogelijk gedeeld werd met de generaals Janvier en Ashton. Dat was ook het doel van de Amerikaanse aanwezigheid in de inlichtingensectie in Zagreb.

Deze functionaris was er zeker van dat er geen *Signals intelligence* beschikbaar was over de aanval op Srebrenica.¹³⁴ Ook in een buitenlandse *intelligence*-evaluatie werd geconcludeerd dat op het tactische niveau *Signals intelligence* weinig aan informatie opleverde over activiteiten van de strijdende partijen beneden het korpsniveau.¹³⁵

Uitwisseling van Signals Intelligence elders in Bosnië

Aan de inlichtingenstaf van UNPROFOR-commandant Smith in Sarajevo werd ook *Communications intelligence* aangeleverd. Als Brit kreeg hij voornamelijk *intercepts* van het Britse *Government Communications Headquarters*, maar dat betrof vooral tactische militaire berichten van de strijdende partijen. Smiths staf in Sarajevo zou geen *high-level Signals intelligence* (bijvoorbeeld gesprekken tussen Mladić en de chef-staf van het Joegoslavische leger Perišić) hebben gekregen, maar alleen militair-tactisch berichtenverkeer.

Volgens Britse bronnen had het *Government Communications Headquarters* grote problemen met het onderscheppen van dit communicatieverkeer, omdat de VRS en ABiH bijna altijd gebruikmaakten van beveiligde landlijnen of van walkietalkies. De Britse afluisterdienst slaagde er soms alleen vanuit Gornji Vakuf in om het communicatieverkeer tussen het hoofdkwartier van Mladić in Han Pijesak en de verschillende communicatietorens te onderscheppen.¹³⁶

Bij een andere gelegenheid vond er wel waardevolle onderschepping van communicatie-

133 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

134 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

135 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

136 Vertrouwelijk vraaggesprek (43).

verkeer plaats. Waarschijnlijk was het namelijk ook deze af luisterpost die verantwoordelijk was voor het onderscheppen van een gesprek tussen een ABiH- en een VRS-commandant, eind 1993. Rond Mostar vonden toen zware gevechten plaats tussen Bosnische Kroaten en Moslims. De ABiH wilde kennelijk artilleriegranaten van de VRS kopen en in Duitse merken betalen. Nadat een afspraak was gemaakt over de hoeveelheid en de wijze van transport – per vrachtwagen – besloot de ABiH-commandant tot iets anders: hij vroeg of de VRS niet zelf de Kroatische stellingen kon beschieten. Tegen een extra betaling bleek de VRS-commandant daartoe bereid. Toen Owen en Stoltenberg dit aan Milošević vertelden, ontstak die hierover in grote woede. Karadžić, die ook aanwezig was, bevestigde dat dit was gebeurd, en zegde toe dat het niet nog eens zou gebeuren.¹³⁷

De staf van Smith kreeg ook *intelligence* aangeleverd door de Britse *Defence Intelligence Staff*. De *Bosnia Cell* bij deze dienst was evenwel zeer nationaal georiënteerd, en had voornamelijk toegang tot *intelligence* die verzameld was door Britse en Amerikaanse diensten. Deze cel leverde voornamelijk strategische *intelligence* aan het Britse ministerie van Defensie. De *Bosnia Cell* leverde bijna geen tactische *intelligence* aan.

Veel materiaal van de *Defence Intelligence Staff* ging wel naar generaal Smith, via een speciaal aangelegd beveiligd communicatiesysteem van het Britse leger. De contactpersoon van deze dienst in de staf van generaal Smith was zijn militaire assistent, luitenant-kolonel Baxter.¹³⁸ Naast zijn eigen *intelligence*-cel ondersteunde ook de zogeheten Britse *Black Box intelligence*-cel in Sarajevo Smith, aldus een buitenlandse *intelligence*-functionaris.¹³⁹

Ook de internationale onderhandelaars, zoals Owen en Bildt, kregen af en toe *Communications intelligence* ter ondersteuning van hun werk. Op de vraag aan Bildt of hij *intelligence* zou krijgen, was zijn antwoord: formeel niet, informeel wel. Hij wilde hierover niet veel zeggen, maar gaf wel toe dat hij als hij erom vroeg, hij ook *Communications intelligence* kreeg. Het was hem opgevallen dat de ruwe data in de rapporten van de verschillende instanties veelal hetzelfde waren als de *intelligence* die daaruit voortvloeide; daarmee suggereerde hij dat hij zijn *intelligence* kreeg van zijn eigen Zweedse inlichtingendienst en van de Amerikanen. Die *intelligence* was voor Bildt overigens naar eigen zeggen geen belangrijke factor geweest: het betrof bovendien vooral militaire zaken, en daar had hij niets aan als hij zaken moest doen met internationale organisaties. De Amerikanen waren volgens hem meestal bezig met het tellen van tanks, en dat was voor een politicus niet relevant. Bildt noemde de BBC-radio wel als een bijzonder belangrijke bron van informatie voor hem; de informatie die hij uit hun uitzendingen kreeg, was er volgens hem sneller en was ook vaak relevanter dan de geanalyseerde en uitgewerkte *Signals intelligence*-rapporten.¹⁴⁰

Het gesternte omtrent *Signals intelligence* was, kortom, beslist niet florissant. Daaronder moest echter toch onderlinge samenwerking en uitwisseling inzake Bosnië op gang komen. Dat ging moeizaam, omdat de oorlog in Bosnië de Europese landen onderling verdeelde, en ook de relatie tussen de Verenigde Staten en de NAVO-lidstaten onder druk zetten. De politieke visies op een mogelijke oplossing van het gewapende conflict zaten niet op één lijn, en dat miste zijn uitwerking niet op de manier waarop verbindingsinlichtingen gedeeld werden.

137 Owen, *Balkan Odyssey*, pp. 384-385.

138 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

139 Vertrouwelijk vraaggesprek (9). Dit kon niet

bevestigd worden via andere interviews.

140 Interviews Lord Owen, 27/06/01 en Carl

Bildt, 13/12/00.

5. De resultaten van *Signals intelligence* in Bosnië

Gezien de extreme geheimhouding rond *Signals intelligence* en de zeer beperkte distributie van met name *Communications intelligence* (vaak alleen op een *need-to-know* basis) ligt het voor de hand dat weinig bekend is geworden over de resultaten van de inzet van *Signals intelligence* in voormalig Joegoslavië. Van overheidszijde is uiteraard nooit iets vrijgegeven dat betrekking had op de mogelijke behaalde resultaten door middel van verbindingsinlichtingen. Ook is er nooit materiaal gedeclareerd (vrijgekomen) op basis van de Amerikaanse *Freedom of Information Act* of een andere Wet op de Openbaarheid van Bestuur.

Toch is hierover de afgelopen jaren af en toe gepubliceerd. Meestal gebeurde dat door journalisten en andere auteurs, die op basis van interviews en achtergrondgesprekken met medewerkers uit de westerse *intelligence*-gemeenschap meer te weten zijn gekomen over de successen en de mislukkingen van *Signals intelligence* tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië. In deze paragraaf wordt getracht op basis van de vele publicaties, alsmede eigen onderzoek, een beeld te schetsen van behaalde resultaten, successen en mislukkingen. Daarbij wordt aan de hand van de *Communications intelligence*- en *Electronic intelligence*-doelen een onderscheid gemaakt tussen de volgende categorieën: het diplomatieke verkeer en het militaire communicatieverkeer van de strijdende partijen (militaire doelwitten), zoals achtereenvolgens het Joegoslavische leger (de VJ) in Servië, de VRS in de Republika Srpska en de ABiH. Daarna wordt ingegaan op de *Electronic intelligence*-doelen in en rond Bosnië, en ten slotte op UNPROFOR als doelwit.¹⁴¹

Het afluisteren van doelen in Servië

Medewerkers uit de internationale *intelligence*-gemeenschap die meestal anoniem geciteerd worden in publicaties, zijn van mening dat de *National Security Agency* zonder meer verbindingsinlichtingen (*Communications intelligence*) heeft vergaard in Servische en in Bosnisch-Servische regeringsverbindingen. Het intensief volgen van het *microwave*-telefoonnetwerk van de Joegoslavische regering door de inzet van satellieten, speciale vliegtuigen en andere onderscheppingmiddelen zou er voor gezorgd hebben dat de *National Security Agency* de telefoongesprekken tussen Milošević in Belgrado en de Bosnisch-Servische leider Karadžić in Pale wist te onderscheppen.

Volgens medewerkers in de Amerikaanse *intelligence community* toonden deze *intercepts* duidelijk aan dat Milošević aanzienlijke politieke en militaire steun aan de militaire operaties van de Bosnische Serven verleende.¹⁴² Milošević zou op de hoogte zijn geweest van de aanval op Srebrenica (zie ook hoofdstuk 8).¹⁴³ *Intercepts* zouden hebben aangetoond dat Milošević eveneens op de hoogte was en ook instemde met het programma van etnische zuiveringen, zoals uitgevoerd door de Bosnisch-Servische regering in Bosnië. Dit materiaal zou dermate incriminerend zijn dat al ver voor zijn voorgeleiding voor het Joegoslavië-Tribunaal, in juli 2001, overwogen zou zijn om Milošević te vervolgen. De Amerikaanse regering zou echter besloten hebben het vredesproces op gang te houden, en daarom gebruik

141 De Kroatische *Signals intelligence*-operaties blijven buiten beschouwing omdat Kroatië niets te maken heeft gehad met de aanval op de oostelijke enclaves.

142 'Washington gaf tribunaal bewijs over oor-

logsmisdaden Milošević', *de Volkskrant*, 29/05/99.

143 Volgens de Bosnisch-Servische politicus Rajko Dukić, reageerde Milošević zeer verrast op de aanval. Interview Rajko Dukić, Milici, 14/06/00.

te blijven maken van de diensten van Milošević, omdat hij gezien werd als de belangrijkste politieke persoonlijkheid op de Balkan.¹⁴⁴ Of deze beweringen kloppen, zal aangetoond moeten worden in het proces tegen Milošević.

Het bestaan van deze *intercepts* werd bevestigd door een westerse diplomaat. Tijdens een bijeenkomst op het Witte Huis tussen Gore en Bildt probeerde de Zweedse onderhandelaar de Amerikaanse vice-president er van te overtuigen dat hij geen al te zwart-wit beeld moest hebben van de Servische president Milošević. Gore reageerde op deze uitspraken door voor te lezen uit Amerikaanse *intercepts* waaruit bleek dat Milošević met Mladić overleg had gepleegd over de aanval op Srebrenica. Gore zou bij deze gelegenheid dan ook tegen Bildt gezegd hebben: 'Forget about this. Milosevic is absolutely not the friend of the West.'¹⁴⁵

Amerikaanse *intelligence*-functionarissen beweerden echter dat er juist géén onderschepte berichten bestaan waaruit een mogelijke betrokkenheid van Milošević bij de oorlogsmisdaden rond Srebrenica zouden kunnen blijken. 'Hij is nu ook weer geen idioot', aldus een Amerikaanse CIA-functionaris. Het verkeer via *microwave* werd volgens deze functionaris door de Amerikanen weliswaar inderdaad afgeluisterd, maar dat leverde dan meestal militair-tactische *intelligence* op, vergaard volgens de zogeheten stofzuigermethode. De keerzijde van die methode kwam al aan de orde: door de enorme hoeveelheden *intercepts* werd veel belangrijk materiaal door de Servo-Kroatische vertalers gemist. Een Vortex-satelliet onderschepte bijvoorbeeld 22.000 telefoongesprekken tegelijk. Strategische *intelligence* kreeg men aan Amerikaanse zijde dan ook niet via satellieten, maar voornamelijk door *taps on hardware*.¹⁴⁶

Dat Milošević geen voorkennis had van de aanval op Srebrenica werd bevestigd door een voormalige Franse *intelligence*-functionaris. Op een vraag of de Franse militaire inlichtingendienst *intercepts* had van gesprekken die Mladić en Karadžić met Belgrado (Milošević of de chef-staf van de VJ, Perišić) gevoerd hadden, en of deze dienst over aanwijzingen beschikte over wat Mladić zou gaan doen, antwoordde het voormalige hoofd van deze dienst, generaal Heinrich, ontkennend. Als reden daarvan gaf hij op dat Mladić en Karadžić anderen niet vertrouwden.

Mladić communiceerde volgens Heinrich voornamelijk met Belgrado via een ondergrondse glasvezelkabel. De Amerikanen hadden volgens hem veel geheime middelen ingezet, maar waren er uiteindelijk niet in geslaagd om dit communicatieverkeer vaak te onderscheppen. Toen ze daar – dankzij de Franse militaire inlichtingendienst en met middelen waarover Heinrich niet verder wilde uitweiden – toch in geslaagd waren, was het akkoord van Dayton al gesloten.¹⁴⁷

Gezien de lang bestaande Amerikaans-Franse animositeit is het echter twijfelachtig dat de Amerikaanse diensten tegenover de Fransen het achterste van hun tong hebben laten zien. Diverse Canadese functionarissen stelden namelijk, volgens de Duitse auteur Udo Ulfkotte dat de *National Security Agency* wel degelijk veel *high-level* gesprekken afluisterde. Ottawa zat in dit opzicht in een ideale positie, want via deelname in UK-USA-verband hadden de

144 Karsten Prager, 'Message from Serbia', *Time*, 17/07/95 en Tim Sebastian, 'The Secret Deal: Why Justice Won't Be Done', *The Sunday Times*, 25/02/96. Zie ook: Ian Bruce, 'Allies hamper inquiry', *The Glasgow Herald*, 01/12/95.

145 Vertrouwelijk vraaggesprek (53).

146 Vertrouwelijke vraaggesprekken (12) en (13).

147 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, nr. 3412, 2 delen, Parijs 2001, Deel 2, Audition de Jean Heinrich, 08/02/01, pp. 179-186.

Canadezen toegang tot Amerikaanse en Britse *Communications intelligence* en tot materiaal van *Third Party*-landen.

Volgens Canadese functionarissen kon de *National Security Agency* het diplomatieke en militaire codeverkeer van de Bosnische Moslims, de Serviërs en Bosnische Serven onderscheppen, breken en meelesen. De Serviërs en Bosnische Serven probeerden dit weliswaar te vermijden met apparatuur voor *electronic warfare*, maar dat mocht meestal niet baten. Vaak werd de code in circa een kwartier tijd gebroken. Ook het meeste andere verkeer per telefoon, fax, telex en e-mail werd gevolgd. De *National Security Agency* zou ook veel *intercepts* van de Oostenrijkse militaire inlichtingendienst (HNA) gekregen hebben en het Britse *Government Communications Headquarters* zou lang in staat zijn geweest om Karadžić via zijn gsm te volgen en af te luisteren.¹⁴⁸ Daaraan moet echter getwijfeld worden, omdat er destijds nog geen sprake was van een uitgebreid gsm-netwerk in de Republika Srpska.

Er bestond sinds 1994 een speciale Bosnië-groep bij de *National Security Agency*. Er was een zogeheten *four hour turn around time* waar het ging om *Signals intelligence* uit Bosnië en Servië: na onderschepping lag een bericht vertaald, bewerkt en geanalyseerd binnen vier uur op het bureau van de *intelligence*-afnemer, zoals de CIA of het *State Department*. Volgens Amerikaanse *intelligence*-functionarissen heeft dit *National Security Agency*-team toen een van de beste operaties in het bestaan van de inlichtingendienst uitgevoerd.¹⁴⁹ Wel wezen Canadese en Amerikaanse functionarissen op het probleem waaraan al eerder in dit hoofdstuk werd gerefereerd, namelijk de vraag hoe de stroom communicatieverkeer verwerkt moest worden. Een Canadese analist gaf als voorbeeld dat de *National Security Agency* in het onderschepte berichtenverkeer wel op 'tank' kon zoeken, maar dat kon ook gaan om een Serviër die in een telefoongesprek een uur lang zeurde over de lekkende benzinetank van zijn vrachtwagen.¹⁵⁰

Bij dit alles moet nog worden bedacht dat het onderscheppen van diplomatiek berichtenverkeer vóór de val van Srebrenica maar van zeer beperkte waarde is geweest: dat was immers puur een militaire operatie. Het lag niet in de lijn der verwachting dat langs diplomatieke kanalen militair relevante boodschappen werden uitgewisseld over de oostelijke enclaves. Alleen het verkeer tussen Pale en Belgrado kan hierover informatie bevat hebben. Daarom richtte de *National Security Agency's* zich gedurende het Bosnische conflict vooral op het militaire communicatieverkeer.

Berichtenverkeer over eenheden van het Joegoslavische leger (de VJ) was soms relatief eenvoudig te onderscheppen, omdat deze eenheden vaak conventionele radio-apparatuur gebruikten. Die *intercepts* waren onthullend: het bleek dat de VJ nauw betrokken was bij de oorlog, en bijna alle taken voor de VRS op het gebied van 'command, control and communications' voor zijn rekening nam. Verder zou Belgrado ervoor hebben gezorgd dat de luchtverdedigings- alsmede waarschuwingssystemen van de VRS operationeel waren, en daarvoor militaire experts ter beschikking gesteld hebben. De *National Security Agency* en de CIA zouden ook het coaxkabelsysteem hebben ontdekt dat Belgrado verbond met de plaatsen waarvandaan luchtdoelraketten werden afgevuurd (in militaire termen: *SAM-sites*) 'We

148 Ulfkotte, *Verschlusssache BND*, p. 31.

149 Vertrouwelijk vraaggesprek (13). Later heeft men nog 15 vertalers uit deze eenheid aan het Tribunaal aangeboden, maar dat wilde hen niet in

dienst nemen.

150 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (47) en (62).

have unequivocal intelligence that Milosevic has his hand in the cookie jar', aldus een Amerikaanse *intelligence*-functionaris: onderschepte berichten zouden aantonen dat Belgrado betrokken was bij het 'uitlenen' van militair materieel aan de VRS.¹⁵¹

Het 'meelezen' met Servisch berichtenverkeer in de praktijk

Van gesprekken tussen Karadžić en Mladić staat vast dat die onderschept zijn. Volgens functionarissen die toegang hadden tot deze UK-USA-*intercepts* waren deze gesprekken soms gemakkelijk om te lezen: beide heren mochten elkaar namelijk niet en schreeuwden over de telefoon onafgebroken tegen elkaar. Soms scholden ze elkaar ook uit.

Intercepts van dergelijke telefoongesprekken kunnen echter ook verwarring zaaien. Zo schreeuwde Mladić ooit door de telefoon tegen een lokale commandant dat deze nu robuust moest ingrijpen en een eind moest maken aan 'het gedonder', anders zou Mladić persoonlijk het heft in handen nemen en *en passant* ook de commandant een kopje kleiner maken. Toen dat onderschept werd, werd er direct alarm geslagen (door een zogeheten 'critic') bij de *National Security Agency* in Fort Meade: er was uit afgeleid dat de VRS op het punt stond om een aanval te plegen op een positie van de ABiH en vervolgens ging er direct een bericht naar Amerikaanse inlichtingfunctionarissen in de regio; die namen contact op met UNPROFOR, maar die kon geen verhoogde staat van paraatheid of enigerlei voorbereiding voor een aanval waarnemen. Na lang en diepgravend speurwerk kwam men erachter dat Mladić met zijn bevel bedoeld had dat er eind moest komen aan het politieke gedonder in de eenheid van de lokale commandant.¹⁵²

Communications intelligence-operaties waren beslist niet eenvoudig, zo benadrukten functionarissen van Amerikaanse, Canadese en Europese *Signals intelligence*-organisaties. *Interceptie* via de stofzuigermethode gebeurde vanuit satellieten, schepen, vliegtuigen en vanaf de grond.

Het gebruikelijkste was om berichtenverkeer af te luisteren door satellieten en speciale AWACS-vluchten, die vanuit Hongarije werden uitgevoerd. De VRS en het Joegoslavische leger waren echter op de hoogte van deze vluchten, en meestal werd alle elektronische apparatuur dan direct uitgeschakeld. Een Amerikaanse functionaris gaf toe dat er geen goede *Signals intelligence*-dekking was van de oostelijke enclaves, waaronder Srebrenica, alhoewel *Signals intelligence*-satellieten twee keer per dag over Oost-Bosnië vlogen.¹⁵³

Als onderschepping wel lukte, was een probleem dat werkelijk alles onderschept werd, variërend van gesprekken tussen Mladić en Karadžić tot een muziekzender. Er werden honderdduizenden berichten onderschept op alle mogelijke frequenties. *Signals intelligence*-organisaties moeten dus zeer gericht zoeken naar 'een speld in de hooiberg'.

Belangrijk voor deze organisaties is bijvoorbeeld om te weten op welke HF-frequentie de communicatieapparatuur van Mladić opereerde. Maar dan nóg kon bijvoorbeeld een piloot van een KLM-lijnvlucht, zojuist vertrokken uit Moskou, contact met Schiphol zoeken op precies dezelfde HF-frequentie: dan werd dat ook meegenomen.

De diensten moesten hun 'zoeksleutel' dus steeds verder verkleinen, en gaan letten op tijdstippen, om te ontdekken of er bijvoorbeeld een vast patroon was te ontwaren in de gesprekken die Mladić voerde. De uiteindelijk geselecteerde gesprekken werden dan door

151 Karsten Prager, 'Message from Serbia', *Time*, 17/07/95 en Tim Sebastian, 'The Secret Deal: Why Justice Won't Be Done', *The Sunday Times*, 25/02/96.

152 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

153 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

computers via trefwoorden gescreend. In de meeste gevallen bleven er dan nog meer dan honderd gelijktijdige gesprekken over. Die werden uiteindelijk geanalyseerd op inhoud en bruikbaarheid, en dat vergde zeer veel tijd. Uiteindelijk bereikten slechts enkele relevante *intercepts* de bureaus van de beleidsmakers.¹⁵⁴

Wat het af luisteren verder aanzienlijk bemoeilijkte, was het feit dat het merendeel van het belangrijkste communicatieverkeer via landlijnen of koeriers verliep, om de westerse af luisterdiensten niet de gelegenheid te geven mee te luisteren. Verder waren er nu eenmaal geen af luisterstations in de buurt van Belgrado of Pale. Als de Servische strijdkrachten ver teruggetrokken waren op het vasteland waren ze bovendien buiten bereik van de RC-135 en U-2R verkenningstoestellen, want die vlogen normaal gesproken boven de Adriatische zee. Door al deze oorzaken was een gedetailleerde en omvangrijke *Signals intelligence*-dekking van Servische militaire activiteiten nogal moeilijk. De eerder genoemde *taps on hardware* brachten hier soms een uitkomst.

De crypto-aanval op de Serviërs

Ook het gebruik van crypto-apparatuur door de Serviërs bemoeilijkte het mee lezen van hun berichtenverkeer. Toch waren daar zwakke plekken in te ontdekken: het leger (de VJ) en de voormalige Joegoslavische regering hadden het meeste van hun apparatuur namelijk in het verleden gekocht bij *Crypto AG* in Zwitserland. De VRS en ook de huidige Servische regering erfden deze apparatuur. Inmiddels is bekend dat dit bedrijf een geheime afspraak had met de Amerikaanse *National Security Agency* om een 'achterdeur' in te bouwen in de computersoftware van de geleverde crypto-apparatuur. Daardoor werd het voor de Amerikanen mogelijk om het versleutelde berichtenverkeer mee te lezen.¹⁵⁵ Geïnterviewden in Washington en Londen beweerden dat, vanwege deze geheime afspraak, het gecodeerde verkeer tussen Belgrado en diverse Servische ambassades in het buitenland stelselmatig door de *National Security Agency* werd onderschept en meegelezen, mede door het gebruik van *Crypto AG* apparatuur.¹⁵⁶ Vertegenwoordigers van een Europese inlichtingendienst bevestigden die zwakke schakel in het Servische communicatieverkeer dankzij *Crypto AG*, en wezen er ook op dat de Kroaten in het verleden veel computerapparatuur aan Belgrado hadden geleverd: ook die apparatuur was voorzien van een 'achterdeur'.¹⁵⁷

Relevant in dit verband is verder dat de westerse (vooral de Franse) inlichtingendiensten reeds lange tijd vermoedden dat de *National Security Agency* een afspraak had gemaakt met de producent van de meest gangbare computersoftware, Microsoft. In die afspraak stond, aldus een rapport van het Franse ministerie van Defensie, dat Microsoft al haar Windows-software zou hebben voorzien van een 'achterdeur'. Microsoft ontkende direct alle beschuldigingen en toonde zich bereid om met de Franse overheid samen te werken. De opsteller van het Franse rapport, admiraal J. Marguin, was wel openhartig toen hij tegenover verslaggevers stelde: 'After all, what would we do if we possessed such an effective group as Microsoft?'¹⁵⁸

Verder zou de *National Security Agency* afspraken hebben gemaakt met de producenten

154 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

155 Interview Wayne Madsen, 21/06/99.

156 Vertrouwelijke vraaggesprekken (6), (11) en (91) en interview Wayne Madsen, 21/09/96.

157 Vertrouwelijk vraaggesprek (48).

158 Charles Bremner, 'French accuse Gates of bugging software', *The Sunday Times*, 23/02/00.

van Amerikaanse, Britse, Zwitserse, Nederlandse, Belgische, Zweedse, Italiaanse, Finse en Hongaarse softwarebedrijven die versleutelprogramma's op de markt brengen.¹⁵⁹

Het recente schandaal in Washington rond het bedrijf Cylink Corporation is een andere indicatie dat zowel de benodigde cryptosoftware als de crypto-apparatuur van buitenaf binnen te dringen zijn. Cylink produceert al meer dan zestien jaar cryptosoftware voor buitenlandse overheden en bedrijven. Het bedrijf is er echter altijd in geslaagd om zijn product te exporteren, ook naar landen die officieel onder een handelsembargo vielen, zoals Libië, Cuba, Noord-Korea, Iran, Irak en vermoedelijk ook Servië. Naar aanleiding van alle gebeurtenissen rond Cylink werd in maart 2000 op de website *Cryptome* de provocerende vraag gesteld: 'How is Cylink able to freely export security product, and other encryption companies were punished?'¹⁶⁰ Ook uit andere bronnen is overigens wel bekend dat de Amerikaanse overheid bedrijven die codeerapparatuur of cryptosoftware maken, voortdurend aanspoort om een achterdeur in hun producten in te bouwen; dat werd bevestigd door FBI-directeur Freeh tegenover het Amerikaanse Congres.¹⁶¹

De Serviërs hadden natuurlijk voorzorgsmaatregelen genomen om af luistering te voorkomen. Zo gebruiken zij – ook nu nog – voor hun geheimste en belangrijkste communicatieverkeer zogeheten *one-time pads*: cijfer- of lettercodes die slechts een keer gebruikt worden en daardoor, ook voor de *National Security Agency* zeer moeilijk of niet zijn te 'kraken'. Dit heeft er mede toe geleid dat er werd overgegaan op andere manieren om de codes te achterhalen: steeds vaker werden clandestiene operaties uitgevoerd waarbij specialisten van de CIA (in het buitenland) en de FBI (bij ambassades en consulaten in de Verenigde Staten) het gebouw binnendringen, om in de codekamer af luisterapparatuur te plaatsen of om cryptosoftware te kopiëren. Dit soort speciale operaties is de laatste jaren sterk toegenomen, omdat dit een gemakkelijker manier is om *intelligence* te vergaren dan het kraken van moeilijke codes.

Hoe betrouwbaar en kwalitatief hoogwaardig de crypto-apparatuur echter ook is, er zullen altijd zwakke punten blijven bestaan. Als een Servische eenheid bijvoorbeeld elke avond in code dezelfde zin doorgeeft aan het hoofdkwartier in Belgrado – *Quiet night: nothing to report* – zal dit vroeger of later leiden tot het breken van de code. Hiermee vergelijkbaar was bijvoorbeeld dat alle Saoedi-Arabische diplomatieke codetelegrammen aan de koning afsloten met de zin: 'May Allah prolong your life to eternity.' Als dat bekend is, kan iedere crypto-analist de code in korte tijd breken. Een crypto-aanval is altijd gericht op zulke zwakke plekken.

De Special Collection Service

De enige hulpmiddelen die de *National Security Agency* en CIA soms konden inzetten, was de gemeenschappelijke *Special Collection Service* van deze beide diensten. Deze eenheid bemande speciale af luisterposten, die in het diepste geheim werden gevestigd op Amerikaanse ambassades. Deze af luisterstations werden ingericht in exclusief daarvoor afgezonderde

¹⁵⁹ Madsen, *Data*, pp. 6-7.

¹⁶⁰ 'Cylink decrypted?', op: <http://cryptome.org/cylinked.htm>, 10/03/00. Het advocatenkantoor van Cylink – Morrison & Foerster – dreigde de eigenaar van deze website, John Young, met een proces wegens smaad. Dat is er echter – opmerke-

lijk in de Amerikaanse verhoudingen – nog steeds niet van gekomen. Zie brief Morrison & Foerster aan John Young, 09/03/00.

¹⁶¹ E-mail van Stephen Peacock over Encryption op *Intelforum*, 10/03/00.

en afgesloten ruimtes. De *Special Collection Service* had een af luisterpost op de Amerikaanse ambassade in Belgrado,¹⁶² en af en toe slaagde de *Special Collection Service* er daardoor in om *high level intercepts* te pakken te krijgen, bijvoorbeeld een gesprek van Mladić met Perišić of Milošević.

Ook onderschepte de *Special Collection Service* af en toe *high level intercepts* van gesprekken tussen Joegoslavische politieke en militaire leiders. Dat gebeurde echter sporadisch, en niet op een stelselmatige wijze.¹⁶³ De activiteiten van de *Special Collection Service* bleven meestal verborgen voor de ambassadeur en soms zelfs voor de CIA-stationchefs in Belgrado, Zagreb en Sarajevo. Deze *Special Collection Service*-posten produceerden zeer bruikbare verbindingsinlichtingen over het communicatieverkeer rond Belgrado, Sarajevo en Zagreb. Een Amerikaanse functionaris bevestigde dat de belangrijkste *intelligence* kwam van deze *Embassy Collection Sites* op de Amerikaanse ambassades in Zagreb en Belgrado.

Er was ook een speciale *Special Collection Service*-post op de Amerikaanse ambassade te Sarajevo; deze was ondergebracht in aparte containers op het hoofdkwartier van *Bosnia Herzegovina Command*.¹⁶⁴

Onderschepping van Servisch berichtenverkeer: welk land wist wat?

Het kan niet vaak genoeg gezegd worden: het was voor de af luisterdiensten niet eenvoudig om Servisch berichtenverkeer af te luisteren. Eenmalig gebruikte codes (*One-time pads*), het gebruik van landlijnen of van koeriers verhinderden westerse af luisterdiensten om het Servische verkeer mee te luisteren. Vermoedelijk was de *Special Collection Service*-post op de Amerikaanse ambassade in Belgrado het enige af luisterstation in de buurt van de Servische hoofdstad; de strijdkrachten opereerden bovendien op het vasteland, niet altijd binnen het bereik van de Amerikaanse verkenningstoestellen boven de Adriatische zee. Een gedetailleerde en omvangrijke *Signals intelligence*-dekking van (Bosnisch-)Servische militaire activiteiten was daardoor nogal moeilijk. Alleen wanneer het Servische leger dichtbij de grens met Bosnië, of zelfs binnen Bosnië, opereerde en het communicatieverkeer sterk werd opgevoerd, slaagde de *National Security Agency* erin om activiteiten effectief te volgen via *Signals intelligence*. Dit gebeurde vlak voor de aanval op Srebrenica: toen werd *intelligence* onderscheept over logistieke aangelegenheden, zoals verplaatsingen van tankwagens en vrachtwagens.¹⁶⁵

De Amerikaanse capaciteiten om *high-level* diplomatiek communicatieverkeer te onderscheppen, waren in het algemeen groot. Daarop wees ook dat de *National Security Agency* vertalers in het Servo-Kroatisch opleidde en in dienst had.¹⁶⁶ De inspanningen richtten zich echter vooral op het belangrijke militaire verkeer, en dat kon moeilijker gevolgd worden. Beweringen van Amerikaanse bronnen op dit gebied werden bevestigd door medewerkers van de Canadese *intelligence*-gemeenschap; belangrijk, want alleen Canada – en niet zozeer het Verenigd Koninkrijk – heeft wat dit betreft een speciale relatie met de Amerikanen, en daarmee toegang tot *high-level Signals intelligence*.

De Britse af luisterdienst kreeg niet alles te zien en had ook, in tegenstelling tot de Canadese inlichtingendiensten, niet rechtstreeks toegang tot de *Signals intelligence*-archieven en -databanken van de *National Security Agency* en CIA. Toch boekte ook het *Government Com-*

162 Vertrouwelijk vraaggesprek (6).

163 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

164 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

165 Vertrouwelijk vraaggesprek (6).

166 Bamford, *Body of Secrets*, p. 616.

munications Headquarters wel degelijk successen in de *Signals intelligence*-oorlog: Britse bronnen bevestigen dat het *Government Communications Headquarters* (al dan niet via het UK-USA-samenwerkingsverband en ondanks de verminderde aanvoer van Amerikaanse *intelligence*) de gesprekken van de belangrijkste politieke en militaire leiders in voormalig Joegoslavië soms wist te onderscheppen en af te luisteren.¹⁶⁷ De vraag is of daar ook relevant communicatieverkeer inzake de oostelijke enclaves bij zat. Dat is waarschijnlijk, maar de Britse diensten concentreerden zich geheel en al op Goražde omdat zich in die enclave Britse grondtroepen bevonden.

Toen in juli 1995 de dreiging voor Goražde groter werd, gaf waarschijnlijk door de Britten onderschept berichtenverkeer aan dat de VRS een *Command and Control Architecture* aan het opbouwen waren. Tegelijkertijd werd toen toegegeven dat het moeilijk was om *intelligence* over de Bosnische Serven te vergaren.¹⁶⁸ Ook het *Government Communications Headquarters* kende immers aanlooppromblemen, en gaf daardoor voorrang aan verbindinginslichtingen over de VRS en ABiH rond Goražde; het tweede aandachtsveld vormden de overige Britse militaire eenheden in Bosnië.

Het af luisteren van militaire doelen in de Republika Srpska

Een groot deel van de inspanningen van de *National Security Agency* omtrent verbindinginslichtingen was geconcentreerd op de VRS, onder leiding van generaal Ratko Mladić en zijn hoofdkwartier in Han Pijesak in Oost-Bosnië. Spioneren tegen het militaire communicatieverkeer van de VRS leek aanvankelijk relatief eenvoudig te zijn, zodat de *National Security Agency* in grote lijnen de militaire activiteiten van de VRS kon volgen. De VRS beschikte namelijk over minimale capaciteiten en middelen om het militaire tactische en operationele radioverkeer in versleutelde en gecodeerde vorm te verzenden. Militaire eenheden van de VRS waren aanvankelijk volstrekt afhankelijk van de radio's en walkietalkies die door het Joegoslavische leger (de VJ) in Belgrado ter beschikking waren gesteld.

Later echter kreeg de VRS ook de beschikking over walkietalkies die op de vrije markt waren gekocht. Deze werden gebruikt om contact te onderhouden met de lokale commandanten. Dát bleek soms een moeilijk te nemen hindernis, die overigens niet alleen gold voor de VRS maar ook voor het Joegoslavische leger. *Communications intelligence*-personeel dat in Bosnië heeft gewerkt, noemde de oorlog in de regio niet voor niets een 'walkietalkie war', aangezien het meeste VRS-verkeer verliep via Motorola's of walkietalkies van Japanse makelij. Dit verkeer zou tegenwoordig makkelijker vanuit satellieten zijn op te vangen, maar in 1994-1995 waren satellieten nog niet in staat om op grote schaal verkeer via Motorola's te onderscheppen. Alleen RC-135 vliegtuigen zouden hiertoe toen in staat zijn geweest, maar dan alleen onder perfecte omstandigheden.

Vanwege het beperkte bereik van deze walkietalkies (3 tot 25 km) vereiste de beste *interceptie* van dit soort communicatieverkeer eigenlijk dat er af luisterposten ter plekke waren, maar die waren er niet. In bergachtig gebied kan er van grote afstand geen verkeer via walkietalkies, portofoons of VHF-verkeer opgevangen worden. Ook de communicatie-apparatuur van een tank heeft maar een maximaal bereik van 60 km, waardoor ook deze moeilijk afgeluisterd kon worden. Amerikaanse *intelligence*-functionarissen gaven dit ook ruitertlijk toe tegenover de journalist Gutman. De Britse *Defence Intelligence Staff* kampte met hetzelfde probleem. Vanwege het bergachtige gebied in Bosnië waren de resultaten van

¹⁶⁷ Vertrouwelijk vraaggesprek (11).

¹⁶⁸ Vertrouwelijke informatie (183).

de onderschepte militaire verbindinginlichtingen van het *Government Communications Headquarters* en van de *National Security Agency* niet spectaculair.¹⁶⁹

De introductie van de Motorola-walkietalkie in Joegoslavië heeft overigens nogal wat voeten in de aarde gehad. Motorola weigerde namelijk om de werking van de software van het toestel aan de *National Security Agency* bekend te maken. In het begin was het toestel daardoor moeilijk tot niet te kraken. De Amerikaanse overheid heeft grote druk op deze firma uitgeoefend, daarbij gebruikmakend van het dreigement van uitsluiting van defensiecontracten en van inperking van winstgevende afzetgebieden als men niet zou meewerken. Dat gebeurde uiteindelijk schoorvoetend.¹⁷⁰

Canadese *intelligence* functionarissen bevestigden desgevraagd dat het volgen van het communicatieverkeer in Bosnië via walkietalkies aanvankelijk problemen opleverde. Zij bevestigden het verhaal dat Belgrado een overeenkomst gesloten had met de Amerikaanse firma Motorola en een groot aantal gsm's van dit bedrijf gekocht. Nadat Motorola begon mee te werken, verliep het volgen van dit soort verkeer beter.¹⁷¹

Voor militair-tactische operaties is de HF-frequentie minder geschikt. De strijdende partijen gebruikten deze frequentie gedurende de oorlog wel vaak voor lange-afstandverbindingen voor militair-strategisch verkeer. Dit had tot gevolg dat de VRS voor een groot deel van het overige belangrijke berichtenverkeer was aangewezen op gebruik van wat was overgebleven van de telefoon- en telexnetwerken. Veel van dit verkeer verliep via zogeheten kortegolftorens, die op alle heuvel- en bergtoppen waren te vinden langs de belangrijkste wegen in Servië en Bosnië. Zodra de signalen via deze torens de ether in werden gestuurd, hadden de satellieten en de vliegtuigen van de *National Security Agency* 'a field day'.¹⁷² De commandanten van de VRS waren zich evenwel bewust van het gevaar van communicatieverkeer via deze manier, en hielden daar rekening mee.

Dat de Amerikanen in staat waren om dit communicatieverkeer af te luisteren, bleek in het voorjaar van 1995. In diplomatieke discussies over het (tijdelijk) opheffen van de sancties tegen Serviërs was vaak het grootste struikelpunt hoe de rapportage over de schendingen van het embargo moest verlopen. Amerikaanse diplomaten onthulden tegenover hun Europese gesprekspartners dat zij *intercepts* in hun bezit hadden met instructies vanuit Belgrado aan chauffeurs van Servische vrachtwagens om de grens met de Republika Srpska over te steken. De diplomaten hadden er grote moeite mee hoe ze dit bewijsmateriaal moesten gebruiken. De Amerikaanse diensten vonden namelijk dat dit geheim moest blijven vanwege de bescherming van hun methoden en capaciteiten.¹⁷³

Een tweede voorbeeld waaruit bleek dat de Amerikanen berichtenverkeer konden meelezen, dateert van eind mei 1995. Toen werden plotseling alle Amerikaanse medewerkers die werkzaam waren binnen de *ICFY Border Mission* teruggetrokken; deze missie was belast met toezicht op de naleving van de sancties, onder andere aan de Drina (zie hoofdstuk 1 van deel III van het hoofdrapport). De Amerikanen werden ineens teruggehaald nadat de Amerikaanse ambassade in Zagreb verbindinginlichtingen en *Human intelligence* had ontvangen over een directe dreiging tegen deze Amerikanen.¹⁷⁴

169 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96 en Urban, *UK Eyes*, pp. 216-217.

170 Vertrouwelijke vraaggesprekken (6) en (12).

171 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

172 Urban, *UK Eyes*, p. 217 en Charles Lane &

Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', in: *New York Review of Books*, 09/05/96, p. 11.

173 Vertrouwelijke informatie (36).

174 Vertrouwelijke informatie (42).

Een derde voorbeeld dateert uit augustus 1995, toen bleek dat de *National Security Agency* toegang had tot het berichtenverkeer van het hoofdkwartier van het Drina-korps. Zo onderschepte deze dienst de instructie van dit korps aan een viertal eenheden om NAVO-vliegtuigen die zich in de buurt van Split bevonden, neer te schieten zodra deze toestellen het grondgebied van de Republika Srpska binnenvlogen.¹⁷⁵ Het Drina-korps kon dat doen, omdat de VJ en VRS een geïntegreerd luchtdefensiesysteem hadden. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat de *National Security Agency* blijkbaar in staat was het militaire communicatieverkeer in de regio af te tappen. Waarschijnlijk was de *Special Collection Service* op de Amerikaanse ambassade in Belgrado, Zagreb of Sarajevo hiervoor verantwoordelijk.¹⁷⁶

De VRS beschikte weliswaar over code- en crypto-apparatuur, maar deze was vaak van slechte kwaliteit of verouderd. Regelmatig werd de VRS gedwongen om tijdens crises of gewapende strijd, gebruik te maken van open verbindingen. Voor zover de VRS crypto-apparatuur gebruikte, was de *National Security Agency* succesvol in het onderscheppen en af luisteren van dit verkeer, omdat de VRS ook werkte met apparatuur van *Crypto AG*. Omdat er door de *National Security Agency* steeds meer taalspecialisten werden ingezet, was er bovendien een aanzienlijke verbetering te bespeuren in de kwantiteit en kwaliteit van het *Communications intelligence*-product.

Intercepts van HF- en kortegolfradioverkeer uit Pale bevestigden het reeds lang bestaande vermoeden dat Mladić via een glasvezelkabel een directe lijn had met de Joegoslavische Generale Staf in Belgrado, en ook een directe lijn met Milošević. Dit laatste lag voor de hand vanwege eerdere pogingen van Milošević om zich via een staatsgreep van Mladić in de Republika Srpska te verlossen van Karadžić, zo herinnerde Lord Owen zich.¹⁷⁷

De analyse van de *National Security Agency* van dit militaire *high-level*-verkeer gaf Amerikaanse beleidsmakers en analisten uit de *intelligence*-gemeenschap belangrijke informatie over de VRS-activiteiten in Bosnië. Het berichtenverkeer vanuit Mladić' hoofdkwartier in Han Pijesak werd intensief gevolgd, wat ertoe leidde dat een omvangrijk inzicht werd verkregen in de militaire activiteiten en capaciteiten. Het regelmatig onderschepte verkeer vertelde de analisten echter ook veel over Mladić' persoonlijkheid en wisselende gemoedstoestand. Het *Government Communications Headquarters* zou via het Britse *Army Intelligence Corps* vanuit Gornji Vakuf ook in staat zijn geweest om het verkeer naar en van Mladić af te luisteren. Verschillende bronnen deelden aan de journalist Mark Urban mee dat het *Government Communications Headquarters* en de Britse *Signals intelligence*-eenheden in de regio succes hadden geboekt met het onderscheppen van dit militaire communicatieverkeer. Later in de oorlog gaven deze *intercepts* 'a dramatic insight into the general's depression, paranoia and growing mental instability'.¹⁷⁸

175 Vertrouwelijke informatie (37).

176 *Motorola*, heeft hierop zelfs een patent aangevraagd. Al het gsm- of ander mobiel communicatieverkeer dat via een satelliet loopt, is volgens *Motorola* relatief eenvoudig te onderscheppen. Zie: Barry Fox, 'The Spy who bugged me. Why

make it easy to eavesdrop on satellite telephone calls?', *New Scientist Magazine*, 11/03/00.

177 Interview Lord Owen, 27/06/01.

178 Urban, *UK Eyes*, pp. 216-217 en Karsten Prager, 'Message from Serbia', *Time*, 17/07/95.

Bood 'Signals intelligence' voorkennis over de bedoelingen van de VRS met Srebrenica? Tot nu toe is niet duidelijk of er dankzij *Signals intelligence* bij westerse inlichtingendiensten gegevens bekend waren over de VRS-plannen om Srebrenica te veroveren; het onderwerp van voorkennis over de aanval komt in hoofdstuk 8 uitgebreider aan de orde.

Er verschenen vele perspublicaties over verbindingsinlichtingen (*Communications intelligence*) over de aanval Srebrenica. In juli 1995 zouden de *National Security Agency*, de *Bundesnachrichtendienst*, de Franse en ook de Oostenrijkse militaire inlichtingendienst militair radioverkeer hebben onderschept waaruit onomstotelijk zou blijken dat de VRS van plan was om Gorazde, Žepa en Srebrenica aan te vallen. Dit zou aantonen dat het offensief in het diepste geheim werd gesteund door Belgrado.

Een CIA-medewerker met toegang tot *high-level*-verbindingsinlichtingen verwees deze berichten echter naar het rijk der fabelen. Hij tekende hierbij aan dat er weliswaar op deze manier veel militair-tactische informatie over de versterkingen van de VRS rond Srebrenica beschikbaar was, maar de bedoelingen van de VRS werden volgens hem door analisten in de Amerikaanse *intelligence* gemeenschap volstrekt gemist, vanwege onvoldoende analysecapaciteit.¹⁷⁹ Ook medewerkers van de Britse afluisterdienst, het *Government Communications Headquarters* en de *Defence Intelligence Staff*, ontdekten dat verbindingsinlichtingen slechts zelden berichten opleverde die een waarschuwing inhielden van aanstaande militaire offensieven van de VRS. Een medewerker van de eerste dienst vertelde aan journalist Urban: 'A lot of communication is done by [secure] land line or face-to-face. Mladic likes to be there in person during a big operation.'¹⁸⁰ Dat bleek inderdaad zeer relevant te zijn voor de gebeurtenissen in Srebrenica.

De eerste artikelen in de pers dat de Amerikanen onderschepte berichten zouden hebben waaruit een geplande VRS aanval op Srebrenica zou blijken, dateren uit augustus en november 1995. Volgens artikelen in de internationale media zou de *National Security Agency* drie weken voor de aanval op Srebrenica gedurende een volle week een groot aantal berichten hebben onderschept tussen Mladić en de Servische generaal Perišić in Belgrado. Deze *intercepts* hadden betrekking op de planning van het offensief dat toen in volle gang was; het aantal benodigde troepen en geschikte data voor het VRS-offensief zouden genoemd zijn. Een westerse *intelligence*-functionaris beweerde dat 'Mladic and Perisic conferred constantly about their strategy and what they were doing'. Ook was het volgens hem zo dat 'Mladic is always asking Perisic about what he should be doing'.¹⁸¹ Hierbij moet de kanttekening gemaakt worden dat er voor de inname van Srebrenica niet zoveel aan voorbereidende planning gedaan hoefde te worden; wat er gedaan moest worden kon Mladić waarschijnlijk zelf wel. Mladić had Perišić voor de eigenlijke aanval vermoedelijk niet nodig, behalve voor logistieke ondersteuning en die was er toch voortdurend al. Dit alles sluit overigens uiteraard niet uit dat er contact tussen hen bestond.

Dezelfde maand verschenen er weer nieuwe artikelen in de pers. Volgens Daniel Plesch, directeur van de *British American Security Information Council*, had zijn organisatie *intercepts* gezien waaruit Amerikaanse voorkennis bleek van de aanval van de VRS op Srebrenica. Ook hij repte van onderschepte gesprekken tussen de Joegoslavische chef-staf Perišić en Mladić. De contacten zouden zijn gegaan over de geplande aanval en de latere

179 Vertrouwelijke vraaggesprekken (12), (13) en (54).

180 Urban, *UK Eyes*, pp. 216-217.

181 Cabell Bruce, 'Belgrade Blamed', *Newsday*, 12/08/95 en Roy Gutman, 'Federal Army Tied to Bosnia Crimes', *Newsday*, 01/11/95.

executies van Moslims. Deze informatie zou door de Amerikaanse diensten, volgens Plesch, niet aan de UNPROFOR- en NAVO-bondgenoten zijn verstrekt.¹⁸²

Ook een Britse onderzoeker had geruchten gehoord over het bestaan van verbindingsinlichtingen inzake de VRS-aanval op Srebrenica. Hij had daar zelf lang naar gezocht, maar had er nooit de hand op weten te leggen. Het gerucht ging dat de *National Security Agency* en de CIA wel degelijk onderschepte berichten hadden, maar dat die waarschijnlijk nooit waren gedeeld met het *Government Communications Headquarters* of andere westerse diensten.¹⁸³

Janvier zou minimaal twee weken voor de aanval op de enclave door de Franse militaire inlichtingendienst, de *Direction du Renseignement Militaire*, op de hoogte zijn gebracht van de plannen voor een aanval door de VRS op Srebrenica. De Franse inlichtingendiensten zouden het, net als de Britse, zonder Amerikaanse *intelligence* hebben moeten stellen. Deze Franse verbindingsinlichtingen zouden Janvier zijn meegedeeld in zijn hoedanigheid van Franse bevelhebber, niet als commandant van de VN-troepenmacht.¹⁸⁴ In hoofdstuk 8 zal aangetoond worden dat aan de juistheid van deze berichten getwijfeld moet worden.

Over de Britse *Communications intelligence*-successen op de Balkan tegen de VRS en ABiH is weinig bekend geworden. In Bosnië werkte het *Army Intelligence Corps* vanuit Gornji Vakuf nauw samen met de Franse en Canadese troepen binnen UNPROFOR. Het betrof operaties die vooral bedoeld waren om militair-tactische *intelligence* over de VRS en ABiH te verzamelen ten behoeve van briefings voor de commandanten. Verder ging deze Britse legerbasis later fungeren als doorgeefluik: van hieruit werden ruwe *intercepts* van het *Government Communications Headquarters* doorgegeven aan een speciale Britse *Black Box intelligence*-cel in Sarajevo, die was voorzien van speciale verbinding apparatuur. Medewerkers brieften de generaals Rose en later Smith dagelijks.¹⁸⁵

Het *Government Communications Headquarters* was de belangrijkste leverancier van verbindingsinlichtingen aan de *Defence Intelligence Staff*: het betrof voornamelijk militair-tactische *Signals intelligence* over troepenbewegingen, en via *Electronic intelligence* werd logistieke informatie verkregen over bijvoorbeeld brandstofvoorraden en oproepen voor bijeenkomsten.

De prioriteiten van het *Government Communications Headquarters* lagen in 1995 voor bijna honderd procent bij de oorlog in Bosnië, maar UHF/VHF-verkeer was vaak zeer moeilijk te onderscheppen, ook vanaf Britse schepen in de Adriatische zee. De enige mogelijkheid hiertoe op de grond vormde de Britse afliuisterpost in Gornji Vakuf.

In hoofdstuk 2 kwam al aan de orde dat Britse *Signals intelligence* echter geen goed beeld opleverde doordat de VRS en de VJ koeriers en directe beveiligde lijnen gebruikten. De uitwisseling tussen de Britten en de ABiH was beperkt, omdat de Bosnische Moslims eigenlijk alles interpreteerden in de zin dat de VN met hen tegen de VRS moest gaan strijden.

High level intercepts, zoals die van gesprekken tussen Mladić en Perišić, zijn in ieder geval niet ter beschikking gesteld aan de *Defence Intelligence Staff*, aldus voormalige medewer-

182 Ambrose Evand-Pritchard, 'Americans bow to forces of realpolitik in Bosnia: US steps in only when the minefield is clear', *The Sunday Telegraph*, 26/11/95.

183 Vertrouwelijk vraaggesprek (79). Zie ook: Urban, *UK Eyes*, p. 217.

184 Andreas Zumach, 'Grosser Lauschangriff auf Srebrenica', in: *Die Tageszeitung*, 30/10/95 en Ian Bruce, 'Allies hamper inquiry', *The Glasgow Herald*, 01/12/95.

185 Urban, *UK Eyes*, pp. 213-215.

kers. Wellicht bestonden er dergelijke onderschepte berichten, maar dan bleven die op het allerhoogste niveau 'hangen'.

Volgens medewerkers van de Britse *Defence Intelligence Staff* zijn *high level intercepts* misschien wel door de *National Security Agency* onderschept, maar hield die Amerikaanse dienst veel *intelligence* achter. Soms duurde het ook zeer lang – één tot twee weken – voordat *National Security Agency*-analyses de bureaus van de *Defence Intelligence Staff* bereikten. De Britten konden daar echter weinig aan doen, omdat het *Government Communications Headquarters* afhankelijk was van de *National Security Agency* waar het ging om *Signals intelligence* in Bosnië. De Amerikaanse inlichtingendienst had immers ruimere capaciteiten dankzij hun satellieten en speciale vliegtuigen.

De verhouding tussen de Amerikaanse en de Britse diensten werd sowieso steeds moeizamer: de Britten hadden namelijk een veel genuanceerdere visie op het conflict dan de Amerikanen. De genuanceerdere Britse visie leidde ertoe dat de CIA en de *Defence Intelligence Agency* vanaf het voorjaar van 1995 de toevoer naar de *Defence Intelligence Staff* gingen inperken.¹⁸⁶ Dat betekende ook dat de toevoer over de verrichtingen van de ABiH voor de Britten werd afgesneden.

De Bosnische regering en de ABiH als doelwit van verbindingsinlichtingen

Niet alleen het verkeer tussen Pale, Han Pijesak en Belgrado was doelwit van de Amerikanen. De *National Security Agency* onderschepte ook de verbindingen van de Bosnische regering in Sarajevo. Dit bleek in 1994 toen de *National Security Agency* gesprekken onderschepte tussen een aantal Bosnische regeringsfunctionarissen, die via de telefoon spraken over toekomstige geheime wapenleveranties die kennelijk door de Amerikaanse overheid waren gearrangeerd.

De *National Security Agency* onderschepte ook gesprekken tussen Bosnische functionarissen in Sarajevo en enkele buitenlandse regeringen. Hierin schepten de Bosniërs er over op dat zij militaire steun uit Washington ontvingen.

En in 1996 onthulde onderschept communicatieverkeer van de Bosnische regering dat er nog steeds honderden militante Iraanse strijders van Revolutionaire Garde in geheel Bosnië opereerden, ondanks de belofte door de Bosnische regering dat zij het land zouden worden uitgezet, zoals toegezegd bij het Dayton-akkoord uit 1995.¹⁸⁷ De Amerikanen lieten deze verbindingsinlichtingen waarschijnlijk bewust uitlekken naar de pers, om een politiek signaal af te geven aan de Bosnische regering in Sarajevo.

Zoals hierboven beschreven, voerde het Britse *Army Intelligence Corps* vanuit Gornji Vakuf operaties uit tegen de Bosnische regering en de ABiH. Het Bosnische leger was zich hiervan terdege bewust, zoals bleek uit een intern memorandum van de Bosnische Binnelandse Veiligheidsdienst, waarin werd gewaarschuwd voor de Britse afluisteractiviteiten vanuit Basis A in Gornji Vakuf. Ook meldde de Bosnische veiligheidsdienst dat nieuwe Britse troepen op de lijn Kiseljak – Kreševo over dezelfde afluisterapparatuur beschikten. Het betrof hier operaties die vooral bedoeld waren om militair-tactische *intelligence* over de ABiH te verzamelen, ten behoeve van briefings voor de commandanten.¹⁸⁸

186 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

187 Walter Pincus, 'U.S. Sought Other Bosnia Arms Sources', *Washington Post*, 26/04/96, p. A15 en James Risen, 'Iran Paid Bosnian Leader, CIA

Says', *Los Angeles Times*, 31/12/96, p. A1.

188 NIOD, Coll. cd-roms. 2e Korps ABiH aan 28e Divisie, nr. 06-05-173/95, 14/06/95.

De Franse inlichtingendiensten waren vanuit Frankrijk, maar ook vanuit Sarajevo, eveneens actief bezig met het onderscheppen van het Bosnische communicatieverkeer. Niet alleen de verbindingen van de Bosnische regering, maar ook het berichtenverkeer van ABiH-sluipschutters zorgden voor een groot aantal doden en gewonden onder Franse UNPROFOR-soldaten. Volgens een medewerker van de Canadese militaire inlichtingendienst hadden de Fransen in Sarajevo het best werkende *intelligence*-systeem van alle UNPROFOR-deelnemers, met zowel *Signals intelligence*- als *Imagery intelligence*-capaciteiten. Volgens de Canadezen was de Franse militaire inlichtingendienst het best georganiseerd in Sarajevo: deze zou daar een uitstekend en gecentraliseerd werkend *all source intelligence*-systeem hebben, dat op operationeel, tactisch en strategisch niveau met kop en schouders boven de andere diensten uitstak. Het probleem was echter dat de Franse militaire inlichtingendienst pertinent weigerde zijn *intelligence* te delen met NAVO-bondgenoten. De Canadese *intelligence*-functionarissen in Sarajevo kregen echter, vanwege de tweetaligheid van dat land en vanwege soms goede persoonlijke relaties, wel enige Franse *intelligence* aangeleverd.¹⁸⁹

*UNPROFOR als doelwit van Amerikaanse af luisteroperaties:
Brits-Amerikaanse animositeit*

Ondanks de nauwe relatie binnen het UK/USA-raamwerk bleven er dus fundamentele Amerikaans-Britse meningsverschillen bestaan over Bosnië. Vooral de wens om tot een omvangrijkere inzet van het luchtwapen te komen, en de Amerikaanse weigering om grondtroepen in te zetten, verontrustte Londen. Hierdoor ontstond animositeit tussen de Amerikaanse en Britse diensten, die er op enig moment toe leidde dat de Amerikaanse *intelligence*-toevoer naar de Britten voor een deel werd afgesneden. Kapitein-ter-zee Cooke van de *Defence Intelligence Staff* zegt daarover:

They more or less admitted they were holding stuff back from us; not everything, but really the bits relating to most pronounced political divide. They didn't feel we took their information about Serb atrocities seriously enough (...) They pushed the stuff which favoured more punitive action against the Bosnian Serbs.¹⁹⁰

Dat betekende dus niet dat de Amerikanen de kraan helemaal dichtdraaiden: alleen, de stroom van *intelligence* nam geleidelijk aan af. De Amerikaanse visie op een oplossing van het conflict in Bosnië spoorde overigens niet alleen niet met de Britse, maar ook niet met bijvoorbeeld de Canadese en de Franse visie. Dit zorgde voor groot Amerikaans wantrouwen. Het gevolg daarvan was vergaand: ook het communicatieverkeer van de VN werd een doelwit voor het af luisteren van berichtenverkeer door de *National Security Agency*. Het ging om het berichtenverkeer tussen de militaire en civiele UNPROFOR-vertegenwoordigers in Bosnië.

Het hoofdkwartier van *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo en van UNPF in Zagreb waren berucht om hun 'near stone age communications'. Over het algemeen communiceerden beide hoofdkwartieren met elkaar of de VN via *Inmarsat* of via de onbeveiligde satelliettelefoons (VSAT). Aanvankelijk waren er bovendien slechts vier kanalen beschikbaar voor geheel *Bosnia Herzegovina Command*.

Volgens *intelligence*-experts werd het VN-communicatieverkeer afgeluisterd 'as a matter

¹⁸⁹ Vertrouwelijk vraaggesprek (9).

¹⁹⁰ Urban, *UK Eyes*, p. 241.

of course'.¹⁹¹ Er was bijna geen crypto-apparatuur beschikbaar voor verbindingen met New York en Zagreb, maar alleen enkele puur nationale satellietlijnen in *Bosnia Herzegovina Command*, alsmede de Amerikaanse STU-III satelliettelefoon voor de contacten met de NAVO in Italië. Als generaal Smith bijvoorbeeld Sarajevo verliet, dan zorgden Amerikaanse *Special Forces* met een mobiele satelliettelefoon voor de verbindingen. Dit betekende wel dat de Amerikaanse diensten konden meeluisteren met datgene wat Smith telefonisch besprak, en dat gebeurde ook, zoals Stanković in zijn boek onthulde.¹⁹²

Daarnaast was de staf van Smith ervan overtuigd dat hun kantoren werden afgeluisterd door Bosnische en Servische diensten. Sommigen vermoedden ook dat de nabijgelegen Amerikaanse ambassade hun gesprekken eveneens afluisterde.¹⁹³ Dat was heel goed mogelijk, omdat de ambassade een speciale *Signals intelligence*-cel van de *National Security Agency* had, waarvan zelfs de *Chief of Station* die later op de ambassade werd gestationeerd niets wist. Verder opereerden de Amerikaanse inlichtingendiensten vanuit een drietal containers op het hoofdkwartier van Smith in Sarajevo: dit betrof een eenheid van de *Special Collection Service*.¹⁹⁴

Smith zelf beschouwde zijn omgeving wat betreft communicatie als niet beveiligd. Daarom sprak hij ook niet vaak met Zagreb. Ook ging hij er van uit dat de meeste gesprekken die hij op zijn hoofdkwartier voerde, werden afgeluisterd door de Bosnische inlichtingendienst.¹⁹⁵

Ook in een tweetal Britse onderzoeksrapporten van het hoofdkwartier van de Britse troepen in Sarajevo, *BritFor*, uit juli en september 1995, werd er van uitgegaan dat alle drie strijdende partijen over *Signals intelligence*-middelen beschikten. Er werd in dit onderzoek op gewezen dat het voormalige Joegoslavië een omvangrijke *Signals intelligence*-organisatie had. Er waren inmiddels diverse gevallen bekend dat het berichtenverkeer van en naar VN-troepen was onderschept, dan wel opzettelijk gestoord ('jamming'). De *Signals intelligence*-dreiging werd dan ook beschouwd als variërend tussen 'medium and high'.

Wat betreft de verbindingen: zoals hierboven al is gesteld, verliep het meeste verkeer van de VN via Inmarsat en VSAT-satelliettelefoons. Alle verbindingen via VSAT, Inmarsat en de lokale PTT-telefoons waren volgens de Britten volstrekt onbeveiligd. Tevens werd de *Tempest*-dreiging als hoog beoordeeld; dit betreft het van buiten een gebouw lezen van de emissies van data van computerschermen, telefoons, en telefoonkabels in het betreffende gebouw. Vooral de onbeveiligde telefoons van de VN zouden gebruikt kunnen worden door de strijdende partijen als geschikt middel om gegevens af te luisteren; aanbevolen werd daarom om computers op ten minste drie meter afstand van een onbeveiligde telefoon te plaatsen. Verder mochten stroom- en telefoonkabels niet langs elkaar lopen.¹⁹⁶ Uit het verleden waren namelijk vele gevallen bekend dat via een telefoonhoorn die op de haak lag gewoon gesprekken in ruimtes afgeluisterd kunnen worden.

Ook de 'secure Fax' van de VN moest worden beschouwd als volstrekt 'insecure' en 'compromised', doordat de VN voor de communicatie met Pale vanuit Sarajevo en Zagreb enige tijd een dergelijke fax hadden uitgeleend aan de VRS. De experts van de VRS en de VJ

191 Vertrouwelijke vraaggesprekken (44) en (80) en Stanković, *Trusted Mole*, p. 459.

192 Stanković, *Trusted Mole*, pp. 250-252.

193 Ripley, *Operation Deliberate Force*, pp. 40-41.

194 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

195 Interview R.A. Smith, 12/01/00.

196 UNGE, UNPROFOR, Box 220, File RRFOS/2300-3 Opsec. Memorandum RRFOS, 25/07/95 en 08/09/95.

zullen ongetwijfeld alle stappen hebben ondernomen om dit ‘veilige verbindingsmiddel’ grondig te bestuderen.

Verder werden er door het verbindingscentrum regelmatig fouten gemaakt, zoals het doorzenden van *Coded Cables* via onbeveiligde faxen.¹⁹⁷ Er bestond in januari 1995 zelfs geen ‘secure communications link’ per fax of telefoon tussen *NATO Southern Command Headquarters* (CINCSOUTH) en UNPF in Zagreb. Het was ook bewust beleid van de VN om geen gebruik te maken van beveiligde verbindingen; dit was alleen toegestaan aan het allerhoogste niveau.¹⁹⁸

De voormalige commandant van UNPROFOR, Rose, beweert in zijn memoires dat zijn voormalige hoofdkwartier in Sarajevo in 1994-1995 werd afgeluisterd door Amerikaanse inlichtingendiensten. De afgeluisterde gesprekken zouden rechtstreeks zijn verzonden naar de Amerikaanse militaire top in Napels. Verder beweerde hij dat zijn communicatieverkeer met het VN-hoofdkwartier in New York werd onderschept door de *National Security Agency*. Volgens Rose deden de Amerikanen dat omdat zij vreesden dat hij te sympathiek zou staan tegenover de Bosnische Serven.¹⁹⁹ Hoe hij werd afgeluisterd, onthulde Rose niet.

Dat Rose werd afgeluisterd lag inderdaad voor de hand, want de Amerikanen hadden niet automatisch toegang tot alle correspondentie van de generaal. Vermoedelijk is Rose ook afgeluisterd door de Bosnische Moslims en Bosnische Serven.²⁰⁰ In een interview beweerde Rose ook dat de Bosnische geheime dienst hem afluisterde.²⁰¹

Dat de verbindingen van de hoogste bevelhebbers binnen UNPROFOR een belangrijk doelwit waren voor de Amerikaanse inlichtingendiensten bleek ook uit het boek van Miloš Stanković. Hij werkte als tolk-vertaler voor Rose en later Smith. De Amerikanen zorgden voor beveiligde cryptoverbindingen tussen Sarajevo en NAVO-admiraal Smith.

Normaal vonden die gesprekken plaats via een beveiligde verbinding, de zogeheten *Tactical Satellite Radio (TacSat)*. Deze verbinding kende twee componenten: een component-ontvanger en een componentzender. In de tijd van Rose, en ook daarna onder Smith, werden dit ineens drie componenten. Een medewerker van generaal Smith ontdekte op een dag waarvoor die derde component bestemd was: generaal Smith voerde op enig moment via deze *Tactical Satellite Radio* een aantal gesprekken met Washington en Londen. Daarna spoedde Smith zich met een medewerker voor overleg naar de naastgelegen Amerikaanse ambassade. De betreffende medewerker van Smith ging, terwijl zijn baas in een overleg zat, wat rondneuzen in het ambassadegebouw, en hoorde ineens vanuit een kamer de stem van Smith. Het bleek dat daar een Amerikaanse functionaris een verslag zat te maken van de telefoongesprekken die Smith een half uur eerder had gevoerd. Toen wist de staf van Smith het zeker: de derde component van de *Tactical Satellite Radio* was een extra zender, die alle gesprekken direct doorgaf aan een ontvanger op de Amerikaanse ambassade.²⁰² Daarop ging Smith, tot woede van de Amerikanen, een speciale *Tactical Satellite Radio* van de Britse SAS gebruiken voor zijn communicatieverkeer. Deze werkte met behulp van een cryptoverbindingen, die voor de Amerikanen moeilijk te breken en te onderscheppen was. Later zou de

197 UNGE, UNPROFOR, Box 211, BHC Communications to HQ Zagreb, Security Violation, T-040, 30/11/94.

198 Vertrouwelijke collectie (7), Annan aan Akashi, MSC-337, 27/01/95 en G 6 aan COS Log, nr. G6/94/031, 15/08/94.

199 Rose, *Fighting*, pp. 72-73; Andrew Gilligan,

‘American Satellite Spied on Britain’, *Daily Telegraph*, 01/09/96 en *Intelligence Newsletter*, nr. 347, 26/11/98.

200 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

201 Marijnissen & Glastra van Loon, *De Laatste Oorlog*, pp. 108-109.

202 Stanković, *Trusted Mole*, pp. 251-252.

National Security Agency daarin overigens toch geslaagd zijn; het is alles een teken van diep geworteld Amerikaans wantrouwen ten opzicht van de Britse buitenlandse politiek.²⁰³

Niet alleen Smith en voor hem Rose, maar waarschijnlijk het gehele hoofdkwartier van UNPROFOR in Sarajevo werd afgeluisterd door de Amerikanen. Er kwamen soms speciale *swap teams* vanuit Engeland over naar Sarajevo, om het gebouw schoon te vegen. Iedere keer werden er echter weer nieuwe afluistermicrofoons gevonden, waarbij het overigens ook om een operatie van de Bosnische regering kon gaan.²⁰⁴

Het hoofdkwartier van UNPROFOR werd vermoedelijk ook afgeluisterd vanaf het terrein zelf. Zowel onder generaal Rose als Smith stonden er op de *compound* van UNPROFOR, waar het hoofdkwartier van de Britse generaals was gevestigd, altijd drie aan elkaar geschakelde containers. Daaruit stak een woud van antennes,²⁰⁵ en uitsluitend Amerikaanse officieren mochten die containers binnenkomen; geen enkele andere nationaliteit had daar toegang. De enige uitzondering werd soms gemaakt voor het hoofd van de Bosnische inlichtingendienst, generaal Taljan Hajrulahović. Voor welke dienst deze Amerikanen werkten en wat hun taken precies waren, was met veel geheimzinnigheid omgeven: niemand wist het en er werden ook geen vragen over gesteld. Het vermoeden was dat deze *Special Collection Service*-eenheid bezig was om al het verkeer in en rond Sarajevo 'op te zuigen';²⁰⁶ niet alleen UNPROFOR maar ook de activiteiten van de mujahedin in Bosnië werden zo in de gaten gehouden.²⁰⁷

Een ander voorbeeld van de Amerikaans-Britse animositeit was dat de *National Security Agency* de gesprekken van generaal Rose met de *Forward Air Controllers* in Gorazde onderschepte. De reden daarvan was dat de Amerikanen een zeker wantrouwen hadden inzake de Britse politieke lijn in de regio: de Amerikanen zagen Rose als pro-Servisch, omdat hij volgens de Amerikanen steeds met voorbeelden kwam dat de ABiH en het Kroatische leger zich eveneens schuldig maakten aan allerlei bestands- en andere schendingen. Rose had volgens Washington gewoonweg 'the wrong agenda'; volgens de Amerikaanse diensten was generaal Rose 'fucking up the script'. Amerikaanse diensten vertrouwden Rose niet, en vermoedden dat hij zijn *Forward Air Controllers* niet voldoende zou aanzetten om Servische schendingen van de *Safe Area* Gorazde tijdig te melden, en om scherp te letten op de bedoelingen van de VRS. Cooke van de Britse *Defence Intelligence Staff* vertelde journalist Urban daarover het volgende:

We certainly believed the Americans tapped into communications of that sort (...) the Americans interpreted the threshold for airstrikes differently to us. They could use those sorts of interceptions to say the UN knew the Serbs were doing something and didn't react.²⁰⁸

Nog een voorbeeld dat op groot Amerikaans wantrouwen lijkt te wijzen, is dat het *Directorate of Operations* van de CIA een speciale *intelligence*-cel had van ongeveer twintig medewerkers, wier belangrijkste taak was om de Britse *intelligence*-rapporten te analyseren. De

203 Ed Vulliamy, 'How the CIA intercepted SAS signals', *The Guardian*, 29/01/96 en 'CIA luisterde VN-commandant generaal Rose in Sarajevo af', *de Volkskrant*, 30/01/96.

204 Stanković, *Trusted Mole*, p. 292.

205 Interview A.P.P.M. van Baal, 01/11/01.

206 Stanković, *Trusted Mole*, pp. 251-252 en vertrouwelijk vraaggesprek (6).

207 James Risen, 'Iran gave Bosnia leader \$ 500.000', *Los Angeles Times*, 31/12/96.

208 Urban, *UK Eyes*, p. 241 en Mark Urban, 'The Magnum Force', *The Sunday Telegraph*, 01/09/96.

bedoeling daarvan was om vast te stellen welke agenten de MI-6 of de *Defence Intelligence Staff* in voormalig Joegoslavië hadden gerekruteerd, en over welke andere bronnen de Britse inlichtingendiensten in Bosnië beschikten. Van CIA-zijde werd dit bericht overigens pertinent als onzin bestempeld.²⁰⁹

Pas in de zomer van 1995 zouden de transatlantische verhoudingen weer verbeteren, maar de Amerikanen bleven erin volharden niet alle *intelligence* door te geven aan de Britten.

De Electronic intelligence-oorlog: de (Bosnisch-)Servische luchtverdediging

De samenwerking in de NAVO op het terrein van *Signals intelligence*, en vooral het delen van *high-level Communications intelligence* (verbindingsinlichtingen), verliep dus op zijn zachtst gezegd niet al te best, omdat het Amerikaanse wantrouwen ten opzichte van Londen (en Parijs) zeer groot was.

Dat lag geheel anders op het gebied van *Electronic intelligence* – hier vooral relevant waar het ging om het onderscheppen van radarsignalen. Amerikaanse operationele *collection platforms*, aangevuld met andere *Signals intelligence*-apparatuur, waren namelijk niet alleen gericht op het onderscheppen van berichtenverkeer. *Electronic intelligence* en ook *Foreign Instrumentation Signals Intelligence* stelden de *National Security Agency* in staat om de luchtverdedigingssystemen van de VJ en de VRS zeer grondig in kaart te brengen. Dat hier de samenwerking goed was, lag erg voor de hand vanwege de deelname van de Amerikaanse luchtmacht en marine aan operaties boven Bosnië. Amerikaanse toestellen werkten meestal nauw samen met vliegtuigen van andere NAVO-bondgenoten, zodat het een direct Amerikaans belang was om *Electronic intelligence* wel te delen. Bij *Electronic intelligence* kwamen daarnaast over het algemeen ook geen politieke afwegingen om de hoek kijken, waardoor de drempel wat betreft geheimhouding en verspreiding ook lager lag.

Op het gebied van *Electronic intelligence* was er sprake van een bijna perfecte samenwerking. Er vloeiende een voortdurende stroom van *Electronic intelligence* via het LOCE-systeem van de NAVO naar de bondgenoten. Radarposten, frequenties, luchtdoelraketten en andere luchtafweersystemen werden zeer nauwkeurig in kaart gebracht, en de meeste systemen van de VJ of VRS vormden geen geheim voor de NAVO-planners.

Meer moeite hadden de analisten ermee dat de VRS en de VJ soms de radars van hun luchtverdedigingssystemen niet aanzetten of verplaatsten om ontdekking ervan te voorkomen. De *Electronic intelligence* en *Foreign Instrumentation Signals Intelligence* maakten duidelijk dat de luchtdefensie van de VRS vanuit Belgrado werd aangestuurd, en in feite van daaruit werd geleid. Door in te breken op Servische en Bosnisch-Servische HF- en *microwave*-radionetwerken stelden de Amerikaanse diensten in de zomer van 1995 vast dat het hoofdkwartier van de VJ in Belgrado was ‘feeding the Bosnian Serb anti-aircraft network information on NATO overflights’ boven Bosnië. *Electronic intelligence* toonde aan dat er Servische *Early Warning*-radarposten gestationeerd waren op Bosnisch-Servisch grondgebied, dat die de NAVO-vluchtbewegingen volgden, en dat deze radargegevens bijna *realtime* het VRS-hoofdkwartier in Han Pijesak bereikten.²¹⁰

De VRS had een netwerk van acht grote *early warning radar sites* van Sovjet-makelij, alsmede *Ericsson Giraffe*-radars. Deze bestreken de Krajina en Bosnië. Mladić had daardoor bij NAVO-luchtaanvallen voldoende waarschuwingstijd om materieel in veiligheid te bren-

209 Vertrouwelijk vraagesprek (79). Zie ook: Urban, *UK Eyes*, p. 241.

210 Karsten Prager, ‘Message from Serbia’, *Time*, 17/07/95.

gen. De VRS-luchtverdediging beschikte tevens over geavanceerde *Early Warning*-systemen, waarmee de Bosnische Serven het radioverkeer van de NAVO, de VN en de Bosnische en Kroatische legers kon af luisteren.

Dit radarnetwerk, mobiele luchtdoelraketten (*Surface to Air Missiles* of SAM's) en *Early Warning*-systemen waren aan elkaar gekoppeld via een web van meer dan twintig kortegolf-*relay towers* met als militair hoofdkwartier Han Pijesak. Deze torens waren via links in Han Pijesak en Bijeljina verbonden met het VJ-luchtdefensienetwerk.²¹¹ Verder hielden Bosnisch-Servische *spotters* die rondhingen bij de vliegvelden in Italië de vluchtbewegingen van NAVO-toestellen goed in de gaten. Via radioamateurverbindingen werden van daar gegevens doorgegeven aan Belgrado.

Electronic intelligence in de praktijk: het neerschieten van de F-16 van O'Grady

Een duidelijk voorbeeld van de nauwe samenwerking tussen VJ en VRS was het neerschieten van het toestel van kapitein Scott O'Grady. Op 2 juni 1995 zou een U-2R *Senior Span Signals intelligence*-toestel radargolven van een SA-6 *Gainfall Surface to Air Missile* van Sovjet-makelij in Noordwest-Bosnië hebben onderschept. Hiermee wist de *National Security Agency* van deze dreiging.

Een dag later werd de F-16 van O'Grady door een luchtdoelraket van de Bosnische Serven neergeschoten vlakbij Banja Luka. Volgens berichten in de pers zouden de *National Security Agency-intercepts* nooit de commandant van O'Grady bereikt hebben: deze commandant zou er namelijk heilig van overtuigd zijn geweest dat er in het gebied waar O'Grady vloog geen *Surface-to-Air-Missiles* gestationeerd waren.

Latere analyses door de *National Security Agency* brachten aan het licht dat de U-2 *Senior Span* korte radaremissies van de VRS-volgradar had ontdekt, 12 à 13 minuten voordat O'Grady's F-16 werd neergehaald. Deze *intelligence* bereikte in enkele seconden Fort Meade, maar nooit de AWACS-toestellen die O'Grady's missie volgden en controleerden of er geen vijandelijke luchtverdediging in de buurt was. Dit was namelijk geen Amerikaanse AWACS, waardoor deze geen communicatieapparatuur had die compatible was met het waarschuwingssysteem aan boord van de F-16.²¹²

Na het neerschieten van de Amerikaanse F-16 zorgde *Signals intelligence* wel voor de eerste indicatie dat O'Grady nog in leven was. *Signals intelligence*-vliegtuigen en -onderzeeërs volgden namelijk het militaire radioverkeer van de VRS, en dat leverde het bewijs dat O'Grady het overleefd had. Dat resulteerde uiteindelijk in een geslaagde actie om O'Grady levend uit Bosnisch-Servisch gebied weg te halen (zie hoofdstuk 2 van deel III van het hoofdrapport).²¹³

Ondanks dat aldus door technische oorzaken niet kon worden voorkomen dat de F-16 van O'Grady uit de lucht werd geschoten, was de bondgenootschappelijke samenwerking op het gebied van *Electronic intelligence* in het algemeen echter toch goed. Geconcludeerd is al dat dit op het terrein van het uitwisselen van Amerikaanse *high-level* militaire en politieke

211 Ripley, *Operation Deliberate Force*, p. 78.

212 Dana Priest, 'U.S. Fliers Didn't Get Missile Data: Antiaircraft System Was Detected By NSA', *Washington Post*, 11/06/95; 'System Failed Downed Pilot, CIA Official Says', *Washington Post*, 28/06/95; Dana Priest, 'Communications Glitch Blamed in F-16 Downing', *Washington Post*,

08/07/95 en 'Commander's Comments', *Spokesman*, May 1996, p. 3.

213 Daniel Williams, 'I'm Ready to Get the Hell Out of Here', *Washington Post*, 09/07/95, p. A1 en Richard J. Newman, 'Breaking the Surface', *U.S. News & World Report*, 06/04/98, p. 30.

verbindingssinlichtingen beslist veel minder het geval was. De vraag is nog niet beantwoord welke rol Nederland speelde bij deze verbindingssinlichtingen. Daarom wordt afsluitend in dit hoofdstuk nader ingegaan op de positie van de Nederlandse Militaire Inlichtingendienst in het spectrum van *Signals intelligence*.

6. Nederlandse verbindingssinlichtingen in het Bosnische conflict

Er bestonden tussen 1992 en 1995 drie eenheden die zich met verbindingssinlichtingen bezighielden: de Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep (ELVG), het 898e Verbindingsbataljon (898 Vbdat) van de Koninklijke Landmacht, en het Technische Informatieverwerkingscentrum (TIVC) van de Koninklijke Marine. In 1996 werden deze drie diensten geïntegreerd en kwam de *Afdeling Verbindingsinlichtingen* (AVI) van de MID tot stand. Tot die tijd onderschepte elk van de drie krijgsmachtdelen verbindingssinlichtingen voor zichzelf.

Anno 1995 was de situatie als volgt. Het 898e Verbindingsbataljon, gevestigd in Eibergen, viel toen nog rechtstreeks onder de bevelhebber der landstrijdkrachten. Hun *Signals intelligence* materiaal werd doorgegeven aan de Militaire Inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht (de MID/KL). De *Signals intelligence*-eenheden Eemnes, Zoutkamp en Amsterdam vielen destijds onder de Marine Inlichtingendienst (de MID/KM).

Eibergen richtte zich primair op het onderscheppen van militaire berichtenverkeer op de HF-frequentie. Het Technische Informatieverwerkingscentrum richtte zich met zijn *Granger*-antenne in Eemnes op het onderscheppen van het internationale verkeer op de HF-frequentie, en via een tweetal ontvangstschotels in Zoutkamp op het onderscheppen van het berichtenverkeer dat via satellieten wordt verzonden.

De *Signals intelligence*-sectie van de luchtmacht, de Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep, richtte zich ook op het onderscheppen van militair verkeer op de HF-frequentie. *Interceptie* van HF-verbindingen in het voormalige Joegoslavië werden door dit onderdeel echter in het geheel niet gedaan.²¹⁴

Het onderscheppen van de verbindingssinlichtingen gebeurde op verschillende manieren. Allereerst is er de manier om de ether, en vooral de satellietverbindingen, met een 'stofzuiger' af te zoeken. Dat gebeurde met behulp van een gecomputeriseerd woordenboek dat kan zoeken op trefwoorden. Een andere methode was om computersystemen te programmeren op vaste telefoon-, fax- of gsmnummers. Als het materiaal dat binnenkwam in Eemnes of Zoutkamp gecodeerd was – in crypto – dan ging het naar de sectie crypto-analyse in Amsterdam, waar getracht werd de code met computers te breken.

De taken van deze drie eenheden – bij elk van de drie krijgsmachtdelen dus één – hielden na de val van de Muur in grote lijnen in dat er voor de krijgsmacht operationele verbindingssinlichtingen geproduceerd moesten worden over zee-, grond- en luchtmacht, van de landen van de voormalige Sovjet-Unie. Ook was de taak om strategische verbindingssinlichtingen te produceren; die was gericht op politieke en strategische besluitvorming, georganiseerde misdaad, proliferatie van kernwapens, terrorisme en economische ontwikkelingen. Dat gebeurde voor de ministeries van Defensie, Justitie, Buitenlandse Zaken en Binnenlandse Zaken.

Zowel de operationele als de strategische inlichtingenproductie kwam daarbij tot stand door eigen *interceptie* van elk van de drie genoemde eenheden en verwerking daarvan,

²¹⁴ NIOD, Brief van MID, Afdeling AVI/BR&C aan C. Wiebes, 10/07/00.

gecombineerd met de uitwisseling van verbindingsinlichtingen van buitenlandse partners. Pas na de reorganisatie in 1996 zou de uitwisseling van verbindingsinlichtingen zich mede uitstrekken tot crisisbeheersingsoperaties.²¹⁵

De *interceptie*-diensten van Landmacht, Luchtmacht en Marine hebben zich tijdens de uitzending van Dutchbat nooit actief beziggehouden met de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië. Dat gebeurde pas op 17 juli 1994 voor een van de drie, het 898e Verbindingsbataljon van de KL, dat zich in Eibergen bezighield met het onderscheppen van vooral militair berichtenverkeer. Bevelhebber Couzy gaf aan dat bataljon toen een inventarisatieopdracht inzake voormalig Joegoslavië. De opdracht hield in om de (on)mogelijkheden van ontvangst en vastlegging van het Joegoslavische militaire berichtenverkeer te gaan inventariseren. Eibergen kreeg dus pas laat de opdracht om naar Joegoslavië te gaan 'kijken'. Het probleem was toen allereerst dat de antennes als vanouds op de Oost-West-as waren gericht; dat dat inhield dat het een doodzonde was om de aandacht te richten op conflicten die niet in het Koude-Oorlogsdenken passen, is in hoofdstuk 3 al aan de orde geweest.²¹⁶

De moeizame draai naar Bosnië van Eibergen

Op 14 juli 1995, drie dagen na de val van Srebrenica, kreeg het 898e Verbindingsbataljon in Eibergen van Couzy opdracht om naar Bosnië te gaan 'kijken'. Toen diende Eibergen ook direct een aanvraag voor ondersteuning in; er bestond dringend behoefte aan aanvullend technische materiaal en aan vertaalsteun. Verder werd toen aan de westerse partners meegegeeld dat bepaalde *interceptie*-activiteiten kwamen te vervallen vanwege 'Srebrenica'.²¹⁷

Pas in maart 1996 – rijkelijk laat – ging Eibergen wat dit betrof daadwerkelijk 'draaien', omdat toen een tweede zogeheten *Beveradge*-antenne was aangelegd. De afluisterpost was toen in staat om naar het zuiden te kijken.

Minister Voorhoeve stond op dit gebied overigens weinig toe. Hij had weinig affiniteit met *intelligence* in het algemeen en het werk van de MID in het bijzonder, maar vroeg vooral waarom Nederland moest afluisteren, of het buitenland dat ook deed, en of dat niet goedkoper kon. De minister viel alleen te overtuigen als er af en toe een succesvol resultaat getoond kon worden.²¹⁸

Het plaatsvervangend hoofd van de MID/KL, overste A. Bleumink, bevestigde dat met behulp van verbindingsinlichtingen pas na de zomer van 1995 enig inzicht werd verkregen in de communicatienetwerken van de VRS en ABiH. Dat lukte alleen via 'houtje-touwje-maatregelen' want de peilbasis van Eibergen om af te luisteren was gericht op het Oosten, en lag daarmee verkeerd.

Een reden dat bij verbindingsinlichtingen de situatie van de Koude Oorlog maar langzaam werd losgelaten en er nog lang naar het Oosten werd gekeken, was dat Nederland anders helemaal niets meer had om uit te ruilen met de westerse bondgenoten.²¹⁹

Daarnaast werd de MID geconfronteerd met een tekort aan vertaalcapaciteit in het Servo-Kroatisch. Dat probleem was al in mei 1993 aangesneden; het 898e Verbindingsbataljon in Eibergen liet weten in het kader van de taakuitvoering op korte termijn behoefte te hebben

215 MID. HAO aan HMD, nr. AO 960708, 31/12/96.

216 Vertrouwelijke vraaggesprekken (21), (22) en (33).

217 MID. Memorandum: HINL aan Wnd. SC-O,

nr. INL/194/140795, 14/07/95 en Melding 'Change of Targets' aan partners, 13/07/95.

218 Interview H.J. Vandeweyer, 27/01/00.

219 Interview A. Bleumink, 19/03/01.

aan een voorsnog beperkte *interceptie* van berichtenverkeer in voormalig Joegoslavië, en aan vertaalcapaciteiten in het Servo-Kroatisch. Voorgesteld werd om vijf functionarissen van het 898e Verbindingsbataljon deze opleiding te laten volgen vanaf begin 1994.²²⁰

Uiteindelijk zouden vijf interceptoren, annex vertalers worden aangewezen die vanaf mei 1994 een opleiding van zes maanden begonnen aan de School van de MID. De daadwerkelijke *interceptie* van berichtenverkeer begon vanaf januari 1995 langzaamaan. Daarbij werd in beperkte mate personeel ingezet (circa zes mensen) met in die tijd nog een lage taalvaardigheid. Deze functionarissen werkten in een vijf-ploegendienst, waardoor er steeds één *interceptor* per ploeg aan het werk was. De vertaler bekeek alle onderschepte berichten vrij snel, en vertaalde later de belangrijkste ervan.

Om fatsoenlijk greep op het Joegoslavische berichtenverkeer te krijgen, was echter een lange aanloopfase nodig. Zo moeten frequenties gezocht worden, zenders en eenheden 'uitgepeild', roepnamen herkend en de slagorde vastgesteld worden. Voordat een *Signals intelligence*-organisatie een dergelijk groot gebied als de Balkan enigszins in de greep begint te krijgen, zijn er al een aantal maanden verstreken. Om goed vat te kunnen krijgen op deze regio was dan ook wel 2 à 3 jaar nodig; Eibergen begon echter pas op 15 augustus 1995 met militair-tactische rapportages inzake Joegoslavië.²²¹

De militaire en politieke verbindingsinlichtingen die desondanks over Bosnië werden onderschept in de periode dat Dutchbat daar aanwezig was, waren primair bestemd voor de Bureaus Inlichtingen bij de drie krijgsmacht delen (zie hoofdstuk 3). Volgens een MID-functionaris werd alle uit verbindingsinlichtingen verkregen relevante informatie (in geparafraseerde vorm) via de KL Crisisstaf doorgegeven aan Dutchbat.²²² Dit valt echter te betwijfelen, omdat hierover bij de MID amper verbindingsinlichtingen beschikbaar waren.

Uit onderzoek door het NIOD in de archieven van de MID in Den Haag, het voormalige Technische Informatieverwerkingscentrum (TIVC) in Amsterdam en het voormalige 898e Verbindingsbataljon van de KL in Eibergen blijkt dat er, voorafgaand aan de val van Srebrenica, slechts enkele *intercepts* of integrale transcripties van onderschepte berichtenverkeer uit Bosnië aanwezig waren, en deze hadden geen betrekking op de aanval van de VRS op de enclave.²²³

Wel waren er standaardrapportages van niet-geïdentificeerde militaire netten in Bosnië aanwezig; deze bevatten echter geen inhoudelijke gegevens maar meer procedureverkeer. Dat kon voor de MID van belang zijn om bepaalde troepenmachten te lokaliseren en in kaart te brengen. Dit materiaal werd zowel via eigen *interceptie* als via buitenlandse zusterdiensten verkregen. In geen van de aanwezige gegevens zijn er meldingen die wijzen op gevechtshandelingen in of rondom de enclave Srebrenica. Dat had mede te maken met de geografische ligging van de enclave (in een dal), waardoor het technisch bijna niet mogelijk was om lokaal radioverkeer bij Srebrenica vanuit Eibergen te onderscheppen.²²⁴

Ook uit onderzoek in het archief van de Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep en het 898e

220 MID, nr. 443.0801. Kolonel Bosch, HAI&V MID/KL aan Commando Opleidingen KL, nr. 21892/1/270593, 18/05/93.

221 Vertrouwelijke vraaggesprekken (21) en (33).

222 SMG. Verslag van gesprek met Kol. Bokhoven, 25/07/95.

223 MID. Overzichtsrapport Bureau A-4 aan HMD/KL, nr. 31701/4/130395, 13/03/95.

224 Vertrouwelijke vraaggesprekken (21), (22), en (33). Zie ook: MID, Interne toelichting door mr. D. Bijl op het WOB-verzoek van het NOS Journaal, St. Geheim, ongedateerd (ca. 24/03/99).

Verbindingsbataljon van de KL blijkt dat tussen 9 en 20 juli geen informatie beschikbaar was over het Drina-korps van de VRS, dat de aanval op de enclave uitvoerde.²²⁵

Op 15 augustus 1995 echter begon de inlichtingendienst in Eibergen met het maken en aanleveren van rapportages. Toen kwamen er rapporten over het doelgebied, maar nog altijd in bescheiden hoeveelheden. De Nederlandse capaciteiten reikten bovendien niet verder dan het militaire verkeer via de HF-frequentie. Het af luisteren van het militaire VHF-verkeer in de regio was niet aan de orde; dat kon in Eibergen niet worden 'gevangen'. Hoe korter de draagwijdte van de zender, hoe moeilijker het wordt om dit te onderscheppen; VHF-verkeer van tanks bijvoorbeeld draagt slechts 60 km ver, en is alleen vanuit vliegtuigen of satellieten af te luisteren. Geen enkele westerse partner zou daarnaast in die tijd af luisterapparatuur op de grond rond Srebrenica gehad hebben, die dergelijk korte-drachtverkeer wel had kunnen onderscheppen. De bergen en de terreingesteldheid bemoeilijkten verder de onderschepping van het militaire berichtenverkeer.

Ook vanaf augustus 1995 was de peilsituatie dus niet goed, waarbij ook nog het verschil tussen dag en nacht, tussen zomer en winter, en technische factoren een rol konden spelen bij het goed kunnen onderscheppen van communicatieverkeer. Het was niet mogelijk om de plaats van berichtenverkeer nauwkeurig te peilen. Het Technische Informatieverwerkingscentrum met HF-*interceptie* vanuit Eemnes, en satelliet-*interceptie* vanuit Zoutkamp was in 1995 ook niet gericht op de Balkan. In de periode van 1993 tot 1995 beperkten de mogelijkheden van het Technische Informatieverwerkingscentrum op het gebied van *interceptie* zich tot HF-radioverkeer en telexverkeer per satelliet. Het onderscheppen van telefoon- en faxverkeer per satelliet was niet mogelijk. Daarnaast had het Technische Informatieverwerkingscentrum door uitwisseling van ruw *interceptie*-materiaal in de periode tussen 1993 en 1995 de beschikking over door zusterdiensten onderschept HF- en Satellietcommunicatieverkeer (telexmateriaal). Uitwisseling van faxmateriaal vond in deze periode niet plaats.²²⁶

Er was dus wel enige uitwisseling van *intelligence* met partners, maar doordat de MID niet veel had te bieden, kreeg het ook niet veel aan onderschept berichtenverkeer. Daarnaast richtte de MID zich niet op de InmarSat-satelliet, en juist daarover liep al het verkeer, zoals het communicatieverkeer van de VN. Verder was van belang dat de Serviërs en Bosnische Serven voor hun belangrijkste diplomatieke en militaire verkeer veel gebruikmaakten van crypto-apparatuur, landlijnen, straalzenders, en *one-time pads* (eenmalig gebruikte codes). Ook daardoor was hun verkeer voor Nederlandse diensten bijna niet af te luisteren of hun codes te breken. De vertaalslag van de gebeurtenissen op de Balkan naar *intelligence* die daar bijhoorde vanwege de aanwezigheid van Nederlandse troepen, was dan ook te laat gemaakt, zo werd toegegeven bij de MID.²²⁷

Wat hoorde Nederland van andere westerse diensten?

Dat de MID weinig had uit te ruilen blijkt bijvoorbeeld uit het volgende. Minister Voorhoeve had op 5 oktober 1995 een ontmoeting met zijn Amerikaanse collega Perry. Voorhoeve vroeg zijn collega of het klopte dat de Amerikaanse *intelligence community* een telefoongesprek had opgevangen van Mladić, waarin de generaal om autobussen had gevraagd. Perry bevestigde dat een dergelijk verzoek inderdaad bekend was bij Amerikaanse bronnen, waarbij hij in het midden liet of deze informatie via *intercepts* of via andere *intelligence*-bronnen

225 MID. Signaaldagen 95190 tot 95199.

226 NIOD, Brief van MID, Afdeling AVI/BR&C

aan C. Wiebes, 10/07/00.

227 Vertrouwelijke Informatie (38).

afkomstig was. Voorhoeve vroeg om na te gaan op welke datum dit gesprek had plaatsgevonden, en of de geadresseerde de autoriteiten in Pale of in Belgrado waren. Als het verzoek aan Belgrado gericht was, zou daaruit kunnen worden geconcludeerd dat de Servische autoriteiten betrokken waren bij de gedwongen deportatie, en mogelijk zelfs kennis zouden kunnen hebben gehad van voornemens voor massa-executies. Perry zegde toe dat generaal Shaliskashvili dit zou nagaan.²²⁸

De Amerikaanse autoriteiten kwamen op 18 oktober via hun ambassade in Den Haag met een *Information Paper* waarin werd ingegaan op de vraag van Voorhoeve. In de notitie viel te lezen dat de Amerikaanse diensten geen informatie hadden over een telefoongesprek tussen Mladić en Milošević inzake de inzet van bussen in het kader van de deportatie van burgers uit Srebrenica.

Dat antwoord lijkt ontwijkend, omdat Milošević nu eenmaal geen busondernemer was. Voor dergelijke kwesties zou Mladić eerder met de Generale Staf in Belgrado overleg hebben. Voorhoeve had dan ook niet gevraagd of Mladić met *Milošević* had gesproken, maar alleen of er een telefoongesprek van Mladić was opgevangen waarin de generaal om autobussen vroeg.²²⁹

Beschikte de MID over gesprekken tussen Janvier en Chirac?

Toch bereikten het NIOD hieromtrent berichten van MID-functionarissen die anoniem wensten te blijven. Deze wisten te melden dat er gesprekken van Janvier met de Franse president Chirac zouden zijn onderschept tijdens de aanval op Srebrenica. In die gesprekken zou de inzet van luchtsteun aan Dutchbat besproken zijn geweest.

Gezien de zwakke Nederlandse informatiepositie op het terrein van verbindingsinlichtingen lijkt het echter nogal ongeloofwaardig dat de MID van dergelijke *high level intelligence* op de hoogte zou zijn geweest. Het NIOD heeft gezocht naar aanwijzingen hiervoor in het archief van de Afdeling Verbindingsinlichtingen van de MID. Onderzoek in materiaal van buitenlandse partners werd op grond van internationale afspraken daarvan uitgesloten.

De archivering in Eibergen is als volgt. De onderscheppers schrijven op wat ze onderscheppen, en deze handgeschreven aantekeningen worden twee jaar bewaard. Deze handgeschreven aantekeningen betroffen vooral geografische locaties, coördinaten en frequenties. Ze werden ook in een andere vorm bewaard, namelijk in zogeheten radiologboeken. Alles wat elektronisch werd onderschept, werd op band (onderschepte gesprekken) bewaard, of in de computer. Daarnaast worden de fysieke *intercepts* bewaard in het verbindingsinlichtingen- (*Communications intelligence*-) archief. In het Joegoslavië-archief bevinden zich ook de meldingen van de *Signals intelligence*-cel van de NAVO in Vicenza en Napels. Die inlichtingencel werkt uitsluitend op basis van door de partners aangeleverde verbindingsinlichtingen.

Een medewerker van het NIOD heeft in Eibergen onderzoek gedaan met behulp van een zeer uitvoerige lijst van trefwoorden. Dat was gericht op materiaal uit het eigen archief van verbindingsinlichtingen, het Joegoslavië-archief, het ruwe verbindingsinlichtingen- archief en ander archiefmateriaal. Er zijn trefwoorden ingevoerd (onder andere 'Srebrenica') in de jaren 1992-1999.

Uit dit onderzoek in de *intercepts* en rapporten werd een goede indruk verkregen. Er bleek

228 NIOD, Coll. Van den Breemen. Verslag van een ontmoeting Voorhoeve-Perry, 05/10/95.

229 NIOD, Coll. Van den Breemen. US Information Paper, 18/10/95.

weliswaar veel onderschept materiaal aanwezig te zijn, maar zeer weinig daarvan ging over de gebeurtenissen rond Srebrenica in de zomer van 1995. Dit stemde overeen met de mededeling in een vertrouwelijke briefing aan het NIOD.

Er bevindt zich in Eibergen wel enig materiaal over Srebrenica, maar dat kan als niet-relevant worden beschouwd. Er bevindt zich weinig materiaal over de militaire ontwikkelingen in de regio. In het buitenlandse partnermateriaal bevinden zich naar alle waarschijnlijkheid ook geen onderschepte gesprekken tussen Janvier en Chirac, want de aanwezigheid daarvan zou altijd in versluierde vorm zijn sporen hebben achtergelaten in de normale MID-rapportage.

Aldus werd geconstateerd dat de beweringen van anonieme bronnen dat het archief in Eibergen *intercepts* van gesprekken tussen Janvier en Chirac bevatte niet klopten. Dit gold ook voor het archief van het Technische Informatieverwerkingscentrum in Amsterdam en het centrale *Communications intelligence*-archief van de Afdeling Verbindingsinlichtingen in Den Haag. Ook in die archieven heeft een medewerker van het NIOD uitvoerig onderzoek verricht. Er is gezocht op basis van een groot aantal relevante trefwoorden naar mogelijk aanwezige onderschepte telefoongesprekken, zoals tussen Janvier en Chirac of tussen Mlađić en Perišić. Dit materiaal is evenwel niet in de archieven aangetroffen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de *intercepts* niet in Nederland aanwezig zijn. Een andere reden dat het onwaarschijnlijk zou zijn dat deze *intercepts* in Eibergen aanwezig zouden zijn, is dat het 898e Verbindingsbataljon van de KL zich alleen op strikt militaire netwerken richtte, niet op telefoonverkeer van UNPROFOR met nationale regeringen. In juli 1995 was Eibergen echter ook nog niet toe aan die militaire netwerken, gezien de beperkte *interceptie*-capaciteit en technische middelen. Voor het Technische Informatieverwerkingscentrum van de MID/KM in Amsterdam gold hetzelfde. Voorts kan ervan uitgegaan worden dat generaal Janvier en president Chirac niet over een open en onbeveiligde telefoonlijn met elkaar gesproken hebben.²³⁰

Dat medewerkers van de MID hierover een zwijgplicht opgelegd zouden hebben gekregen, zoals één MID-medewerker stelde, is niet gebleken. Het NIOD kon vrijelijk met iedere medewerker spreken. Op basis van onderzoek in de MID-archieven kan geconcludeerd worden, dat als er omtrent dergelijke gesprekken al Amerikaanse *high-level Communications intelligence* beschikbaar was, deze niet werd gedeeld met de MID. Uit grondige bestudering van de MID-rapportages en uit vele interviews bleek dat er hieromtrent niets met Nederland is uitgewisseld. In dit opzicht werd de MID hetzelfde behandeld als diensten van andere bondgenoten (zie de vorige paragraaf).

Een geheim verzoek aan de MID: een koffertje voor Dutchbat

De MID zou een goede inlichtingenpositie hebben kunnen verwerven als een geheim Amerikaans aanbod was aanvaard. Medewerkers van Amerikaanse, Canadese, Britse en Nederlandse inlichtingendiensten bevestigden dat de *National Security Agency* weinig gesprekken onderschepte in Oost-Bosnië. De Amerikanen hadden problemen met de dekking van hun *Communications intelligence*, hoewel men redelijk veel onderschepte.

Het verkeer via de Motorola-walkietalkies vormde echter een probleem, zoals in de vorige paragraaf is behandeld. Dit bood een opening voor Nederland. Het hoofd van de Militaire Inlichtingendienst van de Centrale Organisatie van Defensie (de MID/CO), commandeur P.

²³⁰ SMG. Verslag bezoek aan Lkol A. Bleumink, 09/08/95.

Kok – hij vervulde die functie van 1 januari 1994 tot 25 juni 1995 – werd direct na zijn aantreden begin 1994 benaderd door de Amerikaanse CIA-vertegenwoordiger in Den Haag.²³¹ Dutchbat I stond toen op het punt af te reizen naar Srebrenica en de CIA deed een aanbod ‘which you cannot refuse’.²³²

Kok kreeg het volgende te horen. De *National Security Agency* bleek een serieus probleem te hebben: de dienst kon het verkeer via Motorola-walkietalkies in en rond de oostelijke enclaves niet onderscheppen. Het bereik van dergelijke communicatieapparatuur was maar circa 30 km. De Amerikanen wilden op verschillende plaatsen in de Balkan een *interceptie*-netwerk opzetten en dachten daarbij ook aan Srebrenica. Zij stelden voor op een aantal OP's in de enclave een ontvangst- en zendinstallatie te plaatsen. Het betrof apparatuur die het formaat had van twee Samsonite-koffers. De ene koffer diende voor onderschepping van het verkeer, en de andere zorgde voor een directe verbinding met een InmarSat-satelliet. De onderschepte berichten zouden gedeeld worden met de MID. In ruil voor deze samenwerking werd de MID daarnaast andere ‘brede’ *intelligence* aangeboden, waarbij gedacht moest worden aan *Imagery intelligence*.

Voor Dutchbat, dat op het punt stond af te reizen naar Srebrenica, was het gemakkelijk geweest om enkele koffers mee te nemen. De Bosnische Serven zouden geen argwaan hebben, want deze zagen eruit als normale communicatieapparatuur.

De Nederlanders mochten zelf beslissen hoeveel van deze koffers geplaatst zouden worden en hoeveel uur per dag de apparatuur per dag bediend zou worden. Militairen van de zogeheten Electronische Oorlogsvoering-compagnie zouden de apparatuur met twee à drie man moeten bedienen en de Amerikanen zouden voor een korte opleiding zorgen. Met drie man zou er rond de klok dekking zijn. De koffers zullen een groter formaat hebben gehad dan de zogeheten ‘Satellietcommunicatie-M’ die sinds 1994 bij de KL in gebruik was, en het gewicht ervan bedroeg nog geen 7 kg. Het systeem was wereldwijd inzetbaar en zeer gebruikersvriendelijk.²³³

Kok ging met dit verzoek eerst naar een functionaris van de sectie Inlichtingen & Veiligheid van de MID/KL. Hij vroeg of dit technische mogelijk was. De betreffende medewerker bevestigde desgevraagd tegenover het NIOD dat Kok met hem over het Amerikaanse aanbod van de plaatsing van een ‘soort kastjes’ had gesproken. Deze functionaris vond het een prima idee; de koffers konden volgens hem eventueel zelfs gecamoufleerd worden.²³⁴ Een andere functionaris binnen de MID/CO had ook van dit Amerikaanse verzoek gehoord. Het zou volgens hem gaan om kastjes, waarin dan *Signals intelligence*-apparatuur verborgen zat. Hij wist niets van koffers, maar dat was niet vreemd: Kok hield dit soort zaken altijd verborgen voor zijn ondergeschikten.²³⁵

Daarna benaderde Kok het hoofd van de MID/KL, H. Bosch, met dit voorstel. Dat was logisch, aangezien alle aangelegenheden inzake *intelligence* en de operaties van Dutchbat onder de verantwoordelijkheid van de KL vielen.

Kok ging samen met Bosch naar de bevelhebber der landstrijdkrachten, Couzy. Deze liep

231 Vertrouwelijk vraaggesprek (78). Een verzoek voor een vertrouwelijk vraaggesprek met deze Amerikaanse *stationchief* werd door de CIA afgewezen.

232 Een eerste aanwijzing van deze operatie werd vernomen tijdens een vertrouwelijk vraaggesprek

(6) met een voormalige medewerker van de NSA.

233 Sie LL. Intern memorandum van G-6 OPS/BLS, nr. OPS/BLS/1997/6927, 27/06/97.

234 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

235 Vertrouwelijk vraaggesprek (25).

echter niet warm voor het idee. Couzy zei zich de kwestie van dit bezoek niet te kunnen herinneren.²³⁶ Ook Bosch, die een goede relatie met Kok zou opbouwen, kon zich dit voorval niet herinneren. Hij verklaarde echter stellig dat hij volledig op de lezing van Kok vertrouwd.

Bosch, een grote pleitbezorger van verbindingsinlichtingen, trachtte later nog wel Couzy te overtuigen van het nut van de inzet van een Electronische Oorlogsvoering-eenheid in de enclave, maar ook dit wees Couzy af.²³⁷

In totaal zou de CIA, mede namens de *National Security Agency*, tussen maart 1994 en januari 1995 vijf of zes keer gevraagd hebben of de MID hieraan wilde meewerken. Steeds moest Kok nul op het rekest geven.²³⁸ Kok zou vijfmaal een poging doen een fiat voor het idee te krijgen bij de MID/KL. Hij probeerde het opnieuw bij de opvolger van Bosch als hoofd MID/KL, kolonel H. Bokhoven. Volgens Bokhoven bereikte dit verzoek van Kok hem slechts één keer; hij kon zich niet herinneren dat Kok gezegd had dat hij meermalen was benaderd door de Amerikaanse diensten.

Kok bracht dit tegenover Bokhoven als een 'spectaculair' voorstel, maar Bokhoven vond dat de MID/KL hieraan niet moest meewerken; hij beschouwde het als een offensieve inlichtingentaak, die niet binnen UNPROFOR paste, en vond het meer iets voor diensten van andere landen. Bokhoven bevestigde tegenover het NIOD dat hij geweigerd had aan de plaatsing van deze verbindingsinlichtingenapparatuur in de enclave mee te werken.

De achtergrond van Bokhovens opvatting bleek dat hij – op basis van zijn ervaringen in UNPROFOR – vreesde dat de Bosnische Serven de bedoeling van de koffertjes zouden ontdekken: hij was bang zich te compromitteren. Kok beweerde dat na plaatsing van de koffertjes Den Haag meer Amerikaanse *intelligence* zou krijgen, maar Bokhoven bleef het risico te groot vinden. Bokhoven lichtte Couzy hierover in; naar Bokhovens zeggen steunde deze hem in zijn afwijzing.²³⁹

Opmerkelijk is dat Couzy zich hiervan niets kan herinneren. Hij kon zich niet voor de geest halen hierover ooit door Kok, Bosch of Bokhoven benaderd te zijn. Hij kon zich ook niet herinneren of hij ooit naar Ter Beek of Voorhoeve was gegaan met dit voorstel. Couzy wees er tegenover het NIOD wel op dat Kok op zijn strepen had kunnen gaan staan, en hem had kunnen laten overrulen door de Chef Defensiestaf. Dat is kennelijk niet gebeurd.²⁴⁰

Oud-minister Voorhoeve bevestigde dat hij het koffertjesvoorstel nooit had ontvangen. Op de vraag of hij hieraan zou hebben meegewerkt, gezien de slechte informatiepositie van Dutchbat, antwoordde Voorhoeve: 'Ja, zeker. De onverdedigbare positie van Dutchbat, en wat er zou kunnen gebeuren, was de oorzaak van slapeloosheid vanaf het moment dat ik aantrad.'²⁴¹ Ook de secretaris-generaal van het ministerie van Defensie, M. Patijn, had nooit informatie ontvangen omtrent een verzoek van een buitenlandse inlichtingendienst.²⁴²

Bokhoven meende in 2001 nog steeds dat deze operatie niet goed verborgen of geheim had kunnen worden gehouden. Zelfs als de koffertjes zouden zijn gecamoufleerd als normale Nederlandse communicatieapparatuur zouden deze volgens hem door de Bosnische Serven zijn ontdekt; dan was de apparatuur de enclave niet binnengekomen. Bokhoven was en bleef er, op grond van zijn eerdere ervaringen in Bosnië, van overtuigd dat de VRS de koffertjes

236 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

237 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

238 Vertrouwelijk vraagesprek (78).

239 Interview H. Bokhoven, 16/05/01. Hij was van april 1994 tot december 1995 HMID/KL.

Daarvoor was hij in 1993 en 1994 Plan Officier in UNPROFOR bij generaal J. Cot.

240 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

241 Interview J.J.C. Voorhoeve, 01/10/01.

242 Interview M. Patijn, 28/08/00.

ontdekt zou hebben. Hij noemde als voorbeeld de speciale crypto-communicatieapparatuur van de Britse *Joint Commission Observers* (JCO)-eenheid in de oostelijke enclaves: ook die waren volgens hem heimelijk over land of door de lucht de enclave binnengebracht, en niet via de normale weg zoals konvoeien, omdat ze anders ontdekt zouden zijn.²⁴³ Hier vergist Bokhoven zich echter: de Britse JCO-eenheid had haar eigen communicatieapparatuur in haar landrovers meegenomen.

Het risico dat deze heimelijke operatie had kunnen mislukken, leek op zich wel reëel. De beveiligde crypto-apparatuur had dan in handen van de ABiH of VRS kunnen vallen. De enige manier om de koffertjes niet te laten opvallen, was dan ook om deze mee te teven met Dutchbat I, toen alle andere communicatieapparatuur ook naar de enclave ging. Ontdekking van de apparatuur tijdens de aanwezigheid van Dutchbat zou geen groot probleem zijn: als de apparatuur in handen van een van de strijdende partijen dreigde te vallen, zou deze eenvoudig vernietigd hebben kunnen worden.

Kok bezocht Couzy uiteindelijk opnieuw met het Amerikaanse verzoek, maar op advies van Bokhoven weigerde die, zoals gezegd, zijn medewerking. De MID/KL mocht van Couzy BLS geen *intelligence-* of *Signals intelligence-*operaties omtrent Srebrenica uitvoeren; dat had er mede mee te maken dat Couzy niet erg *intelligence-minded* was.²⁴⁴

Kok gaf echter niet op en deed een tweede rechtstreekse poging bij Couzy, maar deze wees het idee opnieuw van de hand: géén spionage voor de Amerikanen, vond hij; dit was een *peacekeeping-*missie en geen oorlog, aldus Couzy. Hij was niet gevoelig voor het argument van *Force Protection* en het feit dat deze uitwisseling hem volgens het motto *quid pro quo* veel *intelligence* zou opleveren. Kok hield echter vol dat het hier ging om apparatuur met een bescheiden omvang, waarmee Dutchbat geen risico zou lopen. Couzy bleef echter vasthouden aan zijn eerder ingenomen standpunt: hij wilde een strikte scheiding tussen strategische en operationele inlichtingen. Ook aan dit bezoek van Kok had Couzy geen herinnering. Dat de MID/KL, verantwoordelijk voor het verzamelen van operationele militaire *intelligence*, met een dergelijke operatie zijn voordeel kon doen, beschouwde Couzy als niet belangrijk genoeg.

Kok ging vervolgens naar R.J. Hoekstra, secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken en in die functie q.q. *intelligence*-coördinator. Deze liet weten dat hij ook niets kon doen, en ook de waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Defensie, Barth, deelde Kok mee niets te kunnen doen. Barth was meer geïnteresseerd in het afslanken van de MID.

Dit alles leidde tot grote frustratie bij Kok. Hij kon naar eigen zeggen geen hardere standpunten innemen, want alles wat Dutchbat betrof, viel binnen de bevoegdheden van Couzy als Bevelhebber der Landstrijdkrachten. Anderen in de top van de KL wilden hun vingers hieraan niet branden nadat Couzy eenmaal 'nee' had gezegd. De chef-defensiestaf, generaal A. van der Vlis, had eerder wel sympathiek gestaan ten opzichte van de MID/CO, maar Kok betrok hem niet bij deze operatie ten behoeve van Srebrenica. Volgens Kok zou het meenemen van de koffertjes een *win-win*-situatie hebben opgeleverd.²⁴⁵

De MID had overigens nog een andere goede gelegenheid om in een uitstekende informatiepositie te geraken, want het meeste officiële internationale verkeer uit de regio verliep via het satellietontvangstation van KPN in het Friese Burum. Ook brieven van

243 Interview H. Bokhoven, 16/05/01.

244 Interview A. Bleumink, 19/03/01.

245 Vertrouwelijk vraaggesprek (78).

Karadžić aan de generaals Cot en Briquemont, verstuurd via de fax van de UNMO-liaisonofficier in Pale, liepen via Burum.²⁴⁶ Volgens een medewerker die werkzaam was voor een westerse buitenlandse inlichtingendienst had een dergelijk commercieel grondstation, belast met internationaal communicatieverkeer, waardevolle *intelligence* voor de MID kunnen opleveren.²⁴⁷

De Nederlandse situatie zou deze functionaris echter teleurstellen. De PTT had in het verleden juist alle banden met de MID op dit terrein verbroken; ook al in het verleden had de PTT met dit soort voorstellen grote moeite gehad.²⁴⁸ De MID verwachtte niet dat de regering zou toestaan dat de dienst van dit satellietontvangststation gebruik zou maken. Dit is ook nooit voorgesteld, in de veronderstelling dat Voorhoeve of het kabinet hiermee toch nooit akkoord zouden zijn gaan. Voorhoeve zou weliswaar het belang van verbindingsinlichtingen hebben ingezien,²⁴⁹ maar vermoedelijk nooit hebben ingestemd met een dergelijke operatie. Medewerkers van buitenlandse inlichtingendiensten zouden ongetwijfeld verbluft reageren als hen zou worden verteld dat aan Nederlandse zijde niets was gedaan met de mogelijkheden van Burum.

De vraag is wel of de MID dat technisch gesproken had aangekund. Als wordt gekeken naar de mogelijkheden van het Technische Informatieverwerkingscentrum in 1993, moet worden gesteld dat dit centrum het communicatieverkeer via satellieten nooit zelf had kunnen onderscheppen. Men was daar niet in staat om InmarSat-satellietverkeer te onderscheppen, en daarover liep al het communicatieverkeer. Ook de kans dat dergelijke berichten in deze periode door uitwisseling met een zusterdienst ter beschikking van het Technische Informatieverwerkingscentrum zouden zijn gekomen, kan, mede door het weigeren van het Amerikaanse aanbod, als verwaarloosbaar worden beschouwd.²⁵⁰

De enige serieuze kans die de Nederlandse MID waarschijnlijk heeft gehad om aan uitstekende verbindingsinlichtingen over de VRS en ABiH te komen, was dus het Amerikaanse aanbod van de koffertjes voor Dutchbat. Dat werd niet aangegrepen: Couzy weigerde, mede op advies van zijn hoofd MID/KL, daaraan mee te werken. Naar alle waarschijnlijkheid waren de kansen op succes van de operatie groot geweest, en dan had de MID en daarmee Dutchbat 'oren' maar vermoedelijk ook 'ogen' gekregen. Het had in ieder geval de zwakke Nederlandse inlichtingenpositie en die van Dutchbat aanzienlijk kunnen verbeteren; nu zou deze zwak blijven tot en met de val van de enclave.

7. Conclusies

Wat betreft de successen die behaald zijn tijdens de oorlog in Bosnië kan geconcludeerd worden dat Amerikaanse, Britse, Franse, Duitse en andere Europese diensten veel militair en politiek berichtenverkeer hebben onderschept. *Communications intelligence*-doelwitten waren de VRS, de VJ, de ABiH, maar ook het communicatieverkeer van UNPROFOR. Vooral op het terrein van *Electronic intelligence* werd veel onderschept, en in bondgenootschappelijk verband werd er *Signals intelligence* binnen de NAVO uitgewisseld.

246 Vertrouwelijke collectie (7), Brief van Karadžić aan Cot en Briquemont, R 4574, 25/01 2/93.

247 Vertrouwelijk vraaggesprek (62).

248 Cees Wiebes, 'Dutch *Sigint* during the Cold War, 1945-1994, in: Aid & Wiebes (eds.), *Secrets*,

pp. 243-284.

249 Jensen & Platje, *De Marid*, p. 390.

250 MID. Nota AVI/00/0471, Analyse van de boodschap van Karadžić aan Cot van 25 december 1993, 24/03/00.

De onderschepte *Communications intelligence* lijkt wel voornamelijk *low-level* geweest te zijn. Ook deze werd gedeeld tussen sommige NAVO-lidstaten.

Was er high-level-intelligence?

Functionarissen uit de Amerikaanse en Canadese *intelligence*-gemeenschap bevestigen dat er eveneens *high-level* diplomatieke verbindingsinlichtingen beschikbaar waren, maar deze werden niet gedeeld met de bondgenoten. Vermoedelijk hadden alleen de Canadese inlichtingendiensten vanwege hun speciale relatie hiertoe toegang, maar de Britse diensten – ondanks het UK/USA-samenwerkingsverband – niet.

Voor het onderzoek naar de val van Srebrenica is overigens deze diplomatieke *Communications intelligence* van minder belang, omdat in dit communicatieverkeer waarschijnlijk niet over plannen inzake de aanval op Srebrenica gesproken zal zijn. Anders ligt dit met *high-level* militaire verbindingsinlichtingen, zoals gesprekken tussen de legerleiding van de VRS onderling, of met de top van de VJ. De overheersende gedachte bij vele *intelligence*-experts, auteurs en journalisten is dat vooral de Amerikaanse, maar ook Duitse en Franse inlichtingendiensten informatie hebben achtergehouden met betrekking tot de VRS-aanval op Srebrenica. Brisante *intercepts* waaruit voorkennis over de aanval zou blijken, werden niet doorgegeven aan UNPROFOR en zelfs niet aan NAVO-bondgenoten, waaronder het Verenigd Koninkrijk en Nederland.²⁵¹

Tegenover deze opvattingen staat een verklaring van een Amerikaanse *intelligence* functionaris die toegang had tot *Archival Signals intelligence*. Hij had bij het verschijnen van eerste artikelen in de pers, zoals van de journalist Zumach, nogmaals alle oude *Signals intelligence*-archieven van de Amerikaanse inlichtingendiensten doorzocht en had niets gevonden wat maar in de verte leek op de *intercepts* waarop Zumach doelde. Dat suggereert dat de bewuste *intercepts* toch niet bestaan, of dat deze persoon geen toegang had tot deze geheime *intercepts*. Bij een groot aantal geïnterviewden bleven hierover twijfels bestaan; zij menen dat dergelijke *intercepts* wel degelijk bestaan.

Twee vragen komen dan direct bovendrijven. Als deze belangrijke berichten zijn onderschept, waarom hebben de afliuisterdiensten dit dan niet aan UNPROFOR doorgegeven? Het zou wel heel cynisch zijn om te menen dat deze diensten wilden dat Srebrenica in handen van de Bosnische Serven zou vallen. Zo verklaarde een hoge *intelligence*-functionaris tegenover Lane en Shanker: 'We make mistakes but we don't withhold information and let people get killed.'²⁵² Daarbij kan weer de kanttekening geplaatst worden dat daar in Australië soms anders over wordt gedacht, gezien het lot van de genoemde vijf journalisten die op Oost-Timor geëxecuteerd werden (zie paragraaf 2).

Het lijkt er veeleer op dat in het geval van Srebrenica sprake is geweest van het niet tijdig beschikbaar komen van informatie, van prioriteitstelling en van onvoldoende analysecapaciteit. Dat heeft er weer mee te maken dat er geen Amerikaanse, Duitse of Franse grondtroepen in de regio actief waren. Dat roept overigens de indringende vraag op of, als de informatie wel doorgegeven was, het doden van duizenden soldaten en burgers na de ver-

251 Roy Gutman, 'Federal Army Tied to Bosnia War Crimes/Serb Leaders 'Death Camp' Link', *Newsday*, 01/11/95; Richard Norton-Taylor, 'Inside Story: The Ghosts of Nuremberg', *The Guardian*, 28/11/95 en Charles Lane & Thom

Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *New York Review of Books*, 09/05/96, pp. 12-13.

252 Charles Lane & Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *New York Review of Books*, 09/05/96, p. 11.

overing van Srebrenica verhinderd had kunnen worden. Op deze vraag zal in hoofdstuk 8 worden teruggekomen.

De conclusie moet worden getrokken dat er *high-level intercepts* bestonden. Het bewijs daarvoor werd geleverd tijdens het gesprek tussen Gore en Bildt, toen Gore eruit voorlas. De *National Security Agency* zal zich vooral op de internationale politieke ontwikkelingen gericht hebben; de vraag of de *intercepts* ook belangrijke *intelligence* hebben bevat over de aanval op en de latere gebeurtenissen in Srebrenica moet waarschijnlijk wel ontkennend beantwoord worden. De oostelijke enclaves hadden binnen de Amerikaanse *intelligence community* geen hoge prioriteit. Dit gold ook voor het Britse *Government Communications Headquarters*, dat zich op Goražde concentreerde. De Franse militaire inlichtingendienst was om dezelfde reden voornamelijk op Sarajevo gericht.

De dekking van verbindingsinlichtingen in oostelijk Bosnië was slecht, en de VRS zal strenge *Communications security* toegepast hebben. Wat de *National Security Agency* desondanks onderschept heeft, zal vanwege onvoldoende analysecapaciteit en vertaalcapaciteit op 'de grote stapel' zijn beland. Wat er overbleef waren militaire verbindingsinlichtingen.

De geschiedenis van de uitwisseling van *Signals intelligence* is niet bepaald hoopgevend. Die liaison is sinds 1945 nooit optimaal geweest, en het uitwisselen van belangrijke diplomatieke en militaire verbindingsinlichtingen onder de troepenleverende landen aan UNPROFOR en binnen de NAVO heeft ook in Bosnië nooit een omvangrijke vorm aangenomen. Veel verbindingsinlichtingen zijn niet op tijd geanalyseerd of mochten vanwege de hoge classificatiegraad niet gedistribueerd worden – niet onder NAVO-bondgenoten en soms zelfs niet naar de eigen nationale commandanten. De uitwisseling van *Electronic intelligence* verliep wel voorspoedig, vanwege de gezamenlijke dreiging die uitging van de (Bosnisch-)Servische luchtverdediging.

De redenen om 'Signals intelligence' niet te delen

De reden dat eventuele *high-level intercepts* van het VRS- en ABiH-communicatieverkeer niet zijn gedeeld, moeten dus gezocht worden in de redenen die in dit hoofdstuk genoemd zijn. *Intercepts* zijn altijd omgeven met de grootste geheimhouding, zodat de distributie van het *Signals intelligence*-product altijd zeer beperkt is; alleen de hoogste politieke en militaire beleidsmakers hebben toegang tot ruwe *Signals intelligence*. Deze is veelal voorbehouden aan weinigen, en dan meestal ook nog eens alleen op een 'need to know'-basis. Veel van de geraadpleegde medewerkers van de westerse *intelligence community* stellen dat dit een zeer belangrijke rem is geweest. Tijdens de oorlog in Bosnië tussen 1993 en 1995, en later tijdens de oorlog in Kosovo, had de *National Security Agency* met problemen op het specifieke gebied van het uitwisselen van *Signals intelligence* met de NAVO-bondgenoten te maken. Dit werd grotendeels veroorzaakt doordat de meeste bondgenoten geen deel uitmaakten van de UK/USA-relatie, en dat terwijl zelfs het Verenigd Koninkrijk niet alles kreeg.

Op een conferentie van de *Armed Forces Communications and Electronics Association* in Washington, in juni 2000 werd een eerste balans opgemaakt van de *interceptie*-operaties op de Balkan. Bill Black, voormalig hoofd van het *European Center* van de *National Security Agency* en later plaatsvervangend directeur van de *National Security Agency*, verklaarde dat operaties in de regio sterk hadden geleden onder de moeilijkheden betreffende een effectieve *sharing*-relatie met bondgenoten. Black stelde dat de *National Security Agency* in het verleden alleen maar op bilaterale basis *intelligence* uitwisselde, en dat de Amerikaanse regelgeving betreffende compartimentalisering (het strikt scheiden van de werkzaamheden van

Amerikanen en anderen) het moeilijk maakte om ditzelfde te doen in een coalitie van bondgenoten. Bill Nolte, voormalig hoofd van *National Security Agency's Legislative Affairs Office*, verklaarde dat de 'compartmentalization of intelligence doesn't really work anymore in modern coalition operations'. Hij klaagde verder over 'the current problems of getting the National Security Agency to modernize both its practices and mentality'. Een Britse spreker stelde dat er wel een goed gecoördineerd *sharing arrangement* was tussen de Engelssprekende naties, maar dat dit niet het geval was tussen Washington en andere buitenlandse diensten.²⁵³ *Bundesnachrichtendienst*-medewerkers zouden in deze context over de Amerikaanse weigering om werkelijk hoogwaardige *Signals intelligence* te delen eveneens herhaaldelijk geklaagd hebben.²⁵⁴

Kortom, de uitwisseling tussen de bondgenoten in Bosnië (en Kosovo) verliep niet optimaal. Er kleefden grote nadelen aan deze extreme geheimhouding. *Signals intelligence* bereikt vaak niet de juiste commandanten op de grond, omdat er werd besloten dat deze *Signals intelligence* een 'need-to-know'-classificatie had. Daardoor kreeg het *intelligence*-product geen verdere verspreiding. Dit was overigens al tijdens de Korea-oorlog het geval, maar ook nog in de jaren negentig. Een voormalige inlichtingenofficier van de Amerikaanse luchtmacht, Richard Boyd, verklaarde bijvoorbeeld dat de 'intelligence connectivity between Air Force units and the National Security Agency was "not good" in Kosovo'.²⁵⁵ Volgens Cooke speelde ook als probleem dat de stroom van verbindingsinlichtingen en *Human intelligence* naar de *Balkan Current Intelligence Group* in Whitehall vaak voldoende was voor goede algemene briefings voor ministers. Britse commandanten binnen UNPROFOR bespeurden dit gebrek aan *intelligence* en moesten vaak op *Open sources intelligence* terugvallen om toch een *intelligence*-beeld te krijgen.

De belangrijkste beperking bij *Signals intelligence* is de enorme stroom informatie in relatie tot een onvoldoende analysecapaciteit. Veel klanten van het *National Security Agency*-product klaagden daarom halverwege 1995 dat die dienst niet in staat bleek te zijn om aan de behoeften van de *intelligence*-consument te voldoen. Verder zou de *National Security Agency* een slechte relatie hebben gehad met het Pentagon, waar vaak geklaagd werd over de onwilligheid van de *National Security Agency* om *Signals intelligence* te delen uit vrees voor compromittering van de bron.²⁵⁶

Door de beperkte bruikbaarheid van verbindingsinlichtingen kon soms niet tot handelen worden overgegaan. Ook in Bosnië was daar sprake van. Zelfs de aanlevering van Britse *Communications intelligence* aan Britse commandanten verliep problematisch. Cooke, bij de *Defence Intelligence Staff* verantwoordelijk voor Bosnië, was hier duidelijk over: 'the usual rules on the dissemination of sensitive reports further limited what was given to troops serving in-theatre.' Britse commandanten in UNPROFOR bespeurden dit gebrek aan *intelligence*, en moesten vaak op *Open sources intelligence* terugvallen om een *intelligence*-beeld te krijgen.²⁵⁷

In het geval van Bosnië hebben waarschijnlijk de nadelen van *Signals intelligence* de

253 'How Co-operation in Balkans Works', *Intelligence Newsletter*, 29/06/00.

254 Udo Ulfkotte, 'Die Nato ist im bilde, doch gibt sie nur wenig preis', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10/04/99.

255 'How Co-operation in Balkans Works',

Intelligence Newsletter, 29/06/00.

256 Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15 (2000), 3 pp. 17-20.

257 Urban, *UK Eyes*, p. 217.

overhand gehad boven de voordelen. Die nadelen waren: een stortvloed aan onderschepete gegevens; het ontbreken van voldoende vertalers en analysecapaciteit; en de beperkte mogelijkheden van *interceptie* vanwege cryptografie, beveiligde verbindingen via landlijnen, terreingesteldheid en atmosferische omstandigheden.

Voor al de *interceptie* van het meest gebruikte middel voor communicatieverkeer in Bosnië, de walkietalkie, bleek ernstige problemen op te leveren. Zo constateerde een Amerikaanse onderzoekscommissie in september 1995 dat enige van de 'limiting factors identified in tactical Signals intelligence were outside the range of technical fixes – the fact that the former Yugoslav forces practice very good Communications security/Operational security and the shortage of Servo-Croatian linguists'. De commissie stelde ook vast dat het resultaat van tactische verbindingsinlichtingen (vooral HF en VHF) inadequaat was geweest.²⁵⁸

Een extra reden voor het niet doorgeven van *intelligence* zou gelegen kunnen zijn in de naweën van de openlijke Britse steun aan de presidentiele campagne van Bush en de heersende opinie in Europa over de vraag hoe de crisis op de Balkan het beste viel op te lossen. De min of meer neutrale opstelling van Londen en Parijs ten opzichte van het Balkan-conflict werd niet gewaardeerd.²⁵⁹

De Amerikaans-Britse animositeit leidde tot het langzaam dichtdraaien van de *intelligence*-kraan van Amerikaanse zijde. Die kraan werd niet helemaal dichtgedraaid, want dat zou in strijd zijn met de wederzijdse afspraken. De stroom werd wel langzaam minder en van mindere kwaliteit, en de doorlooptijd was langer. Dat de Amerikanen die beperking oplegden, werd bevestigd door Canadese *intelligence*-functionarissen, die deze Amerikaanse *intelligence* nog wel kregen. Zij verklaarden dat de Amerikanen ook voor Ottawa de kraan wel eens hadden dichtgedraaid, zoals tijdens de Golfoorlog.²⁶⁰ Een Canadese functionaris bevestigde dat 85 procent van alle *intelligence* uit de Verenigde Staten 'was stamped Can-US Only', voornamelijk om de Britten buiten het circuit te houden. Volgens deze medewerker heeft Londen in reactie hierop ook de *intelligence*-stroom naar de andere kant van de Atlantische Oceaan verminderd.²⁶¹

Ondanks alle middelen die werden ingezet door de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk en andere landen, en ondanks alle blijkbaar behaalde successen, moet vooraansnog worden vastgesteld dat weinig *Signals intelligence* op de bureaus van beleidsmakers en UNPROFOR-militairen is beland. Medewerkers uit de Britse *intelligence*-gemeenschap beweren dat als Amerikaanse *high-level intercepts* bestaan hebben, die afgeluisterde berichten in ieder geval niet zijn doorgegeven aan UNPROFOR. Over dit cynische gedrag van de Amerikaanse bondgenoot waren officieren van UNPROFOR nogal bitter.²⁶² Een voormalige *intelligence* officier bij UNPROFOR stelde in dit verband bijvoorbeeld dat zijn organisatie 'lost ownership of the picture of the battlefield to the point where it was irrecoverable'.²⁶³

Dit niet-uitwisselen door de Amerikanen betrof zowel strategische als tactische *Signals intelligence*. Over dit laatste stelt een Amerikaanse militaire deskundige: 'NATO-releasable Signals intelligence reporting consistently was a day late and a dollar short. It often com-

258 Zachary Lum, 'Balkan Eyes: Airborne Recon over Bosnia, in: *IED On-Line*, November 1995. Zie hiervoor: <http://jed-prod.weblabs.com/jed/hml/new/now95/feature.html>.

259 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

260 Vertrouwelijke vraaggesprekken (62) en (90).

261 Vertrouwelijk vraaggesprek (9).

262 Ian Bruce, 'US let safe haven fall. US knew of Serb build-up', *The Herald*, 24/10/95.

263 Smith, *New Cloaks*, p. 210.

prised only marginally useful information as much as three to four days old.' Hij kwam tot de conclusie dat *Human intelligence* in Bosnië een veel waardevollere, nauwkeuriger en snellere bron van tactische militaire *intelligence* was, vergeleken met *Signals intelligence*.²⁶⁴ Zijn opmerking betrof de SFOR-periode, na het akkoord van Dayton. Veilig kan worden aangenomen dat de situatie van vóór de zomer van 1995 niet beter was, want toen waren er immers nog geen Amerikaanse grondtroepen in Bosnië. Vastgesteld kan worden dat veel *intelligence*-materiaal dat werd verzameld door nationale strategische platforms, zoals satellieten en speciale vliegtuigen, gewoonweg niet automatisch ter beschikking werd gesteld aan UNPROFOR.

Akashi moest dit tegenover Annan beamen. Sommige landen die troepen hadden geleverd, hadden inderdaad de beschikking over een 'very large pool of detailed tactical and strategic intelligence'. Joegoslavië werd immers door alle inlichtingendiensten bestudeerd. Een groot deel van de *intelligence* verzameld door de leidende troepenleverende landen was volgens hem evenwel *Signals intelligence*, 'the most jealously guarded of all intelligence product'. In het geval van de VS, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië en Nieuw Zeeland is dit geregeld via de UK/USA-relatie, en 'sharing outside this agreement is simply not possible', aldus Akashi.²⁶⁵

Van belang is verder dat UNPROFOR, en vermoedelijk Akashi zelf, belangrijke Amerikaanse en Europese af luisterdoelwitten waren. Niet alleen het communicatieverkeer van de Britse generaals Rose en Smith werd afgeluisterd, maar ook hun hoofdkwartier in Sarajevo, en dat van Janvier in Zagreb werd permanent met speciale af luisterapparatuur in de gaten gehouden. In dit opzicht was het hoofdkwartier en het communicatieverkeer met New York, Zagreb, Genève en andere hoofdsteden ook een relatief eenvoudig doelwit, omdat er nagenoeg niets aan *Communications Security* werd gedaan. De VN was immers een open en transparante organisatie. Daardoor kon het bijvoorbeeld gebeuren dat een Scandinavische inlichtingendienst het verkeer tussen verschillende Nederlandse eenheden onderschepte,²⁶⁶ en dat de Deense militaire inlichtingendienst erin slaagde om telefoonverkeer tussen de generaals Rose en Mladić af te luisteren.²⁶⁷

De rol van Nederland: nee tegen de koffertjesoperatie

De Nederlandse MID speelde in deze *Signals intelligence*-oorlog tussen 1992 en 1995 amper een rol. De dienst, en daarmee ook het ministerie van Defensie, waren volstrekt afhankelijk van de *intelligence* die bondgenoten bereid waren uit te wisselen. Omdat de MID geen 'wisselgeld' had, bleef de uitwisseling echter zeer beperkt. De MID had een rol van betekenis kunnen spelen als het geheime Amerikaanse aanbod om Dutchbat *Communications intelligence*-koffers mee de enclave in te laten nemen, was aanvaard.

Als het waar is dat de Amerikanen dit aanbod vijf of zes keer deden, dan kan geconcludeerd worden dat het overduidelijk was dat de Amerikaanse diensten zelf geen goede resultaten behaalden. Na iedere weigering bleven de Amerikanen terugkomen; dat is een indicatie dat men blijkbaar niet in staat was vanuit satellieten, U-2R, of andere toestellen, het korte-dracht-communicatieverkeer te onderscheppen. Dat werd door Britse en Canadese

264 Lt. Col. George K. Gramer, Jr., USA, 'Operation Joint Endeavor: Combined-Joint Intelligence in Peace Enforcement Operations', *Military Intelligence*, October-December 1996, p. 13.

265 UNNY, DPKO, UNPROFOR, Akashi aan Annan, Z-1189, 18/07/95.

266 Interview J.M.J. Bosch, 10/10/01.

267 Interview H.A. Couzy, 04/10/01.

intelligence-functionarissen bevestigd. Ook uit de inzet van de U-2R vluchten kwam niet veel bruikbaar voort. De voornaamste reden om een *intelligence*-cel, de zogeheten *Deployed Shed Facility* in Napels, op te zetten, was dan ook omdat de *National Security Agency* grote gaten in zijn verbindingsinlichtingen in Bosnië had.²⁶⁸

De Amerikaanse inlichtingendiensten waren hierover kennelijk vertwijfeld; dat betekent dat als de Nederlanders hadden ingestemd met de koffertjesoperatie, de Amerikanen er daarna vermoedelijk alles aan gedaan zouden hebben om de MID te vriend te houden. Akkoord gaan met de operatie had vermoedelijk eveneens tot gevolg gehad dat de MID in Srebrenica bij Dutchbat 'oren' en wellicht ook 'ogen' gegeven in Srebrenica: oren wat betreft het afluisteren van het VRS- en ABiH-verkeer in en rond de enclave, en ogen omdat de CIA in het kader van de uitruil van *intelligence* waarschijnlijk ook luchtfoto's had afgestaan waarover de Canadezen ook de beschikking hadden gehad. De MID zou hiermee over een sterke machtspositie beschikt hebben; als de Amerikanen hun afspraken niet nagekomen zouden zijn, zou het omdraaien van de knop een effectief dreigement zijn geweest.

Bij de inschatting van het toenmalige hoofd van de MID/KL dat de Bosnische Serven deze afliuisterapparatuur toch niet doorgelaten zouden hebben, kan de kanttekening geplaatst worden dat het onwaarschijnlijk is dat de VRS-soldaten die de doorlaatposten bemanden werkelijk hadden kunnen inschatten of die koffers bestemd waren voor communicatie- of voor afliuisterapparatuur. De hele *interceptie*-uitrusting zat in meegeleverde software: de apparatuur zag eruit als een normale zender en ontvanger. Met de komst van Dutchbat I zou het gemakkelijk zijn geweest enkele koffers mee te nemen, want Dutchbat mocht gewoon zijn eigen communicatieapparatuur meenemen.

Voor nationaal gebruik had de KL Crisisstaf al een cryptotelefoon en -fax geplaatst bij de commandant van Dutchbat, bij het DCBC en de KL Crisisstaf in Den Haag, bij Brantz in *Sector North East* en bij generaal Nicolai van *Bosnia Herzegovina Command*.²⁶⁹ Tijdens de val bleek deze satelliettelefoon goed te werken. Deze hoogwaardige techniek ging verpakt in zes koffertjes;²⁷⁰ als die de enclave konden worden binnengebracht, waarom dan niet de Amerikaanse koffertjes? Het enige antwoord op de vraag waarom de koffertjes niet meemochten, was: omdat de 'top' van de KL dit soort operaties niet wilde toestaan.

268 Vertrouwelijk vraaggesprek (22).

269 CRST. G-6 KL Crisisstaf aan CS KL Crisisstaf, 09/05/95.

270 'Binnen halve minuut is Dutchbat thuis', *Haagsche Courant*, 13/07/95.

HOOFDSTUK 6

De *Signals intelligence*-oorlog van de strijdende partijen

A huge human mass of about 5,000 concentrated around Cerska and Kamenica.

So many, you can't kill them all. . .

Een Bosnische intercept van een gesprek tussen VRS-militairen, 17 juli 1995.

1. Inleiding

Dat afgeluisterde gesprekken een belangrijke rol spelen tijdens de oorlog in Bosnië bleek in het voorjaar van 2001 tijdens de rechtszaak tegen de voormalige commandant van het Bosnisch-Servische Drina-korps, generaal Krstić. Het Joegoslavië-Tribunaal speelde toen een band af waarop de generaal volgens de aanklager opdracht gaf om groepen gevangengenomen Bosnische Moslims uit de weg te ruimen. De ABiH had dit bericht onderschept, en het werd nu als bewijsmateriaal tegen Krstić gebruikt. Een spreker identificeerde zichzelf als Krstić en werd door de andere deelnemer aan het gesprek aangesproken met generaal. Volgens de aanklager was dit een opname van een gesprek op 2 augustus 1995 tussen Krstić en luitenant-kolonel Dragan Obrenović, chef-staf van de Zvornik Brigade van de VRS. Op dat moment was de Zvornik Brigade bezig met het uitkammen van een gebied waar zich nog ABiH-soldaten uit de colonne van Srebrenica naar Tuzla zouden bevinden. Een stem op de band verklaarde dat af en toe nog Moslims gevangen werden genomen. De andere stem, waarschijnlijk die van Krstić, gaf opdrachten als 'Dood ze allemaal' en 'Laat niemand in leven'.

Dit incriminerende onderschepte bericht werd direct door Krstić zelf en diens advocaten betwist, maar de aanklager bleek nog een troefkaart achter de hand te hebben: een identieke *intercept* van hetzelfde gesprek, geregistreerd vanuit een andere Bosnische afluisterpost. De ABiH had dit communicatieverkeer van de VRS-militairen namelijk onderschept vanuit twee verschillende stations: Okresanica en Golija.¹ Op 2 augustus 1995 zouden beide stations de bewuste conversatie hebben afgeluisterd. Operators die het communicatieverkeer onderschepten, namen het gesprek op band op en schreven het daarna in hun logboeken. Deze aantekeningen werden later uitgetypt en daarna naar de legerleiding gestuurd voor nadere analyse.

Onduidelijk bleef tijdens de rechtszaak waarom deze *intercepts* pas in november 2000 als bewijsmateriaal in het proces tegen Krstić werden geïntroduceerd.² Een mogelijke verklaring kan zijn dat de ABiH eind 1999 nog steeds bezig was met de uitwerking van transcripts ten behoeve van het Tribunaal.³ Volgens een voormalige ABiH-generaal kon het echter gerust

1 Dat Golija werd genoemd, is enigszins merkwaardig; dit ligt in West-Bosnië, en vanwege de afstand tot Srebrenica is moeilijk voorstelbaar dat vandaar het berichtenverkeer rond de enclave is onderschept.

2 'Srebrenica Trial – Expert witness assesses key radio *intercept* evidence', in: *IWPR'S TRIBUNAL UPDATE* 214, March 19-24, 2001.

3 Interview S. Arnautović, 05/11/99.

een wonder, of toeval, genoemd worden dat de geluidsbanden nog beschikbaar waren. Er waren namelijk grote problemen met het ABiH-archief geweest door een brand en waterschade in 1998.⁴

Tijdens de oorlog in Bosnië maakten niet alleen de Amerikaanse en Europese diensten gebruik van *Signals intelligence*. Dit soort inlichtingen gaven ook de Serviërs, Bosnische Serven en Moslims belangwekkende voorinformatie over militaire operaties en activiteiten. In dit hoofdstuk wordt daarom dieper ingegaan op de middelen en capaciteiten van het Joegoslavische leger *Vojska Jugoslavije* (VJ), de VRS en de ABiH die naast een 'normale' oorlog ook een *Signals intelligence*-strijd met elkaar voerden.

De belangrijkste reden om aan die oorlog ook aandacht te besteden is dat, voorzover valt na te gaan, zowel bij het Joegoslavië-Tribunaal als in de verslaggeving over het proces tegen generaal Krstić in de internationale en vaderlandse pers, maar ook bij de actualiteitenrubrieken op radio en tv nooit deze vraag aan de orde is gesteld: als de Bosnische Moslims gesprekken hebben afgeluisterd over de aanval op Srebrenica, de jacht op de colonne mannen en jongens, de orders om iedereen te doden, en de bevelen tot massa-executies – gesprekken van Krstić en andere Bosnische Serven – waarom hebben zij dit dan niet in de zomer van 1995 met veel aplomb wereldkundig gemaakt? Het is immers nauwelijks voorstelbaar dat de Bosnische afluisterdiensten 'live' hebben zitten luisteren naar het ombrengen van hun vrienden, collega's en zelfs misschien wel familieleden zonder alarm te slaan.

Het wereldkundig maken van deze onderschepte berichten had immers mogelijk een groot aantal levens kunnen redden. De Bosnische Serven waren dan misschien niet verder gegaan met hun wreedheden. Alvorens deze vragen te kunnen stellen en hierover conclusies te kunnen trekken, is het belangrijk inzicht te krijgen in de capaciteiten van de strijdende partijen en hun doelwitten.

In paragraaf 2 zullen de *Signals intelligence*-activiteiten van de VJ en de VRS aan de orde gesteld worden; de vraag zal beantwoord worden welke middelen de Serviërs en Bosnische Serven tot hun beschikking hadden, hoe de onderlinge samenwerking verliep, en welk communicatieverkeer van het ABiH de *Signals intelligence*-eenheden van de VJ en VRS afluisterden. De VJ en VRS worden in dezelfde paragraaf behandeld, omdat uit veel documentatie en interviews is komen vast te staan dat er bij deze vorm van *intelligence* sprake was van nauwe samenwerking.

In paragraaf 3 wordt gekeken naar de *Signals intelligence*-operaties van de ABiH. Die leken van goede kwaliteit, zoals bleek uit het hierboven genoemde voorbeeld van de band met daarop de stem van generaal Krstić. Aan de orde komt de vraag welk communicatieverkeer van de Bosnische Serven de ABiH kon afluisteren.

In paragraaf 4 wordt een antwoord gegeven op de prangende vraag of deze gesprekken *in real time* voor de ABiH waren te volgen. Daarmee wordt bedoeld of de onderschepte berichten en gesprekken direct beschikbaar waren voor de afnemers van het *intelligence*-product. Als dit het geval was, is de vraag waarom de Bosnische politieke en militaire leiding vervolgens besloten heeft om met dit brisante onderschepte communicatieverkeer niets te doen, het geheim te houden en het pas jaren later aan de onderzoekers van het Joegoslavië-Tribunaal in Den Haag te openbaren.

In deze paragraaf zal ook de uitwisseling van *Communications intelligence* (verbindings-

⁴ Vertrouwelijk vraaggesprek (73) en interview S. Arnautović, 05/11/99.

inlichtingen) met UNPROFOR aan de orde komen. De ABiH en de Bosnische politieke leiding wilden tussen 1992 en 1995 een grotere westerse betrokkenheid bij de oorlog op de grond. Die hadden ze kunnen bewerkstelligen door hun *intercepts* in 'de strijd' te werpen bij UNPROFOR, maar dan moesten ze die wel hebben, specifiek die over de aanval op Srebrenica en over de tocht van de colonne naar Tuzla.

De VRS en de ABiH hadden elkaar als *Communications intelligence*-doelwit (*target*). Alle strijdende partijen, inclusief de VJ, hadden echter ook nog een gemeenschappelijk target, namelijk de UNPROFOR-eenheden in het algemeen en Dutchbat in Srebrenica in het bijzonder. In paragraaf 5 wordt daarom stilgestaan bij UNPROFOR en Dutchbat als *Communications intelligence-target* van alle strijdende partijen. In paragraaf 6 zullen tenslotte enkele conclusies getrokken worden met betrekking tot deze lokale *Signals intelligence*-oorlog.

2. De *Signals intelligence*-oorlog van de VJ en de VRS

Een Brits UNPROFOR-rapport van augustus 1995 stelde:

The former Yugoslavia had a considerable Signals Intelligence organisation. The present location of Signals Intelligence-assets cannot be accurately ascertained, but it must be assumed that all three Warring Factions have an intercept capability. There are recorded examples of limited Warring Faction intercept and jamming against UN troops. The Communications Intercepts threat has to be considered medium to high.⁵

De uitstekende *Signals intelligence* activiteiten en capaciteiten van de VJ waren dus binnen UNPROFOR bekend. Over die capaciteiten kon het volgende worden achterhaald.⁶

Het Joegoslavische leger, voorheen JNA en later VJ geheten, kende tijdens de Koude Oorlog een groot belang toe aan *Signals intelligence*-materieel en capaciteit. In de jaren tachtig werd de apparatuur flink gemoderniseerd om deze op een westers niveau te brengen. Dit gebeurde onder de codenaam 'Arios'. Tussen 1989 en 1991 verkreeg de VJ de componenten voor vier 'Arios'-systemen voor Elektronische Oorlogvoering. Elk systeem bestond uit 14 voertuigen die tijdens de oorlog belast waren met het vergaren van *Signals intelligence* over een front van 50 kilometer. Het hart ervan was een zogeheten *Watkins Johnson WJ-8955 Electronic Support Measures*-systeem. Tijdens de oorlog in de Krajina in 1991 gebruikte de VJ dit systeem om Kroatische doelen met artillerie te beschieten binnen één minuut na een Kroatische radiotransmissie. Daarnaast had de VJ voldoende hoeveelheden ouder materieel om te lenen aan het leger van de Bosnische Serven, de VRS. Dit waren vooral Franse, Japanse, Zweedse en oudere Russische systemen. Een deel van de speciale apparatuur was in de Verenigde Staten gekocht door vermogende Servische zakenlieden waarna deze Joegoslavië werd binnengesmokkeld.

Voor het uitbreken van de oorlog in Bosnië hadden de Serviërs alle verbindingsinlichtin-

5 UNGE, UNPROFOR, File RRFOS/2300-3 Opsec, Memorandum RRFOS, 25/07/95 en 08/09/95.

6 Het hierna volgende over de *Signals intelligence* van de VJ is afkomstig uit vertrouwelijke vraagge-

sprekken (5), (6) en (73) en MID, Rapport van de Nederlandse NIC, 04/02/99. De informatie dateert uit oktober 1998. Zie ook: www.vj.yu/vojska_e/struktura/vidovi/kov/.

gen in handen: die omvatten een heel systeem, met defensie-attachés, *Signals intelligence*, *Human intelligence*, *Electronic intelligence*, *Radar intelligence* en *Direction Finding*. De apparatuur kwam voornamelijk uit Japan en was in Hongarije in elkaar gezet. Vooral de firma Videoton in Hongarije was hierbij betrokken. Deze firma werkte ook mee aan de bouw van de speciale *Signals intelligence*-vrachtwagens van de VJ. Later kreeg de VJ de beschikking over cryptoapparatuur van Siemens, maar er werden ook eigen cryptosystemen ontwikkeld op basis van de Siemens-apparatuur. De VJ had hiervoor een eigen instituut.

Er zaten *Signals intelligence*-eenheden in Izvor en Vranje die zich richtten op doelen in Macedonië en de Adriatische Zee. Voor *Signals intelligence* operaties tegen Bosnië en Kroatië werden de *Signals intelligence*-posten in Valjevo en Vojvodina ingezet. Vaste af luisterposten waren gevestigd in Batajnica waar ongeveer zestig mensen werkten. Dit bataljon viel direct onder de Generale Staf van de VJ. Deze site was zonder meer de belangrijkste HF-site en verder belast met *Direction Finding*; andere sites van dat bataljon bevonden zich in Novi Sad, Podgorica, Kraljevo en Pirot. De af luisterpost in Batajnica verrichtte de analyse van de *intercepts* van nationale en buitenlandse telefoonverbindingen, alsmede diplomatiek communicatieverkeer, datatransmissies en versleuteld digitaal verkeer. Het is onbekend of de VJ dat alles kon ontcijferen; in NAVO-kringen werd dat onwaarschijnlijk geacht voor wat betreft het *high-level* verkeer.⁷

Verder zullen westerse ambassades in Belgrado belangrijke *Communications intelligence*-doelwitten zijn geweest. Bekend is geworden dat bijvoorbeeld de Australische ambassade werd afgeluisterd door Servische inlichtingendiensten.⁸

UNPROFOR en later SFOR en IFOR waren in ieder geval belangrijke *Communications intelligence-targets*. Het personeel werd getraind op de militaire academie Banjica in Belgrado. De tijd tussen het onderscheppen, het verwerken en het doorsturen van het rapport naar het ministerie van Defensie bedroeg tussen de 20 minuten en 2 uur. Ook was deze af luisterpost in staat om belangrijke afgeluisterde gesprekken rechtstreeks via beveiligde landlijnen te verzenden naar Belgrado. Een andere belangrijke *Signals intelligence*-af luisterpost lag in Kutlovo op een bergtop. Bovendien had de VJ het zogeheten 109e Electronische Oorlogvoering-bataljon tot zijn beschikking dat gelegerd was in Prokuplje. Dit bataljon had weer verschillende *Signals intelligence*-detachementen op diverse locaties. Operaties uitgevoerd door deze eenheid betroffen analyse, communicatieverkeer en radaropsporing.

Daarnaast kon de VJ beschikken over mobiele *interceptie*-vrachtwagens die bepaalde frequenties moesten bewaken en registreren. Die vrachtwagens veranderden voortdurend van locatie en bleven normaliter niet langer dan twee dagen op dezelfde positie. Deze mobiele eenheden waren belast met het volgen en onderscheppen van tactisch militaire frequenties aan het front. Het meeste onderschepte militaire communicatieverkeer werd op band opgenomen en door analisten op brigadeniveau geanalyseerd. Op dit niveau werd ook besloten hoeveel mobiele *Signals intelligence*-vrachtwagens aan elke sector werden toegewezen.

De Servische luchtmacht kon tijdens de oorlog in Bosnië ook beschikken over speciale *Signals intelligence*-vliegtuigen. Zo had de VJ een squadron van twaalf speciale MIG-21 vliegtuigen. Dit squadron, uitgerust met speciale zogeheten 'pods' – bevestigd aan de onderzijde van het toestel – was belast met *Imagery intelligence*- en *Signals intelligence*-taken en was gestationeerd op de vliegvelden in Ponikve en Belgrado. Deze toestellen voerden maxi-

7 Vertrouwelijke vraaggesprekken (6), (8) en (13).

8 P.J. Spielman, 'ABC TC Yanks Lead Story on

Aussie Spying on Chinese Embassy', in *Associated Press Worldstream*, 25/05/95.

maal vijf verkenningmissies per dag uit. De speciale *Obrva Soko*-vliegtuigen werden ook gebruikt voor *Signals intelligence*-missies. UHF/VHF-radiob berichten, onderschept met Joegoslavische en Russische apparatuur, werden op banden opgenomen en niet direct doorgestraald naar een grondstation. Pas na afloop van de missie werden de banden geanalyseerd. Deze Migs waren gestationeerd op het Ladjevci-vliegveld vlakbij Krajevo in Servië. De toestellen werden vaak verplaatst vanwege Amerikaanse spionagesatellieten en U-2-missies. Soms vlogen die Migs de Drina over voor operaties boven Bosnië. Tevens beschikte de VJ over speciale *Electronic intelligence*-vrachtvliegtuigen.⁹

Verder zou Servië (net als Kroatië) de beschikking hebben gehad over speciale UAV's (onbemande spionagevliegtuigen) ten behoeve van *Signals intelligence*-operaties. Voor de oorlog waren die gestationeerd in Bihać, en sommige vielen in handen van de Kroaten. Deze toestellen waren oorspronkelijk van DDR-makelij en gebruiken MIG-21-motoren. Ze stegen op als een straaljager en konden maximaal 45 tot 60 minuten in de lucht blijven. De marine van Joegoslavië beschikte over een speciaal *Signals intelligence*-schip dat aanvankelijk in de havenplaats Split gestationeerd was, maar dat later werd overgebracht naar Kotor in Montenegro. Het schip beschikte over zowel *Communications intelligence*- als *Electronic intelligence*-capaciteiten en werd voortdurend gebruikt om UNPROFOR- en NAVO-verkeer af te luisteren. Tijdens de oorlog in Kosovo werd er door de VJ ook aan misleiding via *Signals intelligence* gedaan. Met het uitzenden van misleidende informatie waren speciale eenheden belast. Of dit ook tijdens het conflict in Bosnië is gebeurd, viel niet te achterhalen, maar het is niet uitgesloten.

De VJ was de eerst verantwoordelijke organisatie voor *Signals intelligence* in Servië en had daarvoor ook speciaal getraind personeel. Elke medewerker kreeg een specifieke set van frequenties toegewezen en nam het belangrijkste communicatieverkeer op. De af luisteraar maakte aantekeningen over het tijdstip van de onderschepping en het onderwerp van het bericht. De *interceptor* ging vervolgens met deze aantekeningen plus de bandopname naar zijn superieur die het geheel analyseerde. Als de verbindingsinlichtingen van groot belang werden geacht, werden ze direct via beveiligde landlijnen doorgestuurd naar de opperbevelhebber. De af luisterpost waarschuwde dan vervolgens de leiding van de andere militaire eenheden. De opperbevelhebber besloot of de president geïnformeerd moest worden. Routinematige militaire *intercepts* werden direct doorgezonden naar een brigade voor uitwerking en analyse.

Wekelijks kreeg president Milošević een *intelligence*-briefing van ongeveer twee uur waarin ook *Signals intelligence* was verwerkt. Milošević vond vooral *Communications intelligence* van groot belang voor met name het politieke en militaire besluitvormingsproces. Milošević zou onder andere de telefoongesprekken die Izetbegović met politieke en militaire beleidsmakers in Washington voerde in handen hebben gekregen.¹⁰ Hij onthulde ook dat hij de telefoongesprekken van Karadžić af luisterde; op basis daarvan concludeerde hij dat Karadžić de Krajina alleen maar gebruikte als wisselgeld aan Mladić voor uitruil van gebieden in Bosnië: Karadžić wist dat Mladić in militair-strategisch opzicht meer hechtte aan West-Bosnië en Krajina, Karadžić hechtte zelf meer aan Oost-Bosnië omdat aansluiting bij Servië anders nooit mogelijk zou zijn.¹¹

9 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

10 Berislav Jelinić, 'Croatian citizen is the primary financier of both Radovan Karadžić and Ratko

Mladić', in: *Nacional*, Issue 294, 05/07/01.

11 Vertrouwelijk vraaggesprek (95).

Ook het telefoonverkeer vanuit de enclave met Izetbegović werd gevolgd. Zo onderschepte de VRS op 22 april en 4 mei 1994 een tweetal telefoongesprekken tussen Naser Orić en Izetbegović. Die zouden op band zijn opgenomen. Zij bespraken de humanitaire situatie in de enclave en Orić kondigde een militair offensief aan.¹² Orić zou voortdurend in contact hebben gestaan met de Generale Staf van de ABiH in Sarajevo en zond die staf regelmatig rapportages.¹³

De VJ hielp de VRS door de Bosniërs verouderde apparatuur te schenken. VRS-officieren konden verder tot aan het akkoord van Dayton deelnemen aan de speciale *Signals intelligence*-opleiding in Belgrado. De VJ maakte daaraan ten slotte een einde met als officieel argument dat de VRS niet in staat was om de training en opleiding te betalen. De samenwerking op het terrein van *Signals intelligence* en *Electronic intelligence* tussen VRS en VJ was tussen 1993 en 1995 innig. Vooral *Electronic intelligence* en *Communications intelligence* over NAVO-luchtaanvallen werd volop gedeeld, hetgeen de VRS voldoende waarschuwingstijd gaf om de radarsystemen uit te schakelen en bepaalde apparatuur in veiligheid te brengen (zie hoofdstuk 7). Ook de Krajina-Serven waren aangesloten op dit waarschuwingssysteem; ze beschikten verder over uitstekende *Signals intelligence*-capaciteiten. Desondanks hebben de *Communications intelligence*- en *Electronic intelligence*-systemen van de VRS veel schade ondervonden van de bombardementen.¹⁴ Hierdoor werd de VRS nog afhankelijker van de VJ voor wat betreft het aanleveren van *Signals intelligence*. De VRS kon tijdens de oorlog in Bosnië soms een beroep doen op Servische *Signals intelligence*-vliegtuigen die vanuit Banja Luka opereerden. Er waren daar 40 tot 50 toestellen gestationeerd en sommige hadden *Signals intelligence*-capaciteiten. Volgens een voormalige ABiH-generaal konden de MIGs in Banja Luka nochtans weinig tot niets doen vanwege de *No Fly Zone*.¹⁵

De VRS beschikte net als de VJ over een netwerk van vaste af luisterposten in verschillende plaatsen. Aan de basis hiervan lag een omvangrijk plan voor het communicatieverkeer van de Bosnische Serven. Dit plan zou als codenaam 'Vatra' (Vuur) hebben gehad.¹⁶ Het meest gebruikte *interceptie*-apparaat bij de VRS was de RPK-3. Verder gebruikte de VRS *Signals intelligence*-vrachtwagens van Hongaarse makelij, afkomstig van de VJ. De Hongaren hadden, volgens Bosnische militaire bronnen, altijd al uitstekende technische apparatuur gehad. Deze vrachtwagens werden door de VJ omgebouwd en voorzien van de meest geschikte apparatuur. Die mobiele *Signals intelligence*-posten waren in staat om twee HF-, vier VHF- en twee luchtmachtkanalen af te luisteren.

Verder beschikte de VRS over speciale scanners. Daarmee kon makkelijk tactische *intelligence* op bataljonsniveau worden afgeluisterd. Een voormalige ABiH-generaal beweerde dat de VJ en VRS ook speciale helikopters met *Signals intelligence* en *Imagery intelligence*-capaciteiten tot hun beschikking hadden. Ook sommige Bosnisch-Servische MIG-21's hadden zowel *Imagery intelligence* als *Signals intelligence*-apparatuur aan boord. De opgevangen informatie zou rechtstreeks doorgestraald zijn naar de speciale *Signals intelligence*-vrachtwagens.¹⁷

12 Defensie, Sitrap. HQ DutchBat aan HQ SNE, 15/05/94.

13 Verslag van een ontmoeting met de *Federal Republic of Yugoslavia Committee for Compiling Data on Crimes against Humanity and International Law*, Belgrado, 11/06/98.

14 Zie voor een foto van het uitschakelen van een dergelijke communicatiemast: Lutgert & De Winter, *Check The Horizon*, p. 445.

15 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

16 Čekić, *Aggression*, p. 199.

17 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

Verbindingsinlichtingen bleken voor de VRS een belangrijke bron van *intelligence*. Een VRS-document uit 1993 toonde aan dat die het opperbevel van de VRS voorzagen van 70 procent van alle vergaarde *intelligence*.¹⁸

De belangrijkste *targets* van de VJ en VRS waren de radioverbindingen van de ABiH. Toen de oorlog uitbrak, werd de Stolice-toren ten noorden van Tuzla door de VRS bezet. Deze communicatietoren was de spil van al het communicatieverkeer in Oost-Bosnië. De VRS verbrak alle verbindingen tussen Bosnisch gebied en Oost-Bosnië, waardoor Tuzla geïsoleerd raakte. Vervolgens werden door de VRS op deze toren ook alle verbindingen met Kroatië en Sarajevo verbroken, en met Srebrenica.

Tot begin juli 1993 was deze toren nog in gebruik geweest bij de ABiH. De verbinding liep in die tijd van Tuzla via de Stolice-toren naar Srebrenica; dat kanaal werd ongetwijfeld door de VRS afgeluisterd. Het communicatieverkeer van het 2e Korps van de ABiH in Tuzla verliep daarna via Konjuh naar Sarajevo en via Okresanica naar Kroatië. Doordat de Stolice-toren als belangrijkste communicatiecentrum in handen van de VRS was, viel de ABiH toen terug van 1080 lijnen vóór de oorlog naar slechts 24 telefoonlijnen.¹⁹ De ABiH deed na de inname van de toren door de VRS diverse pogingen, ook met behulp van tanks, om de toren te vernietigen, maar slaagde daar niet in. Wel werd de toren beschadigd.²⁰

Het 2e Korps van de ABiH schakelde vervolgens over op hoogspanningskabels voor het communicatieverkeer. Waarschijnlijk werden de bliksemafleiders daarvan gebruikt voor verbindingen.²¹ Zo kreeg de ABiH de beschikking over een paar extra kanalen, waarvoor speciale apparatuur werd ingezet. Dit soort telefoonverbindingen werd voornamelijk met Sarajevo gelegd, want de hoogspanningskabels naar Kroatië waren gebroken. Verder liepen er telefoonkabels onder de grond. Zo liepen er kabels van Tuzla naar Srebrenica en van Srebrenica naar Sarajevo. Waarschijnlijk zijn deze telefoonkabels tijdens de oorlog door de VRS vernietigd. Er bestonden geen afzonderlijke militaire telefoonlijnen.

De eenheden van de VRS die belast waren met Elektronische Oorlogvoering werd het overigens niet al te moeilijk gemaakt, want de ABiH beschikte niet over speciale ontvangers. De meeste eenheden, waaronder de 28e Divisie in Srebrenica, gebruikten een zogeheten YEASU FM Receiver FT-411E. Deze walkietalkie van Japanse makelij had een bereik van vijf tot tien kilometer, een vermogen van 2 Watt, en werkte op de 144 – 146 Megahertz-frequentie. De VRS kon dit verkeer afluisteren, want de Bosnische Serven opereerde meestal met dezelfde apparatuur of met Motorola's die de YEASU konden onderscheppen. De YEASU had slechts een kleine antenne, maar als die verlengd werd – bijvoorbeeld met een draad in een boom – en als gewerkt werd vanaf de top van een berg, kon de 28e Divisie vanuit de enclave toch Tuzla bereiken. In Srebrenica was aanvankelijk een dergelijke verlengde antenne geplaatst op het dak van het PTT-gebouw; later werden boomtoppen gebruikt. De ABiH heeft deze YEASU tijdens de oorlog aangeschaft en wel in partijen van twintig stuks waarvoor circa 25.000 DM werd betaald.²²

De Electronische Oorlogvoering-eenheden van de VRS moesten ook vaste ABiH-zenders in Srebrenica onderscheppen. Het ging in eerste instantie om de zogeheten RUP-20-zender

18 *Judgement in the Krstić Trial*, § 112, p. 41.

19 Voor vermoedens: MID/TCBU, Vreman aan Van Dijk, Debriefingsverslag, 09/03/95.

20 Vertrouwelijk vraaggesprek (73). Zie ook: Defensie, Sitrap, HQ SNE to BHC, Sitrep, 29/06/

94.

21 Voor vermoedens: MID/TCBU, Vreman aan Van Dijk, Debriefingsverslag, 09/03/95.

22 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

en -ontvanger die in 1992 werd gebruikt. Die had een bereik van ongeveer 50 kilometer. De RUP had een vermogen van 20 Watt en opereerde op een golflengte van 2 tot 20 Megahertz. Later kwam er een tweede zender bij. De *Opština* zou nog later de beschikking krijgen over een RUP-12. Die had een bereik van 12 tot 15 kilometer, opereerde op de VHF band van 30 tot 70 Megahertz en had een vermogen van 2 Watt.²³ Er werden door de ABiH nog twee extra communicatiesystemen gebruikt. HF-verkeer met het hoofdkwartier van de ABiH in Sarajevo en het hoofdkwartier van het 2e Korps in Tuzla verliep via de zogeheten Pactor. Communicatieverkeer via HF had een bereik van tussen de 50 en 500 kilometer. Eén Pactor werd in januari 1995 per helikopter via Žepa naar Srebrenica gevlogen. Verder stond het zogeheten Paket VHF-radiosysteem met Tuzla in verbinding. Dit werd op 20 maart 1993 in gebruik genomen. De Paket in Tuzla werd via een *personal computer* gevoed met een versleutelde boodschap en die werd verzonden naar Srebrenica en aldaar gedecodeerd. Tot 1 maart 1994 werden er zo 586 berichten in Srebrenica ontvangen en 525 verzonden.²⁴ Cijfers over latere jaren ontbreken.

Via de Pactor werden door Sarajevo directe bevelen aan de 28e Divisie van de ABiH gegeven waarvan dan het 2e Korps een afschrift kreeg. Ook via Tuzla ontving de 28e Divisie bevelen uit Sarajevo.²⁵ Die bevelen droegen nooit de handtekening van de bevelhebber als ze binnenkwamen. Soms werden ze daarom niet opgevolgd. De verbindingen liepen aanvanke-lijk via het oude telefoonnetwerk dat er nog steeds lag. Later was dit niet langer bruikbaar.²⁶

De Electronische Oorlogvoering-eenheden van de VRS werden bij het onderscheppen wel geconfronteerd met Bosnische cryptoprogramma's. Bij de ABiH maakte het team van dr. Muhidin Lelić die. Zijn programma was gebaseerd op het NAVO-cryptoprogramma; Amerikaanse inlichtingendiensten zouden Lelić hierbij geholpen hebben.

Volgens een voormalige ABiH-generaal zou de VRS dit cryptoprogramma niet hebben kunnen breken.²⁷ Deze bewering is echter ongeloofwaardig; zowel vóór, tijdens als na de aanval op de enclave was de VRS voortdurend in staat om het open en gecodeerde berichtenverkeer van de ABiH mee te lezen. De VRS had namelijk wel degelijk de cryptoprogramma-tuur van de ABiH gebroken en kon het meeste communicatieverkeer van de 28e Divisie meelesen.

Wat onderschepten de Bosnische Serven aan ABiH-berichtenverkeer?

Al op 14 juni 1995 kwam er uit Tuzla een waarschuwing, bestemd voor de 28e Divisie, dat de VRS het ABiH-radionet gepenetreerd had. Tuzla gaf opdracht om de *communications security* beter te regelen: provisorisch door de ABiH aangelegde landlijnen moesten in de gaten worden gehouden, en aan een wekelijkse check onderworpen worden. Telefoonver-bindingen die dicht langs VRS-gebied liepen, moesten elke dag gecontroleerd worden.²⁸ Deze voorzorgsmaatregelen hielpen echter niet: op 9 juli 1995 meldde het 2e Korps dat het open en gecodeerde berichtenverkeer van de 28e Divisie nog steeds continue door de VRS werd afgeluisterd, en dat de Bosnische *intercepts* direct voor verwerking werden door-

23 Interview Osman Suljić, 04/03/98.

24 NIOD, Coll. CD-Roms. 28e Divisie aan 2e Korps, No. 02/8-537/2, 13/03/94. De bewering van generaal Sead Delić dat de 28e Divisie geen eigen crypto-apparatuur had, is dus onjuist. Inter-view Sead Delić, 10/03/98.

25 Vertrouwelijke informatie (37).

26 Interview Šefko Hodžić, 24/05/99.

27 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

28 NIOD, Coll. CD-Roms. Sectie MV, 2e Korps aan 28e Divisie, No. 06-05-159/95, 14/06/95.

gestuurd naar het commando van het Drina-korps van de VRS. De analyse van de onderschepte berichten werd direct teruggezonden naar de VRS-eenheden aan het front rond Srebrenica. De commandant van de 28e Divisie was inmiddels weer gewaarschuwd dat in het verbindingssysteem een zwakke cryptologische bescherming zat.²⁹ Tijdens de aanval op Srebrenica bleef de VRS in staat om het verkeer van de 28e Divisie mee te lezen.

Ongetwijfeld zal de VRS ook berichten hebben onderschept over de gesprekken omtrent een mogelijke gezamenlijke verdediging van Srebrenica door Dutchbat en de ABiH. Van de kant van de Bosnische Moslims is wel aangevoerd dat kort voor de aanval tussen Dutchbat en de ABiH overeenstemming was bereikt over een dergelijke gezamenlijke verdediging.³⁰ Van Dutchbat-zijde werden afspraken over een gezamenlijke verdediging overigens ontkend; dit is uitgebreid aan de orde gekomen in hoofdstuk 6 van deel III van het hoofdrapport. Daarbij bleek dat ABiH-militairen wel meenden dat er een dergelijke afspraak was, al leek daarbij de wens de vader van de gedachte. Deze ABiH-militairen spraken hierover begin juni in hun communicatieverkeer met het 2e Korps van de ABiH in Tuzla. Het ligt voor de hand dat de VRS dit radioverkeer onderschept heeft, en bekend was met de inhoud van de gesprekken tussen Dutchbat en de ABiH.

In hoofdstuk 6 van deel III werd ook verwezen naar een gesprek dat de *War President* van Srebrenica, Osman Suljić, op 9 juli voerde met president Izetbegović. Ook dat gesprek onderschepte de VRS waarschijnlijk. In het gesprek vroeg Suljić aan de Bosnische president om de bevolking van Srebrenica te redden; er kwam geen reactie van Izetbegović.³¹ Een indicatie voor dit afluisteren is dat het hoofdkwartier van het 2e Korps in Tuzla op 10 juli 1995 opnieuw een bericht aan onder meer de 28e Divisie verzond dat de VRS toch weer enkele gecodeerde ABiH-documenten had ontcijferd. Dat was gebeurd dankzij de zwakke cryptologische bescherming: de code was gekraakt met behulp van een rekenmachine.

Als maatregel werd de 28e Divisie nu opgedragen om gesproken informatie die werd overgedragen via HF-, VHF- en UHF-frequentie terug te brengen tot het minimaal mogelijke, waarbij gebruik moest worden gemaakt van het codeerprogramma K-2. Algemene documenten moesten gecodeerd worden via het veelvuldig wisselen van frequenties en sleutels. Telefoongesprekken met het 2e Korps in Tuzla moeten plaatsvinden na aanpassing van de geheime namen en nummers.³²

Het hiervoor genoemde blijkbaar zwakke cryptoprogramma van Lelić is gebruikt tot aan de val van Srebrenica.

Afluisteren van de colonne van Srebrenica naar Tuzla

De tocht van een colonne Bosnische Moslims van Srebrenica naar Tuzla is uitvoerig behandeld in hoofdstuk 1 van deel IV. Hier wordt verder ingegaan op de vraag hoeveel de VRS kon afluisteren van de tijdens de tocht gevoerde gesprekken.

De ABiH nam tijdens de tocht naar Tuzla een laptop met cryptosoftware mee, die later werd vernietigd door de operator. De VRS vond de laptop, en nam de operator gevangen. Hij werd vervolgens naar Zvornik gebracht, waar hij werd gemarteld om zijn geheimen prijs te

29 NIOD, Coll. CD-Roms. 2e Korps aan Odbrana Republike VoVJ TaVJ, No. 02/8-01-1130, 09/07/95.

30 ABiH Tuzla. 2e Korps, zonder nummer. Aanvullende verklaring van Ramiz Bećirović, 16/04/

98, gebaseerd op een eerder statement van 11/08/95.

31 Interview Osman Suljić, 04/03/98.

32 NIOD, Coll. CD-Roms. 2e Korps aan 28e Divisie, No. 02/08-684/2, 10/07/95.

geven. De ABiH wist overigens via verbindingsinlichtingen van zijn arrestatie en overbrenging naar Zvornik. De operator is ondanks alle martelingen nooit doorgeslagen en de VRS heeft hem uiteindelijk vrijgelaten.³³

De VRS kon de ABiH-colonne tijdens de tocht van Srebrenica naar Tuzla vrij eenvoudig volgen. De ABiH gebruikte namelijk onderweg diverse walkietalkies, zoals de YEASU. Die waren waarschijnlijk in het voorjaar van 1995 aan de 28e Divisie geleverd; voor de tocht waren de reservebatterijen opgeladen. De verbinding tussen de verschillende delen van de colonne werd onderhouden met behulp van koeriers en Motorola's, en de kop van de colonne onderhield contact met het commando van de 28e Divisie, met het middendeel van de colonne, en met de staart, overigens op een andere frequentie. De commandant van de 28e Divisie bevond zich in het midden, en had van daaruit overzicht over de hele colonne. Tijdens de tocht werden zo'n twintig Motorola's gebruikt. De VRS luisterde permanent de YEASU walkietalkies Motorola's af en wist precies waar de verschillende segmenten van de colonne zich bevonden. Daardoor kon de VRS ook makkelijk overgaan tot gerichte artilleriebeschietingen die veel slachtoffers veroorzaakten.³⁴

Zo tonen twee *intercepts* van de inlichtingendienst van het Drina-korps, verstuurd door het politiebureau in Bijeljina, pogingen aan van twee groepen in de colonne om instructies te krijgen over wat zij verder moesten ondernemen toen zij bij Kamenica in een hinderlaag waren gelopen. Later ondervond de VRS steeds meer moeilijkheden met het onderscheppen van de Motorola-berichten van de ABiH: de batterijen raakten langzaam leeg en het gebruik werd verminderd. Toen Baljkovica werd bereikt, waren de batterijen geheel leeg.³⁵

Conclusies over de afuistering door de Bosnische Serven

Wat betreft de aanval op Srebrenica kan geconcludeerd worden dat maatregelen van de ABiH voor de verdediging van de enclave, voor zover uitgevaardigd via technische communicatiemiddelen, vermoedelijk voor de VRS geen geheimen kenden. Gebleken is dat dit ook in 1993 en 1994 al veelvuldig werd gedaan. Ook werd het communicatieverkeer tussen Dutchbat en de ABiH voortdurend met succes gevolgd door de *Signals intelligence*-eenheden van de VRS. Op basis van het bovenstaande moet vastgesteld worden dat de ABiH-colonne op weg naar Tuzla, voornamelijk bestaande uit mannen en jongens, een makkelijke prooi is geweest voor de eenheden van de VRS.

De posities van de verschillende groepen van de lange colonne moet via zogeheten kruispeilingen op basis van onderschept communicatieverkeer relatief eenvoudig te bepalen zijn geweest. Op basis van de *intercepts* zal de VRS niet alleen uitgevonden hebben waar de colonne zich bevond, maar ook *intelligence* verzameld hebben over de interne problemen in de colonne, de ondervonden moeilijkheden, onderlinge afspraken en planning. Via verbindingsinlichtingen heeft de VRS op die manier een goed inzicht verkregen in de gang van zaken bij de ABiH, en daardoor voortdurend een voorsprong gehad op de colonne, die toch al in ernstige moeilijkheden verkeerde.

33 Vertrouwelijke informatie (37).

34 Vertrouwelijke informatie (37).

35 Zie voor de tocht naar Tuzla: deel IV, hoofdstuk 1 van het hoofdrapport.

3. De *Signals intelligence*-operaties door de ABiH

'We were listening to their communications and we could hear them as they crossed the river and headed to Bratunac', zo verklaarde een Bosnische *intelligence*-functionaris. Hij stelde op basis van *intercepts* dat de VJ betrokken was bij de aanval op Srebrenica.³⁶

Verbindingsinlichtingen speelden niet alleen in 1995, maar ook al in 1993 een belangrijke rol bij de toen geplande VRS-aanval op Srebrenica (zie hoofdstuk 3 van deel II van het hoofdrapport). Die aanval op Srebrenica (en Žepa) zou toen overigens uiteindelijk niet doorgaan.

Mladić wist toen, waarschijnlijk op basis van *intelligence* van zijn eigen inlichtingendienst, dat Orić wanhopig was en bereid zich over te geven. Waarschijnlijk besloot Mladić toen om definitief 'door te drukken'. ABiH-soldaten verklaarden namelijk dat zij een bevel van Mladić via de radio aan de VRS-belegers van Srebrenica onderschept hadden; de VRS stond op dat moment op 800 meter van het centrum. Mladić gaf een lokale VRS-kolonel opdracht om 'door te drukken' en de stad in te nemen. Het onderschepte bericht zou gemeld hebben: 'Tell all units to enter Srebrenica this night. Go straight into town, no journalists, no reports, no statement'.³⁷ In dezelfde periode toonde de Bosnische minister van Buitenlandse Zaken, Haris Silajdžić, aan een journalist van *The Washington Post*, door de ABiH onderschepte bevelen van de VRS die zouden aantonen dat Žepa ingenomen moest worden en dat iedereen daar gedood moest worden.³⁸

De capaciteiten voor verbindingsinlichtingen van de ABiH in Srebrenica waren in het voorjaar van 1993 beperkt, maar wel degelijk aanwezig. Zo kon de ABiH naast walkietalkies ook het HF-verkeer van de VRS afluisteren. Dat gebeurde meestal met behulp van amateurs van de radioclub Srebrenica die in de enclave opereerden, en die eveneens verantwoordelijk waren voor de verbindingen met Tuzla en Sarajevo. Twee ABiH-officieren gaven leiding aan een groep van veertig personen; zij behoorden allen tot de radioamateurclub, die beschikte over een tweetal zender-ontvangers. Later kreeg de 28e Divisie ook de beschikking over een extra zender-ontvanger, die in staat was om het VHF-verkeer af te luisteren.³⁹ Deze apparatuur werd naar de enclave gevlogen, en daarmee kon nu het VRS-communicatieverkeer met walkietalkies gevolgd worden. Verder werd er soms radioapparatuur op de VRS buitgemaakt.

De ruwe verbindingsinlichtingenrapporten werden altijd naar het 2e Korps van de ABiH in Tuzla gestuurd voor verdere analyse; die analyse vond dus niet bij de 28e Divisie plaats. Uiteraard werden de resultaten van de inspanningen wel teruggestuurd naar de 28e Divisie. ABiH-militairen gaven toe dat de Bosnische strijdkrachten niet in staat waren om het VRS-codeverkeer te breken.⁴⁰

Tijdens de demilitarisatie van Srebrenica in 1993 werd de radioapparatuur voor UNPROFOR verborgen gehouden. Na de zomer van 1993 werd het netwerk van verbindingsinlichtingen fors uitgebouwd; vooral in 1994 werd nieuwe radioapparatuur naar binnen

36 Cabell Bruce, 'Belgrade Blamed', *Newsday*, 12/08/95.

37 'Srebrenica on the verge of falling to Serbs', *The Toronto Star*, 17/04/93.

38 Phil McCombs, 'At the Bosnia Crossroads',

The Washington Post, 05/05/93.

39 Vertrouwelijke informatie (38) en interviews Šefko Hodžić, 24/05/99 en Insam Taljić 18/05/99.

40 Vertrouwelijke informatie (38).

gesmokkeld.⁴¹ Verder kregen de koeriers tussen Srebrenica en Žepa de beschikking over tien stuks draagbare communicatieapparatuur van het type RUP-12 en IC H 10. Daarmee werd onderweg ook het VRS verkeer gepeild en vervolgens afgeluisterd. In januari en februari 1995 werden extra draagbare radioapparatuur en telefoonkabels binnengebracht. Het betrof o.a. een kortegolf radioapparaat, 50 meter coaxkabel en een kortegolfantenne.

Voortdurend werd door de verbindingsexperts van de 28e Divisie om nieuwe apparatuur verzocht, omdat de aangeleverde apparatuur van slechte kwaliteit was. Al gauw ontstonden er nieuwe problemen: de batterijen konden moeilijk opgeladen worden, er was onvoldoende brandstof voor de generatoren, en de ABiH kampte voortdurend met lege accu's. Daarop werd besloten om een 'zuinige' Bertoli-generator per helikopter naar Srebrenica te brengen. Later tapte de ABiH illegaal stroom van Dutchbat af om dit probleem het hoofd te bieden.⁴²

De oorlog in het oosten van Bosnië is door *Signals intelligence*-experts wel omschreven als een Motorola-oorlog. Iedereen gebruikte in het bergachtige gebied walkietalkies, die ideaal waren voor het militair-tactische communicatieverkeer voor de korte dracht. De ABiH was zeer actief in het afluisteren rond Srebrenica, zowel vanuit de enclave zelf als vanaf speciale afluisterposten.

Dat de Moslims het radioverkeer van de VRS rond de enclave vanuit Srebrenica afluisterden ontdekte de tolk-vertaler van de generaals Rose en later Smith, Miloš Stanković. Om vertrouwen te wekken bij de Bosnische Serven had Stanković tijdens zijn verblijf in Srebrenica in het voorjaar van 1993 de plek onthuld waar zijn vader begraven was, een Četnik die was uitgeleverd door Britse troepen en die daarna was geëxecuteerd door de troepen van Tito. ABiH-officieren kwamen hier een dag later op terug: zij wisten ineens ook van het graf af.⁴³

Behalve dat de ABiH vanuit Srebrenica trachtte het walkietalkieverkeer af te luisteren en daarin soms slaagden, beschikte de ABiH ook over een aantal afluisterposten buiten de enclave, waarvan de belangrijkste Okresanica en Konjuh waren. Hiervandaan opereerden de Elektronische Oorlogvoering Eenheid van het 2e Korps van de ABiH, die van de 21e Divisie, en – vanaf april 1993 – de *Signals intelligence*-sectie van de Bosnische Binnenlandse Veiligheidsdienst. Deze laatste eenheid werkte onafhankelijk van de Electronische Oorlogvoering-eenheid van het 2e Korps, maar deelde daar soms wel enige *intelligence* mee. Dit gebeurde vooral tijdens de gebeurtenissen rond Srebrenica. Deze eenheid richtte zich op het onderscheppen van het civiele communicatieverkeer in Srpska in de Podrinje en rond Zvornik en Vlasenica, alhoewel evenzeer militaire verbindingen werden gevolgd.

De organisatie van voornamelijk *Communications intelligence*-gerelateerde activiteiten via vaste afluisterposten in Oost-Bosnië was bij de ABiH begonnen in 1992. Veel archiefmateriaal bestaat over deze aanloopperiode niet, maar op basis van diverse achtergrondgesprekken en vertrouwelijke informatie is de volgende reconstructie mogelijk.

Er was aanvankelijk weinig technische kennis beschikbaar, en slechts één eenheid was uitgerust met interceptieapparatuur; veel was namelijk door de VJ meegenomen. Er konden destijds vanuit Konjuh en Okresanica twee HF-, vier VHF- en twee luchtmachtkanalen worden afgeluisterd en daarvoor was per golflengte één militair beschikbaar. Die koos zelf

41 UNGE, ICTY. 283e Brigade aan 2e Korps, No. 191-10/94, 07/11/94.

42 UNGE, ICTY. Cos Enver Hadžihasanović aan Naser Orić, No. 1-1/224-1, 07/02/95 en MID

cd-roms, 28e Divisie aan 2e Korps, No. 02-08-04/95, 17/02/95.

43 Stanković, *Trusted Mole*, p. 251.

de af te luisteren frequentie uit en produceerde de woordelijke rapportage. Er vond geen analyse van de inlichtingen plaats; er waren geen cryptoanalisten, zodat de ABiH alleen open verkeer kon onderscheppen.

Dat leverde wel goede *intelligence* op, omdat de VRS aanvankelijk geen moeite deed om het communicatieverkeer te versleutelen. Aan Bosnische zijde werd geconstateerd dat hoe hoger de rang van de commandant was, hoe openlijker er werd gecommuniceerd bij de VRS. Er was aan VRS-zijde destijds weinig bewustzijn met betrekking tot *Communications Security*, al bleek tijdens het proces tegen Krstić dat de VRS zich wel voortdurend bewust was van de mogelijkheid dat de ABiH het communicatieverkeer afluisterde. Dat risico werd door de VRS kennelijk genomen.

In 1992 hadden de Bosnische Serven al de locatie van negen goed uitgeruste en bemande afluisterposten van de ABiH vastgesteld. Een verbindingsofficier van het Drina-korps verklaarde voor het Joegoslavië-Tribunaal dat de beveiliging van de verbindingen niet zorgvuldig genoeg werd nageleefd.⁴⁴ De ABiH kon daardoor *intelligence* vergaren over bijvoorbeeld VRS-eenheden, de locatie van VRS-radioapparatuur, geplande operaties, aanvoer van nieuwe troepen, slagorde, verliezen, nieuwe operationele plannen en problemen met de logistiek.

Al snel bleek dat de ABiH in Oost-Bosnië meer personeel voor de verbindingsinlichtingen nodig had, gezien de omvang van het communicatieverkeer. Binnen de VRS realiseerde men zich overigens wel dat de ABiH het verkeer kon volgen. Er werd daarom druk uitgeoefend op de legerleiding van de VRS om het gebruik van crypto-apparatuur te bevorderen, maar kennelijk zonder veel effect.

De ABiH ontdekte ook dat de VRS het communicatieverkeer van UNPROFOR goed kon volgen. Diverse keren spoorde het 2e Korps daarom *Sector North East* in Tuzla aan om crypto-apparatuur te gebruiken. Met name de inlichtingenofficier van het Scandinavische bataljon werd gewaarschuwd voor dit gevaar, maar de VN zou geweigerd hebben hieraan iets te doen.

Om UNPROFOR nog duidelijker te maken welke gevaren hieraan kleefden, deed een ABiH-generaal zelfs een test om een VRS-actie uit te lokken. De ABiH liet een vervalst bericht over een ABiH-patrouille per radio versturen. Het Scandinavische bataljon stuurde dat bericht door naar Sarajevo, waarop de VRS direct met artillerie reageerde.⁴⁵ De Britse luitenant-kolonel C.A. Le Hardy, Inlichtingen- en Operatiënofficier van *Sector North East* in Tuzla, bevestigde dit. Radioverkeer met *Bosnia Herzegovina Command* was volgens hem inderdaad 'lek': van beveiligde verbindingen was geen sprake. Volgens hem hadden de Bosnische Serven uitstekende *Signals intelligence*, en wisten zij veel dankzij telefoontaps.⁴⁶

Het afluisteren van VRS-communicatieverkeer werd later wel steeds moeilijker. De Bosnische Serven gingen steeds vaker en steeds betere crypto-apparatuur gebruiken; soms ook werden belangrijke gesprekken in het Roemeens of Hongaars gevoerd. Het verkeer op het niveau van brigades en lager bleef echter te volgen voor de ABiH. Meestal werd er op vaste tijdstippen gecommuniceerd.

Soms onderschepte de ABiH gesprekken van hoge VRS-officieren die klaagden over logistieke en andere problemen. De ABiH had in die tijd nog steeds beperkte technische capaciteiten, onvoldoende personeel en geen mobiele interceptievrachtwagens. Verder was er steeds

⁴⁴ *Judgement in the Krstić Trial*, § 113, p. 42.

⁴⁶ Interview C.A. Le Hardy, 08/10/97.

⁴⁵ Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

een tekort aan reserveonderdelen en brandstof om de generatoren voor de elektriciteitsvoorziening op de afuisterposten draaiende te houden.⁴⁷

De *targets* van de afuisterposten Konjuh en Okresanica waren het militaire radioverkeer van de VRS. Dat verkeer werd gevolgd voor, tijdens en na de val van Srebrenica, aldus verschillende getuigenverklaringen voor het Joegoslavië-Tribunaal tijdens het proces tegen generaal Krstić. De Elektronische Oorlogvoering-eenheid in Konjuh richtte zich voornamelijk op het Drina-korps en de Generale Staf van de VRS. Verder had het 2e Korps van de ABiH een eigen afuisterpost in Tuzla.⁴⁸

Het onderscheppen van verbindingsinlichtingen stelde de ABiH voor grote problemen. De VRS gebruikte namelijk voor hun communicatieverkeer voornamelijk de op de Bosnische Moslims veroverde Stolice-toren, en de ABiH was niet in staat om dat VRS-communicatieverkeer te storen. De VRS gebruikte bovendien vooral straalverbindingen: alle stations en antennes stonden op Bosnisch-Servisch gebied en de ABiH kon die niet afuisteren; dit waren *line of sight* straalverbindingen die van punt tot punt maximaal een bereik van 50 kilometer hadden. Een Elektronische Oorlogvoering-eenheid heeft voor de onderschepping van dat verkeer een zogeheten *highly directional* antenne nodig, en moet zich voor een goede interceptie bijna direct onder de straalverbinding bevinden. De straal gaat namelijk in een rechte lijn van mast tot mast en kan 100 tot 1000 kanalen omvatten.

Er zouden geen straalverbindingen van de Stolice-toren over Srebrenica naar het militaire zenuwcentrum van de VJ in Tara (Servië) hebben gelopen. Die verbinding werd onderhouden via Veliki Žep. De ABiH bezat destijds geen ontvangers om straalverbindingen af te tappen; die apparatuur was ook niet bij geheime wapenleveranties zoals de *Black Flights* aangeleverd. In het begin van de oorlog vernietigde de ABiH vanuit Žepa echter de toren in Veliki Žep; die communicatietoren was daardoor lange tijd niet te gebruiken.⁴⁹ Later in de oorlog heeft de VRS deze toren hersteld.

De technische capaciteiten van de Bosnische *Communications intelligence*-posten in Konjuh, Okresanica en Tuzla beperkten zich voor de ABiH in het begin van de oorlog in Tuzla tot oude scanners. Daarmee kon alleen tactische *intelligence* op bataljonsniveau worden afgeluisterd; strategische en operationele *intelligence* werd met *Signals intelligence* niet verkregen, en de analyse van *Signals intelligence* werd op het hoofdkwartier in Sarajevo gedaan. Er waren ook geen teleprinters of computers ten behoeve van crypto-analyse.

Soms werd er wel strategische *intelligence* verworven door de ABiH, maar dat was dan toevallig, en betrof meestal communicatieverkeer tussen VRS-soldaten.

Het zoeken naar frequenties in Konjuh en Okresanica geschiedde handmatig. Er waren niet genoeg geluidsbanden om alle gesprekken op te kunnen nemen, en die banden werden daarom steeds opnieuw gebruikt. Elke avond verscheen er een rapport met de verzamelde informatie van die dag. In Konjuh werkten slechts twee à drie mensen in een ploegendienst van acht uur. Die probeerden het verkeer te volgen, selecteerden zelfstandig de golfengtes en namen slechts delen van het VRS-communicatieverkeer op band op. Hier was dus geen *real-time-intelligence* mogelijk.

De VRS gebruikte overigens ook de gewone verbindingen van de PTT tussen Bratunac, Skelani en Milići. De ABiH kon geen tap op die lijn aanbrengen, want de lijn was onbereik-

47 Vertrouwelijke informatie (37).

48 Overview of Court Proceedings, verklaringen van 8 getuigen, 23/06/00 en 30/06/00, op:

<http://www.un.org/icty/news/Krstic/Krstic-cp.htm>

49 John Pomfret, 'Bosnian Muslims Flee As Serbs Seize Town', *The Washington Post*, 25/07/95.

baar. Er werden door de ABiH geen speciale operaties ondernomen om die verbindingen te verbreken.⁵⁰

In Konjuh had de ABiH verder de beschikking over enkele RUP-zenders en ontvangers met een bereik van ruim 50 kilometer en een vermogen van 20 Watt. Ze opereerden op een golflengte van 2 tot 20 Megahertz. De RUP kon maar naar één frequentie tegelijk luisteren, en alhoewel er vier tot acht ontvangers in gebruik waren, werden die nooit alle tegelijk gebruikt door gebrek aan batterijen en brandstof. Er konden maximaal vier frequenties tegelijk worden afgeluisterd.

In totaal beschikte zowel Konjuh als Okresanica over ongeveer tien mensen, inclusief beveiliging, die in ploegdiensten werkten. Er werd dus niet non-stop gewerkt aan verbindingsinlichtingen. Eén persoon werkte aan twee stations; die concentreerde zich op het vinden van frequenties die voor de commandovoering werden gebruikt. Er waren soms ook lange perioden van stilte of de frequenties werden gewisseld waardoor er weer opnieuw moest worden gezocht. Het meeste VRS-communicatieverkeer vond plaats in de ochtend en avond.⁵¹

De bemanning van de Elektronische Oorlogvoering-eenheid van de 2TE Divisie in Okresanica had een bescheiden omvang. Die eenheid bestond uit drie interceptie-posities die in een ploegdienst 24 uur bemand werden. Elke ploeg werkte vier tot acht uur per dag gedurende een volle week, waarna de ploeg een week vrij was. *Operators* die het communicatieverkeer onderschepten, schreven dat in een soort steno op en werkten het later uit in hun logboeken. Deze notities werden aan de commandant overhandigd die de onderschepte berichten later uittipte op een computer, waarna de *intercepts* per koerier naar de leiding van de 2TE Divisie werden gestuurd voor nadere analyse. Belangrijke onderschepte berichten werden direct doorgebeld naar het 2^e Korps. Er was geen *Direction Finding*-apparatuur beschikbaar en identificatie van bepaalde frequenties vond plaats op basis van de opgebouwde kennis van de *Communications intelligence*-operator.⁵²

Deze Elektronische Oorlogvoering-eenheden van de ABiH in Konjuh, Okresanica en Tuzla ontdekten in het verloop van de oorlog dat het communicatieverkeer van de Bosnische Serven steeds moeilijker te breken viel. De civiele autoriteiten en VRS schakelden namelijk steeds frequenter over op crypto-apparatuur die men van de VJ had overgenomen of geleend. De VRS gebruikte het zogeheten KZU-31 systeem, waarbij vaak van sleutel werd veranderd. De VRS gebruikte bijvoorbeeld de zogeheten Code 11. Na twee uur wisselde men van sleutel en gebruikte daarna Code 12; op deze manier was het verkeer niet te breken. De KZU 31 was machinaal, en werd gebruikt voor de verbindingen tussen het hoofdkwartier van een korps naar het hoofdkwartier van een brigade.

De steeds wisselende sleutels vormden vaak een onoplosbaar probleem voor de codebrekers van de ABiH. Wel ontdekten de Elektronische Oorlogvoering-eenheden tijdens de aanval op Srebrenica dat de Bosnisch-Servische generaal Živanović een directe lijn had met Mladić, die zich vanaf 9 juli in de vooruitgeschoven commandopost van het Drina-korps in Pribićevac bevond. Dat communicatieverkeer was altijd beveiligd door een crypto-verbinding. Het versleutelprogramma van het Drina-korps verliet via een telex en de KZU-31

50 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

51 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

52 'Srebrenica Trial – Expert witness assesses key radio intercept evidence', *IWPR'S TRIBUNAL*

UPDATE 214, March 19-24, 2001. Zie ook de getuigenverklaring van getuige CC (Radio Interceptie medewerker in Okresanica) op 27/06/00.

codeermachine die in Servië was geproduceerd. Op die manier viel het verkeer volgens een voormalige ABiH-generaal niet te volgen.⁵³

Dat bleek uit een boodschap op 9 juli 1995 van het 2e Korps aan de 28e Divisie. Het 2e Korps had een gecodeerd bericht onderschept tussen de Generale Staf in Han Pijesak en het Drina-korps. Dat bericht kon de ABiH niet ontcijferen. Het 2e Korps vermoedde dat het beschietingen op Srebrenica betrof.⁵⁴

Op lager niveau werden door Bosnisch-Servische eenheden codeboeken gebruikt. Daar had het woord 'tank' bijvoorbeeld als nummer 323 en een vrachtwagen 325. De ABiH bemachtigde wel eens VRS-codeboeken bij militaire operaties, maar de VRS wisselde dagelijks de cijfers en alle woorden kregen dan nieuwe nummers. Alleen wanneer men in gevecht raakte werd klare taal gebruikt.

Een onderzoek van enkele buitenlandse *Signals intelligence*-experts in 2000 in Konjuh, Okresanica en Tuzla wees uit dat de af luisterapparatuur die gebruikt was tijdens de oorlog geschikt was om de eerder genoemde berichten te onderscheppen: in Okresanica werd een ontvangstmast aangetroffen van twaalf meter hoog met verschillende soorten antennes eraan. Er was een parabool-antenne met een diameter van 1,5 meter bestemd om UHF-radioverkeer (boven de 300 Megahertz) te volgen en een zogeheten YAGI-antenne om de VHF-banden (tussen de 30 en 300 Megahertz) te onderscheppen. Deze antennes waren geplaatst op een twee meter hoge mast bovenop de ontvangststoren, waardoor een effectieve hoogte werd bereikt van 842 meter boven de zeespiegel. Deze ontvangststoren stond op de top van de berg Majevisa.

Een van de radiosystemen die werden gebruikt, was de RRU 800. Dit was een 12- of 24-kanaals radio-ontvanger met een bereik van maximaal 70 kilometer, die werkte op de 610 Megahertz- tot 960 Megahertz-band. Voor berichtenverkeer over een afstand van meer dan 70 kilometer was een extra zogeheten RRU 800 beschikbaar. Dit systeem richtte zich op het communicatieverkeer tussen Brigades en hun hoofdkwartier.

Het tweede radiosysteem dat werd gebruikt, was de RRU 1. Deze ontvanger luisterde berichten af op de 230 tot 270 Megahertz-band. Het bereik daarvan was ongeveer 50 kilometer. De RRU 1 had als doelwit het communicatieverkeer tussen de hoofdkwartieren van bataljons en brigades. Het systeem kon ook als mobiel *Communications intelligence*-systeem ingezet worden.

Een van de belangrijkste doelwitten voor de ABiH was Veliki Žep, en zowel de RRU 800-, als de RRU 1-systemen in Okresanica richtten zich hierop. Veliki Žep, Cer en Gučevo waren de belangrijkste communicatieknooppunten van de VRS. Interceptie van het communicatieverkeer in Veliki Žep werd gedaan met een ICOM IC-R100 VHF/UHF ontvanger. Er werden tijdens de oorlog zeven Uher bandrecorders gebruikt. Een ABiH medewerker in Okresanica verklaarde dat hij een *intercept* had gelezen waaruit bleek dat de lokale politie betrokken was bij de VRS-operaties na de val van Srebrenica.

Konjuh was een af luisterpost niet ver bij Olovo en Kladanj vandaan, die was gesitueerd op de top van een berg, op ongeveer 1316 meter boven de zeespiegel. Konjuh was een belangrijk *relaystation* voor communicatieverkeer in voormalig Joegoslavië. Toen de ABiH Konjuh dreigde te veroveren, trachtte de VRS de af luisterpost te vernietigen. Een snelle ABiH-operatie voorkwam dat. Hierna werd Konjuh omgebouwd tot af luisterstation. Vanuit deze

53 Vertrouwelijk vraaggesprek (73).

54 NIOD, Coll. CD-Roms. ABiH Komanda 2.

Korpusa aan Komanda 28. Divizije br. 02-/8-

1132, 09/07/95.

post werd het VRS-communicatieverkeer in verband met de colonne van Srebrenica naar Tuzla gevolgd. Na het Dayton-akkoord werd deze post door de ABiH gesloten.⁵⁵ In het gebouw stonden in 2000 nog steeds bandrecorders. De voormalige staf in Konjuh verklaarde dat er drie UHER-bandrecorders beschikbaar waren tijdens de oorlog. Een parabolantenne met een diameter van 1,5 meter, zorgde samen met twee andere antennes voor de onderschepping. De antennes waren nog gericht op Veliki Žep.⁵⁶

Wat wist de ABiH naar eigen zeggen van tevoren over de aanval op Srebrenica?

In Srebrenica zelf was in 1995 nog slechts zeer beperkte *Communications intelligence*-capaciteit aanwezig. De 28e Divisie van de ABiH had daarvoor onvoldoende specialisten en te beperkte uitrusting. Men gebruikte de Paket en Pactor om het VRS-verkeer af te luisteren. Volgens een voormalige ABiH-generaal nam de VRS vanaf de opening van Pribićevac als VRS-commandocentrum en -hoofdkwartier van waaruit de aanval op Srebrenica geleid zou worden, tot 6 juli radiostilte in acht. Die radiostilte was weliswaar niet volledig, maar uit een analyse van het berichtenverkeer vielen inderdaad geen grote voorbereidingen op te maken. Het enige waar de ABiH zicht op kreeg, was dat er een hergroepering bij Skelani en Bratunac plaatsvond.

Ook konden de ABiH-afluisteraars de verplaatsingen van tanks en VRS-troepen en aanvoer van versterkingen enigszins volgen. Inzicht in de werkelijke bedoelingen van de VRS verkreeg de ABiH echter niet. Het ontging de ABiH dus, vanwege het ontbreken van *real-time-intelligence*, dat de VRS een grote aanval aan het voorbereiden was. Het was niet bekend welke eenheden van de Zvornik Brigade naar het zuiden gingen. Evenmin waren meldingen over bussen bekend die troepen aanvoerden. Volgens een hierbij betrokken ABiH-militair zou er geen voorkennis geweest zijn, en kon de ABiH het codeverkeer van de VRS niet breken.⁵⁷

Andere ABiH-militairen spreken dit tegen: er zou wél voorinformatie zijn geweest, en het codeverkeer kon wél gebroken worden. Op basis van getuigenverklaringen had de conclusie kunnen worden getrokken dat de legerleiding van de ABiH in Sarajevo, of in ieder geval de leiding van het 2e Korps in Tuzla, op de hoogte was van de voorbereidingen door de VRS van een aanval op Srebrenica. De Elektronische Oorlogvoering-expert van het 2e Korps in Tuzla, kapitein Hajrudin Kisić, verklaarde bijvoorbeeld dat op basis van *Signals intelligence* het 2e Korps ruim van tevoren op de hoogte was van de komende aanval.⁵⁸ Hij werkte eerst bij de sectie Operaties, maar omdat er geen *Signals intelligence*-experts in het 2e Korps waren, werd hij toegevoegd aan de Elektronische Oorlogvoering-eenheid. *Signals intelligence* zou volgens hem belangwekkende voorinformatie over de komende aanval op Srebrenica gegeven hebben. Voor Kisić was het niet zo moeilijk om dit uit onderschepte berichten te distilleren: hij had negen jaar in Servië gewoond en was toen werkzaam bij het onderdeel Operaties van de VJ. De training die hij daar gehad had, met veel Sovjet-invloeden, en de operaties die plaatsvonden lieten volgens hem weinig ruimte voor fantasie: hij kon bij de VRS gemakkelijk steeds dezelfde patronen herkennen. Zoals hierboven beschreven lag het belangrijkste communicatiepunt van de VRS op de 1537 meter hoge Veliki Žep. De toren

55 Konjuh is nu in gebruik als afluisterpost door de US Army's 103rd Military Intelligence Battalion afkomstig uit Fort Stewart, Georgia. E-mail van Matthew M. Aid aan Cees Wiebes, 19/12/00.

56 Vertrouwelijke informatie (39).

57 Vertrouwelijk vraagesprek (73).

58 Interview Hajrudin Kisić, 17 en 18/05/99.

had een groot bereik en de eenheid van Kisić ving vanuit Tuzla *real-time intercepts* van de VRS op. De VRS maakte gebruik van een analoog verbindingssysteem en zowel van gecodeerd als van open verkeer, maar dat leverde volgens Kisić voor de ABiH geen probleem op.

Het communicatieverkeer van de VRS liep tussen Veliki Žep en Pribićevac, en veel informatie kwam van de hoogste officieren die klaagden over het gedrag en de visie van Mladić. De ABiH werd ook geholpen door het feit dat generaal Mladić zo vaak via open lijnen sprak. Zo onderschepte een eenheid van Kisić gesprekken van generaal Živanović, commandant van het Drina-korps, met kolonel Vuković van de Skelani Brigade. Deze brigade zat aan weerszijden van de weg bij Zeleni Jadar, in het oosten zat de Bratunac Brigade, in het noordwesten de Milići Brigade en in het westen de Romania Brigade. Er was geen sprake van klassieke frontlijnen. De VRS controleerde de belangrijkste communicatielijnen en de hoogten. Ook werden toespelingen op de geplande aanval gemaakt zoals 'het voorjaar komt er aan'; Kisić kon zich herinneren dat rond de dag van deze *intercept* OP-E werd ingenomen.

Generaal Sead Delić, commandant van het 2e Korps, bevestigde dat de korpsleiding in Tuzla vooraf over *intelligence* beschikte over de aanval door de VRS. Het 2e Korps zou bataljonscommandant Karremans gewaarschuwd hebben voor die aanval, maar die geloofde dat niet. Er gingen ook waarschuwingen van de ABiH naar *Sector North East* van UNPROFOR uit, maar ook daar deed men er, naar de overtuiging van de ABiH, niets mee: de ABiH-intelligence werd niet serieus genomen.⁵⁹

De ABiH-commandant in Sarajevo, generaal Rasim Delić, verklaarde eveneens dat er *intercepts* van communicaties van Mladić waren waaruit bleek dat die een aanval voorbereidde. Vertrouwelijke informatie, volgens generaal Rasim Delić afkomstig van een van de inlichtingendiensten van het Amerikaanse leger, bevestigde een conversatie tussen Mladić en Milošević. Een week lang werden er allerlei onderwerpen met Belgrado bediscussieerd. Delić gaf de conversatie als volgt weer: 'Hé Mladić, ga je echt naar Srebrenica?' waarop als antwoord kwam: 'Natuurlijk, ik heb mijn taak niet afgemaakt. Ik neem ook Žepa en Gorazde in.'

Er waren wel meer aanwijzingen, zoals de hergroepering van troepen, propaganda, de toenemende frequentie van incidenten rond de *Safe Areas*, en statements uit de internationale gemeenschap, die aangaven dat de situatie kritiek werd en die dus ernstig te denken gaven.⁶⁰ Ook zijn er berichten van *intercepts* van Servisch berichtenverkeer waaruit de betrokkenheid van de VJ bij de aanval op Srebrenica zou blijken⁶¹ en waarin vanuit Belgrado de bevelen tot executies worden gegeven.⁶²

De Kroaten beschikten over identieke *intelligence* en hadden die aan de Bosnische Moslims doorgegeven.⁶³ Er werden volgens deze bronnen echter nooit duidelijke instructies voor massa-executies gegeven, maar er werd meestal in vage termen aan gerefereerd; er werd bijvoorbeeld gesproken van 'het wegwerken van het probleem'.⁶⁴

Delić concludeerde dat er bij de aanval op Srebrenica troepen van de VJ betrokken waren.

59 Interview Sead Delić, 10/03/99.

60 Op de vraag van het NIOD of de kennis uit Amerikaanse bron achteraf was verkregen of niet, verschaft Delić geen duidelijk antwoord.

61 Ed Vulliamy, 'Srebrenica killer in the dock', *The Guardian*, 01/06/96.

62 Roy Gutman, 'Bosnia Evidence Secret', *Newsday*, 08/11/95.

63 FOIA State Department, Washington DC, US Mission Vienna to SecState, No. 2135, 26/07/1995.

64 Interview Šefko Tihić, 08/03/99.

De ABiH had daar volgens hem documenten en afgeluisterde berichten over. Die zouden bewijzen dat troepen van de VJ en vooral de Arkan Tijgers betrokken waren bij de aanval op Srebrenica.⁶⁵

Wat wist de ABiH naar eigen zeggen van tevoren over de tocht naar Tuzla?

Na de val van Srebrenica trok een lange stoet van meer dan 10.000 Moslims door de bergen richting Tuzla. De positie van afluisterpost Konjuh was uitstekend geschikt om op 12 juli 1995 de colonne op weg naar Tuzla te volgen. Maar ook in Tuzla wist het 2e Korps in grote lijnen van de omvang van de colonne. Een *Signals intelligence*-expert van de ABiH bevestigde dit. De VRS gebruikte denigrerende termen voor de mannen uit Srebrenica, zoals 'zwijnen'. VRS-kolonel Vuković vroeg bijvoorbeeld: 'zijn jullie al klaar om te jagen?' Ook werd de instructie 'dood alle dieren' gegeven. Verder werd de opdracht van de VRS onderschept om Orić levend te vangen;⁶⁶ blijkbaar wist niet iedereen dat Orić allang veilig in Tuzla zat. Ook het 2e Korps wist op basis van inlichtingen vanuit Okresanica dat de VRS op de colonne joeg.⁶⁷

De *Signals intelligence*-eenheid van het 2e Korps in Tuzla kende de VRS-frequenties en volgde de lotgevallen van de colonne. Het betrof vaak *intercepts* van instructies aan VRS-commandanten in en buiten de enclave. De inlichtingenofficier van het 2e Korps van de ABiH, majoor Šefko Tihčić, liet tijdens een interview met het NIOD enkele afgeluisterde boodschappen binnenbrengen waaruit hij begon voor te lezen.⁶⁸ De eerste *intercept* zou een gesprek betreffen tussen kolonel Obrenović en generaal Krstić na de val van Srebrenica. Het verliep als volgt: 'How are you? Is there more fish to catch?' Er werd daarna verwezen naar de colonne. Zij spraken erover dat de meerderheid toch op mijnen zou trappen. Toen werd bevolen: 'Kill all of them'. Het tweede onderschepte bericht betrof een vraag van een VRS-commandant aan de commandant van een *Special Forces*-eenheid van de VRS: 'Where are my units? Are they in Milići?' Het antwoord was: 'Yes, they are there. They are working there and capturing people'. Een derde afgeluisterd gesprek gaf volgens Tihčić aan dat de VRS ervan op de hoogte was dat de ABiH meeluisterde. Op de *intercept* viel te horen dat een VRS-militair waarschuwend woorden richtte aan het adres van Krstić. 'They listen to us'. Krstić zou gereageerd hebben met: 'Let them hear us talk. We will do the same in the other areas'.

Tijdens het proces tegen Krstić werden als bewijsmateriaal ook *intercepts* van 15 juli ingebracht waarop een VRS-kolonel bij Krstić klaagde dat hij nog 3500 pakjes moest distribueren. 'Pakjes' zou de codenaam voor Moslims zijn en 'distribueren' geheimtaal voor executeren. De kolonel vroeg Krstić om meer manschappen om de klus te klaren.⁶⁹

Een deel van de hierboven genoemde afgeluisterde boodschappen was al in de zomer van 1998 gepubliceerd door de journalist Mehmed Pargan in *Sarajevo Slobodna Bosna*. Hij had 200 bladzijden onderschept VRS-berichtenverkeer en andere documenten te pakken gekregen, die betrekking hadden op de periode van 30 juni tot eind juli. Hij onthulde dat de

65 Interview Sead Delić, 10/03/99.

66 Interviews Hajrudin Kisić, 17 en 18/05/99.

67 UNGE, ICTY, No. 00924932, Okresanica aan 2e Korps, No. 01/12795, 12/07/95.

68 Interview Šefko Tihčić, 08/03/99.

69 Annieke Kranenberg, 'Krstić liet 'pakjes' in Srebrenica doden', *de Volkskrant*, 14/03/00 en 'Krstić aangeklaagd voor volkerenmoord', *Algemeen Dagblad*, 14/03/00.

ABiH op 14 juli VRS-instructies had onderschept om de deelnemers aan de colonne te doden.

Volgens Pargan verspreidden de Electronische Oorlogvoering-eenheden van het 2e Korps op 14 juli desinformatie door berichten uit te zenden dat Orić met zijn eenheid de omsingeling van de colonne had doorbroken. Deze boodschap had paniek in Zvornik veroorzaakt, waardoor grotere aantallen VRS-soldaten werden gemobiliseerd. Voor de vluchtelingen werd het hierdoor steeds moeilijker om de VRS-omcirkeling te doorbreken.

Op 14 juli onthulden *intercepts* ook dat de VRS om bulldozers bij Konjević Polje vroeg. Ook wezen afgeluisterde berichten uit dat er binnen de VRS-gelederen paniek was uitbroken over de gebeurtenissen. De legerleiding wist niet precies waar men aan toe was. Daardoor had de VRS ingestemd met een wapenstilstand die was uitonderhandeld door ABiH-majoor Šemsudin Muminović⁷⁰ (Zie verder deel IV, hoofdstuk 1).

Dat deze verbindingsinlichtingen daadwerkelijk bestaan, viel ook af te leiden uit interviews met de commandant van het 2e Korps, generaal Sead Delić, de *Signals intelligence*-experts van het 2e Korps, kapitein Hajrudin Kisić, het hoofd *Intelligence* van het 2e Korps, majoor Šefko Tihic en ABiH-commandant in Srebrenica Ramiz Bećirović. Het bleek ook uit aan het NIOD beschikbaar gestelde Bosnische verbindingsinlichtingen⁷¹ en uit het rapport van onderzoeker Richard Butler, 'Srebrenica Military Narrative – Operation Krivaja 95', opgesteld ten behoeve van het Joegoslavië-Tribunaal.

De vraag bij het Joegoslavië-Tribunaal was echter of de informatie die in interviews was verstrekt wel klopte, en of de ABiH-militairen niet bluftten over hun capaciteiten om het VRS-verkeer af te luisteren. In antwoord daarop verklaarde Butler voor het Tribunaal dat de bandopnamen met de afgeluisterde boodschappen van het VRS-radioverkeer geloofwaardig waren. In eerste instantie was hij ook sceptisch geweest over het onderschepte berichtenverkeer, maar hij had zijn mening bijgesteld. Butler verklaarde dat hij 80 à 90 procent van het militair relevante radioverkeer had kunnen beluisteren, en daarnaast duizenden andere documenten had bestudeerd. Uit de af luisterprotocollen bleek hem dat er over de radio openlijk werd gesproken over de massamoord op Moslims in de enclave Srebrenica. Twee niet door Butler geïdentificeerde mannen spraken over 10.000 Moslims in de militaire leeftijd die op de vlucht waren. 'Hebben we ze tot de helft teruggebracht? Bijna 4000 à 5000 zijn zeker dood.'⁷² Ook een andere deskundige die werd opgevoerd door de aanklager bij het Joegoslavië Tribunaal, beoordeelde de *intercepts* als betrouwbaar.⁷³

Verder werden bevelen van Krstić en andere gesprekken over 'pakketten' geregistreerd. Zo werd op 17 juli het bericht onderschept over 'A huge human mass of about 5,000 concentrated around Cerska and Kamenica, so many you can't kill them all'. Toen Krstić in een onderschepte conversatie aan een niet-geïdentificeerde persoon vroeg op wiens order soldaten ergens naar toe waren gestuurd, kwam er als antwoord dat dit op bevel van de Generale Staf was gebeurd. Dat was een indicatie dat de Generale Staf direct leiding gaf.

70 Mehmed Pargan, 'B-H Army Eavesdropped on VRS', *Sarajevo Slobodna Bosna* (FBIS vertaling), 11/07/98.

71 Vertrouwelijk informatie (38).

72 *Judgement in the Krstić Trial*, § 115, p. 23 en

Butler, Testimony 5107. Zie ook: 'Verslagen afgeluisterde tapes zeer geloofwaardig', in: *ANP Persbericht*, 18/07/00 en 'Tapes val Srebrenica zijn zeer geloofwaardig', *METRO*, 19/07/00.

73 *Judgement in the Krstić Trial*, § 114, p. 42.

Ook bleek uit de afgeluisterde gesprekken dat de VRS over 'secure lines' beschikte.⁷⁴ Dat had het 2e Korps al eerder vastgesteld, na een militaire operatie rond Žepa. Toen waren twee VRS-soldaten gedood, en op hun lichaam waren documenten gevonden waaruit bleek dat met behulp van vaste telefoonlijnen vanuit een kazerne ten noorden van Žepa met Han Pijesak werd getelefoneerd. Op de documenten waren de rechtstreekse telefoonnummers van Mladić, Gvero, Milovanović en andere generaals vermeld.⁷⁵

Geconcludeerd moet worden dat de *Signals intelligence*-eenheden van de ABiH tot veel in staat waren. Dit bleek ook uit het (betwiste) onderschepte gesprek op band, waarop te horen viel dat de voormalige commandant van het Bosnisch-Servische Drina-korps, generaal Radislav Krstić, het bevel gaf om ABiH-soldaten te doden. Een Britse expert, dr. Peter French, verklaarde overigens voor het Tribunaal dat hij niet definitief had kunnen vaststellen of de stem inderdaad die van Krstić was. Op het afgeluisterde communicatieverkeer zou volgens de aanklager te horen zijn dat Krstić het bevel gaf om gevangen genomen Moslims te doden. Volgens de aanklager was dit een opname van een gesprek op 2 augustus 1995 tussen Krstić en majoor Obrenović, chef-staf van de Zvornik Brigade van de VRS. Op dat moment was de Zvornik Brigade bezig met het uitkammen van een gebied waar zich nog ABiH-soldaten uit de colonne zouden bevinden. Een stem op het onderschepte bericht stelde dat af en toe nog Moslims gevangen werden genomen. De andere stem, waarschijnlijk die van Krstić, zou opdracht gegeven hebben: 'dood ze allemaal', 'laat niemand in leven'. Krstić zelf en zijn advocaten hielden tijdens het proces vol dat de *intercept* een volledige vervalsing was. French, een expert in het analyseren van spraak en taal, stelde dat de opname 'inconclusive' was: volgens hem was door de slechte kwaliteit en de korte duur onmogelijk vast te stellen of het de stem van Krstić betrof. Een Amerikaanse getuige beweerde evenwel dat het een gesprek was tussen 'speakers of ethnic Serb background'. De expert stelde dat het voor Moslims moeilijk was om dat te imiteren.

De aanklager bleek, zoals in het begin van dit hoofdstuk gesteld, nog een troefkaart achter de hand te hebben: dezelfde *intercept*, maar dan geregistreerd vanuit een andere Bosnische af luisterpost. De ABiH onderschepte communicatieverkeer van de VRS immers vanuit twee verschillende stations, Okresanica en Golija, en op 2 augustus 1995 luisterden deze beide stations de conversatie af. *Operators* die het communicatieverkeer onderschepten, schreven het op in hun aantekeningboeken. Dat werd later uitgetypt, waarna het materiaal naar de legerleiding werd gestuurd voor nadere analyse.⁷⁶

Al met al is er voldoende reden om aan te nemen dat de Moslims sinds 1992 inderdaad in staat waren om belangrijk politiek en militair communicatieverkeer van de Bosnische Serven af te luisteren. Dat werd gedaan vanuit Srebrenica, Tuzla, Konjuh, Okresanica en misschien ook nog andere posten en door andere ABiH-eenheden.

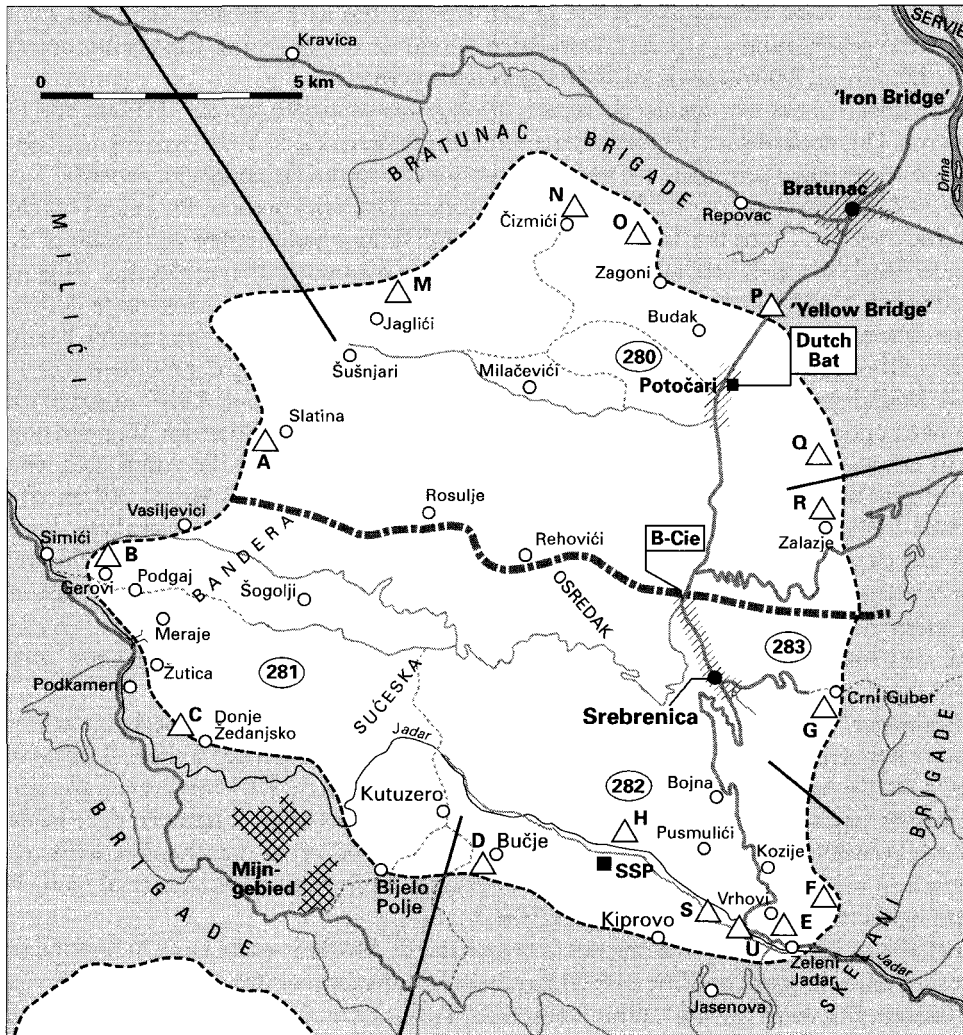
De bewijzen dat de ABiH hiertoe daadwerkelijk in staat was, werden onder meer in de vorm van de tekst van de *intercepts* geleverd aan het NIOD, het Joegoslavië-Tribunaal en journalisten. Toch blijft het de vraag of dit *real-time intelligence* was, oftewel: was wat werd

74 Zie bijvoorbeeld hiervoor: ICTY (IT-98-33) D 66a, 28e Divisie aan 2e Korps, Weekly Morale Report, No. 04-113/95, 30/06/95. Zie voor alle *intercepts*: Collectie NIOD, ICTY, OTP Ex. 738, List of Exhibits contained in Ex. 364 (2 volumes of *Intercepts*). Voor het bestaan van de speciale beveiligde verbindingen: *Intercept* 17 July/12/ii.

75 NIOD, Coll. CD-roms. 285e Brigade, Žepa aan Generale Staf ABiH, No. 08-13-52/95, 17/05/95.

76 'Srebrenica Trial – Expert witness assesses key radio *intercept* evidence', *IWPR'S TRIBUNAL UPDATE* 214, March 19-24, 2001.

Enclave Srebrenica

- vakgrenzen VRS-brigades
- - - - - vakgrens Dutchbat-compagnieën
- △ OP's
- compound

afgeluisterd ook direct beschikbaar voor de afnemer van de *intelligence*, of duurde het dagen of weken voordat de inhoud van de onderschepte berichten bekend was?

4. Waren de ABiH-verbindingsoverlichtingen *real-time*?

Ondanks alle stellige Bosnische beweringen dat *real-time intelligence* op het gebied van verbindingsoverlichtingen beschikbaar was, is er reden daaraan te twijfelen. Allereerst was de ABiH niet in staat om het veelal gecodeerde communicatieverkeer van de VRS te volgen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een bericht van het 2e Korps van de ABiH aan de commandant van de 28e Divisie op 9 juli 1995, waarin werd gezegd dat dit niet lukte.⁷⁷

Er kunnen heel goed *intercepts* geweest zijn waaruit bleek dat VRS-militairen incidenteel opdracht kregen om ABiH-soldaten te executeren. Boodschappen met een opdracht tot massamoord door Mladić of anderen zijn daarentegen nooit gevonden.⁷⁸

De Bosnische leger- of politieke leiding heeft vermeende afgeluisterde berichten echter nooit gedeeld met UNPROFOR of de VN in New York. Van wezenlijk belang is daarom de vraag of dit *near-real-time* of zelfs *real-time intercepts* waren. Als dit het geval was hebben de afluisteraars van de Electronische Oorlogvoering-eenheden van de ABiH namelijk 'live' zitten luisteren naar opdrachten om hun Moslimbroeders te vermoorden zonder daarbij in te grijpen.

Volgens een voormalige medewerker van de Amerikaanse *intelligence community* zijn deze VHF- *intercepts* 'authentic, genuine intercepts communications of Serb VHF communications and phone communications at tactical, operational and command levels'. Zijn inschatting was dat er tussen 15 juni en 15 juli 1995 in totaal zo'n 15.000 uur onderschept moet zijn. De Electronische Oorlogvoering-eenheden in Konjuh, Okresanica en Tuzla rapporteerden zowel aan het 2e Korps als aan het ABiH hoofdkwartier in Sarajevo en de hogere politieke leiding. De Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst in Okresanica rapporteerde waarschijnlijk alleen aan het politieke leiderschap van Bosnië.⁷⁹

De vraag is nu wat er mogelijk was bij de verwerking van het onderschepte communicatieverkeer in *real time*. Een eenvoudige rekensom leert dat als het aantal af te luisteren kanalen vermenigvuldigd met het daarvoor benodigde personeel groter is dan het aantal beschikbare mensen, dat dan *near-real-time* verwerken en rapporteren onmogelijk is.

Een conservatieve inschatting geeft aan dat de kanalen die werden bewaakt, waarschijnlijk telefoonverkeer vanuit Okresanica via *live interceptie* of via *relayed intercepts* omvatte. De Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst had naast civiele verbindingen ongetwijfeld ook belangstelling voor het VRS-oppercommando en de operationele niveaus direct daaronder. Uitgaande van deze inschatting kan als rekenvoorbeeld gesteld worden dat er permanent tien kanalen moesten worden afgeluisterd, met de kanttekening dat dit aantal het absolute minimum is. Daarvoor waren drie personen per kanaal nodig ten behoeve van de interceptie, transcriptie en rapportage. Uitgaande van een dienstrooster van drie ploegen per dag en werkweken van zeven dagen per week moeten er dan op zijn minst 90 operationele *Signals intelligence*-medewerkers in Okresanica actief geweest zijn, plus 15 tot 20 medewerkers voor ondersteuning, techniek, bewaking, catering en dergelijke. Het volgen van 20 VRS kanalen – wat meer voor de hand ligt – zou dus op zijn minst 180 manschappen hebben

77 NIOD, Coll. CD-Roms. ABiH Komanda 2e Korps aan 28e Divisie, No. 02-/8-1132, 09/07/95.

78 Interview S. Arnautović, 05/11/99.

79 Vertrouwelijke informatie (54).

gevraagd. In werkelijkheid werkten er in totaal slechts maximaal tien mensen in Okresanica. Het meeste communicatieverkeer werd bovendien op band opgenomen. Op basis hiervan lijkt *near-real-time*-analyse en verwerking dus onmogelijk.

Het VHF-communicatieverkeer per radio werd onderschept door de Electronische Oorlogvoering-eenheden van de ABiH in Okresanica en Konjuh. Ook op deze activiteiten valt een rekensom los te laten. Uit alle beschrijvingen blijkt dat dit standaard-radio-afluisterstations waren, waar de afluisteraar handmatig de kanalen afzocht die daarna werden gevolgd. Een zeer conservatieve schatting gaat er vanuit dat er ongeveer 30 kanalen waren die permanent gevolgd moesten worden, inclusief vijf frequenties op het Oppercommando-niveau, tien op het operationele niveau en tien tactische frequenties tussen de eenheden in het veld. Het getal van 30 frequenties wordt door Amerikaanse *Signals intelligence* experts als het absolute minimum beschouwd.

De commando- en operationele frequenties moesten 24 uur per dag worden gevolgd, en de tactische frequenties 18 uur per dag, door drie teams met elk drie afluisteraars die ieder afzonderlijk belast waren met de interceptie, transcriptie en rapportage inzake een kanaal. Uitgaande van dit absolute minimum zou er dan in Okresanica en Konjuh ongeveer 210 man personeel werkzaam geweest moeten zijn. De post was bovendien niet alleen belast met het volgen van het verkeer rond Srebrenica, maar ook met de gevechten rond Mount Vis, het noordelijke deel van de Republika Srpska, en andere gebieden. Hiervan uitgaand zouden dan op zijn minst 400 man nodig zijn geweest om al dit verkeer te volgen. In feite werkten er slechts maximaal twintig mensen. Ook hier is *near-real-time* analyse dus onmogelijk geweest.⁸⁰ Hierboven is al geschetst dat de Electronische Oorlogvoering-eenheden ook zeer bescheiden van omvang waren.

Het verwerkingsproces van de *Communications intelligence* kan alleen maar als zeer traag en arbeidsintensief worden beschreven. De *interceptor* had maar een beperkt aantal ontvangers ter beschikking, en besliste waarschijnlijk zelf welke kanalen het waardevolste waren om af te luisteren. Als het aantal waardevolle frequenties groter was dan onderschept kon worden, werden de bandrecorders aangezet. Daarnaast miste de *interceptor* veel van het communicatieverkeer zodra hij zijn werkplek moest verlaten om de afgeluisterde boodschap in steno uit te werken. Vermoedelijk 25% van zijn werktijd bracht de operator daarom niet achter zijn ontvanger door; daardoor zal hij veel gemist hebben, want er stond ter aflossing geen vervanger gereed.

De commandant had vervolgens de ondankbare taak om voor de derde keer het onderschepte bericht te 'behandelen' en uit te tikken. Waarschijnlijk beschikte Okresanica niet over een directe lijnverbinding met Tuzla. Daardoor werden de uitgewerkte *intercepts* op een floppydisk gezet en per koerier naar het hoofdkwartier van de 21e Divisie of het 2e Korps gebracht.

De werkwijze in Okresanica en Konjuh was identiek, aldus getuigenverklaringen voor het Tribunaal.⁸¹ In sommige gevallen werden de onderschepte gesprekken eerst op de band gezet, waarna zij in een logboek verder werden uitgewerkt. Daarna werden de afgeluisterde boodschappen op een computer uitgetikt en naar het hoofdkwartier gezonden. De *Commu-*

80 Vertrouwelijk vraaggesprekken (6), (13), (54) en (62).

81 Zie hiervoor: www.un.org/icty/news/Krstić/Krstić-cp.htm

nications intelligence-operators maakten vaak, maar niet altijd, een aantekening van de datum en het tijdstip van de *intercepts*.⁸²

De conclusie is dat sommige telefoongesprekken en VHF-kanalen misschien 'live' zijn afgeluisterd, maar dat het overgrote deel van het zeer omvangrijke militaire communicatieverkeer van de VRS op band is opgenomen en pas later is geanalyseerd. Hierdoor ging veel van de samenhang verloren en kon het wel in *real time* onderschepte communicatieverkeer van de VRS niet in de juiste context geplaatst worden. Als de *Electronische Oorlogvoering*-eenheden in *near-real-time* hadden willen opereren, dan had de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst in Okresanica minimaal 120 mensen in dienst moeten hebben en deze eenheden van de ABiH tenminste 210 man in zowel Okresanica als in Konjuh. Het feit dat er Electronische Oorlogvoering-eenheden bestonden, zal ongetwijfeld betekend hebben dat die van tijd tot tijd waardevolle *intelligence* hebben aangeleverd. Dat zal echter te weinig zijn geweest in relatie tot de enorme hoeveelheid communicatieverkeer van de Bosnische Serven. Er kan namelijk van uit worden gegaan dat de VRS waarschijnlijk méér dan honderd walkietalkies heeft gebruikt tijdens de aanval. Dit getal, gekoppeld aan het beschikbare personeel, leert dat er nooit sprake kan zijn geweest van omvangrijke *real-time intelligence*.

Samenvattend kan over de Bosnische inspanningen in verband met verbindingsinlichtingen het volgende gezegd worden. *Intelligence* is waardeloos (behalve voor kennis achteraf) als de informatie niet op tijd aan de afnemer ter beschikking wordt gesteld in een vorm die begrijpelijk en bruikbaar is. Indien de beschikbare *intelligence* niet wordt gerapporteerd aan de afnemers, of geheim wordt gehouden uit vrees voor compromittering van de bron, dan heeft het geen zin om *intelligence* te vergaren, behalve voor later gebruik of opslag in een archief. De Bosnische inspanningen dienaangaande overziende, moet vastgesteld worden dat de dienst die verantwoordelijk was voor de verbindingsinlichtingen domweg te klein was (tien mensen per af luisterpost) en te slecht uitgerust om adequaat zijn missie te vervullen. Al met al is er weliswaar veel onderschept, maar er was daarna sprake van volstrekt onvoldoende verwerkings- en analysecapaciteit, alsmede ontoereikende rapportage van de onderschepte *intelligence*. *Intercepts* werden niet uitgetypt op een tekstverwerkingsprogramma, maar met de hand in logboeken geschreven; banden met afgeluisterde berichten werden hergebruikt, en er werden nauwelijks computers ingezet om de stroom data te verwerken en te distribueren.

Bovendien waren er geen *Communications intelligence*-analisten werkzaam op de af luisterposten om die informatie te analyseren en op hun juiste waarde te schatten. Verder ontbraken vaste beveiligde verbindingen met verschillende regionale ABiH-hoofdkwartieren en zijn er geen indicaties dat de Bosnische diensten een *intelligence* analysecapaciteit op brigade-, Korps- of hoger niveau hadden die in staat was om de verbindingsinlichtingen tijdig te integreren met andere *intelligence*, bijvoorbeeld *Human intelligence*. Zelfs als Bosnië de politieke wil gehad zou hebben om de meest brisante afgeluisterde berichten wereldkundig te maken, dan zou dit niet gelukt zijn: daar was de *intelligence*-structuur eenvoudig niet op ingericht. Ook de *real time* onderschepte berichten waren daarvoor te fragmentarisch. Verder is niet gebleken dat de ABiH verbindingsinlichtingen heeft gedeeld met Duchbat, met westerse diensten of met UNPROFOR.

82 *Judgement in the Krstić Trial*, § 107, p. 40.

Toch near-real-time intelligence?

Een voormalige ABiH-generaal beweerde echter dat de berichten wel degelijk in *real time* zijn onderschept en geanalyseerd.⁸³ Aan deze bewering moet echter sterk getwijfeld worden. Als de Bosnische Moslims wel beschikten over *real-time* verbindingsinlichtingen, waarom hebben ze die dan niet gebruikt? Volgens een Amerikaanse *intelligence*-functionaris zou het de beste *public relations*-stunt aller tijden geweest zijn, en de Bosnische Moslims hadden 'bloody hell and murder' kunnen schreeuwen. Deze functionaris vermoedde dan ook dat de ABiH gewoonweg niet beschikte over *real-time* capaciteiten. Hij gaf het volgende voorbeeld.

Als de ABiH – in het gunstigste geval – 150 mensen aan personeel in Konjuh had, dan zouden er altijd militairen bijgezet hebben die vrienden, kennissen of zelfs familie in de enclave of in de colonne hadden. Het volstrekt stilhouden van de verbindingsinlichtingen zou dan toch een 'stampede' veroorzaakt hebben onder het personeel in Okresanica, Konjuh of Tuzla, want dat zou er alles aan gedaan hebben om die mensen te redden. Volgens deze Amerikaanse functionaris gold dan ook dat een 'absence of a stampede is an absence of real time intercepts'. Volgens hem wist de ABiH pas weken, maanden of misschien wel jaren na de val van de inhoud van de *intercepts*. Als ABiH-*intercepts* van invloed hadden kunnen zijn op het treffen van militaire en politieke maatregelen, hadden zij uiterlijk aan het begin van de avond van 10 juli beschikbaar moeten zijn. Het lag eerder voor de hand dat de Elektronische Oorlogvoering-eenheden zich op dat moment niet gerealiseerd hebben wat de onderschepte berichten inhoudelijk betekenden. De Bosnische Moslims onderschepten misschien wel veel, maar deden te weinig aan analyse om een afgewogen oordeel te kunnen vellen. Misschien werd er prioriteit gegeven aan andere *Signals intelligence targets* in de regio en is *Signals intelligence* over Srebrenica opzij gelegd.⁸⁴ Ook is heel aannemelijk dat *Signals intelligence* over Sarajevo de hoogste prioriteit had. Ook een andere Amerikaanse *intelligence*-functionaris was van mening dat de geluidsbanden pas weken, maanden of misschien zelfs twee jaar later waren uitgewerkt.⁸⁵ De ABiH had eenvoudigweg een enorme achterstand bij de verwerking van *intercepts*, hetgeen van Bosnische zijde ruitelijk werd toegegeven.⁸⁶

Er is nog een indicatie dat de Bosnische Moslims niet over *real-time intelligence* op basis van verbindingsinlichtingen beschikten. De vele *intercepts* die later zijn gepubliceerd en geopenbaard tijdens het proces tegen generaal Krstić laten de indruk achter dat de troepenbewegingen van de VRS door de Moslims *real-time* goed gevolgd zijn. Er waren tientallen *intercepts* waaruit bleek dat de ABiH-afluisterposten in Konjuh, Okresanica en Tuzla nauwgezet de VRS-gesprekken volgden met betrekking tot de colonne op weg naar Tuzla.⁸⁷ Bij het proces tegen generaal Krstić kwam echter niet aan de orde of deze *intelligence* ook gedeeld was met UNPROFOR. Die stap had voor de hand gelegen. De Bosnische Moslims wilden tenslotte maar al te graag dat UNPROFOR of de NAVO zich aan hun zijde zouden scharen in de strijd tegen de Bosnische Serven.

Waarom de ABiH geen intelligence deelde met westerse mogendheden

Volgens de militaire assistent van generaal Smith, luitenant-kolonel Baxter, heeft de ABiH in Sarajevo nooit zelfs maar een snippertje *intelligence* aangeleverd aan Smith, aan zijn staf of

83 Vertrouwelijke informatie (38).

84 Vertrouwelijke vraaggesprekken (13) en (54).

85 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

86 Interview S. Arnautović, 05/11/99.

87 Mladić pochte ook tegenover Karremans dat hij over uitstekende *intelligence* beschikte. Interview Th.J.P. Karremans, 17/12/98.

aan de rest van UNPROFOR. ABiH-generaal Rasim Delić voerde in totaal slechts vier keer per jaar overleg met Smith.

Voor het hoofd van de Bosnische inlichtingendienst, generaal Taljan Hajrulahović, stond de deur van Smith altijd open, maar hij kwam nooit langs. Wel had de ABiH uitstekende *intelligence*-contacten met de Amerikanen. Smiths staf ontdekte door een verspreking van de Amerikaanse ambassadeur John Menzies dat generaal Clark uit het Pentagon elke dag met Delić in Sarajevo belde en de laatste militaire ontwikkelingen besprak.⁸⁸ Ook generaal Janvier ontkende ooit Bosnische *intercepts* van VRS-communicatieverkeer te hebben ontvangen.⁸⁹

Geraadpleegde medewerkers uit de Amerikaanse *intelligence community* verklaarden ervan overtuigd te zijn dat als de CIA of de *National Security Agency*, de Amerikaanse afluisterdienst, deze afgeluisterde berichten van de Bosnische Moslims had gekregen, de Amerikaanse regering daar zeker iets mee zou hebben gedaan. Balkan-experts van de CIA verklaarden dat de eerste meldingen van executies Washington pas bereikt hadden nadat de soldaten uit de colonne in Tuzla waren aangekomen.

Geruchten over de executies waren er al snel, maar op welke schaal was absoluut niet bekend. De ABiH deelde de verbindingsinlichtingen over de executies en over de jacht van de VRS op de colonne niet met de CIA. Geruchten over massagraven leidden ertoe dat men probeerde uit te zoeken waar die zich bevonden. Niemand wist of de informatie klopte en wat de omvang van de graven was. *Intercepts* van de ABiH waarin werd gesproken van 'parcels' of 'swines' hadden de Amerikanen nooit gezien. Tijdens de oorlog was het, volgens de Amerikanen, gebruikelijk dat de ABiH 'a lot of noise' maakte en dat het heel moeilijk was zo iets hard te maken.⁹⁰

Andere functionarissen die in 1995 werkzaam waren voor de Amerikaanse *intelligence community* verklaarden eveneens dat zij niet op de hoogte waren van het bestaan van de Bosnische *intercepts*. Die waren beslist nieuw voor hen. Als die onderschepte boodschappen in 1995 bekend waren bij de *National Security Agency*, hadden zij het geweten moeten hebben, want die functionarissen waren nauw betrokken bij de *Balkan Task Force* op het *State Department*.⁹¹ Canadese *intelligence*-functionarissen legden soortgelijke verklaringen af,⁹² en de journalist Roy Gutman kreeg hetzelfde te horen. Amerikaanse functionarissen verklaarden tegenover hem dat de Amerikaanse *intelligence community* niet over dergelijke afgeluisterde berichten beschikte. De ABiH 'was in a better position to collect tactical intelligence such as this'.⁹³

De verbindingsinlichtingen over de aanval op Srebrenica, de colonne op weg naar Tuzla en de latere executies van de ABiH-soldaten zijn ook niet doorgegeven aan de Nederlandse MID. Uit onderzoek in de MID-archieven en diverse vraaggesprekken met MID-medewerkers⁹⁴ blijkt dat van het bestaan van de *intercepts* pas werd vernomen via perspublicaties in 1995, en tijdens het proces tegen generaal Krstić.

88 Interview James Baxter, 16/10/00.

89 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001, Deel 2, Audition de M. Bernard Janvier, 21/06/01, pp. 106-139.

90 Vertrouwelijk vraaggesprek (7).

91 Vertrouwelijke vraaggesprekken (12) en (13).

92 . Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (62) en (90).

93 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

94 Vertrouwelijke vraaggesprekken (21), (22), (24) en (27).

Dat deze *Communications intelligence* niet werd gedeeld is opnieuw een indicatie dat de *intercepts* niet in *real time* beschikbaar waren, of men moet geloof hechten aan de cynische gedachte dat de ABiH en de politieke leiding in Sarajevo bereid waren om Srebrenica en duizenden Moslims op te offeren om het westen definitief over de streep te trekken en zich aan de zijde van de Bosnische Moslims te scharen. Dat cynisme deed zich in de praktijk voor, en wel na de val van Srebrenica bij de Bosnische minister van Buitenlandse Zaken Sacirbey, getuige zijn uitspraak: 'Zo, nu hebben we één probleem minder'.⁹⁵

Uit een interview met een CIA-medewerker die in de regio werkte, kan ook afgeleid worden dat er een zekere desinteresse bestond ten aanzien van de gebeurtenissen in de enclave. In zijn gesprekken met Bosnische militairen en regeringsfunctionarissen was Srebrenica amper een onderwerp van gesprek. De oorlogsmisdaden in de enclave stonden niet bovenaan de lijst van kwesties die de ABiH graag wilden oplossen of dringend met de CIA wilde bespreken. Men ontweek eerder de pertinente vragen van de CIA-functionaris hierover. Waarom dat was, is nooit duidelijk geworden. Blijkbaar draaide alles om Sarajevo en was Srebrenica daaraan ondergeschikt.⁹⁶ Dat dat voor de massamoorden zou gelden is echter een cynisch scenario waarvoor geen overtuigende bewijzen zijn gevonden.

Wat als de ABiH zijn intelligence wel had gedeeld met UNPROFOR?

Als de ABiH wel had beschikt over *real time Communications intelligence* en die aan UNPROFOR had doorgegeven, had dat dan het lot van Srebrenica kunnen beïnvloeden of de mannen kunnen redden?

'What if'-vragen zijn per definitie moeilijk te beantwoorden. Een medewerker uit de Amerikaanse *intelligence community* meende dat het geen verschil gemaakt zou hebben; hij wees erop dat zowel de ABiH als UNPROFOR wisten dat de enclave werd aangevallen. Zij waren op de hoogte van het feit dat een grote groep soldaten de enclave had verlaten, maar om uiteenlopende redenen werd er door de ABiH en UNPROFOR niets ondernomen.

UNPROFOR had wellicht zijn mandaat ruimer kunnen interpreteren of de diplomatieke druk op Pale en Belgrado kunnen opvoeren, maar dat zou te lang hebben geduurd om Srebrenica en de mannen nog te kunnen redden.⁹⁷ Aan de andere kant mag niet worden uitgesloten dat het onmiddellijk publiek maken van deze onderschepte boodschappen het tij nog had kunnen doen keren voor de mannen en jongens in de colonne. De Bosnische Serven waren waarschijnlijk niet doorgeslagen met de massa-executies indien de omvang ervan via openbaarmaking van de ABiH-*intercepts* wereldkundig was gemaakt. De diplomatieke, militaire en andere druk op Pale en Belgrado zou waarschijnlijk niet te trotseren zijn geweest.

De enigen met wie de Bosnische regering later bereid was om die brisante verbindingsinlichtingen te delen, waren journalisten. Zo bood de Bosnische minister van Buitenlandse Zaken, Sacirbey, in oktober en november 1995 de eerder genoemde ABiH-*intercepts* aan bij diverse journalisten zoals Gutman en Zumach. Dat gebeurde echter maanden na de val van Srebrenica, wellicht om de eigen onderhandelingspositie te verbeteren.⁹⁸

De conclusie moet op basis van het bovenstaande dan ook zijn dat de Bosnische legerleiding of politieke leiding de afgeluisterde boodschappen niet heeft gedeeld met UNPROFOR, de VN in New York en de Amerikaanse inlichtingendiensten. De belangrijkste reden hier-

95 Interview Andeljko Makar, 12/06/00.

96 Vertrouwelijk vraaggesprek (12).

97 Vertrouwelijke informatie (13).

98 Vertrouwelijke informatie (6).

voor was vermoedelijk eenvoudig dat de Moslims niet beschikten over *real time* onderschept communicatieverkeer.

5. UNPROFOR en Dutchbat als doelwit van verbindinginlichtingen

'Sarajevo was ten tijde van de oorlog in Bosnië een spionnest. Iedereen bespioneerde iedereen: de strijdende partijen en de landen van de VN-vredesmacht', aldus *Het Parool*. De krant meldde in 1998 dat de telefoon van generaal Rose niet alleen door een van de bondgenoten maar ook door de Moslims werd afgeluisterd.⁹⁹ Ook de chef-staf onder generaal Rose, generaal A.P.P.M. van Baal, bevestigde dat de residentie van *Bosnia-Herzegovina Command* in Sarajevo werd afgeluisterd. Hij verbleef daar van 24 februari tot 1 september 1994. De residentie was het voormalige buitenverblijf van Tito en dat was volgestopt met afluistermicrofoons. Bovendien waren de onderste twee verdiepingen van een bijgebouw in gebruik bij de Bosnische inlichtingendienst. Generaal Rose maakte, aldus Van Baal, soms de grap om te roepen dat er een aanval dreigde; kort daarna kwam er dan een telefoontje van het hoofdkwartier van de ABiH waarin beweerd werd dat er een aanval plaatsvond.¹⁰⁰

Het UNPROFOR-communicatieverkeer was voor alle strijdende partijen (VJ, VRS en ABiH) een belangrijk doelwit. Wat betreft *Communications intelligence*-operaties door de VRS in en rond Sarajevo werden nagenoeg alle gesprekken door het hoofdkwartier UNPROFOR in Sarajevo en Zagreb van en naar de Bosnische regeringsleiders afgeluisterd. Maar de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst en de ABiH zaten intussen ook niet stil: zij luisterden dit verkeer eveneens af. Zo onderschepten de Bosnische Moslims in november 1994, ten tijde van de crisis in Bihać, de telefoongesprekken tussen generaal Rose en de politieke adviseur van Karadžić, Jovan Zametica.¹⁰¹ In het vorige hoofdstuk is aan de orde geweest dat ook telefoons en faxen van de VN niet volledig beveiligd waren tegen af luistering door de strijdende partijen. Soms was het ook niet eens nodig af te luisteren, en kregen de VRS en de ABiH door interne fouten bij de VN direct toegang tot het UNPROFOR-communicatienetwerk.¹⁰²

Verder waren de Bosnische inlichtingendiensten zwaar gepenetreerd door de Servische militaire inlichtingendienst. Reeds voor het uitbreken van de oorlog voorzagen de Serviërs dat de federale inlichtingendiensten uiteen zouden vallen. Het hoofd van de federale militaire inlichtingendienst KOS, Aleksandar Vasiljević, startte daarop een operatie die beoogde in diverse onderdelen van de Bosnische geheime diensten te infiltreren. Hij zou hierin geslaagd zijn bij de Bosnische militaire inlichtingendienst (VOS) en de Bosnische civiele inlichtingendienst (AID). De inlichtingendienst van de VRS werd verder waarschijnlijk ook geassisteerd door het Servische ministerie van binnenlandse zaken (MUP) dat een eigen Satellietcommunicatie-afluisterstation in Belgrado had. De belangrijkste doelen van de MUP waren het communicatieverkeer van UNPROFOR en NAVO dat via Inmarsat en/of Intelsat verliep. De VRS sloeg daarbij een dubbele slag: de Bosnische militaire inlichtingendienst onder leiding van brigadegeneraal Mustafa Hajrulahović luisterde namelijk het hoofdkwartier van UNPROFOR en alle internationale telefoongesprekken permanent af. Doordat de VRS het

99 'Sarajevo zat vol spionnen in oorlog', *Het Parool*, 24/04/98.

100 Interview A.P.P.M. van Baal, 27/05/98.

101 Rose, *Fighting for Peace*, pp. 203 - 204.

102 Vertrouwelijke collectie (7), UNPROFOR Outgoing Fax, C. White aan Sector Sarajevo, Nr. 007, 27/02/95.

communicatieverkeer van de Moslims weer afluisterde, kon de VRS op deze manier ook beschikken over deze Bosnische *intercepts*.¹⁰³

Zo ontdekte de VRS op basis van *Signals intelligence* dat een vooraanstaande UNPROFOR-functionaris een deal had gesloten met een prominente Bosnische minister: de deal hield in dat de UNPROFOR-functionaris zich tijdens de onderhandelingen met de Bosnische Serven zou inzetten om de toegangswegen voor humanitaire konvooiën naar Sarajevo te heropenen. Een medewerker van generaal Smith kreeg dit te horen van VRS-liaisonofficier majoor Milenko Indjić. Smith geloofde het aanvankelijk niet, maar het bericht werd al snel bevestigd door een andere VN-medewerker, die hetzelfde had gehoord van de secretaresse van die Bosnische minister.

De UNPROFOR-functionaris zou zich beijveren om de toegangswegen tot Sarajevo vier dagen open te laten blijven, waarna er aanzienlijke geldbedragen op zijn Zwitserse bankrekening zouden worden gestort. Daar waren al eerder door de Bosnische minister forse bedragen naar overgemaakt. De Bosnisch-Servische maffia verdiende namelijk buitengewoon veel geld aan de humanitaire hulp naar Sarajevo. Beide partijen beschoten zelfs VN-vliegtuigen die hulp kwamen brengen. De toestellen konden dan hun goederen niet afleveren waardoor de prijzen op de zwarte markt verder stegen.¹⁰⁴

De corruptie raakte UNPROFOR ook op een andere manier. Een medewerker in de staf van generaal Smith stelde: 'The Coded Cables of the UN were sold in Sarajevo for \$ 1000'.¹⁰⁵ En ook de Bosnische minister Muratović had er tegenover de Nederlandse tijdelijk zaakgelastigde Glaubitz geen geheim van gemaakt dat Bosnische Moslims berichten van UNPROFOR afluisterden.¹⁰⁶ Voor insiders was dat eigenlijk geen nieuws, maar dat Muratović dat openlijk bevestigde was toch opmerkelijk.

Dat UNPROFOR op het allerhoogste niveau werd afgeluisterd, bleek ook uit een bericht van het 2e Korps. Dat meldde op 11 juli 1995 dat het tot drie keer toe een telefoongesprek via een open lijn tussen de generaals Janvier en Tolimir had afgeluisterd.¹⁰⁷ Ook de telefoongesprekken tussen de generaals Mladić en Janvier op 9 en 10 juli waren door de ABiH afgeluisterd,¹⁰⁸ en dat gold ook voor de telefoongesprekken tussen de Nederlandse generaal Nicolai en de Generale Staf van de VRS.¹⁰⁹ Het UNPROFOR-hoofdkwartier was eveneens een favoriet doelwit van de afluisteraars van de Bosnische diensten.¹¹⁰ Zo werden alle faxberichten van de *Chief Political Officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Phillip Corwin, door de Bosnische Moslims onderschept.¹¹¹

En ook het hoofdkwartier van UNPF in Zagreb werd afgeluisterd; hiervoor waren Kroatische diensten verantwoordelijk. Volgens een medewerker van de inlichtingenstaf van UNPF in Zagreb luisterden de Kroatische binnenlandse veiligheidsdienst en militaire inlichtingen-

103 In Kroatië stond deze operatie bekend als *Operatie Labrador*. MID, Nr. 438-0190, doos 307, Memorandum: De Bosnische civiele inlichtingendienst AID, 07/05/97.

104 Vertrouwelijk vraagesprek (80).

105 Interview James Baxter, 16/10/00.

106 ABZ, DEU Srebrenica, Glaubitz aan Buitenlandse Zaken, Nr. 25, 03/09/96.

107 NIOD, Coll. CD-Roms. Bericht van 2e Korps aan Odbrane Republike VoVJ TaVJ, No. 02/8-

0101215, 11/07/95.

108 ICTY, OTP Ex. 738, List of Exhibits contained in Ex. 364 (2 volumes of *Intercepts*), Conversation 9 July/1 en 10 July/1, 09/07/95 en 10/07/95.

109 NIOD, Coll. CD-Roms. ABiH Komanda 2. Korpasa aan Komanda 28. Divizije br. 02-/8-1132, 09/07/95 en ABiH Komanda 2. Korpasa aan Komanda 28. Divizije br. 02-/8-1142, 10/07/95.

110 'SFOR discovers eavesdropping center in Sarajevo', *Glas Javnosti*, 13/01/01.

111 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 165.

diensten systematisch de communicatie van UNPROFOR in Kroatië af. Deze diensten hadden daarvoor speciale tolken in dienst. Ze hadden naar verluidt moeite met Belgisch communicatieverkeer, want daarin kwam het voor dat Belgische officieren soms in het Frans en dan weer in het Nederlands met elkaar communiceerden.¹¹²

Vooraf tijdens de aanval op de Krajina zou het Kroatische leger veel profijt hebben gehad van het afgeluisterde communicatieverkeer van de UNMO's. Voor het Kroatische leger was dat een van de beste bronnen van *intelligence*.¹¹³

Deze bewering wordt bevestigd in het *Post Mission Report* van de UNMO's in UNPROFOR en UNPF. Over de periode van 1992 tot 1996 werd over de beveiligde verbindingen van UNPROFOR gemeld dat de Communications Security 'was a real disaster for UNPROFOR/UNPF'. Zowel het UNPF-hoofdkwartier in Zagreb als dat van de UNMO's gebruikten voor hun dagelijkse rapportage onbeveiligde landlijnen en 'for that period UNMO (and UNPF in general) has become unwillingly (let's hope) "the second intelligence agency" for the Croatian army'.

Ook de satellietverbindingen die door de UNPROFOR-eenheden werden gebruikt, waren een makkelijke prooi voor de af luisterdiensten van de strijdende partijen. Zo werd het hoofdkwartier van UnCivPol en van de UNMO's in Srebrenica ook door de ABiH afgeluisterd. Nadat dat ontdekt werd, hing Dutchbat het aan de grote klok.¹¹⁴ Het communicatieverkeer van de UNMO's werd ook door de ABiH onderschept en meegelezen, en was derhalve een belangrijke militaire informatiebron.¹¹⁵

Openheid van het VN-communicatieverkeer werd tot nu toe beschouwd als een van de essentiële principes van een VN-operatie, maar in een evaluatierapport van UNPROFOR staat hierover: 'It is right for an academic Peacekeeping Operation, but for such an active operation like UNPROFOR it is not. There is a strong belief that it should be reconsidered on the basis of the sad experience of this Mission'. Het rapport gaf ten overvloede nogmaals aan dat alle strijdende partijen veel UNPROFOR-communicatieapparatuur hadden buitgemaakt of in beslag genomen en de *Signals intelligence*-eenheden van de VJ, VRS en ABiH waren daardoor in staat om 24 uur per dag het UNMO-communicatieverkeer af te luisteren 'as the most reliable source of information'.¹¹⁶ Ook de *Coded Cables*, verstuurd vanuit Sarajevo of Zagreb naar New York, waren niet veilig. Alle strijdende partijen waren in staat om die mee te lezen.¹¹⁷

In dit opzicht heeft de VN weinig geleerd uit de *Signals intelligence*-oorlog tegen UNPROFOR, hetgeen later bleek tijdens de UNSCOM-missie in Irak. De Iraakse inlichtingendienst was in staat om het gecodeerde verkeer met het VN-hoofdkwartier in New York te ontcijferen en mee te lezen. Het gebruikte cryptoprogramma bleek zeer zwak te zijn en makkelijk te breken. In die tijd was het onmogelijk om sterke Amerikaanse cryptosoftware aan te schaffen vanwege de stringente exportcontrole opgelegd door de *National Security Agency*. Zwakke cryptosoftware betekende immers dat ook die dienst kon meelesen. Nadat

112 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

113 Thomas Quiggin, Response to 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 13 (1998), p. 206.

114 Interview Bob Patchett, 19/11/99 en E.A. Rave, 13 en 14/12/00.

115 Bijvoorbeeld: NIOD, Coll. CD-Roms. Komanda 2. Korpusa, Tuzla aan Generalstab ABiH, Sarajevo, No. SP. 06-712-24-7/95, 15/07/95.

116 Vertrouwelijke collectie (5), UNMO in UNPROFOR/UNPF, *Post Mission Report 1992 - 1996*, Zagreb 1996, p. 29.

117 MacKenzie, *Peacekeeper*, p. 319.

de Irakese operatie was ontdekt, schakelde UNSCOM over op het software programma *Pretty Good Privacy* dat toen nog niet te breken viel.¹¹⁸

Voor *intelligence*-operaties tegen UNPROFOR waren verschillende Kroatische inlichtingendiensten verantwoordelijk. Het Bureau voor Nationale Veiligheid diende als koepel en hieronder vielen de Kroatische Buitenlandse Inlichtingendienst, de inlichtingendienst van de Generale Staf, de *Security Intelligence Service* van het ministerie van Defensie, en de Inlichtingendienst van het Kroatische Leger: die waren allemaal actief tegen UNPROFOR. Bureau IV van de laatstgenoemde organisatie was belast met militaire *Communications intelligence* operaties; die vond plaats vanuit de Lučko-luchtmachtbasis in Zagreb. Deze sectie onderhield nauwe banden met de Duitse *Bundesnachrichtendienst* en de CIA.

Beide diensten stelden apparatuur beschikbaar en zorgden voor training en opleiding. Verder was de Kroatische Nationale *Signals intelligence*-dienst betrokken bij het verzamelen van *Signals intelligence* buiten Kroatië.¹¹⁹

Medewerkers van een Europese inlichtingendienst wezen er ook nog op dat de Kroaten aan het begin van de oorlog veel computerapparatuur aan Belgrado hebben geleverd. Al deze apparatuur was echter voorzien van een 'achterdeur' zodat de Kroatische inlichtingendienst kon meekijken over de Servische schouders. Vooral de zoon van Tudjman zou bij deze operaties betrokken zijn.¹²⁰ Zo onthulde het Kroatische weekblad *Globus* citaten uit telefoongesprekken die president Clinton vanuit zijn presidentiële vliegtuig *Air Force One* gevoerd zou hebben met president Milošević. De Kroatische diensten zouden honderden van dergelijke telefoongesprekken hebben afgeluisterd.¹²¹

Verder zou er NAVO-*intelligence* via de *Bundesnachrichtendienst* naar de Kroatische inlichtingendiensten gevloeid zijn, tot groot ongenoegen van de NAVO-lidstaten, vooral omdat de Servische inlichtingen- en veiligheidsdiensten zwaar geïnfiltrerd waren in de Kroatische diensten. Dat was al vanaf 1989 gebeurd via *Operatie Labrador* waarbij Milošević opdracht had gegeven om eigen netwerken aan te leggen binnen de Kroatische *intelligence*-gemeenschap. Door Amerikaanse en Duitse diensten aangeleverde *intelligence* belandde via deze weg in Belgrado.¹²²

Verder richtte een sectie van het Kroatische Bureau voor Nationale Veiligheid, de *National Service for Electronic Monitoring*, zich vooral op het afluisteren van het civiele binnen- en buitenlandse communicatieverkeer. Ook deze sectie, opgericht in 1991, zou veel Amerikaanse steun gekregen hebben. Deze sectie zou in staat zijn om met trefwoorden in computers 40.000 gsm's tegelijk af te luisteren en meer dan 100 gesprekken te registreren. Het Duitse bedrijf *Rhode & Schwartz* uit Berlijn zou daarvoor de benodigde technische apparatuur, en de CIA zou de programmatuur hebben geleverd. Deze Kroatische sectie zou verant-

118 'UNSCOM Hurt by Weak Encryption', in: *Intelligence Newsletter*, No. 403, 05/04/01 zoals gepubliceerd op 18/04/01 op: <http://216.167.120.50/>

119 Miroslav Tudjman, 'The First Five Years of the Croatian Intelligence Service', *National Security and The Future*, Vol. 1 (2000)2, p. 47-74.

120 Vertrouwelijke informatie (48).

121 'Ophef over gesprekken tussen Clinton en

Milošević', *de Volkskrant*, 07/02/02; Alex Todorović, 'Tapes reveal Sloba chummy with Bill', *The Gazette (Montreal)*, 07/02/02 en 'In leaked Milošević tapes, father knows best', *The New York Times*, 07/02/02.

122 Marko Milivojević, 'Croatia's Intelligence Services', *Jane's Intelligence Review*, Vol. 6, No. 9, pp. 404-410 en vertrouwelijk vraaggesprek (15).

woordelijk zijn voor 70% van alle *intelligence* die aan de Kroatische politieke en militaire leiders zou zijn aangeleverd.¹²³

Niet alleen het *high-level* UNPROFOR-communicatieverkeer was een belangrijke doelwit voor alle strijdende partijen, maar ook het tactisch-militaire verkeer. Volgens een medewerker van de inlichtingenstaf van UNPF in Zagreb luisterden de ABiH en de VRS dit communicatieverkeer voortdurend af. Dat gebeurde met behulp van gestolen Motorola's, afkomstig uit buitgemaakte UNPROFOR-voertuigen. En aangezien het onmogelijk was 'to change our communications codes every time a car is hijacked, we have to assume that our mobile communications are monitored by all sides', aldus de *Chief Political Officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Phillip Corwin.¹²⁴

Geregeld braken ABiH-militairen zelfs in op dit UNPROFOR-verkeer om bijvoorbeeld doelaanduidingen in waarnemingsverslagen te verbeteren.¹²⁵ De Kroaten namen die praktijk over.¹²⁶ De Britse *Royal Welsh Fusiliers* losten dit probleem gedeeltelijk op door gebruik te maken van Welsh sprekend verbindingspersoneel; geen van de strijdende partijen slaagde erin dit communicatieverkeer te volgen.¹²⁷

Ook de VRS luisterde het UNPROFOR-communicatieverkeer af. Zo observeerden Scandinavische UNPROFOR-eenheden zeer nauwkeurig op welke plaatsen de VRS-mortiergranaten rond Tuzla insloegen. De precieze locatie van de inslagen werd per open radioverbinding direct doorgegeven aan *Bosnia-Herzegovina Command*. De VRS luisterde dit verkeer af en gebruikte de UNPROFOR-waarnemingen om hun vuur te corrigeren.¹²⁸ De VRS moest alleen 'capitulieren' als de Scandinaviërs in één van hun nationale talen communiceerden.

Ook het communicatieverkeer van de Britse SAS was een doelwit van de strijdende partijen. Niet alleen de *National Security Agency* luisterde die verbindingen af,¹²⁹ de ABiH deed hetzelfde. Die was echter nooit in staat om de versleuteling te breken. Volgens een medewerker van een Britse inlichtingendienst las de ABiH waarschijnlijk 'open routine traffic' mee, maar niet het cryptoverkeer; dat was 100% veilig.¹³⁰ Dat de ABiH het SAS-communicatieverkeer volgde, blijkt uit een rapport van de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst aan de 28e Divisie. Daarin werd melding gemaakt van wat de JCO-eenheid in Srebrenica zoal aan het Joint Commission Observer-hoofdkwartier in Sarajevo rapporteerde over de strijd rond de enclave, en over het aantal gewonden en doden.¹³¹

123 Ivo Pukanić, 'Echelon Spy System' en 'The Details behind the Lepej Affair', *Nacional*, Issue 291, 14/06/01; Ivo Pukanić, 'The Wiretapping Fever has Shaken the New Government', *Nacional*, Issue 292, 21/06/01; Milivoj Dilas, 'The Wiretapping Affair', *Nacional*, Issue 293, 28/06/01 en 'Croatia Using Advanced US-Installed Intelligence Technology', *Belgrade Glas Javnosti*, 03/01/02.

124 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 4.

125 Vertrouwelijk vraaggesprek (45).

126 Vertrouwelijk vraaggesprek (44).

127 Thomas Quiggin, Response to 'No Cloak and

Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 13(1998)4, p. 207.

128 A. Walter Dorn, 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', in: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12(1998)4, p. 416.

129 Ed Vulliamy, 'How the CIA intercepted SAS signals', *The Guardian*, 29/01/96.

130 Vertrouwelijke informatie (1).

131 NIOD, Coll. CD-Roms. Sectie MV, 2e Korps aan 28e Divisie, No. 06-05-174/95, 27/06/95.

Dutchbat onderschept

Het communicatieverkeer van Dutchbat was eveneens een belangrijk *Communications intelligence*-doelwit. Regelmatig werd communicatieapparatuur van Dutchbat-personeel gestolen.¹³² De VRS luisterde naar het verkeer tussen de verschillende OP's en van de OP's naar de Nederlandse basis in Potočari.

Omdat die observatieposten op ABiH-territoir lagen, kwam de VRS op deze manier veel te weten over allerlei militaire bewegingen. De Dutchbatters rapporteerden namelijk keurig allerlei ABiH-troepenbewegingen. Soms beschoot de VRS zodoende een plek waar Dutchbat net de ABiH had gesignaleerd. De verbindingen tussen de UNPROFOR-OP's en *Sector North East* werden ook door alle strijdende partijen afgeluisterd. Zo leidde een Deens rapport over een ABiH-colonne vlakbij Tuzla bijvoorbeeld direct tot VRS-artillerievuur. Ook de ABiH droeg kennis van het communicatieverkeer van Dutchbat en de UNMO's. In ABiH-rapportages werd soms letterlijk geciteerd uit rapporten van Dutchbat.¹³³

In oktober 1994 werd door de Landmacht als hoofdverbindingsmiddel gebruikgemaakt van satellietcommunicatieapparatuur, te weten Inmarsat-A-terminals. Die waren primair bedoeld voor operationeel voice/fax-verkeer naar Nederland, en voor contacten met het thuisfront. Deze terminals voldeden echter niet, omdat door de verzadiging van het Inmarsat-systeem de eenheden nauwelijks bereikbaar waren. Ook het communicatieverkeer met het thuisfront belemmerde de operationele bereikbaarheid. Na overleg werd voorgesteld om over te stappen naar een meerkanaals VSAT-netwerk dat gebruikmaakte van het PTT-grondstation in Burum (Fr.). Dit systeem was ook geschikt voor data-, crypto- en video-toepassingen.¹³⁴

Op 10 december 1994 werden twee Nederlandse VN-voertuigen met satelliet-communicatieapparatuur gestolen bij Sarajevo door de Bosnische Serven. De VRS had daarmee de apparatuur in handen, alsmede de techniek, en zal hierdoor gemakkelijker in staat zijn geweest om de Nederlandse troepen af te luisteren.¹³⁵ De Nederlandse eenheden in UNPROFOR maakten gebruik van twee civiele satellietssystemen, VSAT en Teledata. Via deze systemen was zowel telefoon- als faxverkeer mogelijk, beveiligd of niet beveiligd. Met Dutchbat kon gecommuniceerd worden via de PTT en de Satellietcommunicatie-verbinding. De KL Crisisstaf had daarnaast een radioverbinding (HF-EZB) met Dutchbat, waardoor geschreven berichten tot en met de classificatie 'geheim' konden worden verzonden. Ook waren er vier internationale PTT-landlijnen in gebruik ten behoeve van het Transportbataljon, die waren gehuurd van de Bosnische PTT. Ook was Dutchbat in gesprek met de Bosnische PTT voor de inhuur van internationale lijnen op de locatie Lukavac.¹³⁶

De Nederlandse ambulances en commandovoertuigen waren uitgerust met satellietcommunicatie-apparatuur waarmee contact kon worden onderhouden met de commandopost op de compound. Dit communicatieverkeer verliep ongecodeerd. Er was een contract gesloten met KPN: ieder bericht werd eerst per satelliet naar Burum verzonden en vandaar

132 Hans van Alphen, 'Binnen halve minuut is Dutchbat thuis', *Haagsche Courant*, 13/07/95.

133 NIOD, Coll. CD-Roms. Ziulich Mehmed aan 28e Divisie, No. 06-401-103-2/95, 25/06/95.

134 CRST. Nr. 976, G-6 KL Crisisstaf aan DOKL.HCIV, No. CRST\1004, 06/10/94 en 'VSAT-systeem voor teledata'. Opsteller F.J.A.

Pollé, No. CRST/1132, 28/10/94.

135 MID. Nr. 1378, De gebeurtenissen in het voormalig Joegoslavië van juli 1994 tot januari 1995, 101 MIDcie, Februari 1995.

136 CRST. Nr. 2504, Toelichting communicatiestructuur door Majoor Luiting, 18/05/95.

doorgestuurd per satelliet of fax. Deze procedure nam ongeveer drie minuten in beslag. Ook de communicatie met het thuisfront verliep via satellietverbindingen.¹³⁷

De ABiH en VRS luisterden dit open communicatieverkeer af om zo de algehele stemming en de feitelijke militaire situatie binnen Dutchbat vast te leggen. De voorganger van Karremans had dit al geconstateerd.¹³⁸ Dat bleek bijvoorbeeld uit de notitie, eind 1994, inzake de effectiviteitsverbetering van Dutchbat; in die notitie werd gesteld: 'Op dit moment worden alle verbindingen afgeluisterd door zowel de Moslims als de Bosnische Serven'. De commandant van Dutchbat vond het beslist noodzakelijk dat er een beveiligde verbinding werd gerealiseerd die er blijkbaar op dat moment nog niet was.¹³⁹ Op deze verzoeken uit december 1994 werd niet voortvarend gereageerd: pas op 9 mei 1995 ging de KL Crisisstaf er nader op in.

Wat betreft de beveiligde verbindingen van het bataljon naar *Bosnia Herzegovina Command* en *Sector North East* merkte de opsteller van een nota uit mei 1995 op dat Dutchbat het VSAT-systeem van de VN kon gebruiken. Dit systeem had ook de mogelijkheid om crypto-faxverkeer af te wikkelen en 'is dus niet af te luisteren'. Dat was onjuist: dit verkeer was wel degelijk te volgen. Beveiligde spraakverbindingen waren niet mogelijk. Omdat bij een ernstige crisis de telefoon veel wordt gebruikt, lag ook dit verkeer dus 'open' voor alle strijdende partijen, hetgeen inderdaad het geval was. Voor nationaal gebruik had de KL Crisisstaf de cryptotelefoon en -fax geplaatst bij de commandant van Dutchbat, alsmede bij het DCBC, bij kolonel Brantz in *Sector North East* in Tuzla en bij *Bosnia Herzegovina Command* (generaal Nicolai).¹⁴⁰

Bosnische militaire functionarissen bevestigden dat het communicatieverkeer van Dutchbat een belangrijke bron van *intelligence* voor de VRS was. Dit bleek uit onderschept communicatieverkeer van de VRS. Voor de ABiH was de communicatie van Dutchbat, zoals tussen patrouilles of tussen voertuigen, soms te volgen. Maar het belangrijkste verkeer kon zij niet onderscheppen. De berichten van de OP's van Dutchbat naar Potočari waren in Tuzla niet te ontvangen, maar via de *intercepts* van VRS-communicatieverkeer begreep het 2e Korps dat de VRS zowel op de lijnen van UNPROFOR als van Dutchbat kon meeluisteren. Volgens ABiH-militairen kon de VRS de communicatie van UNPROFOR uitstekend volgen en waren de Bosnische Serven altijd goed op de hoogte.¹⁴¹ Een voorbeeld hiervan was een bericht van eind juni 1995. Waarschijnlijk onderschepte de ABiH een bericht van de VRS waarin gewag werd gemaakt van een Dutchbat-rapportage. Dutchbat had zojuist gearriveerde VRS-formaties opgemerkt en nieuwe tanks gesignaleerd. Er had volgens Dutchbat een volledige mobilisatie in Bratunac plaatsgevonden. De *Opština* zou volgens de Dutchbat-rapportage het bevel hebben doen uitgaan dat er niets nieuws gebouwd mocht worden in de enclave. Dutchbat concludeerde hieruit dat er een politieke deal was gesloten en dat er een uitruil van gebied op komst was. Verder mochten personen uit Srebrenica vertrekken voor een bedrag van 6.000 DM.¹⁴²

Naast Dutchbat was ook *Médecins sans Frontières* in Srebrenica een belangrijke informatiebron voor de VRS. Uit bestudering van de rapportages van deze non-gouvernementele organisatie viel op te maken dat deze organisatie veel tactische informatie doorgaf naar

137 NIOD, Coll. Koreman. Dagboek Koreman.

138 Defensie, Sitreps. Dutchbat Sitrep, 19/04/94.

139 BDL. Nr. 7914, Commandeur W.J.E. van Rijn aan de minister, No. S/94/061/4497, 23/12/94.

140 CRST. G-6 KL Crisisstaf aan CS KL Crisisstaf, 09/05/95.

141 Interview Hajrudin Kisić, 17 en 18/05/99.

142 NIOD, Coll. CD-Roms. Sectie MV, 2e Korps aan 28e Divisie, No. 06-401-103-2/95, 25/06/95.

Médecins Sans Frontières in Belgrado. Die informatie kwam van overleg van Dutchbat met de UNMO's, lokale ABiH-commandanten en de *Opština* van Srebrenica, waar ook deze organisatie bij vertegenwoordigd was.

Deze berichten gingen vaak per telex of satelliet naar Belgrado, maar dat zal daar niet zo moeilijk te onderscheppen zijn geweest. De Servische binnenlandse veiligheidsdienst had immers een eigen afluisterstation in Belgrado. Er werd daar bijvoorbeeld gewerkt met woordbanken; de dienst zou in staat zijn geweest om gelijktijdig 440.000 telefoongesprekken af te luisteren.¹⁴³ De belangrijkste doelen waren het communicatieverkeer van UNPROFOR en NAVO via Inmarsat en/of Intelsat, en daar viel het verkeer van *Médecins Sans Frontières* ook onder.

Hetzelfde geldt voor de vluchtelingenorganisatie van de VN, UNHCR. Deze organisatie rapporteerde nog nauwgezetter dan *Médecins Sans Frontières*, omdat zij met behulp van haar netwerk in de enclave waarschijnlijk over betere informatie beschikte, vooral over de humanitaire situatie. Ook deze verbinding verliep via het communicatieknooppunt van KPN in het Friese Burum (*It grutte ear*). Dat gold ook voor de open verbindingen van het Internationale Rode Kruis en het communicatieverkeer vanuit Srebrenica van het *Swedish Shelter Project* en *Norwegian People's Aid*. Het verkeer van deze humanitaire organisaties was een gemakkelijk doelwit voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van de Bosnische Serven en de Serviërs. En waarschijnlijk ook voor de Moslims omdat die, net als de VRS, de vertegenwoordigers van UNHCR en het Internationale Rode Kruis veelal zagen als medewerkers van inlichtingendiensten.¹⁴⁴

De conclusie luidt dat niemand in de enclave Srebrenica een ander vertrouwde en dat iedereen elkaar bespioneerde.¹⁴⁵ Om de paranoia compleet te maken: president Izetbegović vertrouwde zelfs zijn persoonlijk staf niet. Hij liet in het presidentiële hoofdkwartier ruim 600 telefoons door de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst afluisteren.¹⁴⁶

6. Conclusies

De *Communications intelligence*-activiteiten van de VRS in Oost-Bosnië waren uitstekend. Zowel voor, tijdens als na de val van Srebrenica was de VRS in staat om het open en het gecodeerde communicatieverkeer van de ABiH mee te lezen. Dit berichtenverkeer vormde geen geheim voor de VRS. Daardoor waren Mladić en zijn generaals in staat om ABiH-operaties in kaart te brengen, als Moslims daar per radioverbinding over spraken.

Volgens een voormalige ABiH-generaal zou de VRS de cryptoprogramma's van de ABiH nooit gebroken hebben. Dit is echter onjuist: de VRS had wel degelijk de cryptosoftware van de ABiH gebroken en kon het meeste communicatieverkeer van de 28e Divisie meelezen. Niet voor niets kwam op 14 juni uit Tuzla een waarschuwing, bestemd voor de 28e Divisie, dat de VRS gepenetreerd had op het ABiH-radionet. Er werd opdracht gegeven om met name de beveiliging van de communicatie beter te regelen. Dat heeft echter niet gebaat.

Tijdens de aanval op Srebrenica bleef de VRS het verkeer van de 28e Divisie meelezen.

143 Interview Božidar Spasić, 16/09/01. Zie ook: Udo Ulfkotte, 'Milošević Geheimdienst', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17/04/99.

144 NIOD, Coll. CD-Roms. Sectie MV, 2e Korps aan 28e Divisie, No. 130-13-75/94, 09/09/94.

145 Zie ook de verklaring voor het Tribunaal van de Britse generaal Francis Richard Dannatt: ICTY, (IC-98-33) Testimony Dannatt, 25/07/00.

146 'SFOR discovers eavesdropping center in Sarajevo', *Belgrade Glas Javnosti*, 13/01/01.

Daarom verstuurde het hoofdkwartier van het 2e Korps in Tuzla op 10 juli 1995 weer een bericht aan o.a. de 28e Divisie dat de VRS het cryptoverkeer had gebroken. Het kon de val van Srebrenica niet verhinderen.

De maatregelen van de ABiH voor de verdediging van de enclave kenden, indien niet uitgevaardigd per koerier maar via technische communicatiemiddelen zoals walkietalkies en andere radioverbindingen, voor de VRS vermoedelijk geen geheimen. Als de ABiH in de overtuiging verkeerde dat er afspraken waren gemaakt met Dutchbat en daarover onderling en met Tuzla en Sarajevo via de radio heeft gecommuniceerd, dan moet er vanuit gegaan worden dat de VRS hiervan geweten heeft. Zowel het communicatieverkeer van Dutchbat als dat van de ABiH werd voortdurend gevolgd door de *Signals intelligence*-eenheden van de VRS, en – naar inmiddels uit officiële documenten is gebleken – met aanzienlijk succes.

Over de tocht van de ABiH-soldaten naar Tuzla moet op basis van het bovenstaande vastgesteld worden dat de ABiH-colonne van voornamelijk mannen en jongens een makkelijke prooi is geweest voor de eenheden van de VRS. De posities van de verschillende groepen van de lange colonne moet mede op basis van onderschept communicatieverkeer relatief eenvoudig, zoals via kruispeilingen, te bepalen zijn geweest. De ABiH-soldaten die aan de tocht deelnamen waren nergens veilig, en de verbindingen die zij via de Motorola's onderhielden, gaven de VRS een uitstekende gelegenheid om het verloop van de tocht te volgen.

Op basis van de *intercepts* kan de VRS niet alleen bepaald hebben waar de colonne zich bevond, maar ook *intelligence* hebben verzameld over de interne problemen, de onderzonden moeilijkheden, onderlinge afspraken en planning. Zo heeft de VRS een goed inzicht verkregen in de *modus operandi* van de ABiH, en heeft het daardoor voortdurend een voorsprong gehad. Zo had de colonne bij voorbaat al geen kans.

Een deel van de afgeluisterde boodschappen waarover de militaire analist van het Joegoslavië-Tribunaal, Butler, kon beschikken werd al in de zomer van 1998 gepubliceerd door de journalist Mehmed Pargan in *Sarajevo Slobodna Bosna*. Hij beschuldigde het 2e Korps van grove nalatigheid en enorme passiviteit omdat het niet probeerde de VRS weg te lokken van de colonne. Het 2e Korps wachtte volgens hem gewoon totdat de gevechten zouden ophouden en observeerde de moorden.¹⁴⁷ Zijn beschuldiging is echter onterecht: er was niet voldoende *real time intelligence* beschikbaar. De moorden werden niet geobserveerd en het was ook niet zo dat het 2e Korps een passieve houding innam. De inspanningen om de colonne te hulp te komen, bleven echter kleinschalig.¹⁴⁸ De *Civil Affairs*-officier van *Sector North East*, Ken Biser, leek overigens de mening van Pargan over de passiviteit van het 2e Korps te onderschrijven. Hij rapporteerde bijvoorbeeld vanuit Tuzla aan de vooravond van de val van Srebrenica dat hooggeplaatste militairen van het 2e Korps van mening waren dat de VRS-aanval op Srebrenica niets anders was dan een poging om de aandacht weg te trekken van Sarajevo en dat zij niet bereid waren 'to create any additional diversions to relieve pressure on the enclaves'.¹⁴⁹

Als de ABiH wist van de VRS-aanval op de enclave, van de colonne van 10.000 tot 15.000 personen, waaronder circa 5.000 soldaten, en van de latere moordpartij, waarom is dat dan niet doorgegeven aan UNPROFOR of bevriende westerse inlichtingendiensten?

147 Mehmed Pargan, 'B-H Army Eavesdropped on VRS', *Sarajevo Slobodna Bosna*, (FBIS vertaling), 11/07/98.

148 Zie hiervoor deel IV hoofdstuk 1 van het

hoofdrapport.

149 UNGE, UNPROFOR, Box 67, Folder 25. Report for week ending 7 July, 10/07/95.

Betrokkenen aan de kant van de ABiH die door het NIOD geïnterviewd zijn, beweren dat deze cruciale *intelligence* wel degelijk is doorgegeven. De medewerkers van UNPROFOR aan wie die *intelligence* zou zijn gegeven, houden echter vol dat die nooit is ontvangen. Van belang hierbij is eveneens dat niets is aangetroffen in de UNPROFOR-rapportages en archieven. Volgens de *Military Assistant* van generaal Smith, Baxter, heeft de ABiH in Sarajevo nooit *intelligence* aangeleverd aan generaal Smith, zijn staf of de rest van UNPROFOR.¹⁵⁰

In diverse interviews met medewerkers van buitenlandse inlichtingendiensten werd eveneens ontkennend gereageerd op de vraag of men die *intelligence* van de Bosnische Moslims had ontvangen. Dat gold ook voor de MID en de BVD. Uit bestudeerde UNPROFOR-stukken blijkt niet dat er ooit 'harde' tactische *intelligence* op basis van de blijkbaar verzamelde *Signals intelligence* en *Human intelligence* is doorgegeven.

Geconcludeerd moet worden dat de Bosnische Moslims over onvoldoende personeel, interceptieapparatuur, cryptoanalisten en analysecapaciteit beschikten, en evenmin over een intern communicatienetwerk om de vergaarde verbindingsinlichtingen snel en efficiënt op de juiste bestemming te krijgen. De manier van af luisteren en verwerken was te arbeidsintensief, waardoor veel berichten zijn 'gemist' die op de band zijn opgenomen. Slechts flarden werden onderschept. Dat neemt niet weg dat die flarden soms belangwekkende *intelligence* opgeleverd kunnen hebben, maar nooit het complete 'plaatje'.

De ABiH verkeerde in dit opzicht steeds in een achterstandpositie vergeleken met de VRS. Wat betreft de aanlevering van verbindingsinlichtingen hoefden de Bosnische Moslims ook niet te rekenen op steun van Amerikaanse of andere inlichtingendiensten. En zoals in het vorige hoofdstuk werd aangetoond, was hun *Signals intelligence*-dekking van Oost-Bosnië niet goed.

Resteert de vraag waarom de Bosnische regering of de legerleiding zelfs de beperkte hoeveelheid *Communications intelligence* die zij later beweerden te hebben, niet heeft doorgegeven aan UNPROFOR. Een mogelijke verklaring is de volgende. Uit vele documenten en officiële uitspraken blijkt dat de rol van UNPROFOR in de *Safe Areas* door de ABiH als ineffectief en door de VRS als partijdig werd beschouwd.¹⁵¹ De vijandigheid tegenover UNPROFOR nam in 1995 bij de strijdende partijen alleen maar verder toe.¹⁵² Sarajevo overwoog zelfs om het mandaat van UNPROFOR niet te verlengen; de VN-troepen hadden immers niet openlijk en duidelijk de zijde van de Moslims gekozen en de ABiH geholpen in de strijd tegen de VRS. Elke poging om tot een actievere gewapende betrokkenheid van de internationale gemeenschap en meer specifiek de NAVO te komen was op weinig uitgelopen. Dit leidde in het voorjaar van 1995 tot oproepen om de toekomst in te gaan zonder de VN. De verhoudingen tussen de ABiH en UNPROFOR verslechterden en dat proces voltrok zich hand in hand met toenemende Moslim-offensieven. Het aantal beschietingen en aanslagen op UNPROFOR-soldaten nam steeds meer toe en de bewegingsvrijheid van UNPROFOR werd door de ABiH steeds verder ingeperkt.

Vaak wordt vergeten dat de bewegingsvrijheid van de Canadese militairen rond Visoko door de Bosnische Moslims tot bijna nul werd beperkt en dat Canadese UNPROFOR-soldaten in juni 1995 zelfs door de ABiH werden gegijzeld. Ook werden Canadese eenheden op verschillende observatieposten afgesneden van konvooien met voedsel, brandstof en medicijnen. Niet alleen de Bosnische Serven maakten zich schuldig aan dergelijke praktijk-

150 Interview James Baxter, 16/10/00.

151 Vertrouwelijke informatie (178).

152 Vertrouwelijke collectie (7), Januari aan Annan, No. Z-1068, 28/06/95.

ken. Wellicht waren dit lage verwachtingspatroon en deze ronduit vijandige houding er de oorzaak van dat niets door de ABiH werd doorgegeven aan *Sector North East* in Tuzla, *Bosnia-Herzegovina Command* in Sarajevo, of UNPF in Zagreb. De Bosnische regering was er misschien wel alles aan gelegen om de onvoorwaardelijke steun van de internationale media ten volle te exploiteren in haar campagne om de schuld van het falen van de verdediging van Srebrenica en Žepa bij UNPROFOR te leggen.¹⁵³

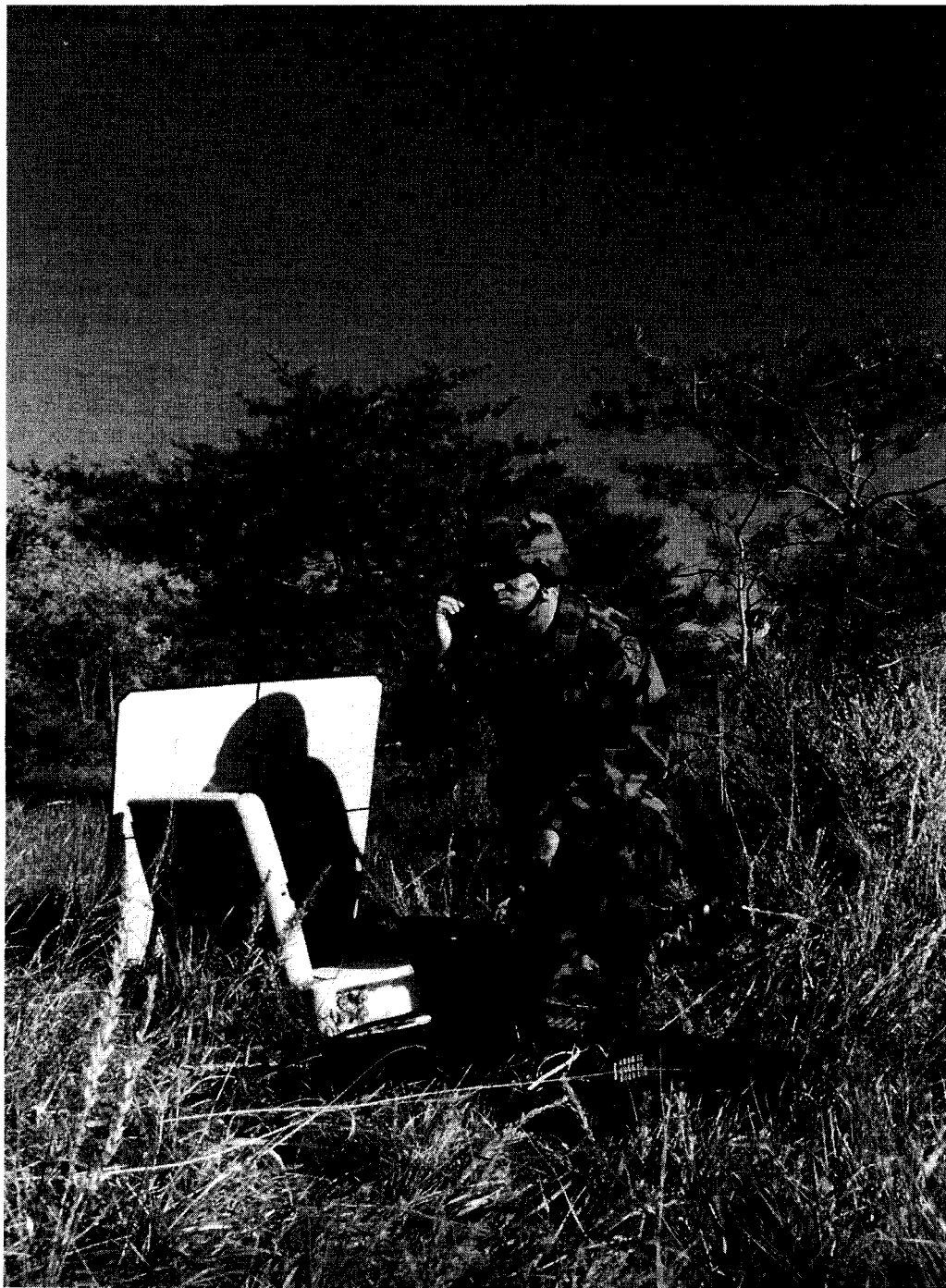
Een andere verklaringsgrond zou kunnen zijn dat de ABiH en de *Signals intelligence*-eenheid van de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst wellicht hun bronnen, capaciteiten, methoden en technieken hebben proberen te beschermen. Dit was een mogelijkheid, maar gezien de omstandigheid dat zowel de ABiH als de VRS wisten dat ze elkaar afluisterden, lijkt dit minder voor de hand te liggen. De meeste *Signals intelligence*-experts hadden voor het uiteenvallen van Joegoslavië immers eerst in de VJ gediend en alle partijen wisten dus dat de expertise bij de andere strijdende partij aanwezig was.

Maar zelfs als bronbescherming de werkelijke reden is geweest om de *intelligence* niet te melden aan UNPROFOR, dan zou de zeer cynische gevolgtrekking zijn dat de militaire en politieke top van Bosnië bewust niets heeft ondernomen om de executies tegen te gaan, ter wille van die bronbescherming. De conclusie ligt daarom ook vanuit dit perspectief eerder voor de hand dat de Bosnische Moslims pas dagen, weken of maanden na de executies hebben gehoord wat zich werkelijk heeft afgespeeld. De inspanningen op het terrein van verbindingsinlichtingen waren op dat moment te laat om nog iets te kunnen betekenen voor de vluchtende colonne.

Wellicht dat de inhoud van deze *intercepts* later wel bruikbaar werden geacht om grotere politieke belangen van Bosnië te dienen.

¹⁵³ Vertrouwelijke collectie (4), G-2 UNPF HQ, 'ABiH Hostile Attitude towards UNPROFOR',

G-2 Rick Morgan (draftee Capt. Theunens) aan COS, 12/07/95.

Sigint-koffers om het communicatieverkeer met walkietalkies af te luisteren.

HOOFDSTUK 7

Imagery intelligence in Bosnië

*'Communications without intelligence is noise;
intelligence without communications is irrelevant'*

generaal Alfred M. Gray

1. Inleiding

Na de aanval op en de verovering van Srebrenica door de VRS werden al snel beschuldigingen geuit als zouden Amerikaanse inlichtingendiensten over beelden vanuit de ruimte hebben beschikt waarop de voorbereidingen van de aanval op Srebrenica te zien waren. Er zouden tevens spionagefoto's bestaan van de gevangenneming en latere executies van de Moslim-mannen.

Enkele voorbeelden illustreren dit. Volgens Westerman en Rijs hadden Amerikaanse spionagevliegtuigen en satellieten de vloot van tientallen bussen gefotografeerd die na de val van Srebrenica ingezet werd bij het vervoeren van de vluchtelingen. 'Het is bijna ondenkbaar dat niet ook de verzamelde tanks en artilleriestukken bij Zeleni Jadar door een Amerikaans ruimteoog zijn waargenomen', aldus de auteurs.¹ Ook Magda van der Ende, lid van de werkgroep Nederland-Srebrenica, beweerde dat er satellietfoto's zijn gemaakt in de weken voor de aanval. 'Daarop moet een troepenconcentratie te zien zijn geweest', aldus Van der Ende, die desgevraagd de bewuste foto's niet van minister De Grave zou hebben gekregen omdat de CIA die foto's niet zou willen afstaan.² Sommige beschuldigingen gingen nog verder en waren nogal cynisch van aard; daardoor werden ze overigens ook ongeloofwaardiger. Het Franse dagblad *La Croix* beweerde dat de CIA de executies 'live' had gevolgd op grote schermen in de *Observation Room* van de CIA. Een medewerker van president Clinton zou daarbij aanwezig zijn geweest en zou het Witte Huis en alle bondgenoten direct op de hoogte hebben gebracht.³

Er werden niet alleen beschuldigingen geuit maar ook vragen gesteld, zoals waarom de troepenverplaatsingen en de versterkingen van de VRS rond de oostelijke enclaves niet door satellieten en spionagevliegtuigen zoals de U-2 waren waargenomen, waarom de Amerikaanse *intelligence community* met al haar hoogwaardige technologische middelen de deportatie van de Moslims niet in een vroeg stadium had 'gezien', zodat alsnog tijdig ingegrepen had kunnen worden, en waarom de Amerikaanse foto's van de bussen bij Potočari, de bijeengedreven gevangenen op de grond en de latere executies zo laat ontdekt waren.⁴

1 Westerman & Rijs, *Het Zwartste Scenario*, pp. 149-150; 'VS wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95; Bert Steinmetz, 'Voorhoeve door VS fout ingelicht', *Het Parool*, 15/05/96.

2 *De Groene Amsterdammer*, 10/03/99.

3 'AICG call to indict General Janvier', *Bosnia Report*, No. 1, november-december 1997, p. 3.

4 Die vraag werd ook in de ministerraad gesteld. Zie: Geobjectiveerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de MR, 25/08/95.

De vraag is dus net als in het vorige hoofdstuk of er geen *real-time intelligence* beschikbaar was, en als die wel beschikbaar was, waarom de andere NAVO-partners dan niet tijdig door Washington werden ingelicht. Bij sommige Nederlandse parlementariërs heerste hierover verwarring en was sprake van onwetendheid. Zo werd in de Tweede Kamer de schriftelijke vraag gesteld waarom geen gebruik werd gemaakt van de beschikbare NAVO-satellieten; het was de vragensteller blijkbaar ontgaan dat de NAVO niet over zulke satellieten beschikt.⁵

Deze en andere vragen werden gesteld nadat de Amerikaanse Permanente Vertegenwoordiger bij de VN, Madeleine Albright, op 10 augustus 1995 in de Veiligheidsraad de foto's had getoond van gevangengenomen Bosnische Moslims en van omgewoelde stukken grond waarin na hun executie hun lichamen waren begraven.⁶

Dit hoofdstuk is vooral bedoeld om meer duidelijkheid te krijgen in het 'verhaal' achter dergelijke satellietfoto's. Daarbij zal allereerst worden gekeken naar de globale inhoud van de diverse beschuldigingen. In paragraaf 2 zal geïnventariseerd worden welke 'ogen' de internationale (inclusief de Nederlandse) *intelligence community* in de zomer van 1995 in Bosnië tot haar beschikking had. In deze paragraaf wordt eveneens de vraag beantwoord of die middelen ook daadwerkelijk zijn ingezet boven Oost-Bosnië in de zomer van 1995. Het gaat dan over beelden vanuit de lucht, in het jargon *Imagery intelligence* geheten. Voorts zal aandacht geschonken worden aan de beperkingen van deze *Imagery Intelligence*.

Daarna zal in paragraaf 3 nader ingegaan worden op de vraag of dat wat zo werd geproduceerd ook werd gedeeld met de bondgenoten binnen UNPROFOR en de NAVO, en of de foto's, zo zij beschikbaar waren, zijn doorgegeven door de Amerikaanse inlichtingendiensten.

In paragraaf 4 zal dan een analyse gemaakt worden van het 'ontdekkingsproces' van de foto's. Hiervan zijn in de loop der jaren diverse interpretaties geweest en er zijn verschillende versies van in omloop gebracht. Aan de hand van fysiek bewijsmateriaal, namelijk de foto's zelf voor zover vrijgegeven, zal worden bezien welke foto's er zijn gemaakt en op welke data.

Een relativering is aan het begin van dit hoofdstuk op zijn plaats: de vraag is of er naast foto's van massagraven ook foto's waren van de militaire voorbereidingen door de Bosnische Serven.

Vastgesteld moet worden dat over de inzet en behaalde successen van *Imagery Intelligence* altijd veel onduidelijkheid is blijven bestaan; er zijn beweringen dat er meer luchtfoto's bestaan dan er tot nu toe zijn gepubliceerd. Op foto's van Amerikaanse satellieten en spionagevliegtuigen zou te zien zijn waar de naar schatting 4.000 mannen door de Serviërs heen werden gevoerd.⁷ De eerste berichten dat de Amerikanen foto's bezaten waaruit een

5 DCBC, doos 59, No. 1307, HMID aan DS/HOPN, Kamervragen Srebrenica, 16/11/95.

6 'US Reveals Photographs Of Apparent Mass Grave', *International Herald Tribune*, 10/08/95 en 'Up to 2,700 Massacred By Serbs, UN is Told', *International Herald Tribune*, 11/08/95. Er werden trouwens ook twijfels uitgesproken over het bestaan van massagraven en de genoemde aantallen van geëxecuteerde Moslimmannen. Tevens werd de beschuldigende vinger uitgestoken naar de pers, die niet de moeite had genomen om ter plekke

poolshoogte te gaan nemen. Zie bijvoorbeeld de ingezonden brief van George Jatras, 'Vilifying the Serbian scapegoat', *The Washington Times*, 20/07/97. Zie voor een nagenoeg identiek verhaal: Stella L. Jatras, 'Srebrenica - Code Word to Silence Critics of US Policy in the Balkans', 31/07/00. Op: www.antiwar.com/orig/jatras.3.html

7 'Onduidelijkheid over nieuwe luchtfoto's val Srebrenica', *Drentsche Courant*, 23/09/98. Dit bericht verscheen in de meeste GPD-dagbladen.

geplande VRS-aanval op Srebrenica zou blijken, dateren echter pas van oktober 1995. Volgens de journalist Zumach kwamen bronnen bij Amerikaanse inlichtingendiensten met die bewering; de diensten zouden ook beelden hebben van massa-executies ten noorden van Srebrenica.⁸

Als reden voor het niet doorgeven van de *intelligence* over de geplande aanval werd genoemd dat de vredesbemoeienissen van president Clinton destijds niet gestoord mochten worden.⁹ Hiermee werd dus gesuggereerd dat de Bosnische Serven de vrije hand hebben gekregen.

In de pers verschenen enkele weken hierna ook berichten dat door Amerikaanse satellieten en onbemande spionagetoeestellen luchtfoto's waren genomen van tank- en artillerieconcentraties in de nabijheid van de enclave. Ook de versterkingen van de VRS-infanterie zouden zijn waargenomen vanuit de lucht en de ruimte. Die voorkennis zou echter niet zijn doorgegeven aan UNPROFOR. Over dit 'cynische gedrag' van de Amerikaanse bondgenoot zouden officieren van UNPROFOR nogal bitter geweest zijn.¹⁰

Eind 1995 verschenen er opnieuw diverse berichten over de activiteiten van onbemande vliegtuigen. Volgens *The Sunday Telegraph* en *The Herald International Tribune* zouden die in juli zijn ingezet boven Bosnië en zouden de Amerikanen beschikken over 'video footage' uit onbemande vliegtuigen (Predators) van de moordpartijen in en rond Srebrenica.¹¹ De vraag wat er klopt van deze beweringen is in dit hoofdstuk ook aan de orde.

2. Welke middelen konden er worden ingezet voor *Imagery intelligence*?

Voor een beschouwing over de rol van *Imagery intelligence* moet worden vastgesteld wat deze term precies inhoudt. Zoals in hoofdstuk 1 van deze studie is verklaard is het belangrijkste onderdeel van *Imagery intelligence*: foto's die genomen worden vanaf grote hoogte buiten de dampkring. Hieronder valt bijvoorbeeld het gebruik van fotosatellieten (*Satellite intelligence*). Soms hebben deze satellieten de beschikking over infraroodapparatuur, zodat dag en nacht en onder alle weersomstandigheden geopereerd kan worden. Een andere vorm van luchtfotografie is *Photo intelligence*. Hierbij valt te denken aan beeldmateriaal dat is verkregen uit speciale toestellen of onbemande vliegtuigen die ontworpen zijn om op grote hoogte en met zeer hoge snelheid foto's te nemen van het terrein waar het toestel overheen vliegt.

Het Amerikaanse National Reconnaissance Office

Over de *Imagery intelligence*-capaciteiten van verschillende landen, voor zover gericht op Bosnië, valt te constateren dat over de Amerikaanse inzet het meeste bekend is geworden. Het verzamelen van *Imagery intelligence* en de verantwoordelijkheid voor het opereren van

8 Andreas Zumach, 'US Intelligence knew Serbs were planning an assault on Srebrenica', *Basic Reports*, No. 47, 16/10/95. Zie ook: 'VS wisten van komende val Srebrenica', *Nederlands Dagblad*, 13/10/95; 'VS wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95.

9 Zie ook: 'Amerikanen verzwegen voorkennis Srebrenica', *De Stem*, 13/10/95.

10 Ian Bruce, 'US let safe haven fall. US knew of

Serb build-up', *The Herald (Glasgow)*, 24/10/95.

Zie ook: Ian Bruce, 'Cover-Up led Nato to betray Muslims', *The Herald (Glasgow)*, 20/04/01.

11 Ambrose Evand-Pritchard, 'Americans bow to forces of realpolitik in Bosnia: US steps in only when the minefield is clear', *The Sunday Telegraph*, 26/11/95; Ian Bruce, 'Allies hamper inquiry: Serb war crimes hidden', *The Herald (Glasgow)*, 01/12/95.

de verschillende *Imagery intelligence*-middelen lagen in 1995 primair bij het *National Reconnaissance Office*.¹²

Het bestaan van deze organisatie werd officieel bevestigd op 18 september 1992. In de voorafgaande veertig jaar was een standaardgrap dat de afkorting NRO stond voor 'Not Referred to Openly'.¹³ De organisatie is gevestigd in Chantilly, Virginia, en ontwerpt, bouwt en beheert de Amerikaanse verkenningssatellieten. Ze is een onderdeel van het ministerie van Defensie, maar er werken ook CIA-medewerkers. Een deel van haar budget wordt betaald uit het *National Foreign Intelligence Program*.¹⁴

De Amerikaanse inlichtingendiensten hebben in de crisis in voormalig Joegoslavië een fors aantal middelen voor *Imagery intelligence* ingezet. Daarbij moet gedacht worden aan satellieten, U-2-vliegtuigen en onbemande vliegtuigen (*Unmanned Aerial Vehicles*) zoals de Predator. De Amerikaanse *Imagery intelligence*-satelliet die werd ingezet boven de Balkan was de Keyhole KH-11. De eerste hiervan werd op 19 december 1976 gelanceerd. Deze satelliet stuurde, in tegenstelling tot zijn voorgangers KH-8 en KH-9, *Imagery intelligence* rechtstreeks naar de aarde via een *Satellite Data System*. De eerste KH-11 had 'slechts' een levensduur van 770 dagen, maar al snel werd het mogelijk die te verlengen tot meer dan drie jaar.

Op 1 maart 1990 en op 28 november 1992 werden twee 'advanced KH-11/Improved *Chrystal*-satellieten gelanceerd, die in een hogere baan (circa duizend kilometer) opereren en die een levensduur van ongeveer acht jaar hebben.¹⁵ Deze satellieten hebben infrarood-capaciteiten om ook in de duisternis te kunnen opereren, en ze hebben een sterk verbeterd *Crystal Metric System* waardoor ze zeer nauwkeurig hoogteverschillen op de grond kunnen vastleggen. Niet veel later werd een derde satelliet van hetzelfde type gelanceerd. Door een veel grotere brandstofvoorraad is deze KH-11 veel flexibeler in gebruik en kan hij in nieuwe banen om de aarde gepositioneerd worden.¹⁶ Alle drie die 'Advanced KH-11'-satellieten vlogen regelmatig over Bosnië en hebben *Imagery intelligence* aangeleverd.¹⁷ Dat gold ook voor de *Lacrosse* en de VEGA radar-*imagery*-satellieten die in staat waren om door de wolken heen te kijken. De eerste VEGA werd op 2 december 1988 gelanceerd en de tweede in maart 1991.¹⁸

Over de technische werking en capaciteiten van *Imagery intelligence*-satellieten is weinig bekend. Uit interviews met *intelligence*-experts die toegang hadden tot Amerikaanse *Imagery intelligence* kan wel het volgende afgeleid worden. De satellieten met zwenkbare camera's komen gemiddeld een tot twee keer per dag over een regio. Ze maken dan met zigzag-bewegingen opnames van stroken die soms wel veertig kilometer breed zijn. De camera's in de satellieten maken rasteropnamen (net als bij een televisie of computerbeeldscherm) van pixels (kleine puntjes). Ieder puntje is een onderdeel van het gehele beeld. Als een satelliet een resolutie van één meter heeft, vertegenwoordigt iedere pixel een afstand van één meter op de

12 Zie voor een overzicht van de ontwikkeling van het programma inzake Amerikaanse spionage-satellieten: William E. Burrows, *Deep Black. Space Espionage and National Security*, New York, 1986, passim.

13 Laura Sullivan, 'A peek into secrets most jealously guarded', *The Baltimore Sun*, 08/09/01.

14 Zie: www/nro.gov/background.html.

15 Zie voor de omwentelingsbanen van deze

Keyhole-satellieten: Allen Thomson, 'Satellite Vulnerability: a post-Cold War issue?', *Space Policy*, Vol. 11 (1995) 1 pp. 19-30.

16 Jeffrey Richelson, *The U.S. Intelligence Community*, Boulder, 1995, pp. 150-170.

17 E-mail van Jeffrey Richelson aan Cees Wiebes, 29/11/99.

18 Zie: Jeffrey Richelson, 'U.S. Satellite Imagery, 1960-1999', 14/04/99, op: www.gwu.edu.

grond. Een dergelijke satelliet kan dus objecten waarnemen die één meter of groter zijn. Hoe kleiner de resolutie van de satellietfoto is, des te beter is de *Imagery intelligence*-analist in staat om kleine objecten waar te nemen. Deze pixels worden naar beneden gestraald en aan de hand van de teruggekaatste radarstraal kan nauwkeurig de hoogte van objecten zoals gebouwen of installaties vastgesteld worden.

Ook kan bijvoorbeeld redelijk nauwkeurig vastgesteld worden of op bepaalde plaatsen een kuil voor een executie is gegraven waarin later weer aarde is teruggestort. Losse aarde houdt namelijk de radarstraal iets langer vast dan harde grond. Deze korte absorptie is voldoende om vast te stellen of het hier om omgewoelde losse aarde gaat. Ook veroorzaken lichamen die begraven zijn een verschil in grondtemperatuur dat met infraroodapparatuur vastgesteld kan worden. Op deze manier ontdekten Amerikaanse satellieten langs een weg in de buurt van Srebrenica omgewoelde aarde waaronder later lichamen bleken te liggen. Andere plekken die men langs dezelfde weg had vastgelegd, bleken overigens later bij nadere inspectie (vanuit de lucht en op de grond) laad- en losplaatsen geweest te zijn voor vrachtwagens die hout en boomstammen vervoerden.¹⁹

De resolutie van de camera's was gedurende vele jaren ongeveer één meter. Verhalen over het fotograferen van nummerplaten of luciferdoosjes waren rond 1995 nog fabeltjes, die in stand werden gehouden om de tegenstander te misleiden. Anno 2002 is dit echter veranderd: zelfs commerciële satellieten kunnen tegenwoordig foto's produceren met details van minder dan één meter.²⁰ Ingewijden met dagelijkse toegang tot Amerikaanse satellietfoto's beweren dat nummerplaten van auto's tegenwoordig zonder al te veel moeite te onderscheiden zijn.²¹ De nieuwe generatie Amerikaanse militaire satellieten zal veel kleiner van omvang zijn en zal in de nabije toekomst in staat zijn foto's te produceren met een resolutie die ongeveer 1/10 bedraagt van de foto's van commerciële satellieten. Ze zullen in *real time* beelden aanleveren aan de Amerikaanse commandanten op de grond, waar ook ter wereld.²²

De omvangrijke en *near-real-time* capaciteiten van de Amerikaanse satellieten kunnen enigszins afgeleid worden van de huidige generatie commerciële satellieten. Die vliegen ongeveer 700 kilometer boven de aarde en zijn in staat met hun zigzag-bewegingen 350 kilometer naar links en naar rechts te kijken. Beelden van dergelijke satellieten zijn binnen 18 minuten beschikbaar. Er kan voetstoots vanuit gegaan worden dat de Amerikaanse satellieten in 2002 veel beter presteren dan in 1995.²³

Konden satellieten de executies 'zien'?

Dat Amerikaanse satellieten de standrechtelijke executies die plaatsvonden niet hebben gefotografeerd, valt volgens *Imagery intelligence*-deskundigen als volgt te verklaren. Als de satelliet die had moeten fotograferen dan had er, onder werkelijk ideale omstandigheden, heel wat moeten gebeuren. Normaal komt er één à twee keer per dag een satelliet over bijvoorbeeld de oostelijke enclaves. De vraag naar satellietfoto's is zeer groot, waardoor het onmogelijk is om satellieten boven de regio meer opdrachten te verstrekken. Er zijn wel

19 Vertrouwelijke vraaggesprekken (13), (47), (54) en (62).

20 Zie bijvoorbeeld: www.globexplorer.com/imgallery/image

21 Vertrouwelijk vraaggesprek (62).

22 Joseph Fitchett, 'Spying From Space: U.S. to

Sharpen the Focus', *International Herald Tribune*, 10/04/01.

23 Mark Stout en Thomas Quiggin, 'Exploiting the new high resolution satellite imagery: Darwinian imperatives?', *Commentary* 75, pp. 3-4.

zogeheten geo-stationaire satellieten, met een vaste positie ten opzichte van de aarde, maar die worden alleen gebruikt voor *Signals intelligence*, *Electronic intelligence* en *Early Warning*-doeleinden. Het gaat er dan bijvoorbeeld om dat lanceringen van raketten waargenomen kunnen worden.

Srebrenica had dus eenvoudig een te lage prioriteit. Maar zelfs als die hoger was geweest, en er waren toch meer middelen voor *Imagery intelligence* ingezet, is het de vraag of de executies eerder waren ontdekt. Een *Imagery intelligence*-deskundige gaf het volgende rekenvoorbeeld: gesteld dat vier satellieten boven de regio vier rondjes per dag boven de enclave draaien, dan resulteert dat in 16 series opnames (*sweeps*) per videocamera. Als elke opname 10 minuten duurde, zou dat betekenen dat er 160 minuten opnames van Srebrenica waren: 2 uur en 40 minuten. Daarvan is slechts een deel daglicht: in de zomer blijven van de 24 uur dus ongeveer 18 uur over. Dat resulteert dus in circa twaalf keer tien minuten aan opnames, ervan uitgaande dat er geen sprake was van laaghangende bewolking, mist of zware regen. Niet alle satellieten hebben namelijk infraroodapparatuur. In die twaalf keer tien minuten dat er een satelliet overkwam, hadden dus executies moeten plaatsvinden, en wel in de meest ideale omstandigheden: bij daglicht, in volle zon en zonder bewolking.²⁴ Executies gebeurden echter in de praktijk soms aan de rand van een bos, en deels onder bomen of in een gebouw, hetgeen de kans op mogelijke satellietdetectie nog kleiner maakt. Kortom, van die twaalf keer tien minuten moet nog een fors percentage worden afgetrokken om uit te komen op de periodes waarin die executies daadwerkelijk waargenomen hadden kunnen worden.

Dit alles overziende zou het dus zelfs met meer op Oost-Bosnië gerichte satellieten een *lucky shot* geweest zijn als er satellietfoto's vanuit de ruimte waren gemaakt van de executies; dergelijke *lucky shots* zijn er kennelijk niet. Maar zelfs als die er wel waren is het nog mogelijk, dat de Bosnische Serven rekening hebben gehouden met de capaciteiten van de Amerikaanse satellieten; op internet is namelijk redelijk eenvoudig het tijdstip van hun omwentelingen op te zoeken.

Anderzijds moeten de mogelijkheden om objecten of gebeurtenissen verborgen te houden voor foto's vanuit de ruimte, niet overdreven worden. Een spionagesatelliet hoeft bijvoorbeeld niet precies een baan boven een doel te volgen om toch goede foto's te kunnen maken, aldus deskundigen die toegang hebben tot Amerikaanse satellietfoto's. Zodra een spionagesatelliet boven de horizon verschijnt, zijn er al voldoende opties om foto's te maken, ook al is het doel nog honderden kilometers ver verwijderd.²⁵ Niettemin zullen er altijd momenten blijven dat een doel buiten bereik van een satelliet blijft.

Er komen hierbij nog meer problemen om de hoek kijken. De vraag was bijvoorbeeld ook waar analisten precies naar hadden moeten zoeken: ze wisten niet of executies plaatsvonden op bijvoorbeeld een weg ten noorden van Srebrenica of juist ten zuiden ervan. Ze wisten dus niet welke uitvergrotingen van welke sectoren er precies gemaakt moesten worden van een *sweep* van 40 km breed en 10 km lang.

Het kunnen herkennen van een kleine groep mensen die op het punt staat te worden geëxecuteerd, is bovendien zeer moeilijk. Dat kost veel tijd, zelfs voor de zeer geofende analist. Het betreft hier dan ook in feite een klassiek *intelligence*-probleem dat ook van toepassing is op andere vormen van *intelligence*, namelijk het ingewikkelde proces van de *intelligence*-cyclus waarbij alle gegevens en data eerst in informatie omgezet moeten wor-

24 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

25 Vertrouwelijke vraaggesprekken (13) en (62).

den. Deze informatie zal vaak leiden tot kennis, maar die wordt pas waardevol als ze in de juiste context wordt geplaatst door grondige analyse. Dat is bij *Satellite intelligence* maar ook bij *Signals intelligence* vaak een zeer tijdrovend proces. Twee Amerikaanse *intelligence*-experts beweren dat in 1995 de snelste *Imagery intelligence* uit satellieten ongeveer twee dagen oud was, mits alle analisten die zich daarmee bezig hielden aan niets anders werkten.

Uit de *intelligence* die werd verzameld door de genoemde satellieten bleek dat er weliswaar voortdurend satellietfoto's boven geheel Bosnië en de oostelijke enclaves beschikbaar waren, maar dat de verzamelde beelden van deze enclaves zeker geen prioriteit hadden bij de analyse van alle binnenstromende *Imagery intelligence*. Er was namelijk wel steeds een satelliet beschikbaar met *near real-time intelligence* die in een gunstige baan boven voormalig Joegoslavië was geïmagineerd, maar die moest het hele land bestrijken. De baan van deze spionagesatelliet liep vervolgens over Griekenland, Turkije, Cyprus, Koerdistan in het noorden van Irak, de rest van Irak, Iran, en de regio ten zuiden van dit land. Eén Amerikaanse *intelligence* deskundige zei daarover nadrukkelijk: 'Het spijt mij voor Dutchbat, maar als u dit rijtje bekijkt, dan begrijpt u ook wel dat de enclaves absoluut geen enkele prioriteit hadden'.²⁶

Met dit alles in het achterhoofd is het verklaarbaar dat de foto's die Albright in de Veiligheidsraad presenteerde zo laat opdoken. Vanwege de enorme hoeveelheid foto's en de geruchten die in omloop kwamen, zijn *Imagery intelligence*-analisten pas begin augustus 1995 gaan zoeken naar bewijsmateriaal van de deportaties en executies. Hierop wordt in paragraaf 4 teruggekomen.

De technische middelen van andere landen dan de VS voor Imagery intelligence

Het Verenigd Koninkrijk, een van de nauwste bondgenoten van de Verenigde Staten, hecht zeer veel belang aan *Imagery intelligence*, maar de Britse regering weet zich – na de mislukking van de eigen ZIRCON-spionagesatelliet – met handen en voeten gebonden aan de Amerikanen. De Britten werden in meerdere opzichten van de Amerikanen afhankelijk op het gebied van *intelligence*, bijvoorbeeld ook als het gaat om *Signals intelligence* (zie hoofdstuk 5). Voor een bedrag van £ 500 miljoen kreeg Londen wel toegang tot de *Imagery intelligence* van de tweede generatie Magnum-satelliet die in 1995 werd gelanceerd.²⁷ Het Verenigd Koninkrijk beschikte dus niet over eigen *Satellite intelligence*-capaciteiten.

Een andere speler op het toneel wat betreft *Satellite intelligence* en Joegoslavië was vanouds de Sovjet-Unie. In de jaren '70 en '80 werden er meer dan dertig spionagesatellieten per jaar door de Sovjet-Unie gelanceerd. Na de ineenstorting van de Sovjet-Unie liep dit aantal sterk terug. Zo vond er in 1999 maar één lancering plaats, en in 2000 waren het er drie.

Er waren vier types Russische satellieten. De eerste was de Yantar-1KFT (codenaam *Kometa*) die vooral belast was met het vergaren van topografische *intelligence* voor het ministerie van Defensie. Een tweede serie was de Yantar-4K2 satelliet (codenaam *Kobalt*) met een levensduur van 60 tot 120 dagen. De *Kobalt*-satellieten hadden drie kleine *re-entry vehicles* aan boord waarvan er twee filmopnamen naar de aarde terugbrachten, en de derde de camera en de laatste filmrol. De Yantar-4KS1 (codenaam *Neman*) satellieten waren in staat om beelden digitaal rechtstreeks of via verbindingssatellieten naar grondstations in Rusland te zenden. Hun levensduur was ruim een jaar. In de jaren '80 leek het erop dat de

²⁶ Vertrouwelijk vraaggesprek (75).

²⁷ Dorril, *MI-6*, p. 778.

Sovjetunie ten minste één *Neman*- en één *Kobalt*-satelliet permanent in de ruimte zou houden, maar dit lukte na de ineenstorting van de Sovjet-Unie niet.²⁸

Deskundigen stellen dat Moskou misschien foto's heeft aangeleverd aan de VJ of de VRS. Het zou vooral gaan om satellietfoto's van militaire posities van de ABiH en de Kroatische strijdkrachten. Gezien de beperkte *Imagery intelligence*-capaciteiten en matige resolutie van de foto's van Rusland moet hieraan getwijfeld worden. Daarnaast valt te betwijfelen of de VRS in de buurt van Srebrenica, Žepa en Gorazde daarmee nu werkelijk geholpen zou zijn. Haar informatiepositie bovenop de bergen en de heuvels die de enclaves omringden, was dermate goed dat de Bosnische Serven in feite geen foto's uit satellieten nodig hadden. *Imagery intelligence* heeft in dit opzicht geen rol gespeeld bij de VRS-aanval op Srebrenica.²⁹

Na de Verenigde Staten en Rusland blijft één land over dat ook over goede *Satellite intelligence*-capaciteiten beschikte: China. Voorzover bekend heeft Beijing echter geen rol op het terrein van *Imagery intelligence* gespeeld bij het Bosnische conflict. Weliswaar hadden Chinese inlichtingendiensten nauwe banden met Servische inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Belgrado, maar vermoedelijk leidde dit in 1995 niet tot uitruil van *Imagery intelligence*.³⁰

Commerciële satellieten zoals Landsat speelden in het conflict ook geen belangrijke rol, omdat hun resolutie beperkt was. De Franse SPOT daarentegen (*Systeme Pour l'Observation de la Terre*) was beter geschikt, maar ook die satelliet had geen hoge resolutie: hij produceerde zwartwitfoto's met een resolutie van ongeveer tien meter.³¹ Meer kon verwacht worden van de Ikonos-satellieten die worden gelanceerd door *Space Imaging Eosat* in Arlington, Virginia. Deze organisatie heeft ook de Landsat-satelliet onder haar beheer.

Een Europese mogendheid als Duitsland speelde wat betreft *Satellite intelligence* geen belangrijke rol, want de gezamenlijke Duits-Franse *Helios*-satelliet werd pas in augustus 1995 gelanceerd, dus na de val van Srebrenica. Kort samengevat speelde eigenlijk alleen de Verenigde Staten een belangrijke rol voor wat betreft *Imagery intelligence* vergaard uit satellieten. Dit land had voldoende capaciteit om met satellieten foto's te maken van de situatie op de grond, want twee keer per dag vloog er een spionagesatelliet over Bosnië.³²

De technische middelen van de VS voor Imagery intelligence

Voor de Amerikaanse U-2's waren van groot belang voor de fotoverkenning boven Bosnië. De bouw van de U-2 begon in 1953 en de eerste vlucht over de Sovjetunie vond plaats in juli 1956. Het U-2 programma viel onder directe verantwoordelijkheid van de CIA.

Sinds die tijd heeft de U-2 een cruciale rol gespeeld bij diverse internationale crises, en beleidsmakers van *intelligence* voorzien door het fotograferen van doelwitten en objecten. De U-2 en de nieuwere versie TR-1 hebben bijvoorbeeld tijdens de crisis in de Perzische Golf in 1990 en 1991 meer dan 800 missies gevlogen. Hiervan bestaan verschillende versies zoals de U-2R *Communications intelligence*-versie, die vooral belast is met het verzamelen van

28 Tussen 28 september 1996 en 15 mei 1997 had Moskou zelfs geen enkele spionagesatelliet in de ruimte. De meeste recente fotoverkenningsatelliet is de Orlets-2 (codenaam *Yenisey*) die meer dan 20 capsules kan vervoeren die terug naar de aarde kunnen worden gezonden. Zie: Phillip S. Clark, 'Russia has no reconnaissance satellites in orbit', *Jane's Defence Weekly*, 08/05/01.

29 Vertrouwelijke vraaggesprekken (6) en (91).

30 Jasper Becker, 'Spy boss welcomed by Serbian counterpart', *South China Morning Post*, 23/06/95.

31 Zie: Jeffrey Richelson, 'U.S. Satellite Imagery, 1960-1999', 14/04/99, op: www.gwu.edu.

32 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

gegevens over vijandelijke radarsystemen. Een andere U-2R-versie heeft naast fotoverkenning ook *Electronic intelligence*-taken. Productiecijfers blijven Amerikaans staatsgeheim, maar van de U-2 en de TR-1 versies zijn er waarschijnlijk meer dan 100 gebouwd.³³

De boven Bosnië actieve U-2-toestellen zenden 'imaging radar data via satellite link' terug naar hun thuisbasis, het 99th *Reconnaissance Squadron* op *Beale Air Force Base*, Californië, voor verwerking en analyse. Beale stuurt de bewerkte *intelligence* daarna weer terug naar de commandanten in Bosnië.³⁴ De toestellen hadden speciale apparatuur waarmee op een hoogte van ongeveer 30 kilometer dag en nacht, bij slecht en goed weer, foto's konden worden gemaakt. De resolutie van de foto's zou ongeveer 2,87 meter zijn.³⁵

Sommige toestellen zoals de U-2R hadden ook een geavanceerd videosysteem en produceerden *near real-time Imagery intelligence*. De U-2's hebben een bereik van meer dan 11.000 kilometer en een kruissnelheid van 700 km per uur. De camera's van de U-2R's hebben thans een resolutie van 35 tot 45 centimeter. De missies van de U-2 boven Bosnië werden in 1995 meestal drie keer per week gevlogen vanuit de Amerikaanse basis *Fairford* in Engeland of vanuit de *RAF-basis Akrotiri* op Cyprus.³⁶ De afnemer van het U-2 product was in 1995 het *Combined Air Operations Center* op de luchtmachtbasis in *Vicenza* (Italië). De U-2's stonden onder beheer van het *Defense Airborne Reconnaissance Office* te Washington. Dit is het overkoepelende orgaan voor de Amerikaanse *national assets* zoals U-2's, satellieten en UAV's (*Unmanned Aerial Vehicles*).³⁷

Alhoewel na het akkoord van Dayton, met de komst van Amerikaanse grondtroepen in Bosnië, de activiteiten van de U-2 werden opgevoerd, waren er ook in het voorjaar en in de zomer van 1995 U-2 vliegtuigen actief boven de oostelijke enclaves. Deze operaties leverden veel *Imagery intelligence* op. Elke vlucht met een U-2 werd van tevoren nauwkeurig uitgestippeld op grond van *intelligence requirements* en doelen. Het vluchtpatroon werd als het ware ingedeeld in zogeheten 'boxes'. Direct na vertrek (vanuit – in dit geval – het Verenigd Koninkrijk) werd de Polaroid-camera in werking gezet. Een hele missie leverde 9 tot 11 kilometer film op die op basis van een prioriteitstelling in kleine delen werd geanalyseerd. De U-2 vloog soms twee keer per week over Bosnië. Was de eerste vlucht voldoende succesvol, dan werd de tweede afgelast. U-2 foto's werden, na te zijn ontwikkeld, in 18 uur geanalyseerd in een rapport. Sommige *boxes* werden wel bestudeerd, maar de meerderheid ervan niet. Het is volstrekt ondoenlijk om een hele U-2 film te analyseren, want daarvoor zijn onvoldoende geschoolde fotoanalisten aanwezig.³⁸

Vervolgens werden nieuwe *requirements* en doelen vastgesteld en werd de tweede U-2 missie (indien noodzakelijk) gepland en uitgevoerd. De foto's van U-2 vliegtuigen kwamen binnen via het *Joint Analysis Centre* (JAC) in *Molesworth*. Het *intelligence*-team aldaar werkte in die tijd op oorlogssterkte met een goed op elkaar ingespeeld team. De druk was hoog, hetgeen er zelfs toe leidde dat er zelfmoorden plaatsvonden.³⁹

Amerikaanse *intelligence*-functionarissen belast met Bosnië gaven regelmatig opdrachten

33 Polmar and Allen, *Spybook*, pp. 561 – 563.

34 Graig Covault, 'USAF U-2 Satcom Link Employed in Bosnia Operation', *Aviation Week and Space Technology*, 26/02/96, p. 26.

35 Gert Kromhout, 'Op de grens van lucht en ruimte', *De Vliegende Hollander*, (1997)3, pp. 12 – 15 en Gert Kromhout, 'Overwerk voor de *Dragon Lady*', *ARMEX* 81 (maart 1997), p. 25.

36 Richelson, *U.S. Intelligence*, pp. 158-159.

37 In 1996 werden de U-2 toestellen gestationeerd op de Franse vliegbasis *Istres*, vlakbij *Marseille*. De vliegtuigen kwamen van de Amerikaanse basis *Fairford* in Engeland.

38 Vertrouwelijke vraaggesprekken (6), (13) en (91).

39 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8) en (54).

voor de U-2 mee, waarin het vliegtuig opdracht kreeg om van box naar box te vliegen. Vooraf werd altijd gekeken wat het geschiktste *Imagery intelligence*-middel voor een dergelijke box was: U-2, Predator of satelliet. Bepaalde opdrachten werden niet alleen door Molesworth gedaan maar ook door het Amerikaanse *European Command* in Stuttgart, waar brigadegeneraal Michael Hayden de scepter zwaaide.⁴⁰

De opvolger van de U-2 zou de Lockheed A-12, de zogeheten Blackbird, worden. Dat toestel maakte eind 1964 zijn eerste testvlucht. Van dit toestel werden er waarschijnlijk 18 gebouwd. In 1968 is de laatste vlucht uitgevoerd, want de A-12 bleek geen succes te zijn. De opvolger daarvan, de SR-71, werd in 1976 operationeel en was onkwetsbaar voor jachtvliegtuigen en vijandelijke afweersystemen zoals luchtdoelraketten vanwege zijn onzichtbaarheid op radarschermen en zijn hoge snelheid (Mach 3.3).

De SR-71 werd in maart 1990 uit dienst genomen. Er gingen er een paar naar musea en een paar werden opgeslagen in hangars. Het Amerikaanse Congres verzocht echter in 1994 de *US Air Force* om enkele toestellen gebruiksgereed te houden dan wel opnieuw operationeel te maken, maar de luchtmacht weigerde dat. De kosten zouden te hoog zijn: \$39.000 per vlieg uur. In 1995 besloot het Amerikaanse Congres daarom zelf maar de kosten te betalen en kwam over de brug met \$ 100 miljoen. De *US Air Force* moest daarmee drie toestellen 'in leven' houden. De middelen werden echter nooit gebruikt en alle verzoeken van commandanten om het geld te mogen aanspreken, werden door de leiding van de Amerikaanse luchtmacht afgewezen.⁴¹

Deze Blackbirds hebben vermoedelijk niet boven voormalig Joegoslavië geopereerd met foto- of *Signals intelligence*-missies, in tegenstelling tot wat sommige bronnen beweren.⁴² In een officiële persverklaring werd namelijk bekend gemaakt dat pas vanaf 1 januari 1997 weer twee SR-71 toestellen en bemanningen operationeel inzetbaar waren.⁴³ Het ligt eerder voor de hand dat deze toestellen na 1997 missies en testvluchten in de Verenigde Staten hebben uitgevoerd voor de ruimtevaartorganisatie NASA; dat was het hoofdmotief van het Congres om de toestellen te reactiveren. In ieder geval zijn er voor het opereren van de Lockheed SR-71 boven Bosnië tot nu in documenten of interviews geen overtuigende aanwijzingen gevonden.⁴⁴

Andere toestellen met 'ogen en oren' die wel actief waren in de regio waren de RC-135 *Rivet Joint* en de ERC-130 *Airborne Command and Control Centers*. Waarschijnlijk werden deze vliegtuigen in Bosnië pas eind 1995 volledig operationeel. Dat ligt anders voor de (bij de NAVO gebruikte) P-3C en EP-3 *Orion*-toestellen. De P-3C *Orion* had 'ogen en oren' en was sinds begin 1994 actief. Het toestel zou later, nadat de Amerikaanse betrokkenheid op de grond was geëffectueerd, live-beelden doorsturen naar grondstations in Mostar, Banja Luka en Tuzla. Maar waarschijnlijk heeft dit toestel in de zomer van 1995 niet in operationele *Imagery intelligence*-missies boven de oostelijke enclaves geopereerd.⁴⁵

Een ander uitermate geschikt middel om troepenbewegingen en verplaatsingen van tanks

40 E-mail Jeffrey Richelson aan Cees Wiebes, 05/05/01.

41 Mededeling per e-mail van Jeff Richelson aan Cees Wiebes, 01/08/99 en Gert Kromhout, 'Overwerk voor de Dragon Lady', *ARMEX*. 81(1997) (maart), p. 25.

42 Steve Macko, 'The SR-71 Blackbird Rises Like a Phoenix', *Emergency Net News Service*, Vol.

2(1996)45, 14/02/96.

43 'SR-71 Blackbird back in business', *Air Combat Command News*, 24/01/97.

44 E-mail Jeff Richelson aan Cees Wiebes, 29/07/99.

45 Daniel Wakin, 'Camera in Sky Keeps Eye on Bosnia', *The Washington Post*, 19/12/97, p. A-16.

en artilleriestukken waar te nemen waren de zogenaamde *Joint Surveillance and Target Attack Radar System (Joint Stars)* toestellen. De *Joint Stars* werden echter pas op 27 december 1995 volledig operationeel ingezet op de Balkan. De inzet en operaties van deze vliegtuigen hoorden tot de grootste successen tijdens de *Desert Storm*-campagne. Deze E-8Cs, omgebouwde Boeing 707's, waren in staat om, op zeer grote afstand, troepenbewegingen en verplaatsingen van tankformaties en artilleriegeschut met bijna 100 procent nauwkeurigheid te registreren. In het jargon heet dit het opsporen van *Moving Target Indicators*. Via *near real-time* verbindingen middels satellietcommunicatieverkeer was er vanuit de *Joint Stars* direct contact met de commandanten op de grond.⁴⁶

De voormalige directeur van de Franse militaire inlichtingendienst, generaal Jean Heinrich, wees er echter op dat Bosnië Irak niet is. In Irak wist de CIA wat er op de grond gebeurde, omdat het hier een woestijn betrof. Dat correspondeerde met de Amerikaanse inlichtingenvergaring. De Amerikaanse diensten waren er echter volgens Heinrich niet aan gewend om over gebied te vliegen dat buitengewoon bebost en heuvelachtig was, met mensen erin die zich, op een misleidende manier, in kleine groepen verplaatsten.⁴⁷

Het succes van de *Joint Stars* in de woestijn van Koeweit werd ook bepaald door de volgende omstandigheden: grote hoeveelheden tanks, pantservoertuigen en vrachtwagens die in grote formaties opereerden; weinig gemotoriseerd burgerverkeer; een duidelijke en brede scheidslijn tussen de strijdende partijen; geen mogelijkheden om opstelling van militair materieel voor radaremissies te verbergen; minimale begroeiing of bewoonde gebieden; vlakke terreingesteldheid; overwicht in de lucht; en duidelijke doelen. Behalve overwicht in de lucht ontbraken deze ideale operationele voorwaarden in Bosnië. De *Joint Stars* werden in Bosnië geconfronteerd met veel bergen en heuvels en kregen in de latere Franse sector (in de Republika Srpska) vaak te maken met 'false radar returns' als gevolg van onbegroeide delen van bergen. Deze signalen werden echter geïnterpreteerd als bewegende doelen en formaties.⁴⁸

De *Joint Stars* bleken later niet goed te opereren in Bosnië. De smalle wegen werden vaak gebruikt door zowel militair als civiel verkeer en de toestellen konden hiertussen geen onderscheid maken. Soms kreeg men een signaal van een konvooi, maar omdat de wegen vaak zo smal waren, bleek het in de meeste gevallen om tegemoetkomend verkeer te gaan dat elkaar passeerde. Daarnaast reisden de soldaten van de ABiH en VRS meestal met bussen naar het strijdtoneel en niet in lange militaire konvooien. Nog even afgezien van het feit dat de enclaves binnen de Amerikaanse *intelligence community* geen prioriteit hadden, kostte het de *Joint Stars* dus de grootste moeite om in Bosnië verplaatsingen van troepen, artillerie en tanks waar te nemen.⁴⁹

Doordat de *Joint Stars*, kortom, pas in december 1995 volledig operationeel ingezet

46 *Annual Command History, U.S. Army Intelligence and Security Command, Fiscal Year 1995, Top Secret*, 30/09/96, in: Collectie NIOD.

47 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001, deel 2, Audition de Jean Heinrich, 08/02/01, pp. 179-186.

48 Colonel Collin A. Agee, 'Joint Stars in Bosnia. Too Much Data - Too Little Intel?', *Military Intelligence Professional Bulletin*, (October-

December 1996), pp. 6-10. Zie in hetzelfde nummer tevens: Captain Bruce A. Niedrauer, 'Joint Stars Support to Special Operations Command', pp. 15-17.

49 Captain Kristin M. Baker, 'Operation Joint Endeavor. Joint Stars in the Balkans', *Military Intelligence Professional Bulletin*, (October-December 1996), pp. 27-29 en Graig Covault, 'Joint Stars Patrols Bosnia', *Aviation Week and Space Technology*, 19/02/96, p. 45.

werden op de Balkan, kon in de zomer van 1995 de Amerikaanse en internationale *intelligence community* (met name binnen de NAVO) niet over dit *intelligence*-platform beschikken. En zouden de Amerikaanse diensten toch hierover hebben beschikt, dan had de operationele 'performance' van de *Joint Stars* vanwege de lokale condities in Bosnië waarschijnlijk weinig tot niets kunnen bijdragen aan het algemene *intelligence*-beeld inzake de situatie in de enclaves. Ten slotte nog een ander vliegend *intelligence*-platform dat van belang had kunnen zijn: de zogenaamde *Guardrail*-missies, die al lang naar allerlei *hot spots* worden gevlogen. De Amerikaanse luchtmacht had een vloot van 12 *Guardrails*, maar die toestellen (vooral belast met *Communications intelligence*- en *Electronic intelligence*-taken) zijn waarschijnlijk niet vóór 1995 in Bosnië ingezet.⁵⁰

De Europese NAVO-bondgenoten hadden op dit gebied niet zoveel te bieden. Voor de Britse militaire inlichtingendienst (de *Defence Intelligence Staff*) kwam *Imagery intelligence* als bron van *intelligence* op de derde plaats. Foto's werden aangeleverd door de RAF Nimrod-toestellen die in de regio fotoverkenningsvluchten uitvoerden. Ook de vluchten met de U-2 leverden vaak goede foto's op. De Britse inlichtingendiensten hebben in het verleden ook beschikt over geleende U-2-vliegtuigen. Die U-2's hebben boven de Sovjetunie verschillende missies uitgevoerd, maar onbekend is of Britse piloten nog steeds met de U-2 vliegen. De zelfstandige Britse luchtverkenning en luchtfotografie bestond voornamelijk uit de inzet van RAF Nimrod, Jaguar en Sentry AWACS-vliegtuigen voor dit soort missies.⁵¹ Die toestellen waren niet actief boven de oostelijke enclaves. De *Defence Intelligence Staff* had ook de beschikking over foto's afkomstig van UAV's, maar die leverden voornamelijk *Imagery intelligence* over Goražde aan. Het ging om Amerikaanse UAV's, want in die tijd vloog de Britse UAV (Raven) nog niet boven Bosnië. Foto's uit satellieten werden, volgens een functionaris van de *Defence Intelligence Staff*, rechtstreeks aangeleverd aan Molesworth.

De Nimrods hadden naast *Imagery intelligence*- ook *Signals intelligence*-taken en werden vooral gebruikt voor het afluisteren van het berichten- en elektronische verkeer.⁵² Frankrijk zette voornamelijk zijn eigen *Mirage*-fotoverkenners in boven Bosnië, maar die hadden vooral nationale opdrachten.

De meeste westerse landen waren, kortom, in staat om met speciale (spionage)vliegtuigen *Imagery intelligence* te vergaren boven Bosnië. Net als bij de spionagesatellieten voerde de Amerikaanse technologie echter de boventoon.

Dan is de vraag of vluchten met onbemande spionagevluchten (UAV's), zoals de GNAT 750 (1987-1996) en de Predator (1994-1997), *intelligence* hebben opgeleverd. De enige UAV's die in de zomer van 1995 actief in de regio vlogen, waren die van de CIA.⁵³ Begin 1994 werd er voor het eerst melding gemaakt van de plaatsing door de CIA in Albanië van een tweetal lange-afstand-UAV's plus een grondstation ten behoeve van satellietverbindingen. Dit waren UAV's van het type GNAT-750 die sinds 1989 vlogen. De GNAT viel onder het 'Tier 1', de naam van dit CIA-project.

Afhankelijk van het terrein kon de GNAT, uitgerust met een intrekbaar landingsgestel, normale *take-offs* en landingen maken. De GNAT kon eventueel ook uit een container

50 Ronald W. Wilson, 'Eyes in the Sky: Arial Systems', *Military Intelligence Professional Bulletin*, Vol. 22(1996)3, p. 23.

51 Smith, *New Cloak, Old Dagger*, p. 210.

52 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

53 Voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de UAV: Richelson, *Wizards*, pp. 224-226.

gelanceerd worden en met behulp van een parachute geborgen worden. De GNAT 750 is uitgerust met een *datalink* waarvoor continu een *Line of Sight*-verbinding noodzakelijk is.

Eerder werkte de CIA met SGM-2-37A *Schweitzer*-zweefvliegtuigen die door twee man werden gevlogen. Deze toestellen voerden fotoverkenningmissies uit. Om de *Line of Sight*-verbinding met de GNAT 750 te bewerkstelligen werd een militaire variant van de *Schweitzer*, de RG 8A, later ingezet als *relaystation* voor de GNAT's. De RG-8A is speciaal ontwikkeld voor geruisloze vliegoperaties en de akoestische signatuur is zo laag dat het toestel onhoorbaar kan opereren boven vijandelijk gebied. Twee tot drie RG-8A's worden door de CIA voor speciale missies gebruikt. Dit bemande toestel kon slechts acht uur in de lucht blijven; omdat het opereerde vanuit Albanië betekende dit dat de GNAT 750 slechts een *On Station Time* had van twee uur. Opereren vanuit Albanië was noodzakelijk, omdat de Italiaanse regering een CIA-verzoek had geweigerd om operaties vanaf haar grondgebied toe te staan. Albanese regeringsleiders bleken zich minder terughoudend op te stellen. De GNAT 750 werd in januari 1994 naar Europa overgebracht en in Gjadër, 30 mijl ten noorden van Tirana, gestationeerd. Het toestel werd op 4 februari 1994 operationeel. Het was uitgerust met diverse camera's (waaronder één met een lens van 900 mm) en infraroodapparatuur.⁵⁴

De GNAT had een bereik waarbinnen geheel Bosnië maar ook Belgrado viel. De UAV kon 24 uur in de lucht blijven en vloog op een maximale hoogte van ruim vijf kilometer. Vermoedelijk zijn deze GNAT's voornamelijk gebruikt voor het verzamelen van militaire informatie in *near real-time*-vorm.⁵⁵ Doelen waren luchtbases, loopgraven, fortificaties, voorraden en troepenbewegingen.

Na ongeveer twaalf vluchten echter werden de operaties met de GNAT-750 al door de CIA gestaakt. Het slechte weer, technische storingen en moeilijkheden met de doorgave van videobeelden waren de voornaamste redenen waarom de geplande 30 missies niet doorgingen.⁵⁶ Deze UAV's werden later ook ingezet om de Amerikaanse soldaten in Macedonië tegen mogelijke aanslagen of aanvallen te beschermen.

In juni 1994 werd door de Amerikaanse inlichtingendienst een nieuwe poging ondernomen. Dit keer wilde de CIA met drie GNAT's wederom bij voorkeur vanuit Italië dan wel Albanië vliegen. De thuisbasis werd uiteindelijk weer Albanië, maar Kroatië werd in november 1994 een nieuwe lanceerplaats. De GNAT's kregen nu ook *Signals intelligence*-capaciteiten om het berichten- en elektronisch verkeer en radaremismies te onderscheppen.

Doordat de GNAT geschikt was voor *Communications intelligence* kon de CIA nu slecht te onderscheppen berichtenverkeer op de grond, via gsm's of verbindingapparatuur van het walkietalkie-type, zoals Motorola's, goed af luisteren. De nieuwe GNAT's zouden VN-konvooien gaan volgen en konden zelfs namaak-artillerie van echt geschut onderscheiden.⁵⁷

De GNAT's zouden een belangrijke rol gespeeld hebben in november 1994. De twintig leden van het GNAT-team werden toen gestationeerd op het eiland Brač voor de Dalmatische kust en de stationering (Operatie *Lofty View*) viel samen met de ondertekening op 29

54 Frederic Lert, *Wings of the CIA*, Paris, 1998, pp. 395-399 en MID/TCBU, Map 443-0350, MID/KM Rapport, UAV's boven Bosnië, PIR 95/1, 02/02/95.

55 David A. Fulgham, 'CIA to deploy UAVs in Albania', *Aviation Week and Space Technology*, 31/01/95, pp. 20-22.

56 'GNAT's weathered out', *Aviation Week and Space Technology*, 14/02/95, p. 19.

57 'Spying on Bosnia', *Aviation Week and Space Technology*, 06/06/95, p. 23 and David A. Fulgham, 'CIA to fly missions from inside Croatia', *Aviation Week and Space Technology*, 11/07/95, pp. 20-21.

november 1994 van de Amerikaans-Kroatische militaire overeenkomst. Volgens de journalist David Binder had de plaatsing van de GNAT's in Kroatië evenwel ook veel te maken met de Bosnisch-Servische tegenaanvallen, die erop gericht waren om het offensief van de ABiH te stoppen en terug te dringen. In ruil voor de plaatsing kreeg de Kroatische legerleiding *intelligence* over Bosnisch-Servische posities, troepenverplaatsingen en communicatieverbindingen. Deze informatie zou ook gedeeld zijn met de ABiH.⁵⁸ In ieder geval werden in januari 1995 UAV-vluchten uitgevoerd in het luchtruim van de strijdende partijen.⁵⁹ Zoals verderop zal worden aangetoond, stonden ook de oostelijke enclaves op de doelenlijst en zijn er door Predators beelden gemaakt. De GNAT's hebben zeker tot 1996 gevlogen.⁶⁰ In ieder geval vlogen er eind juni 1995 nog GNAT-UAV's met RG-8A-toestellen voor het Amerikaanse ministerie van Defensie.⁶¹

Toch vielen de resultaten van de GNAT blijkbaar tegen, want al snel verschenen de eerste berichten dat er serieus werd gewerkt aan een opvolger. Dat zou uiteindelijk de Predator worden.⁶² Het is een verder ontwikkelde GNAT 750, die valt onder het 'Tier 2'-programma van de CIA. De Predator is aanzienlijk groter, maar het grootste verschil vormt de toevoeging van een satelliet-datalink, waardoor er niet voortdurend een *line of sight*-verbinding via een RG-8A-toestel nodig is. De Predators zouden in juli zijn ingezet en de Amerikanen zouden beschikt hebben over *video footage* uit Predators van de moorden in en rond Srebrenica.⁶³

UAV's hebben inderdaad beelden doorgegeven. De Predators zaten weliswaar nog in de fase van testvluchten, maar de onbemande toestellen waren actief boven Bosnië. Die vanaf de grond bestuurde UAV's werden ingezet door het Amerikaanse ministerie van Defensie en de CIA. Dat betekende dat de Predator al naar gelang de feitelijke 'eigenaar' verschillende missies uitvoerde, variërend van het vergaren, na het akkoord van Dayton, van *intelligence* over potentiële bedreigingen tegen Amerikaanse grondtroepen (*US Army*), vliegtuigen (*US Airforce*) en het vergaren van algemene *intelligence* over de strijdende partijen (CIA). Hierdoor waren verschillende typen UAV's operationeel op de Balkan met *Electronic intelligence*- en *Imagery intelligence*-taken.⁶⁴

Vooraf de latere directeur van de CIA, John M. Deutch, was een groot voorstander van het gebruik van UAV's. Als staatssecretaris van Defensie had hij al in juli 1993 een grotere inzet van UAV's bepleit.⁶⁵ Ook bij de Militaire Inlichtingendienst van de Koninklijke Marine (de MID/KM) was bekend dat de CIA met zeven Predators actief was. In de zogeheten 'Periodie-

58 David Binder, 'GNAT's for Bosnia', *The Nation*, 08/05/95, pp. 620-621.

59 Vertrouwelijke informatie (186).

60 David A. Fulgham, 'Predator survives lost satellite link', *Aviation Week and Space Technology*, 25/03/96, p. 24.

61 DOKlu. STAOOPER. Commandant 5ATAF aan AIG 5781, 27/06/95.

62 David A. Fulgham, 'Tier 2 UAV aborts first test flight', in *Aviation Week and Space Technology*, 11/07/95, p. 22 en David A. Fulgham, 'Predator UAV produces high-quality images', *Aviation Week and Space Technology*, 28/11/95, p. 62.

63 Ambrose Evand-Pritchard, 'Americans bow to forces of realpolitik in Bosnia: US steps in only when the minefield is clear', *The Sunday Telegraph*, 26/11/95 en Ian Bruce, 'Allies hamper inquiry: Serb war crimes hidden', *The Herald (Glasgow)*, 01/12/95.

64 Een tactische UAV, de *Hunter*, werd door het Pentagon in 1999 ingezet in Kosovo maar heeft waarschijnlijk nooit boven Bosnië gevlogen. Zie: Lt. Commander J.D.R. Dixon, *UAV Employment in Kosovo: Lessons for the Operational Commander*, Naval War College paper, 08/02/00, p. 4.

65 Zie bijvoorbeeld: www.fas.org/irp/aganecy/daro/uav95/endurance.html

ke Inlichtingen Rapportage' van februari 1995 viel te lezen dat de CIA al enige tijd met dit type UAV boven Bosnië opereerde. Eind juni 1995 deelde de MID van de Koninklijke Luchtmacht aan de MID/KM mee dat de *Defense Intelligence Agency* de Predator voor 60 dagen wilde stationeren in Albanië.⁶⁶

De kwalitatief beste UAV was zonder meer de Predator.⁶⁷ Deze *Medium-Altitude Endurance* UAV (MAE UAV) kan dag en nacht opereren en heeft grote voordelen vergeleken met de meeste spionagesatellieten. Het toestel beschikt over een infrarood sensor voor verkenning en doelwitherkenning. Een belangrijke missie van de MAE UAV is het verzamelen van *Signals intelligence*;⁶⁸ daarnaast levert de Predator *Imagery intelligence* aan in de vorm van foto's, maar het toestel kan tevens live videobeelden produceren. Deze UAV's stuurden voortdurend *Imagery intelligence* met een resolutie van 30 centimeter door naar grondstations en dankzij zoomlenzen kan dit scherpe beelden opleveren. De UAV-bestuurders op de grond konden hierdoor doelwitten als tanks, pantservoertuigen en andere militaire voertuigen vanaf een hoogte van tien kilometer waarnemen. Vanaf een hoogte van vijf kilometer kunnen zij een tank van een YPR onderscheiden en vanaf 1.800 meter hoogte is het type tank vast te stellen. Het bereik is ruim 800 kilometer en de UAV kan gedurende 40 uur in de lucht blijven. Op een hoogte van 10.000 voet vliegt het toestel praktisch geruisloos, en het is nagenoeg onzichtbaar voor radarsystemen, mede omdat het toestel zeer langzaam vliegt.⁶⁹ De UAV's worden weer door *Joint Stars* naar hun doelen geleid. De Predators bleken bijvoorbeeld in 1996 in staat om live beelden van VRS-activiteiten in Noord- en Centraal-Bosnië met een vertraging van één seconde door te zenden naar de Verenigde Staten.⁷⁰

De inzet van de UAV's bij operatie *Nomad Vigil* werd vooral actueel na de gijzelneming van UNPROFOR-personeel in het voorjaar van 1995. Het neerschieten van een Amerikaanse F-16 op 2 juni 1995 was de voornaamste aanleiding om additionele Predators naar de regio over te brengen. Pas hierna werden de operationele activiteiten van de UAV's opgevoerd. De toestellen vertrokken vanuit Gjader (Albanië) ter ondersteuning van UNPROFOR en ter vermindering van Servische luchtaanvallen in Bosnië.⁷¹ Zo werd op 5 juni 1995 een UAV gesignaleerd vlakbij de confrontatielijn bij Draževići in de *Sector South West* die in de richting van de berg Kososka vloog. Deze UAV zou, volgens UNMO-waarnemingen, door de VRS zijn neergehaald.⁷² Pas na de zomer werden grotere aantallen UAV's door zowel de Amerikaanse landmacht als luchtmacht ingezet. Maar vanaf het begin verliep de inzet van de UAV's in Bosnië niet zo succesvol. De Predators bleken flinke tekortkomingen te hebben. Zo werden er in augustus 1995 binnen vier dagen twee Predators vernietigd. Een intern grapje was: 'They managed to add "soil-sampling" to their collection techniques.' Een Predator werd geraakt door luchtafweergeschut toen het toestel daalde naar geringe hoogte

66 MID/TCBU. AR-Briefing MID/KM, St. Geheim, AR Nr. 26/1995, 03/07/95.

67 In 1998 opgevolgd door de *Outrider*.

68 Binnenkort zijn de toestellen ook uitgerust met opties om mijnevelden waar te nemen. Zie: Ronald W. Wilson, 'Eyes in the Sky: Arial Systems', *Military Intelligence Professional Bulletin*, Vol. 22 (1996) 3, p. 23.

69 Raymond D. Pickering, 'Tactical UAV's: A Supported Unit's Primer', *Military Intelligence Professional Bulletin*, Vol. 23(1997)2, pp. 45-48

en Donald Harvey, 'Intelligence Notes', *American Intelligence Journal*, Vol. 16 (1995) 1, p. 94.

70 David A. Fulgham, 'Bosnian sky spy snoops for crime', *Aviation Week and Space Technology*, 06/05/96, p.25.

71 *Annual Command History, U.S. Army Intelligence and Security Command, Fiscal Year 1995, Top Secret*, 30/09/96, pp. 31-32, in: Collectie NIOD.

72 Vertrouwelijke informatie (50).

om onder het wolkendek te kunnen vliegen. Het andere toestel had te kampen met motorstoring.

Latere versies van de Predator werden uitgerust met *Synthetic Aperture Radar* (SAR) om te vermijden dat de toestellen beslist onder het wolkendek moesten vliegen, waardoor ook onder zeer slechte weersomstandigheden verkenningen konden worden uitgevoerd.⁷³ Met deze SAR kan het toestel niet alleen door wolken kijken maar ook vliegtuigen detecteren dwars door daken van metalen hangars heen. De Predator kreeg toen een bereik van 925 kilometer en kon maximaal 7,5 km hoog vliegen. Pas na september 1995 begonnen de Predators belangrijke *intelligence* aan te leveren over de tanks, zware wapens, munitiedepots en artillerieposities van de VRS rond Sarajevo en Gorazde. Deze informatie werd ter beschikking gesteld aan UNPROFOR ten behoeve van luchtaanvallen op posities van de VRS. Kroatische militairen gaven toe dat hun offensief in de Krajina mede zo succesvol kon verlopen door informatie van de Predators.⁷⁴ Deze *intelligence* zouden zij van de Amerikaanse diensten hebben gekregen.

Toch had de Bosnisch-Servische luchtafweer al snel een effectief en eenvoudig wapen gevonden om in te zetten tegen geringe laagvliegende UAV's. Een anti-UAV-tactiek was om een Mi-8 HIP-helikopter naast de UAV te laten vliegen, waarna de boordschutter door de open zijdeur van de helikopter met een 7.62 mm machinegeweer de UAV aan flarden schoot. Deze tactiek was populair tijdens de oorlog in Kosovo, totdat NAVO-jachtvliegtuigen hieraan een eind maakten door de helikopters onder vuur te nemen.⁷⁵

Behalve de UAV's van de CIA had de Amerikaanse marine ook eigen UAV's tot haar beschikking, de *Navy VC-6 Pioneers*. Deze UAV's opereerden sinds 1994 vanuit zee en vanaf land ter ondersteuning van de Zesde Vloot in de Adriatische Zee.⁷⁶ Sinds september 1994 werden missies boven Bosnië uitgevoerd.⁷⁷

Inzet van overige onbemande spionagevliegtuigen

De vraag is of UNPROFOR zelf kon beschikken over UAV's. Al in een vroeg stadium concludeerde de Zweedse *Force Commander* Wahlgren dat zijn ervaringen met het verkrijgen van accurate en juiste informatie over Srebrenica en Žepa, in de afgelopen periode niet altijd even gunstig waren. *Intelligence* van de NAVO verkrijgen bleek niet erg succesvol. Hij stelde daarom voor om Israël te benaderen, want dat land had in het verleden onbemande Drones gebruikt voor verkenning vanuit de lucht. UNPROFOR zou zulke Drones wellicht moeten aanschaffen of lenen voor gebruik in Bosnië. Ze moesten worden ingedeeld bij tijdelijke Drone-teams met een hoge mobiliteit die snel in problematische gebieden ingezet konden worden.⁷⁸ In de zomer van 1993 kon ook Frankrijk UAV's inzetten. Zo berichtte brigadegeneraal C. Ritchie, werkzaam bij UNPROFOR in Zagreb, al eind 1993 aan het *Department of Peacekeeping Operations* in New York dat testen waren uitgevoerd

73 David A. Fulghum, 'Two Predators Destroyed in Bosnia', *Aviation Week and Space Technology*, 21/08/95, pp. 24-25.

74 David A. Fulghum, 'Predators bound for Bosnia soon', *Aviation Week and Space Technology*, 13/11/95, p. 73 en MID/TCBU. MID/KM Rapport, UAV's boven Bosnië, PIR 95/1, 02/02/95.

75 Lt. Commander J.D.R. Dixon, *UAV Employment in Kosovo: Lessons for the Operational*

Commander, Naval War College paper, 08/02/00, p. 10.

76 'UAV's in Bosnia', in: <http://www.edwards.af.mil.pmay98/cover/bosnia.htm>.

77 Zie bijvoorbeeld: www.fas.org/jrp/aganecy/daro/uav95/pioneer.html

78 UNGE, UNPROFOR. Wahlgren aan Annan, Unprofor Z-596, 06/05/93.

met Franse UAV's om *intelligence* te verzamelen. Deze vijf UAV's werden van Parijs gehuurd, maar alleen boven Bihać ingezet ten behoeve van de Fransen daar. De UAV's vlogen vanaf vliegveld Pleso met instemming van de generaals Briquemont en Cot. De UAV's moesten vooral verplaatsingen van troepen en artillerie in de gaten houden.⁷⁹

Deze UAV's bleken niet goed te functioneren, maar ondanks een negatief advies werden ze toch uiteindelijk door UNPROFOR voor \$ 1.000.000 gehuurd voor een periode van 3 maanden.⁸⁰ Eind 1993 volgde er nog een rekening. De Franse firma CAC Systèmes bracht ook nog eens twee UAV's in rekening die waren neergestort: in totaal bijna \$ 253.000. Binnen UNPROFOR werd getwijfeld wie schuld had aan de ongelukken. Wel werd een probleem gesignaleerd: UNPROFOR was ermee akkoord gegaan om UAV's niet uit te rusten met parachutes. Bij problemen zouden de UAV's daardoor zeker neerstorten. Daarom werd in augustus 1994 geadviseerd om de rekening maar te betalen.⁸¹

Welk *intelligence*-product de Franse UAV uiteindelijk opleverde, was in de archieven van UNPROFOR en het *Department of Peacekeeping Operations* niet terug te vinden. In ieder geval leidde de problemen met deze UAV's tot een verzoek van *Bosnia-Herzegovina Command* aan het hoofdkwartier in Zagreb om fotoverkenningmissies op lage hoogte te laten uitvoeren door andere vliegtuigen.⁸²

Ondanks de eerdere negatieve ervaringen werden dit weer Franse UAV's. Het ging nu om de FOX, waarvan drie versies bestonden: AT1, AT2 en TX. De ontwikkeling begon in 1986 en de AT1 en AT2 werden gebruikt voor korte afstand-slagveldverkenningen, terwijl de TX werd gebruikt voor elektronische oorlogvoering. De FOX werd met behulp van een katapult gelanceerd en kon geprogrammeerd of vanaf de grond bestuurd worden. De landing geschiedde per parachute. Het toestel was voorzien van een *real-time datalink* en kon uitgerust worden met tv-camera's; infraroodapparatuur, VHF of *radar jammers* (TX versie). De VN zou in totaal tien FOX AT1's ter beschikking hebben gehad voor verkenningvluchten boven Bosnië. Het toestel had een beperkte actieradius van 55 km en kon maximaal 1,5 uur in de lucht blijven. Bij de MID was niet bekend waar vandaan deze UAV's opereerden en wie belast was met de inzet. Ook was niet bekend waar de *intelligence* binnenkwam, hoe deze werd verwerkt en wie voor de verwerking zorgde.⁸³ En opnieuw was in de archieven van UNPROFOR en DPKO niet terug te vinden welke *Imagery intelligence* de Franse UAV uiteindelijk opleverde. Wel werd duidelijk dat de Franse militairen aan *Force Protection* deden op kosten van UNPROFOR.

De Fransen deelden ook niet aan UNPROFOR mee dat de Franse militaire inlichtingendienst ook met eigen UAV's werkte. Die waren alleen operationeel in Sarajevo. Het waren kleine onbemande helikopters met een beperkte vliegtijd. Het resultaat werd niet gedeeld met UNPROFOR; de Fransen hielden hun kaarten voor de borst.⁸⁴ Welke *Imagery intelligence* deze UAV's in 1995 hebben verzameld, is dan ook onbekend.

79 Vertrouwelijke collectie (4), CoS Unprofor, Zagreb aan BHC, Kiseljak, No. C811, 18/11/93.

80 UNGE, DPKO, Brig. Gen Ritchie, UNPROFOR, Zagreb to Annan, UNPROFOR-Z-1628, Drone Deployment, 23/12/93.

81 UNNY, DPKO, Nr. #81307, File DFC Office, 02/08-04/08/95, DFC Crabbe aan COS, BHC, DFC 233, 24/08/94 en DFC, Crabbe aan COS, BHC, DFC 266, 31/10/94.

82 UNGE, UNPROFOR. BHC aan Unprofor, Zagreb, No. AOCC/OPS/30, 07/12/93.

83 MID/TCBU. MID/KM Rapport, UAV's boven Bosnië, PIR 95/1, 02/02/95.

84 Vertrouwelijk vraaggesprek (54). Zie ook: Eriksson, 'Intelligence and Peacekeeping Operations', *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10(1997)1, p. 11.

De UAV die de Britten in de jaren negentig getest hebben, de 'Raven', was niet operationeel boven Bosnië. Wel zouden er in 1995 Duitse UAV's in de regio actief zijn geweest, van het merk Dornier CL-289. Deze onbemande vliegtuigen met een Zeiss-camera aan boord waren vooral betrokken bij de militair-tactische verkenning. Deze UAV had ook infrarood-capaciteiten. Volgens een werknemer van de *Bundenachrichtendienst* zou de Duitse *Imagery intelligence* zijn doorgegeven aan de NAVO.⁸⁵

Waarschijnlijk waren deze Duitse UAV's vooral actief boven Kroatië. Een belangrijk probleem vormde het beperkte vliegbereik van deze Europese UAV's (minder dan 200 kilometer).

Tijdens de oorlog in Kosovo werden de Duitse foto's overigens als het scherpst gekwalificeerd, en de kleurenvideo van de Predator als de beste *Imagery intelligence*.⁸⁶

De *Imagery intelligence*-middelen van de strijdende partijen beperkten zich tot het regelmatig gebruik aan Kroatische zijde van de in Kroatische gebouwd MAH-1 en MAH-2 UAV's. In februari 1995 observeerden UNMO's een lancering nabij Karlovac. De Kroatische UAV's werden vaak boven Biháč ingezet. Een Kroatische officier die betrokken was bij dit UAV-programma verklaarde dat de Kroatische UAV's zelfs boven Belgrado hebben gevlogen. Kroatische specialisten in elektronische oorlogvoering zouden ook in staat geweest zijn om toegang te krijgen tot de Amerikaanse VSAT-downlinks, die de beelden van de Predators naar de grond straalden.⁸⁷

Op basis van het bovenstaande kan vastgesteld worden dat vooral Amerikaanse, Franse en vermoedelijk ook Kroatische UAV's boven Bosnië, Srpska en Servië actief waren. Over de resultaten en prestaties van Amerikaanse UAV's is redelijk veel bekend geworden, maar die van de Franse en Kroatische UAV's blijven tot op heden onbekend.

Nederlandse verkenningvluchten

Het Nederlandse ministerie van Defensie had ook de beschikking over *Imagery intelligence*. Met vier Nederlandse RF-16's werden verkenningvluchten boven Bosnië gemaakt.⁸⁸ Op 7 en 8 april 1993 werden vier RF-16 fotoverkenners van het 306e Squadron naar Bosnië gezonden. Het 306e Squadron was in Villafranca gestationeerd en werd belast met fotoverkenningmissies boven Bosnië.

De RF-16's konden foto's maken vanuit een speciale gondel die onder de romp hing. In die gondel zaten vijf daglichtcamera's en een infrarood-camera, waarmee ook opnames in het donker konden worden gemaakt.⁸⁹ Later werden deze vier RF-16's weer teruggetrokken, maar in februari 1994 gingen er weer vier RF-16's naar Villafranca.⁹⁰

Al snel bleek dat de *intelligence*-toevoer naar deze eenheid niet al te best was. Dit werd

85 Vertrouwelijk vraaggesprek (58).

86 Tim Ripley, 'UAVs over Kosovo – did the Earth move?', *Defence Systems Daily*, 01/12/99. Later bij de crisis rond Kosovo in 1999 zouden behalve de Amerikanen ook diverse Europese landen UAV's inzetten, zoals de Fransen met hun Segem UAV, het Duitse leger met hun Dornier CL-289 UAV en zelfs de Italianen opereerden vanuit Albanië met UAV's.

87 Ripley, *Operation*, p. 83.

88 MID/TCBU. MID/KL, AI, Rapport over

enclaves Srebrenica en Žepa, ongedateerd.

89 'Eerste fotoverkenningvliegtuigen naar Villafranca vertrokken', ANP-persbericht, 08/04/93. Zie voor de rol van de Koninklijke Luchtmacht in Bosnië: Lutgert & De Winter, *Check the Horizon*, passim.

90 'Vier fotoverkenners naar Villafranca', *Defensiekrant*, 17/02/94 en P.E. van Loo, 'Een open oog voor de Balkan', *Militaire Spectator*, 170(2001)12 pp. 684-697.

deels veroorzaakt door het niet tijdig ter beschikking stellen van bijgewerkte *intelligence*.⁹¹ Ten tijde van de stationering van de vier RF-16 fotoverkenner van het 306e Squadron was er sprake van personele strubbelingen en een gebrek aan samenwerking tussen de Nederlandse detachementscommandant en het hoofd van Bureau Inlichtingen & Veiligheid van Villafranca. Dit kwam aan het licht tijdens een bezoek van twee medewerkers van de Afdeling Inlichtingen & Veiligheid van de Directie Operatiën van de Koninklijke Luchtmacht aan Villafranca. De commandant en het hoofd waren niet meer *on speaking terms* met elkaar, en de commandant had maar weinig waardering voor de dagelijkse *Deny Flight Intsums*. De verhouding op de werkvloer tussen de vliegers en de Inlichtingen & Veiligheidssectie was wel goed.

Verder werd duidelijk dat het CAOC in Vicenza werd gerund door Amerikanen en dat de Amerikaanse politiek de inzet van de middelen bepaalde. Voorts werd de mogelijkheid van *national tasking* voor fotoverkenning onderzocht. De Nederlandse *Senior National Representative* stond niet onwelwillend tegenover dit voorstel, maar gaf aan dat er uitgebreide restricties waren om boven Bosnië te opereren. Het was zelfs onmogelijk om foto's boven Kroatië te maken.

In een later gesprek met de Nederlandse *tasker* voor verkenningsvluchten bleek echter dat er toch wel mogelijkheden bestonden. De uitvoering moest dan eventueel door andere NAVO-lidstaten gedaan worden. Tenslotte werd over de inzet van de UAV's gesproken en nagegaan zou worden waar die *intelligence* bleef. Duidelijk was dat Den Haag in ieder geval geen UAV-*Imagery intelligence* kreeg.⁹²

Een onderzoek in het fotoarchief van het 306e Squadron leverde geen additioneel fotomateriaal op. Er zijn door het 306e Squadron enkele fotoverkenningvluchten naar Tuzla, Srebrenica en omgeving gemaakt in de periode februari 1994-mei 1997. De interessantste foto's zijn die van de compounds te Potočari en Srebrenica, gemaakt op 2 maart 1995. Geconcludeerd moet worden dat er door Nederlandse vliegtuigen géén opnamen zijn gemaakt van militaire activiteiten door de VRS in de maanden vóór de val.⁹³

Dat wil niet zeggen dat andere NAVO-vliegtuigen niet dergelijke opnamen hebben gemaakt, al stonden na 2 juni 1995, toen een Amerikaanse F-16 werd neergehaald, de luchtactiviteiten op een laag pitje. Nederland vloog nooit voor nationale doelstellingen; het hield zich altijd keurig aan de gegeven opdrachten. Dit in tegenstelling tot de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, die regelmatig klusjes voor de nationale inlichtingenautoriteiten lieten opknappen. Daarvoor werd bewijs gevonden toen een Frans verkenningsvliegtuig op een Nederlandse luchtfoto stond in een gebied waar het niet had behoren te zijn.⁹⁴

De laatste vlucht van het 306e Squadron, missie 1357, dateerde van 27 mei 1995. De activiteiten aan westerse zijde werden nagenoeg stopgezet nadat de Amerikaanse F-16 van Scott O'Grady was neergehaald. Tussen 11 en 30 juni werden er zelfs helemaal geen verkenningsvluchten meer uitgevoerd. Die werden toen blijkbaar vanwege de toenemende dreiging van de Bosnisch-Servische luchtafweer te gevaarlijk geacht. Tijdens de oorlog in

91 DOPKlu, Nr 1475, Aantekening over *intelligence*-problemen, Nr. 9400603/01/U, 28/11/94.

92 DOPKlu, Nr. 1482, Beknopt verslag: Bezoek aan Villafranca, No. DOP 95004673/956, 20/01/95.

93 DCBC, doos 61, luitenant-kolonel J. Eikelboom aan DOPKlu, No. VF/2498/95, 12/08/95.

94 Interview J. Schouren, 04/12/99 en vertrouwelijk vraaggesprek (31).

Bosnië schoten de Bosnische Serven en Serviërs namelijk vaak hun geleide wapens af zonder radar. Als de aanvliegroute in grote lijnen bekend was, kon de VRS de afweersystemen daarop instellen. De VRS-radars werden meestal niet aangezet uit angst voor Amerikaanse HARM-raketten. Verder speelde mee dat de VRS en de VJ een geïntegreerde luchtdefensie hadden; met name *Early Warning*-taken waren geïntegreerd. Ook had de VJ luchtdoelraketten aan de Drina geplaatst ter ondersteuning van de VRS. Die werden geactiveerd in de zomer van 1995 tijdens de operaties tegen de oostelijke enclaves.

De VRS werkte voornamelijk met mobiele raketlanceerinstallaties, die vaak werden verplaatst. De Nederlandse verkenningsvluchten werden pas op 2 augustus 1995 hervat (missie 1358).⁹⁵ De Franse luchtmacht voerde zelfstandig (buiten UNPROFOR en NAVO om) verkenningssmissies uit boven Bosnië, maar Nederland deed dat niet.⁹⁶

De beperkingen van Imagery intelligence

Hoewel de *Imagery intelligence*-capaciteiten door satellieten, spionagevliegtuigen en UAV's indrukwekkend lijken, moeten zij toch ook weer niet overschat worden. Zo moeten de beweringen van het reeds eerder geciteerde Franse dagblad *La Croix* dat de CIA zelfs *live* en direct de moorden in de CIA *Observation Room* op grote schermen heeft gevolgd, naar het rijk der fabelen verwezen worden.⁹⁷ *Real-time Imagery intelligence* uit satellieten is er meestal niet; eigenlijk moet eerder gesproken worden over *near real-time Imagery intelligence* die ongeveer twee tot vijf dagen oud is. Hierdoor kan onmogelijk alles 'live' gevolgd zijn. Ook technisch gezien is de bewering in het Franse dagblad zeer onwaarschijnlijk: door het aantal omwentelingen van de satellieten is het nauwelijks voorstelbaar dat de CIA *live* meekeek.

Er zitten echter meer fouten in het artikel in *La Croix*. Al genoemd werden Amerikaanse *intelligence*-experts die erop wezen dat de snelste *Imagery intelligence*-procedure toch altijd nog twee dagen in beslag neemt, zelfs als alle *Imagery intelligence*-analisten aan niets anders werken. Daarnaast bestaat er geen *Observation Room* van de CIA, al is er wel een CIA-Watch Center. Als er *Imagery intelligence* naar de CIA ging dan werd dit aangeleverd door de *National Reconnaissance Office* aan een afdeling van de CIA, het *National Photographic Interpretation Center*. Deze organisatie had waarschijnlijk in 1995 nog niet de beschikking over *near real-time Imagery intelligence*. Er ging weliswaar *Imagery intelligence* naar het CIA Watch Center, maar dat had waarschijnlijk geen toegang tot *near real-time Imagery intelligence*.

Thans gaat alle *Imagery intelligence* rechtstreeks naar een eenheid van de *National Imagery and Mapping Agency*, gestationeerd op Fort Belvoir. Dat bureau werd op 1 oktober 1996 opgericht. Het is een fusie van de *Defense Mapping Agency*, the *Central Imagery Office*, de *Defense Dissemination Program Office* en het *National Photographic Interpretation Center*.⁹⁸ Het nieuwe instituut werd met name ingesteld om in de sterk gegroeide behoefte aan *Imagery intelligence* te voorzien, en om de productie ervan door de diverse organisaties en inlichtingendiensten te bundelen. Daarnaast was dit instituut waarschijnlijk ook het resul-

95 Vertrouwelijk vraaggesprek (32) en Defensie, archief 306 SQN PI-SECTIE, Overzicht van alle verkenningsvluchten boven Bosnië, ongedateerd.

96 DCBC, nr. 1486, Nota P.C. Berlijn aan K.

Hilderink, 02/08/96.

97 'AICG call to indict General Janvier', *Bosnia Report*, No. 1, November-December 1997, p. 3.

98 Zie: <http://www.nima.mil/>

taat van de *Presidential Decision Directive 35* die *intelligence*-steun voor buitenlandse militaire en crisis operaties verordonneerde.⁹⁹

Thans is een eenheid van dit nieuwe instituut gestationeerd op *Fort Belvoir* in de Verenigde Staten. De eenheid heeft toegang tot alle *Imagery intelligence* op het moment dat die uit de satelliet naar beneden wordt gestraald. De enige vertraging die daarbij ontstaat is de tijd die de *Imagery intelligence* nodig heeft om vanuit de geavanceerde KH-11-satelliet via de speciale verbindingssatelliet de verschillende ontvangststations op de grond te bereiken. *Fort Belvoir* heeft derhalve wel *real time Imagery intelligence*, maar daar doen de *Imagery intelligence*-analisten 'a primary analysis, particularly to determine if the imagery indicated something that required immediate attention from policymakers and analysts'.¹⁰⁰

Er kan daarom vanuit gegaan worden dat, waar echte *real time intelligence* pas na 1997 voorhanden was, deze in 1995 zeker niet ter beschikking stond van de CIA. Voor wat betreft de situatie in 1995 moet verder niet vergeten worden dat de Amerikaanse *intelligence*-prioriteiten niet bij Srebrenica lagen. In dit verband is het dan ook niet verwonderlijk dat de satellietfoto's van Albright pas in een heel laat stadium en na veel inspanningen in het archief van de CIA werden opgespoord. Bovendien was het tijdens de vorming het *National Imagery and Mapping Agency* een groot probleem wie de opdrachten mocht geven aan de satellieten. Er waren meer klanten en opdrachten dan de satellieten konden verwerken, hetgeen leidde tot een bijna dagelijks terugkerend bureaucratisch gevecht in Washington.¹⁰¹

Tijdens de oorlog in Kosovo waren de Hunters en Predators in staat *real time Imagery intelligence* naar de grond te zenden door gebruik te maken van het *Global Broadcast System* van het Pentagon. Beelden van UAV's kwamen in *real time* binnen bij het *Combined Air Operations Center* in Vicenza. Maar in de zomer van 1995 kon, gezien de beperkte beschikbaarheid, de *tasking* van de UAV's en het ontbreken van een *real time downlink* naar het CAOC, nog niet worden beschikt over live beelden.¹⁰²

Er waren echter meer problemen bij het vergaren en verwerken van *Imagery intelligence*. In de eerste plaats de bureaucratische obstakels. Effectieve en snelle verspreiding van *Imagery intelligence* is al lang een probleem bij het Amerikaanse ministerie van Defensie.¹⁰³ Het succes ervan tijdens de Golfoorlog leidde tot een stijgende vraag naar *Imagery intelligence* waaraan maar moeilijk voldaan kon worden. Dit probleem werd verergerd door een chronische rivaliteit tussen de verschillende Amerikaanse inlichtingendiensten onderling. De computersystemen van leger, marine, luchtmacht en mariniers konden vaak niet onderling communiceren. De voorzitter van een onderzoekscommissie uit het Amerikaanse Congres, verklaarde: 'When it came to Imagery intelligence, it was like we had four separate countries out there rather than four services from one country'.¹⁰⁴

99 Jeffrey Richelson, 'Examining US intelligence failures' *Jane's Intelligence Review*, September 2000, pp. 41-44. De oprichting van het NIMA leidde tot het vertrek van behoorlijk veel *Imint*-analisten die eerder voor de CIA werkten. Een direct gevolg hiervan was dat de voorbereidingen van een Indiase kernexplosie in mei 1998 niet tijdig genoeg werden ontdekt.

100 E-mails van Jeffrey Richelson en Matthew Aid aan Cees Wiebes, 19/07/00 en 21/07/00.

101 Ook de *Permanent Select Committee* van het

Amerikaanse Huis van Afgevaardigden wees hierop. De directeur van de CIA beslist nu over de *tasking*. Zie: Joseph Fitchett, 'Spying From Space: U.S. to Sharpen the Focus', *International Herald Tribune*, 10/04/01.

102 Tim Ripley, 'UAVs over Kosovo - did the Earth move?', *Defence Systems Daily*, 01/12/99.

103 James Woolsey, 'The American Intelligence Community', in: Carmel (ed.), *Intelligence*, p. 175.

104 Christopher Andrew, 'How we won the spy game', *The Times*, 10/12/01.

In de tweede plaats beperkten laag hangende bewolking, mist tussen de bergen in de valleien, slecht weer en duisternis vaak de mogelijkheden om kwaliteitsfoto's te maken. In de derde plaats houdt 'de vijand' vaak rekening met de *Imagery intelligence*-missies en neemt tegenmaatregelen. Zo hield India zijn kernproef goed verborgen voor spionagesatellieten. De proeven werden gepland en uitgevoerd in een periode waarin veel zandstormen plaatsvonden.¹⁰⁵ Tijdens de Golfoorlog werden allerlei kartonnen raketsystemen aangevallen die op basis van *Imagery intelligence* in de woestijn waren ontdekt. Ook reeds eerder uitgeschakelde tanks en artillerie werden soms opnieuw als doelwit genomen omdat de analyse van de *Imagery intelligence* niet definitief uitwees of dit reeds eerder was gebeurd. Soms verplaatste het Irakese leger deze kapotte tanks om de indruk te wekken dat het nieuw materiaal was. Hetzelfde gebeurde in Bosnië, waar diverse keren door de NAVO-luchtmacht reeds uitgeschakelde VRS-tanks opnieuw werden aangevallen. Soldaten van de VRS hadden de tanks na het vallen van duisternis gewoon enkele honderden meters verplaatst en wekten daarmee de indruk dat het nieuwe tanks waren.

De mogelijkheden voor misleiding zijn weliswaar aanwezig maar vaak toch beperkt. Een spionagesatelliet hoeft bijvoorbeeld niet precies een baan boven een doel te volgen om toch goede foto's te kunnen maken, aldus deskundigen.¹⁰⁶

Dan is er de tijdsfactor. De analyse van *Imagery intelligence* vereist veel van de specialisten, want nieuwe beelden moeten voortdurend vergeleken worden met reeds eerder gemaakte foto's. Men moet zich dan afvragen wat er is veranderd ten opzichte van de oude situatie en wat daaruit afgeleid kan worden. Zo'n analyse is zeer arbeidsintensief, ondanks de hulp van geavanceerde computersystemen.

Omdat 'de vijand' rekening houdt met de capaciteiten en mogelijkheden van *Imagery intelligence* zullen nog functionerende wapensystemen voortdurend verplaatst worden om de waarneming door satellieten, U-2's en UAV's te bemoeilijken. Zo werden de Servische raketlanceerinstallaties (SAM-sites) iedere drie à vier uur verplaatst, met als gevolg dat Amerikaanse toestellen regelmatig oude en verlaten SAM-sites aanvielen.¹⁰⁷ Soms werden 'dummy' SA-6 raketten opgesteld waarvan pas na een U-2-missie, een UAV-vlucht en een grondige analyse werd ontdekt dat die vervalst waren.¹⁰⁸

Verder kunnen systemen ook verborgen worden gehouden in bunkers, grotten, schuren of garages. Alleen met behulp van infraroodapparatuur kunnen zulke systemen dan vervolgens op basis van de warmte-uitstraling van de motor alsnog opgespoord worden. Toch duiken ook daar problemen op: er is niet te zien of in een schuur een tractor of een tank staat. Deze moeilijkheden kunnen van grote invloed zijn op de resultaten van *Imagery intelligence*.

Medewerkers van de Amerikaanse *intelligence community* beschouwen *Imagery intelligence* niet als de beste methode om uit te vinden waar confrontatielijnen zich bevonden, zeker niet in de bergen rond Srebrenica met hun bossen en hun mist. Zo was het bijvoorbeeld niet gelukt om in het voorjaar van 1995 met *Imagery intelligence* uit te vinden waar de gegijzelde UNMO's werden vastgehouden; de diensten wisten zelfs bij benadering niet waar de gijzelaars zaten.¹⁰⁹

Tenslotte is het een misvatting om te denken dat alle *Imagery intelligence* wordt gepu-

105 Jeffrey Richelson, 'Examining US intelligence failures', *Jane's Intelligence Review*, September 2000, p. 44.

106 Vertrouwelijk vraaggesprek (62).

107 Vertrouwelijk vraaggesprek (31).

108 Zie bijvoorbeeld: MID/TCBU. MID/Klu, Missile Order of Battle, 22/10/95.

109 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

bliceerd in de vorm van foto's. Er verschijnen bijvoorbeeld maar maximaal twee à drie foto's over Bosnië per week in de meeste rapporten, want foto's nemen teveel ruimte in beslag. Meestal wordt alleen de analyse van de *Imagery intelligence* gepubliceerd. Rapporten van inlichtingendiensten die naar de hoogste beleidsmakers gaan, moeten nu eenmaal kort en bondig zijn. *Intelligence & Research* van het *State Department* produceerde bijvoorbeeld rapporten van maar twee pagina's: meer werd niet toegestaan door minister Christopher. Een Amerikaanse analist vroeg zich af hoe hij in godsnaam op die manier zo'n ingewikkeld conflict met steeds wisselende politieke en militaire omstandigheden moest uitleggen aan de minister.¹¹⁰

3. Met wie werd de *Imagery intelligence* gedeeld?

Imagery intelligence werd vanaf het begin van de oorlog in Bosnië gebruikt. In augustus 1992 beschuldigde het Amerikaanse *Newsday* de regering-Bush ervan bewust bewijsmateriaal over gevangenkampen en executies van Moslims en Kroaten achter te houden. *Imagery intelligence* afkomstig van bijvoorbeeld *Keyhole*-satellieten zou hiervoor het bewijs hebben aangeleverd. Aanvankelijk zouden de Amerikaanse inlichtingendiensten zelfs geweigerd hebben om U-2-vliegtuigen in te zetten om de concentratiekampen nader te bekijken. Dit werd als 'too provocative' beschouwd. Eerdere onthullingen van *Newsday* zouden geresulteerd hebben in ontruiming van kampen hetgeen via *Imagery intelligence* werd vastgesteld. Na kritiek van presidentskandidaat Clinton verklaarde Bush de Amerikaanse *intelligence community* opdracht te hebben gegeven 'to use every asset' om de oorlogsmisdaden in Bosnië op te sporen.¹¹¹

Ook de Amerikaanse diplomaat Ron Neitzke verklaarde dat er al in 1992 foto's beschikbaar waren.¹¹² Het Britse dagblad *The Guardian* wist beslag te leggen op het verslag van een geheime briefing door de CIA en de *National Security Agency* in eind mei 1992, waarbij *Imagery intelligence* werd getoond van de VRS-artillerie rond Sarajevo.¹¹³ Verder werden in 1993 satellietfoto's gebruikt om de nauwkeurigheid van de Amerikaanse voedseldroppings door C-130's vast te stellen.¹¹⁴

Dat door Amerikaanse diensten *Imagery intelligence* werd verzameld over de gevangenkampen, bleek begin 1993 toen aan de Amerikaanse VN-onderhandelaar Vance een lijst van kampen werd overhandigd die mede op basis van satellietfoto's en *Human intelligence* was opgesteld.¹¹⁵ Er werden ook speciale vliegtuigen ingezet voor fotoverkenningen boven de enclaves. De geproduceerde *intelligence* werd gedeeld met de NAVO. In januari 1994 beschikte de NAVO dankzij gedetailleerde luchtverkenningen over een grote database met posities van de strijdende partijen. Grotere aandacht zou nu worden gegeven aan luchtverkenningen boven de enclaves Srebrenica en Tuzla.¹¹⁶ Dat hing ongetwijfeld samen met de destijds moeilijke positie van het Canadese bataljon: de aflossing door Dutchbat werd verhinderd door de VRS en de ABiH en er werd een operatie met *US Special Forces* over-

110 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

111 K. Royce en P. Sloyan, 'The U.S. waited back in June, CIA told Bush officials of atrocities', *Newsday*, 15/08/92.

112 Cohen, *Hearts grown brutal*, p. 173.

113 Ed Vulliamy, 'US feud sealed Bosnia's fate',

The Guardian, 20/05/96.

114 Tony Capaccio, 'Bosnia Airdrop', *Air Force Magazine*, July 1993, p. 56.

115 Vertrouwelijke informatie (52).

116 Vertrouwelijke informatie (53).

wogen om de Canadese troepen met geweld uit de enclave te halen (zie hoofdstuk 4). Waarschijnlijk zijn deze luchtfoto's door gewone luchtverkenningstoestellen van NAVO-lidstaten genomen, en niet door gespecialiseerde vliegtuigen zoals de U-2.¹¹⁷

De *Imagery intelligence* werd binnen de NAVO verspreid via een zwaar beveiligd communicatienetwerk, een systeem dat *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE) heette. Via dit LOCE-systeem werden de resultaten van *Imagery intelligence* uitgewisseld, en ook *Electronic* en andere *intelligence*. De *Imagery intelligence* van de U-2 ging in principe naar alle NAVO-leden, maar er werden vaak analyses (zogenoemde *read outs*) verstrekt zonder foto's. *Satellite intelligence* mocht aanvankelijk alleen worden vrijgegeven op het niveau van de *Secretary of State* of een vier-sterrengeneraal aan het hoofd bij het Amerikaanse *European Command*.¹¹⁸

Later kwamen er vaker U-2- en satellietfoto's op het LOCE-systeem te staan. In het begin van de oorlog op de Balkan stond er echter geen *Imagery intelligence* op. Waarschijnlijk hadden alleen de Canadese diensten daartoe rechtstreeks toegang. Dat er geen satellietfoto's met de meeste Europese bondgenoten werden gedeeld, leidde uiteraard vaak tot klachten binnen de NAVO. Keith Hall, de directeur van de *National Reconnaissance Office*, drong aan op een bredere *sharing* met de Europese bondgenoten, maar diplomaten verwachtten dat dit op protesten van de rest van de Amerikaanse *intelligence community* en van het Congres zou stuiten.¹¹⁹

Vanaf 1 april tot 1 oktober 1995 was in Villafranca een militaire analist van de MID van de Koninklijke Luchtmacht werkzaam. Hij kreeg in daar *Imagery intelligence* aangeleverd, maar of die afkomstig was van een U-2 of satelliet kon hij niet vaststellen. De *Imagery intelligence* was vaak een beetje *fuzzier* gemaakt om de werkelijke resolutie te verbergen. De analyse werd gedaan in Molesworth. Normale luchtfoto's gingen altijd naar Vicenza. In Villafranca had de Nederlandse analist een directe nationale lijn met Den Haag. Hij leverde elke dag materiaal aan. Hij had LOCE en telex als *intelligence*-communicatiemiddelen en verkreeg hierdoor *finished intelligence* uit Molesworth. Verder kreeg hij de rapportage uit Vicenza.¹²⁰

Ook aan de staf van UNPROFOR in Zagreb is *Imagery intelligence* ter beschikking gesteld. De medewerkers in het *Military Information Office* kregen vanaf 1993 op regelmatige basis de beschikking over *Imagery intelligence* afkomstig van U-2's. De foto's hadden echter geen betrekking op de *Safe Areas*.¹²¹ Aan *Bosnia-Herzegovina Command* in Sarajevo werd onder generaal Rose aanvankelijk wel *Imagery intelligence* afkomstig van satellieten ter beschikking gesteld. De overdracht verliep via de Amerikaanse plaatsvervangend inlichtingenofficier bij *Bosnia-Herzegovina Command*: op basis van satellietfoto's ontdekte Rose dat Sarajevo niet zo geïsoleerd van de buitenwereld was als de meeste waarnemers dachten. Er waren meer aanvoerlijnen dan alleen de tunnel onder het vliegveld. Rose vertelde graag aan medewerkers van zijn staf hoe hij begin 1995 op een morgen een satellietfoto had gekregen van de stad. Er was vers gevallen sneeuw: de confrontatielijnen en loopgraven waren duidelijk zichtbaar. De volgende dag kreeg Rose weer een satellietfoto. Er was die

117 Zie voor de geschiedenis van de U-2: Dick van der Aart, *Spionage vanuit de lucht*, Weesp, 1990, pp. 28-45.

118 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

119 Joseph Fitchett, 'Spying From Space: U.S. to

Sharpen the Focus', *International Herald Tribune*, 10/04/01.

120 Vertrouwelijke vraaggesprekken (31), (32) en (38).

121 Vertrouwelijk vraaggesprek (47).

nacht geen nieuwe sneeuw gevallen en een vergelijking van de twee foto's leverde in totaal 25 vrachtwagensporen op, dwars door de linies heen. Blijkbaar werd er 's nachts met toestemming van de strijdende partijen dwars door de linies met vrachtwagens gereden. Iederen verdiende aan het 'isolement' van Sarajevo.¹²²

Later beschouwden de Amerikanen generaal Rose als te pro-Servisch; de Amerikaanse inlichtingendiensten kregen het vermoeden dat er in zijn staf Bosnisch-Servische spionnen zaten. De aanvoer van *Imagery intelligence* verminderde daarop.

Aan *Bosnia-Herzegovina Command* in Sarajevo of *Sector North East* in Tuzla werd nauwelijks *Imagery intelligence* ter beschikking gesteld. De militaire assistent van generaal Smith, luitenant-kolonel Baxter, bevestigde dat de staf van Smith geen toegang had tot satellietfoto's. Wel had Smith de beschikking over U-2 foto's. Dit had waarschijnlijk niet zozeer met Amerikaanse onwil te maken als wel met een gebrek aan beveiligde verbindingen met de hoofdstad van Bosnië. *Bosnia-Herzegovina Command* kon pas in augustus en september over beelden van UAV's beschikken.¹²³

Generaal Janvier in Zagreb had echter al in juni 1995 de beschikking over militair-tactische *Imagery intelligence* afkomstig van UAV's. Met andere functionarissen in de staf in Zagreb werd ook *Imagery intelligence* gedeeld, maar de Nederlandse kolonel H. de Jonge, die belast was met het vaststellen van de militaire doelen, kreeg nu juist weer geen toegang tot *Imagery intelligence*. Hij wees erop dat de Amerikaanse plaatsvervangend inlichtingenofficier Morgan zich zorgen maakte over het feit dat hij amper *intelligence* kreeg en zo weinig voor UNPROFOR kon doen. Om die reden zou Morgan eens per twee dagen naar de Amerikaanse ambassade in Zagreb gaan om daar via beveiligde communicatieverbindingen bij voor De Jonge onbekende instanties te gaan *shoppen* om meer aan de weet te komen.¹²⁴

Het hoofd van de inlichtingensectie in Zagreb, de Zweedse kolonel Jan-Inge Svensson, en zijn medewerker luitenant-kolonel Ingmar Ljunggren kregen na half juli soms ook foto's aangeleverd die afkomstig waren van Predators. Ook andere *intelligence* afkomstig van Predators werd na analyse telefonisch aan hen doorgegeven. Zij hebben nooit foto's gezien die door Duitse predators gemaakt waren. De analyse van foto's en andere *intelligence* afkomstig uit Amerikaanse satellieten of de U-2 *Dragon Lady* werden altijd mondeling aan hen doorgegeven. Aangezien Zweden geen lid was van de NAVO kregen beide Zweden die *Imagery intelligence* nooit te zien.¹²⁵

In Zagreb hadden sommige UNPROFOR-functionarissen wel de beschikking over *Imagery intelligence*. Een medewerker van de UNPROFOR-staf kon zich herinneren dat enkele dagen na de val van Srebrenica de eerste luchtfoto's van vermeende massagraven en de daaraan verbonden graafwerkzaamheden beschikbaar waren.¹²⁶ In *Sector North East* werd echter tevergeefs om *Imagery intelligence* gevraagd. Op 21, 22, 24, 26 en 29 april had generaal Haukland herhaaldelijk en dringend satelliet- of andere luchtfoto's gevraagd van gebieden waar de Bosnische Serven actief waren. De NAVO had zelfs nooit op zijn aanvraag gereageerd; Haukland kreeg de foto's nooit.¹²⁷ Toen minister Pronk in juli 1995 tijdens zijn bezoek aan Bosnië generaal Nicolai daarmee confronteerde, werd hem verteld dat zich in het ontvangststation voor de bestelde foto's militairen uit een niet-NAVO-lidstaat (namelijk

122 Vertrouwelijk vraagesprek (80).

123 Interview James Baxter, 16/10/00.

124 Interview J.H. de Jonge, 30/05/01.

125 Interview Jan-Inge Svensson en Ingmar

Ljunggren, 04/11/99.

126 Vertrouwelijke informatie (58).

127 Interview V. Haukland, 22/09/00.

Pakistan) zouden hebben bevonden.¹²⁸ Als dat laatste het geval was, dan had door UNPROFOR ingegrepen moeten worden. Een ontvangststation is immers zinloos als het aan het daarin gestationeerde personeel niet toegestaan wordt om de *Imagery intelligence* te ontvangen. Wellicht was het destijds beter geweest om een Amerikaanse plaatsvervangend inlichtingenofficier met beveiligde verbindingen in de staf van Haukland in Tuzla te plaatsen. Dit voorbeeld gaf tevens aan dat Oost-Bosnië geen hoge prioriteit genoot binnen UNPROFOR of de NAVO.

De Amerikanen deelden aanvankelijk hun foto's (waarschijnlijk U-2) met Den Haag, maar dat was in de periode van het Nederlandse voorzitterschap van de Europese Gemeenschap. Later werd alleen gedeeld als het ging om de planning van een mogelijk gezamenlijke operatie om in noodgevallen Dutchbat met helikopters uit Srebrenica weg te halen. Maar dat was maanden voor de aanval.¹²⁹

Er was maar één bondgenoot waarmee de Amerikaanse diensten alles deelden: Canada. *Imagery* en andere *intelligence* (ruw en *finished*) was permanent toegankelijk voor de *intelligence*-analisten van het Canadese ministerie van Defensie. In Sarajevo, maar ook in Zagreb, had de Canadese inlichtingengemeenschap in een eigen *intelligence*-cel rechtstreeks toegang tot *Imagery intelligence*. De Canadezen konden daarbij over het algemeen beschikken over *current near real time Imagery*. Er was ook *Satellite intelligence* beschikbaar over Oost-Bosnië, waarop de troepenbewegingen van de VRS af en toe waren te volgen. De Canadese *intelligence cell* in Bosnië zelf had de beschikking over *near real-time Imagery intelligence* die ongeveer vijf dagen oud was. Soms was de *Imagery intelligence* bewerkt, maar de Canadese *intelligence*-officiëren konden altijd beschikken over *archival Imagery intelligence*. De Canadese *Intelligence*-cel in Bosnië kreeg van de Amerikaanse inlichtingendiensten nooit *Imagery intelligence* over Kroatië.¹³⁰

Ook de Britse *intelligence community* had via *Imagery intelligence* enig zicht op de gebeurtenissen rond Srebrenica. De *intelligence* die over de *massing of troops* werd aangeleverd, was voornamelijk afkomstig uit *Imagery intelligence*, aldus een medewerker van de Britse *intelligence community*. Of het om beelden van satellieten ging of om U-2's, bleef altijd onbekend. In ieder geval leverden de beelden *intelligence* op over het samentrekken van VRS-troepen, maar uit die beelden kon niet afgeleid worden dat de VRS op het punt stond om een aanval te ondernemen. Dat werd uiteindelijk ook de analyse van de Britse *Defence Intelligence Staff*.¹³¹ Ook van Britse *intelligence*-zijde werd steevast benadrukt dat toch vooral niet vergeten moest worden dat Srebrenica geen belangrijk aandachtsgebied was, ook niet voor de *Defence Intelligence Staff*, waar alle aandacht was gericht op Gorazde en Sarajevo.¹³²

128 NIOD, Brief J. Pronk aan NIOD, 29/05/01; ABZ, DMP aan R, conceptverslag van de reis van J. Pronk naar Tuzla en Sarajevo, NH-618/95, 31/07/95.

129 Interviews M.J.C. Felix, 06/04/00 en A.M. van der Togt, 04/05/00.

130 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9), (47), (62) en (90).

131 Het aspect van 'Voorkennis' zal in het volgende hoofdstuk uitvoerig behandeld worden.

132 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

4. Hoe werden de satellietfoto's van Albright ontdekt?

Op 10 augustus 1995 presenteerde de Amerikaanse Permanente Vertegenwoordiger bij de VN, Albright, de eerder genoemde foto's in de Veiligheidsraad. De foto's toonden gevangen genomen Bosnische Moslims en omgewoelde stukken grond waar de geëxecuteerde lichamen waren begraven.¹³³

Albright toonde deze foto's aan de Veiligheidsraad omdat er aanvankelijk nog geen bewijzen waren van executies. Die kwamen pas later, toen overlevenden van de executies Tuzla bereikten. Op basis van die getuigenissen is toen gericht naar *Imagery intelligence* gezocht. Albright heeft vervolgens deze *Imagery intelligence*-foto's in de Veiligheidsraad gebruikt om de gruweldaden te bewijzen, en om de Veiligheidsraad en de regering-Clinton tot een hardere opstelling te bewegen. Zij verklaarde dat er ongetwijfeld scherpere en betere *Imagery intelligence* geweest zal zijn, maar die werd niet vrijgegeven, om methoden en technieken te beschermen.¹³⁴ Ook zou Albright met de publicatie van de foto's de bedoeling hebben gehad om steun te krijgen voor een plan om tot een omvangrijkere *peacekeeping* operatie in Bosnië te komen, met Amerikaanse deelname.¹³⁵

Andere functionarissen van de VN vermoedden meer duistere motieven. In augustus 1995 werd door de UNMO's in Zagreb een persconferentie georganiseerd waarin informatie zou worden verschaft over grootschalige schendingen van mensenrechten door de Bosnische Kroaten tijdens de zojuist voltooide Operatie *Storm* (die met Amerikaanse steun werd uitgevoerd). De zaal zat vol journalisten en de persconferentie zou net gaan beginnen toen plotseling een functionaris van de Amerikaanse ambassade in Zagreb binnenkwam. Hij deelde mee dat er ieder moment een persconferentie op de Amerikaanse ambassade kon beginnen met informatie over luchtfoto's van mogelijke massagraven rond Srebrenica. De zaal stroomde meteen leeg. Bij de UNMO's ontstond het onaangename gevoel dat de planning van die Amerikaanse persconferentie was ingegeven door de wens de aandacht af te leiden van de Kroatische misdaden.¹³⁶ Toch waren er vermoedelijk geen duistere motieven in het spel.

Over hoe de foto's uiteindelijk werden ontdekt, doen verschillende verhalen de ronde. In één versie speelt de Bosnische Permanente Vertegenwoordiger bij de VN, Sacirbey, een rol. Al snel na de val van Srebrenica bereikten Albright, na een tip van Sacirbey, de eerste berichten dat er gruweldaden plaatsvonden of binnenkort plaats zouden vinden. Albright schakelde daarop, na consultaties met de *Deputy National Security Advisor* Samuel Berger, de Amerikaanse *intelligence community* in. Waarschijnlijk is aan dit verzoek geen hoge prioriteit gegeven. Het *National Photographic Interpretation Center*, waar een speciale groep mensen belast was met het analyseren van foto's van satellieten en U-2's, zou daar pas midden juli mee begonnen zijn. Voorrang werd namelijk gegeven aan de VRS-opmars naar Žepa en Goražde en aan de luchtafweersystemen die de NAVO-vliegtuigen konden bedreigen.¹³⁷ Het *National Photographic Interpretation Center* zou op 2 augustus de eerste

133 'US Reveals Photographs Of Apparent Mass Grave', *International Herald Tribune*, 10/08/95 en 'Up to 2,700 Massacred By Serbs, UN is Told', *International Herald Tribune*, 11/08/95.

134 Interview M. Albright, 28/09/01. Een verzoek door de organisatie SAGE tot vrijgave van andere satellietfoto's over Srebrenica werd op 7 augustus

2001 door de rechter afgewezen. Voor het vonnis: www.fas.org/sdp/news/2001/08/sage/html

135 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

136 Vertrouwelijk vraaggesprek (44).

137 M. Dobbs & R. Jeffrey Smith, 'New Proof Offered Of Serb Atrocities', *Washington Post*, 29/10/95.

foto's ontdekt hebben.¹³⁸ Op 4 augustus werd dit door het instituut bekend gemaakt in de *National Intelligence Daily*, die alleen beschikbaar is voor de allerbelangrijkste beleidsmakers. Op 10 augustus ging Albright met de foto's naar de Veiligheidsraad.¹³⁹

Uit interviews met Tone Bringa, lid van de *Analyses and Assessment Unit* van Akashi, en de voormalige Amerikaanse ambassadeur in Kroatië, Peter Galbraith, kwam een andere versie naar voren van de aanloop naar 10 augustus. Tussen 5 en 18 juli 1995 was Galbraith voor overleg teruggeroepen naar Washington. In Tuzla waren op dat moment twee VN-onderzoeksters bezig met het screenen van de vluchtelingen. Bringa kwam met hen in contact en sprak met een overlevende van de executies. Zij realiseerde zich toen dat hier waarschijnlijk op grote schaal oorlogsmisdaden waren begaan. Op 25 juli was zij weer terug in Zagreb en ze vroeg toen aan Galbraith of dit onderzocht kon worden. Op dezelfde dag verzond die via speciale kanalen (waarschijnlijk de CIA) een boodschap naar Washington met het verzoek om een onderzoek in te stellen naar mogelijke oorlogsmisdaden. Holbrooke zou toen persoonlijk met dat telegram naar Christopher gegaan zijn en hem dringend hebben verzocht het stuk te lezen en actie te ondernemen. Dit leidde onder andere tot een missie van John Shattuck, die nog meer aanwijzingen vond en op 4 augustus aan Christopher rapporteerde over zijn bevindingen.¹⁴⁰ De plaatsvervangend directeur voor *Intelligence* van de CIA, John Gannon, meende dat het een combinatie van rapportage en visuele waarnemingen van Dutchbatters en van de interviews van Shattuck waren geweest die hadden geleid tot de *Imagery intelligence*.¹⁴¹

Ook verzocht Galbraith via het *Intelligence and Research*-bureau van het *State Department* aan de CIA om te kijken of er luchtfoto's van satellieten en U-2's waren van gevangengenomen ABiH-militairen of van de massamoorden in Konjević Polje. Rond 2 augustus was er voldoende *intelligence* verzameld om een indicatie te krijgen van waar via *Imagery intelligence* gezocht moest gaan worden. Een analist van die inlichtingendienst kwam na een dag en een nacht lang doorzoeken en een vergelijking van duizenden *Imagery intelligence*-beelden tot de ontdekking dat zulke foto's er inderdaad waren.¹⁴²

Een derde scenario inzake de ontdekking van de foto's is echter het meest geloofwaardige, omdat de andere scenario's waarschijnlijk verkeerde interpretaties van eigen acties zijn in relatie tot de foto's van Albright. Wat bovengenoemde personen niet konden weten, was dat een Amerikaanse inlichtingendienst over een waardevolle *Human intelligence*-bron beschikte. Van die bron was de identiteit slechts bij weinigen bekend.

Sinds 1992 had de Amerikaanse *Defense Intelligence Agency* al een uitgebreid programma waarbij vluchtelingen werden ondervraagd. Eind 1992 hadden al meer dan 800 interviews plaatsgevonden waarbij belangrijke inlichtingen werden vergaard. Amerikaanse debriefers die formeel voor de VN werkten, gingen ook in Tuzla aan de slag en hun rapporten gingen na de val van Srebrenica naar de hoogste geledingen binnen de Amerikaanse overheid. Midden juli was er nog niets bekend.

Op 17 juli schreef de *Balkan Task Force* van de CIA in zijn geheime dagelijkse rapport dat de talloze getuigenverklaringen van vluchtelingen details opleverden die het aannemelijk maakten dat er gruweldaden waren begaan. Daaraan werd echter toegevoegd: 'We lack

138 Rohde, *A Safe Area*, pp. 334-335.

139 Vertrouwelijke informatie (54).

140 Amerikaanse FOIA Declassificatie, John Shattuck to Secretary of State, 04/08/95.

141 DDI Speech by John Gannon voor de SFRC, 09/08/95. Zie: www.209.207.112/irp/cia/product/

142 Rohde, *A Safe Area*, pp. 334-335.

authoritative, detailed information to substantiate this information.' Op een vraag van de verslaggevers van de *Washington Post* wat de *intelligence*-analisten vervolgens gedaan hadden om die extra informatie alsnog boven tafel te krijgen, wilde men geen antwoord geven. 'It was not a military priority', verklaarde een CIA-medewerker. 'A lot of this [atrocities] stuff is not looked at at the time it is collected.'¹⁴³ Een medewerker van de CIA die anoniem wenste te blijven verklaarde tegenover de *New York Times* dat zijn inlichtingendienst 'lacked information regarding specific places and atrocities'.¹⁴⁴

Toch zijn deze scenario's niet zo aannemelijk, want cruciale gegevens zoals data, tijdstippen van executies, locaties en betrokken eenheden zijn in deze versies niet boven water gekomen. Uit interviews met vluchtelingen kunnen die gegevens nooit gekomen zijn. Door het ontbreken van die informatie heeft ongericht zoeken in oude *Imagery intelligence* absoluut geen zin. Het gaat om honderdduizenden beelden die alleen op basis van specifieke gegevens doorzocht en vergeleken kunnen worden.

Het was in werkelijkheid de eerder genoemde belangrijke *Human intelligence*-bron die uiteindelijk de aanzet heeft gegeven tot een speurtocht naar de executieplaatsen en massagraven. Deze bron, die Bringa, Galbraith en anderen niet kenden, besloot eind juli gedetailleerde informatie aan een Amerikaanse inlichtingendienst te verschaffen.¹⁴⁵ De bron vertelde de inlichtingendienst persoonlijk getuige te zijn geweest van de Bosnisch-Servische gruweldaden. De bron gaf zeer gedetailleerde informatie, zoals data, tijdstippen, locaties, en maakte tekeningen van de plaatsen waar de executies hadden plaatsgevonden, zoals bij de staatsboerderij Branjevo in het dorpje Donja Pilica, dat aan de weg lag tussen Bijeljina en Zvornik. Daar vond een bloedbad plaats in de lokale toneelzaal.¹⁴⁶ Pas nadat de getuige van de gruweldaden zijn verhaal had verteld aan de inlichtingendienst begon de speurtocht goed op gang te komen. De late beschikbaarheid van de foto's was dus niet het gevolg van Amerikaanse terughoudendheid om die foto's vrij te geven, zoals een Nederlands bewindspersoon in de ministerraad opperde.¹⁴⁷

Uiteindelijk bleek dat op 13 juli een Amerikaanse satelliet en een U-2 foto's hadden gemaakt van honderden Moslimmannen. Analisten bij de CIA hadden daar vanwege andere prioriteiten geen aandacht aan geschonken. Op 30 juli waren de foto's van de U-2 met een reguliere militaire transportvlucht naar de VS verzonden. Op 4 augustus werden deze foto's voor het eerst aan president Clinton en zijn adviseurs getoond.¹⁴⁸ Deze gang van zaken werd in grote lijnen bevestigd in een gesprek met een Amerikaanse *intelligence*-functionaris. Srebrenica en de andere oostelijke enclaves hadden in de zomer van 1995 geen enkele prioriteit. *Imagery intelligence* van deze regio werd derhalve niet bestudeerd en geanalyseerd.¹⁴⁹

143 M. Dobbs & R. Jeffrey Smith, 'New Proof Offered Of Serb Atrocities', *Washington Post*, 29/10/95.

144 'Srebrenica: the Days of Slaughter', *The New York Times*, 29/10/95.

145 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

146 Zie voor foto's: ICTY, (IT-98-33) Krstić Case, OTP Exhibits, Krstić Case, OTP Exhibits,

Volume II, Ex. 25/6-25/14.

147 Geobjectieerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de MR van 25/08/95.

148 Interview Peter Galbraith, 23/07/99 en Tone Bringa, 13/07/00.

149 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

5. Welke foto's zijn er gemaakt en op welke data?

Blijft de vraag: welke foto's waren er nu gemaakt, op welke data en wat leverden die foto's aan beeldmateriaal op? De speurtocht in de *Imagery intelligence*-archieven naar aanleiding van de tip van de *Human intelligence*-bron zou uiteindelijk veel beeldmateriaal opleveren. Zoals hierboven beschreven, waren satellieten, U-2's en UAV's operationeel boven Bosnië. Op basis van achtergrondinterviews, documenten en beschikbare luchtfoto's kan een reconstructie gemaakt worden van de verschillende missies boven Bosnië en in het bijzonder boven Srebrenica.

Het neerschieten van de Amerikaanse F-16 van O'Grady op 2 juni was de voornaamste aanleiding om additionele Predators naar de regio over te brengen. Op 16 juni werd het doelenplan voor de UAV's door de Amerikaanse *intelligence community* goedgekeurd. Bihać en de Kroatische gebieden kregen de meeste aandacht; prioriteit had de Livno-vallei. UNPROFOR vond Sarajevo echter belangrijker. Janvier werd gebriefd over de mogelijkheden van UAV's en de Franse generaal gaf te kennen dat hij *Imagery intelligence* wilde krijgen. Op 19 juni verzocht de inlichtingenstaf in Zagreb de Amerikaanse *intelligence community* om foto's over Bosnië van de Predator.¹⁵⁰

Het eerste rapport op basis van UAV-beelden dateerde van 26 juni en had betrekking op de Livno-vallei. Belangrijke constatering was dat alle terugtochtroutes uit de Krajina door de Bosnisch-Kroatische artillerie konden worden afgesneden. De Amerikaanse UAV's maakten boven Kroatië ook foto's. Die gingen echter niet naar de inlichtingensectie in Zagreb maar wel rechtstreeks naar de Kroaten; de CIA runde destijds de Predators en stond bekend om een pro-Kroatische houding. Dankzij een UAV-vlucht werd op 28 juni gerapporteerd dat de Bosnische-Kroaten binnen 24 uur konden aanvallen.

Op 26 juni vloog een U-2 over heel Bosnië. Op 27 juni was het rapport daarvan beschikbaar, maar hierin werd vermoedelijk geen aandacht geschonken aan de oostelijke enclaves. Gezien de eerdere rapportage van de UAV zal de belangstelling uitgegaan zijn naar Kroatië. De prioriteit van de *Imagery intelligence* analisten lag blijkbaar elders. Kennelijk wilden analisten op Molesworth extra *intelligence*, want dezelfde dag (27 juni) vloog er opnieuw een U-2 over Bosnië.¹⁵¹ Dit was ongebruikelijk: meestal zaten er enkele dagen tussen de missies. De bewolking was ook maar liefst 65 procent.

Op 27 juni was bij de MID/KL ook bekend dat de Amerikaanse diensten besloten hadden om een aantal Predators naar de Balkan te sturen voor een periode van zestig dagen. In een analyse werd geconcludeerd dat dit mogelijk een gevolg was van de toegezegde steun aan de *Rapid Reaction Force*.¹⁵² Er ging namelijk een waarschuwing uit naar alle vliegtuigen van de operatie *Deny Flight* om op te letten voor UAV's.¹⁵³ Hierna trad een pauze in.

Op 5 juli nam een U-2 foto's van de later berucht geworden Branjevo-boerderij bij Donja Pilica (zie hoofdstuk 1 van deel IV).¹⁵⁴ De meeste foto's van de regio rond Srebrenica waren waarschijnlijk een *spin-off* van een omvangrijker fotoverkenningmissie boven Bosnië en niet specifiek gericht op het vergaren van *intelligence* over de situatie rond Srebrenica.

150 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

151 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

152 SMG, 1002. Samenvatting van Intsums MID/KL, 27/06/95.

153 DOKlu. STAOOPER, COMFIVEATAF aan

AIG 5781, 27/06/95.

154 Vertrouwelijk vraaggesprek (7). Zie ook: ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II, Ex. 24/.

Dezelfde U-2 nam foto's van het dorpje Glogova en van Orahovac, het gebied rond Karakaj-Dulići, Kozluk en Cerska.¹⁵⁵ Op 7 juli was er weer een UAV-vlucht, maar dit keer over West-Bosnië. Op dezelfde dag was er ook een U-2 vlucht over Oost-Bosnië; die vlucht duurde tot 11.20 uur. Het toestel vloog ook over Devore, waar een Deense UNPROFOR-soldaat was gedood. Niet volstrekt zeker is of Srebrenica is 'aangedaan', maar de VRS-aanval was begonnen en dus mag men verwachten dat de U-2 ook boven Srebrenica heeft gevlogen. Vicenza meldde op 9 juli om 08.45 uur dat er een U-2 aanwezig was. Dit toestel kreeg bescherming van andere toestellen tegen de luchtverdediging van de VRS (SEAD). Dat duidde erop dat het op lage hoogte boven Bosnië vloog. Om 11.30 uur werd echter gemeld dat de U-2 een defecte camera had. Op 10 juli vloog een Predator om 15.00 uur over Pusiclići en nam brandende huizen in West-Rajne waar. Deze UAV passeerde om 19.00 uur de frontlijn pal ten oosten van de stad. De analisten bij de MID van de Koninklijke Luchtmacht verkeerden toen nog steeds in de veronderstelling dat de Predator niet operationeel was. Volgens hen zouden de Predators pas op 14 juli gaan vliegen, hetgeen niet klopte.¹⁵⁶

Imagery intelligence tijdens de val van Srebrenica

Janvier, die regelmatig *finished intelligence* op basis van *Imagery intelligence* door zijn inlichtingenstaf in Zagreb kreeg aangeleverd, begon inmiddels het belang van de UAV's in te zien. Op 11 juli was er binnen de Amerikaanse *intelligence community* een discussie over de vraag hoe men een UAV boven Srebrenica kon krijgen; die discussie werd gevoerd naar aanleiding van een verzoek van Janvier om *Imagery intelligence* over Srebrenica te krijgen omdat hij bang was voor 'atrocities'. Hieruit kan afgeleid worden dat Janvier in de veronderstelling verkeerde dat er tot dan toe nog geen UAV-missies boven de oostelijke enclaves waren uitgevoerd. De Amerikaanse *intelligence community* deelde Janviers inlichtingenstaf in Zagreb mee dat er vroeg op de dag (gewoonlijk vanaf 09.00 in de ochtend) een mogelijkheid bestond om met een UAV boven Srebrenica te komen. Waarschijnlijk is deze missie echter niet uitgevoerd; het weer in Oost-Bosnië (vaak mist en laaghangende bewolking) speelde daarbij een rol, en ook lag voor de Amerikaanse *intelligence community* de prioriteit nog steeds niet bij Oost-Bosnië.¹⁵⁷

Volgens sommige bronnen zou er tijdens de aanval door de VRS rond 10 en 11 juli een U-2-verkenningvlucht op Srebrenica zijn afgestuurd, maar door pech was ook dit toestel onverrichterzake teruggekeerd zonder foto's te hebben gemaakt.¹⁵⁸ Die informatie blijkt niet correct, want een Amerikaanse U-2 of een ander spionagetoestel, mogelijk ook een UAV, heeft op 11 juli wel degelijk foto's gemaakt van de *Post Strike Area*. De foto's hadden als classificatie *Secret, Rel. to NATO* en toonden vier bomkraters, die veroorzaakt waren door de luchtaanval op 11 juli. Dit waren Amerikaanse luchtfoto's; de eerste foto, genomen in de morgen, toonde de weg naar het zuiden. De tweede foto genomen in de loop van de middag en liet vier bomkraters zien.¹⁵⁹

Op 12 juli werden er door een U-2 foto's gemaakt van Potočari. Daarop is de Nederlandse compound zichtbaar.¹⁶⁰ Volgens een medewerker van een buitenlandse inlichtingendienst

155 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 9/2 en Volume II, Ex. 16/1, 2020/1-20/2, 22/1 en 27/1.

156 DCBC, nr. 392. MID/Klu DFI (NATO secret), 13/07/95.

157 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

158 Vertrouwelijk vraaggesprek (25).

159 Vertrouwelijke informatie (55).

160 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 5/15.

Executieplaatsen en massagraven

circuleerde binnen enkele dagen een *Imagery intelligence*-rapport inzake Bratunac binnen Molesworth.

Op de foto's die later tijdens het proces tegen Krstić werden vrijgegeven, vallen duidelijk Hotel Fontana, het voetbalveld en andere gebouwen waar te nemen.¹⁶¹ Vermoedelijk is met deze fotoverkenningsmissie specifiek gezocht naar aanwijzingen over de situatie op de grond. Een andere foto om 14.00 uur laat een rij van meer dan twintig opgestelde bussen zien. Op de foto's met een betere resolutie is waarschijnlijk het voetbalstadion met de gevangenen te zien.¹⁶² Op 13 juli maakte een U-2 om 14.00 uur beelden boven Potočari en op de foto's zijn de bussen en vrachtwagens die de vrouwen, kinderen en bejaarden onder de burgerbevolking kwamen ophalen duidelijk zichtbaar. Tevens zijn er sporen van omgewoelde aarde vastgesteld.¹⁶³ Op 13 juli werden er ook foto's gemaakt van een pakhuis in Kravica dat is gelegen tussen Bratunac en Konjević Polje. In het pakhuis werden later door onderzoekers van het Joegoslavië-Tribunaal in Den Haag bloedsporen en veel kogelinslagen aangetroffen.¹⁶⁴

Ook werden boven Srebrenica Amerikaanse C-130's ingezet met speciale infraroodapparatuur. Die vlogen vanuit Brindisi (Italië) boven de oostelijke enclaves, als de omstandigheden tenminste toelieten dat er 's nachts boven land werd gevlogen. Waarschijnlijk vlogen die toestellen in opdracht van de Amerikaanse *Defense Intelligence Agency*. Op 12 juli, om 22.30 uur, zagen deze C-130's met infraroodapparatuur in de omgeving van Srebrenica (onbekend is precies op welke plaats) een groot aantal gevangenen. Met zulke infraroodapparatuur konden deze speciale C-130's zowel de colonne van de Moslimmannen en de opmars van de VRS naar Žepa en Goražde volgen. De toestellen namen namelijk gedurende de nacht kampvuurtjes langs de kant van de weg waar, en ook de nog warme motoren van tanks en vrachtwagens. Wat er met deze *Imagery intelligence* is gebeurd en aan welk dienst de informatie is doorgegeven, wisten de gesprekspartners niet.¹⁶⁵

Aanvankelijk werden de verhalen over grootschalige executies met ongeloof ontvangen. Toen er steeds meer aanwijzingen kwamen dat er 'atrocities' op grote schaal hadden plaatsgevonden en er nog duizenden mannen werden vermist, werden ook de *Imagery intelligence*-activiteiten opgevoerd. De foto's van Srebrenica en directe omgeving gemaakt door een KH-11 werden nu wel geanalyseerd. De geruchten over mogelijke massamoorden werden door de Amerikaanse diensten nu opeens een stuk serieuzer genomen. De vluchten met de U-2 werden nu vaker direct boven de oostelijke enclaves gedirigeerd en analisten kregen opdracht om de beelden te analyseren.

In een rapport aan generaal Michael Hayden, directeur *Intelligence* van het Amerikaanse *European Command*, werd gemeld dat Mladić aan een VN-medewerker had meegedeeld dat er verscheidene honderden doden in de Bandera-driehoek waren gevallen.

Op 14 juli volgden nieuwe Predator-vluchten. Infraroodcamera's namen bij Žepa kampvuren van de VRS waar, en wel zes kilometer ten zuidwesten van Srebrenica en 15 kilometer ten noordoosten van Žepa. Op dat moment waren 'collection priorities' in de Amerikaanse *intelligence community* inmiddels veranderd. Die waren nu: 1) Žepa; 2) Potočari en Sre-

161 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 6/2.

162 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 6/3 en 6/4.

163 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I,

Ex. 5/2-5/4.

164 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 8/3 - 8/8

165 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

brenica; 3) Goražde and 4) Tuzla camp and column of men and boys'. Verzoeken voor 'atrocities verification' middels *Imagery intelligence* werden echter nog steeds afgewezen. Er waren toen nog steeds onvoldoende bewijzen of aanwijzingen.¹⁶⁶

Op 15 juli vloog er weer een Predator naar oostelijk Bosnië. De Predator had als voornaamste opdracht: 'Bratunac males key priority'. De kwaliteit (van de video) was echter niet zoals gehoopt. Belangrijkste doelen bleven evenwel de mannen in Bratunac. De UAV vloog boven Žepa, en toen kwamen er meer rapportages op regelmatige basis die direct het *Linked Operational Intelligence Center Europe* (LOCE)-systeem ingingen.

Verder werd dezelfde dag aan Hayden gerapporteerd dat er volgens rapporten van UNMO zo'n 10.000 mannen waren verdwenen. Op 17 juli vloog er weer een U-2 over de Branjevo-boerderij bij Donja Pilica.¹⁶⁷ Later werd door de Amerikaanse overheid een foto vrijgegeven.¹⁶⁸ Aan het NIOD werden echter veel scherpere foto's getoond, waarop duidelijk een groot aantal lichamen zichtbaar waren. Verder waren er sporen van vrachtwagens en graafwerkzaamheden te zien.¹⁶⁹ Op 21 september vloog een U-2 opnieuw over de Branjevo-boerderij; de plek leek nu totaal verlaten.¹⁷⁰ Verder vloog deze U-2 over Glogova, waarbij (vergeleken met de foto's van 5 juli) ook sporen van graafwerkzaamheden werden waargenomen.¹⁷¹ Op 18 juli om 18.12 uur was er binnen de Amerikaanse *intelligence community* ook *Satellite intelligence* beschikbaar over Srebrenica. Er werden door een satelliet twee tanks gesignaleerd voor het hoofdkwartier in Potočari. De foto's lieten verder in Glogova een YPR zien.¹⁷²

Dat er in deze periode al Amerikaanse *Imagery intelligence* beschikbaar was, bleek op 15 juli tijdens de onderhandelingen over Srebrenica in Belgrado, waarbij Akashi, Bildt, Stoltenberg, Smith, Milošević en Mladić aanwezig waren.¹⁷³ Toen lag er namelijk Amerikaanse *Imagery intelligence* (vermoedelijk van een U-2) op tafel. De Amerikaanse ambassade in Belgrado had die aangeleverd. Mladić voelde zich daarbij zeer ongemakkelijk. Dat waren overigens andere foto's dan de latere foto's die Albright aan de Veiligheidsraad overdroeg.

De foto's van Albright kwamen als een volslagen verrassing voor *Bosnia Herzegovina Command* in het algemeen en Smith in het bijzonder. Bij *Bosnia Herzegovina Command* wist men niet van het bestaan van deze foto's af.¹⁷⁴ Nogmaals, dit had waarschijnlijk niet zozeer met Amerikaanse onwil te maken, maar vermoedelijk meer met de onbeveiligde verbindingen met de hoofdstad van Bosnië.

Volgens een *intelligence*-analist met toegang tot Amerikaanse *Imagery intelligence* waren er op 19 juli wederom satellietfoto's beschikbaar van (de omgeving van) Srebrenica.¹⁷⁵ Wat er op deze foto's staat, is onbekend gebleven.

Op dezelfde dag werd bekend gemaakt dat de Predator-vluchten vanwege de situatie rond Žepa niet langer boven dit gebied zouden vliegen. De analisten bij de MID van de Koninklijke Luchtmacht vonden dit blijkens hun *Deny Flight Intelligence Summary* een opvallende mededeling, temeer omdat juist UAV's bij uitstek geschikt waren om dit soort verkennings-

166 Vertrouwelijk vraaggesprek (53).

167 Interview J. Schouren, 04/12/99.

168 Voor de foto's: www.fas.org.irp/Imintl/bosnia16.html

169 Vertrouwelijk vraaggesprek (7). Zie ook: ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II, Ex. 24/2-24/3.

170 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II,

Ex. 24/4.

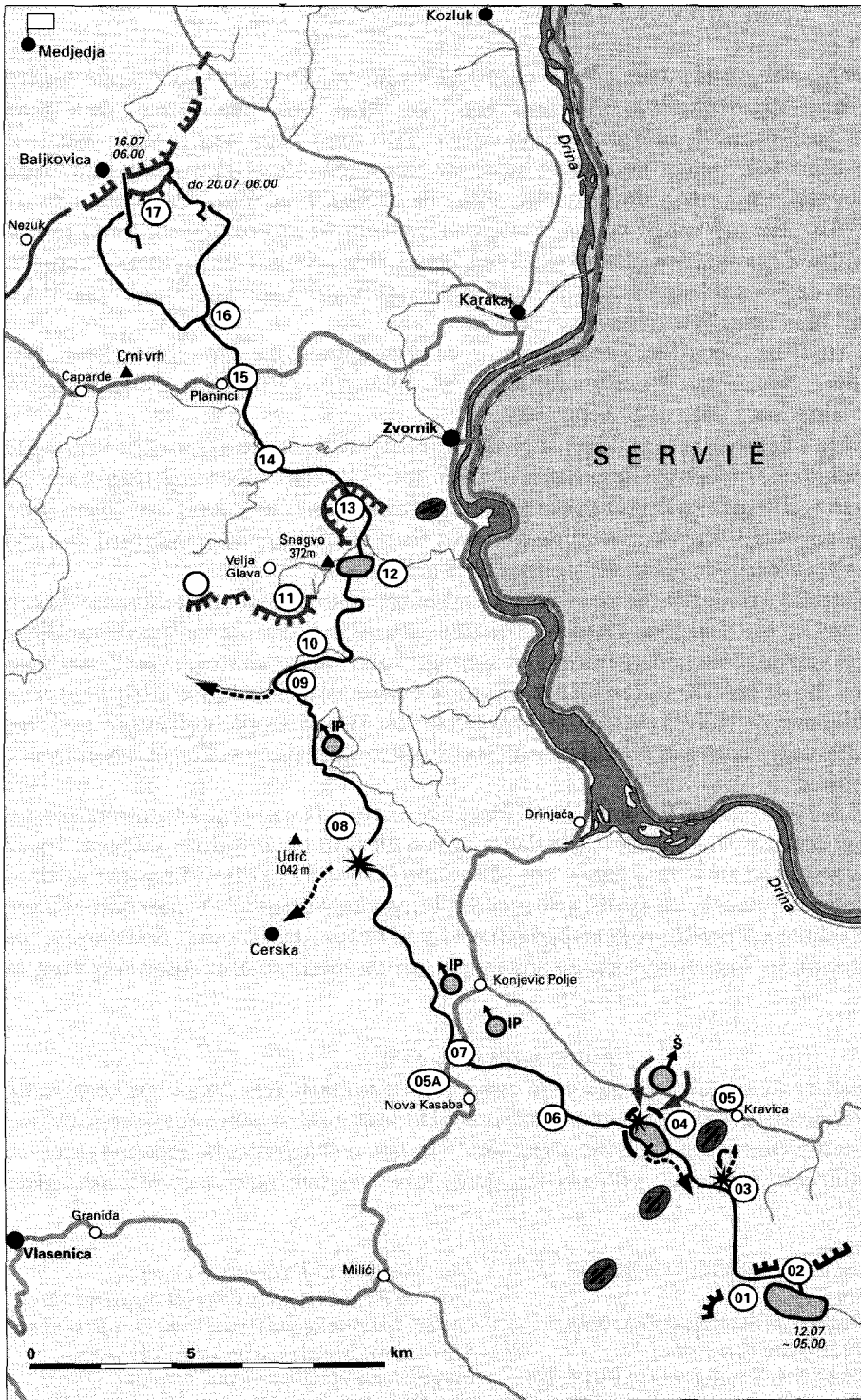
171 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 9/3.

172 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

173 Bijvoorbeeld: Rohde, *A Safe Area*, pp. 309-310.

174 Vertrouwelijk vraaggesprek (43).

175 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

Route van de colonne richting Tuzla

operaties ter plaatse uit te voeren. Voor vliegtuigen was dat niet mogelijk. Aan de andere kant werd in het *Deny Flight Intsum* opgemerkt dat bij de MID-analisten bij de van de Koninklijke Luchtmacht de indruk bestond dat de VRS rond Žepa niet echt doordrukte. Daartoe bestond ook weinig noodzaak, want de internationale gemeenschap had Žepa immers al opgegeven en er werd gedacht, aldus de MID/Klu, aan een evacuatie van de inwoners.¹⁷⁶ Dat zou inderdaad kunnen verklaren waarom de verkenningsvluchten van de Predator boven Žepa werden gestaakt. Misschien speelde ook wel de vrees mee van een herhaling van de gruweldaden zoals die hadden plaatsgevonden rond Srebrenica; de UAV moest kennelijk belangrijker missies uitvoeren.

In Parijs werd hierop direct gereageerd: de Franse luchtmacht zou zijn verkenningsvluchten boven Bosnië opvoeren omdat Parijs geloofde dat Washington *intelligence* uit luchtfoto's achterhiel voor de bondgenoten.¹⁷⁷

Na de val van Srebrenica was door de Nederlandse Chef Defensiestaf aan de Verenigde Staten gevraagd of satellietdetailopnamen of UAV-foto's konden worden gemaakt van de omgeving van Srebrenica en Bratunac om te kunnen vaststellen of er gevangenkampen in de buurt waren gevestigd. Voorhoeve wilde weten of dit verzoek iets had opgeleverd en zond hierover een notitie aan de plaatsvervangend chef-defensiestaf.¹⁷⁸

Ook de Directie Atlantische Samenwerking en Veiligheidszaken van Buitenlandse Zaken wilde meer weten. Op 6 augustus had deze directie aan de Permanente Vertegenwoordiger bij de NAVO verzocht om nadere informatie omtrent luchtfoto's van weggevoerde mannen in Srebrenica. Bij de NAVO waren bij het *Situation Centre* en de *Intelligence Division* geen foto's beschikbaar; de NAVO meldde dat er wellicht wel Amerikaanse satellietfoto's waren, maar dat nationaal verkregen *intelligence* slechts in uitzonderlijke gevallen met bondgenoten werd gedeeld.

Toch had de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger daarnaar geïnformeerd bij zijn Amerikaanse collega. Die had dezelfde dag nog een *all stations call* doen uitgaan. Maar daarop was nog geen antwoord gekomen. Misschien kon in dit geval wel positief worden gereageerd op het verzoek, aldus de Permanente Vertegenwoordiger.¹⁷⁹ Verder had ook het kabinet aan minister Voorhoeve gevraagd om inzage in de foto's.¹⁸⁰ De chef-defensiestaf, de Directie Atlantische Samenwerking en Veiligheid, en de minister behoeften niet lang te wachten.

Albright toont de foto's

Op 10 augustus toonde Albright de foto's: omgewoelde stukken grond waar geëxecuteerde lichamen waren begraven.¹⁸¹ De foto's werden ook door de Amerikaanse ambassade in Den Haag aan het ministerie van Defensie afgestaan.¹⁸² Indien de Nederlandse regering meer, of meer gedetailleerde, foto's zou willen inzien, dan zou het verzoek daartoe door Washington

176 DCBC, nr. 1696. MID/Klu DFI (NATO secret), 19/07/95.

177 'Onwaarschijnlijk dat Belgen Žepa helpen evacueren', *De Standaard*, 19/07/95.

178 PCDS, DE01108, Voorhoeve aan PCDS, No. 26/95, 04/08/95.

179 ABZ, PVNAVO aan Buitenlandse Zaken, No. 0017, 07/08/95.

180 Interview C. Hilderink, 11/08/00.

181 'US Reveals Photographs Of Apparent Mass Grave', *International Herald Tribune*, 10/08/95 en 'Up to 2,700 Massacred By Serbs, UN is Told', *International Herald Tribune*, 11/08/95.

182 DCBC, doos 61. US Army Attache aan Commandore Hilderink, 11/08/95.

welwillend worden overwogen.¹⁸³ Die behandeling kreeg het *Department of Peacekeeping Operations* echter niet, want de adviseur van Annan, Tharoor, kreeg op dezelfde dag slechts een kopie van de speech van Albright. De foto's kreeg hij vanwege 'technical difficulties' niet.¹⁸⁴ Dat zou pas op 15 augustus via een separate briefing gebeuren. Het *Department of Peacekeeping Operations* kreeg ook een schets te zien van een geclassificeerde foto van een groter gebied, één kilometer ten noorden van Nova Kasaba. De foto zelf werd niet vrijgegeven.¹⁸⁵

Op 18 augustus kreeg minister Voorhoeve antwoord op zijn notitie van twee weken eerder. De Albright-foto's waren intussen overhandigd, maar de Amerikaanse militair attaché beschikte over een aantal geclassificeerde detailopnamen van de omgeving van Srebrenica, die op grond van hun aard inzicht konden geven in de technische mogelijkheden van de satelliet. Derhalve had hij nationale instructies om die niet uit handen te geven. Er kwam evenwel geen bezwaar tegen het plan om deze opnamen in het Defensie Crisisbeheersingscentrum door nationale fotoanalisten te laten bestuderen, analyseren en interpreteren. Aan de Koninklijke Luchtmacht werd daarom verzocht om op 21 augustus een aantal fotoanalisten ter beschikking te stellen.¹⁸⁶

Op die dag hebben Amerikaanse vertegenwoordigers aan analisten van de Koninklijke Luchtmacht streng geclassificeerde satellietfoto's getoond. Joup Schouren en een collega mochten onder toezicht van een Amerikaanse overste de foto's in het weekend ter plaatse kortstondig analyseren. Schouren had ze toen graag op de vliegbasis Volkel willen bekijken, maar dat was niet toegestaan. De Amerikanen gaven zelf geen interpretatie van de foto's. Ook standaardgegevens zoals de gebruikte film, het tijdstip, de opnamehoogte en de brandpuntsafstand van de lens om de schaal van de foto te berekenen ontbraken. De datum en de positie waren de enige beschikbare informatie. Na een korte analyse moesten de foto's ook direct weer terug naar de Amerikaanse ambassade.¹⁸⁷

Een interpretatie van de satellietfoto's van Albright leverde het volgende beeld op: op een voetbalveld nabij Nova Kasaba, 19 kilometer ten westen van Bratunac en Srebrenica en vijf kilometer ten zuiden van Konjević Polje, waren twee groepen 'mogelijke gevangenen' zichtbaar: een groep van 100 en een groep van ongeveer 500 personen. Allen zaten op de grond, en ongeveer twintig wachtposten stonden op korte afstand in een cirkel om deze twee groepen heen. Bij de ingang van het voetbalveld stond een vijftal voertuigen. Op de foto's zag Schouren een voetbalveld met bewakers, ruimten om mensen op transport te stellen, mensen die voor een deel geknield zaten, twee bulldozers en twee T-55 tanks voorzien van bulldozerblad, een gat in de grond, bussen en trucks.

Ook was er een Brits Warrior-pantservoertuig op te zien dat in VN-kleuren in een formatie met bussen in konvooi reed. Het was geen Nederlandse YPR; al eerder in de oorlog waren de Britten een paar Warriors aan de VRS kwijtgeraakt. Bij een verzamelplaats had Schouren 600 man geknield kunnen tellen. Er was ook een kamp op te zien met rondom hekken. Het deed hem sterk denken aan een gevangenenkamp uit de Tweede Wereldoorlog, zoals hij dat

183 DJZ. PV NAVO aan Buitenlandse Zaken, Nr. 1147, 11/08/95.

184 UNNY, DPKO. Annan aan Akashi, Nr. 2686, 11/08/95.

185 Vertrouwelijke collectie (8), Annan aan Akashi, No. MSC 2720, 15/08/95 plus kopie

foto's.

186 DS, Nr. DE01107, plaatsvervangend CDS Schouten aan Minister Voorhoeve, Nr. S95/061/3269, 18/08/95.

187 Interviews J. Schouren, 04/12/99 en J.J.C. Voorhoeve, 13/03/97.

tijdens zijn opleiding in Engeland op luchtfoto's had gezien. Een foto was 16 kilometer westelijk van Srebrenica gemaakt. Later aan het Joegoslavië-Tribunaal vrijgegeven foto's laten inderdaad zeer duidelijk een tweetal groepen gevangenen zien en tonen een konvooi bussen in Nova Kasaba. Een uitvergroting maakte helemaal duidelijk dat het twee groepen zijn.¹⁸⁸ Dit was waarschijnlijk dezelfde *Imagery intelligence* die begin augustus beschikbaar kwam en die Schouren mocht zien.

Op de uitvergroting van de satellietfoto van Sandići van 13 juli zijn om 14.00 uur twee groepen mogelijke gevangenen waar te nemen:¹⁸⁹ een groep van 80 en een van 320 man. Bij de ingang stonden vijf grote bussen geparkeerd. Een vlucht met een U-2 (Codenaam *Creek Quick*) leverde op 27 juli foto's op van graafwerkzaamheden op precies dezelfde plaatsen.¹⁹⁰ Opgravingen door medewerkers van het Joegoslavië-Tribunaal brachten hier later lijken aan het licht.¹⁹¹ Door de U-2 werden ook foto's gemaakt in de buurt van Konjević Polje, Cerska, Orahovac en het gebied rond Karakaj-Dulići, Kozluk en Glogova.¹⁹² Op deze foto's was eveneens duidelijk zichtbaar dat er graafwerkzaamheden hadden plaatsgevonden en dat een groot aantal vrachtwagensporen leidde naar een van de betreffende posities.¹⁹³ U-2 vluchten op 14 augustus, 7 september, 27 september, 2 oktober, 12 oktober, 18 oktober, 20 oktober, 23 oktober, 30 oktober en 9 november legden nogmaals de sporen van graafwerk op de hierboven genoemde plekken vast, maar ook op verschillende andere plaatsen, zoals in Hodžići, Liplje, Snagovo, Čančari en Redžići.¹⁹⁴ Foto's van eind september tonen aan dat de lichamen bij de Branjevo-boerderij weer waren opgegraven.¹⁹⁵

Op foto's van de compound in Potočari zijn ook sporen van graafwerkzaamheden te zien.¹⁹⁶ Uit de foto's is af te leiden dat de belangstelling van de *Imagery intelligence*-analisten altijd uitgaat naar wegen en de omgeving daarvan. De U-2 volgt altijd de verbindingswegen in de dalen; daarom ligt het voor de hand dat van de colonne van Moslimmannen en van de strijd tussen VRS en ABiH in de bergen en bossen geen foto's bestaan. De satellieten kenden deze beperking niet.

Schouren bevestigde desgevraagd hoe moeilijk het is, foto's van satellieten en U-2's te analyseren. Hij zou er als ervaren *photo interpreter* zelf ook overheen gekeken hebben dat er mensen stonden. Hij had mogelijk wel de bussen en trucks gezien, maar hij had daar waarschijnlijk geen aandacht aan besteed omdat hij naar andere zaken op zoek was. De hoeveelheid data die uit *Imagery intelligence* naar voren komt, is nu eenmaal enorm. Veel opnamen van satellieten, U-2 of UAV zijn immers een bijproduct van een bepaalde opdracht.

188 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 12/1 - 12/3 en Volume II, Ex. 14/2. Zie ook: ICTY Dossier, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP Exhibits, No. 87.

189 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 7/3 en 7/4.

190 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 7/7 en Volume II, Ex. 14/2 - 14/4 en 15/1.

191 Voor foto's van de opgegraven lichamen: ICTY Dossier, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II, Ex. 14/7-14/8 en 17/2-17/3. Zie ook: Rohde, *A Safe Area*, pp. 334-350.

192 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 9/3 en Volume II, Ex. 16/1-16/2, 20/1-20/2,

22/1 en 27/1.

193 MID/TCBU. Amerikaanse analyse (secret), ongedateerd en Analyse door Schouren en Molleman, 22/08/95. Deze laatste notitie is nagenoeg een letterlijke vertaling van de Amerikaanse analyse.

194 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II, Ex. 12/5 - 12/6 en : ICTY Dossier, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP Exhibits, No. 161/5, 161/6, 162/4, 162/5, 162/2, 164/3, 1662-166/11.

195 ICTY, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP Exhibits, No. 165/4.

196 ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume I, Ex. 5/27.

De aandacht gaat dus uit naar de resultaten van de opdracht en niet zozeer naar andere zaken.¹⁹⁷

Wat betreft de sporen van graafwerkzaamheden en de daarbij ingezette bulldozers valt het volgende op te merken. Foto's die zijn verstrekt aan het Joegoslavië-Tribunaal zouden volgens analisten op 5 juli en 27 juli de aankomst bij Konjević Polje van bulldozers van het 5^e *Engineer Battalion* van het Drina-korps tonen. Ook op andere foto's, gemaakt op 5 en 27 juli, zou de aankomst van bulldozers te zien zijn.¹⁹⁸ Op de foto zelf zijn echter geen bulldozers waar te nemen maar (volgens de officiële beschrijving op de U-2 foto zelf) *Mobile Bridge Trucks*, enkele diepladers en een tractor met aanhanger.¹⁹⁹ Die was mogelijk bedoeld om materiaal voor de bosbouw over de rivier de Drina te zetten. Een foto die rond 1999 is genomen laat zelfs nog twee van dergelijke vrachtwagens zien die blijkbaar defect zijn achtergelaten.²⁰⁰

De foto's maken niet duidelijk of de moorden vooraf gepland waren. Verder hebben de foto's van bulldozers wel tot additioneel bewijsmateriaal geleid, want het 5^e *Engineer Battalion* van het Drina-korps en andere bij de graafwerkzaamheden betrokken eenheden hadden het brandstofverbruik zeer gedetailleerd bijgehouden (uit angst voor diefstal), en ook welke zware machines er waren gebruikt bij het heen en weer rijden tussen de executieplekken en begraafplaatsen.²⁰¹

Een medewerker van de Britse *intelligence community* bevestigde desgevraagd dat er inderdaad geen *Imagery intelligence* over de executies beschikbaar was, maar wel over de gevangen genomen Moslimstrijders en over het begin van de tocht naar Tuzla. Onduidelijk was of dit *Imagery intelligence* van U-2's of satellieten was.²⁰²

Albright had persoonlijk aan de Nederlandse plaatsvervangend militair attaché bij de Permanente Vertegenwoordiging in New York, majoor E. Koestal, gedetailleerdere foto's laten zien waarop zelfs een arm die uit de grond stak te zien was. Deze foto's zijn nooit vrijgegeven omdat ze, zo luidde het, niet voor publicatie geschikt werden geacht.²⁰³ De werkelijke reden was echter dat de capaciteiten van de satellieten niet verraden mochten worden. Op nadere Nederlandse vragen werd van Amerikaanse zijde op 24 augustus 1995 gereageerd in een *Secret Noform* memorandum.

Op de vraag aan Amerikaanse diensten wanneer zij voor het eerst de massagraven ontdekt hadden, werd geantwoord dat op 2 augustus werd vastgesteld dat er gegraven was. Dat gebeurde toen een *Imagery intelligence*-analist een U-2-film bekeek van de missie die op 27 juli werd gevlogen. Op basis van *Human intelligence* (wellicht de Amerikaanse *Human intelligence*-bron) en *Open sources intelligence*-rapporten was de analist bepaalde plaatsen gaan bestuderen. Hij had plekken ontdekt die op massagraven leken te duiden. Die beelden werden vergeleken met eerdere satellietbeelden van 13 juli, waarna vastgesteld kon worden dat er iets in de bodemstructuur was veranderd. Toen werden op de satellietfoto's de groepen gevangenen ontdekt.

Dat die niet eerder waren ontdekt, werd geweten aan het feit dat de mensen op de grond

197 Interview J. Schouren, 04/12/99.

198 ICTY, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP Exhibits, No. 160/5 – 160/9.

199 ICTY, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP Exhibits, No. 160/1 en 160/3.

200 ICTY, Krstić Case, Case IT-98-33-T, OTP

Exhibits, No. 160/4.

201 Mirko Klarin, 'Analysis: Danube surrenders Kosovo Cover-up evidence', *IWPR'S TRIBUNAL UPDATE* No. 223, Part I, May 28-June 2, 2001.

202 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

203 Interview E. Koestal, 24/02/00.

'could have been mistaken for vegetation and overlooked where the analyst was not aware of subsequent press reports from refugees claiming that people were herded onto soccer fields in the area'. Verder werd in de notitie gesteld: er was 'no usable coverage, however, between 13 and 27 July, because of bad weather or poor image quality – the principal factors affecting whether we have coverage'.

Dit resulteerde erin dat de Amerikaanse diensten alleen beelden hadden van de plekken van voor en na de executies, maar niet van wat er tijdens de executies gebeurde. Geconcludeerd werd dat de personen op de voetbalvelden waarschijnlijk kort na 13 juli waren terechtgesteld.²⁰⁴ Een functionaris van de Amerikaanse *intelligence community* bevestigde dit.²⁰⁵

Op 28 augustus vond er op basis van deze analyse een briefing plaats in het DCBC ten behoeve van de minister van Defensie. Naast Voorhoeve waren ook de chef defensiestaf en zijn plaatsvervanger aanwezig. Ook de directeur-generaal Politieke Zaken (DGPZ) was uitgenodigd om deze briefing bij te wonen.²⁰⁶ In een interview verklaarde minister Voorhoeve dat hij tijdens de briefing aan de Amerikanen had gevraagd of die nog meer foto's hadden van vóór de val van de enclave; dat zou uitgezocht worden.²⁰⁷ Op 5 oktober 1995 bracht Voorhoeve tijdens een ontmoeting met zijn Amerikaanse collega Perry het mogelijke bestaan van andere satellietfoto's weer ter sprake. Perry verklaarde dat hij de *Imagery intelligence* en *Signals intelligence* uitgebreid had bestudeerd en dat die geen volledige bewijzen boden, maar wel indicaties bevatte van massa-executies. Volgens Perry gaf additionele *intelligence* geen ander beeld. Perry was bereid die informatie vrij te geven aan het Joegoslavië-Tribunaal.²⁰⁸

Voorhoeve zette voor alle zekerheid enkele dagen later zijn herinneringen nog eens op een rij: op basis van *Imagery intelligence* beschikten Amerikaanse inlichtingendiensten niet over voorkennis inzake de VRS-aanval op Srebrenica. De minister tekende aan: 'Zelfs niet aan de hand van de foto's genomen op 11 juli.' Perry had toegegeven dat er wel veel fotomateriaal beschikbaar was dat aanwijzingen kon geven over massa-executies. Het ging dan vooral over de periode van 13 tot 27 juli. Perry was bereid deze foto's aan het Joegoslavië-Tribunaal af te staan, maar vanwege de geheimhouding van bronnen en technieken zouden wel 'enige conditionering c.q. aanpassingen nodig zijn'. De minister drong bij de Amerikaanse ambassade in Den Haag aan op verdere stappen.²⁰⁹ Op 18 oktober ontving hij via de Amerikaanse ambassade een *Information Paper*, maar dit document leverde geen nadere informatie op.²¹⁰

204 DCBC, doos 61, No. 2850, Amerikaanse notitie, 24/08/95.

205 Vertrouwelijke informatie (57).

206 DGPZ, Memorandum van wnd. DAV aan DGPZ, 23/08/95. Onderaan stond geschreven: 'E.e.a. zal ook de mogelijkheid bieden om bij Verenigde Staten aan te dringen op het verkrijgen van eventueel aanvullend fotomateriaal (vide dzz memo dd. 15/8)'. Dat vond plaats op 31 augustus. Zie: ABZ, DDI DAV 999.241. Brief J. Vos aan T.

Dornbush, 31/08/95.

207 Interview J.J.C. Voorhoeve, 13/03/97.

208 NIOD, Coll. Van den Breemen. Verslag van een ontmoeting Voorhoeve-Perry, 05/10/95.

209 NIOD, Coll. Van den Breemen. Voorhoeve aan CDS, Nr. 32/95, 09/10/95 en Verslag Hoofdpunten vertrouwelijk gesprek met Perry, 05/10/95.

210 NIOD, Coll. Van den Breemen. Amerikaans Information Paper (*Secret Releasable Netherlands*), 18/10/95.

6. Conclusies

Op basis van het bovenstaande en van de vrijgegeven *Imagery intelligence* (*intelligence* die wordt verkregen door beelden vanuit de lucht) moet geconstateerd worden dat er foto's beschikbaar waren, gemaakt door Amerikaanse spionagesatellieten, U-2-vliegtuigen en onbemande spionagevliegtuigen (UAV's) betreffende de gebeurtenissen vóór, tijdens en na de val van de enclave. Verhalen over het bestaan van zulke foto's konden sinds de herfst van 1995 regelmatig in de pers en in andere publicaties worden aangetroffen.

De discussie over de foto's werd aangezwengeld nadat de Amerikaanse overheid overging tot het vrijgeven van foto's van massagraven en plaatsen waar de executies van de Moslimmannen hadden plaatsgevonden. Deze vrijgave heeft wel geleid tot allerlei wilde speculaties dat Amerikaanse diensten, zoals de CIA, meer foto's van Srebrenica en omgeving zouden hebben. Het leidde tot diverse beschuldigingen als zouden Amerikaanse inlichtingendiensten vitale *intelligence* betreffende voorkennis van de aanval hebben achtergehouden en niet hebben gedeeld met hun Europese bondgenoten. Ook zouden er foto's zijn geweest waarop de standrechtelijke executies te zien waren. Maar zoals de onderzoeker van het Joegoslavië-Tribunaal, Ruez, al voor de Franse parlementaire onderzoekscommissie in Parijs verklaarde, waren er geen foto's van de feitelijke executies beschikbaar. Het Tribunaal had dan ook alleen foto's van vóór en na de executies.²¹¹

Dit werd bevestigd door Amerikaanse *intelligence*-medewerkers die tijdens de oorlog in Bosnië toegang hadden tot *Imagery intelligence* betreffende Oost-Bosnië.²¹² Als de Amerikaanse diensten die foto's gehad zouden hebben, dan had het voor de hand gelegen om de bondgenoten hierover te informeren. Janvier vertelde later aan de Franse parlementaire onderzoekscommissie in Parijs dat hij nooit satellietfoto's had gezien van het type dat later door Albright werd onthuld in de Veiligheidsraad. Pas op 16 augustus leerde hij van het bestaan hiervan.²¹³

De publicaties over de al dan niet beschikbare *Imagery intelligence* hebben ook geresulteerd in een soort algemene overtuiging bij het publiek, maar ook bij de journalistiek, dat satellieten als een soort 'Oog van God' functioneren. Die indruk is niet correct. Satellieten, U-2's en UAV's hebben weliswaar indrukwekkende capaciteiten, maar de meeste systemen hebben desondanks soms te lijden onder ongunstige weersomstandigheden boven een bepaald gebied, hetgeen de operationele mogelijkheden kan beïnvloeden. Zoals hierboven aangetoond, spelen ook andere elementen een rol. De snelheid van de analyse, de specifieke gerichtheid en expertise van de fotoanalist, en ook andere factoren spelen een rol bij de kwaliteit van het *Imagery intelligence*-product. Niet zozeer de snelheid van het versturen van de *Imagery intelligence* vormt een probleem, maar meer de snelheid van het hele proces van analyse, verwerking en het zoeken naar nadere bevestiging: dit neemt relatief veel tijd. Een auteur komt daarom tot de slotsom: 'For that reason, it would be difficult to intervene in a specific incident of ethnic cleansing. Nevertheless, tracking the civilian toll had value in a war where the political stakes are high.' Kortom, *Imagery intelligence* is in principe niet

211 'Ruez testifies for French committee', *AFP Persbericht*, 22/02/01 en vertrouwelijk informatie (56).

212 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8) en (54).

213 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001, Deel 2, Audition de M. Bernard Janvier, 25/01/01, pp. 106-139.

geschikt om oorlogsmisdaden te stoppen, maar wel om ze op te sporen.²¹⁴ Dat het bijzonder moeilijk is om foto's van satellieten en U-2's te analyseren bevestigde de Nederlandse foto-analist Schouren.²¹⁵

Daarnaast staat vast dat Srebrenica bij de Amerikaanse *Imagery intelligence* geen hoge prioriteit had. Het ligt voor de hand dat Sarajevo als primair doelwit van *Imagery intelligence* heeft gefunctioneerd, en niet de oostelijke enclaves.²¹⁶

Samenvattend kan geconstateerd worden dat Amerikaanse spionagesatellieten, U-2's en UAV's veel *Imagery intelligence* hebben verzameld waarop beelden te zien zijn van bussen, vrachtwagens, tanks, gevangen genomen mannen, lijken en omgewoelde stukken waar geëxecuteerde mannen zouden zijn begraven. Dat die *Imagery intelligence* niet tijdig (want pas begin augustus) bij de beleidsmakers op hun bureaus is gearriveerd, heeft waarschijnlijk alles te maken met de prioriteitstelling binnen de Amerikaanse *intelligence community*. Andere *hard targets* stonden meer in de belangstelling dan de oostelijke enclaves, waar op dat moment geen Amerikaanse grondtroepen gestationeerd waren.

In een buitenlandse *intelligence*-evaluatie werd daarom geconcludeerd dat *Imagery intelligence* nuttig was, maar dat – gezien het guerrilla-karakter van de gevechten – slechts weinig reguliere eenheden vanuit de lucht en ruimte gefotografeerd konden worden.²¹⁷

Daarnaast speelt een rol dat Amerikaanse analisten niet verwachtten dat de VRS van plan was om de hele enclave in te nemen. De verwachting was dat de Bosnische Serven daarvoor zouden terugschrikken vanwege het risico van grote verliezen aan hun kant, vijandelijke luchtaanvallen, en de omstandigheid dat er hierdoor grote aantallen vluchtelingen zouden ontstaan, waar de VRS geen raad mee zou weten. Dit komt in het volgende hoofdstuk uitvoerig aan de orde.

Weliswaar hadden spionagevliegtuigen eind juni wel veel bussen op diverse plaatsen waargenomen, maar verondersteld werd dat die gebruikt werden om VRS troepen te vervoeren.²¹⁸ CIA-directeur Deutch ontkende daarom nadrukkelijk dat de CIA voorkennis van de aanval had. Hij wees nog eens op het moeizame proces waardoor uiteindelijk de foto's van de massagraven waren ontdekt.²¹⁹

Het algehele beeld op basis van de thans beschikbare gegevens wijst er dus op dat de oostelijke enclaves wat betreft *Imagery intelligence*-analyse geen (hoge) prioriteit genoten. Executies op deze omvangrijke schaal werden immers niet verwacht. Weliswaar waren er satellieten en U-2-vliegtuigen actief, maar andere middelen zoals UAV's werden pas in een later stadium operationeel boven Bosnië.

Daarnaast is die *Imagery intelligence* ook nooit tijdig door de Amerikaanse diensten geanalyseerd. De Britse *Defense Intelligence Staff* had op basis van *Imagery intelligence* het samentrekken van troepen rond de enclave wel waargenomen, maar had hieraan geen al te grote aandacht geschonken, omdat de VRS eigenlijk permanent over voldoende troepen beschikte om de enclave in te nemen. De *intelligence* die over het samentrekken van troepen werd aangeleverd, was voornamelijk afkomstig uit *Imagery intelligence*; of dit beelden van

214 Alan Boyle, 'Spies in the watch for atrocities' *MSNBC Interactive*, 26/03/99.

215 Interview J. Schouren, 04/12/99.

216 Vertrouwelijk vraaggesprek (46).

217 Vertrouwelijk vraaggesprek (8) en vertrouwelijke informatie (29).

218 Charles Lane and Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', in *The New York Review of Books*, 09/05/96.

219 'The CIA and Bosnia: An Exchange', *New York Review of Books*, 06/06/96.

satellieten of van U-2's waren, bleef onduidelijk. Er was in ieder geval geen *Imagery intelligence* over de executies, maar wel *Imagery intelligence* over de gevangengenomen ABiH-militairen en over het begin van de tocht. Dit klopt met de informatie uit een Amerikaans rapport waarin werd gesteld dat 'there was no usable coverage between 13 and 27 July because of bad weather or poor image quality'.

In ieder geval blijkt dat de Amerikaanse *intelligence community* via satellieten en spionagevliegtuigen permanent over (*near*) *real-time* informatie heeft beschikt over wat zich in en rond Srebrenica heeft afgespeeld. De bewering van een Nederlandse bewindspersoon als zouden speciaal op zijn verzoek door de Amerikaanse regering satellietfoto's van het gebied rond Bratunac zijn gemaakt, waarop naar alle waarschijnlijkheid massagraven waren te zien, is dan ook onjuist.²²⁰

De conclusie moet luiden dat er onvoldoende personeel is ingezet om die *real-time coverage* van Oost-Bosnië in de zomer van 1995 snel te exploiteren, grondig te analyseren en aan bondgenoten beschikbaar te stellen. Daarnaast had de militaire *intelligence*-steun aan VN-grondtroepen zoals Dutchbat in Oost-Bosnië niet de hoogste prioriteit in de Amerikaanse *intelligence community*. Volgens Hayden²²¹ waren de prioriteiten op het gebied van *Military Intelligence* in de zomer van 1995 als volgt:

1. *Force protection*; voornamelijk bestrijding van terrorisme tegen Amerikaanse troepen in Macedonië en van de luchtdefensiedreiging tegen NAVO-vliegtuigen;
2. *Ground truth*; informatie omtrent wat er gebeurde tussen de strijdende partijen;
3. Steun aan luchtoperaties, zoals het zoeken van geschikte doelen;
4. Steun aan NAVO *ground force planning*;
5. Steun aan VN-grondtroepen-operaties.

Op zich is deze prioriteitstelling niet zo verwonderlijk, want er werden toen nog geen Amerikaanse grondtroepen ingezet. Het geeft aan de andere kant echter wel aan dat Amerikaanse *intelligence*-steun aan bijvoorbeeld Dutchbat niet bovenaan de ranglijst stond. In dit opzicht is het niet verwonderlijk dat 'a senior intelligence official' bij de NAVO in Mons verklaarde dat generaal Rose 'lost ownership of the picture of the battlefield to the point where it was irrecoverable'. Dit resulteerde volgens hem in besluitvorming over operaties die niet waren gebaseerd op een objectief beeld.²²² Dat de Amerikaanse diensten Rose niet vertrouwden en daardoor de toevoer van *intelligence* langzaam afsneden, werd er niet bij verteld.

Dit alles neemt niet weg dat *Imagery intelligence* een belangrijke bijdrage had kunnen leveren bij de vergaring van *intelligence* voorafgaand en tijdens de val van Srebrenica. De beschikbaarheid van goede *intelligence* over de operaties van de strijdende partijen is ook bij *peacekeeping*-operaties van levensbelang voor de troepen op de grond. Alle *peacekeepers* dienen immers een duidelijk militair inzicht te hebben in de omgeving waarin zij opereren.

Daarom zou verwacht kunnen worden dat commerciële satellieten een toekomst hebben bij *peacekeeping*-operaties. De auteurs Stout en Quiggin zijn hierover echter somber. Zij

220 Geobjectieerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de MR, 18/08/95.

221 Michael V. Hayden, 'Warfighters and Intelli-

gence: one team - one fight', *Defense Intelligence Journal*, Vol. 4 (1995) 2, p. 24.

222 'Bosnia underscores intelligence gaps', *Aviation Week and Space Technology*, 20/03/95, p. 56.

verwachten dat strijdende partijen, opstandelingen en terroristen de informatie van de satellieten eerder zullen benutten dan de VN of andere internationale organen die bij *peacekeeping* betrokken zijn.²²³ Dat komt volgens hen doordat de strijdende partijen hierbij een groot belang hebben: goede *Imagery intelligence* brengt zijn geld altijd op en kan direct op het strijdtoneel gebruikt worden. Er is een inherente drang om de 'vijand' altijd voor te zijn, anders kan men de oorlog verliezen. Internationale organisaties worden niet geconfronteerd met een dergelijk darwinistisch perspectief. Waarschijnlijk hadden alle strijdende partijen in Bosnië gebruikt gemaakt van commerciële *Imagery intelligence* als die in 1995 makkelijk en relatief goedkoop beschikbaar was geweest.

Daarnaast is de commandostructuur van terroristische groeperingen of opstandelingen meestal klein, en nieuwe procedures of methodes worden daar gemakkelijker aanvaard en overgenomen dan binnen meer complexe structuren als van de VN.

Tenslotte heerst er binnen de VN een soort fobie voor *intelligence*. De houding ten opzichte van *intelligence* is in New York weliswaar minder angstig geworden sinds de vestiging van het *Situation Centre* waar Amerikaanse *intelligence* soms wordt verwerkt, maar er is nog geen algehele cultuuromslag gemaakt (zie hoofdstuk 1). Beide genoemde auteurs verwachten dat het nog wel even kan duren voor de VN gebruik zal gaan maken van commerciële *Imagery intelligence*. Dan moet namelijk iemand controle uitoefenen over deze vorm van *intelligence*, en bepalen welke doelen waargenomen moeten worden. Als het VN-hoofdkwartier in New York dat moet doen, is onduidelijk wie de analyse van het materiaal op zich neemt, wie de afnemers ervan zijn en hoe het *Imagery intelligence*-product snel onder de afnemers kan worden verspreid. De auteurs zoeken de oplossing van dergelijke problemen bij *ad hoc peacekeeping*-operaties, waarbij de lijnen korter zijn.²²⁴

De laatste conclusie omtrent *Imagery intelligence* is dat de Nederlandse regering niet goed is voorgelicht. Beweringen in een Amerikaanse notitie die werd opgesteld voor Den Haag, in reactie op Nederlandse vragen, bleken onjuist zijn. Hierin werd gesteld dat er 'was no usable coverage, however, between 13 and 27 July, because of bad weather or poor image quality – the principal factors affecting whether we have coverage'.²²⁵ Dit was feitelijk onjuist: er was wel degelijk sprake van *usable coverage*. Op 15 juli vloog er namelijk een Predator (een onbemand spionagevliegtuig) naar Oost-Bosnië. De Predator had als voornaamste opdracht: 'Bratunac males: key priority'. De kwaliteit van de video die hiervan het resultaat was, was echter niet zoals gehoopt. Maar er was wel degelijk andere *Imagery intelligence* beschikbaar: op 17 juli vloog er een U-2 over de Branjevo-boerderij bij Donja Pilica waar talloze executies hadden plaatsvonden. Een – niet erg scherpe – foto van mensen die kort daarop geëxecuteerd zouden worden, werd later nota bene door de Amerikaanse overheid vrijgegeven.²²⁶ Aan het NIOD werden zelfs veel scherpere foto's van dezelfde gebeurtenis getoond, waarop duidelijk zichtbaar een groot aantal lichamen en een kleinere groep lijken zijn te ontwaren. Verder zijn daarop sporen van vrachtwagens en graafwerkzaamheden te

223 Mark Stout en Thomas Quiggin, 'Exploiting the new high resolution satellite imagery: Darwinian imperatives?', *Commentary*, Nr. 75 (Summer 1998), pp. 5-10.

224 Mark Stout en Thomas Quiggin, 'Exploiting the new high resolution satellite imagery: Darwi-

nian imperatives?', *Commentary*, Nr. 75 (Summer 1998), pp. 5-10.

225 DCBC, doos 61, Nr. 2850, Amerikaanse notitie, 24/08/95.

226 Voor de foto's: www.fas.org.irp/Imint/bosnia16.html

zien.²²⁷ Soortgelijke maar minder scherpe foto's zijn later aan het Joegoslavië-Tribunaal afgestaan, om te gebruiken in het proces tegen generaal Krstić.²²⁸

Op 18 juli om 18.12 uur was er binnen de Amerikaanse *intelligence community* opnieuw *Satellite intelligence* beschikbaar over Srebrenica. Er werden door een satelliet twee tanks gesignaleerd voor het hoofdkwartier in Potočari. De foto's van de U-2 lieten verder in Glogova een YPR zien. Dat er in deze periode Amerikaanse satellietfoto's beschikbaar waren, bleek op 15 juli tijdens de onderhandelingen over Srebrenica, in Belgrado met Milošević en Mladić. Toen lagen er Amerikaanse satellietfoto's op tafel. Volgens een *intelligence*-analist met toegang tot Amerikaanse *Imagery intelligence* waren er al op 19 juli wederom satellietfoto's beschikbaar van Srebrenica en omgeving.²²⁹ Toch is hier waarschijnlijk geen sprake van bewuste misleiding; de Amerikaanse notitie met het antwoord op de Nederlandse vragen, waarin aan deze foto's werd gerefereerd, dateert namelijk van 24 augustus 1995. Toen had de Amerikaanse *intelligence community* nog steeds geen volledig inzicht in en de beschikking over alle *Imagery intelligence* inzake de gebeurtenissen rond Srebrenica. De Nederlandse regering is dus niet onjuist geïnformeerd, maar de Amerikaanse notitie was wel te voorbarig.

227 Vertrouwelijk vraaggesprek (7). Tijdens dit interview konden geclassificeerde U-2 foto's bestudeerd worden.

228 Zie: ICTY, Krstić Case, OTP Exhibits, Volume II, Ex. 24/2-24/3.

229 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

HOOFDSTUK 8

Was 'Srebrenica' een *intelligence failure*?

Mijne heren, ik stel vast dat er voor een vijand altijd drie opties zijn, en dat hij gewoonlijk de vierde neemt.

Helmuth von Moltke

Intelligence did not prepare us adequately for the attack on Srebrenica.

Richard Holbrooke¹

1. Inleiding

Vanaf de val van Srebrenica is er gespeculeerd over voorkennis over de VRS-aanval. Zo onthulde de actualiteitenrubriek *Nova* op 11 juli 2000 dat Karremans op 8 juni 1995 een waarschuwing had verzonden aan het ministerie van Defensie dat hij een grote aanval verwachtte. Grootschalige troepenconcentraties en speciale gevechtstroepen waren rond de enclave gesignaleerd.

De waarschuwing zou zijn genegeerd en er zou geen actie zijn ondernomen; plaatsvervangend bevelhebber Van Baal zou het bovendien niet nodig hebben gevonden om minister Voorhoeve hierover te informeren. Een woordvoerder van Defensie verwees de zaak door naar de VN: die organisatie had volgens hem iets moeten doen moet de informatie, niet de Landmacht. Volgens de berichtgeving zou UNPROFOR echter ook niets met de informatie van Karremans hebben gedaan.² In hoofdstuk 5 van deel III is overigens al gebleken dat Voorhoeve wel degelijk werd ingelicht.

Dit bericht kan worden gezien als een late echo (op basis van een nieuw gevonden document) van geluiden die al in 1995 hadden geklonken. In eerdere jaren werd vooral hierover in de pers druk gespeculeerd. Zo zouden Amerikaanse en Duitse inlichtingendiensten in juni 1995 beschikt hebben over spectaculaire aanwijzingen dat de Bosnische Serven uit waren op het innemen van de enclave: er werd bericht dat al drie weken voor de dramatische val de Amerikaanse regering tot in detail op de hoogte was. Washington zou de voorkennis niet hebben willen delen met de VN. Zoals al in het vorige hoofdstuk aan de orde kwam zouden Amerikaanse spionagevliegtuigen en satellieten de vloot van tientallen bussen gefotografeerd hebben die na de val van Srebrenica ingezet zou worden bij het vervoeren van de

1 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

2 'Alarm Karremans over enclave werd gene-

geerd', *de Volkskrant*, 12/07/00; het VPRO radio-programma *Argos*, Radio 1, 11.00-12.00, 02/07/01.

vluchtelingen; daarbij konden ze de tanks en artilleriestukken bij Zeleni Jadar nauwelijks over het hoofd hebben gezien, zo werd geschreven.³

Niet alleen in de pers werd druk gespeculeerd. Die vraag werd ook door New York aan Akashi gesteld. Op de dag van de val had Annan verklaard dat de situatie brandende en serieuze vragen voor UNPROFOR opwierp:

How was it that UNPROFOR was taken unaware again, as with Gorazde and Bihac last year, by the true extent of Serb intentions? What intelligence resources do you [Akashi] have and what information, if any, was provided to UNPROFOR by those troop contributing countries with intelligence-gathering assets in the area?

Annan vervolgde: 'I find it difficult to accept that no "early warning" was possible when the evidence suggests that a major build-up of troops and heavy weapons by the VRS occurred prior to the offensive'.⁴ Het zou niet eenvoudig zijn hierop antwoord te geven.

De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat, is of inlichtingen- en veiligheidsdiensten of andere direct betrokkenen voorkennis hadden van de VRS-plannen voor de aanval op Srebrenica. Waren er inlichtingen vóór de aanval dat de VRS van plan was de enclave te verkleinen of mogelijk zelfs geheel te veroveren? En als dit tijdig gesignaleerd is, wie heeft dan die brisante informatie vergaard of achtergehouden, en waarom?

Een beantwoording is gelegen in de inlichtingenpositie van verschillende inlichtingen- en veiligheidsdiensten aan de vooravond van de val. Daarbij moet een onderscheid gemaakt worden tussen 'strategische' en 'tactische' voorkennis. Strategische voorkennis heeft betrekking op verwachtingspatronen die zich uitstrekken over een lange periode. Zulke kennis was er genoeg, want de Bosnische Serven hadden al vaak verklaard dat ze de enclaves ooit zouden oprollen.

Functionarissen van een Europese inlichtingendienst verwachtten dan ook dat de oostelijke enclaves vroeg of laat opgeruimd zouden worden, en zij waren niet verrast toen dit uiteindelijk gebeurde.⁵ Ook in een nota van de Militaire Inlichtingendienst van de KL uit juni 1995 werd de verwachting uitgesproken dat de spanning om de oostelijke enclaves onverminderd zou voortduren, en verder zou oplopen als het smokkelen van wapens en munitie vanuit Žepa naar Srebrenica zou voortduren. Een aanval op de enclave werd niet verwacht, maar wel dat er pogingen ondernomen zouden worden om tot betere communicatielijnen te komen.⁶ Maar zoals een MID'er na de val verklaarde: dergelijke strategische aanwijzingen bieden nauwelijks of geen houvast. De kern van het inlichtingenwerk vormen tactische aanwijzingen, zoals troepenconcentraties, tanks, vrachtwagens en nieuwe loopgraven.⁷

Als die tactische aanwijzingen niet waargenomen zouden zijn, dan was de aanval op Srebrenica inderdaad als een *intelligence failure* te beschouwen. In paragraaf 2 zal eerst een definitie van dit begrip worden gegeven. Aan de orde komen de voornaamste oorzaken van

3 'VS wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95; Bert Steinmetz, 'Voorhoeve door VS fout ingelicht', *Het Parool*, 15/05/96; Westerman & Rijs, *Het Zwartste Scenario*, pp. 149-150.

4 Vertrouwelijke collectie (7); Annan aan Akashi,

'Situation in Srebrenica', No. 2280, 11/07/95.

5 Vertrouwelijk vraaggesprek (48).

6 SMG, IntSum MID/KL, Afdeling I&V, 010609-070695, 07/06/95.

7 SMG, Verslag van een gesprek met een MID-functionaris, 03/08/95.

een dergelijke *failure*; dit kan te maken hebben met een gebrek aan inlichtingen, of het niet op de juist waarde schatten of niet tijdig evalueren van de *intelligence* die er was.

In paragraaf 3 wordt vervolgens aandacht geschonken aan strategische voorkennis. De vraag is hierbij of werd verwacht dat de enclave Srebrenica op lange termijn zou verdwijnen, ofwel vanwege politieke onderhandelingen, ofwel vanwege een aanval.

In paragraaf 4 wordt stilgestaan bij intelligence-aspecten van het feitelijke verloop van de aanval op de enclave (de aanval zelf is behandeld in hoofdstuk 6 van deel III van het hoofdrapport).

In paragraaf 5 komt de informatiepositie van UNPROFOR aan de orde, en wordt nader ingegaan op de tactische voorkennis. Aan de orde komt de vraag waar mogelijke voorkennis op basis van harde aanwijzingen daadwerkelijk aanwezig was. Hierbij wordt gekeken naar *Signals intelligence*, *Imagery intelligence* en *Human intelligence* die vergaard werd door de diverse nationale inlichtingendiensten. Het gaat er hierbij om of deze informatie gedeeld is met de VN of de troepenleverende landen. Hierna komen de verschillende partijen in de enclave aan de orde, zoals Dutchbat, de UNMO's, de JCO's, UNHCR, ngo's en de ABiH. Bij de ABiH worden ook de *Signals intelligence*-capaciteiten geanalyseerd. Als deze actoren *intelligence* hebben vergaard, is de vraag wat daarvan terechtgekomen is bij UNPROFOR op de hoofdkwartieren in Tuzla, Sarajevo en Zagreb en ook bij de VN in New York.

Deze analyse van beschikbare tactische voorinformatie over de voorbereidingen van de geplande aanval wordt in paragraaf 6 afgerond met een beschouwing over de gegevens die in Nederland op diverse niveaus aanwezig waren. Uiteenzet zal worden welke *intelligence* van de NAVO kwam en wat de informatiepositie was van de Militaire Inlichtingendienst.

In paragraaf 7 wordt de informatiepositie van de buitenlandse inlichtingendiensten nader onder de loep genomen.

Dit hoofdstuk wordt in paragraaf 8 afgesloten met conclusies over de beschikbare voorkennis van de Bosnisch-Servische aanval. De vraag wordt dan beantwoord of deze operatie nu verwacht werd of uit de lucht kwam vallen.

2. Definitie van een *intelligence failure*

In veel publicaties wordt de aanval op Srebrenica opgevoerd als een *intelligence failure*. In de woorden van de auteur Metselaar: 'Increasingly, the attack tended to be seen as a tragic consequence of a combination of failures in intelligence estimates, of failing anticipation, or, perhaps even worse, as a cynical chess game in international "Realpolitik".'⁸ Militaire en politieke beleidsmakers binnen UNPROFOR en de NAVO zouden niet tijdig genoeg signalen en waarschuwingen gekregen hebben.

Rond waarschuwingen worden vier aspecten onderscheiden:

- (1) *Hit*: er wordt een waarschuwing gegeven en de gebeurtenis vindt plaats;
- (2) *Miss*: er wordt geen waarschuwing gegeven en de gebeurtenis vindt toch plaats;
- (3) *False Alarm*: er wordt een waarschuwing gegeven en de gebeurtenis vindt niet plaats;
- (4) *Correct Rejection*: er wordt geen waarschuwing gegeven en de gebeurtenis vindt ook niet plaats.

8 M.V. Metselaar, 'Understanding Failures in Intelligence Estimates - Unprofor, the Dutch, and the Bosnian-Serb Attack on Srebrenica', *Nether-*

lands Annual Review of Military Studies. The Bosnian Experience, 1997, p.25.

Of een waarschuwing klopt, hangt af van de acties van de ontvanger van de waarschuwing en van degene die van plan is de actie uit te voeren. Als de ontvanger de juiste analyse maakt en actie onderneemt, zal deze proberen de toekomstige onzekerheden te verminderen.⁹ Als er omtrent de aanval op Srebrenica waarschuwingen zijn ontvangen, is de volgende vraag of die waarschuwingen door de ontvanger (zoals UNPROFOR) correct geïdentificeerd en serieus genomen zijn, of er misschien helemaal geen waarschuwing is gegeven, of deze niet tijdig genoeg was, en of deze serieus genoeg genomen is.¹⁰

Een waarschuwing kan om een aantal redenen niet doorkomen. Een ervan kan zijn dat er een gebrek aan inlichtingen is over de capaciteiten van de tegenstander. Dit lijkt echter niet het geval te zijn geweest: UNPROFOR had een redelijk betrouwbaar beeld van de capaciteiten en de slagorde van de VRS. Maar het was al moeilijker om goed inzicht te krijgen in de bedoelingen van de VRS op korte en lange termijn. Mladić en Karadžić hadden immers vaak geroepen dat de oostelijke enclaves verkleind of veroverd zouden worden (zie hiervoor paragraaf 4); dat was niets nieuws. De vraag was eerder wanneer dit zou gebeuren.

Nu gingen er in het voorjaar van 1995 voortdurend geruchten dat een aanval aanstaande was. UNPROFOR, maar ook de Amerikaanse regering, werd regelmatig door de Bosnische Moslims gewaarschuwd dat een VRS-aanval op het punt stond te beginnen. Iedere keer bleek het echter vals alarm te zijn. Daardoor kon er gemakkelijk een *Cry Wolf*-mechanisme ontstaan: hoe vaker vals alarm wordt gegeven, des te minder wordt er bij een volgende waarschuwing geloof aan gehecht.¹¹

Een CIA-rapport concludeerde dat hiervan bij UNPROFOR inderaad sprake was. Er waren indicaties van de aanval, zoals de aanvoer van versterkingen, maar de opstellers van dit rapport tekenden daarbij zelf al aan: 'Similar troop movements had been recorded around the enclave dozens of times in the past, and the VRS was constantly adjusting its forces all across Bosnia. There was no special indicator which would particularly distinguish these reports among hundreds of reports over the months and across the country.'¹²

Een ander aspect van het *Cry Wolf*-mechanisme is dat getwijfeld gaat worden aan de geloofwaardigheid van de boodschapper.¹³ Toby Gati, de Amerikaanse *Assistant Secretary of State for Intelligence and Research*, had hierover een interessante observatie: '[The Bosnians] wanted us in more (...). Do you know how many times we heard this? They were getting bombed out. Which one do you respond to? The times they cried wolf in one month – the problem is, they were crying about a real wolf.'¹⁴

Inlichtingen- en veiligheidsdiensten zijn zich terdege bewust van het *Cry Wolf*-mechanisme. Ook van beleidsmakers komt immers de geloofwaardigheid op het spel te staan als er te vaak alarmerend wordt gerapporteerd. De diensten hebben daarom dikwijls de neiging om de kat uit de boom te kijken en om pogingen te doen extra inlichtingen te vergaren over de

9 Arie Ofri, 'Crisis and Opportunity Forecasting', *ORBIS*, Vol. 26(1983)4, pp. 822-827.

10 R.K. Betts, 'Intelligence Warnings: Old Problems, New Agendas', *Parameters*, Spring 1998, pp. 26-35.

11 Handel, *Diplomacy*, pp. 478-479. In Nederland wordt dit het Majoor Sas-syndroom genoemd. Sas was de Nederlandse militaire attaché in Berlijn die sinds november 1939 herhaaldelijk voor een Duitse aanval had gewaarschuwd die

steeds niet doorging. Uiteindelijk werd hij niet langer geloofd, waarna de aanval alsnog kwam.

Zie hiervoor: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 2: *Neutraal*. Den Haag, 1969, pp. 117-143.

12 Vertrouwelijke informatie (57).

13 Vgl.: Michael Handel, 'The Study of *Intelligence*', *ORBIS*, Vol. 26(1983)4, p. 819.

14 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

aard van de dreiging. Maar dan duikt vaak een nieuw probleem op: diensten hebben de neiging om zoveel mogelijk informatie te vergaren uit vrees dat iets gemist wordt. Het resultaat hiervan is niet zelden dat de informatiestroom 'becomes uncontrollable in the search for eventual certainty as a basis for decisions and the essential information will be obscured by "noise"'.¹⁵

Metselaar, leunend op het werk van wijlen Michael Handel, die veel over verrassingsaanvallen heeft gepubliceerd, schreef hierover dat de stroom van inlichtingen soms wordt gefilterd door *noise barriers*, zoals de vijand en de internationale omgeving. Mladić had al diverse keren verklaard dat hij een betere controle wenste over de weg naar de bauxietmijn in de zuidpunt van de enclave, en daarom verplaatsing wilde van een Nederlandse observatiepost, OP-E,¹⁶ maar hij liet in het midden hoe en wanneer hij dit wilde doen. Plannen die voortdurend en vaak op het allerlaatste moment veranderd worden, vormen ook een filter. Metselaar: 'Obviously, what an aggressor does not yet know himself can hardly be expected to be determined by one's own intelligence sources. Even the enemy's military and political elite itself is often, until the last moment, not completely certain about many of these elements'.¹⁷

De internationale omgeving kan ook werken als een *noise barrier* omdat de aandacht van de politieke en militaire beleidsmakers, zoals Janvier, Akashi en R. Smith was gericht op kwesties van meer strategische aard en niet op de oostelijke enclaves. Dat bleek uit de opmerking van Janvier over Operatie *By-Pass*. De generaal erkende op 8 juli, toen de aanval op Srebrenica al was begonnen, dat de situatie in Sarajevo weliswaar niet het enige probleem was dat in Bosnië opgelost moest worden, maar 'the focus of attention is such that we must deal with Sarajevo first'.¹⁸ Een teken dat de aandacht in Zagreb en Sarajevo op andere, meer strategische kwesties gericht was.

Tenslotte kan het aspect van *self-generated noise* een belangrijke rol spelen. Hiermee wordt bedoeld dat beleidsmakers niet in staat zijn om hun verwachtingen over de bedoelingen en capaciteiten van een partij bij te stellen op basis van de realiteit.¹⁹ Dit staat ook wel bekend als het 'gore-moed-scenario': de VRS zou in dit scenario nooit het lef hebben gehad om de enclave aan te vallen. Zo meende Karremans op 7 juli dat de VRS-aanval een poging was om de ABiH te provoceren en intimideren.²⁰ Analisten in de Amerikaanse *intelligence community* vermoedden evenmin dat Mladić uit was op de hele enclave, immers: wat zou hij met zoveel vluchtelingen moeten doen?²¹

Inderdaad heerste er zelfs op 10 en 11 juli nog ongeloof over de waargenomen bedoelingen van de VRS; niet alleen bij Dutchbat maar ook in Zagreb, Sarajevo en Den Haag. Dat de VRS-aanval als doel zou hebben de hele enclave te veroveren paste niet in het verwachtingspatroon. Dit aspect van *self-generated noise* was er, volgens Metselaar, eigenlijk de logische consequentie van de omstandigheid dat Dutchbat al langer 'gegijzeld' werd door de VRS. De Serven waren altijd in staat geweest om de enclave op te rollen; waarom zou dat nu ineens gebeuren? Zowel UNPROFOR als Den Haag gingen ervan uit dat de VRS 'would

15 Välimäki, *Intelligence*, p. 34.

16 Zie ook hoofdstuk 6 in deel III van het hoofd-rapport.

17 M.V. Metselaar, 'Understanding Failures in Intelligence Estimates', p. 37.

18 Vertrouwelijke collectie (7); Janvier aan Akas-

hi en Smith, Z-1129, 11/07/95.

19 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

20 M.V. Metselaar, 'Understanding Failures in Intelligence Estimates', pp. 39-40. Zie *Debriefings-rapport*, p. 23.

21 Vertrouwelijk vraaggesprek (7).

not dare to go to such brutality and thereby provoke the whole international community'. Dat Mladić dit wel zou doen, werd voor volstrekt ondenkbaar gehouden.

Er werd vastgehouden aan zogeheten *belief systems*: een samenhangend geheel van opvattingen, overtuigingen en waarden die in het denken van mensen een vaste plaats hebben gekregen. Deze *belief systems* vormen een filter bij het waarnemen van de werkelijkheid en het doen van uitspraken daarover. De realiteit wordt niet bepaald door de werkelijke situatie maar door het beeld dat betrokkenen daarvan hebben gevormd. Zij streven er zo lang mogelijk naar om hun omgeving zo samenhangend mogelijk waar te nemen en bepaalde tegenstrijdigheden te vermijden. Velen zijn geneigd om zogeheten cognitieve dissonantie (de spanning tussen nieuwe informatie enerzijds en gevestigde denkbeelden anderzijds) te vermijden.²² Een studie van de operaties in Somalië wees bijvoorbeeld uit dat belangrijke 'intelligence indicators were not assessed and analysed from first principles but were rather conveniently tailored to fit around what was wanted to be believed'.²³

Onder *self-generated noise* valt bijvoorbeeld ook de overdreven macht die aan het luchtwapen werd toegeschreven. Er werd lang van uitgegaan dat dit de VRS voldoende zou afschrikken. Een adviseur van Akashi stelde na de val vast: 'The magic of air power is gone.'²⁴

Self-generated noise kan ook plaatsvinden als de analist 'allows his own cultural background to influence the result rather than the culture, ideology, society and logic of the country concerned, giving rise to the Mirror Image phenomenon'. Dit laatste verwijst naar het onvermogen om te begrijpen dat de tegenpartij anders zou handelen dan de analist zelf zou doen. Besluitmakers hebben vaak de neiging om gebeurtenissen te signaleren die hun voorstellingen bevestigen en 'ignore those that fail to conform'.²⁵

Op basis van de destijds beschikbare gegevens kwam Metselaar in 1997 tot de conclusie dat de manier waarop de waarschuwingen over een VRS-aanval werden behandeld, beschouwd kan worden als een *intelligence failure*. Tegelijkertijd stelt hij de vraag hoe groot die mislukking was en in welke mate ze ook de latere tragische gebeurtenissen verklaarde: 'Could it be possible that the lack of capabilities and (probably even more importantly) the lack of willingness of (most if not all) members of the international community (at least until the end of July 1995) were more crucial?' Anders gezegd: was de uitkomst anders geweest als de signalen en inlichtingen serieuzer waren genomen?²⁶

Een belangrijke vraag is of er voldoende inlichtingencapaciteiten waren om de voorbereidingen tijdig waar te nemen. Er wordt vaak van uitgegaan dat een verrassingsaanval kan plaatsvinden omdat vijandelijke voorbereidingen niet tijdig genoeg ontdekt zijn om alarm te slaan. Volgens de auteur Brady leert de geschiedenis dat over veel succesvolle verrassingsaanvallen bij de aangevallen partij voldoende informatie beschikbaar was om het vijandelijke gedrag accuraat te voorspellen. De signalen werden echter genegeerd of onjuist geïnterpreteerd.²⁷ Een verrassingsaanval zien te voorkomen is 'not simply a problem of detection, but very much a problem of assessment and acceptance'.

Als voorbeeld kan de Argentijnse aanval op de Falkland-eilanden dienen. De Britse rege-

22 Van Staden, *De fuik*, p. 10.

23 Connaughton, *Military Intervention*, p. 127.

24 UNNY, DPKO, SRSG, Mark Baskin aan Akashi, 'How is the Fall of Srebrenica a Turning point for the Mission', 14/07/95.

25 Välimäki, *Intelligence*, p. 37 en 41.

26 M.V. Metselaar, 'Understanding Failures in Intelligence', p. 46.

27 Christopher Brady, 'Intelligence Failures: Plus ça Change ...', *Intelligence and National Security*, Vol. 8(1993)4, p. 86.

ring geloofde, ondanks vele waarschuwingen, niet dat Argentinië de eilanden zou aanvallen. Op hun beurt geloofden de Argentijnen overigens niet dat Engeland moeite zou doen het gebied terug te veroveren.²⁸

In voorgaande hoofdstukken werd beschreven welke middelen en capaciteiten de internationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Bosnië hebben ingezet. Aandacht werd geschonken aan de middelen die de ABiH tot zijn beschikking had. De vraag hierbij is wat de inlichtingendiensten of de ABiH aan militaire voorbereidingen bij de VRS hebben gesignaleerd. Hebben zij tijdig signalen opgevangen, en zo ja: hoe zijn die geëvalueerd en geïnterpreteerd, en tenslotte: wat is er met die inlichtingen gedaan?

3. Strategische voorkennis

Al sinds de vestiging van de *Safe Areas* werd in de internationale politieke arena, al was het niet luid, gesproken over de onvermijdelijkheid van het opgeven van de enclaves. Dit kon gebeuren door het gedwongen of vrijwillig opgeven of een uitruil van de *Safe Areas* voor andere gebieden. Robert Hayden meldde bijvoorbeeld dat medewerkers van het *State Department* hem begin 1994 hadden verteld dat zij ervan overtuigd waren dat Srebrenica aan het eind van de oorlog niet onder Moslim-controle zou blijven, maar dat zij 'were unwilling for moral reasons to urge the Muslims to cede the town'.²⁹ Sadkovich wees erop dat de Amerikaanse onderhandelaar Charles Redman eind 1994 met een voorstel naar Pale reisde waarin werd voorgesteld om de oostelijke enclaves te ruilen voor gebied rond Sarajevo.³⁰ Redman had inderdaad tijdens internationaal overleg de mogelijkheid overwogen om Srebrenica en Žepa te ruilen voor gebied rond Sarajevo. Hij dacht evenwel dat de publieke opinie en de regering-Clinton dat voorstel zouden blokkeren.³¹ Maar ook daarvoor al was dit onderwerp van bespreking binnen de Bosnische regering.

Dat er in diplomatieke kringen al geruime tijd werd gesproken over het opgeven van de enclaves was evident, want algemeen werd ingezien dat ze niet levensvatbaar waren. Een Duitse diplomaat bevestigde dat Redman zich richtte op 'an exchange of territories. However, Bosnia had to agree. Sarajevo always maintained mixed feelings about the enclaves as a bargaining chip.' Ook aan Bosnisch-Servische zijde bestond hiervoor belangstelling. Dit bleek uit allerlei directe bilaterale contacten. Bonn werd hierover door Karadžić vaak bestookt met allerlei geheime brieven en notities.³² Medewerkers uit de Amerikaanse *intelligence community* bevestigden dat er in Pale voorstanders te vinden waren voor de plannen over de uitruil van gebieden.³³ Dat daarover gemengde gevoelens leefden in Sarajevo werd bevestigd door een medewerker van het *State Department*. De *body language* van Bosnische kant maakte namelijk duidelijk dat ook daar wel werd gevoeld voor 'swapping away the enclaves': er bestonden over dit onderwerp spanningen binnen de Bosnische regering.³⁴ Daardoor was er bij de strijdende partijen enige bereidheid om de enclaves uit te ruilen voor ander gebied.

Ook vanuit militair oogpunt werd er vanuit gegaan dat de enclaves op termijn niet een

28 Gordon H. McCormick, 'Surprise, Perceptions, and Military Style', *Orbis*, vol. 26 (1983) 4, pp. 836-837.

29 Robert M. Hayden, 'Reply', *Slavic Review*, Vol. 55 (1996) 4, p. 777.

30 Sadkovich, *Media*, p. 216.

31 Honig & Both, *Srebrenica*, p. 163.

32 Vertrouwelijk vraaggesprek (53).

33 Vertrouwelijk vraaggesprek (7).

34 Vertrouwelijk vraaggesprek (3).

lang leven beschoren zouden zijn. In een geheim memorandum bestemd voor de Canadese chef-defensiestaf meldde de Canadese generaal-majoor Crabbe, destijds *Deputy Force Commander* van UNPROFOR, in de herfst van 1994 dat de UNPROFOR-staf in Zagreb 'a very uneasy feeling regarding the situation in the eastern enclaves' en over 'the potential vulnerability of the enclaves to military action by the BSA [VRS]' had. Dat laatste mocht volgens Crabbe niet worden uitgesloten.³⁵ Hij uitte geen vrees voor een spoedige aanval, maar op de lange termijn kon de situatie verslechteren. In een Haagse briefing werd in december 1994 ook de verwachting uitgesproken dat 'op de lange termijn, de enclave aan de Bosnische Serven zal toevallen'. Maar het doel van de VRS was, zo meende men, niet de verovering van Srebrenica, omdat de enclave militair geen betekenis had en verovering ervan een ernstige internationale reactie zou uitlokken. Srebrenica zou vallen vanwege de onhoudbare humanitaire en sociaal-economische situatie daar.³⁶

In januari 1995 concludeerde een Europese inlichtingendienst eveneens dat de VRS de enclave al lang had kunnen innemen; waarschijnlijk had Pale politieke redenen om geen aanval te lanceren. Een belangrijke factor in alle overwegingen was wat er zou moeten gebeuren met alle vluchtelingen. Verder vond de VRS de uitgangssituatie ook weer niet zo slecht, aldus deze bron, want UNPROFOR-militairen waren gijzelaars in de enclave. Dat kon de VRS in politiek en militair opzicht voortreffelijk gebruiken. De verwachting was dat er op korte termijn geen aanval zou komen.³⁷

Maar de Britse luitenant-kolonel C.A. Le Hardy van *Sector North East* in Tuzla concludeerde in februari 1995 dat 'Srebrenica has to be dealt with before the situation further deteriorates'. Hij waarschuwde dat de resoluties van de Veiligheidsraad over *Safe Areas* geen enkele garantie boden voor stabiliteit in of rond de enclave.³⁸ Analisten bij westerse inlichtingendiensten dachten dat de VRS in 1995 dat voor, tijdens of na de zomer zou gaan ingrijpen en dat dit wel eens het einde van de oostelijke enclaves zou kunnen betekenen. Mladić en Karadžić zouden een einde aan de oorlog willen maken; de VRS en vooral het Drina-korps zouden aan het eind van hun Latijn zijn, en de VRS zou gewoonweg niet langer in staat zijn om de oorlog anders tot een goed einde te brengen; vroeger of later zou de VRS daarom van de enclaves af moeten.³⁹ Ook Amerikaanse *intelligence*-analisten verwachtten sinds het voorjaar van 1995 een offensief als onderdeel van een VRS campagne 'to finish up the eastern enclaves this summer'.⁴⁰

In de analyses van een Europese inlichtingendienst is de somberheid over de toekomst van de oostelijke enclaves terug te vinden. In een rapport uit mei 1995 werd gesteld dat een van de doelen van de VRS was om maximale controle over Oost-Bosnië uit te oefenen. De uiterste variant van dit scenario was de annexatie van de enclaves. De operationele doelen van de ABiH waren volgens deze analyse het veiligstellen van de verbindingen tussen Žepa en Srebrenica. Een inlichtingenrapport uit juni 1995 meldde dat Karadžić meende met een escalatie het volgende te kunnen bereiken: doorbreken van het isolement; herbevestiging eigen interne politieke positie; verlenging van de oorlog en een demonstratie aan het adres van Milošević dat deze niet zonder Pale een akkoord kon sluiten. Maar ook werd vastgesteld

35 Vertrouwelijke informatie (58).

36 CRST. G-2 KL Crisisstaf aan MID/CO, 07/12/94.

37 Vertrouwelijke informatie (59).

38 Simms, *Unfinest Hour*, p. 316.

39 Vertrouwelijke informatie (60)

40 R.J. Smith, 'Bosnian Forces Capturing Territory From Serbs, Intelligence Indicates', *Washington Post*, 21/07/95.

dat Karadžić zich geen verdere escalatie van de oorlog kon veroorloven. Het enig mogelijke succes was te vinden bij de oostelijke enclaves.⁴¹ Hetzelfde werd gesteld tijdens een briefing voor de NAVO-raad.⁴²

Ook achteraf bleek dat bij UNPROFOR het gevoel bestond dat de oostelijke enclaves onhoudbaar waren; in hoofdstuk 1 van deel III van het hoofdrapport kwam dit al aan de orde. In een interview gaf generaal Smith toe te verwachten dat Srebrenica vroeger of later zou vallen. De eerste *confirmed intelligence* kreeg hij toen Mladić op 7 maart 1995 in Vlasenica tijdens hun eerste ontmoeting verklaarde dat de enclaves hem behoorlijk dwars zaten; Mladić wilde van de *Safe Areas* af. De VRS-strategie was er vanaf dat moment op gericht om troepen en middelen vrij te maken, want Žepa, Srebrenica en Goražde zorgden voor een constante 'drain' die Mladić zich niet kon veroorloven, zo schatte Smith in.⁴³ De *Military Assistant* van generaal Smith, luitenant-kolonel Baxter, voegde hier later aan toe dat Mladić bij dit bezoek een kaart toonde waarop duidelijk te zien was dat de omvang van de enclave was verkleind.⁴⁴

Smiths visie werd bevestigd door een Amerikaanse functionaris. In het voorjaar had de generaal volgens deze functionaris tegen de Amerikaanse ambassadeur in Sarajevo gezegd: 'If I were Mladić, I would take the enclaves.' De ambassadeur en Smith waren goed bevriend met elkaar en de Amerikaan kwam minstens één keer per week langs bij Smith of Baxter. Ook in hoofdstuk 1 van deel III kwam al aan de orde dat het hier niet ging om een voorspelling, maar om een rationele calculatie.⁴⁵

Smith zelf stelde in een *Situation Report* in april 1995 dat Mladić voor de keuze stond: zijn troepen concentreren op het westelijke front (de Krajina en Bihać) of op het oostelijke front. Brandstoftekorten, de nabijheid van Servië en de mogelijke strategische plannen van Sarajevo 'lead me to think that his main effort will be in the east. In order to achieve a sufficient concentration of force, he will probably have to neutralize one or all of the Eastern enclaves.' Zijn inlichtingenstaf was dezelfde mening toegedaan.⁴⁶ De *intelligence*-officier van Smith, de Amerikaan Powers, kwam later tot de conclusie dat Mladić de enclaves waarschijnlijk in juni zou gaan innemen. Een bron in de staf van de Servische generaal zou dit hebben bevestigd.⁴⁷ Tegenover Roy Gutman verklaarde een officier die de *intelligence* voor Smith analyseerde later: 'We felt it would occur by June.'⁴⁸

Op de bijeenkomst in Split begin juni 1995 met Akashi en Janvier⁴⁹ verklaarde Smith dat hij ervan overtuigd was dat de VRS de internationale gemeenschap bleef uitdagen om te laten zien dat de Serven zich niet lieten controleren. Dit kon volgens hem leiden tot een verder afknijpen van Sarajevo, of op de lange termijn tot een aanval op de oostelijke enclaves. UNPROFOR zou volgens Smith grote moeite hebben om een passend antwoord op deze crisis te geven, behalve dan met luchtaanvallen. In die sombere analyse zou Smith alleen hebben gestaan: in de Franse inlichtingengemeenschap werd er weinig geloof aan gehecht.

41 Vertrouwelijke informatie (61).

42 ABZ, PVNAVO. PVNAVO aan Buitenlandse Zaken, No. brni665/8434, 04/05/95.

43 Interview R.A. Smith, 12/01/00.

44 Interview James Baxter, 16/10/00 en NIOD, Coll. Westerman. Notes from a conversation with Lt. Coll. Jim Baxter, 03/05/96.

45 Vertrouwelijk vraaggesprek (3).

46 Vertrouwelijke collectie (7), BHC Situation

Report by general Smith, No. 8800 Confidential, 05/04/95, en BHC G-2 Assessment, 05/04/95.

47 NIOD, Coll. Westerman. Interview Cable Bruce met Brian Powers, ongedateerd.

48 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

49 NIOD, Coll. Banbury. SRSG's Meeting in Split, 09/06/95; zie ook hoofdstuk 1 van deel III.

Generaal Clark op het Pentagon was ook de mening toegedaan dat er geen aanval zou komen.⁵⁰

De inlichtingensectie in Sarajevo wees er in het voorjaar omtrent de capaciteiten van de VRS om offensieve operaties uit te voeren, op dat de VRS-reactie op de ABiH-offensieven tot nu toe was uitgebleven. In eerdere gevallen was deze reactie relatief snel geweest met de inzet van zwaar materieel en troepen. Als mogelijke redenen werden problemen met de logistieke aanvoer genoemd, onvoldoende infanterie, onvrede bij het kader over het verloop van de oorlog, langere voorbereidingstijd om militaire operaties uit te voeren, interne twisten binnen het politieke apparaat in Pale en tenslotte de mogelijkheid dat de Bosnische Serven niet alle deuren naar een vredesregeling hadden dichtgegooid. Elke grote operatie die gericht was op de enclaves zou de mogelijkheid van een internationaal vergelijk uitsluiten. De tegenactie van de VRS zou daarom niet op de enclave gericht zijn, maar op andere gebieden. Doel was dan om ABiH-troepen weg te lokken uit andere gebieden om daarmee de Moslims in het defensief te dwingen.⁵¹

Binnen het *Department of Peacekeeping Operations* van de VN begon in 1995 ook een discussie over het mogelijk loslaten van de enclaves. Het feit dat erover werd gesproken was typerend voor het denken op dat moment. Volgens de assistent-secretaris-generaal voor Planning en Ondersteuning, de Duitse generaal Manfred Eisele, kwam het idee om de enclaves te verlaten van Smith en Janvier. De Veiligheidsraad was hier echter tegen, omdat instemming zou betekenen dat het door de raad ontworpen *Safe Area*-concept was mislukt. Daarnaast keken de meeste leden van de Veiligheidsraad voornamelijk naar de Verenigde Staten: die vonden dat de oostelijke enclaves in stand gehouden moesten worden.⁵²

Eind mei liep de spanning in Bosnië op. De NAVO-bombardementen bij Pale op 25 en 26 mei, gevolgd door de gijzeling van VN-personeel, hadden grote invloed op de situatie. De Bosnische Serven gijzelden niet alleen VN'ers, maar bedreigden ook observatieposten rondom de oostelijke enclaves. Dat speelde in eerste instantie voornamelijk rond Goražde en Žepa, maar ook Dutchbat zou daaraan niet ontkomen (zie hoofdstuk 6 van deel III van het hoofdrapport).

De vraag is nu of de dreiging voor de enclaves begin juni 1995 na de gijzelaarscrisis toenam toen westerse landen aankondigden dat zij van plan waren om troepenversterkingen in de vorm van een *Rapid Reaction Force* te sturen. In een analyse van de inlichtingenstaf in Zagreb viel te lezen dat de instelling van de *Rapid Reaction Force* wel eens serieuze implicaties konden hebben. Alhoewel hij niet bedoeld was voor het inzetten in de enclaves, kon de VRS de *Rapid Reaction Force* wel opvatten als een hernieuwde dreiging en additioneel bewijs van steun aan de Bosnische regering.⁵³ De VRS zou vergeldingsmaatregelen tegen UNPROFOR kunnen nemen, waaronder directe aanvallen op troepen en installaties. Het zou ook moeilijker worden om versterkingen naar de enclaves te vervoeren. Sarajevo zou deze ontwikkelingen in eerste instantie met vreugde begroeten, maar de reactie zou negatief zijn als de nieuwe troepen bedoeld waren om te helpen bij de terugtrekking van UNPROFOR uit de enclaves.⁵⁴

50 Interview James Baxter, 16/10/00.

51 Vertrouwelijke collectie (4). Memorandum *VRS – Ability to conduct offensive operaties* van Capt. Wallace aan COS, Zagreb, 11/04/95.

52 Interview Manfred Eisele, 14/10/99.

53 United Nations, *Srebrenica Report*, pp. 63-64.

54 Vertrouwelijke collectie (4). Memorandum *Warring factions' responses to UN 'reinforced' peacekeeping* van Capt. R. Theunens aan COS, Zagreb, 02/06/95.

Smith bleef somber over de langetermijnverwachtingen. In een analyse concludeerde hij op 6 juni dat de VRS 'wants a conclusion this year'. De ABiH had volgens hem geen interesse in een staakt-het-vuren; bovendien werd UNPROFOR niet langer gezien als een *peacekeeping*-strijdmacht. De VRS wilde UNPROFOR neutraliseren; de troepen in de enclaves waren zoals gezegd eigenlijk gegijzelden. Daarnaast was luchtsteun in de toekomst 'of doubtful value except as a measure of last resort and once potential hostages have been removed to safety'.⁵⁵

Dat luchtsteun nog maar weinig voorstelde bleek ook uit een gesprek op 2 juni in Napels tussen de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Hurd, en NAVO-admiraal Smith, die uitvoerig aangaf wat de problemen waren in de relatie tussen de VN en NAVO. Admiraal Smith zag geen politieke doelen in Bosnië die nog op de lange termijn waren te behalen. Het bestaande mandaat was voornamelijk responsief; daarom was er geen realistisch militair doel. Wat de luchtoperaties betreft was admiraal Smith tevreden; hij kon beschikken over 216 vliegtuigen. Maar, zo benadrukte Smith, 'it was impossible to win the battle with the Serbs by air power alone'. Hurd vroeg daarop of het een mythe was dat de enclaves verdedigd en beschermd konden worden vanuit de lucht. Admiraal Smith zei daarop: 'absolutely'. De meeste aanvallen werden uitgevoerd met mortieren, die vaak door twee man werden verplaatst; deze konden in enkele minuten worden opgesteld en afgebroken om daarna in schuren of huizen te worden verborgen. Tegen dit soort operaties was met luchtsteun niets uit te richten.⁵⁶

Toch verwachtte generaal Smith in Sarajevo geen operaties door de VRS vanwege de politieke implicaties, negatieve publiciteit en gebrek aan infanterie. De VRS-tactiek kwam erop neer om de druk op te voeren 'to degrade and deplete the ABiH to the point of capitulation'. Mladić was ervan overtuigd dat deze langzame wurgtechniek geen reactie van de NAVO zou uitlokken, en dus zou de VRS militaire doelen in en rond de enclaves blijven aanvallen. Hij verwachtte dat de ABiH langzaam veel van zijn terrein rond de oostelijke enclaves zou gaan verliezen en geleidelijk aan zonder munitie zou komen te zitten. Hierdoor zou de ABiH gedwongen worden om zich voor zijn eigen veiligheid terug te trekken in meer bewoonde gebieden tussen de grote aantallen vluchtelingen. De ABiH zou proberen UNPROFOR als schild te gebruiken en dit kon weer een VRS-reactie tegen UNPROFOR uitlokken.⁵⁷

Na de val van OP-E stelde de inlichtingensectie een 'Eastern Enclaves Assessment' op, waarin de verwachting werd uitgesproken dat de VRS zou proberen een grotere greep te krijgen op de activiteiten van de ABiH in de enclave. Ofschoon niet verwacht werd dat de VRS de enclave zou aanvallen, konden wel operaties worden verwacht met als doel de ABiH verder weg te dringen van de belangrijkste communicatieverbindingen ten noorden en zuiden van de enclave. Omdat de ABiH niet in staat was effectieve tegenmaatregelen te treffen, voorzag de inlichtingencel dat de VRS-operatie langzaam en methodisch zou gebeuren, om het aantal slachtoffers in eigen gelederen gering te houden. De inlichtingsofficier was stellig: 'The VRS is not expected to seize the safe area, preferring to leave the refugeee

55 Vertrouwelijke collectie (4). Memorandum *Unprofor reinforcements* van generaal Smith, No. 8190, 06/06/95.

56 Vertrouwelijke informatie (62).

57 Vertrouwelijke collectie (4). Memorandum *Eastern Enclaves Operations – Assessment* van generaal Smith, No. 8940, 06/06/95.

problem to local ABiH authorities to solve.' Die analyse was deels gestoeld op de eerder genoemde rapportage en inschatting van Karremans.⁵⁸

Op 9 juni produceerde de inlichtingenstaf in Zagreb de analyse 'Intentions of the Warring Factions in the Eastern Enclaves'. De VRS zou vasthouden aan zijn strategie van een ferme greep op de enclaves. Dat kon een verdere verslechtering van de levensomstandigheden en eventuele civiele onrust tot gevolg hebben. Aangevuld met militaire druk kon het op lange termijn leiden tot de capitulatie van de ABiH. De VRS behoefde hiervoor geen extra inspanning te leveren. 'Consequently, large scale offensive operations of the VRS to eliminate the enclaves are not likely.' De inlichtingsofficer verwachtte dat de ABiH zou doorgaan met kleinschalige uitvallen en hinderlagen, waarop de VRS met zware wapens zou reageren. De ABiH zou blijven trachten om UNPROFOR of de NAVO bij het conflict te betrekken. 'Sudden abandoning of positions along the confrontation line or (unconfirmed) alarming reports from Bosnian side on the situation in the enclaves, will be indicators for this.' Samenvattend: over de bedoelingen van de VRS stelde de inlichtingenstaf dat 'Large scale operations (assessed to be very unlikely), would only serve psychological aims'. Op korte termijn zou de VRS druk blijven uitoefenen op Dutchbat om zich terug te trekken van bepaalde OP's. Als dit gelukt was, zou de VRS daarna proberen de omvang van de enclave te verkleinen om hiermee de communicatieverbindingen en toegangen veilig te stellen. Een grote operatie om Srebrenica te elimineren werd onwaarschijnlijk geacht.⁵⁹

Op 29 juni liet generaal Smith weten dat hij zich zorgen maakte. Als de ABiH zijn offensief elders in Bosnië voortzette, dan: 'we can expect the VRS to counter attack at some stage'. Hij schreef verder: 'I am particularly sensitive to the situation of the units in Sarajevo and the Eastern Enclaves who for no fault of their own are without clear direction.'⁶⁰ Deze verwachting viel echter strategisch van aard, want Smith gaf niet aan waar hij een VRS-operatie verwachtte en op welke termijn. Dit sombere beeld van Smith was een jaar later terug te vinden in een artikel in *Newsday*. De *intelligence cell* van Smith had voorspeld dat een 'major push' naar de drie enclaves rond de zomer zou plaatsvinden.⁶¹ Dit sluit aan bij de verhalen die CIA-medewerkers vertelden aan de journalisten Charles Lane en Thom Shanker. De CIA zou voorjaar 1995 'bad indications' hebben gehad.⁶² Welke dat waren, werd niet beschreven.

Bij de ABiH-legerleiding bestond eveneens weinig hoop dat de enclaves op de langere termijn konden overleven. De grote zwakte van het *Safe Area*-concept was dat de angst voor een aanval bleef bestaan; de *Areas* waren niet *safe*. Minister Muratović verklaarde in 1998 dat Srebrenica niet viel te verdedigen.⁶³ De inschatting was dat het belangrijkste obstakel voor de VRS de vluchtelingen zouden zijn; in logistiek opzicht zou dit immers een groot probleem opleveren. De algehele verwachting was, zoals al vaker gezegd, dat de VRS nooit de gehele enclave wilde innemen, en alleen geïnteresseerd was in de weg in de zuidelijke punt ervan.

58 Vertrouwelijk collectie (4). *Eastern Enclaves Assessment*, Annex A to Unprofor 800, 06/05/95.

59 Vertrouwelijke collectie (4) Memorandum *Intentions of the Warring Factions in the Eastern Enclaves*, van G-2 drafter R. Theunens voor COS, UNPF HQ, 09/06/95.

60 Vertrouwelijke collectie (7). Generaal Smith aan FC, 'Commander HQ Unprofor Directive

3/95', 29/06/95.

61 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

62 Charles Lane and Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *The New York Review of Books*, 09/05/96.

63 Interview Hasan Muratović, 30/01/98.

Volgens de opperbevelhebber van de ABiH, generaal Rasim Delić, was dit een onjuiste inschatting. Hij zei later dat hij voortekenen had gezien:

Ik was er niet 100 procent zeker van wat er stond te gebeuren, maar ik was wel bevreesd, onder andere door de bilaterale contacten met Akashi. Maar wij konden de bevolking in Srebrenica alleen maar zeggen goed op te passen. (...) Wij probeerden internationaal iedereen wakker te schudden, we hebben niet met gekruiste armen afgewacht, al waren onze handen wel gebonden.⁶⁴

Die vrees heeft Delić in 1995 echter nooit rechtstreeks overgebracht aan generaal Smith.⁶⁵

De Militaire Inlichtingendienst van de Centrale Organisatie van het ministerie van Defensie (de MID/CO) maakte vanaf het begin een negatieve inschatting over de overlevingskansen van de enclave op lange termijn. Sinds het instellen van de *Safe Areas* werd door de MID/CO steeds gewezen op het voor UNPROFOR aanwezige risico. De sterkte van UNPROFOR was namelijk niet toereikend om de bestaande posities met succes te kunnen verdedigen. Dat was overigens ook niet de bedoeling, want het mandaat stelde dat afschrikking van aanvallen of agressie vooral moest gebeuren door de aanwezigheid van de VN-troepen.

Vanaf het moment dat Dutchbat arriveerde, was de VRS in staat om de enclave in te nemen. Het was niet de vraag of de VRS het *kon*, maar of en wanneer de VRS het *wilde*. De MID/CO verwachtte echter niet dat een mogelijk offensief van de VRS verder zou gaan dan het bezetten van de voor de VRS tactische relevante zuidoosthoek van de enclave.⁶⁶ Op 23 mei verklaarde Karadžić dat de VRS de oostelijke enclaves en Sarajevo zou heroveren, tenzij de ABiH in die gebieden werd ontwapend en teruggetrokken. De analyse van de MID/CO was dat de Servische leider dit voornamelijk had gezegd om internationale aandacht te vragen voor het feit dat de VN niet hadden gereageerd op de aanwezigheid van Bosnische zware wapens in steden en enclaves. De MID/CO wees nog eens op de recente uitvallen uit deze 'veilige gebieden'.⁶⁷ De verklaring van Karadžić op 23 mei dat de VRS de oostelijke enclaves ging innemen, werd door de Canadese diplomaat Snider en de Canadese *intelligence-gemeenschap* ook niet als een dreiging gezien. Als Mladić hetzelfde had gezegd, dán was het pas een werkelijk dreigement geweest.⁶⁸

De verwachting bij veel instanties en personen was dus dat de enclaves op langere termijn niet levensvatbaar waren en zouden verdwijnen. Er werd echter geen grote aanval verwacht. Maar strategische voorwetenschap is iets anders dan tactische voorkennis: bij dat laatste gaat het om duidelijke inlichtingen waaruit overduidelijk blijkt dat een aanval wordt voorbereid.

Hierna zal worden gezien of dit soort voorkennis nu wel of niet aanwezig was, door te bezien wat er nu op diverse niveaus aan harde *intelligence* beschikbaar was. Waren er tactische aanwijzingen zoals militaire aanvoer, troepenconcentraties en berichten die elkaar ondersteunen? Voordat een antwoord wordt gegeven op deze vragen is het van belang eerst kort te recapituleren hoe de feitelijke aanval tot stand kwam (dit is uitvoerig aan de orde

64 Interview Rasim Delić, 21/04/98.

65 Interview James Baxter, 16/10/00.

66 NIOD, Nota MID t.b.v. het NIOD, Januari 1998.

67 MID/CO. Nota Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie, No. 24/95, 23/05/95.

68 Interview Dennis Snider, 17/11/99.

gekomen in de hoofdstukken 5 en 6 van deel III van het hoofdrapport), omdat dit een houvast zal bieden om de geformuleerde vragen te beantwoorden.

4. De aanval op Srebrenica

Op 3 juni was OP-E in de zuidpunt in VRS-handen gevallen. Na deze aanval verwachtte Dutchbat op 4 juni dat de VRS binnen 36 uur de aanval zou voortzetten. Het indirecte 'declared objective' van de VRS was inname van de vallei van de rivier Jadar en de bergen ten noorden daarvan tot aan de berg Kak: 'As a coincidence this line matches the southern border of the enclave as the VRS sees it.'⁶⁹ In een beoordeling een dag later meldde Karremans dat de VRS-houding was verhard en de status quo verdwenen. Hij vreesde dat als UNPROFOR geen effectieve militaire tegenmaatregelen nam, de VRS in een reactie daarop zou trachten de gehele zuidflank in te nemen, wat de situatie van de bevolking zou verslechteren. Het inzetten van gevechtsvliegtuigen achtte Karremans ook niet opportuun.⁷⁰

De situatie bleef dreigend. Op 8 juni belegden ABiH-vertegenwoordigers een spoedbijeenkomst met Dutchbat. De plaatsvervangend commandant van de ABiH deelde mee een grote aanval te verwachten. De VRS concentreerde zich rond de enclave en speciale gevechtstroepen waren gesignaleerd. Deze eenheden waren dezelfde die OP-E hadden aangevallen. Uur U zou de avond van 8 juni of ochtend van 9 juni zijn. Mladić zou persoonlijk de aanval leiden, die als doel had om alle OP's te neutraliseren. Karremans tekende aan dat deze informatie betrouwbaar moest worden geacht, want deze kwam van dezelfde bron die de aanval op OP-E had aangekondigd. Toch was Karremans niet onder de indruk. Hij sloot af met: 'Reaction Dutchbat: continue task and, if necessary, defend the OP's.'⁷¹

Het inlichtingenrapport dat de verbindingsofficier van de 28e Divisie van de ABiH, Ekrem Salihović, zelf naar het 2e Korps in Tuzla zond, was net als de berichten van Karremans minder alarmerend van toon. Weliswaar gaf dit rapport aan dat Dutchbat op de hoogte was gebracht van gegevens over de mogelijke aanval, maar de activiteiten van de VRS die werden gemeld hadden vooral betrekking op het noordwestelijke deel van de enclave. De VRS was intensief aan het verkennen bij Zalazje nabij OP-R, maar de ABiH had dat zelf niet in het terrein gezien.⁷² Andere ABiH-functionarissen meenden overigens wel dat er een alarmerende situatie was en dat een VRS-aanval op de enclave aanstaande was: uit de intensivering van de propaganda van de zijde van de VRS, logistieke steun die vanuit Servië zou zijn ontvangen en een groeiend moreel van de VRS concludeerde kapitein Nijaz Mašić (belast met het moreel van de 28e Divisie) dat de VRS definitief Oost-Bosnië wilde veroveren.⁷³

Karremans maakte er in zijn boek melding van dat op 8 juni ook de Britse *Joint Commission Observers* (de JCO's) die aan het bataljon waren toegevoegd, bij hem kwamen met het vermoeden dat de VRS binnen twee weken alle enclaves zou aanvallen. Karremans zei in zijn boek berichten van hen en van de ABiH over een mogelijke aanval aan de hogere echelons te

69 DCBC, doos 4, HQ Dutchbat aan CO SNE, T-068, 04/06/95.

70 CRST.Nr. DE00309, Karremans aan C-KL Crisisstaf, TK9589, 05/06/95.

71 DCBC, doos 4, HQ Dutchbat aan CO SNE, 08/06/95. Zie ook: MID/CO. Nota aan CDS; Betreft: *intelligence* over aanval op Srebrenica; Opsteller: Lkol van Geldere; Annotatie: Kol. J.

Mulder Hfd MID/KL; 18/03/97.

72 NIOD, Coll. CD-ROM's. ABiH Komanda 28. Divizije aan Komanda 2. Korpusa, , Str. Pov. Br. 02-06-27/95, 08/08/95.

73 NIOD, Coll. CD-ROM's. ABiH Komanda 28. Divizije aan Komanda 2. Korpusa RBiH Odjeljenje morala, Str. Pov. Br. 04-93/95, 09/08/95.

hebben doorgegeven,⁷⁴ maar in het desbetreffende bericht dat hij hierover naar Tuzla, Sarajevo en Den Haag stuurde was in feite alleen de informatie opgenomen die de ABiH over een aanval had verschaft, en niet het vermoeden van de JCO's.⁷⁵

Opmerkelijk genoeg is deze 'brandbrief' van Karremans nooit naar de MID/KL gestuurd. Het toenmalige Hoofd van de MID/KL, Bokhoven, bevestigde dat Karremans in mei en juli tot twee keer toe een brandbrief had geschreven aan de BLS ten behoeve van de minister. Hij had verwacht dat er een kopie van die twee brieven naar de MID/KL gestuurd zou zijn, maar dit is nooit gebeurd. Van de brandbrieven wist hij als hoofd MID/KL niets. Hij had doorzending ervan eigenlijk wel verwacht; als dit was gebeurd, dan had de MID/KL immers mogelijk een andere analyse gemaakt van de situatie en waren de analisten misschien alerter geweest. Maar hij kreeg pas tijdens de grote debriefingsoperatie in Assen over die twee brieven te horen.⁷⁶

De MID/CO ontving de berichten van Karremans echter wel en analyseerde het van de ABiH afkomstige bericht. De MID/CO kwam tot de conclusie dat er geen indicaties waren voor grootschalige troepenconcentraties. Aan de andere kant was de VRS volgens deze analyse rond de enclave sterk genoeg om een beperkte operatie in het grensgebied van de enclave uit te voeren en leek het niet onwaarschijnlijk dat, net als in Goražde, de VRS zou proberen delen van de enclave onder controle te krijgen. De MID/CO achtte het echter prematuur om de beperkte operatie tegen OP-E te zien als opmaat voor verdere operaties. In Goražde hadden soortgelijke ABiH-waarschuwingen UNPROFOR bereikt. Die leken er echter op te zijn gericht dat Dutchbat de observatieposten (OP's) zou ontruimen zodat de ABiH die zelf over kon nemen. Het was denkbaar dat de Bosnische waarschuwingen in Srebrenica een zelfde doel dienden. Een andere mogelijkheid leek de MID dat de waarschuwing van de ABiH kon zijn bedoeld om bij voorbaat de verantwoordelijkheid voor escalaties bij de VRS te leggen. De minister werd wel degelijk over de zaak ingelicht.⁷⁷

Ook de UNMO's hadden de aanval op OP-E niet verwacht. Het gezichtsveld van de UNMO's in en rond de enclave was zeer beperkt. Dit werd later bevestigd door de Noorse brigadegeneraal Haukland. Volgens hem hadden de UNMO's een moeilijke tijd en wisten zij niet meer dan Dutchbat. Er was geen bewegingsvrijheid en het team kon niet door de regio rond Srebrenica reizen.⁷⁸ Dit werd ook duidelijk uit bestudering van de verslagen van de UNMO's en hun latere debriefing na de terugkeer uit Srebrenica. Daaruit bleek dat zij geen voorkennis hadden van de definitieve aanval op Srebrenica. Wel meldde een Nederlandse UNMO, majoor A. de Haan, dat er op 2 juni geruchten circuleerden over een aanval op OP-E. Een dag later bleken die te kloppen. Uit hun rapportage bleek dat de aanval op OP-E door de UNMO's op 3 juni werd beoordeeld als een operatie die erop gericht was om de zuidelijke weg in handen krijgen,⁷⁹ niet om de enclave in te nemen. Verder ademde de rapportage meer de sfeer uit dat het allemaal wel meeviel. Het idee dat de Bosnische Serven de hele enclave zouden innemen, leefde op dat moment ook binnen Dutchbat bij niemand.

74 Karremans, *Srebrenica*, p. 149.

75 DCBC, kolonel R. van Dam aan de minister, 09/06/95.

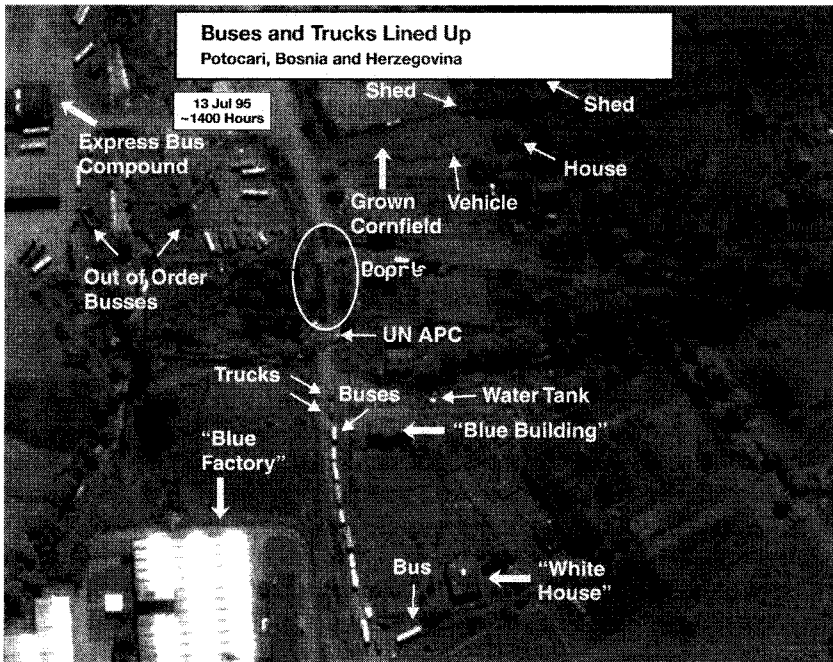
76 Interview H. Bokhoven, 16/05/01.

77 MID/CO. Nota Hoofd Operatiën (kol R.S. van Dam) aan de Minister, Staatssecretaris, CDS, PCDS en SCOCIS, 09/06/95, zonder nummer. De persberichten hierover als zou de minister niet zijn

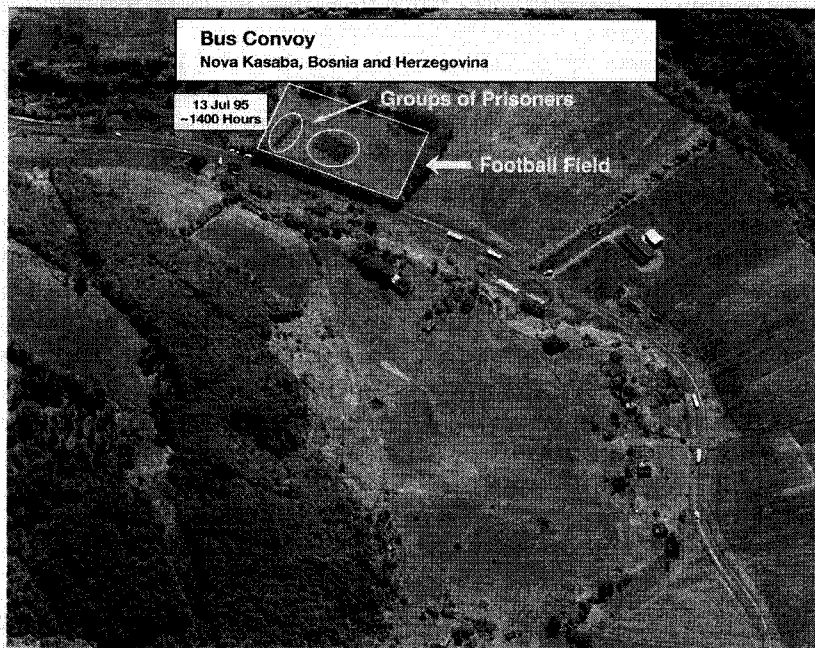
ingelicht, zijn derhalve onjuist. Niet duidelijk is of en hoe Karremans van de bevindingen van de MID/CO op de hoogte werd gesteld.

78 Interview H. Haukland, 03/05/99.

79 SMG. UNMO SNE to UNMO HQ, Sarajevo, No. IN 854, 03/06/95. Het UNMO hoofdkwartier bij BHC velde hetzelfde oordeel. UNMO, BHC aan UNMO, HQ Zagreb, No. IN. 891, 04/06/95.

Satellietfoto van bussen en vrachtwagens die opgesteld staan bij de compound in Potočari.

Satellietfoto met daarop een groep van gevangengenomen Moslims.

Wel bestond ook daar het idee dat de VRS zou kunnen proberen om delen van de enclave af te knabbelen, met name bij OP-A, OP-R en OP-Q.⁸⁰

Het verlies van OP-E werd binnen *Sector North East* niet als een schok ervaren. Ken Biser, hoofd van *Civil Affairs*, stelde in zijn weekrapport op 9 juni dat dit geen verrassing was. Het was al langer bekend dat de VRS de zuidelijke weg wilde gebruiken. Als UNPROFOR niet bereid was dit toe te staan 'they might feel the need to take it by force'. In een overzicht schreef Biser dat op basis van de 'rhetoric of the past few days, I warned that they would seize it by force. I did not think they would do it prior to Sunday or Monday though.' Biser verwachtte wel langetermijnproblemen. Verder had de Bosnische gouverneur in Tuzla aangedrongen op een herovering van OP-E 'without regard to civilian casualties from any subsequent shelling', want de VRS zou de enclave bij zo'n herovering met artillerie gaan beschieten. Volgens Biser zou de situatie rond de weg vermoedelijk gaan escaleren, want de VRS gebruikte die al. Het zou niet lang duren voordat de ABiH hinderlagen ging aanleggen. Op zijn beurt zou de VRS dan vergeldingsacties gaan ondernemen en de enclave beschieten, om daarna over te gaan tot 'seizure of additional territory'.⁸¹ Het bleef echter redelijk rustig tot begin juli. De manier waarop de VRS toen de aanval inzette komt uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 5 van deel III van het hoofdrapport.

De eerste tekenen dat de VRS bij Srebrenica iets op touw zette, was de komst eind juni in Oost-Bosnië van een groep stafofficieren van het Drina-korps,⁸² onder leiding van de chef-staf van het Drina-korps (en na 13 juli commandant), generaal-majoor Radislav Krstić. Daarmee nam de planning voor operatie 'Krivaja '95' een aanvang.⁸³ Op 2 juli resulteerde dit in een door het Drina-korps uitgegeven operatieplan. Het doel van 'Krivaja '95' was om de enclaves Žepa en Srebrenica van elkaar te scheiden, in omvang terug te brengen tot het stedelijk gebied en de voorwaarden te scheppen voor hun 'eliminatie'. Dit doel moest worden bereikt met een verrassingsaanval. Eenheden rond de enclave kregen opdracht een actieve verdediging te voeren, terwijl aparte aanvalseenheden de enclaves moesten verkleinen. Een volledige radiostilte werd in acht genomen, zodat niets kon worden afgeluisterd.

De geraadpleegde Bosnisch-Servische bronnen beweren dat de voortdurende ABiH-uitvallen uit de enclave een belangrijke aanleiding voor deze operatie waren. De voormalig chef van de generale staf van de VRS en latere minister van Defensie van de Republika Srpska, generaal Manojlo Milovanović, stelde dat de aanval een reactie was op de uitval naar Višnjica richting hoofdkwartier van de VRS in Han Pijesak. Die aanval (zie hoofdstuk 5 van deel III) maakte veel burgerslachtoffers.⁸⁴ De historicus Milivoje Ivanišević meent eveneens dat de aanleiding tot de aanval de uitvallen van de ABiH waren. Om herhaling te voorkomen moesten de ABiH-linies worden ingenomen.⁸⁵ Journalist Zoran Jovanović, destijds voorlichter van het Drina-korps, bevestigde desgevraagd dat de moord op de vijf VRS-houthakkers nabij Milići op 28 mei en de uitvallen op 26 juni bij Višnjica, gevolgd door een aanval op een VRS verbindingspatrouille bij Crna Rijeka (drie kilometer van het hoofdkwartier van het Drina-korps), Mladić tot het besluit bracht de enclave definitief aan te

80 Interview L.C. van Duijn, 02/07/99.

81 UNGE, UNPROFOR, Box 55. Biser to Joseph, SSN 467, 05/06/95 en Biser to Corwin, SSN 209, 09/06/95.

82 Voor deze beknopte reconstructie is geput uit

deel III hoofdstuk 5 en 6 van het hoofdrapport.

83 ICTY (IT-98-33) OTP Ex. 403/a, Butler Report, p. 6 en 15.

84 Interview Manojlo Milovanović, 18/11/98.

85 Interview Milovoje Ivanišević, 17/09/99.

pakken.⁸⁶ Er circuleren verschillende getallen omtrent aantallen Servische doden ten gevolge van ABiH-aanvallen; ook deze komen in hoofdstuk 5 van deel III aan de orde.

Een andere niet onbelangrijke reden voor de generale staf van de VRS om de operatie in gang te zetten, was het vrijmaken van troepen die elders hard nodig waren. Die troepen waren hard nodig rond Sarajevo en elders aan de door het Drina-korps dun bezette frontlijn.⁸⁷ Ook het NAVO-bombardement op Pale op 25 en 26 mei was volgens de ABiH van invloed op het besluit om de enclaves aan te vallen. De bombardementen leidden tot verdere aantasting van de militaire infrastructuur en versterkten de gedachte om de crisis langs militaire weg te beslechten.⁸⁸ Verder was het moreel van een deel van de VRS laag, en zou een overwinning bij Srebrenica een mogelijkheid bieden dit weer op te vijzelen.⁸⁹ Misschien had daarnaast de door de Kroaten gevolgde strategie invloed op de beslissing om de aanval tegen Srebrenica in te zetten. Het vrij krijgen van troepen om de Kroatische aanval in de Krajina (op 4 juni 1995 begonnen) het hoofd te kunnen bieden, zou ook volgens ABiH Korpscommandant Sead Delić een rol hebben kunnen spelen.⁹⁰ Aan Bosnische zijde bestond er verder weinig inzicht in de motivatie voor de VRS-aanval.

Het verloop van de aanval is in detail aan de orde geweest in hoofdstuk 5 van deel III van het hoofdrapport. Hier zij ermee volstaan dat het operatieplan voor 'Krivaja '95' in zeer korte tijd tot stand kwam en dat ook voor de voorbereiding weinig tijd was; het doel van de operatie was voorts *niet* de inname van Srebrenica maar de verkleining van de enclave, om de verbinding met Žepa te doorsnijden.

Van de plannen van de VRS voor deze operatie hadden UNPROFOR en de Bosnische Moslims blijkbaar geen kennis. Weliswaar wees Mladić Janvier 29 juni er nog eens op dat zich in de enclaves een behoorlijk aantal gewapende mannen bevond die een bedreiging voor de VRS vormden,⁹¹ maar weinig wees op voorbereidingen voor een aanval. Begin juli was het in de enclave, ondanks een verhoging van het strijdrumoor, nog steeds vrij rustig en was het aantal incidenten beperkt.

Ook het laatste situatierapport dat Dutchbat op 5 juli, uren voor het begin van de VRS-aanval verstuurde, meldde dat de algehele situatie als kalm en stabiel werd beoordeeld. Grote veranderingen werden in de komende 24 uur niet verwacht.⁹²

De 28e Divisie had op 5 juli aan het 2e Korps gemeld dat zij zich bewust was van de mogelijkheid van een grote operatie. De bevolking had al enige tijd troepenbewegingen gezien en verkenningen leerden dat in de middag van 5 juli VRS-eenheden in het gebied rond Zeleni Jadar arriveerden.⁹³ Opmerkelijk was daarbij dat de 28e Divisie pas op de ochtend van 6 juli meldde dat zich vanuit de richting Zvornik een grote colonne gepantserde en

86 Interview Zoran Jovanović, 13/09/99.

87 ICTY (IT-98-33) D 160/a, Radinović Report, para. 3.3.

88 Interview Šemsudin Murinović, 17/05/99.

89 Interview Šefko Tihić, 08/03/99.

90 Interview S. Delić, 10/03/99.

91 UNNY, DPKO coded cables. Code Cable Janvier to Annan New York, No. UNPF Z-1082, 01/07/95.

92 NIOD Coll. Sitrap, HQ Dutchbat to Sector

HQ North-East, Sitrep for period 041700 to 051700B Jul 95.

93 ICTY (IT-98-33) OTP Ex. 403/a, 28th Divison Combat Report, No. 01-161/95, 05/07/95. Butler Report, p. 17. Ook in een rapportage van 6 juli gaf de 28e Divisie aan dat de voorgaande dag een sterke concentratie van pantser en artillerie was gezien. Zie ook: Collectie NIOD, Collectie CD-ROM's, Komanda 28. Divizije aan Komanda 2. Korpusa, Str. pov. br. 01-163/95, 06/07/95.

gemechaniseerde eenheden naar Bratunac verplaatste.⁹⁴ De verplaatsing van het zware materieel van de VRS, dat voornamelijk vanuit Zvornik was aangevoerd, ontging de ABiH en was ook niet bekend door het af luisteren van radioverkeer. Dit was de voornaamste indicator van een aanval geweest. Het was louter toeval dat een passerend konvooi van de vluchtelingenorganisatie van de VN, UNCHR, deze transporten opmerkte. Vanuit de uitgangsposities die op 5 juli rond de enclave waren ingenomen, zouden de Bosnische Serven de laatste acte voltrekken in wat zou worden het drama Srebrenica.

Op 6 juli zette de VRS de aanval in op posities van Dutchbat en de ABiH aan de zuidkant van de enclave. Vrijwel alle inspanning was daarop gericht, hetgeen op zich overeenstemde met de opdracht: het scheiden van Srebrenica en Žepa. De opmars van de VRS verliep zo voorspoedig, dat op de avond van 9 juli er een belangrijk 'kantelmoment' plaatsvond waarvan Dutchbat, UNPROFOR en ABiH geen weet hadden. Bij de Bosnische Serven viel het besluit het doel niet langer tot het zuidelijk deel van de enclave te beperken, maar de operatie uit te breiden en de stad Srebrenica in te nemen. Karadžić was erover ingelicht dat de bereikte resultaten het Drina-korps in staat stelden de stad in te nemen; hij had zich hiermee tevreden getoond en ingestemd met een voortzetting van de operatie om de 'Muslim terrorist gangs' te ontwapenen en tot een volledige demilitarisatie van de enclave te komen. In deze door generaal-majoor Zdravko Tolimir uitgevaardigde order werd tevens aangegeven dat Karadžić had bepaald dat de veiligheid van UNPROFOR-militairen en van de bevolking moest worden verzekerd. Orders van die strekking dienden aan alle deelnemende eenheden te worden verstrekt. Ook moest de veiligheid van de bevolking worden gegarandeerd voor het geval zij de oversteek naar het gebied van de Republika Srpska zou maken. Van een gedwongen transport van de bevolking repten de orders niet. De VRS-eenheden hoorden opdracht te krijgen geen civiele eigendommen te vernielen, tenzij er sprake was van weerstand. Het in brand steken van gebouwen mocht niet plaatsvinden. Een niet onbelangrijke laatste aanwijzing was dat de bevolking en de krijgsgevangenen moesten worden behandeld overeenkomstig de Conventie van Genève.⁹⁵ Op 11 juli viel geheel Srebrenica in handen van de Bosnische Serven.⁹⁶

De overweldiging van Srebrenica was, volgens sommige auteurs, 'niet te herleiden tot een onverwachte beslissing die grillige Servische leiders op een onbewaakt moment hebben genomen: ze betrof hoogstwaarschijnlijk een zorgvuldig geplande operatie waarvan de voorbereidingen al vier maanden voor het feitelijke begin van de aanval waren getroffen'.⁹⁷ Dit is onjuist. De plannen voor een aanval door de VRS op de enclave kwamen echter pas in een heel laat stadium en in korte tijd tot stand; er was geen sprake van maandenlange voorbereiding. Het was een kwestie van dagen. Evenmin was het de bedoeling de enclave in zijn geheel te gaan bezetten. Die beslissing viel pas op de avond van 9 juli. Deze ad hoc-beslissing werd bevestigd door een soldaat van de Drina Wolven in een interview met de *Banja Luka Srpska Vojška*. Hij nam deel aan de aanval en was betrokken bij het 'herstellen'

94 NIOD, Coll. CD-ROM's. ABiH 28. Divizije aan Komanda 2. Korpusa, odjeljenje bezbjednosti, General Štab ARBiH Uprava bezbjednosti, Str. Pov. Broj. 13-05, 06/07/95.

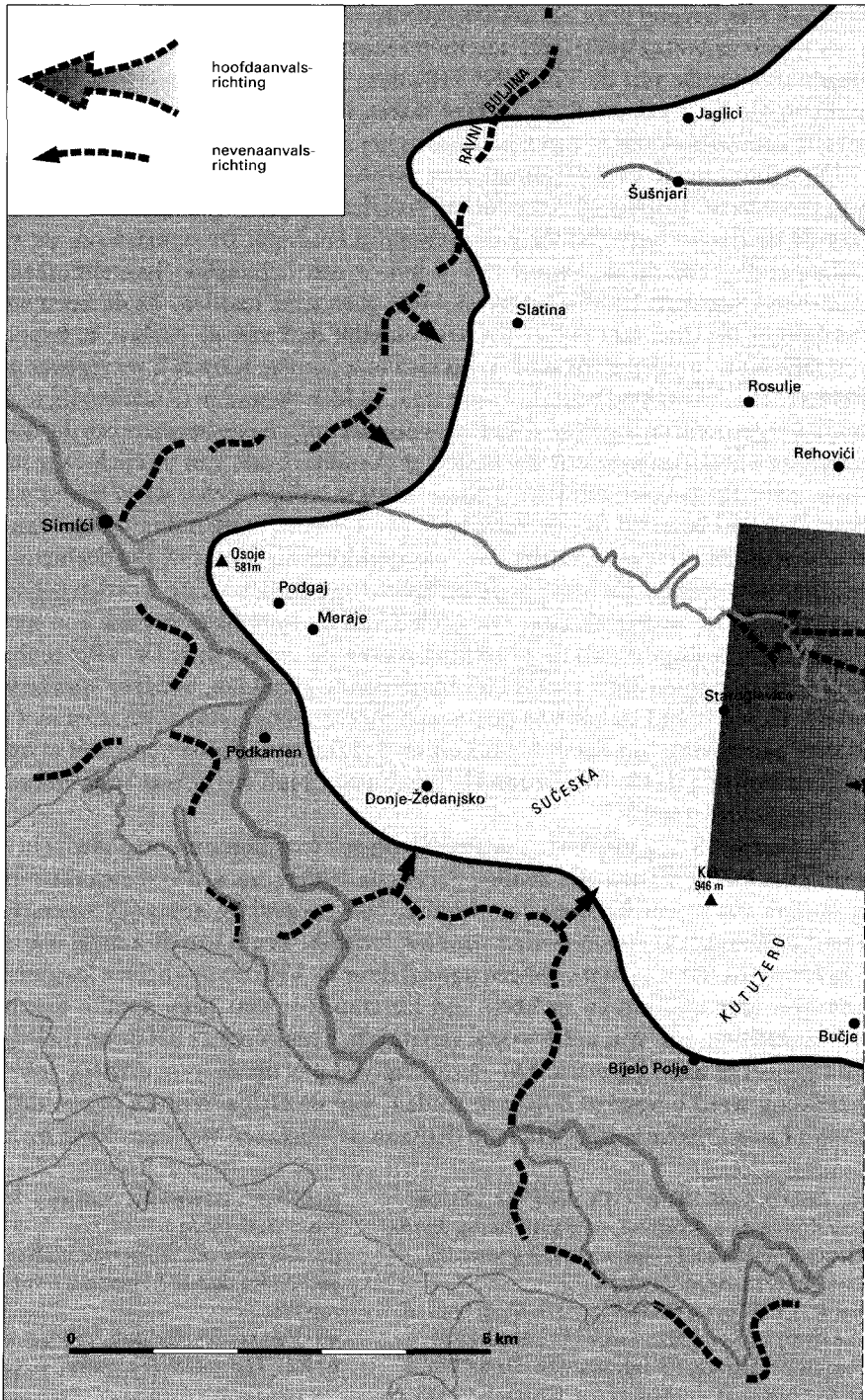
95 ICTY (IT-33-98) OTP Ex 64B, Main Staff of the Army of Republika Srpska to President of Republika Srpska, for information, Drina-korps IKM/Forward Command Post, Generals Gvero

and Krstić, personally, 09/07/95, Strictly Conf. No. 12/46-501/95.

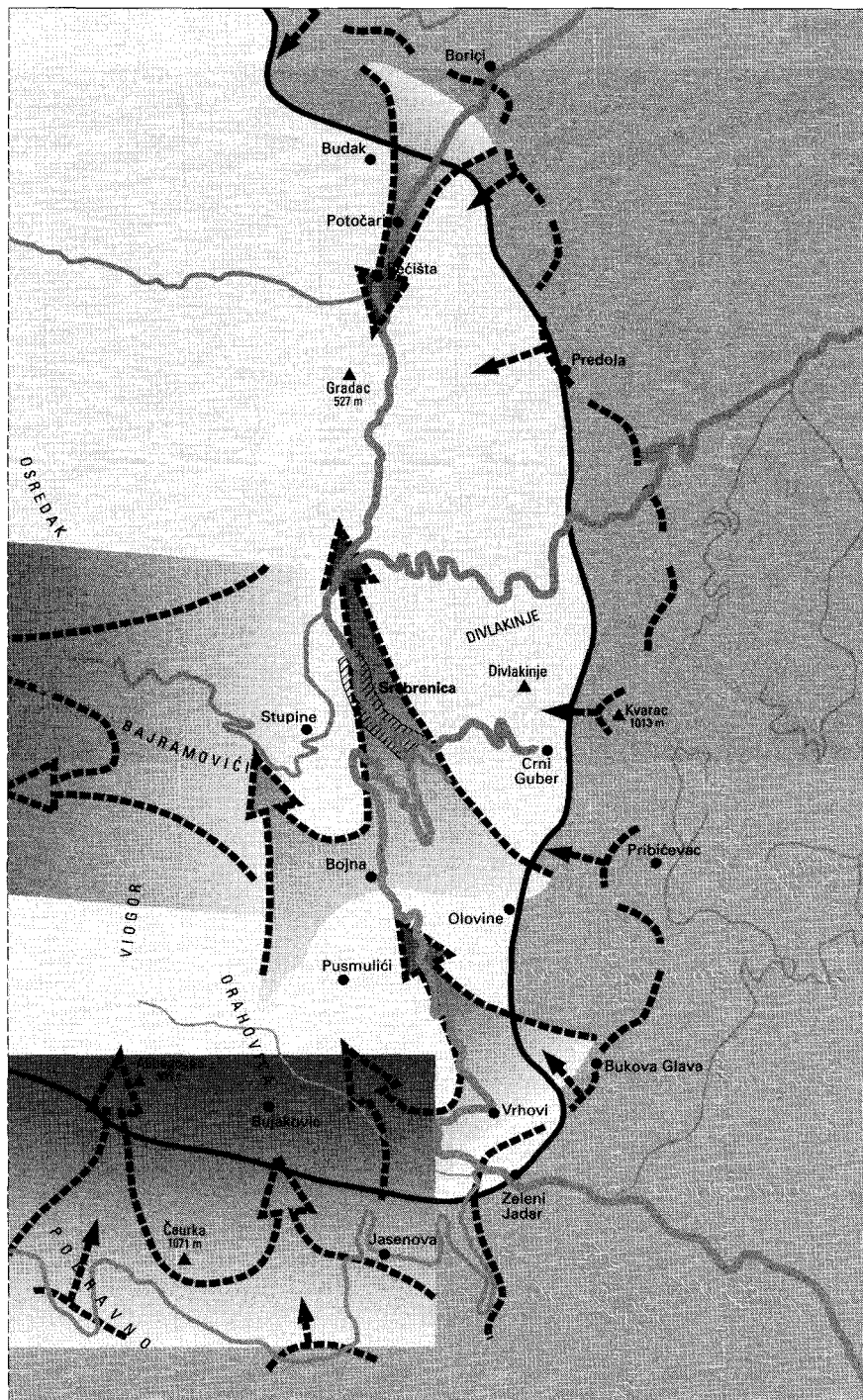
96 Zie voor een uitvoerige analyse van de val van Srebrenica deel III hoofdstuk 6 van het hoofd-rapport.

97 Van Staden, *De fuik*, 1997, p. 9 en Westerman & Rijs, *Het zwartste scenario*, p. 148.

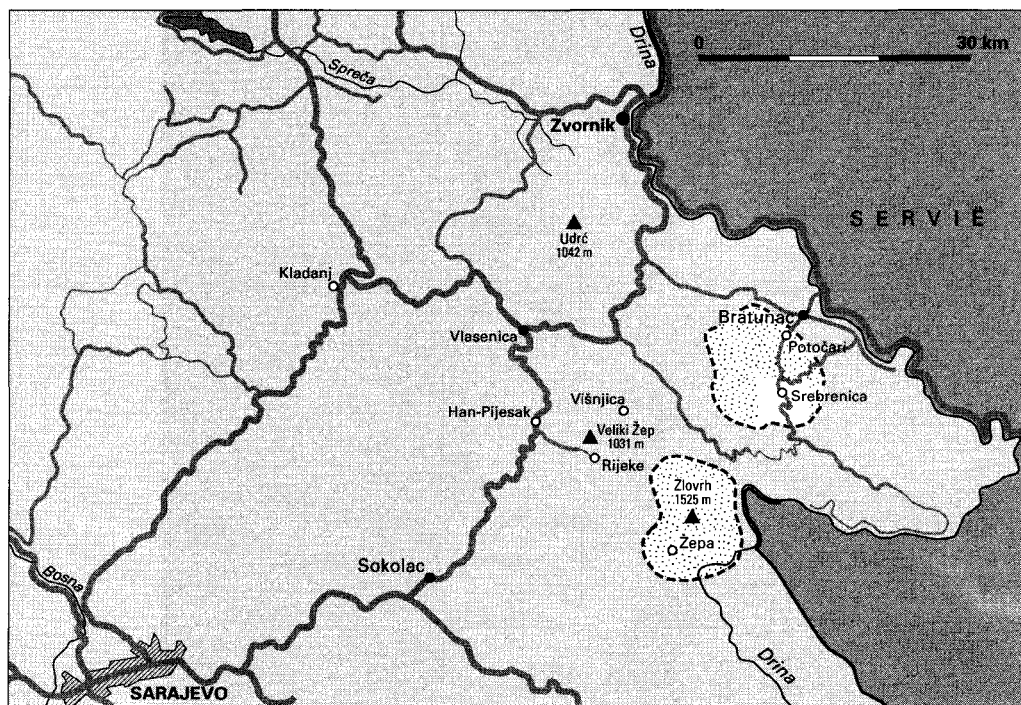
Operatie Krivaja '95

WAS 'SREBRENICA' EEN INTELLIGENCE FAILURE?

Višnjica-incident

van de chaotische situatie die later ontstond. Volgens hem waren de Bosnische Serven helemaal niet van plan Srebrenica in te nemen maar de VRS was op 9 juli zo dicht bij de enclave gekomen dat besloten was om door te stoten. Er was namelijk geen grootschalig verzet van de ABiH.⁹⁸

De vraag of er voorkennis was van de aanval op de gehele enclave is dus alleen relevant voor 9 en 10 juli; de voorkennisvraag voor de aanval op de zuidelijke punt van de enclave daarentegen moet zich toespitsen op de periode van 2 tot 6 juli, omdat toen de voorbereidingen voor het plan 'Krivaja '95' plaatsvonden. Relevant is wat er toen is waargenomen en hoe dit is geïnterpreteerd door de UNPROFOR-staf in Tuzla, Zagreb en Sarajevo. Hierna zal daarom bezien worden of documenten van UNPROFOR, het *Department of Peacekeeping Operations* en officiële documenten uit privé- en overheidsarchieven of gevoerde interviews uitsluitsel geven over de vraag of er indicaties hieromtrent zijn geweest, en of er door westerse inlichtingendiensten *intelligence* is doorgegeven aan de politieke en militaire beleidsmakers binnen UNPROFOR.

5. De inlichtingenpositie van UNPROFOR

Volgens berichten in de pers was generaal Smith via een UNPROFOR-rapport gewaarschuwd: als de ABiH het offensief rond Sarajevo voortzette, zou de VRS de enclaves aanvallen om die te veroveren om daarmee soldaten vrij te maken voor de strijd in andere gebieden.⁹⁹ Smith zelf beweerde dat de aanval een grote verrassing was en de *Political Director* op het *Foreign and Commonwealth Office*, en voormalig voorzitter van het *British Joint Intelligence Committee*, Pauline Neville-Jones, verklaarde hetzelfde.¹⁰⁰ De Zweedse EU-onderhandelaar Carl Bildt zei evenmin over indicaties te beschikken van een militaire opbouw of van de intentie om Srebrenica te veroveren. Bildt stelde dat de algemene beoordeling door 'all analytical and intelligence units in and out of the theatre of war at this point of time' was dat de VRS niet de hele enclave wilden innemen.¹⁰¹

Van belang bij het verifiëren van deze visies is om te kijken naar de informatiestroom binnen UNPROFOR. Dergelijke voorinformatie had in eerste instantie afkomstig moeten zijn van actoren die opereerden in de enclave, zoals Dutchbat, UNMO's, de Britse JCO's (SAS-eenheden), of niet-gouvernementele organisaties (ngo's). Ook de ABiH in de enclave en in het 2e Korps in Tuzla had een belangrijke bron van *intelligence* kunnen zijn voor UNPROFOR. Informatie uit die bronnen had terecht moeten komen bij *Sector North East*, waarvandaan deze doorgegeven had moeten worden aan *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo en vandaaruit naar het hoofdkwartier van UNPROFOR in Zagreb. Via deze lijn had in beginsel de belangrijkste *intelligence* over Srebrenica moeten lopen. Deze inlichtingen hadden dan aangevuld moeten worden met informatie aanwezig bij de diverse nationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten. De vraag die zal worden beantwoord is in hoeverre dat ook is gebeurd.

98 Željko Planinčić, 'The Call for help goes out to the best', *Banja Luka Srpska Vojska*, (FBIS vertaling), 03/11/95.

99 S. Sullivan and A. Sage, 'Britain's UN forces

gave warning of Serb attacks', *The Times*, 15/07/95.

100 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

101 Bildt, *Peace Journey*, pp. 55 - 57.

Voorkennis en inschattingen bij Dutchbat en de UNMO's

Uit alle documenten en interviews blijkt dat Dutchbat totaal verrast werd door de aanval; Karremans beschikte niet over voorkennis. Het laatste situatierapport dat Dutchbat op 5 juli verstuurde, uren voor het begin van de VRS-aanval, vermeldde slechts dat de situatie kalm was.¹⁰² Het was rustig in de enclave. Bij OP-K vertrokken aan het eind van de middag 43 mannen en vrouwen in zuidelijke richting. De enige andere melding die op militaire activiteit wees, was dat de ABiH veel opstellingen nabij de confrontatielijn bezet had en dat bij OP-C een oplegger met een tank was gesignaleerd.¹⁰³ In Bratunac was niets te merken geweest van de opbouw van een aanval op de enclave. De VRS-verbindingsofficier Jovan Ivić moest via de speciale telefoonlijn met Dutchbat vernemen dat de aanval was begonnen.¹⁰⁴ De commandant van de SAS rapporteerde aan zijn hoofdkwartier dat ook hem rapporten bereikten waarin werd gesproken van troepenverplaatsingen door de VRS. Hij geloofde niet dat Karremans de VRS als een serieuze dreiging beschouwde. Karremans had in juni nog aan een arts van *Médecins sans Frontières* (MSF) verteld dat de ABiH ten minste zeven dagen stand kon houden en sterk genoeg was om de val van de enclave te voorkomen.¹⁰⁵

Op 5 juli kwam er een eerste aanwijzing voor naderend onheil. Dutchbat meldde dat er een konvooi was gezien van vijf YPR's, vier T-55 tanks en vijf trucks, en de verplaatsing van vijf stukken artillerie vanuit Bratunac naar het zuiden, evenals een melding dat er ten zuiden van Zvornik vijf tanks op de weg waren waargenomen. De melding van de tanks was afkomstig van een *Field Officer* van UNHCR en van de artillerie bij Bratunac van het liaisonteam van Dutchbat.¹⁰⁶ Het waren echter geen aanwijzingen waaruit Dutchbat of UNPROFOR conclusies over een aanval trokken. Het dichtst bij een vermoeden dat er zwaar weer op komst was, kwam de G-2 (inlichtingenstaf) van *Sector North East*. Daar leidden meldingen van Dutchbat tot het commentaar:

It is not known what the final destination is for the convoy or the arty [artillery] pieces but it may be a show of strength to keep the pressure on the enclave or to stop the movement of arms between the two enclaves of ZEPA and SREBRENICA. This may mean an increase in Warring Faction activity around the enclaves in the very near future. The tks [tanks] were not reported as being on low loaders so it is assumed that they will not be going too far remembering that DUTCHBAT will shortly be in the process of rotating and the BSA [VRS] may wish to test the new boys out.¹⁰⁷

Die test kwam sneller dan *'the near future'* en Dutchbat was nietsvermoedend. Dat onheil manifesteerde zich toen in de vroege ochtend van 6 juli geheel onverwachts granaten op de enclave neerkwamen. Dat hiermee de Bosnische Serven de aanval op de enclave hadden ingezet drong maar langzaam tot de hogere echelons door.

102 Defensie, Sitrap. HQ Dutchbat to Sector HQ North-East, Sitrep for period 041700 to 051700B Jul 95. (Supplement to Daily Milinfosum 4 Jul 95. KL Crisisstaf).

103 SMG. Fax S2/3 Dutchbat to A-Cie (Simin Han), 1 (Nederland/BE) Logtbat, Logbase Zagreb, Comcen Crisisstaf, Milinfo 040600 - 050600B Jul 95.

104 Interview Jovan Ivić, 20/10/00.

105 Vertrouwelijke informatie (1).

106 CRST. Supplement to Daily Milinfosum 04/07/95 en SMG 1004/59, Logboek G3 Sarajevo 4 juli 18.00B.

107 SMG. HQ Sector NE Daily Milinfosum from 031700B to 041700B Jul 95. UN Confi. De melding van de tanks zuidelijk van Zvornik was afkomstig van een Field Officer van UNHCR. (SMG, LO-Team to UNMO's Srebrenica, Milinfo, 05-07-95 16:46.)

Dat *United Nations Military Observers* (UNMO's) de voorbereidingen hebben waargenomen ligt niet voor de hand, anders hadden zij dit wel aan Dutchbat gemeld. De UNMO's waren een aparte organisatie; toen het Canadese bataljon in Srebrenica arriveerde, vestigden de UNMO's zich in het PTT-gebouw in het centrum van Srebrenica, vanwege de centrale locatie en goede faciliteiten voor telecommunicatie.¹⁰⁸ Volgens de UNMO-tolk Emir Suljagić hebben de VN en Dutchbat van de dreigende aanval moeten afweten. Een maand voor de aanval reisden volgens hem enkele UNMO's van Srebrenica naar Sarajevo. Onderweg, op zo'n twintig kilometer van Srebrenica, zouden zij grote aantallen tanks, soldaten en wapens hebben gezien, waaronder SA-3 raketten. Het was volgens Suljagić duidelijk dat er iets ging gebeuren. Hij zou deze *intelligence* eveneens hebben doorgegeven aan de ABiH.¹⁰⁹ Deze waarneming had echter niets te doen met een aanval op Srebrenica, omdat de voorbereidingen toen nog niet begonnen waren.

De alarmerende visie is ook terug te vinden in beweringen als zouden de UNMO's op 2 juni een confidencieel rapport hebben opgesteld over de aanwezigheid van de Arkan Tijgers in de omgeving van Bratunac. Volgens Hartmann had Arkans reputatie 'aurait dû alerter les hauts commandements militaires de Sarajevo et de Zagreb'. De UNMO's in de regio zouden tot de alarmerende vaststelling zijn gekomen dat de Arkan Tijgers 'were evil enough to cleanse "an enclave" and emphasizing the probability of an offensive in the near future'. Die waarneming van Arkan dateerde echter van eind mei; toen waren de VRS-vorbereidingen nog niet begonnen.¹¹⁰

Ook Westerman en Rijs verwijzen naar rapportage van de UNMO's, die uit de aankomst van de Arkan Tijgers de conclusie trokken dat de VRS niet in staat was om de enclave te veroveren. Daarvoor waren de Arkan Tijgers nodig.¹¹¹ Afgezien van het feit of dit een juiste inschatting was van de werkelijke militaire kracht van de VRS, moet geconstateerd worden dat de UNMO's niet met harde en concrete aanwijzingen voor een aanstaande aanval kwamen. Het blijft bij vage suggesties dat zoiets wel eens zou kunnen gaan gebeuren.

Het blijkt dat de UNMO's niets van de VRS-vorbereidingen hebben waargenomen. Er was, volgens de Canadese UNMO Bob Patchett, die tot eind juni 1995 in de enclave verbleef, geen opbouw van de VRS vastgesteld. In de maanden april en mei was het zelfs mogelijk geweest om de bestandslijn over te steken en met de VRS te praten; die bestond toen uit lokale militairen. Zij vroegen naar personen die ze kenden in de enclave, en hoe de toestand van bepaalde huizen was. Patchett was de enige UNMO die op 23 juni weg mocht; hij had niet verwacht via Bratunac te mogen reizen. Hij zag in die stad geen militaire opbouw of checkpoints. Hij zag ook geen geschutopstellingen nabij de brug over de Drina. De VRS klaagde er wel al weken over dat de ABiH loopgraven aan het aanleggen was en zwaar bewapend rondliep. VRS-militairen hadden wel eens aan Patchett een kaart getoond met nieuwe confrontatielijnen, waaruit bleek dat het *Swedish Shelter Project* onder VRS-controle zou komen. Hij verwachtte dat als de VRS eenmaal de aanval had ingezet, die ook zou

108 Interview Emir Suljagić, 24/05/99.

109 Interview Emir Suljagić, 23/11/97.

110 Florence Hartmann, 'Chronologie d'une négligence criminelle: le génocide de Srebrenica', M.F. Allain, e.a., *L'ex Yougoslavie en Europe. De la faillite des Démocraties au Processus de Paix*,

Paris, 1997, p. 115, en 'AICG call to indict General Janvier', *Bosnia Report*, No. 1, November-December 1997, p. 3.

111 Westerman & Rijs, *Het Zwartste Scenario*, p. 149.

doorzetten; dat was het gebruikelijke patroon. Hun bedoeling was om de eigen linies dichter te laten aansluiten op de enclavegrenzen.

In juni constateerde Patchett dat door de VRS veel bomen werden gekapt die met tractoren werden weggeslept. Dat kon zijn om een route te openen of voor commerciële doeleinden. Er kon niet van worden gezegd dat de VRS iets aan het opbouwen was.¹¹²

Op 25 juni meldde het UNMO-team in Srebrenica dat er erg weinig nieuws was over de VRS. De ABiH-soldaten lieten hun wapens openlijk zien en nieuwe uniformen werden gesignaleerd.¹¹³ Uit het overzicht voor de periode 25 juni tot 1 juli opgesteld door het UNMO-hoofdkwartier in Zagreb kon ook niet afgeleid worden dat er een aanval op handen was. Er werd in ieder geval niets voorspeld.¹¹⁴ De UNMO's waren dan ook verrast toen Bećirović verslag deed van de waarneming van twee bussen en twee trucks die in de middag van 5 juli bij Zeleni Jadar VRS-troepen hadden afgezet. De hele dag waren er die 5de juli al rond de enclave troepenconcentraties waargenomen. De UNMO's spraken er in hun verslag hun verwondering over uit dat de ABiH deze voorbereidingen (die niet door Dutchbat waren waargenomen) niet had gerapporteerd.¹¹⁵

Pas op 6 juli kwamen er serieuzere berichten van het UNMO-team. Het meldde zware beschietingen; de aanval was toen echter al begonnen. Bećirović verklaarde op een bijeenkomst met Dutchbat en de UNMO's dat in de afgelopen 24 uur een concentratie van VRS-troepen had plaatsgevonden. Hij verzocht Karremans zijn rotatie zorgvuldig te plannen, opdat de VRS geen kans kreeg om soldaten te laten vertrekken en vervolgens geen vervanging toe te laten. Blijkbaar verwachtte hij de inname van de enclave niet.¹¹⁶

De UNMO's gaven als commentaar dat de ABiH over voorkennis beschikte over voorbereidingen maar deze niet had gerapporteerd, hetgeen toch opgevat kon worden als een indicatie van de 'underrated attitude they attached to it'. De UNMO's meenden dat als de bewegingen van de VRS op 5 juli in een vroegtijdig stadium waren gerapporteerd de aanval van vandaag 'could have been pre-empted and counter measures taken to prevent it'.¹¹⁷

Volgens de drie UNMO's was de ineensstorting van de verdediging te wijten aan een zwakke bevelsketen bij de ABiH. De af en toe tegenstrijdige bevelen werden door sommige eenheden gewoon niet opgevolgd. Dat leidde tot totale verwarring, die weer resulteerde in zinloze troepenverplaatsingen van de ene naar de andere kant van de enclave. De VRS kende die zwakte en exploiteerde die.¹¹⁸ Verder kan de zwakke positie van Bećirović, na het vertrek van Orić uit de enclave, een rol gespeeld hebben (zie hoofdstuk 4 van deel II van het hoofdrapport).

Kort samengevat: dagboeken, UNPROFOR-rapporten, debriefing van en interviews met

112 Interview Bob Patchett, 19/11/99.

113 SMG. UNMO SNE to UNMO HQ, Sarajevo, No. IN 551, 25/06/95. Zie ook de rapportage uit UNMO HQ Zagreb: UNPF, Genève, Box 75, UNMO HQ Daily Sitrep, 25/06/95.

114 UNGE, UNPF, Box 75, UNMO activities, UNMO HQ Zagreb, MIO Office, Infosum for the period 25 June-01 July, 1995, 03/07/95.

115 NIOD, Coll. CD-ROM's. Komanda 28. Divizije aan Komanda 2. Korpusa, 6 juli 1995, Str. pov. br. 01-163/95. UNMO Srebrenica to TX

061700B Jul 95 en Archief MID, MID/KL. UNMO HQ Sector BH-NE to UNMO HQ BH COMD, 06/07/95.

116 Vertrouwelijke collectie (5). Verslag: *Report on The Battle of Srebrenica*, 21/07/95.

117 MID/KL. No. 153, UNMO Srebrenica to TX, No. 5220, 06/07/95.

118 Vertrouwelijke collectie (5). G-2 Air, Flt. Lt. Hooper, 'Debrief in UNMOS from the Srebrenica enclave', 23/07/95.

UNMO's leveren gegevens op die in tegenspraak zijn met de beweringen van diverse genoemde auteurs: de UNMO's beschikten *niet* over tactische voorkennis.

De waarnemingen van de JCO's

In een analyse van rapporten van *Joint Commission Observers* in Tuzla en Srebrenica wordt geconcludeerd dat zij geen enkele indicatie hadden over een aanval.¹¹⁹ Daarbij moet aangetekend worden dat het JCO-team in de enclave door Karremans behoorlijk in zijn bewegingsvrijheid werd beperkt; zij mochten alleen maar meelopen met Nederlandse patrouilles. De commandant van de JCO's rapporteerde in mei dat 'there were constant rumours at this time from the ABiH that the Bosnian Serb Army (VRS) were planning to attack the Enclave'.

Op 25 mei rapporteerde de JCO-commandant dat *Bosnia Herzegovina Command* hem had meegedeeld dat 'a move on the eastern Enclaves was a real possibility and that if this occurred then Srebrenica would be the first'. Dit was waarschijnlijk een analyse van Smith naar aanleiding van de NAVO-bombardementen bij Pale. Deze informatie werd overgebracht aan Dutchbat, 'who it is reported, did not believe it'.¹²⁰

Op 8 juni belegden vertegenwoordigers van de ABiH een spoedbijeenkomst met Dutchbat en de JCO's en 'gave them detailed plans for an 'imminent attack' on the Enclave'. Dat zorgde er niet voor dat er alarmbellen afgingen: de JCO's waren niet onder de indruk. Zulke geruchten hadden zij vaker gehoord en 'were thus hard to take seriously'. Daarnaast hadden de JCO's 'no confirmatory evidence for the plan' ontvangen. Daaruit kan worden afgeleid dat ook generaal Smith en de Britse inlichtingendiensten van niets wisten. Dat bleek ook op de ochtendbriefing op 25 juni, waar generaal Smith verklaarde dat het probleem was 'that we have very little intelligence on what Mladic's movements are'.¹²¹

Op 5 juli werden vijf tanks, vijf YPR's en vier vrachtwagens gezien die in zuidelijke richting gingen. Dit bericht kwam van een UNHCR-medewerker en de commandant van de JCO's rapporteerde dit aan zijn hoofdkwartier in Sarajevo; de aanval begon een dag later.

Op 7 juli rapporteerde de commandant dat Dutchbat en zijn hoofdkwartier in Sarajevo beiden van mening waren dat de VRS-operatie beperkt van aard zou zijn en alleen bedoeld was om de ABiH een lesje te leren. Hij voegde wel toe: 'There was (. . .) no way of knowing for sure.' De aanval werd voortgezet maar de JCO's bleven voortdurend in onzekerheid over de VRS-bedoelingen. Het team bleef vasthouden aan de analyse dat het alleen om de zuidpunt ging en 'even after the attack had started in July it was only in the last 2 days that it became evident that the Serb objective was to overrun the whole enclave'.¹²² De beoordeling moet dan ook zijn dat ook de JCO's mede vanwege de beperkte operationele bewegingsvrijheid weinig tot niets hebben geweten van de opbouw van VRS-troepen en de geplande aanval. Er bleef constant onzekerheid bestaan over de werkelijke bedoelingen van de VRS. Blijkbaar beschikte het hoofdkwartier van de JCO's ook niet over meer inlichtingen.

Dat het Britse militaire establishment verrast was, kon afgeleid worden uit een latere analyse. Het document was opgesteld door het *Joint Analysis Center* te Molesworth in het Verenigd Koninkrijk; het eindpunt van alle beschikbare *intelligence* uit diverse (inter)nationale kanalen en heeft een totaalbeeld van het gebeuren. In de analyse van de operatie werd gememoreerd dat de VRS-aanval 'runs counter to what has been expected of them for several years'. Normaal werd alleen aan de enclavegrenzen druk uitgeoefend om de 'high

119 Vertrouwelijke informatie (1).

120 Vertrouwelijke informatie (1).

121 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 130.

122 Vertrouwelijke informatie (1).

ground' te bemachtigen. Er was geen poging verwacht om de hele enclave of de stad aan te vallen vanwege het aantal soldaten benodigd voor huis aan huis gevechten. Molesworth dacht dat de VRS te slecht in zijn infanterie zat en dat de ABiH te sterk zou zijn. Vermoed werd dat eind juni ABiH-eenheden waren vertrokken en dat de achterblijvers onvoldoende moed en geestkracht hadden om lang en hard weerstand te bieden.¹²³

Voorkennis bij UNHCR

In een verslag van 25 juni werd door de vertegenwoordiger van UNHCR dieper ingegaan op de situatie rond Srebrenica. De bevolking begon zich zorgen te maken over uitspraken van Karadžić over de stopzetting van de bevoorrading van de enclave.¹²⁴

De volgende dag gaf de directeur van het ziekenhuis in Srebrenica een interview aan de Bosnische staatszender. De directeur verklaarde dat als niet binnen veertien dagen iets werd gedaan aan de bevoorrading de situatie in Srebrenica rampzalig zou worden. Een betere bevestiging voor de Serven dat hun wurgstrategie werkte, had men in Pale niet kunnen krijgen. Hij meldde dat veel geruchten de ronde deden over militaire operaties buiten de grenzen van de enclave. Zo zouden ABiH-troepen geïnfiltreerd zijn in Han Pijesak; er zou een Servisch dorp platgebrand zijn vlakbij Milići; er waren gevechten rond Vlasenica, en beschietingen van de enclave werden verwacht. Dutchbat had de bevolking gewaarschuwd zich niet te verzamelen op de marktplaats.¹²⁵

In de verslagen van UNHCR kunnen verder geen aanwijzingen worden gevonden van een geplande aanval. Toch was het volgens de speciale gezant van UNHCR in voormalig Joegoslavië, José Maria Mendiluce, in een artikel in 1997 overduidelijk.

We knew what was going to happen in Srebrenica. Mladic was going to be more merciless than ever to get revenge for his setbacks. Only a fool couldn't have seen it coming, or someone very badly informed. I don't know whether General Janvier is a fool or very badly informed, but he is an accessory to this genocide.¹²⁶

De vraag is of deze kennis destijds al bij hem aanwezig was of dat hij pas achteraf tot dit standpunt is gekomen; het laatste lijkt het meest waarschijnlijk.

Voorkennis bij Médecins sans Frontières

MSF was de enige organisatie die geruchten opving dat de VRS bezig was met de voorbereidingen. Dit blijkt uit een bericht van MSF van 27 juni 1995. Belangrijke bronnen 'close to the VRS said that the VRS might soon launch a large-scale offensive on Srebrenica with the intention of taking the entire enclave'.¹²⁷ Dit bericht kwam een dag na de ABiH-aanval op Višnjica.¹²⁸ Waarschijnlijk is dit niet doorgegeven aan Dutchbat; omdat de feitelijke order pas op 2 juli werd uitgevaardigd, is het nog maar de vraag of deze MSF-informatie tactisch of strategisch van aard was. Onduidelijk is verder wie de bron was bij de VRS.

123 Vertrouwelijke collectie (4), JAC Analysis Balkan Crisis Group to Capt Theunens, 14/07/95.

124 CRST. UNHCR, Srebrenica aan UNHCR, Zagreb, No. IN. 001, 25/06/95.

125 CRST. UNHCR, Belgrade aan UNHCR, Zagreb, No. IN. 004, 26/06/95.

126 AICG call to indict General Janvier', *Bosnia*

Report, No. 1, November-December 1997, p. 4.

127 MSF, Brussel. MSF Capsats, Message IN 481, 27/06/95.

128 DCBC, doos 66. Kapitein Klu. P.C.J. Blonk, 'Chronologisch overzicht Srebrenica 1 maart 1996 t/m 26 juli 1996, Stg. Geheim, 11/07/96.

Voorkennis bij de ABiH

De ABiH beweerde wel over voorkennis te beschikken. De bevelhebber van het 2e Korps in Tuzla, generaal Sead Delić, beweerde achteraf dat de aanval geen verrassing was geweest. Dit verklaarde hij in een interview met het NIOD. Het 2e Korps beschikte over inlichtingen en waarschuwde Karremans, maar die geloofde dit niet.¹²⁹ Het is echter merkwaardig dat in de rapportage van Dutchbat hiervan geen sporen zijn aangetroffen. Verder is het vreemd dat in rapporten van het 2e Korps aan het ABiH-hoofdkwartier in Sarajevo hiervan ook geen melding werd gemaakt. Zo berichtte het korps op 3 juli uitsluitend over de humanitaire situatie in Srebrenica. Er was een bijna catastrofaal tekort aan voedsel en de ABiH troepen konden niet goed functioneren zonder voldoende voedsel.¹³⁰ Verder blijkt uit de post mortem-analyse van acht pagina's die het 2e Korps voor het ABiH-hoofdkwartier in Sarajevo opstelde niet dat er voorkennis was.¹³¹

Er gingen ook meldingen van de ABiH naar UNPROFOR, maar ook daar deed men, volgens Delić, niets met de Bosnische waarschuwingen.¹³² Zoals in hoofdstuk 6 werd beschreven, speelden verbindingsinlichtingen een belangrijke rol bij de ABiH. *Signals intelligence* zou belangwekkende voorinformatie hebben verschaft. De belangrijkste af luisterposten waren in Tuzla, Okresanica en Konjuh; daar hadden de Elektronische Oorlogvoeringseenheid van het 2e Korps en de *Signals intelligence*-sectie van de Bosnische Binnenlandse Veiligheidsdienst af luisterposten. Deze laatste sectie werkte onafhankelijk van de Elektronische-Oorlogvoering-eenheid, maar deelde wel *intelligence* met haar. De doelen van die posten waren het af luisteren en registreren van het militaire radioverkeer van de VRS. Dat gebeurde ook voor, tijdens en na de val van Srebrenica, aldus diverse getuigenverklaringen voor het Tribunaal tijdens het proces tegen generaal Krstić. Konjuh richtte zich voornamelijk op het Drina-korps en de Generale Staf van de VRS.¹³³

Het belangrijkste communicatiepunt van de VRS lag op de berg Veliki Žep bij Han Pijesak. Die communicatietoren had een groot bereik en de Elektronische Oorlogvoeringseenheid kon, volgens Bosnische militairen, over *real-time intercepts* en *intelligence* beschikken. Het lijkt erop dat in ieder geval de ABiH in Tuzla op de hoogte was van de voorbereidingen. Zo verklaarde luitenant-kolonel Šemsudin Murinović, als plaatsvervangend commandant belast met de veiligheid in de 24e Divisie van de ABiH, dat het 2e Korps voorkennis had. Ongeveer vier maanden voor de aanval werden er al rapporten naar het hoofdkwartier in Sarajevo gestuurd dat er 'iets' zou gaan gebeuren. Vooral intercepts van VRS-communicatieverkeer wezen hierop. Het was volgens Murinović vooral *Signals intelligence* die dit verraadde. De luchtdoelraketten bij Srebrenica moesten namelijk uit een ander gebied komen, en de instructies voor het overbrengen werden onderschept. Alle luchtverdedigingsmiddelen werden in Oost-Bosnië geconcentreerd. *Signals intelligence* verraadde ook dat Mladić serieus van plan was om bij voortgezette luchtaanvallen Dutchbat in gijzeling te nemen en hieraan bloot te stellen.

Een andere *Signals intelligence*-expert, kapitein Hazrudin Kisić, bevestigde dat dankzij

129 Interview Sead Delić, 10/03/99.

130 ABiH, Tuzla, Archief 13-05-95, Rapport van 2e Korps aan HQ, nr. 02-2-13-489, 03/07/95 en Rapport van 2e Korps aan HQ, geen nummer, 04/07/95.

131 ABiH, Tuzla, Archief 13-05-95, Rapport van 2e Korps aan HQ, Verslag van de gebeurtenissen

in Srebrenica bestemd voor de Generale Staf van het ABiH te Sarajevo, Document No. 24, Draft Top Secret (8 p.), 28/08/95.

132 Interview Sead Delić, 09/03/99.

133 Overview of Court Proceedings, verklaringen van 8 getuigen, 30/06/00 en 23/06/00, op: <http://www.un.org/icty/news/Krstić/Krstić-cp.htm>

verbindingsinlichtingen het 2e Korps ruim van tevoren op de hoogte was.¹³⁴ Zijn eenheid onderschepte vanuit Tuzla *real time intercepts* en *intelligence*. Op 3 juni kreeg de ABiH nieuwe signalen dat er iets stond te gebeuren;¹³⁵ dat was na de aanval op OP-E. Generaal Sead Delić bevestigde dat uit intercepts van boodschappen van Mladić was gebleken dat deze een aanval plande.¹³⁶

Op basis van verbindingsinlichtingen werd aan de ABiH in de enclave verslag gedaan van de resultaten van de Moslim-aanval op Višnjica; het leger kreeg een dag later een overzicht van de belangrijkste intercepts die betrekking hadden op deze aanval: de VRS wilde de eenheden die betrokken waren bij deze aanval opsporen en stuurde hiertoe speciale instructies aan troepen, die de codenaam 'geel' hadden.¹³⁷ Op 2 juli ontdekte Kisić via intercepts de plannen voor een aanval op Srebrenica: hij had één week voor de feitelijke aanval berichten onderschept waaruit onomstotelijk bleek dat de VRS wilde gaan aanvallen. Hieruit bleek ook dat de VRS om logistieke steun vroeg en een groot aantal bussen. De intercepts waren van gesprekken tussen Krstić en zijn plaatsvervanger. De operatie werd geleid vanuit Prebičevac.¹³⁸

Uit de rechtszaak tegen Krstić bleek dat de ABiH in Srebrenica en het 2e Korps in Tuzla omstreeks 5 juli op de hoogte waren van de geplande militaire operaties. *Human intelligence* van de lokale bevolking gaf aan dat extra VRS-eenheden arriveerden. Verkenningsgroepen van de ABiH ontdekten dat deze verse eenheden arriveerden in de middag van 5 juli. Het doel van de VRS operatie was om de verbindingslijnen tussen Srebrenica en Žepa af te snijden.¹³⁹

Een deel van de intercepts waarover het Joegoslavië-Tribunaal beschikte, waren al eerder in 1998 door Mehmed Pargan gepubliceerd in *Sarajevo Slobodna Bosna*. Pargan onthulde dat de commandant van het Drina-korps eind juni aan de lokale commandanten in Zvornik de instructie van Mladić doorgaf de voorbereidingen voor de aanval te treffen. Na eerste verkenningen stuurde het Drina-korps op 3 juli ruim veertig voertuigen, waaronder bussen en vrachtwagens, in de richting van Srebrenica. De volgende dag beschikte het Korps al over 1200 liter brandstof en werden vier tanks op weg gestuurd. Op 6 juli waren de logistieke voorbereidingen getroffen en de armlinten verdeeld.¹⁴⁰ In het artikel van Pargan worden de transcripties van de intercepts afgedrukt die het 2e Korps van de aanval maakte. Ook blijkt uit zijn verhaal dat de *intelligence*-sectie in Kladanj het verloop van de strijd nauwgezet heeft gevolgd.

Kortom, de ABiH en de Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst leken goed geïnformeerd te zijn over de op handen zijnde aanval – en zelfs over de latere strijd en moorden. Hierbij kan ook nog verwezen worden naar de uitspraken van Bećirović, die op 6 juli tegenover Dutchbat verklaarde dat de ABiH de opbouw van de VRS op 4 en 5 juli had waargenomen maar niet had doorgegeven. Een reden hiervoor werd niet gegeven, aldus Brantz in zijn dagboek.¹⁴¹ Uit het rapport van Butler, opgesteld voor het Tribunaal, blijkt dat

134 Interview Hazrudin Kisić, 17 en 18/05/99.

135 NIOD, Coll. CD-Rom's. 28e Divisie aan Sectie MV, 2e Korps, No. 02-06-25/95, 06/06/95.

136 Interview Sead Delić, 10/03/99.

137 NIOD, Coll. CD-Rom's. Sectie MV, 2e Korps aan 28e Divisie, No. 02/8-01-998, 27/06/95 en 02/8-01-1012, 28/06/95.

138 Interview Hazrudin Kisić, 17 en 18/05/99.

139 Rapport Butler, *Srebrenica Military Narrative – Operation Krivaja 95*, 15/05/00, pp. 950763 – 950764.

140 Mehmed Pargan, 'B-H Army Eavesdropped on VRS', *Sarajevo Slobodna Bosna*, (FBIS vertaling), 11/07/98.

141 NIOD, Coll. Brantz. Dagboek Brantz, pp. 277, 281 en 284.

er inderdaad een rapport is opgesteld door de 28e Infanterie Divisie.¹⁴² Onduidelijk blijft echter wat er met deze ABiH-rapportage is gebeurd. Ook Westerman en Rijs meldten dat de Bosnische inlichtingendienst al twee weken voor de val over duidelijke aanwijzingen beschikte dat de Bosnische Serven iets van plan waren. Er was een Servische elite-eenheid gesignaleerd; ongewoon druk militair verkeer was gemeld en intercepts onthulden grote brandstofleveringen.¹⁴³

Toch moeten grote vraagtekens worden gezet bij alle bovenstaande beweringen over voorkennis wat betreft de aanval op Srebrenica. Er waren allereerst helemaal geen voorbereidingen die weken van tevoren zouden zijn aangevangen: de planning voor de operatie begon pas op 2 juli. In de tweede plaats is in hoofdstuk 6 aangetoond dat de Bosnische Moslims niet over *real time* verbindingsinlichtingen beschikten. Het ligt daarom eerder voor de hand dat hun kennis over voorbereidingen pas achteraf zijn vergaard. In hoofdstuk 6 is immers gebleken dat er weliswaar Bosnische intercepts bestonden waaruit blijkt dat het communicatieverkeer van de VRS gevolgd kon worden, maar de Bosnische legerleiding of politieke leiding heeft deze intercepts echter nooit gedeeld met UNPROFOR of de VN in New York.

De intercepts zijn later wel aan journalisten en het NIOD (rechtstreeks en via de MID) ter beschikking gesteld. Interessant was de vraag of dit *near real time* of zelfs *real time* intercepts waren. Als dit namelijk het geval was dan hebben de Bosnische af luisteraars *live* zitten te luisteren naar aanvalsoopdrachten. Konjuh, Okresanica en Tuzla rapporteerden zowel aan het 2e Korps als aan het ABiH-hoofdkwartier in Sarajevo en de hogere politieke leiding. De Bosnische binnenlandse veiligheidsdienst in Okresanica rapporteerde vooral aan de politieke leiders van Bosnië.¹⁴⁴ Dat in ieder geval de Bosnische permanente vertegenwoordiger bij de VN niet op de hoogte was, blijkt ook uit uitspraken van Sacirbey. Op 10 juli belde Sacirbey minister Voorhoeve op met de boodschap dat het volgende VRS-doelwit Bihac zou zijn. Over de andere oostelijke enclaves sprak hij met geen woord.¹⁴⁵

Waren *real time* opnames mogelijk? Zoals eerder beschreven, leerde een eenvoudige rekensom dat het aantal af te luisteren kanalen vermenigvuldigd met het daarvoor benodigde personeel groter was dan het aantal beschikbare mensen nodig voor het *near real time* verwerken en rapporteren. Het verwerkingsproces van de *Communications intelligence* was zeer traag en arbeidsintensief. De conclusie in hoofdstuk 6 was dat sommige telefoongesprekken en VHF kanalen misschien 'live' waren afgeluisterd, maar dat het overgrote deel van het omvangrijke militaire communicatieverkeer van de VRS op banden is opgenomen en pas veel later is geanalyseerd. Verder had de VRS tot 6 juli een radiostilte afgekondigd. Hierdoor ging veel van de samenhang verloren en konden wél in *real time* onderschepte berichten van de VRS nooit in de juiste context geplaatst worden.

De Bosnische *Communications intelligence*-inspanningen overziend, kan worden vastgesteld dat de dienst verantwoordelijk voor verbindingsinlichtingen gewoon te klein was (tien mensen per af luisterpost) en te slecht uitgerust om adequaat zijn missie te vervullen. Toen de aanval begon, is er misschien veel onderschept (vooral communicatieverkeer per Motorola-walkietalkie), maar er was daarna onvoldoende verwerkings- en analysecapaciteit voor en ontoereikende rapportage over de onderschepte berichten. Intercepts werden niet uitge-

142 Rapport Butler, 'Srebrenica Military Narrative – Operation Krivaja 95', 15/05/00, pp. 950764.

143 Westerman & Rijs, *Het Zwartste Scenario*,

pp. 209-210.

144 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

145 Dagboek Voorhoeve, p. 103.

werkt op een computer maar met de hand in logboeken ingeschreven. Banden met intercepts werden hergebruikt en er werden nauwelijks computers ingezet om de stroom aan gegevens te verwerken en te distribueren. Bovendien waren er geen *Communications intelligence*-analisten werkzaam op de afuisterposten om de verbindingsinlichtingen te analyseren en op hun juiste waarde in te schatten, en ontbraken vaste beveiligde verbindingen met ABiH hoofdkwartieren.

Ook zijn er geen indicaties gevonden dat de Bosnische diensten een analysecapaciteit op brigade-, korps- of hoger niveau hadden om de verbindingsinlichtingen op een tijdige manier te integreren met andere *intelligence*, zoals *Human intelligence*. Zelfs als de politieke wil had bestaan om deze brisante intercepts wereldkundig te maken, dan was dit nog niet gelukt omdat de *intelligence*-structuur daarop niet was ingericht. De *real time* intercepts waren daarvoor te fragmentarisch. In ieder geval is uit archiefonderzoek bij Dutchbat, UNPROFOR, de MID of buitenlandse archieven en uit interviews niet gebleken dat de ABiH de verbindingsinlichtingen hebben gedeeld met Dutchbat, UNPROFOR of westerse inlichtingendiensten. Generaal Delić heeft dus geen gelijk met zijn bewering dat uit intercepts van Mladić bleek dat deze een aanval plande.

Een andere voormalige ABiH-generaal beweerde dat de intercepts wel in *real time* waren.¹⁴⁶ Hieraan moet toch getwijfeld worden. Want als de Bosnische Moslims wel beschikten over *real time* verbindingsinlichtingen, waarom zijn die dan niet door hen gebruikt? Volgens een Amerikaanse *intelligence* functionaris zou het de beste pr- stunt ooit geweest zijn, en de Bosnische Moslims hadden *bloody hell and murder* kunnen schreeuwen. De ABiH had deze kans nooit laten lopen als men de beschikking had gehad over *real time intelligence*. Deze functionaris vermoedde dat de ABiH gewoonweg niet beschikte over *real time* capaciteiten.¹⁴⁷ De vraag is verder waarom de ABiH, als deze wist van de aanval, die kennis niet heeft doorgegeven aan UNPROFOR of westerse inlichtingendiensten. Alle beschikbare *intelligence* werd wel degelijk doorgegeven aan UNPROFOR, aldus majoor Šefko Tihić, hoofd *Intelligence* van het 2e Korps. Inlichtingen waren doorgegeven aan SNE, maar daar had men er niets mee gedaan. De inschatting zou zijn geweest dat de VRS geheel Srebrenica wilde innemen en dat juni/juli daarvoor de beste tijd was. Er waren indicaties, zoals het verplaatsen van SAM's van de linker- naar de rechteroever van de Drina.¹⁴⁸ Voor deze laatste bewering is geen bewijs gevonden.

Uit het dagboek van de plaatsvervangend commandant van *Sector North East*, kolonel C. Brantz, blijkt dat officieren van de ABiH inderdaad regelmatig signalen hebben afgegeven dat de ontwikkelingen rond de enclave goed in de gaten werden gehouden. Zo sprak Brantz op 28 juni met generaal Dudaković, stafchef van het 2e Korps, die op een kaart de plaatsen aanwees waar vandaan de ABiH-verkenners de ontwikkelingen in de gaten hielden. Zij hadden geconstateerd dat steeds meer soldaten en materieel uit Serviërs naar Srpska werd gebracht.¹⁴⁹ Dudaković werd tijdens dit gesprek steeds telefonisch op de hoogte gehouden van de toestand rond de enclave. Maar pas op 6 juli kreeg Dutchbat iets van de ABiH over de opbouw van de VRS op 4 en 5 juli te horen.¹⁵⁰ Dat is rijkelijk laat. Als het 2e Korps al in vroegtijdig stadium op de hoogte was, waarom werd dan niet bij UNPROFOR harder aan de

146 Vertrouwelijke informatie (71).

147 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

148 Interview Šefko Tihić, 08/03/99.

149 NIOD, Coll. CD-Rom's, Zuilich Mehmed

aan 28e Divisie, No. 06-05-171/95, 24/06/95.

150 NIOD, Coll. Brantz. Dagboek Brantz, pp. 277, 281 en 284.

bel getrokken? Diverse Bosnische Moslims stellen dit gedaan te hebben maar dat zij geen gehoor vonden. Van de zijde van *Sector North East* en anderen bij UNPROFOR werd dit ten stelligste ontkend.

Ging het dan om grove nalatigheid en enorme passiviteit waarvan Mehmed Pargan het 2e Korps beschuldigde?¹⁵¹ Vermoedelijk niet: er was gewoon onvoldoende *real time intelligence* beschikbaar. Geïnterviewde ABiH-militairen blijven volhouden dat de cruciale *intelligence* wel is doorgegeven. Maar UNPROFOR-functionarissen die deze dan hadden moeten krijgen, verklaren hem nooit te hebben ontvangen. Hun verklaringen worden ondersteund door het gegeven dat er weinig van is aangetroffen in de UNPROFOR-rapportages. Nagenoeg niets werd gevonden wat aangeduid kon worden als alarmerende informatie dan wel expliciete voorkennis bij de ABiH. Volgens luitenant-kolonel Baxter heeft de ABiH nooit een snipper *intelligence* aangeleverd aan generaal Smith, zijn staf of de rest van UNPROFOR.¹⁵² In verschillende andere interviews met medewerkers van buitenlandse inlichtingendiensten werd eveneens ontkennend gereageerd op de vraag of Bosnische *intelligence* was ontvangen. Er moet kortom geconcludeerd worden dat de ABiH niet over tactische voorkennis beschikte.

Voorkennis van Sector North East in Tuzla

De aanval op de enclave kwam voor brigadegeneraal Haukland, de commandant in *Sector North East*, als een totale verrassing. Hij ging op 25 juni met verlof. Op dat moment waren er wel enige troepenverplaatsingen gesignaleerd, maar naar de redenen daarvoor kon men slechts gissen. Van een aanval ging men zoals gezegd niet uit. Er was voor de staf van *Sector North East* geen reden dat Hauklands geplande vakantieverlof niet kon doorgaan. Na terugkeer bleek hem dat Tuzla niets had geweten. Hij betwijfelde of de ABiH wel van de aanval wist. Was dat wel het geval geweest, dan was Delić wel naar hem gekomen. Dat had hij nooit gedaan. De Noor kreeg vanuit UNPROFOR of NAVO geen *intelligence* aangeleverd. *Sector North East* was 'blindfolded in the dark'.¹⁵³ Men had bijvoorbeeld in april 1995 vijf verzoeken bij de NAVO ingediend voor luchtfoto's. De NAVO had echter geweigerd.¹⁵⁴ Volgens de Britse luitenant-kolonel C.A. Le Hardy van *Sector North East* in Tuzla had zijn organisatie onvoldoende prioriteit bij *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo. Op stukken die *Sector North East* naar Sarajevo doorzond kwam geen antwoord. Toen Le Hardy een bezoek bracht aan *Bosnia Herzegovina Command* kon daar geen kaart van *Sector North East* gevonden worden. 'Outside Sarajevo we couldn't get Bosnia Herzegovina Command attention for any case', voegde hij kritisch daaraan toe. Van *Bosnia Herzegovina Command* kwam nooit enige *intelligence*.¹⁵⁵

Voor de commandant van de Deense tanks in Tuzla, Kapitein N. Petersen, kwam de aanval eveneens als een grote verrassing. In de maanden daarvoor had hij nooit rapporten gekregen over een mogelijke militaire opbouw door de VRS. Slechts een paar dagen voor de

151 Mehmed Pargan, 'B-H Army Eavesdropped on VRS', *Sarajevo Slobodna Bosna* (FBIS vertaling), 11/07/98.

152 Interview James Baxter, 16/10/00.

153 Interview Hagrup Haukland, 03/05/99. In het voorjaar kreeg hij steeds klachten over voortdurende uitvallen door de ABiH op Servische dorpen. Haukland is toen naar generaal Sead

('little') Delić gegaan en heeft hem verzocht deze provocaties te laten stoppen. De VRS schoot namelijk als vergelding met artillerie en mortieren op de bevolking in de enclave. Generaal Delić verklaarde: 'I do not care.'

154 NIOD, Brief minister J.P. Pronk aan NIOD, 29/05/01.

155 Interview C.A. Le Hardy, 08/10/97.

aanval kreeg hij rapporten onder ogen van een opbouw van troepen. De inlichtingenofficier van het Zweedse bataljon leverde die aan. De uiteindelijke aanval op Srebrenica was een grote verrassing. Hij bracht direct zijn eenheid in de hoogste staat van paraatheid en begon met het verspreiden van zijn tanks over verschillende defensieve posities. Als hij al eerder iets had vermoed, dan had hij dat wel vroeger gedaan.¹⁵⁶ Dit gold ook voor de commandant het Scandinavische bataljon, kolonel G. Arlefalk.¹⁵⁷

Maar volgens de liaisonofficier van het 2e Korps, Mehmed Suljkanović, is UNPROFOR wel op de hoogte gebracht. Alle beschikbare *intelligence* werd volgens hem met *Sector North East* gedeeld. Voor de val probeerde Suljkanović ook aan Brantz duidelijk te maken dat de zaak ernstig was, maar deze hechtte er niet veel geloof aan.¹⁵⁸ *Sector North East* ging er op 8 juli nog (terecht) vanuit dat de VRS niet de hele enclave wilde nemen. Zo kreeg de *Chief political officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Phillip Corwin, op 8 juli 1995 in de loop van de avond een telefoontje van de *Civil Affairs Officer* in *Sector North East*, de Amerikaan Ken Biser, waarin die meedeelde dat de VRS van plan was om enkele OP's over te nemen om de zuidelijke route te kunnen controleren. Hierdoor werd de bevoorradingsroute circa zestig kilometer bekort. Volgens Biser leek de VRS niet van plan om de hele enclave in te nemen 'since there are 50,000 Muslims in it and they wouldn't know what to do with them'.¹⁵⁹ Zijn mededeling is van belang, omdat diverse bronnen over Biser beweren dat hij voor de CIA werkte. Als dit klopt, dan had het voor de hand gelegen dat de Amerikaanse inlichtingendienst hem van een aanval op de hoogte had gesteld. Uit niets blijkt echter dat *Sector North East* zich bewust was van de aanval.

Wat wist Bosnia Herzegovina Command in Sarajevo?

Bosnia Herzegovina Command beschikte niet alleen over de UNPROFOR-rapportage, maar ook over nationale *intelligence*. Generaal Smith kon terugvallen op de Britse inlichtingendiensten, en zijn eigen inlichtingenofficier was een Amerikaan. De *Office of the Regional Senior Military Observer* in Sarajevo rapporteerde op 15 juni in een algehele periodieke beoordeling dat de situatie in Srebrenica wellicht het meest bedreigend was, vergeleken met de andere twee oostelijke enclaves. Volgens deze organisatie had Mladić zijn strijdkrachten geënstrueerd om offensieve operaties uit te gaan voeren. De VRS zou bezig zijn om voor deze operatie troepen rond de enclave te concentreren, of had dit al gedaan. Verwacht werd ook hier niet dat een poging gedaan zou worden om de enclave te veroveren, maar wellicht wilde Mladić in een eerste fase de omvang terugbrengen of de heuvels en bergen aan de rand beter te controleren en wellicht later in de zomer de rest zien te bereiken.¹⁶⁰ Dat *Bosnia Herzegovina Command* zich zorgen maakte, lag voor de hand. Dat er eind juni harde aanwijzingen waren voor een geplande aanval gericht op de verovering van de zuidpunt van de enclave, is van een andere orde.

Generaal Smith verklaarde dat hij in Sarajevo nooit vooraanwijzingen had gekregen, ook niet uit nationale militaire bronnen of *intelligence*-kanalen. In ieder geval was er volgens hem geen Britse *intelligence* naar Smith gegaan met enige indicatie van een VRS-aanval. Hij beweerde stellig niets van MI-6, de *Defence Intelligence Staff* en het *Government Communi-*

156 Interview N.E. Petersen, 29/10/99.

157 Interview G. Arlefalk, 18/05/00.

158 Interview Mehmed Suljkanović, 18/05/99.

159 NIOD, Coll. Clingendael. Note for the File,

Drafter P. Corwin, 08/07/95.

160 Vertrouwelijke collectie (5). RSMO's Periodical Assessment 16 May to 15 June 95, 15/06/95.

cations Headquarters (de Britse afluisterdienst) te hebben gekregen, want 'anders had hij bepaalde dingen wel anders gedaan'. Smith was namelijk voor een korte vakantie uit Sarajevo vertrokken tijdens de val van Srebrenica. Hij meende echter zeker te weten dat 'there were no forewarnings regarding an imminent attack on Srebrenica'. Als er al Britse *intelligence*-aanvoer was, dan betrof dat voornamelijk Goražde, want dát was een nationale kwestie.¹⁶¹

Zijn militaire assistent, luitenant-kolonel Baxter, bevestigde dit. Smith was afhankelijk van de rapportage uit Tuzla en de UNMO's. De Amerikaanse inlichtingenofficier Brian Powers leverde af en toe wat aan, en verder hadden ze een directe link met de Britse inlichtingendiensten. Zij hadden geen rechtstreekse toegang tot Amerikaanse *Imagery intelligence*. Foto's van UAV's kwamen pas in augustus en september 1995 ter beschikking. Volgens Baxter werd eerder een aanval op Goražde verwacht. Baxter: 'Wij hadden in Sarajevo absoluut geen intelligence over een opbouw door de VRS rond de enclaves.'¹⁶² Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein, die in 1994-1995 als politiek adviseur was verbonden aan de staf van Akashi, bevestigde dat de verwachting was dat Goražde het volgende doelwit zou zijn.¹⁶³ Ook de *Chief Political Officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Phillip Corwin, tekende op 10 juli 1995 in zijn dagboek aan 'that our intelligence has been faulty'. Sarajevo verwachtte een beperkte operatie maar, volgens Corwin, 'we were dead wrong'.¹⁶⁴

Volgens persberichten zou UNPROFOR telefoongesprekken hebben onderschept. Deze intercepts toonden de militaire organisatie van het offensief, in samenwerking met de VJ, tegen Srebrenica aan en de aankomst van nieuwe troepen en wapens uit Servië.¹⁶⁵ Een ongeloofwaardige verklaring, want UNPROFOR beschikte niet over eigen interceptiecapaciteiten. Het kon hoogstens aangeleverd zijn door een van de landen die troepen in Bosnië hadden gestationeerd – maar dan is het vreemd dat dit niet in de UNPROFOR-stukken terug te vinden is. Een andere medewerker van Smith verklaarde dat niemand bij *Bosnia Herzegovina Command* geloofde dat de VRS erop uit was om Srebrenica te veroveren.¹⁶⁶ Ook de Amerikaanse inlichtingenofficier in Sarajevo, Powers, was verrast. Volgens de Nederlandse luitenant-kolonel A. de Ruiter, destijds *Military Assistent* van de *Chief of Staff* van *Bosnia Herzegovina Command* en die Powers goed kende, verklaarde dat G-2-analyses toen onder verantwoordelijkheid van Powers verschenen. Als Amerikaanse inlichtingendiensten aanwijzingen hadden, dan had Powers zeker niet de beschikking over die informatie. Er waren geen harde indicaties beschikbaar in Sarajevo.¹⁶⁷ De plaatsvervangend *Military Assistent*, de Deense majoor J.M. Wallin, bevestigde dit.¹⁶⁸ De Canadese luitenant-kolonel R. Hatton, operatiënofficier in Sarajevo, gaf toe dat het 'broeide' rond Srebrenica en Žepa; de frustraties van de VRS waren bekend en ook diverse keren naar voren gebracht. Maar de bedoeling van de VRS om de enclave in te nemen was, nooit duidelijk geweest.¹⁶⁹

Het kennisniveau van Zagreb

De aanval en verovering waren dus een verrassing voor *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo. Was er dan toch voorkennis beschikbaar op het VN-hoofdkwartier in Zagreb?

161 Interview R.A. Smith, 12/01/00.

162 Interview James Baxter, 16/10/00.

163 Interview Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein, 06/06/97.

164 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 203.

165 'AICG call to indict General Janvier', *Bosnia*

Report, No. 1, November-December 1997, p. 3.

166 Vertrouwelijk vraaggesprek (56).

167 Interview J.A.C. de Ruiter, 29/06/00.

168 Interview J.M. Wallin, 28/10/99.

169 Interview Rick Hatton, 16/11/99.

Janvier beschikte over een nationale Franse *intelligence*-input met een plaatsvervangend Amerikaanse inlichtingenofficier die ook een nationale *intelligence*-input had. Welke waarschuwingen zijn nu in Zagreb binnengedruppeld? Ongeveer één week voor de aanval op OP-E zette Janvier zijn *Personal Directives* voor Smith op papier. In zijn analyse kwam Janvier tot de slotsom dat de VRS het evenwicht had hersteld en zelfs in het voordeel was. Waren de oostelijke enclaves onder doelwit van de VRS? Volgens Janvier waren er twee doelen. Ten eerste het neutraliseren van UNPROFOR en ten tweede het bereiken van militaire doelen die tot nu toe verhinderd werden door de aanwezigheid van UNPROFOR. Daaronder viel ook het compleet isoleren van de oostelijke enclaves. De situatie daar werd volgens Janvier verergerd door Bosnische provocaties via aanvallen die weer tegenreacties van de VRS uitlokten. UNPROFOR kon alleen maar waakzaam blijven en initiatieven ontplooiën zonder daarbij de eigen troepen onnodig in gevaar te brengen.¹⁷⁰ Janvier had het dus niet over een spoedig geplande inname van Srebrenica en signaleerde alleen dat de oostelijke enclaves gevaar konden lopen.

Op 27 juni schreef generaal Janvier een 'Dear Rupert'-brief aan generaal Smith, waarin hij sprak van een 'Window of opportunity' voor het vredesproces. Dat kon echter wel eens binnen 3 à 4 weken weer sluiten. Hij zou snel een ontmoeting met Mladić hebben. Tijd winnen en geduld betrachten was het belangrijkste op dat moment.¹⁷¹ Het had voor de hand gelegen dat als Janvier over specifieke voorkennis (eventueel uit nationale Franse bron) had beschikt, hij dan deze brief in andere bewoordingen had gegoten en het schrijven in een meer alarmerende toon had opgesteld. Ook bij anderen op het hoofdkwartier in Zagreb was die tactische voorkennis niet aanwezig. De Canadese *Deputy Force Commander* Ashton begon op 6 juli 1995 de briefing voor Akashi met de woorden: 'overall a quiet day militarily'.

Janvier bevond zich tijdens de val aanvankelijk in Parijs voor besprekingen. Het lag niet voor de hand dat hij was vertrokken als hij over voorkennis had beschikt. Janvier sprak over allerlei kwesties, maar in Parijs was Srebrenica die dag geen onderwerp van gesprek.¹⁷²

Generaal Ashton verklaarde dat uit de beschikbare intelligence niet viel af te leiden dat er een aanval op Srebrenica op komst was.¹⁷³ Zagreb was zich van geen aanval bewust omdat rapportages doorgaans betrekking hadden op de achterliggende 24 uur. Tony Banbury, die destijds in Zagreb werkzaam was als *Political Affairs Officer* voor Akashi, bevestigde dat men daar van niets wist.¹⁷⁴ Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein bekrachtigde dit. Hij wees erop dat er geen 'early alarm' was.¹⁷⁵ Ook in de dagelijkse rapportage van Akashi aan New York viel over de beschieting van Srebrenica nog niets te vernemen. De toestand in Kroatië, het Kroatische offensief in de Livno-vallei en een toename van de gevechten rond Bihać hielden de aandacht gevangen. Zoals vaker beheerste de toestand in Sarajevo de ochtendagenda in Zagreb, evenals een uitspraak van de Franse chef-defensiestaf admiraal Lanxade: die wilde de *Rapid Reaction Force* gebruiken om een corridor te openen voor de terugtrekking van de Franse troepen uit Sarajevo, omdat die een te groot risico liepen. Srebrenica kwam in de briefing in Zagreb weliswaar ter sprake, maar alleen omdat UNHCR melding maakte uit

170 Vertrouwelijke collectie (7), FC Janvier aan generaal Smith, *FC's Personal Directives to Unprofor Comd*, File Ref. FC/95/0801, 29/05/95.

171 Vertrouwelijke collectie (7). Brief van Janvier aan Smith, 27/06/95.

172 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2

delen, Paris 2001, deel 2, Audition de M. Jaen-Claude Mallet, 05/04/01.

173 Interview Barry Ashton, 30/05/00.

174 Interview Tony Banbury, 11/05/00.

175 Interview Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein, 06/06/97.

Bosnische bron te hebben vernomen dat dertien personen de hongerdood waren gestorven. UNHCR kon dit trouwens niet bevestigen.¹⁷⁶ De Canadese majoor David Last, *military assistant* van de Canadese *Deputy Force Commander*, benadrukte eveneens dat de aanval een totale verrassing was voor Zagreb. Srebrenica was een aandachtspunt met een *low profile* en een zaak met een gele en geen rode vlag. Zagreb moest zich met veel meer dringende kwesties bezighouden en Srebrenica was in dit opzicht slechts een *minor issue*.¹⁷⁷ Hetzelfde beeld bood het dagboek van Emma Shitaka, persoonlijk assistente van Akashi in 1994-1995. Zij tekende op 7 juli over de briefing in Zagreb aan dat alleen Goražde van strategische betekenis was. Geen aanval op de enclaves werd verwacht. VRS zou proberen 'to reduce size of enclaves and cutting of humanitarian aid'.¹⁷⁸

De *Intelligence*-sectie in Zagreb stond destijds onder leiding van de Zweden Svensson en zijn militaire assistent Ljunggren. Uit hun dagboek aantekeningen bleek dat zij op 11 juli nog verwachtten dat de VRS niet de hele enclave wilde innemen. Toen het toch gebeurde, was dit voor Zagreb een totale verrassing. De beide Zweden noteerden dat de Franse generaal Soubirou 's ochtends een briefing hield op het hoofdkwartier in Zagreb, waarin hij verklaarde dat de VRS een grotere greep op de enclave wilde hebben. Soubirou verwachtte niet dat de VRS een grote aanval met infanterie zou uitvoeren; die troepen had Mladić nodig in Sarajevo en de VRS zou Srebrenica vooral met artillerie gaan bestoken. Maar op dat moment was de enclave al gevallen. Beide Zweden waren op basis van alle beschikbare gegevens achteraf tot de conclusie gekomen dat Srebrenica een vergelding was voor de *hit and run*-ABiH-operaties uit de enclave, de toepassing van luchtsteun en de totstandkoming van de *Rapid Reaction Force*.¹⁷⁹ Maar majoor David Last noteerde in zijn dagboek op 12 juli om 16.00 uur dat de aandacht van iedereen was verschoven naar de Kroaten en de Krajina.¹⁸⁰

Functionarissen die bij inlichtingenstaf in Zagreb werkten, zouden later verklaren dat informatie werd achtergehouden door de Amerikanen. De plaatsvervangend inlichtingenofficier R. Morgan zou hiervoor, volgens UNPROFOR-functionarissen,¹⁸¹ instructies van de Amerikaanse *intelligence*-community hebben gekregen. Hij zou achteraf vertrouwelijk hebben verklaard dat de Amerikaanse diensten tanks en versterkingen hadden waargenomen, maar dat verwacht werd dat er niets dramatisch ging gebeuren. Amerikaanse en Europese *intelligence*-functionarissen bestrijden dit. Volgens hen had Morgan directe toegang tot alle Amerikaanse *intelligence*, maar er was geen voorkennis. Tot het laatst bleef Morgan, volgens een UNPROFOR-functionaris destijds werkzaam in Zagreb, ervan overtuigd dat de VRS alleen het zuidelijke deel wilde innemen.¹⁸² De Britse *intelligence*-cel in Sarajevo had ook geen enkel inzicht in de werkelijke VRS-intenties. Er vond zelfs overleg plaats tussen G-2, Zagreb en de Britse cel in Sarajevo, maar ook bij *Bosnia Herzegovina Command* waren er geen indicaties van omvangrijkere VRS bedoelingen dan alleen de zuidpunt van de enclave.¹⁸³ De Amerikaanse ambassadeur in Zagreb, Peter Galbraith, verklaarde ook dat hij beslist geen Amerikaanse *intelligence* over de aanval had gezien.¹⁸⁴

Bij de operatiënofficier in Zagreb, de Deense overste K. Bache, waren er slechts ver-

176 NIOD, Coll. Banbury. Dagboek Banbury, 06/07/95 en UNNY, DPKO coded cables. Code Cables Akashi aan Annan, No. Z-1104, 06/07/95 en Janvier aan Annan, No. Z-1111, 06/07/95.

177 Interview David Last, 05/07/00.

178 Interview Emma Shitaka, 11/05/00.

179 Interview Jan-Inge Svensson en Ingmar

Ljunggren, 04/11/99.

180 Interview David Last, 05/07/00.

181 Vertrouwelijke vraaggereken (45) en (47).

182 Vertrouwelijk vraaggereken (54).

183 Vertrouwelijk vraaggereken (45).

184 Interview Peter Galbraith, 23/06/99.

moedens over een mogelijk aanval. Hij verwachtte dat de VRS zou gaan reageren op de nachtelijke *hit and run*-operaties van de ABiH. De VRS zou niet langer het geduld kunnen opbrengen en wilde hieraan een eind maken. Hij deed nog de volgende observatie. Zagreb was voor de besluitvorming totaal afhankelijk van de rapporten die Sarajevo aanleverde. En dat was nu juist het probleem: Zagreb bleek vanuit generaal Smith's optiek heel ver weg te liggen. Er kwam weinig informatie door vanuit Sarajevo. Volgens Bache was Zagreb volledig 'out of touch with the events in Sector North East' mede als gevolg van de relatie tussen Janvier en Smith: 'they did not like each other'. De aanval op Srebrenica kwam voor Zagreb uiteindelijk als een grote verrassing.

Uit zijn dagboek en dat van Tony Banbury blijkt ten overvloede dat het voornemen van een aanval op Srebrenica geen enkele keer op de agenda van de dagelijkse briefings stond.¹⁸⁵ Kolonel Harm de Jonge die bij alle crisisberaad in Zagreb aanwezig was, bevestigde eveneens dat de aanval onverwacht kwam.¹⁸⁶ De verslagen van de *Senior Staff Meetings* o.l.v. Akashi en de *Force Commander* leverden hetzelfde beeld op. Uit bestudering van de rapporten van 30 juni tot 12 juli blijkt dat Srebrenica in Zagreb amper aandacht kreeg en dat een VRS-opbouw volledig aan de aandacht ontsnapte.¹⁸⁷

Uit alle officiële documenten, dagboeken en interviews blijkt dat tot het laatst op het allerhoogste niveau binnen UNPROFOR de VRS-intenties onduidelijk bleven. Uit het dagelijks beraad met Akashi en Janvier in Zagreb bleek dat toen de enclave al in VRS-handen was gevallen, er nog steeds onzekerheid bestond over de bedoelingen van de Bosnische Serven. Op 12 juli werd in een *Interoffice*-memorandum van de inlichtingensectie van Zagreb een inschatting gegeven van de VRS-intenties. Deze update was gebaseerd op de gebeurtenissen van de vorige dag. Twee opties werden aangemerkt: een beperkte VRS-operatie om de enclave in een grotere omklemming te krijgen, de ABiH-activiteiten te minimaliseren, troepen vrij te maken, verbindingswegen veilig te stellen, greep te krijgen op de zwarte markt in de enclave en de druk verder opvoeren. De tweede optie was om de enclave te veroveren. De redenen hiervoor waren dezelfde als bij de eerste optie, plus het testen van UNPROFOR in hoeverre dat bereid was om serieus te reageren en een sterk signaal naar de ABiH te zenden. De VRS liet zien nog steeds in staat te zijn zulke operaties uit te voeren. De beschietingen in het noorden van de enclave 'point to VRS intentions to collapse the Enclave further'. Mogelijk hadden de gebeurtenissen rond Sarajevo geleid tot een besluit om versneld troepen vrij te maken, en dit 'now outweighs the political bargaining value of the enclaves'. Als Mladić uit was op Srebrenica, dan was de verwachting dat hierna Žepa snel aan de beurt zou zijn. Wellicht zou de VRS Goražde met rust laten.¹⁸⁸ Uit een *after action*-analyse van G-2 in Zagreb blijkt eveneens dat geen tactische voorkennis aanwezig was. Vastgehouden werd aan de gedachte dat, op korte termijn, de VRS zich bleef concentreren op de wurggreepstrategie en het gebruik van het 'humanitaire wapen', in plaats van het lanceren van omvangrijke operaties. De verovering had een geheel nieuwe situatie

185 Interview K. Bache, 29/10/99.

186 Harry Meijer, 'Voor VN kwam aanval onverwachts', *NRC Handelsblad*, 27/07/95 en interview J.H. de Jonge, 27/09/99.

187 UNNY, DPKO, Archief FC, Senior Staff Meetings, 30/06/95-14/07/95.

188 Vertrouwelijke collectie (4). G-2 UNPF HQ, *Update: Assessment on Srebrenica enclave - VRS intentions*, G-2 Rick Morgan (drafter Capt. Theunens) aan COS, 12/07/95 en G-2 UNPF HQ, 'BIH Hostile Attitude towards Unprofor', G-2 Rick Morgan (drafter R. Theunens) aan COS, 12/07/95.

geschapen.¹⁸⁹ Om kort te gaan: er zijn geen aanwijzingen dat de militaire en politieke top van UNPROFOR (ook wel UNPF) in Zagreb zicht had op de troepenopbouw rond de enclave. In Tuzla, Sarajevo en Zagreb werd volstrekt in het duister getast wat betreft de bedoelingen van de VRS.¹⁹⁰ Maar gold dat ook voor New York?

Het VN-hoofdkwartier in New York

Het hoofdkwartier van de VN beschikte niet over eigen *intelligence*-kanalen. Zoals in hoofdstuk 1 werd beschreven, was er een *situation centre* met daarin een speciale cel met vertegenwoordigers van de inlichtingendiensten van de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad. Inlichtingen werden verstrekt aan de secretaris-generaal, het *Department of Peacekeeping Operations* en speciaal geselecteerde ambtenaren. Binnen het *Department of Peacekeeping Operations* kreeg niet iedereen op het hoogste niveau de *intelligence* van alle diensten. Sommigen kregen altijd *intelligence* van de Russische buitenlandse inlichtingendienst, maar weer niet van westerse diensten. De CIA leverde soms *Imagery intelligence* aan en de Britten meestal *Human intelligence*. Maar ook deze speciale cel ontving geen *intelligence* over Srebrenica.¹⁹¹ Uit het verslag van de informele consultatie met de leden van de Veiligheidsraad die op 3 juli 1995 werd gehouden, bleek dat er geen grote militaire operatie werd verwacht. De oostelijke enclaves kwamen er zelfs niet in voor.¹⁹² De Canadese generaal M. Baril, Canadees chef-defensiestaf en voormalig *Senior Military Adviser* van de secretaris-generaal van de VN, beschikte evenmin over voorkennis. Hij vond het overigens geen verrassing dat Srebrenica viel. Heel laconiek zei hij: 'If deterrence works, it works, if not, not.'¹⁹³

Bij de voornaamste politieke beleidsmakers alsmede het VN-hoofdkwartier in New York ontbrak dus *intelligence*. Akashi verklaarde dat hij niet beschikte over inlichtingen en geen kennis had van Bosnisch-Servische voornemens. 'If any government had such reports, they were not shared with the UN.' Akashi wist niet of Mladić vanaf het begin uit was op de val van de enclave. Misschien was de VRS-generaal een opportunist die, toen hij merkte dat er geen tegenstand werd geboden, doordrukte. 'NATO may have had intelligence', maar Akashi wilde niet afgaan op persberichten daarover. Hij had vroeger wel eens om *intelligence*-rapporten gevraagd over Ruanda en Zaïre. Toen werden hem op persoonlijke titel documenten van buitenlandse origine gegeven. Over Srebrenica had hij nooit iets gekregen.¹⁹⁴

Annan had destijds aan Akashi kritische vragen gesteld over de onwetendheid van UNPROFOR en wat was 'provided to UNPROFOR by those troop contributing countries with intelligence-gathering assets in the area'? Hij had verder gesteld: 'I find it difficult to accept that no "early warning" was possible when the evidence suggests that a major build-up of troops and heavy weapons by the VRS occurred prior to the offensive.'¹⁹⁵ Akashi verklaarde dat de mogelijkheden om de militaire activiteiten van de VRS te monitoren, anders dan vanuit statische OP's, zeer beperkt waren. Het uitwisselen van nationale *intelligence* tussen landen werd geregeld via bilaterale verdragen waarbij de VN geen partij waren. Soms

189 Vertrouwelijke collectie (4). G-2 UNPF HQ, *Srebrenica: the Aftermath*, G-2 Rick Morgan (drafter Capt. Theunens) aan COS, 13/07/95.

190 Zie ook: Westerman & Rijs, *Het Zwartste Scenario*, p. 148.

191 Vertrouwelijk vraaggesprek (58).

192 UNNY, DPKO. Coded cables. Annan to

Akashi, No. MSC 2182, 03/07/95.

193 Interview Maurice Baril, 21/12/99.

194 Interview Y. Akashi, 29/11/99.

195 Vertrouwelijke collectie NIOD (7). Annan aan Akashi, 'Situation in Srebrenica', No. 2280, 11/07/95.

verstrekten lokale ambassades of nationale contingenten extra informatie, maar dit gebeurde niet bij Srebrenica. Ook had Akashi geen additionele *intelligence* gekregen over Žepa en Gorazde. Akashi vervolgde met de opmerkelijke stellingname: 'It would not be appropriate for us to attempt, at our level, to improve access to national intelligence.'¹⁹⁶ Het tegenovergestelde had eigenlijk verwacht mogen worden. Gezien de dreigende situatie voor de andere enclaves en het lot van de vluchtelingen zou een opdracht om extra *intelligence* te vergaren heel verdedigbaar zijn geweest.

Eén week later kwam Akashi nogmaals terug op de vragen van Annan. De algehele problematiek van de beschikbaarheid van *intelligence* en de problemen met de verspreiding waren complex en verdienden apart behandeld te worden. Sommige landen hebben de beschikking over een 'very large pool of detailed tactical and strategic intelligence'. Joegoslavië werd immers door alle inlichtingendiensten bestudeerd. Een deel van de *intelligence* verzameld door de leidende troepenleveranciers was *Signals intelligence*. Dit was 'the most jealously guarded of all intelligence products'. Bij de VS, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland was dit geregeld via akkoorden en 'sharing outside this agreement is simply not possible', aldus Akashi. Dit klopt niet; nationale inlichtingenproducten mogen wel gedeeld worden. Hij meldde dat speciale arrangementen in het leven waren geroepen voor senior-officieren om van hun nationale regeringen *intelligence*-ondersteuning te krijgen, maar die uitwisseling was 'so surrounded by national caveats that it takes considerable effort and ingenuity to make use of it in any multi-national activity'. Dit leidde tot onvermijdelijke spanningen die maar beter onder de militairen onderling opgelost konden worden. Immers, die waren gewend aan zulke problemen.

Akashi deed Annan de aanbeveling om in rustiger tijden eens te bezien of voor de operationele aspecten van *peacekeeping* niet nieuwe mechanismen binnen de VN in het leven moesten worden geroepen; deze konden zich belasten met het verzamelen van nationale *intelligence* die beschikbaar kon worden gemaakt voor een speciale beveiligde informatie-eenheid¹⁹⁷ op het hoofdkwartier in New York. Akashi sloot af met de volgende observatie: 'For the moment enquiries here suggest that with the current group of TCNs and the support of NATO the flow of intelligence is as efficient, timely, and detailed as it can be within the constraints of individual perceived national security considerations.'¹⁹⁸ Onduidelijk is wie Akashi dit heeft ingefluisterd, maar deze vaststelling gold beslist niet voor alle aanwezige troepenleverende landen. Akashi herhaalde in juni 1996 in een gesprek met Van Mierlo dat Janvier en hij pas het derde verzoek voor luchtsteun voor Dutchbat hadden gehonoreerd omdat UNPROFOR 'niet over de VS intelligence beschikte en in feite onvoldoende inzicht had in de intenties van de Serviërs'.¹⁹⁹

Annan klaagde later bij de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger over het feit dat 'de VN niet de beschikking kreeg over bij sommige bondgenoten beschikbare intelligence over de op handen zijnde Servische aanval'. Er waren allerlei spelletjes gespeeld. Hij refereerde aan een artikel dat eerder in *Time* had gestaan over een deal tussen de VS en Milošević, waarbij de Serven de enclaves mochten innemen en de Kroaten het westelijke deel van

196 UNGE, UNPROFOR, Box 239, File 6/15. Akashi aan Annan, Z-1147, 12/07/95.

197 Akashi kon blijkbaar het woord *intelligence* nog steeds niet uit zijn mond krijgen.

198 UNGE, UNPROFOR, Box 139, File Crypto Fax In 46. Akashi aan Annan, Z-1189, 18/07/95.

199 DCBC. Van Mierlo aan PV New York, No. 183, 07/06/96.

Bosnië.²⁰⁰ En tijdens een bijeenkomst van de NAVO Raad was Annan te gast en hij had verklaard dat er sprake was geweest van een *intelligence failure* inzake Srebrenica. Hij had dit toen niet verder toegelicht.²⁰¹ Kortom, ook New York bleef in het duister tasten.²⁰²

Waar was dan wel voorkennis aanwezig? In Belgrado kreeg Vladimir Matović, de voormalig adviseur van president Ćosić, op 4 juli 1995 van zijn buitenlandse 'politieke vrienden' te horen dat er bij Srebrenica iets gaande was. Wie die vrienden waren, wilde hij niet onthullen. Hij belde met geestverwanten in Pale, maar die wisten van niets. Op 7 juli werd in plaatselijke en buitenlandse kranten geschreven dat de VRS in het offensief was. Matović wist van niets. 'Zijn vrienden' hadden hem weliswaar op 4 juli gezegd dat een aanval aanstaande was maar Karadžić en Mladić in Pale zeiden dat dit niet het geval was. Wie moest worden geloofd? Later realiseerde hij zich dat mensen buiten Mladić het inderdaad niet hebben geweten.²⁰³ Als de beweringen van Matović kloppen, was alleen de legerleiding van de VRS op de hoogte. Dat kon ook afgeleid worden uit een gesprek met Dragan Milovanović, die al acht jaar oorlogsfotograaf was. Een vrouw had hem verteld dat vrouwen in Bratunac twee dagen vóór de aanval hadden gemerkt dat er iets op handen was. Mladić had tegen lokale militairen gezegd dat zij niets mochten loslaten over wat zij aan het doen waren, zelfs niet aan hun moeders en vrouwen. Milovanović vond dit opmerkelijk, omdat anders voorafgaand aan Servische aanvallen er altijd lang en breed openlijk over werd gepraat.²⁰⁴

In Belgrado werd trouwens met ongeloof gereageerd op de gebeurtenissen. De Canadese diplomaat Snider, werkzaam op de Canadese ambassade, maakte dat zelf mee. Volgens hem was de stemming in Belgrado er één van ongeloof. De jacht op de colonne van mannen op weg naar Tuzla viel nog te begrijpen, maar de latere executies niet. De meeste gesprekspartners konden dit maar moeilijk accepteren. Generaal Perišić van de VJ wist blijkbaar wel van de aanval. Hij heeft aan een Canadese diplomaat verteld dat hij een 'significant force to Srebrenica' had gesignaleerd. Er zaten officieren van de VJ op het hoofdkwartier in Han Pijesak en er waren steeds reguliere officieren van de VJ in het gezelschap van Mladić.²⁰⁵ De vraag is of hij Milošević hiervan op de hoogte heeft gebracht. Dat de president verrast was, blijkt immers uit een interview met Rajko Đukić die na de val van de enclave met Milošević had gesproken. De president had het gezelschap waarvan Đukić deel uitmaakte, gevraagd 'welke idioot' het besluit had genomen om Srebrenica aan te vallen. Volgens de president was de enclave toch wel doodgebloed of leeggelopen. Milošević maakte toen de vergelijking met een houten plank waarvan je het water ook kunt laten weglopen. Volgens Đukić speelde ook de prestigestrijd tussen Mladić en Karadžić een belangrijke rol. Mladić had een succes nodig.²⁰⁶ Het lijkt erop dat de actoren in de regio en in New York geen voorkennis hadden.

6. Was er voorkennis in Den Haag?

Volgens medewerkers van de MID hebben zij nooit harde *intelligence* gekregen van zusterdiensten waarin werd gewaarschuwd voor een aanval. Een van de bronnen waaruit die *intelligence* verkregen had kunnen worden, was de NAVO. Die rapportage werd op da-

200 DCBC, PVVN Biegman aan BZ, No. 389, 05/06/96.

201 ABZ, PVNAVO. Feith aan BZ, No. 1467, 03/11/95.

202 Zie ook: United Nations, *Srebrenica Report*,

15/11/99, §486, p. 143.

203 Interview Vladimir Matović, 16/12/00.

204 Interview Dragan Milovanović, 17/12/99.

205 Interview Dennis Snider, 17/11/99.

206 Interview Rajko Đukić, 14/06/00.

gelijke basis verzonden uit de *Deployed Shed Facility*, Napels. De *Deployed Shed Facility* was een door enkele lidstaten (waaronder Nederland) gerunde *intelligence* cel. Nogmaals: de NAVO heeft geen eigen *intelligence*-capaciteit behalve AWACS-vliegtuigen en is volstrekt afhankelijk van inlichtingen die lidstaten aanleveren. Als een tactische waarschuwing mogelijk was geweest dan had het voor de hand gelegen dat die via NAVO kanalen was binnengekomen. Een analyse van de rapporten waarop het NIOD de hand kon leggen, levert het volgende beeld op.

In de Balkan *Intelligence Summary* van Molesworth van 6 juni, dus vlak voor de 'alarmende waarschuwing' van Karremans, viel in de voorspelling voor de komende 24 tot 96 uur te lezen dat de VRS misschien alleen zijn militaire activiteiten aan de confrontatielijn in de Bihać zou opvoeren. Dit werd niet in *Sector North East* verwacht. Alleen bepaalde OP's zouden onder zwaardere paramilitaire druk kunnen komen te staan nu Arkan eind mei in Bratunac was gesignaleerd.²⁰⁷ In een nota voor de periode 8 tot 9 juni en die op 10 juni door de DSF werd verzonden, vielen weliswaar de militaire ontwikkelingen te lezen maar geen voorspellingen over het innemen van de enclave.²⁰⁸ Hierna was het betrekkelijk rustig maar begin juli liepen de spanningen weer op. In het *Balkan IntSum* werd op 2 juli niets gemeld over voorbereidingen.²⁰⁹ In dat van 6 juli werd het oplaaien van de gevechten gesignaleerd. Voor de komende 24 tot 96 uur werd voorspeld dat de oorlogsactiviteiten in Bosnië opgevoerd zouden worden, omdat de ABiH opnieuw uitvallen zou doen rond Sarajevo en de Majevica-heuvels. Geen indicatie kon worden aangetroffen dat de VRS van plan was een aanval te lanceren.²¹⁰

In een 'Balkan Intelligence Summary' in een *Cosmic Top Secret Bohemia*-bericht werd op 8 juli gemeld dat de gevechten rond Srebrenica aan het escaleren waren. Verwacht werd dat de VRS zou proberen de omvang van de enclave te verminderen.

However, this course of action had been forecast for several months. The VRS would probably shift forces from other areas before totally reducing any of the eastern enclaves. Such a VRS move could potentially be risky given the ABiH pressure in such areas as Sarajevo.²¹¹

Opnieuw geen enkele voorspelling van een grote aanval; eerder zelfs een uitgesproken verwachting dat die juist niet zou plaatsvinden. Een andere analyse leidde tot de conclusie dat het oplaaien van de gevechten een gevolg was van de lokale militaire situatie en de strijd rond Sarajevo. Het leek erop dat de VRS-doelen beperkt waren, gericht op het inperken van de ABiH-verdedigingslinie en niet een algehele aanval. Als de VRS echter succesvol was, het aantal Servische slachtoffers laag bleef en de ABiH de strijd rond Sarajevo en Bihać opvoerde, dan kon de VRS wel eens zijn operaties uitbreiden en wellicht de enclave innemen.²¹² Op 9 juli werd voor de komende 24 tot 96 uur voorspeld dat de VRS de aanvallen zou voortzetten om de ABiH te neutraliseren. Er werd verslag gedaan van de laatste militaire ontwikkelingen, waarbij geconcludeerd werd dat de VRS er alles aan zou doen 'to avoid involvement with UNPROFOR troops'. Men verwachtte dat de relatie tussen de ABiH en Dutchbat aanzienlijk zou verslechteren als gevolg van de dood van de Nederlandse soldaat

207 Vertrouwelijke informatie (64).

208 Vertrouwelijke informatie (65).

209 Vertrouwelijke informatie (66).

210 Vertrouwelijke informatie (67).

211 Vertrouwelijke informatie (68).

212 DCBC, doos 66. Balkan Intsum, Nato Secret, No. CT9507072217270, 07/07/95.

R. van Renssen.²¹³ In een ander NAVO-rapport, opgesteld op 10 juli, viel nog steeds niet de verwachting te lezen dat de VRS de enclave ging innemen. De juiste intenties van de Bosnische Serven bleven tot het laatst onduidelijk.²¹⁴

Mladić had tijdens telefoongesprekken met Janvier op 9 en 10 juli verzekerd dat hij niet van plan was de enclave aan te vallen. Op grond daarvan werd de conclusie getrokken dat de VRS met succes een beperkte aanval had uitgevoerd om de bauxietmijnen ten zuiden van de stad in handen te krijgen.²¹⁵ Op 10 juli besprak de Amerikaanse *Chargé d'Affairs* in Zagreb de situatie in Srebrenica met Akashi en Janvier. De Japanse diplomaat verklaarde dat na consultaties met Gobilliard, Janvier en hemzelf op 9 juli een waarschuwing was verzonden aan Mladić. Van Mladić werd geëist dat het offensief werd gestaakt en dat de VRS zich terugtrok 'to the perimeter of the demilitarized zone as delineated by the Morillon agreement of 8 May 1993'. Akashi dreigde met de inzet van het luchtwapen. Hoewel Mladić nog niet had gereageerd, meende Akashi dat het staken door de VRS van het offensief een 'strong sign' was dat de waarschuwing was aangekomen. In een Amerikaans commentaar werd opgemerkt dat deze opmerking haaks stond op de verklaring van een adviseur van Akashi dat het VRS offensief vóór het ultimatum was gestopt. Later sprak een Amerikaanse diplomaat met een politieke adviseur van Akashi, John Almstrom. Die vertelde dat het offensief met 100 à 200 soldaten om 9 juli om 13.00 gestaakt was. Om 18.00 uur had Janvier de waarschuwing naar Mladić gestuurd, maar Almstrom tekende aan: 'it was not an ultimatum'. Omdat er geen deadline was gesteld, had men nog geen antwoord ontvangen. Almstrom was verrast dat de VRS van één kant had aangevallen, zo'n kleine strijdmacht had gebruikt en plotseling zonder aanwijsbare redenen met de opmars gestopt was. Hij concludeerde dat de VRS alleen druk wilde uitoefenen en niet van plan was om Srebrenica in te nemen: 'Perhaps the worst is over.'²¹⁶

In een apart gesprek verklaarde Janvier nog dat hij, gezien de kleine omvang van de VRS-strijdmacht, niet verwachtte dat de VRS van plan was om Srebrenica of een van de andere enclaves in te nemen. 'What would they do with them if they did?' vroeg hij zich af. Janvier beschouwde de actie meer als een signaal voor Sarajevo om te laten zien waartoe de VRS in staat was. Daarnaast kon het VRS offensief voor een deel geïnspireerd zijn door de recente ABiH-uitvallen, waarbij een Servisch dorp werd verwoest.²¹⁷ Dat Mladić in de avond van 9 juli het besluit had genomen om de gehele enclave in te nemen, was dus niet bekend bij Janvier. Dat blijkt ook uit de dagboekantekeningen van de militaire assistent van de plaatsvervangend FC, majoor David Last. Op 9 juli vond om 23.00 uur in Zagreb nog een briefing plaats. De Amerikaanse inlichtingenofficier Morgan deelde mee dat de VRS niet uit was op de ineenstorting van de enclave. 'The BSA [VRS] was moving from the West.' De ABiH was verantwoordelijk voor de gespannen situatie vanwege de uitvallen uit de enclave. 'This incident was triggered by the ABiH attacks.' De gebeurtenissen waren lokaal, maar er was wel tankvuur in Zepa en de crisis zou daar wel eens kunnen beginnen.

Om 10 juli vond om 10.00 uur in de ochtend een briefing voor Janvier plaats. Last tekende aan in zijn dagboek dat Zagreb ongeveer in het midden van de morgen het ergste begon te vrezzen. Er was nog steeds geen greep op de VRS-intenties. 'BSA [VRS] is unwordly in their logic.' Op 10 juli om circa 15.00 uur vermoedde Zagreb dat Srebrenica zou vallen. Plaatsver-

213 Vertrouwelijke informatie (69).

214 Vertrouwelijke informatie (70).

215 Vertrouwelijke informatie (182).

216 Vertrouwelijke informatie (71).

217 Vertrouwelijke informatie (72).

vangend G-2, *Commander Morgan*, meldde dat de aanval oorspronkelijk een lokaal initiatief was geweest, maar nu VRS-politiek was geworden. Pas op 11 juli om 11.00 uur begreep Janvier dat het om de inname van de hele enclave ging. Er was tot dan steeds uitgegaan van twee opties: een beperkte aanval of de inname van de enclave. In Zagreb was dat toen nog niet duidelijk. Janvier kwam aan het eind van de ochtend van de 11de tot de conclusie dat het ging om de hele enclave.²¹⁸ Luitenant-kolonel Baxter, de *military assistant* van generaal Smith, gaf om 16.50 uur de laatste *intelligence* door. Dutchbat had zich teruggetrokken naar Potočari waar ruim 20.000 vluchtelingen zaten. De NAVO-verbindingsofficier deelde mee dat de situatie zeer slecht was en 'the enclave was lost'.²¹⁹

Op 10 juli werd tijdens informele beraadslagingen in de Veiligheidsraad de situatie in Srebrenica besproken. De vertegenwoordiger van de secretaris-generaal, C. Gharekhan, briefde de leden over de recente ontwikkelingen. Hij meldde dat de ABiH een Nederlandse YPR hadden aangevallen. Volgens Albright moest de Veiligheidsraad eerst additionele informatie hebben voordat er conclusies getrokken konden worden. Op haar vraag over luchtsteun verklaarde Gharekhan dat de commandanten op de grond die konden aanvragen als hun troepen in gevaar waren. Hij verklaarde, nota bene, dat 'there had not yet been any requests for close air support'.²²⁰ Als Gharekhan dit werkelijk op 10 juli heeft verteld, dan lijkt het erop dat hij de Veiligheidsraad verkeerd heeft geïnformeerd. Immers, op 10 juli waren door Karremans eerder op de dag al verschillende CAS-verzoeken gedaan.

In de *Balkan IntSum* van het Joint Analysis Centre (JAC), Molesworth, van 10 juli werd gemeld dat met luchtaanvallen was bedreigd als de VRS doorging met aanvallen. De voorstelling voor de komende 24 tot 96 uur was dat de VRS aanval op Srebrenica en Žepa voortgezet zou worden met een mogelijke escalatie rond Žepa. In een analyse kwam het JAC tot de slotsom dat het ondanks de dreigementen onwaarschijnlijk was dat luchtaanvallen 'imminent' waren – vooral omdat de VRS Nederlandse soldaten gegijzeld had. Boutros Ghali had weliswaar zijn steun uitgesproken over de inzet van het luchtwapen, maar omdat de uiteindelijke toestemming nog steeds bij Akashi lag, en in het licht van de eerdere VN reacties, bleef de dreiging van luchtaanvallen vermoedelijk 'a hollow one'. De VRS wist dit en daarom waren de Nederlanders gegijzeld.²²¹ In een *Cosmic Top Secret Bohemia*-bericht van het *Combined Air Operations Center* (CAOC) in Vicenza werden op 11 juli alle ontwikkelingen op een rij gezet. De aanval was enige tijd gestaakt. De VRS had nu een ultimatum gesteld dat UNPROFOR en ABiH moesten vertrekken met achterlating van wapens en materieel. Nog steeds werd geen melding gemaakt van hun intentie om de enclave in te nemen.²²² In de *Balkan IntSum* van 11 juli werd echter geconstateerd dat de VRS nu Srebrenica controleerde. Voor de komende 24 tot 48 uur werd voorspeld dat meer UNPROFOR-soldaten en UNMO's gijzelaars dan wel doelwit zouden worden. De VRS operatie kon best eens het begin van een nieuwe (geplande dan wel ad hoc) strategie zijn. Het doel kon tweeledig zijn: de Bosnische Moslims op Bosnisch-Servische condities tot vredesbesprekingen dwingen en/of de eliminatie van de oostelijke enclaves ('always a thorn in their side'). Daarbij kwam nog bij het vrijmaken van troepen.²²³

In een analyse van 11 juli van Molesworth werd gememoreerd dat de aanval 'runs counter

218 DAB. Aantekeningen van de bijeenkomst inzake de val van Srebrenica, 01/11/95.

219 Interview David Last, 02/07/00.

220 Vertrouwelijke informatie (73).

221 Vertrouwelijke informatie (74).

222 Vertrouwelijke informatie (75).

223 Vertrouwelijke informatie (76).

to what has been expected of them for several years'. De VRS had weinig weerstand ondervonden en veroverde meer gebied dan verwacht. Na Srebrenica richtte de aandacht zich op Žepa en Goražde. Verder werd verwacht dat de VRS de bevolking onder druk zou zetten de stad te verlaten en naar de omliggende heuvels en dorpen te vertrekken of om naar Žepa te gaan. Deze stroom zou een humanitaire crisis veroorzaken, waarbij de VRS één of misschien wel twee doelen kon bereiken. Allereerst, Srebrenica was niet langer een militaire factor. In de tweede plaats werd Sarajevo naar de onderhandelingstafel gedwongen. Intussen konden 400 Nederlandse soldaten als gijzelaars gebruikt worden tegen eventuele luchtaanvallen. 'It is basically a no lose situation for the Bosnian Serbs.' Als Sarajevo niet wilde onderhandelen, dan had de VRS in ieder geval de enclave geëlimineerd en zou het Servische leger zijn aandacht op Žepa richten. De geschiedenis zou zich herhalen en opnieuw kon de VRS misschien zijn eerdere doelen bereiken: eliminatie van Žepa en Sarajevo tot vredesonderhandelingen zien te dwingen. Lukte dat wederom niet, dan was Goražde aan de beurt. Hoewel de ABiH in Goražde sterker was, kon de VRS over nieuwe troepen (ongeveer tien brigades) beschikken.²²⁴

Intelligence-briefings in Brussel in de dagen na de val beperkten zich tot het feitelijke verloop van de strijd rond Srebrenica. Er werd geen gewag gemaakt van enige kennis van de VRS-strategie. Het werd onwaarschijnlijk geacht dat de VRS een gecoördineerde aanval op de oostelijke enclaves uitvoerde, of dat het ging om een door het opperbevel geplande verovering van Srebrenica.²²⁵ Kortom, geconcludeerd kan worden dat de MID geen *intelligence* bereikte waaruit een aanval kon worden afgeleid. Werden er misschien in bilateraal verband inlichtingen ontvangen? En wat was eigenlijk de analyse van de situatie door de MID?

De MID en de aanval op Srebrenica

Zoals eerder werd beschreven, was de informatiepositie van de MID/CO en MID/KL niet uniek of zelfs maar bijzonder. Analyses van de MID/KL na de val van OP-E over een mogelijke VRS-aanval gingen niet verder dan de veronderstelling dat de VRS zou kunnen doorgaan met het overnemen van OP's en dat de ABiH zou proberen de spanning op te voeren door te provoceren, met als gevolg: beschieting van ABiH-posities en mogelijk burgerdoelen.²²⁶ Deze analyse werd enkele dagen later bevestigd: herhaling van het scenario dat bij de inname van OP-E was toegepast was mogelijk, maar zolang de gijzelaarcrisis niet was opgelost, zou dit de leiding van de Republika Srpska om politieke redenen onwelgevallig zijn, volgens een analist. Mocht de VRS toch tot actie overgaan, dan zou die zich waarschijnlijk beperken tot OP's; bezetting van grote delen van de enclave was voorsnog onwaarschijnlijk.²²⁷ Eind juni verwachtte de MID/KL geen ingrijpende wijzigingen in de positie van de strijdende partijen.²²⁸

Een briefing van de Afdeling Inlichtingen en Veiligheid van de MID/KL op 5 juli behandelde de kansen van een aanval. Welke voor- en nadelen kon dit voor de VRS hebben? Een reden om aan te vallen was gelegen in het feit dat de VRS succes nodig had dat elders niet bereikt kon worden. Dit viel bovendien met relatief geringe inspanningen en zonder veel slachtoffers aan eigen zijde te bereiken. Daarna zou de VRS de handen in Oost-Bosnië vrij hebben en de

224 Vertrouwelijke informatie (77).

225 Vertrouwelijke informatie (168).

226 MID/KL. INTSUM 107/95, 07/06/95.

227 MID/KL. INTSUM 109/95, 09/06/95.

228 MID/KL. INTSUM 120/95, 26/06/95.

confrontatielijn aanzienlijk kunnen bekorten. Een nadeel was dat de Bosnische Serven als schuldigen zouden worden aangemerkt en de Amerikanen op vergelding zouden aandringen. Redenen om niet aan te vallen, waren van diverse aard. In Goražde bevond zich een sterke en goed georganiseerde ABiH. Žepa leverde, anders dan Goražde, geen verbetering aan de weg- en rivierverbindingen op. Over Srebrenica meenden de analisten dat dit weliswaar in redelijk korte tijd kon worden ingenomen, maar dat de VRS daarvoor veel offers moest brengen. Aansturen op verval van binnenuit was gemakkelijker. Bovendien kon de enclave stukje bij beetje worden ingenomen.

De zuidelijke weg kon na de inname van OP-E al gebruikt worden. De weg lag vanaf april 1993 op VRS-gebied met uitzondering van een klein stuk bij OP-E. De bauxietmijn was ook in VRS-handen, maar lag binnen bereik van de ABiH. Inname van de gehele enclave kon aantrekkelijk zijn om zo ook een goede noord-zuidverbinding in handen te krijgen. Zette de VRS in op een ontmanteling stukje bij beetje, dan konden nog heel wat moeilijkheden met de ABiH verwacht worden. De Serven konden OP's isoleren, VN-troepen als schild gebruiken of een aantal VN'ers doden om de VRS daarvan de schuld in de schoenen te schuiven. De ABiH kon Dutchbat aanvallen om aan zwaardere wapens te komen, of het bataljon isoleren door het te omgeven met burgers. Dat viel in een paar uur te organiseren, waardoor Dutchbat vleugellam werd.²²⁹ Indicaties voor een aanval gaf de briefing van de MID/KL dus niet, al kon enige voorspellende waarde niet worden ontzegd. Dit onderwerp komt in hoofdstuk 6 van deel III van het hoofdrapport uitvoerig aan de orde.

De Sectie Inlichtingen & Veiligheid beschikte dus niet over voorkennis. De inlichtingensectie van de Crisisstaf KL had zelf wel een vermoeden, maar heeft dat nooit hardop uitgesproken. Ze had zich in de dagelijkse briefings steeds aan het I&V-verhaal gehouden. Alle betrokkenen dachten dat de aanval gericht was op de zuidelijke verbindingsweg en de daar gelegen bauxietmijnen. In het ergste geval zou Dutchbat teruggedrongen worden in een (door de VRS te 'erkennen') kleine *Safe Area* rond Potočari. Die verkleining zou grofweg overeengestemd hebben met de Bosnisch-Servische interpretatie van de enclavegrenzen: namelijk het in april 1993 daadwerkelijk gedemilitariseerde gebied.²³⁰ Volgens een MID'er waren er eind juni al meldingen van bewegingen rond de enclave bij de MID/KL binnengekomen. Er werden door de VRS aan de confrontatielijn lijnverbindingen gelegd, wat duidde op de wens om veilig te kunnen communiceren. Er waren ook bussen gesignaleerd. Wat betekende dit? Ook waren tanks gesignaleerd en gehoord door OP's, maar er werd steeds vanuit gegaan dat de VRS alleen belangstelling had voor de zuidelijke weg.²³¹

Het hoofd Productie Inlichtingen en tevens waarnemend hoofd Inlichtingen van de MID/KL verklaarde echter dat tactische aanwijzingen die een patroon te zien gaven, er 'absoluut niet' waren. Waarneming vanuit de enclave was bijzonder summier en alleen Amerikaanse UAV's hadden een informatiebron kunnen zijn. De Amerikanen gaven die *intelligence* echter nooit aan Nederland. Aan de andere kant moest de waarde van de UAV's ook weer niet overdreven worden, want de VRS had voldoende opties in het bergachtige terrein om zijn troepen, tanks, artillerie en mortieren te verbergen. Afgezien hiervan waren de Amerikanen net als vele andere inlichtingendiensten tot dezelfde analyse gekomen als de MID/KL. Nadat OP-E in het zuiden was gevallen, verwachtten ook de Amerikaanse inlichtingendiensten niet

229 MID/KL. Aantekening t.b.v. briefing d.d. 5 juli 1995. Geen opsteller vermeld.

230 SMG. Verlag van gesprek met Kolonel Ded-

den door P. Groen, 10/08/95.

231 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

dat de VRS verder zou oprukken, maar dat Mladić met de beheersing van de zuidelijke weg tevreden was. Dat Britse inlichtingendiensten volgens de pers tot de conclusie waren gekomen dat een aanval op handen was, was typisch zo'n bericht op strategisch niveau waar de MID verder niets mee kon. Enkele MID'ers hebben het met de Britse diensten besproken maar het bericht was te vaag en paste in geen enkel patroon.²³²

Het voormalige hoofd van de MID/KL, kolonel Bokhoven, verklaarde eveneens dat zijn dienst de crisis en inname niet heeft zien aankomen. De problemen werden in verband gebracht met de komende rotatie waarbij het af te lossen bataljon (inmiddels verzwakt) werd 'geprikt'. Het kon zijn dat de VRS geïrriteerd was over de aanval op een Servische dorp twee weken eerder. Het enige waaruit iets afgeleid kon worden, was de melding geweest toen het 2e Korps van de AbiH in Tuzla opdracht kreeg om op alle wegen naar en van Srebrenica mijnen te leggen. De reden hiervoor was dat er een aanval van de VRS uit de richting van Milići en Han Pijesak werd verwacht.²³³ Maar dit bericht dateerde van 7 juni. Uit gesprekken met andere MID'ers bleek dat kleinschalige acties zoals in Srebrenica vrijwel nooit op grond van inlichtingen te voorspellen zijn. De VRS had al voldoende militaire middelen in de regio om zo'n actie uit te voeren.²³⁴

Op 6 juli concludeerde de MID/KL dat de VRS zou trachten een of meer OP's van Dutchbat te bezetten. Aangenomen werd dat het hier niet ging 'om een grootscheepse aanval (Srebrenica heeft geen grote strategische waarde), noch om een uitbraakpoging van de AbiH (te zwak)'.²³⁵ Een dag na het begin van de aanval werd de situatie geanalyseerd. Als een mogelijke reden voor een grootschalige aanval werd genoemd de behoefte aan een succes dat in andere delen van het operatiegebied niet bereikt kon worden. De bezetting van de enclave zou de VRS relatief weinig inspanning kosten. Vervolgens had de VRS dan een grotere vrijheid van handelen in Oost-Bosnië; de confrontatielijn werd verkleind; troepen werden vrijgemaakt voor andere taken, en de overgangen over de Drina konden beter gebruikt en uitgebuit worden. De nadelen van een grootschalige aanval waren een veroordeling door de internationale gemeenschap en inzet van het NAVO-luchtwapen. Zo'n aanval was misschien niet nodig, want de VRS kon overgaan tot een uitputtingsslag en rustig wachten op verval van binnenuit. De mogelijke problemen voor Dutchbat waren groot, zoals individuele blokkades binnen en buiten de enclave, georganiseerde groepsacties, aanslagen, nemen van gijzelaars, escalatie door uitlokking, enz. Bij een ontmanteling van de enclave kon verwacht worden dat de AbiH zou trachten om OP's te isoleren en de daar verblijvende troepen als schild gebruiken. Een directe AbiH-aanval op Dutchbat om aan zware wapens te komen was ook mogelijk. Een volledige isolatie en totale opsplitsing van Dutchbat was in korte tijd door de AbiH te realiseren. De VRS kon op zijn beurt ook OP's isoleren en dan Dutchbat de kans geven zich terug te trekken of hen als gijzelaar of gevangenen af te voeren. Er moest wel degelijk rekening mee worden gehouden dat de VRS zou trachten een of meer OP's te bezetten, maar, nogmaals, men nam niet aan dat het om een grote aanval ging.

232 SMG 1006/18. Verslag gesprek, 03/08/95.

Zie voor de berichten ook: *House of Commons Hansard*, Vol. 264, Column 1010, 25/10/95.

233 Vertrouwelijke informatie (36). Verder: SMG 1006/18. Verslag gesprek, 20/07/95 en vertrouwe-

lijk vraaggesprek (36).

234 SMG. Verslag van een gesprek, 09/08/95.

235 MID/KL. Intrep Srebrenica van de Directie Operatiën, AIV/KL, No. 3 2729/4, 06/07/95.

Srebrenica had geen grote strategische waarde. Er werd ook geen uitbraakpoging van de ABiH verwacht.²³⁶

Waarschijnlijk heeft deze analyse Dutchbat nooit bereikt. In ieder geval liet Karremans op 5 en 6 juli aan de KL Crisisstaf weten dat hij de komende 24 uur geen opmerkelijke wijzigingen in de toestand verwachtte.²³⁷ Op 11 juli viel in de analyse van de MID/KL nog te lezen dat 'het nauwelijks waarschijnlijk' leek dat de Bosnische Serven de enclave volledig wilden innemen. De VRS beschikte immers niet over voldoende infanterie om de enclave duurzaam te bezetten.²³⁸ In een analyse uit maart 1997 over de informatiepositie van de MID/KL werd vastgesteld dat uit eigen bronnen en die van zusterdiensten niet viel af te leiden dat de VRS een aanval plande. Begin juli vonden beschietingen en troepenverplaatsingen plaats, maar die traden vaak op en 'waren derhalve niet uitzonderlijk'.²³⁹

Was er dan geen specifiek plan waaruit zo'n operatie af te leiden was? In augustus 1995 beweerde een MID'er al dat de verovering geen vooropgezet strategisch plan was. De VRS wilde de weg in het zuiden beheersen en moest daarvoor het aangrenzende gebied zuiveren. Toen de VRS-troepen merkten hoe zwak de weerstand was, waren ze verder gaan duwen. Toen de weerstand van de ABiH verwaarloosbaar bleek te zijn, viel de enclave snel en onverwacht. Misschien lag er een operatieplan in de kast, dat de VRS tevoorschijn heeft gehaald toen de weerstand gering bleek te zijn. Dat zou de verklaring kunnen zijn waarom Dutchbat vond dat de hele actie zo goed voorbereid en uitgevoerd was.²⁴⁰ Een analyse die blijkt te kloppen met de latere bevindingen van het Tribunaal. Operatie 'Krivaja '95' voorzag in eerste instantie niet de inname, maar toen op 9 juli bleek dat de weerstand van de ABiH en UNPROFOR zo beperkt was, werd laat op de dag besloten om de gehele enclave te veroveren.²⁴¹ Het ad hoc-karakter van de VRS-besluitvorming werd bevestigd door de MV-functionaris van Dutchbat IV N. Franssen. Die sprak met een Dutchbatter die een van de 55 gevangenen was. Hij was aanwezig bij een feestje in Bratunac, waarbij ook hoge VRS-officieren waren. Deze vertelden hem dat zij oorspronkelijk helemaal niet van plan waren om de enclave op te rollen. Op de plaagstootjes kwam echter nauwelijks weerstand en toen is de VRS doorgegaan met de inname.²⁴² Een voormalig medewerker van het Tribunaal bevestigde voor de Franse parlementaire onderzoekscommissie dit ad hoc-karakter van de VRS-aanval.²⁴³

Wat gold voor de MID/KL, gold ook voor de MID/Klu. Eén jaar na de val werd door een analist een *Chronologisch overzicht Srebrenica 1 maart 1995 t/m 26 juli 1995* opgesteld op basis van de toen beschikbaar feiten. Het maakt nogmaals duidelijk dat bij de MID/Klu geen tactische voorkennis aanwezig was. Er werden op 5 juli aan de oostkant troepenbewegingen waargenomen, die echter niet gemeld waren door Dutchbat. Op 6 juli gebeurde hetzelfde in

236 MID/KL. Kooijmans aan Afdeling YOUGO, omstreeks 07/07/95 en INTSUM No. 129/95, 07/07/95.

237 SMG. Verslag project Srebrenica, Overzicht Sitrep KL Crisisstaf Ochtendblad, 05/07/95 en 06/07/95.

238 MID/KL. INTSUM No. 131/95, 11/07/95.

239 MID/KL. Nota: aan CDS; Betreft: *intelligence* over aanval op Srebrenica; Opsteller: Lkol van Geldere; Annotatie: Kol. J. Mulder Hfd MID/KL;

18/03/97.

240 SMG. Verslag gesprek, 03/08/95 en vertrouwelijk vraaggesprek (28).

241 Butler, 'Srebrenica Military Narrative - Operation Krivaja 95', 15/05/00, pp. 950764-950765.

242 SMG 1006/18. Verslag van gesprek met N. Franssen, 15/08/95.

243 AFP-Persbericht, Testimony by Ruez, 22/02/01.

het zuiden van de enclave. Dit keer meldde Dutchbat dit wel.²⁴⁴ Maar een aanval op de enclave werd niet verwacht.

De MID van de Centrale Organisatie (MID/CO)

Bestudering van de MID/CO rapportage leverde het volgende op. Begin mei 1995 stelde de Afdeling Inlichtingen van de MID/CO vast dat er waarschijnlijk geen nieuwe grootschalige militaire operaties van ABiH en VRS gingen plaatsvinden. Wel werd denkbaar geacht dat de VRS het militaire initiatief weer naar zich toe zou trekken. De mogelijkheden hiertoe leken beperkt gezien het tekort aan infanterie.²⁴⁵ Begin juni werd gemeld dat vooral rond de oostelijke enclaves regelmatig VJ-militairen werden ingezet. Dit gebeurde met name om VRS-soldaten in de gelegenheid te stellen enkele dagen verlof te nemen. Er werd geen melding gemaakt van de kans op een aanstaande aanval.²⁴⁶ Bestudering van de wekelijkse rapporten van de MID/CO over de ontwikkelingen in Bosnië leverde ook geen aanwijzingen op dat een aanval werd voorspeld.²⁴⁷ In het rapport van eind juni viel te lezen dat de politieke top in Pale had gezinspeeld op mogelijke onderhandelingen maar met voor Sarajevo onaanvaardbare voorwaarden. Mladić had evenwel verklaard dat de kans op vrede op korte termijn te verwaarlozen viel. Vanwege de ABiH-uitvallen uit Srebrenica had Pale opnieuw de neutraliteit van UNPROFOR in twijfel getrokken. Er was geen indicatie dat de genoemde Servische beschuldigingen van ABiH-infiltraties en -uitvallen juist waren. Volgens de MID/CO was denkbaar dat de VRS zich met dergelijke berichten een rechtvaardiging wilde verschaffen voor mogelijk nieuwe operaties in Oost-Bosnië.²⁴⁸ Drie dagen na de aanval op Višnjica sloeg de MID/CO hier dus de plank mis.

Het eerste rapport in juli van Afdeling Inlichtingen meldde de aankondiging van Karadžić dat de VRS op korte termijn zou overgaan tot offensieve operaties om de Moslims te dwingen tot een politieke oplossing voor de tegenstellingen te aanvaarden. Volgens Karadžić zou een snelle en coherente aanval op de ABiH de VRS in staat stellen maximaal profijt te trekken uit zijn overwicht in zware wapens. Dit verdiende de voorkeur boven voortzetting van de huidige situatie waar het initiatief bij de ABiH lag en waarbij de Bosnische Serven werden gedwongen aan een groot aantal relatief kleinschalige operaties gelijktijdig het hoofd te bieden. De MID/CO beoordeelde deze uitspraak als opmerkelijk, omdat Mladić zojuist nog een langdurige oorlog had voorspeld.²⁴⁹

Op 5 juli produceerde de MID/CO een briefing voor het DCBC. Een reden voor een 'grootschalige' aanval kon zijn dat de VRS een succes nodig had dat in andere delen van Bosnië niet bereikt kon worden. Voordeel was dat deze enclaves met relatief weinig inspanning te bezetten waren. Na het opruimen van de enclaves had de VRS vrijheid van handelen in Oost-Bosnië werd de confrontatielijn verkleind en werden troepen vrijgemaakt.

244 DCBC, doos 66. 'Chronologisch overzicht Srebrenica 1 maart 1995 t/m 26 juli 1995', 11/07/96 en vertrouwelijk vraagesprek (31).

245 MID. MID, Nota: *Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie*, No. 20/95, 02/05/95.

246 MID. MID, Nota: *Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie*, No. 27/95, 08/07/95.

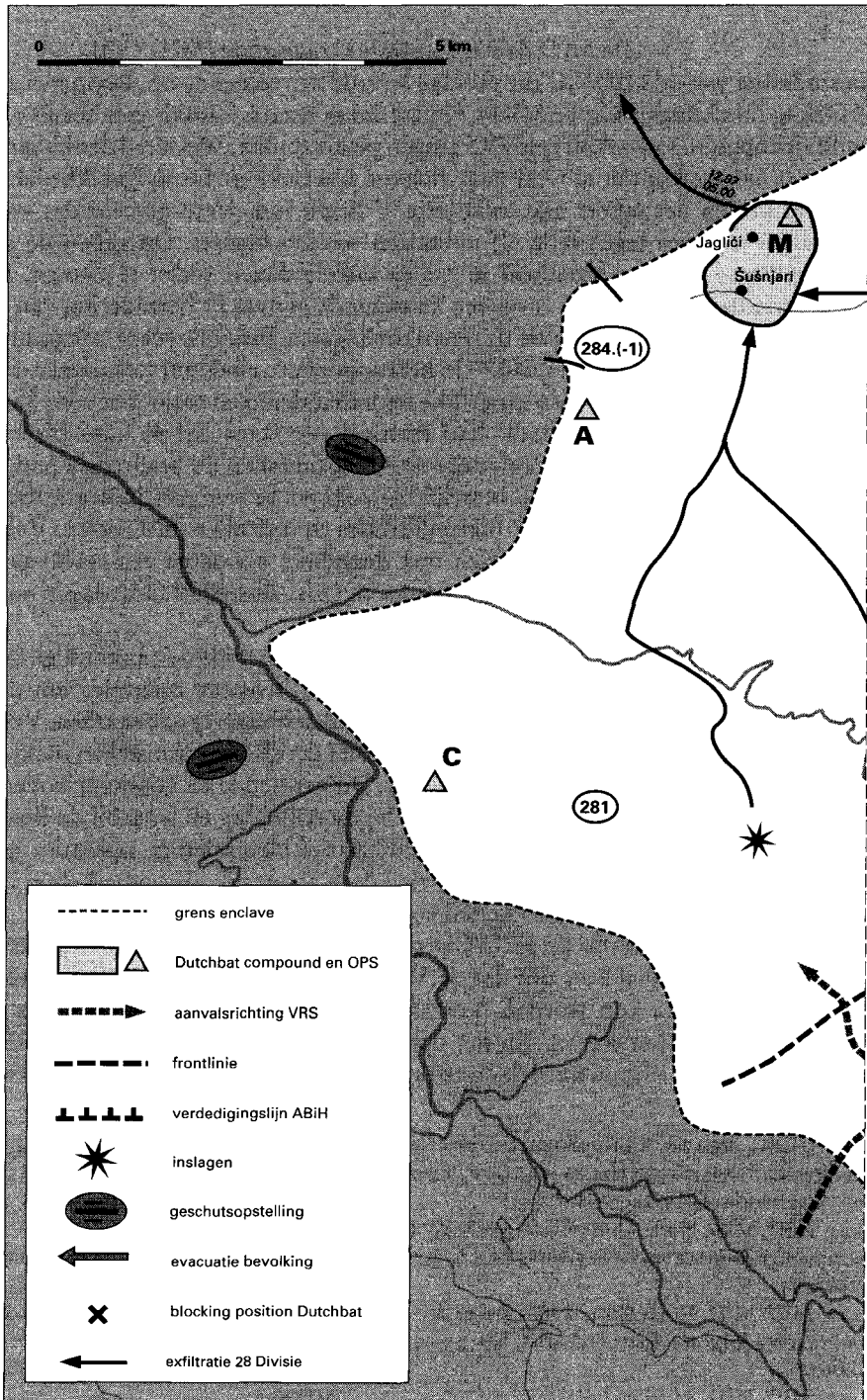
247 MID. MID, Afdeling Inlichtingen, *Ont-*

wikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie, No. 28/95, afgesloten 14/06/95, No. 29, afgesloten 21/06/95 en No. 30/06, afgesloten 27/06/95.

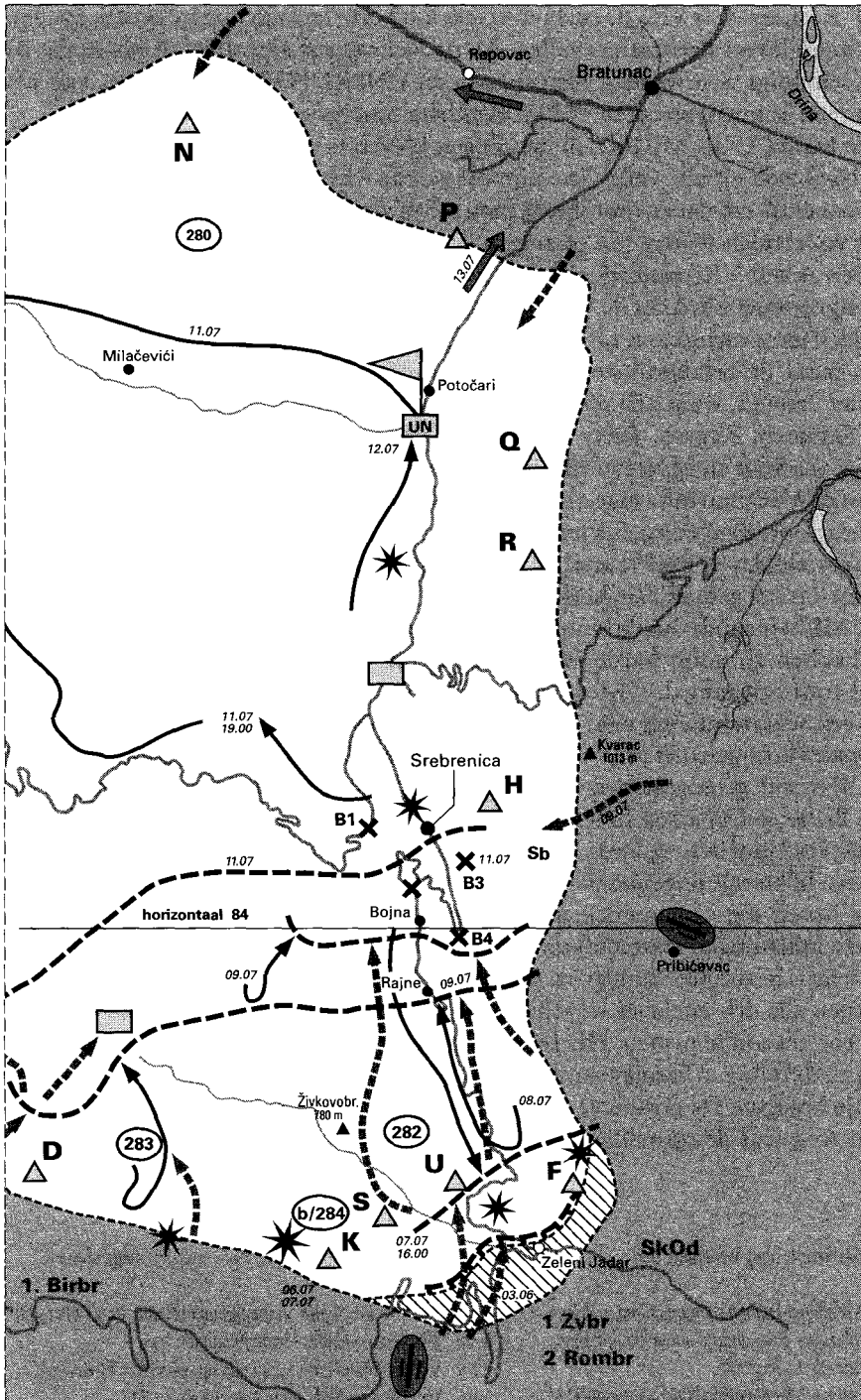
248 MID. MID, Afdeling Inlichtingen, *Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie*, No. 31/95, afgesloten 29/06/95.

249 MID/CO. *Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie*, No. 32/95, afgesloten 04/07/95.

Verloop van de gevechten 6-12 juli 1995

WAS 'SREBRENICA' EEN INTELLIGENCE FAILURE?

Srebrenica zou vermoedelijk niet aangevallen worden omdat de enclave stukje bij stukje ingenomen kon worden, mede door een verval van binnenuit. Een voorbeeld hiervan was de inname van OP-E. Hoewel de VRS de enclave in redelijk korte termijn kon innemen, zouden daarbij waarschijnlijk veel slachtoffers vallen. Als nadeel van een aanval werd gezien dat de VRS als hoofdschuldige zou worden aangewezen en UNPROFOR zou tot inzet van het NAVO luchtwapen kunnen overgaan.²⁵⁰ Een identieke conclusie trok de MID/KL.

Dat zowel de MID/CO als MID/KL in het duister bleven tasten over de intenties van de VRS na 9 juli, bleek ook uit het wekelijkse rapport van de Afdeling Inlichtingen van 11 juli. Hierin werd geconcludeerd dat er vooralsnog geen reden was om aan te nemen dat de jongste VRS-operaties voorboden waren van pogingen om Srebrenica volledig onder controle te brengen. De betrokken VRS-eenheden (honderd man en vier tanks) waren daartoe ontoereikend. Aangenomen werd dat de VRS de enclave onder druk zou houden en de geleidelijke en bescheiden terreinwinst zou vasthouden. Wel was de VRS tot dichtbij de grens van de stad opgerukt, maar de belangrijkste weg werd nu door Dutchbat geblokkeerd.²⁵¹ Deze slotsom was niet vreemd, want alle de tot dan beschikbare analyses (*Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo, Zagreb, *Deny Flight Intelligence Summary* in Napels, de Britse Defence Intelligence Staff en Molesworth) wezen precies in dezelfde richting. En aangezien de analisten van de MID hun informatie toch voornamelijk uit deze bronnen haalden, liepen hun conclusies en vooruitzichten gelijk met de andere beschikbare analyses. Pas in de analyse na de val werd gesteld dat de initiële analyse van vorige week niet was uitgekomen. Het had er alle schijn van dat het gebrek aan AbiH-weerstand had geleid tot de snelle verovering.²⁵²

Wat heeft de MID eigenlijk van de buitenlandse zusterdiensten ontvangen? Volgens MID-medewerkers hebben zij nooit harde *intelligence* binnengekregen waarin expliciet werd gewaarschuwd voor een aanval.²⁵³ Medewerkers van een Canadese inlichtingendienst stellen dat er wel een waarschuwing naar de MID is gegaan maar 'in disguised form' om de *Human intelligence* bronnen niet prijs te geven.²⁵⁴ Dit is in ieder geval niet aangetroffen in het MID-archief. Wat wel gereconstrueerd kon worden, was een Britse waarschuwing. Uit interviews met Britse en Canadese functionarissen kwam naar voren dat de *Defence Intelligence Staff* (DIS) eind juni bezorgd was over de oostelijke enclaves.²⁵⁵ Dit bleek ook op 28 en 29 juni tijdens een bilaterale bijeenkomst tussen de MID/KL en DIS. Vertrouwelijk kreeg een MID-analist te horen dat er aanwijzingen waren voor een VRS-aanval op de oostelijke enclaves.²⁵⁶ Deze inlichtingen waren afkomstig van MI-6. Deze dreiging verdiende volgens een DIS-functionaris bijzondere aandacht. Aangenomen werd dat de VRS bezig was de druk op te voeren tegen alle drie enclaves waarbij de Britten verwachtten dat als eerste gepoogd zou worden Srebrenica in te nemen. Het bedreigen, verkleinen of innemen van de enclaves kon een extra middel zijn om Sarajevo tot onderhandelen te bewegen. Het zou de VN in een moeilijke positie brengen. De positie van Karadžić werd nog steeds als onaangetaast gezien, maar bron van zorg was de opstelling van Mladić. Die wilde het conflict het liefst op het

250 MID/CO. Notitie t.b.v. briefing d.d. 05/07/95.

251 MID/CO. Afdeling Inlichtingen, *Ontwikkelingen in de voormalige Joegoslavische Federatie*, No. 33/95, afgesloten 11/07/95.

252 MID/CO. *Ontwikkelingen in de voormalige*

Joegoslavische Federatie, No. 34/95, afgesloten 20/07/95.

253 Vertrouwelijke vraaggesprekken (25) en (40).

254 Vertrouwelijk vraaggesprek (9).

255 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8) en (9).

256 Vertrouwelijk vraaggesprek (38).

gevechtsveld oplossen terwijl Karadžić een oplossing met politiek overleg voor ogen stond.²⁵⁷

De beoordeling van het gesprek op de DIS leidde binnen de MID/KL tot een verschil van mening. De belangrijkste vraag was of dit een officieel DIS-standpunt dat was ingenomen buiten de bilaterale bespreking om. Dat bleek niet geval te zijn want het was op persoonlijke titel. Er is hierover een stevige discussie gevoerd binnen de MID/KL. Hoe serieus moest deze melding genomen worden? De meeste analisten bleven toch geloven dat de VRS alleen de zuidelijke weg wilde hebben. Probleem was verder dat Dutchbat niets aan militaire details rapporteerde waardoor het moeilijk werd een compleet beeld te vormen. Soms was de verkregen *intelligence* verwarrend. Verschillende analisten hebben de Britse melding toen gewogen en afgezet tegen de destijds beschikbare *intelligence*. De Britse inlichtingen klonken onwaarschijnlijk. De VRS zou nooit de 'gore moed' hebben om zoiets te doen. De rapportage over de bilaterale gesprekken met de Defence Intelligence Staff is trouwens nooit naar HMID of de MID/CO gegaan. De enige Balkan-analist van de MID/CO hoorde zelfs pas jaren later over deze Britse melding. De MID/KL was blijkbaar een zeer gesloten organisatie. De DIS-informatie is op het niveau van de MID/KL blijven hangen. Er moest een afweging gemaakt worden want verdere onderbouwing was er niet.²⁵⁸

In een beoordeling achteraf van de aanval concludeerde de MID dat de internationale gemeenschap de val als een voldongen feit leek te accepteren en het verdere verloop van de gebeurtenissen leek af te wachten. Het onverwachte karakter en snelheid van de actie had de internationale gemeenschap verrast. Hoe kon dit gebeuren? Onduidelijk was of het VRS-plan van tevoren vaststond of dat zij onverwachts succes bij de inname van het zuidwesten van de enclave verder had uitgebuit? Aan de andere kant was het innemen van de enclaves altijd al een strategisch doel geweest. Wellicht had de makkelijke verovering van OP-E het plan voor verdere actie hierna meer gestalte gekregen. Hierna werden meer VRS-troepen naar de zuidrand gedirigeerd waarmee tevens werd bereikt dat de verbinding met Žepa werd afgesneden. De snelheid en doeltreffendheid van de VRS toonden – aldus de MID – aan dat Srebrenica zeer bewust was ingenomen. De hele operatie duidde op een lange voorbereiding en de aanwezigheid van Mladić sloot een spontaan lokaal offensief uit.²⁵⁹

De Centrale Organisatie en de aanval op de enclave

Welke door de MID vergaarde *intelligence* heeft de beleidsmakers nu feitelijk bereikt? In het beraad in het DCBC bleef voortdurend de vraag onbeantwoord welke intenties de Bosnische Serven nu hadden. De hele enclave of uitsluitend de zuidelijke weg? Tijdens de hoorzitting bij de commissie-Bakker verklaarde de directeur Algemene Beleidszaken, J. de Winter, dat hem 'pas later' zou blijken dat de bedoelingen van de Bosnische Serven verder gingen. 'Dat werd, althans wat mij betreft, drie of vier dagen voor de val duidelijk.' Als verklaring hierover geeft De Winter het feit dat de VRS toen OP's aan de west- en noordzijde begonnen aan te vallen. 'Dat was merkwaardig als hun bedoeling uitsluitend was om de zuidoostpunt te bezetten.' De Winter kwam dus op 6 of 7 juli tot de conclusie dat er iets merkwaardigs aan de hand was

257 Vertrouwelijke informatie (30) en MID/CO. Verslag Bilat 28-29 Juni 1995, z.d. (eind juni/begin juli 1995).

258 Vertrouwelijke vraaggesprekken (25), (26),

(28), (37) en (38).

259 MID/CO. De situatie in het voormalige Joegoslavië, briefing, # 13/07/95.

maar verklaarde dat zijn navragen niets anders opleverde dan dat de bedoeling alleen de zuidelijke weg was.²⁶⁰

Generaal Couzy was op vakantie maar onderhield wel voortdurend contact met het ministerie van Defensie. Bij de plaatsvervangend BLS, generaal-majoor A.P.M. van Baal, blijkt dat er ook geen voorkennis was, noch dat er voorwaarschuwingen waren ontvangen. Hij tastte volstrekt in het duister.²⁶¹ Hetzelfde verklaarde luitenant-kolonel M.C.J. Felix, hoofd Operationele Zaken van de KL. Ook via de buitenlandse militaire attachés in Den Haag had hij nooit signalen gekregen van het naderende onheil. Over de Nederlandse inlichtingenpositie stelde Felix: 'Nederland is klein. In de inlichtingenwereld hang je onderaan als je zelf niets te bieden hebt. Dat heeft in die periode, in mijn ogen, ook best wel een rol gespeeld.'²⁶² Van belang is verder dat in de fatale weken voor de val van Srebrenica de MID/CO en MID/KL niet aanwezig waren in de bunker ten behoeve van crisisberaad. Hun aanwezigheid was niet gebruikelijk en werd kennelijk in deze spannende tijd ook niet noodzakelijk geacht.²⁶³ Bij de commissie-Bakker bevestigde minister Voorhoeve dat er geen voorkennis was. De MID beschikte blijkbaar niet hierover. Voorhoeve gaf toe dat Den Haag tot het eind toe in grote onzekerheid verkeerde en niet over eigen onafhankelijke inlichtingen beschikte.²⁶⁴ Couzy geeft in zijn boek eveneens toe dat bij hem geen voorkennis was. Hij dacht dat het om de zuidelijke weg ging. Pas op donderdagavond 10 juli werd het Couzy duidelijk dat VRS de hele enclave wilden innemen.²⁶⁵

Kortom: 'Den Haag' was verrast over de plotselinge aanval. Klopt het beeld dat behalve enkele onduidelijk signalen bij de Britse DIS dat verder buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet op de hoogte waren? Het is bijna onvoorstelbaar dat met alle *Signals intelligence* en *Imagery intelligence* de Amerikaanse diensten niets opgevangen hebben. Verder beschikten de Bosnische inlichtingen- en veiligheidsdiensten ook over goede *Signals intelligence*. Is dit dan niet gedeeld met UNPROFOR of de Verenigde Staten?

6. De buitenlandse inlichtingendiensten

In paragraaf 3 is vastgesteld dat de plannen voor een aanval door de VRS op de enclave pas in een heel laat stadium en in korte tijd tot stand kwamen. Er was geen sprake van maandenlange voorbereiding. De voorbereidingen voor de aanval op Srebrenica vonden plaats tussen 2 en 6 juli. Het doel van de operatie was, zoals gezegd, niet de inname van de *Safe Area* maar verkleining ervan en het doorsnijden van de verbinding met Žepa. Voorkennis over de inname van de gehele enclave kon pas beschikbaar zijn na 9 juli, want toen werd dat besluit genomen. De vraag of er voorkennis was, moet zich dus toespitsen op een hele kleine periode: 2 tot 6 juli. Toen vonden de voorbereidingen plaats. Verder zijn 9 en 10 juli van belang want toen werd besloten om de gehele enclave in te nemen. Wat is er toen waargenomen en hoe is dit geïnterpreteerd?

Volgens beweringen in de pers zouden westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten be-

260 TCBU, *Vertrekpunt* Den Haag, Deel 1, pp. 182-183.

261 Hoorzitting Commissie Bakker, Stenografisch verslag van getuige A. van Baal, X19/14-06-2000, No. 121U.doc-3, 31/05/00.

262 Interviews M.J.C. Felix, 06/04/00 en A.M.

van der Togt, 04/05/00.

263 Vertrouwelijk vraaggesprek (26).

264 TCBU, *Vertrekpunt* Den Haag, Deel 1, p. 182.

265 Couzy, *Mijn Jaren*, pp. 155-163.

schikt hebben over voorkennis. In diverse dagbladen werd in de herfst van 1995 gemeld dat de Amerikanen drie weken voor de val op de hoogte waren van de aanvalsplannen. Dit zou voor de NAVO en VN verzwegen zijn om de vredesbemoeningen van afgezanten van Clinton niet te dwarsbomen. Deze artikelen²⁶⁶ waren voor een groot deel terug te voeren op een artikel van Roy Gutman in *Newsday* en een stuk van Andreas Zumach in *Die Berliner Tageszeitung* op 12 oktober waarin werd bericht dat onbemande Amerikaanse verkenningsvliegtuigen (UAV's) dagenlang de voorbereidingen voor de aanval op Srebrenica hadden gevolgd en gefotografeerd. Volgens Zumach hadden Amerikaanse inlichtingendiensten, meer dan 3 weken voor de aanval begon, vanaf 17 juni 1995 de dagelijkse gesprekken tussen de chef-staf van de VRS, generaal Perišić, en Mladić afgeluisterd. Hierin planden de generaals de operatie. Uittreksels van de verslagen van deze gesprekken waren aan hem getoond, die bewezen dat het initiatief voor de operatie uit Belgrado kwam. Perišić zou het bevel gevoerd hebben over de feitelijke aanval. Ook hadden UAV's fotomateriaal verzameld over de opbouw van de VRS rond de enclave en dislocatie van tanks en artillerie.²⁶⁷ Dat UAV's beelden hebben doorgegeven, is mogelijk. Zoals in hoofdstuk 7 is aangetoond, is echter de vraag of die tijdig genoeg zijn geanalyseerd. Dat is naar alle waarschijnlijkheid niet het geval geweest.

Volgens Zumach wist de Duitse regering ook van de VRS-plannen. Via liaison zou de *Bundes Nachrichtendienst* (BND) ongeveer 90 procent van alle *intelligence* over Joegoslavië van de Amerikaanse diensten hebben verkregen. Dat zou een omvangrijker *intelligence*-liaison geweest zijn dan met de Britse en Franse diensten, terwijl de NAVO nog minder *intelligence* kreeg. De samenwerking met de BND werd nog intensiever vanaf september 1994, toen de Amerikaanse inlichtingendiensten samenwerking met de Fransen en Britten in de ijskast zette. Onafhankelijk van de Amerikanen was de BND in staat om het communicatieverkeer tussen Serviërs en Bosnische Serven af te luisteren.²⁶⁸ Dat de Duitse dienst of de regering iets hebben geweten, werd krachtig ontkend door minister van Buitenlandse Zaken Kinkel.²⁶⁹ Een prominente Duitse diplomaat met toegang tot *intelligence* voor deze dienst bevestigde dit. Er was geen *immediate forewarning* door de BND verschaft. Er waren geruchten maar die veroorzaakten een soort *Cry Wolf*-effect.²⁷⁰

Op 29 oktober 1995 reageerde *The New York Times* op de Europese berichtgeving. De Amerikaanse *intelligence*-gemeenschap kreeg in juni aanwijzingen dat de VRS zich op de enclave ging concentreren. Het was op dat moment onduidelijk wat de omvang van de operatie zou zijn.²⁷¹ Dezelfde dag kwam ook de *Washington Post* met een reconstructie. Amerikaanse diensten zouden eind juni een militaire opbouw rond de enclave hebben waargenomen. Mladić was woedend over de raids uit de enclave en wilde hieraan een eind maken.

266 Zie bijvoorbeeld: 'Amerikanen verzwegen voorkennis Srebrenica', *De Stem*, 13/10/95 en 'Verenigde Staten wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95.

267 Andreas Zumach, 'US Intelligence knew Serbs were planning an assault on Srebrenica', *Basic Reports*, No. 47, 16/10/95. Zie ook: 'VS wisten van komende val Srebrenica', *Nederlands Dagblad*, 13/10/95 en 'VS wisten al weken tevoren van val Srebrenica', *De Gelderlander*, 13/10/95.

268 Andreas Zumach, 'BND wusste von Srebrenica-Angriff', *Berliner Tageszeitung*, 20/10/95 en 'Angriff auf Schutzzone Srebrenica. BND wusste angeblich vorab von serbischen Offensiven', *Süddeutsche Zeitung*, 20/10/95.

269 Andreas Zumach, 'Ich muss diese Enklaven loswerden', *Die Tageszeitung*, 01/11/95.

270 Vertrouwelijk vraaggesprek (53).

271 'Srebrenica: the Days of Slaughter', *The New York Times*, 29/10/95.

Maar analisten waren tot de conclusie gekomen dat het doel was om Srebrenica te neutraliseren 'rather than take it over all together'.²⁷²

In een nieuw artikel een dag later beweerde Zumach dat ook de Franse inlichtingendiensten op de hoogte waren. De Fransen luisterden eveneens het communicatieverkeer tussen Perišić en Mladić af.²⁷³ Florence Hartmann kreeg hiervan min of meer een bevestiging in een gesprek met een hoog geplaatste medewerker van de Franse Militaire inlichtingendienst. Volgens deze anonieme bron van Hartmann stonden de autobussen en vrachtwagens al dagen te wachten aan de grens met Servië. De Franse dienst wist dat een grootschalige operatie om de bevolking te deporteren ging plaatsvinden. Deze laatste beweringen zijn evenwel volstrekt onjuist en uit de lucht gegrepen. De bron van Hartmann voegde direct daaraan toe dat de massamoorden absoluut niet te voorzien waren.²⁷⁴ Dit laatste staat trouwens haaks op die van een Britse medewerker van de *Defence Intelligence Staff*. In een interview met het NIOD verklaarde die dat de moorden niet als een verrassing kwamen. Men was alleen verrast over de omvang en dat Mladić dit had laten plaatsvinden, hetgeen 'a very stupid thing to do' was.²⁷⁵

Hierna bleef het een tijd stil, maar een artikel in *The New York Review of Books* in mei 1996 deed opnieuw stof opwaaien. Amerikaanse inlichtingendiensten zouden volgens de krant voldoende signalen over een aanval hebben gehad. Uit onderzoek bleek dat de intercepts van Zumach inderdaad bestonden. De VRS had het plan, zo werd gezegd, 'to shave the enclave'. Analisten verwachtten dat de VRS niet de hele enclave wilde innemen vanwege de vrees voor grote verliezen, luchtaanvallen en het probleem van de duizenden vluchtelingen. Wel hadden Amerikaanse spionagevliegtuigen grote aantallen bussen bij Bijeljina waargenomen, maar verondersteld werd dat die gebruikt werden om VRS-troepen te vervoeren.²⁷⁶ Gemakshalve vergaten de journalisten te vermelden dat deze stad buiten het gebied van het Drina-korps viel, en de signaleerde bussen hadden daarom weinig te maken met de aanval op Srebrenica. De VRS vervoerde, net als de ABiH, namelijk al zijn soldaten per bus. CIA-directeur John Deutch ontkende in een ingezonden brief in *The New York Review of Books* dat zijn dienst over voorkennis beschikte. Een opmerkelijke stap, want de CIA reageerde in het verleden zelden op allerlei beschuldigingen. Er bestonden ook geen intercepts van gesprekken tussen Perišić en Mladić. Ook in een intern document van het *State Department* werd ontkend dat er enige voorkennis was.²⁷⁷

In een reactie bleven de auteurs van het artikel in *The New York Review of Books* achter hun verhaal staan. Een anonieme bron bevestigde het bestaan van die ruwe intercepts. Er was een 'week's worth of such intercepts about the coming assault on Srebrenica'.²⁷⁸ Omdat de VRS een radiostilte had afgekondigd en via beveiligde landlijnen communiceerde, kan hieraan getwijfeld worden. In *Newsday* werd ook geschreven over voorkennis. Generaal Nicolai zag rapporten over de Arkan Tigers. 'They always showed up at places where

272 M. Dobbs & R. Jeffrey Smith, 'New Proof Offered Of Serb Atrocities', *Washington Post*, 29/10/95.

273 Andreas Zumach, 'Grosser Lauschangriff auf Srebrenica', *Die Tageszeitung*, 30/10/95.

274 Hartmann, *Milošević*, p. 338.

275 Vertrouwelijk vraaggesprek (57).

276 Charles Lane and Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *The New York*

Review of Books, 09/05/96. Voor Lane's achtergrond in het debat over Bosnië: Vgl. UNNY, UNPROFOR, Archief SRSG, box 87717. Jim Shear aan Akashi, 15/10/94 en Charles Lane, 'Brock Crook', *The New Republic*, 05/09/94.

277 Amerikaanse FOIA, State Department memorandum, 19/12/96.

278 'The CIA and Bosnia: An Exchange', *New York Review of Books*, 06/06/96.

something was about to happen', aldus Nicolai. 'That also was an indication that Srebrenica was on their wish list'.²⁷⁹ Maar het signaleren van de rondtrekkende Arkan Tigers is nog altijd iets anders dan een hard signaal voor een aanval op Srebrenica.

Hoe werd nu in Nederland gereageerd op alle onthullingen? De informatie was dermate verontrustend dat Voorhoeve contact opnam met zijn Amerikaanse collega en hem hierover om opheldering vroeg. Perry verzekerde Voorhoeve tijdens hun ontmoeting in Williamsburgh dat het Pentagon van niets wist. Een onderzoek van de *Defence Intelligence Agency* (DIA) wees uit dat een 'review of the intelligence prior to 10 July does not reveal any tangible evidence of an intent to completely take control of the enclave'.²⁸⁰ De vraag of CIA of *National Security Agency* iets wisten, werd niet gesteld en dus ook niet beantwoord. Om helemaal zeker te zijn deed generaal Van den Breemen ook navraag bij de voorzitter van de Amerikaanse *Joint Chiefs of Staff* (JCS), generaal John Shaliskashvili, die hem verzekerde dat er geen cruciale *intelligence* was verzwegen.²⁸¹ De militaire adviseur van Boutros-Ghali, generaal Van Kappen, had met het Pentagon ook over voorkennis gesproken alwaar hem 'met de hand op het hart' werd verzekerd dat over de bedoelde informatie niet werd beschikt. Hij had geen enkele reden hieraan te twijfelen.²⁸²

Wat klopt er nu van alle beweringen in de pers en andere publicaties dat de CIA op de hoogte was van de voorbereidingen van een aanval? Als Mladić pas op 2 juli besloot om de enclave aan de zuidkant 'te scheren' en op 9 juli om de hele enclave te veroveren, zou voorkennis wel eens minimaal geweest kunnen zijn en kunnen bovengenoemde persberichten niet kloppen. Ambassadeur James Pardew, die hoofd was van de *Balkan Task Force* (BTF) op het Pentagon, bevestigde dat er niet over voorkennis werd beschikt. De BTF constateerde wel vanaf eind juni een toename van de gevechten en troepenbewegingen, maar een aanval werd niet verwacht. De enclave was niet van grote waarde voor de VRS, die dan ook nog verantwoordelijk werd voor alle vluchtelingen. Daarnaast zou het een directe confrontatie met UNPROFOR en de NAVO betekenen.²⁸³ Het ligt daarom eerder voor de hand dat pas bij analyses achteraf de troepenbewegingen en tanks zijn vastgesteld. Srebrenica genoot immers geen hoge prioriteit in de Amerikaanse *intelligence*-community. Verder hadden de Amerikaanse officieren in de G-2-staven in Sarajevo en Zagreb, Powers en Morgan, geen voorkennis.²⁸⁴ Als Zumach schrijft dat de Amerikaanse inlichtingendiensten 'weken van tevoren' op de hoogte waren, klopt dit gewoon niet.

Toch werd ook van ABiH-zijde verklaard dat de Amerikanen wisten van de VRS-intenties. Dit werd verklaard door de Bosnische generaal Andjeljko Makar. Hij sprak zelfs over één maand van tevoren. Hij had van de VRS-plannen te horen gekregen via een buitenlandse bron. Volgens hem wisten ook de Duitse diensten hiervan. De raid op Višnjica op 26 juni was dan ook niet de 'bekende druppel' geweest. Eén maand eerder lag ook in de lijn der ver-

279 Roy Gutman, 'UN's Deadly Deal', *Newsday*, 29/05/96.

280 Charles Lane and Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *The New York Review of Books*, 09/05/96.

281 MID/CO. Nota: aan CDS; Betreft: *intelligence* over aanval op Srebrenica; Opsteller: Lkol van

Geldere; Annotatie: Kol. J. Mulder Hfd MID/KL; 18/03/97.

282 B. Ummelen, 'Verenigde Staten ontkennen wetenschap aanval op Srebrenica', *De Limburger*, 14/10/95.

283 Interview James Pardew, 01/04/98.

284 Vertrouwelijke vraaggesprekken (9) en (54).

wachtingen omdat voor de planning van de aanval minstens vier weken nodig waren.²⁸⁵ Net als bij de beweringen van Zumach kunnen bij deze uitlatingen ook vraagtekens geplaatst worden, want alle buitenlandse *intelligence*-analyses stelden in 1994 en 1995 vast dat de VRS op ieder moment de enclave kon innemen zonder daarvoor zich bijzonder omvangrijke extra inspanningen te getroosten.

Militaire analisten van de Amerikaanse *intelligence-community* ontkenden eveneens over voorkennis te beschikken. De CIA had juist grote moeite met het volgen van de VRS. Het ging hoofdzakelijk om infanterie en die was goed georganiseerd. Het was moeilijk de opbouw te doorgronden. Er waren geen harde indicaties dat de VRS de enclaves geheel wilde veroveren. Er werd geen 'significant build up' geconstateerd. Daarbij moest niet vergeten worden dat het slechts om een kleine eenheid ging die uiteindelijk Srebrenica heeft aangevallen. Het was destijds zelfs vrijwel onmogelijk om vast te stellen welke VRS-eenheden de aanval deden. Die kennis is bij de Amerikaanse *intelligence community* pas achteraf opgebouwd. Over de motieven voor de aanval op de oostelijke enclaves verklaarden Amerikaanse analisten dat bij de VRS de vrees bestond de oorlog te gaan verliezen. Die angst heeft mede een rol gespeeld om Srebrenica aan te vallen. Pale wilde een eind maken aan de oorlog en daarom moest men van de enclaves zien af te komen.

Een eerste signaal was de rede van Karadžić op 23 mei, waarin hij zei dat hij van de enclaves af wilde, maar de CIA wist toen niet dat deze aankondiging in de VRS strategie paste. Volgens Amerikaanse analisten waren de operaties in juli 1995 enigszins gecoördineerd met Belgrado. Er was geen dringende militaire noodzaak voor de VJ om de VRS te hulp te schieten voor een aanval. De VRS had voldoende mankracht. Maar wilde de VRS nu alleen het zuidelijke deel of de hele enclave? Over die vraag bleef lang onduidelijkheid bestaan. De CIA verwachtte niet dat Mladić uit was op de enclave. De dienst had weinig *intelligence* over intenties en de feitelijke gang van zaken en werd geconfronteerd met een leger dat opereerde met kleine eenheden en enkele tanks in de bossen.²⁸⁶ De VRS was daarom moeilijk te volgen en er waren geen harde indicaties. Hoe lag dat bij andere Amerikaanse inlichtingendiensten?

Bij het *Bureau of Intelligence & Research* (I&R) van het *State Department* was evenmin voorkennis. Dit bureau zat in een unieke positie: er bestond een liaison met alle Amerikaanse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Er was veel militair tactische *intelligence* over de strijdende partijen. De *Defence Intelligence Agency* leverde prima werk en volgde de *Order of Battle*. Er waren weinig verrassingen in het opereren van de VRS, omdat dat niet afweek van de VJ. De standaard benadering was: eerst beschietingen door artillerie en mortieren; daarna de inzet van tanks en infanterie en vervolgens paramilitaire eenheden en speciale politie. Dit was het systematische patroon dat bijna altijd viel te bespeuren. Deze dienst slaagde bij het beleg van Sarajevo erin om alle VRS-posities in kaart te brengen. Ook over Noord-Bosnië waren uitstekende inlichtingen van de DIA beschikbaar, maar er was heel weinig *intelligence* over Oost-Bosnië. Een probleem was dat de DIA wel veel humanitaire *intelligence* verzamelde, maar dit werd nooit geanalyseerd binnen de DIA en ging daarom vaak verloren. De

285 Interviews Andjeljko Makar, 12/06/00 en 16/06/00. Zie voor de aanval op Višnjica bijvoorbeeld: deel III, hoofdstuk 6 van het hoofdrapport. Verder: Stephen Kinzer, 'Government Troops

attack Bosnian Serb village', *The New York Times*, 26/06/95.

286 Vertrouwelijk vraaggesprek (7).

DIA keek alleen naar militaire operaties en veel humanitaire issues niet doorgegeven aan I&R. Verder was de DIA goed in *Capabilities*, maar slecht in *Intentions*.

Veel militair tactische *intelligence* werd niet gedeeld met andere diensten. Dit hield de DIA voor zich. Bijvoorbeeld vier maanden na Srebrenica werd in Zagreb veel DIA materiaal ontdekt dat nooit naar Washington was gezonden. Veel van hun *intelligence* wordt voornamelijk geanalyseerd op militaire waarde en men is dan gespitst op afwijkingen van de militaire slagorde. De beste bronnen vormden de pers, ngo's en vluchtelingen. Bij I&R van het *State Department* werd in ieder geval geen aanval verwacht.²⁸⁷ Vele vraaggesprekken bevestigen het beeld dat de inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet op de hoogte waren van de aanval. Niet zo vreemd, gezien de korte tijd die de VRS nodig had om de operatie op touw te zetten. Verder droeg de radiostilte door de VRS ertoe bij dat er weinig werd afgeluisterd.

Welke diensten hadden dan wel duidelijke signalen?

De vraag blijft of er ondanks de late besluitvorming bij Mladić om tot een aanval op Srebrenica over te gaan dat er, ondanks alle ontkenningen, misschien toch aanwijzingen waren dat buitenlandse diensten iets geweten hebben. Onderzoek heeft aan het licht gebracht dat bij de Canadese militaire inlichtingendienst wel vermoedens bestonden dat de VRS iets van plan was. Al geruime tijd werd Ottawa door Canadese UNPROFOR-medewerkers in Zagreb en Sarajevo gewaarschuwd dat op langere termijn de VRS ging aanvallen. In Ottawa zou de opbouw via *Human intelligence*, *Signals intelligence* en *Imagery intelligence* gevolgd zijn. Onduidelijk bleef evenwel of de intenties van de VRS zich uitstrekten tot de zuidpunt of de hele enclave. Nu was het wel vaker voorgekomen dat de VRS troepen op bepaalde plaatsen samentrok. Dan verwachtte iedereen een aanval of operatie, maar die bleef dan uiteindelijk uit. Als de ABiH dit deed dan stond vast dat er een militaire operatie ging plaatsvinden.²⁸⁸ Op basis van *Imagery intelligence* zou de J-2 *Military Intelligence Cell* op het Canadese ministerie van Defensie geconstateerd hebben dat een tweetal groepen T-54 tanks zich bewogen in de richting van de enclaves. Een boog af later naar Srebrenica in de richting van de zuidpunt van de enclave en de andere eenheid naar Žepa. Dat gebeurde 2 à 3 weken van tevoren, en de inlichtingefunctionarissen vroegen zich of dat een verkenningmissie was. Verder constateerde de Canadese militaire inlichtingendienst dat de VRS nieuwe en zwaardere artillerie met een lange dracht had overgebracht naar *Sugar Hill*, de berg die Tuzla en *Tuzla Air Base* controleerde. Ook werden verplaatsingen van ander geschut waargenomen in de richting van Zvornik en Bratunac.

In Ottawa was *Imagery intelligence* van Satellieten en U-2's over Oost-Bosnië snel beschikbaar. Verder was de SAS erin geslaagd om van dichtbij foto's van de nieuwe artillerie en tanks te nemen. Verder kwamen er meldingen binnen dat aan de zuidpunt van de enclave steeds wisselende VJ-eenheden waren gesignaleerd. Dat viel te zien aan de schouderemblem op de uniformen en het gesproken Belgradose dialect. Mede op basis van deze *intelligence* werd een briefing gegeven aan de plaatsvervangend chef-defensiestaf CDS, generaal Armand Roy, twee weken voor de aanval waarin de Canadese analisten de verwachting uitspraken dat er op korte termijn rond Srebrenica iets zou gaan gebeuren. Roy zou de analyse evenwel verworpen hebben: hij geloofde niet in een aanval. Waarschijnlijk beschikte

²⁸⁷ Vertrouwelijke vraaggesprekken (12, 13 en 76).

²⁸⁸ Vertrouwelijk vraaggesprekken (9 en 60).

Ottawa over dezelfde *intelligence* als de Britse DIS, maar toch werd er een andere conclusie getrokken.

Verder lijkt het erop dat de Bosnische Moslims dankzij verbindingsinlichtingen ook lang van tevoren van een Servische actie hebben geweten. In hoofdstuk 6 van deze studie is vastgesteld dat de Bosnische Moslims weliswaar over intercepts beschikten, maar dat die pas weken of maanden later zijn geanalyseerd. De Bosnische Moslims hadden onvoldoende personeel, interceptieapparatuur, cryptoanalisten, analysecapaciteit en geen intern communicatienetwerk tot hun beschikking om de vergaarde *Communications intelligence* snel en efficiënt op de juiste bestemming te krijgen. De werkwijze van onderscheppen en verwerken was te arbeidsintensief, waardoor veel berichten zijn 'gemist'. Slechts flarden zullen zijn onderschept. Dat neemt niet weg dat die flarden soms wel degelijk belangwekkende *intelligence* opgeleverd kunnen hebben – maar niet het complete 'plaatje'. Maar stel dat die intercepts toch in *real time* en tijdig beschikbaar waren. Zijn die dan doorgegeven aan de Amerikaanse inlichtingendiensten? Of hebben de Amerikanen zulke kennis zelf vergaard via satellieten of vliegtuigen? Als CIA of *National Security Agency* toch konden beschikken over Bosnische intercepts, dan is de vraag wat dan de reden zou kunnen zijn waarom die niet zijn gedeeld. Een van de grootste problemen blijkt te zijn de verspreiding van *Signals intelligence* onder de Amerikaanse en andere afnemers. In de Amerikaanse *intelligence community* wordt dit het *Green Door*-syndroom genoemd, waarbij de overgrote meerderheid van de politieke en militaire beleidsmakers geen toegang tot *Signals intelligence* heeft. Hierdoor kwam een effectieve integratie van *Signals intelligence* in andere *intelligence*-producten niet tot stand. Pas in de loop van de jaren tachtig werd de verspreiding van *Signals intelligence* enigszins opgevoerd, maar het is nog steeds niet optimaal te noemen.²⁸⁹

Maar als *Signals intelligence* over operatie 'Krivaja '95' eventueel wel bij de CIA of de *National Security Agency* beschikbaar was, waarom is die dan niet doorgegeven? Daar kunnen diverse redenen voor zijn geweest. Misschien heeft het zogeheten *Green Door*-syndroom een rol gespeeld. Het uiterst gevoelige karakter van *Signals intelligence* heeft kan geleid hebben dat de intercepts niet de 'lijn' zijn ingegaan. Misschien wilden de Amerikaanse diensten de oorspronkelijke bron en relatie met het 2e Korps verbergen. Een derde mogelijkheid is dat de intercepts wel de pijlpijn zijn ingegaan maar daarin wegens tekort aan analysecapaciteiten zijn blijven steken. Ondanks alle publicaties als zouden inlichtingendiensten 'doof' geworden zijn vanwege de stortvloed aan informatie,²⁹⁰ lijkt het eerder zo te zijn dat het vergaren van *intelligence* geen probleem is. In de realiteit schijnt het grootste probleem 'the continuing decline of its Signals intelligence processing, analysis and reporting infrastructure' te zijn.²⁹¹

Toch was dit in Bosnië niet het geval. De Bosnische verbindingsinlichtingen zijn niet doorgegeven aan UNPROFOR. Zijn die dan wellicht doorgegeven aan de Amerikanen en was er dan een speciale liaison tussen het 2e Korps en de Amerikaanse diensten? Hagman stelt: 'It was general knowledge that US' advisors (without any affiliation to the UN) were

289 Matthew M. Aid, 'Not so Anonymous: Parting the Veil of Secrecy About the National Security Agency', Theoharis, *A Culture of Secrecy*, pp. 64-65 en vertrouwelijke vraaggesprekken (6) en (13).

290 Seymour M. Hersh, 'The Intelligence Gap:

How the Digital Age Left Our Spies Out in the Cold', *The New Yorker*, 06/12/99, p. 58.

291 Zie: Matthew M. Aid, 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century', *Intelligence and National Security*, Vol. 15(2000)3, pp. 1-32.

deployed in Sarajevo and Tuzla throughout 1994 and 1995, working out of, for example, the HQ ABiH 2 Korps (Tuzla) and Bosnia Herzegovina Government buildings.' Volgens diverse berichten zouden dit een *two way street* geweest zijn, want Amerikanen zouden inlichtingen doorgesluist hebben naar de ABiH.²⁹² Van Amerikaanse zijde werd ontkend dat inlichtingendiensten officieel liaisonpersoneel in Tuzla of Sarajevo gestationeerd hadden. Er waren weliswaar medewerkers van de CIA en de *Defence Intelligence Agency* in de regio actief, maar die waren voornamelijk belast met *Human intelligence*. De CIA opende pas in september 1995 haar eerste officiële station in Sarajevo. Er was ook geen officiële vertegenwoordiging van de NSA en geen formele of informele *Signals intelligence*-liaison met de Bosnische inlichtingendiensten.²⁹³

Zoals in hoofdstuk 6 van deze studie is gezegd, hebben de Amerikanen daarom nooit de beschikking gekregen over deze intercepts. Een Amerikaanse *intelligence*-analist heeft na publicatie van de eerste persberichten nog eens een speurtocht ondernomen, maar moest vaststellen dat die Bosnische intercepts niet in de relevante archieven voorkwamen. De conclusie was dat deze *intelligence* niet is gedeeld. Deze analist wees erop dat zijn regering dit niet voor zich had gehouden en het ook onmiddellijk wereldkundig zou hebben gemaakt om vele levens te redden.²⁹⁴

Dit bleek ook uit interviews met andere Amerikaanse beleidsmakers. Zo ontkende het hoofd van de *Balkan Task Force* op het Pentagon, James Pardew, ten stelligste dat deze *Task Force* deze *intelligence* in 1995 ooit gekregen heeft. Er vonden bijna dagelijks een of meer (video)conferenties plaats tussen het Pentagon, de *National Security Agency*, CIA en het Amerikaanse *European Command*, waarin *intelligence* werd uitgewisseld maar daarin zijn deze Bosnische intercepts nooit ter sprake gekomen.²⁹⁵ Een *intelligence*-analist van het Amerikaanse *State Department* ontkende eveneens ooit Bosnische intercepts te hebben gezien en verklaarde dat dit materiaal zeker door het *State Department* gebruikt zou zijn.²⁹⁶ Een nieuwe bevestiging dat de later vrijgegeven ABiH-intercepts niet in *real time* waren.

Samenvattend: Amerikaanse en Britse diensten hebben wel enkele indicaties van troepenbewegingen en verplaatsing van materieel gekregen, maar daaraan niet de conclusie verbonden dat dit een voorbode was van een grootscheepse aanval. Als er iets zou plaatsvinden, dan ging het om een beperkte operatie. De waarschuwing van de DIS aan de MID was er een op persoonlijke titel. Het is ook goed mogelijk dat deze 'voorkennis' pas achteraf is opgebouwd en dat de signalen in juli niet tijdig zijn gesignaleerd. Srebrenica genoot tenslotte geen hoge prioriteit. Blijft evenwel de analyse van de Canadese *intelligence*-cel op DND van eind juni dat een aanval aanstaande was. Hoe is dit te verklaren? Allereerst komt deze informatie van één bron en kon ze nergens anders bevestigd worden. Een mogelijke verklaring is wellicht dat de Canadese analisten met dezelfde *intelligence* als waarover hun Amerikaanse en Britse collega's beschikten wel iets hebben gesignaleerd en andere conclusies hebben getrokken. Het kan ook zijn dat de Canadese eenheid in Bosnië een extra nationale bijdrage heeft geleverd, die de algehele analyse van de situatie heeft doen kantelen. Een andere mogelijkheid is dat de Canadezen misschien nauwlettender de ontwikkelingen in Oost-Bosnië volgden. De Amerikanen en Fransen richtten zich vooral Sarajevo en Britten

292 Hagman, *UN-NATO*, p. 92.

293 Vertrouwelijk vraaggesprek (13) en interviews James Pardew, 30/11/00 en Matthew Aid, 02/12/00.

294 Vertrouwelijk vraaggesprek (54).

295 Interview James Pardew, 30/11/00.

296 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

met name op Gorazde.²⁹⁷ Een politieke adviseur van Akashi, Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein, stelde vast dat eind juni de aandacht vooral geconcentreerd was op Sarajevo en Gorazde.²⁹⁸ De betrokken Canadese analisten vingen echter 'bot' bij hun superieuren die hun analyse verwierpen. Zij bleven blijkbaar vasthouden aan de algehele visie van de westerse *intelligence community* dat er geen VRS-aanval zou plaatsvinden. Dat blijkt ook uit een Canadese analyse van 11 juli, waarin nog steeds niet werd verwacht dat Mladić de enclave wilde innemen. De VRS zou zich waarschijnlijk richten op het minimaliseren van de mogelijkheden van de ABiH om vanuit de enclave operaties uit te voeren.²⁹⁹

Als de Bosnische Moslims niets konden delen omdat hun *Signals intelligence* niet *real time* was, hebben westerse inlichtingendiensten dan verbindingsinlichtingen binnengehaald? Zoals in hoofdstuk 5 werd geconcludeerd, hebben er *high-level intercepts* bestaan. De *National Security Agency* zal zich vooral op de internationale politieke ontwikkelingen gericht hebben. De vraag of die intercepts ook belangrijke militair tactische *intelligence* hebben bevat over de aanval moet naar alle verwachting ontkennend beantwoord worden. Ook bij de NSA hadden de oostelijke enclave geen hoge prioriteit. Dit gold ook voor GCHQ, dat op Gorazde was geconcentreerd en de Franse DRM, die voornamelijk op Sarajevo gericht was. Het hoofd van de Franse militaire inlichtingendienst, generaal Heinrich, bevestigde dat zijn dienst maar over beperkte bronnen beschikte. Wat zijn dienst aan capaciteiten had, bevond zich in de zones waarvoor de Franse troepen verantwoordelijk waren. 'We had very few exchanges with the British and no relations with the Dutch at that time.'³⁰⁰ De DRM zou tijdens de val van Srebrenica trouwens volstrekt niet op de hoogte zijn geweest van wat er gebeurde.³⁰¹

Voorts was de *Communications intelligence*-dekking in Oost-Bosnië slecht. De VRS had immers een strenge ComSec toegepast en hield zich keurig aan de radiostilte, en wat de *National Security Agency* desondanks geïntercepteerd heeft, was onevenwichtig en zal vanwege onvoldoende analysecapaciteiten en vertaalcapaciteit op 'de grote stapel' zijn beland. Wat er eigenlijk overbleef was vaak *Elint*. Daarnaast is de geschiedenis van uitwisseling van *Signals intelligence* geen 'vrolijk' verhaal. Die uitwisseling is sinds 1945 nooit optimaal geweest, en het uitwisselen van belangrijke diplomatieke en militaire *Communications intelligence* onder de TCN's en binnen de NAVO is ook in Bosnië nooit omvangrijk geweest (behalve *Elint*). Over het niet-uitwisselen van strategische en tactische *Signals intelligence* stelde een Amerikaanse militaire deskundige: 'NATO-releasable Signals intelligence reporting consistently was a day late and a dollar short. It often comprised only marginally useful information as much as three to four days old.' Hij concludeerde dat *Human intelligence* in Bosnië een veel waardevoller, nauwkeuriger en snellere bron van tactische militaire *intelligence* was dan *Signals intelligence*.³⁰² Zijn opmerking betrof de SFOR periode na het ak-

297 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

298 Interview Prins Zeid Ra'ad Zeid Al-Hussein, 06/06/97.

299 Vertrouwelijke informatie (78).

300 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001, deel 2, Audition de Jean Heinrich, 08/02/01, p. 186 en 'US not keen to nab Bosnian Serb leaders in 1996: French general', *AFP*-persbericht, 08/02/01.

301 Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001, deel 2, Audition de M. Bernard Janvier, Opmerking door de afgevaardigde Lamy, 21/06/01.

302 Lt. Col. George K. Gramer, Jr., USA, 'Operation Joint Endeavor: Combined-Joint *Intelligence* in Peace Enforcement Operations', *Military Intelligence*, October-December 1996, p. 13.

koord van Dayton. Hieruit kan afgeleid worden dat de situatie van vóór de zomer van 1995 niet beter was, want toen waren er immers nog geen Amerikaanse grondtroepen in Bosnië. Vastgesteld moet worden dat veel *intelligence*-materiaal verzameld door nationale strategische platforms als satellieten en speciale vliegtuigen niet automatisch ter beschikking werd gesteld aan UNPROFOR. Veel *Communications intelligence* is nooit of gewoon niet op tijd geanalyseerd of mocht vanwege de hoge classificatiegraad niet gedistribueerd worden. Niet onder NAVO-bondgenoten en soms zelfs niet naar de eigen nationale commandanten.

Hebben spionagesatellieten, U-2's of UAV's dan misschien foto's gemaakt van de voorbereidingen? In het deel over *Satint* is vastgesteld dat er foto's over de gebeurtenissen vóór, tijdens en na de val van de enclave beschikbaar waren. Hierdoor is een algeheel verwachtingspatroon ontstaan dat *Imagery intelligence*-systemen als een oog functioneren dat werkelijk alles op de grond zou waarnemen. Satellieten, U-2's en UAV's hebben weliswaar indrukwekkende capaciteiten, maar de meeste systemen hebben toch soms te lijden onder weersomstandigheden boven een bepaald gebied die de operationele mogelijkheden kunnen beïnvloeden. Zoals in hoofdstuk 7 beschreven, spelen ook andere elementen een rol. De snelheid van de analyse, de specifieke gerichtheid en expertise van de analist en andere factoren kunnen een rol spelen bij de kwaliteit van het *Imagery intelligence* product. Niet zozeer de snelheid van het naar beneden sturen van de *Imagery intelligence* is een probleem: eerder de snelheid van het hele proces van analyse, de verwerking en het zoeken naar nadere bevestiging. Een auteur concludeerde hierover: 'For that reason, it would be difficult to intervene in a specific incident of ethnic cleansing. Nevertheless, tracking the civilian toll had value in a war where the political stakes are high.'³⁰³

Amerikaanse spionagesatellieten, U-2's en UAV's hebben begin juli 1995 veel *Imagery intelligence* verzameld waarop beelden te zien waren van bussen, vrachtwagens, tanks, enz. Dat die *Imagery intelligence* niet tijdig bij de Amerikaanse beleidsmakers op hun bureaus is gearriveerd (namelijk pas begin augustus), heeft alles te maken met prioriteitstelling, hetgeen in hoofdstuk 7 van deze studie werd aangetoond. Andere *hard targets* waren belangrijker. Daarnaast werd in een buitenlandse *intelligence*-evaluatie geconcludeerd dat *Imagery intelligence* 'nuttig' was, maar dat gezien guerrillakarakter van de gevechten maar weinig reguliere eenheden vanuit de lucht en ruimte gefotografeerd konden worden.³⁰⁴ Het algehele beeld dat boven komt drijven op basis van de thans beschikbare gegevens wijst er op dat de oostelijke enclaves wat betreft *Imagery intelligence* targeting geen (hoge) prioriteit genoten.³⁰⁵ Weliswaar waren er satellieten en U-2 vliegtuigen actief, maar andere middelen, zoals UAV's, werden pas in een later stadium operationeel boven Bosnië. Daarnaast is vergaarde *Imagery intelligence* nooit tijdig geanalyseerd. Onvoldoende personeel is ingezet om die *real time coverage* van Oost-Bosnië in 1995 snel te exploiteren, te analyseren en aan bondgenoten beschikbaar te stellen. Daarnaast had de militaire *intelligence*-steun aan UNPROFOR niet de hoogste prioriteit in de *intelligence* community. Volgens Hayden³⁰⁶ stond steun aan VN-operaties binnen de rangorde van prioriteiten op het gebied van *Military Intelligence* in de zomer van 1995 op de 5e plaats. In dit opzicht is het dan ook niet verwonderlijk dat 'a senior intelligence official' bij SHAPE in Mons al in maart 1995 stelde dat generaal Rose 'lost

303 Alan Boyle, 'Spies in the watch for atrocities' *MSNBC Interactive*, 26/03/99.

304 Vertrouwelijke informatie (1).

305 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

306 Michael V. Hayden, 'Warfighters and Intelligence: one team – one fight', *Defense Intelligence Journal*; Vol. 4(1995)2, p. 24.

ownership of the picture of the battlefield to the point where it was irrecoverable'. Dit resulteerde volgens hem besluitvorming inzake militaire operaties die was gebaseerd op een niet-objectief beeld.³⁰⁷ Dat de Amerikaanse diensten Rose niet vertrouwden en daardoor de toevoer van *intelligence* langzaam afsneden, werd er niet bij verteld.

Tevens speelde een rol dat Amerikaanse analisten niet verwachtten dat de VRS de enclave wilde innemen vanwege het gevaar van grote verliezen, luchtaanvallen en het probleem van de vluchtelingen.³⁰⁸ 'So, why bother?'. CIA-directeur John Deutch ontkende daarom nadrukkelijk dat voorkennis zou hebben bestaan en wees nog eens op het moeizame proces waardoor uiteindelijk de foto's van de massagraven waren ontdekt.³⁰⁹ Anderen bevestigden de beweringen van Deutch. Het hoofd *Intelligence* van het Amerikaanse *European Command* en directeur van de *National Security Agency*, generaal Michael Hayden, kwam in de *Defense Intelligence Journal* over de aanval op Srebrenica tot de conclusie: 'The quick fall of Srebrenica was as significant as it was unexpected. It was brought about by the "massing" of a force that would have been a disappointing crowd at many high school basketball games.' De grote strategische veranderingen die meestal het resultaat zijn van langetermijnprocessen waren in dit geval, volgens Hayden, het gevolg van slechts enkele tanks.³¹⁰ En Hayden kon het weten, want hij had toegang tot vrijwel alle *intelligence* gegevens. Zijn *Yugoslav Joint Planning Cell* bij *European Command* interpreteerde 'the gathering of groups of people in school yards in connection with the capture of Srebrenica as being "in the nature of a demonstration" when these had in fact been troops belonging to the Serb Army in Bosnia'.³¹¹ Op het *State Department*, het Pentagon en bij de CIA was er consensus: de VRS zou nooit de hele enclave willen veroveren. Na de aanval stelde de Amerikaanse *intelligence-community* vast dat er wel *intelligence* was maar dat de aanwijzingen te vaag waren om goed en tijdig te analyseren. De journalisten Stephen Engelberg en Tim Weiner van de *New York Times* kregen een bij vertrouwelijke briefing op het *State Department* en bij de *National Security Council* min of meer hetzelfde te horen. Hen zou daar een zeer waarheidsgetrouw beeld gepresenteerd zijn, waarbij van Amerikaanse zijde geen reserves zijn betracht.³¹² Een voormalige directeur van de *National Security Agency* verklaarde: 'Gleaning hard facts from the avalanche of information was like trying to take a drink of water from a fire hose.' Het bleek dat de beste informatie afkomstig was van ngo's, de VN en pers.³¹³

Na de val van Srebrenica begon de MID een onderzoek naar wat de buitenlandse partners wisten. Het bleek dat CIA en MI-6 in juni 1995 aanwijzingen kregen dat de VRS operaties wilde opstarten. De CIA had een 'variety of reports' dat er in juni 1995 een offensief zou beginnen. Volgens de CIA had het ABiH-offensief rond Sarajevo een tijdelijke vertraging van de VRS-operaties veroorzaakt. Uit een CIA-rapport van 10 juli dat bij de MID pas na de val van Srebrenica op 12 juli werd ontvangen, bleek overigens dat die bewuste 'variety of reports' de MID nooit hebben bereikt. De Britse buitenlandse inlichtingendienst MI-6 zou eveneens aanwijzingen hebben gehad dat de VRS de enclave zou aanvallen met als uit-

307 'Bosnia underscores *intelligence* gaps', *Aviation Week and Space Technology*, 20/03/95, p. 56.

308 Charles Lane and Thom Shanker, 'Bosnia: What the CIA Didn't Tell Us', *The New York Review of Books*, 09/05/96.

309 'The CIA and Bosnia: An Exchange', *New York Review of Books*, 06/06/96.

310 Michael V. Hayden, 'Warfighters and *Intelligence*: one team - one fight', *Defense Intelligence Journal*; Vol. 4 (1995) 2, p. 18.

311 Välimäki, *Intelligence*, pp. 104.

312 Vertrouwelijk vraaggesprek (13).

313 Stephen Engelberg and Tim Weiner, 'Srebrenica', *The New York Times*, 29/10/95 en vertrouwelijk vraaggesprek (13).

eindelijk doel etnische zuiveringen. Het rapport zelf was gedateerd op 15 juni maar is (net als het CIA rapport) pas op 12 juli door de MID ontvangen. Door een misverstand was dit op de Britse ambassade blijven liggen. Het bericht van MI-6 had trouwens geen datum, geen evaluatie, geen indicatie van de betrouwbaarheid van de bron, enz.³¹⁴ De aanval was aan MI-6 meegedeeld door een bron dichtbij Mladić. De mogelijke aanval was onderwerp van discussie binnen de Britse *intelligence-community*. Meningingen over betrouwbaarheid van de bron waren verdeeld. In het Britse *Joint Intelligence Committee* werd in de eerste week van juni de verwachting herhaald dat 'on balance it is judged that the Bosnian Serbs will probably not seek to over-run the "safe areas" for the moment'.³¹⁵ Of die Amerikaanse en Britse *intelligence* over een ophanden aanval 'hard' was, moet betwijfeld worden. Mladić besloot immers pas eind juni om een aanval op touw te zetten.

Op een bijeenkomst op 15 november 1995 in Den Haag heeft een hoge DIS-functionaris, commodore J.G.F. Cooke, uitdrukkelijk ontkend dat de Britse diensten voorinformatie hadden. Cooke was namens deze dienst en op verzoek van de Britse chef-defensiestaf, veldmaarschalk Sir Peter Inge, naar Den Haag gestuurd om de gemoederen te kalmeren. Er bestond grote ongerustheid op het ministerie van Defensie dat Britse en andere westerse diensten informatie hadden achtergehouden. Cooke heeft hierover met de bevelhebber der landstrijdkrachten en met het hoofd van de MID gesproken en duidelijk gemaakt dat de DIS ook niet meer wist dan wat aan de Nederlanders was verstrekt.³¹⁶ Door de CIA werd ook ontkend dat men over dergelijke informatie had beschikt. Van Amerikaanse en Britse politieke zijde is later die ontkenning bevestigd.

De hoogste Amerikaanse militairen ontkenden namelijk stellig over voorkennis te beschikken. Volgens SACEUR Joulwan bestond er pas twee of drie dagen voor de val van Srebrenica een gevoel dat er een aanval kon gaan plaatsvinden. Wel was duidelijk dat de VRS Oost-Bosnië in bezit wilde krijgen. Die intentie veranderde niet over de jaren. In dat opzicht was er duidelijkheid over hun doelen. Er was goede *intelligence* over de wijze van manoeuvreren van de VRS. De VRS trok heel snel troepen samen rond Srebrenica 'to support forward elements already in place'. Dat gebeurde later opnieuw bij Žepa. Dat had een *trigger* moeten zijn: het waarnemen van het samentrekken van troepen en het in stelling brengen van artillerie.³¹⁷ Admiraal Leighton Smith verklaarde evenmin over harde *intelligence* te beschikken dat Mladić ging aanvallen. Zijn *intelligence* was niet goed. De VRS was goed in het afschermen van zijn verbindingen. Pas drie à vier dagen van tevoren werd gezien dat grotere aantallen troepen zich bewogen. Toen was duidelijk dat er een operatie aankwam.³¹⁸

Er bleven evenwel artikelen over voorkennis verschijnen. De Nederlandse chef-defensiestaf, generaal Van den Breemen, schreef in reactie op de vele publicaties eind 1996 een brief aan zijn Britse collega Inge, en verzocht hem na te gaan wat de Britse *intelligence-gemeenschap* aan voortekenen had van de aanval op Srebrenica. Was een waarschuwing mogelijk geweest? Uit de reactie van Inge en het bijgevoegde *UK Assessment* van de DIS van 30 juni 1995 blijkt het volgende. De beoordeling was gebaseerd op diverse bronnen en er was geen verdere analyse gemaakt tot na de val. De DIS beschouwde de enclave als 'virtually indefensible'. De VRS had de militaire kracht om de enclave in te nemen op elk door hen gewenst moment. Toen de aanval uiteindelijk plaatsvond, dacht de DIS dat de VRS alleen belangstel-

314 Vertrouwelijk vraaggesprek (18)

315 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

316 Vertrouwelijk vraaggesprek (8).

317 Interview George Joulwan, 08/06/00

318 Interview Leighton Smith, 06/06/00.

ling had voor de zuidelijke verbindingsweg. 'It was only the rapid and unexpected collapse of government defences which led them to push on and take the enclave at that point.' Volgens Inge had het ministerie van Defensie nogmaals gecheckt in de archieven van de Britse *intelligence*-gemeenschap of deze analyse nog steeds klopte. Gebleken was na uitvoerige bestudering van documenten dat dit nog steeds het geval was. Inge sloot af met de opmerking: 'I am clear that we had no tactical warning on timing which might have helped to forestall events there.'³¹⁹ Bestudering van de *Assessment* van de DIS van de situatie rond Srebrenica aan de vooravond van de definitieve aanval brengt aan het licht dat er bij de DIS grote twijfel bestond over de VRS-intenties. Het bewuste stuk is vlak voor de definitieve aanval op Srebrenica opgesteld en duidelijk was dat de DIS niet over een 'tactical warning of an upcoming attack' beschikte. Er waren geen *indicators* en de 'VRS would launch an attack without warning'. De dienst stelde wel vast dat de VRS al lang had geklaagd over de ABiH uitvallen vanuit een 'gedemilitariseerde' zone. Eind juni 1995 concludeerde de DIS dat 'tension is high around the Srebrenica enclave, but there are no indicators to suggest that the VRS are about to launch an attack to take the whole pocket'. Als de VRS toch zou aanvallen, werd verwacht dat de ABiH dit niet kon stoppen. Wellicht wel enkele dagen vertragen, maar 'they are not strong enough to halt indefinitely a pre-planned assault'. Ook de VN was niet in staat om de VRS hiervan af te houden dan wel te verhinderen ('dissuade or prevent'). Gewapend verzet van Dutchbat 'would be of no value even if the UN mandate authorised such action'. De terreingesteldheid en de weinige VRS-soldaten nodig voor zo'n aanval 'would render air strikes relatively ineffective as a preventative measure; NATO would have difficulty in acquiring worthwhile targets as the VRS forces would be relatively dispersed.'

De VRS behoefde geen troepen van elders aan te voeren, omdat de lokale eenheden voldoende waren. Daarom zou het moeilijk zijn 'to identify a VRS attack before it had begun. It is anticipated that if the VRS did decide to attack Srebrenica there would very little, if any, warning time.' De VRS zou zich weinig aantrekken van de aanwezigheid van de VN zodra de definitieve beslissing was genomen om Srebrenica aan te vallen. Er waren evenwel geen aanwijzingen dat de VRS een 'command decision' had genomen om Srebrenica aan te vallen, hoewel dit 'does not preclude opportunistic campaigns as happened in Gorazde last year'. Als de VRS toch zou aanvallen, dan 'there would be little or no warning from imagery; the VRS do not need to move troops and equipment into the area to take the enclaves, the local troops are sufficient in number for the task'. De realiteit was dat de enclave eigenlijk zo lang heeft mogen en kunnen bestaan door de terughoudendheid van de VRS. Srebrenica en Žepa waren altijd totaal onverdedigbaar geweest, aldus de *Defence Intelligence Staff*.³²⁰

Deze analyse werd bevestigd door een Britse *intelligence*-functionaris. De DIS had geen harde tactische *intelligence* over de aanval. Wel was het samentrekken van troepen waargenomen. De dienst had hieraan geen al te grote aandacht geschonken, omdat de VRS eigenlijk permanent over voldoende troepen beschikte. De *intelligence* die over de 'massing of troops' werd aangeleverd, was voornamelijk afkomstig uit *Imagery intelligence*. In ieder geval kon uit die beelden niet worden afgeleid dat de VRS op het punt stond om een aanval te ondernemen. Verder moest niet vergeten worden dat Srebrenica geen belangrijk aandachtsgebied

319 NIOD, Coll. Van den Breemen. Brief Sir Peter Inge aan Henk van den Breemen, No. D/CDS/1/8/6, 29/01/97 plus DIS Assessment, 30/06/95.

320 NIOD, Coll. van den Breemen. DIS Assess-

ment of the UN's Prospects in the event of a VRS Assault on Srebrenica as at 30 June 1995, NATO Restricted, 30/06/95, bijlage bij brief Inge aan Van den Breemen.

voor de DIS was. Alles was gericht op Goražde en Sarajevo.³²¹ Tot een week voor de feitelijke aanval heeft de dienst een geplande aanval niet ingecalculeerd. Aangenomen mag worden dat de DIS-analyse mede is opgesteld met gebruikmaking van informatie verkregen van andere Britse diensten zoals MI-6 en het *Government Communications Headquarters* en van *intelligence* aangeleverd door de buitenlandse partners zoals de Canadese diensten. De bovenstaande analyse werd bevestigd door Dame Pauline Neville-Jones, die in 1993-1994 voorzitter was van het Britse *Joint Intelligence Committee*. 'Srebrenica' kwam als een enorme verrassing. Er waren geen voortekenen. Mladić deed de operatie zelf zonder consultatie met anderen. 'London was completely ignorant as regards the upcoming attack.'³²² Vastgesteld moet worden dat buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten niet over specifieke operationele informatie of harde indicaties van bronnen en technische inlichtingenmiddelen beschikten welke erop duiden dat de Bosnische Serven op een bepaalde datum zouden overgaan tot de inname van Srebrenica. Dit lag ook niet voor de hand, gezien de zeer korte voorbereiding die de VRS nodig had om een operatie op touw te zetten.³²³

8. Conclusies

Dat de oostelijke enclaves op langere termijn zouden worden opgegeven en verdwijnen, werd verwacht door vele instanties en personen. Op diplomatiek niveau werden de oostelijke *Safe Areas* al begin 1994 als een obstakel in het vredesproces gezien, dat 'opgeruimd' moest worden. De Amerikaanse bemiddelaar Redman was al redelijk ver gekomen inzake Bosnische bereidheid om de *Safe Areas* op te geven; deze afstoten en ruilen waren opties die voor Sarajevo bespreekbaar waren maar dat zou niet zonder slag of stoot gebeuren. Een buitenlandse inlichtingendienst stelde vast dat hierover verdeeldheid was in Sarajevo.³²⁴ Dat was begrijpelijk, want zolang de enclaves van militaire waarde waren en gebruikt konden worden in de propagandaslag tegen Pale, piekerden sommige Bosnische ministers er niet over om deze kaart op te geven.

Dat vooral Srebrenica en Žepa in humanitaire en militair opzicht niet lang konden standhouden, was duidelijk. De VRS had de gebieden in een wurggreep en de 'hals' werd steeds verder dichtgeknepen. Steeds minder humanitaire hulp arriveerde en er was een voortdurende militaire overmacht aan materieel, vuurkracht en troepen, wat inname op korte termijn altijd mogelijk maakte. Daarnaast waren er geen logistieke beperkingen. De Serven hadden de enclave nog steeds niet ingenomen, voornamelijk vanwege internationaal politieke motieven en omdat zij de bevolking moesten opvangen.³²⁵ Kortom, de meeste inlichtingendiensten, leidende militairen en politieke onderhandelaars gingen ervan uit dat de enclaves vroeg of laat zouden verdwijnen via een politieke of militaire oplossing. Srebrenica werd getolereerd door Mladić.³²⁶ Niets meer en niets minder.

Strategische voorwetenschap is echter iets anders dan tactische voorkennis. Was die laatste aanwezig? Volgens sommige publicaties wel. Zo zouden Amerikaanse diensten beschikt hebben over aanwijzingen dat de Bosnische Serven een aanval van plan waren. Er werd zelfs geschreven dat drie weken voor de val de Amerikaanse regering tot in detail op de

321 Vertrouwelijke vraaggesprekken (8) en (43).

322 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

323 Vertrouwelijke informatie (83).

324 Vertrouwelijke informatie (61).

325 Vertrouwelijke informatie (59).

326 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

hoogte was. Washington zou deze voorkennis bewust hebben verzwegen. Wat blijft nu van alle bewijzen op grond van het voorafgaande overeind?

Allereerst moet vastgesteld worden dat niemand geweten kan hebben van een aanval met als doel de inname van Srebrenica. 'Krivaja '95' ging weliswaar uit van de verovering van de enclave, maar pas op 9 juli laat in de avond werd besloten om dit daadwerkelijk te doen. Er kan hierover dus geen voorkennis geweest zijn. Er kan alleen voorkennis zijn geweest over de voorbereidingen die een beperkt militair doel hadden, namelijk de weg in het zuiden. Voorts wordt in veel publicaties een essentieel element over het hoofd gezien: de aanval was niet vergelijkbaar met Operatie Barbarossa of de invasie in Normandië met honderdduizenden troepen, voertuigen en vliegtuigen. We spreken hier over een kleine militaire operatie met een beperkt aantal troepen, maximaal tien tanks en YPR's gesteund door zes tot twaalf artilleriestukken en mortieren, die al rond de enclave gepositioneerd waren. De VRS behoefde naar Srebrenica slechts een korte afstand te overbruggen, en omdat de troepen en het materieel verborgen werden gehouden in de beboste heuvels was de mogelijkheid om tijdig een aanval te signaleren wel heel beperkt.³²⁷ Alleen ABiH-verkenner signaleerden iets op 5 juli maar het werd pas op 6 juli aan Dutchbat gemeld.

Maar stel dat voorbereidingen zoals troepenconcentraties, verplaatsingen van tanks, nieuwe artillerieposities, enz. toch zijn gesignaleerd. Dan nog blijft de vraag: voorbereidingen voor wat precies? De intenties van de VRS bleven tot op het laatst onduidelijk. De kennis bij de actoren in de enclave was gering. Het zicht van Dutchbat zeer beperkt. De weinige inlichtingen kwamen van patrouilles, waarnemingsposten, konvooiccommandanten, lokale bevolking en autoriteiten en van het hogere niveau uit *Sector North East, Bosnia Herzegovina Command* en het hoofdkwartier van UNPROFOR in Zagreb. Omdat operaties door brandstofgebrek en militaire activiteiten sterk waren verminderd, werd Dutchbat afhankelijk van statische OP's. Rapportage op basis van *Human intelligence* werd steeds minder, onder andere omdat Karremans de omgang van Dutchbat met de bevolking sterk reduceerde. Omdat weinig werd aangeleverd uit andere kanalen was de informatiepositie van Dutchbat eigenlijk bijna te verwaarlozen. De informatiebronnen droogden steeds verder op. Het enige middel waren fotoverkenningsvluchten maar die werden niet gebruikt nadat op 2 juni een Amerikaanse F-16 was neergeschoten. Bovendien bleek de VRS de luchtafweer rond de enclave versterkt te hebben nadat het besluit over de aanval was genomen. Het laatste had een belangrijke bron van inlichtingen voor de NAVO kunnen zijn, mits de VRS de radars had geactiveerd. Het bleek trouwens dat de *Air Recce* niet zo goed was vanwege het terrein, veelvuldige ochtendmist en laaghangende bewolking.³²⁸

Er waren enige voorzorgsmaatregelen genomen na geruchten dat de Arkan Tijgers gesignaleerd waren. Zo was er na onderling overleg tussen *Bosnia Herzegovina Command* en Karremans besloten om een snelle ontruiming van de OP's voor te bereiden. Dat er Arkan Tijgers waren gesignaleerd, werd in veel publicaties opgevoerd als het ultieme bewijs dat er iets stond te gebeuren. Dat betrof echter informatie die dateerde van eind mei.³²⁹ Verondersteld werd dat er, gezien het aantal VRS troepen, hun sterkte en het ontbreken van zware

327 Die conclusie wordt ook getrokken in het CIA rapport dat aan het NIOD ter beschikking is gesteld. Zie hoofdstuk 'Srebrenica: Background and Battle', CIA, 'Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1991-1995',

ongepubliceerd, p. 17, 13/07/99.

328 Interview Jan-Inge Svensson en Ingmar Ljunggren, 04/11/99.

329 Vertrouwelijk vraaggesprek (3).

wapens bij de ABiH, nauwelijks waarschuwingstijd zou zijn. Een aanval kon elk moment plaatsvinden en die situatie bestond eigenlijk al vanaf 1993. Kortom, de meeste actoren in de regio hadden geen duidelijke indicaties. Dat gold ook voor de JCO's (SAS), ngo's, *Sector North East* en *Bosnia Herzegovina Command*.³³⁰ Eind juni waren er enige signalen dat iets ging gebeuren, maar wat precies wist niemand. De inlichtingenofficieren van UNPROFOR in Sarajevo en in Zagreb hadden geen voorkennis en bleven geloven dat de operaties gericht waren op de zuidelijke punt. Zo was Zagreb op 12 juli nog van mening dat de VRS niet de enclave wilde veroveren.³³¹

Bij de MID/CO of MID/KL was al evenmin voorkennis aanwezig. Tot het laatst waren analisten onzeker over de werkelijke intenties van de VRS. De MID ging, net als UNPROFOR en andere inlichtingendiensten er vanuit dat de aanval zich zou richten op de zuidelijke deel. Een correcte analyse, zoals later bleek uit VRS-documenten.³³² Weliswaar hadden gesprekken in Londen eind juni een indicatie opgeleverd dat de Britse diensten nogal bezorgd waren, maar echt harde *intelligence* was dit ook weer niet. Over de betrouwbaarheid van een bron in de VRS werd binnen het *Joint Intelligence Committee* (JIC) getwijfeld. En de rapporten van de *Defence Intelligence Staff* en CIA arriveerden bij de MID pas na de val. Uit bestudering bleek dat hierin geen harde aanwijzingen voorkwamen. Verder zou de MID van andere diensten als de Duitse of Franse ook geen inlichtingen krijgen. MID-analisten concludeerden dat de buitenlandse diensten er evenmin over beschikten. Het DCBC of bij de ambtelijke staf van de minister die afhankelijk waren van de berichtgeving uit UNPROFOR en de MID wisten daarom ook van niets. En Perry bezwoer Voorhoeve dat het Pentagon niet over voorinformatie beschikte. Ook het bericht dat de Amerikaanse inlichtingengemeenschap vóór de aanval uit onderschept telefoonverkeer had vernomen dat bussen werden verzameld werd niet bevestigd.³³³

De Amerikanen hadden geen goede *Signals intelligence*-dekking van Oost-Bosnië en hebben vanuit Tuzla niet geopereerd met eigen interceptieapparatuur. In ieder geval is uit documenten of interviews niet gebleken dat actieve *Signals intelligence*-ondersteuning aan de ABiH is verleend. De enige bijstand kwam van de *US Special Forces*-majoor G. Sands-Pingot, die in Tuzla als liaisonofficier werkte. Volgens een UNPROFOR-functionaris werkten de Amerikaanse diensten altijd via deze officier.³³⁴ Sands was waarschijnlijk betrokken bij de geheime vluchten op Tuzla, en hij was vermoedelijk de contactman van de MPRI-medewerkers die af en toe in Tuzla werden gesignaleerd.³³⁵

De aanval kwam niet alleen totaal onverwacht, zoals ook in de Nederlandse ministerraad werd vastgesteld,³³⁶ het betekende in westerse ogen ook het hanteren van een nieuwe tactiek en strategie, ongeacht of die nu *ad hoc* of van tevoren was bedacht. De gebruikelijke tactiek was om door druk op de grenzen van de *Safe Areas* de hoger gelegen terreindelen in bezit te krijgen. Niemand verwachtte dat de enclave zou worden ingenomen. Daaraan lag bij som-

330 Annan verklaarde dit ook. Zie: United Nations, *Srebrenica Report*, 1999, p.143.

331 Interview Jan-Inge Svensson en Ingmar Ljunggren, 04/11/99.

332 MID/CO. Chronologie der Gebeurtenissen door Lkol van Geldere, 23/10/97.

333 MID/CO. Chronologie der Gebeurtenissen door Lkol van Geldere, 23/10/97.

334 Interview Hans Holm, 13/03/99.

335 Interviews C.L.Brantz, 11/06/99 en H. Haukland, 03/05/99. Zie ook UNGE, UNPROFOR, Box 193, SNE 23 May – 15 oktober 1995. Haukland aan Comd. Unprofor, 31/05/95 en Hagman, UN-NATO, p. 93.

336 Geobjectiveerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de MR 18/08/95 en 25/08/95.

migen de veronderstelling ten grondslag dat de VRS over onvoldoende troepen beschikte om in huis- en straatgevechten een, in mankracht, sterkere ABiH te overmeesteren.³³⁷ Dat mogelijk meer lokale factoren een rol speelden in de beslissing om tot de aanval over te gaan, leek de westerse inlichtingendiensten te zijn ontgaan. Bij het Tribunaal verklaarde VRS-generaal Krstić dat de beslissing om Srebrenica aan te vallen op twee pijlers rustte. De ene was een directief van de generale staf uit maart 1995 dat de scheiding van Srebrenica en Žepa verordonneerde. De andere pijler waren de *hit and run*-operaties uit de enclave en voortdurende infiltraties in Bosnisch-Servisch gebied.³³⁸ De westerse diensten hadden onvoldoende zicht op de lokale gebeurtenissen en de effecten daarvan op het denken van de Bosnische Serven. Ook hun doel: het in omvang terugbrengen van de *Safe Area*, was niet bekend. Dat gold ook de beslissing van 9 juli om alsnog de enclave te veroveren, toen dit gunstig leek door de geringe weerstand van de ABiH en mogelijk ook het uitblijven van een krachtdadige reactie van UNPROFOR in de vorm van de inzet van het NAVO-luchtwapen of terugvechten op de grond.

Aan Bosnische zijde bestond evenmin inzicht in de motivatie voor de VRS-aanval. Voor zover valt na te gaan droegen zij nimmer kennis van de door Karadžić en Mladić uitgegeven directieven voor de scheiding van Srebrenica en Žepa. Er bestaan helaas geen betrouwbare bronnen waaruit kon worden geput om een precies antwoord te geven op de vraag waarom besloten werd tot de aanval over te gaan en waarom voor 6 juli werd gekozen. De verklaringen die daarvoor zijn gegeven zijn getuigenissen achteraf, al spreken ze elkaar niet tegen. Het algemene beeld dat daaruit oprijst is dat de voornaamste reden moet worden gezocht bij de activiteiten die de ABiH buiten de enclave uitvoerde. Dat speelde al in maart, toen Karadžić en Mladić hun directieven opstelden. Die militaire activiteiten in juni zullen slechts dit voornemen van de VRS hebben bevestigd. Ook valt niet uit te sluiten dat bij Mladić' angst voor een ABiH-corridor van Tuzla naar de oostelijke enclaves een rol heeft gespeeld. Daarnaast bood het elimineren van de enclave enkele bijkomende voordelen, al waren zij geen drijfveer op zich. Het vrijmaken van troepen rond de enclaves kwam de infanteriezwakke VRS goed van pas. Evenals een overwinning, om het afkalkende moreel op te peppen. Bovendien dwong het tot nieuwe politieke onderhandelingen, omdat de kaart van Bosnië erdoor danig op zijn kop werd gezet.

In veel publicaties wordt Srebrenica opgevoerd als een *intelligence failure*. In de voorafgaande paragrafen is vastgesteld dat militaire en politieke beleidsmakers binnen UNPROFOR en de NAVO niet tijdig genoeg een signaal kregen. Zoals eerder gezegd kan een waarschuwing vier relaties met de realiteit hebben: *hit*, *miss*, *false alarm* en *correct rejection*. Evident is dat *false alarm* en *correct rejection* niet aan de orde zijn. Blijven over *hit* en *miss*.

Vanuit de zijde van de ABiH is voortdurend beweerd dat Srebrenica een *hit* was. Zij hebben de waarschuwing gegeven maar Karremans in Srebrenica en UNPROFOR in *Sector North East* wilden het niet geloven. Deze alarmsignalen waren gebaseerd op *Signals intelligence* en *Human intelligence*. Zoals hierboven is aangetoond, moet getwijfeld worden aan de betrouwbaarheid van beweringen dat *real time* verbindingsinlichtingen beschikbaar waren. Wel is op basis van *Human intelligence* een militaire opbouw vastgesteld. Dat gebeurde op 4 en 5 juli, maar de rapportage van Dutchbat, UNMO's en JCO's wijst uit dat dit door de ABiH pas op 6 juli, na begin van de aanval, is doorgegeven. Het verzoek van Bećirović aan

337 Vertrouwelijke informatie (25).

view of Radislav Krstić, 18/02/00.

338 ICTY, (IT-98-33), OTP Ex. 399/a bis, Inter-

Karremans zijn rotatie zorgvuldig te plannen zodat de VRS geen kans kreeg om Nederlandse soldaten te laten vertrekken en vervolgens geen vervanging toe te laten, was een indicatie dat ook hij geen rekening hield met een verkleining of verovering van de enclave. Aan de Bosnische beweringen dat een waarschuwing over het VRS-aanvalsplan is doorgegeven, moet dan ook getwijfeld worden; er is hierover in de UNPROFOR-rapportage en via interviews met UNPROFOR-functionarissen niets naar boven gekomen.

Maar stel dat de ABiH toch alarm heeft geslagen, waarom is dit dan niet doorgekomen? Er was geen gebrek aan inlichtingen over de capaciteiten en slagorde van de VRS. UNPROFOR had een redelijk betrouwbaar beeld hiervan. Problematischer was om goed inzicht te verkrijgen in de intenties. Mladić en Karadžić riepen wel vaker dat de oostelijke enclaves verkleind of zelfs veroverd zouden worden. De vraag was vooral: wanneer zou dit gebeuren? Nu circuleerden in het voorjaar van 1995 voortdurend geruchten dat een aanval aanstaande was. Iedere keer was het vals alarm. Sloop hierdoor een *Cry Wolf*-mechanisme in het denken? Nam de alertheid van de ontvanger af toen iedere keer bleek dat het niet klopte?³³⁹

Dit zou wel eens een rol gespeeld kunnen hebben. Zo barstten de *Chief Political Officer* van UNPROFOR in Sarajevo, Corwin, en zijn staf op 26 juni 1995 in lachen uit toen de Bosnische radio melding maakte van troepenbewegingen rond Srebrenica en Goražde. 'Nobody believes the local news. Nobody believes any news in Sarajevo.'³⁴⁰ Die conclusie werd ook getrokken in een CIA-rapport waarin te lezen viel dat er indicaties waren zoals de aanvoer van versterkingen. Maar:

Similar troop movements had been recorded around the enclave dozens of times in the past, and the VRS was constantly adjusting its forces all across Bosnia. There was no special indicator which would particularly distinguish these reports among hundreds of reports over the months and across the country.³⁴¹

Misschien is dit mechanisme versterkt door de vele *false alarms* die de Bosnische Moslims frequent hebben afgegeven in hun pogingen UNPROFOR en de NAVO aan hun zijde te krijgen. Dat gold ook in Oost-Bosnië. De JCO's meldden in mei dat 'there were constant rumours at this time from the ABiH that the Bosnian Serb Army (VRS) were planning to attack the Enclave'. Dit zorgde er niet voor dat alle alarmbellen afgingen: de SAS was niet onder de indruk. Zulke geruchten hadden zij vaker gehoord en 'were thus hard to take seriously'. Dat gold ook toen op 8 juni groot alarm werd geslagen. Maar toen de VRS bezig was met voorbereidingen kwamen er geen serieuze signalen van de ABiH.

Speelden *noise barriers* een rol? Mladić had al diverse keren vanaf begin 1994 verklaard dat hij betere controle wilde over de zuidpunt van de enclave, maar hij liet in het midden hoe en wanneer hij dit wilde doen. Zijn intenties bleven tot het laatst onduidelijk. De internationale omgeving werkte ook als een *noise barrier* omdat de aandacht van de voornaamste beleidsmakers zoals Janvier, Akashi en Smith was gericht op aangelegenheden van meer strategische aard en niet op Srebrenica. Oost-Bosnië had geen prioriteit en dat gold ook voor de meeste westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Volgens een ex-medewerker van Akashi was Srebrenica een enorme *intelligence failure*. Als Akashi had geweten wat er stond

339 Handel, *Diplomacy*, pp. 478-479.

340 Corwin, *Dubious Mandate*, p. 131.

341 Zie: CIA Rapport, Hoofdstuk Srebrenica:

Background and Battle, p. 15, CIA, 'Balkan Background: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1991-1995', ongepubliceerd, 13/07/99.

te gebeuren dan had hij wel anders gereageerd – met name vanwege zijn politieke ambities. Hij maakte zich nu volstrekt onmogelijk bij de voornaamste leden van de Veiligheidsraad. Srebrenica was de doorslaggevende aanleiding om hem via een zijdeur van het toneel af te voeren. Het was volgens deze bron een vorm van standaarddenken in de VN (en daarmee dus een *intelligence failure*) dat de Bosnische Serven toch niet zouden weten wat ze met de tienduizenden vluchtelingen moesten beginnen. De grootste *failure* was dat niet van tevoren werd ingeschat dat de VRS alle mannen zou gaan vermoorden, en minder de vraag of nu de halve of de hele enclave zou worden ingenomen. Op zich was dat vreemd omdat de militaire logica vereist dat men uitaat van het ergste: de VRS wilde de hele enclave innemen. De *intelligence failure* lag ook bij de Dutchbatters, aldus deze bron, want zij waren de enigen die enige *intelligence*, eventueel met behulp van de JCO's, over een aanval hadden kunnen vergaren.³⁴²

Verder speelde *self-generated noise* een rol. Beleidsmakers waren niet in staat om hun verwachtingen over de intenties en capaciteiten bij te stellen op basis van de realiteit. Dit 'gore-moed-scenario' (i.e. de VRS zou nooit het lef hebben om de enclave aan te vallen)³⁴³ domineerde het denken. Een VRS-aanval met als doel de hele enclave te veroveren, paste niet in het algehele verwachtingspatroon. Vastgehouden werd aan *belief systems*, en die vormden een filter bij het waarnemen van de werkelijkheid en het doen van uitspraken daarover. De realiteit werd niet bepaald door de werkelijke situatie maar door het beeld dat betrokkenen daarvan hadden gevormd. Zij streefden er zo lang mogelijk naar om hun omgeving zo samenhangend mogelijk waar te nemen en bepaalde tegenstrijdigheden te vermijden. Velen waren geneigd om cognitieve dissonantie (dat wil zeggen de spanning tussen nieuwe informatie enerzijds en gevestigde denkbeelden anderzijds) te vermijden. Zo meende Karremans op 7 juli dat de VRS-aanval een poging was om de ABiH te provoceren en intimideren. Analisten in de Amerikaanse *intelligence*-community vermoedden ook niet dat Mladić uit was op de hele enclave, want wat moest hij met zoveel vluchtelingen? Signalen worden in zo'n situatie verkeerd geïnterpreteerd en er heerst voortdurend ongeloof over de gepercipieerde intenties. Dit aspect van *self-generated noise* was belangrijk. Zowel UNPROFOR als Den Haag ging er eigenlijk vanuit dat de VRS 'would not dare to go to such brutality and thereby provoke the whole international community'.³⁴⁴ Dat Mladić dit wel zou doen, werd voor ondenkbaar gehouden. Misschien valt onder *self-generated noise* ook wel de overdreven macht die aan het luchtwapen werd toegeschreven. Beleidsmakers gingen er lang vanuit dat dit de VRS voldoende zou afschrikken.

Metselaar concludeerde dat de manier waarop de waarschuwingen over een VRS-aanval werden behandeld, beschouwd kunnen worden als een *intelligence failure*. Maar het probleem was nu juist: er waren geen waarschuwingen. Is Srebrenica dan desondanks een *intelligence failure* te noemen, en wanneer hadden we nu kunnen spreken van een *hit*? Voor een waarschuwing hadden voldoende inlichtingencapaciteiten aanwezig moeten zijn. Dan hadden de voorbereidingen tijdig waargenomen kunnen worden. De geschiedenis leert dat over veel succesvolle verrassingsaanvallen voldoende informatie beschikbaar was bij de aangevallen partij om het vijandelijke gedrag accuraat te voorspellen.³⁴⁵ De signalen werden

342 Vertrouwelijk vraaggesprek (46).

343 Interview P. Neville-Jones, 15/11/01.

344 M.V. Metselaar, 'Understanding Failures in Intelligence Estimates', p. 46.

345 Zie bijvoorbeeld: John Hughes-Wilson, *Military Intelligence Blunders*, London, 1999, passim.

echter geïgnoreerd of onjuist geïnterpreteerd. Een verrassingsaanval zien te voorkomen was dan 'not simply a problem of detection, but very much a problem of assessment and acceptance'.³⁴⁶

In Srebrenica kon een verrassingsaanval plaatsvinden omdat vijandelijke voorbereidingen niet tijdig genoeg ontdekt waren. Het was in Oost-Bosnië wel degelijk 'simply a problem of detection', en daardoor ook 'very much a problem of assessment and acceptance'. Als Dutchbat de beschikking had gekregen over 'ogen en oren', dan waren de voorbereidingen wellicht wel tijdig gesignaleerd. Stel dat de KL akkoord was gegaan met de plaatsing van Amerikaanse *Signals intelligence*-apparatuur in de enclave of als de MID/KL was toegestaan met een Elektronische Oorlogsvoering-eenheid vanuit Tuzla of de enclave te opereren (en die optie was mogelijk, zoals in hoofdstuk 5 van deze studie werd aangetoond), dan had de informatiepositie sterk verbeterd kunnen worden. Er bestond een zekere 'schaarste' aan *intelligence* en die had uitgebuit kunnen en moeten worden. Nu bleven de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten 'arm'. Door akkoord te gaan met het herhaalde Amerikaanse aanbod had Den Haag niet alleen 'oren' gekregen, maar tevens 'ogen', want de Amerikanen zouden voor een flink deel voor *Signals intelligence* over de enclaves afhankelijk van de Nederlanders geworden zijn.

Dit had zelfs kunnen leiden tot het tijdig ter beschikking stellen van *Imagery intelligence* van U-2's of UAV's in ruil voor Nederlandse *Signals intelligence*. Waarschijnlijk had de MID die luchtfoto's wel snel geanalyseerd. *Signals intelligence* en *Imagery intelligence* hadden iets kunnen prijsgeven van de VRS-intenties. En als Karremans een actieve structuur had opgezet die inlichtingen kon vergaren, expliciet opdracht had gegeven om zijn manschappen meer contacten te laten hebben met de lokale bevolking met als opdracht om informatie te vergaren, en bovendien de JCO's vrije hand binnen en buiten de enclavegrenzen had geboden, dan was misschien zijn *Human intelligence*-positie verbeterd. Het zijn gemiste kansen, want van de buitenlandse zusterdiensten en UNPROFOR behoefden de Nederlandse diensten weinig tot niets te verwachten. De belangrijkste partners richtten zich op Sarajevo, Gorazde en Kroatië. Dit had uitgebuit kunnen en moeten worden, want *intelligence* over Oost-Bosnië had de *quid pro quo*-positie van de MID aanzienlijk verbeterd.

Verschillende MID'ers waren om diverse andere redenen ook van mening dat Srebrenica een voorbeeld van *intelligence failure* was. Vaak werd gesteld dat met meer additionele middelen de MID meer had kunnen ruilen met buitenlandse partners en dus meer via liaison had kunnen binnenslepen.³⁴⁷ Volgens een andere MID'er was het een *failure* omdat de MID/CO er niet op was berekend om deze operatie op verantwoorde wijze te kunnen ondersteunen. De organisatie maakte het zichzelf door haar interne functioneren ook moeilijk om de gegevens over Srebrenica op de juiste plaats te laten terecht komen. Couzy kreeg een ander beeld dan Voorhoeve. Dat had ook in andere opzichten fataal kunnen uitpakken, want voor hetzelfde geld was een heel bataljon gedood, aldus een MID'er.³⁴⁸ Een enkeling meende dat Srebrenica een geval van *intelligence failure* was, omdat de top van de KL er niets van had geleerd.³⁴⁹ Voor anderen weer was het weigeren van het Amerikaanse aanbod pas een grote *failure*.³⁵⁰

346 Gordon H. McCormick, 'Surprise, Perceptions, and Military Style', *ORBIS*, Vol. 26 (1983) 4, pp. 836-837.

347 Vertrouwelijk gesprekken (22) en (36).

348 Vertrouwelijk vraaggesprek (26).

349 Vertrouwelijk vraaggesprek (37).

350 Vertrouwelijk vraaggesprek (78).

Natuurlijk had Metselaar gelijk toen hij schreef dat een belangrijke *noise barrier* de plannen van Mladić waren die voortdurend en vaak op het allerlaatste moment veranderden.

Obviously, what an aggressor does not yet know himself can hardly be expected to be determined by one's own intelligence sources. Even the enemy's military and political elite itself is often, until the last moment, not completely certain about many of these elements.³⁵¹

Dat neemt niet weg dat er misschien toch wel tijdige signalen van de voorbereidingen opgevangen hadden kunnen worden. Voor Dutchbat en UNPROFOR was de aanval nu een totale verrassing. Hier was dus sprake van een *miss*: geen waarschuwing werd gegeven, maar de gebeurtenis vond plaats. Dat gold waarschijnlijk ook voor de meeste westerse diensten, hoewel de Amerikaanse, Canadese en Britse diensten wel signalen kregen. Er was *Imagery intelligence* over bussen, maar gedacht werd dat die voor vervoer van troepen werden gebruikt. Er was enige *Signals intelligence* over logistieke ondersteuning door de VJ.³⁵² Er waren troepenbewegingen en tanks gesignaleerd. Er waren *Human intelligence*-bronnen bij Mladić. Maar die indicaties waren te onduidelijk, aan de betrouwbaarheid van bronnen werd getwijfeld, inlichtingen werden verkeerd geïnterpreteerd of niet tijdig genoeg geanalyseerd of hadden onvoldoende prioriteit.

Hoe groot was de *intelligence failure* eigenlijk en was de uitkomst anders geweest als er meer inlichtingen waren geweest? Het is uiteraard een wat-zou-er-zijn-gebeurd-als-vraag. Stel dat er *intelligence* beschikbaar was geweest over de directieven van Karadžić en Mladić, de planning voor de operatie 'Krivaja '95', de bevelen van de generale staf aan het Drina-korps en het op 2 juli door het Drina-korps uitgegeven operatieplan. Stel dat de eerste voorbereidingen waren waargenomen en juist waren geïnterpreteerd. Dán had UNPROFOR of de NAVO nog tijd gehad om te reageren. De Bosnische Serven waren immers niet altijd ongevoelig voor internationale politieke druk, zoals bij de oplossing van de gijzelaarscrisis bleek, en later bij Gorazde zou blijken. Een conclusie die trouwens in het Srebrenica-rapport van de VN is getrokken. 'Had the United Nations been provided with intelligence that revealed the enormity of the Bosnian Serbs' goals, it is possible, though by no means certain, that the tragedy of Srebrenica might have been averted.' Het VN rapport stelde dat dit niet gold voor Žepa. Deze enclave viel niet vanwege gebrek aan *intelligence*, maar vanwege de onwil van de internationale gemeenschap om iets te doen anders dan het accepteren van een *fait accompli*.³⁵³

Uit het bovenstaande kan ook geconcludeerd worden dat als er geen structurele inlichtingenvergaring en activiteiten plaatsvinden of als cruciale besluiten pas in een heel laat stadium worden genomen, *intelligence* maar een beperkte betekenis heeft. Maar toen de internationale gemeenschap bleef vasthouden aan de visie dat de Bosnische Serven zich niets van politieke druk zouden aantrekken, had dit juist tot grotere alertheid aanleiding moeten geven en een signaal moeten zijn om de inlichtingenvergaring te versterken. Ditzelfde argument gold voor het gegeven dat UNPROFOR wist dat Mladić dringend om troepen verlegen

351 M.V. Metselaar, 'Understanding *Failures in Intelligence*, p.37.

352 Vertrouwelijk vraaggesprek (6).

353 United Nations, *Srebrenica Report*, § 487, p. 143.

WAS 'SREBRENICA' EEN INTELLIGENCE FAILURE?

zat om het hoofd te kunnen bieden aan Bosnische offensieven elders in Bosnië en aan de Kroatische operaties in de Krajina.

Bij een goede *follow-up* door UNPROFOR was misschien het zuidelijke deel van de enclave niet gevallen en dus daardoor ook niet de hele enclave. Wellicht had de snelle ineenstorting van de ABiH voorkomen kunnen worden als eerder was besloten om de ABiH de nog bruikbare zware wapens uit het *Weapon Collection Point* in Srebrenica terug te geven, als er misschien afspraken waren gemaakt over de gezamenlijke verdediging en als luchtsteun sneller en doeltreffender was ingezet. Hoewel de eerste maatregelen weliswaar in strijd waren met het mandaat van Dutchbat, had dit gezien de noodsituatie maar voor lief moeten worden genomen. Het blijft natuurlijk speculeren – maar nu er evident bij geen van de betrokkenen voorkennis was, was adequaat reageren bij voorbaat uitgesloten. In dit opzicht was Srebrenica een *intelligence failure*.

Afkortingen

101Mipel	101 Militaire Inlichtingen Peloton
11 Infbat Lumblbrig	11 Infanteriebataljon Luchtmobiele Brigade
AAU	Analysis and Assessment Unit
ABiH	Armija Bosna i Hercegovina (Bosnische regeringsleger)
A-cie	Alfa-compagnie
AFSOUTH	Allied Forces Southern Europe
AIH	Afdeling Individuele Hulpverlening (KL)
AIV	Afdeling Inlichtingen en Veiligheid (van de respectieve staven van de Nederlandse krijgsmacht delen)
ANP	Algemeen Nederlands Persbureau
AOCC	Air Operations Coordination Centre
APC	Armoured Personnel Carrier
AT-4	Nederlands draagbaar anti-tankwapen voor de korte dracht
ATAF	Allied Tactical Air Force
BBT	Beroepsmilitair voor Bepaalde Tijd
BC	bataljonscommandant
B-cie	Bravo-compagnie
BDA	Battle Damage Assessment
BDL	bevelhebber der luchtmachtkrachten
BDZ	bevelhebber der zeestrijdkrachten
Bevo	bevoorrading
BH	Bosnia Herzegovina
BHC	Bosnia Herzegovina Command
BLS	bevelhebber der landstrijdkrachten
BLS/DOKL	idem/Directie Operatiën
BND	Bundesnachrichtendienst
BSA	Bosnian Serb Army (Bosnisch-Servische leger; zie ook VRS)
BSSO	British Security Services Organisation
BTF	Balkan Task Force (van het Pentagon)
BTR-60	pantserwielvoertuig van sovjetmakelij
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst
BVT	Beoordeling van de Toestand
C	commandant
Canbat	Canadian Battalion
CAOC	Combined Arms Operations Coordination Center
CAS	Close Air Support
C-cie	Charlie-compagnie
CDS	chef-defensiestaf
CHOD	Chief of Defence Staff
CI	Contra Inlichtingen
CIA	Central Intelligence Agency
CIC	Current Intelligence Centre
CINCSOUTH	Commander-in-Chief Allied Forces Southern Europe
CIO	Central Imagery Office (CIA)

INTELLIGENCE EN DE OORLOG IN BOSNIË 1992-1995

Civ	Civilian
CL	Confrontatielijn
Cmd	Command
Cmdr	Commander
CO	Commanding officer
Coax	coaxiale .30-mitailleur op tank
Comcen	Communication Centre
Comint	Communications intelligence
ComSec	Communications security
CONTCO	contingentscommando
CoS	Chief of station (van de CIA)
COS	Chief of Staff
Coy	Company
CP	Commando Post
CRG	Control Group Limited
CRI	Centrale Recherche Informatiedienst
CS	chef-staf
CSKL	Crisisstaf Koninklijke Landmacht
CSR	Combat Stress Reaction
CVIN	Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland
CVSE	Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
CvV	Centrum voor Vredesoperaties
D2o	kanon van sovjetmakelij
DAB	Directie Algemene Beleidszaken van het ministerie van Defensie
DAV	Directie Atlantische Samenwerking en Veiligheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken
DCBC	Defensie Crisis Beheersings Centrum
DDIS	Danish Defence Intelligence Service
DDPO	Defence Dissemination Programme Office
DES/EA	Directie Economische Samenwerking, bureau Economische Aangelegenheden
DEV	Directie Europa van het ministerie van Buitenlandse Zaken
DGEF	Directoraat-Generaal Economie & Financiën (ministerie van Defensie)
DGP	Directoraat-Generaal Personeel (ministerie van Defensie)
DGPZ	Directeur-Generaal Politieke Zaken (ministerie van Buitenlandse Zaken)
DHA	(United Nations) Department of Human Affairs
DIA	Defense Intelligence Agency
DIO	Directie Internationale Organisatie
DIO/JS	idem/afdeling Juridische en Sociale Zaken
DIS	Defence Intelligence Staff
DJZ	Directie Juridische Zaken (Defensie)
DMZ	Demilitarized Zone
DoD	Department of Defense
DP	Displaced Person
DPA	United Nations Department of Political Affairs
DPKL	Directie Personeel Koninklijke Landmacht
DPKlu	Directie Personeel Koninklijke Luchtmacht
DPKO	United Nations Department of Peacekeeping Operations
DPV	Directie Politieke VN-zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken
DV	Directie Voorlichting (Defensie)
ECMM	European Community Monitoring Mission
EG	Europese Gemeenschap
Elint	Electronic intelligence

AFKORTINGEN

Elnt	eerste luitenant
EOD	Explosieven Opruimingsdienst
EPS	Europese Politieke Samenwerking
EU	Europese Unie
FAC	Forward Air Controller
FAL	semi-automatisch geweer
FC	Force Commander
FM	Frequentie Modulatie (type radio)
FOIA/PA	Freedom of Information Act/Privacy Act
FOM	Freedom of Movement
Frebat	French Battalion
G1	stafofficier personeel
G2	stafofficier inlichtingen
G3	stafofficier operaties
G4	stafofficier logistiek
GV	(Militaire) Geestelijke Verzorging
HDZ	Hrvatska Demokratska Zajednica (Kroatische Democratische Unie)
HQ	Headquarters
HRO	Human Rights Office
HTK	Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal
Humint	Human intelligence
Hv	helderheidsversterker
HV	Hrvatska Vojska (Kroatisch Leger)
HVO	Hrvatsko Vijece Odbrane (Kroatische Defensieraad)
I&RC	Information and research cell
IAEA	(UN) International Atomic Energy Agency
ICMP	International Commission on Missing Persons
ICRC	International Committee of the Red Cross
ICTY	International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia
ID	identiteitskaart
IDB	Inlichtingendienst Buitenland
IFOR	Implementation Force (NAVO)
IMF	Internationaal Monetair Fonds
Imint	Imagery intelligence
IND	Immigratie en Naturalisatiedienst
Inf	Infantry
InfDiv	Infantry Division
Intrep	Intelligence Report
Intreps	Intelligence Reports
Intsum	Intelligence Summary
Isam	intelligence samenvatting
JAC	Joint Analysis Centre
JCO	Joint Commission Observers
JCS	Joint Chiefs of Staff
JNA	Jugoslavenska Narodna Armija (Joegoslavisch Volksleger)
JOC	Joint Operation Centre
KCT	Korps Commandotroepen
KGB	Comité voor Staatsveiligheid (Inlichtingendienst Rusland)
KHO	Krijgsmacht Hospitaal Organisatie
Kkw	kleinkaliberwapen
KI I	klasse 1 (voeding en water)
KI II	klasse 2 (kleding en legeringsgoederen)

INTELLIGENCE EN DE OORLOG IN BOSNIË 1992-1995

KI III	klasse 3 (brandstoffen)
KI V	klasse 5 (munitie)
KMar	Koninklijke Marechaussee
LO	Liaison Officer
LOCE	Linked Operations Intelligence Centre Europe
Log	Logistics (al)
LSO	Liaison Officier
LT	Local Time
Lumbl	Luchtmobiele (Brigade)
M48	type houwitser
M-53/59	luchtdoelgeschut op wielvoertuig van Tsjechische makelij
M-63	Joegoslavisch meervoudig raketwerper type 'Plamen'
MA	Military assistant
MAG	Mitrailleuse à Gaz (.30-mitrailleur)
MB	Mercedes Benz terreinvoertuig
MCCC	Monitoring Close Air Support Centre
Medevac	Medical evacuation
MG	Major-General
MICIV	Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
MID	Militaire Inlichtingendienst
MID/CO	idem/Centrale Organisatie
MID/KL	idem/Koninklijke Landmacht
Mindf	minister van Defensie
MIO	Military Information Office
MLRS	Multiple Launched Rocket System
MRL	Multiple Rocket Launcher
MSF	Médecins sans Frontières
MV	(Sectie) Militaire Veiligheid
MvD	ministerie van Defensie
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
ngo	niet-gouvernementele organisatie
NIE	National intelligence estimates
NIMA	National Imagery and Mapping Agency
NLLO	Netherlands Liaison Officer
Norbat	Nordic Battalion
NOV	Nederlandse Officieren Vereniging
NPIC	National Photographic Interpretation Centre
NRO	National Reconnaissance Office
NSA	National Security Agency
NSC	National Security Council
OB	Order of battle
OCMAN	Opleidingscentrum Manoeuvres
OM	Openbaar Ministerie
OP	observatiepost
OPC	opvolgend pelotonscommandant
Opsroom	Operationsroom
Osint	Open source intelligence
OTAS	Organisatie Tabel en Autorisatie Staat
OVSE	Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
PBC	plaatsvervangend bataljonscommandant
PBLS	plaatsvervangend bevelhebber der landstrijdkrachten

AFKORTINGEN

PGP	Pretty good privacy (cryptoprogramma)
PGU	persoonlijke gevechtsuitrusting
Photint	Photo intelligence
PHR	Physicians for Human Rights
PIO	Public Information Office
PKSS	Peacekeepers Stress Syndrome
Plt	Platoon
Posn	Position
POW	Prisoner-of-War
PT-76	amfibisch pantserrupsvoertuig met 76mm kanon
PTSD	Post traumatic stress disorder
PTSS	posttraumatische stress-stoornis
QRF	Quick Reaction Force
Radint	Radar intelligence
Recce	Reconnaissance
ROE	Rules of Engagement
ROM	Restriction of Movement
RPG	Rocket Propelled Grenade
RTF	radiotelefonie
S1	stafofficier personeel
S2	stafofficier inlichtingen
S3	stafofficier operaties
S4	stafofficier logistiek
S5	stafofficier militair-civiele samenwerking
SACEUR	Supreme Allied Commander Europe
SAM	Surface to Air Missile
SAM	Sanction Assistance Mission
SAS	Special Air Services
Satcom	Satellite communication
Satint	Satellite intelligence
SBP	Stafafdeling Buitenlandse Politiek (BVD)
SCC	Sociale Coördinatie Commissie
SCO	souschef Operatiën
SCOCIS	souschef Operationele Zaken/Communicatie- en Informatie Systemen
SDA	Stranka Demokratske Akcije (Partij voor Democratische Actie)
SDB	Sluzjba Drzavne Bezbednosti
SDS	Servische Democratische Partij
SEAD	Suppression of Enemy Air Defences
SFOR	Stabilization Force (NAVO)
SGR	Service Generale de Renseignement
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
Sie	sectie
Sigint	Signals intelligence
SISMI	Servizio Informazione i Sicurezza Militare
Sitcen	Situation Centre
Sitcen	Situatiecentrum (Koninklijke landmacht)
Sitrep	situatierapport
SMG	Sectie Militaire Geschiedenis (KL)
SMID	School Militaire Inlichtingen Dienst
SNE	Sector North East
SPOT	Système pour l'Observation de la Terre
Sqn	squadron

INTELLIGENCE EN DE OORLOG IN BOSNIË 1992-1995

SRSg	Special Representative of the Secretary General (Speciale Afgezant van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties)
SRV	Russische buitenlandse inlichtingendienst
SSO	Speciale Staf Officier
SSP	Swedish Shelter Project
Ssvcie	Staf- en Stafverzorgingscompagnie
STAS	Staatssecretaris van Defensie
Supintrep	Supplementary intelligence report
T-54/55	tank van sovjetmakelij
TAB	Tuzla Airbase
TACP	Tactical Air Control Party
TAM110	Joegoslavisch vervoermiddel M1990-SP mortier
Tbat	(NL) Transportbataljon
TCBU	Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen (commissie-Bakker)
TCN	Troops Contributing Nations
TIVC	Technisch Informatie Verwerkingscentrum
TInt	tweede luitenant
TOW	Tube-Launched Optically-Controlled Wire-Guided Weapon
UAV	Unmanned Aerial Vehicle
Ukrbat	Ukranian Battalion
UNAMIR	United Nations Assistance Mission for Rwanda
UNCA	United Nations Civil Affairs
UNCHR	United Nations Centre for Human Rights
UNCIVPOL	United Nations Civil Police
UnCivPol	United Nations Civilian Police
UNDOF	United Nations Disengagement Observer Force
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees
UNICEF	United Nations Children's and Educational Fund
UNIFIL	United Nations Interim Forces in Lebanon
UNLO	United Nations Liaison Officer
UNMO	United Nations Military Observer
UNOSOM	United Nations Mission to Somalia
UNPA	United Nations Protected Area
UNPF	United Nations Peace Forces
UNPROFOR	United Nations Protection Force
VJ	Vojska Jugoslavije (Joegoslavische leger)
VN	Verenigde Naties
VOKL	Vereniging van Officieren van de Koninklijke Landmacht en Luchtmacht
VOPP	Vance Owen Peace Plan
VRS	Vojska Republika Srpska
WCP	Weapon Collection Point
WEU	West-Europese Unie
WGEID	Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances
YPR	Nederlands pantserviervoertuig
ZSU-57-2	pantserluchtafweerkanon van sovjetmakelij

Dankbetuiging

Mijn dank gaat allereerst uit naar het gehele Srebrenica-team, dat bereid was de tekstbijdragen kritisch te lezen en van commentaar te voorzien. Met name mijn intelligence-‘maatje’ dr. Bob de Graaff wil ik hiervoor bedanken. Mijn erkentelijkheid gaat echter in de eerste plaats uit naar mijn collega en *Tuzlak*, dr. Dick Schoonoord, met wie ik vele gezamenlijke reizen heb gemaakt en uit wiens definitieve teksten voor het Srebrenica-rapport overvloedig kon worden geput. Zijn bijdragen aan deel III van het hoofdrapport waren absoluut onmisbaar voor deze bijlage.

Door het specialistische karakter van dit onderzoek en de opgelegde geheimhoudingsplicht was de gedachtewisseling met ambtenaren, onderzoekers en auteurs zeer beperkt. Des te meer heb ik het vertrouwen gewaardeerd dat ik vond bij Matthew Aid, Mats Berdahl, Nik Gowing, Alf Jacobson, Ric Morgan, Jeffrey Richelson, Tim Ripley, Erich Schmidt-Eenboom, Katherine Schwering, Miloš Stanković, Renaud Theunens en Mark Urban.

Ik bedank verder Michael Herman, die op St. Anthony’s College in Oxford speciaal ten behoeve van dit onderzoek een besloten ‘Under Chatham House Rules’-seminar organiseerde. Verder ben ik dank verschuldigd aan Ted Kelly, archivaris op het Canadese ministerie van Buitenlandse Zaken in Ottawa en het *Department of Peacekeeping* van het ministerie van Defensie.

Tot slot: veel dank gaat uit naar aan alle functionarissen die werkzaam zijn of waren bij binnen- en buitenlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten en die bereid waren op vertrouwelijke basis met mij te spreken. Deze personen hebben het Srebrenica-project gesteund bij de speurtocht op basis van vage aanwijzingen of onduidelijk geformuleerde vragen. Dat gold vooral voor de vele medewerkers van de Militaire Inlichtingendienst. Zonder de Nederlandse en de internationale *intelligence community* zou dit boek niet tot stand gekomen zijn.

Archieven

Bosnië

Sarajavo

Archief Staatscommissie

Tuzla

Archief ABiH Tuzla. Komanda 2. Korpusa.

Archief 2e Corps ABiH, Tuzla, Archief 13-05-95.

Belgrado

Archief Milivoje Ivanisovic

Canada

Archief Canadese ministerie van Defensie (DND), Ottawa, Green Folders Confidential en Red Folders Secret I & II

Archief Department of Foreign Affairs and International Trade (DFAIT), Ottawa.

Canadese AIA, Dossier 1972.

Canadese Access to Information Act, Kevin O Neill, History of CBNRC (1987) [Classified].

Nederland

NIOD, Amsterdam

Collectie Sector North East over de jaren 1994 en 1995

Collectie UNHCR-rapportages Tuzla

Collectie T. Quiggin

Collectie L. Wahlgren

Collectie T. Kolsteren

Collectie J. Vandewijer

Collectie K. Hilderink

Collectie R. Smith

Collectie D. Moore

Collectie B. Pellnäss

Collectie K. Hillingsø

Collectie B. Ashton

Collectie T. Banbury

Collectie H. van den Breemen

Collectie H. Post Uiterweer

Collectie F. Jansen

Collectie B. Rave

Collectie Capsats

Collectie T. Karremans

Collectie Koreman

Collectie ICTY (IT-98-33), Krstic Case, OTP Exhibits, Volume I & II

Collectie DutchBat Sitrap

Collectie F. Westerman

ARCHIEVEN

Particuliere collecties

Verder werd een twaalfstal particuliere collecties geraadpleegd die op basis van gemaakte afspraken vertrouwelijk moeten blijven.

Vertrouwelijke Collectie (1): documenten afkomstig van het Amerikaanse State Department.

Vertrouwelijke Collectie (2): een groot aantal documenten uit de periode 1994-1995 afkomstig van G-2 UNPF Zagreb, alsmede 11.000 militaire dagboeknotities op cd-rom.

Vertrouwelijke Collectie (3): rapport over de *intelligence*-vergaring bij UNPROFOR.

Vertrouwelijke Collectie (4): enkele Interoffice Memoranda afkomstig van de Military Information Branch UNPF-HQ.

Vertrouwelijke Collectie (5): UNMO-documenten afkomstig van het VN-hoofdkwartier in Zagreb.

Vertrouwelijke Collectie (6): diplomatieke correspondentie van buitenlandse origine.

Vertrouwelijke Collectie (7): militaire documenten van Canadese origine.

Vertrouwelijke Collectie (8): militaire documenten van buitenlandse origine.

Vertrouwelijke Collectie (9): aantekeningen en beleidsstukken.

Vertrouwelijke Collectie (10): aantekeningen en beleidsstukken.

Vertrouwelijke Collectie (11): aantekeningen en rapporten van Bosnische origine.

Vertrouwelijke Collectie (12): documenten over geheime wapenleveranties aan Tuzla.

Vertrouwelijke Collectie (13): stukken met betrekking tot het proces tegen generaal Krstić voor het Joegoslavie-Tribunaal voor zover niet in de processtukken aanwezig.

Egodocumenten

Voormalig minister van Defensie J.J.C. Voorhoeve heeft ten behoeve van het NIOD-onderzoek een dagboek samengesteld van het beleid inzake Bosnië en Srebrenica, handelend over de periode 22 augustus 1994 tot augustus 1995.

Diversen

Collectie cd-roms. Op deze collectie bevindt zich, naar het zich laat aanzien, de volledige correspondentie tussen de 28e Divisie in Srebrenica en het 2e Korps ABiH in Tuzla uit de periode dat Srebrenica een *Safe Area* was. De omvang van de meest relevante documenten van deze cd-roms bedraagt uitgeprint circa twee strekkende meter.

Archief van ministerie van Algemene Zaken, Den Haag

Archief KMP

Archief secretaris-generaal

Geobjectiveerde samenvatting ten behoeve van het NIOD-onderzoek van de vergadering van de Minister-raad, 1992-1998.

Archief ministerie van Defensie, Den Haag

Kabinet van de Minister

Clingendael papers

DCBC

CDS 1993-1995

DAB

PCDS,

Collectie Sitreps DutchBat

Defensie Sitreps

BDL

DJZ

DOPKlu

Lessons Learned

OVIC

ARCHIEVEN

SVIC

Notas Mininister van Defensie 958 t/m 962

Stasdef 1994

SCGD 1994

CSKL 1994-1995

306 SQN PI-SECTIE

101 MIDCie

DOKP.u. STAOOPER

SMG

DEFAT Ottawa 1994

Directie Organisatie en Informatie

CDS NAVO

MID, Archief ZIP Drive

MID, Archief DOPKlu

MID/TCBU

MID/CO

MID/KL

MID No. 443.0801

MID/Klu

Archief Eerste Luchtmacht Verbindingsgroep (1LVG)

Archief 898 Verbindingsbataljon (898 Vdbat)

Archief Technische Informatieverwerkingscentrum (TIVC)

Archief Afdeling Verbindingsinlichtingen (AVI)

Archief ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag

Archief BVD, Inzagedossier 98272

Archief BVD, Inzagedossier 116679

Archief ministerie van Financiën, Economische Controledienst, Utrecht

Archief ECD Hoofdafdeling Internationaal Economische Recherche

Archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag

DAV 911.31 Joegoslavië

345169

DEU

Ambassade Ottawa

PV New York

DIO

FA 00277

FA 00139

PVNAVO

DGPZ

DDI

DAV 999.241

Verenigde Naties

Genève

Collectie International Conference on Former Yugoslavia (ICFY) Papers, Palais des Nations. Collectie United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

ARCHIEVEN

New York

Collectie DPKO

Collectie UNPROFOR

Collectie Sergio Vieira de Mello

Verenigde Staten

National Archives

RG 263, CIA-records, Entry 27, Box 12, Martin T. Bimfort, A Definition of Intelligence, in: Studies in Intelligence, Fall 1958. No. 8, pp. 75-78.

RG 263, CIA-records, Entry 27, Box 12, Max F. Millikan, The Nature and Methods of Economic Intelligence, in: Studies in Intelligence, (1956) 3 (Spring), pp. 3-4.

RG 263, NIEs 1951-1993, Box 6, Folder 47, NIE 11/4-82: The Soviet Challenge to US Security Interests, 10/08/82.

RG 457, NSA-Records, Box 1028, Folder Monthly Production Trends Report, Tab E: Annual Production 1944-1945, June 1945.

RG-457, CP, SRH-264, A Lecture on Communications Intelligence by Captain J.N. Wenger, USN, 14/08/46.

George Bush Library

FOIA, National Security Directive 74, Peacekeeping and Emergency Humanitarian Relief Policy, 24/11/92.

Amerikaanse Freedom of Information Act

FOIA, State Department, Code Cable Dallaire aan Baril/DPKO, No. 2052, 11/01/94.

FOIA, US Army Intelligence, Annual Historical Review, 1 October 1992 to 30 September 1993, geen datum (± eind 1993).

FOIA, Brief van Daniel Krutzer, Bureau of Intelligence and Research, aan Vice-Admiraal J. McConnell, Director NSA, 06/09/95.

FOIA State Department, Washington DC, US Mission Vienna to SecState, No. 2135, 26/07/1995.

FOIA State Department, John Shattuck to Secretary of State, 04/08/95.

FOIA, State Department, State Department memorandum, 19/12/96.

Interviews

Er is dankbaar gebruikgemaakt van de interviews met ruim negenhonderd personen die werden afgenomen in het kader van het onderzoek ten behoeve van het Srebrenica-rapport. In vrijwel alle gevallen is daarvan een verslag gemaakt, meestal op basis van een bandopname. Soms zijn er alleen notities naar aanleiding van een gesprek gemaakt. In totaal hebben 97 personen geheel of gedeeltelijk 'off the record' met het NIOD gesproken. Een aantal personen wil anoniem blijven.

Voor deze studie is met circa driehonderd personen gesproken. In de voetnoten vindt u verwijzingen naar de verschillende interviews, voorzover de geïnterviewden geen anonimiteit is toegezegd. De uitgebreide lijst van geïnterviewde personen is opgenomen in het hoofdrapport *Srebrenica, een 'veilig' gebied*.

Literatuur

Boeken

- Aart, D. van der, *Spionage vanuit de lucht*, Weesp, 1990.
- Andreatta, F., *The Bosnian War and the New World Order*, WEU Occasional Paper No. 1, October 1996.
- Andrew, Chr., *For the Presidents Eyes Only. Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush*, London, 1995.
- Assemblée Nationale, *Srebrenica: rapport sur un massacre*, Assemblée Nationale, No 3412, 2 delen, Paris 2001.
- Bais, K., *Het mijneveld van een vredesmacht. Nederlandse blauwhelmen in Cambodja*, Den Haag 1994.
- Bamford, J., *Body of Secrets. Anatomy of the Ultra-Secret National Security Agency from the Cold War through the Dawn of a New Century*, New York 2001.
- Becker, David W., *Coming in from the cold war: defense humint services support to military operations other than war*, Fort Leavenworth, Kansas 2000.
- Bell, M., *In Harms Way*, London 1996.
- Berdal, Mats R., *The United States, Norway and the Cold War, 1954-60*, London 1997.
- Bildt, C., *Peace Journey. The Struggle for Peace in Bosnia*, London 1998.
- Blank, S., *Yugoslavia Wars: The Problem from Hell*, New York 1995.
- Both, N., *From Indifference to Entrapment*, Amsterdam 2000.
- Bulatović, L., *General Mladić*, Beograd 1996.
- Bülow, A. von, *Im Names des Staates. CIA, BND und die kriminellen Machenschaften der Geheimdienste*, München 1998.
- Burrows, William E., *Deep Black. Space Espionage and National Security*, New York 1986.
- Butler, R., *The Greatest Threat*, New York 2001.
- Čekić, S., *The aggression on Bosnia and genocide against Bosniacs 1991-1993*, Sarajevo 1995.
- Charters, D.A., S. Farson en G.P. Hastedt (eds), *Intelligence Analysis and Assessment*, Londen 1996.
- CIA, *The Acme of Skill*, Washington D.C. z.j.
- CIA, *Factbook on Intelligence*, Washington D.C. 1990.
- CIA, *CIA Documents on the Cuban Missile Crisis 1962*, Washington D.C. 1992.
- CIA, *A Consumers Guide to Intelligence*, Washington D.C. 1993.
- CIA History Staff, *Directors and Deputy Directors of Central Intelligence*, Washington D.C., 1994
- CM 4897, *Intelligence and Security Committee, Annual Report 1999-2000*, 02/11/00.
- Codevilla, A., *Informing Statecraft: Intelligence for a New Century*, New York 1992.
- Cohen, R., *Hearts grown brutal*, z.pl z.j.
- Connaughton, R., *Military Intervention and Peacekeeping: The Reality*, Lancaster 2002.
- Cornish, P., *Partnership in Crisis. The U.S., Europe and the Fall and Rise of NATO*, London 1997.
- Corwin, P., *Dubious Mandate. A Memoir of the UN in Bosnia, Summer 1995*, Durham 1999.
- Couzy, H.A., *Mijn Jaren als Bevelhebber*, Amsterdam, 1996.
- Curtis, M., *The Great Deception, Anglo-American Power and World Order*, London 1998.
- Department of Defense Directive S-5 100-20, *The National Security Agency and the Central Security Service*, 23/12/71.
- Drew, E., *On the Edge : the Clinton Presidency*, New York 1995.
- Doder, D. en L. Branson, *Milosevic. Portrait of a Tyrant*, New York 1999.
- Dorril, S., *MI 6. Inside the Covert World of Her Majestys Secret Intelligence Service*, New York 2000.
- Dzamić, D., *Psi Rata na Balkanu*, Beograd 2001.

LITERATUUR

- Eisendrath, C. (ed.), *National Insecurity. U.S. Intelligence After the Cold War*, Philadelphia 2000.
- Engelen, D., *Inlichtingendienst Buitenland. Een institutioneel onderzoek naar de Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland (1946-1996)*, 's-Gravenhage 1996.
- Faligot, R. en P. Krop, *DST. Police Secrète*, Paris 1999.
- Commandant Franchet, *Casque bleu pour rien*, Paris 1995.
- Gajic Glisić, D., *Srpska Vojska. Iz Kabineta Ministra Vojnog*, z.pl., z.j.
- Gates, Robert M., *From the Shadows*, New York 1996.
- Geraghty, T., *BRIXMIS. The untold exploits of Britains Most Daring Cold War Spy Mission*, London 1997.
- Godson, R. (ed.), *Intelligence Requirements for the 1980s: Clandestine Collection*, Washington D.C. 1982.
- Godson, R., *Dirty Tricks or Trump Cards. U.S. Covert Action & Counterintelligence*, New Brunswick 2001.
- Graaff, B. de en C. Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de inlichtingendienst buitenland*, Den Haag 1998.
- Grant, C., *Intimate Relations: Can Britain Play a Leading Role in European Defence – and Keep its Special Links to US Intelligence?*, London 2001.
- Guisnel, J., *Les pires amis du monde: Les relations franco-américaines à la fin du XXè siècle*, Paris 1999.
- Hager, N., *Secret Power*, Nelson, N.Z. 1996.
- Hagman, H.-Chr., *UN-NATO Operational Co-operation in Peacekeeping 1992-1995*, London 1996.
- Halberstam, D., *War in a Time of Peace*, New York 2001.
- Handel, M., *The Diplomacy of Surprise*, Boston 1977.
- Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, Vergaderjaar 1992-1993.
- Hartcock, Lt. Colonel Clyde T., *The Peace Operations from an intelligence perspective*, Carlisle Barracks, Pennsylvania 1999.
- Hartmann, F., *Milosevic. La diagonale du fou*, Parijs 1999.
- Herman, M., *Intelligence power in peace and war*, Cambridge 1996.
- Hren, H., *Srebrenica. Het verhaal van de overlevenden*, Amsterdam 1999.
- Hersh, S., *The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House*, New York 1983.
- Hodzić, S., *Otpjecaceni koverat*, z.pl. z.j.
- Holbrooke, R., *To End a War*, New York 1998.
- Honig, J.W. en N. Both, *Srebrenica. Record of a War Crime*, London 1996.
- Hughes-Wilson, J., *Military Intelligence Blunders*, London 1999.
- Jellema, E., *First-In*, Den Haag 1996.
- Jensen, M.W. en G. Platje, *De Marid. De Marine Inlichtingendienst van binnenuit belicht*, Den Haag 1998.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 1939-1945, Deel 2: Neutraal*, Den Haag 1969.
- Judah, T., *The Serbs, History, Myth & The Destruction of Yugoslavia*, Essex 1997.
- Kaldor, M., *New & Old Wars*, Oxford 1999.
- Karskens, A., *Pleisters op de Ogen*, Amsterdam 2001.
- Karremans, T., *Srebrenica: Who Cares?*, Nieuwegein 1998.
- Klep, Chr. en R. van Gils, *Van Korea tot Kosovo*, Den Haag 1999.
- Kluiters, F., *De Nederlandse Inlichtingen- en veiligheidsdiensten*, Den Haag 1993.
- Lake, A., *6 Nightmares*, Boston 2000.
- Lanning, H. en R. Norton-Taylor, *A Conflict of Interest: GCHQ 1984-1991*, Cheltenham 1991.
- Leary, William M., *Perilous Missions. Civil Air Transport and CIA Covert Operations in Asia*, University Alabama 1984.
- Lert, F., *Wings of the CIA*, Paris 1998.
- Leurdijk, D., *The United Nations and NATO in Former Yugoslavia 1991-1996*, Den Haag 1996.
- Lowenthal, Mark. M., *Intelligence. From Secrets to Policy*, Washington DC, 2000.
- Lutgert, W. en R. de Winter, *Check The Horizon*, Den Haag 2001.
- MacDonald, P., *The SAS in Action*, London 1998.
- MacKenzie, L., *Peacekeeper: The Road to Sarajevo*, Vancouver 1993.
- MacKinnon, Michael G., *The Evolution of US Peacekeeping Policy under Clinton A Fairweather Friend?*, London 2000.

LITERATUUR

- Madsen, W., *Data Privacy Matters*, Arlington 1996.
- Magas, B. en I. Zanic, *The War in Croatia and Bosnia-Herzegovina, 1991-1995*, London 1998.
- Major, J., *John Major. The Autobiography*, New York 1999.
- Malcolm, N., *Bosnia. A short history*, London 1996.
- Mangold, T., *Cold Warrior*, New York 1991.
- Markwardt, W., *Erlebter BND*, Berlin 1996.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1991*, Den Haag 1992.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1992*, Den Haag 1993.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1993*, Den Haag 1994.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1994*, Den Haag 1995.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1995*, Den Haag 1996.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Jaarverslag BVD 1996*, Den Haag 1997.
- Ministerie van Defensie, *Debriefingsrapport*, Den Haag 1995.
- NAIC, *Draft*, Technical Requirements Document (TRD) for the SIGINT System Integration Contract, 24/07/00.
- Neillands, R., *In the Combat Zone. Special Forces since 1945*, London 1997.
- Oshea, B., *Crisis at Bihac. Bosnias Bloody Battlefield*, Stroud 1998.
- Owen, D., *Balkan Odyssey*, New York 1997.
- Parenti, M., *To Kill a Nation. The Attack on Yugoslavia*, London 2000.
- Pérez de Cuéllar, J., *Pilgrimage for Peace: A Secretary-Generals Memoir*, New York 1997.
- Pickert, Perry L., *Intelligence for Multilateral Decision and Action*, Washington DC 1997.
- Polmar, N. en Thomas B. Allen, *Spy Book. The Encyclopedia of Espionage*, New York 1998.
- Prados, J., *Presidents Secret Wars. CIA and Pentagon Covert Operations since World War II*, New York 1986.
- Ranelagh, J., *The Agency. The Rise and Decline of the CIA*, New York 1987.
- Reese, M.E., *General Reinhard Gehlen: The CIA-Connection*, Fairfax 1990.
- Report of the Select Committee on Intelligence US Senate, *U.S Actions Regarding Iranian and Other Arms Transfers to the Bosnian Army, 1994-1995*, Washington DC 1996.
- Rohde, D., *A Safe Area*, London 1997.
- Richelson, Jeffrey T. en D. Ball, *The Ties That Bind*, Boston 1990.
- Richelson, Jeffrey T., *The U.S. Intelligence Community*, Boulder 1995.
- Richelson, Jeffrey T., *The Wizards of Langley*, Boulder 2001.
- Rieff, D., *Slaughterhouse. Bosnia and the failure of the west*, London 1995.
- Ripley, T., *Operation Deliberate Force. The UN and NATO Campaign in Bosnia 1995*, Lancaster 1999.
- Riste, O., *The Norwegian Intelligence Service, 1945-1970*, London 1999.
- Rose, General Sir Michael, *Fighting for Peace, Bosnia 1994*, London 1998.
- Sadkovich, James J., *The U.S. Media and Yugoslavia, 1991-1995*, Westport 1999.
- Scheffers, J., *Ambassadeur in Zagreb, 1994-1998*, Den Haag 2000.
- Shevchenko, A., *Breaking with Moscow*, New York 1985.
- Simms, B., *Unfinest Hour. Britain and the destruction of Bosnia*, London 2001.
- Schmidt-Eendoom, E., *Der Schattenkrieger, Klaus Kinkel und der BND*, Düsseldorf 1995.
- Sluik/Kurpershoek (red.), *De Duiveljager. Het verhaal van een Nederlands soldaat in Kroatische dienst*, Amsterdam 2000.
- Schmidt-Eenboom, E., *Schnüffler ohne Nase. Der BND*, Düsseldorf 1993.
- Shukman, H. (editor), *Agents for Change. Intelligence Services in the 21st Century*, London 2000.
- Smith, M., *New Cloaks. Old Daggers. How Britains Spies Came in From The Cold*, London 1996.
- Sremic, D., *War of Words*, Washington DC 2000.
- Staden, A. van, *De fuik van Srebrenica*, Den Haag 1997.
- Stankovic, M., *Trusted Mole. A Soldiers Journey into Bosnias Heart of Darkness*, London 2001.
- Sudetic, C., *Blood and Vengeance*, New York 1998.
- Taylor, S. en Brian Nolan, *Tested mettle. Canada's Peacekeepers at War*, Ottawa 1998.
- Tomlinson, R., *The Big Breach. From Top Secret to Maximum Security*, Edinburgh 2001.

LITERATUUR

- Udo Ulfkotte, *Verschlussache BND*, Munchen 1997.
- Urban, M., *UK Eyes Alpha. The Inside story of British Intelligence*, London 1996.
- United Nations Srebrenica Report*, New York 1999.
- U.S. House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, *Report No. 95-1795, Annual Report by the Permanent Select Committee on Intelligence*, 1978.
- U.S. House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, *Annual Report by the Permanent Select Committee on Intelligence*, 95th Congress, 2nd Session, 1978.
- U.S. Marine Corps, *Marine Corps Warfighting Publication (MCWP) 2-15.2, Signals Intelligence*, June 1999.
- U.S. Senate, *Report No. 94-755, Final Report of the Select Committee to Study Governmental Operations With Respect to Intelligence Activities*, 94th Congress, 2nd Session, 1976, Book III.
- Valk, G. de, *De BVD en Inlichtingenrapportages*, Nijmegen 1996.
- Välimäki, Pasi, *Intelligence in Peace Support Operations*, Helsinki 2000.
- Vertrekpunt Den Haag, *Deel 1 Rapport, Rapport van de TCBU*, Den Haag 2000.
- Walsh, Lawrence E., *Iran-Contra: The Final Report*, New York 1994.
- Wentz, L., *Lessons from Bosnia: the IFOR Experience*, Washington DC 1997.
- Westerman, F. en B. Rijs, *Het Zwartste Scenario*, Amsterdam 1997.
- Wondergem, G., *Je komt anders terug*, Amsterdam 1995.
- Zolling, H. en Heinz Höhne, *Pullach intern*, Hamburg 1970.

LITERATUUR

Bijdragen in boeken

- Aid, Matthew M., 'Not So Anonymous: Parting the Veil of Secrecy About the National Security Agency', in: Athan G. Theoharis (ed.), *A Culture of Secrecy: The Government Versus the Peoples Right to Know*, Lawrence KS 1998, pp. 65-67.
- Aid, Matthew M. en C. Wiebes, 'Introduction on the importance of SIGINT in the Cold War', in: Matthew M. Aid en C. Wiebes (eds.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, London, 2001, pp. 1-4.
- Aldrich, Richard J., 'GCHQ and Sigint in the Early Cold War 1945 - 1970', in: Matthew Aid en C. Wiebes (ed.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, London 2001, pp. 67-96.
- Allen, Robert J., 'Intelligence Support for Peace Operations', in: Perry L. Pickert, *Intelligence for Multilateral Decision and Action*, Washington DC, Joint Military Intelligence College 1997
- Copley, G., 'Intelligence and the Iraqi Invasion: Why Did So Many Services Fail?', in: *Strategic Policy*, September 1990, pp. 38-39.
- Christianson, David L., 'Signals Intelligence', in Gerald W. Hopple en Bruce W. Watson (eds), *The Military Intelligence Community*, Boulder 1986.
- Dreyfuss, R., 'TECHINT: The NSA, the NRO, and NIMA', in: G. Eisendrath, *National Insecurity. U.S. Intelligence After the Cold War*, Philadelphia 2000, p. 156.
- Fort, Randall M., 'Economic Espionage', in: R. Godson, E.R. May en G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington DC, 1995, p. 182.
- Faligot, R., 'France, Sigint and the Cold War', in: M. Aid en C. Wiebes (ed.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, London, 2001, pp. 177-208.
- Godson, R., 'Counterintelligence: An Introduction', in: R. Godson, *Intelligence Requirements for the 1980s: counterintelligence*, Washington DC 1980.
- Godson, R., 'Covert Action: neither exceptional tool nor magic bullet', in: R. Godson, E.R. May en G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington DC, 1995.
- Hannay, Sir David, 'Intelligence and international agencies', in: H. Shukman (ed.), *Agents for Change. Intelligence Services in the 21st Century*, London 2000.
- Hartmann, F., 'Chronologie d'une négligence criminelle: le génocide de Srebrenica', in: M.F. Allain, et al., *Lex Yougoslavie en Europe. De la faillite des Démocraties au Processus de Paix*, Paris 1997.
- Hays III, Joseph G., 'Oversight of U.S. Intelligence Support to UN Peacekeeping Operations', in: Perry L. Pickert, *Intelligence for Multilateral Decision and Action*, Washington DC, Joint Military Intelligence College, 1997, pp. 435-439.
- Hilsman, R., 'After the Cold War. The Need for intelligence', in: Graig Eisendrath, *National Insecurity. U.S. Intelligence After the Cold War*, Philadelphia 2000, pp. 8-22.
- Sims, J., 'What is Intelligence? Information for decision makers', in: R. Godson, E.R. May en G. Schmitt, *U.S. Intelligence at the Crossroads. Agenda for Reform*, Washington DC 1995, p. 4.
- Sargent, Lt. Col. Richard L., 'Deliberate Force', in: Robert C. Owen, *Deliberate Force. A Case Study in Effective Air Campaigning*, Maxwell AFB 1998.
- Rudner, M., 'Canadas Communications Security Establishment from Cold War to Globalization', in: M. Aid en C. Wiebes (ed.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, London 2001, pp. 97-128.
- Schmidt-Eenboom, E., 'The Bundesnachrichtendienst, the Bundeswehr and Sigint in the Cold War and After', in: M. Aid en C. Wiebes (ed.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, Londen 2001.
- Wiebes, C., 'Hookers and sportscars? De theorie van het inlichtingenwerk', in: P. Koedijk, J. Linszen en D. Engelen (red.), *Verspieters voor het Vaderland. Nederlandse spionage voor, tijdens en na de Koude oorlog*, Den Haag 1996, pp. 11-35.
- Wiebes, C., 'The Netherlands Intelligence Community: Past, Present and Future', in: L. Chr. Jennsen en O. Riste (Eds), *Intelligence in the Cold War. Organisation, Role and International Cooperation*, Oslo 2001, pp. 149-165.

LITERATUUR

- Wiebes, C., 'Dutch Sigint during the Cold War, 1945-1994', in: M. Aid en C. Wiebes (ed.), *Secrets of Signals Intelligence during the Cold War and Beyond*, London 2001, pp. 243-284.
- Woolsey, J., 'The American Intelligence Community', in: H. Carmel (ed.), *Intelligence for Peace. The Role of Intelligence in Times of Peace*, London 1999.

Artikelen

- Agee, Lt. Colonel Collin A., 'Too Much Data --Too Little Intel?', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, January-March 1999.
- Aid, Matthew M., 'The Time of Troubles: The US National Security Agency in the Twenty-First Century, in: *Intelligence and National Security*, Vol. 15, No. 3 (Autumn 2000).
- Andrew, Chr., 'Conclusion: An Agenda for Future Research', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 12, No. 1, January 1997, p. 228.
- 'The Army of Bosnia and Herzegovina', in: *Jane's Intelligence Review*, February 1993.
- Bata, J., 'Serbiens geheime Auslandskontakte', in: *Aussenpolitik*, No. IV, 1993, pp. 378-381
- Berdal, M., 'Whither UN Peacekeeping?', *Adelphi Paper*, No. 281, October 1993, passim. Binder, D., 'Bosnias bombers', in: *The Nation*, Vol. 261, No. 10, 02/10/95.
- Betts, R.K., 'Intelligence Warnings: Old Problems, New Agendas', in: *Parameters*, Spring 1998.
- Boyd, Colonel H. Allen, 'Joint Intelligence in Support of Peace Operations', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, January-March 1999.
- Boyle, A., 'Spies in the watch for atrocities' in: *MSNBC Interactive*, 26/03/99.
- Brady, Chr., 'Intelligence Failures: Plus ça Change ...', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 8, No. 4 (October 1993).
- O'Brien, K. en Joseph Nusbaum, 'Intelligence gathering for asymmetric Threats', Part I and II, in: *Jane's Intelligence Review*, oktober en november 2000.
- Brands, William J., 'Intelligence and Foreign Policy: Dilemmas of A Democracy', in: *Foreign Affairs*, Vol. 47 (1969) 2.
- Burton-Rose, D. en Wayne Madsen, 'Corporate Soldiers. The U.S. Government Privatizes the Use of Force', in: *Multinational Monitor*, March 1999, pp. 17-19.
- Charters, David A., 'Out of the Closet: Intelligence Support for Post-Modernist Peacekeeping', in: *The Pearson Papers*, No. 4, Intelligence and Peacekeeping, Halifax 1999, pp. 42-44.
- Clark, Ph. S., 'Russia has no reconnaissance satellites in orbit', in: *Jane's Defence Weekly*, 08/05/01.
- Covault, G., 'Joint Stars Patrols Bosnia', in: *Aviation Week and Space Technology*, 19/02/96.
- Deutch, J., 'The CIA and Bosnia: An Exchange', in: *New York Review of Books*, 06/06/96.
- Diamond, John M., 'Re-examing Problems and Prospects in U.S. Imagery Intelligence', in: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 14, Nr. 1, 2001.
- Dixon, Lt. Commander J.D.R., 'UAV Employment in Kosovo: Lessons for the Operational Commander', *Naval War College paper*, 08/02/00.
- Dorn, A.W., 'The Cloak and the Blue Beret: Limitations on Intelligence in UN Peacekeeping', in: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 12 (1998) 4, p. 414.
- Dilas, M., 'The Wiretapping Affair', in: *Nacional*, Issue 293, 28/06/01.
- Eklund, D., 'The Reconnaissance Squadron', in: *Air World International*, November 1995.
- Eriksson, P., 'Intelligence and Peacekeeping Operations', in: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 10 (1997) 1, p. 3.
- Fox, B., 'The Spy who bugged me. Why make it easy to eavesdrop on satellite telephone calls?', in: *New Scientist Magazine*, 11/03/00.
- 'French Support Bosnian ELINT Ops', *Aviation Week & Space Technology*, 14/08/95.
- Fulghum, David A., 'Sigint Aircraft May Face Obsolescence in Five Years', *Aviation Week & Space Technology*, 21/10/96.
- Fulghum, David A., 'Compute Combat Rules Frustrate the Pentagon', in: *Aviation Week & Space Technology*, 15/09/97, p. 68.
- Fulghum, David A., 'Flexibility and Endurance Are Valued EP-3 Assets', in: *Aviation Week & Space Technology*, 05/05/97.
- Garthoff, R. en Amy Knight, 'New Evidence on Soviet Intelligence: The KGBs 1967 Annual Report', *Cold War International History Project Bulletin*, Nr. 10, March 1998.
- Gervasi, S., 'Involvement of the US and German intelligence services', in: *Strategic Policy*, Nr. 3, 1995.

LITERATUUR

- Gramer, Jr., Lt. Col. George K., 'USA, Operation Joint Endeavor: Combined-Joint Intelligence in Peace Enforcement Operations', *Military Intelligence*, October-December 1996, p. 13.
- Handel, M., 'The Study of Intelligence', in: *ORBIS*, Vol. 26, Nr. 4 (Winter 1983).
- Harlfinger, M., 'USAF, C-ROFA Becomes Arsenal of IO', *Spokesman*, December 1997.
- Harvey, D., 'Intelligence Notes', in: *American Intelligence Journal*, Vol. 16, Nr. 1 (Spring/Summer 1995).
- Hayden, Michael V., 'Warfighters and Intelligence: one team - one fight', in: *Defense Intelligence Journal*, vol. 4, Nr. 2 (1995).
- Hayden, Robert M., 'Repl', in: *Slavic Review*, Vol. 55, Nr. 4 (Winter 1996), pp. 777.
- Henriksen, Thomas H., 'Covert Operations, Now More Than Ever', in: *ORBIS*, Vol. 44, Nr. 1 (Winter 2000).
- Herman, M., 'Intelligence after the Cold War: contributions to international security?', unpublished paper, p. 3.
- Herman, M., 'Diplomacy and Intelligence', *Diplomatic Studies Programme Discussion Paper*, nr. 39, z.pl. 1998, p. 10.
- Hersh, Seymour M., 'The Intelligence Gap: How the Digital Age Left Our Spies Out in the Cold', in: *The New Yorker*, December 6, 1999.
- 'Intelligence and policy: What is constant? What is changing?', in: *Commentary*, NR. 45 (June 1994).
- Jelinic, B., 'Croatian citizen is the primary financier of both Radovan Karadzic and Ratko Mladic, in: *Nacional*, Issue 294, 05/07/01.
- Jonge, W. de, 'Train and Equip', in: *Militaire Spectator*, Jg. 169, No. 9-2000, pp. 480-489. Johnson, Loch K., 'Making the Intelligence Cycle work', in: *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 1 (1986) 1.
- Johnson, Loch K., 'Spies', in: *Foreign Policy*, (September 2000).
- Johnston, P., 'No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 12 (1997) 4.
- Jones, G., 'Working with the CIA', in: *Parameters*, Winter 2001-02, pp. 28-39.
- Kahn, D., 'Cryptology', in: *The Encyclopedia Americana*, 1987, Vol. 8, p. 276.
- Kappen, F.E. van, 'Strategische inlichtingen en de Verenigde Naties', in: *Militaire Spectator*, 170 (2001) 11, p. 593.
- Kassing, J.R., 'De NAVO en inlichtingen', in: *Militaire Spectator*, Jaargang 170, Nr. 11 (2001), pp. 604-612.
- Katz, Y. en Vardi Y., 'Strategies for Data Gathering and Evaluation in the Intelligence Community', in: *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 5 (1991) 3, p. 313.
- Kolb, R., 'Into the Heart of Darkness. Cold War Africa: Part 2 Angola', in: *VFW Magazine*, May 1999.
- Kromhout, G., 'Overwerk voor de Dragon Lady', in: *ARMEX. Onafhankelijk Defensiemagazine*, maart 1997, pp. 22-25.
- Kromhout, G., 'Op de grens van lucht en ruimte', in: *De Vliegende Hollander*, Nr. 3/97. pp. 12-15.
- Kuijken, W.J., 'De coördinatie van de Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten in verleden, heden en toekomst', in: *Militaire Spectator*, Jg. 170, Nr. 11, 2001, pp. 562-563.
- Lake, A., 'Bosnia: Americas Interest and Americas Role', in: *Inside The Army*, 11/04/94.
- Lane, C. en Shanker, Th., 'Bosnia: What the CIA Didnt Tell Us', in: *The New York Review of Books*, 09/05/96.
- Last, David M., 'Peacekeeping Doctrine and Conflict Resolution Techniques', in: *Armed Forces & Society*, Vol. 22 (1995) 2, p. 188.
- 'Les Avions-Espions Français Gabriel et Sarigue', in: *Air & Cosmos/Aviation International*, Nr. 1460, 21-27/02/94.
- Loo, P.E. van, 'Een open oog voor de Balkan', in: *Militaire Spectator*, Jg. 170, Nr. 12, December 2001, pp. 684-697.
- Lum, Z., 'Balkan Eyes: Airborne Recon over Bosnia', in: *IED On-Line*, November 1995.
- Macartney, J., 'Intelligence: A Consumers Guide', in: *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, 2 (1988) 4, p. 458.

LITERATUUR

- Macdonald, Lt.-Colonel Oliver A.K., 'Peacekeeping Lessons Learned: An Irish Perspective', in: *International Peacekeeping*, Vol. 4 (1997) 4, pp. 100-101.
- Macko, S., 'The SR-71 Blackbird Rises Like a Phoenix', in: *Emergency Net News Service*, Vol. 2, No. 45, 14/02/96.
- McCormick, Gordon H., 'Surprise, Perceptions, and Military Style', in: *ORBIS*, Vol. 26, Nr. 4 (Winter 1983), pp. 836-837.
- McPeck, Major Robert L., 'Electronic Warfare British Style', *Military Intelligence*, January-March 1996.
- Metselaar, M.V., 'Understanding Failures in Intelligence Estimates - Unprofor, the Dutch, and the Bosnian-Serb Attack on Srebrenica', in: *Netherlands Annual Review of Military Studies. The Bosnian Experience*, 1997, p. 25.
- Milivojević, Marko, Croatia's Intelligence Services, in: *Jane's Intelligence Review*, Vol. 6, Nr. 9, pp. 404-410.
- Milivojević, Marko, 'Slovenia - An Arms Bazaar', in: *Jane's Intelligence Review*, Vol. 6, Nr. 11, 01/11/94.
- Milivojević, Marko, 'The Balkan Medellin', in: *Jane's Intelligence Review*, Vol. 7, No. 2, 01/02/95.
- John Millis, 'Address at the CIRA Luncheon', 5 October 1998; John Millis Speech, in: *CIRA Newsletter*, Vol. XXIII, No. 4 (Winter 1998/1999).
- Morrison, D., 'How Bosnia is Becoming a Priority', in: *National Journal*, 20/08/94.
- 'Naval Security Group Sailors of the Year', in: *NCVA Cryptolog*, Summer 1997.
- Niedrauer, Captain Bruce A., 'Joint Stars Support to Special Operations Command', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, (October-December 1996), pp. 15-17.
- Nomikos, John M., 'Intelligence Requirements for Peacekeeping Operations', in: *RIEAS Papers and Reports*, 07/02/01.
- Ofri, A., 'Crisis and Opportunity Forecasting', in: *ORBIS*, Vol. 26, No. 4 (Winter 1983).
- Onderdelinden, E.A.O., 'Verbindingsinlichtingen. Wat is dat eigenlijk?', in: *Militaire Spectator*, Jaargang 170, No. 12 (December 2001), pp. 675 - 683.
- Peleman, Johan, 'Wapenhandel naar Bosnië-Herzegovina', in: *Noord-Zuid Cahier*, Nr. 22(3), september 1997.
- Pickering, Raymond D., 'Tactical UAVs: A Supported Units Primer', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, Vol. 23, Nr. 2 (April-June 1997), pp. 45-48.
- Pocock, Chr., 'U-2: The Second Generation', in: *World Air Power Journal*, Spring 1997.
- Potter, William C., 'Djuro Miljanic en Ivo Slaus, Tito's Nuclear Legacy', in: *Bulletin of Atomic Scientists*, Vol. 56, No. 2 (March 2000), pp. 63-75.
- Pukanic, I., 'Echelon Spy System and The Details behind the Lepej Affair', in: *Nacional*, Issue 291, 14/06/01.
- Pukanic, I., 'The Wiretapping Fever has Shaken the New Government', in: *Nacional*, Issue 292, 21/06/01.
- Quiggin, T., 'Response to No Cloak and Dagger Required: Intelligence Support to UN Peacekeeping', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 13 (1998) 4, pp. 203-207.
- Quiggin, T., 'Srebrenica en de internationale gemeenschap in Bosnië', in: *De Internationale Spectator*, Jg. 52, No. 2 (Februari 1998).
- Rathmell, A., 'Privatising intelligence', in: *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. XI(1998)2, p. 203.
- Reijn, Generaal-majoor Joop van, 'De Militaire Inlichtingendienst, vandaag en morgen', in: *Militaire Spectator*, Jaargang 170, No. 11 (November 2001), p. 585.
- Richelson, J., 'As World Fiddled, Army Intel gathered World Of Serb Butchery', in: *Defense Week*, Vol. 17, No. 37, 16/09/96.
- Richelson, J., 'Examining US intelligence failures', in: *Jane's Intelligence Review*, September 2000, pp. 41-44.
- Ripley, T., 'Operation Deny Flight', in: *World Air Power Journal*, Vol. 16, Spring 1994, pp. 19-20.
- Ripley, T., 'UAVs over Kosovo - did the Earth move?', in: *Defence Systems Daily*, 01/12/99. Rogers, A., 'Yugoslavia', in: *Flashpoint 1994*, London 1994.
- Rosenau, William, 'A Deafening Silence: US Policy and the Sigint Facility at Lourdes', *Intelligence and National Security*, Vol. 9, No. 4 (October 1994).
- Roy, H.K., 'Betrayal in the Balkans: undercover Central Intelligence Agency officer introduced to Iranian Intelligence', in: *World and I*, Vol. 16, No. 8, 01/08/01.

LITERATUUR

- Ruggie, J.G., 'Peacekeeping and U.S. interests', in: *The Washington Quarterly*, Vol. 17 (1994) 4, p. 175.
- Smith, Ch., 'The information vacuum cleaner', in: *WorldNetDaily*, 09/04/00.
- Smith, H., 'Intelligence and UN Peacekeeping', in: *Survival*, Vol. 36 (1994) 3, p. 176.
- 'SR-71 Blackbird back in business', in: *Air Combat Command News*, 24/01/97.
- Sray, J., 'Selling the Bosnian Myth', in: *Foreign Military Studies*, Fort Leavenworth, Kansas, October 1995.
- Stout, M. en T. Quiggin, 'Exploiting the new high resolution satellite imagery: Darwinian imperatives?', in: *Commentary*, No. 75 (Summer 1998), pp. 3-10.
- Sudetic, C., 'The Reluctant Gendarme', in: *The Atlantic Monthly*, April 2000.
- Taplin, Winn L., 'Six General Principles of Intelligence', in: *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 3 (1989) 4, p. 477.
- Theunens, R., 'Intelligence en vredesoperaties', in: *Militaire Spectator*, 170 (2001) 11, p. 599.
- Thomson, A., 'Satellite Vulnerability: a post-Cold War issue?', in: *Space Policy*, Vol. 11, Nr. 1 (February 1995), pp. 19-30.
- Todd, Rear Admiral J.J.R., 'UK Perspectives of Current Security Arrangements', in: *RUSI Journal*, Vol. 139, Nr. 1 (February 1994), p. 35.
- Tudjman, M., 'The First Five Years of the Croatian Intelligence Service', in: *National Security and The Future*, Vol. 1, Nr. 2 (Summer 2000).
- Turner, S., 'Intelligence for a New World Order', *Foreign Affairs*, Fall 1991.
- 'U.S. Electronic Espionage: A Memoir', in: *Ramparts*, August 1972.
- U.S. House of Representatives, Permanent Select Committee on Intelligence, *Report 105-508, Intelligence Authorization Act for Fiscal Year 1999*, 105th Congress, 2nd Session, 05/05/98
- Villeneuve, Captain D., 'Intelligence and the UN: Lessons From Bosnia - A Canadian Experience', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, Nr. 4 (October-December 1996).
- Westerfield, B., 'America and the World of Intelligence Liaison', in: *Intelligence and National Security*, Vol. 11, Nr. 3 (July 1996), pp. 523-560.
- Wiebes C., en B. Zeeman, 'I dont need your handkerchiefs: Hollands experience of crisis consultation in NATO', in: *International Affairs*, Vol. 66, Nr. 1 (January 1990), pp. 91-113.
- Wilson, R.W., 'Eyes in the Sky: Arial Systems', in: *Military Intelligence Professional Bulletin*, Vol. 22, Nr. 3 (July-September 1996), p. 23.
- Zubok, V.M., 'Spy vs. Spy: The KGB vs. the CIA, 1960-1962', in: *Cold War International History Project Bulletin*, No. 4, Fall 1994.
- Zumach, A., 'US Intelligence knew Serbs were planning an assault on Srebrenica', in: *Basic Reports*, No. 47, 16/10/95.
- Zumach, A., 'Andreas Zumach Responds to Philips', in: *Covert Action Quarterly*, Nr. 55, Winter 1995-96.

Register

- Abdić, F., 53, 214
Aideed, M.F., 34
Akashi, Y., 12, 22, 41, 42, 44, 48, 82, 83, 142,
165, 171, 173, 178, 180, 182, 190, 193, 195,
197-200, 204, 208, 212, 214, 215, 219, 227,
263, 281, 299, 368, 374, 377, 388, 391, 392,
395, 399, 421-426, 429, 430, 442, 448, 457
Albright, M., 27, 79, 167, 182, 342, 347, 361,
367, 368, 374, 376, 377, 379, 381, 430
Alkemade, F.H., 95
Allard, K., 47
Almstrom, J., 429
Amanpour, C., 69
Ames, A.H., 68, 181
Andrew, C., 21, 47, 51, 57, 75, 88, 218, 231, 237,
256, 281, 361
Annan, K., 27, 46, 165, 173, 178, 180, 182, 188,
193, 195, 197-200, 208, 209, 213-215, 218,
219, 227, 281, 299, 338, 356, 357, 377, 388,
404, 423, 425-427, 455
Arlefsk, G., 45, 194, 221, 420
Arnautović, M., 301, 302, 323, 326
Ashton, B., 11, 41, 82, 247, 264, 422
- Baal, A.P.P.M., 43, 85, 86, 282, 329, 387, 440
Bache, K., 423, 424
Banbury, T., 228, 395, 422-424
Baril, M., 30, 46, 218, 222, 425
Bastiaans, G.J.M., 129, 217
Baxter, J., 265, 326, 327, 330, 338, 365, 395, 396,
399, 419, 421, 430
Bećirović, R., 309, 320, 412, 416, 456
Beek, A.L. ter, 66, 141, 143, 144, 146, 147, 222,
262, 292
Behmen, O., 166
Beks, J., 196
Bell, J., 171, 199, 200, 212
Besier, A.P., 104
Bildt, C., 42, 190, 265, 267, 296, 374, 409
Binder, D., 69, 354
Biser, K., 84, 337, 403, 420
Black, B., 5, 77, 81, 164, 166, 184, 191, 193-196,
198-204, 207, 213, 218, 227, 228, 235, 265,
277, 296, 314, 344, 350
- Blair, T., 60, 249
Bleumink, A., 286, 290, 293
Boban, M., 170
Boering, P., 158, 159
Bokhoven, H., 123, 129, 136, 142, 153, 158, 198,
199, 287, 292, 293, 401, 433
Bos, D. van de, 2, 4-462
Bouchard, Y., 222, 223
Boutros-Ghali, B., 48, 198, 222, 443
Bouwdijk Bastiaanse, F. van, 224
Boyd, R., 127, 297
Brady, C., 392
Brantz, C., 85, 125, 127, 128, 217, 300, 335, 416,
418, 420, 455
Breemen, H.G.B. van den, 113, 127, 289, 380,
443, 451, 452
Bringa, T., 83, 368, 369
Brinkman, J.W., 43, 199, 223, 224
Briquemont, F., 11, 171, 294, 357
Bulatović, L., 70, 189
Bush, G., 33, 60, 73, 166, 167, 249, 298, 363
Butler, R., 320, 337, 403, 404, 416, 417, 434
- Caris, A.A.L., 133
Carter, J., 239
Casey, W., 52, 67
Čengić, Halid, 185, 188
Čengić, Hassan, 166, 185, 187-189, 207
Čengić, Muhammed, 185
Charters, D., 13, 29, 46, 127
Chirac, J., 289, 290
Chrétien, J., 222
Christopher, W., 168, 170-174, 176, 179, 204
Claes, W., 204
Clark, W., 327, 348, 396
Clinton, W., 27, 33-36, 55, 60, 65, 66, 68, 73, 86,
89, 167-170, 173, 174, 176, 177, 179-183, 204,
205, 222, 224, 226, 231, 244, 249, 256, 332,
341, 343, 363, 367, 369, 393, 441
Cooke, J.G.F., 55, 60, 250, 251, 279, 282, 297,
451
Copley, G., 21
Corwin, P., 87, 169, 177, 330, 333, 403, 413, 420,
421, 457

REGISTER

- Ćosić, K., 203, 427
 Cot, J., 37, 123, 142, 292, 294, 357
 Couzy, H., 93, 115, 119, 140-143, 145, 153-155,
 255, 286, 291-294, 299, 440, 459
 Crabbe, R., 82, 247, 357, 394
 Craig, K., 68
 Cuny, F., 85

 Dailaire, R., 11, 46
 Dedden, B., 158
 Delić, R., 70, 318, 327, 399
 Delić, S., 263, 308, 318-320, 404, 415, 416, 418,
 419
 Derksen, A., 129
 Deutch, J., 181, 244, 354, 382, 442, 450
 Dewatre, J., 70
 Docters van Leeuwen, A., 99, 118
 Dole, R., 60, 182, 183
 Dorn, W., 14, 22-25, 29, 72, 84, 333, 358, 380
 Dorril, S., 68, 74, 347
 Drašković, V., 102
 Dudaković, A., 53, 195, 263, 418
 Duijn, L.C. van, 220
 Duijn, P.J., 95, 106, 110, 111, 113, 114, 116, 118,
 120, 122, 148, 151, 262, 402
 Dukic, R., 266, 427
 Dulles, A.W., 236

 Eikelboom, J., 139, 359
 Eisele, M., 396
 Ende, M. van der, 299, 341, 351, 448
 Engelberg, S., 87, 241, 450
 Eriksson, P., 13, 17, 23, 28, 29, 48, 72, 357
 Escobar, P., 242
 Everts, P., 128

 Felix, M.C.J., 140, 224, 366, 440
 Franken, R., 129, 155-158
 Franssen, N., 434
 Freeh, L., 271
 French, P., 59, 70, 81, 254, 270, 321, 381, 448
 Fuerth, L., 73

 Galbraith, P., 173, 174, 176, 177, 179-181, 204,
 368, 369, 423
 Galvin, J.R., 43, 85, 86
 Ganic, E., 206
 Gannon, J., 368
 Gates, R., 33, 67, 239, 270
 Gehlen, R., 251, 256
 Genscher, H.D., 244
 Germanos, R., 70

 Gharekhan, G., 198, 430
 Glaubitz, B.O.J.K., 330
 Gmelich Meijling, J.C., 224
 Gobilliard, H., 429
 Goldstone, R., 105
 Gore, A., 73, 167, 267, 296
 Gowing, N., 201
 Graaff, B.J.G. de, 9, 58, 96, 98, 119, 235
 Granić, M., 172, 173
 Grave, F. de, 97, 341, 342, 367, 376
 Gray, A.M., 341
 Gudmundsson, R., 213, 214
 Gutman, R., 211, 273, 274, 276, 295, 318, 327,
 328, 387, 390, 395, 398, 441, 443
 Gvero, M.V., 321, 405

 Haan, A. de, 401
 Haglund, M., 82
 Hajrulahović, M., 188, 282, 327, 329
 Halberstam, D., 46, 64, 66, 67, 73, 76, 167, 170,
 174, 177, 178
 Halilović, S., 188
 Hall, K., 56, 364
 Handel, M., 78, 101, 164, 172, 215, 217, 243,
 390, 391, 424, 457
 Hartmann, F., 411, 442
 Hassanein, E., 189
 Hatton, R., 421
 Haukland, V., 85, 365, 366, 401, 419, 455
 Hayden, M., 179, 241, 262, 350, 373, 374, 383,
 393, 449, 450
 Heinrich, J., 70, 81, 253, 267, 351, 448
 Helsø, K., 195, 196
 Hennessy, P., 159
 Hennis, M., 83
 Herman, M., 57, 58, 114, 162, 248, 251
 Hilderink, C., 360, 376
 Hoekstra, R.J., 95, 107, 293
 Holbrooke, R., 169, 170, 173, 178-181, 193, 204,
 368, 387
 Holm, H., 85, 192, 455
 Hunter, R., 354, 361
 Hurd, D., 172, 200, 201, 397

 Idsinga, S.W. van, 109, 110, 115, 116, 120
 Indjić, M., 330
 Inge, P., 37, 263, 345, 365, 423, 451, 452, 454,
 455
 Ivic, J., 410
 Izetbegović, A., 78, 79, 81, 102, 103, 166, 170,
 171, 174, 175, 184, 185, 187, 189, 218, 219,
 225, 226, 254, 305, 306, 309, 336

REGISTER

- Janković, R., 101
- Janvier, B., 41, 44, 86, 157, 158, 182, 188, 200, 204, 209, 213, 216, 218, 219, 263, 264, 277, 289, 290, 299, 327, 330, 338, 341, 360, 365, 370, 371, 381, 391, 395, 396, 404, 411, 414, 421-424, 426, 429, 430, 448, 457
- Johnston, P., 11, 30, 39, 47
- Jones, T.C., 34, 68, 197, 198, 201
- Jonge, H. de, 227, 365, 424
- Joseph, E., 17, 33, 34, 86, 345, 361, 364, 403
- Joulwan, G., 200, 451
- Jovanović, Z., 403, 404
- Kappen, F.H. van, 26-30, 46, 48, 443
- Karadžić, R., 74, 90, 105, 210, 224, 265-269, 275, 294, 305, 329, 390, 393-395, 399, 405, 414, 427, 435, 438, 439, 444, 456, 457, 460
- Karremans, Th., 129, 132, 133, 154, 155, 157, 158, 220, 221, 318, 326, 335, 387, 391, 398, 400, 401, 410, 412, 413, 415, 428, 430, 434, 454, 456-459
- Kertis, J., 210, 228
- Khamenei, A., 166
- Kievits, A., 107
- Kinkel, K., 441
- Kisić, H., 317-320, 335, 415, 416
- Kissinger, H., 168, 241
- Knapp, F.J.C., 120, 122, 146, 147
- Koestel, E., 379
- Kok, P., 95, 96, 116, 118-120, 122, 146, 147, 149, 180, 184, 262, 291-293
- Kok, W., 179
- Krajisnik, Mirko, 211
- Krajisnik, Momcilo, 211
- Krasni, B., 215
- Krstić, R., 191, 301, 302, 307, 313, 314, 319-321, 324-327, 369-371, 373, 374, 378, 379, 385, 403, 405, 415, 416, 456
- Lake, A., 168-171, 173, 174, 176-182, 204
- Lakonovski, S., 29
- Lane, C., 274, 295, 382, 398, 442, 443, 450
- Lanxade, J., 422
- Lapresle, B. de, 12, 42, 125, 193, 195, 196, 198, 199, 205, 218, 227
- Last, D., 12, 54, 423, 429, 430
- Le Hardy, C.A., 190, 192-194, 196, 197, 201, 313, 394, 419
- Ljunggren, I., 263, 365, 423, 454, 455
- Lubbers, R., 97, 116
- Macartney, J., 15, 19, 21
- MacInnes, J., 42
- MacKenzie, L., 11, 12, 37, 51, 206, 331
- MacKenzie King, W., 246
- Maisonneuve, M., 222
- Makar, A., 328, 443, 444
- Marguin, J., 270
- Martin, W.H., 15, 237, 241
- Matović, V., 427
- Matthijssen, C.J., 220
- McConnell, J., 240, 245
- Mendiluce, J.M., 414
- Menem, C., 205
- Metselaar, M.V., 389, 391, 392, 458, 460
- Mierlo, H.A.F.M.O. van, 180, 426
- Mihailović, C., 104, 105
- Millis, J., 234, 241, 245
- Milošević, S., 74, 178, 209, 210, 212, 214, 215, 233, 255, 261, 265-267, 272, 275, 289, 305, 318, 332, 336, 374, 385, 394, 426, 427, 442
- Milovanović, M., 321, 403, 427
- Milutinović, M., 138, 195, 224
- Mitchell, B.F., 182, 225, 241
- Mladić, R., 7, 70, 78, 81, 90, 158, 159, 189, 195, 196, 210, 228, 231, 255, 261, 263, 264, 267, 269, 272, 273, 275-277, 283, 288-290, 299, 305, 311, 315, 318, 321, 323, 326, 330, 336, 373, 374, 385, 390-392, 394, 395, 397, 399, 400, 403, 404, 415, 416, 418, 420, 422-425, 427, 429, 433, 435, 438, 439, 441-445, 448, 451, 453, 456-458, 460
- Moldestad, I., 184, 191, 192, 196, 197, 199-201
- Moltke, H. von, 387
- Moore, D., 185, 222, 223
- Morgan, R., 37, 263, 264, 339, 365, 423-425, 429, 430, 443
- Morillon, P., 221, 429
- Muhidin, L., 308
- Mulder, M., 82, 148, 220, 400, 434, 443
- Muminovic, S., 320
- Muratović, H., 190, 330, 398
- Murinović, S., 216, 404, 415
- Mustafić, D., 189
- Nambiar, S., 31
- Neitzke, R., 363
- Neville-Jones, P., 60, 75, 166, 170, 175, 179, 182, 225, 391, 409, 448, 453, 458
- Nicolai, C.H., 133, 185, 300, 330, 335, 365, 442, 443
- Nieminen, T., 208-214
- Nikolić, M., 190
- Nixon, R., 241

REGISTER

- Nolte, B., 297
 Nunn, S., 182, 225
- O'Brienović, D., 301, 319, 321
 O'Grady, S., 139, 284, 359, 370
 Omerbasić, S., 173
 Orić, N., 155, 156, 220, 306, 311, 312, 319, 320, 412
 O'Shea, B., 85, 163, 175, 178, 181, 192, 194-196, 198, 203, 204, 206
 Owen, D., 30, 103, 165, 166, 168-170, 172, 182, 184, 200, 201, 211, 214, 227, 246, 254, 265, 275
 Özal, T., 206
- Palomar, J., 37
 Pardew, J., 443, 447
 Pargan, M., 319, 320, 337, 416, 419
 Patchett, B., 331, 411, 412
 Patijn, M., 292
 Perry, W., 171, 201, 224, 231, 288, 289, 380, 443, 455
 Petersen, N.E., 193, 419, 420
 Plesch, D., 276, 277
 Pocket, T., 84
 Powell, C., 67, 171
 Powers, B., 34, 44, 395, 421, 443
 Pérez de Cuéllar, J.25
 Pronk, J., 365, 366, 419
- Quiggin, T., 47, 214, 221, 331, 333, 345, 383, 384
- Rafsanjani, A.A., 170, 174
 Rathmell, A., 47, 51, 57, 75, 88
 Rave, B., 132, 154, 156-158, 331, 352, 358
 Reagan, R., 52, 67, 226, 238
 Redman, C., 172, 174, 180, 181, 393, 453
 Reijn, J. van, 161
 Richardson, D.J., 196, 197
 Richelson, J., 15, 24, 61, 76, 163, 233, 243, 244, 344, 348-350, 352, 361, 362
 Rijs, B., 341, 388, 405, 411, 417, 425
 Ripley, T., 67, 73, 139, 176, 178, 179, 202, 203, 205, 245, 280, 284, 358, 361
 Ritchie, C., 356, 357
 Riza, I., 46
 Rose, M., 42, 43, 56, 67, 69, 74, 75, 80, 85, 86, 132, 133, 171, 178, 198, 219, 237, 250, 255, 277, 281, 282, 299, 312, 329, 364, 365, 383, 449, 450
 Roy, A., 16, 55, 76, 79, 163, 211, 222, 249, 250, 274, 276, 295, 318, 327, 333, 363, 387, 390, 395, 398, 441, 443, 445
- Ruez, J.R., 381, 434
 Ruiter, A. de, 43, 44, 199, 421
- Sacirbey, M., 328, 367, 417
 Saeterdal, J., 192
 Sahnoun, M., 23
 Salihović, E., 400
 Sands-Pingot, G., 85, 455
 Schmidt-Eenboom, E., 167, 242, 251, 252
 Schouren, J., 359, 374, 377-379, 382
 Selimović, E., 216
 Shalikashvili, J., 171
 Shattuck, J., 368
 Shitaka, E., 423
 Sims, J., 15
 Smith, Ch., 240
 Smith, H., 13, 14, 27, 28, 31, 46, 47, 48, 64
 Smith, L., 182, 198, 200, 204, 397, 451
 Smith, M., 11, 39, 40, 250, 298, 352
 Smith, R., 41, 43, 56, 75, 86, 131-133, 195, 200, 221, 228, 264, 265, 277, 280-282, 299, 312, 326, 327, 330, 338, 365, 374, 391, 395, 399, 409, 413, 419-422
 Smith, R.J., 367, 369, 394, 442
 Snider, D., 399, 427
 Šoljić, V., 187
 Soyster, E., 178
 Spasic, B., 164, 189, 336
 Sray, J., 31, 69, 71, 217, 218, 221
 Sredojević, M., 101
 Stanković, M., 56, 86, 221, 280-282, 312
 Stoltenberg, T., 180, 182, 211, 212, 214, 265, 374
 Stout, M., 345, 383, 384
 Suljagić, O., 411
 Suljic, O., 308, 309
 Suljkanović, M., 420
 Suonio, A., 208-212
 Svensson, J.L., 37, 263, 365, 423, 454, 455
- Talbott, S., 173, 174, 176, 177
 Taljić, I., 311
 Taplin, W., 14, 15
 Tarnoff, P., 172
 Tharoor, S., 199, 200, 377
 Thatcher, M., 183
 Theunens, R., 17, 18, 38, 69, 146, 339, 396, 398, 414, 424, 425
 Tihic, S., 318-320, 404, 418
 Tilder, J., 152, 217
 Toholj, M., 195, 200

REGISTER

- Tolimir, Z., 330, 405
 Tomlinson, R., 74, 80
 Tudjman, M., 166, 168, 170-174, 176, 178, 180, 181, 203, 209, 244, 332
 Turner, S., 52, 235
 Twetten, T., 226
- Urban, M., 55, 56, 60, 73, 75, 235, 249-251, 274-277, 279, 282, 283, 297
- Valentić, M., 173, 174
 Vance, C., 103, 170, 363
 Vandewijer, J., 119
 Vasiljević, A., 215, 329
 Velayati, A., 166, 175
 Vershbow, S., 173, 175
 Viera de Mello, S. 42
 Vlis, A.K. van der, 113, 115, 118, 293
 Voorhoeve, J., 95, 118, 120, 136, 141, 142, 144-147, 149, 158, 231, 286, 288, 289, 292, 294, 341, 376, 377, 380, 387, 388, 417, 440, 443, 455, 459
 Vuković, V., 318, 319
- Wahlgren, L.E., 11, 195, 356
 Walker, J., 72, 174, 221, 249
 Wallin, J.M., 421
 Weinberger, C., 241
 Weiner, T., 87, 176, 450
 Weisband, W., 241
 Westerman, F., 341, 388, 395, 405, 411, 417, 425
 Wickland, G., 73
 Wieffer, E., 129-133, 155
 Williams, J., 200, 215, 284, 443
 Winter, S.R., 34, 86, 125, 306, 358, 439
 Woolsey, J., 28, 34, 66-68, 71, 73, 75, 76, 81, 88, 89, 171, 174, 176-178, 180, 181, 202-204, 361
- Zametica, J., 329
 Zeid Al-Hussein, Z.F., 421, 422, 448
 Zumach, A., 231, 244, 277, 295, 328, 343, 441-444

C. Wiebes

Intelligence en de oorlog in Bosnië 1992-1995

De rol van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten

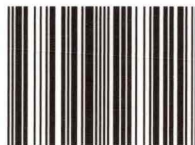
Rond de val van Srebrenica zijn talrijke vragen gesteld over de mate waarin de strijdende partijen over *intelligence* konden beschikken. In het najaar van 1995 verschenen al snel de eerste publicaties over Amerikaanse satellietfoto's en onderschepte berichten over de geplande aanval op Srebrenica en de latere executies. Maar er bleven veel vragen open.

Over welke vormen van informatie van inlichtingen- en veiligheidsdiensten konden de verschillende partijen en de Verenigde Naties nu eigenlijk beschikken? Hoe verliep de internationale uitwisseling van *intelligence* tussen de westerse inlichtingendiensten onderling en wat wisten de Nederlandse diensten? Was de aanval van de Bosnische Serven te voorkomen geweest als UNPROFOR tijdig de beschikking had gehad over betrouwbare inlichtingen? Wat wist de Nederlandse *intelligence*-gemeenschap van de plannen van de Bosnische Serven? Wanneer waren de eerste gegevens over de massamoorden beschikbaar? Kortom, wie wist wat en wanneer?

Daarnaast zijn er veel vragen te stellen over de geheime operaties die door verschillende mogelijkheden werden uitgevoerd. Wat was de Amerikaanse betrokkenheid bij de geheime wapenleveranties aan de Bosnische Moslims en Kroaten? Welke clandestiene operaties werden er uitgevoerd? Over de mogelijke rol van inlichtingen- en veiligheidsdiensten tijdens de oorlog in Bosnië en met name bij de val van Srebrenica is vanaf juli 1995 in de pers druk gespeculeerd. Al snel werd gesuggereerd dat de grote inlichtingendiensten zoals de CIA en NSA het berichtenverkeer over de aanval hebben afgeluisterd, maar niet hebben gedeeld met de bondgenoten in de NAVO en de VN, waardoor ook Den Haag in het ongewisse zou zijn gebleven. Op basis van interviews met medewerkers van vele inlichtingendiensten en met gebruikmaking van documenten afkomstig uit de archieven van verschillende inlichtingendiensten wordt in kaart gebracht wat het werkelijke niveau van kennis is geweest.

Cees Wiebes is deskundige op het terrein van de geschiedenis en actuele werkwijze van internationale inlichtingen- en veiligheidsdiensten.

ISBN 90-5352-742-7

9 789053 527429